

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

TIESĪBU HARMONIZĀCIJA BALTIJAS JŪRAS REĢIONĀ PĒC ES PAPLAŠINĀŠANĀS

**2007. gada starptautiskās zinātniskās
konferences rakstu krājums**

UDK 34(4)(063)
Ti213

Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā pēc ES paplašināšanās.
2007. gada starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums

Latviešu valodas tekstu literārā redaktore **Ruta Puriņa**

Angļu valodas tekstu literārais redaktors **Imants Mežaraups**

Maketu un vāku veidojusi **Ieva Tiltiņa**

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2012

ISBN 978-9984-45-531-0

SATURS/CONTENTS

<i>D. Apse</i>	
Tiesību palīgavotu izpratnes evolūcija. Vai izaicinājums Latvijas tiesiskai domai?	5
Evolution of the Understanding of Subsidiary Sources of Law – A Challenge for Latvian Legal Thought?	13
<i>J. Briede</i>	
Tiesības būt uzklāsitam: tiesību saturs, attīstība, problemātiskie aspekti, judikatūra	23
The Right to a Hearing: The Content, Development, Problems and Adjudication of These Rights	36
<i>D. Chilea</i>	
Rumānijas konstitūcija un integrācija Eiropas Savienībā	49
The Romanian Constitution in Front of the Exigencies of the Integration in the European Union	62
<i>E. Grigore-Băra</i>	
Īpašuma piespiedu atsavināšanas institūta pirmsākumi Eiropā	79
The origins of the institute of expropriation in Europe	86
<i>D. Hamkova</i>	
Gods un cieņa kā krimināltiesiskās aizsardzības objekts Baltijas jūras reģiona valstīs	93
Honour and Dignity as an Object of Criminal Legal Protection in the Countries of the Baltic Sea Region	101
<i>I. Kačevska</i>	
Piemērojamās tiesību normas starptautiskajam šķīrējtiesas procesam	110
Applicable Legal Norms in International Arbitration Procedure	118
<i>A. Kārklīņa</i>	
Valsts galvas aizstāšanas institūts Latvijā un citās ES valstīs	127
Substitution for the Head of State in Latvia and other EU Countries	133
<i>J. Kārklīšs</i>	
Atsevišķi līgumtiesību modernizācijas aspekti LR Civillikumā	140
Aspects of Modernising Contract law in the Civil Law of the Republic of Latvia	159
<i>U. Krastiņš</i>	
Juridiskās personas atbildības krimināltiesiskie aspekti	178
Aspects of the Liability of Legal Entities From the Perspective of Criminal Law	188
<i>G. Kūtris</i>	
Process par noziedzīgi iegūtu mantu: tiesiskais regulējums Eiropā un problemātika	197
Procedures Related to Criminally Acquired Property: Legal Regulations and Issues in Europe	206
<i>V. Liholaja</i>	
Cilvēku tirdzniecības krimināltiesiskie aspekti: starptautiskā un nacionālā pieredze	216
Aspects of Criminal Law in Human Trafficking: International and National Experience	225
<i>M. Lutsa-Sotaka</i>	
Kādēļ Igaunijā Eiropas direktīvu tiesību regulējuma juridiskā tehnika neizraisa aizkaitinājumu?	234
Warum die Regelungstechnik des europäischen Richtlinienrechts in Estland keine Irritation hervorruft?	241
<i>I. Libiņa-Egner</i>	
Personības privātuma tiesību attīstība tiesību tālākveidošanā	249
The Further Development of Personal Privacy Law	255

Ā. Meikališa	
Cilvēktiesību ievērošana izmeklēšanas darbību veikšanā	262
Observing Human Rights in Investigatory Processes	274
J. Makarova	
Tiesību harmonizācijas teorētiskie aspekti nacionālo tiesību sistēmu tuvināšanas mehānismā	287
Теоретические аспекты гармонизации права в механизме сближения национальных законодательств	294
E. Nīmande, V. Terehovičs	
Kriminālistikas izpratnes problemātika (Izzināšanas objekta īpatnības kriminālistikā) . .	302
Understanding of Criminalistics: Problems (Peculiarities of the Object of Cognition in Criminalistics)	306
S. Osipova, J. Lazdiņš	
Latvijas tiesību sistēmas ģenēzes un evolūcijas aspekti Eiropas tiesību kontekstā	311
Aspects of the Genesis, Evolution (Transformation) of the Latvian Legal System in the Context of European Jurisprudence	333
D. Ose	
Tiesu izpildītāju institūta vieta tiesu sistēmā un tā izaugsme reformas gaitā	357
The Role of Court Bailiffs in the Latvian Judicial System and the Expansion of That Role during Processes of Reform	362
L. Pēlmane	
Vecāku varas ģenēze un attīstība Latvijā	368
The Genesis and Development of the Authority of Parents in Latvia	374
J. Rozenfelds	
Latvijas privāttiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas <i>de facto</i>	381
Trends in the Development of Private Law Since the <i>De Facto</i> Renewal of Latvian Independence	385
A. Reigase	
Krimināllikums kā kriminālpolitikas realizācijas forma	390
Criminal Law as a Form of Realisation of Criminal Policy	397
K. Strada-Rozenberga	
Krimināltiesību un kriminālprocesa tiesību attīstības galvenie aspekti Latvijā no 1990. līdz 2007. gadam	405
Aspects of the Development of Criminal Law and Criminal Procedure Law in the Republic of Latvia, 1990-2007	416
V. Voiņikovs	
ES tiesību un Krievijas tiesību normu tuvināšana pilsoņu brīvas pārvietošanās jomā . . .	427
Сближение норм права ЕС и российского законодательства в области свободы передвижения граждан	432
E. Vīnkalna	
Cēloņsakarības nozīme grupveida nodarījumos	438
The Role of Causal Relationships in Offences Committed by a Group	444
V. Zeppa-Priedīte	
Problemātika tiesnešu kriminālprocesuālās imunitātes realizācijā privātās apsūdzības lietā	450
Aspects of the Immunity from Criminal Proceedings of Judges in Private Prosecutions	456

TIESĪBU PALĪGAVOTU IZPRATNES EVOLŪCIJA. VAI IZAICINĀJUMS LATVIJAS TIESISKAI DOMAI?

Ievads

Sekundārie tiesību avoti jeb palīgtiesību avoti ir tiesu prakse (judikatūra), tiesību zinātne (doktrīna), normatīvo tiesību aktu izstrādes materiāli¹.

Izpratne par tiesību palīgavotiem tiesību sistēmas transformācijas apstākļos attīstījies, pateicoties tiesību zinātnei un judikatūrai.

Šai rakstā jānoskaidro, kāda ir tiesnešu atsevišķo domu (individuālā viedokļa), ECT pilotsprieduma loma, saistība un vieta sekundāro tiesību avotos. Vai tiesību palīgavotu izpratnes pieaugums un attīstība varētu būt izaicinājums Latvijas tiesiskajai domai šajos tiesību sistēmas transformācijas apstākļos?

Juridiskā kultūra jāuztver kā garīgu un materiālu sociāli derīgu vērtību atspoguļojums tiesiskajā dzīvē un domāšanas veidā, kā vispārējās kultūras sastāvdaļa, kuras viens no izpausmes veidiem ir profesionālā tiesiskā kultūra.²

Arī likumdevējs caur tiesisko apziņu uztver sava laikmeta garu un ataino to tiesību aktos.

Tiesiskā apziņa izzinoši, vērtējoši, regulatīvi attiecas pret likumdošanu, apkārtējiem notikumiem, pret tiesību sargātājiem, pašnovērtējumu un vērtīborientāciju. Tiesiskajā apziņā uzkrājas arī publicēto spriedumu plaši saistoši atzinumi un to komentāri.

Pilnībā pievienojos Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesneša Boštjana M. Zupančiča viedoklim, ka tiesību piemērošanas caurskatāmības labā sevišķa nozīme ir atsevišķo domu publicēšanai: «Turklāt atsevišķo arī (piekritošo domu) publicēšanas rezultātā uzmanība tiek pievērsta spriedumā ietvertu tiesnešu vairākuma apsvērumu vāmajām vietām.»³

Isteni derīgas atziņas tiek uzkrātas gan teorētiskajā tiesiskajā apziņā, kas ir tiesībrādes avots (kā norādījis Hēgelis – nav nekas tik praktisks kā laba teorija)⁴, gan arī profesionālajā darbībā (*prasme piemērot iegūtās zināšanas, piemērot normu*).

Abas minētās tiesiskās apziņas izpausmes vienlaikus ietekmē un uzkrāj spriedumu analīze un kritika. Tas veicina spriedumu kvalitātes uzlabošanu un vienotas judikatūras veidošanu.

Doktrinārā interpretācija var būt iekļauta arī atsevišķajās domās (Satversmes tiesas *Vēlēšanu lieta*)⁵ un judikatūrā (vairākuma viedoklis *Vēlēšanu lietā*), un kā valdošais viedoklis tā var spēcīgi ietekmēt visus trīs iepriekš minētos palīgavotus.

Šai savstarpējai mijiedarbībai ir atgriezeniskās saites, kas palīdz tiesnešu atsevišķajām domām tuvināties sekundāro tiesību avotu statusam.

Turklāt tiesiskā sistēma saikni ar realitāti uztur ar tiesisko kultūru – kā tiek vērtētas vērtību pretrunas tiesnešu atsevišķajās domās, piemēram, diskusija par ētiku cilvēktiesību dimensijā *Vēlēšanu lietā* individuālajā un vairākuma viedoklī.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa un atsevišķie viedokļi

Izslases veidā aplūkojot Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu individuālos viedokļus kā tiesu prakses virziena mainītājus nākotnē, jāsecina, ka prognozēt iznākumu līdzīgā lietā kļūst mazāk droši salīdzinājumā ar iepriekšējām judikatūras tendencēm.

Piemēram, lietā *Airey v. Ireland* (1979. gada 9. oktobra spriedums) vairākuma viedokli pausts, ka iesniedzējai netika nodrošinātas efektīvas tiesības vērsties Augstākajā tiesā, lai uzturētu kopdzīves šķiršanas prasību. Šajā situācijā Īrijai bija pienākums efektīvi aizsargāt ģimenes un privāto dzīvi. Konstruktīvi kritiskajos atsevišķajos viedokļos (viens no tēzēm: Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, turpmāk Konvencija, neparedz bezmaksas juridiskās palīdzības sniegšanu civillietā), piemēram, tiesnesis O'Donahjū izklāsta, ka nav notikuši Konvencijas 6., 8., 14., un 13. panta pārkāpumi konkrētajā lietā, norāda, ka atsaucē uz «klaidoņa» lietu nav vietā, jo lietā nav konstatēta tiesas bezdarbība un tiesa ir bijusi pieejama. Apstākļi esot atšķirīgi arī no *Golder* lietas, jo Eirijas kundzei nav uzlikti šķēršļi vai kāds cits aizliegums saistībā ar juridiskās pārstāvības nodrošināšanu civillietā un izdevumu segšanu.

Arī tiesneša Tora Viljamsona viedoklis par to, vai valdībai ir pienākums sniegt finansiālu palīdzību saistībā ar Konvencijas minēto pantu pārkāpumu, ir iesniedzējai noraidošs. Tiesnesis norāda, ka iesnieguma argumentācijā labāk derētu atsaucē uz lietu *Klass and others* un ka nav notikuši Konvencijas 6., 8., 14., un 13. panta pārkāpumi konkrētajā lietā.

Tiesnesis Evrigenis tajā pašā lietā uzskata, ka saistībā ar 8. pantā nostiprināto tiesību analīzi nav iespējams saskatīt pārkāpumu un lietas materiāli norāda uz to, ka tas nav attiecināms uz šo tiesību pēc būtības, u. tml.

Tiesnešu individuālie viedokļi šajā lietā plaši skaidro Konvencijas normu lietošanu un izpratni saistībā ar iespējamo prakses maiņu nākotnē, saistot to ar lietu *Golders pret Lielbritāniju*, kurā tiesa atzinusi, ka tiesības vērsties tiesā nav absolūtas. Tās var ierobežot tiktāl, ciktāl tās netiek atņemtas pēc būtības.

Interesants ir tiesneša Valtikosa individuālais viedoklis lietā *Kokkinakis v. Greece* (1993. gada 19. aprīļa spriedums) saistībā ar savas ticības sludināšanu un Konvencijas 9. panta saturu un lietas apstākļu novērtējumu: «.. brīvība nodoties savai ticībai vai pārliecībai kā vienatnē, tā kopā ar citiem .. nav mēģinājums pastāvīgi apkarot un mainīt citu personu ticību, ietekmēt prātus ar aktīvas un bieži nepamatotas propagandas palīdzību. Tā ir domāta, lai nodrošinātu reliģisku mieru un iecietību, nevis pieļautu reliģiskas cīņas un pat karus, jo īpaši laikā, kad daudzām sektām ar šaubīgiem līdzekļiem izdodas iekārdināt vienkāršas, naivas dvēseles. Pat ja Palāta uzskata, ka tas nav mērķis, jebkurā gadījumā tas ir virziens, kādā vairākuma viedoklis var aizvest.» Vairākums pārkāpuma viedokli, ka iesniedzēja notiesāšana nav bijusi sociāli nepieciešama, valsts rīcība nav uzskatāma par samērīgu leģitīmā mērķa sasniegšanai, ka noticis Konvencijas 9. panta pārkāpums.

Tā ir ļoti nopietna vairākuma viedokļa kritika, uzskatot, ka tiesas spriedums dod vaļu prozelitismam – ar vienīgo nosacījumu, ka tas nedrīkstot būt nepieņemams. Tiesnesis apšauba, ka Konvencija var atļaut šādu iejaukšanos cilvēku pārliecībā, pat ja šī iejaukšanās nenotiek piespiedu kārtā.

Apvienotais atšķirīgais tiesnešu Foigela (*Foighel*) un Luizū (*Loizou*) viedoklis (ka .. dažu fanātiķu pastāvīgie pūliņi pievērst citus savai pārliecībai, lietojot nepieņemamus psiholoģiskus paņēmienus, kas faktiski noved pie piespiešanas, viņuprāt, nav ietilpināmi jēdziena «sludināšana» dabiskajos ietvaros 9. panta pirmajā daļā) noliedz, ka būtu noticis Konvencijas 9. panta pārkāpums⁶.

Iespējams, ka šie individuālie tiesnešu viedokļi daudzējādā ziņā ietekmēja sprieduma virzienu lietā *Valsamis pret Grieķiju* (*Valsamis v. Greece*; 1996. gada 18. decembris) par reliģijas brīvības jēdziena skaidrojumu un valsts atbildības robežām (*lietas būtība: izslēgšana no skolas uz vienu dienu par nepiedalīšanos skolas parādē skolnieces un viņas vecāku reliģisko uzskatu dēļ*)⁷.

Savstarpējās ietekmes vērojamas atsevišķajos viedokļos lietās (saistībā ar nopietnām debatēm par precedentu izvēli lietu argumentācijā; ECT 2003. gada 8. jūlija spriedums) *Hatton and others v. United Kingdom*, Hitrovas nakts lidojumu lieta,

Konvencijas 13. pants (tiesneši Kosta, Turmens, Zupančičs), arī *Ezeh and Connors v. United Kingdom* Cietumu disciplināro procedūru sakarā (ECT 2003. gada 9. oktobra spriedums), tiesneši Pelonpā, Zupančičs, Maruste u. c., saistībā ar disciplinārprocedūras attiecināmību uz Konvencijas 6. pantu⁸.

Tā, piemēram, kā norāda Vestindijas Universitātes Juridiskās fakultātes pētniece Margarete de Merio (*Margaret De Merieux*), «tieši individuālie viedokļi *Balmer-Schafroth* lietā iezīmēja ceļus jaunu tiesību atvasināšanas jomā saistībā ar vides tiesību principu lietojumu – kā tiesības kļūst par subjektīvām tiesībām».

Mazākuma individuālajā viedoklī lietā *Balmer-Schafroth* tika sniegti norādījumi, kā starptautiskie vides tiesību principi (ilgtspējīga attīstība, vides aizsardzība, laba pārvaldība u. c.) ar tiesas starpniecību kā nepārtraukta starptautiskā tiesbrāde var tikt izmantoti ECTK interpretācijas sekmēšanā un tiesību tālākveidošanā⁹.

Konvencija neparedz šīs tiesības, taču individuālo viedokļu autori minētajā lietā vides tiesību starptautiskos principus progresīvi izmantoja subjektīvo cilvēktiesību atvasināšanā un Konvencijas 6. un 8. panta satura interpretācijā.

Līdz ar to var apgalvot, ka ECT Konvencijas interpretācija atkarīga no tiesnešu gatavības oponent iepriekšējām prakses tendencēm. Valdošais viedoklis pamazām veidojas no pietiekoši pārliecinošiem mazākuma viedokļiem un kļūst par palīgavotu turpmākai argumentācijai. Patiesi labi argumentēti individuālie viedokļi palīdz interpretēt normas un atvasināt jaunas tiesības (tiesību tālākveidošana).

Satversmes tiesa un tiesnešu atsevišķās domas

Satversmes tiesas praksē nav sevišķi daudz tiesnešu atsevišķo viedokļu. Tomēr no 1997. gada līdz šim brīdim ir publicētas atsevišķās domas septiņās lietās. Hronoloģiski aplūkojot, tās ir tiesnešu A. Endziņa, J. Jelāgina, A. Ušackas atsevišķās domas lietā Nr. 2000-03-01 «Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. p. 5. un 6. punkta un Pilsētas domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta 5. un 6. punkta atbilstību Satversmes 89. un 101. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25. pantam», kurā izteikts viedoklis, ka viens no leģitīma mērķa proporcionalitātes komponentiem ir sociāla nepieciešamība, kas spriedumā neesot izvērtēta. Tiesneši savās atsevišķajās domās norāda, ka, viņuprāt, nav pierādīts piemērojamo līdzekļu un mērķa (demokrātiskas valsts iekārtas, nacionālās drošības un teritoriālās vienotības apdraudējuma veidi) samērīgums. Atsevišķajās domās plaši izmantotas atsauces uz ECT praksi lietās *Dudgeon case* (1981), *Handyside case* (1976) (ierobežojuma proporcionalitātes leģitīmais mērķis) un *Barthold case* (1985) saistībā ar jēdzienu «neatliekama sociāla vajadzība».

Norāde uz konkrēto spriedumu tiek minēta kā arguments (no mazākuma viedokļa) deputāta Agešina runā saistībā ar likuma «Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personas sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu» 17. panta grozījumu (šīs normas mērķis, deputātaprāt, tiek saistīts ar nesamērīgu ierobežojumu kandidēt vēlēšanās)¹⁰.

«Tomēr, pieņemot Eiropas Parlamenta vēlēšanu likumu, likumdevējs ir vadījies no Satversmes tiesas Vēlēšanu lietas spriedumā ietvertajām atziņām un nav paredzējis pasīvo vēlēšanu tiesību ierobežojumus personām, kas sadarbojušās ar VDK.»¹¹

Tā varētu izpausties sprieduma un atsevišķo domu mijiedarbības ietekme arī uz cita likuma normas radīšanas apstākļiem un dokumentiem.

Manuprāt, *Vēlēšanu lietas* gadījumā vairākuma viedokļa argumentāciju par minēto vēlēšanu tiesību ierobežojumu pastiprina *Podkolzinas lietā* (2002. gada 9. aprīļa spriedums «I. Podkolzina pret Latviju») izskanējušais Tiesas pamatojums, ka

1. protokola 3. panta sakarā ikviens vēlēšanu likums vienmēr jānovērtē valsts politiskās evolūcijas gaismā, jo vienā sistēmā nepieņemami noteikumi var sevi attaisnot citā sistēmā. Šo manevra iespēju, kura tiek atzīta attiecībā uz valsti, tomēr ierobežo pienākums ievērot 3. panta pamatprincipu, t. i., «tautas viedokļa brīva izpausme, izvēloties likumdevēja varu» (sk. lēmumu lietā *Mathieu-Mohin un Clerfayt*, 54. §)¹².

Valsts noslēpuma lietā¹³ tiesnese A. Ušacka savā individuālajā viedoklī argumentē, kāpēc normas vārdi «pārbaudes materiāli» neatbilst Satversmes 92. pantā garantētajām tiesībām uz taisnīgu tiesu. Šai pašā lietā tiesnesis A. Lepse atsevišķajās domās pamato, ka 11. panta vārdi «kura lēmums ir galīgs un nav pārsūdzams» neatbilst Satversmes 92. pantā garantētajām tiesībām uz taisnīgu tiesu.

Divās lietās¹⁴ tiesnesis A. Lepse pamato savas atsevišķās domas ar *action popularis* idejas nepieņemamību Satversmes tiesas prakses attīstībā.

Tiesiskās kultūras izpausme un vienlaikus nozīmīgs pienesums judikatūrai un tiesību zinātnēi pārliecinoši argumentēti kā Satversmes tiesas likuma normu interpretācija tiesneša J. Jelāgina atsevišķās domas lietā «Par Latvijas Administratīvo pārkāpuma kodeksa 114.² panta atbilstību 1965. gada 9. aprīļa «Konvencijai par starptautiskās jūras satiksmes atvieglošanu»»¹⁵. Savā individuālajā viedoklī tiesnesis, dziļi izanalizējis konkrētā starptautiskā līguma vietu tiesību normu hierarhijā, norāda, ka apstrīdētajai normai un Konvencijai juridiskais spēks ir vienāds, līdz ar to Satversmes tiesas kompetencē neietilpst pienākums izvērtēt, vai norma atbilst Konvencijai. Viedoklis pamatots ar vācu tiesību doktrīnu (*Lutz Treder*) un Lietuvas Konstitucionālās tiesas judikatūru (2002. gada 25. aprīļa spriedums).

Augsti jānovērtē arī Satversmes tiesas tiesneša J. Jelāgina atsevišķās domas lietā Nr. 2005-13-0106 «Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. un 6. punkta un Pilsētas domes, novada domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta pirmās daļas 5. un 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 9., 91. un 101. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 25. un 26. pantam»¹⁶. Viņš pauž uzskatu, ka, tiesai atzīstot tiesību normu par neatbilstošu Satversmei attiecībā uz atsevišķu personu, tā atzīstama par pretrunā esošu Satversmei arī kopumā. Tiesneša atsevišķais viedoklis pamatots ar atsaucēm uz ECT Lielās palātas spriedumu lietā «Zdanoka pret Latviju» lietotajiem argumentiem par vēlēšanu tiesību rakstura atšķirību no citām cilvēka pamattiesībām. Analizēts arī tiesneša E. Levita atsevišķais viedoklis par vēlēšanu tiesību un cilvēktiesību atšķirīgām funkcijām (Pirmās palātas spriedums iepriekš minētajā lietā). Īpaši nozīmīgs ir J. Jelāgina atsevišķajās domās izskanējušais uzdevums likumdevējam – noteikt papildu nosacījumus (kā starpposmu ceļā uz ierobežojumu atcelšanu), kas dotu iespēju panākt Satversmei atbilstošu individualizācijas pakāpi, lai analogus mazāk aizskarošus ierobežojumus varētu piemērot arī citām personām, ne tikai konstitucionālās sūdzības iesniedzējam J. Bojāram.

Aplūkojot tiesnešu atsevišķo domu un judikatūras izpausmju aspektus¹⁷, secinu, ka šie individuālie viedokļi daudzējādā ziņā ietekmē tiesību piemērošanu un ir orientēšanās līdzeklis tiesībās, tie satur abstraktas atziņas, saistītas ar visai augstām tiesu instancēm, kā arī liecina par tiesneša autoritāti tiesību zinātnieku un praktiķu vidū. Atsevišķo domu atziņas īpatnība ir, ka tā latentā formā gaida savu izpausmes laiku un telpu.

ECT pilotspriedums un paligtiesību avoti

ECT pilotsprieduma institūta ieviešana sniedz jaunu klasifikācijas iespēju saistībā ar tiesību palīgavotu nozīmi augstāka līmeņa sistēmu transformācijas apstākļos (14. protokols, Eiropas Konstitūcija, pieteikuma pieņemšanas noteikumu maiņa (kritērijs – lieli zaudējumi), un arī nākotnes vīzijām par prioritātēm – tiesību jautājums vai indivīds¹⁸.

No 2004. gada ECT praksē uzsākta tā saucamā pilotsprieduma procedūra, kas sākas ar *Broniowski v. Poland*¹⁹ lietu, kura uzrādīja, ka valstij ir nopietnas sistēmas problēmas, ka sagaidāmi vairāki desmiti tūkstoši līdzīgu pieteikumu par mājokļu politikas disfunkciju un ka valstij ir brīvība izvēlēties veidu, kādā tā pildīs savus pienākumus.

Arī *Hutten-Czapska v. Poland*²⁰ lieta norādīja, ka jāatliek pārējie pieteikumi, jāgaida valsts programmas nostādnes, ka atbildētājam valstij savā iekšējā tiesiskajā kārtībā ir jānodrošina mehānisms, kas saskaņā ar Konvencijā noteiktiem īpašumtiesību aizsardzības principiem uzturētu taisnīgu līdzsvaru starp namīpašnieku interesēm, arī viņu tiesībām gūt peļņu no sava īpašuma un vispārējām sabiedrības interesēm, ieskaitot pietiekamu mājokļu pieejamību mazāk pārtikušajiem.

Jāmin arī spriedums lietā *Lukenda v. Slovenia*²¹, kurš konstatēja sistēmas problēmu saistībā ar tiesvedības ilgumu Slovēnijā, kad uz izskatīšanu tiesā gaidīja pieci simti līdzīgu lietu.

Saistībā ar sistēmas trūkuma konstatāciju un vienota strukturālā cēloņa esamību sekoja izpildvaras reakcija – Eiropas Padomes Ministru komitejas 2004. gada 12. maija rezolūcija (DH Res. 2004/3), kura prasīja tiesai konkretizēt, kā spriedumu izpildīt.

Minēto sprieduma paveidu varētu klasificēt kā «pilotjudikatūru», lai arī, procesuālas nepieciešamības radīta, tā izriet no «pilotlietas» un dod uzdevumu nacionālai valstij (likumdevējam, izpildvarai) sakārtot sistēmas nepilnības, lai nākotnē varētu sniegt atbildi uz samilzušu tiesību jautājumu. Tomēr, autoresprāt, labāk saglabājams tā sākotnējais nosaukums – pilotspriedums, jo tam piemīt duāla daba (vienlaikus ir arī patstāvīgs tiesību avots). Turklāt pilotsprieduma būtība ir vairāk konstitucionālas problēmas nekā individuāla tiesībjautājuma atbildēšana. Tas, iespējams, var papildināt klasifikāciju tiesību zinātnē.

Tiesību sistēmas «lūzums», tiesnešu atsevišķās domas un citi paligtiesību avoti

Vai tiesību sistēmas transformācijas procesus Latvijā no 2004. līdz 2007. gadam var uzskatīt par tiesiskās sistēmas krīzes un «lūzuma» izpausmi?

Eiropas Kopienų tiesas tiesnesis E. Levits Latvijas tiesību vēsturē akcentē divus «lūzumus» no deviņiem tiesiskās iekārtas satricinājumiem (kad mainās materiālās tiesības, bet nemainās tiesiskās sistēmas būtība: 1) 1940.–1941. gads, vēlreiz 1944.–1945. gads un 2) 1990. gads un 2004. gada iestāšanās Eiropas Savienībā, kad mainās tiesiskās sistēmas būtība un pēctecība²².

Periodu, kad jaunrades normas prevalē pār to piemērošanu, kad spēkā ir normas ar dažādu laikmeta elpu (vērtību identifikācijas problēmas), kad normām raksturīgi īslaicīgi mērķi un ne vienmēr gludi noritējis likumdošanas pielīdzināšanas darbs, kad bieži grūti pārtraukt iepriekšējās sistēmas praksi un valsts pārvaldes priekšraksti cenšas prevalēt pār likuma normu, bet Satversmes normas ar grūtībām tiek uzskatītas par derīgu instrumentu, – tādu laika posmu tiešām nevar nosaukt par vieglu nastu tiesiskās sistēmas pārveidošanā.

Domāju, ka laiks no 1990. gada līdz brīdim, kad Latvija 2004. gadā iestājas Eiropas Savienībā, un arī pēc 2004. gada ir uzskatāms par ilgstošu tiesiskās sistēmas krīzi, kad notiek nepieciešamās transformācijas pārveides, kas iezīmē nopietnu satricinājuma periodu. Taču vienlaikus vērojamas atsevišķas procesu stabilizējošas tendences. Tā, piemēram:

- 1) 1997.–1998. gadā Satversmes tiesas darbības sākums un pirmā prakse, pamattiesību sadaļas ietveršana Satversmē;
- 2) 2001. gada jūlijā Satversmes tiesas likumā paredzētā indivīda konstitucionālās sūdzības iespēja;
- 3) 2004. gada februārī Administratīvā procesa likuma un administratīvo tiesu darbības sākums;
- 4) aktivitātes tiesībsarga institūta ieviešanā.

Atpaliek normu piemērošanas prasmes izpaušmes. Šajā jomā neatsveramu pieešanu sniedz Satversmes tiesas spriedumi, argumentācijā izmantojot palīgavotus. No tiem ietekmējas AT Senāts un jaunizveidotās administratīvās jurisdikcijas tiesas.

Pēdējos gados tiesisko domu spēcīgi ietekmē ECT pilotspriedumi, dažādu līmeņu judikatūras mijiedarbība ar citiem tiesību palīgavotiem.

Šis laiks ir vērtību pārvērtēšanas laiks dažādos līmeņos – arī institucionālos un garīgos. Tiesiskā doma ietekmējas no tiesību palīgavotu savstarpējās mijiedarbības – īpaši brīvību un pienākumu sabalansēšanas jomā. Latvija var sniegt savu padomu Eiropas tiesiskai domai, drošībai un stabilitātei demokrātijas pamatvērtību aizsardzības un indivīda pamattiesību līdzsvarošanas ziņā (sk. jau minēto *Vēlēšanu lietu* 2000-03-01), ka cilvēktiesību izmantošana nedrīkst tikt vērsta pret demokrātiju kā tādu, ka demokrātiska valsts iekārta ir jāaizsargā no cilvēkiem, kuri ētiskajā ziņā nav kvalificēti kļūt par demokrātiskas valsts pārstāvjiem politiskajā vai pārvaldes līmenī un kuri ar savu darbību ir pierādījuši, ka nav bijuši lojāli pret demokrātisko valsts iekārtu. Minētā ideja tālāk attīstīta arī vairākuma viedoklī jau pieminētajā lietā 2005-13-0106 (otrā *Vēlēšanu lieta*). Šis atziņas par atsaukšanos uz demokrātijas vērtībām, lai tās izmantotu pret pašas demokrātiskās sabiedrības ideāliem un vērtībām, pārceļojušas uz jau minēto Lielās palātas spriedumu «Ždanoka pret Latviju» lietā. Eiropā aktualizējas arī citi robežjautājumi, kad mazākums apšaubā demokrātijas pamatvērtības (notikumi Francijā, kur noderīga būtu Latvijas Satversmes tiesas prakse).

Latvija jau sniegusi atbildi uz sarežģītu tiesību jautājumu – sociālo tiesību manifestēšanās gadījumu (Profesoru vecuma cenza lietā Nr. 2002-21-01), kurā paustas nostādnes, ka likumdevējs, lai panāktu izglītības un zinātnes nodrošināšanu ar jauniem speciālistiem, var izmantot citus, cilvēka pamattiesības un cieņu mazāk aizsakarošus līdzekļus. Iespējams, ka noteiktu vecumu sasniegušas personas apstrīdētajās normās minētajos amatos varētu ievēlēt uz īsāku termiņu. Galvenajam kritērijam, lai personas varētu pretendēt uz apstrīdētajās normās minētajiem akadēmiskajiem un administratīvajiem amatiem, jābūt nevis šo personu vecumam, bet gan to spējam un kvalifikācijai, kā to paredz Satversmes 106. pants.

Minētās lietas, autore sprāt, Latvijas judikatūrā vērtējamas kā sevišķi nozīmīgs pienesums un vienlaikus uzdrošināšanās. Tās noder kā izcils piemērs Eiropai, atbildot uz šā brīža līdzīgiem aktuāliem tiesību jautājumiem.

Īpaši nozīmīga tiesību normu lietošanas metodoloģijas aspektā ir tiesnešu atsevišķo domu mijiedarbība ar pārējiem sekundārajiem avotiem. Tiesību sistēmas transformācijas apstākļos atsevišķais viedoklis vienlaikus veicina tiesību zinātnes, judikatūras, normas radīšanas materiālu saskaņošanu ar Rietumu tiesisko atziņu avotiem un Latvijas tiesiskās iekārtas darbotiespēju un atdzimšanu.

Šādā veidā izpaužas sekundāro avotu fraktalitātes fenomens. Vārda «fraktālis» nozīme Svešvārdu vārdnīcā tiek skaidrota kā neregulāra figūra vai virsma, kas iegūstama, pēc kaut kādiem noteikumiem veicot atkārtotu dalīšanu sīkākās daļās²³. Fraktalitāte saistīta ar dinamiskām, savstarpēji mijiedarbīgām kustībām dabā. Šāda savstarpēja sakarība starp sistēmām rada fenomenu, kad ierosa vienā Visuma daļā izraisa reakciju citā. Šo fenomenu var attiecināt arī uz pastāvošo tiesību sistēmu mijiedarbību ar sekundāro tiesību avotu saspēli. Katra tiesību sistēma ir nosacīti noslēgta, tā saskaras ar citām un mainās kopā ar tām. Sekundāro tiesību avotu saspēlē saskatāmā fraktalitāte liecina par dinamiskiem procesiem, kas ļauj ātrāk atdzimt un attīstīties tiesību sistēmai un ar jaunām atziņām papildināt Latvijas tiesisko domu.

Līdz ar to pēdējo trīs gadu periodā tiesību sistēmas būtība un pēctecība guvusi tikai zināmu satricinājumu, nevis tikusi sagrauta tādā mērā, lai uzskatītu to par «lūzuma» izpaušmi.

Secinājumi

1. Tiesnešu atsevišķās domas
 - a) lauž patstāvīgu gultni sekundāro tiesību avotos;
 - b) pārliecinoši uzstājas kā likumdošanas un tiesību politikas koriģētājs;
 - c) izpaužas kā tiesu prakses maiņas indikators (konstruktīvi kritizējot vairākuma viedokli) un iniciators (būtiski ietekmē tālāko praksi);
 - d) atstāj pēdas tiesību zinātnē un praksē kā tiesnešu tiesību attīstības sastāvdaļa.Līdz ar to tiesnešu atsevišķās domas var pretendēt uz patstāvīga sekundārā avota statusu.
Lietderīga būtu individuālo viedokļu ieviešana arī Augstākās tiesas Senāta praksē. Tas būtu nozīmīgs pienesums tiesnešu tiesību attīstībā.
2. Tiesnešu kritiskais atsevišķais viedoklis pastiprina sekundāro tiesību avotu nozīmi visos tiesiskās sistēmas līmeņos, veicinot izpratni par demokrātiskas un tiesiskas valsts sistēmas pamatprincipiem un meklējot atbildi uz atkārtoto tiesību problēmas risinājumiem cauri laikiem, pāri robežām.
3. ECT pilotspriedums palīgtiesību avotu grupā var tikt klasificēts kā speciāls judikatūras paveids – pilotspriedums, kam vienlaikus piemīt patstāvīga un palīgtiesību avota daba un kas īpašā veidā liek nacionālai valstij sakārtot sistēmas nepilnības.
4. Minētie mijiedarbības aspekti rada fraktalitātes fenomenu tiesībās, kad atbilde uz tiesību jautājumu tiek sniegta ar palīgtiesību avotu palīdzību nacionālos un Eiropas līmeņos, ar savu pienesumu bieži vien ātrāk un efektīvāk pārliecinoši un papildinot tiesisko domu nekā normatīvi politiskā griba.
5. Pēdējos trīs gados tiesību sistēmas būtība un pēctecība guvusi tikai zināmu satricinājumu daudzlīmeņu nepārtrauktās transformācijās, nevis tikusi sagrauta tādā mērā, lai to uzskatītu par «lūzuma» izpausmi.
6. Palīgtiesību avotu saraksta papildināšanās un ietekme uz tiesiskās domas attīstību Latvijā ir pašsaprotama un dinamiska parādība mainīgajā pasaulē un nevar tikt uzskatīta kā izaicinājums tiesiskās domas veidotājiem – zinātniekiem un praktiķiem. Tā ir lietu kārtība – domāt savu domu un mainīties līdz ar mainīgo pasauli.

Atsauces un piezīmes

- ¹ *Iļjana, D.* Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: Juridiskās fakultātes Metodiskais kabinets, 19. lpp.
- ² *Лазарев, В. В.* Общая теория права и государства. Москва: Юристъ, 1997, с. 197–199.
- ³ *Boštjans, M., Zupančičs.* Eiropas Cilvēktiesību tiesas precedentu un spriedumu interpretācija. *Likums un Tiesības*, 2004, Nr. 4, 102. lpp.
- ⁴ *Лазарев, В. В.* Общая теория права и государства. Москва: Юристъ, 1997, с. 197.
- ⁵ Pieejams: <http://www.satv.tiesas.gov.lv>, lieta Nr. 2000-03-01.
- ⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Spriedumu izlase. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 152.–226. lpp.
- ⁷ Pieejams: <http://www.humanrights.lv>. Tiesa uzskatīja, ka tas nav prasītāju pacifiskās pārliecības pārkāpums tādā apmērā, kādā to nosaka ECK 1. protokola 2. pants. Šāda nacionālu notikumu pieminēšana kalpo gan pacifistu mērķiem, gan vispārējām sabiedrības interesēm. Militāru organizāciju pārstāvju klātbūtne šajās parādēs to raksturu nemaina. Turklāt prasība piedalīties parādē neliedz bērna vecākiem iespēju mācīt un dot padomus savam bērnam, pildīt savas dabiskās vecāku funkcijas, izglītojot savu bērnu, kā arī orientēt savus bērnus pašu vecāku reliģisko un filozofisko pārliecību virzienā. Tiesai nav jānosaka to izglītības metožu lietderība, kuras pēc prasītāju domām būtu piemērotākas, iemūžinot vēsturiskas atmiņas jaunajā paaudzē, taču tā nenoliedza, ka sods varēja psiholoģiski ietekmēt skolnieci. Noslēgumā Tiesa nosprieda, ka nav noticis 1. protokola 2. panta pārkāpums. Tiesa sākotnēji atzīmēja, ka Viktorija Valsamis tika atbrīvota no reliģijas mācības nodarbībām un pareizticīgo dievkalpojumiem. Piedalīšanās parādē neaizskāra viņas vecāku reliģisko pārliecību. Līdz ar to uzliktais sods nav arī viņas reliģijas brīvības pārkāpums. Tādējādi ECK 9. panta pārkāpums nav noticis.
- ⁸ Pieejams: <http://www.echr.coe.int>.
- ⁹ *De Merieux, M.* Deriving Environmental Rights from the European Convention for the protection of Human Rights and fundamental freedoms. *Oxford Journal of legal studies*, Vol. 21, No. 3 (2001), p. 521–561, 556.

- ¹⁰ Pieejams: <http://www.saeima.gov.lv>, 2004. gada 19. maija pavasara sesijas sestās sēdes stenogramma, papildinformācija: likums «Grozījumi likumā «Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu». Saeimā pieņemts 2004. gada 19. maijā. 21. maijā atgriezies otrreizējai caurlūkošanai. Atkārtoti vēl nav izskatīts. Taču 2004. gada 27. maijā parlaments ir pieņēmis citus grozījumus minētajā likumā, pagarinot termiņu, kurā personas sadarbības fakti ar VDK var izmantot tiesiskajās attiecībās (amata, vēlēšanu tiesību ierobežojumi u. c.) vēl par 10 gadiem (kopā 20 g.). Taču vienlaikus, ņemot vērā Valsts prezidentes motivācijas rakstā norādītos apsvērumus, Saeima likuma Pārejas noteikumu 7. punktā ir uzdevusi Ministru kabinetam līdz 2005. gada 1. jūnijam izvērtēt likumos noteikto ierobežojumu nepieciešamību un pamatotību.
- Saeimas Prezidijs ierosina Ministru kabineta iesniegto likumprojektu «Grozījumi Pilsētas domes, novada domes un pagasta padomes vēlēšanu likumā» nodot Juridiskajai komisijai, Valsts pārvaldes un pašvaldības komisijai un noteikt, ka Valsts pārvaldes un pašvaldības komisija ir atbildīgā komisija, komisijām nodots 02.09.2004., arī Satversmes tiesas lieta Nr. 2004-13-01-06.
- ¹¹ Pieejams: <http://www.satv.tiesas.gov.lv>, lieta Nr. 2004-13-0106 (secinājumu 17.–18. p.).
- ¹² Pieejams: <http://www.humanrights.lv>: «.. Tiesa atgādina, ka 1. protokola 3. pants netieši paredz subjektīvas tiesības: tiesības vēlēties un tiesības kandidēt vēlēšanās. Lai arī cik tās būtu svarīgas, tās tomēr nav absolūtas. Tā kā 3. pants šīs tiesības atzīst bez specifiskiem noteikumiem, ne arī tās definē, iespējami «netieši norādīti ierobežojumi». Valstis, kuras pievienojušās Konvencijai, savā atbilstošajā tiesību sistēmā tiesības vēlēties un tiesības tikt ievēlētām iekļauj nosacījumos, kuriem 3. pants principā neliek šķēršļus. Šīm valstīm minētajos jautājumos ir plaša rīcības brīvība, taču Tiesas uzdevums ir pēdējā instancē lemt par 1. protokola prasību ievērošanu; tai jāpārlicinās par to, ka šie nosacījumi nemazina tās tiesības, par kurām ir runa, lai tās varētu baudīt pašā to būtībā, lai tās būtu īstenojamas, lai tiem būtu likumīgi mērķi un lai izmantotie līdzekļi neizrādītos nesamērīgi (sk. 1987. gada 2. marta spriedumu lietā *Mathieu-Mohin un Clerfayt pret Beļģiju*, sērija A, Nr. 113, 23. lpp., 52. §; 1997. gada 1. jūlija lēmumu *Gitonas un citi pret Grieķiju*, *Récueil des arrêts et décisions* 1997-IV, 233. lpp., 39. §; 1998. gada 2. septembra lēmumu *Ahmed un citi pret Apvienoto Karalisti*, *Récueil* 1998-VI, 75. § un *Labita pret Itāliju* (GC), Nr. 26772/95, 201. §, CEDH 2000-IV).
- Īpaši valstīm ir plaša rīcības brīvība, lai noteiktu to konstitucionālajā sistēmā likumus, attiecināmus uz parlamentāriešu statusu, tai skaitā kritērijus personām, kuras nevar tikt ievēlētas. Kaut arī šie kritēriji vērsti uz vienu kopēju rūpi – nodrošināt pārstāvju neatkarību un arī vēlēšanu brīvību, tie mainās «atkarībā no katras valsts īpašajiem vēsturiskajiem un politiskajiem faktoriem; Eiropas Padomes dalībvalstu konstitūcijās un vēlēšanu likumos paredzēto situāciju daudzveidība pierāda iespējamās izvēles dažādību šajā jautājumā».
- ¹³ Pieejams: <http://www.satv.tiesas.gov.lv>, lieta Nr. 2002-20-0103.
- ¹⁴ Pieejams: <http://www.satv.tiesas.gov.lv>, lieta Nr. 2003-04-01 un lieta Nr. 2003-05-01.
- ¹⁵ Pieejams: <http://www.satv.tiesas.gov.lv>, lieta Nr. 2004-01-06.
- ¹⁶ Pieejams: <http://www.satv.tiesas.gov.lv>, lieta Nr. 2005-13-0106.
- ¹⁷ Sk. plašāk: *Neimanis, J.* Judikatūra un tās saistošais spēks. *Jurista Vārds*, 2005. g. 8. marts, Nr. 9(364), arī *Peczenik, A.* The binding force of precedent. *Interpreting precedents comparative study*/edited by D. Neil McCormick and Robert S. Summ Adlershot: Ashgate, 1997, p. 461–480.
- ¹⁸ Sk. plašāk: *Rudevskis, J.* Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas reforma: Četrpadsmitais protokols. Vai Eiropas Cilvēktiesību tiesa kļūs efektīvāka? *Likums un Tiesības*, 2005. g. februāris, Nr. 66, 34.–45. lpp., marts, Nr. 67, 72.–85. lpp.
- ¹⁹ Lieta Nr. 31443/96, 2004. g. 22. jūnijs, 186., 192. §. Pieejams: <http://www.worldlii.org/eu/cases/ECHR/2004/274.html> (sk. 23.01.2007.)
- ²⁰ Lieta Nr. 35014/97, 2006. g. 19. jūnijs, 139., 157., 225. §. Pieejams: <http://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2006/628.html> (sk. 23.01.2007.)
- ²¹ Lieta Nr. 23032/02,06/01/2006). Pieejams: <http://www.worldlii.org/eu/cases/ECHR/2005/682.html> (sk. 23.01.2007.)
- ²² Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)/ Prof. Dr. iur. Andreja Lēbera redakcijā. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000, 481. lpp.
- ²³ Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Jumava, 1999, 237. lpp.; Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Avots, 2005, 238. lpp. Fraktālis, latīņu cilme *fractus*, ko kā sugas vārdu radījis Benuā Mandelbrots savā darbā «Dabas fraktāļu geometrija», 1975. gadā norādot, ka tā ir arī dabas, mākslas, arhitektūras, vizualizētajās datorzinātnēs sastopama parādība, kas ir dzīvas sistēmas, ar augstu pielāgošanās pakāpi, spējīgas mainīties gan ārējas iedarbības, gan iekšējo dinamisko procesu rezultātā. Fraktāļu pamatpazīme ir autosimilaritāte jeb pašlīdzīgums (viens un tie paši struktūras elementi atkārtojas dažādos mērogos) kā Visuma uzbūves simetrijas un harmonijas garants. Pieejams: <http://en.Wikipedia.org/wiki/Fractal> (arī *Mandelbrot, B. B.* The Fractal Geometry of Nature. New York, 1983).

EVOLUTION OF THE UNDERSTANDING OF SUBSIDIARY SOURCES OF LAW – A CHALLENGE FOR LATVIAN LEGAL THOUGHT?

Introduction

Subsidiary sources of law are: case law (judicature), legal studies (doctrine), and sources used in drafting normative legal acts¹.

An understanding of subsidiary sources of law in conditions of transformation for the legal system has developed thanks to legal studies and judicature.

Within the framework of this essay we will determine the role of the thought of judges' dissenting opinions (individual opinion) in ECtHR pilot decisions, their relationship and place among subsidiary sources of law. Can the enhanced understanding of subsidiary sources and their development be a challenge to Latvian legal thinking under conditions of the transformation of the legal system?

Judicial culture must be perceived as the reflection of social useful spiritual and material values in the life of the law and manner of thinking, as a part of culture in general, where one of the forms of expression is a professional legal culture.²

The legislature, too, through legal consciousness, perceives the spirit of one's times and reflects it in legal acts.

The legal consciousness relates cognitively, in an evaluating and regulating manner to legislation, to surrounding events, law enforcement, self-evaluation and value-orientation. The legal consciousness also gathers the broadly binding adjudgements of published decisions and their commentaries.

I completely agree with the view of the judge of the European Court of Human Rights, Judge Bostjan Zupancic, that for the sake of transparency in the application of the law, there is particular significance to publishing individual opinions: «In addition, as a result of publication (even of assenting opinions), attention is brought to the weak spots in the decision of the majority of judges.»³

The truly useful adjudgements are accumulated both in theoretical legal consciousness, the source of the creation of law (as Hegel pointed out, nothing is as practical as good theory)⁴, as well as in professional work (*the ability to apply knowledge that has been gained, to apply the norm*).

Both expressions of legal consciousness simultaneously affect and are accumulated by the analysis and criticism of decisions. This promotes the improvement of decisions and the formation of a unified judicature.

An interpretation of doctrine may also be included in individual opinions (the *4 Election Case* of the Constitutional Court)⁵ and judicature (the majority opinion in the *Election Case*), and it can have a strong influence as the dominating opinion in all of the there aforementioned subsidiary sources.

This interaction has reflexive links that help the individual opinions of judges to approach the status of subsidiary sources of law.

In addition, the link of the legal system to reality is maintained through legal culture, the way one evaluates the contradictions in values of the individual opinions

of judges, for example, the discussion of ethics in the human rights aspect of the *Election Case* in individual and majority opinion.

The European Court of Human Rights and Individual Opinions

Selectively examining individual opinions in decisions of the European Court of Human Rights as agents of change for judicial practice in the future, one must conclude that predicting the outcome in a similar case becomes less certain by comparison with earlier trends in judicature.

For example, in the case of *Airey v. Ireland* (decision of October 9, 1979), the majority opinion argued that the plaintiff was not given an effective right to turn to the Supreme Court to sustain a plea for dissolution of marriage. In this situation, Ireland was obliged to effectively protect family and private life. In constructively critical separate opinions (one thesis, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, hereafter the Convention, does not foresee free legal aid in a civil case), Judge O' Donahue argues that there has been no violation of Articles 6, 8, 14 and 13 of the Conventions in the specific case and points out that reference to a case with «vagrants» is not on point, because no inaction by the court was determined and the court was accessible. The conditions are also different from the *Golder* case, because Mrs. Airey did not have any obstacles or prohibitions imposed with regard to ensuring legal representation and coverage of costs in a civil case.

Also Judge Thor Vilhjalmsson's opinion is dismissive of the plaintiff with regard to whether the government has a duty to provide financial assistance with regard to violation of the aforementioned articles of the Convention. The judge points out that the plaintiff's argument would better be served with reference to the case of *Klass and others*, and that no violation of Articles 6, 8, 14, and 13 of the Convention had taken place in the particular case.

In the same case, Judge Evrigenis is of the view, in the same case, that in connection with an analysis of the rights ensured by Article 8, it is not possible to see a violation and that the materials of the case point to it not being applicable to these rights on the merits, etc.

The individual opinions of the judges in this case broadly explain the application of the norms of the Convention and their understanding in connection with a future change of practice, linking it to the case of *Golder vs The United Kingdom*, where the court ruled that the right to seek redress in a court is not absolute. They can be restricted to the extent that they are not denied in substance.

Judge Valticos' individual opinion in the case of *Kokkinakis vs Greece* (decision of April 19, 1993) in connection with the preaching of one's faith and the evaluation of the content of Article 9 of the Convention and the circumstances of the case state of affairs states that the freedom to devote oneself to one's faith or beliefs both in solitude as well as together with others ... does not represent an attempt to continuously fight and change the faith of others, influence their minds with active and often not motivated propaganda. It is designed to ensure religious peace and tolerance, not to permit religious clashes and even wars, particularly at a time when many sects manage to entice simple, naïve souls by doubtful means. But even if the Chamber considers that such is not its purpose, that is, at all events, the direction in which its conception may lead.» The majority was of the opinion that convicting the plaintiff was not socially necessary, that the action of the state could not be seen as proportionate for achieving legitimate aims, and that a violation of Article 9 of the Convention had occurred.

This is a serious criticism of the majority opinion, holding the view that the decision of the court allows proselytizing one condition, that it not be unacceptable. The judge doubts that the Convention can allow such interference with the convictions of a person, even if the interference does not occur under compulsion.

The unified dissenting opinion of Judges Foighel and Loizou, that the persistent efforts of a few fanatics to convert others to their faith, using unacceptable psychological methods, which actually lead to compulsion, to their mind, are not to be included in the natural framework of the concept of «proselytizing» under part 1 of Article 9, denies that a violation of Article 9 of the Convention had occurred.⁶

It is possible that these individual judges' opinions to a large extent influenced the direction of the decision in the case *Valsamis v. Greece* (December 18, 1996) with regards to the interpretation of the principle of religious freedom and the limits of state responsibility (the essence of the case: suspension from school for one day for non-participation in a school parade because of the religious views of a pupil and her parents)⁷.

Mutual influences can be observed in individual opinions (in connection with serious debates on the choice of precedents in arguing the case, decision of the ECtHR of July 8, 2003), *Hatton and others v. United Kingdom*, the Heathrow nighttime flight case, Article 13 of the Convention (judges Costa, Turmen, Zupancic), as well as *Ezeh and Connors v. United Kingdom* in connection with prison disciplinary procedures (decision of the ECtHR of October 9, 2003), judges Pellonpaa, Zupancic, Maruste and others in connection with the ascription of the disciplinary procedures to Article 6 of the Convention⁸.

So, for example, as Margaret De Merieux, a researcher at the Faculty of Law of the University of the West Indies, points out that «it was exactly the individual opinions in the *Balmer-Schafroth* case that marked new paths in the area of derivation of new law in connection with the use of principles of environmental law, how law becomes subjective law.»

The minority individual opinions in the *Balmer-Schafroth* case pointed out that the principles of international environmental law (sustainable development, environmental protection, good governance, etc.) can be used through the medium of the courts for the continuous creation of international law to facilitate interpretations of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the further development of the law⁹.

The Convention does not foresee these rights, but the authors of the individual opinions in the aforementioned case progressively use international principles of environmental law to derive subjective human rights and for the interpretation of the content of Articles 6 and 8 of the Convention.

Therefore one can assert that the interpretation of the Convention by the ECtHR is dependent on the readiness of judges to oppose trends in prior practice. The dominant opinion is gradually formed from sufficiently convincing dissenting opinions and becomes a subsidiary source for further argument. Truly well argued individual opinions held to interpret norms and derive new laws (further develop the law).

The Constitutional Court and individual judicial opinions

The practice of the Constitutional Court does not have many judicial dissenting opinions. However, between 1997 and the present, individual opinions have been published in seven cases. Chronologically, these have been the individual opinions of judges A. Endzins, J. Jelagins, A. Usacka in case 2000-03-01 «On the Conformity of

the Saeima Election Law, Article 5, chapter 5 and 6, and the City and Parish Council Election Law, Article 9, Chapter 6 and 5 with Articles 89 and 101 of the Constitution, Article 14 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and Article 25 of the International Covenant on Civil and Political Rights», where the view is expressed that one of the components of the proportionality of a legitimate purpose is social necessity, which was not evaluated in the decision. The judges in their dissenting opinions indicate that **the proportionality of the applicable measures and the purpose** (a democratic state system, threats to national security and territorial integrity). The individual opinions widely refer to the practice of the ECtHR in the *Dudgeon case* (1981), the *Handyside case* (1976) (the legitimate purpose of the proportionate restriction) and the *Barthold case* (1985) in connection with the concept of «pressing social need».

In referring to the specific case, an argument is used (from the minority viewpoint) from the speech of member of parliament Agesins in connection with amendments to Article 17 on the law «On the preservation of documents of the Committee for State Security (KGB) and their use and determination of a person's cooperation with the KGB» (the purpose of this norm, according to the MP, was connected to a disproportionate restriction on the right to stand for election)¹⁰.

«However, in adopting the law on elections to the European Parliament, the legislature took guidance from the adjudgements in the decision of the Constitutional Court in the Election case and does not foresee a restriction on passive voting rights for persons who have cooperated with the KGB.»¹¹

This is how the interaction of decisions and individual opinions can also influence the condition and documents related to the creation of other norms of law.

In my opinion, in the *Election case* the arguments of the majority with regard to the aforementioned restrictions on voting rights are strengthened by the Court's substantiation in the *Podkolzina case* (decision of April 9, 2002, *Podkolzina v Latvia*), that, in connection with Article 3 of Protocol no. 1, every election law must be evaluated in light of the political evolution of the nation, because rules that are unacceptable in one system can be justified in another system. This possibility of maneuver recognized with regard to the state, is nonetheless restrained by the duty to respect the basic principles of Article 3, which is «the free expression of the opinion of the people, electing the legislature» (see the decision in the case *Mathieu-Mohin and Clerfayt*, paragraph 54)¹².

In the *State Secrets case*,¹³ Judge A. Usacka in her individual opinion argues that the normative words «examination materials» do not conform to the right to a fair trial guaranteed by Article 92 of the Constitution. In the same case, Judge A. Lepse in an individual opinion argues that the wording of Article 11, « whose decision is final and may not be appealed» is not in conformity with the right to a fair trial guaranteed by Article 92 of the Constitution.

In two cases,¹⁴ Judge A. Lepse bases his separate opinion on the unacceptability of the idea of action *popularis* in the development of the practice of the Constitutional Court.

An expression of judicial culture and, at the same time, a significant contribution to judicature and legal science is Judge J. Jelagins' convincingly argued individual opinion in the case «On the conformity of the Latvian Administrative Violations Code Article 114.2 to the Convention on Facilitation of International Maritime Traffic of April 9, 1965»¹⁵ In his individual opinion, the judge, having deeply analyzed the place of the particular international agreement in the hierarchy of legal norms, points out that the legal force of the disputed norm and the Convention is equal, therefore the evaluation

of the conformity of the norm is not within the competence of the Constitutional Court. The opinion is based on German legal doctrine (Lutz Treder) and the judicature of the Constitutional Court of Lithuania (decision of April 25, 2002).

One can also speak highly of the individual opinion of Constitutional Court Judge J. Jelagins in Case No. 2005-13-0106 «On the Conformity of the Saeima Election Law, Article 5, chapter 5 and 6, and the City and Parish Council Election Law, Article 9, Chapter 5 and 6 with Articles 1, 9, 91 and 101 of the Constitution, and Articles 25 and 26 of the International Covenant on Civil and Political Rights»¹⁶. He expresses the view that the court, in finding a legal norm to be unconstitutional with regard to a specific person, it should be found to be unconstitutional as a whole. The judge's individual opinion is based on references to the ECtHR Grand Chamber decision in the case *Zdanoka v Latvia* and the arguments used therein on how voting rights differ from other basic human rights. It also analyzes the individual opinion of Judge E. Levits with regard to the different functions of election rights and human rights (the First Section judgment in the aforementioned case). Of special significance is the task proposed for the legislature in J. Jelagins' individual opinion – to set additional requirements (as a step toward abolition of restrictions) that would allow a degree of individualization consistent with the Constitution, so that analogous, less infringing restrictions could be applied to other persons, not only to the petitioner in the Constitutional complaint, J. Bojars.

Examining the individual opinions and aspects of the expression of judicature¹⁷ 3, I conclude that these individual opinions to a great extent influence the application of the law and are a means of orientation in the law, they contain conclusions of an abstract nature, connected with the highest levels of the courts, as well as testify to the authority of the judge among legal scholars and practitioners. The peculiarity of conclusions in the individual opinions is that they, in latent form, await the time and place for their expression.

ECtHR pilot decisions and subsidiary sources of law

The creation of the institution of ECtHR pilot decisions presents a new possibility for classification in connection with the meaning of subsidiary sources of law under conditions of transformation of the highest levels of the system (Protocol 14, the European Constitution), a change in the rules for accepting petitions (the criterion – large damages) and also visions of the future with regard to priorities – a question of law or of the individual¹⁸.

From 2004, the ECtHR practice started the so-called pilot decision procedure, starting with the case of *Broniowski v. Poland*¹⁹, which showed that the state had serious systemic problems and that tens of thousands of similar petitions could be expected in connection with a dysfunction in housing policy, and that a state has the freedom to choose how it will fulfill its obligations.

Also the *Hutten – Czapska v. Poland*²⁰ case showed that the other petitions must be postponed, one must await the position of the state program, that the defendant state must ensure a mechanism in its internal legal order that, in accordance with principles for the protection of property in the Convention, will retain a just balance between the interests of property owners and their right to make a profit from their property, and the interests of society, including adequate access to housing for those of lower income.

One must also mention the decision in *Lukenda v. Slovenia*²¹, which found a systemic problem in connection with the length of judicial proceedings in Slovenia when five hundred similar cases were awaiting adjudication.

In connection with the determination of systemic deficiencies and a common structural cause, there followed a reaction by the executive power, the Council of Europe Committee of Ministers resolution of May 12, 2004 (DH Res.2004/3) that asked the court to specify how the judgment could be executed.

The aforementioned type of judgment could be classified as «pilot judicature», even if created by procedural necessity; it arises from a «pilot case» and assigns the task to the national state (the legislature and executive) to remedy the deficiencies of the system, so as, in the future, to be able to answer a gathering legal issue. However, the author believes that it is better to preserve the original designation, a pilot decision, because this has a dual nature (and at the same time, has the characteristics of an independent source of law). In addition, the essence of a pilot decision is more the presentation of a constitutional issue than answering a matter of individual legal rights. This, possibly, could augment classification in legal scholarship.

The «break» in the legal system, individual judicial opinions and other subsidiary sources

Can the process of transformation of the Latvian legal system between 2004 and 2007 be seen as a time of crisis for the legal system and the expression of a «break»? Judge E. Levits of the Court of Justice of the European Communities accents two «breaks» among nine shocks to the legal system (when material rights change, but the essence of the legal system does not:

- 1) 1940–1941, again in 1944–1945 and
- 2) 1990 and joining the European Union in 2004, when the essence and succession of the legal system changed²².

A period when creative norms prevail over their application, when norms are in place reflecting the spirit of different eras (the problem of value identification), when norms are characterized by short-term goals and when the process of adjusting legislation has not always gone smoothly, when it is often difficult to stop the practices of the previous system, when the prescripts of the state administration attempt to prevail over the norms of the law, and when the norms of the Constitution are, with difficulty, regarded as a useful instrument, then this time can truly not be called a light burden in the transformation of the legal system.

I think that the time from 1990 to the moment of joining the EU in 2004 and thereafter, as well, can be viewed as a lasting crisis of the legal system, when necessary transformations took place, marking a period of serious shocks. At the same time one can observe isolated tendencies toward the stabilization of processes. For example:

- 1) In 1997–1998, the start of work by the Constitutional Court and its first practice, the inclusion of a section of basic rights in the Constitution;
- 2) In July 2001, the right to constitutional petitions by individuals under the Constitutional Court Law;
- 3) In February, 2004, the Administrative Procedure Law and the start of work by the Administrative Courts;
- 4) Activities to implement the institution of an Ombudsman.

Proficiency in the application of norms is lagging. An invaluable contribution is made in this area by the decisions of the Constitutional Court, using subsidiary sources in argumentation. These influence the Senate of the Supreme Court and the new courts of administrative jurisdiction.

In recent years legal thinking has been strongly affected by pilot decisions of the ECtHR and the interaction of different levels of judicature with subsidiary sources of law.

This is a time of re-evaluation of values at several levels, including the institutional and mental. Legal thinking is influenced by the interaction of subsidiary sources of law, especially in the area of balancing freedoms and duties. Latvia can give its advice to European legal thinking with regard to security and stability in balancing the protection of basic democratic values and basic individual rights (see the aforementioned *Election case* 2000-03-01), that human rights may not be used against democracy as such, that the democratic state system must be protected from people who, in an ethical sense, are not qualified to be the representatives of a democratic state at the political or administrative level and have, by the actions, proven that they were not loyal to the democratic system. The aforementioned idea was further developed by the majority opinion in the aforementioned case 2005-13-0106 (the second *Election case*). These ideas about the impermissibility of calling on democratic values in order to use them against the ideals and values of a democratic society have migrated to the aforementioned Grand Chamber decision in the case *Zdanoka v Latvia*. In Europe, other borderline cases, where the minority questions basic democratic values (the events in France), have been actualized, and the practice of the Latvian Constitutional Court could be of use.

Latvia has already given an answer to a complex legal issue – the manifestation of social rights (the case of age limits for professors, no. 2002-21-0119) which expresses points of view that the legislature, in order to ensure a supply of young specialists for education and science, one may use means that violate basic human rights and dignity to a lesser degree. Possibly, persons who have reached a certain age for positions mentioned in the disputed norm could be elected for shorter terms. The main criterion for persons seeking the academic and administrative positions mentioned in the disputed norm should not be the person's age, but rather, their abilities and qualifications as foreseen by Article 106 of the Constitution.

The aforementioned cases, the author believes, should be regarded as an especially significant contribution and at the same time as daring. They serve as an outstanding example to Europe, providing answers to contemporary, equally topical legal issues.

Of special significance in terms of the methodology of applying legal norms is the interaction of individual judicial opinions with other subsidiary sources. Under conditions of a transformation of the legal system, the individual opinion simultaneously promotes the integration of legal scholarship, judicature and the materials for creating norms with Western legal sources as well as the functionality and renewal of the Latvian legal system.

This is how the fractal phenomenon of subsidiary sources is expressed. The word fractal is explained in the dictionary of foreign terminology as an irregular figure or surface that is obtained by repeated division into smaller parts according to a certain rule²³. Fractals are associated with dynamic, interactive motion in nature. This kind of interactivity between systems creates a phenomenon where a stimulus in one part of the Universe causes a reaction in another. This phenomenon can be applied to the interaction of the existing legal system with the interplay of subsidiary sources of law. Each legal system is closed in a limited sense; it is in touch with others and changes together with them. The fractality that can be seen in the interplay of subsidiary sources of law bears witness to dynamic processes that allow for faster rebirth and development of the legal system and for new conclusions adding to the legal thought of Latvia.

In accordance, the essence of the legal system and its succession have not been destroyed to the extent that it could be considered a «break», but rather a certain shake-up.

Summary

1. Individual judicial opinions:
 - a) are creating an independent path among subsidiary sources of law;
 - b) convincingly perform as a corrector of legislation and legal policy;
 - c) are expressed as an indicator of a change in judicial practice (constructively criticizing the majority opinion) and as an initiator (significantly affecting future practice);
 - d) leave their marks in legal scholarship and practice as a part of the development of judge-made law.

Therefore, **individual judicial opinions can pretend to the status of independent subsidiary sources**. It would be useful to implement individual opinions in the practice of the Senate of the Supreme Court. This would be a meaningful contribution to the development of judge-made law.

2. The critical individual opinion of judges strengthens the significance of subsidiary sources of law at all levels of the legal system, fostering an understanding of the basic principles of a democratic and law-governed state, seeking answers to perennial legal problems through time and across borders.
3. The ECtHR pilot decision can be classified with the group of subsidiary sources of law as a special kind of judicature – a pilot decision, that, at the same time has the nature of an independent and subsidiary source of law, which, in a special way, makes a national state put in order the deficiencies of its system.
4. The aforementioned aspects of interaction create the fractal phenomenon in the law, when the answer to a question of law is given with help from subsidiary sources at the national and European level, by its contribution often more quickly and efficiently convincing and supplementing legal thought than normative political will.
5. During the last three years, the essence and succession of the legal system has not been destroyed to the extent that it could be considered as the expression of a break in the legal system, but rather a certain shakeup in multi-layered, continuous transformations.
6. Adding to the list of subsidiary sources of law and increasing their influence on the development of legal thought in Latvia is a self-evident and dynamic phenomenon in a changing world that may not be seen as a challenge to the makers of legal thought – scholars and practitioners. That is the order of things, to think one's own thoughts and to change along with a changing world.

References and Endnotes

- ¹ Pļanova, D. *Promocijas darba kopsavilkums*. Rīga: Juridiskās fakultātes Metodiskais kabinets, p. 19.
- ² Лазарев, В. В. *Общая теория права и государства*. Москва, Юристъ, 1997, с. 197–199.
- ³ Boštjans, M. Zupančičs (Boštjan M. Zupančič). Eiropas Cilvēktiesību tiesas precedentu un spriedumu interpretācija. *Likums un Tiesības*, 2004, vol. 4, p. 102.
- ⁴ Лазарев, В. В. *Общая теория права и государства*. Москва, Юристъ, 1997, 197 с.
- ⁵ Available: <http://www.satv.tiesa.gov.lv>, Case No. 2000-03-01.
- ⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Spriedumu izlase. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003, pp. 152–226.
- ⁷ Available: <http://www.humanrights.lv>: The court is of the view that it is not a violation of the petitioner's pacifist conviction to such an extent as determined by ECHR, Protocol 1, Chapter 2. Commemoration of this kind of national even promotes both the goals of pacifists as well as the general interest of society. The presence of representatives of military organizations at these parades do not change their nature. In addition, the demand to participate in a parade does not deny the opportunity for the child's parents to teach and give advice to their child in the fulfillment of natural parental functions, to educate their child as well as to move the child toward the parents' own religious and philosophical convictions. The court need not determine the usefulness of educational methods that, in the view of the petitioner, would be more suitable for perpetuating historical memory in the younger generation, but it did not deny that the punishment could have a psychological effect

on the schoolgirl. In conclusion, the court ruled that there have been no violations of Protocol 1, Chapter 2. The court initially noted that Victoria Valsamis was discharged from religious teaching lessons and from Orthodox services. Participation in a parade did not violate her parents' religious convictions. Therefore, the punishment applied was not a violation of her religious convictions. Therefore a violation of Article 9 of the ECHR had not occurred.

⁸ Available: <http://www.echr.coe.int>

⁹ De Merieux, Deriving Environmental Rights from the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, *Oxford Journal of Legal Studies*, vol. 21, no. 3 (2001), pp. 521–561, 556.

¹⁰ Available: <http://www.saeima.gov.lv>. Transcript of the May 19, 2004, sixth sitting of the spring session, additional information: The Law «On the preservation of documents of the Committee for State Security (KGB) and their use and determination of a person's cooperation with the KGB». Adopted by the Saeima on May 19, 2004, returned for a second examination on May 21. It has not been examined yet. However, on May 27, 2004, the parliament adopted other changes to the aforementioned law, extending the term during which the fact of a person's cooperation with the KGB could be used in legal relations (employment, restrictions on election rights, etc.) by 10 years (for a total of 20 years). However, at the same time, taking into account the State President's considerations in her letter of motivation, the Saeima, under Article 7 of the Transitional rules of the law has requested the Cabinet of Ministers to evaluate the necessity and grounds for the restrictions under the laws by June 1, 2005.

The Presidium of the Saeima proposed that the draft law submitted by the Cabinet of Ministers «Changes in the *City Council, District Council and Parish Council Election Law*» be submitted to the Judicial Commission, the State Governance and Municipalities Commission and that the State Governance and Municipalities Commission is the responsible commission, submitted to the commission on 02.09. 2004, also the Constitutional Court Case No. 2004-13-01-06.

¹¹ Available: <http://www.satv.tiesa.gov.lv>. Case No. 2004-13-0106 (conclusions pp. 17–18)

¹² Available: <http://www.humanrights.lv>: «...The Court reminds that Protocol 1, chapter 3 indirectly foresees subjective rights: the right to vote and the right to run for office. However important these may be, they are, however, not absolute. Since Chapter 3 neither protects these rights without specific rules, nor does it define them, «indirectly indicated restrictions are possible» in states that have joined the Convention, and in their respective legal system may be included the right to vote, and the right to be elected may include conditions to which Chapter 3 does not present any obstacles. These states have wide discretion in the aforementioned matters, but the task of the Court is, in the last instance, to rule on compliance with the requirements of Protocol 1, it must make sure that these conditions do not diminish the rights under discussion, that they can be enjoyed in their essence, that they can be realized, that (the conditions) have legal purposes and that the means employed are not disproportionate (see the decision of March 2, 1987 in the case of *Mathieu-Mohin and Clerfayt vs Belgium*, series A, no. 113, p. 23, paragraph 52; the ruling of July 1, 1997, *Gitonas and others vs Greece*, *Récueil des arrêts et décisions* 1997-IV, p. 233, paragraph 39; the ruling of September 2, 1998 in *Ahmed and others vs United Kingdom*, *Récueil* 1998 – VI, paragraph 75 and *Labita vs Italy* (GC) No. 26772/95, paragraph 201, *CEDH* 2000-IV).

States, especially, have wide discretion to determine, in constitutional system laws, which apply to the status of a parliamentarian, including criteria for persons, who may not be elected. While these criteria have one common goal, to ensure the independence of representatives and the freedom of voters, they change according to the particular historical and political factors in each state; the diversity of situations foreseen by the constitutions and election laws of member states of the Council of Europe prove the possible range of choice in this matter.»

¹³ Available: <http://www.satv.tiesa.gov.lv>, Case No. 2002-20-0103.

¹⁴ Available: <http://www.satv.tiesa.gov.lv>, Case No. 2003-04-01 and Case No. 2003-05-01.

¹⁵ Available: <http://www.satv.tiesa.gov.lv>, Case No. 2004-01-06.

¹⁶ Available: <http://www.satv.tiesa.gov.lv>, Case No. 2005-13-0106.

¹⁷ See more broadly, Neimanis J. Judikatūra un tās saistošais spēks. *Jurista Vārds*, 08.03.2005, Nr. 9 (364), and Peczenik A. The binding force of precedent. Interpreting precedents comparative study/edited by D. Neil MacCormick and Robert S. Summ Adlershot: Ashgate, 1997, pp. 461–480.

¹⁸ See more broadly. Rudevskis, J. *Likums un Tiesības*, February 2005, no. 66, pp. 34–45, March no. 67, pp. 72–85.

¹⁹ Case No. 31443/96, June 22, 2004, par. 186 and 192. Available: <http://www.worldlii.org/eu/cases/ECHR/2004/274.html> (cited 23.01.07)

²⁰ Case no. 35014/97, June 19, 2006, 139, 157, 225. Available: <http://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2006/628.html> (cited 23.01.07)

- ²¹ Case No. 23032/02, 06/01/2006). Available: <http://www.worldlii.org/eu/cases/ECHR/2005/682.html> (cited 23.01.07)
- ²² See: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Fonds Latvijas Vēsture, Rīga 2000. Ed. Prof. Dr. iur. D. A. Lēber, p. 481.
- ²³ *Svešvārdu vārdnīca*. 1999. Rīga: Jumava, p. 237; *Svešvārdu vārdnīca*. 2005. Rīga: Avots, p. 238, also from the word fractal, Latin root *fractus*, created as a generic word by Benoit Mandelbrot in his work «The Fractal Geometry of Nature» in 1975 pointed out that it is a phenomenon found in nature, art, architecture and computer visualizations, that are living systems with a high adaptive capability, able to change as a result of both external action and internal dynamic processes. The basic characteristic of fractals is self-similarity (one and the same structural elements recur at different scales) as a guarantor of the symmetry and harmony of the structure of the Universe. See (an internet resource) accessible at <http://en.Wikipedia.org/wiki/Fractal> (also Mandelbrot B. B. The Fractal Geometry of Nature. New York, 1983).

TIESĪBAS BŪT UZKLAUSĪTAM: TIESĪBU SATURS, ATTĪSTĪBA, PROBLEMĀTISKIE ASPEKTI, JUDIKATŪRA

Tiesības būt uzklaušītam (latīņu val. *audi alteram partem*, angļu val. *right to be heard*) ir viens no tiesību principiem, kurš darbojas gan publisko, tai skaitā krimināltiesību, gan privāto tiesību jomā. Šajā rakstā tiks runāts par uzklaušīšanas principu no administratīvo tiesību viedokļa, turklāt nevis par uzklaušīšanu administratīvās tiesas procesā, bet gan tikai par uzklaušīšanu procesā iestādē.

Tiesību būt uzklaušītam avoti un attīstība

Kā norāda angļu administratīvo tiesību profesors Veids (*Wade*),¹ pirmā uzklaušīšana notikusi Ēdenes dārzā – pat Dievs neesot pieņēmis spriedumu bez Ādama un Ievas uzklaušīšanas.²

Tiesības būt uzklaušītam ir viens no labas pārvaldības principiem.³ Dalībnieku viedokļu un argumentu uzklaušīšana un izvērtēšana ir būtiska lietas objektīvās izmeklēšanas sastāvdaļa. Tiesības būt uzklaušītam tiesību literatūrā pat tiek dēvētas par labas pārvaldes absolūto un galveno principu. Tas kalpo tam, lai nodrošinātu efektīvu, racionālu, objektīvu un taisnīgu valsts pārvaldes darbību.⁴

Administratīvā procesa dalībnieku uzklaušīšana ir viens no svarīgākajiem procesuālā taisnīguma nodrošināšanas līdzekļiem. Loģiskais pamatojums prasībai pēc uzklaušīšanas ir apstākļi, ka uzklaušīšanas stadijā jau pirms lēmuma pieņemšanas ir iespējams noskaidrot visas domstarpības un atrast pareizāko risinājumu.⁵

Dažās valstīs, piemēram, Spānijā, princips «tiesības būt uzklaušītam» nostiprināts konstitūcijā.⁶ Savā ziņā šīs tiesības var saistīt arī ar tiesībām piedalīties valsts pārvaldes darbā, tādējādi velkot paralēles starp šo principu un tiesībām, kas nostiprinātas Latvijas Republikas Satversmes 101. pantā. Daļēji šīs tiesības var saistīt arī ar Satversmes 95. panta pirmo teikumu, kas noteic, ka valsts aizsargā cilvēka godu un cieņu. Tiesību literatūrā šāda sasaiste tiek minēta, norādot, ka uzklaušīšana ir cieņas izrādīšana pret personu administratīvajā procesā, ļaujot indivīdam piedalīties kā personai ar savu vērtību un izteikt savu viedokli, lai ietekmētu labvēlīgāka lēmuma pieņemšanu.⁷

Eiropas Padome (angļu val. *Council of Europe*) principu «tiesības būt uzklaušītam» kā pirmo principu ir iekļāvusi 1977. gada rezolūcijā Nr. (77)31 «Par indivīdu aizsardzību attiecībā uz valsts pārvaldes izdotajiem aktiem» (*On the protection of the individual in relation to the acts of administrative authorities*). Tiesības būt uzklaušītam minētas arī citās Eiropas Padomes rezolūcijās un rekomendācijās, piemēram, rekomendācijā Nr. (87)16 «Par administratīvo procesu, kas ietekmē lielu personu skaitu».⁸

Eiropas Cilvēktiesību tiesa tiesības būt uzklaušītam lielākoties ir aplūkojusi tikai tiesību uz taisnīgu tiesu aspektā. Taču ir sastopami atsevišķi spriedumi, kuros tā ir norādījusi arī uz šo tiesību ievērošanu iestādes procesā. Tā, piemēram, lietā *R. pret Apvienoto Karalisti*⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesa, skatot sūdzību par tiesību uz privāto dzīvi pārkāpumu, atņemot mātei bērnus un nododot viņus aizbildņū aprūpē,

norādīja: kaut arī Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 8. pants tieši neietver procesuālās prasības, tomēr tiesa ir pilnvarota aplūkot lēmuma pieņemšanas procesu iestādē, lai noteiktu, vai tas bija taisnīgs un pietiekoši respektēja ar attiecīgo normu aizsargātās intereses. Eiropas Cilvēktiesību tiesa šajā lietā noteica, ka procesam jābūt tādām, kas nodrošina dabisko vecāku viedokļa un interešu noskaidrošanu un ņemšanu vērā, kā arī iespēju noteiktā laikā izmantot attiecīgos tiesību aizsardzības līdzekļus.¹⁰ Konkrētajā lietā iesniedzēji nebija pietiekoši iesaistīti lēmuma pieņemšanas procesā, lai nodrošinātu viņu tiesību aizsardzību.¹¹

Ieinteresēto pušu un trešo pušu tiesības tikt uzklausiņām pirms galīgā lēmuma pieņemšanas ir pieņemtas arī kā Eiropas Savienības tiesību pamatprincips. Tiesības būt uzklausiņām ietvertas Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 41. pantā «Tiesības uz labu pārvaldību» un 2001. gada 6. septembrī Eiropas Parlamenta apstiprinātajā Labas administratīvās prakses kodeksa¹² (angļu val. *Code of Good Administrative Behaviour*) 16. pantā. Minētās tiesības ir noteiktas arī vairākos speciālajos Savienības normatīvajos aktos, piemēram, Eiropas Komisijas 1998. gada 22. decembra Regulā (EK) Nr. 2842/98 par pušu uzklausiņšanu atsevišķās lietas izskatīšanas sēdēs saskaņā ar EK Līguma 85. un 86. pantu¹³ un 1998. gada 1. marta Regulā (EK) Nr. 447/98 par paziņojumiem, termiņiem un uzklausiņšanu, kas paredzēta Padomes Regulā (EEK) Nr. 4064/89 par kontroli attiecībā uz uzņēmumu koncentrāciju.¹⁴ Eiropas Komisija pat izveidojusi īpašu amatu – uzklausiņšanas amatpersonas.¹⁵

Atbilstoši Eiropas Savienības tiesu praksei tiesības būt uzklausiņām pamatā attīstījušās kā tiesību uz aizstāvību (angļu val. *rights of the defence*, franču val. *droit de la defence*) sastāvdaļa, ar to saprotot tiesības celt iebildumus pret iestāžu lēmumiem, kas aizskar attiecīgo personu tiesības vai intereses.¹⁶ Sākotnēji, kad tiesības būt uzklausiņām ar pozitīvajām tiesību normām vēl nebija nostiprinātas, Eiropas Savienības Tiesa tās atvasināja kā tiesību principu, bet attiecināja tikai uz gadījumiem, kad ar lēmumu tika uzlikta «sankcija» vai «sods». Vēlāk šīs tiesības tika attiecinātas arī uz gadījumiem, kad ar lēmumu tās adresāts zaudēja kādu labumu (angļu val. *loss of a benefit*). Vēl vēlāk Eiropas Savienības Tiesa noteica, ka tiesību uz aizstāvību ievērošana visos procesos, kas ir ierosināti pret personu un kas var beigties ar personai nelabvēlīgu lēmumu vai rīcību (angļu val. *measure*), ir Savienības tiesību pamatprincips, kuram jābūt garantētam pat tad, ja nepastāv speciālās normas, kas regulē attiecīgo procesu. Tiesības būt uzklausiņām tiek attiecinātas arī uz sūdzības iesniedzējiem un trešajām personām tiktāl, ciktāl tās tieši un būtiski tiek ietekmētas ar lēmumu.¹⁷

Eiropas Savienības Tiesa savā jaunākajā praksē uzklausiņšanas principu ir attīstījuši līdz tādām līmenim, ka uzskata to par labas pārvaldes absolūto principu. Uzsverot principa «tiesības būt uzklausiņām» lielo nozīmīgumu, principa pārkāpšanas gadījumos Tiesa ir atcēlusi administratīvo aktu, atsevišķos gadījumos pat neizvērtējot, vai šis procesuālais pārkāpums tiešām ir ietekmējis procesa rezultātu.¹⁸

Tiesības būt uzklausiņām vairāk vai mazāk detalizēti ietvertas visu demokrātisko valstu administratīvā procesa likumos. Tas gan attiecas tikai uz valstīm, kurās šādi likumi ir pieņemti. Citās valstīs, piemēram, Francijā,¹⁹ tiesības būt uzklausiņām darbojas kā vispārējais tiesību princips, kurš tāpat kā Eiropas Savienības tiesībās ir tiesību uz aizstāvību sastāvdaļa.

Savukārt Lielbritānijā šis princips izriet no dabiskajām tiesībām un ir procesuālā taisnīguma sastāvdaļa jau vairākus gadsimtus.²⁰ Tā, piemēram, kādā lietā 1615. gadā kādam zinātniekam tika atņemts zinātniskais grāds par nepieklājīgu uzvedību. Tiesa to bija atjaunojusi, pamatojoties uz to, ka tas nebija paredzēts ar likumu, un pat ja būtu, lēmums būtu nepareizs, jo pirms tam netika nodrošināta uzklausiņšana.²¹ Kā minēts tiesību literatūrā, pēdējās laikā Lielbritānijā šīs tiesības kļuvušas par konvencionālām jeb vispārpieņemtām.²²

Tiesību būt uzklaušītam saturs

Tiesības būt uzklaušītam ir nostiprinātas Administratīvā procesa likuma 14.¹ pantā, kas definē procesuālā taisnīguma principu. Tas noteic: «Iestāde un tiesa, pieņemot lēmumus, ievēro objektivitāti un dod procesa dalībniekiem pienācīgu iespēju izteikt savu viedokli un iesniegt pierādījumus.» Tiesības būt uzklaušītam precizētas likuma 62. pantā. Šā panta pirmā daļa noteic: «Lemjot par tāda administratīvā akta izdošanu, kurš varētu būt nelabvēlīgs adresātam vai trešajai personai, iestāde noskaidro un izvērtē adresāta vai trešās personas viedokli un argumentus šajā lietā.» Savukārt panta otrā daļa uzskaita gadījumus, kad uzklaušīšanas pienākums nav jāievēro.

Līdzīgi tas formulēts iepriekš minētajā Eiropas Padomes rezolūcijā: «Ja administratīvais akts var nelabvēlīgi ietekmēt attiecīgās personas tiesības, brīvības vai tiesiskās intereses, šī persona var iesniegt faktus un argumentus, kā arī, atkarībā no lietas apstākļiem, pieaicināt lieciniekus. Valsts amatpersonai šī informācija jāņem vērā.»

Kā norādīts šā principa skaidrojumā, izstrādājot rezolūciju, tika diskutēts par stadiju, kurā jānotiek personas uzklaušīšanai. Sākotnēji tika domāts noteikt, ka uzklaušīšanai jānotiek pirms administratīvā akta izdošanas. Tomēr, ņemot vērā dalībvalstu atšķirīgo praksi (ka uzklaušīšana var tikt veikta arī apstrīdēšanas procesā), tika nolemts tik striktu noteikumu principā neiekļaut. Tomēr, lai nodrošinātu principa efektivitāti, ir noteikts, ka iestādei jāņem vērā visi fakti, argumenti un pierādījumi, kurus attiecīgā persona ir iesniegusi, realizējot savas tiesības būt uzklaušītai.²³ Tāpat rezolūcijā noteikts, ka lietai atbilstošā laikā un veidā persona ir jāinformē par tiesībām iesniegt faktus un argumentus, kā arī pieaicināt lieciniekus. To var darīt jebkurā piemērotā veidā, piemēram, ar vēstuli, publisku paziņojumu vai publikāciju presē.²⁴

Kā norādīts vācu juridiskajā literatūrā, uzklaušīšanai jānotiek brīdī, kad ir reālas iespējas ietekmēt lēmumu. Uzklaušīšanu drīkst veikt vienīgi tad, ja uzklaušāmajam ir zināms, par kādiem faktiem viņš tiks uzklaušīts. Šie fakti viņam ir jāpaziņo laikus.²⁵

Kā var secināt no iepriekš minētajiem tiesību normu formulējumiem, uzklaušīšana jāveic nelabvēlīga administratīvā akta gadījumā. Līdzīgi tas formulēts arī Vācijas Administratīvā procesa likuma 28. pantā: pirms administratīvā akta izdošanas, ja tas aizskar kāda dalībnieka tiesības, viņam jādod iespēja paziņot lēmuma pieņemšanai būtiskus faktus. Kā norādījis Vācijas administratīvo tiesību zinātnieks F. J. Paine, no tā varētu secināt, ka tiesības tikt uzklaušītam ir tikai nelabvēlīgu administratīvo aktu pieņemšanas gadījumos. Paine norāda, ka tas ir nepareizi – arī labvēlīga administratīvā akta gadījumā adresātu var uzklaušīt pirms galīgā lēmuma pieņemšanas. Jo īpaši tas ir tādēļ, ka iesnieguma izskatīšanas atlikšana iesniedzējam ir nelabvēlīga. Tādēļ attiecībā uz tiesībām tikt uzklaušītam nav svarīgi, vai izdodamais administratīvais akts ir labvēlīgs vai nelabvēlīgs. Uzklaušīšana var nenotikt tikai tādā gadījumā, ja iestādes domas pilnībā saskan ar iesniegumu un labvēlīgajam administratīvajam aktam nav vajadzīgi arī nekādi ierobežojoši blakus nosacījumi.²⁶

Kaut arī vārds «uzklaušīšana» var vedināt domāt, ka tai jānotiek mutvārdu procesā, uzklaušīšana var notikt arī rakstveidā vai daļēji rakstveida un mutvārdu procesā.

Šajā sakarā minams kāds Anglijas tiesu prakses piemērs. Lietā *Lloyd v. McMhon* personai, kurai bija noteikts nodokļu uzrēķins apzinātā pārkāpuma dēļ, tika nosūtīti visi lietas materiāli un piedāvāts iesniegt rakstveida paskaidrojumus. Mutvārdu uzklaušīšana viņam piedāvāta netika. Šajā lietā Apelācijas tiesa (*Court of Appeal*) pateica, ka process ir bijis netaisnīgs (*unfair*), tomēr Augstākā tiesa (*House of Lords*) nolēma, ka process bijis taisnīgs un atbilstošs lietas apstākļiem.²⁷

Ja uzklaušīšana notiek rakstveidā, dalībniekiem jādod pietiekošs termiņš argumentu sagatavošanai. Ja iestādei un dalībniekiem tas ir pieņemami, saziņa var notikt arī ar elektroniskā pasta starpniecību. Tāpat viedokli var noskaidrot arī pa tālruni.²⁸

Viedokļa noskaidrošana pa tālruni Latvijā nav īpaši populāra, taču ir sastopama. Tā, piemēram, raksta autore bija apstrīdējusi Ceļu policijas uzlikto administratīvo sodu un pa tālruni tika noskaidrots, vai viņa piekrīt, ka sods tiks samazināts uz pusi. Administratīvajā aktā šī uzklaušīšana gan atspoguļota netika.

Administratīvā procesa likumā nav noteikts, ka uzklaušīšanas gaita būtu jāprotokolē. Tomēr sarežģītākos gadījumos tas būtu ieteicams. Tas ir tāpēc, ka uzklaušīšana nozīmē ne tikai attiecīgo viedokļu iegūšanu, bet arī to izvērtēšanu.

Tāpat sarežģītos gadījumos, lai nodrošinātu pienācīgu uzklaušīšanas procesa sagatavošanu un pēc iespējas pilnīgāku faktu noskaidrošanu, iestāde jau iepriekš var paziņot uz uzklaušīšanu uzaicinātajām pusēm jautājumu sarakstu, par kuriem tā vēlas uzklaušīt argumentus un viedokli.

Ja iespējams, kopējā apspriedē jāuzklaušina pretējo pušu (iesniedzēja un adresāta, ja šīs personas nesakrīt, kā arī trešo personu) viedokļi. Turklāt trešā persona var būt gan tā persona, kas procesā ir iesaistījusies pēc savas iniciatīvas, gan iestādes vai potenciālā administratīvā akta adresāta pieaicinātā persona. To personu uzklaušīšanā, kuru tiesības vai intereses ar administratīvo aktu var tikt aizskartas, jābūt ieinteresētam arī labvēlīga administratīvā akta adresātam. Trešās personas (gan tās, kuras šādu statusu ieguvušas ar iestādes lēmumu, gan potenciālās, par kurām šāds lēmums vēl nav pieņemts) administratīvo aktu var apstrīdēt un pārsūdzēt, turklāt, ja viņām administratīvais akts netiek paziņots, tās atbilstoši Administratīvā procesa likuma 79. panta otrajai daļai to var darīt veselu gadu, tāpēc adresāta interesēs ir šo personu viedokli uzklaušīt un atrunāt administratīvajā aktā, tādējādi mazinot draudus, ka apstrīdēšanas vai pārsūdzēšanas procesā šis administratīvais akts varētu tikt atcelts.

Galvenajiem argumentiem un viedokļiem, kas iegūti uzklaušīšanas procesā, atbilstoši Administratīvā procesa likuma 67. pantam jāatspoguļojas arī rakstveida administratīvajā aktā. Tādā veidā uzklaušīšanas principa attīstība ir ietekmējusi pamatojuma principa attīstību.²⁹

Uzklaušīšanas procesā būtu jāizvērtē tikai būtiskie apstākļi un viedokļi. Maznozīmīgie fakti, t. i., tādi, kas nespēj ietekmēt attiecīgo tiesisko situāciju, iestādei nav jāizvērtē. Kā norādīts Eiropas Padomes administratīvo tiesību rokasgrāmatā, kaut arī personai ir tiesības iesniegt dažādus faktus, argumentus un pierādījumus, ir pats par sevi saprotams, ka iestāde bieži dažus materiālus atzīst par maznozīmīgiem un neizmanto par pamatu administratīvajiem aktiem.³⁰

Tomēr, ja fakts nav nepārprotami maznozīmīgs, iestādei tas ir jāņem vērā.³¹

Kaut arī Administratīvā procesa likumā minēta faktu uzklaušīšana, atsevišķā gadījumā var būt nepieciešams pārrunāt arī tiesību jautājumus. It īpaši tas ir gadījumā, kad jautājums attiecas uz nenoteikto tiesību jēdzienu interpretāciju, dažādu procesuālo interešu ierindošanu pēc nozīmes, proporcionalitātes principu un mazāk ierobežojošā līdzekļa izvēli. Tādos gadījumos nav liegts jautājumu par tiesībām un faktiem aplūkot kopā.³²

Tiesības būt uzklaušītam princips negarantē neko vairāk kā tikai iespēju būt uzklaušītam. Tas neuzliek pienākumu iestādei par katru cenu panākt, lai attiecīgā persona izteiktu savu viedokli.³³

Ja administratīvais akts skar lielu personu loku, tiesības būt uzklaušītam var tikt organizētas sabiedriskās apspriešanas formā. Atbilstoši Valsts pārvaldes iekārtas likuma 48. panta otrajai daļai sabiedrībai svarīgos jautājumos iestādei ir pienākums rīkot publisku apspriešanu. Ja iestāde pieņem lēmumu, kas neatbilst ievērojamas sabiedrības daļas viedoklim, tā šo lēmumu īpaši pamato.

Ieinteresētās personas arī var izvirzīt pārstāvi atbilstoši Administratīvā procesa likuma 26. panta trešajai daļai.

Gadījumos, kad administratīvais akts var skart kaimiņvalsts iedzīvotāju intereses (piemēram, rūpnīcas būvniecība netālu no robežas), Eiropas Padome ir ieteikusi uzklaut arī šo iedzīvotāju viedokli.³⁴

Izņēmumi no uzklautšanas pienākuma

Administratīvā procesa likuma 62. panta otrajā daļā noteikti šādi trīs gadījumi, kad personas viedokļa un argumentu nosklaidrošana nav nepieciešama:

- 1) administratīvā akta izdošana ir steidzama un jebkura kavēšanās tieši apdraud valsts drošību, sabiedrisko kārtību, personas dzīvību, veselību vai mantu;
- 2) gadījums ir objektīvi mazsvarīgs;
- 3) no gadījuma būtības izriet, ka personas viedokļa nosklaidrošana nav iespējama vai nav adekvāta.

Arī iepriekš minētajā Eiropas Padomes rezolūcijas Nr. (77)31 izskaidrojumā noteikts: ja, piemēram, ar administratīvā akta izdošanu nevar kavēties, attiecīgo personu nevajag uzklaut. Tas pats attiecas uz citiem gadījumiem, kad pamatotu iemeslu dēļ nav iespējams vai ir nelietderīgi viņu uzklaut. Attiecīgās personas uzklautšana atsevišķos gadījumos var nepamatoti palēnināt administratīvo procesu, bet sabiedrības interesēs ir, lai administratīvais process noritētu atbilstoši vajadzībai.³⁵

Citu valstu likumos *expersis verbis* uzskaitīti papildu gadījumi, kad uzklautšana nav jāveic. Piemēram, Vācijas Administratīvā procesa likuma 28. panta otrajā daļā papildus norādīti šādi gadījumi: 1) veicot uzklautšanu, ir apgrūtināta lēmumam noteiktā termiņa ievērošana, 2) iestāde ir paredzējusi izdot vispārīgo administratīvo aktu vai lielu daudzumu līdzīgu administratīvo aktu, vai administratīvo aktu ar elektronisko ierīču palīdzību, 3) tas attiecas uz administratīvā akta izpildi.

Savukārt Igaunijas Administratīvā procesa likuma 40. panta trešajā daļā noteikti šādi papildu gadījumi: 1) ja nav atkāpes no personas iesniegtās informācijas vai procesā sniegtajiem paskaidrojumiem un nav nepieciešams iegūt jaunu informāciju, 2) ja administratīvā akta vai faktiskās rīcības izpaušana, kas ir nepieciešama, lai iegūtu viedokli, kavē administratīvā akta vai rīcības mērķa sasniegšanu, 3) ja procesa dalībnieks nav zināms vai attiecīgā darbība ietekmē personas, kuras nav iespējams identificēt saprātīgā laikā, 4) ja administratīvajam aktam ir vispārīgs raksturs un dalībnieku skaits pārsniedz 50, 5) citos likumā noteiktos gadījumos.

Kā redzams, visus Vācijas un Igaunijas likumā minētos papildu gadījumus iespējams ielasīt Latvijas Administratīvā procesa likuma 62. panta otrās daļas 3. punktā, proti, no gadījuma būtības izriet, ka personas viedokļa nosklaidrošana nav iespējama vai nav adekvāta. Šajā sakarā gan jāuzsver, ka, ņemot vērā uzklautšanas principa nozīmīgumu, izņēmuma gadījumus nedrīkst izmantot nepamatoti. Turklāt atbilstoši Administratīvā procesa likuma 62. panta trešajai daļai, ja administratīvais akts ir izdots rakstveidā un personas viedoklis vai argumenti nav nosklaidroti, administratīvā akta pamatojumā norāda iemeslu.

Par to, ka izņēmums no uzklautšanas pienākuma izmantots nepamatoti, administratīvā akta adresāts vai attiecīgi cits pieteicējs var norādīt pieteikumā tiesai, pārsūdzot galīgo administratīvo aktu. Tādā gadījumā tiesai jāvērtē, vai iestāde pamatoti ir izmantojusi likumā atrunāto izņēmuma gadījumu. Ja iestāde to izmantojusi nepamatoti, tiesai jāvērtē, vai tādēļ procesu var uzskatīt par tik netaisnīgu, ka tādēļ vien administratīvais akts ir atceļams. Ja ne, tiesai jāvērtē, cik būtiski tas ietekmējis procesa galīgo rezultātu – administratīvo aktu.

Iepriekš teiktais attiecas arī uz Lielbritāniju, kur, kā jau minēts, uzklautšanas princips ir dabisko tiesību sastāvdaļa. Neraugoties uz to, pastāv «manevrēšanas iespējas», jo «nav iespējams formulēt striktus noteikumus, kad dabisko tiesību princips ir

piemērojams, turklāt nav nosakāms ne tā piemērošanas saturs, ne pakāpe, viss atkarīgs no konkrētajiem apstākļiem».³⁶

Tāpat kā Latvijā, uzklauššanu Lielbritānijā var neveikt steidzamības vai apdraudējuma nopietnības dēļ. Piemēram, pašvaldība bez uzklauššanas aizliedz bīstamu rotaļlietu pārdošanu.³⁷

Tāpat atbilstoši Lielbritānijas tiesu praksei, ja uzklauššana neko neizmainītu (angļu val. *would make no difference*), ar to domājot, ka uzklauššana negrozītu galīgi iestādes lēmumu, nerodas tiesisks pienākums noteikti uzklaušīt.³⁸

Tā Anglijas Augstākās tiesas tiesnesis Megerijs (*Megarry*) (atbilstoši britu sistēmai tiesnesis runā savā, nevis tiesas vārdā) spriedumā *McInnes v. Onslow-Fane* (lieta saistīta ar bokseru menedžera licences neizsniegšanu) ir norādījis: «Atbildētāja pārstāvis piekrita, ka padomei [kas izsniedz licences] ir pienākums izdarīt taisnīgu slēdzieni bez aizspriedumiem un neievērojot mainīgo politiku. Tas, es domāju, ir pareizi, un, ja pietieicējs parādītu, ka kāda no šīm prasībām nav ievērota, tiesai būtu jāiejaucas... [Tomēr] es neredzu, kā pienākums ievērot iepriekš minēto procesuālo taisnīgumu šāda tipa lietās kā izskatāmā lieta prasa uzklauššanu. Es neredzu, kāpēc lai padome nebūtu pietiekoši spējīga taisnīgi izlemt pietieicēja iesniegumu arī bez uzklauššanas... Reālais gadījums nosaka pakāpi, kādā taisnīgums prasa, lai lēmuma pieņēmējs uzsāktu dialogu ar indivīdu.»³⁹

Arī Eiropas Savienības tiesu praksē uzklauššanas principa neievērošana atsevišķos gadījumos ir attaisnota. Pirmām kārtām tas darīts, ievērojot sabiedrības intereses. Kā piemēru var minēt neseno Pirmās instances tiesas spriedumu lietā T-228/02. Šajā lietā Lielbritānijas iekšlietu ministrs kādu irāņu izveidotu organizāciju bija ietvēris aizliegto organizāciju sarakstā, to neuzklaušot. Lēmuma rezultātā tika iesaldēti organizācijas finanšu līdzekļi un ierobežotas tiesības uz citu īpašumu. Apelācijas komisijā organizācijas argumenti tika uzklaušīti. Vēlāk šī organizācija tika iekļauta attiecīgajā Eiropas Savienības izveidotajā teroristisko organizāciju sarakstā, kuru vismaz reizi sešos mēnešos atjaunina.

Organizācija vērsās Pirmās instances tiesā, citstarp sūdzoties par uzklauššanas principa pārkāpumu. Savukārt Eiropas Savienības Padome un Lielbritānija norādīja, ka pietieicējas iepriekšēja uzklauššana par tās īpašumu iesaldēšanu varētu apdraudēt svarīga sabiedrības interese (novērst līdzekļu lietošanu teroristu darbības finansēšanai) mērķa sasniegšanu. Izmantojot uzklauššanai piešķirto termiņu, organizācija varētu pārskaitīt līdzekļus ārpus Savienības.

Pirmās instances tiesa piekrita minētajiem argumentiem un norādīja, ka faktu paziņošana un ieinteresēto personu uzklauššana pirms sākotnēja lēmuma par līdzekļu iesaldēšanu pieņemšanas varētu mazināt sankciju efektivitāti un ka tādējādi tas neatbilstu sabiedrības interesēm. Sākotnējam līdzekļu iesaldēšanas pasākumam pēc būtības jāpiemīt pārsteiguma efektam, un tas ir jāpiemēro nekavējoties, tāpēc šādu pasākumu nevar paziņot pirms tā veikšanas.⁴⁰ Tomēr, lai ieinteresētās personas varētu efektīvi aizstāvēt savas tiesības, tostarp tiesā, ir nepieciešams, lai tām tiktu paziņoti pierādījumi, kas ir lēmuma pamatā (tik, cik tas ir pieļaujams), vai nu vienlaikus ar lēmumu, vai arī pēc iespējas ātrāk pēc sākotnējā lēmuma par līdzekļu iesaldēšanu pieņemšanas.⁴¹

Atšķirīgu vērtējumu tiesa deva par turpmāk pieņemtajiem lēmumiem, atkārtoti izvērtējot ieinteresēto personu saglabāšanu strīdīgajā sarakstā. Tiesa norādīja, ka šajā stadijā līdzekļi jau ir iesaldēti un tāpēc vairs nav nepieciešams nodrošināt pārsteiguma efektu, lai sankcijas būtu efektīvas. Līdz ar to pirms jebkura turpmāk pieņemtā lēmuma par līdzekļu iesaldēšanu ir no jauna jāpaziņo par pierādījumiem un jānodrošina uzklauššana.⁴²

Šajā lietā tiesa norādīja arī vēl uz vienu būtisku aspektu, proti, tā kā tiek apstrīdēts drošības pasākums, kas saistīts ar cīņu pret terorismu, ir pieļaujams, ka ieinteresētajām personām netiek uzrādīti visi pierādījumi un līdz ar to šīs personas par šiem faktiem administratīvā procesā netiek uzklauskātas. Šādi ierobežojumi atbilst dalībvalstu kopējām konstitucionālajām tradīcijām – izņēmumi no vispārējām tiesībām tikt uzklauskātam administratīvā procesā daudzās dalībvalstīs ir pieļaujami sabiedrisko interešu, sabiedriskās kārtības vai starptautisko attiecību uzturēšanas dēļ vai arī tad, ja pieņemamā lēmuma mērķis ir vai var tikt apdraudēts, ja tiek piešķirtas šīs tiesības.⁴³

Izskatot pieteikumus, kuros pieteicēji atsaukušies uz uzklauskāšanas principa pārkāpumu par Eiropas Savienības institūcijām, Pirmās instances tiesa arī ir vērtējusi, kā šis pārkāpums ir ietekmējis attiecīgo lēmumu. Tā, piemēram, lietā T-176/01 *Ferriere Nord SpA v. Komisija*⁴⁴ pieteicēja sūdzējās, ka Eiropas Komisija lietā, kas bija saistīta ar valsts atbalstu vides aizsardzības mērķim, lietu ir uzsākusi un uzaicinājusi pieteicēju iesniegt savas piezīmes laikā, kad bija spēkā vieni noteikumi, bet lēmumu pieņēma laikā, kad spēkā bija jau citi noteikumi, par kuriem pieteicēja nav varējusi izteikties. Komisijas lēmumā ir atsauce gan uz vecajiem, gan jaunajiem noteikumiem.

Tiesa šajā lietā secināja, ka principi, ko abi noteikumi nosaka attiecībā uz lēmumā izmantoto pamatojumu, pēc būtības ir identiski. Tādējādi Komisija nav pamatojusies uz tādiem jauniem novērtējuma principiem un kritērijiem, kas varētu būt mainījuši Komisijas analīzi. Šādos apstākļos atkārtota konsultēšanās ar ieinteresētajām pusēm nebija vajadzīga. Pieteicējam bija iespējams iesniegt savas piezīmes, kuru kopsavilkums atspoguļots apstrīdētajā lēmumā, par novērtēšanas principiem un kritērijiem, kuri bija identiski abos – jaunajos un vecajos – noteikumos un uz kuru pamata Komisija minēto valsts atbalstu atzina par nesaderīgu ar kopējo tirgu. Līdz ar to Komisija savu lēmumu nepamatoja ar apsvērumiem, par kuriem prasītājs nevarēja iesniegt savas piezīmes, un tālab sūdzība šajā daļā tika atzīta par nepamatotu.⁴⁵

Uzklauskāšanas problemātiskie aspekti

Procesa dalībnieks visās procesa stadijās drīkst piedalīties ne tikai personīgi, bet arī izmantot pārstāvja palīdzību. Tomēr, ņemot vērā, ka uzklauskāšanas procesā bieži svarīgākais ir tieši faktu iegūšana, rodas problēmas, jo pārstāvis tos nepārzina tik labi, cik nepieciešams. Kā norādīts vācu literatūrā, iestādei tomēr paliek iespēja uzklauskāties arī paša dalībnieka viedokli.⁴⁶

Atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību praksei lietās, kas attiecas uz piespiedu ieviešanu psihiatriskajā slimnīcā, arī psihiski slimam cilvēkam ir jābūt tiesībām tikt uzklauskātam vai nu personīgi, vai ar tā pārstāvja palīdzību.⁴⁷ Ar piespiedu izolāciju tiek ierobežota tik svarīga pamattiesība kā personas brīvība, tāpēc procesuālo tiesību ievērošana ir jo īpaši svarīga. Personas psihiskā slimība var ierobežot vai izmainīt veidu, kādā šīs tiesības tiek realizētas, taču tās nevar atņemt pavisam.

Atbilstoši Administratīvā procesa likuma 21. panta pirmās daļas 1. punktam administratīvā rīcībā ir rīcībāspējīgai fiziskai personai. Atbilstoši šā panta otrajai daļai šādas personas procesuālās tiesības īsteno šīs personas likumiskais pārstāvis. Problēmu rada apstākļi, ka rīcībāspējīgas personas intereses var nesakrist ar viņas pārstāvja interesēm, tālab būtu nepieciešama arī šīs personas uzklauskāšana un citu procesuālo tiesību nodrošināšana.

Uzklauskāšana dažos gadījumos var notikt tikai pirmajā administratīvā procesa stadijā, t. i., pirms administratīvā akta izdošanas. Tā, piemēram, atbilstoši likuma «Par iedzīvotāju ienākuma nodokli» 22. panta ceturtās daļas otrajam teikumam par maksātāja pierādījumiem nodokļa summas apstrīdēšanai ir atzīstami tikai tie maksātāja ieņēmumu un izdevumu attaisnojuma dokumenti (iesniegtie dokumentu noraksti),

kā arī citi dokumenti un pierādījumi, kas uzrādīti (iesniegti) reizē ar gada ienākumu deklarāciju, deklarācijas precizējumu un papildu deklarāciju. No minētās tiesību normas izriet, ka attaisnojuma dokumenti, kas iesniegti pēc Valsts ieņēmumu dienesta noteiktā termiņa deklarācijas vai tās precizējuma iesniegšanai, nav uzskatāmi par pierādījumiem un nav izmantojami lietā. Tādējādi lietā par pierādījumiem atzīstami tikai tie attaisnojuma dokumenti, kuri bija Valsts ieņēmumu dienesta rīcībā audita veikšanas laikā. Tāpēc faktu iesniegšana un uzklauššana par tiem vēlāk vairs nav iespējama.

Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments par minētā panta atbilstību Satversmei ir vērsies Satversmes tiesā, norādot, ka minētās normas mērķi – nodrošināt savlaicīgu iedzīvotāju ienākuma nodokļa iekasēšanu un novērst izvairīšanos no nodokļu maksāšanas – iespējams sasniegt ar līdzekļiem, kas mazāk ierobežo indivīda tiesības, noskaidrojot pierādījumu novēlotas iesniegšanas iemeslu un to ticamību, kritiski izvērtējot pēc Valsts ieņēmumu dienesta noteiktā termiņa iesniegto pierādījumu ticamību, veicot pretpārbaudes u. tml.⁴⁸ Satversmes tiesa, pamatojoties uz minēto lēmumu, ir ierosinājusi lietu.

Latvijas tiesu jaunākā judikatūra

Latvijas tiesu, it īpaši administratīvo tiesu, praksē uzklauššanas princips nav svešs, uz tā neievērošanas pamata nereti administratīvais akts ir atzīts par prettiesisku un atcelts. Kā vairākkārt savos spriedumos norādījusi administratīvā tiesa, administratīvā procesa dalībnieku uzklauššana ir viens no svarīgākajiem procesuālā taisnīguma nodrošināšanas līdzekļiem.

Iepriekš teiktais attiecas uz visām administratīvo tiesu instancēm, taču šajā rakstā tiks analizēti tikai Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta nolēmumi.⁴⁹

Lietā SKA-120/2004⁵⁰ Administratīvo lietu departaments izskatīja prasījumu par administratīvā akta atcelšanu, ar kuru daudzdzīvokļu mājas iedzīvotājiem pilsētas dome bija uzlikusi par pienākumu nojaukt kopīpašumā esošos šķūnišus. Pieteicēja, citstarp, sūdzējās, ka pirms lēmuma pieņemšanas nebija uzklaušīts viņas viedoklis. Vidzemes apgabaltiesa šajā lietā bija pateikusi: tā kā pārējiem mājas īpašniekiem ir bijis zināms šāda lēmuma pieņemšanas fakts un viņi pret lēmumu nekādus iebildumus nav cēlušī, tad secināms, ka, pieņemot lēmumu, nebija nepieciešams uzklaušīt katra konkrēta kopīpašnieka viedokli.

Administratīvo lietu departaments piekrita apgabaltiesai, ka nebija nepieciešams uzklaušīt katra kopīpašnieka viedokli. Departaments norādīja, ka šāds secinājums izriet no likuma «Par dzīvokļa īpašumu» 27.¹ panta pirmās daļas, kas noteic, ka par daudzdzīvokļu mājas kopīpašumā esošās daļas pārvaldīšanu un apsaimniekošanu lemj tikai daudzdzīvokļu mājas dzīvokļu īpašnieku kopsapulce.

Tomēr departaments secināja: no lietas materiāliem neizriet, ka pirms lēmuma pieņemšanas dome būtu uzklaušījusi kopsapulces viedokli. Kā norādīts apgabaltiesas spriedumā, tas vien, ka pārējiem īpašniekiem bijis zināms šāda lēmuma pieņemšanas fakts, nenozīmē, ka viņu kolektīvais viedoklis ir bijis uzklaušīts. Tādējādi dome, pieņemot lēmumu, ir pārkāpusi uzklauššanas principu.⁵¹

Lietā SKA-180/2005⁵² Administratīvo lietu departaments izskatīja pieteikumu par muitas lēmumu, ar kuru kādam uzņēmumam bija uzlikts papildu nomaksai budžetā dabas resursu nodoklis un soda nauda. Šie maksājumi bija uzlikti tāpēc, ka kontrolējot uzņēmuma kravu, tika konstatēts, ka importētajai precei ir iepakojums, kas netika uzrādīts, noformējot preces brīvam apgrozījumam. Uzņēmums gan bija mēģinājis uzrādīt iepakojuma sertifikātu, bet tas netika ņemts vērā, norādot, ka normatīvie akti

neparedz iespēju preču iepakojumam apliecināties dokumentu oriģinālus iesniegt pēc muitas procedūras.

Apgabaltiesa šajā lietā bija apmierinājusi uzņēmuma sūdzību, norādot, ka muitas rīcība ir pretrunā procesuālā taisnīguma principam, kas paredz ievērot objektivitāti un dot procesa dalībniekiem iespēju izteikt viedokli un iesniegt pierādījumus. Valsts ieņēmumu dienests šo spriedumu pārsūdzēja, atzīmējot, ka iepakojumam apliecinātie dokumenti ir jāiesniedz preču deklarēšanas brīdī un ka tiesību normas neparedz iespēju preču iepakojumam apliecināties dokumentu oriģinālus iesniegt pēc muitas procedūras.

Administratīvo lietu departaments atstāja spēkā apgabaltiesas spriedumu, papildus norādot, ka Valsts ieņēmumu dienestam ir jābūt ieinteresētam pieņemt objektīvu lēmumu. Nepieņemot uzņēmuma sertifikātu un aprēķinot nodokli, neņemot vērā reālo situāciju, nodoklis atšķirās vairāk nekā simts reižu. Šādā gadījumā, neļaujot uzņēmumam iesniegt papildu dokumentus, dienesta rīcība vērtējama kā nodokļu maksātāja sodīšana. Par nepilnīgas vai nepatiesas informācijas iesniegšanu deklarētājam var uzlikt sodu, taču nodoklim ir jāatbilst preces vai konkrētajā gadījumā – iepakojuma faktiskajam daudzumam. Kaut arī kravas ieviešanas brīdī faktisko daudzumu nebija iespējams noteikt, lai panāktu objektīvu lēmuma pieņemšanu, to bija iespējams izdarīt vēlāk, pamatojoties uz uzņēmuma iesniegto informāciju.

Lietā SKA-59/2005 Administratīvo lietu departaments izskatīja kāda cita uzņēmuma pieteikumu, kas arī sūdzējās par muitas lēmumu. Šajā lietā muitas darbinieki bija pārbaudījuši uzņēmuma muitas noliktavu un, neuzklausot uzņēmuma argumentus, muiža bija pieņēmusi lēmumu par muitas procedūru izpildes noteikumu pārkāpšanu. Apgabaltiesa, izskatot lietu, bija secinājusi, ka administratīvā akta izdošanas procesā pieļauti nopietni procesuālie pārkāpumi – nav izvērtēti uzņēmuma iebildumi, pārbaudes akts sastādīts bez tā pārstāvju klātbūtnes.

Administratīvo lietu departaments atstāja spēkā apgabaltiesas spriedumu, papildus atzīmējot, ka uzņēmums, apstrīdot administratīvo aktu, ir norādījis, ka visas muitas noliktavā saņemtās preces atrodas noliktavā un ka pārbaudes laikā muitas amatpersonām nebija nekādu jautājumu par preču skaitu. Valsts ieņēmumu dienests lēmumos par apstrīdēto administratīvo aktu ir tikai atferējies pārbaudē konstatēto, bet nav papildus argumentējis, kāpēc uzņēmuma argumenti nav pamatoti. Tādējādi, kā pareizi konstatējusi apgabaltiesa, nav notikusi administratīvā akta adresāta uzklaušanās un turpmākajā apstrīdēšanas procesā arī tā norādīto argumentu analīze un atspēkošana.

Administratīvo lietu departaments arī norādīja, ka, vērtējot procesuālo tiesību normu pārkāpumus un to ietekmi uz procesa rezultātu, ir jānoskaidro, vai šis pārkāpums varēja ietekmēt administratīvā akta saturu. Ja pārkāpums varēja to ietekmēt, tas uzskatāms par būtisku. Konkrētajā gadījumā uzņēmuma argumenti tieši bija attiecināmi uz konkrēto lietu un to pārbaude varēja izmainīt administratīvā akta saturu. Tā kā tie netika pārbaudīti vai vismaz to pārbaude netika atspoguļota lēmumos, šis pārkāpums ir uzskatāms par būtisku. Turklāt, ja netiek uzklauti argumenti, kas attiecas uz lietu, tiek pārkāpts arī administratīvā akta pamatojuma princips, jo iestāde nepamato, kāpēc attiecīgie argumenti netiek ņemti vērā (sal.: *Lippros O. G. Allgemeines Steuerrecht. Münster: Alpmann und Schmidt Verl., 1992, S. 73.–74.*).

Ja procesuālais pārkāpums ir tik nozīmīgs, ka varēja ietekmēt administratīvā akta saturu, tiesa šādu administratīvo aktu var atcelt, nevērtējot materiālo tiesību normu ievērošanu. Citiem vārdiem, ja iestāde administratīvā akta sagatavošanas un izdošanas procesā ir pieļāvusi būtiskas procesuālās kļūdas, tiesa nevar pašauties, ka faktiskie apstākļi ir konstatēti pareizi. Tiesai nav iespējams pārbaudīt, vai tiesību normā paredzētajām tiesiskajām sekām konkrētajā gadījumā bija vai nebija jāiestājas. Tāpēc

apgabaltiesa pamatoti nav vērtējusi pārsūdzēto administratīvo aktu pēc būtības, bet atcēlusi to procesuālo pārkāpumu dēļ. Tā kā citu apsvērumu vērtēšana nevarēja izmainīt spriedumu pēc būtības, tad procesa ekonomijas dēļ apgabaltiesai nebija nepieciešams vērtēt citus argumentus.

Papildus Administratīvo lietu departaments arī norādīja: ja pirmajā pārbaudē tika pieļautas kļūdas, iestāde varēja veikt vēl vienu pārbaudi, lai šīs kļūdas labotu. Tādā gadījumā pirmajā pārbaudē pieļautās kļūdas varētu uzskatīt par nebūtiskām, ja otrajā pārbaudē un turpmākajā lēmuma pieņemšanas procesā tās tiktu novērstas. Tomēr, kā jau minēts iepriekš, konkrētajā gadījumā iestāde ir pieļāvusi būtiskus procesuālus pārkāpumus, kuru dēļ tās izdots administratīvais akts nav atzīstams par tiesisku un ir atceļams.⁵³

Administratīvo lietu departamenta praksē ir bijušas arī lietas, kur uzklausišanas pienākuma neizpildīšana ir atzīta par nebūtisku. Tā, piemēram, lietā SKA-171/2005 departaments izskatīja kādas partijas sūdzību par Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja (turpmāk – KNAB) lēmumu, ar kuru bija uzdevis partijai par Partiju finansēšanas likuma pārkāpumu noteiktā termiņā pārskaitīt konkrētu ziedojumu summu Finanšu ministrijas norādītajā kontā. Pieteikumā tiesai partija, citstarp, norādīja uz uzklausišanas principa pārkāpumu. Tomēr nevienā no sūdzībām partija nenorādīja, kā tas varēja ietekmēt KNAB lēmumu pēc būtības.

Apgabaltiesa atstāja spēkā KNAB lēmumu, par uzklausišanu pasakot, ka KNAB lēmumu pieņēmis, izskatot paša adresāta iesniegto informāciju. Administratīvā akta adresāta uzklausišanas jēga ir adresāta viedokļa noskaidrošana, kas var mainīt lēmuma rezultātu. Tāpēc konkrētajā gadījumā nav pārkāpts administratīvā akta adresāta uzklausišanas pienākums.

Administratīvo lietu departaments pievienojās apgabaltiesas viedoklim, papildus norādot, ka loģiskais pamatojums prasībai pēc uzklausišanas ir apstākļi, ka uzklausišanas stadijā jau pirms lēmuma pieņemšanas ir iespējams noskaidrot visas domstarpības un atrast pareizāko risinājumu. Tomēr dalībnieku uzklausišanas pienākums attiecas tikai uz tiem apstākļiem, no kuriem ir atkarīga lēmuma pieņemšana. Gadījumā, ja lietas izskatīšanas gaitā jauni apstākļi, kas varētu ietekmēt lietas izskatīšanu, nav atklājušies, iestādei nav pienākums personu papildus uzklausīt. Pārsūdzētais KNAB administratīvais akts ir pieņemts, pamatojoties uz partijas iesniegtajiem grāmatvedības dokumentiem. KNAB administratīvā akta sagatavošanas procesā nav ieguvis nevienu papildu dokumentu vai citu faktu, par kuru partija nebūtu informēta. Tādējādi tas, ka KNAB neuzklausi partijas viedokli par atsevišķajiem faktiem, nevarēja ietekmēt administratīvo aktu pēc satura.

Tomēr Administratīvo lietu departaments norādīja uz vēlāmību uzklausīt adresātu arī par tiesību jautājumiem: «Kaut arī no Administratīvā procesa likuma 62. panta tas tieši neizriet, administratīvā akta adresātu ir vēlams uzklausīt ne tikai par faktiem, bet arī par tiesību jautājumiem. Lai veiktu subsumpciju, svarīgas ir abas premisas – fakti un tiesību normas interpretācija, tāpēc iestādei būtu jābūt ieinteresētai noskaidrot arī ieinteresēto personu viedokli par tiesību normas interpretāciju (sal. *Brühl R. Entschieden im Verwaltungsverfahren. Köln: Kohlhammer, 1990, S. 46*). Tāpēc konkrētajā gadījumā būtu bijis vēlams, ka KNAB būtu uzklausījis partiju par attiecīgo tiesību normu interpretāciju, jo īpaši tādēļ, ka KNAB nav augstākas institūcijas, līdz ar to partijas viedokli par tiesību interpretāciju nebija iespējams uzzināt apstrīdēšanas stadijā. Iespējams, partijas viedokļa uzklausišana lēmuma sagatavošanas procesā būtu novērsusi tiesas procesu.

Tomēr, tā kā tiesību normu interpretācija ir tās piemērotāja neatņemams pienākums, adresāta neuzklausišanu par tiesību jautājumu nevar uzskatīt par tik būtisku procesuālu pārkāpumu, lai tā dēļ atceltu administratīvo aktu.

Ievērojot iepriekš minēto, Administratīvo lietu departaments atzina, ka kasācijas sūdzības arguments, kas attiecas uz uzklaušanās pienākuma pārkāpumu, ir noraidāms.⁵⁴

Administratīvo lietu departamentā ir arī lieta SKA-225/2006 par sabiedrisko apspriešanu. Tā ieguva lielu plašsaziņas līdzekļu uzmanību un tiek dēvēta arī par Saburovas lietu.⁵⁵ Šajā lietā daudzdzīvokļu mājas iedzīvotāja sūdzējās par būvatļauju, ar kuru blakus viņas mājai tika atļauta daudzdzīvokļu mājas būvniecība. Pieteicēja, citstarp, pieteikumā bija norādījusi arī uz būvniecības publiskās apspriešanas noteikumu pārkāpumiem.

Apgabaltiesa šajā lietā norādīja, ka sabiedriskā apspriešana var ietekmēt gala rezultātu, proti, konkrētu lēmumu pieņemšanu būvniecības dēļ. To nenodrošinot, ir pieļauts pārkāpums, kas konkrētajā būvniecības procesā uzskatāms nevis tikai par formālu, bet par būtisku. Turklāt, nenodrošinot sabiedrisko apspriešanu un neizstrādājot detālplānojumu pirms konkrētu lēmumu pieņemšanas, tiek aizskartas ne tikai pieteicējas tiesības, bet arī sabiedrības būtiskas intereses kopumā, proti, netiek ievērots teritorijas plānošanas ilgtspējības princips, kas nodrošina arī nākamajām paaudzēm kvalitatīvu vidi.

Senāta Administratīvo lietu departaments pamatā piekrita apgabaltiesas apsvērumiem un atzina, ka gadījumā, ja būvatļauja ir izdota, neievērojot Būvniecības likuma 12. panta pirmajā daļā izvirzīto nosacījumu par sabiedriskās apspriešanas rīkošanu, šāds procesuāls pārkāpums ir atzīstams par tik būtisku, lai tā dēļ pārsūdzēto būvatļauju atzītu par prettiesisku. Uzbūvēta ēka ir attiecīgajā telpā nozīmīgs, uz ilgu laiku novietots objekts. Ir svarīgi, lai pirms būvniecības istenošanas kompetentās iestādes rūpīgi izvērtētu attiecīgā objekta nepieciešamību daudzējādā ziņā arī sabiedrības interesēs. Sabiedrības iesaistīšana būvprojektu apspriešanā nav formāls pasākums, bet ir vērstas uz to, lai tiktu sasniegts maksimāli labākais lēmums arī no sabiedrības interešu un pilsētvides ilgtspējīgas attīstības viedokļa.

Sabiedriskajā apspriešanā izteiktais viedoklis varēja ietekmēt pārsūdzēto lēmumu pēc būtības. Nerīkojot konkrētajā gadījumā sabiedrisko apspriešanu, Rīgas dome lēmuma pieņemšanas procesā ir pieļāvusi procesuālu pārkāpumu, kas pats par sevi ir novedis pie tā, ka šāds lēmums ir atzīstams par prettiesisku.⁵⁶

Apkopojot iepriekš teikto, secināms, ka Administratīvo lietu departamenta judikatūra atzīst tiesības būt uzklauštam, tostarp sabiedriskās apspriešanas nozīmīgumu, tomēr katrā individuālā gadījumā izvērtē, vai šo tiesību neievērošana ir radījusi tik lielu administratīvā akta defektu, ka administratīvais akts tādēļ ir atceļams.

Secinājumi

Tiesības būt uzklauštam ir būtisks procesuālo tiesību princips, kurš nostiprināts gan tiesību normās, gan izriet no starptautisko un nacionālo tiesu judikatūras. Tomēr tiesības būt uzklauštam nav absolūtas un tās var tikt neievērotas gan steidzamības, gan citu apsvērumu dēļ. Ar tiesību realizāciju saistīti arī daži problemātiski aspekti, piemēram, personas, kura atzīta par rīcībnespējīgu, uzklaušanās nodrošināšana. Latvijas tiesas, it īpaši administratīvās tiesas, savā praksē piemēro uzklaušanās principu, un tā būtiskas pārkāpšanas gadījumā iestādes lēmums tiek atzīts par prettiesisku un atcelts.

Atsauces un piezīmes

¹ Wade, W., Forsyth C. Administrative law. Seventh edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 498.

² Sk.: Vecā Derība. Pirmā Mozus grāmata, 3. nodaļa.

- ³ Sal.: Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10. panta piektajā daļā noteikts, ka labas pārvaldības princips ietver taisnīgu procedūru īstenošanu.
- ⁴ Sk., piemēram: *Nehl, H. P. Principles of Administrative Procedure in EC Law*. Oxford: Hart Publishing, 1999, p. 96.
- ⁵ *Craig, P. P. Procedures and administrative decisionmaking*. Grām.: *The procedure of administrative acts. European Review of Public Law*. London: Esperia Publications Ltd., 1993, p. 56–57.
- ⁶ *Ortega, L. Principles of Administrative Procedure*. Grām.: *The procedure of administrative acts. European Review of Public Law*. London: Esperia Publications Ltd., 1993, p. 73.
- ⁷ *Nehl, H. P. Principles of Administrative Procedure in EC Law*. Oxford: Hart Publishing, 1999, p. 97.
- ⁸ Recommendation No. R (87)16 on administrative procedures affecting a large number of persons. In: *The administration and you*. A handbook. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 1996, p. 430–446.
- ⁹ 1987. gada 8. jūlija spriedums, iesniegums Nr. 10496/83.
- ¹⁰ Sprieduma 67.–68. punkts.
- ¹¹ Sk. sprieduma 71.–75. punktu.
- ¹² Šis ir oficiālais nosaukums latviešu valodā.
- ¹³ OJ L 354, 30.12.1998, p. 18.
- ¹⁴ OJ L 61, 2.3.1998, p. 1.
- ¹⁵ 2001. gada 23. maija komisijas lēmums, izziņots ar dokumenta numuru C(2001) 1461, (2001/462/EK, EOTK).
- ¹⁶ *Nehl, H. P. Principles of Administrative Procedure in EC Law*. Oxford: Hart Publishing, 1999, p. 70.
- ¹⁷ Sk.: *Nehl, H. P. Principles of Administrative Procedure in EC Law*. Oxford: Hart Publishing, 1999, p. 70–99.
- ¹⁸ Piemēram, lietā *Fiskano AB v Commission of the European Communities*. Citēts pēc: *Nehl, H. P. Principles of Administrative Procedure in EC Law*. Oxford: Hart Publishing, 1999, p. 96–98. Autors arī norāda, ka tiesa savos spriedumos ne vienmēr ir konsekventa.
- ¹⁹ *Ušacka, A. Dabiskā taisnīguma princips un administratīvais process*. No: *Procesuālais taisnīgums*. Latvijas Universitātes Zinātniskie raksti, 1998, 16. lpp.
- ²⁰ *Wade, W., Forsyth, C. Administrative law*. Seventh edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 494.
- ²¹ *Ibid.*, p. 498.
- ²² *Clayton, R., Tomlinson, H. Judicial review procedure*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd, 1997, p. 40.
- ²³ *The administration and you*. A handbook. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 1996, p. 342.
- ²⁴ *Ibid.*, p. 343.
- ²⁵ *Paine, F. J. Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības*. Vācijas administratīvā procesa likums. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2002, 173. lpp.
- ²⁶ *Ibid.*, 172. lpp.
- ²⁷ *Clayton, R., Tomlinson, H. Judicial review procedure*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd, 1997, p. 44.
- ²⁸ Kā vairākkārtīgi tiesnešu mācībās norādījuši vācu vieslektori, viedokļa noskaidrošanu pa tālruni Vācijā izmanto ne tikai iestādes, bet arī tiesa. It īpaši tas ir gadījumos, kad ātri jāizlemj lūgums par pagaidu noregulējumu.
- ²⁹ Sal.: *Nehl, H. P. Principles of Administrative Procedure in EC Law*. Oxford: Hart Publishing, 1999, p. 119–120.
- ³⁰ *The administration and you*. A handbook. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 1996, p. 23.
- ³¹ Sal.: *Paine, F. J. Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības*. Vācijas administratīvā procesa likums. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2002, 172. lpp.
- ³² *Ibid.*, 172. lpp.
- ³³ *Ibid.*, 2002, 172. lpp.
- ³⁴ Recommendation No. R (87) 16 on administrative procedures affecting a large number of persons. Grām.: *The administration and you*. A handbook. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 1996, p. 430–446.
- ³⁵ *The administration and you*. A handbook. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 1996, p. 342.
- ³⁶ *Wade, W., Forsyth, C. Administrative law*. Seventh edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 519.
- ³⁷ *Ibid.*, p. 520.
- ³⁸ *Elliot, M. Beatson, Matthews and Elliott's Administrative Law*. Text and materials. Third edition. Oxford: University Press, 2005, p. 359.
- ³⁹ *Ibid.*, p. 366–367.
- ⁴⁰ Pirmās instances tiesas sprieduma lietā T-228/02S 128. punkts.
- ⁴¹ Pirmās instances tiesas sprieduma lietā T-228/02S 129. punkts.
- ⁴² Pirmās instances tiesas sprieduma lietā T-228/02S 131. punkts.
- ⁴³ Pirmās instances tiesas sprieduma lietā T-228/02S 133.–134. punkts.
- ⁴⁴ Pirmās instances tiesas 2004. gada 18. novembra spriedums lietā T-176/01.
- ⁴⁵ Sk. sprieduma 74.–82. punktu.

- ⁴⁶ *Paine, F. J.* Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības. Vācijas administratīvā procesa likums. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2002, 172. lpp.
- ⁴⁷ Sk., piemēram, lietu *Wintererp v. The Netherlands*, 1997. gada 24. oktobra spriedums.
- ⁴⁸ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta lēmums lietā SKA-283/2006. Pieejams: www.at.gov.lv
- ⁴⁹ Lielākoties tas ir tāpēc, ka raksta autore ir arī šī departamenta tiesnese.
- ⁵⁰ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā SKA-120, 2004. gads. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2004. Rīga: Tiesu nami aģentūra, 2005, 304.–311. lpp.
- ⁵¹ Lietā tika konstatēti arī citi procesuālie pārkāpumi, kuru dēļ domes lēmums tika atzīts par prettiesisku, taču tas netika atcelts tāpēc, ka jau bija zaudējis spēku izpildes dēļ.
- ⁵² Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā SKA-180, 2005. gads. Nepublicēts.
- ⁵³ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā SKA 59, 2005. gads. Nepublicēts.
- ⁵⁴ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā SKA-171, 2005. gads. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2005. Rīga: Tiesu nami aģentūra, 2006, 660.–672. lpp.
- ⁵⁵ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 22. jūnija spriedums lietā SKA-225, 2006. gads. Pieejams: www.at.gov.lv
- ⁵⁶ Sprieduma 16. punkts.

THE RIGHT TO A HEARING: THE CONTENT, DEVELOPMENT, PROBLEMS AND ADJUDICATION OF THESE RIGHTS

The right to be heard (*audi alteram partem* in Latin) is a principle of the law which is part of public law, criminal law and private law. In this paper, we shall review the principle of the right to be heard from the perspective of administrative law, focusing not on being heard during administrative procedure, but rather on being heard by the relevant institution.

The sources and development of the right to be heard

According to the British administrative law professor Wade,¹ the first case in which someone was heard occurred in the Garden of Eden, where God Himself did not make a decision without hearing what Adam and Eve had to say.²

The right to be heard is also a principle of good governance.³ Hearing and evaluating the views and arguments of participants in a case is of fundamental importance if the process is to be objective. In the literature, the right to be heard is sometimes even defined as the most absolute and thorough principle of good governance. The right helps to make sure that state administration is effective, rational, objective and just.⁴

Hearing the views of participants in administrative procedure – this is one of the most important methods for ensuring justice. The logical justification for this demand is the fact that hearing the views of participants before any decision is taken makes it possible to determine all conflicts and differences of opinion so that the best solution can be identified.⁵

There are some countries such as Spain in which the «right to be heard» is enshrined in the national constitution.⁶ To a certain extent these rights can be linked to the right to take part in the operations of state administration, which means drawing a parallel between this principle and the rights that are enshrined in Section 101 of the Latvian Constitution. The rights can also be linked to the first sentence in Section 95 of the Constitution, which says that the state protects the honour and citizenship of its residents. In the literature, this link is mentioned in the sense that hearing one's views represents an expression of respect toward the individual in administrative procedure. The individual can take part with his or her values and express his or her views in pursuit of a more favourable judgment.⁷

The Council of Europe enshrined the right to be heard as its first principle in Resolution No. (77)31, «On the protection of the individual in relation to the acts of administrative authorities,» which was approved in 1977. The right to be heard is also mentioned in other Council of Europe resolutions and recommendations, including Recommendation No. (87)16, «On administrative procedures affecting large numbers of persons».⁸

The European Court of Human Rights has mostly reviewed the right to be heard from the perspective of the right to a fair trial, but there have been a few rulings in

which it has spoken to the extent to which these rights are observed by institutions. In *R v. United Kingdom*,⁹ for instance, the court heard a complaint about a violation of the right to privacy when a mother's children were taken away from her and turned over to the care of foster parents. The court ruled that even though Article 8 of the European Convention on Human Rights indirectly refers to procedural rights, the court does have the authority to review the process of taking decisions at an institution so as to rule on whether the procedures were just and sufficiently respectful toward the interests that are enshrined in the relevant norms. The European Court of Human Rights ruled that the procedure should have determined the views and interests of the natural parents and should have allowed them to protect their legal rights in an appropriate way.¹⁰ In this specific case, the complainants were not sufficiently involved in the process of taking a decision to ensure that their rights were protected.¹¹

The right of parties and third persons in a case to be heard before a final decision is taken is also a fundamental principle of law in the European Communities. This issue is addressed in Article 41 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, and in Article 16 of the Code of Good Administrative Practice that was approved by the European Parliament on September 6, 2001.

These rights are also enshrined in other norms of the European Communities. Examples include Regulation (EC) No. 2842/98, 22 December 1998, which refers to the hearing of the views of parties in certain meetings where cases are considered. The resolution is based on Articles 85 and 86 of the Treaties of the European Communities.¹² There is also Regulation (EC) No. 447/98 on the notifications, time limits and hearings provided for in Council Regulation (EEC) No 4064/89 on the control of concentrations between undertakings.¹³ The European Commission has also established the post of hearing officers in such cases.¹⁴

European Union legal practice has gradually determined that the right to be heard is part of the right of the defence (in French, *droit de la defence*). This refers to the right to object against decisions made by institutions which negatively affect the rights or interests of an individual.¹⁵ Initially, when the right to be heard had not yet been enshrined among positive legal norms, the Court of Justice of the European Union derived it as a legal principle, but only applied it to cases when an institutional decision led to «sanctions» or «penalties». Later the right was also applied to incidents in which the subject of a decision lost benefits as a result of that decision. Even later, the Court of Justice held that the respect of the rights of the defence in all proceedings which are initiated against a person and are liable to culminate in a measure adversely affecting that person is a fundamental principle of Union law which must be guaranteed, even in the absence of any specific rules concerning the proceeding in question. The right to be heard applies to complainants and interested third parties, insofar as they are directly and significantly affected by the outcome of the decision-making process.¹⁶

In its latest practice, the Court of Justice of the European Union has developed the right to be heard to the point where it is now considered an absolute standard of good administration. There have been cases in which the court has chosen to emphasise the right to be heard to the point where it has repealed administrative acts with respect to which the principle has been violated, and in some cases the court has even declined to judge whether the procedural violation really has affected the results of the disputed proceedings.¹⁷

The right to be heard is enshrined in greater or lesser detail on the administrative procedure laws of all democratic countries. Of course, this only applies to those countries in which such laws have been approved. In France, for instance, the right to be heard is a general principle of law, and, as in the European Union, it is part of the right to a defence.¹⁸

In Great Britain, by contrast, the principle is part of natural justice and has been a component in procedural justice for several centuries.¹⁹ In 1615, the scholarly degree of a scientist was taken away from him because of impolite behaviour. The court reinstated the degree after finding that the degree was not provided on the basis of a law, and even if that were not the case, the decision would be void because it was not shown that a hearing had first been given.²⁰ The literature indicates that in recent years, these have become conventional and universally accepted rights in the UK.²¹

The content of the right to be heard

The right to be heard is enshrined in Section 14.¹ of the law on administrative procedure, where the principle of procedural justice is defined: «Institutions and courts shall, in taking decisions, observe impartiality and shall give the participants in the proceedings an appropriate opportunity to express the viewpoint thereof and to submit evidence.» The right to be heard is defined more precisely in Section 62 of the law: «In deciding in regard to the issuing of an administrative act that might be unfavourable to the addressee or a third party, an institution shall clarify and assess the opinions and arguments of the addressee or the third party in the said matter.» The law also defines those instances when the right to be heard is not mandatory.

The principle is formulated similarly in the aforementioned Council of Europe resolution: «In respect of any administrative act of such nature as is likely to affect adversely his rights, liberties or interests, the person concerned may put forward facts and arguments and, in appropriate cases, call evidence which will be taken into account by the administrative authority.»

The explanation of this principle states that when the Council was drafting the resolution, there was much debate about the stage at which the person must be heard. The initial plan was to specify that this must occur before the administrative act is published, but given different practices in various member states, it was found that the hearing of the individual can in some cases be ensured only at the point where the administrative act is disputed. It was decided in the end not to include such a strict version of the principle in the regulation. In order to ensure the effectiveness of the principle, however, the resolution does state that the institution must take into account all of the facts, arguments and evidence submitted by the relevant person who is seeking to uphold his or her right to be heard.²² The resolution also says that the case must be handled in due time and in a manner appropriate to the case in terms of informing the individual as to his or her right to submit facts and arguments and to call on witnesses. This can be done in any appropriate way – by letter, public announcement or publication in the press.²³

German legal literature explains that the right to be heard applies at the point where there is a realistic opportunity to influence the decision. This is possible only if the person who is to be heard is familiar with the issue with respect to which he or she will be heard. These facts must be announced to the person in a timely way.²⁴

The aforementioned formulations of these legal norms show that a person must be heard when an unfavourable administrative act has occurred. This is formulated in a similar way in the German law on administrative procedure. Before an administrative act is performed, any individual whose rights will be affected by the act must be given the right to announce facts that might be of importance in taking the decision. The German specialist F.J. Paine argues that this suggests that the right to be heard rests only with those who face unfavourable administrative acts. Paine feels that this is wrong – even when the administrative act is favourable, there is reason to hear the views of the addressee before the final decision is taken. That is particularly true

because postponing consideration of such evidence is in and of itself unfavourable to the addressee. This means that when it comes to the right to be heard, it is not important whether the relevant administrative act is favourable or unfavourable. The right to be heard can be refused only if the views of the institution are fully in line with those of the addressee, and the favourable administrative act does not involve any secondary rules that might limit its scope.²⁵

The word «heard» in the principle suggests that perhaps there must always be a face-to-face meeting at which views are stated. The fact is, however, that the process can be organised fully or partly in writing as well.

Here we can review an example of case law from England. In *Lloyd v. McMahon*, a person faced a tax fine because of a violation of which he was unaware. The case materials were sent to him, and he was given a chance to submit written explanations. No one offered the person a chance to come in and talk to someone. The Court of Appeal ruled that the process was unfair, but then the House of Lords ruled that the process was just and in line with the circumstances of the case.²⁶

Where the right to be heard is satisfied through written statements, addressees must be given sufficient time to prepare their arguments. This can also involve E-mail, if that is acceptable to all sides in the case. Views can also be discussed on the phone.²⁷ Such phone calls are not particularly popular in Latvia, but there have been some cases in which the method has been used. This author, for instance, once disputed an administrative fine that had been levelled against her by the Traffic Police. She rang the police and agreed that the fine would be reduced by one-half. This process of hearing the author's views, however, was not reflected in the final administrative act.

The law on administrative procedure does not state that as a hearing is held, minutes must be taken, but that is recommended in more complicated cases. The point is that hearings are aimed not just at receiving various views, but also at assessing their validity. If the case is particularly complicated and there are concerns that the hearing might not lead to the discovery of all necessary facts to the desired level of detail, the institution can pre-submit lists of questions to all participants – those questions as to which the institution wishes to hear arguments and views.

Where possible, institutions which organise hearings should make sure that the views of all parties (the complainant, the addressee (if not the same as the complainant), and relevant third parties) are heard. Third parties can become involved at their own initiative, or they can be invited to take part by the institution or the addressee of the administrative act. It must be noted that the addressee of a favourable administrative act must also think about third parties whose rights or interests might be affected by that act. Third parties, both those which have been assigned that status by an institution and those to whom the status has not yet been assigned, can dispute or appeal administrative acts, and if they have not been informed of the act, then they have an entire year to do so. That is stated in Section 79.2 of the law on administrative procedure. Because of this, it is in the interests of the addressee to make sure that the views of these persons are heard and discussed in the administrative act, thus reducing the threat that because of a dispute or appeal, the act might be reversed.

Section 67 of the law on administrative procedure says that the main arguments and views that have been expressed at the hearing must be presented in the written administrative act. This means that the principle of the right to be heard has also influenced the way in which institutions justify their administrative acts.²⁸

The hearing process should consider only those circumstances and views that are of key importance. There are unimportant facts, as well as those which can have no effect on the prevailing situation, and institutions do not have to take these into account. A handbook published by the Council of Europe on the subject

of administrative rights states that even though people concerned have the right to submit all kinds of facts, arguments and evidence, the administrative authorities will, of course, often consider some of the material as irrelevant and not base their administrative acts thereon.²⁹ If, however, a fact is not evidently unimportant, the institution must take it into account.³⁰

Even though the law on administrative procedure speaks to hearings which are aimed at learning the facts, there are cases when issues of the law and of rights must also be discussed. This is particularly true in those cases when non-specific concepts of rights must be interpreted, procedural interests must be ranked in accordance with their importance and the principle of proportionality, or the resource that will ensure the lowest level of limitations must be chosen. In those cases, issues of rights and facts can be viewed together.³¹

It must also be said that the right to be heard means nothing more or less than the possibility to be heard. The institution is not necessary obliged to ensure at all costs that the relevant person state his or her views.³²

If an administrative act is to affect a wide range of people, the right to be heard can be ensured through the process of public hearings. Section 4.2 of the law on national governance in Latvia states that institutions must organise public hearings on issues that are of importance to the public. If an institution takes a decision which is in opposition to the views of a substantial segment of the public, then the institution must issue an explanation of why it has done so.

Interested parties can also nominate their own representative. That is stated in Section 26.3 of the law on administrative procedure.

The Council of Europe has also said that if an administrative act can affect the interests of a neighbouring country (for instance, if a factory is to be built in a frontier zone), then the views of residents in the neighbouring country should also be heard.³³

Exceptions to the right to be heard

Section 62.2 of the law on administrative procedure defines three instances in which it is not necessary to learn about the person's views and arguments:

- 1) The issue of the administrative act is urgent and any delay may directly endanger the security of the state, public order, or the life, health or property of persons;
- 2) The case is objectively insignificant; or
- 3) It flows from the substance of the case that the clarification of the opinion of the person is impossible or inadequate.

Explanatory text appended to the aforementioned Council of Europe resolution also states that if the administrative act is of an urgent nature, it is not necessary to hear the views of the relevant people. The same is true in other cases when, for justified reasons, it is impossible or not of use to hear the views of the person. Such processes can unjustifiably slow down administrative procedures at times when the public interest requires the procedures to be implemented more quickly.³⁴

In the laws of other countries, there are *expersis verbis* lists of other incidents when hearings do not need to be conducted. Article 28.2 of the administrative procedure law in Germany, for instance, says that this is true when the hearing would make it difficult to meet the deadline for the decision, when the relevant institution has planned to issue a general administrative act, a great number of similar administrative acts, or an administrative act that is to be disseminated via electronic equipment, and when an administrative act applies to the implementation of the act.

Section 40.3 of the Estonian administrative procedure law lists these circumstances:

- 1) If there is no retreat from the information or explanations that have been provided by the individual in the process and there is no need for any new information;
- 2) If the disclosure of an administrative act or specific action that is needed to obtain a viewpoint would hinder the achievement of the goals of the administrative act or action;
- 3) If the participant in the process is unknown or the action would influence people who cannot be identified in a sensible period of time;
- 4) If the administrative act is of a general nature and with more than 50 participants;
- 5) If other circumstances, as defined by law, prevail.

We can see that all of the circumstances listed in German and Estonian law can be seen in Section 62.3 of the Latvian law on administrative procedure. In other words, circumstances can be used to determine that the views of an individual are impossible to find out or are inadequate. It must be stressed, of course, that these exceptions cannot be used in any willy-nilly fashion, because the right to be heard is of great importance. Section 62.3 of the law on administrative procedure, moreover, also says that if an act has been issued in writing and the views or arguments of the affected person have not been determined, then the institution which has issued the act must explain why that is so.

If an exception to the right to be heard has been approved without justification, the addressee of the administrative act and any other participant in the case can appeal the final administrative act. In that case, the court must look to see whether the institution was correct in applying the exception. If not, the court must evaluate whether that means that the whole process has been so unjust that the administrative act should be repealed for that reason alone. If not, the court must consider how much the final result of the process – the administrative act – has been affected.

All of this is true in Great Britain where, as noted, the principle of the right to be heard in a component of natural justice. British law says that there are «opportunities for manoeuvre», however, because «it is not possible to lay down rigid rules as to when the principles of natural justice are to apply, nor as to their scope and extent. Everything depends on the subject-matter.»

As is the case in Latvia, hearings in Great Britain cannot be conducted if the issue is very urgent or involves threats. The sale of dangerous toys, for instance, can be banned by local governments without any public hearing.³⁵

Also in Britain, if the provision of a hearing «would make no difference» – meaning that a hearing would not change the ultimate conclusion reached by the decision-maker – then no legal duty to supply a hearing arises.

In *McInnes v. Onslow-Fane*, which had to do with the refusal to issue a license to a boxing manager, Justice Megarry of the High Court (in Britain, judges speak on their own behalf, not on behalf of the court) had this to say: «The defendant accepted that the board were under duty to reach an honest conclusion without bias and not in pursuance of any capricious policy. That, I think, is right, and if the plaintiff showed that any of these requirements had not been complied with, I think the court would intervene. [However,] I cannot see how the obligation to be fair can be said in a case of this type to require a hearing. I do not see why the board should not be fully capable of dealing fairly with the plaintiff's application without any hearing. The real issues concerns the extent to which fairness requires the decision-maker to enter into a dialogue with the individual.»³⁶

Legal practice in the European Union also has determined that the principle of the right to be heard is not absolutely universal. Public interests are the most important thing. Recently the court of first instance ruled on case T-228/02. The British interior secretary had banned an organisation established by Iranians without hearing

the views of the organisation. This led to a freeze on the organisation's assets and a limitation of its rights to obtain other property. The organisation appealed, and the appellate commission heard its views. Later the organisation was listed as a pan-European terrorist organisation, and that status is updated and renewed at least once every six months.

The organisation approached the court of first instance to complain that the principle of the right to be heard had been violated. The Council of the European Union and the British government argued that if a hearing had first been held about the issue of freezing the organisation's assets, that would have threatened important public interests in the sense that the assets could have been used in support of terrorist activities, and the organisation could have transferred its assets to countries outside of the European Union.

The lower court agreed with the arguments and said that the effectiveness of sanctions could have been reduced if the interested parties had learned in advance of the decision to freeze their assets, and that would be in violation of the public interest. Freezing of assets, said the court, must be a surprise, and it must be done without delay if necessary. In other words, such events cannot be pre-announced.³⁷ At the same time, however, if interested parties are to be able to protect their rights in an efficient way – not least in court, it is necessary to make sure that they receive information about the evidence which underpins the relevant decision either at the time when the decision is taken or as soon as possible thereafter – provided, of course, that the information is such that can be disclosed.³⁸

The court offered a different opinion as to decisions taken later, evaluating once again the fact that interested parties were on the disputed list. The court held that at this point, the assets had already been frozen, and so there was no need for the effect of surprise in making sure that the sanctions were effective. In other words, the court found that before taking a decision on freezing assets, evidence must be presented, and a hearing must be held.³⁹

The court also pointed to another key aspect of the case. Given that the dispute involved a security process which was part of the fight against terrorism, it would be acceptable if the interested parties were not shown all of the evidence and, therefore, were not heard as part of the administrative process. Such limitations, ruled the court, are in line with the constitutional traditions of member states – departures from the universal right to be heard in the context of an administrative process are permitted in many member states so as to protect public interests, public order or international relations. Similarly, the rights can be waived if the goal of the relevant decision would be threatened otherwise.⁴⁰

When considering complaints from people who believe that the right to be heard has been violated, the lower court also looks at how the violation might have affected the final decision. In Case No. T-176/01, *FerriereNordSpa v. Commission*, the petitioner complained that the European Commission, when dealing with a project that had to do with government support for environmental protection goals, called on the petitioner to submit her thinking at a time when one set of rules was in effect, while the final decision was taken when another set of rules was in effect – rules with respect to which the petitioner had no ability to speak out. The Commission's decision made reference both to the old and the new rules.⁴¹

The court found that the principles upon which the justification for the decision was based were identical in both cases, which means that the Commission did not base its thinking on any new evaluation principles or criteria which could have changed the Commission's analysis. Repeated consultations with interested parties were not, therefore, necessary. The petitioner, ruled the court, had a chance to submit

her notes, a summary of which is reflected in the disputed decision. The evaluation principles and criteria were identical in the old and the new rules, and it was on the basis of this that the Commission declared the relevant state subsidy to be out of line with common market rules. The point is that the Commission did not base its decision on factors with respect to which the petitioner could make no remarks, and so this part of the complaint was rejected.⁴²

Problems with the right to be heard

Participants in a process may take part in all of its stages not just personally, but also via a representative. Hearings, however, are usually processes in which the most important thing is to extract facts, and representatives are not always as familiar with the facts as are those whom they are representing. The German literature states that institutions must be able to hear the views of the participant himself or herself.⁴³

European human rights practice also ensures that if an institution orders someone to be placed in a psychiatric hospital, even a person with mental disorders must have the right to be heard either personally or with the help of a representative.⁴⁴ Forced isolation violates the important human right of freedom of the individual, and procedural rights are of key importance here. Mental illness may entail restricting or modifying the manner of exercise of such a right, but it cannot justify impairing its very essence.

Section 21.1.1 of the law on administrative procedure states that administratively procedural legal capacity rests with natural persons, and the lawful representative of such a person exercises such rights on behalf of the individual when necessary. The problem here is that the interests of an individual who does not have capacity may be entirely different from those of his or her representative. This means that the views of the individual should be heard, and other procedural rights should also be ensured.

In some cases, hearings are realistic only in the first stage of the administrative procedure, i.e., before the administrative act is published. The law on Latvia's individual income tax, for instance, states that when a taxpayer wishes to dispute the sum of the tax, only certain documents will be taken into account. This refers to the evidence that is submitted together with the annual tax declaration, supplementation of that declaration, or new declaration. This suggests that documents that are submitted after the deadline for filing a declaration or an update of the declaration are not seen as evidence and cannot be used in a case. In other words, evidence is made up only of documents that were at the disposal of the State Revenue Service at the time when the audit was conducted, and no further facts can be submitted later.

The Senate of the Supreme Court has asked the Constitutional Court to evaluate this norm, arguing that the goal – ensuring that people pay their income tax in a timely way and do not engage in tax evasion – can be achieved with resources which limit the rights of individuals to a lesser degree. The Senate feels that the tax agency can ask for an explanation of why documents are filed late, take a critical look at evidence that is submitted after the deadline has expired, conduct counter-investigations, etc.⁴⁵ The Constitutional Court has accepted the case for consideration.

The latest judicature of Latvia's courts

The principle of hearings is nothing new for Latvia's courts, and particularly its administrative courts. Failure to ensure hearings has often led to the repeal of administrative acts that have been approved. The Administrative Court has ruled several times that hearing the views of participants in the procedure is one of the most important ways of ensuring procedural justice.

This applies to all administrative court institutions, but here we shall particularly focus on the rulings of the Department of Administrative Cases of Supreme Court Senate.⁴⁶

In Case No. SKA-120/2004,⁴⁷ the Department of Administrative Cases was asked to review the postponement of an administrative act via which the residents of an apartment building had been ordered to tear down tool sheds that were on joint property. The petitioner complained that her views were not heard before this decision was taken. The Vidzeme District Court had ruled that because all of the other residents of the building were aware of the decision and had raised no objections, it could be concluded that in taking the decision, the relevant institution did not really need to hear the views of each and every individual resident.

The Department of Administrative Cases agreed that it was not necessary to hear the views of each of the joint owners. The department stated that this could be concluded on the basis of Section 27¹.1 of the law on residential properties, which says that a joint meeting of all flat owners in an apartment building must be held to discuss issues related to the management of joint property in the building.

The department also concluded, however, that the case materials did not make it clear that the relevant city council had listened to the views of the joint meeting of residents before approving the decision. The fact alone that other owners were aware of the fact of the decision did not mean that the views of those owners had been heard, and that meant that the right to be heard had been violated in this case.⁴⁸

In Case No. SKA-180/2005,⁴⁹ the Department of Administrative Cases considered a decision by customs officials to order a company to pay an additional sum in natural resources taxes and also a fine. This was because examination of customs cargo found that the imported product had packaging which was not listed when preparing the goods for free turnover. The company tried to show the packaging certificate, but customs officials ignored it, saying that norms did not allow documents to confirm the packaging of goods to be submitted after customs procedures were completed.

The District Court upheld the complaint of the company, ruling that the decision of the Customs Department was in violation of procedural justice principles such as objectivity and the need to allow participants to express their views and to submit evidence. The State Revenue Service appealed the ruling, arguing that packaging documents must be submitted when goods are declared and that the law does not provide for an opportunity to submit the originals of such documents after customs procedures have been completed.

The Department of Administrative Cases upheld the lower court's ruling, stating that the State Revenue Service must be interested in taking objective decisions. When it failed to accept the company's certificate and calculated taxes without taking the real situation into account, the situation ended up being one in which the amount of tax was more than 100 times different. If the service did not allow the company to file additional documents, that must be seen as a punishment of the taxpayers. There can be punishments for the submission of incomplete or false tax information, but the tax needs to be in line with the actual amount of the product – packaging in this case. Even though the actual amount could not be determined at the time when the cargo was imported so as to ensure an objective decision, it could have been done later and on the basis of the information which the company submitted.

In Case No. SKA-59/2005, the Department of Administrative Cases received a petition from another company that was complaining about a customs decision. This time the customs employees had examined the company's customs warehouse and decided that rules concerning customs procedures had been violated – this without hearing the views of the company on the matter. The District Court concluded that

serious procedural violations were part of the administrative act that was being questioned. The court ruled that the company's objections were ignored and that the documents concerning the inspection were prepared without the presence of any company representative.

The Department of Administrative Cases upheld the lower court's ruling, adding that when the company disputed the administrative act, it noted that all of the products received at the customs warehouse were in the warehouse and that during their inspection, customs officials had no questions about the number of objects. The State Revenue Service, in ruling on the dispute administrative act, simply parroted that which was found during the inspection, offering no additional arguments as to why the company's evidence was unacceptable. The District Court was right in concluding that the views of the addressee of the administrative act had not been heard, nor had anyone tried to analyse or refute the company's evidence during the ongoing court proceedings.

The Department of Administrative Cases also ruled that when evaluating violations of procedural norms and the influence of those violations on process results, it is necessary to determine whether the violation had an effect on the content of the administrative act. If so, then the violation is a significant one. In this specific case, the company's views were directly related to the case at hand, and an investigation of the company's statements could have changed the content of the administrative act. Because that did not happen (or, perhaps, the results of an investigation were simply not reflected in the resulting decisions), this violation must be seen as a serious one. What is more, if arguments related to the case are not heard, the principle of justifying the relevant administrative act is also violated, because the institution does not explain why some evidence has been ignored.⁵⁰

If the procedural violation has been significant enough to affect the content of the administrative act, a court can overturn the act without ruling on material norms of the law. In other words, if an institution has made serious procedural mistakes when preparing and issuing an administrative act, the court cannot rely on the idea that actual conditions have been noted properly. The court cannot investigate whether the legal consequences, as defined by law, should or should not have been instituted. For that reason, the District Court was right in considering the administrative act as such, but then repealing it because of the procedural violations. Because other considerations could not change the ruling as such, the District Court saved time by not evaluating other arguments.

The Department of Administrative Cases also ruled that if mistakes were made in the first inspection, the institution could have organised another inspection to fix the problem. In that case, mistakes in the first inspection would not be of fundamental importance, as long as the second inspection and the subsequent decision making process reversed the problems which existed. This time, as noted, the institution allowed fundamental procedural violations to take place, and that is why its administrative act was determined to be unlawful and was overturned.⁵¹

Sometimes the Department of Administrative Cases has received cases in which failure to observe the right to be heard has not proven to be of key significance. In Case No. SKA-171/2005, for instance, there was a complaint related to a decision by the Corruption Prevention and Combating Bureau (KNAB). The bureau had ordered a political party to pay a fine for violating the law on political party financing, and the money was to be paid into a specific Finance Ministry account. The political party appealed the decision in court and argued that its right to be heard had been violated. In no sense, however, did the party make clear how this fact might have affected the KNAB decision as such.

The lower court upheld the KNAB decision, ruling that the agency took its decision on the basis of information which the addressee itself had submitted. The purpose of the right to be heard in the context of an administrative act is to learn the views of the addressee if it is possible that those views might change the final decision. In this case, there was no need for that to happen.

The Department of Administrative Cases upheld the lower court ruling, adding that the logical basis for a demand to be heard is that hearings which are held before the decision is taken make it possible to discover all differences of opinion and to determine the best solution. The duty to hear the views of case participants, however, applies only to those circumstances upon which the decision is based. If new circumstances which could affect the review of the case have not appeared during the investigation, then the institution has no obligation to hear the views of the participant any further. The appealed KNAB administrative act was prepared on the basis of bookkeeping documents which the party had submitted. In preparing the administrative act, the KNAB did not seek any additional documents or facts about which the party was not informed. This means that the fact that the KNAB did not listen to the party's views on specific facts could not have affected the administrative act as such.

The Department of Administrative Cases also declared, however, that it is necessary to listen to the views of addressees when it comes to aspects of the law: Even though this is not directly indicated in Section 62 of the law on administrative procedure, the addressee of an administrative act should be heard not only vis-à-vis the facts, but also the various aspects of the law. Subsumption is possible if both premises – facts and legal norms – are interpreted. The institution, therefore, should be interested in learning the views of related persons about how the norms of law are to be interpreted.⁵² The KNAB, in other words, should have listened to what the party had to say about the interpretation of the relevant legal norms. This is particularly true because the KNAB does not have a higher-ranking institution, which means that the party's views about the interpretation of the relevant legal norms could also not be learned on appeal. Perhaps if the KNAB had listened to the party's views before issuing its administrative act, the court proceedings would not have been necessary at all.

Interpretation of the norms of the law is an inviolable duty for those who apply the law, and this means that if an addressee is not heard in relation to a norm of the law, this cannot be seen as a sufficiently serious procedural violation to repeal an administrative act. On the basis of all of this, the Department of Administrative Cases ruled that the cassation complaint which applied to the right to be heard was to be rejected.⁵³

The Department of Administrative Cases has also had to deal with cases related to public hearings. Case No. SKA-225/2006 attracted a great deal of public and media attention, and it has become known as the «Saburova Case».⁵⁴ A resident of an apartment building complained about the fact that another apartment building was to be erected right alongside her own building. The complainant noted that rules concerning public hearings in advance of construction projects had been violated.

The lower court in the case ruled that a public hearing could influence the final result – the decision to put up the building. The failure to organise a public hearing in this case was of key importance, not just a formality. By failing to organise a public hearing and producing detailed building plans before the taking of specific decisions, the building firm affected not only the rights of the petitioner, but the rights of the public at large, as well. The principle of sustainable territorial planning was being violated, and that could mean problems for existing and future generations insofar as the quality of their environment is concerned.

The Department of Administrative Cases of the Senate basically agreed with the lower court ruling. If the construction permit was issued without observing the

requirements of Section 12.1 of the law on construction – those which require a public hearing in advance of the issuance of the permit – then that violation was sufficiently important to declare the appealed construction permit to be unlawful. A building is an important object in its specific area, and it is one that will be there for a long time to come. It is very important that before any construction begins, the relevant institutions take a very careful look at the need for the building. This is very much a part of defending the public interest. The involvement of the public in discussing construction projects is no formality. The aim is to make sure that the best decisions are taken from the perspective of public interests and the sustainable development of the urban environment.

Views expressed at a public hearing could well have affected the appealed decision as such. By failing to organise a public hearing, the Riga City Council committed a procedural violation in taking its decision, and in and of itself, that is enough to declare the decision to be unlawful and void.⁵⁵

In summary, we see that the judicature of the Department of Administrative Cases recognises the right to be heard and the importance of public hearings. At the same time, however, the department also recognises that each case must be evaluated individually to see whether the failure to observe the law has created a sufficiently great defect in the relevant administrative act to ensure that it is to be overturned.

Conclusions

The right to be heard is a fundamentally important principle in procedural law. It is enshrined in laws, as well as the judicature of international and national courts. The right to be heard, however, is not absolute, and it can be waived if the issue is urgent or if other circumstances are in place. There are several problems with the right to be heard, too – how, for instance, can the views of a person who has been judged incapacitated can be discovered. Latvia's courts, and particularly its administrative courts, have always made use of the principle of hearing the views of all participants. If that right is violated by other institutions, their decisions can and are declared to be unlawful and void.

References and Endnotes

- ¹ *Wade, W. and Forsyth, C. Administrative Law. Seventh Edition. Oxford: Clarendon Press (1994), p. 498.*
- ² See Genesis I:3.
- ³ Section 10.5 of the law on the structure of state administration says that the principle of good governance includes just procedures.
- ⁴ See, e.g., *Nehl, H.P. Principles of Administrative Procedure in EC Law. Oxford: Hart Publishing (1999), p. 96.*
- ⁵ *Craig, P.P. «Procedures and Administrative Decision Making». In European Review of Public Law. The Procedure of Administrative Acts. London: Esperia Publications, Ltd. (1993), pp. 56–57.*
- ⁶ *Ortega, L. «Principles in Administrative Procedure. In European Review of Public Law. The Procedure of Administrative Acts. London: Esperia Publications, Ltd. (1993), p. 73.*
- ⁷ *Nehl, H.P. Principles of Administrative ..., op. cit., p. 97.*
- ⁸ See *The Administration and You: A Handbook. Strasbourg: Council of Europe Publishing (1996), pp. 430–446.*
- ⁹ Judgment of 8 July 1987, Petition No. 10496/83.
- ¹⁰ Paragraphs 67 and 68 of the judgment.
- ¹¹ Paragraphs 71–75 of the judgment,.
- ¹² *OJ L 354, 30.12.1998, p. 18.*
- ¹³ *OJ L 61, 2.3.1998, p. 1.*
- ¹⁴ The Commission took this decision on May 23, 2001, and it was announced in document C (2001) 1461 (2001/462/EC).
- ¹⁵ *Nehl, H.P. Principles of Administrative..., op. cit., p. 70.*

- ¹⁶ *Ibid.*, pp. 70–79.
- ¹⁷ See, e.g., *Fiskano AB v Commission of the European Communities*. Quoted in Nehl, H.P., *Principles of Administrative...*, *op. cit.*, pp. 96–98. Nehl has argued that the court has not always been consistent in its rulings.
- ¹⁸ Ušacka, A. «Dabiskā taisnīguma princips un administratīvais process» (The Principle of Natural Rights and Administrative Process), *Latvijas Universitātes Zinātniskie raksti*, 1998, p. 16.
- ¹⁹ Wade and Forsyth. *Administrative Law*, *op. cit.*, p. 494.
- ²⁰ *Ibid.*, p. 498.
- ²¹ Clayton, R. and H. Tomlinson, H. *Judicial Review Procedure*. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd. (1997), p. 40.
- ²² *The Administration and You: A Handbook*. Strasbourg: Council of Europe Publishing (1996), p. 342.
- ²³ *Ibid.*, p. 343.
- ²⁴ Paine, F.J. *Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības. Vācijas administratīvā procesa likums (General Administrative Law in Germany: The German Law on Administrative Procedure)*. Rīga: Tiesu nama aģentūra (2002), p. 173.
- ²⁵ *Ibid.*, p. 172.
- ²⁶ Clayton and Tomlinson, *Judicial Review*, *op. cit.*, p. 44.
- ²⁷ German lecturers have appeared at several judicial training sessions in Latvia to say that both institutions and courts use the telephone in Germany to learn the views of participants in a case. This is particularly true in those instances when a rapid decision is needed on temporary regulations.
- ²⁸ See Nehl, H.P. *Principles of Administrative*, *op. cit.*, pp. 119–120.
- ²⁹ *The Administration and You...*, *op. cit.*, p. 23.
- ³⁰ Paine, F.J. *Vācijas vispārīgās...*, *op. cit.*, p. 172.
- ³¹ *Ibid.*
- ³² *Ibid.*
- ³³ *The Administration and You...*, *op. cit.*, pp. 43–446.
- ³⁴ *Ibid.*, p. 342.
- ³⁵ *Ibid.*, p. 520.
- ³⁶ Elliot, M. Beatson, Matthews and Elliott's *Administrative Law: Text and Materials*, 3rd Edition. Oxford: Oxford University Press (2005), pp. 366–367.
- ³⁷ Article 128 of the ruling.
- ³⁸ Article 129 of the ruling.
- ³⁹ Article 131 of the ruling.
- ⁴⁰ Articles 133 and 134 of the ruling.
- ⁴¹ The court ruled on T-176/01 on November 18, 2004.
- ⁴² Articles 74–82 of the ruling.
- ⁴³ Paine, F.J. *Vācijas vispārīgās...*, *op. cit.*, p. 172.
- ⁴⁴ See, e.g., *Winterwerp v. the Netherlands*, ruling issued 24 October 1997.
- ⁴⁵ The Senate's Department of Administrative Cases took decision in the context of Case No. SKA-283/2006. See www.at.gov.lv.
- ⁴⁶ That is mostly because this author is a justice in the department.
- ⁴⁷ The ruling in the case is found in Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi (Rulings and Judgments by the Department of Administrative Cases of the Supreme Court Senate of the Republic of Latvia). Rīga: Tiesu nami aģentūra (2005), pp. 304–311.
- ⁴⁸ Other procedural violations were also noted, and the decision of the city council was overturned. The decision was not, however, actually overturned because it had been implemented and was thus no longer in force.
- ⁴⁹ The ruling has not been published.
- ⁵⁰ For purposes of comparison, see Lippros, O.G. *Allgemeines Steuerrecht (General Tax Law)*. Munster: Alpman und Schmidt (1992), pp. 73–74.
- ⁵¹ Ruling in Case No. SKA 59, 2005, unpublished.
- ⁵² For purposes of comparison, see Brühl, R. *Entscheiden im Verwaltungsverfahren (Decisions in Administrative Proceedings)*. Cologne: Kohlhammer (1990), p. 46.
- ⁵³ Ruling in Case No. SKA-171, 2005. See Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi (Rulings and Judgments by the Department of Administrative Cases of the Supreme Court Senate of the Republic of Latvia). Rīga: Tiesu nami aģentūra (2006), pp. 660–672.
- ⁵⁴ The ruling of the Department of Administrative Cases on this case was delivered on June 22, 2006, and can be found at www.at.gov.lv.
- ⁵⁵ Article 16 of the ruling.

RUMĀNIJAS KONSTITŪCIJA UN INTEGRĀCIJA EIROPAS SAVIENĪBĀ

Veidojot patiesu sabiedrību, nepieciešams meklēt jaunus veidus, kā ļaudis spēj sadzīvot. Mūsdienu Eiropā runa ir par jaunu un bezprecedenta ģeopolitisku situāciju. Veidojusies struktūra, kura nav vienkārša starptautiska organizācija, bet nav arī supervalsts vai federācija.¹

Eiropas Konstitūcijas izstrādāšana, lai arī galu galā neveiksmīga, bija bezprecedenta gadījums Eiropas veidošanā.² Dokumenta autori vēlējās redzēt demokrātiskāku Savienību, tādu, kas ir tuvāka dalībvalstīm un cilvēkiem, kuri piedalās tās darbā.³ Tā būtu Savienība, kurā saglabāta dažādība, kurā katra valsts piedalās pati savu iemeslu dēļ. Francija cenšas atjaunot zaudēto lielvalsts statusu, Vācijas piedalīšanās ir atbildes gājiens sāpīgai pagātnei, Itālija tā kompensē savas valsts pārvēršanos par nāciju, Spānija un Portugāle bēg no izolācijas, kuru nodrošināja diktatori, Īrija iestājās pēc tam, kad, salīdzinot ar kaimiņvalsti Lielbritāniju, tā pārdzīvoja ekonomiskas problēmas. Jaunās dalībvalstis no Eiropas centrālās un austrumu daļas cenšas aizstāvēt nesenu un ar lielām grūtībām sasniegtu suverenitāti.⁴ Bija paredzēts, ka Eiropas Konstitūcija Eiropas Savienībai piešķirs juridiskas personas statusu.⁵

Turpinoties integrācijas procesam, kļuva nepieciešama dalībvalstu konstitūciju modificēšana, lai sabalansētu konstitucionālās prasības ar tām, kuras atrodamas Eiropas likumos. Gatavojoties uzņemšanai Eiropas Savienībā, arī Rumānija bija spiesta modificēt savu konstitūciju, lai tā atbilstu Eiropas Savienības likumdošanas sistēmas prasībām.

1. Rumānijas dažādās konstitūcijas

Rumānija pie savas konstitūcijas tika krietni vēlāk nekā Rietumeiropas valstis, jo modernais laikmets tehnoloģiskas, ekonomiskas, sociālas un kultūras attīstības ziņā tur sākās daudz vēlāk nekā, piemēram, Francijā, Itālijā un Lielbritānijā. Tas tā bija, pateicoties Osmaņu impērijai ilgstošajai pastāvēšanai.

Osmaņu impērijas dominante Eiropas centrālajā daļā samazinājās pēc Kučuk-Kainardžas miera noslēgšanas 1774. gadā. Process turpinājās ar Akermanas konvenciju (1817). Tās noteikumus atjaunoja un pierēģistrēja Adrianopoles līgumā (1829), ar kuru noslēdzās Krievijas un Osmaņu impērijas karš. Attiecīgajām valstīm tika garantēta komercijas brīvība, kā arī Donavas upes ostu izmantošana. Tas savukārt ļāva attīstīties kapitālismam, un rumāņu valstīs Osmaņu impērija arvien mazāk iejaucās iekšzemes un ārlietu kārtošanā.⁶

Konstitucionālā procesa pirmsākumus svarīga bija vienotas valsts izveidošana 1859. gadā. Tās pamatā bija Muntenijas un Moldāvijas apvienošanās Aleksandra Joana Kuzas valdīšanas laikā. Šajā laikmetā notika dažādas būtiskas lauksaimniecības, politiskās, administratīvās un kultūras reformas.

1.1. Pirmā konstitūcija

1864. gada 2. maijā Aleksandrs Joans Kuza veica valsts apvērsumu, likvidēja parlamentu un organizēja plebiscitu jautājumā par 1858. gada konvencijas (vēsturē to pazīst ar nosaukumu «Kuzas likums») un jauna vēlēšanu likuma apstiprināšanu. Šie divi

dokumenti uzskatāmi par Rumānijas pirmo konstitūciju, un to pamatā bija 1858. gada Parīzes konvencija. Tajā noteiktas valdnieka valstiskās tiesības, kā arī tautas pārstāvniecība divās atsevišķās palātās. Likumdevēja tiesības kopīgi izmantoja valdnieks un šīs divas palātas, taču likuma iniciēšanas tiesības piederēja vien valdniekam.

Kuzas likumā arī bija noteikti procesi par palātu izveidošanu, strukturēšanu un funkcijām. Tajā bija noteikumi par likumu izstrādāšanu, valdību, arī par civildienesta darbinieku pienākumu zvērēt uzticību konstitūcijai, likumam un valdniekam.

Vēlēšanu likumā bija noteiktas vēlēšanu tiesības, prasības kandidātiem, kā arī vēlēšanu organizēšana un veikšana. Teorētiskais jautājums par Kuzas likumu ir šāds: vai tas ir vai nav uzskatāms par konstitūciju? Likums kopā ar vēlēšanu likumu veido sava veida konstitūciju, jo tajos atrunāti vairāki fundamentāli jautājumi par sabiedrības struktūru, varas izveidošanu, izmantošanu un saglabāšanu, kā arī par fundamentālām politiskām tiesībām.

Likuma 7. pantā netieši ir norādīts, ka tā autori to uzskatījuši par konstitūciju, jo civildienesta darbiniekiem likts «zvērēt uzticību konstitūcijai un valsts likumiem». Pats valdnieks Kuza minēja konstitūciju, kad pieņēma amata zvērestu likumdevēja priekšā.

Ir tomēr arī tādi argumenti, kuri liecina par pretējo, proti – dokuments ir konstitucionāls, taču tas nav uzskatāms par konstitūciju. Tajā nav noteikti visi sabiedrības un valsts organizēšanas principi, nav noteiktas pilsoņu fundamentālās tiesības un pienākumi. Tajā vien noteikts tas, kā tiek organizēta likumdevēja un izpildvaras vara un kas šīm varas instancēm jādara.

1.2. 1866. gada 29. jūnijā apstiprinātā konstitūcija

Naktī no 1866. gada 10. uz 11. februāri Aleksandru Joanu Kuzu piespieda atkāpties no troņa un valstī tika ieviesta karaliskā pavaldonība. Tā turpināja darbu līdz tā paša gada 10. maijam, kad tronī kāpa ārvalstu princis Čārlzs de Hohencollerns-Sigmaringens. 29. jūnijā tika apstiprināta jauna Rumānijas konstitūcija. Kā piemērs tās rakstīšanā tika lietota Beļģijas konstitūcija, tajā laikā viena no liberālākajām konstitūcijām pasaulē.

Jaunajā konstitūcijā bija astoņas nodaļas un 133 panti, tajā tika atrunātas būtiskas attiecības rumāņu sabiedrībā. Pirmā nodaļa noteica Rumānijas teritoriju, otra – rumāņu tiesības, trešā – valsts varu, ceturttā – valsts finanses, piektā – militāros apstākļus, sestā – vispārējus jautājumus, septītā – konstitūcijas grozīšanas noteikumus, bet astotā – pārejas laika un papildu noteikumus.

Pirmajā pantā noteikts, ka «Rumānijas hercogistes veido vienu nedalāmu valsti, tās nosaukums ir Rumānija».

Konstitūcijas 19. pantā noteikta privātīpašuma absolūtā neaizskaramība, savukārt 17. pantā noteikts, ka «nevienā likumā nedrīkst paredzēt tādu sodu kā personas mantas konfiskācija».

Likumdevēja varu izmantoja divpalātu parlaments – Senāts un Deputātu sapulce, abu palātu locekļus izvēlējās uz bagātības pamata. Senatoriem bija jābūt «jebkāda veida ienākumiem, kuri veido 800 dukātus gadā», viņi nedrīkstēja būt jaunāki par 40 gadiem.

Konstitūcijā bija paredzēta varas sadalīšana, karaļa pastāvīgais statuss, konstitūcijas pārākums pār likumiem, kā arī Francijā pieņemtās cilvēka un pilsoņa tiesību deklarācijā paredzētās tiesības un brīvības (Francijā minēto dokumentu pieņēma 1789. gada augustā).

Izpildvara bija karaļa rokās, un konstitūcijā noteica to, ka karalis var būt ārvalstnieks.

128. pantā aizliegta konstitūcijas atcelšana. Savukārt 102. pantā noteikts, ka līdz pamatlikuma pieņemšanai «augstākajai kasācijas tiesai ir tiesības noteikt pārkāpumus un attiecīgo sodu». Tas nozīmēja, ka tiesu instancēm tika atdots likumdošanas spēks.

Karalis Čārlzs, reiz pārņēmis varu, konstitūciju bargi kritizēja par to, ka tajā bija arī tādi noteikumi, kuri nebūtu attiecināmi, jo tie neatbilst rumāņu garam.⁷ Laika gaitā dokuments vairākkārt tika grozīts:

- 1879. gadā tika mainītas atsevišķas politiskās un pilsoniskās tiesības;
- 1884. gadā tika grozīti noteikumi par vēlēšanu kārtību, Rumānijas teritoriju, preses tiesībām u. c.;
- 1917. gadā tika grozīti noteikumi par lauku teritorijām, lai lauku reformas vajadzībām atļautu zemes konfiskāciju, un paredzētas arī universālās vēlēšanu tiesības;
- 1918. gadā konstitucionālie noteikumi tika attiecināti arī uz rumāņu teritorijām, kuras atkal pārvaldīja «māte valsts» – Besarābija, Bukovina, Ardealula, Banatula, Krišana, Satmarula un Maramuresula.

1.3. 1923. gada 29. martā apstiprinātā konstitūcija

Rumānijas apvienošanas laikā 1918. gadā tika apstiprināts jauns pamatlikums. 1923. gadā valstī stājās spēkā jauna konstitūcija. Satura ziņā tā bija ļoti līdzīga iepriekšējai konstitūcijai, taču tajā tika ieviesti jauni un moderni principi un noteikumi.

1923. konstitūciju sagatavoja Liberālā partija. Parlamenta Deputātu sapulce to apstiprināja 1923. gada 26. maijā, bet Senāts – 27. martā. Nākamajā dienā to proklamēja, bet jau 29. martā tā stājās spēkā.

Tāpat kā 1866. gada konstitūcijā, arī 1923. konstitūcijā bija astoņas nodaļas – attiecīgi par Rumānijas teritoriju, rumāņu tiesībām, valsts varu, finansēm, militārām lietām, vispārējiem noteikumiem, konstitūcijas grozīšanu, kā arī par pārejas un papildu noteikumiem.

Lai arī satura un teksta ziņā jaunā konstitūcija ļoti atgādināja veco, tomēr tā bija daudz demokrātiskāka. Vēlēšanu pamatā vairs nebija kandidāta bagātība, tā bija demokrātiska sistēma. Jaunajā konstitūcijā tika no jauna uzrakstīti 20 panti, septiņus pantus pievienoja, 25 – grozīja, bet 76 – saglabāja negrozītus.⁸

1923. gada konstitūcijā uzsvērti demokrātijas principi, likumu konstitucionālās atbilstības noteikšana, tiesnešu pastāvīgais statuss, kā arī darba attiecības. Īpašums uzskatāms par sabiedrisku funkciju, vairs ne par obligāti nekonziscējamu.

Dokumentā saglabāta varas sadalīšana, noteikumi par ministru pienākumiem, kā arī atzīnums, ka pamata tiesības ir garantējamas.

Lai arī 1923. gada konstitūcijā bija nodrošinātas daudzas tiesības un brīvības, arī daudz demokrātiskāka vēlēšanu sistēma, tomēr tā bija nelokāma konstitūcija – tās grozīšana bija ļoti sarežģīts process. Šai ziņā tā daudz neatšķīrās no iepriekšējās konstitūcijas.

1.4. 1938. gada 28. februārī pieņemtā konstitūcija

Politiskā situācija, kāda pastāvēja laikā pirms Otrā pasaules kara, lika karalim Čārlzam II ieviest jaunu konstitucionālu dokumentu, kurā viņam piešķirtas daudz plašākas pilnvaras. Karalis ierobežoja parlamenta pilnvaras, jo tā vairs nebija demokrātiska vai efektīva iestāde.

Jauno konstitūciju 1938. gada 24. februārī apstiprināja referendumā, to proklamēja 27. februārī, bet tā stājās spēkā divas dienas vēlāk. Process līdzinājās tam, kuru Kuza izmantoja 1864. gadā.

1938. gada konstitūcija karalim piešķīra diktatora tiesības un ierobežoja demokrātiskās tiesības un brīvības. Vara tagad tika koncentrēta karaļa rokās, viņš pasludināts par valsts galvu.⁹

Karalis saglabāja parlamentu, taču viņam bija likumdošanas, kā arī konstitūcijas grozīšanas iniciatīva. Viņš sprieda par sodiem un apstiprināja likumus, kuri bez viņa akcepta nevarēja stāties spēkā.¹⁰ Karalis varēja izdot dekrētus ar likuma spēku, ja vien

parlaments bija atlaists vai brīvdienās. Viņam bija parlamenta atlaišanas, kara pieteikšanas, miera noslēgšanas u. c. tiesības. Karalim piederēja neapstrīdama izpildvara, savukārt par likumu izpildīšanu bija atbildīgi valsts ministri. Viņi valsts dokumentus parakstīja kopā ar karali.

Karalis atteicās no universālām vēlēšanu tiesībām, senatorus tagad izvēlējās gan viņš, gan arī tauta. Atsevišķi cilvēki par senatoriem kļuva automātiski.

Viņas dekrēts (1940. gada 30. augustā) piespieda Rumāniju atteikties no Transilvānijas ziemeļu daļas, kuru piešķīra Ungārijai. 1940. gada septembrī karalis bija spiests atteikties no troņa. Viņa vietā stājās ģenerālis Jons Antonesku. Viņš nekavējoties konstitūciju iesaldēja.

1.5. Laiks no 1944. līdz 1948. gadam

1944. gadā tika nolemts, ka 1923. gada konstitūcija tiks atjaunota, bet ne pilnībā. Tika atjaunoti tikai tie noteikumi, kuri saistās ar pamata tiesībām un pienākumiem.

1.5.1. Dekrēts 1626/1944

Dekrēta 1626/1944 nosaukums bija «Par rumāņu tautas tiesību, kādas paredzētas 1866. gada konstitūcijā un grozītas 1923. gada 29. marta konstitūcijā, noteikšanu». Tātad daļēji tika atjaunota 1923. konstitūcija, arī noteikumi par pamata tiesībām un pienākumiem. Valsts varu atjaunoja atbilstoši konstitūcijas noteikumiem, taču tas neattiecās uz likumdevēja un daļēji uz tiesu varu.

Konstitūcijas 3. pantā bija noteikts, ka līdz valsts likumdevēja izveidošanai «likumdošanas vara būs pamatota likumos, kurus ieteiks Ministru padome».

1.5.2. Dekrēts 1849/1944

Šis dekrēts iepriekš minētajam dekrētam 1626 pievienoja jaunu pantu: «Īpašos likumos paredzami apstākļi, kad tiesājama un sodāma jebkura persona, kura jebkādā līmenī un jebkādā veidā ir veicinājusi valsts traģēdiju, it īpaši, ja runa ir par karu pret Apvienoto Nāciju Organizāciju. Likumā paredzami arī mēri, kuri ļaus kontrolēt šādu personu nākotni.»

1.5.3. 1945. gada februāri pieņemtais likums Nr. 86 par minoritāšu tautībām

Šī likuma mērķis – nodrošināt visu Rumānijas iedzīvotāju vienlīdzību neatkarīgi no rases, tautības, valodas vai reliģijas. Pirmajā likuma pantā noteikts, ka visi Rumānijas pilsoņi likuma priekšā ir vienlīdzīgi un ka viņiem visiem ir vienas un tās pašas pilsoniskās un politiskās tiesības. Lai nodrošinātu šo vienlīdzību, likums pieļāva brīvu mātes valodas izmantošanu gan presē, gan izglītībā. Likumā pasludināta arī ticības brīvība.

1.5.4. 1945. gada 23. martā pieņemtais likums Nr. 187 par agrārreformas nodrošināšanu

Agrārreformas likums paredzēja lauku īpašuma ekspropriāciju, lai visa manta nokātu vispirms valsts rokās un tad tiktu atdota «tiem zemniekiem, kuriem ir pamatotas tiesības kļūt par zemes īpašniekiem». Likumā bija noteikti izņēmumi ekspropriācijas procesā, noteikumi par to, kā veicama ekspropriācija un ieviešama agrārreformā, noteikumi par vietēju zemes reformas komisiju iedibināšanu u. c.

1.5.5. 1946. gada 13. jūlijā izsludinātais dekrēts par likumdevēja spēka izmantošanu

Dekrētā bija noteikta vienpalātas parlamenta veidošana, tādējādi modificējot 1923. konstitūciju un nosakot, ka vienpalātas parlamentam pieder augstākā

likumdošanas tiesa. Senāts tika likvidēts, taču likumdevēja varu joprojām parlaments dalīja ar karali.

Dekrēta otrajā pantā bija noteikts, ka «sievietēm pieder balsstiesības, viņas var ievēlēt Deputātu asamblejā ar tiem pašiem noteikumiem, kādi attiecas uz vīriešiem». Tas bija būtiski, lai nodrošinātu konstitucionālā principa par vienādām vīriešu un sieviešu tiesībām iedzīvināšanu praksē.

Trešajā pantā atrunāts cits konstitucionāls princips – par universālu, vienlīdzīgu, tiešu un slepenu balsošanas sistēmu.

1.5.6. 1947. gada 30. decembrī pieņemtais likums Nr. 363 par Rumānijas valsts pārtapšanu par Rumānijas Tautas Republiku

1947. gada 30. decembrī Deputātu asambleja likvidēja Rumānijas karaļnamu un pasludināja Rumānijas Tautas Republikas izveidošanu.¹¹ Likuma 4. pantā noteikts, ka Deputātu asambleja saglabās likumdošanas funkcijas līdz «asamblejas likvidēšanai pēc tam, kad Deputātu asambleja lēmusi par jaunu likumdošanas asamblejas izveidošanu». Izpildvaru pārņēma jaunizveidots Rumānijas Tautas Republikas Prezidijs ar pieciem locekļiem, kuri bija ievērojami politikā, kultūrā vai zinātnē. Viņus izvēlējās Deputātu asambleja.

1.6. 1948. gada 13. aprīļa konstitūcija

Ja reiz Rumānijā bija ieviesta marksistiska pārvaldes sistēma, bija vajadzīga jauna konstitūcija, kurā būtu atzīta tālaika rumāņu realitāte.¹² 1948. gada 23. februārī Deputātu asambleja apstiprināja likumu Nr. 23 un beidza pastāvēt. Lielā Tautas asambleja pārņēma tās funkcijas.

Lielā Tautas asambleja tika ievēlēta 1948. gada 28. martā un pirmoreiz tikās tā paša gada 6. aprīlī. Populārā Demokrātiskās frontes padome bija izstrādājusi konstitūcijas projektu, asambleja to apstiprināja 1948. gada 13. aprīlī.

Konstitūcijas 105 panti bija sadalīti pa 10 nodaļām – par Rumānijas Tautas Republiku, par tās sociālo un ekonomisko struktūru, par pilsoņu pamata tiesībām un pienākumiem, par valsts varas augstāko noteikšanas spēku, par valsts administratīvajām struktūrām, par Ministru padomi un tās departamentiem, par pašvaldībām, par juridiskām struktūrām un ģenerālprokuratūru, par valsts ģerboni, zīmogu, karogu un galvaspilsētu, par konstitūcijas labošanu un pagaidu noteikumiem.

Konstitūcijā bija noteikts, ka Rumānijas valsts ir vienota, neatkarīga un suverēna valsts, kurā visa vara pamatojas uz tautu un tai arī pieder. Zeme pieder tiem, kuri to apstrādā, valsts pasargā lauksaimniecības īpašumus, gan veicinot, gan arī atbalstot lauku kooperatīvus. Konstitūcijā atzītas un garantētas privātīpašuma tiesības. Tā nodrošina visu pilsoņu vienlīdzību un tiesības neatkarīgi no rases, dzimuma, tautības, reliģijas vai kultūras līmeņa.

Konstitūcijas pēdējā pantā noteikts, ka reiz dokuments stāsies spēkā, «tik atcelti visi likumi, dekrēti, regulējumi un cita veida noteikumi, ja vien tie neatbilst šīs konstitūcijas saturam».

1.7. 1952. gada 24. septembra konstitūcija

Lai gan kopš iepriekšējās konstitūcijas ieviešanas (1948. gada 13. aprīlī) bija pagājuši tikai četri gadi, 1952. gadā tika apstiprināta atkal jauna konstitūcija, kurā paredzēta Krievijas sistēma ar reģioniem, departamentiem, tautas padomēm kā valsts varas pārstāvēm. Dokumentā ir arī runa par šo padomju juridisko statusu.

1952. gada konstitūcijā ir ievada nodaļa un 115 panti, kuri sadalīti 10 nodaļās. Tiek saglabāti, bet tālāk attīstīti 1948. gada konstitūcijas principi. Tiek atcelts plurālisma

princips, noteikta pulcēšanās brīvība, bet politiskā vara tiek piešķirta tikai vienai, proti, Komunistiskajai partijai.

Tiesa, arī pulcēšanās brīvība ir nosacīta, jo tai jāatbilst «konstitūcijā paredzētajai demokrātiskajai kārtībai. Aizliegta un sodāma ir jebkāda fašistiska vai pretdemokrātiska pulcēšanās». Ja vien kāda rumāņa pārliecība pretēja demokrātiskajai kārtībai, attiecīgā pulcēšanās tika atzīta par fašistisku un sabiedriskajai kārtībai nepieņemamu. Tātad ir skaidrs – sistēma uzskatīja, ka nevis valsts ir briesmās, bet ka tiek apdraudēta iekšējā kārtībā, valdošā šķira, vienas partijas iekārta u. tml. Skaidrs, ka pamattiesības Rumānijā bija stingri ierobežotas.¹³ Valsts sistēma bija centralizēta.

Konstitūcijā arī minēti noteikumi par valsts tautsaimniecību, atzītas trīs socioekonomiskas struktūras – sociālistiskā, zema līmeņa ražošanas, kā arī privātā un kapitālistiskā struktūra.

1.8. 1965. gada 21. augusta konstitūcija

1965. gada konstitūcijā ir 121 pants. Tie sadalīti astoņās nodaļās – par Rumānijas Tautas Republiku, par pilsoņu pamata tiesībām un pienākumiem, par valsts varu, par centralizētās valsts administratīvajām struktūrām, par juridiskajām struktūrām, par prokuratūru, par specifiskām Rumānijas īpašībām un par galīgajiem noteikumiem.

Konstitūcijā atzīts, ka Rumānija ir republika, tā nosaka suverenitāti, neatkarību, kā arī teritorijas nedalīto raksturu. Tiek saglabāta vienpartijas sistēma, valsts vara sadalīta četrās daļās – Lielā tautas asambleja, Valsts padome, republikas prezidents un Tautas padomes. Valsti administrē Ministru padome, ministrijas u. c. centrālās struktūras, Tautas padomju komitejas un to izpildbiroji, kā arī specializētas valsts administratīvās struktūras. Juridisko darbu veic Augstākā tiesa, rajonu tiesas, zemākās, kā arī militārās tiesas. Ar prokuroru darbu nodarbojas ģenerālprokurors, viņa birojs, rajonu prokurori, vietējie, kā arī militārie prokurori.

Konstitūcijas 35. pantā noteikts, ka pilsoņi drīkst iesniegt sūdzības, ja valsts struktūra rīkojas aizskaroši.

Valsts padome savu statusu saglabā arī pēc 1974. gada aprīļa, kad tika radīts Valsts prezidenta amats. Prezidents ir arī Valsts padomes prezidents, jo Rumānijā pastāv diktatūra.

1.9. 1991. gada 8. decembra konstitūcija

1989. gada decembrī notikusī revolūcija iznīcināja visas struktūras, kas piederēja diktatoriskajai sistēmai, kura bija pastāvējusi līdz tam brīdim. Tika radīti apstākļi demokrātiskas un konstitucionālas sistēmas atjaunošanai.¹⁴

Pēc 1989. gada decembra Rumānijas valdība atjaunoja 1965. gada konstitūciju, tā apstiprināja dažādus konstitucionālas nozīmes dokumentus, kuri palika spēkā līdz jaunai konstitūcijas apstiprināšanai. Jauna konstitūcija, protams, bija vajadzīga, pirmām kārtām pateicoties fundamentālajām pārmaiņām, kādas 1989. gada decembrī skāra Rumānijas politisko situāciju.¹⁵

Šīs pārmaiņas skāra ne vien to politisko režīmu, kurš tika noteikts 1965. gada konstitūcijā, bet arī dažādas politiskās institūcijas, kuras pārvaldīja valsti, – parlamentu, prezidentūru, Valsts padomi, valdību, kā arī pašvaldības.¹⁶

1990. gada 20. maijā tika izveidots jauns divpalātu parlaments – Deputātu palāta (396 deputāti) un Senāts (119 senatori). 1990. gada 11. jūlijā abu palātu pārstāvji pulcējās kopsēdē, lai pieņemtu parlamenta Kārtības rullī un izveidotu Parlamentāro padomi.

Padome izveidoja komiteju, kurai uzdeva sagatavot jaunai konstitūcijas projektu. Komitejā darbojās 12 deputāti, 11 senatori un pieci speciālisti, kurus komiteja un arī parlaments visbiežāk sauca par ekspertiem.

Debates par konstitūcijas projektu parlamentā sākās 1991. gada 10. septembrī, teksts tika apstiprināts 1991. gada 21. novembrī. Tam sekoja referendums, kas notika 8. decembrī.

Jaunajā konstitūcijā ir 152 panti, kuri sadalīti septiņās nodaļās.

1. Vispārējie principi – noteikumi par Rumānijas valsts vienotību, par valdību, par tautai piederošo nacionālo suverenitāti, par Rumānijas teritorijas nedalāmību un tās administratīvo struktūru – komūnas, pilsētas un rajoni. Šajā nodaļā ir arī noteikumi par pilsonību, cilvēka identitāti, plurālismu, politiskajām partijām, arodbiedrībām, starptautiskām attiecībām, starptautisko un iekšzemes likumu, valsts simbolu, oficiālo (rumāņu) valodu, kā arī valsts galvaspilsētu Bukaresti.

2. Pamata tiesības, brīvības un pienākumi (sešas nodaļas). Pirmajā nodaļā noteikti pamata principi par tiesībām un brīvībām – to universālais raksturs, tas, ka visiem Rumānijas pilsoņiem ir vienādas tiesības, jautājums par brīvu pieeju taisnīgumam u. tml. Otrā nodaļā noteiktas fundamentālās tiesības un brīvības – tiesības uz dzīvi, uz fizisko un garīgo veselību, uz individuālo brīvību un sevis aizstāvēšanu, uz kustības brīvību, uz vēstuļu slepenību, uz domas un runas brīvību, uz informācijas saņemšanu, mācīšanos, balsošanu, ievēlēšanu, pulcēšanos, darbu, streikošanu, īpašumu, mantojumu un sūdzību iesniegšanu. Konstitūcijā paredzētā vienlīdzība lieliski garantē visas subjektīvās tiesības.

Šī vienlīdzība attiecas uz visām jomām, kurās darbojas cilvēki, – runa ir par sociālo, ekonomisko, juridisko, politisko un kultūras dzīvi. Rumānijas konstitūcija noliedz dažāda veida diskrimināciju pret pilsoņiem, pret kuriem vienlīdzīgos apstākļos jāizturas vienādi.¹⁷ Trešajā nodaļā noteikti pamata pienākumi – lojalitāte pret valsti, konstitūcijas un likumu respektēšana, valsts aizsargāšana, kā arī finansiāli jautājumi. Savukārt ceturtajā nodaļā noteikts tautas jurista statuss.

3. Valsts amatpersonas – sešās nodaļās ir noteikumi par parlamentu (tā struktūra, darbs, deputāti, senatori, likumu pieņemšanas process), par prezidentu (prezidentu ievēl uz četriem gadiem), par valdību, tās attiecībām ar parlamentu, par valsts administratīvajām un juridiskajām struktūrām (tiesām, Sabiedrisko lietu ministriju, Tieslietu augstāko padomi).

Konstitūcijas apstiprināšana nodrošināja konstitucionālās demokrātijas atjaunošanu Rumānijā pēc gandrīz pusgadsimtu ieilgušās komunisma sistēmas. Konstitūcija nodrošina plurālistisku politisko režīmu, kā arī parlamentārus procesus, kuri atbilst Rumānijas tautas pārejas posmam.¹⁸

4. Tautsaimniecība un publiskās finanses – noteikumi par tautsaimniecību, finanšu sistēmu, valsts budžetu, nodokļiem, attiecīgo tiesu u. tml.

5. Konstitucionālā tiesa, kura lemj, vai likumi atbilst konstitūcijas prasībām.

6. Konstitūcijas grozīšana – kam pieder iniciatīvas tiesības, kā konstitūcija ir grozāma, kādi ir procesa ierobežojumi.

7. Galējie un pārejas noteikumi – kad konstitūcija stāties spēkā, kā risināt neskaidrības ar citiem likumiem, kādas ir pašreizējās institūcijas un kādas vēl tikai tiks radītas.

2. Konstitūcijas grozīšana pēc 1991. gada

1991. gadā noteikts, ka konstitūcijas labojumus var iniciēt Rumānijas prezidents, ja to rekomendē viena ceturtdaļa deputātu vai senatoru. Iniciatīvas tiesības pieder arī 500 tūkstošiem vēlētajiem. Pēdējā gadījumā paraksti ir jāsavāc vismaz pusē valsts rajonu, kā arī Bukarestē, lai nodrošinātu teritoriālo nasegumu. Konstitūcijas labojums tad jāapstiprina abās parlamenta palātās, katrā jānodrošina atbalsts no vismaz divām trešdaļām deputātu. Labojumu tad publicē oficiālajā vēstnesī, 30 dienu laikā pēc tam seko referendums.

Pēdējais konstitūcijas grozīšanas process sākās 2002. gada 25. jūnijā, kad tika izveidota komiteja ar uzdevumu sagatavot paredzētos grozījumus.¹⁹ Attiecīgo likumprojekta referendumā apstiprināja 18. un 19. oktobrī, tas stājās spēkā 2003. gada 29. oktobrī.

Konstitūcijas labojumi saistāmi ar trim nozīmīgiem jautājumiem – pamata tiesību un brīvību garantēšana, vienlaikus nosakot arī dažas jaunas tiesības un brīvības, samazināt atsevišķu valsts struktūru darba un organizētības problēmas, kā arī radīt konstitucionālos pamatus Rumānijas uzņemšanai Eiropas Savienībā un NATO aliansē.

Pārmaiņas tiesību un brīvību jomā nodrošina dzimumu vienlīdzību, to rumāņu, kuriem ir dubultpilsonība, tiesības ieņemt valsts amatus, tiesības uz godīgu un operatīvu tiesāšanu, kā arī noteikumu, ka aresta vai kratīšanas orderi var parakstīt tikai tiesnesis. Jaunajās tiesībās paredzēta tiesība uz brīvu pieeju kultūrai un veselīgai videi, tiesība uz ekonomisku brīvību, privātīpašuma garantēšana un pasargāšana, valsts atbildība, ja civilas vai kriminālas prāvas laikā tā pieļāvusi juridiskas kļūdas, kā arī nacionālo minoritāšu tiesības tiesvedībā un attiecībās ar valsts varu runāt savā valodā.

Ja runa ir par to, kā darbojas un tiek organizētas valsts iestādes un institūcijas, konstitucionālie labojumi saistāmi ar varas sadali valstī, kā arī ar rumāņu tautas solidaritāti. Samazināta parlamenta deputātu imunitāte, un katrai palātai noteikti jauni uzdevumi. Jaunajos noteikumos norādīts, ka jauns likums stājās spēkā 30 dienas pēc tā publicēšanas oficiālajā vēstnesī. Valsts prezidentam noteikts piecu gadu termiņš. Paredzēts veids, kā prezidentu apsūdzēt noziegumā, procedūra, kāda jāievēro, mainot valdības struktūru, ārkārtas dekrētu iespējamība, kā arī valdības atbildība. Konstitūcijā paplašināta tiesu neatkarība. Mainīts Augstākās tiesas darbs un veidols, noteikti jauni noteikumi ministrijām un Tieslietu augstākajai padomei. Atceltas Norēķinu tiesas funkcijas, savukārt Konstitucionālās tiesas pilnvaras paplašinātas.

Citas pārmaiņas:

- tieslietu policija tiek pakļauta Sabiedrisko lietu ministrijai;
- prokuratūras darbu nosaka tiesas;
- vairs nav garantēta bezmaksas izglītība, tas ir jautājums, kas jārisina likuma ceļā;
- arī militārā dienesta obligātums turpmāk nosakāms ar likumu.

3. Konstitūcijas piemērošana Eiropas integrācijas prasībām

Lielākās pārmaiņas, salīdzinot 1991. gada un 1923. gada konstitūciju, saistāmas ar Rumānijas integrāciju Eiropas Savienībā. Konstitucionālajiem labojumiem bija jānodrošina Rumānijas pamattiesību atbilstība Eiropas Savienības juridiskajai kārtībai, un valsts iekārtai bija jāatbilst ES dažādajām struktūrām.²⁰

Jau 2007. gadā Rumānijā bija jāstājas spēkā visiem Eiropas standartiem, lai valsts varētu saņemt dalībvalsts ekonomiskās un drošības priekšrocības. Turklāt valstī nedrīkstēja būt neviena noteikuma, kurš traucētu Eiropas iekšējā tirgus darbībai.²¹

Rumānijai jau pirms iestāšanās Eiropas Savienībā bija novērotājas valsts statuss, protams, bez balsstiesībām. Tā tomēr piedalījies sarunās par dažādiem jautājumiem, savu interešu aizstāvēšanas labad piedāvājot dažādus viedokļus, priekšlikumus un argumentus.

3.1. Vienlīdzīgās tiesības

3.1.1. Vīriešu un sievietes vienlīdzīgās tiesības

Konstitucionālie grozījumi pirmām kārtām garantēja vienādas tiesības vīriešiem un sievietēm publiska darba veikšanā. Dokumenta 16. pantā šis noteikts kā fundamentāls princips, tas nozīmē, ka Rumānijas likumos tika izveidota papildu garantija par cīņu pret jebkādu tiešu vai netiešu diskrimināciju. Princips attiecas uz

atalgojumu, pieeju darba tirgum, paaugstināšanu amatā, darba apstākļiem, kā arī sociālā nodrošinājuma juridisko un profesionālo režīmu.

Eiropas konstitucionālā līguma 83. pantā bija paredzēti tādi paši noteikumi par vienlīdzību. Eiropas Savienības principi atbilst mūsdienu sabiedrības attīstībai, un tie ir būtiski, ja ņemam vērā Eiropas integrācijas procesu kopumā.

3.1.2. Tiesības vēlēt un tikt ievēlētām

Konstitucionālie labojumi attiecas arī uz vēlēšanu tiesībām. Eiropas Savienības pilsoņi, kuri atbilst likuma prasībām, drīkst kandidēt pašvaldību vēlēšanās un tikt ievēlēti pašvaldību iestādēs. Eiropas konstitucionālā līguma 100. pantā bija paredzēts tas pats princips – jebkuram ES pilsonim ir tiesības piedalīties pašvaldību vēlēšanās kā vēlētājam vai kandidātam tajā valstī, kurā pilsonis dzīvo, un apstākļiem jābūt tādiem pašiem, kādi attiecas uz attiecīgās valsts pilsoņiem. Tādējādi Rumānija vismaz daļēji nodrošinājusi politiskās tiesības, kādas pieder visiem Eiropas Savienības pilsoņiem.²² Šādi noteikumi ir ieviesti tāpēc, ka pašvaldību vēlēšanās runa vairāk ir par administratīvajām struktūrām, nevis par politiskiem mērķiem.

3.1.3. Eiropas Parlamenta vēlēšanu tiesības

Iestāšanās Eiropas Savienībā arī nozīmē Rumānijas pilsoņu tiesības piedalīties Eiropas Parlamenta (turpmāk – EP) vēlēšanās gan kandidāta, gan arī vēlētāja statusā. Iestājoties Savienībā, Rumānija, tāpat kā Bulgārija, apņēmas EP vēlēšanas sarīkot līdz 2007. gada 31. decembrim.²³ Tika izveidota starpresoru darba grupa, kas kopā ar Eiropas Integrācijas ministriju salīdzināja Rumānijas likumus ar Eiropas tā dēvēto *acquis communautaire*, un šī grupa izstrādāja likumprojektu par Rumānijas EP deputātu ievēšanu, kā arī par EP vēlēšanu organizēšanu un norisi. Arī šajā jomā nav pieļaujama diskriminācija uz ES valstiskās pilsonības pamata. Vēlēšanas ir universālas, un tās nodrošina visu ES dalībvalstu pārstāvniecību minētajā struktūrā.

3.2. Rumānijas pilsoņu izdošana

Grozītās konstitūcijas 19. pantā aizliegta Rumānijas pilsoņu izraidīšana no valsts vai izdošana citām valstīm, taču pēdējais noteikums neattiecas uz izdošanas gadījumiem, kuri atrunāti Rumānijai saistošajās starptautiskajās konvencijās. Tiesa, Rumānija tādā gadījumā pieprasa savstarpēju principa ievērošanu. Eiropas Savienības noteikumi aizliedz cilvēka izdošanu vai izraidīšanu uz valsti, kurā pastāv nopietns risks, ka cilvēkam piespriedīs nāves sodu vai arī viņu tur spīdzinās. Pilsoņus drīkst izdot uz Eiropas Savienības dalībvalstīm, kurās tie pārkāpuši likumu.²⁴ Rumānijai šis ir ļoti nozīmīgs solis soda likuma revidēšanā, un arī tas saistās ar valsts iestāšanos Eiropas Savienībā. Tiesa, valsts zināmus pienākumus uzņēmas jau 1997. gadā, kad tā ratificēja 1957. gadā pieņemto Eiropas konvenciju par cilvēku izdošanu.

3.3. Tiesības uz privātīpašumu

Konstitūcijas 41. pantā noteiktas tiesības uz privātīpašumu, arī tā ir nopietna pārmaiņa. Tāpat noteiktas Eiropas Savienības pilsoņu tiesības Rumānijā pirkt zemi. Tas atļauts tikai atbilstoši Eiropas Savienības likumiem, kā arī citiem starptautiskiem līgumiem, kurus Rumānija ir ratificējusi, un arī šajā gadījumā ņemama vērā savstarpēja attiecīgo principu ievērošana. Atrunāts arī jautājums par zemes mantošanu.

Konstitūcijā arī aizliegta zemes ekspropriācija, ja vien tā nav vajadzīga sabiedriskām vajadzībām, bet šādas vajadzības jānosaka likumā un allaž jāparedz adekvāta kompensācija. Tas atbilst kādreizējā Eiropas konstitucionālā līguma prasībām.

3.4. Tiesības uz veselīgu vidi

Konstitūcijā noteiktās tiesības uz veselīgu vidi ir ļoti būtiskas. Valsts likumus par vides aizsardzību sāka pieņemt 1990. gadā, kad tika izveidota arī Vides ministrija. Rumānija un Maķedonija bija pēdējās komunistiskās valstis Eiropas centrālajā daļā, kuras pieņēma «otrās paaudzes» ietvarus vides aizsardzības jomā.²⁵ Vides aizsardzība ES bijusi milzīga prioritāte, it īpaši kopš Māstrihtas līguma noslēgšanas. ES cenšas nodrošināt vides kvalitātes saglabāšanu, aizsargāšanu un uzlabošanu, lai pasargātu cilvēka veselību un garantētu dabas resursu racionālu izmantošanu.²⁶

Rumānijas mantojums no komunistu laikiem diemžēl bija saistīts ar milzīgām vides problēmām, jo industrializācijas programmas veidotājiem par vidi un cilvēka veselību nebija ne mazākās intereses. Īpaši lielas problēmas radīja ūdens kvalitāte, atkritumu apsaimniekošana, kā arī ūdens un zemes piesārņojums. Sarunās ar Eiropas Savienību vides nodaļa tika atvērta 2002. gadā, bet slēgta – tikai pēc ļoti intensīvām sarunām 2004. gadā. Rumānija apsolīja *acquis* noteikumus par vides aizsardzību ieviest valsts likumā līdz 2007. gada 1. janvārim.

Ziņojums par likumu harmonizēšanu vides jomā rāda, ka Slovākijai un Ungārijai šajā ziņā veicās labāk nekā Rumānijai un Bulgārijai, jo pēdējās valstīs konstatēts, ka likumdevējs strādā pārāk lēni. 1997. gada jūlijā Eiropas Komisija (turpmāk – EK) paziņoja, ka Ungārija un Slovākija *acquis* pārņemšanu varēs pabeigt vidējā laika posmā, pieņemot, ka darbs turpināsies attiecīgajā tempā. Savukārt Rumānijai un Bulgārijai, pēc EK domām, tas būs iespējams vidējā, bet ļoti iespējams – arī ilgākā laika posmā.

2003. gada vērtējumā EK apstiprināja progresu vides likumu pārņemšanā, taču ziņojumā uzsvērts, ka Rumānijā likumdevēji pievērsuši vairāk uzmanības likumu pārņemšanai nekā to ieviešanai praksē.²⁷

Vides problēmu risināšanā nepieciešami ievērojami līdzekļi. Līdz šim brīdim veiktās investīcijas saistītas ar ūdens kvalitātes paaugstināšanu, kanalizācijas tīklu izveidošanu Rumānijas pilsētās, lielo fabriku radītā piesārņojuma samazināšanu, kā arī ar atkritumu apsaimniekošanas pilnveidošanu.

3.5. Tieslietu augstākā padome

Tieslietu augstākā padome radīta 2003. gadā, un tā ir būtiska instance – tā garantē juridiskās sistēmas neatkarību. Konstitūcijas labojumi kopā ar jaunu likumu par šo padomi nosaka pārmaiņas veidā, kā juridiskā sistēma tiek veidota un kāds ir tās darbs. Tā bija būtiska prasība sarunās ar Eiropas Savienību.

Atbilstoši konstitūcijas 132. pantam Tieslietu augstākās padomes locekļus izvirza tiesneši un apstiprina Senāts. Padomē darbojas divi pilsoniskās sabiedrības pārstāvji, kurus izvēlas Senāts. Tās darbā piedalās arī tieslietu ministrs, Augstākās tiesas prezidents, kā arī prokurors no tās prokuratūras instances, kura strādā Augstākajā kasācijas tiesā.

Tieslietu augstākās padomes priekšsēdētāju ievēl uz vienu gadu bez atkārtotas ievēlēšanas tiesībām. Priekšsēdētājam jābūt vienam no Senāta apstiprinātajiem tiesnešiem.

Interesants ir 132. pantā noteiktais princips, ka «Rumānijas Valsts prezidents vada Tieslietu augstākās padomes darbu tajās sēdēs, kurās viņš piedalās». Līdzīgi noteikumi pastāv arī Francijā, un tas ir ļoti būtiski, ja ņemam vērā Rumānijas konstitūcijā noteikto, ka «Rumānijas Valsts prezidents pārrauga konstitūcijas ievērošanu un publisko amatpersonu darba kvalitāti. Tādēļ prezidents spēlē vidutāja lomu dažādo valsts instanču starpā, kā arī attiecībās starp valsti un sabiedrību».

Grozītās konstitūcijas 133. pantā noteikti Tieslietu augstākās padomes pienākumi. Jēdziens par tieslietu sistēmas neatkarību nozīmē, ka tieslietu ministram, Augstākās tiesas prezidentam un prokuroram nav balsstiesību jautājumos par tiesnešu vai

prokuroru disciplināro sodīšanu, ar to nodarbojas tikai padomes locekļi, kuri paši ir tiesneši.²⁸ Šādi pieņemtus spriedumus var pārsūdzēt Augstākajā kasācijas tiesā.

3.6. Tautsaimniecība un valsts finanses

Grozītajā konstitūcijā noteikts, ka Rumānijā ir tirgus tautsaimniecība, kuras pamatā ir brīva iniciatīva un konkurence. Arī tie bijuši būtiski kritēriji sarunās par Rumānijas uzņemšanu Eiropas Savienībā. Cits jauns elements ir par valsts pienākumu nodrošināt «reģionālās attīstības politikas atbilstību Eiropas Savienības mērķiem». Tas rada konstitucionālu pamatu reģionālās attīstības politikai, kuras mērķis ir nodrošināt ilgstošu ekonomisko attīstību.

3.7. Finanšu sistēma

Grozītās konstitūcijas 136. pantā noteikts, ka Rumānija pēc iestāšanās Eiropas Savienībā varēs atteikties no savas valūtas un tās vietā pieņemt eiro. Ekonomiskā un valūtas apvienība ir būtisks integrācijas elements, tam ir ekonomiskas, sociālas un arī juridiskas sekas. Tās valstis, kurās ieviests eiro, atteikušās no fundamentālas suverenitātes sastāvdaļas, proti – no savas valūtas.²⁹ Vienīgā instance, kura drīkst izdot eiro, protams, ir Eiropas Centrālā banka.

3.8. Norēķinu tiesa

Konstitūcijas 139. panta grozījumi Valsts kontroles biroja juridiskās funkcijas atdeva specializētas tiesas rokās. Tām uzdots risināt jebkādu tieslietu procesu, kādi izriet no Valsts kontroles biroja darba. Konstitūcijā paredzēta Valsts kontroles biroja pilnīga neatkarība. Valsts kontroles biroja darbiniekus ieceļ un atbrīvo no amata parlaments, viņu termiņš amatā ir ierobežots un nevar tikt atjaunots u. c. Arī šajā gadījumā runa ir par solījumiem, kādus Rumānijas pārstāvji deva pārrunu laikā ar Eiropas Savienību. Līdzīga instance bija paredzēta arī Eiropas Konstitucionālajā līgumā.

3.9. Eiroatlantiskā integrācija

Labotajā konstitūcijā ir vesela jauna nodaļa par eiroatlantisko integrāciju, tajā ir jauns 145¹. un 145². pants.

3.9.1. Savienības likuma pārākums

Pirmajā no minētajiem pantiem radīti juridiskie pamati Rumānijas uzņemšanai Eiropas Savienībā. Sevišķi būtiska ir ES līgumu prasību pārākuma atzīšana. Tas pats teikts arī par citām Eiropas kopienas fundamentālajām prasībām, kuras atšķiras no valsts likumiem un noteikumiem.

Apstākļi, ka atsevišķas Eiropas institūcijas var pieņemt prasības, kuras visām dalībvalstīm ir obligātas, nozīmē, ka Rumānijas parlaments vairs nav vienīgā likumdošanas instance, kura valstī darbojas. Atsevišķas jomas ir pilnīgi Eiropas institūciju kompetencē, un jaunajām dalībvalstīm bijis jārisina tā dēvētais jautājums par «suverenitātes dimensijām»³⁰.

Konstitucionālie labojumi 2003. gadā noteica statusu tiem līgumiem, kurus ratificējusi Rumānijas valsts, kā arī to Eiropas Savienības un NATO dokumentu pārākumu, kuri konfliktē ar valsts likumiem. Šis pārākums pieprasīja Rumānijas pamatlikuma 11. panta grozīšanu, lai nodrošinātu starptautisko likumu pārākumu salīdzinājumā ar valsts likumiem, jo pārākums attiecas ne tikai uz ikdienas

normatīvajiem dokumentiem, bet arī uz dalībvalstu konstitūcijām.³¹ Dalībvalstis nedrīkst ieviest jebkādu normu vai likumu, kurš būtu pretējs ES likumam. Tas nozīmējis daudzu likumu grozīšanu, lai to visu nodrošinātu arī Rumānijā.

3.9.2. Integrācija NATO

Grozītās konstitūcijas 145². pantā noteikts, ka Ziemeļatlantijas alianses līgumu var ratificēt abu parlamenta palātu kopsēdē, par to jānobalso vismaz divām trešdaļām deputātu un senatoru.

4. Vai Eiropas Konstitūcija var aizvietot valsts pamatlikumu?

Francijas un Nīderlandes pilsoņu pieteiktais Eiropas konstitucionālā līguma noraidījums tam radījis nedrošu nākotni. 2004. gada jūnijā izstrādātais un tai pašā gadā parakstītais līgums bija domāts kā visas Eiropas struktūras liels solis uz priekšu. Tā būtu radījusi jaunus ietvarus demokrātijai, brīvībai, atklātībai un efektīvai Eiropai, kas ir daudz tuvāk katram tās pilsonim. Tā nebūtu aizvietojusi dalībvalstu konstitūciju, taču tā nodrošinātu juridisko secību un vienkāršotu attiecīgos juridiskos instrumentus.

Rumānijas līgumā par iestāšanos Eiropas Savienībā ir teikts, ka Eiropas Konstitūcija tajā būtu stājusies spēkā automātiski, bez parlamentārām debatēm, bez atsevišķas analīzes par tās atbilstību Rumānijas likumiem, kā arī bez attiecīgām debatēm Rumānijas sabiedrībā. Tiesa, Rumānijas delegāti bija pārstāvēti Eiropas Konstitūcijas izstrādāšanas konventā, taču viņi bija tikai novērotāji, viņi nevarēja paust savu viedokli, ietekmēt procesu vai balsot par galīgo tekstu.

Rumānijas konstitūcijas adaptēšana Eiropas integrācijas prasībām saistās ar nopietnām pārdomām un vērtējumiem, lai vienlaikus pieņemtu integrācijas standartus, kā arī vienmēr aizstāvētu valsts intereses.

Atsauces un piezīmes

- ¹ *Dutheil de la Rochere, J.* Le Projet de Constitution: une avancee pour L'Europe. *La Documentation Francaise*, No. 294, 2003. g. oktobrī, 6. lpp.
- ² *Poncins de, E.* Vers une Constitution europeenne. Editions 10/18, Departement d'Univers de Poche 2002, 10. lpp.
- ³ *Duhamel, O.* Une Constitution pour une democratie europeenne. *La Documentation Francaise*, No. 307, 2005. g. janvārī, 33. lpp.
- ⁴ *Sauron, J.* La Constitution Europeenne Expliquee. Parīze: Gualino Editeur, 2004, 23. lpp.
- ⁵ *Manin, P.* Droit Constitutionnel de l'Union Europeenne. Ed. Pedone. 2004, 59. lpp.
- ⁶ *Focșeneanu, E.* Romanian Constitutional History (1859–1999). Bukarest: Humanitas, 1992, 28. lpp.
- ⁷ *Sk. Corbeanu, I., Corbeanu, M.* (red.) Constitutional Law and Political Institutions. Bukarest: Lumina Lex, 2004, 21. lpp.
- ⁸ *Banciu, A.* The History of Constitutional Life in Romania (1866–1991). Bukarest: Sansa, 1996, 201. lpp.
- ⁹ *Focșeneanu, E., op. cit.*, 76. lpp.
- ¹⁰ *Muraru, I., Tănăsescu, S., op. cit.*, 108. lpp.
- ¹¹ *Ionescu, D., Țuțui, G., Matei, G.* The Constitutional Evolution of the Romanian State. Bukarest: Stiintifica, 1957, 358. lpp.
- ¹² *Corbeanu, I., Corbeanu, M., op. cit.*, 27. lpp.
- ¹³ Turpat, 28. lpp.
- ¹⁴ *Ciobanu, D., Duculescu, V.* (red.) Romanian Constitutional Law. Bukarest: Hyperion XXI, 1993, 53. lpp.
- ¹⁵ *Duculescu, V., Călinoiu, C., Duculescu, G.* The Romanian Constitution Discussed and Annotated. Bukarest: Lumina Lex, 1997, 91. lpp.
- ¹⁶ *Ionescu, C.* Political Institutions and Constitutional Law. Bukarest: Romania de Maine, 1999, 195. lpp.

- ¹⁷ Foca, M. Constitutional Law: Fundamental Rights and Liberties. Konstanta, Europolis, 2005, 59. lpp.
- ¹⁸ Banciu, A., *op. cit.*, 264. lpp.
- ¹⁹ Corbeanu, I., Corbeanu, M., *op. cit.*, 33. lpp.
- ²⁰ Ciobanu, D., Duculescu, V. Romanian Constitutional., *op. cit.*, 55. lpp.
- ²¹ Dobre, A. M., Coman, R. Romania and the European Integration. Institutul European, 2005, 346. lpp.
- ²² Turpat, 211. lpp.
- ²³ Maziliu, D. European Integration: Community Law and European Institutions. Bukarest: Lumina Lex, 2006, 506. lpp.
- ²⁴ Corbeanu, I., Corbeanu, M., *op. cit.*, 34. lpp.
- ²⁵ Dobre, A., Coman, R., *op. cit.*, 233. lpp.
- ²⁶ Maziliu, D., *op. cit.*, 233. lpp.
- ²⁷ Niță, I. The Romanian Integration Into the European Union. Bukarest: Lumina Lex, 2006, 125. lpp.
- ²⁸ Turpat, 39. lpp.
- ²⁹ Dobre, A., Coman, R., *op. cit.*, 273. lpp.
- ³⁰ Maziliu, D., *op. cit.*, 506. lpp.
- ³¹ Niță, I., *op. cit.*, 104. lpp.

THE ROMANIAN CONSTITUTION IN FRONT OF THE EXIGENCIES OF THE INTEGRATION IN THE EUROPEAN UNION

To stay in the perspective of a rightful community, new ways of living in common had to be invented, and adapted to a geopolitical situation unprecedented: not a super-State, not a federation, but more than a simple international organisation.¹

The European Convention is an event without equivalent in the history of the European construction.² Within it the project of the European Constitution has been elaborated, which is currently undergoing a ratification process.

This way, the Union will become more democratic, closer to the peoples and states composing it.³ It is a Union which keeps the diversity and where each state is coming with its own reasons: France with the desire of replacing a perished greatness, Germany as an answer to a painful past, Italy as a compensation of the replacement of the State as a nation, Spain and Portugal come out of the isolation due to the dictatorial governments, Ireland after an economic setback compared to Great Britain, the new states in central and oriental Europe trying to defend a recent and hard earned sovereignty.⁴

The New European Union will have an international juridical personality.⁵

As the integration process went on, it was necessary to modify the constitutions of the member states, in order to balance their regulations with those of European law. Romania, as a candidate to European ascension, had to modify its constitution so as to be compatible with the legislative system of the European Union.

1. The Romanian Constitutions

In Romania, the Constitution appeared much later than the Constitutions of the West European countries because of the fact that the modern period, defined by technical, economical, social and cultural development, began much later in Romania than in countries like France, Italy and England. This slower development was caused by the long domination of the Ottoman Empire.

The weakening of the Ottoman domination over the Romanian Countries begins with the peace from Kuciuk-Kainargi (1774), after that it continues with the Convention from Akkerman (1817) whose regulations are resumed and registered in the Pact of Adrianopol (1829), concluded at the end of the Russian-Ottoman war. This pact stipulated for the Romanian Countries freedom of commerce and retrocession of the main harbours by the Danube, giving this way the possibility of development for capitalism and reducing, on the external level, the interference of the Ottoman Empire into the internal and external affairs of the Romanian Principalities.⁶

An important place in the appearance of the first Constitution process belongs to the achievement in 1859 of the national unitary state, accomplished by the unification of Muntenia and Moldavia under the reign of Alexandru Ioan Cuza.

A series of important reforms had been made in this period, such as the agrarian one or other political, administrative and cultural reforms.

1.1. The developed statute of the Convention from Paris

The 2nd of May 1864, Alexandru Ioan Cuza repeals the Elective Assembly by a coup d'Etat and submits to the plebiscite «The developed statute of the Convention from 7/10 of August 1858» also known in history as «Statute of Cuza» and the electoral law.

These two documents made the first Romanian Constitution.

The Statute of Cuza was a development of the Convention from Paris 1858.

Its stipulations conferred the state powers to the ruler and to the national representative with a bicameral structure. The national representative was formed by the Moderating Assembly and the Elective Assembly. The legislative power was exercised in a collective way by the ruler and also by the two assemblies, the law initiative belonging to the ruler.

The Statute of Cuza also stipulated: rules regarding the setting up, the organization and the way of functioning of the two assemblies, rules regarding the elaboration of laws, some rules regarding the government, and the obligation of civil servants to make their vow of faith to the Constitution, to the laws and to the rulers.

The electoral law annexed to the statute established the electoral rights, the conditions to elect and to be elected, the rules regarding the organization, and the progress of the elections.

The theoretical matter about the Statute of Cuza is to know if it is or if it is not a Constitution. The Statute along with the electoral law form a constitution together because they contain settlements of some fundamental social relations, essentials for the setting up, practising and maintaining the power of some fundamental and political rights.

The Statute defines itself as being a constitution in the 7th article that established the obligation for the civil servants «to make their vow of faith to the Constitution and to the country's laws».

The ruler Cuza himself speaks about the «Constitution» in his vow to the legislative powers of the country.

The opposite opinion according to which the Statute is not a constitution but only an act with a constitutional character, is based on the idea that it does not establish the ensemble of social and state organization principles and it does not stipulate the fundamental rights and obligations of citizens, but it establishes only the way of organization and activity of the legislative and executive powers.

1.2. The Constitution adopted at 29 of June 1866

On the 10/11th of February 1866, Alexandru Ioan Cuza is forced to abdicate, and a royal regency is introduced, which keeps on functioning until the 10th of May 1866, when a foreign prince was brought to the throne, Charles de Hohenzollern-Sigmaringen.

On the 29th of June the Romanian Constitution was adopted, after the Belgian constitution model, considered to be the most liberal constitution.

It had 133 articles, which settled the most important social relations. The norms were systematized in eight titles this way: title I: About the Romanian Territory; title II: About the Romanians' rights; title III: About the powers of the state; title IV: About finances; title V: About the military power; title VI: General stipulations; title VII: About the revision of the constitution; title VIII: Transitory and additional regulations.

The Constitution affirms in its first article that the «Romanian Principalities make one indivisible state named Romania».

Great importance is given to the property, pronounced sacred and inviolable (art. 19), and it is guaranteed by the 17th article, which stipulated that «no law can set up the punishment of seizing one's wealth».

The legislative power was exercised in a collective way by the law and the national representative, formed by two chambers: the senate and the deputies' assembly, the last one being chosen by the system of colleges on the basis of wealth. Regarding the senate, the electoral corps was divided into two colleges, also by wealth, and to be chosen in the senate required two conditions: an income «of any nature of 800 ducats» and the age of 40 years.

The Constitution also stipulated the principle of separation of powers, the principle of irrevocability of the sovereign, the principle of supremacy of the Constitution over the laws and also the principle of the proclamation of public rights and of the civil liberties contained into the «Declaration of Human and Citizen rights» from France, of August 1789.

The executive power belonged to the ruler, the constitution establishing the rule of the foreign monarchy.

The 128th article prohibited the possibility of suspending the Constitution, and the 102nd article established that until adopting the fundamental law, «The High Court of cassation and justice has the power to characterize the offence and to ascertain the punishment», giving this way legislative prerogatives to the juridical institutions.

The Constitution of 1866 has been subjected to some hard criticism after its inauguration by the king Charles I himself, on the reason that it contains a series of regulations that cannot be applied, different from the Romanian⁷ spirit, and it has been changed many times:

- in 1879 some aspects regarding the political and civil rights were changed;
- in 1884 the regulations regarding the electoral regime, the surface of the territory, the press regime and others were changed;
- in 1917 some changes regarding the rural matter that make possible the expropriation of rural grounds were made so as to accomplish the land reform, and the universal vote is specified;
- in 1918 the regulations of the Constitution spread also into the Romanian territories that returned to the mother-State: Basarabia, Bucovina, Ardealul, Banatul, Crisana, Satmarul, Maramuresul.

1.3. The Romanian Constitution of 29 of March 1923

The Great Union of 1918 also imposed a new fundamental Law.

In 1923 a new Constitution was adopted that took over in her content many of the last Constitution's regulations, but also inserted many other new and modern principles and rules.

The Constitution of 1923 was the project of the liberal party, voted by the Deputies Room on 26 of March 1923 and by the senate on 27 of March 1923, proclaimed on 28 of March and published on 29 of March 1923.

Like the Constitution of 1866, the Constitution of 1923 was systematized in eight titles: About the Romanian Territory, About the Romanians rights, About the powers of the state, About finances, About the military power, General stipulations, About the revision of the constitution, Transitory and additional regulations.

Although similar, not regarding only the content but also the wording of articles, the Constitution of 1923 is much more democratic than the one of 1866. It replaces the electoral system based on qualification with a democratic and electoral system. 20 articles were replaced, 7 articles were added, the content of 25 articles was changed and 76 articles of the Constitution of 1866 were maintained.⁸

The Constitution of 1923 accentuates the democratic idea and settles the setting up of democracy, the control of the constitutionality of laws, the irrevocability of

magistrates, the work relations, it transforms property from sacred and inviolable into a social function.

The principles of the separation of powers, of ministerial obligations, of the recognition and the principle that guarantees fundamental rights are maintained.

Although the Constitution of 1923 offered many rights and liberties and it replaced the electoral system with a democratic electoral one, it was still a rigid Constitution, because the procedure of revision was a difficult one, almost like the procedure stipulated by the previous constitution.

1.4. The Romanian Constitution of 28 of February 1938

The general political situation, preliminary to the Second World War, made King Charles II elaborate a new constitutional document of the state, accordingly to the rise of the King's powers and by the restriction of the legislative power tasks because it did not behave in a democratic and efficient way.

This way a new Constitution was adopted by plebiscite on 24 of February 1938, proclaimed on 27 of February 1938 and published in the Official Monitor the second day after the proclamation. The way of elaboration and of adoption looks like the one that was used by Cuza regarding the Developed Statute of 1864.

The stipulations of the Constitution of 1938 established the royal dictatorship and expressed, at the same time, the tendency of restriction of democratic rights and liberties, concentrating the state powers in the hands of the king who is proclaimed the «chief of the state».⁹

The king exercised the legislative power through the national representative, but he had the legislative initiative and also the initiative of the revision of the constitution. He penalized and approved the laws, the royal sanction being a validity condition of the law.¹⁰

The king could issue decrees having the power of a law in any area if the assemblies were dissolved or were not in session, he could dissolve the assemblies, he could also proclaim war and make peace, etc.

The executive power also belonged to the king, who was inviolable. The responsibility for the issued acts belonged to the ministers who were obliged to counter-sign the state documents of the king.

The place of the universal vote was taken by the system of colleges by professions, and regarding the senate, this was made by three categories of senators: senators named by the king, senators by right and elected senators.

By the Dictate of Vienna (30 of August 1940), Romania was forced to give up to Hungary the north side of Transilvania. In September 1940 the king was forced to abdicate, making place for General Antonescu, and the Constitution was suspended.

1.5. The 1944–1948 period

In 1944 it was resorted to the solution of reinstatement of the Constitution from 1923, but not fully. Only the constitutional stipulations regarding fundamental rights and obligations were restored.

1.5.1. The Decree 1626/1944 for «establishing the Romanian people's rights in the Constitution from 1866 and with the modifications of the Constitution of 29 March 1923

By this decree the Constitution of 1923 was partly reinstated.

The constitutional dispositions regarding fundamental rights and duties were thus restored.

The powers of the state were exercised in accordance with the rules that existed in the Constitution of 1923, with the exception of those regarding the legislative power and partly those regarding the juridical power.

In accordance with article III, until the organization of the national representative «the legislative power was exercised by the law, at the proposal of the Minister's Council».

1.5.2. The Decree 1849/1944 for the «Adding of a new paragraph at the end of the IV article from I.D.R. No. 1626 of 31 of August 1944»

This decree stipulated that «Special laws will foresee the conditions in which all the persons will be prosecuted and punished who in any quality and in any way have made a contribution to the disaster of the country, especially regarding the war against the United Nations.

These laws will also foresee measures that will make possible the process of controlling their fortunes».

1.5.3. The Law No. 86 of February 1945, for the Statute of the Nationalities pertaining to a minority

This law had the task to proclaim and to assure the equality of citizens of the country no matter the race, the nationality, language or religion. The first article stipulated that all the Romanian citizens are equals in front of the law and that they have the same civil and political rights no matter their race, nationality, language or religion.

To achieve this total equality, the Law allows the free use of the maternal language, publications in the mother language, and education in the mother language. The Law also proclaims the freedom of religious creeds.

1.5.4. The Law No. 187 of 23 of March 1945 for the achievement of agrarian reform

The Law stipulated the expropriation and that the agrarian goods with dead-stock or live-stock implements to go to the state «to be given to the ploughmen justified to be put in possession of land».

The Law also stipulated the exceptions from the expropriation process, the procedure of expropriation and of the land reform, the establishment of local land reform commissions, etc.

1.5.5. The Decree 2218 of 13 of July 1946 regarding the exercise of legislative power

Through this decree the National Representative is organized in one single corps named The Deputies Assembly. The decree modifies the Constitution of 1923 and establishes a first constitutional principle – that of the unicameral structure of the supreme legislative power. The bicameral system is given up by the elimination of the Senate.

The legislative power must be exercised in a collective way by the king and the National Representative.

The 2nd article, last alignment, stipulated that «Women have the right to vote and they can be elected into the Deputies Assembly under same conditions as men are». These stipulations are very important for the formulation of the constitutional principle of total equality between men and women regarding their rights.

The third constitutional principle which is present in the Decree is that of the universal, equal, direct and secret vote (3rd article).

1.5.6. The Law No. 363 of 30 of December 1947, for the achievement of the Romanian State into the People's Republic of Romania

The abolishment of the monarchy and the proclamation of the People's Republic of Romania, on the 30th of December 1947, were acknowledged in a legislative way through law No. 360.¹¹

The legislative power will be exercised by the Deputies Assembly «until her elimination and until the setting up of a new legislative constituent assembly which will take place at the time decided by the Deputies Assembly» (4th article).

For practising the executive power a state authority named Presidium of the People's Republic of Romania was created; it is a collegiate structure composed of five members who had been chosen from the personalities of the political, cultural and scientific life, with a majority by the Deputies Assembly.

1.6. The Constitution of 13 of April 1948

After changing the rule system, the new political regime of a Marxist type adopted a new Constitution which acknowledged the Romanian reality at that time.¹²

By the effect of Law No. 32 of 23 of February 1948, the Deputies Assembly dissolved itself and the convocation of the Great National Assembly was established.

The Great National Assembly, elected on the 28th of March, 1948, met in session on the 6th of April 1948 where the constitutional project made by the Popular Democratic Front Council was discussed and the Constitution adopted on the 13th of April 1948.

The Constitution had 105 articles systematized in 10 titles: The People's Republic of Romania; The social-economical structure; The fundamental rights and obligations of citizens; The supreme authority of the state power; The state's administration structures; The Ministers Council and the departments; The local structures of the state power; The juridical structures and the prosecutor's office; The coat of arms, the seal, the flag and the capital; The manner of modifying the Constitution; Transitory stipulations.

According to the Constitution, the Romanian state was a popular, unitary, independent and sovereign state. The whole power emanates from and belongs to the people.

The land belongs to those who work it and the state protects the agrarian property, encourages and supports the rural co-operative.

The Constitution acknowledges and guarantees the private property and stipulates the principle of the equality of all citizens regarding their rights regardless of race, sex, nationality, religion or cultural level.

The last article mentioned that from the date that the Constitution is rightfully enabled, «all the stipulations of laws, decrees, regulations and any other different rules anterior to those of the Constitution will be cancelled».

1.7. The Constitution of 24 of September 1952

Although there were only 4 years from the first republished Constitution (from the 13th of April, 1948), in 1952 a new one was adopted which would impose, regarding the administrative organization of the territory, the Russian system of regions and departments, that of popular counsels as authorities of the state power, whose juridical personality will be recognized.

The Constitution of 1952 had an introductory chapter and 115 articles systematized in 10 chapters. It maintained and developed the constitutional principles included in the Constitution of 1948, acknowledged the elimination of pluralism, and

it established the right to association and also the task of political force of a single political party, the communist party.

The right to association of citizens was recognized if the «mean is not regarding the democratic order established by the Constitution. Any association with fascist or anti-democratic character is prohibited and punished by law».

If a person has opinions against the democratic order, the association could be considered as fascist and against the social order.

One can see that not the state was considered as being in danger, but the internal order, the leader class, the single party, etc., which shows a clear limitation of fundamental rights.¹³

The state machine was built on the principle of centralism.

The Constitution also included stipulations regarding the national economy with three social-economical structures: socialist, the little wares production and the private-capitalist.

1.8. The Constitution of 21 of August 1965

The Constitution of 1965 had 121 articles systematized in 9 titles: The People's Republic of Romania; The fundamental rights and obligations of citizens; The supreme authorities of the state power; The central state's administration structures; The juridical structures; The prosecutor's office structures; The distinguishing Romanian marks; Final stipulations.

The Constitution acknowledges the republican form of the state, the sovereignty and the independence, the indivisibility and inalienability of the territory.

The principle of the single party was maintained and the state authorities were structured in four categories: the state's power structures (The Great National Assembly, The State Council, The President of The Republic, The Popular Councils); the state's administration structures (The Ministers Council, the ministries and the other central structures of the state administration, the committees and the executive bureaus of the popular councils, the specialized local structures of the state administration); the juridical structures (The Supreme Court, the county courts, the courts of law and the military courts); the prosecutor's structures (The General Attorney, The General Prosecutor's office, the county prosecutor's office, the local structures of the prosecutor's office, the military prosecutor's office).

There was the possibility for the citizens to complain to the juridical authorities against the abusive acts of the state structure. This principle is proclaimed through the 35th article.

The State Council remained in existence after April 1974, when the position of President of The Republic was created. The President was also president of the State Council because of the dictatorial system.

1.9. The Constitution of 8 of December 1991

The Revolution of December 1989 brought the cancellation of all structures of the dictatorial system that existed until then and the creation of the political conditions for coming back to one democratic and constitutional system.¹⁴

After December 1989, the Romanian Constitution was composed by the stipulations of the Constitution of 1965 and by documents with a constitutional character that had a transitory character, but they remained legal until the adoption of the new Constitution.

The necessity of adopting a new Constitution was determined, in the first place, by the character of fundamental structural changes that happened in the political Romanian life in December 1989.¹⁵

These changes regarded not only the political regime reflected in the Constitution of 1965, but also the political institutions that assure the way of leading, meaning the Parliament, the presidential institution, The State Council, The Government, and the local administration's structures.¹⁶

As a result of the elections of the 20th of May 1990, the new Parliament of the country was formed, having a bicameral structure: The Deputies Room composed of 396 deputies, and The Senate composed of 119 senators.

On the 11th of July, 1990, The Deputies Room and The Senate adopted, in a collective meeting, the Rules of the Constituent Assembly and also the Constituent Assembly Council was born.

The project of the Constitution was made by a Committee chosen by the Constituent Assembly. The Committee was composed of 12 deputies, 11 senators and 5 specialists, named usually in the meetings from the Committee and Parliament with the word «experts».

The debate of the Constitution project in the Constituent Assembly began with the day of the 10th of September, 1991 and the whole text was voted on November 21, 1991.

The Constitution has been submitted to the national referendum on the 8th of December, 1991. The Constitution had 152 articles systematized in seven titles:

I. General Principles: it contains norms regarding the unitary structure of the Romanian state, the government way that is republished, the national sovereignty which belongs to the people, and it stipulates that the Romanian territory is inalienable and that it is organized on the administrative level in communes, cities and counties.

The citizenship, the right to identity, the pluralism and the political parties, the trade unions, the international relations, international law and the internal one, the national marks, the official language which is the Romanian language and the capital of Romania – the city of Bucharest – are also stipulated here.

II. The fundamental rights, liberties and obligations: includes four chapters.

The first chapter, named «Collective Dispositions», establishes the fundamental principles regarding the area of rights and liberties: universality, the equality of rights, free access to justice etc. The second chapter establishes the fundamental rights and liberties: the right to life and to physique and psychic integrity, individual liberty, the right to defend oneself, the free circulation, the privacy of correspondence, freedom of conscience, freedom of speech, the right to be informed, the right to study, the right to vote, the right to elect, the right to association, the right to work, the right to strike, the right to property, the right to heritage, the right to petition. Equality, so as it is defined by the Constitution, means a great guarantee for all the subjective rights.

This equality includes all the areas in which persons can develop their activities, no matter how they regard the social, economical, juridical, political or cultural life; no discrimination can be accepted between citizens who in the same conditions have to be treated in the same way.¹⁷ In the third chapter the fundamental obligations are established: fidelity to the country, respecting the Constitution and the laws, protecting the country, financial contributions. The fourth chapter establishes the position of the People's Attorney.

III. The public authorities: includes six chapters, some of them having more sections. In this title the institutions of Parliament (the organization and the way of working, the deputies and the senators statute, the way of legislation), of the President of Romania (the period of his mandate is 4 years), and of the Government are settled, as well as the relations of the Parliament with the Government, Public Administration, and Juridical Authority (the juridical courts, The Public Ministry, The Superior Council of Magistrature).

The Constitution settles the coming back of the constitutional democracy in Romania after a stand-by of almost half of a century because of the communist regime. It creates the conditions for the affirmation of a pluralist political regime and for the creation of a parliamentary life suitable to the period of transition crossed by the Romanian society.¹⁸

IV. The economy and public finances: it contains norms regarding the economy, the financial system, the national public budget, taxes, and the Court of Accounts.

V. The constitutional Court: it settles the constitutional control of the laws.

VI. The revision of the Constitution: it includes norms regarding the way of revision: initiatives, procedure, and the revision's limits.

VII. Final and transitory dispositions: it settles the norms regarding the Constitution entering in rights, the conflict of temporary laws, the existent institutions and future ones.

2. The revision of the Constitution of 1991

According to the Constitution of 1991, the revision can be initiated by the Romanian President at the proposal of the Government that belongs to one fourth of the number of deputies or that of the senators, or a petition by 500.000 citizens who have the right to vote. In the case of the citizens' initiative for the 500.000 citizens a weight of territorial representation is necessary; they have to come from at least a half of the number of the country's counties and from the city of Bucharest, from which at least 20.000 signatures are necessary to support this initiative.

The project or the revision proposal of the Constitution has to be adopted by the Chamber of Deputies and by the Senate with a majority of at least two thirds of the number of every Chamber, in different meetings.

The revision law is published in the Romanian Official Monitor and enters in rights after it is approved through a referendum which is organized within 30 days from the date that the project or the proposal was adopted.

The revision procedure began on the 25th of June 2002 when the Committee for the elaboration of the proposal regarding the Constitution was set up.¹⁹

Law No. 429/2003 of the revision of the Constitution was adopted through the referendum from 18-19th of October and entered in rights on the 29th of October 2003.

The revision of the Constitution was made over three important areas looking to: fortify the constitutional guarantees of some fundamental rights and liberties and to establish some new rights and liberties of this kind, to eliminate some dysfunctions from the activity and the organization of some authorities and public institutions, and to create the constitutional framework for the achievement of the ascension's conditions of Romania to the European Union and for the ascension to the North Atlantic Treaty Organisation (NATO).

The changes brought to the rights and liberties are regarding: the equality of citizens no matter their sex, the possibility of Romanian citizens with double citizenship to have access to public positions, the right to a fair trial, which has to take place in a reasonable time, restraints and search warrants which have to be given only by a judge. New fundamental rights are settled: the right of free access to culture, the right to a healthy environment, economical freedom, the guaranteeing and the protection of private property, the assurance of the state obligation for the juridical mistakes from the civil and penal trials, the possibility of using the mother language in justice and public administration by the persons that belong to national minorities.

Regarding the organization and the way of functioning of some public authorities and institutions, the principles of the separation of powers in the state and that of the Romanian people's solidarity are established, the parliamentary immunity is limited,

the tasks of the two rooms of the Parliament are different now; according to the new stipulations, the laws enter in rights 30 days after the date of their publication into the Romanian Official Monitor, the president mandate is for 5 years; the procedure of accusing the Romanian president, the procedure to follow in case of changing the structure of the Government, the juridical regime of the emergency decrees, the engagement of the Government responsibility are also established; the independence of justice is growing, The Supreme Court of Justice becomes the High Court of Justice with form and content effects, the statutes of the Public Ministry and of the Superior Council of the Magistrate are settled, the jurisdictional tasks of the Court of Accounts are cancelled; meanwhile, the attributions of the Constitutional Court are getting more important.

Other changes:

- the judiciary police are under the authority of the Public Ministry;
- the organization of the prosecutor's office by the juridical courts;
- the gratuitousness of the state education is not unconditionally guaranteed any more but only according to the law;
- the obligatory character of the military service is settled by organic law.

3. The adjustment of the Constitution to the European integration requests

The main change of the Constitution from 1923 regards the desideratum of the Romanian integration into the European Union.

The revision of the Constitution pursues the compatibility of the Romanian fundamental rights to the juridical order of the European Union, sine qua-non condition of our country's ascension to the European structures.²⁰

In 2007 Romania must face the community standards, must obtain all the economical and security benefits offered by the statute of member of the Union, without producing any lack of poise on the European Internal Unique Market.²¹

Romania has had the statute of an active observant regarding the community initiatives, without the right to vote, has participated in the process of decision substantiation on all community levels and could promote national interest by creating positions, proposals and clear arguments.

3.1. The equality of rights

3.1.1. Equal rights for men and women

The first change made by the revision of the Constitution regards the guarantee of equal rights for men and women for occupying public positions.

By the acknowledgement of the equality of chances between men and women as a fundamental principle, in the 16th article, the 3rd alignment, a new additional guarantee is settled into the Romanian legislation, regarding the fighting of any direct or indirect forms of discrimination.

The principle applies on the level of retribution, of the access to the work force market, of professional promotion and of work conditions, of the legal and professional regime of social security.

We also mention the fact that the 83rd article of the Treaty that establishes a European Constitution settles that the equality between men and women must be assured in all domains.

This action, according to the European Union principles, makes an efficient answer to modern society's tendencies of evolution and also to the European integration imperative.

3.1.2. The right to elect and to be elected into the public local authorities

The revision of the Constitution brought an innovation at the level of electoral rights establishing, according to the stipulations of the 16th article, (4th) alignment, the right of the European Union citizens, that fulfills the conditions settled by law, to choose and to be chosen into the administration's public local authorities.

Such a stipulation answers to the requests that are set by the 100th article of the Treaty that establishes a European Constitution, which says that «any male or any female citizen of the Union has the right to elect and to be elected through the local elections into the member state where the citizen lives, under the same conditions as the other citizens of that state».

By the constitutional settlement of the electoral rights of the Union citizens at the local level, Romania accomplished, in a partial way, her obligation to assure the political rights that arise from the European citizenship to all European citizens.²²

The harmonization of the Romanian legislation with the regulations of the community *acquis* supposes some normative stipulations that must establish the modality of exercising the right to elect and to be elected into the local authorities by the Union citizens who live in a member state other than their own.

The European Union practice allows the citizens of some member states that are located on the territory of some administrative entities that belong to other member states' jurisdiction, to exercise their electoral rights.

This possibility is due to the fact that the local elections regard, in the first place, management objectives for the administrative structures and in the last place, political objectives.

3.1.3. The right to be elected into the European Parliament

The revised Romanian Constitution contains a new article, art. 35, that acknowledges the right to elect and to be elected into the European Parliament, like a consequence of our country ascension to the European Union.

According to the stipulations of the 24th article, 2nd alignment from the Treaty of Bulgaria and Romania ascension to the European Union, Romania committed herself to organize elections for the European Parliament before the 31st of December 2007.²³

This way, an interdepartmental group that was based on detailed analyses of the community *acquis* and of the comparative law elements has been organized, other than the European Integration Ministry.

This group's activity materialized in the law project regarding the selection of the Romanian representatives into the European Parliament.

The project settles the general conditions in which the Romanian citizens and those of the European Union that live in Romania, have to discharge in order to exercise their right to elect and to be elected into the European Parliament, on the Romanian territory, the electoral structure's obligations regarding the organization, the development and the validation of the elections, also the way that the electoral campaign will proceed.

The right to elect and to be a candidate in the elections for the European Parliament in the residence state, stipulated by the 99th article of the Treaty that establishes a European Constitution, is a corollary of the liberty of circulation in the European space and an application of the non discrimination based on citizenship.

This stipulation is the result of the principle regarding the universality of elections for the European Parliament and answers to the request of ensuring representation in this structure for all the states that are parts of the European Union.

3.2. The extradition of the Romanian citizens

The 19th article, the first alignment of the revised Constitution forbids the extradition or the expulsion of the Romanian citizens, but the inclusion of the first alignment settles the possibility of the Romanian citizen's extradition, based only on the international conventions that have Romania as member, respecting the conditions imposed by law and based also on reciprocity.

The 79th article of the Treaty that establishes a European Constitution, settles the fact that «nobody can be evacuated, expelled or extradited to a state where there exists a serious risk to be submitted to the death penalty, to torture or to other penalties and debasing or savage treatments».

The citizens will be extradited to the states that are members of the European Union, to be judged and only because of the offences that they have committed on the member states' territory.²⁴

The acceptance of the extradition of Romanian citizens will mark an important change in national penal politics, that matches the cooperation's requests regarding the penal area imposed by the Romanian ascension to the European Union.

This kind of action also involves the retreat of the reserve made by Romania in 1997 when the ratification of the European Convention of Extradition from 1957 took place.

3.3. The right of private property

An important change of the Constitution is the guarantee and protection, in the 41st article, the second alignment, of private property and the settlement of the European Union citizen's possibility to obtain the right of property in Romanian lands.

This way is settled that «citizens from other countries and stateless people can obtain the right of private property in the lands only under the conditions resulting from Romanian ascension to the European Union and from other international treaties where Romania is a member, with the condition of reciprocity and under the conditions settled by organic law and also by legal inheritance».

After the 3rd alignment a new alignment is introduced, (3¹), which shows that «nobody can be expropriated unless the expropriation is made for a cause of public utility, established by law, with fair and preliminary compensation», stipulation, according to the 77th article from the Treaty that establishes a European Constitution.

3.4. The right to a healthy environment

By the revision of the Constitution was established an extremely important right, *the right to a healthy environment*.

Romania started later to adopt environmental legislation; environmental protection became an area of public politics in 1990 at the same time with the setting up of the first environmental ministry.

Romania was, together with Macedonia, one of the last former communist countries that adopted a frame-legislation of «the second generation» regarding the environmental area.²⁵

The protection of the environment became a priority of the Union, especially after the conclusion of the Treaty of Maastricht.

This area's politics pursues to assure the repeatability and the viability of the environment by measures that preserve, protect and improve the environment's quality, that protect people's health and that assure a rational use of natural resources.²⁶

Romania inherited from the Communist regime serious problems regarding the environment because of an industrialization that ignored the impact that it had on

the environment and on people's health. The worst problems were water quality, the administration of refuse, water and earth pollution. This chapter was opened in 2002 and was closed in 2004, after intense negotiations. Romania committed herself to assimilate and to establish the community acquis until the 1st of January 2007.

The report regarding the legislative harmonization in the environmental area shows that Slovakia made some important progress in obtaining the acquis and that Hungary also had. Regarding Romania and Bulgaria, the report shows a slower legislative process that affects the process of transposition.

In her reports from July 1997, the European Committee ascertained, regarding the four countries, that Hungary and Slovakia could make on a medium term the total transposition of the community acquis, with the condition that they continue in the same rhythm. Concerning Bulgaria and Romania, the Committee underlined that the acquis transposition could be possible on a medium or long term.

The Committee evaluation from 2003 confirms the progress that Romania recorded, regarding the European legislation of the environment. Still, the report underlines that Romania gives great importance to the legislative transposition that prevails over the concrete application.²⁷

Solving all the environmental problems needs important funds, the biggest investments having been done for: the increase of drinking water quality, the development of the urban networks of sewage, the reduction of the polluting emissions caused by large factories, the development of storage and incineration units for garbage.

3.5. The Magistrate's Superior Council

An extremely important aspect of the revision of the Constitution from 2003 regards the organization and the way of functioning of the Magistrate's Superior Council, a structure that guarantees the independence of justice.

The constitutional stipulations, completed with a new law of the Magistrate's Superior Council, with the changes that were brought to the law regarding the judiciary organization and the law of the magistrates statute, represents a materializing of the renewal of the judiciary system. This is an essential request that results from the engagements that were taken into the negotiation process with the European Union for the ascension.

According to the 132nd article from the revised Constitution, the majority of the Magistrate's Superior Council members is established in the general meetings of the magistrates and is validated by the Senate. Later, to this one are added 2 representative members of the civil society, elected by the Senate and also the minister of justice, the president of the High Court of Justice (the ex-Supreme Court of Justice) and the general public prosecutor of the prosecutor's office that exists by the High Court of Cassation and Justice.

The president of Magistrate's Superior Council is elected for a mandate of 1 year, that cannot be renewed. This one can be nominated only from the magistrates that are chosen in the general meetings and validated by the Senate.

An interesting stipulation is that of the 6th alignment of the 132nd article, «*The president of Romania chairs the Magistrate's Superior Council proceedings at whom he participates*». This kind of stipulation also exists in the 65th article of the Constitution of France and is extremely important if we speak about the 80th article, the 2nd alignment of our Constitution, according with who «*The President of Romania watches over the respecting of the Constitution and over the good working of the public authorities. For this purpose, the President exercises the intermediary role between the state's powers and also between the state and the society.*»

The 133rd article from the revised Constitution establishes the tasks of the Magistrate's Superior Council and brings an important explanatory note under the aspect of guaranteeing judicial independence, meaning that the justice minister, the president of the High Court of Justice and the general public prosecutor do not have the right to vote in those situations when the Magistrate's Superior Council fulfills the part of the disciplinary court of judges and prosecutors.²⁸ The decisions pronounced by the Magistrate's Superior Council can be attacked by the High Court of Cassation and Justice.

3.6. The economy and public finances

According to the revised Constitution, «*The Romanian economy is a market economy, based on free initiative and competition*». Free initiative and competition are essential aspects for the accomplishment of the economic criteria of Romania's ascension to the European Union.

The new stipulation from the 34th article (2nd alignment, lit. g), regarding the state obligation to assure «*the application of the regional developments' politics according to the objectives of the European Union*», offers a constitutional base for the accomplishment of the regional development and the creation of the conditions for a lasting economic development.

3.7. The financial system

The 2nd second alignment of the 136th article stipulates that «*in the conditions of the ascension to the European Union by organic law, the circulation and the replacement of the national coin with the one of the European Union can be recognized*».

The Economic and Currency Union is a more accentuated procedure of integration, having economic, social and juridical consequences.

The states that are in the Euro zone are giving up a fundamental attribute of sovereignty, the royal right to coin money.²⁹

The Treaty that establishes a European Constitution stipulates that the only structure capable of authorizing the emission of the euro coin is the European Central Bank.

3.8. The accounts court

By modifying the 139th article, the 1st alignment of the Constitution, the Audit Office loses her jurisdictional tasks in favor of the specialized juridical courts.

Therefore it says that «*In the conditions of the organic law, the litigations resulting from the Audit Office activity are solved by the specialized juridical courts.*»

The amendments regarding the 139th article, 4/6 alignment also contain new elements and assure the establishment of the Audit Office's total independence, which is related in an inseparable way to the independence of her members, guaranteed by different means that have the same end (the appointment and the dismissal established by the Parliament, the seat for a determined period that cannot be prolonged or renewed, irrevocability, incompatibilities, etc.) illustrating, at the same time, an engagement that Romania took regarding the negotiation's process for the ascension to the European Union.

The Audit Office of the European Union is a structure that takes care of the audit and, according to the 30th article from the Treaty establishing a European Constitution, that has to examine the financial registers with all the incomes and all the expenses of the Union and to assure a good financial administration.

3.9. The euro-atlantic integration

Into the revised Constitution a new title is introduced, V¹, named «*The euro-atlantic integration*», having two new articles: 145¹ and 145².

3.9.1. The community law supremacy

The 145¹ article, named «*The integration in the European Union*», represents the juridical ground for the Romanian ascension to the European Union.

An extremely important aspect is found in the 2nd alignment of the 145th¹ article, which settles the priority of the stipulations that are contained in the constitutive treaties of the European Union, and also the priority of all the other community settlements with compulsory character not like the different settlements from the internal laws.

Like a consequence of the acknowledgment of some European institutions' right to adopt normative documents with an obligatory character for the member states, the Romanian Parliament will no longer be the only legislative authority of the state, its promulgation right will be limited by getting out of its responsibility in some problems and areas reserved exclusively for the European institutions, «the sovereignty dimensions» adaptability not having been included into the areas that cannot fulfill the object of the revision.³⁰

The Romanian Constitution that was revised in 2003 stipulates the applied direct character, the extra-legislative value of the communist treaties where Romania is part, and the priority of the constitutive documents of the European Union and NATO is settled and also the priority of other settlements that resulted from the confrontation with the internal law.

This way, like a consequence of the ascension, the regulations of the constitutive treaties of the European Union and of other community settlements with an obligatory character, have priority in front of the different stipulations that are present in the internal laws with respect to the regulations that are contained in the ascension act.

The priority of the community law in comparison with the internal law would suppose also the modification of the 11th article of the fundamental Law, meaning the recognition of a super-ordinated position of the international law with respect to the internal laws and to this one, under the virtue of an absolute character that belongs to the supremacy of the community law, that has to prevail not only in confronts of the ordinary normative documents but also in those of the national constitutions of the Union member states.³¹

The community laws' supremacy establishes the national authorities obligation of not applying any internal law norm that would run counter to the community law and that would mean a modification of all different normative acts in the way to make them compatible with this one.

3.9.2. The ascension to the North Atlantic Treaty

The 145² article of the revised Constitution shows that «Romania's ascension to the North Atlantic Treaty is done by the law adopted in a collective meeting of the Chamber of Deputies and Senate, with a majority of 2 thirds of the total number of deputies and senators».

4. Can the fundamental Law be replaced with a European Constitution?

The European Union leaders got to an historical settlement regarding the first European Constitution on the 18th of June 2004 in Brussels, after two years of intense

negotiations and on the 29th of October 2004 they signed the **Treaty that establishes a European Constitution**, in Rome.

This means a great step for European construction. It is projected to answer to all challenges of a world that is changing, challenges that concern a Union that is passing through a period of great extension and, not in the last place, that concern a united Europe with over 450 million inhabitants.

The Treaty that establishes the European Constitution must create the framework for democracy, freedom and transparency, for an efficient Europe that works closer to every citizen.

The Treaty coexists with the national constitutions of the European countries but it does not replace them, it only assures the legal continuity of the Communities and simplifies the legal instruments.

The Treaty becomes valid only after it is adopted by every member state of the Union, these having at their disposal two years for ratifying the Constitution text. Until now most of the member states have ratified the treaty, but the French and Dutch citizens have rejected it by the referendums organized in 2005, its future being very uncertain.

In case that the Treaty is ratified by all the member states of the U. E., this will replace the Treaty of Rome establishing the European Community, the Treaty of Maastricht over the European Union and the treaties that amend them; the Euroatom Treaty will continue to be valid.

The final thesis of the first (1) alignment, the second (2) article of Romania's ascension to the European Union Treaty, stipulates in an expressive way that, in case that the Treaty that establishes a European Constitution that is not in valid at the ascension date, Romania becomes part of it beginning with the moment when the treaty will be validated.

The Treaty will be introduced into the Romanian internal juridical order without passing through the democratic filter of the parliamentary debate, without analyzing its compatibility with the constitutional stipulations of the Romanian state and without the possibility for the Romanian people to find out about this.³²

Is true that, at the debate that took place inside the European Convention over the Treaty, the Romanian representatives participated as well, but they had only the stature of observers with the possibility to express opinions, without any kind of abilities of decision, the adoption of the final text being done without their votes.

The adjustment of the Romanian Constitution to the European integration requests implies a mature process of reflection and of evaluation with the purpose of satisfying the requests regarding the integration standards without neglecting the necessity of defending the national interests.

References and Endnotes

- ¹ Rochere, Jacqueline Dutheil de la, *Le Projet de Constitution: une avancee pour l'Europe*, Ed. La documentation Francaise, No. 294, Oct. 2003, p. 6.
- ² Poncins, Etienne de. *Vers une Constitution europeenne*, Editions 10/18, Departement d'Univers de Poche, 2003, p. 10.
- ³ Duhamel, Olivier. *Une Constitution pour une democratie europeenne*, Ed. La documentation Francaise, No. 307/janv. 2005, p. 33
- ⁴ Sauron, Jean-Luc, *La Constitution Europeenne expliquee*, Gualino editeur, Paris, 2004, p.23
- ⁵ Manin, Philippe, *Droit Constitutionnel de l'Union Europeenne*, Ed. Pedone, 2004, p. 59
- ⁶ Foçșeneanu, Eleodor, *The Romanian constitutional history (1859-1999)*, Ed. Humanitas, București, 1992, p. 28
- ⁷ Corbeanu, I., Corbeanu, M. *Constitutional law and political institutions*, Ed. Lumina Lex, Bucuresti, 2004, p. 21

- ⁸ Banciu, Angela, *The history of the constitutional life in Romania (1866–1991)*, Casa de editură și presă «Șansa», București, 1996, p.201
- ⁹ Focșeneanu, Eleodor, Op. Cit., p. 76
- ¹⁰ Muraru, Ioan, Tănăsescu, Simona, Op. Cit., p. 108
- ¹¹ Ionescu, D., Țuțui, G., Matei, G. *The constitutional evolution of the Romanian state*, București, Ed. Științifică, 1957, p. 358
- ¹² Corbeanu, I., Corbeanu, M. Op.cit., p. 27
- ¹³ Corbeanu, I., Corbeanu, M. Op. Cit., p. 28
- ¹⁴ Ciobanu, D., Duculescu, V. *Romanian Constitutional Law*, Ed. Hyperion XXI, Bucuresti, 1993, p.53
- ¹⁵ Duculescu, V., Călinoiu, C., Duculescu, G. *The Romanian Constitution discussed and annotated*, Ed. Lumina Lex, Bucuresti, 1997, pag. 91
- ¹⁶ Ionescu, C. *Political institutions and constitutional law*, Ed. Fundatiei « Romania de Maine», Bucuresti, 1999, p. 195
- ¹⁷ Foca, Marian. *Constitutional law. Fundamental rights and liberties*, Ed. Europolis, Constanța, 2005, p. 59
- ¹⁸ Banciu, Angela, Op. Cit., p. 264
- ¹⁹ Corbeanu, I., Corbeanu, M. Op. Cit., p. 33
- ²⁰ Ciobanu, D., Duculescu, V. *Romanian Constitutional Law*, Ed. Hyperion XXI, Bucuresti, 1993, p. 55
- ²¹ Dobre, A. M., Coman, R. *Romania and the European integration*, Institutul European, 2005, p. 346
- ²² Dobre, A. M., Coman, R. Op. Cit., p. 211
- ²³ Dumitru MAZILIU, *European Integration. Community Law and European Institutions. Course.*, Ed. Lumina Lex, București, 2006, p. 506
- ²⁴ Corbeanu, I., Corbeanu, M. Op. Cit., p. 34
- ²⁵ Ana Maria DOBRE, Ramona COMAN, Op. Cit., p. 233
- ²⁶ Dumitru MAZILIU, Op. Cit., p. 233
- ²⁷ Ion NIȚĂ, *The Romanian Integration into the European Union*, Ed. Lumina Lex, București, 2006, p.125
- ²⁸ Ion NIȚĂ, Op. Cit., p. 39
- ²⁹ Ana Maria DOBRE, Ramona COMAN, Op. Cit., p. 273
- ³⁰ Dumitru MAZILIU, Op. Cit., p. 506
- ³¹ Ion NIȚĂ, Op. Cit., p. 104
- ³² Ana Maria DOBRE, Ramona COMAN, Op.Cit., p. 306

Bibliography

1. Dionisie IONESCU, Gheorghe ȚUȚUI, Gheorghe MATEI, *The constitutional evolution of the Romanian state*, București, Ed. Științifică, 1957.
2. Eleodor FOCȘENEANU, *The Romanian Constitutional History (1859-1999)*, Ed. Humanitas, Bucuresti, 1992.
3. Dan CIOBANU, Victor DUCULESCU, *Romanian Constitutional Law*, Ed. Hyperion XXI, Bucuresti, 1993.
4. Angela BANCIU, *The History of the Constitutional Life in Romania (1866-1991)*, Casa de editură și presă «Șansa», București, 1996.
5. Victor DUCULESCU, Constanta CĂLINOIU, Georgeta DUCULESCU, *The Romanian Constitution discussed and annotated*, Ed. Lumina Lex, Bucuresti, 1997.
6. Cristian IONESCU, *Political institutions and constitutional law*, Ed. Fundatiei «Romania de Maine», Bucuresti, 1999.
7. Jacqueline Dutheil de la ROCHERE, *Le Projet de Constitution: une avancee pour l'Europe*, Ed. La documentation Francaise, 2003.
8. Etienne de PONCINS, *Vers une Constitution europeenne*, Editions 10/18, Departement d'Univers de Poche, 2003.
9. Jean-Luc SAURON, *La Constitution Europeenne expliquee*, Gualino editeur, Paris, 2004.
10. Philippe MANIN, *Droit Constitutionnel de l'Union Europeenne*, Ed. Pedone, 2004.
11. Ion CORBEANU, Maria CORBEANU, *Constitutional Law and Political Institutions*, Ed. Lumina Lex, Bucuresti, 2004.
12. Olivier DUHAMEL, *Une Constitution pour une democratie europeenne*, Ed. La documentation Francaise, 2005.

ĪPAŠUMA PIESPIEDU ATSAVINĀŠANAS INSTITŪTA PIRMSĀKUMI EIROPĀ

Ievads

Tiesības uz īpašumu var tikt uzskatītas par vienu no personiskās brīvības realizācijas formām. Vācu ideālismā par primāru tika atzīta īpašuma kā cilvēka brīvības izpausmes nozīme – īpašums kā cilvēka attīstības priekšnosacījums. Georgs Vilhelms Fridrihs Hēgelis ir norādījis, ka caur īpašumu izpaužas personas brīvības ārējā sfēra.¹ Tātad jautājums par tiesībām uz īpašumu un to ierobežošanas vai atsavināšanas iespējām un pamatojumu ir skatāms ciešā saistībā ar brīvības jēdzienu.

Ņemot vērā to, ka cilvēks ir sociāla būtne, personiskā brīvība nav atzīstama par pilnīgu gribas realizācijas brīvību jeb patvaļu, bet gan drīzāk par savstarpēju atkarību – stāvokli, kad vienas personas patvaļa ir saskaņojama ar otras personas patvaļu, balstoties uz vispārējo brīvības likumu.² Tātad brīvības jēdziens ietver sevī brīvības ierobežojumus. Līdz ar to arī īpašums kā personiskās brīvības realizācijas forma *a priori* ietver sevī īpašuma ierobežojumus. Visbiežāk īpašuma ierobežojumi izpaužas kā lietošanas tiesību aprobežojumi (tai skaitā arī servitūti), taču pastāv arī tādi tiesību institūti, kas īpašumu ierobežo tik lielā mērā, ka tiek izslēgta īpašuma tiesību pastāvēšana kā tāda un īpašuma tiesības tiek izbeigtas (kā tas ir ekspropriācijas gadījumā).

Kā norādījis Deniss Loids, lai arī īpašuma neaizskaramība vēl arvien ir viena no galvenajām Rietumu sabiedrības vērtībām, šis princips ir būtiski mainījies. Veselu ražošanas nozaru nacionalizācija, likumos ietvertā zemju un būvju iespējamās izmantošanas kontrole, plašu pilnvaru piešķiršana valstij īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumā, kas atļauj valsts varai atsavināt privātpašniekiem zemi bez viņu piekrišanas – visi šie pasākumi šodien tiek uztverti kā valsts mehānisma nepieciešami atribūti, lai nodrošinātu sabiedrības labklājību. Tai pašā laikā mūsdienu pasaulē turpina pastāvēt nesatricināma ticība privātpašuma principam, respektīvi, tam, ka privātpašums nevar tikt patvaļīgi atsavināts bez atbilstošas kompensācijas. Atklāts paliek tikai jautājums par to, kāda kompensācija uzskatāma par adekvātu un taisnīgu – vai atlīdzības apmērs ir nosakāms, ņemot vērā īpašuma pilnu tirgus vērtību.³

Īpašuma neaizskaramības principa transformācija un ar to saistītā īpašuma tiesību ierobežojumu un īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām izpratne, un atbilstoša tiesiskā regulējuma izveide ir pamatojama ar tiesību filozofijas atziņām.

Kā norādījis Gustavs Radbruhs, īpašums ir apriora tiesiskā kategorija, kas pati par sevi nav nedz individuālistiska, nedz arī sabiedriska. Tikai tiesiskā pieredze un tiesību filozofija var sniegt atbildi uz jautājumu, kurai īpašuma formai būtu dodama priekšroka. Tiesību filozofijā privātpašuma jautājums tiek aplūkots īpašuma teoriju ietvaros. Atkarībā no tā, vai īpašums kalpo individuālam īpašniekam vai visai sabiedrībai, var izšķirt individuālistisko un sociālo īpašuma teoriju.

Laika gaitā gan individuālistiskās īpašuma teorijas pakāpeniski zaudē savu izteikti individuālo raksturu. Šīs teorijas bija balstītas uz atziņu, ka individuālais egoisms atrodas mūžīgā līdzsvarā ar vispārējo labumu. Sociālās teorijas savukārt atzīst, ka šāda mūžīga harmonija ir ilūzija, ka īpašuma sociālā funkcija nav nošķirama no

individuālās funkcijas. Līdz ar to tiesības uz privātpašumu kļūst nosacītas un ierobežotas, tās pārstāj būt pamatotas un taisnīgas jau tikai pēc savas dabas, tās vairs nav «svētas un neaizskaramas».⁴

Īpašuma izpratnē un tiesiskajā regulējumā izpaužas sabiedrības un valsts varas attieksme pret brīvību, vienlīdzību un labklājības nodrošināšanas nepieciešamību. Minētās vērtības nevar tikt īstenotas izolēti viena no otras, jo tās ir cieši saistītas un atsevišķos aspektos pat savstarpēji pretrunīgas. Līdz ar to tiesiskajā regulējumā likumdevējam ir jāpanāk līdzsvars starp brīvību, vienlīdzību un labklājību vai arī jāizkārt tās prioritārā secībā. Vispildītāk šis process izpaužas ekspropriācijas tiesiskajā regulācijā, tāpēc autore ir izvēlējusies pētīt tieši šī tiesību institūta ģenēzi un evolūciju tiesību filozofijas doktrīnu kontekstā.

I

Senajā Grieķijā vēl nepastāvēja absolūtas īpašuma tiesības. Par noteicošu tika uzskatīts pats valdījuma fakts un tiesības rīkoties ar lietu.⁵ Līdz ar to, protams, arī nevar runāt par īpašuma piespiedu atsavināšanas institūta pastāvēšanu. Taču atsevišķos vēsturiskajos faktos var saskatīt īpašuma piespiedu atsavināšanas izpratnes veidošanās aizsākumu, kad tika pieļauta iespēja valstij iejaukties privāto tiesību jomā kāda sabiedrībai svarīga mērķa īstenošanai.

Kā pirmo šeit var minēt Spartas valdnieku Likurgu (8.–7. gs. p. Kr.) un viņa ieviestos likumus. Viena no drosmīgākajām Likurga reformām bija zemes pārdale. Likurga veikto reformu mērķis bija iznīcināt nevienlīdzību un no tās izrietošo lepnumu, greznību, skaudību un noziedzību. Tā kā Spartā pastāvēja milzīga īpašumu nevienlīdzība un nabadzīgo ļaužu masas sāka apdraudēt valsts stabilitāti, bet lieli īpašumi atradās tikai nedaudzu personu rokās, Likurgs esot pārliecinājies pilsoņus atteikties no savām zemēm par labu valstij, par jaunu tās pārdalīt un visiem dzīvot pēc vienlīdzīgiem noteikumiem tā, lai neviens nebūtu par otru augstāks un izšķiroša nozīme būtu tikai personas tikumiskajām īpašībām.⁶

Liela ietekme uz īpašuma piespiedu atsavināšanas ideju ir Likurga paustajām etatisma atziņām, kas noteic, ka valsts vai sabiedrības intereses un kopējais labums ir primārs salīdzinājumā ar indivīda interesēm un tiesībām, kā arī tiek pieļauta iespēja valstij atņemt indivīda likumīgi iegūtās tiesības.

II

Romiešu tiesībās par īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedrības vajadzībām kā atsevišķa tiesību institūta pastāvēšanu var runāt nosacīti.

1. Romas republikas laikā (509.–27. g. p. Kr.) nepastāvēja īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskajām vajadzībām tiesību institūts. Romiešu varas iestādēm nebija tiesisku iespēju piespiest īpašnieku pārdot savas zemes, ja tas bija nepieciešams publisku mērķu sasniegšanai. Tā, piemēram, 181. g. p. Kr. cenzoru iecerētā akvedukta celtniecība par valsts līdzekļiem netika īstenota tikai viena īpašnieka dēļ, kurš neatļāva veikt celtniecības darbus uz savas zemes. Kāds Augusta edikts par akvedukta celtniecību kolonijā noteica, ka ūdensvads nevar tikt ierīkots caur privātām zemēm pret īpašnieka gribu. Sabiedrisku būvju celšanai nepieciešamās zemes valsts varas institūcijas mēģināja iegūt parasta pirkuma līguma noslēgšanas ceļā (nepieciešamības gadījumā izdarot politisku spiedienu), nevis izmantojot tiesisku piespiešanu. Privātpersonas neatkarības princips bija tik strikts, ka tika attiecināts pat uz publiskās zemes (*ager publicus*) privātiem valdītājiem, piemēram, ja valdījuma daļas zaudējums ūdensvada celtniecības dēļ radīja neērtības, valsts izpirka visu zemes gabalu kopumā.⁷

- Šāda privātīpašuma neaizskaramības ideja, kas pastāvēja Romas republikas laikā, atspoguļota arī izcilā Senās Romas jurista un filozofa Marka Tullija Cicerona (106.–43. g. p. Kr.) atziņās. Viņš norāda, ka valsts rašanās cēlonis ir bijusi nepieciešamība aizsargāt privātīpašumu. Privātīpašuma un valsts īpašuma neaizskaramības nerespektēšanu Cicerons raksturo kā zaimošanu, taisnīguma un tiesību pārkāpumu. Taisnīgums prasa nenodarīt kaitējumu citiem un neaizskart citu īpašumu.⁸ Taču, ņemot vērā to, ka romiešu privāttiesību attīstības sākumposmā pastāvēja lietojuma, nevis īpašuma ideja un privātīpašums ir attīstījies no sākotnējās īpašuma kopības, nevarēja pilnībā izslēgt zināmas citu kopienas locekļu tiesības uz šo nu jau svešo lietu. Līdz ar to arī nevarēja runāt par neaprobežota privātīpašuma pastāvēšanu. Tādēļ romiešu tiesībās bija vairāki tiesiski noregulēti īpašumtiesību aprobežojumi (īpašuma lietošanas tiesību aprobežojumi, servitūti, ķīlu tiesības).⁹
2. Rietumromas pagrimuma laikā (305.–565. g.) tika izdarīta atkāpe no neaizskaramā privātīpašuma idejas un atkal kļuva aktuālas Likurga laika Spartā atzītās etatisma idejas, kas atspoguļojas arī tiesiskajā regulējumā. Tā kā personu privātā joma vairs netika tik ļoti respektēta, atsevišķos gadījumos tika paredzēta privātu zemju ekspropriācija sabiedriskām vajadzībām (sabiedrisku būvju celšanai). Tāpat arī tika praktizēta pārtikas konfiskācija bada gados.¹⁰ Piemēram, Justiniāna kodeksā (10. grāmata, 27. pants) bija ietverta tiesību norma, kas noteica, ka neatliekamas vajadzības gadījumā nevienam nav tiesību atteikties pārdot kviešus, miežus vai citu labību. Šī norma tika attiecināta uz pilnīgi visām personām, arī imperatoram un viņa dzīvesbiedrei varēja tikt uzlikts šāds pienākums.¹¹

III

Viduslaiku Eiropā, ņemot vērā sociālekonomisko situāciju un feodālā īpašuma konstrukciju (dalītās īpašumtiesības), nebija nepieciešams un formāli arī nebija iespējams izveidot īpašuma piespiedu atsavināšanas tiesisko regulējumu.

Romiešu īpašumtiesību konstrukcija neparedzēja īpašniekam nekādus pienākumus un uzticību pret savu valdnieku vai valsti, it īpaši, ja viņš pats bija spējīgs nodrošināt sava īpašuma aizsardzību. Feodāla īpašuma konstrukcijas izveidošanas priekšnosacījums bija politiski ekonomiskā situācija un nepieciešamība izveidot un uzturēt vienotu valsti ar centralizētu varu. Tādēļ tika izveidota lēņu sistēma, lai būtu tiesisks un ekonomisks pamats uzlikt padotajiem noteiktus pienākumus, paredzēt uzticības pienākumu un tādejādi nodrošināt valsts vajadzības.

Feodālajām zemes īpašumtiesībām bija hierarhiska struktūra un dalīts raksturs. Feodālajās tiesībās pastāvēja divi jēdzieni – *dominium directum* jeb virsīpašums un *dominium utile* jeb apakšīpašums. Tātad viduslaiku lēņu tiesības formāli paredzēja, ka ķeizars vai karalis ir visas valsts zemes virsīpašnieks, un tāpēc formāli arī nevarēja pastāvēt īpašuma piespiedu atsavināšanas institūts.

IV

Jauno laiku ekonomiskā izaugsme izvirzīja prasību pēc īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskajām vajadzībām institūta atjaunošanas. Nepieciešamība pēc ekspropriācijas tiesiskā regulējuma pirmām kārtām radās Vācijas pilsētās. Komunālā dzīve dažreiz prasīja upurēt privātīpašnieku tiesības visas kopienas labā, piemēram, gadījumos, kad bija nepieciešams celt pilsētas aizsardzības būves, būvēt jaunas ielas vai sabiedriskas ēkas vai ierīkot kanalizācijas sistēmu u. tml. Laikā, kad pilsētās nostiprinājās privātīpašuma tiesības un vienlaikus kļuva neatliekama dažādu komunālu uzdevumu izpilde, tika veikti oficiāli piespiedu pasākumi, lai īpašnieks atteiktos

no savām īpašumtiesībām uz zemi pret atlīdzību. Jau tad tika ievēroti klasiskie īpašuma piespiedu atsavināšanas priekšnosacījumi un pamatprincipi, kas ar laiku kļuva par tiesību normām. Līdzīgi noteikumi radās arī attiecībā uz baznīcu, kanālu un aizsargdambju būvniecību, kā arī uz tādu iekārtu ierīkošanu, kuras bija nepieciešamas kalnrūpniecības darbiem. Attīstījās partikulāras ekspropriācijas tiesības.

V

Īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedrības vajadzībām institūta izpratni būtiski ietekmēja holandiešu jurista Hugo Grocija (1583–1645) mācība par *dominium eminens*, pamatojot valsts tiesības iejaukties īpašuma tiesībās publisku interešu vārdā.¹² H. Grocijs mācībā par valsts augstākā īpašuma tiesībām (*dominium eminens*) pauž jau Likurga formulētos etatisma principus. Personai piešķirtās tiesības valdnieks var atņemt divos veidos: sodot personu par tiesībpārkāpumu vai arī pamatojoties uz augstākā īpašuma tiesībām. Otrajā gadījumā personai tiesības var tikt atņemtas tikai valsts interešu vārdā un, ja iespējams, pret atlīdzību, kas tiek izmaksāta no Valsts kases. Turklāt, kā atzīmē H. Grocijs, nav nozīmes, vai atņemamās tiesības ir iegūtas saskaņā ar dabiskajām vai valsts izdotām tiesībām, jo abos gadījumos valdniekam piemīt augstākās tiesības (*ius eminens*). Tāpat arī abos gadījumos tiesību atsavināšanai ir jābūt pietiekami pamatotai, jo saskaņā ar dabiskajām tiesībām, ja kāds atbilstoši likumam iegūst īpašumu vai kādas citas tiesības, viņam šīs tiesības nevar tikt nepamatoti atņemtas. Ja valdnieks ir nolēmis atņemt personai piemītošās tiesības, viņam arī ir pienākums atlīdzināt nodarīto kaitējumu, jo viņš ir rīkojies pretēji padotā īstenajām tiesībām. Savukārt padoto tiesības ir pakārtotas augstākā īpašuma tiesībām tik lielā mērā, kādā tas ir nepieciešams valsts interesēm.¹³

Absolūtisma laikmetā šī mācība par augstākajām tiesībām tika izmantota īpašuma piespiedu atsavināšanas pamatošanai. Diskusijas izraisīja tikai pats atlīdzināšanas pienākums.¹⁴ Agrāk valstij nācās zināmā mērā ciest indivīdu tiesību neierobežotības dēļ, jo tai bija jānostiprina vara, bet absolūtā valsts jau varēja rīkoties gluži pretēji un indivīdam bija jāmeklē līdzekļi, kā aizsargāt savas tiesības no valdnieka patvaļas.¹⁵

VI

18. gs. līdz ar apgaismības idejām filozofi iestājās pret pārmērīgu valsts varas un uzdevumu paplašināšanos un priekšplānā izvirzīja indivīda tiesību aizsardzību. Šarls Luijs de Monteskjē (1689–1755) darbā «Par likumu garu», akcentējot indivīda intereses, nenoraidīja pašu īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām ideju, bet uzsvēra, ka par īpašumtiesību atsavināšanu personai pienākas atlīdzība no valsts. Monteskjē arī ierosināja ekspropriācijas institūtu regulēt privāttiesību ietvaros, lai indivīds, kurš ir spiests pārdot savu īpašumu, varētu maksimāli izmantot citas savas tiesības.¹⁶ Monteskjē atziņu un cilvēka pamattiesību koncepcijas ietekmē nostiprinājās uzskats, ka īpašuma piespiedu atsavināšana var notikt tikai taisnīgu mērķu (*iusta causa*) sasniegšanai un pret pilnu kompensāciju.

Šāda ekspropriācijas institūta izpratne tika arī ietverta 1789. gada «Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarācijā», kuras 17. pants noteica, ka «īpašums ir svēts un neaizskarams, nevienam nevar to atņemt, izņemot likumā noteiktos gadījumos neapšaubāmai sabiedriskai vajadzībai un pret taisnīgu un iepriekšēju atlīdzību».¹⁷

Ekspropriācijas princips tika arī ietverts Prūsijas Vispārējās zemes tiesībās (1794). Tās noteica, ka atsevišķu valsts locekļu tiesības un priekšrocības ir jāpakārto vispārējā labuma tiesībām un pienākumiem, ja starp tiem rodas kolīzija. Tāpēc valstij ir pienākums piešķirt atlīdzību tam, kam ir jācieš upurēt savas tiesības un priekšrocības vispārējā labuma vajadzībām.¹⁸

Francijā tika izstrādāti īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedrības vajadzībām pamatprincipi un ietverti likumdošanas aktos. Piemēram, 1804. gada Civillikodeksa (ko dēvēja par Napoleona kodeksu) jeb *Code Civil* 545. pants noteica, ka likumā noteiktajos gadījumos valdība var atsavināt privātpašumu sabiedrības labā, samaksājot īpašniekam atlīdzību.¹⁹ Pakāpeniski arī citu valstu likumdevēji pārņēma Francijā izstrādātās un attīstītās ekspropriācijas idejas un tiesisko regulējumu. Līdz ar to šis tiesību institūts ir veidots līdzīgi visu Eiropas valstu likumdošanā, jo par pamatu tam tika ņemti Francijas 1810., 1833. un 1841. gada ekspropriācijas likumi.²⁰

Francijā izstrādātais ekspropriācijas tiesiskais regulējums tika pārņemts arī Krievijas tiesībās – 1814. gada Civillikuma projektā un tālāk jau arī 1832. gada Krievijas likumu kopojumā.²¹ Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas tiesiskais regulējums, kas bija iekļauts Krievijas likumu kopojuma X sējuma I daļā, bija spēkā Lotgalē, kā arī bija piemērojams Baltijas guberņās. Tāpat arī Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļā²², kas tika apstiprināta 1864. gadā, bija noteikts, ka bez īpašnieka gribas īpašuma tiesības izbeidzas, atsavinot īpašumu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām.

Secinājumi

1. Par īpašuma piespiedu atsavināšanas jeb ekspropriācijas izpratnes veidošanās aizsākumu var runāt jau Senajā Grieķijā. Liela ietekme uz īpašuma piespiedu atsavināšanas ideju ir Likurga paustajām etatisma atziņām, kas noteic, ka valsts vai sabiedrības intereses un kopējais labums ir primārs attiecībā pret indivīda interesēm un tiesībām, kā arī tiek pieļauta iespēja valstij atņemt indivīda likumīgi iegūtās tiesības.
2. Romiešu tiesībās par īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedrības vajadzībām kā atsevišķa tiesību institūta pastāvēšanu var runāt nosacīti, jo Romas republikas laikā (509.–27. g. p. Kr.) vēl nepastāvēja šāds tiesību institūts. Tikai Rietumromas pagrimuma laikā (305.–565. g.) tika izdarīta atkāpe no neaizskaramā privātpašuma idejas un atkal aktuālas kļuva etatisma idejas, kas bija atzītas Spartā Likurga laikā un kas arī atspoguļojās tiesiskajā regulējumā.
3. Viduslaiku Eiropā, ņemot vērā sociālekonomisko situāciju un feodālā īpašuma konstrukciju (dalītās īpašumtiesības), nebija nepieciešams un formāli arī nebija iespējams izveidot īpašuma piespiedu atsavināšanas tiesisko institūtu.
4. Jauno laiku ekonomiskā izaugsme izvirzīja prasību pēc īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskajām vajadzībām institūta izveidošanas. Vācijas pilsetās tika veikti oficiāli piespiedu pasākumi, lai īpašnieks atteiktos no savām īpašumtiesībām uz zemi pret atlīdzību. Attīstījās partikulāras ekspropriācijas tiesības.
5. Īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedrības vajadzībām institūta izpratni būtiski ietekmēja holandiešu jurista Hugo Grocija mācība par *dominium eminens*, pamatojot valsts tiesības iejaukties īpašumtiesībās publisku interešu vārdā.
6. Šarls Luijs de Monteskiē uzsvēra, ka par piespiedu īpašumtiesību atsavināšanu personai pienākas atlīdzība no valsts.
7. Īpašuma piespiedu atsavināšanas ideja, kas sabiedrības intereses stāda augstāk par atsevišķa indivīda interesēm un pieļauj tik lielā mērā ierobežot īpašumu, ka pat tiek izslēgta īpašuma tiesību pastāvēšana, ir pamatota ar etatisma pamatnostādņiem. Taču šī tiesību institūta pamatprincipu formulēšanā un tiesiskā regulējuma izveidē liela nozīme ir bijusi dabisko tiesību skolas pārstāvju atziņām, tāpēc ekspropriācijas tiesību institūts nenonāk pretrunā ar dabiskajām tiesībām.

Literatūra

1. Charles de Secondat, Baron de Montesquieu. The Spirit of Laws, Book XXVI, 15. Pieejams: <http://www.constitution.org/cm/sol.htm> (sk. 10.01.2007.)
2. Flossmann, U. Österreichische Privatrechtsgeschichte. Dritte verbesserte Auflage. Wien: Springer Verlag, b. g.
3. Kalniņš, V. Romiešu tiesību vēsture. B. v.: b. i., 1940.
4. Kaser, M. Römisches Privatrecht. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1992.
5. Rubenis, A., Kants, I. Ķerras stūmeņa mēģinājums tuvoties karalim. B. v.: izdevniecība «Minerva», 2006.
6. Watkin, T. G. An historical Introduction to Modern Civil law. Dartmouth: Ashgate, 1999.
7. Zippelius, R. Rechtsphilosophie. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 2003.
8. Антология мировой правовой мысли в пяти томах. I том. Античность. Восточные цивилизации. Москва: Мысль, 1999.
9. Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань, 1891.
10. Гравский, В. Г. Всеобщая история права и государства: Учебник для вузов, 2-е изд., переб. и доп. Москва: Норма, 2005.
11. Гроций, Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публично-правового. Перевод с латинского А. Л. Саккетти. Москва: Научно-издательский центр «Ладомир», 1994.
12. Дождев, Д. В. Римское частное право: Учебник для вузов. Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянц. 2-е изд., изм. и доп. Москва: Норма, 2006.
13. Ллойд, Д. Идея права. Репрессивное зло или социальная необходимость? Москва: Книгодел, 2004.
14. Нерсесянц, В. С. Философия права: Учебник для вузов. Москва: Норма, 2003.
15. Радбрух, Г. Философия права. Москва: Международные отношения, 2004.
16. Тесля, А. А. Экспроприация и иные способы принудительного изъятия недвижимости у собственника в России XVIII – нач. XX вв. Pieejams: <http://civil-law.narod.ru/wissled/teslya/expro.html> (sk. 06.12.2006.)
17. Франчози, Дж. Институционный курс римского права. Перевод с итальянского. Отв. ред. Л. Л. Кофанов. Москва: Статут, 2004.

Normative tiesību akti

1. The Civil Law. Including The Twelve Tables, The Institutes of Gaius, The Rules of Ulpian, The Opinions of Paulus, The Enactments of Justinian, and The Constitutions of Leo. Pieejams: <http://www.constitution.org/sps/sps.htm> (sk. 10.01.2007.)
2. French Civil Code. Pieejams: <http://www.napoleonseries.com> (sk. 04.04.2004.)
3. Preußisches Allgemeines Landrecht von 1794. Pieejams: <http://www.jura.uni-hannover.de/meder/?c=duncker/Zentraldokument.php> (sk. 10.01.2007.)
4. Конституции государств Европейского Союза. Москва: Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1997.
5. Свод местных узаконений губерний Остзейских. Часть третья. Законы гражданские. Санкт-Петербург: Типография и Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864.

Atsauces un piezīmes

1. Zippelius, R. Rechtsphilosophie. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 2003, S. 239.
2. Rubenis, A., Kants, I. Ķerras stūmeņa mēģinājums tuvoties karalim. B. v.: Izdevniecība «Minerva», 2006, 214. lpp.
3. Ллойд, Д. Идея права. Репрессивное зло или социальная необходимость? Москва: Книгодел, 2004, с. 165, 166.
4. Радбрух, Г. Философия права. Москва: Международные отношения, 2004, с. 151–153, 157–159.
5. Гравский, В. Г. Всеобщая история права и государства: Учебник для вузов, 2-е изд., переб. и доп. Москва: Норма, 2005, с. 163.
6. Антология мировой правовой мысли в пяти томах. I том. Античность. Восточные цивилизации. Москва: Мысль, 1999, с. 107.
7. Дождев, Д. В. Римское частное право: Учебник для вузов. Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянц, 2-е изд., изм. и доп. Москва: Норма, 2006, с. 381; Kaser, M. Römisches

- Privatrecht. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1992, S. 108, 109; Францози, Дж. Институционный курс римского права. Перевод с итальянского. Отв. ред. Л. Л. Кофанов. Москва: Статут, 2004, с. 313.
- ⁸ Нерсесянц, В. С. Философия права: Учебник для вузов. Москва: Норма, 2003, с. 427, 428.
- ⁹ Гроций, Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публично-правовое право. Перевод с латинского А. Л. Саккетти. Москва: Научно-издательский центр «Ладомир». 1994, 2002, с. 203; Kalniņš, V. Romiešu tiesību vēsture. В. v.: b. i., 1940, 78., 79. lpp.
- ¹⁰ Дождев, Д. В. Римское частное право ..., с. 381; Kaser, M. Römisches Privatrecht ..., S. 108, 109; Францози, Дж. Институционный курс римского права ..., с. 313.
- ¹¹ The Civil Law. Including The Twelve Tables, The Institutes of Gaius, The Rules of Ulpian, The Opinions of Paulus, The Enactments of Justinian, and The Constitutions of Leo. Pieejams: <http://www.constitution.org/sps/sps.htm> (sk. 10.01.2007.)
- ¹² Гроций, Г. О праве войны и мира ..., с. 378, 379; Flossmann, U. Österreichische Privatrechtsgeschichte. Dritte verbesserte Auflage. Wien: Springer Verlag, b. g., S. 183; Watkin, T. G. An historical Introduction to Modern Civil law. Dartmouth: Ashgate, 1999, p. 253; Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань, 1891, с. 9.
- ¹³ Гроций, Г. О праве войны и мира ..., с. 378, 379.
- ¹⁴ Flossmann, U. Österreichische Privatrechtsgeschichte ..., S. 183.
- ¹⁵ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права ..., с. 10.
- ¹⁶ Charles de Secondat, Baron de Montesquieu. The Spirit of Laws, Book XXVI, 15. Pieejams: <http://www.constitution.org/cm/sol.htm> (sk. 10.01.2007.); Watkin, T. G. An historical Introduction to Modern Civil law ..., p. 253, 254; Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права ..., с. 10.
- ¹⁷ Конституции государств Европейского Союза. Москва: Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1997, с. 686.
- ¹⁸ Preußisches Allgemeines Landrecht von 1794. Pieejams: <http://www.jura.uni-hannover.de/meder/?c=duncker/Zentraldokument.php> (sk. 10.01.2007.)
- ¹⁹ French Civil Code. Pieejams: <http://www.napoleonseries.com> (sk. 04.04.2004.)
- ²⁰ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права ..., с. 10.
- ²¹ Тесля, А. А. Экспроприация и иные способы принудительного изъятия недвижимости у собственника в России XVIII – нач. XX вв. [b. v.]: [b. i.], 2004. Pieejams: <http://civil-law.narod.ru/wissled/teslya/expo.html> (sk. 06.12.2006.)
- ²² Свод местных узаконений губерний Остзейских. Часть третья. Законы гражданские. Санкт-Петербург: Типография Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864.

THE ORIGINS OF THE INSTITUTE OF EXPROPRIATION IN EUROPE

Introduction

The right to property can be considered one of the forms of expressing personal freedom. In German idealism, property was set forth as the meaning of the expression of human freedom – property as a prerequisite for a person's development. Georg Wilhelm Friedrich Hegel pointed out that personal freedom was expressed through property in the external sphere.¹ Therefore the issue of the right to property and the possibility to restrict or alienate it is viewed in close connection to the concept of freedom.

Taking into account that a person is a social being, personal freedom cannot be recognized as the freedom to do completely as one pleases, or arbitrariness, but rather as mutual dependence, a condition where the arbitrariness of one person is coordinated with the arbitrariness of another, based on the law of freedom in general.² Therefore, the concept of freedom contains limitations on freedom. Therefore, property as an expression of individual freedom *a priori* contains limitations on property. Most often, restrictions on property are expressed as restrictions on use rights (including easements), but there are also legal institutions that restrict property to such an extent that excludes the existence of property rights as such, and property rights are terminated (as it is in the case of expropriation).

As Dennis Lloyd pointed out, even if the inviolability of property is one of the main values of Western society, this principle has been significantly transformed. The nationalization of whole sectors of manufacturing, the regulation in laws of the use of land and buildings, the granting of extensive powers of eminent domain to the state, that allow the state to expropriate land from private owners without their consent – all these measures currently are seen as necessary attributes of the state's mechanisms for ensuring the welfare of society. Only the question remains open of what compensation is to be seen as adequate and just – whether the amount of compensation is to be determined taking into account the full market value of the property.³

The transformation of the principle of inviolability of property, the related understanding of restrictions on property rights and the expropriation of property for state or social needs and the appropriate legal and the formation of corresponding legal regulations is based on the findings of legal philosophy.

As Gustav Radbruch pointed out, property is an *a priori* legal category, that itself is neither individual, nor social. Only legal experience and legal philosophy can give an answer as to which form of property should be given priority. In legal philosophy, the question of private property is examined in the framework of the theory of property. Depending on whether the property serves an individual owner or all society, one can determine the individualistic or the social theory of property.

In the course of time, the individualistic theories of property lose their distinctly individual character. These theories were based on the recognition that individual egoism is in perpetual balance with the common good. The social theories assert that

this perpetual harmony is an illusion, that the social function of property cannot be separated from the individual. Therefore the rights to private ownership are contingent and limited, they cease to be grounded and just by their own nature, they are no longer «sacred and inviolable.»⁴

The understanding and legal regulation of property is expressed in the attitude of society and the state toward the necessity to ensure freedom, equality and welfare. The aforementioned values cannot be achieved in isolation from one another, because they are closely linked and in some particular aspects, even contradictory. Therefore, in terms of legal regulation, the legislature must achieve a balance between freedom, equality and welfare, or put them in a prioritized sequence. This is most starkly expressed in the legal regulation of expropriation, which is why the author of this essay has chosen to study the genesis and evolution of this legal institution in the context of the doctrines of legal philosophy.

I

In ancient Greece, there were no absolute property rights. The determining factor was the fact of possession and the right to dispose of a thing. Therefore, one cannot speak of the existence of an institution of expropriation. However, in certain specific historical facts, one can discern the start of an understanding of expropriation, when the possibility for the state to interfere in the area of private rights for an important social purpose was conceded.

As a first example one can mention the ruler of Sparta, Lycurgus (8th–7th centuries BC). One of the most courageous reforms by Lycurgus was land reform. The purpose of Lycurgus' reform was to eliminate inequality and the pride, ostentation, envy and crime that resulted from it. With regard to the huge inequalities of property that existed in Sparta, with the poor masses threatening the stability of the state and large properties in the hands of the few, Lycurgus convinced citizens to give their lands to the state so that they could be distributed anew and to live according to equal rules, so that no one would rank higher than another and the decisive differences would only be in personal virtue.⁶

A significant influence of the idea of expropriation comes from the statism expressed by Lycurgus, that the interests of the state and society and the common good take primacy over individual interests and rights, also allowing the state to take away the legally acquired rights of an individual.

II

One can only speak of the expropriation of property in the interests of the state or society under Roman law with certain reservations.

1. During the time of the Roman Republic (509–27 BC) the institution of expropriation for the interests of the state or society did not exist. The Roman authorities did not have the legal means to force an owner to sell land for public purposes. For example, in 181 BC, the building of an aqueduct envisioned by the censors with state funding was not realized because one landowner did not allow construction work on his land. An edict by Augustus concerning the construction of aqueducts in a colony specified that the aqueduct could not be built on private lands against the will of the owner. State institutions tried to obtain land for the construction of public buildings by signing ordinary contracts of purchase (applying political pressure when necessary), but not using expropriation. The principle of the independence of private individuals was so strict that it was applied to the private stewards of public lands (*ager publicus*), for instance, if the

loss of part of the land under stewardship as a result of the building of a aqueduct caused inconvenience, the state bought the entire parcel of land.⁷

This idea of the inviolability of private property, prevalent during the time of the Roman Republic, was also reflected in the thoughts of the distinguished ancient Roman jurist and philosopher Marcus Tullius Cicero (106–43 BC). He points out that the state arose out of the necessity to protect private property. Cicero describes disrespect for the inviolability of private and state property as a sacrilege and violation of justice and rights. Justice demands that no harm be done to others and that the property of others not be violated.⁸

However, taking into account that in the early stages of the development of Roman private law, the idea of possession, not property existed, and private property developed from initial common property, one could not exclude certain rights of the community to this now alien object. Therefore one could not speak of the existence of unlimited private property. Therefore, Roman law regulated a number of limitations on property rights (limits on the use of property, easements, pledges).⁹

2. During the decline of the Western Roman Empire (305–565), there was a retreat from the idea of inviolable private property and, once again, the statist ideas of Lycurgus recognized in Sparta became current and were reflected in legal regulations. Since the private sphere of individuals was no longer as extensively respected, in certain cases the expropriation of private lands for social needs (for the construction of public buildings) was foreseen. One also practiced the confiscation of food during years of famine.¹⁰

For example, the Code of Justinian (Book 10, chapter 27) included a legal norm that decreed that, in cases of emergency, no one had the right to refuse to sell wheat, barley or other grains. This norm was applicable to all persons, including the emperor and his wife, who could be subject to this duty.¹¹

III

In medieval Europe, taking into account the existing social and economic situation and the structure of feudal ownership (divided ownership rights) it was not necessary and formally impossible to form a legal regulation of expropriation.

The structure of Roman property law did not foresee any obligations or loyalty by an owner to the ruler or the state, especially if he himself was able to ensure the protection of his property. A precondition for the formation of feudal ownership was the economic and political situation and the necessity to form and sustain a unified state with centralized power. This is why the system of fiefs was created, so that there would be a legal and economic basis for demanding certain obligations of vassals and the obligation of loyalty, thereby ensuring the needs of the state.

Feudal land ownership rights had a hierarchical structure and a divided character. Under feudal law, there were two concepts – *dominium directum* or dominant ownership, and *dominium utile* or subordinate ownership. Therefore the medieval fiefdom rights formally foresaw that the king is the dominant owner of all the lands of the realm, therefore there could not formally be any institution of expropriation.

IV

The economic growth of the modern age created a demand for renewing the institute of expropriation for the needs of the state or society. The necessity for legal regulation of expropriation first arose in German cities. City life sometimes demanded the sacrifice of private owners' rights for the good of the community, for example,

when it was necessary to build city defenses, new streets or a sewage system and the like. At a time when private property rights were being strengthened in cities and, at the same time, it became necessary to complete certain municipal undertakings, official mandatory steps were taken to have an owner renounce his rights to land in return for compensation. Already at that time the classic prerequisites and basic principles for expropriation were followed, that in time became legal norms. Similar rules were created for the construction of churches, canals and dams, as well as for installing the necessary structures for mining. Particular expropriation laws were developed.

V

The understanding of the institution of expropriation was substantially influenced by the Dutch jurist Hugo Grotius' (1583–1645) teachings on *dominium eminens*, basing the right of the state to interfere with property rights in the public interest.¹² Grotius expresses the principles of statism formulated by Lycurgus in his teachings on the higher property rights of the state (*dominium eminens*). The sovereign can take the rights granted to a person in two ways: by punishing the person for a violation of the law or based on eminent domain. In the second case, the person's rights may only be expropriated in the interests of the state and, if possible, for compensation paid from the state treasury. In addition, as Grotius remarks, it is of no significance whether the rights to be expropriated are gained in accordance with natural law or granted by the state, because in both cases the sovereign has the higher right (*ius eminens*). In both cases, the expropriation of rights must be sufficiently founded, because, in accordance with natural law, if someone acquires property or other rights, then these rights may not be taken without reason. If the sovereign has decided to expropriate a person's rights, then the sovereign has an obligation to compensate the damage done, because the sovereign has acted against the real rights of the subject. The rights of the subject are subordinated to the higher rights (eminent domain) only to the extent necessary for the interests of the state.¹³

During the era of absolutism, the teachings on eminent domain were used as a basis for expropriation of property. There was only discussion of the obligation to compensate.¹⁴ If earlier the state had to suffer because of the unlimited nature of individual rights, because it had to strengthen its power, then the absolutist state acted in an opposite manner and the individual had to seek means to protect one's rights against the arbitrariness of the sovereign.¹⁵

VI

In the 18th century, the Enlightenment philosophers stood against excessive state power and the expansion of the tasks of the state, putting the protection of individual rights in the foreground. Charles Louis de Montesquieu (1689–1755) in his work «On the Spirit of Laws», accented the rights of the individual, but did not reject the expropriation for the interests of the state or society and emphasized that a person is entitled to compensation from the state for the expropriation of property rights. Montesquieu also proposed that the institution of expropriation be regulated in the framework of private law, so that an individual forced to sell his property can make maximum use of his other rights.¹⁶ Under the influence of Montesquieu's findings and the concept of basic human rights the view strengthened that expropriation can only take place for a just cause (*iusta causa*) and for full compensation.

This understanding of the institution of expropriation was also included in the «Declaration of the Rights of Man and Citizen», whose 17th Article declared that

«property is sacred and inviolable, it may not be taken from anyone except in cases defined by law for indisputable social needs and for a just compensation, in advance.»¹⁷

The principle of expropriation was also included in the Prussian General Land Law of 1794, which specified that the rights and privileges of members of the state are subordinate to the rights and obligations related to the general good in case there is a conflict. Therefore it is the duty of the state to allocate compensation to one who has had to sacrifice one's rights and privileges for the needs of the general good.¹⁸

In France, basic principles for the expropriation of property for the needs for the state or society were drafted and included in legislative acts. For example, Napoleon's civil code of 1804 or the *Code Civil* Chapter 545 said that in cases specified by law, the government could expropriate private property for the good of society, paying compensation to the owner.¹⁹ Gradually, the legislatures of other countries adopted the ideas and legal regulation of expropriation as drafted and developed in France. Therefore, this legal institution is formed similarly in the legislation of all European countries using as its basis the French laws on expropriation of 1810, 1833 and 1841.²⁰

The legal regulation of expropriation as drafted in France was also adopted in Russian law – in the draft Civil Law of 1814 and, further, in the compilation of Russian laws of 1832.²¹ 33 The legal regulation of the expropriation of real estate included in part I, volume X of the compilation of Russian laws was in force in Latvia and was also applicable to the Baltic provinces. Also part III of the Compilation of local Baltic laws²² (hereafter CLBL), which was approved in 1864, it was stipulated that without the owner's consent, property rights ceased with the expropriation of property for state or societal needs.

Summary

1. One can speak of the beginning of an understanding of expropriation in ancient Greece. A major influence on the idea of expropriation was the statism of Lycurgus, which stated that the interests of the state or society and the common good took primacy over individual interests and rights, as well as permitting the possibility for the state to expropriate the legally obtained rights of an individual.
2. In Roman law once can speak of the expropriation of property for the needs of the state or society as a separate legal institution in a limited sense, because during the time of the Roman Republic (509–27 BC), there was no such legal institution. Only during the decline of the Western Roman Empire (305–565) was there a retreat from the idea of inviolable private property and the statist ideas of Lycurgus' time, as recognized in Sparta, gained currency and were reflected in legal regulation.
3. In medieval Europe, taking into account the existing socio-economic situation and the structure of feudal ownership (divided ownership rights) it was not necessary and formally not possible to form the institution of expropriation.
4. In the modern era, economic growth created a demand for the renewal of the institution of expropriation of property for the needs of the state or society. In German cities, compulsory official means were taken to get owners to renounce their ownership rights to land in return for compensation. Specific expropriation law developed.
5. The understanding of the institution of expropriation for the needs of the state or society was significantly influenced by the teachings of the Dutch jurist Hugo Grotius on *dominium eminens*, basing the state's right to interfere with property rights in the name of the public interest.
6. Charles Louis de Montesquieu that persons are entitled to compensation from the state for the expropriation of property.

7. The idea of the expropriation of property, which places the interests of society higher than the interests of individuals and allows restrictions on property to such an extent as to exclude the existence of ownership rights, is based on the basic ideas of statism. However, the findings of the natural law school have had great significance in the formulation of the basic principles of this legal institution and the formation of legal regulation, therefore the institution of expropriation is not in conflict with natural law.

Literature

1. Charles de Secondat, Baron de Montesquieu, *The Spirit of Laws*, Book XXVI, 15, accessible through: <http://www.constitution.org/cm/sol.htm> (examined 10.01.2007.).
2. *Flossmann, U.* Österreichische Privatrechtsgeschichte. Dritte verbesserte Auflage. Wien: Springer Verlag, b.g.
3. *Kalniņš, V.* Romiešu tiesību vēsture. B.v.: b.i., 1940.
4. *Kaser, M.* Römisches Privatrecht. München: C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1992.
5. *Rubenis, A.* Imanuels Kants. Ķe rras stūmēja mēģinājums tuvoties karalim. B.v.: Izdevniecība «Minerva», 2006.
6. *Watkin, T. G.* An historical Introduction to Modern Civil law. Dartmouth: Ashgate, 1999.
7. *Zippelius, R.* Rechtsphilosophie. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 2003.
8. Антология мировой правовой мысли в пяти томах. I том. Античность. Восточные цивилизации. Москва: Мысль, 1999.
9. *Венецианов, М.* Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань, 1891.
10. *Гравский, В. Г.* Всеобщая история права и государства: Учебник для вузов, 2-е изд., переб. и доп. Москва: Норма, 2005.
11. *Гроций, Г.* О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публично-го права. Перевод с латинского А. Л. Саккетти. Москва: Научно-издательский центр «Ладомир», 1994.
12. *Дождев, Д. В.* Римское частное право: Учебник для вузов. Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянц, 2-е изд., изм. и доп. Москва: Норма, 2006.
13. *Ллойд, Д.* Идея права. Репрессивное зло или социальная необходимость? Москва: Книгодел, 2004.
14. *Нерсесянц, В. С.* Философия права: Учебник для вузов. Москва: Норма, 2003.
15. *Радбрух, Г.* Философия права. Москва: Международные отношения, 2004.
16. *Тесля, А. А.* Экспроприация и иные способы принудительного изъятия недвижимости у собственника в России XVIII – нач. XX вв. Реежамс: <http://civil-law.narod.ru/wissled/teslya/expro.html> (examined 06.12.2006.).
17. *Франчози, Дж.* Институционный курс римского права. Перевод с итальянского. Отв. ред. Л. Л. Кофанов. Москва: Статут, 2004.

Normative legal acts

1. The Civil Law. Including The Twelve Tables, The Institutes of Gaius, The Rules of Ulpian, The Opinions of Paulus, The Enactments of Justinian, and The Constitutions of Leo. Accessible through: <http://www.constitution.org/sps/sps.htm> (examined 10.01.2007.).
2. French Civil Code, accessible through: <http://www.napoleonseries.com> (examined 04.04.2004.).
3. Preußisches Allgemeines Landrecht von 1794, accessible through: <http://www.jura.uni-hannover.de/meder/?c=duncker/Zentraldokument.php> (examined 10.01.2007.).
4. Конституции государств Европейского Союза. Москва: Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1997.
5. Свод местных узаконений губерний Остзейских. Часть третья. Законы гражданские. Санкт-Петербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864.

References and Endnotes

- ¹ *Zippelius, R.* Rechtsphilosophie. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 2003, p. 239.
- ² *Rubenis, A., Kants, I.* Ķerras stūmēja mēģinājums tuvoties karalim. B. v.: Izdevniecība «Minerva», 2006, p. 214..

- ³ Ллойд, Д. Идея права. Репрессивное зло или социальная необходимость? Москва: Книгодел, 2004, с. 165, 166.
- ⁴ Радбрух, Г. Философия права. Москва: Международные отношения, 2004, с. 151–153, 157–159.
- ⁵ Гравский, В. Г. Всеобщая история права и государства: Учебник для вузов, 2-е изд., переб. и доп. Москва: Норма, 2005, с. 163.
- ⁶ Антология мировой правовой мысли в пяти томах. I том. Античность. Восточные цивилизации. Москва: Мысль, 1999, с. 107.
- ⁷ Дождев, Д. В. Римское частное право: Учебник для вузов. Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянц, 2-е изд., изм. и доп. Москва: Норма, 2006, с. 381; Kaser, M. *Römisches Privatrecht*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1992, S. 108, 109; Франчози, Дж. Институционный курс римского права. Перевод с итальянского. Отв. ред. Л. Л. Кофанов. Москва: Статут, 2004, с. 313.
- ⁸ Нерсесянц, В. С. Философия права: Учебник для вузов. Москва: Норма, 2003, с. 427, 428.
- ⁹ Гроций, Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публично право. Перевод с латинского А. Л. Саккетти. Москва: Научно-издательский центр «Ладомир». 1994, 2002, с. 203; Kalniņš, V. *Romiešu tiesību vēsture*. V. v.: b. i., 1940, 78., 79. lpp.
- ¹⁰ Дождев, Д. В. Римское частное права ..., с. 381; Kaser, M. *Römisches Privatrecht* ..., S. 108, 109; Франчози, Дж. Институционный курс римского права ..., с. 313.
- ¹¹ The Civil Law. Including The Twelve Tables, The Institutes of Gaius, The Rules of Ulpian, The Opinions of Paulus, The Enactments of Justinian, and The Constitutions of Leo. Pieejams: <http://www.constitution.org/sps/sps.htm> (examined 10.01.2007.)
- ¹² Гроций, Г. О праве войны и мира ..., с. 378, 379; Flossmann, U. *Österreichische Privatrechtsgeschichte*. Dritte verbesserte Auflage. Wien: Springer Verlag, b. g., S. 183; Watkin, T. G. *An historical Introduction to Modern Civil law*. Dartmouth: Ashgate, 1999, p. 253; Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань, 1891, с. 9.
- ¹³ Гроций, Г. О праве войны и мира ..., с. 378, 379.
- ¹⁴ Flossmann, U. *Österreichische Privatrechtsgeschichte* ..., S. 183.
- ¹⁵ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права ..., с. 10
- ¹⁶ Charles de Secondat, Baron de Montesquieu. *The Spirit of Laws*, Book XXVI, 15. Pieejams: <http://www.constitution.org/cm/sol.htm> (examined 10.01.2007.); Watkin, T. G. *An historical Introduction to Modern Civil law* ..., p. 253, 254; Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права ..., с. 10.
- ¹⁷ Конституции государств Европейского Союза. Москва: Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1997, с. 686.
- ¹⁸ *Preußisches Allgemeines Landrecht von 1794*. Pieejams: <http://www.jura.uni-hannover.de/meder/?c=duncker/Zentraldokument.php> (examined 10.01.2007.)
- ¹⁹ French Civil Code. Pieejams: <http://www.napoleonseries.com> (examined 04.04.2004.)
- ²⁰ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права ..., с. 10.
- ²¹ Тесля, А. А. Экспроприация и иные способы принудительного изъятия недвижимости у собственника в России XVIII – нач. XX вв. [b. v.]: [b. i.], 2004, accessible through: <http://civil-law.narod.ru/wissled/teslya/expro.html> (examined 06.12.2006.)
- ²² Свод местных узаконений губерний Остзейских. Часть третья. Законы гражданские. Санкт-Петербург: Типография Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864.

GODS UN CIEŅA KĀ KRIMINĀLTIESISKĀS AIZSARDZĪBAS OBJEKTS BALTIJAS JŪRAS REĢIONA VALSTĪS

Gods un cieņa ir saistīti ar indivīda dzīvi sabiedrībā, indivīda un sabiedrības attiecībām. No vēsturiskā viedokļa cilvēka gods un cieņa ir interpretēti visai dažādi – atkarībā no noteiktā attīstības posmā valdošajiem uzskatiem par atsevišķa cilvēka nozīmi un vietu sabiedrībā. Dažādi ir skaidrots arī goda un cieņas aizskārums – ir būtiski mainījušies priekšstati par to, kas vispār ir gods un cieņa tiesiskajā nozīmē, kā arī par to, kas uzskatāms par goda un cieņas pārkāpumu un kādi aizskārumi ir sodāmi krimināli. Krimināllikums satur sabiedrisko vērtību standartus – kas ir ļauns un kas ir nepareizs. Veidojot šādus standartus, Krimināllikums parāda, kādas sabiedriskās vērtības ir tik svarīgas, ka to aizsardzībai nepieciešams izmantot tieši krimināltiesisko atbildību¹. Gods un cieņa kā nozīmīgi indivīda garīgās dzīves komponenti savu krimināltiesisko aizsardzību ir raduši turpat vai visās apskatītajās Baltijas jūras reģiona valstīs. Gods un cieņa ir krimināltiesiskās aizsardzības objekti Austrijas², Dānijas³, Holandes⁴, Krievijas⁵, Latvijas⁶, Lietuvas⁷, Norvēģijas⁸, Polijas⁹, Vācijas¹⁰, Somijas¹¹, Šveices¹², Zviedrijas¹³, kā arī citu valstu Krimināllikumā.

Tomēr likumdevēja pieeja jautājumā par to, kas ir noziedzīga nodarījuma objekts neslavas celšanas un goda aizskaršanas gadījumā, atzīstama par visai atšķirīgu. Daudzās valstīs likumdevējs norāda tikai uz sodāmajām darbībām, turpretī citos gadījumos likumdevējs, līdzīgi kā tas ir Krimināllikumā, norāda uz noziedzīga nodarījuma objektu.

Krimināllikumā (turpmāk KL) likumdevējs, nosakot atbildību par goda un cieņas aizskārumiem, ir izveidojis divus noziedzīga nodarījuma pamatsastāvus, no kuriem viens ir goda aizskaršana (KL 156. pants), bet otrs neslavas celšana (KL 157. pants). Ar goda aizskaršanu saprot tīšu personas goda aizskaršanu vai cieņas pazemošanu mutvārdos, rakstveidā vai ar darbību.

KL 157. pants paredz atbildību par neslavas celšanu, ar ko saprot apzināti nepatiesu, otru personu apkaunojošu izdomājumu tīšu izplatīšanu iespēstā vai citādā veidā pavairotā sacerējumā, kā arī mutvārdos, ja tā izdarīta publiski.

Lietuvā noziedzīgi nodarījumi pret personas godu un cieņu ir ietverti Kriminālkodeksa (turpmāk KK) 22. nodaļā «Noziedzīgi nodarījumi pret personas godu un cieņu». KK 154. pants nosaka atbildību par tādu nepatiesu ziņu izplatīšanu, kuras var apkaunot vai pazemot personu, vai graut tai uzticību. KK 155. pants nosaka atbildību par apvainojumu, kas pēc savas būtības atbilst KL 156. panta ietvertajam nodarījumam.

Krievijas Federācijas KK noziedzīgi nodarījumi pret personas godu un cieņu ir ietverti, tāpat kā tas ir Krimināllikumā, nodaļā «Noziedzīgi nodarījumi pret personas brīvību, godu un cieņu». Krievijas Federācijas KK 129. pantā ir paredzēta atbildība par neslavas celšanu, t. i., par apzināti nepatiesu ziņu izplatīšanu, kas aizskar citas personas godu un cieņu, un tās reputāciju.

Krievijas Federācijas KK 130. pants, līdzīgi KL 156. pantam, nosaka atbildību par citas personas goda un cieņas pazemošanu nepieklājīgā formā. Rezumējot var atzīt,

ka, neskatoties uz atsevišķām niansēm, gods un cieņa kā Lietuvas, Krievijas, tā arī Latvijas Krimināllikumā tiek aizsargāti visai vienveidīgi.

Polijas KK 27. nodaļas «Noziegumi pret personas godu un ķermeņa neaizskaramību» 212.–216. pantā samērā detalizēti ir noteikta atbildība par personas goda aizskaršanu. Lai arī likumdevējs, konstruējot iepriekš minētās tiesību normas, izmantojis zināmā mērā atšķirīgus formulējumus no iepriekš apskatīto valstu grupas, tomēr pēc savas būtības tās, līdzīgi kā Krimināllikumā, paredz atbildību par personas goda aizskaršanu un neslavas celšanu.

Austrijas KK atbildība par neslavas celšanu ietverta nodaļas «Noziedzīgi nodarījumi pret godu» 111. §. Atbilstoši tam sodāms ikviens, kurš ar nolūku celt neslavu vai pazemot sabiedrības acīs apvaino citu cilvēku tādā veidā, ka trešā persona to uztver kā apkaunojošu, vai apvaino apkaunojošā uzvedībā vai uzvedībā, kas pārkāpj labus tikumus. Austrijas KK 115. § goda aizskaršana – cita cilvēka apvainošana, nīrgāšanās par viņu, spīdzināšana vai spīdzināšanas draudi – ir sodāmi tad, ja tas izdarīts publiski vai vairāku personu klātbūtnē.¹⁴

Visai detalizēta apskatāmo interešu krimināltiesiskā aizsardzība paredzēta Norvēģijas KK 23. nodaļā «Noziegumi pret godu un cieņu». KK 246. § likumdevējs kriminalizējis nodarījumu, kas pēc būtības atbilst Krimināllikuma 156. pantā ietvertajam nodarījumam, savukārt 247. § esošais likumpārkāpums, apdraudot personas labo vārdu un reputāciju, godu un cieņu, zināmu līdzību rod ar neslavas celšanas sastāvu, kaut arī likumdevējs tiesību normā nav ietvēris tiešu norādi uz nepatiesu, otru personu apkaunojošu izdomājumu izplatīšanu, bet gan izmantojis vispārīgāku formulējumu.

Vācijas KK noziedzīgie nodarījumi pret personas godu un cieņu ir apkopoti 14. nodaļā «Apvainojums». Likumdevējs būtībā ir kriminalizējis tādus nodarījumus, kas atbilst Krimināllikumā ietvertajām pozīcijām. Kā būtiska atšķirība no Krimināllikuma ir uzskatāma atsevišķu interešu – kredītpējas un uzticības – aizsardzība ar minēto tiesību normu starpniecību.

Šveicē likumdevējs apskatāmos nodarījumus apkopojis nodaļas «Noziedzīgi nodarījumi pret godu un noslēpumu privātajā sfērā» pirmajā apakšnodaļā «Goda aizskaršana un cieņas pazemošana». Saskaņā ar Šveices KK 173. pantu neslavas celšana izdarīta jau tad, ja kāda persona tiek apvainota trešās personas priekšā vai turētā aizdomās, izplatot ziņas par negodīgu uzvedību vai citus faktus, kas spējīgi kaitēt viņas reputācijai. Atbildība tiek diferencēta atkarībā no vainas formas, 174. pantā norādot uz personas apzinātu rīcību. Atšķirībā no Krimināllikuma šajās normās paredzēta arī tādas personas atbildība, kura veic tālāku šādu apvainojumu vai aizdomu izplatīšanu. KK 177. pantā likumdevējs noteicis atbildību personai, kas aizskar cilvēka godu citādā veidā, izmantojot vārdu, uzrakstu, attēlu, žestikulēšanu vai aizskaršanu ar darbību.

Krietni vien atšķirīgāki juridiskās tehnikas paņēmieni, konstruējot apskatāmās tiesību normas, ir izmantoti Holandes, Dānijas un Zviedrijas Kriminālkodeksā.

Holandes KK 261. pantā likumdevējs vienā tiesību normā faktiski ir apvienojis divus noziedzīga nodarījuma sastāvus. Apskatāmā norma satur atbildību par mutisku neslavas celšanu – apzinātu citas personas goda un reputācijas apstrīdēšanu, paziņojot, ka persona ir veikusi noteiktas darbības. Panta otrajā daļā ir kriminalizēta difamācija paskvilas veidā, ar ko saprot personas goda un reputācijas apstrīdēšanu, izmantojot rakstisku materiālu vai attēlu, kas tiek publiski izplatīti. Holandes KK 262. pantā, nosakot atbildību par mutisku neslavas celšanu vai difamāciju paskvilas veidā, ja vainīgā persona ir apzinājusies, ka paziņojums neatbilst patiesībai, likumdevējs ir paredzējis bargāku sodu. Savukārt Holandes KK 266. pantā likumdevējs ir paredzējis kriminālatbildību par parastu difamāciju, kas pēc savas izpausmes atbilst Krimināllikuma 156. pantā paredzētajai goda aizskaršanai.

Dānijas KK 27. nodaļa paredz atbildību par noziegumiem pret personisko godu un personiskajām tiesībām. Visai netradicionāls kritērijs ir izvēlēts neslavas celšanas fakta atzīšanai. Dānijas KK 267.a paragrāfā likumdevējs ir kriminalizējis uzvedību, kas izpaudusies paziņojumā, kurš satur nepatiesu apgalvojumu par personas rīcību. Ja paziņojums būtu atzīts par patiesu, apvainotā persona nebūtu cienīga ieņemt valsts amatu.

Komentējamais nodarījums, izņemot atsevišķas nianšes, ir pielīdzināms neslavas celšanas sastāvam Krimināllikumā. Dānijas KK 268. pantā likumdevējs ir paredzējis kriminālatbildību par difamāciju: ja apgalvojums bija ar nolūku izdarīts vai izplatīts un ja autoram nebija saprātīga pamata uzskatīt, ka tas ir paties, persona tiek atzīta par vainīgu difamācijā.

Dānijas KK 270. pantā likumdevējs ir kriminalizējis uzvedību, kas pēc satura atzīstama par analogisku Krimināllikumā paredzētajai goda aizskaršanai, komentējamā normā norādot: ja apgalvojuma forma ir pārāk aizskaroša, persona ir saucama pie kriminālatbildības arī gadījumā, ja apgalvojums ir atzīstams par patiesu.

Zviedrijas KK 5. nodaļas «Difamācija» 1. pantā likumdevējs, nosakot kriminālatbildību par difamāciju, atklāj šī nodarījuma būtību: «persona, kura norāda uz otru kā uz noziedznieku vai arī kā uz personu, kuras dzīvesveids ir nosodāms, vai arī citādā veidā paziņo par otru ziņas, kuras liecina par to, ka šī persona nepelna citu cieņu, sodāma ar naudas sodu par difamāciju». Kā redzams, šī norma (tāpat kā Holandes KK 261. pants), atšķirībā no Krimināllikuma, satur atbildību kā par patiesu, tā arī par nepatiesu ziņu izplatīšanu. Tomēr komentējamā panta 2. daļā likumdevējs nosaka: ja personai ir bijis pienākums paust savu viedokli vai arī, ņemot vērā informācijas izplatīšanas apstākļus, tās izplatīšana bija aizstāvēšanās veids, vai ja persona pierādīs, ka informācija ir patiesa vai personai bija saprātīgs pamats tā domāt, – sods netiek piemērots.

Zviedrijas KK 5. nodaļas 3. pantā ir noteikta atbildība par apvainojošu uzvedību, kas pēc sava satura atbilst Krimināllikumā ietvertajam goda aizskaršanas sastāvam. Noskaidrojot, kā tiek regulēta atbildība par goda un cieņas aizskārumiem Baltijas jūras reģiona valstīs, uzmanību saista tas, ka aizskarto interešu loks nebūt nav vienveidīgs. Piemēram, Krimināllikumā likumdevējs norāda uz goda vai cieņas aizskārumu; Austrijas un Dānijas KK apdraudējums (gan neslavas celšana, gan goda aizskārum) vērstas uz personas godu; Krievijas Federācijas KK – uz godu, cieņu un neslavas celšanas deliktā – uz reputāciju; Holandes KK – uz godu un reputāciju; Vācijas KK aizskarto interešu lomā var būt reputācija un cieņa; Somijas KK attiecīgās normas aizsargā personas reputāciju; Šveices KK – aizskarto interešu lomā var būt reputācija (neslavas celšanas deliktā), gods – goda aizskāruma deliktā; Norvēģijas KK – cieņa (apvainojuma gadījumā), savukārt neslavas celšanas deliktā – personas labais vārds, reputācija, gods un cieņa; Polijas KK likumdevējs norāda uz godu kā konkrēto aizskarto interesi tikai nodaļas nosaukumā; Zviedrijas KK ir norādīta tikai prettiesiskā uzvedība, savukārt apdraudētās intereses netiek precizētas; Lietuvas KK likumdevējs aizskartās intereses atspoguļo tikai nodaļas virsrakstā, un tās ir gods un cieņa.

Iepriekš apskatītās nostādnes ļauj izcelt tās intereses, kuras var tikt apdraudētas Baltijas jūras reģiona valstīs ar aizskarošu, pazemojošu vai neslavu ceļošu rīcību:

- tikai *gods*;
- tikai *reputācija*;
- citkārt apdraudējums var tikt vērsti pret *godu un cieņu*;
- apdraudēto interešu lomā minēta *cieņa un reputācija*;
- aizskarts ir personas *gods un reputācija*;
- apdraudējums vērstas gan uz personas cieņu, godu, gan arī uz reputāciju un labo vārdu.

Atsevišķās valstīs līdzās šīm interesēm ar minēto normu palīdzību tiek aizsargāta kredītspēja, uzticība personai un citas intereses. Aizskarto interešu daudzveidība rada neizpratni par to, kas tad īsti ir noziedzīga nodarījuma objekts šo deliktu gadījumā.

Ikvienam noziedzīgam nodarījumam ir jāsatur apdraudējuma objekts. Profesors U. Krastiņš norāda, ka katrs noziedzīgs nodarījums apdraud kaut ko reāli pastāvošu, kam ar prettiesisko darbību vai bezdarbības aktu nodara vai var nodarīt kaitējumu.¹⁵ Modernajā krimināltiesību teorijā aizvien biežāk, apzīmējot ar noziedzīgo nodarījumu veikto apdraudējumu, izmanto terminu «intereses».¹⁶ Arī Latvijas krimināltiesību doktrīnā nostiprinājies uzskats, ka par noziedzīga nodarījuma objektu uzskata valsts, sabiedrības, personu grupu vai atsevišķu personu likumīgās intereses.¹⁷

Tradicionāli krimināltiesību doktrīnā izšķir noziedzīga nodarījuma vispārējo, grupas un tiešo objektu. Šāda klasifikācija pamatojumu ir guvuši filozofijas atziņas par vispārīgā, sevišķā un atsevišķā attiecībām. U. Ķīnis norāda, ka juridiskajā literatūrā nav iespējams atrast precīzu izskaidrojumu, kāpēc ir nepieciešama noziedzīgu nodarījumu objektu klasifikācija.¹⁸ Latvijas krimināltiesībās pieņemts izšķirt trīs noziedzīgu nodarījumu objektu veidus – vispārējo, grupas un tiešo noziedzīga nodarījuma objektu. Visu to interešu kopumu, kuras aizsargā Krimināllikums, pieņemts dēvēt par vispārējo noziedzīgu nodarījumu objektu. Nozieguma grupas objekts ir tādas pašas vai vienveidīgas intereses, kuras apdraud kādu noziedzīgu nodarījumu grupu. Noziedzīga nodarījuma tiešais objekts ir tās intereses, kuras apdraud konkrētā veida noziedzīgs nodarījums.¹⁹ Objektu klasifikācija pēc vertikāles pastāv tikai padomju krimināltiesību teorijā un pārmantota juridiskās pēctecības ceļā neatkarību ieguvušās valstīs, tai skaitā Latvijā.²⁰ Kā secina U. Ķīnis, Rietumeiropas valstīs, piemēram, Zviedrija, Norvēģija, Dānija, Somija, kā arī Vācija, Holande u. c., nepiemēro vispārējo noziedzīgu nodarījuma klasifikāciju, bet galvenokārt ar dažām niansēm izmanto noziedzīgu nodarījumu klasifikāciju pēc grupas pazīmes un tiešā nodarījuma objekta.²¹ Veicot Baltijas jūras reģiona valstu krimināllikumu salīdzinošo analīzi, jāsecina, ka noziedzīgi nodarījumi pret personas godu, cieņu, reputāciju un līdzīgām interesēm ir sistematizēti un saistīti ar kādu specifisku noziedzīgu nodarījumu grupu. Lai kvalificētu noziedzīgos nodarījumus pēc grupas objekta, nepieciešams konstatēt tikai konkrētai noziedzīgo nodarījumu grupai raksturīgas vispārīgas un speciālas pazīmes, kas ļauj šos nodarījumus klasificēt pēc vienveidīgām apdraudēto interešu grupām. Atsevišķās valstīs likumdevējs grupas objektu izmanto savu nacionālo Kriminālkodeksu konstruēšanā, bet teorijā tas vispār netiek pieminēts.

Grupas objektam Latvijas krimināltiesību doktrīnā ir būtiska loma krimināllikuma sevišķās daļas uzbūvē un noziedzīgo nodarījumu iekļaušanā tai vai citā grupā pēc vienveidīgām apdraudētām interesēm. Likumdevēja pieeja, aizsargājot godu un cieņu kā personas neatņemamas pamattiesības, apskatītajās valstīs ir bijusi visai atšķirīga. Tā Lietuvā, Austrijā un Norvēģijā attiecīgo interešu aizsardzībai ir izveidota atsevišķa nodaļa, kurā tiek aizsargātas tikai personas tiesības uz godu, cieņu, reputāciju vai citādu garīgu labumu. Latvijā, Krievijā, Šveicē, Somijā likumdevējs līdzās personas tiesībām uz godu un cieņu paredz arī citu radniecīgu interešu (tiesības uz brīvību un privātās sfēras neaizskaramību) aizsardzību. Cita pieeja vērojama Holandes, Zviedrijas un arī Vācijas Kriminālkodeksā. Apskatāmo deliktu gadījumā likumdevējs nodaļas nosaukumu formulējis, izmantojot aizliegtās darbības – «apvainojumu» vai «difamāciju». Kategorijas «difamācija» vai «apvainojums» ir neiespējami definēt kā labumu vai interesi, tāpēc jāatzīst, ka grupas objekts šais gadījumos nevar tikt konstatēts pēc nodaļas nosaukuma. Šis fakts apliecina tikai to, ka ārvalstu krimināltiesību doktrīna nepiešķir grupas objektam to nozīmi, kāda tam ir veltīta Krievijas, Latvijas un Lietuvas teorijā.

Izceļot tiešā apdraudējuma dominanti, G. Novoselovs, analizējot noziedzīga nodarījuma objektu un ar to saistītos jautājumus, norāda, ka noziedzīgs nodarījums vienmēr būs konkrēta darbība, tā būs vērsta pret konkrētu objektu, tāpēc nodarījuma objekts nekādi nevar pastāvēt vispārēja vai grupas objekta veidā un faktiski ir tikai viens objekts, tas, ko juridiskajā literatūrā pieņemts saukt par tiešo objektu.²²

Tiešais noziedzīga nodarījuma objekts ir tās intereses, ko apdraud konkrētais nodarījums. Turpinot jautājumu apskatu par to, kas tad īsti ir tiešais noziedzīga nodarījuma objekts konkrēto deliktu gadījumā, jāsecina: lai gan neslavas celšanas un arī goda aizskaršanas gadījumā tiek apdraudētas indivīda tiesības uz zināmiem nemantiskiem labumiem, tomēr pēc sava satura un būtības goda aizskaršana un neslavas celšana ir atšķirīgi noziedzīgi nodarījumi, kuru objekts, autoresprāt, nav identisks.

Šai sakarā gan jāpiebilst, ka juridiskajā literatūrā pastāv visai atšķirīgi viedokļi. Piemēram, tiek pausts uzskats, ka neslavas celšanas un goda aizskaršanas gadījumā tiešais apdraudējuma objekts ir personas gods un cieņa.²³

Citi autori pārstāv viedokli, ka neslavas celšanas tiešais objekts ir cilvēka gods un cieņa objektīvā nozīmē, savukārt goda aizskaršanas gadījumā – gods un cieņa subjektīvā nozīmē.²⁴

Daži autori, līdzīgi kā atsevišķu ārvalstu likumdevēji, līdzās godam un cieņai par noziedzīga nodarījuma objektu atzīst arī reputāciju.²⁵

Savā laikā tika pausts uzskats, ka objekts apskatāmo deliktu gadījumā ir persona.²⁶ Šāds viedoklis ir apstrīdams jau pašos pirmsākumos, jo personai ir dažādas tiesības un intereses – tiesības uz dzīvību, veselību, īpašumu, godu un cieņu u. c. Pausto uzskatu apšaubā arī Dž. Fletčers, norādot, ka pret objektiem mums ir jāizturas kā pret lietām, vērtībām, interesēm, labumiem, bet cilvēks ir jāciena kā subjekts, vispirms jau pašam sevī. Ja par nozieguma objektu atzīsim cilvēku, tad kā objektam viņam var aizsargāt godu, cieņu.²⁷ Persona pati par sevi nevar tikt atzīta par noziedzīga nodarījuma objektu. Doto viedokļu nepilnīgums un polaritāte, kā arī aizskarto interešu daudzveidība Baltijas jūras reģiona valstu Krimināllikumos apliecina pētāmā jautājuma aktualitāti un padziļinātas izpētes nepieciešamību.

Pievēršoties neslavas celšanas sastāvam, jāsecina, ka neslavas celšanas kaitīgums izpaužas tai apstākļi, ka apzināti nepatiesu ziņu izplatīšanas gadījumā kaitējums galvenokārt tiek nodarīts sabiedriskajam vērtējumam, indivīda pozitīvai reputācijai.

Izplatot ziņas, kas ceļ neslavu, nevar ietekmēt vai mainīt cilvēka morālās vērtības, apziņu, goda un cieņas subjektīvo sajūtu, indivīda vērtību vispār.²⁸

Šāda nostādne ir atspoguļota arī Austrijas Kriminālkodeksa 111. §, kur likumdevējs, nosakot atbildību par neslavas celšanu, ietvēris tiešu norādi uz vainīgās personas nolūka virzību – pazemot cietušo (liekot sabiedrībai par viņu domāt negatīvi). Neslavas celšanas gadījumā, izplatot apkaunojošas ziņas, vainīgā persona, pirmkārt, iedarbojas uz indivīda rīcības pozitīvu, sabiedrībā valdošajām morāles normām atbilstošu vērtējumu. Ņemot vērā iepriekš teikto, autoresprāt, neslavas celšanā noziedzīga nodarījuma objekts ir personas gods un reputācija kā sociālas un neatņemamas indivīda intereses, kas izriet no personas subjektīvajām tiesībām uz pozitīvu personisko un profesionālo īpašību novērtējumu, ko veic apkārtējie. Atsevišķās valstīs, piemēram, Holandē un Krievijā, likumdevējs neslavas celšanas objekta lomā līdzās goda kategorijai ierindo arī reputāciju.

Kategorija «gods» ir visai cieši saistīta ar cieņas jēdzienu, kā arī zināmā mērā līdzinās tai. Taču, atšķirībā no cieņas jēdziena, personības morālā vērtība goda jēdzienā saistās ar cilvēka konkrēto sabiedrisko stāvokli, viņa darbības veidu un atzītajiem viņa morālajiem nopelniem.²⁹

Par jēdzienu «gods» ir bijis daudz un dažādu uzskatu. Hēgeļa doktrīnas iespaidā izveidojušās teorijas ar godu saprot visu ideālo personības saturu – «gods ir

personības kvintesence».³⁰ Autoresprāt, pamatota ir Halšnera koncepcija, kuras izklāstā tiek uzsvērts, ka «gods ir labums, kurš ir jāiegūst. Cilvēkam pieder gods līdzās iedzimtajai cieņai, ja viņa tikumiskā «seja» atbilst vispārējai tikumības būtībai».³¹

Gods ir uzskatāms par sabiedriski nozīmīgu labumu, indivīda labo slavu, pozitīvu apkārtējo vērtējumu. Latvijas krimināltiesību teorijā gods tiek skaidrots kā «personības sabiedriskais novērtējums, kura mērķa ir paša indivīda uzvedība, viņa attieksme pret sociālām un garīgām vērtībām, sabiedrību, līdzcilvēkiem».³² Arī šī pozīcija reducē godu uz paša indivīda veidotu, «koptu» labumu. Līdz ar to «goda jēdziens novērtē cilvēkus diferencēti».³³

Jēdziens «reputācija» juridiskajā literatūrā visai bieži tiek interpretēts kā tāpatīgs jēdzienam «gods». Šai sakarībā tiek apgalvots, ka reputācija ir apkārtējo lokā izveidojies viedoklis par cilvēka morālo stāju, kurš izpaužas personas sasniegumu atzīšanā, autoritātē.

Citi autori ar reputāciju saprot personas sabiedrisko vērtējumu, vispārējo viedokli par indivīda īpašībām, tikumiem un netikumiem.³⁴

Atšķirībā no goda kategorijas, kurai raksturīgi tikai pozitīvi vērtējumi par personu, reputācija var būt kā pozitīva, tā arī negatīva. Juridiskajā literatūrā ir izteikts viedoklis, ka reputācija vispār var nesakrist ar goda kategoriju. Piemēram, personas izdarīts likumpārkāpums izraisīs sabiedrības negatīvu vērtējumu, tai pašā laikā reputācija kā apkārtējo viedoklis par indivīda profesionālajām īpašībām (piemēram, par kādas nozares speciālistu, ārstu, uzņēmēju u. tml.) netiks apdraudēta.³⁵ Šai kontekstā jāpiekrīt to autoru pozīcijai, kas reputācijas saturā priekšplānā izvirza viedokli, vērtējumu, ko sniedz noteikta sociāla vienība (kolēģi, radnieki, klienti u. tml.) par tādām personas darījuma īpašībām kā kompetence, spējas, profesionalitāte. Ņemot vērā iepriekš teikto un pievēršoties neslavas celšanas objektam, pareizāk būtu runāt nevis par reputāciju kopumā, bet galvenokārt par darījuma vai profesionālo reputāciju, ar to saprotot pozitīvu indivīda profesionālo īpašību vērtējumu noteiktā jomā. Atzīstot reputāciju līdzās indivīda tiesībām uz godu par neslavas celšanas objektu, paveras iespēja ar krimināltiesisko normu palīdzību aizsargāt arī juridiskās personas intereses. Juridiskās personas pozitīva reputācija (kas šai gadījumā automātiski vērtējama tikai profesionālajā jomā) ir garants tās veiksmīgai darbībai nākotnē. Turklāt akcentējams ir fakts, ka juridiskās personas reputācijai ir tieša saikne ar tās ekonomisko stabilitāti.

Pievēršoties tiesājam apdraudējuma objektam goda aizskaršanas gadījumā, jāņem vērā, ka termins «cieņa» (kas ir noziedzīga nodarījuma objekts šai gadījumā) prezumē indivīda kā cilvēka vērtību vispār. Cilvēka cieņa personai rada daudz tiesību un interešu, sniedz indivīdam ētiskā un tiesiskā statusa pamatu. Goda aizskaršanas delikts (apvainojums), atšķirībā no neslavas celšanas, nav vērsts uz sabiedriskā vērtējuma nelabvēlīgu ietekmēšanu. Tātad par noziedzīga nodarījuma objektu šai gadījumā atzīstamas personas intereses, kas izriet no indivīda subjektīvajām tiesībām – pieprasīt no apkārtējiem atzīt viņa vērtību kā vispārcilvēciskas cieņas nesēja vērtību. Goda aizskaršanas kaitīgums izpaužas tai apstākli, ka vainīgā persona ar apvainojošu un cieņu pazemojošu uzvedību noliedz indivīda vērtību.³⁶ Šādas darbības rupji pārkāpj vispārpieņemtos saskarsmes noteikumus un ir atzīstamas par nepiedienīgām un nepieņemamām no morāles viedokļa, tāpēc kļūst par krimināltiesiskās regulācijas objektu.

Cieņa tiek interpretēta kā «cilvēka pašnovērtējums, kas pamatojas uz tam ieaudzinātajām un piemītošajām īpašībām».³⁷ Pašcieņa ir neatņemams kategorijas «cieņa» elements. Indivīda attieksme pret sevi, viņa vērtību sistēma, principi, nosaka viņa cieņas līmeni, kas nepieciešams cilvēka kā garīgas būtnes pastāvēšanai. «[...] No vienas puses, cieņas apzināšanās ir cilvēka pašapziņas un paškontroles veids, uz kā balstās viņa prasīgums pašam pret sevi. [...] No otras puses, cilvēka cieņa prasa arī, lai citi cilvēki viņu cienītu.»³⁸

Kategorija «cieņa» tiek saprasta kā cilvēka iedzimts labums. Cilvēks jau no piedzimšanas brīža ir tiesīgs pretendēt uz «kaut kādu» cieņas minimumu. Morālā ziņā visi ir vienlīdzīgi, un tas nozīmē, ka nav pieļaujama nekāda diskriminācija. Likumdevējs, to respektējot, vienādi aizsargā ikviena indivīda tiesības uz dzīvību, veselību, īpašumu, arī uz godu un cieņu. Šādas attieksmes pamatā ir uzskats, ka cilvēks ir vērtība pati par sevi neatkarīgi no viņa sociālā statusa, izglītības u. c.

Secinājumi

Analizējot kategorijas «gods» un «cieņa» kā noziedzīga nodarījuma objekta saturu, var izdarīt šādus secinājumus.

1. Gods un cieņa ir krimināltiesiskās aizsardzības objekti turpat vai visās Baltijas jūras reģiona valstīs.
2. Tiesību normu, kas nosaka atbildību par goda aizskaršanu un neslavas celšanu, konstrukcija, kā arī teorētiskās atziņas juridiskajā literatūrā liecina par
 - 1) kategoriju «gods», «cieņa», «reputācija» haotisku un nekonsekventu izmantošanu;
 - 2) neizpratni un vienveidīgas pieejas trūkumu jautājumā par to, kas tad ir tiešais apdraudējuma objekts apskatāmo deliktu gadījumā.
3. Kā gods, tā cieņa un arī reputācija raksturo indivīda garīgās dzīves kvalitāti, tomēr tās ir kategorijas ar atšķirīgu saturu.
4. Neslavas celšanā noziedzīga nodarījuma objekts ir personas gods un reputācija kā sociālas un neatņemamas indivīda intereses.
5. Par noziedzīga nodarījuma objektu apvainojuma gadījumā (goda aizskaršanā) atzīstamas personas intereses, kas izriet no indivīda subjektīvajām tiesībām pieprasīt no apkārtējiem atzīt viņa vērtību kā vispārcilvēciskas cieņas nesēja vērtību (tātad cieņa).

Atsauces un piezīmes

- ¹ *Clarkson, C. M. V. Understanding Criminal Law. London: Sweet & Maxwell, 2001, p. 9*
- ² *Austrijas Kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš, U., Liholaja, V. Salīdzināmās krimināltiesības: Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: TNA, 2006, 275., 276. lpp.*
- ³ *Уголовный кодекс Дании. Москва: МГУ имени М. В. Ломоносова, 2001, с. 148–151.*
- ⁴ *Уголовный кодекс Голандии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, с. 367–372.*
- ⁵ *Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации (под ред. Ю. И. Скуратова, В. М. Лебедева). Москва: Норма, 2000, с. 297, 298.*
- ⁶ *Krimināllikums. Rīga: TIC, 1998. Latvijas Vēstnesis, 1998. g. 8. jūlijs, Nr. 199.*
- ⁷ *Уголовный кодекс Литовской Республики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002, с. 259, 260, 317, 358.*
- ⁸ *Уголовное законодательство Норвегии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003, с. 210–215.*
- ⁹ *Уголовный кодекс Республики Польша. Минск: Тесей, 1998, с. 117, 155–157, 161.*
- ¹⁰ *Уголовный кодекс ФРГ. Москва: Зерцало-М, 2001, с. 119–121.*
- ¹¹ *The Penal code of Finland. Pieejams: <http://www.finlex.fi/pdf/saadkaan/E8890039.PDF> (sk. 15.01.2006.)*
- ¹² *Šveices Kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš, U., Liholaja, V. Salīdzināmās krimināltiesības: Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: TNA, 2006, 383., 384. lpp.*
- ¹³ *Уголовный Кодекс Швеции. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, с. 50–53.*
- ¹⁴ *Krastiņš, U., Liholaja, V. Salīdzināmās krimināltiesības: Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: TNA, 2006, 144. lpp.*
- ¹⁵ *Krastiņš, U. Krimināltiesības. Vispārīgā un sevišķā daļa, papildinātais izdevums. Rīga: TNA, 2001, 32. lpp.*
- ¹⁶ *Ķinis, U. Disertācija. Noziedzīgi nodarījumi pret informācijas sistēmu drošību (kibernozieģumi). Rīga: b. i., 2005, 54. lpp.*
- ¹⁷ *Krastiņš, U. Krimināltiesības. Vispārīgā un sevišķā daļa, papildinātais izdevums. Rīga: TNA, 2001, 32. lpp.*

- ¹⁸ *Ķinis, U.* Disertācija. Noziedzīgi nodarījumi pret informācijas sistēmu drošību (kibernoziegumi). Rīga: b. i., 2005, 60. lpp.
- ¹⁹ *Krastiņš, U.* Krimināltiesības. Vispārīgā un sevišķā daļa, papildinātais izdevums. Rīga: TNA, 2001, 33. lpp.
- ²⁰ *Ķinis, U.* Disertācija. Noziedzīgi nodarījumi pret informācijas sistēmu drošību (kibernoziegumi). Rīga: b. i., 2005, 60. lpp.
- ²¹ *Ibid.*, 61. lpp.
- ²² *Новоселов, Г. П.* Учение об объекте преступления. Методологические аспекты. Москва: Норма, 2001, с. 21.
- ²³ *Liholaja, V.* Krimināllikuma komentāri. Sevišķā daļa. 4. grāmata. Rīga: AFS, 1999, 102. lpp.; *Ветров, Н. И.* Уголовное право. Общая и Особенная части. Учебное пособие. Москва: Книжный мир, 1999, с.120.
- ²⁴ Уголовное право. Особенная часть. Под. ред. Козаченко И. Я., Незнамовой З. А., Новоселова Г. П. Москва: б. i., 1998, с. 114.
- ²⁵ *Ветров, Н. И.* Уголовное право. Преступления против чести и достоинства личности. Москва: Новый Юрист, 1998, с. 115, 117; *Красиков, Ю. А.* Преступления против чести и достоинства личности. Т. 2. Особенная часть. Москва: Изд. группа Норма–ИНФРА, 1998, с. 120.
- ²⁶ Курс советского уголовного права. Часть особенная. Т. 3. Ленинград: б. i., 1973, с. 611.
- ²⁷ *Флетчер, Д., Наумов, А. В.* Основные концепции современного уголовного права. Москва: Юрист, 1998, с. 125.
- ²⁸ *Шмарион, В. И.* Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Ответственность за преступления против чести и достоинства личности по российскому уголовному законодательству. Ростов-на-Дону: б. i., 2000, с. 105.
- ²⁹ *Ētikas vārdnīca. I. Kona redakcija.* Rīga: Avots, 1987, 87. lpp.
- ³⁰ *Ibid.*, 22. lpp.
- ³¹ *Liholaja, V.* Krimināllikuma komentāri. Sevišķā daļa. 4. grāmata. Rīga: AFS, 1999, 100. lpp.
- ³² *Ētikas vārdnīca. I. Kona redakcija.* Rīga: Avots, 1987, 88. lpp.
- ³³ *Ветров, Н. И.* Уголовное право. Преступления против чести и достоинства личности. Москва: Новый Юрист, 1998, с. 115.
- ³⁴ *Матросова, М. Е.* Понятие чести и достоинства личности как объекта уголовно-правовой охраны при клевете и оскорблении. Труды Академии МВД РФ. Уголовная политика и реформа уголовного законодательства. Москва: б. i., 1997, с. 23.
- ³⁵ *Шмарион, В. И.* Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Ответственность за преступления против чести и достоинства личности по российскому уголовному законодательству. Ростов-на-Дону: б. i., 2000, с. 107.
- ³⁶ *Liholaja, V.* Krimināllikuma komentāri. Sevišķā daļa. 4. grāmata. Rīga: AFS, 1999, 100. lpp.
- ³⁷ *Ētikas vārdnīca. I. Kona redakcija.* Rīga: Avots, 1987, 41. lpp.

HONOUR AND DIGNITY AS AN OBJECT OF CRIMINAL LEGAL PROTECTION IN THE COUNTRIES OF THE BALTIC SEA REGION

Honour and dignity are connected with the life of the individual in society, and with the relations between the individual and society. From the historical point of view, a person's honour and dignity have been interpreted in different ways – depending on the prevailing views in a definite stage of development, about the significance and place of an individual in society. Also, violation of honour and dignity have been interpreted diversely – conceptions have changed essentially of what is honour and dignity in the legal sense, and what is to be considered a violation of honour and dignity, and what violations are criminal acts. The Criminal Law contains standards of public values specifying what is evil and what is wrong. By setting such standards the Criminal Law shows which public values are so important that exactly criminal legal liability is to be used for protection of them.¹ Honour and dignity, as essential components of the spiritual life of an individual, enjoy criminal legal protection almost in all considered countries of the Baltic Sea Region. Honour and dignity are objects of criminal legal protection in the laws of Austria², Denmark³, The Netherlands⁴, Russia⁵, Latvia⁶, Lithuania⁷, Norway⁸, Poland⁹, Germany¹⁰, Finland¹¹, Switzerland¹², Sweden¹³, as well as of other countries.

However, the legislator's approach concerning what is the object of a criminal offence in the case of bringing into disrepute and defamation is recognised as very diverse. In a number of countries, the legislator indicates only the punishable actions while in other cases, the legislator, similarly as in the Criminal Law, indicates the object of a criminal offence.

In the Criminal Law, the legislator – by setting the liability for violations of honour and dignity – has established two basic substances of a criminal offence, and one of them is defamation (Section 156 of the CL) and the other one is bringing into disrepute (Section 157 of the CL). Defamation implies demeaning of the dignity of a person orally, in writing, or by acts. Bringing into disrepute means that the person knowingly commits intentional distribution of fictions, knowing them to be untrue and defamatory of another person, in printed or otherwise reproduced material, as well as orally, if such has been committed publicly.

In Lithuania, criminal offences against a person's honour and dignity are included in Chapter 22 of the Criminal Code (Further CC), «Criminal offences against a person's honour and dignity.» Section 154 of the CC establishes liability for the distribution of untruthful information that can disgrace or humiliate the person or destroy trust for this person. Section 155 of the CC establishes liability for accusation that essentially corresponds to the offence included in Section 156 of the CC.

In the CC of the Russian Federation criminal offences against a person's honour and dignity are included, like in Criminal Law, in Chapter «Criminal offences against a person's freedom, honour and dignity.» Section 129 of the Russian Federation CC provides liability for bringing into disrepute, i.e. committing intentional distribution of fictions, knowing them to be untrue and demeaning another a person's honour,

dignity, and reputation. Section 130 of the Russian Federation CC, similarly as Section 156 of the CL, provides responsibility for demeaning another a person's honour and dignity in an improper way. In summary, it may be acknowledged that, regardless of certain nuances, honour and dignity is being protected in a rather uniform way.

In Sections 212–216 of Chapter 27 of the Polish CC, «Crimes against a person's honour and bodily inviolability,» liability for defamation is provided for in a rather detailed way. Although the legislator, while creating the abovementioned legal norms, has made use of rather diverse wordings in comparison with the previously viewed group of countries, still, in essence, they – similarly as in the Criminal Law – provide for liability defamation and bringing into disrepute.

In the Austrian CC, liability for bringing into disrepute is provided for in Paragraph 111 of the Chapter «Criminal offences against honour», and pursuant to this paragraph, any person should be punished who insults another person with the purpose of bringing into disrepute or demeaning that person before society in such a way that a third person perceives this as a disreputable action, or accuses for a disreputable action or behaviour that violates good virtues. Injuring one's honour in Paragraph 115 of the Austrian CC – offending another person, mocking at him/her, torture or threat of torture are punishable in case is has been committed publicly or at the presence of several persons.¹⁴

A detailed criminal legal protection of the abovementioned interests has been provided for in Chapter 23 of the Norwegian CC, «Crimes against honour and dignity.» In Paragraph 246 of the CC the legislator has criminalized the offence that in essence corresponds to the offence under Section 156 of the Criminal Law, while the offence under Paragraph 247 – endangering of a person's good name and reputation – is similar to a certain extent to the substance of bringing into disrepute, although the legislator has not included in this legal norm a direct reference to propagation of false and disreputable falsifications, but has used more general wording.

In the German CC criminal offences against a person's honour and dignity are summarized in Chapter 14 «Offence.» In essence, the legislator has criminalized offences corresponding to the items included in the Criminal Law. An essential difference from the Criminal Law is protection of definite interests – credit standing and confidence via the abovementioned legal norms.

In Switzerland the legislator has summarized the offences under question in the first subchapter, «Defamation and demeaning dignity,» of the chapter «Criminal offences against honour and privacy in the private sphere.» Pursuant to Section 173 of the Swiss CC, bringing into disrepute has been committed already in case a person is insulted before a third person, or suspected, with information being promulgated about indecent behaviour or other facts that could damage his/her reputation. Liability is differentiated according to the form of guilt, and in Section 174 there is a reference to a person's intentional action. Unlike in the Criminal Law, in these legal norms liability of the person is also provided for who commits further promulgation of such accusations or suspicions. In Section 1777 of the CC, the legislator has provided for liability of a person who violates a person's honour in another way, by words, titles, pictures, gestures or injuring by action.

Fairly more diverse means of legal technique when creating the mentioned legal norms have been used in the criminal codes of the Netherlands, Denmark, and Sweden.

In Section 261 of the CC of the Netherlands, the legislator has actually combined two contents of a criminal offence in a single legal norm. The legal norm under question provides for liability for oral bringing into disrepute – intentional contesting of other a person's honour and reputation declaring that the person has

committed certain actions. Part two of the Section criminalises defamation in the form of pasquinade which is understood as the contesting of a person's honour and reputation using a written material or picture that is being publicly distributed. In Section 262 of the CC of the Netherlands the legislator has provided for a harsher punishment, prescribing liability for oral bringing into disrepute or defamation by way of pasquinade in case the guilty person has acknowledged that the statement does not correspond to the truth. In Section 266 of the Netherlands CC the legislator has provided for criminal liability for an ordinary defamation the manifestation of which corresponds to defamation under Section 156 of the Criminal Law.

Section 27 of the Danish CC provides for liability for crimes against personal honour and personal rights. Remarkably, a fairly unconventional criterion has been chosen for admittance of the fact of bringing into disrepute. In Paragraph 267.a of the Danish CC the legislator has criminalised behaviour having manifested in a declaration containing a false statement about a person's action, which – in case it would be acknowledged as true – would make the accused person undeserving of holding a public office.

The offence under question, except certain nuances, is to be put on the same level as the substance of bringing into disrepute in the Criminal Law. In Section 268 of the Danish CC the legislator has provided for liability for defamation: in case the statement has been made or spread intentionally and if the author had no reasonable basis to consider that it is true, the person is found guilty for defamation.

In Section 270 of the Danish CC the legislator has criminalised behaviour that is by content analogous to defamation under the Criminal Law, indicating in this norm that in case the form of statement is too insulting, the person must be brought to criminal liability also if the statement is to be acknowledged as true.

In Section 1 of Chapter 5 «On Defamation» of the Swedish CC, the legislator, when providing criminal liability for defamation, reveals the essence of this offence: «A person who points out someone as being a criminal or as having a reprehensible way of living or otherwise furnishes information intended to cause exposure to the disrespect of others, shall be sentenced for defamation to a fine.» Evidently, the given norm (like Section 261 of the CC of the Netherlands), unlike the Criminal Law, provides for liability for spreading of true as well as false information. However, in Part 2 of this Section the legislator establishes that in cases when the person has been duty-bound to express himself, or if, considering the circumstances, the furnishing of information on the matter was defensible, or if he can show that the information was true or that he had reasonable grounds for it, no punishment shall be imposed.

Section 3, Chapter 5, of the Swedish CC provides liability for insulting behaviour, the content of which corresponds to the content of defamation provided for in the Criminal Law. Studies of regulation of liability for violations of honour and dignity in countries of the Baltic Sea Region indicate that the range of injured interests is by no means uniform. In the Criminal Law the legislator points at injuring honour or dignity; under the Austrian and Danish CC, endangering is focused on a person's honour; under the Russian Federation CC – on honour and dignity, and in the case of delict of defamation – on reputation; the CC of the Netherlands focuses on honour and reputation; in German CC reputation and dignity can appear as injured interests; in the Finnish CC the respective norms protect a person's reputation; in the Swiss CC – reputation (in the case of the delict of defamation) and honour (in the case of injuring one's honour); in the Norwegian CC – dignity (in the case of insult), while in the delict (?) of defamation – a person's good name, reputation, honour and dignity; in the Polish CC the legislator indicates honour as the concrete injured interest only in the title of the chapter; in the Swedish CC only unlawful behaviour is indicated, while

the endangered interests are not defined; in the Lithuanian CC the legislator reflects the injured interests, namely, honour and dignity, only in the title of the chapter.

The abovementioned approaches allow placing emphasis on interests that might be endangered in the countries of the Baltic Sea region with injurious, humiliating or defamating behaviour:

- only *honour*;
- only reputation;
- sometimes endangerment can be turned against *honour and dignity*;
- *dignity and reputation* can represent the endangered interests;
- a person's *honour and reputation* is injured;
- endangerment is turned on a person's dignity, honour as well as on his/her reputation and good name.

In some countries, alongside with the mentioned interests, the given norms protect credit standing, confidence in a person, and other interests. The diversity of injured interests arouses incomprehension about what is the object of a criminal offence in the case of these delicts.

Any criminal offence must contain the object of endangerment. Professor U. Krastiņš indicates that each criminal offence endangers something really existing, creating (or possibly creating) damage to it through unlawful activity or an act of inactivity.¹⁵ In modern theory of criminal law the term «interests» is appearing all the more frequently indicating the endangerment created by the criminal offence.¹⁶ Also in the Latvian criminal law doctrine the position has been consolidated that the object of a criminal offence is represented by special interests of the state, society, groups of persons, or individuals.¹⁷

Traditionally, in criminal law doctrine it is accepted to establish the general object, group object, and direct object of a criminal offence. Such a classification is based on philosophical ideas on the relations between the general, special and individual. U. Ķiniņš indicates that in the legal literature it is impossible to find a precise explanation why the classification of objects of criminal offences is necessary.¹⁸ In Latvian criminal law it is accepted to set apart three types of objects of criminal offences: general, group, and direct object of a criminal offence. All the aggregate interests protected by the Criminal Law are traditionally called the general object of criminal offences. The criminal group object represents the same or similar interests endangered by a group of criminal offences. The direct object of a criminal offence represents interests endangered by a criminal offence of a certain type.¹⁹ Classification of objects according to a vertical principle exists only in the Soviet theory of criminal law and has been inherited as legal succession in countries having regained independence, including Latvia.²⁰ As concluded by U. Ķiniņš, Western European countries, for example, Sweden, Norway, Denmark, Finland, Germany, and the Netherlands etc. do not apply general classification of a criminal offence but mainly, with certain nuances, use a classification of criminal offences according to the feature of the group and the object of the direct offence.²¹ The comparative analysis of criminal laws of the countries of the Baltic Sea Region shows that criminal offences against a person's honour, dignity, reputation and similar interests are systematized and associated with a group of specific criminal offences. In order to qualify criminal offences according to a group object it is necessary to establish general and specific features characteristic of a concrete group of criminal offences which allows one to classify these offences according to uniform groups of endangered interests. In some countries the legislator uses the group object for creating the national criminal codes, but this fails to be mentioned in the theory.

The group object in Latvian criminal law doctrine has an essential role in the structure of the special part of the criminal law and inclusion of criminal offences in

some or another group according to uniform endangered interests. The approach of the legislator when protecting honour and dignity as a person's inalienable basic rights has been fairly diverse in the abovementioned countries. Thus, in Lithuania, Austria and Norway, a separate chapter has been created for protection of the respective interests in which only the person's rights to honour, dignity, reputation or other spiritual benefit are protected. In Latvia, Russia, Switzerland, and Finland, the legislator, alongside with a person's rights to honour and dignity also provide for the protection of other kindred interests (the right to freedom and private immunity). Another approach is seen in the criminal codes of the Netherlands, Sweden and Germany. In the case of the abovementioned delicts, the legislator has formulated the title of the chapter using the prohibited actions – «Insult» or «Defamation.» The categories defamation or insult are impossible to be defined as a benefit or interest, therefore, it is to be admitted that the group object in these cases is not to be established judging by the title of the chapter. This fact only proves that foreign criminal law doctrines do not attach to the group object the meaning that has been attached in Russian, Latvian and Lithuanian theory.

G. Novoselovs, laying emphasis on the dominance of direct endangerment, analysing the object of a criminal offence and the related issues, indicates that a criminal offence will always represent a concrete action directed against a concrete object; therefore, the object of the offence can by no means exist in the form of a general or group object; thus, actually there is one object – that which is accepted as the direct object in legal literature.²²

The direct object of a criminal offence implies interests endangered by the concrete type of offence. Continuing the review of issues what exactly is the direct object of a criminal offence in the case of the mentioned delicts it is to be noted that, notwithstanding the fact that in the case of bringing into disrepute and defamation the rights of the individual to certain property-unrelated benefits are endangered, however, by content and essence, defamation bringing into disrepute are different criminal offences the objects of which, to the author's mind, are not identical.

In this respect, it is to be added that fairly diverse opinions can be found in literature. Thus, the position is being declared that in case of bringing into disrepute and defamation the direct object of endangerment includes a person's honour and dignity.²³

Other authors represent the opinion that the direct object of bringing into disrepute is man's honour and dignity in an objective sense, while in the case of defamation – honour and dignity in a subjective sense.²⁴

Some authors, similarly as legislators of some foreign countries, also recognize reputation, alongside with honour and dignity, as an object of a criminal offence.²⁵

Some time ago, an opinion was declared that in the case of the mentioned delicts the object is the person.²⁶ Such an opinion is contestable from its beginnings, since the person possesses rights and interests of various types: the right to life, health, property, honour and dignity, etc. The opinion declared was also doubted by G. Fletcher, who indicated that we should treat objects as things, values, interests, and benefits, but a person must be respected as a subject, as himself. In case we recognize a person as an object of an offence, then his – as an object's – honour and dignity can be protected.²⁷ A person per se cannot be recognized as an object of a criminal offence. The imperfectness and polarity of the given opinions as well as the diversity of injured interests in the criminal laws of the countries of the Baltic Sea Region proves the topicality of the issue under study and the necessity of more profound study.

With regard to the content of bringing into disrepute, it must be concluded that the injuriousness of it is manifested in the fact that, in the case of spreading of intentionally false information, the damage is mainly caused by public evaluation of the individual's positive reputation.

By spreading disreputable information, it is impossible to affect or change man's ethical values, consciousness, the subjective feeling of honour and dignity, or the individual's value per se.²⁸

Such an approach has been reflected also in Paragraph 111 of the Austrian Criminal Code where the legislator, when providing for liability for defamation, has included a direct reference to the purpose of the guilty person – to humiliate the victim before society. First of all, in the case of bringing into disrepute the guilty person, spreading disreputable information affects the positive evaluation corresponding to the ethical norms ruling in the society. Consideration of the abovementioned, in the case of bringing into disrepute the object of a criminal offence, is, to the author's mind, the idea of a person's honour and reputation as social and inalienable interests of an individual, which follows from a person's subjective rights to positive evaluation of personal and professional features from the side of other people. In some countries, like in the Netherlands and Russia, the legislator also includes reputation as an object of bringing into disrepute, alongside with the category of honour.

The category of honour is rather closely connected with the notion of dignity and to a certain extent is similar to it. However, unlike in the notion of dignity, the ethical value of a personality in the notion of honour is connected with the concrete social status of a person, his/her mode of activity and acknowledged ethical merits.²⁹

A number of conceptions have been created for the interpretation of the notion of honour, which interpret this category in rather different ways. Theories having formed under the influence of Hegel's doctrine interpret honour as the content of all ideal content of the personality – «honour is the quintessence of personality.»³⁰ To the author's mind, the conception of Halschner is justified, which says: «honour is the benefit to be acquired. The man possesses honour alongside with inborn dignity in case his moral «face» corresponds to the general essence of morality.»³¹

Honour is to be considered as a publicly essential benefit, an individual's credit and positive evaluation from the side of other people. In Latvian Criminal Law theory honour is interpreted as «public evaluation of a personality by society, the criterion of which is the individual's behaviour, his/her attitude to social and spiritual values, society and contemporaries.»³² Also this position interprets honour as a benefit formed, «cared for» by the individual himself. Thus, «the notion of honour evaluates people discriminatively.»³³

The notion of reputation in literature is rather often interpreted as equal to the notion of honour. It is declared that reputation means the opinion about man's moral standing having formed in other people, which manifests in acknowledging a person's success and authority.

Other authors interpret reputation as public opinion of a person, general evaluation about an individual's characteristic features, his virtues and vices.

Unlike the category of honour, which is characterized only by positive evaluations about the person, reputation can be positive and also negative. An opinion has been declared in literature that reputation can be non-identifiable with the category of honour. For example, an offence committed by a person will arouse a negative evaluation by society, but at the same time reputation as the opinion of other people about an individual's professional characteristic features (for example, as an expert in some branch, doctor, businessman etc.) will not be endangered.³⁵ In this context, we should like to support the position of authors who highlight the opinion or evaluation provided by a definite social unit (colleagues, relatives, customers, etc.) within the content of reputation, judging about such features of the person as competence, abilities, and professionalism. Considering the abovementioned, speaking about the object of bringing into disrepute, it is more correct to speak not about reputation in

general but mainly about the business or professional reputation, which is represented by a positive evaluation of the individual's professional characteristics in a definite sphere. Acknowledgement of reputation alongside with an individual's right to honour as an object of defamation also allows to protect, with criminal legal norms, the interests of legal persons. A positive reputation of a legal entity (which in this case is automatically evaluated only in the professional sphere) is a guarantee for its successful activity in the future. Besides, it is to be noted that the reputation of a legal entity has a direct connection with its economic stability.

Concerning the direct object of endangerment in the case of injuring one's honour, it is to be noted that the term dignity (which is the object of a criminal offence in this case) presumes the value of an individual as a human person in general. Human dignity creates a range of rights and interests for a person and provides the basis of moral and legal status for an individual. The delict of defamation (insult), unlike bringing into disrepute, is not directed at unfavourably influencing public evaluation. Thus, in this case a person's interests are to be acknowledged as the object of a criminal offence, which derives from the individual's subjective rights – to demand from other people that they recognize his/her value as the value of a bearer of human dignity. The harm of defamation is manifested in that the guilty person denies the value of an individual through insulting action demeaning a person's dignity.³⁶ Such actions roughly violate the generally accepted rules of communication and they are recognized as improper and inadmissible from the moral aspect; as a result, they become the object of criminal legal regulation. Dignity is interpreted as «human self-appraisal that is based on his inculcated and characteristic features.» Self-respect is an integral part of the category «dignity.» The attitude of an individual towards himself, his system of values, and principles determines his level of respect, which is necessary for the existence of a man as a spiritual being. «[...] On the one hand, awareness of dignity is a means of man's self-respect and self-control, on which his exactingness towards himself is based. [...] On the other hand, dignity also implies that the person is respected by other people.»³⁸

The category «dignity» is understood as a person's inherent benefit. A human person, since the moment of his/her birth, has the right to claim «some» minimum of dignity. In the ethical aspect all are equal, which means that no discrimination is allowable. Respecting this, the legislator equally protects every individual's rights to life, health, and property, also including honour and dignity. At the basis of such an approach there lies the view that a human being is a value per se, irrespective of his/her social status, education and other conditions.

Conclusions

Analysing the category honour and dignity as the content of a criminal offence, the following conclusions can be made:

1. Honour and dignity are objects of criminal legal protection in almost all countries of the Baltic Sea Region.
2. The construction of legal norms that provide for liability for injuring one's honour or defamation as well as theoretical conclusions in literature show that:
 - 1) the categories honour, dignity, and reputation are used chaotically and inconsistently;
 - 2) there is lack of understanding and of uniform approach regarding the issue of what is the direct object of endangerment in the case of the abovementioned delicts.
3. Honour as well as dignity and reputation characterise the quality of an individual's spiritual life; however, these are categories with a different content.

4. In bringing into disrepute, the object of a criminal offence is a person's honour and reputation as social and inalienable interests of the individual.
5. In the case of insult (defamation) the object of a criminal offence are a person's interests, which derives from the individual's subjective right to demand from other people recognition of his value as a bearer of human dignity (thus, it is dignity).

References and Endnotes

- ¹ *Clarkson, C. M. V. Understanding Criminal Law. London: Sweet & Maxwell, 2001. p. 9*
- ² *Austrijas Kriminālkodekss. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija. Austrija. Šveice. Vācija. U. Krastiņš, V. Liholaja. Rīga: TNA, 2006, 275., 276. lpp.*
- ³ *Уголовный кодекс Дании. Москва: МГУ имени М. В. Ломоносова, 2001, стр. 148–151.*
- ⁴ *Уголовный кодекс Голандии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, стр. 367–372.*
- ⁵ *Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации. (под ред.: Ю. И. Скуратова, В. М. Лебедева). Москва: Норма, 2000, стр. 297, 298.*
- ⁶ *Krimināllikums. Rīga: TIS, 1998. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr.199.*
- ⁷ *Уголовный кодекс Литовской Республики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002, стр. 259, 260, 317, 358.*
- ⁸ *Уголовное законодательство Норвегии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. стр. 210.–215.*
- ⁹ *Уголовный кодекс Республики Польша. Минск: Тесей, 1998, стр. 117, 155–157, 161.*
- ¹⁰ *Уголовный кодекс ФРГ. Москва: Зерцало-М, 2001. стр. 119–121*
- ¹¹ *The Penal Code of Finland. Available: <http://www.finlex.fi/pdf/saadkaan/E8890039.PDF> (viewed 15.01.2006.)*
- ¹² *Šveices Kriminālkodekss. Salīdzināmās Krimināltiesības. U. Krastiņš, V. Liholaja. Rīga: TNA, 2006, 383., 384. lpp.*
- ¹³ *Уголовный Кодекс Швеции. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, стр. 50–53.*
- ¹⁴ *Krastiņš, U., Liholaja, V. Salīdzināmās Krimināltiesības. Latvija. Austrija. Šveice. Vācija. Rīga: TNA, 2006. 144. lpp.*
- ¹⁵ *Krastiņš, U. Krimināltiesības Vispārīgā un sevišķā daļa, papildinātais izdevums. Rīga: TNA, 2001, 32. lpp.*
- ¹⁶ *Ķinis, U. Disertācija. Noziedzīgi nodarījumi pret informācijas sistēmu drošību (kibernetizēgumi). Rīga: b.i., 2005. 54. lpp.*
- ¹⁷ *Krastiņš, U. Krimināltiesības Vispārīgā un sevišķā daļa, papildinātais izdevums. Rīga: TNA, 2001, 32. lpp.*
- ¹⁸ *Ķinis, U. Disertācija. Noziedzīgi nodarījumi pret informācijas sistēmu drošību (kibernetizēgumi). Rīga: b.i., 2005. 60. lpp.*
- ¹⁹ *Krastiņš, U. Krimināltiesības Vispārīgā un sevišķā daļa, papildinātais izdevums. Rīga: TNA, 2001, 33. lpp.*
- ²⁰ *Ķinis, U. Disertācija. Noziedzīgi nodarījumi pret informācijas sistēmu drošību (kibernetizēgumi). Rīga: b.i., 2005. 60. lpp.*
- ²¹ *Ibid., 61. lpp.*
- ²² *Новоселов, Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты. Москва: Норма, 2001, стр. 21.*
- ²³ *Liholaja, V. Krimināllikuma komentāri. Sevišķā daļa. 4. grāmata. Rīga: AFS, 1999, 102. lpp.; Ветров, Н. И. Уголовное право. Общая и Особенная части. Учебное пособие. Москва: Книжный мир, 1999, стр. 120.*
- ²⁴ *Уголовное право Особенная часть. Под ред. Козаченко И. Я., Незнамовой З. А., Новоселова Г. П. Москва, 1998, стр. 114.*
- ²⁵ *Ветров, Н. И. Уголовное право. Преступления против чести и достоинства личности. Москва: Новый Юрист, 1998, стр. 115, 117; Красиков, Ю. А. Преступления против чести и достоинства личности. Т. 2. Особенная часть. Москва: Изд. группа Норма – ИНФРА, 1998, стр. 120.*
- ²⁶ *Курс советского уголовного права. Часть особенная. Т. 3. Ленинград, 1973, стр. 611.*
- ²⁷ *Флетчер, Д., Наумов, А. В. Основные концепции современного уголовного права. Москва: Юристъ, 1998, стр. 125.*
- ²⁸ *Шмарин, В. И. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Ответственность за преступления против чести и достоинства личности по российскому уголовному законодательству. Ростов-на-Дону: b.i., 2000, стр. 105.*

- ²⁹ Ētikas vārdnīca. I. Kona redakcija. Rīga: Avots, 1987, 87. lpp.
- ³⁰ Розин, Н. Об оскорблении чести. Томск: Товарищество Печатная С. П. Яковлева, 1910, стр. 22.
- ³¹ Ibid., 22. lpp.
- ³² Liholaja, V. Krimināllikuma komentāri. Sevišķā daļa. 4. grāmata. Rīga: AFS, 1999, 100. lpp.
- ³³ Ētikas vārdnīca. I. Kona redakcija. Rīga: Avots, 1987, 88. lpp.
- ³⁵ Матросова, М. Е. Понятие чести и достоинства личности как объекта уголовно-правовой охраны при клевете и оскорблении. Труды Академии МВД РФ. Уголовная политика и реформа уголовного законодательства. Москва, 1997, стр. 23.
- ³⁶ Шмарион, В. И. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Ответственность за преступления против чести и достоинства личности по российскому уголовному законодательству. Ростов-на-Дону, 2000, стр. 107.
- ³⁸ Ētikas vārdnīca. I. Kona redakcija. Rīga: Avots, 1987, 41. lpp.

PIEMĒROJAMĀS TIESĪBU NORMAS STARPTAUTISKAJAM ŠĶĪRĒJTIESAS PROCESAM

Saskaņā ar šķīrējtiesas procesuālajām tiesību normām tiek noteikta šķīrējtiesas pakļautība un strīda izšķiršanas kārtība, tāpēc šīs normas ir viens no galvenajiem elementiem šķīrējtiesas procesā. To izvēle ir atbildīgs process pusēm vai arbitriem.

Lai labāk raksturotu jautājumu, cik būtiski pusēm ir vienoties par piemērojamām procesuālajām tiesību normām un cik plašas ir interpretācijas iespējas, izvēloties tās, analizēšu hipotētisku lietu, ņemot vērā salīdzinošās tiesības, judikatūru un teoriju.

Ārzonās inkorporēta kompānija cēla prasību pret Lietuvā inkorporētu kompāniju par zaudējumu piedziņu (turpmāk – *X lieta*). Puses savā komercīgumā, kas sastādīts angļu valodā, ir ietvērušas šķīrējtiesas klauzulu, kurā vienojušās tikai par strīda izskatīšanu noteiktā šķīrējtiesā Rīgā, Latvijā, trīs šķīrējtiesnešu sastāvā.

Minētā šķīrējtiesas lieta atbilst starptautiska procesa raksturojumam, jo puses ir ar dažādu domicilu, kā arī process notiek trešā valstī¹. Tādējādi, lemjot jautājumus par piemērojamām tiesību normām, tai skaitā procesuālajām, un par šķīrējtiesas procesa valodu, šķīrējtiesas sastāvam ir jāņem vērā šī specifika, tomēr tas arī paplašina piemērojamo tiesību normu loku. Tieši tāpēc, abstrakti iedomājoties viedokļu apmaiņu šķīrējtiesas rīcības sēdē, nav grūti secināt, ka katram šķīrējtiesnesim par piemērojāmām tiesību normām var būt sava atšķirīga pozīcija, kas balstīta gan uz juridisko tradīciju, kuru pārstāv katrs šķīrējtiesnesis, gan arī uz starptautisko praksi un starptautiskajās arbitražas tiesībās pazīstamām teorijām. Galvenās no tām ir analizētas turpmāk.

Lex loci arbitri

Acīmredzot jebkurā līdzīgā šķīrējtiesas procesā šķīrējtiesas sastāvā būs šķīrējtiesnesis, kas uzskatīs, ka gadījumā, ja puses šķīrējtiesas līgumā nav vienojušās par piemērojamām procesuālajām normām, ir automātiski jāpiemēro šķīrējtiesas vietas nacionālais likums. *X lietā* process notiek Latvijā, tāpēc būtu jāpiemēro Latvijas Civilprocesa likums.

Doktrīna – ja puses nav noteikušas šķīrējtiesas procesam piemērojamo likumu, tam var piemērot šķīrējtiesas procesa vietas likumu (latīņu val. – *lex loci arbitri*), ir nostiprināta gan praksē, gan teorijā². Stipru šo doktrīnu padara tas, ka tā ir inkorporēta arī 1958. gada Ņujorkas Konvencijas par ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildīšanu (Ņujorkas Konvencijas) 5. panta pirmās daļas «d» punktā, proti, nosakot, ka šķīrējtiesas nolēmumu var neatzīt un neizpildīt, ja viena puse pierāda, ka šķīrējtiesas sastāvs netika iecelts vai šķīrējtiesas process nenotika saskaņā ar pušu vienošanos, bet, ja šādas vienošanās nav, – saskaņā ar tās valsts likumu, kurā notika šķīrējtiesas process.

Tātad, pusēm izvēloties strīda izšķiršanu neitrālā forumā, ir jāreķinās, ka puses izvēlas arī tiesisko režīmu, kas var tikt piemērots viņu procesam. Piemērojot šķīrējtiesas vietas nacionālo likumu kā bāzi piemērots arbitražas nolēmums iegūst nacionalitāti, tāpēc to ir vieglāk izpildīt.

Šķirējtiesas vietas procesa likuma piemērošana ir ērta, tomēr pilnīgi nesasaistītu tiesību piemērošana ne vienmēr ir pareizais risinājums. Piemēram, šķirējtiesnesis var nebūt no šķirējtiesas procesa izskatīšanas vietas, līdz ar to procesuālo likumu var nepārzināt, vai arī puses ir nejauši izvēlējušās šķirējtiesas vietu. Tāpēc šī pieeja ir ļoti kritizēta³, jo tiek uzskatīta par novecojušu un neatbilstošu starptautiskā arbitražas procesā. Neskatoties uz to, daudzas nacionālās sistēmas noteic, ka ir obligāti jāpiemēro šķirējtiesas vietas nacionālie procesuālie likumi. Piemēram, Gvatemalas nacionālais likums noteic, ka šķirējtiesas procesam ir jānotiek saskaņā ar Civilo un komerciālo procesa kodeksu un to nevar modificēt ar pušu vienošanos⁴. Tas gan vedina uz jautājumu, vai šāda strikta pieeja nepārkāpj fundamentālu tiesību principu par pušu autonomiju.

Kā minēts, *X lietā* puses savā šķirējtiesas līgumā nav vienojušās par valodu, kādā norisināsies process. Tā kā piemērojamās procesuālās tiesības nosaka valodas izvēli, pēc *lex loci arbitri* doktrīnas, piemērojot Latvijas Civilprocesa likuma 509. pantu, par procesa valodu *X lietā* var tikt noteikta latviešu valoda⁵. Tomēr šāda pieeja īsti neatbilst starptautiski pieņemtajai teorijai un dominējošam viedoklim, proti, parasti par šķirējtiesas valodu izvēlas to, kurā ir sastādīts šķirējtiesas līgums⁶, šajā gadījumā – angļu valodā.

Procesuālās normas pēc šķirējtiesas sastāva izvēles

Ņemot vērā iespējamās pretrunas starp *lex loci arbitri* un pušu nodomu, pēdējos gados modernā procesā mēģina atteikties no šādas automātiskas procesuālo normu izvēles un nodot tiesības arbitriem pašiem izvēlēties normas, kas vislabāk atbilstu konkrētai lietai.

Šāds princips ir inkorporēts arī starptautiskos instrumentos, piemēram, 1961. gada Eiropas Konvencijas par Starptautisko komercšķirējtiesu (turpmāk – Ženēvas Konvencija) 4. panta 1. daļa norāda uz pušu brīvību izvēlēties šķirējtiesnesus, noteikt šķirējtiesas norises vietu un noteikt procesa kārtību, bet, ja puses nespēj par to vienoties, šķirējtiesas sastāvs nosaka iztrūkstošos elementus, un, ja tad vēl nav iespējams vienoties, speciāli nozīmētā komisija veic šīs funkcijas⁷.

Tā kā Ņujorkas Konvencijā iestrādāt grozījumus nav vienkārši, kā zināmi papildinājumi un norādes uz «jauno skolu» tika iestrādāti UNCITRAL Starptautiskās komercšķirējtiesas parauglikuma (turpmāk – UNCITRAL Parauglikums) 19. pantā, kas noteic, ka tad, ja puses nav vienojušās par procesam piemērojamām normām, to nosaka šķirējtiesas sastāvs pēc sava ieskata. Šādu pieeju savos normatīvajos tiesību aktos ir pārņēmušas dažas Eiropas valstis⁸, jo UNCITRAL Parauglikumu ņem par pamatu, izstrādājot nacionālos tiesību instrumentus.

Šķirējtiesas sastāvs, nosakot procesuālās tiesību normas, izvērtēs gan pušu nodomu, gan normu atbilstību konkrētam procesam, izvēlēsies piemērotākās un atbilstošākās tiesību normas. Šķirējtiesnesiem ir šādas alternatīvas.

A. *Lex loci arbitri*

Dotot brīvību tribunālam izvēlēties piemērojamo procesuālo likumu, var tikt atkal piemērots *lex loci arbitri* likums. Piemēram, *Sapphire* lietā puses nevienojās par procesa vietu un piemērojamām procesuālām normām, kā to noteica koncesiju līgumā ietvertā šķirējtiesas klauzula, tādējādi atstājot to arbitra ziņā⁹. Arbitrs noteica, ka pat tad, ja viņa lēmums par vietu un procesuālo likumu nesaskan ar pušu nodoma interpretāciju, vislabākā izvēle šķirējtiesas vietai ir Šveice, līdz ar to ir jāpiemēro konkrētā kantona procesuālais likums. Šveice kā šķirējtiesas vieta tika izvēlēta arī tāpēc, ka šķirējtiesneša domicils bija Lozanna.

B. Starptautiskās tiesības

Lietās, kur viena puse ir valsts vai tās aģentūra, ir visvieglāk atrast piemērotākās tiesību normas, kam nav nacionāls raksturs, jo pastāv viedoklis, ka, piešķirot nacionalitāti šķīrējtiesas nolēmumiem šādās lietās, tas būtu pretrunā ar valsts jurisdikcijas imunitātes principu, un vienas valsts likumu nevar piemērot otrai valstij¹⁰.

Starptautiskajās tiesībās ir labi pazīstama *Aramco* lieta¹¹, kurā šķīrējtiesas sastāvs, kas atradās Ženēvā, lēma, ka, tā kā viena no pusēm ir valsts (Saūda Arābija), starptautiskās tiesības ir tās, kas regulē šo arbitražu, nevis Ženēvas kantons vai cits lokālais likums. Tribunāls noteica, ka šādu arbitražu var regulēt tikai un vienīgi starptautiskās tiesības, līdz ar to pēc analogijas ir piemērojams Konvencijas projekts «Par arbitražas procesu»¹².

Sobrid minētais Konvencijas projekts ir pārtapis par arbitražas procesa Parauglikumu¹³, kas ir apstiprināts Apvienoto Nāciju Ģenerālasamblejā ar rezolūciju Nr. 1262(XIII) 1958. gada 14. novembrī. Parauglikums nosaka procesuālos principus, kas regulē arbitražas procesu starp divām valstīm, un, kā secināms, var pēc analogijas tikt piemērots arī «valsts līgumu» arbitražās. Tā 11. pants noteic: ja puses nav vienojušās par piemērojamām procesa normām, tribunāls ir kompetents tos formulēt un sastādīt procesuālos noteikumus. Šādi noteikumi var izrietēt no starptautiskiem principiem, vispārējiem tiesību principiem, kā arī starptautiskajām tirdzniecības paražām¹⁴.

Savukārt citā lietā, kurā viena puse bija valsts (Lībija), arbitrs nepiekrita *Aramco* arbitru argumentācijai, uzskatot, ka nacionālo procesuālo tiesību piemērošana starptautiskā arbitražā neaizskar valsts puses privilēģijas¹⁵. Turklāt arbitražas nolējumam, kam nav nacionalitātes (tieši tas ir gadījumā, kad tam piemēro starptautiskās tiesības), efektivitāte ir salīdzinoši mazāka nekā nolējumam, kas pamatots ar specifiskās tiesību sistēmas procesuālo likumu, tādējādi iegūstot nacionalitāti¹⁶. Tā kā arbitražas vieta bija Kopenhāgena, tribunāls nosprieda, ka nolējumam ir jābūt «dāņu», t. i., skatīja lietu saskaņā ar Dānijas procesuālo likumu.

Tomēr attiecībā uz strīdiem, kuru puses ir privātpersonas, šādas alternatīvas – starptautiskās tiesības – nav piemērojamas, un praksē strīdas, vai pastāv šādas supranacionālās tiesību normas¹⁷, līdz ar to atstājot puses atkal nacionālo tiesību izvēles priekšā.

C. Ārvalsts procesuālais likums

Ja tiek uzskatīts, ka šķīrējtiesas procesa vietas likums ir nepiemērots šķīrējtiesas procesam, puses var vienoties par ārvalsts procesuālā likuma piemērošanu. Tomēr tas rada ļoti sarežģītu situāciju. Praksē tiesas ir atzinušas, ka, protams, likums neaizliedz pusēm vienoties par šķīrējtiesas vietu un par citas vietas procesuālo likumu, tomēr šāda prakse nav bieža, un tas ir saprotami, jo lietas spriešana kļūst sarežģīta un nepraktiska¹⁸. Turklāt jebkurā gadījumā nevarēs tikt ignorēti obligātie nosacījumi, kas ietverti nacionālajā procesuālajā likumā šķīrējtiesas procesa vietā, līdz ar to būs jāievēro divi procesuālie likumi un atsevišķos gadījumos tiesa var neuzņemties spriest par svešas jurisdikcijas procesuālo likumu¹⁹.

D. Strīda būtību regulējošās normas jeb *lex mercatoria*

Atsevišķās lietās par piemērotākiem likumiem arbitri ir atzinuši likumus, kas piemērojas strīda būtībai²⁰, tomēr arvien biežāk tiek atzīts, ka šķīrējtiesas process nav obligāti jāregulē tām pašām tiesību normām, kuras regulē strīdu pēc būtības. Šāda pieeja garantē arī šķīrējtiesas līguma autonomijas principa pilnīgu piemērošanu, turklāt, ņemot vērā starptautisko darījumu specifisko dabu, tiek piemērotas arī īpašas starptautiskās tiesību normas, kuras pārsvarā ir materiāltiesiskas. Piemēram, ANO Konvencija par starptautiskajiem preču pirkuma līgumiem, kas nesatur procesuālas normas.

Par piemērotākām piemērojamām normām tiek sauktas arī *lex mercatoria* attiecībā uz arbitražas procesu²¹, tādējādi īpaši uzsverot starptautiskās šķīrējtiesas sprieduma anacionalitāti (bez nacionalitātes), tomēr, līdzīgi kā starptautiskās tirdzniecības tiesības, *lex mercatoria* robežas ir plašas un izpratne par to saturu un apjomu dažāda, kā arī nav īsti skaidrs, vai *lex mercatoria* ir nostiprinājies procesuālajās tiesībās un kādās tieši. Satversmes tiesa Latvijā teorētiski ir nostiprinājusi atziņu, ka pastāv *lex mercatoria* procesuālās normas:

«Satversmes tiesa noraida Pieteicēja argumentu, ka par šķīrējtiesas procesa regulējuma trūkumu uzskatāma tādu prasību neesamība, kuras noteiktu, ka spriedumam jābūt pamatotam ar, pēc Pieteicēja domām, Latvijas materiālo un procesuālo tiesību normām. Gluži otrādi – viena no šāda procesa priekšrocībām ir iespēja vienoties, ka strīdu šķīrējtiesa izšķirs kā samierinātājs (*amiable compositeur*) vai saskaņā ar «taisnīgo un labo» (*ex aequo et bono*), vai arī pamatojoties uz starptautiskās tirdzniecības paražām (*lex mercatoria*).²²»

Vēl vairāk, Satversmes tiesa noteica, ka pat nacionālajā procesā un attiecībā arī uz procesuālo likumu nav obligāti jāpiemēro nacionālās tiesības, lai gan praksē juristi isti vēl nav gatavi tik modernai pieejai.

Iepriekš minētās alternatīvas, kas ir iedotas arbitru rokās, kad puses pašas nav vienojušās par piemērojamo procesuālo likumu, ir piemērojamas specifiskos gadījumos, vēl vairāk – tās tiek kritizētas un nevienādi piemērotas praksē. Kā galvenais arguments tiek minēts, ka kādas puses nacionālais procesuālais likums ir tikpat nepiemērots kā *lex loci arbitri*, jo neatbilst pušu nodomam vai procesa būtībai, kā arī izvēlētais nacionālais likums var neatspoguļot starptautiskās arbitražas specifiku. Līdz ar to *X lietā* šķīrējtiesas tribunāls nonāk strupceļā arī procesa valodas izvēles dēļ. Strīdus gadījumā, protams, var piemērot vairākas valodas, kas atbilstu konkrētam procesam, tomēr tas paaugstinātu izmaksas, ar kurām, iespējams, procesa dalībnieki nav rēķinājušies, kā arī var radīt zināmas pretrunas, piemēram, ja šķīrējtiesas nolēmums sastādīts divās valodās.

Ja tā, kāda tad ir vēl šķīrējtiesnešu iespēja *X lietā* vai līdzīgās lietās. Pastāv vēl kāda alternatīva, kas ir vispiemērotākā jebkuram šķīrējtiesas procesam, arī *X lietā*.

Šķīrējtiesas reglaments

Tā kā tiek nostiprināts viedoklis, ka starptautiskai arbitražai ir jāklūst arvien neatkarīgākai no kāda nacionālā likuma²³ un pat jāierobežo šķīrējtiesas vietas likuma piemērošana starptautiskai šķīrējtiesai²⁴, ja puses nav vienojušās par procesuālajām tiesībām, labākais risinājums ir piemērot izvēlētas šķīrējtiesas institūcijas reglamentu. Proti, ja puses ir vienojušās par kādas konkrētas šķīrējtiesas institūcijas noteikumiem (reglamentiem), pieņemams, ka tās ir izvēlējušās privātu kodeksu, tāpēc šķīrējtiesas vietas likumam nebūtu jāiejaucas²⁵.

Sākot ar pagājušā gadsimta 70. gadiem, praksē nelabprāt piemēro *lex loci arbitri* principu, tāpēc izveidojās jauna alternatīva – delokalizācijas teorija²⁶, kas nostiprina principu: ja puses nav vienojušās par piemērojamām procesuālajām normām, nav obligāti jāveic piesaiste pie strīda izšķiršanas vietas nacionālā likuma, bet jāpiemēro piemērotākās normas, t. i., reglaments. Par labu šādai teorijai nepārprotami runā tas, ka šķīrējtiesu institūciju reglamenti ir pietiekošs avots, precīzs juridisko noteikumu kopums, kas radīts tieši starptautiskai arbitražai.

Tāpat pozitīvi ir tas, ka, analizējot šo teoriju, ir atzīts, ka tā nav pretrunā ar Ņujorkas Konvenciju, kas nostiprina šķīrējtiesu institūciju tiesības pieņemt lēmumus, tātad saskaņā arī ar tās reglamentu²⁷. Šāda interpretācija ir ārkārtīgi plaša, bet nepieciešama, lai vienu no pasaulē populārākām konvencijām pielāgotu mūsdienām.

Arī šķīrējtiesu reglamentos gandrīz vienmēr ir noteikts: ja puses vienojušās par strīda izskatīšanu šajā šķīrējtiesā, bet nav noteikušas, pēc kādiem noteikumiem strīds izšķirams, uzskatāms, ka tās vienojušās par šīs šķīrējtiesas reglamenta piemērošanu²⁸.

Vēl vairāk, pēdējā laikā ir stingra pozīcija, ka **arbitrāžas reglamenti ir prioritāri pār citiem avotiem**. To apstiprina arī Ženēvas Konvencija, jo nemin nacionālo procesuālo likumu un tieši noteic, ka šķīrējtiesas līguma puses var brīvi iesniegt savus strīdus pastāvīgai šķīrējtiesas institūcijai; šīnī gadījumā šķīrējtiesas tiesvedība notiek saskaņā ar minētās institūcijas noteikumiem²⁹. Saskaņā ar Ženēvas Konvencijas «tēvu» ideju pusēm netiek uzspiests nacionālais procesuālais likums³⁰.

Piemērojot Ženēvas Konvenciju, Luksenburgas tiesa kā norādītā institūcija noteica ne tikai šķīrējtiesas sastāva priekšsēdētāju, šķīrējtiesas vietu (Luksenburgu), bet arī, ka procesuālie noteikumi ir ICC reglaments³¹.

Šāds prioritārs spēks ir piešķirts ne tikai ar Ženēvas Konvenciju, bet arī ar atsevišķiem nacionāliem likumiem, piemēram, Šveicē³², Francijā³³ un Anglijā³⁴.

Francijā šādu pieeju ir apstiprinājusi arī tiesa³⁵, nosakot, ka šķīrējtiesas reglaments, par kuru ir vienojušās puses šķīrējtiesas līgumā, ir viņu procesuālais likums. Ņemot vērā šo praksi, ICC šķīrējtiesa savā reglamentā ir ietvērusi līdzīgu noteikumu: procesam piemērojams reglaments, bet jautājumus, kurus tas neregulē, arbitrāžas tribunāls nosaka saskaņā ar nacionālo likumu³⁶.

Citā spriedumā Lords Kuks noteica, ka nacionālais *curia* likums arbitrāžā nav svarīgs, jo AAA Reglaments var tikt uzskatīts par kodeksu, kas norāda uz atbildēm, lai taisītu pamatotu spriedumu³⁷ lietā starp pusēm no Turcijas un Bahamu salām, bet ar šķīrējtiesas vietu – Maiami, ASV³⁸.

Savukārt, ja starptautiskais process notiek Latvijā, nacionālais likums teorētiski atļauj pamatoties tikai uz šķīrējtiesas reglamentu, jo Civilprocesa likumā ir gan nostiprinātas tiesības pusēm brīvi vienoties par procesu³⁹, gan arī ietvertas atsevišķas normas par reglamentā obligāti ietveramiem jautājumiem⁴⁰. Likums tieši norāda: ja puses ir vienojušās par strīda nodošanu izšķiršanai pastāvīgā šķīrējtiesā, bet nav vienojušās par šķīrējtiesas procesa kārtību, strīdu izšķir saskaņā ar pastāvīgās šķīrējtiesas reglamentu, bet *ad hoc* šķīrējtiesā arbitri nosaka šo kārtību⁴¹. Arī spriedumā saskaņā ar likumu nav obligāti jānorāda piemērojamais likums⁴².

Latvijā viens no izpildu rakstu izsniegšanas atteikuma pamatiem ir, ja šķīrējtiesa netiek izveidota vai šķīrējtiesas process nenotiek atbilstoši šķīrējtiesas līguma vai Civilprocesa likuma D daļas noteikumiem⁴³, tātad ir dotas divas alternatīvas, kas liek prezumēt: ja šķīrējtiesas līgumā ir noteikta konkrēta šķīrējtiesas institūcija, kurai ir imperatīvajām tiesību normām atbilstošs reglaments, lieta var tikt izskatīta, piemērojot šo reglamentu kā privātus procesuālus noteikumus.

Tātad var secināt, ka delokalizācijas teorija ir nostiprināta arī Latvijā un nekas ne-traucē piemērot *X lietā* konkrētās šķīrējtiesas reglamentu.

Tomēr teorijai, ka procesu var regulēt arī ar citu sistēmu, ko izvēlas puses vai arbitrs⁴⁴, ir pretinieki, kas uzskata, ka process ir jāregulē ne tikai ar noteikumiem (*rule of law*), bet arī ar likumiem (*law*).⁴⁵ Tāpat, ja reglaments neregulē kādu jautājumu, šķīrējtiesneši var piedāvāt savu risinājumu, uzklaušot pušu viedokli, bet bieži vien šādi robi tiek aizpildīti ar likumdošanas palīdzību.

Neapšaubāmi, reglaments piemērojams tik tālu, cik nav jāiesaista procesā valsts tiesa, piemēram, kā daudzās valstīs, izmantojot procesā piešķirtās tiesības, tiesa var izprasīt pierādījumus, iecelt šķīrējtiesnesi, nodrošināt prasību u. c. Tāpat, pārskatot šķīrējtiesas nolēmumu nacionālajā tiesā⁴⁶, nacionālos likumus nevar ignorēt, sevišķi tad, ja prasība pārskatīt šķīrējtiesas spriedumu tiek iesniegta tieši tās valsts tiesā, kur noticis šķīrējtiesas process.

Šķirējtiesas sastāvam, izvērtējot pušu vienošanos par strīda izšķiršanu šķirējtiesā un ņemot vērā jaunākās tendences starptautiskajās arbitražas tiesībās, *X lietā* nebūtu jāpiemēro Civilprocesa likums, bet gan pušu izvēlētās šķirējtiesas institūcijas reglaments. Pirmkārt jau tādēļ, ka *X lieta* ir starptautiska, tātad neatkarīga no jebkāda nacionāla likuma, puses nav no Latvijas un līguma priekšmets nav saistīts ar Latviju, nolēmuma atzīšana un izpilde visdrīzāk notiks citā valstī. Cita nacionālā likuma vai *lex mercatoria* piemērošana procesā var sarežģīt lietas izskatīšanu.

Tā kā *X lietā* ir noskaidrotas piemērojamās procesuālās normas, saskaņā ar pušu izvēlēto šķirējtiesas reglamentu var noteikt procesam piemērojamo valodu. Vispārāzīta prakse šādos reglamentos ir šāda: ja puses nav vienojušās par šķirējtiesas procesa valodu šķirējtiesas līgumā, šķirējtiesas sastāvs izlemj šo jautājumu pēc pušu viedokļu noskaidrošanas⁴⁷. Princips, ka šķirējtiesas sastāvs ir brīvs noteikt procesa valodu, ir nostiprināts gan UNCITRAL Parauglikuma 22. pantā, gan arī citu valstu nacionālajos likumos⁴⁸. Tāpēc *X lietā* šķirējtiesas tribunāls, noskaidrojot pušu viedokli un ņemot vērā praksi un teoriju, izvēlas arī piemērotāko valodu – šajā gadījumā tā būtu angļu valoda, jo šķirējtiesas līgums ir sastādīts šajā valodā, visas sarakste starp pusēm ir bijusi angļu valodā, bet savukārt latviešu valodai nav nekādas saistības ne ar darījumu, ne arī ar pušu nacionalitāti un domicilu.⁴⁹

Secinājumi

Pēc jaunākām tendencēm pieeja, ka valsts procesuālais likums automātiski tiek piemērots šķirējtiesas procesam, kas notiek tās valsts teritorijā, nav absolūta un nav obligāta, sevišķi tad, ja puses un to darījums nav saistīts ar šo nacionālo tiesību sistēmu. Ja tiek konceptuāli akceptēta teorija par to, ka var piemērot ne tikai likumus, bet arī noteikumus kā pamatavotus, tad vislabākais risinājums šķirējtiesas sastāvam gadījumos, kad puses nav vienojušās par piemērojamām procesuālajām normām, ir piemērot konkrētās un izvēlētās šķirējtiesas institūcijas reglamentu.

Atsauces un piezīmes

- ¹ UNCITRAL Starptautiskās šķirējtiesas Parauglikumā 1.3. pants noteik, ka šķirējtiesa ir starptautiska ne tikai tad, ja šķirējtiesas līguma pušu komercvieta ir dažādās valstīs, bet arī tad, ja šķirējtiesas vieta vai vieta, kurā ievērojama daļa saistību jāizpilda, vai vieta, ar kuru visciešāk saistīts strīds, vai arī puses ir tieši pielīgušas, ka šķirējtiesas līgums saistīts ar vairākām valstīm. Palīgavotos definīcija «starptautisks» ir stipri plašāka nekā nacionālajos vai starptautiskajos tiesību aktos ietvertā, piemēram, franču profesors Emanuels Gailards (*Emanuel Gaillard*) papildus jau iepriekš minētajiem ir norādījis uz vēl citiem starptautiskajiem elementiem, piemēram,
 - (1) šķirējtiesnešu nacionalitāte un dzīvesvieta;
 - (2) pušu nacionalitāte;
 - (3) šķirējtiesas institūcijas atrašanās vieta;
 - (4) vieta, kur šķirējtiesas spriedums tiks izpildīts;
 - (5) tiesību normas, kas tiek piemērotas šķirējtiesas procesam;
 - (6) tiesību normas, kas tiek piemērotas strīdam (Fouchard, Gaillard, Goldman. *On International Commercial Arbitration*. The Hague/Boston/London: Kluwer Law International, 1999, 86. §).
- ² *James Miller & Partners v. Whitworth Street Estates (Manchester) Ltd.* [1970]. AC 583. Sk. lietas: *Alsing Trading Co. Ltd. & Svenska Tandsticks Aktiebolaget v. The Greek State award* [1954]; *Sapphire Int'l Petroleum Ltd v. National Iranian Oil Co.*, «BP (Exploration CO. Libya) Ltd. Libyan Arab Republic».
- ³ Fouchard, Gaillard, Goldman: *On International Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, The Hague/Boston/London, 1183. §.
- ⁴ Guatemala Code of Civil and Commercial Procedure, Article 288, citēts *Born, G. A. International Commercial Arbitration*, 2001, p. 416.
- ⁵ 509. panta 1. daļa, process šķirējtiesā notiek valodā. Citā valodā process var notikt, ja par to ir vienojušās puses.
- ⁶ Fouchard, Gaillard, Goldman: *On International Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, The Hague/Boston/London, 1244. §.

- ⁷ Konvencijas 4. panta 4 daļas (d) noteic, ka, saņemot prasību, prezidents vai Speciālā Komiteja pēc nepieciešamības ir tiesīga: noteikt tieši vai atsaucoties uz pastāvīgo šķīrējtiesas institūciju statūtiem un noteikumiem procesa kārtības noteikumos, pēc kuriem vadīties šķīrējtiesnesim (-šiem), gadījumā, ja šķīrējtiesneši jau nav tos noteikuši, pamatojoties uz to, ka tie nav bijuši ietverti nevienā līgumā starp pusēm.
- ⁸ Francija (sk.: *Civilprocesa kodeksa* 1494. p.), Šveice (sk.: *Starptautisko privāttiesību statūtu* 182. p.), Nīderlande (sk.: *Civilprocesa kodeksa* 1036. p.).
- ⁹ *Ad hoc* lieta: *Sapphire International Petroleum Ltd. v. National Iranian Oil Company*, 1963. *International Law Review*, 1963, p. 169.
- ¹⁰ Sk.: *Ad hoc* lieta: *Texaco Overseas Petroleum Company (US), California Asiatic Oil Company. V. The Government of the Libyan Arab Republic*, 1977. g. 19. janvāris. *Yearbook Commercial Arbitration*, 1979, p. 177.
- ¹¹ Saudi Arabia v. Arabian American Oil Company (Aramco), 27 *International Law Reports* (1963), p. 117. Pazīstama šī lieta ir ar vairākām fundamentālām atziņām, piemēram, interpretējot Koncesiju līgumu, arbitražā noteica, ka piemērojama likums, kas nosaka koncesijas līguma spēkā esamību, ir Hanbali musulmaņu skolas likums, tomēr, interpretējot līgumu, tas nevar tikt piemērots viens pats, jo «līguma interpretācijai nevar piemērot tikai stingrus noteikumus, tā drīzāk ir māksla, ko regulē loģikas un vispārējā saprāta principi, kuri ved pie līguma noteikumu adaptācijas lietas faktiem». Sk. 172. lpp.
- ¹² Saudi Arabia v. Arabian American Oil Company (Aramco). *International Law Reports*, Vol. 27, 1963, p. 156.
- ¹³ Model Rules on Arbitral Procedure, adopted by the International Law Commission and United Nations 1958. Pieejams: http://untreaty.un.org/ilc/guide/10_1.htm
- ¹⁴ Resolution on Arbitration Between States, State Enterprises or State Entities, and Foreign Enterprises. The Institute of International Law, adopted at Santiago, 1989. g. 12. septembrī.
- ¹⁵ *Ad hoc* lieta: *British Petroleum Company (Lybia) v. The Government of the Libyan Arab Republic*, *International Law Reports*, Vol. 53, 1979, p. 297–388.
- ¹⁶ Turpat, p. 147.
- ¹⁷ Sk.: *Somrarnarajah, M.* Supremacy of the Renegotiation Clause in International Contracts. *Journal of International Arbitration*, Vol. 5, No. 2 (1988), p. 97–114.
- ¹⁸ *House of Lord* lieta: *Naviera Amazonia Paruana SA v. Compania Internacional de Seguros de Peru*, 1998, 1. *Lloyd's Report*, p. 116.
- ¹⁹ *Loumriet, C.* Florida International Arbitration Act, 26 *ILM* 949, 1987, p. 952.
- ²⁰ ICC lieta No. 5029, 1986. gads. *Yearbook of Commercial Arbitration*, Vol. XII, 1987, p. 113–123.
- ²¹ Sk.: *Rensmann, T.* Anational Arbitral Awards Legal Phenomenon or Academic Phantom? *Journal of International Arbitration*, Vol. 15, No. 2 (1998), p. 37–66.
- ²² Par Civilprocesa likuma 132. panta pirmās daļas 3. punkta un 223. panta 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2004–10–01. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. g. 18. janvāris, Nr. 3167, secinājuma daļas 5. punkts 8.2.
- ²³ Fouchard, Gaillard, Goldman: *On International Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, The Hague/Boston London, 82. §.
- ²⁴ *Pellonpaa, M., Caron, D. David.* The UNICTRAL Arbitration Rules as Interpreted and Applied. Helsinki: Finnish Lawyer's Publishing, 1994, p. 63.
- ²⁵ *Redfern, A. & Hunter, M.* Law and Practice of International Commercial Arbitration (2nd ed.) London: Sweet & Maxwell, 2003, p. 76.
- ²⁶ *Redfern et al.* Law and Practice of International Commercial Arbitration (2nd ed.) London: Sweet & Maxwell, 2003, § 2–15, p. 89.
- ²⁷ Fouchard, Gaillard, Goldman: *On International Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, The Hague/Boston/London, 253. § par Ņujorkas Konvencijas 1. panta 2. daļu. Termins «šķīrējtiesas nolēmumi» neapver tikai tos šķīrējtiesas nolēmumus, ko pieņēmuši katrā atsevišķā lietā ieceltie šķīrējtiesneši, bet arī to pastāvīgo šķīrējtiesas orgānu pieņemtos nolēmumus, pie kuriem puses griezušās.
- ²⁸ Šveices Starptautiskās arbitražas reglamenta 1. pants, Starptautiskās Tirdzniecības kameras Arbitražas reglamenta 1. pants, Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras šķīrējtiesas reglamenta 1. pants.
- ²⁹ 4. panta, 1. daļas (a) punkts.
- ³⁰ *Hacher, D. T.* European Convention on International Commercial Arbitration of 1961. *Yearbook Commercial Arbitration Yearbook XX*, 1995, p. 1020.
- ³¹ Case of Tribunal d'arrondissement de Luxembourg, 7 June 1993. *Yearbook of Commercial Arbitration XX*, 1995, p. 1067.
- ³² 24. pants, International Arbitration Convention, 1969. Pieejams: <http://www.jus.uio.no/lm/switzerland.international.arbitration.convention.1969/24.html>
- ³³ 1495. p. New Code of Civil Procedure Law. Pieejams: <http://www.jus.uio.no/lm/france.arbitration.code.of.civil.procedure.1981/>

- ³⁴ English Arbitration Statute Sec. 4.
- ³⁵ Cour d'appel de Paris (1reCh. suppl.), 26 avril 1985, Cour d'appel de Paris (1reChambre suppl.), 29 novembre 1985 Kluwerarbitration.com datubāze.
- ³⁶ Rules of Arbitration of the International Chamber of Commerce (in force as from 1 January 1998), p. 15.
- ³⁷ The Bay Hotel v. Cavalier Construction Co Ltd. UKPC 34 (2001) appeal No. 32.
- ³⁸ Lieta tika pārsūdzēta, un tiesa atzina, ka papildus tomēr piemērojams ir Amerikas likums. Pieejams: <http://www.privvy-council.org.uk/output/Page50.asp>
- ³⁹ 506. pants.
- ⁴⁰ 486. 1. pants noteic, ka šķirējtiesas reglamentam bez citas informācijas ir jāsaturs strīda izšķiršanas kārtības un citi procesuālie jautājumi, kas nav pretrunā ar likumu.
- ⁴¹ 506. panta 2. daļa.
- ⁴² 530. pants.
- ⁴³ 536. pants.
- ⁴⁴ Toope, S. Mixed International Arbitration, Grotius Publications Ltd. 1990, p. 41.
- ⁴⁵ Redfern, A. Et al Law and Practice of International Commercial Arbitration. *Kluwer Law International*, 2004, § 2–13.
- ⁴⁶ Lielākajā daļā valstu šķirējtiesas spriedumu var pārskatīt valsts tiesā. Piemēram, UNCITRAL Starptautiskās komercšķirējtiesas parauglikuma 6. pants noteic, ka tiesa vai cita norādītā institūcija var sniegt šķirējtiesai palīdzību noteiktos gadījumos (piemēram, šķirējtiesneša iecelšanā, noraidīšanā, jurisdikcijas noteikšanā, šķirējtiesas sprieduma atcelšanā). Ukrainā Likuma par starptautisko komerciālo šķirējtiesu (pieejams: http://www.nau.kiev.ua/cgi-bin/nauonle.exe?zake+151731_t+guest) 6. pantā par šādu institūciju noteikts Tirdzniecības un rūpniecības kameras prezidents, bet Vācijā Civilprocesa kodeksa 1062. pantā (<http://bundesrecht.juris.de/bundesrecht/zpo/index.html>) – Augstākā rajona tiesa. Lidzīgas normas ir iekļautas arī Lietuvas likumā Par šķirējtiesu (pieejams: <http://www.llrx.com/features/lithuanian2.htm>), Ungārijas Šķirējtiesas likumā, Zviedrijas Arbitrāžas likumā (pieejams: http://www.chamber.se/arbitration/english/laws/skiljedomslagen_eng.html), Austrijas Civilprocesa kodeksā (pieejams: <http://www.jus.uio.no/lm/austria.code.of.civil.procedure.fourth.chapter.as.modified.1983/index.html>) u. c.
- ⁴⁷ Londonas Starptautiskās šķirējtiesas reglamenta 17. pants, Šveices Starptautiskās Arbitrāžas reglamenta 17. pants, Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras šķirējtiesas reglamenta 4. pants u. c.
- ⁴⁸ Krievijas Federācijas likuma par starptautisko komerciālo arbitrāžu (Закон РФ о международном коммерческом арбитраже) (pieejams: <http://www.jus.uio.no/lm/russia.international.commercial.arbitration.1993/doc.html>) 22. pants, Bulgārijas Likuma par Starptautisko arbitrāžu 26. pants (pieejams: <http://www.bcci.bg/arbitration/lawofarbitr.htm>), Irānas Likuma par starptautisko arbitrāžu 21. pants. Arī Lietuvas likuma 25. pantā ir noteikts, ka nacionālās šķirējtiesas lietas tiek skatītas lietuviešu valodā, bet panta otrajā daļā ir norādīts, ka starptautiskās lietās, ja puses nav vienojušās par procesa valodu vai valodām, šķirējtiesas sastāvs nosaka to.
- ⁴⁹ Iespējams, ka valodas izvēle bieži vien ir saistīta ar šķirējtiesnešu svešvalodu nezināšanu, sevišķi Latvijā. Piemēram, ja puses tieši šķirējtiesas līgumā ir vienojušās par valodu, šķirējtiesas institūcijai šī vienošanās ir saistoša, un tai ir jāieceļ tāds šķirējtiesnesis, kas pārvalda šo valodu. Tomēr praksē ir izveidojusies netieša prasmu līmeņu nošķiršana, proti, šķirējtiesneša valodai ir jābūt mazāk tekošai paša procesā nekā šķirējtiesas nolēmumā (*Castineira, E., Petsche, M. The Language of the Arbitration: Reflections on the Selection of Arbitrators and procedural Efficiency. ICC International Court of Arbitration Bulletin*, Vol. 17, No. 1–2006, p. 38), tomēr šķirējtiesnešiem ir jābūt pietiekošām zināšanām, lai strādātu procesa valodā. Ir pieļaujamas sīkas atlaides šķirējtiesnešiem, bet šķirējtiesas priekšsēdētājam valoda ir jāzina ļoti labi. Latvijas tiesas ir apstiprinājušas tiesības uz svešvalodā runājošu šķirējtiesnesi, ja par šo valodu ir vienojušās puses. Lietā Nr. CA-4208/20 Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģija uzskatīja, ka šķirējtiesā ir ne tikai izskatījusi lietu, kas tai nav piekritīga, bet arī pārkāpusi pušu vienošanos par šķirējtiesas valodu:
 «No pušu līgumiem redzams, ka līgumslēdzējas puses ir izmantojušas viņām ar Civilprocesa likuma 509. panta pirmo daļu paredzētās tiesības un vienojušās par šķirējtiesas valodu, nosakot, ka šķirējtiesas process notiek angļu valodā. No [atbildētāja] iebildumiem pievienotā [...] šķirējtiesas 2004. gada 20. janvāra lēmuma redzams, ka 2003. gada 25. novembrī tiesas process tika vadīts latviski, nodrošinot tulka palīdzību jautājumos, kas saistīti ar pušu vienošanos par procesa norisi angļu valodā. No iepriekšminētā izriet, ka process noticis valsts valodā, bet tikai atsevišķas procesuālas darbības ir notikušas angļu valodā. Civillietu tiesas kolēģija uzskata, ka konkrētajā gadījumā nevar uzskatīt, ka ir ievērota pušu vienošanās par šķirējtiesas valodu, jo procesam bija jānotiek angļu valodā.» (Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas lēmums Nr. CA-4208/20 2004. gada 19. augustā.)
 Tādējādi tiesa uzskatīja, ka šķirējtiesnesis, kas pietiekami nepārvalda valodu, par kuru puses vienojušās šķirējtiesas līgumā, nevar skatīt šādu lietu pat tad, ja visi lietas dalībnieki saprot valsts valodu.

APPLICABLE LEGAL NORMS IN INTERNATIONAL ARBITRATION PROCEDURE

Procedural norms are important *inter alia* in determining the jurisdiction of the arbitral tribunal, conduct of the procedure, composition of the tribunal and making of award etc. Accordingly, such norms are an important element in arbitration process,, thus the parties and the arbitrators shall pay careful attention in choosing them. This can be described with a hypothetical case (Case X).

A foreign offshore company sues a Lithuanian-registered company, seeking compensation for damages. The main agreement between the parties is written in English, and it contains an arbitration clause. The parties have agreed only that disputes would be heard by an arbitration tribunal consisting of three arbitrators in Riga, Latvia. This arbitration case is international, as the parties are domiciled in different countries, and the process occurs in a third country.¹ It is not difficult to imagine that each arbitrator may take a different position vis-à-vis the legal norms that ought to be applied. This position can be based on the legal traditions that are represented by the arbitrators and on international practice or theory, discussed below.

Lex loci arbitri

In any arbitration process of this type, it is clear that one of the arbitrators will believe that if the parties in the arbitration agreement have not agreed on the procedural norms that are to be applied, then the national laws of the place of arbitration must be automatically applied. In Case X, the process is occurring in Latvia, thus Latvia's Civil Procedure Law should be applied.

The doctrine that if parties have not determined which law is to apply to the arbitration process, then the principle that the law of the location of of the arbitration place shall be applied is known as *lex loci arbitri*, and it has been enshrined both in practice and in theory.² The doctrine is also supported by the fact that it is incorporated into Article 5.1(d) of the New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards, which says that recognition and enforcement of an award may be refused if the party against whom it is invoked can show that the arbitration procedure was not in accordance with the agreement of the parties, or, failing such agreement, was not in accordance with the law in the country where the arbitration took place. This means that if the parties decide on resolution of disputes in a neutral forum, they will also decide on the legal regime that could be applied to their procedure. By applying the national law of the place where the arbitration process takes place, the arbitration tribunal gives the nationality to the award.

Application of the national procedural law of the place of arbitration is convenient, but it is not always the correct solution to apply laws that are completely unrelated to the case. An arbitrator, for instance, might not live in the place where the arbitration process is occurring, and that arbitrator may, therefore, be unfamiliar with local procedural laws. It is also possible that the parties have unintentionally has selected the place of arbitration. Therefore there has been much criticism of this approach,³ with authors arguing that it is an out-of-date notion and that is inappropriate for

international arbitration processes. Despite this, however, there are quite a few countries which say that the national procedural laws of the country in which the arbitration process takes place must be applied. In Guatemala, for instance, the law states that arbitration processes must be based on the Code of Civil and Commercial Procedure, and any agreement between the parties in the case cannot nullify this requirement.⁴ Of course, this begs the question of whether this strict approach does not violate fundamental legal principles of parties' autonomy.

As noted, the parties in Case X did not agree in their arbitration agreement on the language in which the process would occur. According to *lex loci arbitri* doctrine, as the Latvian Civil Procedure Law shall be applied, the Latvian language will be used in the handling of Case X.⁵ This approach, however, is not really in line with internationally accepted theory and practice. Usually the language in which the arbitration agreement has been prepared is chosen.⁶ In this case, then, it would be the English language.

Procedural norms determined by the arbitration tribunal

Taking into consideration that there can be contradictions between the *lex loci arbitri* principle and the intent of parties, in recent years there have been efforts to avoid any automatic selection of procedural norms, and the parties entrust the arbitrators to determine the applicable procedural norms. There are international documents in which this principle is enshrined. For instance, the 1961 European Convention on International Commercial Arbitration states in Article 4.1 that parties are free to select arbitrators, determine the place of arbitration, and lay down the procedure to be followed by the arbitrators. If parties are unable to agree on this, then the arbitrators determine those issues. If agreement still cannot be reached, then a special commission shall be entitled to establish those issues.⁷

It is not easy to amend the New York Convention, so the aforementioned UNICTRAL Model Law on International Commercial Arbitration was amended with references to this «new school of thought»: Article 19 was changed to state that if parties could not agree on the applicable rules of procedure, the arbitral tribunal conducts the arbitration in such manner as it considers appropriate. This approach has been adopted by several European countries which have used the UNICTRAL Model Law as a cornerstone for their own legal instruments.⁸ Arbitrators, in determining which procedural norms are to be used, evaluate the intent of the parties to the case and the extent to which the selected norms are in line with the relevant process. Arbitrators have the following options in this regard.

A. *Lex loci arbitri*

The arbitral tribunal is free to apply the *lex loci arbitri* principle. In the *Sapphire* case, for instance, parties could not agree on where the process should take place and which procedural norms should be taken into account. Accordingly, the decision was left up to the arbitrator.⁹ The arbitrator ruled that the best place to hear the case would be Switzerland, even if that was not in line with the interpretation of the intention of the parties, thus the procedural norms of the relevant canton had to be applied. Part of the reason for this was that the arbitrator was domiciled in Lausanne.

B. International law

In those cases in which one of the parties is a state or one of its agencies, it is easiest to identify legal norms that are not of a national nature. It has been argued that

if arbitration awards in such cases are assigned nationality, that is in violation of the principle of the state's jurisdictional immunity, as one country's national laws cannot be applied to another country.¹⁰

A well known case in international law is the Aramco case,¹¹ where arbitrators in Geneva determined that as one of the parties was a state (Saudi Arabia), therefore the arbitration process would be governed by international law, not by the local laws of the Geneva canton. The tribunal ruled that such arbitration can be regulated only by international law, which meant that by analogy, the draft convention «On Arbitration Procedure» shall be applied.¹²

The aforementioned draft convention developed into the Model Rules on Arbitral Procedures which were approved by the General Assembly of the United Nations on 14 November 1958.¹³ The document sets out the procedural principles for regulating arbitration between two countries. Article 12 of the Model Rules states that if parties cannot agree on the procedural norms that are to be applied, or if the rules laid down by them are insufficient, the tribunal shall be competent to formulate or complete the rules of procedure. These rules and principles may be derived from different legal systems as well as from non-national sources such as principles of international law, general principles of law, and the usages of international commerce.¹⁴

There was another case in which one party was a country (Libya), and in that one the arbitrator did not accept the argumentation of Aramco's arbitrators, arguing that the application of national procedural law in an international arbitration does not impinge upon the privileges of the state.¹⁵ Also, an arbitration award which does not have a nationality (which happens when international law is applied) is comparatively less effective than an award which is based on the procedural law of a specific legal system, thus obtaining a nationality.¹⁶ Because the arbitration hearing was held in Copenhagen, the tribunal ruled that the finding must be «Danish». In other words, the case was considered in accordance with Denmark's procedural law.

However, when it comes to disputes between private parties, this alternative application of international law is not available, even though the practitioners argue whether there are any supranational legal norms.¹⁷

C. A foreign country's procedural law

If it is believed that the laws of the country in which the arbitration is held are inappropriate, parties to the case can agree on the application of another country's procedural laws. That, however, creates a very complicated situation. In practice, courts have found that the law does not ban parties from agreeing on the place of an arbitration tribunal and the application of other countries' procedural laws, but this does not happen often. That is quite logical, because such decisions make the procedure complicated and impractical.¹⁸ It is also true that in any event, the mandatory rules that are enshrined in the national procedural law of the country in which the arbitration process takes place cannot be ignored, and that means that two different procedural laws are to be taken into account. Therefore arbitrators may refuse to rule on the procedural laws of a third country.¹⁹

D. Norms which applied to the merits of the case and *lex mercatoria*

In some cases, arbitrators have decided that the most appropriate laws are those which apply to the essence of the matter at hand.²⁰ Increasingly, however, arbitrators are recognising that the process must not necessarily be regulated by the same legal norms which apply to the dispute as such. Firstly, this, firstly, guarantees that the principle of an arbitration agreement's autonomy is fully observed. Secondly, there

are international instruments specially designed for the international transactions but consisting only of material norms. For example, the UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods does not contain the procedural norms.

Lex mercatoria is considered as the most suitable set of rules in arbitration processes²¹ as this particularly emphasises the anational nature of an arbitral award (meaning that it is of no nationality). However, the boundaries of *lex mercatoria* are so wide and so varied in terms of understandings about the content and scope, that thus it is also not really clear whether *lex mercatoria* has been enshrined in procedural law and, if so, in which ones specifically. The Latvian Constitutional Court, for instance, has theoretically upheld the idea that there are *lex mercatoria* procedural norms:

«The Constitutional Court rejects the argument of the Applicant which states that the absence of procedural regulations in the arbitration process must be seen as an absence of requirements which state that the award must be based on, according to Applicant's thinking, Latvia's material and procedural laws and norms. On the contrary – one of the advantages of such a process is the ability to agree that the arbitrator will resolve the dispute as a mediator (*compositeur amiable*), in line with 'the just and the good' (*ex aequo et bono*), or on the basis of international trade customs (*lex mercatoria*).²²

Even more, the Constitutional Court ruled that even in a national process, it is not mandatory to apply national procedural law, this despite the fact that in practice, lawyers are not yet really prepared for such a modern approach.

The aforementioned alternatives, that are available to arbitrators when the parties have not agreed on the procedural law to be applied, have been criticised and are not applied similarly in the practice. The main argument against the idea is that the national procedural law of one party is just as inappropriate as *lex loci arbitri*, because it is not in line with the essence of the international arbitral process. For instance, in Case X if the Latvian procedural law is applied, the language of arbitration will be Latvian, but this is not in line with the principles of international arbitration. In the case of a dispute, of course, more than one language can be used, but that can increase the costs of the process. There can also be certain other problems, such as the question of what happens when an arbitration award is rendered in two different languages: If there is a discrepancy, which of the two texts is given the priority?

Is there another option for arbitrators in Case X or similar cases? There is indeed another alternative, and it is the most appropriate one for any arbitration process, Case X included.

The Rules of arbitration

Specialists have increasingly been arguing that international arbitration procedure must become increasingly independent of national law.²³ Some authors have even suggested that the application of the law of the place of arbitration should be limited in international arbitration.²⁴ These authors argue that the best solution is to apply the rules of arbitration institution. If the parties have agreed on the rules and regulations of a specific arbitration institution, then they have presumably chosen a private code, and the law of the country in which the arbitration is held should not be at issue.²⁵

The *lex loci arbitri* principle has not been used in practice very much since the 1970s, and a new and alternative theory of delocalisation has emerged.²⁶ It states that if parties have not agreed on the procedural norms that are to be applied, then there is no mandatory need to use the national law of the country. Instead, the most appropriate norms – rules of arbitration institution – shall be applied. Clearly

in support of this theory is the fact that the rules of arbitration institution offer a sufficiently precise set of legal rules that have been developed specifically for the international arbitration.

It is also positive that analysis of this theory shows that it is not in contradiction to the New York Convention, which enshrines the right of the arbitration tribunal to make an award in accordance with its own rules.²⁷ This is a very broad interpretation, but it is necessary if one of the world's most popular conventions is to be adapted to contemporary needs.

The rules of arbitration institutions almost always state that if parties have agreed to submit their dispute to the relevant arbitral institution but have not defined the rules which will apply to the process, then it can be assumed that they have agreed to the application of the relevant tribunal's rules.²⁸

Even stricter in recent times has been the idea that **arbitration rules take precedence over other sources**. This is confirmed in the Geneva Convention, which does not mention national procedural laws and states that parties to an arbitration agreement shall be free to submit their disputes to a permanent arbitral institution. In that case, the arbitration proceedings shall be held in conformity with the rules of the said institution.²⁹ According to the Geneva Convention, parties to a dispute must not be forced to accept national procedural laws.³⁰

In applying the terms of the Geneva Convention, a court in Luxembourg not only chose the chairman of the arbitration panel and the place of arbitration (in Luxembourg), but also determined that ICC Rules of Arbitration would serve as procedural rules for the proceedings.³¹

Not just the Geneva Convention, but also the laws of such countries as Switzerland,³² France,³³ and the UK give priority to the rules of the permanent arbitral institution.²² In England, the law states that the mandatory provisions indicated in the law have effect notwithstanding any agreement to the contrary.

In France, this approach has been upheld by a court.³⁵ It ruled that the rules of an arbitration institution agreed to by the parties in their arbitration agreement are to be seen as their procedural law. Given this, the ICC Arbitration Court has enshrined a similar concept in its own rules – the proceedings before the arbitral tribunal shall be governed by these Rules and, where these Rules are silent, by any rules which the parties or, failing them, the Arbitral Tribunal may settle on, whether or not reference is thereby made to the rules of procedure of a national law to be applied to the arbitration.³⁶

Lord Cook ruled in his award that national *curia* laws are not important in arbitration, because the AAA Rules can be considered to be a code which contained answers that were the basis for a well-founded award³⁷ in a case in which one party was of Turkish nationality, the other party was from the Bahamas, but the place of arbitration was Miami in the United States.³⁸

If an international process occurs in Latvia, meanwhile, national law theoretically makes it possible to rely only on the arbitration rules. The Civil Procedure Law states that parties to a dispute may freely agree on procedure,³⁹ but it also contains norms related to the issues that must be addressed in rules of the arbitral institution.⁴⁰ The law states very clearly that if parties have agreed to settle their dispute in a permanent arbitration institution, but they have not agreed upon the procedures, then the dispute is resolved on the basis of the rules of the permanent arbitration court. When the issue concerns an *ad hoc* arbitration, the arbitrators define the procedure.⁴¹ The law also provides that applicable procedural law necessarily has to be stated in the award.⁴²

A writ of execution can be refused to be issued if the relevant arbitration tribunal has not been established or the arbitration process did not occur in accordance

with the arbitration agreement or the rules set out in Section D of the Law on Civil Procedure.⁴³ These two alternatives suggest that if the arbitration agreement does specify a concrete arbitration institution which has rules that are in line with imperative legal norms, then the case can be reviewed via the use of these rules as a set of private procedural regulations.

In other words, the delocalisation theory has also been enshrined in Latvia, and there would be no reason why the rules of a specific arbitration court could not be applied to Case X.

There are, however, those who oppose the theory which says that proceedings can be regulated via legal systems that are chosen by the parties to the dispute or by the arbitrator⁴⁴ because the proceedings must be regulated not just with the rule of law, but also by law.⁴⁵ These authors also argue that if regulations do not regulate a certain issue, arbitrators can offer their own solution and listen to what the parties to the dispute have to say about it, but the fact is that such gaps will very often be filled with the help of the national law.

It goes without saying that such rules are applicable only insofar as a national court does not have to be involved in the proceedings. In many countries, courts are involved in arbitral proceedings, for instance, in securing evidences or claims, in the appointment of an arbitrator, etc. If a national court set aside the arbitral award, the national laws cannot, of course, be ignored, particularly if the award set aside has been filed in the same country in which the arbitration took place.⁴⁶

If in the context of Case X, arbitrators had to evaluate the arbitration agreement in the light of parties' intent taking into consideration the latest trends in international arbitration law. Thus they would find that the Law on Civil Procedure should not be applied. Instead, there would be application of the rules of the arbitral institution which has been chosen by the parties to the dispute. First of all, Case X is international and independent of any national law. The parties are not from Latvia, and the subject of the contract is unrelated to Latvia. Recognition and execution of the ruling will most likely take part in another country. Application of another national law or the *lex mercatoria* principle would complicate the issue.

Because the procedural norms have been determined in Case X, the next step can be to decide on the language of the proceedings. This will depend on the rules of the arbitral institution which the parties have chosen. Universal practice in such cases is that if the parties have not agreed on the language in their agreement, the arbitrators ask for the views of the parties and then come to a decision on the matter.⁴⁷ The principle that the arbitrators are free to decide on the language of the proceedings is enshrined in Article 22 of the UNICTRAL Model Law, and in the national laws of a number of countries.⁴⁸ In Case X, therefore, the arbitration tribunal would ask the parties for their views and then select the most appropriate language on the basis of previous theory and practice. In this case it would be English, because that is the language of the parties to the relevant agreement, all correspondence between the parties has been in English, and the Latvian language has nothing to do with the transaction or the nationality or domicile of the contractual parties.⁴⁹

In summary, it has to be said that the latest trends show that it is no longer absolutely true or mandatory that a country's procedural law is automatically applied to an arbitration process which occurs in that country's territory. That is particularly true if the parties to the case and the transaction in which they have engaged is not related to the relevant national legal system. If there is conceptual acceptance of the theory that main sources can be not just laws, but also rules of law, then the best solution in those cases in which parties have not agreed on the applicable procedural norms is to apply the specific rules of the arbitration institution which has been selected.

References and Endnotes

- ¹ UNCITRAL: Model Law on International Commercial Arbitration states, in Article 1.3, that an arbitration is international if the parties to an arbitration agreement have their places of business in different countries, but also if the place of arbitration, the place where a substantial part of the obligations of the commercial relationship is to be performed, or the place with which the subject matter of the dispute is most closely connected is situated outside the country where the parties have their places of business. It is an international arbitration, too, if the parties have expressly agreed that the subject matter of the arbitration agreement relates to more than one country.
In legal literature the definition of the word «international» is far broader than that which is included in national or international acts of law. For instance, the French professor Emanuel Gaillard has argued that in addition to the stated definitions, there should be other elements in the determination:
(1) The nationality and place of domicile of the arbitration judges;
(2) The nationality of the parties to the dispute;
(3) The location of the arbitration institution;
(4) The place where the award is executed;
(5) The legal norms that are to be applied to the arbitral procedure;
(6) The legal norms that are to be applied to the merits.
See Gaillard, E. and J. Savage. Fouchard, Gaillard and Goldman on International Commercial Arbitration. The Hague, Boston and London: Kluwer Law International (1999), § 86.
- ² See James Miller & Partners vs. Whitworth Street Estates (Manchester), Ltd. (1970), AC 583. Other cases include Alsing Trading Co., Ltd. & Svenska Tandsticks Aktiebolaget vs. The Greet State award (1954), Sapphire International Petroleum, Ltd. vs. National Iranian Oil Co, BP (Exploration CO. Libya), Ltd., Libyan Arab Republic.
- ³ Gaillard and Savage, *op. cit.*, § 1183.
- ⁴ The Guatemalan Code of Civil and Commercial Procedure, Article 288. Quoted in Born, G.A. International Commercial Arbitration, 2nd ed. Ardsley, NY: Transnational Publishers (2001), p. 416.
- ⁵ Article 509.1 of the Civil Procedure Law states that the arbitral process shall be conducted in state language (Latvian) , unless the parties to the case have agreed otherwise.
- ⁶ Gaillard and Savage, *op. cit.*, § 1244.
- ⁷ Article 4.4(d) of the Convention states that upon receiving a request, the president of the arbitration court or the special committee is entitled to establish, directly or by reference to the rules and statutes of a permanent arbitral institution, the rules of procedure to be followed by the arbitrator(s), provided that the arbitrators have not established these rules themselves in the absence of any agreement thereupon by the parties.
- ⁸ This applies to France (Article 1494 of the Code of Civil Procedure), Switzerland (Article 182 of the Statutes of International Private Law), and the Netherlands (Article 1036 of the Code of Civil Procedure).
- ⁹ The ad hoc case Sapphire International Petroleum, Ltd. vs. National Iranian Oil Company, 1963, published in *International Law Review*, 1963, p. 169.
- ¹⁰ See the ad hoc case Texaco Overseas Petroleum Company (US) and California Asiatic Oil Company vs. the Government of the Libyan Arab Republic, 19 January 1977, published in Yearbook of Commercial Arbitration (1979), p. 177.
- ¹¹ Saudi Arabia vs. Arabian American Oil Company (Aramco), 27 International Law Reports (1963), p. 117. The case is well known for several fundamental notions. In interpreting the concession agreement, for instance, arbitrators established that «although the Concession Agreement is connected with the Hanbali school of Moslem law, as applied in Saudi Arabia--from from which it derives its validity and effectiveness---the Interpretation of this Agreement should not be based an that law alone. The Interpretation of contracts is not governed by rigid rules; it is rather an art, governed by principles of logic and common Sense, which purports to lead to an adaptation, as reasonable as possible, of the provisions of a contract to the facts of a dispute» See p. 172.
- ¹² Saudi Arabia vs. Arabian American Oil Company (Aramco), 27 International Law Reports (1963), p. 156.
- ¹³ Resolution No. 1262(XIII), see http://untreaty.un.org/ilc/guide/10_1.htm.
- ¹⁴ Article 6 of the Resolution on Arbitration between States, State Enterprises or State Entities, and Foreign Enterprises. Institute of International Law, adopted at Santiago, 12 September 1989.
- ¹⁵ The ad hoc case British Petroleum Company (Libya) vs. The Government of the Libyan Arab Republic, 53 International Law Reports (1979), pp. 297–388.
- ¹⁶ *Ibid.*, p. 147.
- ¹⁷ See Sommarajah, M. «Supremacy of the Renegotiation Clause in International Contracts», *Journal of International Arbitration*, Vol. 5, No. 2 (1988), pp. 97–114.

- ¹⁸ See the House of Lords case *Naviera Amazonia Paruana SA vs. Compania Internacional de Seguros de Peru*, 1998, 1 Lloyd's Report 116.
- ¹⁹ Lorniet, C. Florida International Arbitration Act, 26 ILM949, 1987, p. 952.
- ²⁰ ICC Case No. 5029, 1986. Yearbook of Commercial Arbitration, Vol. XII, 1987, pp. 113–123.
- ²¹ See Rensmann, T. Anational Arbitral Awards: Legal Phenomenon or Academic Phantom?», *Journal of International Arbitration*, Vol. 15, No. 2, 1998, pp. 37–66.
- ²² Constitutional Court Ruling on Case No. 2004-10-01, *Latvijas Vēstnesis*, No. 3167, 18 January 2005.
- ²³ Gaillard and Savage. Fouchard, Gaillard..., *op cit.*, § 82.
- ²⁴ Pellonppa, M. and D. D. Caron. The UNICTRAL Arbitration Rules as Interpreted and Applied. Helsinki: Finnish Lawyers' Publishing (1994), p. 63.
- ²⁵ Redfern, A. and M. Hunter. Law and Practice of International Commercial Arbitration, 2nd ed. London: Sweet & Maxwell (2003), p. 76.
- ²⁶ *Ibid.*, p. 89.
- ²⁷ Gaillard and Savage. Fouchard, Gaillard..., *op. cit.*, § 253. The authors note that Article 1.2 of the convention uses the concept of «arbitration awards» not only in terms of decisions that have been taken by arbitrators on specific matters, but also the decisions taken by the arbitral bodies. .
- ²⁸ This is stated in the first article of arbitration regulations in Switzerland, as well as in those of the International Chamber of Commerce and the Latvian Chamber of Commerce of Industry.
- ²⁹ Article 4.1(a) of the convention.
- ³⁰ Hacher, D.T. «The European Convention on International Commercial Arbitration of 1961. In Yearbook of Commercial Arbitration XX (1995), p. 1020.
- ³¹ Case before Tribunal d'arondissement de Luxembourg, 7 June 1993. In Yearbook of Commercial Arbitration XX (1995), p. 1067.
- ³² See <http://www.jus.uio.no/lm/switzerland.international.arbitration.convention.1969/24.html>.
- ³³ See <http://www.jus.uio.no/lm/france.arbitration.code.of.civil.procedure.1981>.
- ³⁴ Section 4 of the English Arbitration Statute.
- ³⁵ Cour d'appel de Paris (1reCh. suppl.), 26 avril 1985, Cour d'appel de Paris (1reChambre suppl.), 29 novembre 1985 Kluwerarbitration.com database.
- ³⁶ See <http://www.jus.uio.no/lm/switzerland.international.arbitration.convention.1969/24.html>.
- ³⁷ *The Bay Hotel v. Cavalier Construction Co Ltd*. UKPC 34 (2001), appeal No. 32.
- ³⁸ The case was appealed further, and the court found that US laws should have been applied in addition to the regulations. See <http://www.privacy-council.org.uk/output/Page50.asp>.
- ³⁹ In Section 506.
- ⁴⁰ Section 486¹ says that in addition to other information, the regulations of an arbitration tribunal must address the procedure for dispute resolution, as well as other procedural issues that are not in violation of the law.
- ⁴¹ Section 506.2.
- ⁴² Section 530.
- ⁴³ Section 536.
- ⁴⁴ Toope, S. Mixed International Arbitration. Grotius Publications, Ltd. (1990), p. 41.
- ⁴⁵ Redfern, A. Et al Law and Practice of International Commercial Arbitration. *Kluwer Law International*, 2004, § 2–13.
- ⁴⁶ Most countries allow for the setting aside of the arbitral awards in the national courts. Moreover, Article 6 of the UNICTRAL Model Law on International Commercial Arbitration of the United Nations Commission on International Trade Law, for instance, states that a court or other institution can assist an arbitration tribunal in specific instances (appointing an arbitrator, challenging an arbitrator, determining jurisdiction, or set aside an arbitral award).
- ⁴⁷ This is seen in Article 17 of the LCIA, Article 17 Swiss Chambers' Court of Arbitration, and Article 4 of Rules of Latvian Chamber of Commerce and Industry, among others.
- ⁴⁸ Examples include Article 22 of the Russian law on international commercial arbitration (<http://www.jus.uio.no/lm/russia.international.commercial.arbitration.1993/doc.html>), in Section 26 of the Bulgarian law on international arbitration (<http://www.bcci.bg/arbitration/lawofarbitr.htm>) and in Section 21 of the Iranian law on international arbitration. Section 25 of the Lithuanian law in this area says that hearings are to be held in Lithuanian, but in international cases, the arbitrators can decide on the language if the parties to the case have not reached agreement on the language or languages of the proceedings.
- ⁴⁹ It may be that the selection of language often has to do with the fact that arbitrators sometimes do not speak foreign languages. That is particularly true in Latvia. If parties have agreed on a language in their arbitration agreement, then that agreement is obligatory for the arbitrators, and an arbitrator who speaks the language must be found. In practice, however, there has been an indirect differentiation between levels of skills – the arbitrator's language skills may be less fluent in the proceedings

themselves than in the award from the arbitration tribunal. See Castineira, E. and M. Petsche. «The Language of the Arbitration: Reflections on the Selection of Arbitrators and Procedural Efficiency», *ICC International Court of Arbitration Bulletin*, Vol. 17, No. 1, 2006, p. 38. In any event, arbitrators must have sufficient language skills to be able to work in that language. If certain discounts can be given in this regard to arbitrators, then the chairman must have fluent skills in the relevant language. Latvian courts have affirmed that the arbitrator must speak the language agreed to by the parties. In Case No. CA-4208/20 (19 August 2004), the Department of Civil Cases of the Rīga Regional Court ruled that the arbitration panel in the relevant case not only heard a case over which it had no jurisdiction, but also violated the agreement between the parties on the language of the proceedings:

«From the agreements between the two parties, it is evident that the parties have made use of the rights which are given to them in Article 509.1 of the Civil Procedure Law and have agreed that the arbitration process shall be in English. From the 20 January 2004 award, it is evident that on 25 November 2003, the proceedings were in Latvian, and the assistance of a translator was used. This shows that the proceedings occurred in the state language, and only a few procedural activities occurred in English. The Department of Civil Cases finds that in this specific case it cannot be said that the agreement between the parties on the arbitration language was taken into account, because the proceedings should have taken place in English.»

In other words, the court found that an arbitrator who has insufficient or non-existent skills in the language which has been agreed to by the parties to a case in their arbitration agreement cannot hear the case even if all of the participants in the case understand the state language.

VALSTS GALVAS AIZSTĀŠANAS INSTITŪTS LATVIJĀ UN CITĀS ES VALSTĪS

Visu divdesmit septiņu ES dalībvalstu konstitucionālais regulējums paredz, ka šajās valstīs ir vienpersoniskas valsts galvas institūts, respektīvi, valsts galva ir viena persona, nevis koleģiāla institūcija.

Ņemot vērā, ka valsts galva ir persona, kas ieņem augstāko vietu valsts amatu hierarhijā, kura pārstāv valsti, reprezentē to un veic citas būtiskas valstiskas funkcijas, aktuāls no konstitucionālo tiesību viedokļa ir jautājums, kāda ir tiesiskā situācija un sekas gadījumā, ja šī persona saslimst, izbrauc no valsts, tiek atstādināta no amata vai citu iemeslu dēļ nespēj veikt valsts galvas pienākumus.

Lai atrisinātu šos jautājumus, katras valsts konstitūcijā vai citos normatīvajos aktos tiek paredzēta kārtība, kā rīkoties šādos gadījumos un kā aizstāt valsts galvu.

Galvenās atšķirības valsts galvas aizstāšanā ir saistītas ar to, vai attiecīgā valsts ir monarhija vai republika.

No divdesmit septiņām ES dalībvalstīm septiņas ir monarhijas: Apvienotā Karaliste, Beļģija, Dānija, Luksemburga, Nīderlande, Zviedrija un Spānija. Ņemot vērā, ka vēsturiskā skatījumā valsts prezidenta institūcija ir evolūcijas ceļā attīstījusies no monarha tiesiskā statusa,¹ vispirms aplūkosim valsts galvas aizvietošanas īpatnības ES monarhijās.

Valsts galvas aizstāšana monarhijās

Institūcijas, kuras aizstāj monarhus

Gadījumā, ja monarhs ir miris, tad saskaņā ar troņa mantošanas kārtību amatā tiek aicināts troņmantnieks. Savukārt, ja troņmantnieks ir nepilngadīgs vai arī ir kļuvis rīcībnespējīgs, monarha amata pienākumu izpildīšanai parasti tiek izveidota Reģentu padome vai iecelts reģents.

Par reģentiem ierasts izraudzīties tuvākos monarha radniekus, taču reģentiem obligāti nav nepieciešams būt asinsradniecībā ar monarhu, piemēram, par reģentiem var kļūt arī monarha laulātie. Par tuvāko pretendentu reģenta amatam tiek uzskatīti kroņprinči.² Piemēram, Beļģijas konstitūcijas 37. pants tieši noteic, ka gadījumā, ja monarhs ir atteicies no pilnvaru veikšanas vai arī ja parlaments ir apstiprinājis, ka monarhs ir valdīt nespējīgs, par reģentu kļūst iespējama monarha pēctecis ar priekšnoteikumu, ka viņš ir sasniedzis 18 gadu vecumu.³ Luksemburgas Lielhercogistes konstitūcija vēl precizē: ja troņmantnieks ir nepilngadīgs, reģenta pienākumus veic nepilngadīgā troņmantnieka māte. Arī Dānijā, ja monarha tronis ir vakants, monarha varu īsteno Parlamenta izraudzīts Lords protektors (*rigsforstander*), kurš parasti ir potenciālais troņa mantinieks.⁴

Atšķirīgs regulējums monarhijās ir gadījumā, ja monarhs ir devies ārpus valsts vai nespēj īslaicīgi veikt savus pienākumus. Piemēram, Luksemburgas monarhs lielhercogs saskaņā ar konstitūcijas 42. pantu var iecelt sev vietnieku (leitnantu), kurš ir asinsradnieks un reprezentē lielhercogu. Leitnantam bez atsevišķiem ierobežojumiem ir tādas pašas pilnvaras kā lielhercogam, viņa lēmumiem ir tāds pats spēks kā

lielhercoga lēmumiem, turklāt arī viņa persona ir neaizskarama. Konstitūcija arī noteic, ka lielhercogs jebkurā laikā var atsaukt leitnantam piešķirtās pilnvaras.⁵ Līdzīgs regulējums ir arī Apvienotajā Karalistē. Arī šajā valstī monarhs ir tiesīgs iecelt valsts padomniekus (*Counsellors of State*) izpildīt noteiktas funkcijas gadījumā, ja monarhs dodas ārpus valsts uz ilgāku periodu vai arī nespēj īstenot valsts galvas pienākumus veselības problēmu dēļ. Apvienotajā Karalistē valsts padomnieki ir monarha dzīvesbiedrs un pirmie 4 pēcteci pēctecības līnijā, kuri atbilst tādām pašām prasībām, kādas izvirzītas reģentiem. Patlaban karalienes Elizabetes II valsts padomnieki ir viņas dzīvesbiedrs Edinburgas hercogs, Velsas princis Čārlzs, Velsas princis Viljams, Velsas princis Harijs un Jorkas hercogs.⁶

Saskaņā ar Zviedrijas konstitucionālo tiesību regulējumu gadījumā, ja karalis nespēj veikt savus pienākumus, piemēram, atrodoties ārpus valsts robežām, viņu aizstāj pagaidu reģents, kurš ir karaliskās ģimenes loceklis, sasniedzis vismaz 18 gadu vecumu un ir troņmantnieku loka.

Savukārt specifiska kārtība ir noteikta Nīderlandē, jo šajā valstī pat tad, ja karaliene ir slima vai atrodas ārvalstīs (darba vizītē vai privātā atvaļinājumā), dokumenti tiek iesniegti viņai parakstīšanai. Nīderlandes karalienei nav vietnieku, un, arī atrodoties ārvalstīs, karalieni pavada viņas biroja personāls.⁷ Tikai tad, ja Nīderlandes monarhs ilgstoši nespēj pildīt savas karaliskās prerogatīvas, parlaments ieceļ reģentu, kurš veic monarha pienākumus. Pēdējo reizi monarha reģents Nīderlandē saskaņā ar konstitūcijas 37. pantu tika iecelts 1948. gadā, kad princese Juliāna (*Juliana*) uz laiku uzņēmās savas mātes – karalienes Vilhelminas (*Wilhelmina*) – pienākumus.⁸

Monarhu aizstāšanas juridiskie aspekti

Kā reģentu institūta kopīgās pamatiezīmes varētu minēt tās, ka reģenti pie savu pienākumu pildīšanas parasti tiek saukti ar parlamenta starpniecību un tie darbojas monarha vārdā.⁹ Par savu darbību reģenti, tāpat kā monarhi, nav atbildīgi, un arī reģenta persona ir neaizskarama. Savukārt, ja reģents būs veicis kādu noziedzīgu nodarījumu, pie atbildības viņš tiks saukts pēc tam, kad būs beidzis pildīt reģenta pienākumus.¹⁰

Par reģentu kompetences apjomu konstitucionālajās tiesībās ir atšķirīga izpratne, piemēram, Krievijas konstitucionālo tiesību zinātnieks M. Isajevs¹¹ norāda, ka reģentiem savu pienākumu pildīšanas laikā piemīt visa monarha varas pilnība un visas monarha funkcijas, savukārt K. Aranovskis¹² precizē, ka reģentu pilnvaras noteiktos gadījumos ir ierobežotas, piemēram, reģenti nav tiesīgi rīkoties ar monarha troni, tāpat uz reģentiem neattiecas īpašās monarhu privilēģijas – tiesības uz valdnieka simbolu un atribūtu izmantošanu, tiesības uz karalisko īpašumu u. c. Piemēram, aplūkojot reģenta institūtu Beļģijā, juridiskajā literatūrā tiek uzsvērts, ka abu parlamentu palātu kopšēdē ievēlētajam reģentam šajā valstī ir tāds pats statuss kā karalim un ka tas attiecas gan uz pilnvarām, gan privilēģijām.¹³

Reģenti var uzsākt savu pienākumu pildīšanu tikai pēc tam, kad ir devuši zvērestu jeb svinīgo solījumu.¹⁴ Piemēram, Luksemburgas reģents nodod speciālu reģenta zvērestu, ar kuru viņš sola būt uzticīgs monarham (lielhercogam) un ievērot konstitūciju un valsts likumus, turpretim Beļģijā reģenti dod to pašu svinīgo solījumu, ko dod pats Beļģijas karalis, kļūstot par monarhu.

Runājot par monarhu aizstāšanu ES dalībvalstīs, jāsecina, ka ES monarhijās ir visai līdzīgs valsts galvas aizstāšanas tiesiskais regulējums, kas nodrošina faktiski nepārtrauktu valsts galvas funkciju īstenošanu, turklāt reģenta institūtam šajās valstīs vairākkārt ir bijusi arī praktiska nozīme.

Valsts galvas aizstāšana republikās

Institūcijas, kuras aizstāj Valsts prezidentus

Latvijas Republikā Valsts prezidenta aizstāšanu reglamentē Satversmes 52. pants. Saskaņā ar šo tiesību normu gadījumā, ja Valsts prezidents atsakās no amata, nomirst vai tiek atsaukts, pirms viņa amata laiks ir beidzies, Valsts prezidenta vietu izpilda Saeimas priekšsēdētājs, kamēr Saeima izvēl jaunu Valsts prezidentu. Tāpat Saeimas priekšsēdētājs izpilda Valsts prezidenta vietu, ja pēdējais atrodas ārpus valsts robežas vai citādi aizkavēts izpildīt savu amatu.¹⁵ Tādējādi Latvija ir uzticējusi valsts galvas aizstāšanu Saeimas priekšsēdētājam. Citās ES dalībvalstīs prezidentu aizstāšanas regulējums ir atšķirīgi reglamentēts un ir pat grūti ieskicēt kopīgas iezīmes.

Atšķirībā no ASV un daudzām Ziemeļamerikas un Dienvidamerikas valstīm, ir acīmredzams, ka Eiropā nav izplatīts viceprezidenta institūts.

No visām ES dalībvalstīm Bulgārija ir vienīgā valsts, kur pastāv viceprezidenta institūts. Kā norādīts konstitucionālo tiesību doktrīnā, viceprezidentiem nevienā valstī nav nozīmīgu pilnvaru,¹⁶ tomēr attiecībā uz Bulgārijas viceprezidentu tam īsti nevarētu piekrist. Lai arī Bulgārijas 1991. gada konstitūcijā viceprezidenta kompetence nav konkretizēta un ir vispārīgi izsecināma tikai no konstitūcijas 92. panta, kurš noteic, ka Valsts prezidentam pienākumu izpildē palīdz viceprezidents,¹⁷ tomēr tā ir konkretizēta Bulgārijas Valsts prezidenta izdotajos dekrētos. Piemēram, 2002. gadā Bulgārijas prezidents Georgijs Parvanovs (*Georgi Parvanov*) izdeva dekrētu, ar kuru viceprezidentam ir nodots īstenot vairākas, autoresprāt, būtiskas valsts galvas kompetences, piemēram, īstenot apžēlošanas funkciju, lemt par Bulgārijas pilsonības piešķiršanu, atjaunošanu un atņemšanu, kā arī lemt par patvērumu piešķiršanu.¹⁸ Papildus tam viceprezidentam ir uzticēts īstenot Valsts prezidenta kreatīvo funkciju – iecelt amatā noteiktas amatpersonas.¹⁹ Līdz ar to jāsecina, ka Bulgārijas viceprezidenta kompetence ir visai būtiska, tomēr viceprezidentam, īstenojot savu kompetenci, ir jāņem vērā, ka viņš nevar rīkoties pretēji Valsts prezidenta izvēlētajai politikai un nesaskaņu gadījumā viņam ir jāatkāpjas.²⁰

Otra ES dalībvalsts, kuras konstitūcijā ir nostiprināts viceprezidenta institūts, ir Kipra. 1960. gadā pieņemtās Kipras Republikas konstitūcijas 1. pants noteic, ka «Kipra ir neatkarīga republika ar prezidentālu pārvaldi, kuras prezidents ir grieķis, bet viceprezidents – turks, kurus attiecīgi ievēlējušas Kipras grieķu un turku sabiedrības». ²¹ Taču praksē Kiprā viceprezidenta amats ir vakants, jo kopš 1963. gada decembra turki nepiedalās valsts institūciju darbībā un 1983. gadā turku kontrolētā Kipras teritorija pasludināja sevi par Ziemeļkipras Turku republiku, kuru atzīst tikai Turcija.²² Līdz ar to Bulgārija ir vienīgā ES dalībvalsts, kurā reāli pastāv viceprezidenta amats.

Tāpat kā Latvijā, vairumā ES dalībvalstu, piemēram, Lietuvā, Igaunijā, Ungārijā, Slovēnijā, Grieķijā, Portugālē, Valsts prezidenta aizvietošana tiek uzticēta parlamentu priekšsēdētājiem. Tajās valstīs, kur ir divpalātu parlamenti, aizstāšana tiek noteikta atšķirīgi, piemēram, Vācijā un Itālijā prezidentu aizstāj augšpalātas priekšsēdētājs, turpretim Polijā – apakšpalātas priekšsēdētājs, tomēr salīdzinoši biežāk šis pienākums tiek uzticēts augšpalātu priekšsēdētājiem.

Tādas valstīs kā Austrija, Somija un Malta ir uzticējušas Valsts prezidentu aizstāt premjerministram, bet Slovākija šos pienākumus ir nodevusi valdības kompetencē. Agrāk arī Veimāras konstitūcijā bija noteikts, ka kanclers vienlaikus varēja veikt Valsts prezidenta pienākumus, taču pastāv uzskats, ka tas noveda pie Ā. Hitlera diktatūras, un, mācoties no kļūdām, Vācijas 1949. gada Pamatlikuma autori izvēlējās prezidenta aizstāšanu uzticēt parlamenta augšpalātas – Bundesrāta – priekšsēdētājam.²³

Savdabīgs aizstāšanas regulējums ir Īrijā, jo šeit prezidentu aizvieto speciāla kolēģiāla institūcija, kuru sauc par Prezidenta komisiju. Šis komisijas sastāvā ietilpst

3 locekļi – Augstākās tiesas priekšsēdētājs, parlamenta apakšpalātas priekšsēdētājs un parlamenta augšpalātas – Senāta – priekšsēdētājs.²⁴

Kā jau iepriekš minēts, ja Austrijā Valsts prezidents īslaicīgi nespēj pildīt savus pienākumus, piemēram, slimības dēļ, viņa pienākumi tiek uzticēti premjerministram (kancleram), taču, ja prezidents nespēj veikt amata pienākumus ilgāk par 20 dienām, prezidenta aizstāšana, līdzīgi kā Īrijā, tiek uzticēta koleģiālai institūcijai. Atšķirība ir tā, ka Austrijā šīs kolēģijas sastāvā ir trīs parlamenta apakšpalātas prezidenti.²⁵ Praksē Austrijā šī kolēģija darbojas visai nesen, jo 2004. gadā savā pilnvaru termiņa laikā nomira prezidents Tomass Klestils (*Thomas Klestil*), un tādēļ līdz jauna prezidenta ievēlēšanai tā pildīja Valsts prezidenta pienākumus.

Daudzas valstis savās konstitūcijās ir noteikušas divpakāpju prezidenta aizstāšanas shēmu, respektīvi, atrunājušas kārtību, ko darīt tādā gadījumā, ja arī Valsts prezidenta aizvietotājs objektīvu iemeslu dēļ nespēj veikt Valsts prezidenta pienākumus. Kā piemēru varētu minēt Francijas konstitūciju, kura noteic, ka gadījumā, ja arī Senāta priekšsēdētājam ir kādi šķēršļi Valsts prezidenta amata pildīšanai, prezidenta amatu pilda valdība.²⁶ Divpakāpju prezidenta aizstāšanas modelis ir noteikts arī Somijā, Portugālē, Polijā un Maltā.

Savukārt Grieķijas konstitūcija²⁷ min pat trīs institūcijas, kuras ir tiesīgas pildīt Valsts prezidenta amatu; tās ir parlamenta priekšsēdētājs, savukārt, ja parlamentam tajā laikā nav priekšsēdētāja, tad iepriekšējais parlamenta priekšsēdētājs, bet, ja arī pēdējais no viņiem nevar ieņemt prezidenta vietu, to veic Ministru padome koleģiāli.

Salīdzinot ar citām valstīm, Latvijas konstitucionālais regulējums nesniedz atbildi uz to, kā rīkoties gadījumā, ja arī Saeimas priekšsēdētājs kādu objektīvu iemeslu dēļ nespētu veikt Valsts prezidenta pienākumus. Tāda situācija praksē ir pilnīgi iespējama, tāpēc, lai izvairītos no juridiskiem sarežģījumiem, būtu vēlams, sekojot citu valstu paraugam un pieredzei, arī LR Satversmē noteikt vairākpakāpju aizstāšanas kārtību un norādīt, kas izpilda Valsts prezidenta amatu gadījumā, ja to nespēj pildīt Saeimas priekšsēdētājs.

Valsts prezidenta vietas izpildītāja kompetence

Valsts prezidenta vietas izpildītāju tiesības un pienākumi parasti ir ierobežoti salīdzinājumā ar pašam prezidentam piešķirtajām tiesībām un pienākumiem. Lielākais vairums valstu, t. sk. ES dalībvalstis, savās konstitūcijās konkrēti nosaka tās tiesības un pienākumus, kurus nav tiesīgs īstenot prezidenta vietas izpildītājs. Šāds regulējums ir, piemēram, Lietuvas, Igaunijas, Rumānijas, Francijas un Grieķijas konstitūcijā.

Pētot jautājumu par kompetences ierobežojumiem, jāsecina, ka katrai valstij ir individuāla pieeja kompetencēm, kuras aizvietotājs nav tiesīgs veikt, tomēr dominējoši ir šādi kompetences ierobežojumi:

- 1) vairumā valstu (piemēram, Lietuvā, Rumānijā, Francijā, Polijā, Ungārijā, Grieķijā) Valsts prezidenta aizvietotāji nav tiesīgi atlaist parlamentu un izsludināt ārkārtas parlamenta vēlēšanas;
- 2) lielākajā vairumā ES valstu (piemēram, Lietuvā, Grieķijā) Valsts prezidenta vietas izpildītājam nav tiesību atlaist valdību, valdības ministrus un iecelt amatā jaunus ministrus;
- 3) līdzīgi arī lielākā daļa valstu Valsts prezidenta aizstājējiem nepiešķir tiesības prasīt referendumu sarīkošanu (tas tieši noteikts, piemēram, Francijas, Rumānijas un Grieķijas konstitūcijā).

Interesanti, ka mūsu kaimiņvalsts Igaunijas parlamenta priekšsēdētājam, izpildot prezidenta amatu, teorētiski ir tiesības izsludināt ārkārtas parlamenta vēlēšanas, taču tādā gadījumā ir nepieciešams saņemt augstākās tiesas – Valsts tiesas – piekrišanu. Tāpat arī Valsts tiesai ir jāakceptē prezidenta vietas izpildītāja atteikums izsludināt likumus.²⁸

Ungārijā papildus jau iepriekš minētajam ierobežojumam atlaist parlamentu Valsts prezidenta aizvietotājs nav tiesīgs atdot parlamentam otrreizējai caurlūkošanai likumus vai nosūtīt tos Konstitucionālajai tiesai pārbaudei.²⁹

Rumānijas 1991. gada konstitūcijas 97. pants noteic, ka Valsts prezidenta aizvietotājam nav prezidentam piešķirtās tiesības uzrunāt ar ziņojumu parlamentu par galvenajiem valsts politikas jautājumiem.³⁰

Kā visai savdabīgs jāizceļ kompetences regulējums, kas noteikts Čehijas konstitūcijā³¹. Īpatnēja no varas dalīšanas teorijas viedokļa ir premjerministram kā Valsts prezidenta vietas izpildītājam piešķirtā tiesība iecelt amatā tiesnešus. Tāpat specifiska ir arī apakšpalātas priekšsēdētājam kā Valsts prezidenta aizvietotājam piešķirtā tiesība atlaist Pārstāvju palātu un iecelt un atsaukt premjeru un citus valdības locekļus, pieņemot viņu demisiju.

Kā zināms, vairumā valstu, t. sk. Latvijā, galvenais prezidentu aizstājēju praksē īstenotais pienākums ir izsludināt likumus, tomēr kā izņēmums jānorāda Slovērijas normatīvais regulējums, jo šajā valstī saskaņā ar 1992. gada konstitūcijas 102. pantu³² Valsts prezidenta amata izpildītājs nav tiesīgs izsludināt likumus.

Protams, sarežģītāka situācija ir tajās valstīs, kur konstitūcija nenosaka vietas izpildītāja kompetences apjomu, un praksē tas var radīt zināmas juridiskas problēmas. Arī LR Satversmē, kā zināms, nav atrodams Valsts prezidenta aizvietotāja kompetences regulējums. Mūsu valsts normatīvo aktu regulējums nesniedz atbildi uz jautājumu, vai Saeimas priekšsēdētājs ir tiesīgs realizēt visas Valsts prezidenta tiesības un pildīt pienākumus, tomēr konstitucionālo tiesību teorijā un praksē izveidojusies nostāja, ka Valsts prezidenta aizvietotāji pilda tikai tos prezidenta pienākumus, kuri neprasa Valsts prezidenta subjektīvās gribas izpaušmi jeb, kā norādīts mūsdienu juridiskajā literatūrā,³³ «pienākumu izpildītājs var tikai pildīt funkciju, bez ieskata tiesībām». Piemēram, nav šaubu par Valsts prezidenta aizvietotāja tiesībām izsludināt likumus, tomēr diskutabls ir jautājums par to, vai Valsts prezidenta vietas izpildītājam ir tiesības nosūtīt parlamentam likumus otrreizējai caurlūkošanai un apžēlot noziedzniekus. Lai izvairītos no iespējamiem pārpratumiem, būtu vēlams arī Latvijā, līdzīgi kā vairumā valstu, noteikt konkrētas funkcijas, kuras Valsts prezidenta vietas izpildītājs nav tiesīgs īstenot, piemēram, ietverot tādas aizliegumus kā atlaist Saeimu, apžēlot noziedzniekus, izmantot likuma ierosināšanas tiesību, tiesību prasīt likuma otrreizēju caurlūkošanu, apturēt likuma publicēšanu, kā arī nominēt Ministru kabineta vadītāju.

Dažās valstīs laikā, kad Valsts prezidenta amats ir vakants, tas uzliek zināmus kompetences ierobežojumus arī citām valsts institūcijām. Piemēram, 1958. gada Francijas konstitūcijas 7. pants³⁴ noteic, ka tikmēr premjerministrs nevar nodot apstiprināšanai parlamentā valdības deklarāciju, tāpat šajā laikā Francijas premjerministram un parlamenta deputātiem nav tiesību ierosināt konstitūcijas grozījumus.

Valsts prezidenta vietas izpildītāja amata savienojamība

Arī par Valsts prezidenta vietas izpildītāja amata savienojamību ES dalībvalstīm ir atšķirīga pieeja.

Daudzās valstīs, piemēram, Lietuvā, Vācijā, Igaunijā, Portugālē, Ungārijā u. c., lai izvairītos no tā, ka Valsts prezidenta vietas izpildītājs varētu nonākt divdomīgā situācijā, tiek noteikts, ka tikmēr Valsts prezidenta vietas izpildītājam jāpārtrauc pildīt savus amata pienākumus. Savukārt Latvijā normatīvie akti nenoteic, ka Saeimas priekšsēdētājam, izpildot Valsts prezidenta pienākumus, būtu jāpārtrauc pildīt Saeimas priekšsēdētāja pienākumus. Šāds ierobežojums jo īpaši noderīgs varētu būt gadījumos, ja Valsts prezidenta vakance ir ilgstoša, jo vienai personai var būt sarežģīti vienlaikus sekmīgi izpildīt abu Latvijas Republikas augstāko amatpersonu pienākumus.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Balodis, R. Kā izpaužas Valsts prezidenta kreatīvā funkcija. *Jurista Vārds*, 2003, 7. janvāris, Nr. 1 (259).
- ² Арановский, К. В. Государственное право зарубежных стран. Москва: Издательская группа «ФОРУМ-ИНФРА-М», 1999, с. 410.
- ³ Constitutional Law of 15 EU Member states. Ed. L. Prakke, C. Kortmann. Kluwer Legal Publishers, 2004, p. 96.
- ⁴ Eades, D. Facing the future: Young Scandinavian royalty. *Scandinavian Review*, Winter, 1996.
- ⁵ Constitutional Law of 15 EU Member states. Ed. L. Prakke, C. Kortmann. Kluwer Legal Publishers, 2004, p. 553.
- ⁶ Pieejams: <http://www.heraldica.org>
- ⁷ Pieejams: <http://www.kabinetderkoning.nl>
- ⁸ Ibid.
- ⁹ Чиркин, В. Е. Конституционное право зарубежных стран. Третье издание. Москва: Юрист, 2003, с. 303.
- ¹⁰ Всемирная история государства и права. Энциклопедический словарь. Москва: Инфра-М, 2000, с. 288.
- ¹¹ Исаев, М. А. Механизм государственной власти в странах Скандинавии. Москва: «ОАО Издательский дом Городец», 2004, с. 178.
- ¹² Арановский, К. В. Государственное право зарубежных стран. Москва: Издательская группа «ФОРУМ-ИНФРА-М», 1999, с. 410.
- ¹³ Treatise on Belgian Constitutional Law. Ed. Prof. Dr. iur. A. Alen. Kluwer Law and Taxation Publishers, 1992, p. 60. Sk. arī Constitutional Law of 15 EU Member states. Ed. L. Prakke, C. Kortmann. Kluwer Legal Publishers, 2004, p. 96.
- ¹⁴ Исаев, М. А. Механизм государственной власти в странах Скандинавии. Москва: «ОАО Издательский дом Городец», 2004, с. 178.
- ¹⁵ LR Satversme, 15.02.1922. *Latvijas Vēstnesis*, 01.07.1993., Nr. 43. Informācija par to, ka Saeimas priekšsēdētājs uzņemas Valsts prezidenta pienākums, tiek publicēta oficiālajā laikrakstā «Latvijas Vēstnesis». Saskaņā ar to Valsts prezidents paziņo, ka noteiktā laikā, piemēram, atradīsies ārpus valsts robežām un ka tikmēr Valsts prezidenta vietu saskaņā ar LR Satversmes 52. pantu izpildīs Saeimas priekšsēdētājs. Izveidojusies arī prakse, ka vienlaikus tiek publicēts arī Saeimas priekšsēdētāja paziņojums, kurā tiek norādīts, ka noteiktā laika posmā viņš izpildīs Valsts prezidenta vietu. Sk. Atrodoties ārpus valsts robežām un nododot Valsts prezidenta vietu Saeimas priekšsēdētājam. *Latvijas Vēstnesis*, 15.12.2006. 200 (3568).
- ¹⁶ Чиркин, В. Е. Конституционное право зарубежных стран. Третье издание. Москва: Юрист, 2003, с. 314.
- ¹⁷ Bulgārijas Konstitūcija (1991) Pieejams: http://www.president.bg/en/v_pravo.php
- ¹⁸ Decree No. 53, January 23, 2002. Pieejams: http://www.president.bg/en/v_pravo.php
- ¹⁹ Ibid.
- ²⁰ Чиркин, В. Е. Конституционное право зарубежных стран. Третье издание. Москва: Юрист, 2003, с. 314.
- ²¹ Kipras Republikas Konstitūcija (1960) Pieejams: <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/cyprus.pdf>
- ²² Pieejams: <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/cy>
- ²³ Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/President_of_Germany#Succession
- ²⁴ Īrijas Republikas Konstitūcija (1937) Pieejams: <http://www.taoiseach.gov.ie>. Interesanti, ka arī 2002. gadā J. Bojāra, V. Cielavas un G. Zemrībo darba grupā izstrādātajā Satversmes grozījumu projektā bija ierosināts Valsts prezidenta pienākumus uzticēt kolēģijai, kas sastāvētu no Saeimas priekšsēdētāja, Augstākās tiesas priekšsēdētāja un Satversmes tiesas priekšsēdētāja. Pieejams: www.politika.lv
- ²⁵ Austrijas Republikas Konstitūcija (1920) Pieejams: http://www.ris.bka.gv.at/erv/erv_1930_1.pdf
- ²⁶ Constitutional Law of 15 EU Member states. Ed. L. Prakke, C. Kortmann. Kluwer Legal Publishers, 2004, p. 324.
- ²⁷ Grieķijas Republikas Konstitūcija (1975) Pieejams: <http://www.presidency.gr>
- ²⁸ Igaunijas Republikas Konstitūcija (1992) Pieejams: <http://www.president.ee/en/>
- ²⁹ Ungārijas Republikas Konstitūcija (1949) Pieejams: www.president.hu
- ³⁰ Rumānijas Republikas Konstitūcija (1991) Pieejams: [http://www.cdep.ro/pls/dic/act_show?ida=1&idl=2&tit=3#t3c2s\)a97](http://www.cdep.ro/pls/dic/act_show?ida=1&idl=2&tit=3#t3c2s)a97)
- ³¹ Čehijas Republikas Konstitūcija (1992) Pieejams: http://www.hrad.cz/en/ustava_cr/index.shtml
- ³² Slovākijas Republikas Konstitūcija (1992) Pieejams: http://www.concourt.sk/A/a_index.htm
- ³³ Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. Konstitucionālās tiesības. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 324. lpp.
- ³⁴ Francijas Republikas Konstitūcija (1958) Pieejams: <http://www.assemblee-nationale.fr>

SUBSTITUTION FOR THE HEAD OF STATE IN LATVIA AND OTHER EU COUNTRIES

The constitutional regulations of all 27 EU Member States provide a one-person institution of the head of state in these countries, namely, the head of state is a single person instead of a collegial institution.

In view of the fact that the head of state is a person who takes the highest position in the hierarchy of state offices, represents the state, and performs other essential functions of national importance, the following issue should be noted, which is topical in the light of constitutional rights: what is the legal situation and the consequences in case this person falls ill, leaves the state, is impeached, or is unable to perform the functions of the head of state due to some other reasons?

To solve the above issues, a special procedure is provided for in the constitution of each country or other laws and regulations, prescribing how to act in such cases and in what way the substitution for the head of state should be carried out.

The main distinctions in the substitution for the head of state depend on the fact whether the respective country is a monarchy or a republic.

Seven of the 27 EU Member States are monarchies, namely: the United Kingdom, Belgium, Denmark, Luxembourg, the Netherlands, Sweden, and Spain. Considering the fact that historically the institution of the head of state has developed through evolution from the legal status of a monarch¹, let us first discuss the peculiarities of the substitution for the head of state in the EU monarchies.

Substitution for the head of state in monarchies

Institutions substituting monarchs

In case the monarch is dead, in accordance with the procedure of succession to the crown, the heir to the throne is called to the crown, whereas in case the heir to the throne is a minor, or the monarch has become incapable, then the regent board is created, or a regent appointed, for the discharge of the monarch's functions.

Habitually, the closest relatives of the monarch are chosen as regents; however, consanguinity is not a prerequisite for being a regent – for example, the spouses of monarchs can become regents. Crown princes are deemed the closest claimants to the office of regents.² For example, Article 37 of the Belgian Constitution directly provides that in case the monarch has abdicated his authority, or if the Parliament has confirmed that the monarch is unable to rule, the potential successor of the monarch becomes a regent, with the prerequisite that he is at least 18 years old.³ The Constitution of the Grand Duchy of Luxembourg specifies that in case the heir to the throne is a minor, the responsibilities of the regent are taken by the mother of the under-age monarch. In Denmark, too, in case the throne is vacant, the power of the monarch is enforced by a Lord Protector (*rigsforstander*), designated by the Parliament, who is habitually the potential heir to the throne.⁴

A different regulation is in effect in monarchies in case the monarch has set off beyond the borders of his country or is temporarily unable to perform his functions.

For example, in accordance with Article 42 of the Constitution, the Monarch-Grand Duke of Luxembourg can appoint his deputy (lieutenant) who is his blood-relation and represents the Grand Duke. Except for some limitations, the lieutenant holds the same authority as the Grand Duke, his decisions have the same force as those of the Grand Duke, and also his person is immune. The Constitution also provides for the fact that the Grand Duke can cancel the authority granted to the lieutenant.⁵ A similar regulation is effective in the United Kingdom. Also in this country a monarch is empowered to appoint Counselors of State to perform definite functions in case the monarch leaves the country for a lengthy period or is unable to perform the functions of the head of state due to health problems. In the United Kingdom, Counselors of State include the monarch's spouse and the first four successors in the lineage, who live up to the same requirements that have been set for regents. Presently, the Counselors of State for Queen Elisabeth II are her spouse, the Duke of Edinburgh, Prince Charles of Wales, Prince Harry of Wales, and the Duke of York.⁶

In compliance with Swedish constitutional regulations, in case the monarch is unable to perform his functions, for example, while being beyond the borders of his country, he is substituted by a temporary regent who is a member of the royal family, has reached at least 18 years of age and is one of the heirs to the throne.

A specific procedure has been provided for in the Netherlands, namely, in this country the documents are submitted to the Queen for signature even if she is ill or abroad (on a working visit or on private vacation). The Queen of the Netherlands has no deputies, and when abroad she is accompanied by members of her staff.⁷ Only in case the monarch of the Netherlands is unable to realise the royal prerogatives for a lengthy period, the Parliament appoints the regent who performs the functions of the monarch. The last time when a regent for the monarch was designated, in accordance with Article 37 of the Constitution, was in 1948 when Princess Juliana undertook the responsibilities of her mother Wilhelmina.⁸

Legal aspects of substitution for monarchs

Among the common features of the regent institution, the following one can be mentioned: regents can be called to the discharge of their functions via the Parliament and they act in the name of the monarch.⁹ Regents as well as monarchs are not responsible for their actions and their person is immune. However, in case a regent has committed an offence, he/she will be called to justice after he has finished performing the functions of a regent.¹⁰

Understanding varies about the scope of authority of regents as provided by the constitutional law, for example, an expert of constitutional law from Russia, M. Isaev¹¹, points out that regents, during the time when they perform their functions, have the full power of the monarch and all of the monarch's functions, whereas K. Aranovskii¹² specifies that the authority of regents are restricted in certain cases, for example, regents are not authorized to handle the monarch's throne; furthermore, regents do not also possess the special monarch's privileges as the right to the use of the monarch's symbols and attributes, the right to the royal property, etc. When discussing the regent institution in Belgium, in the legal literature the emphasis is laid on the fact that in this country the regent elected in a joint session of the Senate and the Chamber of Representatives has the same status as the King, and that this concerns authorities as well as privileges.¹³

Regents can start performing their functions only after they have taken an oath or a vow.¹⁴ For example, the Regent of Luxembourg takes a special regent's oath according to which he vows to be loyal to the monarch (Grand Duke) and observe the

Constitution and the national law, while the regents in Belgium take the same vow that is taken by the Belgian King himself when he becomes the monarch.

Summarizing the substitution for monarchs in EU Member States, the conclusion is that in EU monarchies, the legal regulation of substitution for the head of state is rather similar, which ensures practically continuous realization of the functions of the head of state; moreover, the regent institution in these countries more than once has also had a practical meaning.

Substitution for the head of state in republics

Institutions substituting presidents of the state

In the Republic of Latvia the substitution for the President of the State is regulated by Article 52 of the Satversme (Constitution of Latvia). In accordance with this legal regulation, in case the President of the State abdicates from his office, dies, or is deposed before the end of his term of office, the President of the State is substituted by the Chairman of the Saeima (Parliament of Latvia) while the Saeima elect a new President of the State. Similarly, the Chairman of the Saeima substitutes the President of the State in case the latter is beyond the borders of the state or otherwise impeded from performing his office.¹⁵ Thus, Latvia has assigned the substitution for the head of state to the Chairman of the Saeima. In other EU Member States the regulation of substitution for presidents is regulated in distinctive ways and it is complicated to outline any common features.

Unlike the USA and many North American and Central American countries, the vice president's institution is apparently not widespread in Europe.

Of all EU Member States, Bulgaria is the only one where the Vice President institution exists. As pointed out in the doctrine of constitutional law, vice presidents have no significant authorities in any of the states;¹⁶ however, this could be questionable in relation to the Vice President of Bulgaria. Although the competence of the Vice President is not specified in the Bulgarian 1991 Constitution, and it is generally to be inferred only from Article 92 of the Constitution, which rules that the Vice President assists the President of the State in performing his functions¹⁷, nevertheless, it is specified in the decrees passed by the Bulgarian President of the State. For example, in 2002, the President of Bulgaria, Georgi Parvanov, passed a decree under the provisions of which the Vice President had been delegated several, to the author's mind, essential powers of the head of state – for example, realization of the function of amnesty, decision-making about granting, restoring and deprivation of Bulgarian citizenship as well as about granting of asylum.¹⁸ In addition, the Vice President has been assigned to perform the creative function of the President of the State concerning appointment of definite officials.¹⁹ Thus, it is to be concluded that the authority of the Bulgarian President of the State is rather significant, but nonetheless, the Vice President, while realizing his/her competence, has to take into account that he/she cannot act against the politics chosen by the President of the State, and that he/she must withdraw in case of disagreements.²⁰

Another EU Member State in the Constitution of which the Vice President institution is established is Cyprus. Article 1 of the 1960 Constitution of the Republic of Cyprus provides that «Cyprus is an independent Republic with a presidential government and will have a President who shall be a Greek Cypriot and a Vice-President who shall be a Turkish Cypriot, elected by the Greek Cypriot and Turkish Cypriot communities respectively.»²¹ However, it is to be noted that in practice the position of the Vice President is vacant in Cyprus, because since December 1963 the Turks have not taken part in the functioning of state institutions, and in 1983, the

territory of Cyprus controlled by the Turks announced herself as the Turkish Republic of Northern Cyprus, which is recognized only by Turkey.²² Thus, Bulgaria is the only EU Member State where the office of Vice President really exists.

In the most part of the EU Member States, including in Latvia, substitution for the president of the state is assigned to chairmen of parliaments – for example, in Lithuania, Estonia, Hungary, Slovenia, Greece, and Portugal. In the countries with two-chamber parliaments there are different rules for substitution; for example, in Germany and Italy the president is substituted by the chairman of the Upper House, whereas in Poland – by the chairman of the Lower House. However, comparatively more frequently chairpersons of upper houses are charged with this responsibility.

Countries like Austria, Finland, and Malta have assigned the substitution for the state president to the prime minister, while Slovakia has delegated this responsibility to the Government. It is to be noted that formerly also in the Weimar Constitution it was provided that the Chancellor could perform the functions of the State President; yet, according to literature, this was an essential factor that brought about Adolf Hitler's dictatorship. To learn from mistakes, the authors of 1949 German Basic Law decided to assign the substitution for the President to the chairman of the Upper House of the Parliament – Bundesrat.²³

A peculiar regulation of substitution is in effect in Ireland, since the President there is substituted by a special collegial institution entitled the Presidential Commission, which comprises three members: Chief Justice of the Supreme Court, chairman of the Lower House of the Parliament, and chairman of the Upper House of the Parliament – the Senate.²⁴

As mentioned before, in Austria, in case the President of the State is temporarily unable to perform his functions, for example, due to illness, his functions are delegated to the Prime Minister (Chancellor); however, in case the President is unable to exercise his functions for a longer period than 20 days, then similarly as in Ireland the substitution for the president is assigned to a collegial institution. The difference is that in Austria this Board comprises three presidents of the Lower House of the Parliament.²⁵ It is to be noted that in Austria this Board has started functioning not long ago, since in 2004 President Thomas Klestil died during his term of office, and therefore, this Board performed the functions of the State President until the election of the new president.

Many countries have established a two-stage scheme of substitution for the president, namely, they have prescribed the procedure for the situation when the substitute for the state president, too, is unable to perform the functions of the state president, due to objective reasons. The French Constitution could be mentioned as an example which prescribes that in case the Chairman of the Senate is impeded from the performance of the office of the State President, the Government is the one to perform these functions.²⁶ A two-stage model of substitution for the state president has also been established in Finland, Portugal, Poland, and Malta.

Meanwhile, the Constitution of Greece²⁷ mentions even three institutions that are authorized to perform the office of the President of the State; these are the following: Chairman of the Parliament; in case Parliament has no chairman at that moment, then the previous chairman of the Parliament undertakes this; but in case also the latter is unable to substitute the President, then the Council of Ministers performs these functions collegially.

Compared to other countries, the constitutional regulation of Latvia fails to provide an answer to the question, what actions to take in case the Chairman of the Saeima is also unable, due to some objective reasons, to perform the functions of the President of the State. In light of the fact that such a situation is fairly possible in

practice and in order to avoid legal complications, it would be advisable – following the examples and experience of other countries – to establish a multi-stage procedure of substitution also in the RL Satversme, pointing out who should perform the office of the President of the State in case the Chairman of the Saeima is unable to do this.

Authority of the acting president

The rights and obligations of acting state presidents are usually restricted in comparison to the rights and obligations vested to the president himself. The majority of states, including the EU Member States, in their constitutions define precisely the rights and obligations that the acting state president is not authorized to exercise. Such a regulation is present, for example, in the constitutions of Lithuania, Estonia, Romania, France, and Greece.

Studies of the issue concerning limitations of authority allow the conclusion that each country has an individual approach to competences that the substitute is not authorized to exercise; nonetheless, the following limitations of authorities are the dominating ones:

- 1) in the majority of countries, acting state presidents are not authorized to dissolve parliaments and announce extraordinary parliamentary elections (e.g., in Lithuania, Romania, France, Poland, Hungary, Greece);
- 2) in the majority of the EU states the acting state president is not authorized to dissolve the government and appoint new ministers (e.g., in Lithuania, Greece);
- 3) similarly, the majority of countries also do not vest acting state presidents in the right to demand organization of referendums (this is directly pointed out, e.g., in the constitutions of France, Romania, and Greece).

Interestingly, the Chairman of the Parliament of our neighbouring country Estonia, while performing the office of the State President, theoretically is authorized to announce extraordinary parliamentary elections, yet, in such a case the consent of the Supreme Court – the State Court – is necessary.²⁸ The State Court should accept the refusal of the acting President to promulgate laws.

In Hungary, in addition to the abovementioned limitation for dissolution of the Parliament, the acting President is not authorized to return statutes to the Parliament for a repeated screening, or send them for examination to the Constitutional Court.²⁹

Article 97 of the 1991 Constitution of Romania provides that the acting President does not have the right vested in the president, to address the Parliament with a report on the main issues of state policy.³⁰

The regulation of authority provided for in the Constitution of the Czech Republic³¹ is to be singled out as a very peculiar one. A particular feature is the right vested in the acting State President, to appoint justices. Similarly, a specific trait is the right endowed to the Chairman of the Lower House, as an acting President, to dissolve the House of Representatives and appoint and dismiss the Prime Minister and other members of the Government, and accept their resignation.

It is known that in the majority of countries, including in Latvia, the main obligation which is exercised in practice by acting presidents is the promulgation of laws; however, the regulation in effect in Slovakia should be pointed out as an exception, since in this country the acting President is not authorized to promulgate laws, in accordance with Article 102 of the 1992 Constitution.³²

Certainly, the countries in which the constitution does not establish the scope of authority of the acting president see a more complicated situation, and this can create certain legal problems in practice. It is also known that in the RL Satversme no regulation can be found concerning the authority of the acting State President.

Regulation of the laws and regulations of our country does not provide an answer to the question whether the Chairman of the Saeima is authorized to perform all the rights and obligations of the President of the State, but nevertheless, in the theory and practice of constitutional law a position has been formed that acting presidents perform only those President's obligations that do not require the manifestation of the subjective will of the President of the State, or, as pointed out in contemporary legal literature,³³ «the acting president can perform only the function, lacking the right of an opinion.» For example, the right of the acting President to promulgate laws is indubitable; however, the question whether the acting State President is authorized to return the statutes for repeated screening and pardon criminals is controversial. To avoid potential misunderstandings, it would be desirable also in Latvia, similarly as in the majority of other countries, to determine specific functions that the acting State President is not authorized to exercise, for example, including prohibitions like dissolution of the Saeima, pardoning criminals, exercising the right of introducing a bill or the right to demand a repeated screening of a statute, relieving the publication of a law, as well as nominating the Prime Minister.

It is to be noted that in some countries, during the time when the office of the state president is vacant, this also forces certain limitations of authority to other state institutions. For example, Article 7 of the French Constitution³⁴ provides that during this time period the Prime Minister should not submit the Government declaration to the Parliament for confirmation, and also the French Prime Minister and parliamentary deputies are not authorized to bring in amendments to the Constitution.

Compatibility of the office of the acting state president

The EU Member States have a distinctive approach to the issue of compatibility of the office of the acting state president.

In many countries, for example, in Lithuania, Germany, Estonia, Portugal, Hungary, etc., to avoid a case when the acting president could find him/herself in an ambiguous situation, it is prescribed that the acting president should meanwhile discontinue the functions of his office. However, the laws and regulations of Latvia do not provide that the Chairman of the Saeima, when acting as the President of the State, should discontinue his functions as the Chairman of the Saeima. Such a limitation could be especially appropriate in cases when the vacancy of the President of the State lasts for a longer period, since it could be complicated for a single person to exercise the functions of both the highest officials of the Republic of Latvia simultaneously and successfully.

References and Endnotes

- ¹ Balodis, R. Kā izpaužas Valsts prezidenta kreatīvā funkcija, *Jurista Vārds*, 2003. gada 7. janvāris, Nr. 1 (259).
- ² Арановский, К. В. Государственное право зарубежных стран. Москва: Издательская группа, ФОРУМ-ИНФРА-М», 1999, с. 410.
- ³ Constitutional Law of 15 EU Member States. Ed. L. Prakke, C. Kortmann. Kluwer Legal Publishers, 2004, p. 96.
- ⁴ Eades, D. Facing the future: Young Scandinavian royalty. *Scandinavian Review*, Winter, 1996.
- ⁵ Constitutional Law of 15 EU Member States. Ed. L. Prakke, C. Kortmann. Kluwer Legal Publishers, 2004, p. 553
- ⁶ Internet: <http://www.heraldica.org>
- ⁷ Internet: <http://www.kabinetderkoning.nl>
- ⁸ Ibid.
- ⁹ Чиркин, В. Е. Конституционное право зарубежных стран. Третье издание. Москва: Юрист, 2003. с. 303.

- ¹⁰ Всемирная история государства и права, Энциклопедический словарь. Москва: Инфра-М, 2001. с. 288.
- ¹¹ *Исаев, М. А.* Механизм государственной власти в странах Скандинавии. Москва: ОАО Издательский дом Городец, 2004. с. 178.
- ¹² *Арановский, К. В.* Государственное право зарубежных стран. Москва: Издательская группа «ФОРУМ-ИНФРА-М», 1999. с. 410.
- ¹³ Treatise on Belgian Constitutional Law. Ed. Prof. Dr. iur. A. Alen. Kluwer Law and Taxation Publishers, 1992, p. 60. See also Constitutional Law of 15 EU Member States. Ed. L. Prakke, C. Kortmann. Kluwer Legal Publishers, 2004, p. 96.
- ¹⁴ *Исаев, М. А.* Механизм государственной власти в странах Скандинавии. Москва: ОАО Издательский дом Городец, 2004. с. 178.
- ¹⁵ LR Satversme, 15.02.1922. Published in: Latvijas Vēstnesis 01.07.1993, Nr. 43. Information on the fact that the Chairman of Saeima undertakes the responsibilities of the President of the State is published in the official newspaper *Latvijas Vēstnesis* in accordance with which the President of the State announces that he would be beyond the borders of the State in a certain time period and, under Article 52 of the RL Satversme, the President of the State will be substituted by the Chairman of the Saeima. Currently, a habitual practice is also the procedure that a statement of the Chairman of the Saeima is published simultaneously containing a note that in the definite time period he/she will substitute the President of the State. See: Atrodoties ārpus valsts robežām un nodotot Valsts prezidenta vietu Saeimas priekšsēdētājam. Latvijas Vēstnesis, 15.12.2006. 200 (3568).
- ¹⁶ *Чиркин, В. Е.* Конституционное право зарубежных стран. Третье издание. Москва: Юрист, 2003. с. 314.
- ¹⁷ Constitution of Bulgaria (1991) Internet: http://www.president.bg/en/v_pravo.php
- ¹⁸ Decree No. 53, January 23, 2002. Internet: http://www.president.bg/en/v_pravo.php
- ¹⁹ Ibid.
- ²⁰ *Чиркин, В. Е.* Конституционное право зарубежных стран. Третье издание. Москва: Юрист, 2003. с. 314.
- ²¹ Constitution of Cyprus (1960) Internet: <http://confinder.richmond.edu/admin/docs/cyprus.pdf>
- ²² Internet: <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/cy>
- ²³ Internet: http://en.wikipedia.org/wiki/President_of_Germany#Succession
- ²⁴ Constitution of the Republic of Ireland (1937) <http://www.taoiseach.gov.ie>. Interestingly, in 2002, it was suggested in the draft amendments to the Satversme, elaborated by the working group of J. Bojārs, V. Cielava, and G. Zemribo, to assign the functions of the President of the State to a board comprising the Chairman of the Saeima, Chief Justice of the Supreme Court, and Chairman of the Satversme Court. See www.politika.lv
- ²⁵ Constitution of Austria (1920.) Internet http://www.ris.bka.gv.at/erv/erv_1930_1.pdf
- ²⁶ *Constitutional Law of 15 EU Member States.* Ed. L. Prakke, C. Kortmann. Kluwer Legal Publishers, 2004, p. 324.
- ²⁷ Constitution of Greece (1975) Internet: <http://www.presidency.gr>
- ²⁸ Constitution of Estonia (1992) Internet: <http://www.president.ee/en/>
- ²⁹ Constitution of Hungary (1949) Internet: www.president.hu
- ³⁰ Constitution of Romania (1991) [http://www.cdep.ro/pls/dic/act_show?ida=1&idl=2&tit=3#t3c2s\)a97](http://www.cdep.ro/pls/dic/act_show?ida=1&idl=2&tit=3#t3c2s)a97)
- ³¹ Constitution of the Czech Republic (1992) http://www.hrad.cz/en/ustava_cr/index.shtml
- ³² Constitution of Slovakia (1992) Internet: http://www.concourt.sk/A/a_index.htm
- ³³ *Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.* Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004. 324. lpp.
- ³⁴ Constitution of the Republic of France (1958) Internet: <http://www.assemblee-nationale.fr>

ATSEVIŠĶI LĪGUMTIESĪBU MODERNIZĀCIJAS ASPEKTI LR CIVILLIKUMĀ

Pašlaik spēkā esošais Latvijas Republikas Civillikums (CL) stājās spēkā 1938. gadā. Lai gan šim likumam ir jau gandrīz 70 gadu, praksē tas darbojas tikai aptuveni 15 gadus. Gandrīz 50 gadu pārtraukums Civillikuma darbības termiņā, kas saistīts ar Latvijas okupāciju, apturēja šā likuma attīstību un neļāva to pilnveidot atbilstoši laika garam. Arī laika posmā no 1992. līdz 1993. gadam, kad Civillikuma spēks tika atjaunots, šā likuma normas praktiski netika papildinātas vai uzlabotas. Skatoties no vēsturiskā viedokļa, jāņem vērā, ka pašreiz spēkā esošais Civillikums nav jauns normu kopums, kas tika radīts 1937. gadā, bet gan uzlabots 19. gs. civiltiesisko normu apkopojums¹.

Pēdējās desmitgades notikumi saistībā ar pasaules un Eiropas līgumtiesību normu modernizāciju un unifikāciju, kā arī apstākļi, ka Latvijas Civillikums daudzējādā ziņā ir 19. gs. un vēl agrāku gadsimtu juridiskās domas atspoguļojums, liek aktualizēt jautājumu: vai Latvijas saistību tiesības atbilst jaunākajām līgumtiesību prasībām un to mainībai?

Civiltiesības kā nozare nepārtraukti tiek papildināta ar svarīgiem aktiem, kas atspoguļo jaunas tendences un problēmas, taču Latvijā līgumtiesību normu modernizācija ilgu laiku nav intensīvi notikusi. Salīdzinot LR Civillikuma regulējumu ar aktuālajām mūsdienu līgumtiesību teorijas atziņām, jāsecina, ka atsevišķos jautājumos LR Civillikums satur mūsdienu civiltiesiskajai apgrozībai neatbilstošu regulējumu.

Līdz šim veiktās likumdevēja aktivitātes līgumtiesību regulējuma uzlabošanā nevar nosaukt par sistēmiskām. Ir veikti daudzi atsevišķu CL lietu, ģimenes un arī saistību daļas pantu grozījumi, taču tie neattiecas uz pamatnostādņu maiņu.

Nav šaubu, ka līgumtiesību neatbilstība mūsdienu līgumtiesību teorijas atziņām rada vairākas negatīvas sekas:

- 1) līdzīgi savās darbībās nevar izmantot visas mūsdienu līgumtiesību teorijas pamatnostādnes, t. i., neattaisnoti tiek ierobežota līgumtiesību tiesiskā bāze;
- 2) līdzīgiem, lai varētu izmantot mūsdienu līgumtiesību teorijas pamatnostādnes, nepieciešams sastādīt garākus līgumus, kuros jāietver tas mūsdienu prasībām atbilstošais regulējums, ko neparedz CL;
- 3) tiek kavēta ātra civiltiesiskā apgrozība.

Pēdējā laikā veiktie pētījumi saistībā ar Eiropas līgumtiesību normu modernizāciju un unifikāciju, kā arī apstākļi, ka Latvija pievienojusies Eiropas Savienībai (ES), liek jautājumu par līgumtiesību modernizāciju aplūkot arī visas Eiropas kontekstā.

Tā kā ES sekmīga iekšējā ekonomiskā darbība ir atkarīga arī no vienotu līgumtiesību izveidošanas², īpaši svarīgi ir veidot Eiropā saskaņotu un mūsdienu izpratni par līgumtiesībām. Latvijas īstermiņa uzdevums šajā sakarā ir izprast jau notiekošo līgumtiesību harmonizācijas procesu būtību, attīstības virzienu un iespēju robežās ietekmēt šos procesus, vienlaikus uzlabojot savus nacionālos normatīvos aktus.

Kā galvenais dokuments, kas vērsts uz vienotu un modernu kopējo Eiropas līgumtiesību ieviešanu, jāmin Eiropas līgumtiesību principi (ELTP). Šis dokuments būs pamats tālāko Eiropas līgumtiesību unifikācijas dokumentu izstrādei. ELTP publicēšana ir uzskatāma par ievērojamu soli Eiropas līgumtiesību pilnveidošanā un harmonizēšanā. To izstrādāšanas mērķi ir tirdzniecības attiecību atvieglošana un kopējā Eiropas

tirgus stiprināšana, vienotas līgumtiesību infrastruktūras izveide Eiropā, ceļvedis tiesību normu piemērotājiem un likumdevējiem, kā arī mēģinājums apvienot anglosakšu un romāņu-ģermāņu tiesību sistēmu³.

Lai arī ELTP nav oficiāls tiesību avots, tomēr tā regulējums kā pamats Latvijas līgumtiesību modernizācijai būtu jāizmanto šādu iemeslu dēļ:

- 1) ELTP satur Eiropas līgumtiesību regulējuma kompromisu starp visām ES dalībvalstīm;
- 2) ELTP satur modernākās līgumtiesību teorijas atziņas;
- 3) ELTP ir izstrādājuši pasaulē atzīti tiesību zinātnieki, un tajos ir ņemts vērā ES dalībvalstu līgumtiesību regulējums un doktrīnas;
- 4) ELTP ir ieguvis plašu tiesību zinātnieku un Eiropas Parlamenta atzinību⁴.

Analizējot LR Civillikuma un mūsdienu līgumtiesību atziņas (ELTP), jāsecina, ka izmaiņas Latvijas līgumtiesību regulējumā nepieciešamas tādos fundamentālos līgumtiesību institūtos kā atbildības regulējums pirmslīgumiskajās attiecībās, zaudējumu atlīdzība, līgumsods, saistību izpildes aizturējums, atkāpšanās no līguma, tiesības mainīt saistību saturu u. c.

Pirmslīgumiskā atbildība

Aplūkojot Latvijas Civillikumu saistībā ar pirmslīgumisko atbildību, jāsecina, ka Latvijas tiesības vairāk saskan ar Francijas un Anglijas tiesību pozīcijām, kas pamatā balstās uz delikta, maldības un nolaidības tiesisko regulējumu, neizslēdzot arī pienākumu pusei darboties, ievērojot labas ticības principu (CL 1. pants).

CL regulē gadījumus, kad cietusi persona var prasīt zaudējumu atlīdzību par to, ka tā paļāvās, ka līgums ir ticis noslēgts (tagadnes formā)⁵, taču neparedz tiesības prasīt atlīdzību gadījumos, kad puse cerēja, ka līgums tiks noslēgts (nākotnes formā), kā tas ir noteikts, piemēram, Vācijas doktrīnā *culpa in contrahendo* un Anglijas doktrīnā *quantum meruit*. CL ir tikai viens pants (1540. pants), kurš nosaka atbildību par to, ka otra puse veica pasākumus, uzskatot, ka līgums tiks noslēgts. Tomēr kā pārkāpuma sekas šajā pantā vainīgajai pusei ir nevis zaudējumu atlīdzības pienākums, bet gan pienākums stāties līgumiskajās attiecībās⁶ (civilo tiesību aizsardzības tiesiskais līdzeklis).

Apskatot, kādas sekas saskaņā ar Latvijas tiesībām iestātos personai, kura nenoslēdza ar otru pusi līgumu, jāsecina, ka tās ir jānosaka, balstoties uz vispārīgām CL normām, jo atsevišķi šāds regulējums nav paredzēts. CL regulējums noteic, ka līgums ir noslēgts ar brīdi, kad ir dots abpusējs apsolījums (konsensuāls līgums). Ja viena puse solījumu neizpildīs, otrai pusei būs tiesības prasīt zaudējumu atlīdzību. Taču šī konstrukcija atšķiras no *culpa in contrahendo* un *quantum meruit* doktrīnas, kuras paredz atbildību, pamatojoties uz to, ka cietusi puse ir paļāvusies, ka līgums tiks noslēgts.

Culpa in contrahendo doktrīnai varētu pielīdzināt CL 1438. pantu, kas noteic, ka, gadījumā, ja griba tika izteikta izskata pēc, tam nav nekādu tiesisku seku, izņemot gadījumu, ja vien ar to nav saistīts prettiesisks trešās personas maldinājums. Saskaņā ar CL 1459. pantu prettiesisks maldinājums ir uzskatāms par viltu. Tas nozīmē, ka persona, kura prettiesiski maldinājusi personu par līguma noslēgšanu, ir atbildīga par zaudējumiem, ko tā nodarījusi šai personai⁷. Tomēr šis pants aptver tikai tos gadījumus, kad pirmslīgumiskajās attiecībās viena puse ir darbojusies ar viltu⁸. CL nedod skaidru norādi uz to, kad persona var prasīt zaudējumu atlīdzību, ja tā ir paļāvusies, ka līgums tiks noslēgts, taču tā nenoslēgšana nav saistīta ar otras puses prettiesisku maldinājumu. Šādas situācijas, kad līguma pārrunas netiek apzināti pārtrauktas, ir ļoti biežas. Sevišķi tas ir izplatīts gadījumos, ja darījuma objekts ir sarežģīts⁹, piemēram, intelektuālā īpašuma iegūšana, uzņēmējdarbības pirkums, akciju pirkums fondu biržā u. tml. Šādos līguma nenoslēgšanas gadījumos, kad nepastāv abu pušu

prettiesiskas rīcības fakta konstatējums (latīņu val. – *casus omissus*)¹⁰, CL ieņem pozīciju, ka nevienai no pusēm šie zaudējumi nav jāatlīdzina. Šāda pozīcija pastāv arī Šveices un citu Eiropas valstu civiltiesiskos un tiek pamatota ar to, ka gadījumā, ja abas puses ir vienādi ieinteresētas līguma noslēgšanā, tad saskaņā ar līguma institūtu kā brīvas gribas izpausmes instrumentu¹¹ līguma nenoslēgšana nedod nevienai pusei tiesības prasīt zaudējumu atlīdzību par līguma nenoslēgšanu.

Ņemot vērā iepriekš teikto, ir jāsecina, ka saskaņā ar Latvijas tiesībām pirmslīgumiskā atbildība iestājas tikai gadījumā, ja otra puse ir rīkojusies ar viltu, un tas saskan arī ar CL vispārējo principu¹², ka katram ir jāatlīdzina zaudējumi, ko tas ar savu prettiesisku darbību vai bezdarbību ir nodarījis¹³. Ja otra puse apzināti ved sarunas par līguma noslēgšanu, zinot, ka šādu līgumu nekad nenoslēgs, tad tā darbojas pretēji CL 1. pantam, kas noteic, ka tiesības izlietojamas un pienākumi pildāmi pēc labas ticības. Tātad tas ir tišs kaitējums. Saskaņā ar CL tišs kaitējums ir apzināta vēlēšanās aizskart tiesības, turklāt nav nepieciešams, lai tiesību aizskārējs būtu gribējis radīt tiesību aizskāruma sekas, t. i., pietiek, ka personai ir vēlme kaitēt, kuras sekas ir zaudējumu rašanās¹⁴. Labas ticības princips nozīmē to, ka katram savas subjektīvās tiesības ir jāīsteno un subjektīvie pienākumi jāizpilda, ievērojot citu personu pamatotās intereses. Tātad CL 1. pants pieprasa, lai civiltiesisko attiecību dalībnieki rēķinātos viens ar otru un ņemtu vērā pretējās puses intereses. CL 1. pants palīdz novērst gadījumus, kuros civiltiesību subjekti savas tiesības izmanto vai pienākumus izpilda neattaisnojamā veidā vai neattaisnojamu mērķu sasniegšanai, rīkodamies pēc likuma vai tiesiskā darījuma burta, taču pretēji to istajiem mērķiem¹⁵.

Ņemot vērā iepriekš minēto, jāsecina, ka Latvijas tiesību pieeja pirmslīgumiskajās attiecībās ir saistīta ar delikta tiesisko attiecību regulējumu¹⁶.

Attiecībā uz konfidencialitātes pienākuma ievērošanu CL regulējums nav atrodams. Teorētiski šajā gadījumā varētu piemērot CL 2391. pantu par netaisnu iedzīvošanos, kas noteic, ka nevienam nav tiesības netaisni iedzīvoties otram par ļaunu un uz tā rēķina. Tā kā vispārējais atprasījums iedzīvošanās dēļ ir paredzēts tiem gadījumiem, kad atbildētājs ir ieguvis mantisku labumu uz prasītāja rēķina¹⁷, tad šis pants konfidencialas informācijas izmantošanas gadījumā, ja otra puse šīs informācijas izmantošanas rezultātā ir guvis mantisku labumu, ir piemērojams. Taču par sliktu šā panta izmantošanai liecina apstākļi, ka prasījums pastāv tikai tad, ja iedzīvošanās ir tiesiski nepamatota. Savukārt tiesiski pamatota un attaisnojama iedzīvošanās ir tad, ja likums, tiesisks darījums vai tiesas spriedums atļauj atbildētājam paturēt to, ar ko viņš iedzīvojies¹⁸. Tā kā CL nav noteikts, ka otrai pusei nav tiesību izmantot no otras puses konfidenciali iegūto informāciju pirmslīgumisko pārrunu vešanas laikā, tad minētā panta izmantošanas iespējas ievērojami mazinās. Tāpat kā negatīvu aspektu 2391. panta piemērošanai konfidencialas informācijas izmantošanā ir jāmin pierādīšanas grūtības un prasījuma subsidiārais raksturs¹⁹.

Praksē nereti ir gadījumi, kad viena puse izsaka vēlmi slēgt līgumu un otra puse, savukārt, iztērē laiku un naudu līguma projekta sagatavošanai, taču līgums tā arī nekad netiek noslēgts. Šādos gadījumos cietušai pusei praktiski ir neiespējami pierādīt, ka otra puse nav gribējusi līgumu noslēgt pašā sākumā, un tas nozīmē, ka līgumu pārrunu laikā veiktos tēriņus ir jāsedz pašam cietušajam. Lai izvairītos no šādām situācijām un disciplinētu abus sarunu partnerus, pirms līguma pārrunu uzsākšanas abām pusēm vajadzētu parakstīt vienošanos par sekām, kas iestājas, ja līgums tā arī netiek noslēgts. Pastāv šaubas, vai *culpa in contrahendo* vai *quantum meruit* tiesību institūtu attīstīšana caur tiesu praksi būtu efektīva, jo, ņemot vērā līdzšinējo Latvijas tiesu praksi²⁰ un pierādīšanas pienākumu cietušai pusei²¹, šis institūts praktiski nebūtu realizējams, lai gan praksē pastāv gadījumi, kad cietusi puse neceļ prasību par zaudējumu atlīdzību, jo vienkārši to nevar pierādīt saskaņā ar civilprocesa normām.

Ņemot vērā, ka CL pastāv tikai vispārējs formulējums par labas ticības ievērošanu tiesībās un pienākumos (CL 1. pants), būtu nepieciešams Latvijas CL ietvert regulējumu²² par pārkāpumiem pirmslīgumiskajās attiecībās, nosakot, ka

- 1) pusēm ir pienākums pirmslīgumiskās sarunas vest labā ticībā, kā arī
- 2) jāievēro informācijas konfidencialitāte neatkarīgi no tā, vai līgums vēlāk tiek vai netiek noslēgts.

Raugoties no civiltiesisko aizsardzības līdzekļu aspekta pirmslīgumiskajās attiecībās, ir jāsecina, ka iepriekš minēto pienākumu pārkāpuma gadījumā CL būtu jāietver zaudējumu atlīdzināšanas un saņemtā labuma atlīdzināšanas pienākums.

Zaudējumu atlīdzināšana

Viena no līguma pazīmēm ir mantisku attiecību nodibināšana, izbeigšana vai grozīšana starp līdzējiem. Šo attiecību pārkāpuma rezultātā parasti iestājas negatīvas mantiskās sekas, kas izpaužas kā mantas vērtības samazinājums, papildu izdevumi vai peļņas neiegūšana (CL 1772. pants). Visas šīs negatīvās mantiskās sekas dēvē par zaudējumiem, kurus saskaņā ar CL 1779. pantu tiesību pārkāpējam ir jāatlīdzina cietušai pusei.

Saskaņā ar ELTP 9:503. pantu (līdzīgi arī 1980. gada Vīnes Konvencijas 74. pants²³, UNIDROIT 7.4.4. pants) *līgumu neizpildījusi puse ir atbildīga tikai par tiem zaudējumiem, ko tā līguma slēgšanas laikā paredzēja vai varēja paredzēt kā savas neizpildes sekas, izņemot gadījumu, ja neizpilde ir veikta ar nolūku, vai pielaižot rupju neuzmanību.*

Saskaņā ar zaudējumu paredzamības principu tiesību aizskārējs ir atbildīgs tikai par tiem zaudējumiem, ko viņš varēja vai tam vajadzēja kā saprātīgai personai paredzēt. Šāds princips ir pastāvējis jau agrāk citu valstu tiesu praksē. Piemēram, *Victoria Laundry (Windstor) Ltd Vs. Newman Industries Ltd (1949)* lietā prasītāja dzirnavām salūza vārpsta, un dzirnavas nedarbojās. Atbildētājs apņēmas salūzuso vārpstu nogādāt izgatavotājam kā paraugu. Atbildētāja vainas dēļ vārpstas piegāde kavējās un dzirnavas uzsāka darbu vēlāk, nekā būtu iespējams, līdz ar to prasītājs zaudēja papildu peļņu. Anglijas tiesa cietušā prasību par atrautās peļņas atlīdzību noraidīja, pamatojot, ka atbildētājs nevarēja zināt, ka vārpstas nepiegādāšana aizkavēs dzirnavu darbu²⁴. Zaudējumu atlīdzības pienākuma atkrišana tika pamatota ar apstākli, ka cietušais nav veicis visas nepieciešamās darbības, lai zaudējumu mazinātu.

Tiesību literatūrā ir pausts uzskats, ka arī saskaņā ar Latvijas likumiem iepriekš aprakstītajā gadījumā cietušais nevarētu prasīt zaudējumu atlīdzību, jo nav brīdinājis otru pusi, ka vārpstas piegādes kavējums var radīt zaudējumus neiegūtas peļņas veidā²⁵. Tomēr šādam uzskatam nevar piekrist, jo saskaņā ar 1587. pantu līgums ir jāpilda, tādēļ neizpilde nekad nevar būt attaisnojama, atsaucoties uz to, ka cietušais nav speciāli pabrīdinājis otru pusi, ka līgums ir jāizpilda noteiktajā laikā un veidā. Tas saskan arī ar pozīciju, ka nodarītājs atbrīvojams no atbildības tikai tad, ja paša cietušā darbība (bezdarbība) ir zaudējuma galvenais cēlonis²⁶.

Zaudējumu paredzamības principa būtība ir tā, ka persona nevar atbildēt par zaudējumiem, kas neattiecas uz līguma darbības sfēru²⁷, t. i., personai ir pienākums atlīdzināt tikai tos zaudējumus, kādus otra puse ciestu «ierastā lietu ritēšanas gadījumā»²⁸. Tātad cietušais nevar pamatot zaudējumu apmēru, pamatojoties uz kādu īpaši speciālu un subjektīvi ienesīgu darījumu (*exceptionally lucrative*)²⁹.

Analizējot tiesību sistēmas, jāsecina, ka zaudējumu paredzamības principu nosaka Anglijas tiesības, kur pirmo reizi šis princips parādījās lietā *Hadley Vs. Baxendale (1854) 9 Ex.431*. Princips ir noteikts arī Francijas un Beļģijas tiesībās, kur zaudējumu paredzamības princips tiek plaši lietots un pamatojas uz apgalvojumu, ka tikai konkrēti zaudējumi³⁰ ir paredzami un līdz ar to atlīdzināmi³¹.

Vācijas tiesības savukārt neparedz zaudējumu paredzamības principu, un tā vietā darbojas «adekvātās cēloņsakarības» teorija³². Nosakot atlīdzināmo zaudējumu apmēru, Vācijas tiesas izvērtē faktu, vai konkrēto zaudējumu apmēra sekas ir personas līguma pārkāpums, pieņemot, ka līguma pārkāpējs ir pieredzējis līdzējs³³. Atšķirība starp Anglijas un Vācijas tiesībām ir skaidrojama ar to, ka Anglijas tiesībās ir noteikta tiešā atbildība (angļu val. – *strict liability*), kuras izņēmumus nosaka likums, savukārt Vācijā tiesības ir bāzētas uz vainas doktrīnu³⁴. Lai arī ir konstatējamās atšķirības starp minētajām sistēmām, tomēr pamatā atšķirības nav būtiskas, jo arī anglosakšu tiesības, nosakot zaudējumu paredzamības principa attiecināmību, vērā ņem cēlonisko sakaru starp nodarītiem zaudējumiem un prettiesisko rīcību³⁵.

Arī Latvijas CL, līdzīgi kā Vācijas tiesības, neparedz zaudējumu paredzamības principu. Nosakot atlīdzināmo zaudējumu apmēru, tiek lietota cēloņsakarības teorija (CL 1635., 1773., 1774., 1776. pants). Ja cietušais pierāda, ka izraisītais zaudējums ir otra līdzēja pārkāpuma rezultātā iestājušās dabiskās un nepieciešamās sekas vai ka zaudējums radies, sagadoties sevišķiem apstākļiem vai attiecībām, tad šāds zaudējums ir jāatlīdzina.

CL vispārējā veidā ir ietverts zaudējumu pilnas (pilnīgas) atlīdzības princips³⁶. Ņemot vērā, ka 1980. gada ANO Vīnes Konvencijas 74. pants nosaka zaudējumu paredzamības principu un šī Konvencija jau gandrīz 10 gadus darbojas Latvijā un ir daļa no Latvijas tiesību sistēmas, kā arī, ņemot vērā to, ka pilnas zaudējumu atlīdzības principa esamība CL neatbilst taisnīguma un proporcionalitātes kritērijiem, nepieciešams CL noteikt regulējumu, ar kuru atlīdzināmi ir tikai tie zaudējumi, kurus tiesību pārkāpējs kā saprātīga persona paredzēja vai tai vajadzēja paredzēt.

Arī citu valstu regulējumi noteic, ka seku apjoms, uz kuru attiecas personas atbildība, aprobežojas ar tām sekām, kuras minētā persona varēja un viņai vajadzēja paredzēt līguma slēgšanas brīdī. Pilnas zaudējumu atlīdzības principa piemērošanai kā priekšnoteikums ir zaudējumu paredzamība līguma slēgšanas laikā, kas tādējādi ierobežo to seku loku, par kuru ir atbildīga līgumu pārkāpusī puse.

Līgumsoda samaksa

Tiesību literatūrā³⁷ pēdējā laikā nereti tiek aplūkots jautājums par līgumsoda institūta būtību un funkcijām.

Diskusiju iemesls ir apstākļi, ka līgumsods darbojas kā sods (ne vienmēr kompensējošs³⁸), taču civiltiesiskās atbildības pamatuzdevums ir nevis sodīt pārkāpēju, bet gan pēc iespējas novērst pārkāpuma sekas, t. i., nostādīt cietušo tādā mantiskā stāvoklī, kādā viņš bija pirms pārkāpuma vai arī kādā tas būtu, ja tiesību pārkāpums nebūtu noticis.

Kontinentālās Eiropas tiesību sistēma paredz civiltiesībās izmantot sodus³⁹, bet otra sistēma – anglosakšu – šādu iespēju (ar atsevišķiem izņēmumiem) nenosaka. Par labu vienai vai otrai pieejai ir izteiktis daudz argumentu⁴⁰.

Kontinentālās Eiropas tiesību sistēmas pieeja ir tāda, ka atbildībai (vai sankcijām) privāttiesībās var būt ne tikai kompensējoša, bet arī preventīva funkcija⁴¹, turklāt strīdā starp divām personām soda piemērošana, kas balstīta uz brīvprātības un līguma brīvības principu (neierobežo personisko brīvību un nepārkāpj cilvēktiesības⁴²), nevar būt tāda, kas «ir pretrunā ar sabiedrības interesēm»⁴³. Tomēr anglosakšu tiesību sistēma šai pieejai nepiekrīt.

Kā norāda tiesību zinātnieks G. Treitels, balstoties uz līgumtiesību atbildības principiem, sodošie zaudējumi nevar tikt piedzīti cietušajam par labu, pat ja pēdējais līgumu būtu pārkāpis ar nodomu vai nolūkā iegūt mantisku labumu; šādā gadījumā tiesa var piedzīt tikai zaudējumus, kas ir saistīti ar līgumu un kalpo tā pamatojumam⁴⁴.

Ar pamatojumu G. Treitels domā visu tiesību sistēmu kā ekonomiski pamatotu modeli, kuras pamatā ir «apmaiņas darījumi, kuros tie, kuri preces vērtē zemāk, nodod tās tiem, kuri tās vērtē augstāk, tādējādi galu galā paaugstinot ekonomisko labklājību visiem»⁴⁵.

Atteikšanās no līgumsoda institūta izmantošanas anglosakšu tiesību sistēmā tiek skaidrota arī ar to, ka tā nesaskan ar līgumtiesību atbildības funkciju teoriju. Saskaņā ar šo teoriju noteiktā sabiedrības darbības jomā attīstās savstarpējās attiecības, kurām ir ekonomisks raksturs⁴⁶. Šo attiecību pamatā ir brīva konkurence, bet tās mērķis – noturēt attiecības tādā apmērā, lai tās nepārsniedz objektīvi radušos un pastāvošos attiecību ietvarus, tādējādi nodrošinot tiesisko attiecību pilnīgu un saskaņotu darbību⁴⁷. Šīs darbības rada ekonomisko stabilitāti un proporcionalitāti, turpretim līgumsods šo līdzsvaru izjauc, tāpēc notiek ekonomisko attiecību deformācija. Anglosakšu tiesību zinātnē uzskata, ka līgumsoda piedziņa nostāda cietušo labākā situācijā, nekā tas būtu nokļuvis, ja tiesību pārkāpējs līgumu būtu izpildījis, un līdz ar to šāda situācija neatbilst līgumtiesību atbildības funkciju pamatteorijai – nostādīt cietušo iepriekšējā mantiskā stāvoklī.

Kā skaidro poļu tiesību zinātnieks V. Varkalo, sistēmu atšķirību pamatā ir dažāda pieeja līgumtiesību principiem un to funkcijām, t. i., normatīvais regulējums anglosakšu tiesību sistēmā tika balstīts uz cietušā tiesību aizsardzības līdzekļu definēšanu, nosakot tos nevis pēc tiesību pārkāpēja atbildības, bet gan pēc tiesībām, kas radušās cietušajam⁴⁸. Savukārt šāda pieeja, kā norāda tiesību zinātnieks Farnsvorss, ir izstrādāta, balstoties uz pieeju, ka «ir jārūpējas nevis par to, kā tiesību pārkāpēju piespiest izpildīt saistību, bet gan par to, kā radīt atbilstošus apstākļus personai, kas stājusies tiesiskās attiecībās ar personu, kas uzņēmusies uz sevi atbildību»⁴⁹. Turklāt cietušais nevar atrasties labākā stāvoklī pēc civiltiesisko aizsardzības līdzekļu lietošanas, nekā tas atrastos, ja līgums tiktu izpildīts pilnībā⁵⁰, tādēļ līgumsoda izmantošana civiltiesībās ir nepieļaujama.

Taču, tā kā anglosakšu tiesību zinātnieki atzīst, ka ekonomiskajā jomā līgumtiesību principi nav perfekti⁵¹, pusēm ir tiesības līgumā paredzēt iepriekš novērtētu zaudējumu apmēru. Lai arī iepriekš novērtēto zaudējumu institūts ir līdzīgs līgumsoda institūtam, tomēr tas nav identisks un to līdzība ir attāla. Kā pamatojums šādam uzskatam jāmin apstākļi, ka iepriekš novērtēto zaudējumu piedzišanas gadījumā cietušais neatbrivojas no zaudējumu esamības pierādīšanas pienākuma, turpretim līgumsoda gadījumā pienākums maksāt sodu iestājas neatkarīgi no tā, vai zaudējumi ir radīti vai nav (izņemot gadījumā, kad zaudējumi pārsniedz līgumsoda apmēru (CL 1722. pants)).

Praktiski abas tiesību sistēmas viena otrai soli pa solim tuvinās. Eiropas Padomes Ministru komiteja, kurā Apvienotā Karaliste pārstāvēja anglosakšu tiesību sistēmu, mēģināja unificēt līgumsoda klauzulas⁵². Par unifikācijas mēģinājumu liecina arī UNIDROIT un ELTP saskaņošana jautājumā par līgumsoda piemērošanu līgumtiesiskajās attiecībās.

ELTP 5:509. pants regulē pušu savstarpēji noteikto soda naudas regulējumu. Saskaņā ar minēto pantu, *ja līgums paredz, ka pusei, kas neizpilda līgumu, ir pienākums maksāt noteiktu naudas summu cietušajam par līguma neizpildi, cietušais drīkst saņemt summu, kas nav saistīta ar faktisko zaudējumu apmēru. Tomēr, neskatoties uz šādu vienošanos, noteiktā summa var tikt reducēta atbilstoši saprātīgam apmēram, ja tā ir pārlietu liela salīdzinājumā ar kaitējumu, kas ir radies līguma neizpildes un citu apstākļu dēļ.*

Minētais pants, atšķirībā no anglosakšu tiesību sistēmas, atļauj lietot nokavējuma naudas klauzulu līguma neizpildes rezultātā⁵³. Saskaņā ar minēto pantu tiesa var samazināt paredzēto nokavējuma naudu, ja tā ir netaisnīga, neskatoties uz to, ka līguma

slēgšanas laikā noteiktā summa šķita saprātīga⁵⁴. Svarīgi atzīmēt, ka tiesa var samazināt maksājamo summu tikai gadījumā, ja tā pārsniedz radītā kaitējuma apmēru (izņemot ieskaista līgumsoda gadījumā). Tātad, ja cietušais saskaņā ar līgumu būs cietis LVL 10 000 zaudējumus, kā arī viņam būs tiesības prasīt LVL 10 000 līgumsodu, tiesa nevarēs samazināt šo līgumsodu pat tad, ja tas, pamatojoties uz lietas apstākļiem, ir acīmredzami netaisnīgs (izņēmums ir noteikts ELTP 8:109. pantā, kas paredz, ka civiltiesiskie aizsardzības līdzekļi, kas ir pretrunā ar labu ticību, var tikt ierobežoti vai izslēgti)⁵⁵. Turklāt svarīgi atzīmēt, ka, nosakot līgumsoda samazinājuma apmēru, tiesai jāņem vērā atbildzināmie zaudējumi. Tātad, nosakot līgumsoda apmēra samazinājuma robežas, jāņem vērā arī ELTP 9:503. pants, kas nosaka zaudējumu paredzamības principu, kā arī ELTP 9:505. pants, kas nosaka cietušā pienākumu veikt zaudējumu samazināšanas pasākumus.

Lai arī ELTP 9:509. pants neparedz alternatīvo izpildījumu, t. i., tiesības samaksāt līgumsodu un atkāpties no līguma saistībām, tomēr šādas tiesības ir paredzētas ELTP 7:105. pantā, kas regulē alternatīvā izpildījuma jautājumu. Šāda iespēja ir paredzēta arī CL 1718. pantā.

Atšķirībā no daudzām citām kontinentālās Eiropas valstīm⁵⁶ Latvijas civiltiesības tieši neparedz līgumsoda apmēra samazināšanu, lai gan tiesu praksē ir atrodamas civillietas, kurās līgumsoda samazināšana būtu taisnīga⁵⁷.

Analizējot citu valstu tiesu prakses pieredzi, jāsecina, ka atsevišķās valstīs, kurās arī nav paredzēta iespēja samazināt līgumsoda apmēru, tiesas tos samazina. Piemēram, Beļģijas Augstākā tiesa⁵⁸ nosprieda, ka pārlieku netaisnīgs līgumsods ir pretrunā ar sabiedrisko kārtību, tāpēc pārlieku lielu un netaisnīgu līgumsoda apmēru nevar piedzīt⁵⁹. Līdzīgu atziņu varētu piemērot arī Latvijas tiesas, izmantojot CL 1415. pantā noteikto regulējumu, ka *neatļauta un nepieklājīga darbība, kuras mērķis ir pretējs reliģijai, likumiem vai labiem tikumiem, vai kura vērsta uz to, lai apietu likumu, nevar būt par tiesiska darījuma priekšmetu; tāds darījums nav spēkā*. Lai arī šis pants noteic, ka šādā gadījumā viss darījums nav spēkā, tomēr, pamatojoties uz CL 1470. pantu, jāatzīst, ka vienošanās par līgumsoda piemērošanu nav darījuma būtiskā sastāvdaļa, līdz ar to darījums savu spēku nezaudē, ja tajā ir ietverts pārāk liels līgumsods. Tomēr, pat šādi piemērojot minēto pantu, rodas situācija, ka visa līgumsoda klauzula nav spēkā⁶⁰, jo minētais CL pants neparedz iespēju tiesnesim «pārveidot» līguma noteikumu tā, lai tas nebūtu pretrunā ar reliģiju, likumiem vai labiem tikumiem.

Tomēr netaisnīga līgumsoda samazināšana saskanētu ar CL 1. panta regulējumu, kas paredz, ka tiesības jāizmanto labā ticībā. Tā kā labās ticības mērķis, citstarp, ir nodrošināt taisnīgumu, tad, pastāvot pārlieku lielam un netaisnīgam līgumsodam, taisnīgums tiek upurēts par labu līgumu slēgšanas brīvības principam. Tas tomēr nav pareizi, jo tiesību mērķis «ir aizstāvēt personas intereses tās līdztiesīgajās attiecībās ar citām personām»⁶¹, tādējādi nodrošinot taisnīgumu jebkurā sabiedrības (individu) daļā⁶².

Vērtējot Latvijas tiesu praksi, jāsecina, ka pēdējos gados Latvijas tiesas ieņem pozīciju, kuru netaisnīgs līgumsods tomēr ir nepieļaujams un samazināms.

Tā, piemēram, LR Augstākās tiesas Senāts 2005. gada 26. janvāri izskatīja civillietu Nr. SKC-48⁶³. Saskaņā ar šo civillietu kreditors SIA «Ave Lat» 1998. gadā bija aizdevis Nīcas pagasta padomei LVL 8000,00, paredzot, ka aizdevuma neatdošanas gadījumā aizdevuma ņēmējs maksā līgumsodu 0,5% apmērā dienā no neatdotās summas. 2002. gadā SIA «Ave Lat» cedēja parādu SIA «Rīgas komerciālo strīdu šķīrējtiesa», kura vērsās ar prasību tiesā, lūdzot piedzīt pamatparādu LVL 8000,00 un līgumsodu LVL 85680,00, pamatodama prasību ar CL 1720. un 1587. pantu. Pirmās un otrās instances tiesa piedzina pamatparādu un tikai daļēju līgumsodu LVL 7880,00 apmērā. LR Augstākās tiesas Senāts, izskatot minēto civillietu, norādīja, ka «atsauce uz norādītajām materiālo tiesību normām nedod pamatu atcelt tiesas spriedumu noraidītajā

daļā, jo pie parāda summas Ls 8.000,- piedzītais līgumsods Ls 7.880,- atbilst samērīguma principam un līgumsoda tiesību ierobežošana Ls 77.800,- apmērā ir attaisnojama, kas atbilst arī Civillikuma 1657. pantam par tiesas tiesībām atsvabināt parādnieku no viņam neizdevīgām nokavējuma sekām. Civillikuma 1. pantā norādītais labas ticības princips nozīmē, ka katram civiltiesiskās saistības dalībniekam savas subjektīvās tiesības jāīsteno un subjektīvie pienākumi jāpilda, ņemot vērā pretējās puses intereses. Saskaņā ar labas ticības principu personai var tikt liegta subjektīvo tiesību izlietošana, ja izrādās, ka otras puses pretējās intereses saskaņā ar konkrētiem lietas apstākļiem ir atzīstamas par svarīgākām. Pie piedzītās parāda Ls 8000,- un līgumsoda Ls 7.880,- summas, prasības noraidīšana par līgumsoda Ls 77.800,- piedziņu atbilst Civillikuma 1. pantā noteiktajam labas ticības principam».

Kā redzams no minētā tiesu prakses piemēra, LR AT Sentāts uzskata, ka līgumsoda ierobežošanas tiesības ir ietvertas CL 1. pantā⁶⁴.

Lai arī Latvijas tiesu prakse atsevišķās lietās ir samazinājusi prasīto līgumsoda apmēru, tomēr šāda līgumsoda samazināšana nav balstīta uz tiesās iedarbības tiesību normām, bet gan uz no tiesību normām atvasinātiem principiem, kuri visumā vairāk atbilst tiesību jaunrades, nevis tālākveidošanas procesam⁶⁵. Lai minētie AT Senāta spriedumi būtu pietiekami pamatoti, Senātam sprieduma argumentācijas daļā bija jānorāda, kāpēc labas ticības princips, kas nostiprināts LR Civillikuma 1. pantā, satur aizliegumu prasīt netaisnīgu līgumsodu gadījumā, ja «izrādās, ka subjektīvo tiesību izlietošanā otras puses pretējās intereses saskaņā ar konkrētiem lietas apstākļiem ir atzīstamas par svarīgākām»⁶⁶.

Kā norādīts iepriekš, prakse, ka tiesas var samazināt līgumsoda apmēru, ir plaši izplatīta kontinentālās Eiropas tiesību sistēmā. Vācijā tiesas ir tiesīgas samazināt līgumsoda apmēru, ja iestājas šādi apstākļi:

- 1) līgumsoda apmērs ir pārlietu liels un netaisnīgs;
- 2) debitors lūdz tiesai samazināt līgumsoda apmēru;
- 3) līgumsoda samaksa vēl nav veikta⁶⁷.

Itālijā⁶⁸, savukārt, jākonstatē divas pazīmes:

- 1) debitors ir izpildījis kaut daļu no savām saistībām;
- 2) līgumsoda apmērs ir pārlietu liels un netaisnīgs.

Turpretim Šveicē⁶⁹ jākonstatē tikai viena no divām pazīmēm, lai tiesa varētu samazināt līgumsoda apmēru:

- 1) līgumsoda noteikums ir pretrunā ar morāli;
- 2) līgumsoda apmērs ir pārlietu liels un netaisnīgs.

Izņēmums līgumsoda samazināšanai ir noteikts Vācijā, kur Vācijas Komerclikuma 348. un 351. paragrāfs noteic, ka līgumsoda samazināšana nevar tika veikta līgumos, kas slēgti starp komersantiem (izņēmums ir t. s. siktirtgotāji, kurus likums aizsargā). Šāds regulējums nebūtu pieņemams Latvijā, jo līgumsoda samazināšanas uzdevums ir novērst netaisnīgu un līdz ar to sabiedriskai iekārtai (morālei) pretēju līguma noteikumu piemērošanu. Tā kā arī komersantu darījumos atsevišķos gadījumos pastāv vairāk neaizsargātā līgumslēdzēju puse, tiesu ierobežošanu līgumsoda samazināšanai komercdarījumos nebūtu attaisnojama.

Ņemot vērā iepriekš minēto un to, ka pašreiz nav neviena normatīva akta, kas tieši paredzētu tiesai tiesības samazināt līgumsoda apmēru, CL būtu nepieciešams ietvert līdzīgu regulējumu kā ELTP, nosakot, ka tiesai ir tiesības samazināt līgumsoda apmēru, ja tas ir pārlietu liels un netaisnīgs⁷⁰. Varētu noteikt šādu nepieciešamo papildinājumu – līgumsodu tiesa nevar noteikt mazāku par cietušajai pusei nodarīto zaudējumu apmēru. Tādējādi CL 1724¹. pantu varētu papildināt šādi: «Līgumsoda cietējs var lūgt samazināt pieprasīto līgumsodu līdz saprātīgam apmēram, ja tas ir pārmērīgs, salīdzinot ar neizpildīšanas vai nepienācīgas izpildīšanas radīto zaudējumu vai ņemot vērā citus apstākļus.»

Izpildījuma aizturējuma tiesības

Kā atsevišķs civiltiesiskais aizsardzības līdzeklis ELTP 9:201. pantā ir noteiktas tiesības aizturēt izpildījumu. Saskaņā ar minēto pantu cietušais savu saistību izpildi vienlaikus vai pēc otras personas nepienācīga izpildījuma ir tiesīgs aizturēt, kamēr otra persona nav veikusi savu izpildījumu. Savukārt panta otrā daļa noteic, ka cietusī puse var aizturēt savu izpildījumu tik ilgi, kamēr pastāv situācija, ka otra puse neveic izpildījumu, kuram iestāties termiņš⁷¹. Priekšnoteikums šā civiltiesiskā aizsardzības līdzekļa piemērošanā ir tas, ka neizpildei ir jābūt svarīgai – tādai, kura ir līgumtiesisko attiecību pamatā.

ELTP 9:201. pants nav piemērojams gadījumā, ja cietušais pats ir izraisījis saistību neizpildi (sk. 8:101 (3). pants).

Analizējot Eiropas valstu tiesības, jāsecina, ka lielākajā daļā valstu normatīvajos aktos⁷² ir paredzētas izpildījuma aizturējuma tiesības⁷³. Aizturējuma tiesības ir noteiktas Vācijas BGB 320. p., Krievijas Federācijas CK 328. p., Grieķijas CK 374. p., Itālijas CK 1460 (1). p., Nīderlandes CK 2:262. p., Austrijas ABGB 1052. p. Savukārt aizturējuma tiesības institūts ar atsevišķiem izņēmumiem nav noteikts Francijā, Beļģijā, Luksemburgā, Spānijā.

Anglosakšu tiesību sistēmā aizturējuma tiesība iestājas gadījumā, ja cietušajam ir tiesības izbeigt līgumu. Saskaņā ar teoriju⁷⁴ šādas tiesības iestājas, ja

- a) cietušā saistību nav iespējams izpildīt bez tiesību pārkāpēja veiktā izpildījuma,
- b) tiesa noteic, ka tiesību pārkāpēja izpildījums ir līguma būtiskā sastāvdaļa,
- c) tiesību pārkāpēja neizpildījums izraisa situāciju, ka cietušais vairs nevar saņemt to, kā dēļ viņš stājas līgumiskajās attiecībās.

Pretēja situācija ir Latvijas tiesībās, kurās šāds tiesību institūts ir atrodams tikai atsevišķos likumā speciāli noteiktos gadījumos.

Vispārējais CL regulējums ir ietverts 1588. pantā, kas nosaka, ka *viena puse nevar atkāpties no līguma bez otras puses piekrišanas pat arī tad, ja pēdējā to neizpilda, un tādēļ, ka viņa to neizpilda*. Pantā pārņemts romiešu tiesību princips, ar kuru katras puses apsolutizācija tiek uzskatīta par patstāvīgiem, no otras puses neatkarīgiem solījumiem⁷⁵. Izņēmums no minētā panta ir paredzēts CL 1589. pantā, kas noteic, ka *vienpusēja atkāpšanās no līguma ir pieļaujama tikai tad, kad tā pamatota ar paša līguma raksturu vai kad to zināmos apstākļos atļauj likums, vai arī kad tāda tiesība bijusi noteikti pieļauta*.

Likumā noteikta aizturējuma tiesība ir CL 1734. pantā, kas noteic, ka *uz aizturējuma tiesības pamata tā persona, kuras rokās atrodas kāda lieta, var to neizdot tik ilgi, kamēr nav nolīdzināts kāds viņas pašas prasījums*. Tā kā aizturējuma tiesība Latvijas normatīvajos aktos ir izņēmuma tiesība, tad tā ir iespējama tikai likumā konkrēti norādītajos gadījumos. CL 1735. un 1736. pants noteic, ka aizturējuma tiesība pieder tikai zemes gabala iznomātājam vai ēku, telpu izīrētājam, līdz ar to šis civiltiesiskais aizsardzības līdzeklis saskaņā ar CL ir ļoti šauri izmantojams.

Bez CL minētām aizturējuma tiesībām šāds tiesību institūts ir noteikts arī LR Komerclikuma⁷⁶ (KCL) 56. pantā. Saskaņā ar minēto pantu *pēc komercaģenta līguma izbeigšanās komercaģents var aizturēt viņa rīcībā nodotos dokumentus vienīgi attiecībā uz viņam izmaksājamo provīziju (atlidzību) vai ar savu komercdarbību saistīto izdevumu atlidzību*.

Kā redzams no CL 1735. un KCL 56. panta, aizturējuma tiesības abu normatīvo aktu izpratnē attiecas tikai uz lietu aizturējumu, bet ne uz saistību izpildījuma aizturējumu. Tomēr pastāv atsevišķi gadījumi, kad CL pieļauj izpildījuma aizturējumu. Saskaņā ar CL lietas nenodošana dod pircējam tiesības arī uz izpildījuma apturēšanu, kas nozīmē, ka tikmēr, iekams pircējs nav saņēmis lietu, viņš ir tiesīgs apturēt jebkuru

savu saistību izpildi, kamēr pārdevējs neizpilda savas saistības (CL 2036. p.⁷⁷). Šādas tiesības pircējs var izmantot ne tikai gadījumā, ja lieta netiek nodota, bet arī tajos gadījumos, kad pārdevējs ir nodevis neīsto lietu vai nepietiekamā daudzumā. Savukārt, ja puse ir noteikušas, ka samaksa tiek veikta pirms lietas nodošanas, pircējam zūd tiesības uz izpildījuma apturēšanu, jo pircējs ir izpildījis visas ar līgumu uzņemtās saistības (izņēmums ir lietas pieņemšanas pienākums, taču šā izpildījuma aizturēšanu nav iespējams izmantot kā civiltiesisko aizsardzības līdzekli, lai nodrošinātu pārdevēja saistību izpildi).

Lai arī CL ir paredzēts šāds izņēmuma gadījums, tomēr jāatzīst, ka praksē ļoti bieži pastāv daudz situāciju, kad kreditors neizpilda savas saistības, tāpēc debitors ir apgrūtināts savu saistību izpildē. Piemēram, noslēdzot būvniecības līgumu un paredzot tajā, ka kreditors veic priekšapmaksu, debitors saskaņā ar CL nebūs tiesīgs neuzsākt būvniecību, pamatojoties uz to, ka kreditors nav izpildījis savu saistību. Protams, ka debitors nebūs vainojams nokavējumā, ja nokavējumu izraisis kreditora darbība vai bezdarbība, kas ir ciešā saistībā ar debitora pretizpildījumu, piemēram, darba vietas nenodrošināšanu (sk. CL 1636. pantu). Tomēr gadījumos, kad kreditors nenodrošina saistītu pretizpildījumu, runa nav par aizturējuma tiesībām CL izpratnē, bet gan par izpildījuma neiespējamību kreditora vainas dēļ, līdz ar to jāsecina, ka CL nepastāv izpildījuma aizturējuma tiesību regulējums, kā tas ir ELTP.

Ņemot vērā civiltiesiskās apgrozības intereses, būtu nepieciešams atkāpties no romiešu tiesību principa (CL 1588. pants) un ietvert CL regulējumu, kas paredzētu cietušai pusei tiesības aizturēt savu izpildījumu, līdz tiek veikts otras puses izpildījums. Te gan jāmin, ka šādi grozījumi ir jāsaista ar nepieciešamību CL noteikt līguma pārkāpumu iedalījumu būtiskos un nebūtiskos⁷⁸, līdzīgi kā tas ir ELTP, tādējādi izvairoties no situācijas, kad cietusī puse savu saistību izpildījumu aizturētu pie jebkura niecīga līguma pārkāpuma.

Atkāpšanās no līguma

Saskaņā ar ELTP 9:301. pantu cietusī puse ir tiesīga pārtraukt līgumu, ja otras puses neizpildījums ir būtisks (izņēmums no šī noteikuma ir ELTP 8:106. pantā). Saskaņā ar ELTP 8:103. pantu neizpilde ir būtiska (fundamentāla), ja

- neveiktais izpildījums ir ciešā saistībā ar līguma mērķi,
- neizpildes rezultātā cietusī puse nevar saņemt to, ko tā bija plānojusi saņemt, slēdzot līgumu, izņemot gadījumu, ja otra puse neparedzēja un nevarēja paredzēt šādas sekas,
- neizpilde ir veikta ar nodomu un dod cietušai pusei iemeslu uzskatīt, ka izpildījums netiks veikts.

Savukārt gadījumā, ja līgums ir izpildāms pa daļām, cietušajam ir tiesības izbeigt līgumu, ja neizpildītā līguma daļa ir būtiska nevis attiecībā uz atsevišķo izpildījumu, bet gan uz visu līgumu kopumā (ELTP 9:302. pants).

Kā priekšnoteikumu līguma izbeigšanai ELTP nosaka cietušās puses paziņojumu otrai pusei (9:303. pants). Tas nozīmē, ka gadījumā, ja cietusī puse nepaziņo otrai pusei par līguma izbeigšanu, t. i., neievēro līguma izbeigšanas procedūru, tā zaudē tiesības izmantot šo civiltiesisko aizsardzības līdzekli. Turklāt paziņojums par līguma izbeigšanu ir jāsniedz otrai pusei saprātīgā laika posmā pēc tam, kad cietusī puse uzzināja vai tai vajadzēja uzzināt par otras puses saistību neizpildi. Pienākums paziņot tiesību pārkāpējam par līguma izbeigšanu pamatojas uz apstākli, ka tiesību pārkāpējs ir jābrīdina par līguma izbeigšanu, lai pēdējais varētu spert visus nepieciešamos soļus, lai samazinātu savus un cietušās puses iespējamus zaudējumus⁷⁹.

ELTP, tāpat kā Eiropas valstu tiesību doktrīnas⁸⁰, izšķir divu veidu līguma izbeigšanas gadījumus:

- 1) līguma izbeigšana otras puses neizpildes dēļ,
- 2) līguma izbeigšana pirms otras puses izpildījuma pienākuma iestāšanās.

Otro gadījumu tiesību teorijā sauc par priekšlaicīgu līguma laušanu (*anticipatory breach*)⁸¹.

Saskaņā ar ELTP 9:304. pantu persona ir tiesīga izbeigt līgumu, ja pirms otras puses izpildījuma pienākuma iestāšanās ir skaidrs, ka iestāsies būtiska (fundamentāla) līguma saistību neizpilde. Līdzīgs regulējums ir noteikts CL 1591. pantā, taču svarīgi ir atzīmēt, ka šāda līguma izbeigšana vai nepildīšana ir saistīta ar risku, jo gadījumā, ja informācija izrādīsies nepamatota, līguma neizpildīšanas sekas būs jāuzņemas pārrādniekam⁸². Lai arī CL pastāv līdzīgs regulējums, tomēr jāsecina, ka tajā nav paredzētas priekšlaicīga līguma izbeigšanas tiesības, ja vien puses par to nav vienojušās (CL 1589. pants).

Analizējot līguma izbeigšanas regulējumu, jāsecina, ka arī šajā jomā CL ieņem romiešu tiesību pozīciju, uzverot, ka abu pušu saskaņotais gribas izteikums ir patstāvīgs un tādējādi izpildāms neatkarīgi no otras puses darbībām vai bezdarbībām. CL 1588. pants noteic, ka cietušajam nav tiesības izbeigt līgumu, pat ja otra puse to neizpilda. Tas nozīmē, ka saistību neizpildes gadījumā cietušajam ir pienākums veikt savu pretizpildījumu. Latvijas CL, līdzīgi kā Francijas CK⁸³, civiltiesību regulējums vairāk paredz iespējas nevis vienpusēji izbeigt līgumu, bet gan tiesības prasīt līguma izbeigšanu. Tātad cietušajam ir nepieciešama vai nu otras puses piekrišana, vai arī tiesas spriedums⁸⁴.

Līguma izbeigšana gan atbilstoši ELTP, gan CL pārtrauc tiesiskās attiecības starp līgumslēdzēju pusēm, tomēr tā neietekmē prasījuma tiesības, kas pastāvēja jau pirms līguma izbeigšanas, izņemot saistību piespiedu izpildi. Turklāt atsevišķos gadījumos līguma izbeigšana rada jaunas prasījuma tiesības. Saskaņā ar ELTP 9:306.–9:308. pantu līguma izbeigšanas gadījumā saistības izpildījusī puse ir tiesīga saņemt atpakaļ samaksāto naudu vai nodotās lietas. Turklāt ELTP 9:306. pants paredz cietušajam tādu civiltiesisko aizsardzības līdzekli kā tiesības atteikties no nodotās lietas atprasīšanas gadījumā, ja nodotās lietas vērtība ir ievērojami samazinājusies līguma neizpildes dēļ. Šādā gadījumā cietušajam ir tiesības prasīt zaudējumu atlīdzību saskaņā ar ELTP 9:309. un 9:501. pantu.

Salīdzinot ELTP un CL regulējumu līguma izbeigšanas jautājumā, jāsecina, ka ELTP pieeja ir daudz elastīgāka un atbilst mūsdienu tiesību teorijas atziņām, tāpēc būtu nepieciešams veikt būtiskas izmaiņas CL regulējumā, paredzot tiesības vienpusēji izbeigt līgumu otras puses būtiskas neizpildes gadījumā. Tomēr līdzīgi kā izpildījuma aizturējuma tiesībās, arī šādā gadījumā grozījumu veikšana ir jāsaista ar nepieciešamību CL noteikt līguma pārkāpumu iedalījumu būtiskos un nebūtiskos, līdzīgi kā tas ir ELTP, tādējādi izvairoties no situācijas, ka cietusī puse vienpusēji izbeidz līgumu jebkura nenozīmīga līguma pārkāpuma gadījumā.

Ar pārkāpumu iedalījumu būtiskajos un nebūtiskajos varētu papildināt CL 1588. pantu šādā redakcijā:

«1588. Viena puse nevar atkāpties no līguma bez otras piekrišanas pat arī tad, ja pēdējā to neizpilda, un tādēļ, ka tā to neizpilda, izņemot gadījumu, ja līguma neizpilde ir būtiska. Par būtisku līguma pārkāpumu jāuzskata, ja pastāv vismaz viens no šādiem apstākļiem:

- 1) neveiktā izpildījuma rezultātā netiek sasniegts līguma mērķis,
- 2) neizpildes rezultātā cietusī puse nevar saņemt to, ko tai jāsaņem saskaņā ar līgumu, izņemot gadījumu, ja otra puse neparedzēja un nevarēja paredzēt šādas sekas,

- 3) neizpilde ir veikta ar nodomu un dod cietušai pusei iemeslu uzskatīt, ka izpildījums netiks veikts.

Līguma vienpusējas izbeigšanas gadījumā cietušai pusei ir pienākums rakstveidā par to paziņot pārkāpējam.»

Tiesības izmainīt saistības saturu

CL 1587. pantā ir ietverts ļoti līdzīgs regulējums kā ELTP 6:111. pantā – *personai ir pienākums izpildīt savas saistības pat gadījumā, ja izpilde ir kļuvusi daudz apgrūtinātāka izpildes veikšanas izmaksu pieaugšanas dēļ vai arī izpildes ieguvuma samazināšanās dēļ*. Tomēr ELTP panta otrā daļa paredz izņēmumu no šā noteikuma, nosakot, ka gadījumā, ja saistību izpilde kļūst pārmērīgi apgrūtinātā sakarā ar apstākļu izmaiņām⁸⁵, pusēm ir pienākums veikt pārrunas, lai izmainītu līgumu vai to izbeigtu. Kā priekšnoteikumi, lai tiesību aizskārējs varētu izmantot šo civiltiesisko aizsardzības līdzekli, ELTP 6:111 (2). pantā ir noteikti šādi apstākļi:

- a) apstākļu izmaiņa notika pēc līguma noslēgšanas,
- b) apstākļu izmaiņu nevarēja paredzēt līguma slēgšanas brīdī,
- c) tiesību aizskārējs nebija uzņēmies apstākļu izmaiņu risku.

Savukārt, ja puses nespēj panākt vienošanos par līguma izmaiņām vai tā izbeigšanu, jautājuma izlemšana tiek nodota tiesai, kurai ir jāizlemj vai nu izbeigt līgumu, nosakot tā beigu datumu, vai arī pārveidot līgumu, vienlīdzīgi sadalot ieguvumus un zaudējumus starp pusēm apstākļu izmaiņu dēļ. Turklāt papildus tiesa var nolemt atlīdzināt pusei zaudējumus, ko tā cietusi, ja otra puse atteikusies no sarunām vai arī pārtraukusi tās pretēji labai ticībai un godīgai rīcībai.

Līdzīgu regulējumu satur lielākā daļa Eiropas valstu normatīvo aktu⁸⁶, paredzot mehānismu, ar kura palīdzību tiek mainīta netaisnīgā situācija pret vienu līgumslēdzēju pusi vai abām pusēm. Šī situācija radusies apstākļu izmaiņu dēļ, kurus neviena no pusēm nevarēja paredzēt līguma slēgšanas brīdī⁸⁷.

Iemesls noteikt šādu izņēmumu (klauzulu) tiek saistīts ar apstākli, ka saistību tiesībās pušu savstarpējās attiecības nedrīkst iziet ārpus taisnīguma robežām⁸⁸, t. i., formāla teorija par līguma saistošo spēku neatkarīgi no sekām nedrīkst būt svarīgāka par taisnīguma nodrošināšanu, jo, kā jau iepriekš minēts, tiesību mērķis ir aizstāvēt personas intereses tās līdztiesīgajās attiecībās ar citām personām⁸⁹. Savukārt otrs arguments par labu šai klauzulai tiesību teorijā⁹⁰ ir tas, ka nav iespējams uzņemties risku (apstākļu izmaiņu risku), kuru nav iespējams paredzēt.

Apstākļu izmaiņu klauzula ir līdzīga zaudējumu paredzamības klauzulai, un abu pamatā ir viena pamatnostādne – no personas nevar prasīt pildīt saistību, kuras saturu tā nevarēja paredzēt līguma slēgšanas laikā.

Pamatojoties uz šo pamatnostādni, jāatzīmē, ka persona nevarēs atsaukties uz apstākļu izmaiņas klauzulu, ja apstākļu izmaiņu pamatā ir pašas personas darbības vai subjektīvā neiespējamība⁹¹. Tomēr neiespējamība šīs klauzulas izpratnē nav vienādojama ar saistības izpildes neiespējamību (nepārvarams šķērslis). Atšķirība starp abām neiespējamībām ir tā, ka nepārvarama šķēršļa gadījumā saistību nav iespējams izpildīt vispār, kamēr otrajā gadījumā saistības izpilde ir iespējama, taču tā ir pārlieku apgrūtinātā un netaisnīga. Robežu starp situāciju, kad saistību izpilde nav iespējama objektīva šķēršļa dēļ (nepārvarams šķērslis) un kad tā ir neiespējama, jo tas prasītu pārlieku lielus resursus no debitora, var noteikt tikai tiesa⁹². Piemēram, plūdu gadījumā ražotājs, no vienas puses, var atsaukties uz nepārvaramu šķēršli, kura dēļ ir applūdis rūpnīca, taču, no otras puses, plūdu sekas var novērst, nopērkot lielu skaitu ūdenssūkņu vai pat uzceļot pagaidu rūpnīcu citā vietā.

Svarīgi atzīmēt, ka apstākļu izmaiņu klauzula nav lietojama, personai uzņemoties dabisko līguma izdevīguma risku. Piemēram, persona nevar prasīt uzsākt pārrunas

par līguma izmaiņām, ja importētāja iepirkta precei nav pieprasījuma vietējā tirgū vai arī tirgū ir palielinājusies konkurence, kuru nevarēja paredzēt.

Tā kā likumā nav iespējams paredzēt tos apstākļus, kuriem iestājoties līguma izpilde kļūst pārlietu apgrūtināšana, kā arī nav iespējams konkrēti noteikt otras puses civiltiesiskos aizsardzības līdzekļus, tad ETLP paredz plašu un elastīgu pieeju šīs problēmas risināšanā, nosakot, ka pusēm ir jāveic pārrunas un jāvienojas par līguma izmaiņām, ņemot vērā iestājušos jaunus apstākļus.

Svarīgi ir atzīmēt, ka ELTP 6:111. pants nav imperatīva norma, kas nozīmē, ka puses var ietvert līgumā, ka līguma saistošais spēks nemainās pat tad, ja līguma izpilde kļūst pārlietu apgrūtināta un neizdevīga.

Analizējot CL regulējumu, jāsecina: tā kā CL stingri ievēro līguma saistošā spēka principu, kas nozīmē, ka līgumi ir jāpilda neatkarīgi no vēlākām grūtībām (CL 1587. pants), tad līdzīgu regulējumu kā ELTP 6:111. pantā Latvijas tiesības neparedz.

Ņemot vērā mūsdienu tiesību teorijas atziņas, kā arī citu valstu praksi, CL noteiktajam *pacta sunt servanda* principam būtu jānosaka izņēmumi. Šāda regulējuma nepieciešamība Latvijā ir minēta arī tiesību literatūrā⁹³.

CL 1587. pants būtu izsakāms šādā redakcijā:

«1587. (1) Tiesīgi noslēgts līgums uzliek līdzējam pienākumu izpildīt apsolīto un nedod vienai pusei tiesību atkāpties no līguma, kaut arī atlīdzinot otram zaudējumus.

(2) Gadījumā, ja saistību izpilde kļūst pārmērīgi apgrūtināšana objektīvu apstākļu izmaiņu dēļ, pusēm ir pienākums veikt pārrunas, lai izmainītu līgumu vai to izbeigtu. Līdzējs var atsaukties uz apstākļu izmaiņu klauzulu, ja

- 1) apstākļu izmaiņa ir notikusi pēc līguma noslēgšanas,
- 2) tiesību aizskārējs kā saprātīga persona apstākļu izmaiņu nevarēja paredzēt līguma slēgšanas brīdī,
- 3) tiesību aizskārējs nebija uzņēmies apstākļu izmaiņu risku.

(3) Ja puses nespēj panākt vienošanos par līguma izmaiņām vai tā izbeigšanu, jebkura no pusēm ir tiesīga prasīt tiesai

- 1) izbeigt līgumu, nosakot tā beigu datumu,
- 2) pārveidot līgumu, vienlīdzīgi sadalot ieguvumus un zaudējumus starp pusēm apstākļu izmaiņu dēļ.

(4) Papildus tiesa var uzlikt par pienākumu atlīdzināt pusei zaudējumus, ko tā cietusi, ja otra puse atteikusies no sarunām vai arī pārtraukusi tās pretēji labai ticībai.»

Veiktais līgumtiesību regulējuma uzlabojums laikā no 2007. līdz 2011. gadam

Šajā rakstā analizētais līgumtiesību regulējums, kuru 2007. gadā autors norādījis kā tādu, kas būtu jāietver Latvijas CL, 2011. gadā ir jau daļēji ieviests. 2009. gada 1. jūlijā⁹⁴ spēkā stājās atsevišķi Latvijas CL pantu grozījumi, kas, citstarp, ieviesa līgum soda apmēra ierobežojuma principu (1724¹. pants), zaudējumu paredzamības principu (1779¹. pants) u. c. Neskatoties uz veiktajiem grozījumiem, vairāki mūsdienīgi līgumtiesību institūti Latvijas CL joprojām nav ietverti. Papildus iepriekš minētajam būtu arī jāneregulē jautājums par pirmslīgumiskās atbildības precīzu noteikšanu, saistību izpildes aizturējuma tiesību noteikšanu, nepārvaramas varas jēdzienu definēšanu un uz to attiecināmo tiesisko seku noteikšanu, būtiska līguma pārkāpuma un to seku noteikšanu, kā arī apstākļu izmaiņas klauzulas regulējuma ieviešanu.

Nepieciešamie Latvijas CL regulējuma uzlabojumi, iespējams, sekos pēc ES ietekmes, kura, citstarp, ir definējusi mērķi veicināt modernu un saskaņotu līgumtiesību

regulējuma ieviešanu ES dalībvalstīs. Aptuveno līgumtiesību attīstības virzienu iespējams izsecināt no Eiropas Komisijas Zaļās grāmatas «Par politikas risinājumiem virzībā uz Eiropas līgumtiesību izstrādi patērētājiem un uzņēmumiem»⁹⁵ un saņemtajām sabiedrības atsauksmēm. Zaļās grāmatas mērķis ir uzsākt sabiedrisko apspriešanu, lai apkopotu viedokļus par iespējamiem politikas risinājumiem Eiropas līgumtiesību jomā. Atšķirības starp valstu līgumtiesībām rada papildu darījumu izmaksas un veicina tiesisko nenoteiktību uzņēmumiem un patērētājiem, tāpēc Eiropas Komisija ir noteikusi un Zaļajā grāmatā izvērtēšanai piedāvā vairākus risinājumus par nākotnes Eiropas līgumtiesību instrumenta juridisko raksturu, piemērošanas jomu un materiālo jomu. Par līgumtiesību instrumenta juridisko dabu Zaļajā grāmatā norādīts, ka Eiropas līgumtiesību instruments varētu būt gan nesaistošs instruments, kura mērķis ir uzlabot Eiropas Savienības tiesību aktu konsekveci un kvalitāti, gan saistošs instruments, kurā izklāstītu alternatīvu pašreizējiem daudzveidīgajiem valstu līgumtiesību režīmiem, piedāvājot vienu līgumtiesību noteikumu kopumu.

Latvija par piemērotāko Zaļajā grāmatā minēto atšķirīgo līgumtiesību problēmu risinājumu uzskata regulu, ar ko izveido Eiropas līgumtiesību fakultatīvo instrumentu («2. režīmu»), kas katrā dalībvalstī pastāvētu līdzās nacionālajam regulējumam. Latvija uzsver, ka, veidojot šādu instrumentu, tam jānodrošina augsta patērētāju tiesību aizsardzība, tam jābūt pietiekami skaidram vidējam lietotājam un tas jāveido iespējami pastāvīgs, lai to piemērojot maksimāli tiktu izslēgta varbūtība, ka kādā jautājumā būtu jāpiemēro nacionālais regulējums. Tāpat Latvijas pozīcija ir, ka instrumenta piemērošanas izvēle tiek atstāta patērētājam, nevis preču vai pakalpojuma sniedzējam. Papildus tiek uzsvērts, ka nepieciešams turpināt diskusijas par Eiropas līgumtiesību fakultatīvā instrumenta mijiedarbību ar citiem Eiropas privāttiesību instrumentiem⁹⁶.

Tomēr, neskatoties uz ES aktivitātēm mūsdienīgu pārrobežu līgumtiesību regulējoša akta izstrādē, Latvijas tiesību zinātniekiem un valstij nepieciešams aktīvāk turpināt iesākto ceļu Latvijas CL modernizēšanā, tādējādi panākot uzlabotu regulējumu nekavējoties, it sevišķi tādos līgumtiesību institūtos, kuri citās attīstītās valstīs darbojas jau ilglaicīgi un tādējādi ir pārbaudīti praksē.

Nobeigums

Iepriekš minētie līgumtiesību institūti satur tikai galvenos Latvijas līgumtiesību modernizācijas aspektus, taču bez minētajiem ir vēl arī citi tiesību institūti, kurus nepieciešams modernizēt vai ieviest no jauna, piemēram, nepārvaramas varas jēdziens un tiesiskās sekas tās iestāšanās gadījumā, saistību piespiedu izpildes detalizētāks regulējums u. c.

Viens no tūlīt veicamiem darbiem Latvijas līgumtiesību modernizācijas sekmēšanā ir CL piemērošanas uzlabošana, t. i., nemainot CL materiālo normu saturu, tiesību normu piemērotāji (galvenokārt tiesneši) ņem vērā mūsdienu līgumtiesību teorijas atziņas un, balstoties uz CL 5. pantu⁹⁷, mēģina pēc iespējas iztulkot jeb piepildīt CL normas ar saturu, kas saskan ar mūsdienu līgumtiesību teoriju⁹⁸.

Lai arī tiesu praksē ir atrodami atsevišķi mēģinājumi modernizēt CL normas piemērošanas ceļā, tomēr tie skar tikai atsevišķus līgumtiesību teorijas aspektus. Tā, piemēram, Latvijas tiesas no pašreizējā CL nevar izsecināt, ka CL ir noteiktas tiesības vienpusēji atkāpties no līguma būtiska pārkāpuma gadījumā vai ka CL ir paredzēts zaudējumu paredzamības princips u. tml. Savukārt par debitora civiltiesiskiem aizsardzības līdzekļiem vispār CL nekas nav minēts. Līdz ar to ir secināms, ka Latvijas līgumtiesību modernizācija ar pašreizējo CL normu piemērošanas uzlabošanu nebūs efektīva, jo skars tikai daļu no nepieciešamajām izmaiņām Latvijas līgumtiesībās.

Tajā pašā laikā ir skaidrs, ka CL saistību tiesību daļas fundamentāla pilnveidošana prasa daudz laika, bet līdz tās izstrādei personām jāievēro pašreizējais CL, iespēju robežās uzlabojot atsevišķu (iepriekš rakstā norādīto) normu saturu. Tāpēc būtu nepieciešams, lai līdz jauna CL regulējuma izstrādei Latvijas tiesas pēc iespējas pašreizējā CL regulējuma ietvaros mēģinātu piemērot mūsdienu līgumtiesību teorijas atziņas, tādējādi veicinot Latvijas līgumtiesību attīstību.

Atsauces un piezīmes

- ¹ 1937. gada Civillikums daudzējādā ziņā ir 1864. gada Baltijas vietējo civillikumu kopojuma saīsināta versija bez būtiskām izmaiņām likuma struktūrā un saturā. Būtiski, ka arī 1864. gada regulējums nav no jauna radīts normatīvs akts, bet gan iepriekš darbojošos civiltiesību normu apkopojums ar nelielām izmaiņām.
- ² Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on European Contract Law, COM (2001) 398 final, 11.07.2001 (OJ C 255, 13.9.2001).
- ³ Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, xxii.
- ⁴ Sk. 02.05.1989. Resolution of the European Parliament, Official Journal of the European Communities C 158/401 and 06.05.1994. Resolution of the European Parliament, Official Journal of the European Communities C 205/518; OJ C 377 323, 29 Dec 2000 (Resolution B5-0228, 0229-0230/2000).
- ⁵ LR Civillikuma 1539. pants zaudējumu atlīdzināšanas pienākumu padara atkarīgu no otras puses informētības par ofertes atsaukšanu, t. i., ja persona ir uzskatījusi, ka oferte ir spēkā un līdz ar to arī līgums ir spēkā, tad vainīgajai pusei ir jāatlīdzina zaudējumi. Šo pantu nevar tulkot tā, ka persona var prasīt zaudējumu atlīdzību par to, ka tā bija domājusi nākotnē pieņemt oferti.
- ⁶ Šādu atbildības veidu paredz arī Francija Civillikodekss. Sk. *Maulaurie, A., Aynes, B. Droit civil, Les Obligations*. 9th editions, 1998, 385. lpp.
- ⁷ Salīdzinājumam sk. *Bitāns, A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi*. Rīga: Izdevniecība AGB, 1997, 115. lpp.; LR Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Mans Īpašums. Rīga: 1998, 54. lpp.
- ⁸ Šis viltus var darboties gan kā viltus piedabūt noslēgt līgumu, gan kā viltus, kas rada otrai pusei pārliecību, ka līgums tiks noslēgts nākotnē.
- ⁹ *Bitāns, A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi*. Rīga: Izdevniecība AGB, 1997, 115. lpp.
- ¹⁰ *Kötz, H., Flessner, A. Europäisches Vertragsrecht*. Band I. J. C. B. Mohr Tübingen, 1996, S. 281.
- ¹¹ *Harkesims, B. S., Lorenz, W., Danneman, G. The law of contracts and restitutions*. Vol. 1. The German law of obligations. Clarendon Press. Oxford, 1997, p. 43.
- ¹² *Dr. Sinaiskis, V. Latvijas civiltiesību apskats*. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1995, 177. lpp.
- ¹³ Šāda pati pieeja ir ietverta Baltkrievijas Civillikodeksā, kura 288. pants noteic, ka vienas puses saistības pret otru var pamatoties tikai un vienīgi uz līgumu, likumu vai deliktu, kas nozīmē, ka kvaziligumiskās attiecības arī tiek regulētas, balstoties uz delikta tiesībām. Pieejams: www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/oeur/lxwebru.htm.
- ¹⁴ LR Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Mans Īpašums. Rīga: 1998, 148. lpp.
- ¹⁵ *Balodis, K. Labas ticības princips civiltiesībās. Jurista vārds*. 2002. gada 3. decembris.
- ¹⁶ CL 1784. pants noteic, ka ārpusligumiskajās attiecībās prettiesiski darbojošā puse atbild par visiem zaudējumiem, ko tā nodarījusi otrai pusei.
- ¹⁷ LR Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 667. lpp.
- ¹⁸ *Ibid.*
- ¹⁹ *Ibid.*, 668. lpp.
- ²⁰ Sīkāk sk. LR Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 277. lpp.
- ²¹ LR Civilprocesa likuma 93. pants.
- ²² Regulējums par pirmslīgumisko atbildību ir ietverts Lietuvas 2000. gada Civillikodeksā. Sk. *Mikelelenas, V. The Main Features of the New Lithuanian Contract Law System Based on the Civil Code of 2000*. Juridica Internationala. Law Review University of Tartu. Estonia, 2005, p. 46.
- ²³ Sk. arī *Schlechtriem, C. Kommentar zum Einheitlichen UN-Kaufrecht*. 2., völlig neubearbeitete Auflage. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München: 1995, S. 624–626.

- ²⁴ *Henry Campbell Black, M. A. Black's Law Dictionary*. St. Paul Minn. West Publishing Co., 5th edition, 1979, p. 1164. Citēts pēc: *Bitāns, A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi*. Rīga: Izdevniecība AGB, 1997, 71. lpp.
- ²⁵ *Bitāns, A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi*. Rīga: Izdevniecība AGB, 1997, 71. lpp.
- ²⁶ Sk. arī LR Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 271. lpp.; Citēts pēc: *Sinaiskis, V. Saistību tiesības. Latvijas civiltiesību apskats*. Rīga: 1940, 37. lpp.
- ²⁷ *Розенберг, М. Г. Контракт международной купли-продажи. Современная практика заключения. Разрешение споров*. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: 1996, с. 85.
- ²⁸ *Treitel, G. Remedies for Breach of Contracts*. 1995, p. 870–879.
- ²⁹ *Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, p. 442.*
- ³⁰ Sk. *Barry, N. The French Law of Contract. Second Edition. Clarendon Press Oxford. New York: 1992, p. 229.*
- ³¹ *Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, p. 442.*
- ³² *Брагинский, М. И., Витрянский, В. В. Договорное право: общие положения*. Москва: Издательство «Статут», 1997, с. 714.
- ³³ *Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston: 2000, p. 443.*
- ³⁴ *Treitel, G. Remedies for Breach of Contracts*. 1995, p. 137–138.
- ³⁵ *Bonnel, M. J., Bianca, C. M. Commentary on the International Sales Law. The 1980 Vienna Sales Convention*. Guiffre, Milan: 1987, p. 540–541.
- ³⁶ *Torgāns, K. «Eiropas līgumtiesību principi» un Latvijas civiltiesības. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 56. sēj., 4./5./6. (621./622./623.). A, 2002, 39. lpp.
- ³⁷ *Torgāns, K., Bušova, E. Daži līgumtiesību salīdzinošie aspekti kontinentālās Eiropas un precedentu tiesību sistēmās. Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā. Starptautiskās konferences materiāli. Rīga: Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte, 2002, 142. lpp.; Torgāns, K. Līgumsoda modernizācijas ceļi. Saistību izpildes nodrošinājums. LU Zinātniskie raksti. Rīga: LU, 1999, 74.–76. lpp.; Lind, S., Otsa, R., Sootak, J. Penalty and Other Punitive Sanctions in the Estonian and European Legal Order. *Juridica International*, Law Review University of Tartu. Estonia, 2005, p. 180–181.*
- ³⁸ Līgumsoda uzdevums parasti ir kompensēt radušos zaudējumus. Tas izriet no CL 1772. panta, kas noteic, ka zaudējumu atlīdzība ir atļauta, «ciktāl tie pārsniedz līgumsoda apmēru, ja vien nav tieši norunāts pretējais». Turklāt, ja līgumsods vispār nepārsniedz zaudējumu apmēru, tam vispār nav soda rakstura. Tas visumā darbojas tāpat kā «paredzamo zaudējumu» noteikums anglosakšu tiesību sistēmā, kura dēļ atlīdzināmo zaudējumu apmērs ir ierobežots. Taču, tā kā pastāv notikumi, kad tiesību pārkāpuma gadījumā zaudējumi nav radušies, līgumsoda ir sodošā funkcija (līdzīgi tas ir arī kumulatīvā līgumsoda gadījumā). Sk. *Torgāns, K., Bušova, E. Daži līgumtiesību salīdzinošie aspekti kontinentālās Eiropas un precedentu tiesību sistēmās. Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā. Starptautiskās konferences materiāli. Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte. Rīga, 2002, 144. lpp.*
- ³⁹ Sk. Austrijas ABGB 1336. pantu, Beļģijas CK 1152. un 1229. pantu, Francijas CK 1152. pantu, Vācijas BGB 339.–345. pantu, Grieķijas CK 405 (2). pantu, Itālijas CK 1382.–1384. pantu, Nīderlandes CK 6:91–6:94. pantu, Portugāles CK 810(1). pantu, Spānijas CK 1152. pantu u. c.
- ⁴⁰ Sk. *William, S. D. The Case for Punitive Damages in Contracts*, 48 Duke L. J. 629; Ugo Mattei. *The Comparative Law and Economics of Penalty Clauses in Contracts*, 43, Am. J. Comp. L. 427, 1995; citēts pēc: *Torgāns, K., Bušova, E. Daži līgumtiesību salīdzinošie aspekti kontinentālās Eiropas un precedentu tiesību sistēmās. Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā. Starptautiskās konferences materiāli. Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte. Rīga, 2002, 143. lpp.*
- ⁴¹ *Torgāns, K., Bušova, E. Daži līgumtiesību salīdzinošie aspekti kontinentālās Eiropas un precedentu tiesību sistēmās. Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā. Starptautiskās konferences materiāli. Rīga: Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte, 2002, 143. lpp.*
- ⁴² *Ibid.*, 145. lpp.
- ⁴³ ASV Unificētā tirdzniecības kodeksa 1-106. un 2-718. pants noteic, ka līguma noteikums, kas paredz naudas maksājumu kā sodu, nav spēkā, pamatojoties uz sabiedrības interesēm, un to nevar īstenot. Sk. *Torgāns, K., Bušova, E. Daži līgumtiesību salīdzinošie aspekti kontinentālās Eiropas un*

- precedentu tiesību sistēmās. Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā. Starptautiskās konferences materiāli. Rīga: Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte, 2002, 145. lpp.
- ⁴⁴ *Treitel, G.* The Law of Contract. London: 1975, p. 622.
- ⁴⁵ *Torgāns, K., Bušova, E.* Daži līgumtiesību salīdzinošie aspekti kontinentālās Eiropas un precedentu tiesību sistēmās. Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā. Starptautiskās konferences materiāli. Rīga: Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte, 2002, 145. lpp.
- ⁴⁶ *Комаров, А. С.* Ответственность в коммерческом обороте. Москва: Юридическая литература, 1991, с. 34.
- ⁴⁷ *Ibid.*
- ⁴⁸ *Ibid.*, с. 36.
- ⁴⁹ *Farnsworth, E. A.* Leagl remedies. Third ed. Aspen Publishers, Inc., 1999, p. 1147.
- ⁵⁰ *Комаров, А. С.* Ответственность в коммерческом обороте. Москва: Юридическая литература, 1991, с. 37.
- ⁵¹ *Torgāns, K., Bušova, E.* Daži līgumtiesību salīdzinošie aspekti kontinentālās Eiropas un precedentu tiesību sistēmās. Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā. Starptautiskās konferences materiāli. Rīga: Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte, 2002, 146. lpp. Sal. *Bitāns, A.* Civiltiesiskā atbildība un tās veidi. Rīga: Izdevniecība AGB, 1997, 133.–135. lpp.
- ⁵² *Torgāns, K., Bušova, E.* Daži līgumtiesību salīdzinošie aspekti kontinentālās Eiropas un precedentu tiesību sistēmās. Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā. Starptautiskās konferences materiāli. Rīga: Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte, 2002, 146. lpp.
- ⁵³ Šāda pati iespēja ir noteikta arī UNIDROIT 7.4.13. pantā.
- ⁵⁴ Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston: 2000, p. 454.
- ⁵⁵ Sk. komentāru ELTP 8:109. panta sakarā. Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston: 2000, p. 385–390.
- ⁵⁶ Piem., Vācijas BGB 343. paragrāfs, Francijas CK 1152. pants, Itālijas CK 1384. pants, Nīderlandes CK 6.1.8.18 (1). pants, Šveices CK 163. pants, Austrijas CK 1336. pants. Sk. Guide to Penalty and Liquidated Damages Clauses. ICC Publishing S. A. Paris, 1990, p. 13.
- ⁵⁷ Sīkāk sk. *Karklins, J.* Perspectives of Contract Law Modernisation in Latvia within Context of European Contract Law. Humanities and Social sciences. Latvia. 3 (40). University of Latvia. 2003, p. 80–81.
- ⁵⁸ 1972. gada 24. novembra lieta R. C. J. B. 1973 302.
- ⁵⁹ Līdzīgs uzskats pausts arī Skandināvijas tiesību teorijā. Sk. Guide to Penalty and Liquidated Damages Clauses. ICC Publishing S. A. Paris, 1990, p. 39.
- ⁶⁰ Atsevišķos gadījumos Vācijas tiesas var atzīt līgumsoda klauzulu par spēkā neesošu. Sk. *Treitel, G.* Remedies for Breach of Contracts. A comparative Account. Clarendon Press Oxford. New York, 1989, p. 227.
- ⁶¹ *Briede, J.* Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rakstu krājums. Prof. E. Meļķiņa redakcijā. A/S «Poligrāfists», Tiesu namu aģentūra, 1999, 45. lpp.
- ⁶² *Zimmerman, R.* The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. First edition. Juta & Co Ltd. Cape Town, Wtton, Johannesburg: 1990, S. 106–107.
- ⁶³ Pieejams: www.lursfot.lv. LATLEX tiesu nolēmumu datubāze.
- ⁶⁴ Arī Vācijas tiesas bieži atsaucas uz vispārējo labas ticības principu, turpretī Francijas tiesās šo principu piemēro reti. S. *Barry, N.* The French Law of Contract. Second Edition. Clarendon Press Oxford. New York, 1992, p. 153.
- ⁶⁵ Sk. arī *Ozoliņš, M.* Latvijas tiesu prakse līgumsoda jomā: analīze un kritika. *Jurista Vārds*, 2007. g. 27. februāris, Nr. 9 (462), 9.–11. lpp.
- ⁶⁶ LR AT Senāta lieta Nr. 48, 2005. gada 26. janvāris. Pieejams: www.lursfot.lv. LATLEX tiesu nolēmumu datubāze.
- ⁶⁷ Guide to Penalty and Liquidated Damages Clauses. ICC Publishing S. A. Paris, 1990, p. 33.
- ⁶⁸ *Ibid.*, p. 36.
- ⁶⁹ *Ibid.*, p. 43.
- ⁷⁰ Piemēram, Francijā līdz 1975. gadam Francijas CK nebija paredzētas tiesām tiesības samazināt līgumsodu, tomēr minētajā gadā tika izdarītas izmaiņas 1152. pantā, piešķirot tiesām netaisnīga līgumsoda samazināšanas funkcijas. Sk. Guide to Penalty and Liquidated Damages Clauses. ICC Publishing S. A. Paris, 1990, p. 31.
- ⁷¹ Izpildījuma aiztūrējuma tiesības ir izmantojamas tikai divpusējos līgumos.

- ⁷² Sk. Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, p. 406; Брагинский, М. И., Витрянский, В. В. Договорное право: общие положения. Москва: Издательство «Статут», 1997, с. 765.
- ⁷³ Beale, H. G., Bishop, W. D., Furmston, M. P. Contract. Cases and Materials. Butterworths & Co Publishers Ltd., 1994, p. 410.
- ⁷⁴ Beale, H. Remedies for Breach of Contract, London, Maxwell: 1980, 2. nod. Citēts pēc: Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, p. 408.
- ⁷⁵ LR Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 271. lpp.; Sk. arī *Sinaiskis, V.* Saistību tiesības. Latvijas civiltiesību apskats. Rīga: 1940, 118. lpp.
- ⁷⁶ LR Komerclikums. Pieņemts 13.04.2000., ar grozījumiem, kas spēkā no 2002. gada 15. marta. Pieejams: <http://data.pro.nais.lv>
- ⁷⁷ Latvijas CL šādu tiesību paredz tikai gadījumā, ja pārdotai lietai draud attiesājums, turpretim Anglijas tiesības šādu tiesību nosaka pircējam visos gadījumos, kad pārdevējs nepilda kādu no savām saistībām. Taču 2036. pants nav imperatīva norma un puses var vienoties līgumā, ka aizturēt pirkuma maksu pircējs var visos gadījumos, kad pārdevējs pārkāpj līguma noteikumus.
- ⁷⁸ Par šo jautājumu sīkāk skatīt nākamajā raksta apakšnodaļā «Atkāpšanās no līguma».
- ⁷⁹ Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, p. 415.
- ⁸⁰ Sk. *Danneman, G.* An introduction to German Civil and Commercial law. British Institute of International and Comparative law. Bell & Bain Ltd. London, 1993, p. 219; *Bassange, P., Edenhofer, W., Heldrich, A., Sprau, H., Diederichsen, U., Heinrichs, H., Putzo, H., Thomas, H.* Bürgerliches Gesetzbuch mit Einführungsgesetz (Auszug), Gesetz zur Regelung des Rechts der Allgemeinen Geschäftsbedingungen. Band 7. 58., neubearbeitete Auflage. Beck'sches Kurz Kommentare. Plandt. Velrag C. H. Beck, München, 1999, S. 491; *Abbott, K., Pendlebury, N.* Business law. 6th edition. DP Publications Ltd. Aldine place, London, 1993, p. 175.
- ⁸¹ Chitty on contracts. Specifics contracts, Vol. 2. Twenty edition. The common law library. London: Sweet & Maxwell, 1994, p. 1207.
- ⁸² LR Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 271. lpp.; Sk. arī *Sinaiskis, V.* Saistību tiesības. Latvijas civiltiesību apskats. Rīga: 1940, 120. lpp.
- ⁸³ Francijas CK 1184. pants. Saskaņā ar Francijas tiesībām tikai tiesa var izlemt, vai līguma pārkāpums ir tik būtisks, lai cietušajam iestātos tiesības izbeigt līgumu. Sk. *Whincup, M. H.* Contract law and Practice. The english system and continental comparisons. Second revised and enlarged edition. Kluwer law and Taxation Publishers. Deventer, Boston: 1992, p. 197.
- ⁸⁴ LR Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 271. lpp.; Sk. arī *Sinaiskis, V.* Saistību tiesības. Latvijas civiltiesību apskats. Rīga: 1940, 119. lpp.
- ⁸⁵ Pantā ietverts *rebus sic stantibus* princips, kas īpaši izplatīts starptautiskajās tiesībās. Sk. *Grins, J.* Clausula rebus sic stantibus vispārīgās un mūsu civiltiesībās. Rīga: Valters un Rapa, 1935, 10. lpp.
- ⁸⁶ UNIDROIT 6.2.1.–2.2.3. p., klauzulas esamību Francijā nosaka *imprevisio* doktrīna, taču tā ir attiecināma tikai uz administratīviem līgumiem, Vācijas BGB 242. p., kura pamatā ir labas ticības doktrīna, Nīderlandes CK 6:258. p., Itālijas CK 1467. p., Grieķijas CK 388. p., Portugāles CK 437. p. Klauzulu neparedz Beļģijas, Luksemburgas, Skandināvijas valstu un Apvienotās Karalistes normatīvie akti. Sk. Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, p. 328.
- ⁸⁷ Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, p. 323.
- ⁸⁸ Force Majeure and Hardship. ICC Publishing S. A. Paris, 1985, p. 18–25.
- ⁸⁹ *Briede, J.* Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rakstu krājums. Prof. E. Melķiša redakcijā. A/S «Poligrāfists», Tiesu namu aģentūra, 1999, 45. lpp.
- ⁹⁰ Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston, 2000, p. 323.

- ⁹¹ Persona nevarēs atsaukties uz apstākļu izmaiņu klauzulu kā saistības neizpildes iemeslu, pamatojoties uz to, ka tās komercdarbība nenorit tik labi, kā bija plānots, un tādēļ viņa nevarēja paredzēt, ka būs naudas līdzekļu trūkums, lai izpildītu saistības. Atsauksšanās uz šo klauzulu nav iespējama pat tad, ja personai saistību izpilde kļūst pārlietu apgrūtināša.
- ⁹² Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised. Prepared by The Commission of Contract Law Chairman: Profesor Ole Lando. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. Kluwer Law International. The Hague, London, Boston: 2000, p. 324.
- ⁹³ Sk. *Torgāns, K.* «Eiropas līgumtiesību principi» un Latvijas civiltiesības. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 56. sēj., 4./5./6. (621./622./623.). A, 2002, 37. lpp.
- ⁹⁴ Grozījumi Civillikumā, «LV», 94 (4080), 17.06.2009.
- ⁹⁵ Eiropas Komisijas Zaļā grāmata par politikas risinājumiem virzībā uz Eiropas līgumtiesību izstrādi patērētājiem un uzņēmumiem, pieņemta Briselē 2010. gada 1. jūlijā, COM(2010) 348. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0348:FIN:lv:PDF> (sk. 11.12.2010.)
- ⁹⁶ Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40206405> (sk. 18.08.2011.)
- ⁹⁷ CL 5. pants nosaka: «kad lieta jāizšķir pēc tiesas ieskata vai atkarībā no svarīgiem iemesliem, tiesnesim jāspriež pēc taisnības apziņas un vispārīgiem tiesību principiem».
- ⁹⁸ Sk. *Bitāns, A.* Vispārīgie principi, nosakot kompensāciju par nemantisko aizkārumu. *Jurista Vārds*, 2003. g. 14. oktobris, Nr. 37(295), 4. lpp.

ASPECTS OF MODERNISING CONTRACT LAW IN THE CIVIL LAW OF THE REPUBLIC OF LATVIA

The Civil Law that is in force in Latvia today dates back to 1938, and despite this fact, it has really been in place only for the last 15 years or so. The Soviet occupation of Latvia meant a 50-year suspension in the use of the Civil Law, freezing it in place for that period of time. When the law was reinstated in 1992 and 1993, virtually no work was done on improving or revising the norms therein. From the historical perspective, then, it must be said that the existing Civil Law is not a set of new norms created in 1937. Instead, it is an improved version of norms of civil law dating right back to the 19th century.¹

During the last decade, much has been done to modernise and unify norms concerning contract law in Europe. This fact, plus the aforementioned great age of many civil norms in Latvia, leads one to pose this question: In the area of obligation law, is Latvia in line with the latest requirements vis-à-vis contract law?

Civil rights are constantly being supplemented with new aspects which reflect new trends and issues. In Latvia, by comparison, there has been no intensive modernisation of the norms of contract law. If we look at regulations in this area that are enshrined in the Latvian Civil Law (CL) and compare these to contemporary theoretical ideas about contract law, then we must necessarily find that there are areas in which the Civil Law is simply not in line with modern requirements.

It cannot be said that the legislature has ever been systematic in dealing with contract law. There have been amendments to many sections of the CL which have to do with family law and obligation law, but none of these have served to change the basic position that is taken in the law.

The fact that contract law in Latvia is not in line with modern theories about this matter creates several negative consequences:

- 1) Parties to contracts cannot make use of all of the theoretical positions vis-à-vis contract law which prevail today, which means that the legal foundations of contract law are, without any justification, too narrow;
- 2) In order to make use of the aforementioned theoretical positions, parties to contracts must prepare longer contracts which include requirements that may be in line with contemporary requirements, but are not enshrined in the CVL;
- 3) All of this can mean delays.

The fact that Latvia has now joined the European Union means that modernisation of contract law must be reviewed in the pan-European context. This is also true because of recent research that has been done in the area of modernising and unifying contract law in the EU. The Union's economic activities depend in part on the emergence of unified contract law.² This means that it is particularly important to come up with agreed upon and modern understandings in this area. Latvia's short-term goal in this regard must be to understand the essence of this process of harmonisation, focusing on future developments and trying to influence these processes while simultaneously improving its own normative acts.

The main document aimed at creating unified and modern contract law at the pan-European level is called «Principles of European Contract Law» (PECL).³

Publication of the PECL was a significant step forward in the development and harmonisation of European contract law. Aims in this process included easier trading relationships, strengthening of the overall European market, establishment of a unified contractual law infrastructure in Europe, preparation of a road map for those who apply the law and those who legislate in this area, and an attempt to merge Anglo-Saxon and Germanic principles of law in this regard.

The PECL is not an official source of law, but Latvia should make good use of it to modernise its own contract law. That is for several reasons:

- 1) The PECL enshrines the compromises which were made among EU member states when it came time to regulate contract law at the pan-European level;
- 2) The PECL contains the latest theoretical ideas about contract law;
- 3) The PECL was written by globally recognised specialists, taking into account regulations and doctrines related to contract law in the various EU member states;
- 4) The PECL has been widely recognised among specialists and at the European Parliament.⁴

A comparison of the Latvian Civil Law and the PECL shows that regulations of contract law in Latvia must be amended with respect to fundamental issues such as the regulation of liability in pre-contractual relations, compensation for losses, contractual fines, withholding of the performance of obligations, withdrawal from a contract, the right to change the content of obligations, etc.

Pre-contractual liability

In the area of pre-contractual liability, the CL is more in line with the law in France and England, both of which are largely based on the legal aspects of commercial fraud, falsehood and negligence, without excluding the obligation of parties to a contract to act on the basis of the principle of good faith (Section 1 of the CL).

The CL regulates those cases in which compensation can be demanded for losses related to belief that a contract has been concluded, but not to hope that a contract would be concluded in future.⁵ In this sense, Latvian law differs from the German doctrine of *culpa in contrahendo* (culpable during contract negotiations) or the British doctrine of *quantum meruit* (as much as is deserved). Only one section in the CL (1540) specifies liability for the other party having taken steps on the basis of the belief that a contract would be concluded. The obligation in this case is not, however, to pay compensation, but instead, it is to undertake contractual relations.⁶ This is a legal means of protection in civil law.

If we look at the consequences that might be faced by someone who fails to conclude an agreement with the other party, doing so in the context of Latvian law, then we must conclude that the consequences must be based on general norms in the CL. No such regulations are provided for in any specific way. The CL says that a contract is concluded at the moment when the parties have made promises to one another (i.e., a consensual agreement). If one party fails to keep the promise, the other party has the right to request compensation. This, however, is a departure from the doctrines of *culpa in contrahendo* and *quantum meruit*, which say that liability starts when the other party has assumed that the contract would be signed.

The *culpa in contrahendo* doctrine might be compared to Section 1438 of the CL, which says that if will is expressed just for purposes of appearance, then it has no legal consequences unless the process has involved illegal deception of a third party. According to Section 1459 of the CL, such deception represents fraud, which means that someone who has illegally deceived someone about the conclusion of a

contract is liable for any losses caused as a result of this.⁷ It must be noted, however, that this section of the law covers only those cases in which one of the parties has acted fraudulently in pre-contractual relations.⁸ The CL does not clearly state when compensation can be demanded if the potential claimant has believed that the contract would be concluded, but the failure to conclude the contract does not have to do with illegal deception on the part of the other party. It frequently happens that negotiations on an agreement are not interrupted on purpose. That is particularly the case when the subject of the potential contract is complicated – obtaining intellectual property, buying an enterprise, buying shares on an exchange, etc.⁹ When no illegality is found in the failure to conclude a contract, and the Latvian principle of *casus omissus* is in place;¹⁰ the CL takes the position that neither party has to pay any compensation for losses. A similar position is taken in the civil codes of Switzerland and other European countries, the idea being that if both parties are equally interested in concluding an agreement, then given the fact that this is an expression of free will, the failure to sign a contract does not give either side the right to demand compensation for that failure.¹¹

Given all of this, it must be concluded that in accordance with Latvian law, pre-contractual liability occurs only if the other party has acted fraudulently. This complies with the overall principle of the CL which says that losses must be compensated when they have been caused by illegal action or inaction.¹² If one party engages in contractual negotiations while knowing that the contract will never be concluded, then that is a violation of Section 1 of the CL, which says that rights must be used and obligations must be carried out on the basis of good faith. The described situation, in other words, is intentionally harmful. According to the law, this means the purposeful desire to violate another party's rights. What is more, it is not necessary for the party which violates the rights to have wanted to create specific consequences, i.e., it is enough if the party desires to cause harm which would cause losses.¹³ The principle of good faith means that each party must pursue its subjective rights and fulfil its subjective obligations while taking into account the justified interests of others. Section 1 of the CL, in other words, requires participants in civil relationships to count on one another and to take each other's interests into account. This helps to prevent those instances in which rights are pursued or obligations are carried out in an unjustifiable way or in pursuit of unjustifiable goals. In such cases, perhaps the letter of the transaction is followed, but the true goals are actually different.¹⁴

The bottom line here is that the approach which Latvian law takes to pre-contractual relations is based on legal regulations concerning fraud.¹⁵

CL regulations have nothing to say about the need for confidentiality. Theoretically, Section 2391 of the law, which speaks to unjust enrichment at the expense of another, could be applied here. This applies to those cases in which the respondent has obtained material benefits at the expense of the plaintiff,¹⁶ which suggests that the section could be used when confidential information is misused for the purpose of gaining such benefits. On the other hand, it is also true that the demand can be made only if the enrichment has been legally unjustified. Legally justified and excusable enrichment occurs if the law, the transaction, or a court ruling allow the respondent to keep whatever it is that has enriched the respondent.¹⁷

Because the CL does not say that the other party has no right to use confidential information received from the first party during pre-contract negotiations, application of the aforementioned section of the law becomes far less likely. Other problems with Section 2391 include the fact that there would be difficulty in finding evidence of the use of confidential information. It is also true that such a dispute would be of a subsidiary nature.¹⁸

In practice, it often happens that one party expresses the desire to conclude an agreement, and then the other party devotes time and money in preparing for a contract that ends up not being signed at all. In such cases, it is all but impossible to prove that the initial party knew from the very start that it would not want to conclude the agreement, and that means that the party suffering damages in this case must cover all losses itself. In order to avoid such situations, parties to a potential contract should agree in advance on the consequences of not concluding the contract. It has to be said that the principles of *culpa in contrahendo* and *quantum meruit* would not be effective in the CL in this regard, because Latvian court practice,¹⁹ as well as the fact that the burden of evidence is on the party that has claimed damages,²⁰ mean that the principles would not really be applicable in practice. That is true even though there have been cases in which demands for compensation have not been filed simply because norms of civil procedure are insufficient to prove that losses have been caused.

Because the CL has only a general formulation of the need for good faith in rights and obligations (Section 1 of the CL), there does seem to be a need for new regulations in the law as to pre-contractual relations:²¹

- 1) Parties must conduct pre-contract negotiations in good faith;
- 2) Parties must maintain the confidentiality of information irrespective of whether a contract is or is not signed at the end of the day.

If one considers the resources that are available in protecting rights in pre-contractual relations, one must conclude that the CL has to be amended to enshrine compensation for losses and the obligation to compensate for enrichment when examples of the violations discussed in this section of the paper occur.

Compensation for losses

One element in a contract is the establishment, cancellation, or amendment of relations that involve property. When such relations are violated, there are usually property-related consequences such as a drop in the value of the property, additional expenditures or lost profits (Section 1772 of the CL). All of these negative consequences can be classified as losses which, in accordance with Section 1779 of the CL, must be compensated by the party that violated the terms of the contract.

Section 9.503 of the PECL (as well as Article 74 of the 1980 Vienna Convention²² and Section 7.4.4. of the UNDRIT) says that the party which has failed to fulfil contractual obligations is liable only for those losses which were anticipated while the contract was being concluded or which the relevant party could expect to be the consequences of its failure to do what was required. The exception to this is in those cases when the failure to satisfy obligations was purposeful or the result of gross negligence.

The principle of anticipating losses means that the party that has violated the other party's rights is liable only for those losses which it expected or should have expected as a reasonable participant in the process. This is a principle which has existed in the court practices of other countries, too. In a case called *Victoria Laundry (Windsor) Ltd Vs Newman Industries Ltd* (1949), the issue had to do with the broken shaft of a windmill, with the windmill not working as a result of the breakage. The defendant promised to deliver the broken shaft to the manufacturer as a sample but did not do so in a timely way. The result was that the windmill went back on line later than would have otherwise been the case, which meant that the plaintiff lost profits. A British court rejected the claim for compensation, arguing that the defendant could not know that failure to deliver the shaft would delay the operations of the windmill.²³ The ruling that losses did not have to be compensated was based on the fact that the aggrieved party had not done everything possible to mitigate the losses.

It has been argued in the literature that in accordance with Latvian law, the aggrieved party in the aforementioned incident would not have been able to demand compensation for losses either, because it had not warned the other party that a delay in delivering the shaft would cause damages in the form of lost income.²⁴ One cannot agree with this, however, because Section 1587 of the Civil Law says that obligations must be fulfilled, and failure to do so can never be excused on the basis of the fact that the aggrieved party did not specially warn the other party that the obligations had to be fulfilled in a specific period of time and in a specific way. That is in line with the position which states that the offender can be freed of liability only if the action or inaction of the aggrieved party has been the main cause of the losses.²⁵

The essence of this principle of anticipating losses is that no one can be held liable for losses that are unrelated to the sphere of a contract's operations.²⁶ In other words, a party is liable only for those losses that the other party would suffer «in the normal course of events.»²⁷ In other words, the aggrieved party cannot explain the scope of losses on the basis of any special or exceptionally lucrative transaction.²⁸

Analysis of legal systems shows that the principle of anticipation of losses is defined in British law. The issue appeared for the first time in *Hadley vs. Baxendale* (1854) 9 Ex.431. The principle is also enshrined in French and Belgian law, where it is widely applied on the basis of the idea that only concrete losses²⁹ can be anticipated and, therefore, compensated.³⁰ German law does not speak to the principle of anticipated losses, instead making use of the theory of «adequate causal relationships.»³¹ In deciding on compensation for losses, German courts rule on whether the consequences of the losses represent a violation of the contract, assuming that the violator of the terms is an experienced participant in contracts.³² The difference between British and German law is that British law speaks to strict liability, with exceptions that are defined by law, while the law in Germany is based on the doctrine of fault.³³ Although there are certain differences between these two systems, they are not of fundamental importance. In Anglo-Saxon law, too, when the applicability of the principle of anticipated losses is applied, the causal relationship between the losses and the unlawful activity is considered.³⁴

Latvian Civil Law, like German law, does not speak to the principle of anticipated losses. When defining the amount of compensation that is to be paid, the theory of causal relationships is used (Sections 1635, 1773, 1774 and 1776 of the law). If the aggrieved party can prove that the losses were the natural and necessary consequences of a violation committed by the other party to the contract, or that the losses occurred as the result of specific circumstances of relationships, then the losses must be compensated.

The CL does speak, in a general sense, to the principle of full and complete compensation for losses.³⁵ Of importance here is that Article 74 of the UN's Vienna Convention of 1980 speaks to the principle of anticipated losses, that the convention has been in effect in Latvia for nearly 10 years as part of the country's legal system, and the principle of full compensation for losses is not in line with the criteria of justice and proportionality. This means that regulations which say that only those losses which the violator, as a reasonable person, expected or should have expected, must be put into the CL.

Regulations in other countries also say that the liability of a party to a contract stops at the point where the consequences were or should have been anticipated by that party. The principle of full compensation of losses can be applied only if the losses could be anticipated at the time when the contract was concluded. This limits the consequences for which the party that has violated the terms of the contract can be held liable.

Contractual sanctions

Contractual sanctions and their functions have been the subject of much recent discussion in the legal literature.³⁶ That is in part because this is not a part of Anglo-Saxon law. The reason for these discussions is that contractual sanctions are punitive, and not always compensatory in nature.³⁷ The point is that the main function of civil liability is not to punish a violator, but to reverse the consequences of a violation as much as possible, i.e., to return to the aggrieved party to the property status which existed before the violation or which would exist if the violation had not occurred.

The legal system of continental Europe does provide for punishments in civil law,³⁸ while Anglo-Saxon legal systems, with very few exceptions, do not. There have been many arguments in favour of and against either of these approaches.³⁹

The approach in the legal systems of continental Europe is that liability (or sanctions) in private law can serve not just compensatory, but also preventive functions.⁴⁰ In addition, a punishment in a dispute between two persons that is based on free will and contractual freedom (i.e., one which does not limit personal freedoms or violate human rights),⁴¹ cannot be one that is «in violation of the public interest.»⁴²

According to Treitel, punitive damages cannot be collected in favour of the aggrieved party on the basis of contractual liabilities, even if the aggrieved party violated the contract with the intention of extracting material benefits. In that case, a court can only collect those damages which have to do with the contract and serve as its basis.⁴³ By this Treitel refers to the entire system of law as an economically justified model, one that is based on «exchange transactions in which those who assess the price of a product as being lower transfer the product to those who assess it as being higher, thus, at the end of the day, enhancing economic welfare for everyone.»⁴⁴

Experts say that the reason why contractual punishments are not part of the Anglo-Saxon legal tradition is that such punishments are not in line with the theoretical functions of contractual liability. The idea is that mutual relations of an economic nature emerge in certain areas of public activity.⁴⁵ These relations are based on free competition, and their aim is to uphold relations at a level that does not exceed objective and existing frameworks in the relationship, thus ensuring the full and harmonised activities of the relevant legal relations.⁴⁶ These activities create economic stability and proportionality, while contractual punishments cause imbalance and deformation in the economic relationship. Specialists in the area of Anglo-Saxon law argue that the collection of contractual damages places the aggrieved party in a better situation than the one that would have occurred if the violator had fulfilled contractual obligations in full. Accordingly, this situation is not in line with the basic theory as the functions of contractual liability – to return the aggrieved party to its previous material conditions.

According to Varkalo, the difference between the two systems is based on different approaches to the functions and principles of contractual rights. Normative regulations in the Anglo-Saxon tradition have been based on defining protection of the rights of the aggrieved party, defining these not on the basis of the liability of the violator, but on the basis of the rights of the aggrieved party.⁴⁷ Farnsworth, for his part, argues that this approach is based on the idea that «concern must be given not to the way in which the violator can be forced to fulfil its obligations, but rather to the way in which appropriate circumstances can be created for the person engaged in legal relations with the person who has undertaken responsibility.»⁴⁸ In addition, the aggrieved party cannot have a better situation after the application of protective civil resources than it would have had if the contract had been carried out in full.⁴⁹ The bottom line, therefore, is that contractual punishments are impermissible in civil law.

Specialists in the area of Anglo-Saxon law also say that contractual principles in the economic sphere are not perfect,⁵⁰ and so parties do have the right to define losses that have been evaluated in advance in the contract that is concluded. This is somewhat similar to the idea of contractual punishments, but only somewhat. The basis for this view is that collection of pre-assessed losses does not mean that the aggrieved party is freed of the burden of evidence as to losses that have occurred. In the case of a contractual punishment, the obligation of paying a fine occurs irrespective of whether losses have occurred or not (except in those cases when losses exceed the amount of the contractual punishment (Section 1722 of the CL)).

In practice, the two legal systems are being brought into closer tandem. The Committee of Ministers of the Council of Europe has tried to unify clauses related to contractual punishments. The United Kingdom represents the Anglo-Saxon tradition of law on that panel.⁵¹ Attempts at unification are also seen in the harmonisation of UNIDROIT and PECL requirements vis-à-vis the application of contractual punishments in contractual relations.

Article 5:509 of the PECL regulates punitive fines that have been determined by the two parties to a contract: «Where the contract provides that a party who fails to perform is to pay a specified sum to the aggrieved party for such non-performance, the aggrieved party shall be awarded that sum irrespective of its actual loss. However, despite any agreement to the contrary, the specified sum may be reduced to a reasonable amount where it is grossly excessive in relation to the loss resulting from the non-performance and the other circumstances.»

This rule differs from those in the Anglo-Saxon tradition of law, because it does permit the use of late fees in the case of non-performance.⁵² The PECL also says, however, that a court can reduce the sum if it is unfair, and that is true even if at the time when the contract was concluded, it seemed to be reasonable.⁵³ It is important to note, however, that the court can reduce the sum only if it exceeds the losses that have been incurred. In other words, if the aggrieved party has suffered LVL 10,000 in losses in accordance with the agreement, then it has the right to demand a fine of LVL 10,000, and the court cannot reduce that fine even if the circumstances of the case make it clear that it is unfair. The one exception is defined in Article 8:109 of the PECL: «Remedies for non-performance may be excluded or restricted unless it would be contrary to good faith and fair dealing to invoke the exclusion or restriction.»⁵⁴ It is important, too, that in reducing the amount of the fine, the court must take into account those losses that must be compensated. Here we must look at Article 9:503 of the PECL, which speaks to the principle of foreseeable losses, as well as at Article 9:505, which addresses the obligation of the aggrieved party to take steps to reduce the loss.

Even though Article 9:509 does not speak to alternative results, i.e., the right to pay the fine and then withdraw from further contractual obligations, the fact is that such rights are addressed in Article 7:105, which regulates alternative performance. The same is true in Section 1718 of the Latvian Civil Law.

Unlike many other countries in continental Europe,⁵⁵ Latvia does not have rules concerning the reduction of a punitive fine, but it does have to be said that certain civil cases in court practice have been ones in which it would have been just to reduce the fine.⁵⁶

Court practice in other countries shows that sometimes courts reduce punitive fines even if the law does not speak to the issue. In one case, for instance, the Supreme Court of Belgium ruled that an unfair punitive fine is a violation of public order, and that excessive and unfair fines, therefore, could not be collected.⁵⁷ The same ideas could be applied in Latvia's courts, making use of the rules of Section 1415 of the Civil Law: «An impermissible or indecent action with aims that are contrary to religious,

legal or moral principles or are intended to circumvent the law may not be the subject of a lawful transaction; any such transaction is null and void.» Although that would appear to indicate that the entire transaction is invalid, Section 1470 of the law suggests something different: «The essential elements of a transaction are everything necessary to its concept, without which the intended transaction is impossible. Therefore, nothing in such essential elements may be altered, even with the agreement of both parties.» An agreement on a contractual fine is certainly not an essential element of this type. Even so, a clause in a contract which speaks to a contractual fine cannot be valid, because the CL does not allow judges to «transform» contractual terms so that they are not in violation of religious, legal or moral principles.⁵⁸

Still, reducing an unfair contractual fine would be in line with Section 1 of the CL, which speaks to good faith in contractual relationships. Good faith contributes toward an assurance of fairness, and if a contractual fine is excessive or unjust, then fairness is sacrificed on the altar of the freedom to conclude any kind of contract. That is not really acceptable, because the aim of the law is to «defend a person's interests in equal relations with other persons.»⁵⁹ This ensures justice in any segment of society and among all individuals.⁶⁰

A survey of Latvian court practice shows that the Latvian courts have recently started to rule that unfair contractual fines are impermissible and must be reduced. On January 26, 2005, for instance, the Senate of the Supreme Court heard arguments related to Case No. SKC-48.⁶¹ A company called SIA Ave Lat had, in 1988, lent LVL 8,000 to the Nica Parish Council. The agreement said that if the loan was not repaid, there would be a contractual fine equal to 0.5% of the unpaid sum, that fine to be calculated on a daily basis. In 2002, Ave Lat ceded the debt to a company called SIA Riga Commercial Dispute Arbitration Court, which sued the parish council and demanded not only the repayment of the LVL 8,000, but also the payment of a contractual fine of LVL 85,680. The suit was based on Sections 1720 and 1587 of the Civil Law. The lower court and the appellate court ordered the payment of the basic debt and a contractual fine of LVL 7,880. The Senate of the Supreme Court ruled that «reference to the indicated norms of material law do not create a reason to overturn the court's ruling with respect to the part of the demand that was rejected, because the contractual fine of LVL 7,800, when added to the basic debt of LVL 8,000 is commensurate. Limitation of the contractual fine by reducing it by LVL 77,800 is acceptable in accordance with Section 1657 of the Civil Law, which allows the court to free a debtor from negative consequences related to delays in repaying the relevant debt. The principle of good faith that is stated in Section 1 of the Civil Law means that each party in a civil relationship must pursue its subjective rights and satisfy its subjective obligations, taking into account the interests of the other party. The principle of good faith means that the use of a party's subjective rights can be denied if it is shown that the interests of the other party can be considered to be more important in the context of the specific circumstances of the case. The ruling that the debt of LVL 8,000 and a contractual fine of LVL 7,800 be upheld but that the additional contractual fine of LVL 77,800 be rejected is in line with the principle of good faith referred to in Section 1 of the Civil Code.» In other words, the Senate was saying that the first section of the CL offered grounds to limit contractual fines.⁶²

Although, as we have seen, there have been cases in which Latvian courts have reduced the contractual fine that is being demanded, the fact is that this process is not based on legal norms as such. Rather, it is based on principles derived from legal norms – something which seems to create new rights, as opposed to continuing to develop existing ones.⁶³ In order to ensure that the aforementioned Supreme Court

ruling was justified, the Senate had to explain the way in which the principle of good faith that is enshrined in Section 1 of the Civil Law contains a ban on unfair contractual fines – that is so «if it turns out that the use of a party's subjective rights can be denied if it is shown that the interests of the other party can be considered to be more important in the context of the specific circumstances of the case.»⁶⁴

As noted, the idea that courts can reduce the amount of contractual fines is fairly widespread in the legal systems of continental Europe. In Germany, for instance, a court can reduce a fine if the following conditions are in place:

- 1) The fine is excessive and unfair;
- 2) The debtor has asked the court to reduce the fine;
- 3) The fine has not yet been paid.⁶⁵

In Italy, two factors must come into play:

- 1) The debtor party must have satisfied at least some of its obligations;
- 2) The fine is excessive and unfair.⁶⁶

In Switzerland, one of two conditions must be in place:

- 1) The contractual fine violates moral principles, or
- 2) The fine is excessive and unfair.⁶⁷

A different approach is taken in Germany, where the law on commerce states that a contractual fine cannot be reduced if the contract has been signed among two companies (with the exception of small retailers, which are protected by law). This is not an approach which should be accepted in Latvia, because reducing excessive contractual fines is a way of reducing unfair contractual rules which are in contradiction to public morals. There are deals which involve two companies in which one party to the contract is less protected than the other, and limiting the right of courts to reduce contractual fines in such cases would not be acceptable.

Given all of this, plus the fact that there is currently no normative act which says that courts have the right to reduce contractual fines, the CL should be amended so as to insert regulations similar to those in the PECL, allowing courts to reduce fines that are excessive and unfair.⁶⁸ The idea would be to state that a court cannot reduce a contractual fine to the point where it is lower than the sum of losses incurred by the aggrieved party. Section 1717 of the CL, in other words, could be amended to say that «at the request of the debtor, the court shall have the right to reduce the sum of a contractual fine where it is excessive and unfair.»

The right to withhold performance

Article 9:201 of the PECL speaks to another form of civil protection – the right to withhold performance. The text says that the aggrieved party can withhold performance of an obligation until the other party has performed its obligations. The aggrieved party can continue to withhold performance until such time as the other party has performed an obligation for which the deadline has expired.⁶⁹ A prerequisite, however, is that the failure to perform an obligation is important in the sense that the obligation was a basic element of the contractual relationship.

The terms of Article 9:201, it must be noted, are not applicable if the aggrieved party has created circumstances under which the other party cannot fulfil its obligations (see Article 8:101(3) of the PECL).

Analysis of the law in European countries shows that most of them⁷⁰ speak to the right to withhold performance.⁷¹ This principle is found in Article 320 of the German, Article 328 of the Russian, Article 374 of the Greek, Article 1460(1) of the Italian, Article 2:262 of the Dutch and Article 1052 of the Austrian civil code. The principle, with a few exceptions, is not stated in France, Belgium, Luxembourg and Spain.

In the Anglo-Saxon system of law, the right to withhold performance occurs if the aggrieved party has the right to abrogate the contract. According to theory,⁷² the right occurs if:

- 1) The aggrieved party cannot perform its obligations unless the violator performs its obligations;
- 2) A court declares that the violator's performance of obligations is a fundamental component of the contract;
- 3) The failure of the violator to perform its obligations creates a situation in which the aggrieved party cannot receive that which is the basis of the contract.

In Latvian law, however, this right occurs only in very specific instances which are identified by law. Section 1588 of the CL states that one party cannot withdraw from a contract without the consent of the other party, even if the latter has failed to perform obligations or because that has happened. This is a principle from Roman law – one which indicates that the promises made by one party are independent from those made by the other.⁷³ The exception is found in Section 1589 of the law, which says that «unilateral withdrawal from a contract shall be permitted only when it is based on the nature of the contract, when the law provides for it under certain circumstances, or when the right was expressly stated in the contract.»

Section 1734 of the CL speaks to another aspect of the right to withhold performance. It says that a party in possession of certain property may keep it until the party's own claim is satisfied. Because the right to withhold performance is an exceptional right under Latvian law, it can be used only in specific cases. Sections 1735 and 1736 of the CL state that the right rests only with a party which is renting out a building, premises therein, or a plot of land. In other words, this is civil protection which is very narrowly drawn.

The right to withhold performance is also addressed in Section 56 of the Law on Commerce (LC).⁷⁴ That law states that after the expiration of a commercial agency contract, a commercial agent may retain documents transferred for its use only in relation to the commission (remuneration) payable to that party or to the reimbursement of costs associated with the party's commercial activities.

As we can see from Section 1735 of the CL and Section 56 of the LC, the right to withhold performance applies only to the withholding of items, not to the performance of obligations. There are, however, certain instances in which, according to the CL, the performance of obligations can be withheld. The failure to provide an item, for instance, allows the buyer to withhold the performance of his or her obligations – until the item is delivered, no payment need be made (Section 2036 of the CL).⁷⁵ These rights are in place not only if the item is not delivered, but also if the wrong item has been delivered or items have been delivered in insufficient amounts. If the parties to the contract have specified pre-payment, however, then the buyer loses the right to withhold performance, because the obligations related to the contract have been performed (the exception here is the obligation to accept the item, but the withholding of that performance cannot be used as a form of civil protection so as to ensure the performance of obligations by both parties to the contract).

Even though the CL speaks to this exception, it has to be said that in practice, there are countless situations in which a creditor fails to perform obligations, the result of which is that it is hard for the debtor to do the same. For instance, there can be a contract on construction which says that the creditor makes a prepayment. According to the CL, the debtor will not have the right to refuse to begin construction on the basis of the fact that the creditor has not performed the relevant obligation. Of course, the debtor will not be blamed for any delay that is caused by the action or inaction of the creditor insofar as the debtor's obligations are concerned – failing to

provide a place to do the work, for example (Section 1636 of the CL). In those cases when the creditor does not ensure a related performance of obligations, however, the issue is no longer the right to withhold performance in the sense of the CL. Instead, the point is that the obligation has been impossible to perform as a result of the creditor's fault. This means that the CL does not regulate the right to withhold performance in the same way that the PECL does.

Given the interests that are related to this process, Latvia's government should step back from the principle of Roman law that is enshrined in Section 1588 of the CL, instead allowing the aggrieved party to withdraw performance of an obligation until such time as the other party has performed its obligation. It has to be added, however, that such amendments should differentiate between substantial and non-substantial violations,⁷⁶ as the PECL does. That would avoid a situation in which the aggrieved party withdraws the performance of obligations over a petty matter.

Termination of a contract

Article 9:301 of the PECL states that an aggrieved party can terminate a contract if the other party's non-performance has been fundamental (an exception to this is found in Article 8:106 of the PECL). Section 8:103 states that the non-performance of an obligation is fundamental to the contract if:

- 1) Strict compliance with the obligation is of the essence of the contract, or
- 2) The non-performance substantially deprives the aggrieved party of what it was entitled to expect under the contract, unless the other party did not foresee and could not reasonably have foreseen that result, or
- 3) The non-performance is intentional and gives the aggrieved party reason to believe that it cannot rely on the other party's future performance.

If, in turn, the requirements of a contract are to be pursued in separate parts, the aggrieved party has the right to terminate the contract if the non-performance is fundamental vis-à-vis the entire contract, as opposed to the individual element (Article 9:302).

Section 9.303 of the PECL states that a prerequisite for terminating a contract is that notice must be given to the other party. If the aggrieved party does not tell the other party that the termination of the contract is being pursued, then it loses the right to avail itself of this form of civil protection. Furthermore, the notice must be given within a reasonable period of time after the aggrieved party has become aware of the non-performance or should have become aware of it. This is because the violator of the requirements must be warned in a timely way so that the violator can take all necessary steps to reduce its losses and those of the aggrieved party.⁷⁷

The PECL, like legal doctrine in a number of European countries,⁷⁸ differentiates between two different instances in which a contract is terminated:

- 1) Termination of the contract because the other party has failed to perform its obligations;
- 2) Termination of the contract before the obligations of the other party have begun.

The latter of these is known as an anticipatory breach of contract.⁷⁹

Article 9:304 of the PECL states that a party may terminate a contract if, prior to the time for performance by one party, it is clear that there will be a fundamental non-performance by the other party. Similar regulations are found in Section 1591 of the Civil Law, but it is important to note here that termination of a contract or failure to perform obligations under the contract can be risky, because if the relevant information proves to be false, the debtor will have to face the consequences of

non-performance.⁸⁰ Even though similar regulations exist in the CL, it must be concluded that they do not speak to premature termination of a contract unless both parties have agreed to it (Section 1589 of the CL).

Here, again the CL makes use of Roman law, emphasising that the statement of an agreed position by both parties is independent and can be pursued irrespective of what either party does or does not do. Section 1588 of the CL says that an aggrieved party has no right to terminate a contract even if the other party has failed to perform its obligations. This means that the aggrieved party is obliged to perform its obligations irrespective of the other party's failure to do so. Latvia's CL, similarly to the civil code in France,⁸¹ has more to say not about the right to terminate a contract unilaterally, but about the right to ask for the termination of the contract. The aggrieved party, thus, requires either the agreement of the other party or a relevant court ruling.⁸²

Both in accordance with the PECL and with the CL, termination of a contract means an end to the legal relations between the contracting parties, but it does not in any sense eliminate the right to demands which existed before the termination, except in the case of forced performance of obligations. There are also cases in which termination of an agreement creates new demand rights. In accordance with Articles 9:306 to 9:308 of the PECL, the party which has performed its obligations has the right to retrieve money that has been paid or items that have been delivered after the contract is terminate. Article 9:306 also provides civil protection to the aggrieved party in terms of refusing that delivered items be returned if their value has declined fundamentally as a result of failure to perform obligations. In that case the aggrieved party has the right to demand compensation for losses in accordance with Articles 9:309 and 9:501 of the PECL.

If we compare the regulations of the PECL and the CL when it comes to terminating a contract, we see that the former document is far more flexible and far more in line with modern legal theory. The CL should be amended substantially to make it possible for one party to terminate a contract unilaterally if the other party has non-performed in a fundamental way. As is the case with withholding performance of obligations, however, the amendments must differentiate between fundamental and non-fundamental non-performance, as is the case in the PECL. Here again that would ensure that the aggrieved party would not be able to terminate a contract just because of a petty example of non-performance.

The same differentiation should also be enshrined in Section 1588 of the CL. This would be the author's suggestion as to the text:

«Section 1588. One party may not terminate a contract without the agreement of the other party even if the latter party has failed to perform its obligations or if the latter party is failing to perform the said obligations, provided that the non-performance is not fundamental. Fundamental non-performance shall be declared under any of the following circumstances:

- 1) The non-performance has created conditions under which the goals of the contract cannot be achieved;
- 2) The non-performance means that the aggrieved party cannot receive that which is expected under the terms of the contract, except where the other party did not and could not foresee such consequences;
- 3) The non-performance has been intentional and allows the aggrieved party to believe that obligations will not be performed.

Where a contract is terminated unilaterally, the aggrieved party shall so inform the other party in writing.»

The right to change the content of obligations

Section 1587 of the CL has regulations which are very similar to those of Article 6:111 of the PECL – a person is obliged to perform his or her obligations even if that has become far more difficult as a result of increasing costs or reduced benefits. The second paragraph in Article 6:111 of the PECL, however, provides for an exception. It says that if performance of obligations becomes excessively burdensome because of changing circumstances,⁸³ then the parties to the contract are obliged to negotiate new terms in the contract or termination of the contract. Prerequisites for this are stated:

- 1) The circumstances changed after the contract was concluded;
- 2) The changing circumstances could not be foreseen at the time when the contract was concluded;
- 3) The non-performing party had not undertaken the risk of changing circumstances.

If the parties cannot agree to amend or terminate the contract, the issue must be forwarded to a court. It must rule that the contract must be terminated at a specific date or that the contract must be amended to divide benefits and losses which have been the result of changing circumstances equally between the parties. The court can also order compensation of losses if the other party has refused to negotiate or has halted the negotiations in a way which does not satisfy the principles of good faith and honesty.

Similar regulations are contained in the normative acts of most European countries.⁸⁴ These provide for a mechanism whereby an unfair situation vis-à-vis one or both parties can be changed if the situation has occurred as a result of changing circumstances which neither party could foresee when the contract was concluded.⁸⁵

The reason for this exception is that obligations in the relationship between two parties must not be outside the realm of justice.⁸⁶ In other words, theories about the mandatory nature of a contract irrespective of its consequences cannot be held to be more important than justice as such, because, as noted elsewhere in this paper, the purpose of the law is to protect the rights of a person in equal relationships with other persons.⁸⁷ The other theoretical argument in favour of this clause is that it is not possible to undertake risks related to changing circumstances which cannot be foreseen.⁸⁸

Clauses related to changing circumstances are similar to clauses concerning the issue of whether losses can be foreseen. In both cases the idea is the same – performance of obligations cannot be demanded if the contents of that obligation could not be foreseen when the contract was concluded.

On the basis of this position, it can be said that a person cannot refer to a clause concerning changing circumstances if the circumstances have changed as a result of the person's own actions or if the change in circumstances is subjectively impossible.⁸⁹ It has to be said, however, that impossibility in the sense of this clause is not the same as any insurmountable obstacles. The difference is that when there are insurmountable obstacles, performance of obligations becomes impossible in and of itself. In the other case, performance of obligations is possible, but too burdensome or unfair. Only a court can determine the boundary between these two situations.⁹⁰ In the case of a flood, for instance, a manufacturer can claim insurmountable obstacles which have caused the factory to be flooded. On the other hand, the problem could be overcome with a larger number of water pumps or even the temporary relocation of the manufacturing operations.

It is important to note that the clause concerning changing circumstances cannot be applied if a party to a contract has undertaken the risk of the natural advantageousness of the contract. For instance, there can be no demand for negotiations on amending a

contract if the product which has been imported has not proven to be in demand in the local market or if there has been an unforeseen increase in competition in the relevant area of operations.

Because it is not possible to specify all of the circumstances under which performance of obligations becomes excessively burdensome, and to determine the civil protections for the other party, the PECL takes an extensive and flexible approach to the matter, specifying that parties must negotiate changes in the contract that are based on the new circumstances which have appeared.

It is important that Article 6:111 of the PECL is not an imperative norm. This means that parties can declare in their contract that obligations do not change even if their performance becomes too burdensome or disadvantageous.

Analysis of the CL shows that the law is strict about the mandatory nature of contracts – a principle which says that contractual obligations must be performed irrespective of difficulties which might arise (Section 1587). This means that the law in Latvia is not as flexible as is Section 6:111 of the PECL. Given modern legal theory and practice in other countries, it should be said that there must be defined exceptions to the *pacta sunt servanda* («agreements must be kept») principle that is enshrined in the CL. The need for such regulations in Latvia has also been mentioned in the literature.⁹¹ The author would recommend the following text for Section 1587 of the CL:

«1587. (1) A legally concluded agreement imposes upon each party to the contract the obligation to perform what has been promised. Neither party shall have the right to terminate the contract even if compensation is paid to the other party for its losses.

(2) Where the performance of obligations becomes excessively burdensome as a result of objective changes in circumstances, parties to the contract shall negotiate on amending or terminating the contract. Reference can be made to changing circumstances where:

- 1) The change in circumstances occurred after the contract was concluded;
 - 2) The violator of the law could not have reasonably foreseen the changing circumstances at the time when the contract was concluded;
 - 3) The violator of the law did not undertake risk for changing circumstances.
- (3) Where parties to a contract cannot agree to amend or terminate it, either party shall have the right to ask that a court:

- 1) Terminate the contract on a specific date;
- 2) Amend the contract so as to divide benefits and losses related to the changing circumstances equally among the parties.

(4) The court shall also be allowed to rule that compensation be paid to the party that has suffered losses as a result of the other party refusing to negotiate or halting negotiations in a manner which does not correspond to the principles of good faith.»

Improvements to regulations related to contract law between 2007 and 2011

The regulations related to contract law which are analysed in this paper were described by the author in 2007 as ones which should be enshrined in the Latvian Civil Law, and some of them have been introduced as of 2011. Amendments to several articles in the law took effect on July 1, 2009⁹² to implement the principle of limitations on contractual fines (Article 17241), the principle of expected losses (Article 17791), etc. Despite these amendments, however, several modern institutions related to contract law still have not been implemented in Latvia's Civil Law. In

addition to the aforementioned amendments, thought should be given to regulations related to the precise specification of pre-contractual responsibilities, detention rights related to fulfilment of obligations, definitions related to force majeure and the relevant legal consequences, determination of fundamental violations of contractual terms and the consequences thereof, as well as changes in the regulation of stipulations.

It may be that the improvements to regulations in the Latvian Civil Law will be based on EU influence. The EU has, among other things, defined the goal of facilitating the implementation of modern and harmonised regulations vis-a-vis contract law in EU member states. The approximate direction for the development of contract law can be determined on the basis of the European Commission's Green Paper on policy options for progress towards a European Contract Law for consumers and businesses⁹³. There have also been relevant responses from members of the public. The aim of the Green Paper is to launch a public debate so as to correlate views about possible policy solutions in relation to European contract law. Differences among the laws in various member states mean additional transaction costs, also meaning legal uncertainties for companies and consumers. That is why the European Commission has presented its Green Paper in terms of offering various possible solutions related to the legal nature of future instruments related to European contract law, the implementation of those instruments, and the relevant material issues. When it comes to the legal nature of these instruments, the Green Paper states that an instrument for European contract law might be a non-binding instrument which is aimed at improving the consistency and quality of legal acts in the European Union, but it could also be a binding instrument which would present an alternative to the many different regimes related to contract law in member states, offering one set of regulations in this area instead.

In Latvia, debates about the best solution among those that are proposed in the Green Paper have led to the conclusion that the best one would be a regulation which sets out a facultative instrument for contract law in Europe (Regime No. 2). This would exist in each member state alongside national regulations. Latvia insists that this instrument must involve a high level of consumer rights protection, that it must be clear to average users, and that it must be as independent as possible so that its implementation would maximally exclude the possibility that national regulations might have to be applied to a specific issue. Latvia also believes that choices in relation to the implementation of the instrument must be left in the hands of consumers, not the providers of goods or services. The government also insists that there must be further discussion about the interaction of the European facultative instrument related to contract law on the one hand and other instruments of private law in Europe on the other⁹⁴.

Despite EU activities aimed at drafting a modern set of regulations related to trans-frontier contract law, however, legal specialists and government representatives in Latvia must continue to modernise Latvia's Civil Law, thus ensuring the immediate implementation of improved regulations, particularly in terms of those institutions of contract law which have been in place for a long time in other developed countries and have, therefore, been proven in practice.

Conclusion

This paper has presented the main aspects of how Latvian laws could be modernised. In addition to the elements of the law that are discussed here, there are others which require modernisation or reintroduction. This applies to the concept of

force majeure and its legal consequences. Forced performance of obligations should be regulated in greater detail, etc.

One immediate need in terms of modernising Latvian law has to do with improving the way in which the existing CL is applied. This does not require amending its material norms, but the fact is that those who apply those norms (judges) should take modern theories about contractual relationships into account. On the basis of Section 5 of the CL, which says that «where a matter is to be decided on the basis of the court's decision or on the basis of cause, the judge shall decide the matter in accordance with a sense of justice and the general principles of the law», judges should try to interpret the norms of the CL more thoroughly in accordance with modern legal theory.⁹⁵

There have been a few cases in court practice in which judges have tried to modernise CL norms through their application, but these have only applied to certain aspects of theory about contractual relations. The existing CL, for instance, does not allow courts to conclude that there are rights to terminate an agreement unilaterally in case of fundamental non-performance of obligations. Nor does the CL speak to the principle of foreseeable losses. The CL says nothing about the civil protections of debtors. The bottom line is that modernisation of contract law just by improving the application of the CL will not be effective, because this would only deal with some of the changes that are necessary in this area.

It is also clear that fundamental revision of the CL in terms of obligation law will take a long time, and until that is done, persons will have to base their thinking on the existing text. This means that insofar as this is possible, the content of norms that have been discussed in this text should be improved. Until new regulations are approved, Latvia's courts should seek to apply modern theory about contract law as broadly as possible under the framework of the CL, thus promoting further development in this area.

References and Endnotes

- ¹ The 1937 Civil Law was largely an abridged version of a set of civil laws that were in force in the Baltic regions of the Russian Empire and were imposed in 1864. There were no fundamental changes in the structure or the content of those laws. Even the 1864 regulations were nothing new. They, too, were a correlation of previously enforced civil norms, with just a few adjustments.
- ² Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on European Contract Law, COM (2001) 398 final, 11.07.2001 (OJ C 255, 13.9.2001).
- ³ *Lando, O. and H. Beale* (eds.). *Principles of European Contract Law. Parts I and II*. The Hague, London and Boston: Kluwer Law International (2000).
- ⁴ See Resolution of the European Parliament, C 158/401, *Official Journal of the European Communities*, 2 May 1989. See also Resolution of the European Parliament, C 205/518, *Official Journal of the European Communities*, 6 May 1994, OJ C 377 323, 29 December 2000 (Resolution B5-0228, 0229-0230/2000).
- ⁵ Section 1539 of the Civil Law states that compensation depends on whether the other party was informed that an offer had been withdrawn, i.e., if the person felt that the offer was in force and, by extension, the relevant contract was also in force, then the guilty party must pay compensation for losses. This section cannot be interpreted as saying that compensation can be demanded for the belief that an offer would be received sometime in future.
- ⁶ The same type of liability is found in the French Civil Code. See Maulaurie, A. and B. Aynès. *Droit civil, Les Obligations*, 9th ed., 1998, p. 385.
- ⁷ For comparison, see *Bitāns, A.* *Civiltiesiskā atbildība un tās veidi (Civil Liability and its Types)*. Rīga: AGB (1997), p. 115. See also *Torgāns, K.* (ed.) *LR Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (Commentary the Civil Law of the Republic of Latvia: Obligation Law)*. Rīga: Mans Īpašums (1998) p. 54.
- ⁸ This can mean deception aimed at getting the other side to conclude the agreement, or deception which leads the other party to believe that the contract will be concluded in future.
- ⁹ *Bitāns, A.* *Civiltiesiskā atbildība, op. cit.*, p. 115.

- ¹⁰ Kötz H. and A.Flessner. *Europäisches Vertragsrecht (European Contract Law)*. Tübingen: J. C. B. Mohr (1996), p. 281.
- ¹¹ *Harkseims, B. S., Lorenz, W. and Danneman, G. The Law of Contracts and Restitutions, Vol. 1*. Oxford: Clarendon Press (1997), p. 43.
- ¹² *Sinaiskis, V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības (Review of Latvian Civil Law: Case Law, Obligation Law)*. Rīga: Latvian Bar Association (1995), p. 177. This same approach is enshrined in the Belarusian Civil Code which says that obligations vis-à-vis another party can only be based on a contract, the law or fraud, which means that quasi-contractual relationships are also regulated in the context of fraud. See www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/oeur/lxwebru.html.
- ¹³ *Torgāns, K. (ed.) LR Civillikuma..., op. cit.*, p. 148.
- ¹⁴ *Balodis, K. Labas ticības princips civiltiesībās (The Principle of Good Faith in Civil Law), Latvijas Vēstnesis*, 3 December 2002.
- ¹⁵ Section 1784 of the CL says that if a person suffers losses from the illegal actions of another person outside the scope of contractual relations, the person causing the losses shall be liable for all such losses.
- ¹⁶ *Torgāns, K. (ed.) LR Civillikuma..., op. cit.*, p. 667.
- ¹⁷ *Ibid.*
- ¹⁸ *Ibid.*, p. 668.
- ¹⁹ *Ibid.*, p. 277.
- ²⁰ Section 93 of the Civil Law.
- ²¹ The 2000 Civil Code of Lithuania does contain such regulations. See Mikelenas, V. «The Main Features of the New Lithuanian Contract Law System Based on the Civil Code of 2000», *Juridical International*, University of Tartu, 2005, p. 46.
- ²² See Schlechtriem, C. *Kommentar zum Einheitlichen*. Munich: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung (1995), pp. 624-626.
- ²³ Campbell Black, H. *Black's Law Dictionary*, 5th Ed. St. Paul, Minn.: West Publishing Co (1979), p. 1164.
- ²⁴ *Bitāns, A. Civiltiesiskā atbildība..., op. cit.*, p. 71.
- ²⁵ See *Torgāns, K. (ed.) LR Civillikuma..., op. cit.*, p. 271.
- ²⁶ Розенберг М.Г. *Контракт международной купли – продажи. Современная практика заключения. Разрешение споров*. 2-е изд., перераб. и доп. Москва. 1996, с.85.
- ²⁷ *Treitel, G. Remedies for Breach of Contracts (1995)*, pp. 870-879.
- ²⁸ *Lando, O. and H. Beale (eds.) Principles of European Contract Law, Parts I and II*. The Hague, London and Boston: Kluwer Law International (2000), p. 442.
- ²⁹ See Barry, N. *The French Law of Contract*, 2nd ed. Oxford and New York: Clarendon Press (1992), p. 229.
- ³⁰ *Lando, O. and H. Beale (eds.) Principles of..., op. cit.*, p. 442.
- ³¹ Брагинский, М.И., Витрянский, В.В. *Договорное право: общие положения*. Москва: Издательство «Статут». 1997, с.714.
- ³² *Lando, O. and H. Beale. Principles of..., op. cit.*, p. 443.
- ³³ *Treitel, G. Remedies for..., op. cit.*, pp. 137-138.
- ³⁴ *Bonnel, M.J. and Bianca, C.M.*. *Commentary on the International Sales Law: The 1980 Vienna Sales Convention*. Milan: Guiffre (1987), pp. 540-541.
- ³⁵ *Torgāns, K. «Eiropas līgumtiesību principi un Latvijas civiltiesības» (Principle of European Contract Law and Latvian Civil Law), Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Vol. 56, No. 4, 5, 6 (621, 622, 623), 2002, p. 39.
- ³⁶ *Torgāns, K. and Bušova, E. «Daži līgumtiesību salīdzinošie aspekti kontinentālās Eiropas un precedentu tiesību sistēmās. Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā» (Selected Comparative Aspects of Contract Law in the Legal Systems and Precedents of Europe: Issues of Transforming the Law in Relation to Integration into the European Union). Materials from an international conference, University of Latvia, Faculty of Law. Rīga (2002)*, p. 142.
- ³⁷ The purpose of contractual sanctions is usually to compensate for losses that have been caused. That is the result of Section 1772 of the CL, which says that compensation for losses is permitted
- ³⁸ See Section 1336 of the Austrian, Sections 1152 and 1229 of the Belgian, Section 1152 of the French, Sections 339 to 345 of the German, Section 405(2) of the Greek, Sections 1382 to 1384 of the Italian, Sections 6:91 to 6:94 of the Dutch, Section 810(1) of the Portuguese, and Section 1152 of the Spanish civil code, among others.
- ³⁹ See *William, S.D. «The Case for Punitive Damages in Contracts», Duke Law Journal*; also Mattei, U. «The Comparative Law and Economics of Penalty Clauses in Contracts», *American Journal of Comparative Law*. Cited in *Torgāns, K. and E. Bušova. Daži līgumtiesību, op. cit.*, p. 143.
- ⁴⁰ *Torgāns, K. and Bušova, E. Daži līgumtiesību, op. cit.*, p. 143.
- ⁴¹ *Ibid.*, p. 145.

- ⁴² Sections 1-106 and 2-718 of the US Unified Trade Code say that any rule in a contract which speaks to cash fines as a punishment is null and void on the basis of the public interest, and no such punishment is possible. See Torgāns, K. and E. Bušova. *Daži ligumtiesību*, *op. cit.*, p. 145.
- ⁴³ *Treitel, G. The Law of Contract*. London (1975), p. 622.
- ⁴⁴ *Torgāns, K. and Bušova, E. Daži ligumtiesību*, *op. cit.*, p. 145.
- ⁴⁵ *Комаров, А. С. Ответственность в коммерческом обороте*. Москва: Юридическая литература, 1991, с.34.
- ⁴⁶ *Ibid.*
- ⁴⁷ *Ibid.*, c.36.
- ⁴⁸ *Farnsworth, E. A. Legal Remedies*, 3rd ed. Aspen Publishers, Inc. (1999), p. 1147.
- ⁴⁹ *Комаров, А. С. Ответственность в*, *op. cit.*, c.37.
- ⁵⁰ *Torgāns, K. and Bušova, E. Daži ligumtiesību...*, *op. cit.*, pp. 133-135.
- ⁵¹ *Ibid.*, p. 146.
- ⁵² The same is stated in Article 7.4.13 of the UNIDROIT principles.
- ⁵³ *Lando, O. and Beale, H. Principles of ...*, *op. cit.*, p. 454.
- ⁵⁴ *Ibid.*, pp. 385-390.
- ⁵⁵ For comparison, see Section 343 of the German, Section 1152 of the French, Section 1384 of the Italian, Section 6.1.8.18(1) of the Dutch, Section 163 of the Swiss, and Section 1336 of the Austrian civil code. See *Guide to Penalty and Liquidated Damages Clauses*. Paris: ICC Publishing S.A. (1990), p. 13.
- ⁵⁶ See *Kārklīšs, J. «Aspects in the Modernisation of Contract Law in Latvia in the Context of European Contract Law», Humanities and Social Sciences Latvia*, No. 3(4), 2003, pp. 80-81.
- ⁵⁷ The case was R.C.J.B. 1973 302, with the ruling handed down on 24 November 1972. Similar views can be found in Scandinavian legal theory. See *Guide to Penalty...*, *op. cit.*, p. 39.
- ⁵⁸ In Germany, courts can, under specific circumstances, nullify a clause which speaks to a contractual fine. See *Treitel, G. Remedies for Breach...*, *op. cit.*, p. 227.
- ⁵⁹ *Briede, J. «Publiskās un privātās tiesības» (Public and Private Law)*. In *Meļķiņš, E. (ed.) Mūsdienu tiesību teorijas atziņas» (Contemporary Ideas About Legal Theory)*. Riga: Tiesu namu aģentūra (1999), p. 45.
- ⁶⁰ *Zimmerman, R. The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Cape Town and Johannesburg: Juta & Co., Ltd. (1990), pp. 106-107.
- ⁶¹ Court rulings can be found on the LATLEX database, www.lursoft.lv.
- ⁶² The German courts, too, often make reference to the principle of good faith, although the French courts do so very seldom. See *Barry, N. The French...*, *op. cit.*, p. 153.
- ⁶³ See *Ozoliņš, M. «Latvijas tiesu prakse līgumsoda jomā: analīze un kritika» (Latvian Legal Practice in the Area of Contractual Fines: Analysis and Criticism)*, *Latvijas Vēstnesis*, No. 9(462), 27 February 2007, pp. 9-11.
- ⁶⁴ Ruling on Case No. 48, 26 January 2005.
- ⁶⁵ See *Guide to Penalty...*, *op. cit.*, p. 33.
- ⁶⁶ *Ibid.*, p. 36.
- ⁶⁷ *Ibid.*, p. 43.
- ⁶⁸ In France, for instance, the courts had no such rights until 1975, when the law was amended for that purpose *Ibid.*, p. 31.
- ⁶⁹ It should be added here that this applies only to bilateral contracts.
- ⁷⁰ See *Lando, O. and H. Beale. Principles of European*, *op. cit.*, p. 406. See also *Брагинский, М.И., Витрянский, В.В. Договорное право: общие положения*. Москва: Издательство «Статут», 1997, с.765.
- ⁷¹ *Beale, H. G., Bishop, W. D. and Furmston, M. P. Contract. Cases and Materials*. Butterworths & Co. Publishers (1994), p. 410.
- ⁷² *Lando, O., Beale, H. Principles of European...*, *op. cit.*, p. 408.
- ⁷³ *Torgāns, K. LR Civillikuma komentāri...*, *op. cit.*, p. 271. See also *Sinaiskis, V. Saistību tiesības...*, *op. cit.*, p. 118.
- ⁷⁴ See <http://data.pro.nais.lv>.
- ⁷⁵ This right is offered only if the sold object is in danger of replevin. British law ensures the right in any instance in which a seller has not performed his or her obligations. Section 2036 of the CL is not an imperative norm, and the parties to the contract can agree that the buyer can withhold payment in any situation in which the seller has not performed his or her obligations.
- ⁷⁶ More on this in the next chapter – «Termination of a contract».
- ⁷⁷ *Lando, O. and H. Beale. Principles of European...*, *op. cit.*, p. 415.
- ⁷⁸ See *Dannenman, G. An Introduction to German Civil and Commercial Law*. London: Bell & Bain, Ltd. (1993), p. 219. See also *Bassange, P., Edenhofer, W., et. al., Bürgerliches*

Gesetzbuch mit Einführungsgesetz (Auszug), Gesetz zur Regelung des Rechts der Allgemeinen Geschäftsbedingungen. Band 7. 58., neubearbeitete Auflage. Beck'sches Kurz Kommentare. Plandt. Velrag C.H.Beck, München (1999), S.491. Also Abbott, K. and N. Pendlebury. Business Law, 6th ed. London: DP Publications, Ltd. (1993), p. 175.

- ⁷⁹ Chitty on Contracts. Specific Contracts, Vol. 2, 20th ed. London: Sweet & Maxwell (1994), p. 1207.
- ⁸⁰ *Torgāns, K.* LR Civillikuma komentāri..., *op. cit.*, p. 271. See also *Sinaiskis, V.* Saistību tiesības..., *op. cit.*, p. 120.
- ⁸¹ Section 1184 of the French code. French law says that only a court can decide whether non-performance in a contractual relationship has been sufficiently fundamental to allow the aggrieved party to terminate the contract. See *Whincup, M.* Contract Law and Practice. The English System and Continental Comparisons, 2nd ed. Deventer and Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers (1992), p. 197.
- ⁸² *Torgāns, K.* LR Civillikuma komentāri..., *op. cit.*, p. 271. See also *Sinaiskis, V.* Saistību tiesības..., *op. cit.*, p. 119.
- ⁸³ This is based on the principle of *rebus sic stantibus* («things thus standing»), which is very common in international law. See Grīns, J. Clausula Rebus sinc Stantibus in General Law and Our Civil Law. Rīga: Valters un Rapa (1935), p. 10.
- ⁸⁴ This is true in UNIDROIT, Articles 6.21 and 2.23, in the French code, which is based on the doctrine of *imprevision*, but applies only to administrative contracts, Article 242 of the German code, which is based on the doctrine of good faith, and Article 6.258 of the Dutch, Article 1467 of the Italian, Article 388 of the Greek, and Article 437 of the Portuguese civil code. No such rules are contained in the normative acts of Belgium, Luxembourg, the Scandinavian countries and the UK. See *Lando, O.* and *H. Beale* (eds.). Principles of European..., *op. cit.*, p. 328.
- ⁸⁵ *Ibid.*, p. 323.
- ⁸⁶ Force Majeure and Hardship. Paris: ICC Publishing S.A. (1985), pp. 18-25.
- ⁸⁷ *Briede, J.* «Mūsdienu tiesību teorijas...», *op. cit.*, p. 45.
- ⁸⁸ *Lando, O.* and *H. Beale* (eds.). Principles of European..., *op. cit.*, p. 323.
- ⁸⁹ A person cannot claim the clause of changing circumstances as a reason for non-performance if the issue is that his or her commercial operations have not proven to be as successful as expected and so there has been an unforeseen lack of resources for the performance of obligations. Reference to the clause is not possible even if the performance of obligations becomes too much of a burden.
- ⁹⁰ *Lando, O.* and *H. Beale* (ed.s). Principles of European..., *op. cit.*, p. 324.
- ⁹¹ *Torgāns, K.* «Eiropas līgumtiesību...», *op. cit.*, p. 37.
- ⁹² Amendments to the Civil Law, Latvijas Vēstnesis, No. 94 (4080), 17 June 2009.
- ⁹³ COM(2010)348, approved 1 July 2010. See <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0348:FIN:lv:PDF> (last viewed 11 December 2010).
- ⁹⁴ See <http://www.mk.gov.lv/mk/tap/>?pdi=40206405> (last viewed 18 August 2011).
- ⁹⁵ See *Bitāns, A.* «Vispārīgie principi, nosakot kompensāciju par nemantisko aizskārumu» (General Principles in Determining Compensation for Non-Material Damages), *Latvijas Vēstnesis*, No. 37(295), 14 October 2003.

JURIDISKĀS PERSONAS ATBILDĪBAS KRIMINĀLTIESISKIE ASPEKTI

Jautājums par juridiskās personas atbildības krimināltiesiskajām nostādnēm Latvijas krimināltiesībās ir ticis plaši apspriests, un apspriešanas rezultāts ir guvis nostiprinājumu LR Saeimas 2005. gada 5. maija likumā. Atbilstoši tam Krimināllikuma Vispārīgā daļa ir papildināta ar jaunu VIII¹ nodaļu «Juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļi», kā arī jaunā redakcijā izteikts Krimināllikuma (turpmāk arī KL) 12. pants.

Tā kā arvien vēl juristos pavīd izteikumi, ka Krimināllikums tagad ļauj juridiskās personas saukt pie kriminālatbildības un viņām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļi ir kriminālsods¹, atļaušos pakavēties pie to atšķirību teorētiskā pamatojuma, kuras pastāv starp piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem krimināltiesību izpratnē un kriminālsodiem. Šo problēmu pārsvarā izvirzīšu saistībā ar piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem, kas ir piemērojami tieši juridiskajām personām un ir viens no jaunākajiem krimināltiesību institūtiem.

Vēlreiz atzīmēšu, ka krimināltiesību nostādnes šīs problēmas risinājumā visciešākā veidā ir saistītas ar vainas tradicionālajiem pamatojumiem Latvijas krimināltiesībās, skaidri paužot, ka vaina ir personas psihiskā attieksme pret vainīgās personas veiktajām prettiesiskajām darbībām vai bezdarbību, kaitīgajām sekām un cēloņsakarību starp tām. Kā zināms, psihiskā darbība krimināltiesiskā nozīmē piemīt tikai fiziskai personai kā noziedzīga nodarījuma subjektam.

Saskaņā ar Krimināllikuma 1. panta pirmo daļu, kurā nostiprināts kriminālatbildības pamats, pie kriminālatbildības saucama un sodāma tikai tāda persona, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, t. i., kura ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarījusi šajā likumā paredzētu nodarījumu, kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes.

Atzīstot šādu nostādni vainas jautājumā, nav tiesiska pamata juridiskās personas saukšanai pie kriminālatbildības un kriminālsodu piemērošanai. Detalizētāk par to esmu rakstījis vairākās savās publikācijās, tajā skaitā «Vai Krimināllikumā ir vajadzīgas antikonstitucionālas norma?»², tāpēc šīkā pie šīs problēmas šajā rakstā nekavēšos un atgriezīšos pie iepriekš izvirzītā jautājuma.

Jautājums par piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem blakus kriminālsodam nav radies tikai saistībā ar juridisko personu ietekmēšanas krimināltiesiskajiem aspektiem.

Pagājušā gadsimta 30. gados savu viedokli šajā jautājumā ir izteicis profesors P. Mincs, nosaucot tos par cita veida iespaidošanas līdzekļiem. Ar šādiem līdzekļiem tika saprasta piespiedu audzināšana, kuru piemēro nepilngadīgajiem, un aizsardzības līdzekļi, piemēram, nepieskaitāmo personu ievietošana speciālās iestādēs; tādu personu ievietošana ārstniecības iestādēs pēc soda izciešanas cietumā, kuras noziedzīgus nodarījumus izdarījušas aiz pierastas žūpības vai apskurbinošu vielu lietošanas; ievietošana darba namā tieši pēc soda izciešanas uz laiku no sešiem mēnešiem līdz diviem gadiem, ja tiesa atzīst, ka noziedzīgu nodarījumu persona izdarījusi aiz liekēdības vai aiz slinkuma; ievietošana drošības ieslodzījumā uz laiku no pieciem līdz desmit gadiem tieši pēc soda izciešanas likumā sevišķi paredzētos gadījumos – ja persona bijusi notiesāta par amatveida izdarītu tirdzniecību ar sievietēm, smagu zagšanu, laupīšanu,

izspiešanu un krāpšanu (Sodu likuma 506., 548.–551. pants un 553. pants). Pie aizsardzības līdzekļiem vēl tikusi pieskaitīta ārzemnieku izraidīšana pēc soda izciešanas un aizliegums uzturēties noteiktās vietās, piemēram, nozieguma izdarīšanas vietā; pēdējais līdzeklis gan nebija paredzēts Sodu likumā.³

Arī vēlākajos Latvijas krimināllikumos bez kriminālsodiem bija paredzēti vēl citi piespiedu ietekmēšanas līdzekļi. Krimināllikumā jau sākotnēji tika ietvertas divas Vispārīgās daļas nodaļas, kurās ir runa par piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem, kas ir saistīti ar noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu.

Nodaļas «Nepilngadīgo kriminālatbildības īpatnības» 66. panta pirmajā daļā teikts, ka, ievērojot noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas īpašus apstākļus un par vainīgo personu iegūtās ziņas, kas mikstina viņa atbildību, tiesa var nepilngadīgo atbrīvot no piespiedu soda, piemērojot likumā noteiktos audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus.

Šādi piespiedu līdzekļi ir paredzēti LR Saeimas 2002. gada 31. oktobra likumā «Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem»⁴. Šā likuma 6. pantā paredzēti, piemēram, tādi piespiedu līdzekļi kā pienākums ar savu darbu novērst radītā kaitējuma sekas, t. sk. atlīdzināt nodarīto zaudējumu, ja bērnam, kurš sasniedzis piecpadsmit gadu vecumu, ir ienākumi; pienākums veikt sabiedrisko darbu; ievietošana bērnu sociālās korekcijas izglītības iestādē u. c.

Šī likuma kontekstā jāatzīmē, ka sakarā ar izdarīto kriminālsodāmo nodarījumu un saistībā ar tā izdarītāju arī citai personai var uzlikt noteiktus pienākumus. Tā paša likuma 6. panta 3. punktā minēts tāds audzinošs piespiedu līdzeklis kā bērna nodošana galvojumā vecākiem vai aizbildņiem, vai citām personām, iestādēm vai organizācijām ar abpusēju piekrišanu. Tas nozīmē, ka minētajām fiziskajām vai juridiskajām personām tiek uzlikts pienākums veikt audzināšanas darbu ar bērnu, kas izdarījis noziedzīgu nodarījumu, arī tad, ja šīs personas nav bijušas vainojamas, ka bērns izdarījis kriminālsodāmu nodarījumu.

Krimināllikuma nodaļas «Medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi» 68. panta pirmajā daļā teikts, ka personām, kuras izdarījušas Krimināllikumā paredzētos nodarījumus, bet sirgst ar psihiskiem traucējumiem un ir atzītas par nepieskaitāmām vai ierobežoti pieskaitāmām, var noteikt šajā pantā paredzētos medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus. Nav šaubu par to, ka medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi nav kriminālsods, kaut arī saistīti ar Krimināllikumā paredzēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanu.

Personas izdarīta noziedzīga nodarījuma dēļ vainīgo notiesājot nosacīti atbilstoši KL 55. panta sestajai daļai, reizē ar sodu var uzlikt pienākumus, kuru neizpildīšanai ir juridiskas sekas (šā panta devītā daļa). Nosacīti notiesājot, tiesa var uzlikt notiesātajam, kas izdarījis noziedzīgu nodarījumu alkohola, narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu atkarības dēļ, pienākumu ārstēties no alkohola, narkotisko, psihotropo vielu atkarības, ja viņš tam piekrīt.

Līdzīgu pienākumu uzlikšana personai, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, reglamentēta arī Krimināllikuma 58.¹ pantā, piemērojot nosacītu atbrīvošanu no kriminālatbildības, kā arī piemērojot nosacītu pirmstermiņa atbrīvošanu no soda saskaņā ar Krimināllikuma 61. pantu.

Šajā sakarībā var atzīmēt, ka Latvijas kriminālkodeksa (Latvijas PSR kriminālkodeksa) 57. pants 1974. gada 26. septembrī tika papildināts ar noteikumu, kas paredzēja medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu hroniskiem alkoholiķiem un narkomāniem. Ar 1992. gada 5. februāra likumu šāds piespiedu līdzeklis no Latvijas kriminālkodeksa 57. panta tika izslēgts. Krimināllikumā šāda piespiedu ārstēšanas iespēja netika atjaunota, kaut gan par tādas normas nepieciešamību arvien tiek debatēts.

Hronisku alkoholiķu un narkomānu piespiedu ārstēšanas piemērošanas iespēja nav sveša ārvalstu krimināllikumos. Vācijas Federatīvās Republikas Kriminālkodeksā ir īpaša nodaļa «Labošanas un drošības līdzekļi». Tādi ir: ievietošana psihiatriskajā

slimnīcā; ievietošana izolācijas iestādē alkoholiķiem un narkomāniem; preventīvais ieslodzījums; uzraudzības noteikšana; atļaujas vadīt transportlīdzekļus atņemšana; profesijas aizliegums. Minētie labošanas un drošības līdzekļi nav ne pamatsods, ne papildsods, jo tie likumā norādīti atsevišķi⁵.

Krimināllikumu iepriekš norādīto normu analīze un vairākas krimināltiesību teorētiskās nostādnēs dod pietiekamu pamatu, lai teiktu, ka kriminālsods un piespiedu ietekmēšanas līdzekļi krimināltiesību izpratnē ir dažādi tiesību institūti, kuriem ir atšķirīgs tiesiskais regulējums un piemērošanas nosacījumi.

Profesors P. Mincs, manuprāt, devis teorētiski dziļi izvērtētu citu iespaidošanas līdzekļu formulējumu, kas ļauj tos norobežot no kriminālsoda. Viņš rakstīja: «Runājot par aizsardzības līdzekļiem šā vārda tehniskā nozīmē, mēs saprotam tos kriminālnodarījumu novēršanas līdzekļus, kuri, lai gan tos var piemērot sakarā ar kāda labuma aizskaršanas notikumu, bet nebūt nav tik cieši ar to saistīti kā sods, kuru var piemērot tikai tad, ja izdarīts noziedzīgs nodarījums, t. i., ja notikusi par vainu pieskaitāma tiesību pārkāpšana. No tā izriet šo jēdzienu atšķirība pēc būtības.»⁶

No teiktā skaidri secināms, ka kriminālsods ir piemērojams par vainojama noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, bet piespiedu ietekmēšanas līdzekļi izmantojami kā likumā paredzēti papildu ietekmēšanas līdzekļi sakarā ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu.

19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma ievērojamākais Krievijas krimināltiesību zinātnieks profesors N. Tagancevs bez soda līdzekļiem tāpat runā par vairākiem citiem ietekmēšanas līdzekļiem, kas aizvieto kriminālsodu, ja to vainīgajam par likumā paredzētu nodarījumu nav bijis iespējams piemērot kādu faktisku vai juridisku apstākļu dēļ. Pie tādiem līdzekļiem viņš pieskaita audzināšanas rakstura labošanas patversmes mazgadīgajiem, ieslodzīšanu klosterī un tiesas brīdinājumu (*внушение по суду*), ko piemēro nepilngadīgajiem vecumā no desmit līdz septiņpadsmit gadiem aresta vai naudas soda vietā⁷.

Pirms formulēt kriminālsoda un citu krimināltiesisko piespiedu ietekmēšanas līdzekļu jēdzienus, nedaudz par šo ietekmēšanas līdzekļu jēgu un piemērošanas pamatnosacījumiem.

Gan kriminālsods, gan piespiedu ietekmēšanas līdzekļi ir krimināltiesiskie piespiedu līdzekļi, jo to realizāciju nodrošina valsts piespiedu kārtā ar attiecīgu institūciju palīdzību.

Taču atšķirīgi ir to mērķi un realizācijas uzdevumi. Kriminālsoda mērķa divējādā daba izpaužas sodīšanas un brīdināšanas funkcijā. Tas izteikts Krimināllikuma 35. panta otrajā daļā: soda mērķis ir 1) vainīgo personu sodīt par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, 2) kā arī panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas.

Savukārt citi piespiedu ietekmēšanas līdzekļi ir vērsti uz to, lai 1) novērstu vai kompensētu ar kriminālsodāmām darbībām vai bezdarbību radītās kaitīgās sekas, kas radušās ar nepieskaitāmas personas darbībām, ar juridiskās personas darbību u. c., kā arī gadījumos, kad nepiemēro kriminālsodu vai atbrīvo no tā izciešanas, piemēram, nepilngadīgos, un 2) atturētu fiziskās un juridiskās personas, kurām šie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi piemēroti, no jaunu tiesībapārkāpumu izdarīšanas, kā arī brīdinātu citas personas par tiesībapārkāpumu juridiskajām sekām.

Saskaņā ar Krimināllikuma 1. panta otro daļu atzīt par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā un uzlikt kriminālsodu var ar tiesas spriedumu un saskaņā ar likumu. Šā panta otrā daļa ļauj prokuroram likumā noteiktajos gadījumos personu atzīt par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā un noteikt sodu, sastādot priekšrakstu par sodu.

Kriminālprocesa likuma (turpmāk arī KPL) 420. pantā ietverti nosacījumi šādai prokurora rīcībai. Ja persona izdarījusi kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu

noziegumu (sk. KL 7. panta otro un trešo daļu) un prokurors, ņemot vērā izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, personu raksturojošus datus un citus lietas apstākļus, ir guvis pārliecību, ka šai personai nevajadzētu piemērot ar brīvības atņemšanu saistītu sodu, taču viņu nevar atstāt nesodītu, prokurors var izbeigt kriminālprocesu, sastādot priekšrakstu par sodu.

Jāievēro gan, ka priekšrakstu par sodu prokurors ir tiesīgs sastādīt tikai tad, ja apsūdzētais savu vainu atzīst, ir kompensējis cietušajam radīto kaitējumu un piekrīt kriminālprocesa izbeigšanai, piemērojot viņam sodu.

Prokurora tiesības, piemērojot vainīgajam sodu ar priekšrakstu, salīdzinot ar tiesu, ir ierobežotākas. Pirmkārt, kā jau iepriekš minēts, prokurors var piemērot sodu tikai par kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu; otrkārt, prokurors savā priekšrakstā par sodu apsūdzētajai personai var piemērot tikai naudas sodu (KL 41. pants) vai piespiedu darbu (KL 40. pants), taču ne vairāk kā pusi no maksimālā Krimināllikumā paredzētā naudas soda vai piespiedu darba ilguma (KPL 421. panta otrā daļa). Vienīgais papildsods, ko prokurors tiesīgs ar priekšrakstu par sodu vainīgajam piemērot, ir tiesību ierobežošana (KL 44. pants), taču ne vairāk kā pusi no maksimālā šā papildsoda ilguma (KPL 421. panta trešā daļa).

Ievērojot iepriekš norādītās krimināltiesību materiālās normas un teorētiskās nostādnes, varam formulēt kriminālsoda un krimināltiesisko piespiedu ietekmēšanas līdzekļu jēdzienus, norādot uz to kopējām un atšķirīgajām pazīmēm.

Kriminālsods ir valsts sankcionēts piespiedu līdzeklis, ko par Krimināllikumā paredzētu noziedzīgu nodarījumu valsts vārdā likuma ietvaros piespriež tiesa vai ko piemēro ar likumu pilnvarota valsts amatpersona fiziskai personai, kura pati un viņojami ir izdarījuši šādu noziedzīgu nodarījumu.

Citi piespiedu ietekmēšanas līdzekļi, kas nav kriminālsods, ir tādi piespiedu līdzekļi, kuri arī ir paredzēti Krimināllikumā, bet tiek piemēroti fiziskajām un juridiskajām personām saistībā ar citas fiziskas personas izdarītu noziedzīgu nodarījumu vai saistībā ar pašas fiziskās personas izdarītu nodarījumu, kad likums par to neļauj viņu saukt pie kriminālatbildības un piemērot kriminālsodu vai arī ir pamats piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai reizē ar vainīgajam piesprieztu kriminālsodu.

Tātad citu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu formulējumā ir iekļautas pazīmes, kas aptver Krimināllikumā paredzētos gadījumus, kad izdarīta noziedzīga nodarījuma dēļ personai nepiemēro kriminālsodu vai reizē ar kriminālsodu piemēro šajā likumā paredzētus citus piespiedu ietekmēšanas līdzekļus.

Personu, kura noziedzīgu nodarījumu izdarījuši nepieskaitāmības stāvoklī, nav pamata saukt pie kriminālatbildības, bet viņai var noteikt medicīniska rakstura piespiedu līdzekli – ārstēšanu īpašā medicīniska rakstura iestādē; persona, kura nodarījuma izdarīšanas laikā ir atradusies ierobežotas pieskaitāmības stāvoklī, atbild kriminālā kārtā, bet likums atļauj viņai noteikt medicīniska rakstura piespiedu līdzekli (KL 70. pants); personai, viņu nosacīti notiesājot vai nosacīti atbrīvojot no kriminālvajāšanas, vai atbrīvojot pirmstermiņa nosacīti no soda, likumā noteiktā kārtībā var uzlikt pienākumus, kuru nepildīšanas gadījumos iestājas likumā paredzētas juridiskās sekas, kas liecina par šo pienākumu piespiedu raksturu. Šādu uzlikto pienākumu izpildi kontrolē attiecīgas valsts institūcijas.

Kaut arī izdarītā noziedzīgā nodarījuma dēļ personai ārstēšanos no alkohola, narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu atkarības var noteikt tikai ar viņas piekrišanu, tomēr, ja viņa šādu pienākumu nepilda, iestājas juridiskas sekas, kas tāpat liecina par ārstēšanās piespiedu raksturu.

Un, visbeidzot, piespiedu ietekmēšanas līdzekļus juridiskajām personām, kas paredzēti Krimināllikuma VIII¹ nodaļā, ir pamats piemērot tikai saistībā ar fiziskās personas izdarītu noziedzīgu nodarījumu juridiskās personas interesēs. Šādas saistības

pastāvēšana starp vairojamu fiziskās personas darbību vai bezdarbību un juridiskās personas faktiskajām darbībām ir stingri noteikta likumā.

No Krimināllikumā ir 12. panta – «Fiziskās personas kā juridiskās personas pārstāvja atbildība» – satura nepārprotami izriet, ka juridiskās personas nevar būt par kriminālatbildības subjektu; viņu vietā kriminālā kārtā atbild fiziskās personas, kuras vairojamas par noziedzīgiem nodarījumiem saistībā ar juridisko personu darbību.

Juridiskās personas prettiesiskā darbība, kas izpaužas noteiktas intereses praktiskā realizācijā, var notikt gadījumos, kad juridiskās personas interese ir prettiesiska vai kad juridiskās personas interese gan ir tiesiska, bet tiek realizēta ar prettiesiskiem paņēmieniem, metodēm, līdzekļiem un tamlīdzīgā veidā.

Fiziskā persona, savukārt, vairojama tajā ziņā, ka viņa juridiskās personas prettiesisko vai tiesisko interesi ar savu darbību vai bezdarbību realizē tiesiski neaizliegtā veidā, par ko Krimināllikuma Sevišķās daļas kādā no pantiem ir noteikta kriminālatbildība.

Tātad pastāv saikne starp abiem darbības veidiem, tā ir jākonstatē un jāpierāda pirmstiesas procesā un lietas iztiesāšanā. Ja šāda saikne nepastāv, fiziskā persona atbild par konkrēto nodarījumu, bet juridiskajai personai nav pamata piemērot likumā paredzētos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus. Turpretī, ja ar juridiskās personas darbību nodarīts kāds prettiesisks kaitējums citas personas ar likumu aizsargātām interesēm vai tiesībām, bet fiziskā persona tajā nav vairojama, tas ir pamats cita juridiskās atbildības veida piemērošanai juridiskajai personai, piemēram, zaudējuma piedziņai civilprocesa kārtībā dabas videi nodarītā kaitējuma dēļ.

Saistības pamats starp fiziskās personas noziedzīgo darbību un juridiskās personas interesi skaidri norādīts Krimināllikuma jau minētā 12. panta pirmajā daļā.

Pirmkārt, fiziskā persona noziedzīgo nodarījumu izdarījusi, rikodamās individuāli vai kā juridiskās personas koleģiālas institūcijas loceklis. Otrkārt, fiziskā persona savā noziedzīgajā darbībā balstās uz noteiktu dienesta pilnvarojumu, kas viņai dod tiesības: 1) pārstāvēt juridisko personu; 2) darboties tās uzdevumā; 3) pieņemt lēmumus juridiskās personas vārdā; 4) īstenot kontroli juridiskās personas ietvaros; 5) šī fiziskā persona atrodas juridiskās personas dienestā. Pēdējais gadījums neizriet no īpaša pilnvarojuma, bet balstās vienīgi uz atrašanos dienesta attiecībās ar juridisko personu; tātad domāts ikviens darbinieks, kurš strādā juridiskās personas ietvaros.

Krimināllikuma 12. panta nosacījumi ir pamats likumā paredzēto piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskajām personām, izņemot valsti, pašvaldības un citas publisko tiesību juridiskās personas. Juridiskās personas jēdziens un publisko tiesību juridisko personu sistēma nav šī raksta priekšmets.

Krimināllikuma VIII¹ nodaļas 70.² pantā dota juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu sistēma. Saskaņā ar to šie ietekmēšanas līdzekļi ir sadalīti pamata un papildu līdzekļos. Tādi ir: 1) likvidācija; 2) tiesību ierobežošana; 3) mantas konfiskācija un 4) naudas piedziņa (pamata piespiedu līdzekļi); papildu piespiedu līdzekļi ir: 1) mantas konfiskācija un 2) kaitējuma atlīdzināšana.

Šajā Krimināllikuma nodaļā atsevišķos pantos ir doti piespiedu ietekmēšanas līdzekļu jēdzieni un to piemērošanas noteikumi. Konkrēta ietekmēšanas līdzekļa piemērošana ir atkarīga no fiziskās personas izdarītā noziedzīgā nodarījuma smaguma, ņemot par pamatu KL 7. pantā noteikto noziedzīgo nodarījumu klasifikāciju (kriminālpārkāpums, mazāk smags, smags un sevišķi smags noziegums).

Piemēram, ja fiziskā persona juridiskās personas interesēs izdarījusi kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu, tai drīkst piemērot tikai naudas piedziņu vienas līdz desmit tūkstošu Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu apmērā sprieduma taisīšanas brīdī; šis noteikums neattiecas uz gadījumiem, kad juridiskā persona, tās filiāle, pārstāvniecība vai struktūrvienība ir bijusi īpaši izveidota

noziedzīga nodarījuma izdarīšanai. Tādā gadījumā drīkst piemērot arī citus likumā paredzētos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus.

Ja fiziskā persona izdarījusi smagu vai sevišķi smagu noziegumu, juridiskajai personai ir pamats piemērot ikvienu no likumā minētajiem piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem.

Ierobežota ir kaitējuma atlīdzināšanas piemērošana, ko juridiskajai personai kā papildu ietekmēšanas līdzekli var piemērot tikai tad, ja noziedzīgā nodarījuma rezultātā ir radīts būtisks kaitējums vai izraisītas smagas sekas.

Mantas konfiskāciju kā papildu piespiedu ietekmēšanas līdzekli juridiskajai personai ir pamats piemērot, ja juridiskā persona nodarījuma rezultātā guvusi mantisku labumu un tai kā piespiedu ietekmēšanas pamata līdzeklis ir piemērota tiesību ierobežošana vai naudas piedziņa.

Šo papildu piespiedu ietekmēšanas līdzekli būtu pareizāk nosaukt citādi atšķirībā no pamata piespiedu ietekmēšanas līdzekļa – mantas konfiskācijas. Ja jau runa ir par prettiesiski gūtu mantisku labumu nodarījuma rezultātā, tad tā ir nelikumīga iedzīvošanās un kā nelikumīgi iegūtais, tāpat kā noziedzīga nodarījuma izdarīšanas rīki, līdzekļi un citi priekšmeti, ir atņemami. Šo papildu ietekmēšanas līdzekli varētu nodēvēt par «nelikumīgi iegūtā atņemšanu» atšķirībā no mantas konfiskācijas kā pamata piespiedu līdzekļa.

Krimināllikuma Vispārīgās daļas VIII¹ nodaļas pēdējais 70.⁸ pants ietver nosacījumus piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskajai personai. Bez vispārēja noteikuma, ka, nosakot juridiskajai personai piespiedu ietekmēšanas līdzekli, tiesa ņem vērā juridiskās personas interesēs fiziskās personas izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu ar likumu aizsargātajām interesēm un tiesībām (pirajā daļā), tiesa ievēro vairākus apstākļus, kas attiecas uz juridiskās personas darbību un tās saistību ar nodarījumu izdarījušo fizisko personu.

Tādi apstākļi ir: 1) juridiskās personas faktiskā rīcība; 2) fiziskās personas statuss juridiskās personas institūcijā; 3) juridiskās personas darbības raksturs un sekas; 4) pasākumi, ko juridiskā persona veikusi, lai novērstu jaunu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, un 5) juridiskās personas lielums, nodarbošanās veids un finansiālais stāvoklis (šā panta otrā daļā).

Analizējamā panta trešajā daļā paredzēts noteikums, kas pēc savas nozīmes vairāk attiecas uz juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu procesuālo pusi. Tajā teikts, ka piespiedu ietekmēšanas līdzekļus juridiskajām personām tiesa var piemērot pēc prokurora ierosinājuma.

No teiktā izriet, ka piespiedu ietekmēšanas līdzekļus juridiskajai personai tiesa nav tiesīga piemērot pēc savas iniciatīvas, taču normas gramatiskais un sistēmiskais tulkojums ļauj secināt, ka prokurora ierosinājumu par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanu juridiskajai personai tiesa var arī noraidīt, ja tam ir likumīgs pamatojums.

Kriminālprocesuālo normu analīze parāda, ka prokurora ierosinājums tiesā saistīts ar daudzām kriminālprocesuālām normām, kas reglamentē izmeklētāja un prokurora darbību pirmstiesas kriminālprocesā, un ierosinājums tiesā balstās uz jau pirmstiesas procesā izteikto viedokli, nododot lietu par fizisko personu tiesai.

Kriminālprocesuālās normas ietvertas Kriminālprocesa likuma 39. nodaļā ar nosaukumu «Pirmstiesas kriminālprocesa īpatnības, piemērojot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus juridiskajai personai» (KPL 439.–441. pants). Arī citās Kriminālprocesa likuma nodaļās ir normas, kuras attiecas uz šī jautājuma risinājumu.

Viens no pamatnoteikumiem, kas izriet no Krimināllikuma 12. panta, par to, ka juridiskās personas lietā atbild tā fiziskā persona, kura noziedzīgu nodarījumu izdarījusi juridiskās personas interesēs, ir izteikts Kriminālprocesa likuma 439. panta otrajā

daļā. Tajā teikts, ka process piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskajai personai notiek tā kriminālprocesa ietvaros, kurā par aizdomās turēto ir atzīta vai pie kriminālatbildības saukta iepriekš minētā fiziskā persona.

Lai juridiskajai personai varētu piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, par to ir jāuzsāk kriminālprocess, un šajā nolūkā pirmstiesas procesa virzītājs (prokurors vai izmeklētājs) sastāda lēmumu par šāda procesa uzsākšanu, par ko paziņo juridiskajai personai, nosūtot lēmuma kopiju, kā arī informē par juridiskās personas pārstāvja tiesībām un pienākumiem pirmstiesas procesā (KPL 439. panta trešā daļa).

Pamats kriminālprocesa uzsākšanai par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai ir procesa virzītāja Kriminālprocesa likuma noteiktajā kārtībā izteikts pieņēmums, ka fiziskā persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu tieši šīs juridiskās personas interesēs (KPL 59. panta ceturtdaļa). Acīmredzot tāds uz likumu un faktiskajiem apstākļiem pamatots pieņēmums ir ietverams KPL 439. panta trešajā daļā minētajā lēmumā, kuru paziņo juridiskajai personai, un ar šo brīdi juridiskajai personai rodas praktiskas tiesības uz aizstāvību, ko tā realizē ar sava pārstāvja palīdzību.

Juridiskās personas tiesības uz aizstāvību lietā par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu, kurā pie kriminālatbildības sauc fizisko personu par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu juridiskās personas interesēs, reglamentē Kriminālprocesa likuma 93. pants. Šā panta otrajā un trešajā daļā noteikts, kas var būt par juridiskās personas pārstāvi, kā arī minēti ierobežojumi pārstāvībai.

Par juridiskās personas pārstāvi krimināllietā var būt: 1) fiziskā persona saskaņā ar pilnvarām, kas noteiktas juridiskās personas darbību regulējošos dokumentos, un 2) fiziskā persona, tātad arī advokāts, uz īpaši šim nolūkam izdotas pilnvaras pamata. Savukārt par juridiskās personas pārstāvi nevar būt: 1) persona, kura konkrētajā kriminālprocesā ir liecinieks vai cietušais; 2) personas, kuras pašas vai tās tuvu radnieku personiskās intereses ir pretrunā ar pārstāvamās juridiskās personas interesēm.

Kriminālprocesa likuma 94. pants juridiskās personas pārstāvim pirmstiesas procesā, kā arī turpmākajā procesa gaitā garantē plašu tiesību un tajā pašā laikā pienākumu loku, jo minētā panta pirmajā daļā nepārprotami noteikts, ka juridiskās personas pārstāvim ir tādas pašas tiesības un procesuālie pienākumi kā apsūdzētajam.

Lai būtu pamats ierosinājumam par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai, kā arī lai tiesa varētu piemērot atbilstošu piespiedu ietekmēšanas līdzekli juridiskajai personai, saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 440. pantu pirmstiesas procesā jānoskaidro šādi apstākļi: 1) fiziskās personas noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas apstākļi; 2) fiziskās personas statuss juridiskās personas institūcijās; 3) juridiskās personas faktiskā rīcība; 4) juridiskās personas veikto darbību raksturs un radušās sekas; 5) juridiskās personas veiktie pasākumi, lai novērstu noziedzīga nodarījuma izdarīšanu; 6) juridiskās personas lielums, nodarbošanās veids un finanšiālais stāvoklis.

Pirmstiesas procesa pabeigšanu par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai reglamentē Kriminālprocesa likuma 441. pants. Saskaņā ar šajā pantā teikto, pabeidzot pirmstiesas procesu krimināllietā par fiziskās personas, kura darbojusies juridiskās personas interesēs, saukšanu pie kriminālatbildības un pieņemot lēmumu par krimināllietas nodošanu tiesai, prokurors papildus vispārējām prasībām norāda pirmstiesas procesā noskaidrotos Kriminālprocesa likuma 440. pantā paredzētos apstākļus un izklāsta piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas nepieciešamības pamatojumu juridiskajai personai.

Procesuālā forma, kādā prokurors šajā pantā minētos apstākļus un piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas nepieciešamības pamatojumu juridiskajai personai ietver, būtu atsevišķs motivēts rakstveida lēmums. Risināmais jautājums ir pavisam

par citu personu (juridisku), par atšķirīgu tās statusu pirmstiesas procesā salīdzinājumā ar apsūdzēto fizisko personu, kā arī īpašs ir risinājums (ierosinājums) par piemērojamiem piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem.

Apspriežams ir jautājums par to, vai prokurora lēmumā, ar kuru ierosināts juridiskajai personai piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, būtu jānorāda, tieši kāds (kādi) piespiedu ietekmēšanas līdzeklis (līdzekļi) konkrētajai juridiskajai personai būtu jāpiemēro. Kriminālprocesa likuma normas nenorāda uz šī jautājuma risinājumu.

Tas risināms tiesas sēdē, kad visi lietas faktiskie apstākļi: gan tie, kas attiecas uz fiziskās personas apsūdzībā minēto noziedzīgo nodarījumu, gan tie, kas raksturo juridiskās personas darbību, kas saistīta ar fiziskās personas noziedzīgo darbību vai bezdarbību, ir pietiekami noskaidroti.

Kopumā novērtējot minētos apstākļus, prokurors, kurš piedalās tiesas sēdē, uztur (izsaka) ierosinājumu par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai, kā arī ierosina, kāds tieši no Krimināllikumā (KL 70.² pants) paredzētajiem piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem tai būtu piemērojams.

Šādam procesuālam risinājumam par labu liecina kriminālprocesuālā nostādne, ka, sastādot apsūdzības rakstu par fiziskās personas nodarījumu un nododot lietu tiesai, prokurors neierosina, kāds sods vainīgajai personai par izdarīto nodarījumu būtu piemērojams. Tikai pēc visu likumā paredzēto krimināllietas apstākļu noskaidrošanas tiesā prokurors izsaka savu viedokli par vainīgajam piemērojamo soda veidu un tā apmēru.

Kriminālprocesa likuma 51. nodaļa veltīta tiesvedības īpatnībām procesos par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajām personām. Šajā nodaļā ir tikai divi panti (547. un 548. pants), un tie paši jau rada neskaidrības.

Kriminālprocesa 547. pants nosaka, kādi apstākļi tiesā jānoskaidro, un par tiem jāizlemj, lai apmierinātu vai noraidītu prokurora ierosinājumu par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai. Likumā minētie noskaidrojamie apstākļi ir: 1) vai noticis noziedzīgs nodarījums; 2) vai šo nodarījumu izdarījusi fiziskā persona juridiskās personas interesēs; 3) vai juridiskajai personai, t. i., kādam no juridiskās personas vadītājiem vai īpašniekiem, bijis zināms par šo noziedzīgo nodarījumu; 4) vai ir noskaidroti Kriminālprocesa likuma 440. pantā minētie apstākļi un 5) kāds piespiedu ietekmēšanas līdzeklis piemērojams juridiskajai personai.

No Kriminālprocesa likuma 547. pantā ietvertā tiesā noskaidrojamo apstākļu uzskaitījuma redzams, ka tajā ir par vienu apstākli vairāk, salīdzinot ar pirmstiesas procesā obligāti noskaidrojamo. Šis apstāklis ir norādīts minētā panta trešajā punktā – vai juridiskajai personai, t. i., kādam no juridiskās personas vadītājiem vai īpašniekiem, bija zināms par fiziskās personas izdarīto noziedzīgo nodarījumu.

Šāda kriminālprocesa normu atšķirība par pierādāmiem apstākļiem var radīt domstarpības par pierādīšanas priekšmeta saturu. Problēmu sarežģī arī tas, ka Kriminālprocesa likuma 548. panta pirmajā daļā parādās vēl viens nosacījums, kas jāievēro, nosakot juridiskajai personai piemērojamos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, – atzīstot, ka fiziskās personas noziedzīgs nodarījums ir izdarīts juridiskās personas interesēs, turklāt juridiskā persona par to zinājusi un neko nav darījusi noziedzīgā nodarījuma vai tā seku novēršanai, tiesa spriedumā lemj arī par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai.

Par pēdējā apstākļa noskaidrošanas nepieciešamību pirmstiesas procesā Kriminālprocesa likuma 440. pantā skaidri nav pateikts. Tāpat tādi jēdzieni kā «zinājusi» vai «neko nav darījusi» likuma kontekstā radīs nopietnas pierādīšanas problēmas un līdz ar to var izraisīt arī neskaidrības piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanā juridiskajām personām. Debatējams vienmēr būs jautājums par to, kādā mērā juridiskajai personai ir bijis jārikojas, lai būtu pamats tai nepiemērot piespiedu ietekmēšanas

līdzekļus fiziskās personas juridiskās personas interesēs izdarītā noziedzīgā nodarījuma dēļ.

Kriminālprocesa likuma 548. panta otrajā daļā nepārprotami pateikts: atzinusi, ka nav pierādīti šā panta pirmajā daļā minētie fakti, tiesa kriminālprocesu daļā par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai izbeidz.

Pamatojoties uz kriminālprocesa nostādni, ka prokurora ierosinājums par konkrēta soda veida un tā apmēra piemērošanu apsūdzētajam tiesai nav saistošs, līdzīgi tiesa var juridiskajai personai piemērot arī citu piespiedu ietekmēšanas līdzekli, kas var būt gan bargāks, gan vieglāks, salīdzinot ar prokurora ierosināto, protams, ievērojot Krimināllikuma VIII¹ nodaļas noteikumus par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajām personām.

Izvērtējot, kurš no juridiskajai personai piemērojamiem piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem salīdzinoši ir bargāks vai vieglāks, jāievēro piespiedu ietekmēšanas līdzekļu secība, kas norādīta Krimināllikuma 70.² pantā.

Ne pārāk skaidri Kriminālprocesa likumā reglamentētas juridiskās personas pārstāvja tiesības pārsūdzēt pirmās instances nolēmumu apelācijas tiesā un apelācijas tiesas nolēmumu – kasācijas kārtībā.

Kriminālprocesa likuma 529. panta 3. punktā teikts, ka sprieduma rezolutīvajā daļā tiesa norāda sprieduma pārsūdzēšanas kārtību un termiņu.

Neskaidrību var radīt Kriminālprocesa likuma 571. panta pirmā daļa, kurā norādīts, kādas personas ir tiesīgas iesniegt kasācijas protestu; tās ir apsūdzētais, viņa aizstāvis, cietušais, viņa pārstāvis un likumiskais pārstāvis. Par juridiskās personas pārstāvi šajā pantā nekas nav teikts. Par personām, kurām ir tiesības iesniegt pārsūdzību par pirmās instances tiesas vai apelācijas tiesas nolēmumiem, atsevišķos pantos vispār netiek runāts.

Tā kā saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 94. pantu juridiskās personas pārstāvim ir tādas pašas tiesības kā apsūdzētajam, tad jādomā, ka viņam ir tiesības pārsūdzēt tiesas spriedumu, ar kuru juridiskajai personai piemēroti piespiedu ietekmēšanas līdzekļi, gan apelācijas, gan kasācijas kārtībā. Neuzskatu, ka likumdevējs viņai to būtu domājis liegt, jo Krimināllikums atļauj piemērot samērā bargus piespiedu ietekmēšanas līdzekļus juridiskajām personām, tajā skaitā juridiskās personas likvidāciju.

Atklāts gan paliek jautājums par to, vai juridiskās personas pārstāvis ir tiesīgs pārsūdzēt tiesas spriedumu arī daļā par fiziskās personas vainu vai tikai par juridiskajai personai piemēroto konkrēto piespiedu ietekmēšanas līdzekli. Noteikums, ka juridiskajai personai piespiedu ietekmēšanas līdzekļus var piemērot tikai tādā gadījumā, kad konstatēta fiziskās personas noziedzīgā darbība juridiskās personas interesēs, vedina domāt, ka juridiskās personas pārstāvis ir tiesīgs pārsūdzēt tiesu nolēmumus arī jautājumā par fiziskās personas vainu visās tiesu instancēs.

Vēl daži problemātiski jautājumi saistībā ar prokurora tiesībām tiesas sēdē. Atbilstoši kriminālprocesa jēgai prokurors ir tiesīgs atteikties no pirmstiesas procesā izteiktā ierosinājuma piemērot juridiskajai personai piespiedu ietekmēšanas līdzekļus.

Atklāts paliek jautājums par to, vai prokurors tiesas sēdē ir tiesīgs izteikt ierosinājumu juridiskajai personai piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, ja pirmstiesas izmeklēšanas laikā par tādu nepieciešamību nav lemts un, pieņemot lēmumu par krimināllietas nodošanu tiesai, nav izteikts ierosinājums juridiskajai personai piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus.

Atbilstoši KPL 462. panta trešās daļas jēgai tādu diskutējamu iespēju varētu arī neizslēgt. Tādā gadījumā prokuroram būtu jālūdz pasludināt tiesas sēdes pārtraukumu nepieciešamo procesuālo darbību veikšanai, lai noskaidrotu KPL 440. pantā paredzētos apstākļus un pamatotu nepieciešamību juridiskajai personai piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus.

Protams, ka tāds situācijas risinājums novilcina lietas izskatīšanu tiesā par apsūdzēto fizisko personu, tāpēc ieteicams to darīt tikai stingras nepieciešamības gadījumā. Šāds risinājums ir saistīts ar juridiskās personas pārstāvja pieaicināšanu un viņas procesuālo tiesību garantēšanu. Jāievēro arī termiņš – tiesas sēdes pārtraukums šādai vajadzībai nevarētu būt ilgāks par vienu mēnesi (analogi KPK 462. panta ceturrtās daļas noteikumiem).

Tiesu prakses juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu īstenošanā pagaidām vēl nav, tāpēc par to, cik sekmīgs šis krimināltiesību institūts izrādīsies praksē, nav iespējams spriest. Šajā ziņā ir jau iezīmējušās vairākas problēmas, kas var rasties, realizējot gan materiālās, gan kriminālprocesuālās normas saistībā ar šo krimināltiesību institūtu.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Borovkova, A. Prognozējamas negatīvas sekas. *Dienas Bizness*, 2005. g. 1. novembris, Nr. 212.
- ² Krastiņš, U. Vai Krimināllikumā vajadzīgas antikonstitucionālas normas. *Jurista Vārds*, 2004. g. 23. un 30.marts, Nr. 11 un 12.
- ³ Mincs, P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: TNA, 283.–293. lpp.
- ⁴ LR Saeimas 2002. gada 31. oktobra likums «Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem». *Latvijas Vēstnesis*, 2002. g. 19. novembris, Nr. 168 ar vēlākajiem grozījumiem.
- ⁵ Krastiņš, U., Liholaja, V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: TNA, 2006, 453. lpp.
- ⁶ Mincs, P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: TNA, 2005, 293. lpp.
- ⁷ Таганцев, Н. С. Русское уголовное право. Т. 2. Тула: Автограф, 2001, с. 222–228.

ASPECTS OF THE LIABILITY OF LEGAL ENTITIES FROM THE PERSPECTIVE OF CRIMINAL LAW

The issue of the liability of legal entities from the perspective of criminal law has been extensively discussed by Latvian legal specialists. The result of these discussions was a law which was approved by the Saeima (Parliament) of the Republic of Latvia on 5 May 2005 to add a new Chapter VIII¹ to the Criminal Law. This chapter is titled «Coercive Measures Applicable to Legal Entities». Parliament also revised Section 12 of the Criminal Law.

This paper will focus on the theoretical aspects of differences between coercive measures as interpreted in the area of criminal law on the one hand and criminal penalties on the other. That is because lawyers in Latvia are still sometimes saying that the Criminal Law now makes it possible to bring legal entities to criminal liability and that the coercive measures that can be applied to them are criminal penalties.¹ I shall primarily focus on the coercive measures that are applied to legal entities, reviewing these as one of the more recent aspects of criminal law in this country.

Let me say again that the position taken in criminal law vis-à-vis this particular issue has everything to do with traditional underpinnings of the concept of guilt. Latvian criminal law states clearly that guilt represents an individual's mental attitude vis-à-vis the guilty party's illegal acts or failures to act, the damaging consequences which have occurred, and the causative relationship between the acts or failures to act and the consequences.

Section 1.1 of the Criminal Law defines the basis for criminal liability: «Only a person who is guilty of committing a criminal offence, that is, one who has, deliberately (intentionally) or through negligence, committed an offence which is defined in this law and which contains all of the constituent elements of a criminal offence, may be held criminally liable and sentenced.»

If this is the definition of guilt, then there can be no reason at all to bring a legal entity to criminal liability. I have written in greater detail about this in a number of publications,² and so in this paper, I shall return to the issue at hand – that of coercive measures that can be applied to legal entities.

The issue of coercive measures alongside criminal penalties has to do with more than just ways in which legal entities can be influenced from the perspective of criminal law. Back in the 1930s, Professor Pauls Mincs expressed his views on the matter, calling coercive measures another resource for exert influence over someone. He was writing about issues such as the application of sentencing of minors to juvenile correctional institutions, as well as about protective resources such as the placement of people who could not be held responsible for their own actions in special institutions, mandatory medical treatment for persons released from imprisonment who had committed their crime under the influence of alcohol or other intoxicants, sending persons released from prison to workhouses for six months to two years if a

court found that the crime had been committed for reasons of parasitism or laziness, and security detention for a period of five to 10 years of persons who had completed a term in prison if they had been convicted for trafficking in women, serious thefts or robberies, extortion or fraud (Articles 506, 548-551 and 533 of the sentencing law). Other protective resources included the expulsion of foreigners after they served their term in prison, as well as bans on being present in specific locations such as the place where the crime was committed. The latter of these resources, it must be said, was not listed in the sentencing law.³

In later versions of Latvia's criminal laws, there were also various coercive measures that could be applied. The Criminal Law initially had two chapters in its general section which spoke to coercive measures that had to do with criminal offences but were not criminal penalties as such.

Section 66.1 of a chapter called «Specifics in the Criminal Liability of Juveniles» said that courts must consider any specific circumstances related to the criminal offence that was committed and also take into account any information that would mitigate the liability of the guilty party. Then the court could lift the sentence applied to the juvenile and apply mandatory correctional measures instead.

Such coercive measures are cited in the law «On application of coercive measures of a correctional nature to children», which Parliament approved on 31 October 2002.⁴ Section 6 of the law speaks to such coercive measures as mandatory work that would eliminate the consequences of the offence. This includes compensation for any caused damages if the minor is 15 years old or older and has a source of income. Juveniles can be sentenced to community service, sent to correctional educational institutions, etc.

In the context of this law, it must be said that when it comes to offences that are of a criminal nature, specific duties can be assigned not only to the offender, but also to other people. Section 6.3 of the law cites the coercive correctional measure of turning a child who has committed an offence over to his or her parents or guardians or to other people institutions or organisations, doing so on the basis of mutual agreement. This means that the people, institutions or organisations are assigned the duty of raising the child who has committed the criminal offence despite the fact that they can in no way be blamed for the fact that the offence was committed.

The chapter of the Criminal Law which speaks to coercive measures of a medical nature says in Section 68.1 that a person who has committed a crime as defined by the Criminal Law but suffers from mental disorders and has been declared to have full or partial diminishment of mental capacity in the eyes of the law, then the coercive measures of a medical nature that are identified in the law can be brought to bear. There is no question that these kinds of measures are not criminal penalties, even though they are the result of a criminal offence that has been committed.

When someone who has been convicted of a crime is given a suspended sentence in accordance with Section 55.6 of the Criminal Law, the court can also assign other duties to the individual which, if not carried out, can create new legal consequences (Section 55.9 of the law). If the crime has been committed under the influence of alcohol or drugs, the person can be ordered to undergo the relevant type of treatment if he or she agrees to do so.

Section 58.¹ of the Criminal Law speaks to similar obligations that can be assigned to someone who has committed a crime, offering conditional exemption from criminal liability or conditional early release from penalties in accordance with Section 61 of the Criminal Law.

Here we can note that on September 26, 1974, the criminal code of the Latvian SSR was amended to include coercive measures of a medical nature that could be applied to chronic alcoholics and drug addicts. The relevant sections of the law were stricken from the code on February 5, 1992. Ever since then, there have been ongoing debates about whether such measures should perhaps be returned to the law. Mandatory treatment of chronic alcoholics and drug addicts is not unknown in the criminal laws of other countries. Indeed, the German criminal code contains a whole chapter on the relevant measures – sending a person to a psychiatric hospital, detaining the individual in a special institution for alcoholics and drug addicts, ensuring preventive detention, ordering supervision, barring the individual from driving a motor vehicle, and barring the individual from working in certain professions. These are not penalties or additional penalties, and they are defined separately in the law.⁵

Analysis of the aforementioned norms and several theoretical ideas about criminal law offer sufficient grounds for the statement that criminal penalties and coercive measures of influence insofar as criminal law is concerned are two entirely different things. Legal regulations and rules for the application of the two are also different.

Professor Mincs offered an in-depth formulation of coercive measures that are different from criminal penalties: «When we speak of protective resources in the technical sense of the word, we refer to those means for preventing criminal offences which can be applied in the context of events which relate to offences, but are by no means as closely linked to offences as are criminal penalties, for the latter can only be applied in those cases when an offence has already been committed, i.e., if the law has been violated and the person is guilty of that violation. That is why these two concepts are different in essence.»⁶

This should make it clear that criminal penalties apply to offences that have been committed, while coercive measures can be used as additional measures in connection with a committed crime.

Professor N. Tagantsev, who was a distinguished specialist in the area of criminal law in Russia in the late 19th and early 20th century, also wrote about coercive measures that could replace criminal penalties if such penalties could not be applied to someone who was guilty of a criminal offence for evidentiary or legal reasons. The professor wrote of correctional institutions for juveniles, the locking up of individuals in cloisters, and the issuance of official court warnings to juveniles aged 10 to 17 in place of an arrest or a monetary fine.⁷

Before formulating the concepts of criminal penalties and other coercive measures in the area of criminal law, allow me to offer a few thoughts about the purpose of such measures and the basic conditions under which they can be applied.

First of all, it must be noted that criminal penalties and coercive measures are both of a coercive nature. The state insists on the implementation of these measures through the offices of the relevant institutions. The two concepts are different, however, in terms of purpose and implementation. Criminal penalties have two different functions – punishing the offender and warning others against committing the same offence. This is stated in Section 35.2 of the Criminal Law: «The objective of criminal penalties is to punish the offender for the committed criminal offence, as well as to ensure that the convicted person and other persons comply with the law and refrain from committing criminal offences.»

As noted above, criminal guilt can be determined and criminal penalties can be applied only by virtue of a court ruling which is handed down in accordance with the law. Section 1.2 of the Criminal Law also allows prosecutors, in certain cases, to declare an individual to be guilty of a criminal offence and to determine the penalty to be applied.

Section 420 of the Criminal Procedure Law defines those cases in which a prosecutor can do this. If a person has committed a criminal offence or a less substantial crime (see Sections 7.2 and 7.3 of the Criminal Law), the prosecutor can analyse the nature of the offence, the damages that have been caused, the nature of the individual, etc. If the prosecutor is convinced that the individual should not be sent to prison but cannot be left entirely unpunished, then he or she can close down the criminal procedure and draw up an injunction concerning the penalty. This, it must be noted, is possible only if the person who has been charged with the offence confesses to the offence, has compensated the victim for incurred damages, and agrees to the ending of the criminal process and the injunction.

These prosecutorial rights, of course, are more limited than those that are available to the courts. They apply only to criminal offences or less serious criminal offences. Second, the injunction can only lead to a fine (Section 41 of the Criminal Law) or mandatory community service (Section 40), but the fine cannot amount to more than one-half of the maximum fine for the offence that is defined in law, and the duration of community service cannot be more than one-half of the maximum duration that is defined by law (Section 421 of the Criminal Procedure Law). The prosecutorial injunction can also limit the rights of the relevant individual (Section 44 of the Criminal Law), but for no more than one-half of the maximum period of time that is stated in Section 421.3 of the Criminal Procedure Law.

On the basis of these norms and theories, we can now formulate the concepts of criminal penalties and coercive measures in criminal law, looking at ways in which they are similar and ways in which they are different.

A criminal sentence is a coercive measure that is sanctioned by the state. The sentence is handed down by a court official who has been authorised to do so by the state after an individual has been found guilty of an offence that is defined in the Criminal Law, and this is done in the name of the state. Apart from criminal sentences, there are coercive measures which are defined by law but are applied to individuals and legal entities in relation to a criminal offence committed by another individual or to an offence committed by the individual as such when the law does not allow that person to be brought under criminal liability and sentenced under criminal law, or when there is reason to apply a coercive measure in addition to the criminal sentence.

Thus the formulation of other coercive measures speaks to those instances when criminal penalties are not applied in relation to a criminal offence that has been committed or are applied together with a criminal sentence.

If a person is found to have committed a criminal offence under diminished mental capacity, then he or she can be exempted from criminal liability but ordered to undergo treatment at a specialised medical institution. Someone who is found to have committed a criminal offence under only partly diminished mental capacity can be held criminally liable, but the law also allows courts to implement coercive measures of a medical nature (Section 70 of the Criminal Law). If a person is given a suspended sentence, is conditionally exempted from criminal prosecution, or is conditionally exempted from a penalty sooner than would otherwise have been the case, then that person can also be assigned obligations which, if not fulfilled, can lead to legal consequences that are defined by law. These obligations, therefore, can be seen as coercive in nature. The relevant government institutions make sure that the obligations are fulfilled.

A person who has been convicted of a criminal offence can be ordered to undergo treatment for alcohol or drug abuse only with the person's agreement, but if the person does not fulfil the relevant obligations, then there are legal consequences to this, and that indicates once again that we are dealing with a coercive measure here.

Finally, a coercive measure that is applied to a legal entity, as stated in Chapter VIII¹ of the Criminal Law, can be applied only when an individual has committed a criminal offence in the interests of the relevant legal entity. The way in which it is determined whether the individual's acts or failures to act can be linked to the activities of the relevant legal entity is strictly defined by law.

Section 12 of the Criminal Law speaks to the liability of an individual as a representative of a legal entity, and the content of the text makes it perfectly clear that legal entities as such cannot be subject to criminal liability. People who have committed a crime in relation to a legal entity's activities, however, can face criminal liability.

When legal entities act on behalf of their interests, the process becomes illegal if the interests as such are unlawful, or if the interests are lawful, but are pursued via unlawful techniques, methods, resources, etc.

An individual can be blamed for acts or failures to act in the context of the unlawful or lawful interests of a legal entity when the individual's acts or failures to act have themselves been unlawful. This, too, is strictly defined in the Criminal Law. The bottom line is that linkage has to be established between what the individual did and what the legal entity did. If such links cannot be determined, then the individual can be held liable for the offence that has been committed, but the legal entity can face no measures of a coercive nature. If, however, the legal entity has damaged the protected interests or rights of an individual through the commission of unlawful acts, then there is reason to apply a different type of legal liability to the legal entity – collecting damages through civil procedure, for instance, when damages are caused to the environment.

The aforementioned Section 12.1 of the Criminal Law clearly defines the way in which linkage can be established between the criminal offence of an individual and the interests of a legal entity. First of all, the law says that the individual must have committed the crime on his or her own or as a member of one of the institutions of the legal entity. Second, the individual either must be an employee of the legal entity or have authorisation from it which allows him or her to represent the entity, to act on its behalf, to take decisions on its behalf, or to engage in control functions within the entity.

The coercive measures that are identified in Section 12.1 of the Criminal Law cannot be applied to the state, a local government or other legal entities that are part of the public sector. The concept of legal entities and the system of entities that are part of the public sector are not the subject of this paper.

Section 70.² of Chapter VIII¹ of the Criminal Law define the system of coercive measures that can be applied to legal entities. There are both basic and supplementary measures. Basic measures include liquidation of the legal entity, limitation of its rights, confiscation of its property and collection of a fine. Supplementary measures include confiscation of property and compulsory compensation for damages.

This chapter of the Criminal Law also explains the concept of coercive measures and defines the rules for applying same. Application of coercive resources depends on the seriousness of the crime that the relevant individual has done. This is determined on the basis of Section 7 of the Criminal Law, which divides offences up into basic, less serious, serious and particularly serious offences. If, for instance, an individual has committed a basic criminal offence or a less serious criminal offence on behalf of a legal entity, then the only coercive measure can be a fine equal to between one and 10,000 minimum monthly wages, as defined in Latvia. This does not apply to those instances in which a legal entity, its branch, representation or unit has been established specifically for the purpose of committing a criminal offence. In such cases, other coercive measures provided for by law can also be brought to bear.

If the offence has been serious or particularly serious, any of the coercive measures that are defined in the law can be applied to the relevant legal entity.

There are limits on collecting compensation for damages – this can be applied as a coercive measure only if the criminal offence has caused substantial damages or heavy consequences. Property can be confiscated if the legal entity has gained material benefits from the offence that has been committed and if the coercive measures of limitation of rights or collection of a fine have also been applied.

I believe that a different name should be given to this supplemental coercive measure of confiscation of property. If the material benefits have been gained as the result of a criminal offence, then the property has been obtained unlawfully, too. It, like the tools and resources that were used to commit the offence can simply be taken from the legal entity. This could be called «taking away what was gained unlawfully», as opposed to the basic coercive measure of property confiscation.

Section 70.⁸ of Chapter VIII¹ of the Criminal Law speaks to the rules under which coercive measures can be applied to a legal entity. The court must first consider the nature of the crime that was committed by an individual in the interests of the legal entity, also thinking about the damage caused to legally protected interests and rights. In addition to this, the court must consider several aspects of the legal entity's activities and the link between those activities and the individual who has committed the crime. These include what the legal entity actually did, the status of the individual at the legal entity, the nature and consequences of what the individual did, the steps which the legal entity has taken to prevent any further criminal offences, and the size, area of operations and financial situation of the legal entity.

The third part of the section contains a rule which has more to do with the procedural aspects of coercive measures that are applied to a legal entity. It says that the court can apply such measures at the suggestion of a prosecutor. This suggests that the court cannot apply such measures on its own initiative, but the grammatical and systemic structure of the text is such as to make it clear that the court a prosecutor's proposal on coercive measures if it has legal reason to do so.

Analysis of norms of criminal procedure show that when prosecutors make proposals to the courts, they must take a whole range of norms into consideration. These regulate what investigators and prosecutors do during pre-trial criminal procedures, and the suggestion to the court must be based on the view that has been expressed in pre-trial procedure when case materials on an individual are forwarded to the court.

Criminal procedure norms are found in Chapter 39 of the Law on Criminal Procedure, «Special Features of Pre-trial Criminal Procedure in the Application of Coercive Measures to a Legal Person» (Sections 439-441). It has to be added, however, that these norms are also addressed in other parts of the law.

One of the basic rules from Section 12 of the Criminal Law says that in a case involving a legal entity, liability rests with the individual who has committed an offence in the interests of that entity. The same is expressed in Section 439.2 of the Law on Criminal Procedure, which says that procedures in applying coercive measures to a legal entity must occur within the framework of the criminal procedure in which the relevant individual has become a suspect or is being held criminally liable.

A criminal case has to be launched before coercive measures can be applied to a legal entity. The prosecutor or investigator who is handling the pre-trial investigation drafts a proposal on launching the case. This is reported to the legal entity, and a copy of the decision is forwarded to it. The legal entity must be informed of its rights and obligations in the pre-trial process (Section 439.3 of the Law on Criminal Procedure).

The decision to launch a criminal case which involves the application of coercive measures to a legal entity is based on the assumption that an individual has committed a criminal offence in the interests of that legal entity (Section 59.4 of the Law on Criminal Procedure). This assumption must be based on the law and on evidence, and it is part of the decision referred to in Section 439.3 of the law – the decision which is forwarded to the legal entity. At that moment, the legal entity gains the right to a defence and to legal representation. All of this is regulated in Section 93 of the Law on Criminal Procedure. The second and third paragraph of Section 93 speak to who can represent a legal entity and to the limitations on representation which exist.

A legal entity can be represented in a criminal case by a natural person who has been authorised to do so in the documents which regulate the work of the legal entity, or by a lawyer who has been specifically authorised to provide the defence. The representative cannot be anyone who is a witness or victim in the process or any individual whose personal interests or those of his or her immediate relatives are in conflict with the interests of the legal entity that is to be represented.

Section 94 of the Law on Criminal Procedure guarantees a whole range of rights and obligations for the person who is representing the legal entity. Section 94.1 clearly states that the representative of the legal entity has the same rights and procedural obligations as the defendant does.

Section 440 of the Law on Criminal Procedure defines a number of prerequisites before a proposal can be made on applying coercive measures to a legal entity and before the court can do so. There must first be a sense of the conditions under which the individual committed the crime, the status of the individual with the legal institution, what the legal entity did, the nature of those activities and their consequences, the steps which the legal entity took (if any) to prevent a crime from being committed, and the size, area of operations and financial condition of the legal entity.

Section 441 of the Law on Criminal Procedure speaks to the completion of pre-trial proceedings relevant to the application of coercive measures against a legal entity. When the proceedings are completed vis-à-vis an individual who has acted in the interests of a legal entity and when it is decided to forward the case to the court, the prosecutor must state the circumstances that have been determined by investigators in accordance with Section 440 of the law. The prosecutor must also explain why coercive measures should be applied to the relevant legal entity.

It is my belief that prosecutors in such cases should prepare written decisions with a full statement of motivation as to why coercive measures should be applied to the legal entity. The issue is quite separate from the individual who has been charged with a crime. The legal entity has entirely different status in the pre-trial proceedings, and the solution vis-à-vis the coercive measures that are to be applied is also specific.

There can be debate over in proposing the application of coercive measures against a legal entity, the prosecutor should be expected to state the specific measure or measures which he or she feels should be applied. The Law on Criminal Procedure does not speak to this matter. I believe that this is an issue which should be resolved during court proceedings, when all of the circumstances of the case have been determined – both those which apply to the crime that has been committed by the individual, and those who have to do with the activities of the legal entity. The prosecutor, upon hearing all of the evidence, could then make a proposal as to the application of coercive measures and propose which of the measures referred to in Section 70.² of the Criminal Law would be applicable.

The idea that this procedural solution is a good one is supported by the fact that when a prosecutor charges an individual with an offence and sends the case to court,

he or she does not propose the punishment that should be applied to the guilty party. Only after all of the evidence is heard does the prosecutor express a view as to the sentence that should be handed down.

Chapter 51 of the Law on Criminal Procedure has to do with specifics of court proceedings related to coercive measures that are applied to legal entities. It must be added that there are only two sections in this chapter (547 and 548), and they do not, in and of themselves, cause any confusion.

Section 547 of the law defines the circumstances which the court must determine before deciding whether a prosecutor's proposal on the application of coercive measures is to be accepted or rejected. The court must determine whether a crime has been committed, whether the crime was committed by an individual in the interests of a legal entity, whether any senior managers or owners of the legal entity was aware of the crime, whether the circumstances referred to in Section 440 of the Law on Criminal Procedure have been determined, and, finally, what kind of coercive measure should be applied to the relevant legal entity.

This list of issues that have to be considered by the court makes it clear that there is one additional factor to the ones that must be considered during pre-trial proceedings. This is the issue of whether anyone at the legal entity was aware of the criminal offence that was being committed. This difference in terms of circumstances that must be proven can create debates about the content of evidence. The problem is made more complex by the fact that Section 548.1 of the Law on Criminal Procedure defines yet another factor which must be taken into account when determining the coercive measures that are to be applied to a legal entity – the section says that if it is found that the crime has been committed in the interests of the legal entity, the legal entity has known about it, and no steps have been taken to prevent it, then the court's ruling includes the coercive measures that are to be applied to the legal entity.

Section 440 of the law is not clear as to whether this latter circumstance must be analysed during the pre-trial proceedings. Words such as «has known» and «took no steps» can create serious evidentiary problems in the context of the law, and that may cause confusion about the application of coercive methods to legal entities. There is a never-ending debate about what exactly a legal entity should have done if it is to avoid any coercive measures as a result of the crime which an individual has committed in its interests.

Section 548.2 of the Law on Criminal Procedure clearly states that if a court finds that the facts cited in the first part of the section have not been proven, it dismisses any possibility that coercive measures might be applied to the relevant legal entity.

The proposal which a prosecutor makes as to the sentence that should be handed down for the accused in no way is obligatory for the court. The court can decide to apply a different coercive measure against the legal entity, and it can be either lighter or heavier than the one proposed by prosecutors. Of course, the court must take into account the regulations on such measures which are stated in Chapter VIII¹ of the Criminal Law.

In judging which coercive measure would be harsher or less harsh, the court can refer to the list of measures that is stated in Section 70.² of the Criminal Law.

The Law on Criminal Procedure is not completely clear on the right of a legal entity's representative to appeal a lower court ruling or an appellate ruling, although Section 529.3 of the law does say that the court must indicate the procedure and deadlines for appeals in the ruling which it hands down.

Questions can arise over Section 571.1 of the Law on Criminal Procedure, which states those persons who have the right to file a cassation protest – the defendant, his or her legal representative, the victim, and his or her legal representative. Nothing is

said in the law about the representative of the legal entity. Neither is there anything about persons who have the right to appeal a lower court or appellate court ruling.

Because Section 94 of the Law on Criminal Procedure states that the representative of the legal entity has the same rights as the accused, one can presume that the representative has the right to appeal a ruling which imposes coercive measures upon a legal entity both at the appellate and at the cassation level. I do not think that the legislature intended to deny this right, because the Criminal Law does speak to fairly harsh coercive measures that can be applied to a legal entity – right up to the shutting down of the entity altogether.

This does not answer the question, however, of whether the representative of a legal entity has the right to appeal the ruling on the guilt of the individual, as opposed to the coercive measure that is being applied to the legal entity. The rule is that coercive measures can only be applied if the guilt of the relevant individual has been determined, and that suggests that the representative of the legal entity should have the full right of appeal in relation to the rulings that have been handed down with respect to the individual.

There are also a few issues concerning the rights of the prosecutor during the court hearing. According to criminal procedure, the prosecutor does have the right to withdraw a proposal that has been made about coercive measures against a legal entity during pre-trial procedures. It is not clear, however, whether the prosecutor can make such a proposal during the court hearing if the issue has not been discussed during the pre-trial procedure and no such proposal has been made when the case materials are forwarded to the court.

Judging from Section 462.3 of the Law on Criminal Procedure, this possibility cannot be entirely excluded. In that case, prosecutors should ask for a pause in the court proceedings so as to be able to do the procedural things that are needed to study the issues referred to in Section 440 of the law and to come up with a reason as to why coercive measures should be implemented against the relevant legal entity.

Of course, that would slow down the trial of the accused individual, and so this should be allowed only in exceptional cases. The solution also has to do with bringing in the representative of the legal entity so as to guarantee the representative's procedural rights. There should also be a limit on how long this process can take – in accordance with Section 462.4 of the Law on Criminal Procedure, it should be limited to one month.

There is little court precedent vis-à-vis the application of coercive measures against legal entities, and it is hard to say how effective this process will turn out to be. As noted in this paper, however, a few problems have already been identified in relation to material norms and norms of criminal procedure in this regard.

References and Endnotes

- ¹ Borovkovs, A. «Prognozējamas negatīvas sekas» (Negative Consequences Can be Predicted), *Dienas Bizness*, No. 212, 1 November 2005.
- ² Krastiņš, U. «Vai Kriminālikumā vajadzīgas antikonstitucionālas normas?» (Should There Be Anti-Constitutional Norms in the Criminal Law?), *Jurista Vārds*, No. 11 and 12, 23 and 30 March 2004.
- ³ Mincs, P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem (Course in Criminal Law. General Issues. With Commentary by U. Krastiņš). Rīga: TNA, pp. 283-293.
- ⁴ *Latvijas Vēstnesis*, No. 168, 19 November 2002. The law has since been amended.
- ⁵ Krastiņš, U. and Liholaja, V. *Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija* (Comparative Criminal Law: Latvia, Austria, Switzerland, Germany). Rīga: TNA (2006). p. 453.
- ⁶ Mincs, P., *op. cit.*, p. 293.
- ⁷ Таганцев, Н.С. *Русское уголовное право*. Т. 2. Тула: Автограф, 2001. – С. 222.-228.

PROCESS PAR NOZIEDZĪGI IEGŪTU MANTU: TIESISKAIS REGULĒJUMS EIROPĀ UN PROBLEMĀTIKA

Mūsdienās noziedzīgo nodarījumu galvenais mērķis lielākoties ir materiālo labumu iegūšana. Ja valstij izdodas radīt efektīvu mehānismu šo labumu izņemšanai no noziedznieka īpašuma vai valdījuma, zūd arī noziedzīgās darbības mērķis, turklāt saglabājas risks tikt sodītam. Ar šādu mantas izņemšanu vienlaikus tiek atņemts ekonomiskais pamats noziedzības attīstībai (kas īpaši uzsvērts pētījumos par organizēto noziedzību¹).

Latvijas Republikas Satversmes 105. pants garantē ikviena tiesības uz īpašumu, taču īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Līdzīga īpašuma tiesību aizsardzības norma ir ietverta Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Pirmā protokola 1. pantā. Tajā, citstarp, arī noteikts, ka nevienam nevar atņemt viņa īpašumu, izņemot gadījumus, ja tas notiek publiskajās interesēs un apstākļos, kas noteikti ar likumu un atbilst vispārējiem starptautisko tiesību principiem.

Ievērojot cilvēktiesību dokumentos nostiprinātās vērtības, valstij ir pienākums aizsargāt cilvēkus no noziedzīgām darbībām, un tas savukārt ir saistīts ar valsts tiesībām likumā noteikt negodīgi, vēl jo vairāk – noziedzīgi, iegūta īpašuma atsavināšanu tiesas ceļā. Tas būtu acīm redzamā pretrunā ar izpratni par tiesisku valsti, ja kāds varētu netraucēti izmantot noziedzīgi gūtus labumus.

Tātad valstij, risinot krimināltiesiskās attiecības, viens no uzdevumiem un arī viena no tiesībām ir izņemt no apgrozības noziedzīgi iegūto mantu. Likumos un praksē parasti to realizē formā, ko sauc par konfiskāciju (dažkārt – par izņemšanu).

Uzmanību vēlētos pievērst faktam, ka konfiscējamās mantas skaidrojumus citās valstīs biežāk sniedz krimināllikumi vai sodu likumi (dažkārt šie likumi ietver arī procesuālo tiesību normas). Turklāt šo konfiskāciju parasti nesauc par sodu, bet gan par «kriminālsoda papildu sekām» (Spānija²), «citām darbībām, kas izriet no nozieguma» (Sanmarīno³), «kriminālās ietekmēšanas līdzekļiem» (Lietuva⁴) u. tml.

Latvijā mantas konfiskācija var tikt piemērota, pamatojoties gan uz Krimināllikumu, gan Kriminālprocesa likumu. Krimināllikums (42. pants) mantas konfiskāciju nosauc pie sodiem, un tā ir vispārējā (*general*), t. i., nav svarīga mantas saistība ar noziedzīgo nodarījumu, bet gan tās piederība notiesātajai personai. Tikai vienā gadījumā (noziedzīgi nodarījumi pret satiksmes drošību) šis likums paredz mantas konfiskāciju attiecināt tieši uz noziedzīgā nodarījuma rīku – transportlīdzekli.

Savukārt to, kas attiecas uz noziedzīgi iegūtas vai ar noziedzīgo nodarījumu saistītas mantas konfiskāciju (speciālo konfiskāciju), Latvijā tradicionāli regulē kriminālprocesa likumi. Jau pirmskara Latvijas Kriminālprocesa likuma 302. pants noteica: «Izmeklēšanas tiesnesis stājas pie noziedzīgā nodarījuma lietisko pierādījumu un ar noziedzīgo nodarījumu iegūto lietu izņemšanas un atņemšanas, tiklīdz šis lietas uzietas.»⁵

Analizējot procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, svarīgi aplūkot četrus jautājumus:

- 1) ko uzskatīt par noziedzīgi iegūtu (ar noziedzīgu nodarījumu saistītu) mantu,
- 2) kā noteikt (aprēķināt) noziedzīgi iegūtās mantas vērtību,
- 3) kam (pie kā atrastu) mantu var atņemt kā noziedzīgi iegūtu,
- 4) kādā procedūrā (kad) mantu var konfiscēt.

1. Noziedzīgi iegūta manta

Droši var apgalvot, ka visu valstu likumos ir normas, kas paredz iespēju izņemt un konfiscēt mantu, kura iegūta noziedzīga nodarījuma rezultātā. Arī Latvijā Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL) 355. panta pirmā daļa to pasaka nepārprotami: «Manta ir atzīstama par noziedzīgi iegūtu, ja personas īpašumā vai valdījumā tā tieši vai netieši nonākusi noziedzīga nodarījuma rezultātā.»

Blakus šīs kategorijas mantai likumos un praksē mēs pazīstam arī citu – tā nav tieši noziedzīgi iegūta, bet ir ar noziedzīgo nodarījumu saistīta. Turklāt bieži vien valsts rīcība ar to ir līdzīga – to pakļauj konfiskācijai.

Likumos atsevišķi no noziedzīgi iegūtas mantas tiek nošķirti lietiskie pierādījumi, pie kuriem atbilstoši KPL (134. pants) var tikt attiecināta «jebkura lieta, kas izmantota kā noziedzīga nodarījuma izdārīšanas rīks vai priekšmets vai saglabājusi noziedzīga nodarījuma pēdas, vai arī jebkādā citā veidā satur ziņas par faktiem un ir izmantojama pierādīšanā». Lai gan šīs «lietas» gala rezultātā biežāk atdod to īpašniekiem, taču «aizdomās turētajam vai apsūdzētajam piederošos noziedzīga nodarījuma rīkus konfiscē» un «noziedzīgi iegūtu mantu un dokumentus konfiscē» (240. pants).

Francijas Sodlu likuma 131.-21. pants noteic, ka šādai konfiscējamai mantai ir pielīdzināma arī manta, kas bijusi noziedzīga nodarījuma priekšmets⁶. Salīdzināšanai – Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss starp citiem sodiem nosauc administratīvā pārkāpuma priekšmets vai izdārīšanas rīks konfiskācijai (kā jau minēju, šāda norma vienā nodarījumu kategorijā ir ietverta arī Krimināllikumā).

Holandes Krimināllikuma 33a. pants pie konfiscējamās mantas nosauc priekšmetus, kas izmantoti, lai traucētu nozieguma izmeklēšanu, kā arī tiesības *in rem* un *in persona* attiecībā uz visiem minētajiem (noziedzīgi iegūtajiem) priekšmetiem. Šajā likumā pie konfiscējamās mantas ir nosaukti arī priekšmeti, kuru nekontrolēts valdījums pats par sevi jau ir likuma pārkāpums un ir pretrunā ar sabiedrības interesēm⁷. Attiecībā uz pēdējo arī Latvijas KPL noteic, ka «apgrozībā aizliegtās lietas nodod attiecīgajām iestādēm vai iznīcina» (240. pants).

Austrijas Kriminālkodekss paredz tādu pašu attieksmi arī pret tiem labumiem, kas turpina pienākt personai pēc nodarījuma, ja ir skaidrs, ka tie nāk no šī nodarījuma un ka to likumīga izcelsme ir apšaubāma.⁸

Līdzīgs risinājums ir paredzēts arī Latvijā. KPL 358. panta ceturrtā daļā noteic, ka valsts budžetā ieskaita «līdzekļus, ko persona ieguvusi no mantas realizācijas, zinot tās noziedzīgo izcelsmi; noziedzīgi iegūtas mantas izmantošanas rezultātā gūtos augļus; [...] tāda mantiska vai cita rakstura labuma materiālo vērtību, ko pieņēmusi valsts amatpersona kā kukuli». No normas atrašanās vietas un panta nosaukuma vajadzētu secināt, ka nosauktā manta ir pielīdzināma noziedzīgi iegūtai un ka tā ir konfiscējama.

Jaunākās tendences noziedzīgi iegūtas mantas izpratnē atspoguļojas Kriminālprocesa likuma 355. panta otrajā daļā:

«Ja netiek pierādīts pretējais, par noziedzīgi iegūtu uzskatāma manta, arī finanšu līdzekļi, kas pieder personai, kura:

- 1) ir organizētas noziedzīgas grupas dalībnieks vai atbalsta to;
- 2) pati iesaistījies teroristiskās darbībās vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta teroristiskās darbībās;
- 3) pati iesaistījies cilvēku tirdzniecībā vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta cilvēku tirdzniecībā;
- 4) pati iesaistījies noziedzīgās darbībās ar narkotiskām vai psihotropām vielām vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;
- 5) pati iesaistījies noziedzīgās darbībās ar viltotu naudu, valsts finanšu instrumentiem vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;

- 6) pati iesaistījušies noziedzīgās darbībās, lai šķērsotu valsts robežu vai sekmētu citas personas pārvietošanu pāri valsts robežai, vai nodrošinātu citām personām iespēju nelikumīgi uzturēties Latvijas Republikā, vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;
- 7) pati iesaistījušies noziedzīgās darbībās saistībā ar bērnu pornogrāfiju vai bērnu seksuālo izmantošanu vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās.»

Šī norma diskusijas rada tikai vienā aspektā – vai ar likumu var citai personai piederošu mantu prezumēt kā noziedzīgu un cik pieļaujama ir pierādīšanas nastas pārlikšana no valsts uz indivīda pleciem (vai nav pārkāpts nevainīguma prezumpcijas princips). Lai gan tas būtu cita temata un plašākas diskusijas jautājums, tomēr isumā varētu sniegt dažus visai būtiskus komentārus.

Pirmkārt, ir valstis, kur persona pat tiek sodīta ar kriminālsodu, pamatojoties uz prezumpciju. Piemēram:

1. Vīrietis, kas dzīvo kopā ar prostitūtu vai mēdz atrasties tās sabiedrībā, vai kurš kontrolē, nosaka vai ietekmē prostitūtas pārvietošanos tādā veidā, ka ir redzams, ka viņš palīdz, atbalsta vai piespiež to nodarboties ar prostitūciju, tiek prezumēts par tādu, kas apzināti pārtiek no prostitūcijas ceļā gūtiem ienākumiem, ja vien viņš nespēj pierādīt pretējo. (Apvienotā Karaliste, 1956. gada likums par dzimumnoziegumiem, *Sexual Offences Act*, 30. pants.)⁹
2. Ar cietumsodu (5 vai pat 10 gadi) un naudas sodu sodāma persona, kura nespēj pamatot savam dzīvesveidam atbilstošos iztikas avotus, ja šai personai ir sistēmāiskas attiecības ar vienu vai vairākām personām, kuras nodarbojas saistībā ar narkotikām sodāmām darbībām vai kuras lieto narkotikas. (Francijas Sodulikuma 222-39-1. pants.)¹⁰

Otrkārt, jāievēro, ka apspriežamajā normā pierādīšanas pienākums ir dalīts. Apšūdzības uzturētājam jāpierāda: (1) kādas personas saistība ar konkrētām noziedzīgām darbībām, (2) pastāvīgo attiecību (t. i., ka persona dzīvo kopā ar otru personu vai arī kontrolē, nosaka vai ietekmē tās uzvedību) esamība starp noziedzīgās darbībās iesaistīto personu un mantas īpašnieku un ka (3) mantas īpašnieka oficiāli zināmie ienākumi neatbilst mantas apjomam. Savukārt mantas īpašniekam jāpierāda mantas legālā izcelsme (tas ir tas pretējais likumā prezumētajam). Tātad šāda prezumpcija neattiecas uz personas vainu, bet gan tikai uz mantas izcelsmi. Turklāt tā ir ierobežoti definēta un personai ir viegli atspēkojama. Līdz ar to tā atbilst prasībām, kas izriet no Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumiem, piemēram, 1988. gada 7. oktobra sprieduma lietā *Salabiaku v. France*.

Kopumā varētu secināt, ka Latvijas likumos ir ietvertas noziedzīgi iegūtas mantas nepieciešamās pazīmes (kritēriji), taču pats definējums nav atrodams vienuviet.

Pēc savas būtības pats noziedzīgi iegūtas mantas definējums iederētos materiālajās tiesībās – Krimināllikumā. Iespējams, šāds noziedzīgi iegūtas mantas visaptverošs definējums Krimināllikumā radītu pamatu, lai atteiktos no vispārējās mantas konfiskācijas kā soda veida.

2. Noziedzīgi iegūtās mantas vērtība

Latvijā nedz likumos, nedz tiesu praksē nav piedāvāts risinājums, kā nosakāma noziedzīgi iegūtās mantas patiesā vērtība. Tas būtu nepieciešams divu iemeslu dēļ:

- 1) lai noteiktu noziedzīgi iegūto labumu kopējo vērtību naudas izteiksmē. Jo pilnīgi visu valstu likumos ir ļauns, ja noziedzīgi iegūtās mantas nav (tās vairs nav dabā, tā ir nobēdzināta, to nevar atrast), konfiskācijai pakļaut finanšu līdzekļus mantas vērtībā;

2) tas ļautu konfiscēt ne tikai acīm redzamo (taustāmo) mantu, bet visu patieso guvumu – dažādus pakalpojumus, labumus u. tml.

Neapšaubāmi, ka vienmēr galavārds konfiscējamās mantas vērtības noteikšanā būs tiesai, taču ir kriminālprocesa veidi, kas dod iespēju krimināltiesiskās attiecības atrisināt bez tiesas iesaistīšanas. Lai nolēmums būtu taisnīgs, svarīgi ievērot samērīguma principu, kas dažu valstu likumos ir īpaši uzsvērts. Piemēram: Spānijas Kriminālkodeksa 52. pants noteic, ka naudas soda apmēram jābūt proporcionālam nodarītajam kaitējumam, nozieguma objekta vērtībai vai no nozieguma gūtajam labumam.¹¹ Armēnijas Kriminālkodeksa 55. pants neļauj konfiskācijā pārsniegt ar noziegumu nodarītā kaitējuma apmēru vai noziedzīgi iegūtā labuma apmēru.¹² Austrijas Kriminālkodeksa 20. § rakstīts: «Ja apmēru nav iespējams noteikt vai tas būtu nesamērīgs, tiesa to nosaka pēc sava ieskata.»¹³

Attieksme pret noziedzīgo nodarījumu un līdz ar to arī konfiskācija būs taisnīga, ja tiks atsavināts viss noziedzīgi iegūtais. Eiropas valstis (Apvienotajā Karalistē, Īrijā, Holandē) pēdējos gados izstrādātais normatīvais noregulējums veiksmīgi dod iespēju ar finanšu izmeklēšanas (aprēķināšanas) metodēm noteikt noziedzīgi iegūtā kopējo vērtību. Piemēram, Apvienotajā Karalistē, ievērojot 2002. gada Likumā par noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem (*Proceeds of Crime Act*)¹⁴ noteiktos pienākumus, valdība izmeklētājiem organizē speciālas mācības, kā atrast noziedzīgi iegūto un kā veikt finanšu izmeklēšanu.¹⁵ Līdzīgi risinājumi ir arī citās valstīs.¹⁶

Arī Latvijā šīs vērtības noteikšanai būtu nepieciešams izstrādāt konkrētas rekomendācijas praksei vai, iespējams, arī normatīvo regulējumu finanšu izmeklēšanām.

3. Kam var konfiscēt mantu

Krietni vienkāršāk ir definēt, kādu mantu atzīt par noziedzīgi iegūtu, un aprēķināt, kāda ir tās vērtība naudas izteiksmē. Tiesiski sarežģītāks ir jautājums – vai citai personai (ne noziedzīgā nodarījumā vainojamai) piederīga manta arī var būt noziedzīga un vai to var konfiscēt.

Daži piemēri, kā šo jautājumu regulē citās valstīs.

Šveices Kriminālkodeksa 59. pants atzīst, ka īpašums, kas pieder personai, kura ir noziedzīgas organizācijas dalībnieks vai atbalsta to, ir uzskatāms par organizācijas rīcībā esošu, ja netiek pierādīts pretējais.¹⁷

Austrijas Kriminālkodekss paredz tiesības tiesai noteikt naudas summas samaksu arī personai, kurai labumi ienāk sakarā ar tās pagaidu (uz laiku) darbību noziedzīgā organizācijā vai teroristiskā apvienībā. Kodekss paredz arī tādas mantas (vērtību) konfiskāciju, kas atrodas noziedzīgas organizācijas vai teroristiskas apvienības rīcībā vai kas bija paredzēta vai tika vākta terorisma finansēšanai (20b. §).¹⁸

Holandes Krimināllikumā 33a. pants ļauj konfiscēt priekšmetus arī tad, ja tie nepieder notiesātajam, bet citai personai un tā zināja, ka manta iegūta noziedzīgā ceļā, vai zināja par tās mērķi un piemērošanu likuma pārkāpumā, vai pamatoti varēja iedomāties par tās noziedzīgo izcelsmi, piemērošanu vai mērķi; vai arī nav iespējams noskaidrot, kam šī manta pieder.¹⁹

Vācijas Kriminālkodeksa 73. § atzīst, ka var konfiscēt šādu mantu arī no trešajām personām, ja tās zināja nodarījuma apstākļus.²⁰

Argentīnas Kriminālkodeksa 23. pants ļauj konfiscēt priekšmetu, kas ir bīstams sabiedrībai, arī skarot trešo personu intereses (labticīgam ieguvējam ir tiesības uz zaudējuma atlīdzību). Konfiskāciju var vērst arī pret to noziedzīgi iegūto labumu, ko trešā persona ieguva neatļautā veidā. Tāpat konfiskāciju var vērst arī pret juridiskām vai fiziskām personām, ja noziedznieks rīkojies to interesēs vai uzdevumā un šīs personas no nozieguma guva konkrēto labumu.²¹

Taizemes Kriminālkodeksa 32. pants saka konkrēti – jebkura manta, kas iegūta nelikumīgā ceļā, ir jāizņem neatkarīgi no tā, vai tā pieder noziedzniekam un vai viņš izcieš sodu.²²

Igaunijas Sodu kodeksā konfiskāciju regulē 83. pants. Citai personai piederošu var konfiscēt, ja tā vismaz vieglprātīgi veicinājusi šīs mantas izmantošanu nodarījumā vai to iegādājusies, lai novērstu konfiskāciju.²³

Lietuvas Kriminālkodeksa 72. pants ļauj konfiscēt arī citai personai īpašumā nodotu mantu neatkarīgi no tās saukšanas pie atbildības, ja vien tā zināja vai tai vajadzēja zināt mantas izcelsmi.²⁴

Kā redzams, pieeja ir visai dažāda. Tradicionāli netiek konfiscēta tā manta, kas nonākusi trešo personu īpašumā par atbilstošu samaksu (labticīgs ieguvējs), un/vai arī šīm personām nav bijusi (un nevarēja būt) nekāda nojauta par mantas izcelsmi.

Iepriekš jau tika minēts, ka Latvijā noteiktos gadījumos var konfiscēt arī trešajai personai piederošu mantu, ja ir pierādīta šīs personas saistība ar noteiktiem noziegumiem vai pastāvīgas attiecības ar personu, kas saistīta ar tādiem noziegumiem, ja vien persona nevar pierādīt mantas legālo izcelsmi (KPL 355. pants). Šeit gan noziedzīgo nodarījumu veidi (organizētā noziedzība, terorisms, cilvēku tirdzniecība, narkotikas u. c.) ir tik īpaši, ka vērsšanās pret tiem un pret finansēm, kas saistītas ar tiem, pilnībā atbilst valsts tiesībām ierobežot kāda cilvēktiesības citu cilvēku tiesību un sabiedrības drošības interesēs. Tāda attieksme ne vienreiz vien ir rekomendēta arī starptautiskajos dokumentos cīņā pret noziedzību, piemēram, ANO Konvencijā pret transnacionālo organizēto noziedzību (īpaši skatīt 12. pantu) un ES dokumentos par noziedzīgi iegūtu līdzekļu meklēšanu, arestu un konfiskāciju.²⁵

Taču Kriminālprocesa likums paredz arī citu pieeju. KPL 358. panta trešā daļa noteic:

«Ja apsūdzētajam nav mantas, ko varētu pakļaut šā panta otrajā daļā minētajai konfiskācijai, konfiscēt var:

- 1) mantu, ko apsūdzētā persona pēc noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas bez atbilstošas atbildības ir atsavinājusi trešajai personai;
- 2) apsūdzētās personas laulātā mantu, ja vien vismaz gadu pirms noziedzīgā nodarījuma uzsākšanas nav noteikta laulāto mantas šķirtība;
- 3) citas personas mantu, ja ar šo personu apsūdzētajam ir kopīga (nedalīta) saimniecība.»

Arī šīs normas (īpaši 2. punkts) nereti rada jautājumus. Taču jāatzīst, ka tāds regulējums radies no Latvijas rūgtās pieredzes. Tikko par kādas personas darbībām interesi sāka izrādīt izmeklēšanas iestādes, tā tika slēgti laulības līgumi, radās dāvinājumi. Valsts amatpersonas mulsi klusēja, kad kārtējais miljonu izkrāpējs izrādījās «tukšs un nabadziņš», jo viss piederēja viņa laulātajam.

No ētiskā, morālā, cilvēktiesiskā u. c. (arī noziedzības apkaršanas) viedokļa nav šaubu – jāatņem adekvāta summa, kaut vai no tām personām, kas bija kopā un to pašu mantu lietoja vai pie kuras šī manta īstenībā uz laiku tika noglabāta. Šādas mantas atstāšana noziedznieka ģimenes rīcībā nebūtu samērojama ar valsts pienākumu aizsargāt cilvēku tiesības. Pretējā viedokļa aizstāvjiem vajadzētu dalīties ar pārdomām par šādu mantas dalīšanu vai dāvinājumu patieso nolūku.

Turklāt būtu jāievēro, ka aplūkojamā norma, līdzīgi kā citi likumi, ir jāpiemēro samērīgi. Lēmējam par konfiskācijas piemērošanu rūpīgi jāizvērtē reālās attiecības, kādas pastāv starp apsūdzēto personu un mantas turētāju. Krimināllikums (arī KPL) ir bargs ierocis, ko valsts ir izsniegusi un atļāvusi lietot cīņā pret noziedzību. Tā piemērotājam savukārt ir jābūt gan stingram un principiālam, gan loģiski domājotam cilvēkam. Ne velti likumā ir rakstīts «konfiscēt **var**», nevis «jākonfiscē».

Trešo personu – labticīgo ieguvēju – tiesības īpaši saudzētas Latvijas likumā gan netiek. KPL 360. pants paredz:

«(1) Ja noziedzīgi iegūta manta atrasta pie trešās personas, tā atdodama pēc piederības īpašniekam vai likumīgajam valdītājam.

(2) Ja noziedzīgi iegūtu mantu atdod īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, trešajai personai, kas bija šīs mantas labticīga ieguvēja vai labticīga ķīlas ņēmēja, ir tiesības civilprocesa kārtībā iesniegt prasību par zaudējuma atlīdzināšanu, tai skaitā pret apsūdzēto vai notiesāto personu.»

Tātad, ja noziedzīgi iegūtā manta kādam pirms šī nodarījuma ir piederējusi, noziedzīgais nodarījums nedrīkst būt par attaisnojumu šo tiesību zaudēšanai. Īpašuma tiesības tiek atjaunotas. Iespējams, vajadzētu pārdomāt, kā labticīgajam ieguvējam atvieglot zaudējuma atlīdzības saņemšanu.

4. Kad un kā lemj par mantas konfiskāciju

Pamatnosacījumi visās valstīs ir vienādi – ja ir konstatēts noziedzīgs nodarījums, ir pierādīta personas vaina, tad persona par to tiek sodīta (vai atzīta par vainīgu, taču nesodīta) un tiek izlemts par rīcību ar noziedzīgi iegūto mantu. Arī mums KPL 356. pants noteic, ka «mantu par noziedzīgi iegūtu var atzīt ar spēkā stājušos tiesas nolēmumu vai prokurora lēmumu par kriminālprocesa pabeigšanu».

Nav noliedzams, ka noziedzīgu nodarījumu izmeklēšana nereti ir sarežģīts un ilgstošs process. It īpaši tas raksturīgs kriminālprocesiem, kuros izmeklēšanas darbības jāveic vairākās valstīs. Turklāt aptuveni 30–40% nodarījumu tā arī paliek neatklāti (neizdodas noskaidrot vainīgo personu, nepietiek pierādījumu u. tml.). Daudzos no šiem procesiem ir atrasta un izņemta manta, par kuras noziedzīgo izcelsmi vai citādu saistību ar nodarījumu nav šaubu, jo par to ir iegūti pārliecinoši pierādījumi.

Lai samazinātu izņemtās noziedzīgās mantas uzglabāšanas izdevumus, kā arī lai ātrāk liegtu personām izmantot negodīgi iegūtos labumus, jautājums par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu un par tās konfiskāciju ir risināms krietni agrāk, negaidot galīgo nolēmumu par personas vainu. Šādi rīcībai ir gan ekonomiskais, gan audzināšais (preventīvais) faktors.

Šāds risinājums ir ticis meklēts un atrasts gandrīz visās valstīs. Sākotnēji gan regulējums vairāk attiecās uz lietiskiem pierādījumiem, kuru uzglabāšana to apjoma vai specifisko prasību dēļ būtu ļoti dārga. Pēdējos gados šādu pieeju pilnībā attiecina uz noziedzīgi iegūtu mantu. Piemēram, Igaunijas Kriminālprocesa kodeksa 126. pants atļauj jau kriminālprocesa gaitā, pamatojoties uz prokuratūras lēmumu un ar tiesas atļauju, piemērot konfiskāciju tādai mantai, kas pakļaujama konfiskācijai un kuras likumīgais valdītājs nav noskaidrots.²⁶

Arī Latvijā manta par noziedzīgi iegūtu var atzīt jau pirmstiesas kriminālprocesa laikā: (1) ar rajona tiesas lēmumu īpašā procesā par noziedzīgi iegūtu mantu vai (2) ar procesa virzītāja lēmumu, ja pirmstiesas izmeklēšanas laikā pie aizdomās turētā, apsūdzētā vai trešās personas ir atrasta un izņemta manta, par kuru tās īpašnieks vai likumīgais valdītājs iepriekš bija pieteicis mantas zudumu un pēc tās atrašanas, novēršot saprātīgas šaubas, pierādījis savas tiesības (KPL 356. pants).

Vispirms neliels komentārs par otro gadījumu.

Jebkuram ir saprotams risinājums, ka nozagtā manta, ja vien par to nav šaubu (proti, ka ir bijusi zādzība un ka konkrētā manta ir tā nozagtā), pēc iespējas ātrāk būtu jāatdod īpašniekam. Likums šeit piedāvā it kā divējādus risinājumus (KPL 235. panta otrā daļa vai 356. panta otrās daļas 2. punkts), un tas praksē var radīt neskaidrības. Manuprāt, pareizais risinājums ir atkarīgs no tā, pie kā šī manta ir atrasta.

1. Ja noziedzīga nodarījuma rezultātā zudusi manta tiek atrasta pie kādas personas (ne-īpašnieka) un tiek nešaubīgi noskaidrots tās īpašnieks, šo mantu procesa virzītājs jau pirmstiesas procesa laikā ar lēmumu var atzīt par noziedzīgi iegūtu un, ja tās uzglabāšana procesa mērķu sasniegšanai nav nepieciešama, tāpat ar lēmumu atdot pēc piederības (KPL 356. un 357. pants). Iespējams, ka kādu laiku manta ir nepieciešama kā lietiskais pierādījums. Aplūkotā situācija būtu raksturīga tādiem noziedzīgiem nodarījumiem, kuru rezultātā manta ir nonākusi citas personas lietošanā (pēc būtības tiek lemts par īpašuma tiesību atjaunošanu).
2. Ja konkrētais priekšmets nebija zudis nodarījuma rezultātā un tas netiek izņemts no citas personas īpašuma vai valdījuma, bet tam varētu būt pierādījuma nozīme kriminālprocesā (ir saglabājis nodarījuma pēdas), procesa virzītājs to izņem un reģistrē kā lietisko pierādījumu. Turpmākajā procesa gaitā var tikt konstatēts, ka šai lietai vairs nav pierādījuma nozīmes (proti, eksperts visas pēdas un ziņas ir noņēmis, bet priekšmets pats par sevi neko neliecina par notikušo). Šāda situācijā procesa virzītājam būtu jāpieņem KPL 235. panta otrā daļa un lieta jāatdod tās īpašniekam vai likumīgajam valdītājam (nav jāpieņem īpašs lēmums, bet tikai jāatzīmē lietisko pierādījumu sarakstā un jāpieņem personas paraksts par saņemšanu).
Kā jau tika norādīts, lēmumu par mantas noziedzīgo izcelsmi pirmstiesas procesa laikā var pieņemt arī tiesa un šo īpašo procesu regulē KPL 59. nodaļa. KPL 626. pants paredz:

«Procesa virzītājam ir tiesības pirmstiesas kriminālprocesā radušos mantisko jautājumu savlaicīgas atrisināšanas un procesa ekonomijas interesēs, ja tam piekrīt uzraugošais prokurors, izdalīt no krimināllietas materiālus par noziedzīgi iegūtu mantu un uzsākt procesu, ja pastāv šādi nosacījumi:

- 1) pierādījumu kopums dod pamatu uzskatīt, ka mantai, kura izņemta vai kurai uzlikts arests, ir noziedzīga izcelsme vai saistība ar noziedzīgu nodarījumu;
- 2) objektīvu iemeslu dēļ krimināllietas nodošana tiesai tuvākajā laikā (saprātīgā laika periodā) nav iespējama vai tas var radīt būtiskus neattaisnotus izdevumus.»

Liekas, ka īpašu iebildumu pret savlaicīgu šāda jautājuma izlemšanu nevarētu būt. Lai gan nav bijis tiesas sprieduma, kas atzītu kādu personu par vainīgu noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, taču šaubas par šāda nodarījuma notikumu vairs nepastāv. Ir tikai palicis prakšē tik sarežģītais jautājums – kas to ir izdarījis vai kur viņu atrast.

Visraksturīgākais piemērs – atverot cauri Latvijai tranzītā vesto konteineru, tā pavadokumentos norādītā prece (piem., tualetes papīrs) nesakrīt ar konteinerā konstatēto (cigaretēs), vai arī – vestajā kokmateriālu kravā baļķos ierīkotajos slēpņos ir atrasta kontrabandas prece. Autovadītājs patiešām varētu nezināt šo dokumentu un preču nesakrītību vai «pildīto baļķu» esamību. Turklāt izmeklēšana šādos gadījumos bieži noskaidro tikai fiktīvu firmu esamību. Taču pierādījumu kopums neļauj šaubīties, ka konkrētajai mantai ir noziedzīga izcelsme.

Praksē, lai arī ļoti reti, tomēr varētu veidoties situācija, ka pēc tiesas nolēmuma par mantas konfiskāciju noziedzīgā nodarījuma izmeklēšanas un iztiesāšanas rezultātā tomēr nekas krimināls netiek konstatēts. Šeit neapstrīdami būtu jārisina jautājums par nodarītā zaudējuma atlīdzināšanu mantas īpašniekam.

Otrs diskutējamais jautājums – kāpēc jautājums par mantu būtu jārisina specifiskā procesā kriminālprocesa ietvaros. Vai tas nav civilprocesa jautājums?

Svarīgi atcerēties, ka šeit procesa virzītājs jeb jautājuma iniciators tiesā ir izmeklētājs vai prokurors, kurš turpina izmeklēt noziedzīgo nodarījumu. Otrkārt, procesā tiek izmantoti kriminālprocesa ietvaros gūtie pierādījumi un tiem ir izvirzītas

noteiktas prasības, lai tie būtu pieļaujami un attiecināmi. Treškārt, vēl aizvien saglabājas izmeklēšanas noslēpums.

Tomēr praksē būtu jāievēro viens nosacījums, kas likumā nav ierakstīts – mantas izcelsmes pierādīšanā ir jāievēro nevis kriminālprocesa, bet gan civilprocesuālie pierādīšanas standarti. Proti, pierādīšanas pienākums ir abām pusēm (arī trešajām personām, ja tādas ir), turklāt tiesai ir «brīvais pierādījumu novērtēšanas princips» (pārliecības veidošanās, kam vairāk ticēt).

Šāda pieeja ir nostiprināta citu valstu likumos. Īrijas Kriminālās tiesvedības likuma (*Criminal Justice Act, 1994*) 4. pants noteic, ka visos jautājumos par noziedzīgi iegūto labumu vērtības noteikšanu un maksāšanu jāievēro civilprocesa pierādīšanas standarti. Arī Apvienotās Karalistes Noziedzīgi iegūto līdzekļu likuma (*Proceeds of Crime Act, 2002*) 2. daļa paredz, ka konfiskācijas procedūrā jāievēro pierādīšanas civiltiesību standarti.²⁷

Šis faktors cieši saistīts ar citu ļoti svarīgu jautājumu – konfiscējamās mantas īpašnieka statusu. Viņš līdz šāda procesa uzsākšanai var arī vēl nebūt kriminālprocesā iesaistītā persona.

Lai gan KPL 628. panta nosaukums ir «Ar mantu saistīto personu informēšana» un tajā konkretizētas šīs personas tiesības (līdzīgs tiesību uzskaitījums ir sniegts arī 111.¹ pantā «Kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka tiesības») pieaicināt pārstāvi, piedalīties procesā, izteikt savu attieksmi visos jautājumos, iesniegt pieteikumus, uzstāties tiesas procesā, tomēr jāatzīst, ka tas nav pateikts pietiekami skaidri. Šeit nepieciešama likuma papildināšana.

Un, visbeidzot, piektais jautājums. Procesā par noziedzīgi iegūtu mantu tiesa var atzīt, ka mantas saistība ar noziedzīgo nodarījumu nav pierādīta. Tiesai it kā vienlaikus būtu jāizlemj turpmākā rīcība ar attiecīgo mantu. Vai tas nozīmētu, ka manta nekavējoties jāatdod personai, pie kuras tā bija atrasta un izņemta?

Šādā situācijā tiesai būtu jāatceras, ka kriminālprocess par noziedzīgo nodarījumu vēl nav pabeigts un pierādījumu iegūšanas process vēl turpinās. Tāpēc iespējami noziedzīgās mantas atdošana atpakaļ personām, kas to īstenībā nav ieguvušas legālā ceļā, dažkārt varētu būt priekšlaicīga.

Likumā nerēti precīzi norādīt, ka tiesa, atzīstot mantas saistību ar noziedzīgo nodarījumu par nepierādītu, to kopā ar iesniegtajiem krimināllietas materiāliem nodod atpakaļ procesa virzītājam izlemšanai vispārējā kārtībā.

Katrs novatorisks personu attiecību noregulējums var būt saistīts ar dažādu attieksmi pret to. Var mēģināt dažādi interpretēt, apstrīdēt vai noliegt, taču tas kopumā tikai veicina izteiktās domas tālāku attīstību. Tāpēc šādas diskusijas palīdz tiesību normu pilnveidot, novērst tās neprecizitātes, kas dažkārt apgrūtina taisnīgu krimināltiesisko attiecību atrisinājumu.

Atsauces un piezīmes

¹ Sk., piemēram, Organized Crime. United Nations – UNODC – Crime Prevention and Criminal Justice. Pieejams: www.unodc/organized_crime.html; Organized Crime Research. Pieejams: www.organized-crime.de

² Уголовный кодекс Испании. Кузнецова, Н. Ф., Решетников, Ф. М. (Ред.) Москва: Зерцало, 1998.

³ Уголовный кодекс Сан-Марино. Максимов, С. В. (Науч. ред.) СПб: Юридический центр Пресс, 2002.

⁴ Уголовный кодекс Литовской Республики. Вильнюс, 2000. Перевод. Санкт-Петербург, 2002.

⁵ Kriminālprocesa likums. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1939.

⁶ Уголовный кодекс Франции. Головки, Л. В., Крылова Н. Е. (Науч. ред.) СПб: Юридический центр Пресс, 2002.

- ⁷ Уголовный кодекс Голландии. *Волженкин, Б. В.* (Науч. ред.) СПб: Юридический центр Пресс, 2001.
- ⁸ Уголовный кодекс Австрии. *Миллюков, С. В.* (Науч. ред.) СПб: Юридический центр Пресс, 2004.
- ⁹ Sexual Offences Act 1956. Pieejams: http://www.swarb.co.uk/acts/1956Sexual_OffencesAct.shtml
- ¹⁰ Уголовный кодекс Франции.
- ¹¹ Уголовный кодекс Испании.
- ¹² Уголовный кодекс Республики Армении. *Азарян, Е. Р., Мацнев, Н. И.* (Науч. ред.) СПб: Юридический центр Пресс, 2004.
- ¹³ Уголовный кодекс Австрии.
- ¹⁴ Pieejams: http://www.dca.gov.uk/criminal/procrules_fin/
- ¹⁵ Financial Investigator Training. Pieejams: <http://www.assetsrecovery.gov.uk>
- ¹⁶ Sk., piemēram, Narcotic-Related Investigations – Criminal Investigation. Pieejams: <http://www.irs.gov/compliance/enforcement>
- ¹⁷ Уголовный кодекс Швейцарии. *Кузнецова, Н. Ф.* (Науч. ред.) Москва: Зерцало, 2000.
- ¹⁸ Уголовный кодекс Австрии.
- ¹⁹ Уголовный кодекс Голландии.
- ²⁰ *Серебренникова, А. В.* Основные черты Уголовного кодекса ФРГ. Москва: Диалог-МГУ, 1999.
- ²¹ Уголовный кодекс Аргентины. *Голик, Ю. В.* (Науч. ред.) СПб: Юридический центр Пресс, 2003.
- ²² Уголовный кодекс Тайланда. *Коробеев, А. И., Голик, Ю. В.* (Науч. ред.) СПб: Юридический центр Пресс, 2005.
- ²³ Пенитенциарный кодекс Эстонии. [B. v.] [B. g.]
- ²⁴ Уголовный кодекс Литовской Республики.
- ²⁵ Sk.: ANO Konvencija pret transnacionālo organizēto noziedzību. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. g. 6. jūnijs; Padomes Vienotā rīcība (1998. g. 3. decembris), kas pieņemta, pamatojoties uz K3. pantu Līgumā par Eiropas Savienību, par nelikumīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu un nozieguma rīku un nelikumīgi iegūtu līdzekļu identifikāciju, meklēšanu, iesaldēšanu, arestu un konfiskāciju. OV L 333, 9.12.1998. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ>; Padomes pamatlēmums (2001. g. 26. jūnijs) par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu un nozieguma rīku un noziedzīgi iegūto līdzekļu identifikāciju, meklēšanu, iesaldēšanu, arestēšanu un konfiskāciju. OV L 182, 5.7.2001. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ>.
- ²⁶ Code of Criminal Procedure. Pieejams: <http://www.legalextext.ee>
- ²⁷ Pieejams: http://www.dca.gov.uk/criminal/procrules_fin/

PROCEDURES RELATED TO CRIMINALLY ACQUIRED PROPERTY: LEGAL REGULATIONS AND ISSUES IN EUROPE

The primary goal in criminal offences today is to gain material benefits. If a country manages to create an effective mechanism which ensures that such properties are taken away from the criminal, then the goal for criminal activity disappears, and the risk of punishment remains in place. The confiscation of such properties also removes the economic justification for further development of crime – something that has been particularly emphasised in reports on organised crime.¹

Article 105 of the Latvian Constitution guarantees the right to property, but property cannot be used in violation of the public interest. A similar norm concerning the protection of property rights is found in the very first article of the European Framework Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The convention states that no one's property may be confiscated, unless that serves the public interest and is done under circumstances that are defined by law and are in line with overall principles of international law.

In observing the values of human rights which are enshrined in the relevant documents, governments must protect people against criminal offences. This, in turn, is related to legal prohibitions against dishonest and, particularly, criminal methods of obtaining property and the court-based confiscation of such property. If someone were allowed to make use of criminally acquired benefits without any hindrance, that would clearly be in violation of universal understanding about the rule of law in a country.

Thus it is true that when a country deals with criminal law, the confiscation of criminally acquired property is both a duty and a right. «Confiscation» is the word which is usually used to describe this process.

My aim here is to focus attention on the fact that definitions related to property that is to be confiscated are usually found in criminal or penal laws, which sometimes also address procedural norms. Confiscation in this case is usually not called a punishment. It is described as «additional consequences to criminal sanctions» (Spain²), «other actions which relate to the crime» (San Marino³), «resources related to criminal influence» (Lithuania⁴), etc.

In Latvia's case, confiscation of property can be applied on the basis of the Criminal Law and the Law on Criminal Procedure. Confiscation is defined as a punishment in Section 42 of the Criminal Law, and this is a general norm in that of importance is the fact that the property belongs to the relevant individual, not the issue of whether it was related to the criminal offence that was committed. In one case (crimes related to traffic safety), the law states that the confiscation applies specifically to the tool used in the criminal offence – the relevant motor vehicle.

When it comes to the confiscation of property that has been obtained illegally or that has been involved in a criminal offence (special confiscation), these are matters which have traditionally been regulated in criminal procedure laws in Latvia. The Law on Criminal Procedure which was in force in pre-war Latvia stated in Section 302 that

«the investigating judge shall begin the confiscation and removal of items obtained as a result of criminal offences at such time as the said items are discovered.»⁵

When we analyse the procedures related to criminally acquired property, it is important to consider four questions:

- 1) How do we define criminally acquired property (property related to a criminal offence)?
- 2) How do we specify or calculate the value of the criminally acquired property?
- 3) Whose property can be confiscated as being criminally acquired?
- 4) What is the procedure for confiscation of property, and when can this be done?

1. Criminally acquired property

It can be said with certainty that all countries have legal norms which speak to the confiscation of property that has been obtained as the result of a criminal offence. Paragraph 1 section 355 of the Latvian Law on Criminal Procedure (CPL) states this very clearly: «Property shall be recognised as criminally acquired if such property directly or indirectly has come into the property or possession of a person as a result of a criminal offence.»

In addition to property that is in this category, there is also property both in laws and in practice which has not been criminally acquired in a direct way, but which has been involved in the criminal offence. Often countries treat such property the same as the previous kind of property – it, too, is subject to confiscation.

When it comes to criminally acquired properties, the law identifies material evidence which, according to Section 134 of the CPL, «may be any thing that was used as an instrumentality or object for committing a criminal offence, or that has preserved traces of a criminal offence, or contains information in any other way regarding facts and is usable in proving.» Although such properties are usually returned to their owners after the procedures are completed, the fact is that according to Latvian law, «the tools of a criminal offence owned by a suspect or accused person shall be confiscated», and «criminally acquired valuables, materials and documents shall be confiscated» (Section 240 of the CPL).

France. Section 131.21 of the French penal code states that property that has been the subject of a criminal offence is comparable to property that is to be confiscated.⁶ For comparison's sake, we can note that the Latvian Code of Administrative Violations speaks to the confiscation of the subject or an administrative violation or the tool whereby the violation was committed. As noted above, this norm also applies to one category of offences defined in the Criminal Law.

The Netherlands. Section 33a of the criminal law applies confiscation to objects used to hinder the investigation of a crime, and it applies *in rem* and *in persona* law to all objects that are criminally acquired. Also to be confiscated are objects with respect to which uncontrolled possession is itself a violation of the law in conflict with public interests.⁷ With respect to this latter principle, Latvia's CPL also states (Section 240) that «where an object is one whose circulation is banned, the said object shall be transferred to the relevant institutions or destroyed.»

Austria. Here the Criminal Code speaks to the same approach to benefits which a person accrues after an offence is committed, provided that this is the result of the offence and the lawful origin of the benefits is questionable.⁸

A similar solution is anticipated in Paragraph 1 Section 358 of the Latvian CPL, which speaks to the types of money that must be confiscated and put into the national budget. These include «resources which have been acquired in the sale of property which is known to be of criminal origin, as well as any earnings from the

sale of criminally acquired property.» The section also speaks to any material or other benefits that have been received by a government official as a bribe.» This suggests that such properties are comparable to properties that have been acquired criminally, and so they are to be confiscated.

The latest trends in how criminally acquired properties are understood is seen in Paragraph 2 Section 355 of the Law on Criminal Procedure:

«If the opposite has not been proven, property, including financial resources, shall be recognised as criminally acquired if such property or resources belong to a person who:

- 1) is a member of an organised criminal group, or supports such a group;
- 2) has him or herself engaged in terrorist activities, or maintains permanent relations with a person who is involved in terrorist activities;
- 3) has him or herself engaged in the trafficking of human beings, or maintains permanent relations with a person who is engaged in the trafficking of human beings;
- 4) has him or herself engaged in criminal activities with narcotic or psychotropic substances, or maintains permanent relations with a person who is engaged in such activities;
- 5) has him or herself engaged in criminal activities with counterfeit currency, State financial instruments or maintains constant relations with a person who is involved in such activities;
- 6) has him or herself engaged in criminal activities in order to cross the State boundary or to promote relocation of another person across the State boundary, or to ensure a possibility to other persons to reside illegally in the Republic of Latvia, or maintains constant relations with a person who is involved in such activities;
- 7) has him or herself engaged in criminal activities in relation to child pornography or sexual abuse of children, or maintains constant relations with a person who is involved in such activities.»

This norm gives reason for discussion only in one sense – whether under the auspices of the law, the property of another person can be presumed to be criminal. How acceptable is it to shift the burden of evidence from the shoulders of the state to those of the individual? Does this not violate the principle of the presumption of innocence? This is a different subject, one which may require more extensive debate, but it is possible to offer a few key comments thereupon.

First of all, there are countries in which criminal punishments are handed down to people just on the basis of presumption. For instance, let us consider a man who lives with a prostitute or keeps company with her, who controls, dictates or influences the movements of the prostitute in a manner which makes it evident that he is helping, supporting or forcing her to engage in prostitution. Under Great Britain's 1956 Sexual Offences Act (Section 30), that man is presumed to be living on the basis of income from prostitution, unless he can prove otherwise.⁹

Then there is the five or even 10-year prison sentence and the cash fine which are handed down under the French punitive law (Section 222-39.1) to someone who has systematic relations with one or more persons who engage in criminal activities related to narcotics or who use narcotics themselves and who cannot prove a source of income that is correspondent to his or her way of life.¹⁰

Secondly, it has to be observed that the burden of evidence in this norm is divided. The prosecutor must prove the individual's linkage to the specific criminal offence, the ongoing relationship between the person who has been involved in the

criminal offence and the owner of the relevant property (i.e., the person lives with a second person or controls, dictates or influences the other person's behaviour), as well as the fact that the officially known income of the owner of the property does not correspond to the property as such. The owner of the property, in turn, must prove the legal origins of the property, which can be in conflict with that which is presumed in the law. The presumption, in other words, does not apply to the person's guilt, but rather to the origins of the property. What is more, the definition here is a narrow one, and it is easy to overcome. Accordingly, it is in line with a series of rulings from the European Court of Human Rights in cases such as *Salabiaku v. France* (1988).

All in all, we can conclude that Latvian law identifies the criteria for determining that property has been criminally acquired, but the definition itself is not found in a single place in the law. In essence, this definition should be in the Criminal Law. An all-encompassing definition might create reason to eliminate confiscation of general property as a form of punishment.

2. The value of criminally acquired property

Neither in law nor in court practice has a solution been proposed in Latvia as to how the true value of criminally acquired property can be determined. Such a formula is necessary for two reasons:

- 1) To determine the benefits of a criminal offence in cash terms. The laws of absolutely all countries state that if criminally acquired property does not exist (it has been destroyed, hidden or sold), then financial resources equal to the value of that property can be confiscated instead;
- 2) To make it possible to confiscate not just tangible property, but also the value of all true acquisitions in terms of various services, benefits, etc.

To be sure, the final word on the value of property that is to be confiscated will always be in the hands of the courts, but there are criminal procedures which make it possible to handle these various relationships without the involvement of a court. The principle of commensurability is important in just rulings, and this is particularly emphasised in the laws of certain countries. Section 52 of the Spanish Criminal Code, for instance, says that a punitive fine must be proportional to the criminal offence, the value of the object of the criminal offence, or the benefits gained via the criminal offence.¹¹ Section 55 of the Armenian Criminal Code bans confiscation of property that is worth more than the damages that were caused by the criminal offence or the benefits that were accrued.¹² Section 20 of the Austrian Criminal Code states that if the value cannot be determined, or if it would be incommensurate, then the state must declare the value in accordance with its own views.¹³

The attitude vis-à-vis criminal offences and related confiscation procedures will be just if everything that has been criminally acquired is taken away. In the United Kingdom, Ireland, the Netherlands and other countries, normative regulations which have been drafted in recent years make it possible to use financial investigations and calculations in order to determine the total value of that which has been acquired criminally. The UK Proceeds of Crime Act of 2002,¹⁴ for instance, defines the relevant procedures. The government organises special training for investigators on finding criminally acquired properties and conducting financial investigations.¹⁵ Similar solutions have been developed in other countries, as well.¹⁶

In Latvia, too, there should be specific recommendations as to how the value of criminally acquired properties can be determined. Perhaps there should also be normative regulations vis-à-vis financial investigations.

3. Whose properties can be confiscated?

It is far easier to define the type of property that can be declared to have been criminally acquired and to calculate its value in monetary terms. Of greater legal complexity is the issue of whether property that belongs to someone other than the guilty party in the criminal offence can be considered to have been criminally acquired and, therefore, appropriate for confiscation.

Here are examples as to how this issue is regulated in other countries:

Section 59 of the Criminal Code in Switzerland declares that property belonging to someone who has been a participant in or supporter of a criminal organisation must be seen as being under the control of the organisation, if the opposite is not proven.¹⁷

The Criminal Code of Austria allows courts to rule that money must be paid by people who received benefits as a result of their temporary participation in a criminal or terrorist organisation. The Code also speaks to the confiscation of property that has been under the control of a criminal or terrorist organisation or which was to be used or was assembled for the purpose of financing terrorism (Section 20).¹⁸

Section 33a of the Criminal Law of the Netherlands permits the confiscation of objects even if they do not belong to the convicted person, provided that they belong to someone else who knew that the property was criminally acquired, knew about its goal and use in the criminal offence, or could logically have been expected to know about its criminal origins, application or goals. The same holds true if it cannot be determined to whom the property truly belongs.¹⁹

Section 73 of the German Criminal Code declares that property can be confiscated from third parties if they were aware of the circumstances of the criminal offence.²⁰

Section 23 of the Criminal Code in Argentina permits for the confiscation of objects that are dangerous to the public, and this can apply to the interest of third parties (someone who obtained the property on good faith has the right to receive compensation for the loss). Confiscation can be applied to criminally acquired benefits that a third party obtained in an impermissible way. Confiscation can also be applied to legal entities or individuals if a criminal acted in their interests or at their instructions, and if the relevant legal entity or individual gained specific benefits from the criminal offence.²¹

Section 32 of the Criminal Code in Thailand states specifically that any property that is acquired illegally must be confiscated irrespective of whether it belongs to the criminal and whether or not the criminal is has already been punished.²²

The Penal Code of Estonia regulates confiscation in Section 83. The property of another person can be confiscated if that person has at least foolhardily promoted the use of that property in a criminal offence or has acquired it so as to prevent confiscation.²³

Section 72 of the Lithuanian Criminal code makes it possible to confiscate property that has been transferred to the ownership of another person irrespective of whether charges have been filed against that individual, provided only that he or she knew or should have known the origins of that property.²⁴

As we can see here, different countries take different approaches to this matter. The traditional process is not to confiscate property that has been received by third parties in return for a proper payment and in good faith and/or property with respect to which the third party did not and could not have known about its origins.

As has been noted already, Latvia allows for certain cases in which the property of a third party can be confiscated if it is proven that the individual has been involved in a specific criminal offence or has ongoing relations with someone who is involved in

such an offence, unless the person can prove the legal origins of the property (Section 355 of the CPL). The types of criminal offences to which this applies include organised crime, terrorism, human trafficking and drugs crimes, and it has to be said that these are specific enough to declare that opposition to the offences and the finances which are related to them is fully in line with the right of the state to limit someone's human rights in the interests of the human rights of others, as well as in the interests of public safety. This is an approach which has been recommended on more than one occasion in international documents that relate to the fight against crime. One example is the United Nations Against Transnational Organised Crime (see Article 12 in particular). There are also EU documents that refer to the search for, arrest and confiscation of criminally acquired resources.²⁵

The Law on Criminal Procedure also speaks to a different approach, however. Paragraph 3 Section 358 of the CPL has this to say:

«If an accused does not have property that may be subjected to the confiscation referred to in Paragraph two of this Section, the following may be confiscated:

- 1) property that the accused person after the committing of the criminal offence has alienated to a third person without corresponding consideration;
- 2) the property of the spouse of the accused person, if separate ownership of the property of the spouses was not specified at least one year before the commencement of the criminal offence;
- 3) the property of another person, if the accused has a common (undivided) household with such person.»

This norm, too, often creates questions, particularly the part which speaks to spousal properties, but it has to be said that these regulations are based on Latvia's harsh experience with this kind of matter. The fact is that as soon as investigatory institutions begin to display an interest in a certain individual's activities, that individual tends to conclude a marriage agreement with his or her spouse and present that person with all of his or her property. Government officials have had nothing to say when someone who has defrauded others of millions proves to be headed for the poorhouse because everything, at least officially, belongs to the miscreant's spouse.

There is just no question that an adequate sum must be confiscated, even if that means confiscating the property of persons who have been with the person who committed the criminal offence, who have used the same property, or who have kept the property for a certain period of time. This is so for ethical, moral, legal and crime-fighting reasons. If the property is left at the disposal of the criminal's family, then what does that say about the state's obligation to protect people's rights? Those who oppose this view should tell us what they think about the true intentions of those who split up property or present it as a gift.

It is also true that this norm, like other laws, must be applied in a commensurate way. Those who take decisions on confiscation must carefully evaluate the true relationship which exists between the alleged criminal and the holder of the property. The Criminal Law and the CPL are fierce weapons which can be brought to bear in the fight against crime. Those who apply these norms must be strict, principled and able to think logically. It is no accident that the law often says «may be confiscated,» not «must be confiscated.»

The rights of third parties who have acquired property on the basis of good faith are not particularly nurtured in Latvian law, it has to be said. Here is Section 360 of the CPL:

«(1) Where criminally acquired property has been found in the possession of a third party, the said property shall be returned on the basis of ownership to the owner or lawful possessor thereof;

(2) Where criminally acquired property has been returned to its owner or lawful possessor, the third party who has acquired such property or mortgaged it on the basis of good faith shall have the right to submit claims in accordance with civil procedure for compensation or the losses caused, including claims against the accused or convicted individual.»

In other words, if criminally acquired property has belonged to someone in advance of the criminal offence, then the criminal offence cannot be an excuse for losing the relevant ownership rights. The rights are reinstated. Perhaps more thought should be given to how the person who acquired the property in good faith can more easily seek compensation.

4. When and how decisions are taken on the confiscation of property

The basic regulations in all countries are similar. If a criminal offence has occurred and an individual has been found guilty of that offence, then punishment follows (although sometimes guilty parties are not punished), and then a decision is taken on what to do with the criminally acquired property. Section 356 of the CPL states that «property may be recognised as criminally acquired by a court adjudication which has taken effect, or by a public prosecutor's decision to terminate criminal proceedings.»

Undeniably, criminal investigations are often a complicated and long-lasting process. That is particularly true when it comes to criminal investigations which involve more than one country. Between 30% and 40% of crimes are never solved – the guilty party is not found, there is insufficient evidence, etc. In many such cases, property is identified and confiscated, and there is no doubt that the property is of criminal origin or has otherwise been involved in the criminal offence.

The fact is that the issue of determining that property has been criminally acquired and should be confiscated must be addressed even before a final adjudication is made as to the relevant person's guilt. That reduces the cost of storing the confiscated property, and it means that there is a faster ban against people making use of dishonestly obtained benefits. There are both economic and preventive aspects to this.

Such solutions have been found in nearly all countries. Initially regulations mostly applied to material evidence which would be very expensive to store because of the scope of the evidence or because of specific issues. Over the last few years, however, the approach has been taken to all criminally acquired property. For example, Section 126 of the Code of Criminal Procedure in Estonia allows for the confiscation of property during the course of a criminal investigation if the property is subject to confiscation and its legal possessor has not been determined. This requires a prosecutor's decision and a judge's authorisation.²⁶

In Latvia, too, property can be declared to be criminally acquired during the pre-trial proceedings (1) by ruling of a district court in a hearing that is specifically devoted to the criminally acquired property or (2) by decision of the prosecutor who is handling the process if property has been confiscated during the pre-trial investigation from the suspect, defendant or a third party and the owner or legal possessor of the property has already reported the loss of the property and has clearly proven his or her rights to that property once it has been found (Section 356 of the CPL).

Allow me to comment briefly on the second of these options.

It goes without saying to anyone that stolen property should be returned to its owner as quickly as possible if there is no doubt about it (i.e., if there is no doubt that it has been stolen and that the property in question truly is the property that has been stolen). The law appears to offer two different solutions – Paragraph 2 Section 235 and Paragraph 2 Section 356 of the CPL, and that can create confusion in practice. I believe that the correct solution will depend on the issue of where the property has been found:

- 1) If the property that has been lost as the result of a criminal offence is found in the hands of someone who is not its owner, and if the owner of the property has been clearly identified, then the prosecutor who is handling the process can declare it to be criminally obtained even as the proceedings continue. If it is not necessary to store the property for evidentiary purposes, then the prosecutor can decide to give it back to its owner (Section 356 and 357 of the CPL). It may be that the property is needed as evidence, however. This would be the case in those criminal offences which have led to the property becoming the possession of another (then the essential issue is the restoration of property rights).
- 2) If the specific object has not been lost as the result of the offence and has not been confiscated from the ownership or possession of another person, but at the same time the object could be of evidentiary importance in criminal proceedings (e.g., it contains traces of the offence), then the prosecutor confiscates it and registers it as evidence. Over the course of the proceedings it may turn out that the object is no longer of evidentiary importance. Perhaps an expert has examined the object and extracted all possible information from it, while the object as such does not offer any evidence of what has happened. Here the prosecutor should apply the regulations referred to in Paragraph 2 Section 235 of the CPL, returning the object to its owner or lawful possessor. This does not require a specific decision – all that is necessary is to make note of the fact on the list of evidence and to receive the signature of the person who is receiving the property.

As noted, the decision on the criminal origins of property during pre-trial proceedings can be taken by the court, too. This special process is regulated in Chapter 59 of the CPL. Specifically, Section 626 has this to say about the matter:

«A person directing the proceedings has the right, in the interests of solving the financial matters which have come about in pre-trial criminal proceedings in timely manner and in the interests of the economy of proceedings, to separate the materials from a criminal case regarding criminally acquired property and to initiate proceedings, if the following conditions exist:

- 1) the totality of evidence provides a basis for believing that the property that has been seized or upon which an attachment has been imposed is of a criminal origin or related to a criminal offence;
- 2) due to objective reasons, the transferral of the criminal case to court is not possible in the near future (in a reasonable term), or such transferral may cause substantial unjustified expenses.»

It seems that there could be no particular objections to the timely resolution of such issues. There has been no court ruling to declare that an individual has been guilty of a criminal offence, but there are no doubts that the offence has been committed. The remaining complicated issue is determining who has committed the offence and where that person can be found.

The most typical example here is a container that is being transported through Latvia in a transit process. The documents state that the container contains lavatory paper, while in fact it is found that the container is full of cigarettes. There may be

a load of logs among which smuggled goods are found. The driver of the lorry may indeed not know that the documents and the cargo do not coincide or that the logs have been filled with something else. Investigations in such cases often lead to the discovery of fictitious enterprises, and yet the set of evidence makes it perfectly clear that the specific property is of criminal origin.

In practice, albeit very seldom, there could be a situation in which a court rules that property should be confiscated, but then the investigation and subsequent court proceedings lead to a situation in which no crime has been identified. Here, unquestionably, there is the question of compensation for the owner of the property.

Another question: Why should the issue of property be resolved in the context of specific criminal proceedings? Is this not a matter of civil procedure?

Here it is important to recall that the process is handled and the issue is brought up in court by the investigator or prosecutor who is continuing to investigate the criminal offence. Second, this is a procedure in which evidence obtained as part of the proceedings is brought to bear, and there are certain requirements for evidence before it can be admitted and applied to the case. Third, there is still the question of confidentiality in investigations.

In practice, however, there should be one rule that is not recorded in the law. When it comes to evidence concerning the origins of property, the standards not of criminal procedure, but instead of civil procedure must be brought to bear. In other words, the burden of proof must rest on both parties (as well as third parties, if any), and it is up to the court to evaluate the evidence and decide on which version is the more believable one.

This is an approach which is enshrined in the laws of several other countries. In Ireland, for instance, Section 4 of the Criminal Justice Act of 1994 states that standards of civil procedure evidence must be observed whenever there are issues concerning the value of criminally acquired property. In the United Kingdom, Chapter 2 of the Proceeds of Crime Act of 2002 also states that civil standards are to be applied in any confiscation procedure.²⁷

This factor is closely linked to another, very important issue – the status of the owner in the confiscation process. Until the process begins, the individual does not have any status in criminal proceedings.

Section 628 of the law is titled «Informing Persons Related to Property», and it does specify the right of such individuals (like Section 111.¹ «Rights of the Owner of Property Infringed during Criminal Proceedings») to hire representation, take part in processes, express attitudes vis-à-vis all issues, file requests, speak during court proceedings, etc., and yet it has to be said that these rules are not sufficiently clear. The law must be supplemented in this regard.

And, finally, a fifth question. When it comes to criminally acquired property, a court can declare that its linkage to the relevant criminal offence has not been proven. Theoretically, the court must then decide on what to do with the relevant property. Does it mean that the property must immediately be returned to the person who possessed it and from whom it was confiscated?

Here the court should remember that criminal proceedings have not yet been completed, and the process of extracting evidence is continuing. That means that sometimes it might be premature to return criminally acquired property to persons who, in truth, have not acquired it in a legal way.

The law could be amended to state precisely that when a court rules that the link between property and a criminal offence has not been proven, then the property must be handed back to the prosecutor who is handling the procedure for further decisions in accordance with normal procedure.

Any innovative regulations concerning interpersonal relationships can attract a diversity of attitudes. There can be different interpretations, disputes or denials, but this only helps to develop the fundamental idea to a further degree. Such discussions help to improve legal norms and to eliminate imprecision which can sometimes make it more difficult to find justice in criminal proceedings.

References and Endnotes

- ¹ See, e.g. www.unodc.com and www.organized-crime.de for reports on organised crime and relevant research projects.
- ² *Уголовный кодекс Испании*. Кузнецова Н. Ф., Решетников Ф. М. (Ред.) Москва: Зерцало, 1998.
- ³ *Уголовный кодекс Сан-Марино*. Максимов С. В. (Науч. ред.) СПб: Юридический центр Пресс, 2002.
- ⁴ *Уголовный кодекс Литовской Республики*. Вильнюс, 2000. Перевод. Санкт-Петербург, 2002.
- ⁵ *Kriminalprocesa likums (Law on Criminal Procedure)*. Rīga: Valsts tipogrāfija (1939).
- ⁶ *Уголовный кодекс Франции*. Головкин Л.В., Крылова Н.Е. (Науч. ред.) СПб: Юридический центр Пресс, 2002.
- ⁷ *Уголовный кодекс Голландии*. Волженкин Б. В. (Науч. ред.) СПб: Юридический центр Пресс, 2001.
- ⁸ *Уголовный кодекс Австрии*. Милуков С. В. (Науч. ред.) СПб: Юридический центр Пресс, 2004.
- ⁹ Sexual Offences Act 1956. See http://www.swarb.co.uk/acts/1956Sexual_OffencesAct.shtml.
- ¹⁰ *Уголовный кодекс Франции*.
- ¹¹ *Уголовный кодекс Испании*.
- ¹² *Уголовный кодекс Республики Армения*. Азарян Е. Р., Мацнев Н. И. (Науч. ред.) СПб: Юридический центр Пресс, 2004.
- ¹³ *Уголовный кодекс Австрии*.
- ¹⁴ http://www.dca.gov.uk/criminal/procrules_fin.
- ¹⁵ <http://www.assetsrecovery.gov.uk>.
- ¹⁶ See, e.g., «Narcotic-Related Investigations – Criminal Investigation», <http://www.irs.gov/compliance/enforcement>.
- ¹⁷ *Уголовный кодекс Швейцарии*. Кузнецова Н.Ф. (Науч. ред.) Москва: Зерцало, 2000.
- ¹⁸ *Уголовный кодекс Австрии*.
- ¹⁹ *Уголовный кодекс Голландии*.
- ²⁰ Серебренникова А.В. *Основные черты Уголовного кодекса ФРГ*. Москва: Диалог-МГУ, 1999.
- ²¹ *Уголовный кодекс Аргентины*. Голик Ю. В. (Науч. ред.) СПб: Юридический центр Пресс, 2003.
- ²² *Уголовный кодекс Тайланда*. Коробеев А. И., Голик Ю. В. (Науч.ред.) СПб: Юридический центр Пресс, 2005.
- ²³ *Пенитенциарный кодекс Эстонии*. [B.v.][B.g.]
- ²⁴ *Уголовный кодекс Литовской Республики*.
- ²⁵ See «ANO Konvencija pret transnacionālo organizēto noziedzību» (The UN Convention Against Transnational Organised Crime), *Latvijas Vēstnesis*, 6 June 2001. Relevant EU documents include an action plan by the Council of the European Union and the European Commission to define a timetable on the adoption of measures related to money laundering and the identification, freezing, arrest and confiscation of relevant tools and illegally acquired resources. Another was the resulting Council decision on June 26, 2001.
- ²⁶ See <http://www.legaltext.ee>.
- ²⁷ See http://www.dca.gov.uk/criminal/procrules_fin.

CILVĒKU TIRDZNICĪBAS KRIMINĀLTIESISKIE ASPEKTI: STARPTAUTISKĀ UN NACIONĀLĀ PIEREDZE

Kā liecina vēsture, cita cilvēka ekspluatācija dažādās tās izpausmēs nebūt nav mūsdienu problēma un nav bijusi sveša arī Latvijai. Lai arī vēsturiskais ekskurss varētu likties visai interesants, ierobežotā apjoma dēļ tikai pieminēšu, ka jau Bībelē ir rakstīts par konkrētu cilvēku konkrētu noziegumu, kas mūsdienās tiek vērtēts kā cilvēku tirdzniecība, proti, brāļi «pārdeva Jāzepu ismaēliešiem par divdesmit sudraba sekeļiem».¹

Latvijas teritorijā vēsturiski konstatējamas tādas verdzībai līdzīgas formas kā dzimtbūšana, jo ne velti šo cilvēku kārtu sauca par «dzimtbūtnieciskajiem vergiem», kuri piederēja muižkungam.² Pie beztiesīgās šķiras tāpat piederēja dreļļi, kuru verdzības cēloņi bija kara gūsts, parādos krišana, kas tiek apzīmēta kā parādu verdzība vai smags sods.³

Ierasta parādība Latvijas teritorijā bija tirdzniecība ar zemniekiem, tos varēja arī dāvināt un ieķīlāt, to spilgti ilustrē vēstures literatūrā bieži citētais Hūpela apraksts: «Vaļiniekus un viņu bērnus dažreiz pārdod vai iemaina pret citām mantām – zirgiem, suniem, pīpju galvām u. tml. Ļaudis šeit nav tik dārgi kā nēģeri Amerikas kolonijās. Neprecētu vīru pērk par 30 līdz 50 rubļiem vai, ja viņš prot kādu amatu, ir pavārs, audējs vai tml., arī pat par 100 rubļiem. Tikpat dod par ģimeni (vecākiem un bērniem). Par kalponi reti maksā vairāk nekā 10 rubļu, par bērnu apmēram 4 rubļus.»⁴

Kā secinājuši valsts un tiesību vēstures pētnieki, senās precību tradīcijas – līgavu laupīšanu (aizvešanu ar varu) un to zagšanu (aizvešanu slepeni), kā arī vedības pēc to rakstura tāpat var pielīdzināt cilvēku tirdzniecībai.⁵

Kriminālatbildības pirmsākumi par cilvēku tirdzniecību meklējami Krievijas 1845. gada Sodu likumos par krimināliem un pārmācīšanas sodiem,⁶ kas bija spēkā Baltijas novadā un paredzēja atbildību par precētas sievietes vardarbīgu nolaupīšanu – aizvešanu ar varu, lai to apkaunotu, proti, izvarotu, kā arī par sievietes piespiešanu ar nolaupītāju vai kādu citu personu doties laulībā.

Krievijas 1903. gada Sodu likumos⁷ atbildības reglamentācija par nodarījumiem pret tikumību jau bija plašāka, paredzot atbildību par darbībām, kuras likumdevējs šodien apzīmē kā sutenerismu, un par sievietes piespiešanu nodarboties ar netiklību un faktiski pirmo reizi kriminalizējot nodarījumu, kura pazīmēs saskatāma līdzība ar cilvēku tirdzniecību mūsdienu izpratnē – divdesmit vienu gadu nesasniegušas personas piespiešana izbraukt uz ārzemēm, lai tur nodarbotos ar prostitūciju. Kā noziedzīgs nodarījums pret personas brīvību vērtējama tās pārdošana vai nodošana verdzībā vai nebrīvē, tirgošanās ar nēģeriem, kā arī sievietes nolaupīšana izmantošanai netiklības nolūkā.

Līdzīgs atbildības regulējums bija noteikts arī 1933. gada Sodu likumā⁸, kura 506. panta pirmajā daļā ietvertais noziedzīgais nodarījums – divdesmit vienu gadu vecumu nesasniegušas sievietes piedabūšana atstāt Latvijas vai citas valsts robežas, lai liktu viņai nodarboties ar netiklību – salīdzināms ar Krimināllikuma 165¹. pantā paredzēto personas nosūtīšanu seksuālai izmantošanai, savukārt Sodu likuma

506. panta otrajā daļā definētais satur Krimināllikuma 154¹. pantā paredzēto cilvēku tirdzniecību – sods noteikts personai, kura neatkarīgi no cietušās vecuma tādu piedabūšanu bija panākusi, lietojot vardarbību vai sodāmus draudus vai pievildama, vai ļaunprātīgi izmantojot savu varu pār šo sievieti vai viņas bezpalīdzības stāvokli, vai atkarību no vainīgā.

Vēlākajās kodifikācijās, kas bija spēkā Latvijā – KPFSR 1926. gada kriminālkodeksā⁹ un Latvijas PSR 1961. gada kriminālkodeksā, kas vēlāk tika uzskatīts par Latvijas kriminālkodeksu,¹⁰ atbildība par cilvēku tirdzniecības noziegumiem nebija paredzēta, šādu noziedzīgo nodarījumu sastāvu sākotnēji nebija arī Krimināllikumā.¹¹

Tagad pēc šāda neliela vēsturiska ekskursa, ņemot vērā to, ka cilvēku tirdzniecība ir noziegums ar starptautisku elementu, nedaudz jāpakavējas pie atsevišķiem Latvijai saistošiem starptautiskajiem tiesību aktiem un dokumentiem, ar kuru izpildi saistīta atbildības par šo noziegumu ieviešana Krimināllikumā. Tā norisa divos posmos un ļaus arī izskaidrot dažas nepilnības to regulējumā.

Jēdziens «cilvēku tirdzniecība» lietots Apvienoto Nāciju Organizācijas 1949. gada 2. decembra Konvencijā par tirdzniecības ar cilvēkiem un citu personu prostitūcijas ekspluatācijas izskaušanu (turpmāk – Konvencija). Konvencija Latvijā parakstīta ar nosaukumu «Par cīņu ar cilvēku tirdzniecību un prostitūcijas ekspluatēšanu no trešo personu puses»¹² un ir spēkā ar 1992. gada 13. jūliju. Konvencijas pirmajā pantā par cilvēku tirdzniecību atzītas tādas darbības, ar kurām persona «citu personu kaislības apmierināšanai vai kādā citā nolūkā: (1) Iegādājas, pierunā vai aizved projām citu personu prostitūcijas nolūkos, kaut arī ar pašas personas piekrišanu; (2) Ekspluatē citas personas prostitūciju, pat ar šīs personas piekrišanu».

Līdzīgs, tikai izvērstāks definējums rodams arī citos starptautiskajos dokumentos, piemēram, Eiropas Padomes 2000. gada 19. maija rekomendācijā dalībvalstīm R (2000) 11 «Par cilvēku tirdzniecību seksuālās izmantošanas nolūkā», kur dots šāds cilvēku tirdzniecības skaidrojums: «[...] cilvēku tirdzniecība seksuālās izmantošanas nolūkā apzīmē personas vervēšanu, ko veic viena vai vairākas fiziskas vai juridiskas personas un/vai organizācijas, kas nodarbojas ar personu izmantošanu, importu vai migrāciju – legālu vai nelegālu, pat gadījumos, kad šīs personas piekritušas viņu seksuālai izmantošanai, cita starpā arī piespiedu kārtā, tai skaitā, lietojot vardarbību vai iebiedēšanu, krāpšanu, pārsniedzot amata pilnvaras vai izmantojot personas neaizsargātību.»¹³

Pildot savas starptautiskās saistības, kā arī ievērojot 1999. gada 12. februāra Eiropas Komisijas kārtējā Progresā ziņojumā par Latviju norādīto, ka «daži svarīgākie *acquis* aspekti nav iekļauti Latvijas likumos, tai skaitā attiecībā uz kriminālatbildības paredzēšanu par cilvēku tirdzniecību», jo mūsu valsts Krimināllikumā nav atrodamas normas, kuru saturs atbilstu 1997. gada 24. februāra Eiropas Savienības Padomes Vienotās rīcības programmā¹⁴ ietvertajai cilvēku tirdzniecības definīcijai, proti, darbībām, kas veicina kādas personas ieceļošanu, braukšanu tranzītā, uzturēšanos citā valstī vai izceļošanu no tās, lai to seksuāli izmantotu, vai arī tādu pašu darbību veikšanu attiecībā uz bērnu, lai to seksuāli izmantotu, Saeima ar 2000. gada 18. maija likumu¹⁵ papildināja Krimināllikumu ar 165¹. pantu. Ar šo pantu tā noteica atbildību par personas nosūtīšanu uz ārvalsti seksuālai izmantošanai, kā nodarījuma kvalificējošas pazīmes norādot šo darbību izdarīšanu iedzīvošanās nolūkā, nosūtāmās personas mazgadību un nepilngadību. Krimināllikuma 165². pantā skaidrotais, ka ar nosūtīšanu uz ārvalsti jāsaprot jebkāda rīcība, kas veicina legālu vai nelegālu izbraukšanu no valsts vai iebraukšanu valstī, tranzītu vai uzturēšanos ārvalstī, ļauj secināt, ka šī novella Krimināllikumā pēc būtības noteica atbildību par cilvēku tirdzniecību jau minēto Eiropas Savienības institūciju izpratnē, kas pausta laika posmā no 1997. līdz 1999. gadam, cilvēku tirdzniecību definējot šaurāk salīdzinājumā gan ar jau minētajā

ANO 1949. gada 2. decembra Konvencijā, gan arī ar Eiropas Padomes 2000. gada 19. maija rekomendācijā norādīto. Līdz ar to par sodāmām tika atzīta tikai neliela daļa no cilvēku tirdzniecību veidojošām darbībām, turklāt ierobežojot kriminālatbildību ar nosacījumu, ka persona tiek nosūtīta uz ārvalsti, un ar tās piekrišanu.

Lai ieviestu 2000. gada 13. decembrī Palermo parakstītās Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību¹⁶ Protokolu «Par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to»,¹⁷ 2002. gada 25. aprīlī¹⁸ Krimināllikums tika papildināts ar 154¹. pantu «Cilvēku tirdzniecība», ar kuru, kā skaidrots Krimināllikuma 154². panta pirmajā daļā, saprot ekspluatācijas nolūkā izdarītu personu savervēšanu, pārvadāšanu, nodošanu, slēpšanu vai saņemšanu, lietojot vardarbību vai draudus, vai aizvešanu ar viltu vai izmantojot personas atkarību vai tās bezpalīdzības stāvokli, vai arī dodot vai saņemot materiālu vai citādu labumu, lai panāktu tās personas piekrišanu tirdzniecībai, un kuras ir atkarīgs cietušais. Šis cilvēku tirdzniecības skaidrojums atbilst Palermo Konvencijas Protokolā dotajai cilvēku tirdzniecības izpratnei. Sākotnēji gan arī par cilvēku tirdzniecību atbildība bija paredzēta tikai tad, ja cilvēku tirdzniecība notika uz ārvalsti, taču 2004. gada 16. decembrī¹⁹ šis nosacījums pamatoti tika izslēgts, un tas būtu izdarāms arī attiecībā uz Krimināllikuma 165¹. pantā paredzēto nodarījumu, jo prakse rāda, ka personas seksuālai izmantošanai tiek nosūtītas arī valsts iekšienē, un tas tiek kvalificēts kā sutenerisms, iesaistīšana prostitūcijā vai piespēšana nodarboties ar to, jo pašreizējā Krimināllikuma normas redakcija neļauj to atzīt par cilvēku tirdzniecības noziegumu.

Iepriekš minētais ļauj secināt, ka no starptautisko tiesību viedokļa Krimināllikuma 154¹. un 165¹. pantā ietvertie noziegumi pēc to objektīvās izpaušmes ir vērtējami kā cilvēku tirdzniecība un pēc būtības 165¹. pantā ir kriminalizēts viens no tās paveidiem, kad, atšķirībā no Krimināllikuma 154¹. pantā noteiktā, persona seksuālajai izmantošanai jeb ekspluatācijai tiek pakļauta ar tās piekrišanu. Otra atšķirība izpaužas tajā, ka likums personas nosūtīšanu Krimināllikuma 165¹. panta izpratnē saista tikai ar tās seksuālo izmantošanu, savukārt Krimināllikuma 154¹. pantā paredzētais noziegums var tikt izdarīts ne tikai lai iesaistītu personu prostitūcijā vai cita veida seksuālā izmantošanā, bet arī lai piespiestu veikt darbu vai sniegt pakalpojumus, turētu verdzībā vai citās tai līdzīgās formās (parādu verdzība, dzimtbūšana vai personas cita veida piespēdu nodošana citas personas atkarībā), turētu kalpībā vai arī nelikumīgi izņemtu personas audus vai orgānus. Latvijas praksē pagaidām ir konstatēts tikai viens nolūks – personas seksuālā izmantošana, sniedzot seksuālos pakalpojumus par maksu.

Salīdzinot cilvēku tirdzniecības regulējumu starptautiskajos un nacionālajos tiesību aktos, jāsecina, ka mūsu valsts Krimināllikumā ietvertās normas par cilvēku tirdzniecību un par personas nosūtīšanu ar tās piekrišanu seksuālai izmantošanai kā cilvēku tirdzniecības paveidu kopumā pēc šo noziegumu sastāva pazīmēm ir atzīstamas par atbilstošām Latvijai saistošajos tiesību aktos noteiktajam, atbilstošas ir arī noteiktās sankcijas par to izdarīšanu. Atbildības par cilvēku tirdzniecības noziegumiem regulējums Latvijā ir pilnīgāks salīdzinājumā ar visai daudzu ārvalstu krimināllikumos ietvertajiem, taču tas nebūt nenozīmē, ka abas analizējamās Krimināllikuma normas ir perfektas un to tālāka pilnveidošana nav nepieciešama. Pacentišos to parādīt ar konkrētiem piemēriem no tiesu prakses krimināllietās, kas izskatītas Latvijas Republikas tiesās laika posmā no 2002. līdz 2006. gadam, papildinot savus secinājumus ar attiecīgajiem priekšlikumiem šajā jomā.

Pirmkārt, nepieciešams sakārtot atbildības par cilvēku tirdzniecības noziegumu, kas izdarīti pret nepilngadīgo un mazgadīgo, regulējumu, jo patlaban šādas kvalificējošas pazīmes ir ietvertas gan Krimināllikuma 154¹. pantā, gan arī 165¹. pantā. Līdz brīdim, kamēr Krimināllikumā bija tikai viena norma, kas noteica atbildību par

personas nosūtīšanu ar tās piekrišanu seksuālai izmantošanai, atbildības pastiprināšana par tādām darbībām, ja tās izdarītas pret nepilngadīgo vai mazgadīgo, Krimināllikuma 165¹. panta otrajā un trešajā daļā bija loģiska un nepieciešama. Taču līdz ar 154¹. panta ietveršanu Krimināllikumā šis kvalificējošās pazīmes ir zaudējušas savu jēgu un vairāk nav piemērojamas, jo Krimināllikuma 154². panta otrajā daļā skaidrots, ka nepilngadīgā vervēšana, pārvadāšana, nodošana, slēpšana vai saņemšana ekspluatācijas nolūkā atzīstama par cilvēku tirdzniecību arī tādā gadījumā, ja tā nebūs saistīta ar jebkura šā panta pirmajā daļā norādītā un manis jau iepriekš minētā līdzekļa – vardarbības, draudu, viltus u. c. – izmantošanu.

Tādējādi personas, kas nav sasniegusi astoņpadsmit gadu vecumu, nosūtīšana jebkādā veidā, arī ar tās piekrišanu, seksuālai izmantošanai veido Krimināllikuma 154¹. pantā paredzētās cilvēku tirdzniecības sastāvu un kvalificējama saskaņā ar šā panta otro vai trešo daļu atkarībā no cilvēku tirdzniecības upura vecuma. Šis priekšlikums netiek izteikts jau pirmo reizi, presumējot, ka šāda situācija var izraisīt nepareizu nodarījuma kvalifikāciju, ko arī apstiprina vairāki tiesu nolēmumi. Krimināllikuma 154¹. pants ir spēkā ar 2002. gada 23. maiju, taču divās Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2004. un 2005. gadā skatītajās krimināllietās, vienā Latgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2005. gadā izskatītajā un vienā Zemgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2006. gadā izskatītajā krimināllietā nepilngadīgu personu nosūtīšana ar to piekrišanu uz ārvalsti seksuālai izmantošanai, kas izdarīta 2003. un 2004. gadā, kļūdaini kvalificēta saskaņā ar Krimināllikuma 165¹. pantu.

Tā, piemēram, A. R., J. Ņ. un M. B. notiesāti par personu, tostarp arī nepilngadīgu, nosūtīšanu ar to piekrišanu uz ārvalsti seksuālai izmantošanai, kvalificējot nodarījumu saskaņā ar Krimināllikuma 165¹. panta otro daļu. Tiesa atzina par pierādītu, ka A. R. un M. B. 2000. gada 16. decembrī nosūtījuši uz Vāciju seksuālai izmantošanai nepilngadīgo M. A., savukārt M. B. un J. Ņ. 2003. gada 13. aprīlī uz Spāniju tādā pašā nolūkā nosūtījuši nepilngadīgo L. S. Epizode ar M. A. nosūtīšanu kvalificēta pareizi saskaņā ar Krimināllikuma 165¹. panta otro daļu, savukārt L. S. nosūtīšana uz ārvalsti seksuālai izmantošanai (ekspluatācijai) bija jākvalificē kā cilvēku tirdzniecība saskaņā ar Krimināllikuma 154¹. panta otro daļu, jo šī norma jau bija spēkā kopš 2002. gada 23. maija.²⁰

Otrkārt, šajos gados jau izveidojusies tiesu prakse cilvēku tirdzniecības lietās norāda uz nepieciešamību papildināt Krimināllikuma 154¹. un 165¹. pantu ar vairākām kvalificējošām pazīmēm, kas ļautu dot pareizu juridisku izvērtējumu izdarītajam un līdz ar to arī noteikt adekvātu sodu par nodarījumu. Runa ir par 1) nozieguma izdarīšanu atkārtoti un 2) par nozieguma izdarīšanu pret vairākām personām viena noziedzīga nodarījuma ietvaros.

No krimināllietu materiāliem redzams, ka cilvēku tirgoņi reti kad, ja vien tie netiek laikus apturēti, aprobežojas ar vienas personas savervēšanu, nosūtīšanu, saņemšanu un iesaistīšanu seksuālo pakalpojumu sniegšanā. Tā, piemēram, kāda organizēta grupa savervēja, nosūtīja un iesaistīja darbā par prostitutām Vācijā 18 sievietes,²¹ kāda cita organizēta grupa nosūtīja uz Somiju 14 sievietes, dažas no tām arī atkārtoti,²² un tā varētu turpināt. Tādas kvalificējošās pazīmes kā nozieguma izdarīšana pret vairākām personām vai atkārtoti analizējamās normās nav, atkārtotība tikai retos gadījumos tiek atzīta par atbildību pastiprinošu apstākli, lai arī norāde uz to Krimināllikuma 48. panta pirmās daļas 1. punktā ir ietverta.

Tāpat uzskatu, ka, līdzīgi kā cilvēku tirdzniecības gadījumā, arī personas nosūtīšanas gadījumā ar tās piekrišanu seksuālai izmantošanai pastiprināta atbildība būtu nosakāma ne tikai par šo noziegumu izdarīšanu organizētā grupā, bet arī personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās. Šo noziegumu izdarīšanā praktiski vienmēr (ar dažiem

izņēmumiem) piedalās vairākas personas, kuras darbojas pēc iepriekšējas vienošanās un tām piešķirto pienākumu ietvaros, turklāt ar vervēšanu un nosūtīšanu Latvijā nodarbojas vienas personas, savukārt citi sagaida nosūtītās personas un iekārto tās darbā intīmo pakalpojumu jomā. Ne vienmēr tāda grupa atbilst organizētas grupas pazīmēm, visai bieži šīs pazīmes procesa virzītāji nespēj pareizi saskatīt un novērtēt, un gadījumos, ja runa ir par Krimināllikuma 165¹. pantā paredzētā nozieguma izdarīšanu personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās, pat konstatējot to, tas kvalifikāciju neietekmē un netiek arī atzīts par atbildību pastiprinošu apstākli.

Nepieciešamību papildināt Krimināllikuma 154¹. un 165¹. pantu ar minētajām kvalificējošām pazīmēm nosaka tiesu prakse, un atliek vien cerēt, ka Latvijas Republikas Augstākās tiesas ierosinājumi par šo papildinājumu un grozījumu izdarīšanu Krimināllikuma 154¹. un 165¹. pantā, kas nosūtīti Saeimas Juridiskajai komisijai, tiks ņemti vērā.²³

Taču labi zināms, ka pareizs noziedzīgā nodarījuma juridiskais izvērtējums daudzējādā ziņā ir atkarīgs arī no likuma normā ietvertu sastāva pazīmju pareizas izpratnes, par ko tāpat būtu daudz kas sakāms. Šajā reizē pakavēšos tikai pie viena problēmjautājuma – cilvēku tirdzniecības noziegumu izdarīšana organizētā grupā.

Analizējot tiesu nolēmumus, nākas secināt, ka daudzās krimināllietās norāde uz cilvēku tirdzniecības noziegumu izdarīšanu organizētā grupā no apsūdzības izslēgta galvenokārt tāpēc, ka nav noskaidrotas visas grupā iesaistījušās personas, kā arī nav precizēti apstākļi, kādos šīs personas apvienojušās un savā starpā sadalījušās pienākumus.

Šajā sakarībā vēlos pilnībā pievienoties profesora U. Krastiņa paustajam, ka, ņemot vērā analizējamo noziegumu īpatnības, proti, ka tajos iesaistītas ārvalstīs dzīvojošas personas, kuras visai sarežģīti identificēt, bet bez kuru līdzdarbošanās šos noziegumus lielākoties praktiski nav iespējams realizēt, atsevišķos gadījumos tiek izvirzītas pārāk konkrētizētas prasības šo jautājumu risināšanā.²⁴

Analizējot problēmu, minētais autors norāda, ka netiek ievērota krimināltiesību teorijā paustā un tiesu praksē nostiprinātā atziņa, ka, pirmkārt, «par vienošanos kopīgi izdarīt noziedzīgu nodarījumu var liecināt kā mutiska vienošanās, tā arī saskaņotas darbības, izdarot nodarījumu», otrkārt, «tā kā šīs personas darbojas ārzemēs, tad arī pienākumu sadalījums nodomātā noziegumā nenotiek tradicionālā veidā, kad nolemtā vietā un laikā kopā sapulcējas visi noziedzīgās grupas **dalībnieki**», un, treškārt, «grupas dalībnieku atrašanās ārvalstī arī lielā mērā nosaka to, ka pirmstiesas procesā rodas nopietnas grūtības ārzemēs darbojošos personu aizturēšanā un patiesās personas noskaidrošanā».²⁵

Ievērojot likuma prasības, krimināltiesību teorijā un praksē paustās atziņas un izlemjot jautājumu par nozieguma izdarīšanu organizētā grupā, autoresprāt, obligāti būtu jākonstatē, ka grupa sastāv vismaz no trim personām, kuras iepriekšējas vienošanās laikā ir sadalījušās pienākumus, turklāt, kā to norādījis Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments,²⁶ par vienošanos kopīgi izdarīt noziegumu un pienākumu sadales faktu var liecināt arī personu konkrēta saskaņota rīcība. Organizēta grupa var tikt izveidota arī tikai viena smaga vai sevišķi smaga nozieguma izdarīšanai. Nodarījuma atzīšanu par izdarītu organizētā grupā nevar ietekmēt tas apstāklis, ka visi grupas dalībnieki nebija tieši savstarpējā sarunā vienojušies par noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu, kā arī tas, ka nav izdevies noskaidrot precīzas ziņas par ārzemēs esošā grupas dalībnieka (-u) personību un saukt viņu pie kriminālatbildības. Būtiski ir konstatēt, ka katrs grupas dalībnieks, veicot savus pienākumus kopējo darbību ķēdē, ir apzinājies, ka bez viņa darbojas vēl arī citas personas, kuras, pildot tām uzdotos pienākumus, sekmē kopīga nozieguma izdarīšanu.

Analoģiski secinājumi rodami arī tiesu nolēmumos, lemjot jautājumu par organizētas grupas esamību vai neesamību. Tā, piemēram, Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija krimināllietā J. E. I., B. G. un A. K. apsūdzībā, uzskatot par pierādītu nozieguma izdarīšanu organizētā grupā, norādīja: «Tiesas kolēģija uzskata, ka organizētās grupas dalībnieki bija informēti viens par otra esamību, zināja, kādus pienākumus veic citi grupas dalībnieki, kā arī apzinājās, ka katra grupas dalībnieka darbības ir vērstas uz vienu kopīgu mērķi – nosūtīt sievietes seksuālai izmantošanai uz Somiju un iegūt no tā peļņu. (...) Tiesas kolēģija uzskata, ka, lai nodarījumu kvalificētu kā izdarītu organizētā grupā, nav obligāti jākonstatē fakts, ka vismaz 3 personas ir sanākušas kopā un personīgi redzējušas viena otru, visiem klātesot savstarpējā sarunā sadalījušas pienākumus un visas kopā piedalās katra nozieguma izdarīšanā. Bet ir nepieciešams konstatēt, ka grupa sastāv vismaz no 3 personām un katrs grupas dalībnieks apzinās, ka bez viņa ir arī citas personas, kas ar viņām piešķirto pienākumu veikšanu sekmē kopīga nozieguma izdarīšanu, kā arī ir jānoskaidro, ka grupas dalībnieki ir informēti par nozieguma izdarīšanas veidu, katrs apzinās un veic savus pienākumus kopīgo darbību ķēdē, lai noziegumi tiktu izdarīti.»²⁷

Līdzīgs secinājums rodams arī Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas spriedumā krimināllietā T. L. un O. L. apsūdzībā: «[...] tam apstāklim, ka visi noziedzīgās grupas dalībnieki nebija tieši savstarpējā sarunā vienojušies par noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas apstākļiem, kā arī tam, ka izmeklēšanas laikā nav izdevies noskaidrot precīzas ziņas par ārzemēs esošā noziedzīgās grupas dalībnieka personu, nav būtiskas nozīmes lietas pareizā izspriešanā, jo tiesas izmeklēšanā pārlicinoši noskaidrots, ka katrs no minētajiem grupas dalībniekiem bija informēts par nozieguma izdarīšanas veidu un veica savus pienākumus kopīgo darbību ķēdē, kā arī apzinājās, ka bez viņa grupā darbojas vēl citas personas, kas, veicot viņām uzdotos pienākumus, sekmē kopīgā nozieguma izdarīšanu.»²⁸

Taču viss šeit teiktais diez vai līdzēs, ja likuma piemērotājs nezina vai ir aizmirsis par izdarītajiem grozījumiem likumā un neseko arī tiesu praksei, jo kā gan var izskaidrot faktu, ka vēl 2006. gadā prokurors apsūdzībā un tiesa nolēmumā atsauca uz tādu organizētas grupas pazīmi kā stabilitāte, kura no Krimināllikuma 21. panta izslēgta ar 2002. gada 25. aprīļa likumu,²⁹ savukārt aizstāvis visā nopietnībā tās neesamības dēļ lūdz izslēgt no apsūdzības nozieguma izdarīšanu organizētā grupā. 2005.–2006. gadā tādas bijušas 6 lietas, vismaz tās, kas ir nonākušas autores rīcībā. Ilustrācijai minēšu vienu tiesas nolēmumu,³⁰ kurā turpat vai vesela lappuse veltīta argumentācijai, kāpēc četru personu grupai nepiemīt stabilas apvienības pazīmes, un kurā tas ir pamats norādes uz organizētu grupu izslēgšanai no apsūdzības.

Piemēram, krimināllietā U. B., V. P. un I. V. apsūdzībā pirmās instances tiesa pārqualificēja visu triju apsūdzēto nodarījumu no Krimināllikuma 154¹. panta trešās daļas uz šā paša panta otro daļu, uzskatot, ka nav konstatēta kvalificējošā pazīme – organizēta grupa Krimināllikuma 21. panta izpratnē. Citēju: «Krimināllikuma 21. pants nosaka, ka organizēta grupa ir vairāk nekā 2 personu izveidota stabila apvienība, kura radīta nolūkā kopīgi izdarīt noziedzīgus nodarījumus vai smagu vai sevišķi smagu noziegumu un kuras dalībnieki, saskaņā ar iepriekšējo vienošanos, savstarpēji sadalījuši pienākumus. Tiesas kolēģija uzskata, ka starp apsūdzētajiem nebija radīta stabila apvienība noziedzīgu nodarījumu izdarīšanā, bet starp viņiem pastāvēja noruna viena konkrēta nozieguma izdarīšanā, ko nevar vērtēt kā stabilu apvienību, kuru varētu kvalificēt kā organizētu grupu Krimināllikuma izpratnē. Tiesas kolēģija visas apsūdzēto darbības kvalificē kā noziedzīga nodarījuma izpildītājus, tā dalībniekus, kad pastāv vienošanās par konkrēta noziedzīga nodarījuma līdzpildīšanu. Viena konkrēta nozieguma izdarīšanu nevar vērtēt kā stabilu apvienību. Tiesas kolēģija uzskata, ka, ja būtu pastāvējusi organizēta grupa cilvēku tirdzniecībai, tad pēc cietušo G. U. un M. Z.

aizbēgšanas no bordeļa Spānijā, viņi būtu darbojušies arī tālāk, lai sasniegtu mērķi – iegūt mantisku labumu arī turpmāk, vecot meiteņu nosūtīšanu pret viņu gribu strādāt seksuālo pakalpojumu sniegšanas jomā, taču tādi pierādījumi lietā nav iegūti ne pirmstiesas izmeklēšanā, ne tiesā.»

Apelācijas instances tiesa, skatot lietu sakarā ar prokurora apelācijas protestu, atzīmēja, ka pirmās instances tiesa par organizētās grupas galveno kritēriju nepareizi nosaukusi tās stabilitāti, jo no organizētās grupas pazīmēm norāde uz tās stabilitāti ir izslēgta. Tajā pašā laikā, noraidot prokurora protestā izteikto lūgumu par apsūdzētajiem inkriminētā nozieguma kvalificēšanu saskaņā ar Krimināllikuma 154¹. panta trešo daļu, spriedumā norādīts: «Palāta uzskata, ka nav pamata vērtēt apsūdzēto darbības kā izdarītas organizētā grupā, jo starp grupas dalībniekiem nebija striktas pienākumu sadales, kas norādītu, ka ir izveidots īpašs noziedzīgs grupējums. Minētā iemesla dēļ palāta atzīst, ka apsūdzētajiem no apsūdzības pareizi izslēgta kvalificējoša pazīme – organizēta grupa.»³¹

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments apelācijas instances tiesas nolēmumu daļā par U. B., V. P. un I. V. nodarījuma kvalifikāciju atcēla un nosūtīja lietu jaunai iztiesāšanai apelācijas instances tiesai, tiesas apgalvojumu, ka noziegums nav izdarīts organizētā grupā, atzīstot par esošu pretrunā ar lietā konstatētajiem faktiskajiem apstākļiem. Par Krimināllikuma 21. pantam neatbilstošu tika atzīts zemāko instanču tiesu secinājums, ka viena konkrēta nozieguma izdarīšanu nevarot vērtēt kā organizētu grupu, jo likumdevējs šajā normā norādījis, ka, «lai atzītu smaga vai sevišķi smaga nozieguma izdarīšanu organizētā grupā, nav jāizdara vairāki šādi noziegumi, bet pietiek jau ar vienu smagu vai sevišķi smagu noziegumu». Senāts tāpat atzina, ka likums neparedz tādu jēdzienu kā «striktā pienākumu sadale», savukārt par pierādītu atzītā noziedzīgā nodarījuma aprakstu un krimināllietas materiāliem starp šajā lietā apsūdzētajiem un personu, pret kuru lieta izdalīta, ir pastāvējusi iepriekšēja vienošanās par kopīgi izdarāmo noziedzīgo nodarījumu, kā arī katrs grupas dalībnieks ir pildījis noteiktus pienākumus, grupas dalībnieki ir bijuši informēti viens par otra esamību un zinājuši, kādus pienākumus veic pārējie grupas dalībnieki, un visi darbojušies kopēja mērķa sasniegšanai.³²

Un nobeigumā nedaudz par sodu noteikšanas praksi lietās par cilvēku tirdzniecības noziegumiem, kuri ir klasificēti kā smagi noziegumi jau pamatsastāvā un kā smagi vai sevišķi smagi, ja ir kvalificējošas pazīmes, un par kuru izdarīšanu likumdevējs ir paredzējis visai bargus sodus, kas atbilst Latvijai saistošā Eiropas Savienības 2002. gada 19. jūlija Pamatlēmumā par cilvēku tirdzniecības apkarošanu noteiktajam, ka sodiem jābūt efektīviem, tādiem, lai noziedzniekiem nerastos vēlēšanās atkārtot šos cilvēku tirdzniecības noziegumus, sodam jābūt proporcionālam cietušā pārdzīvotajam un nodarītajam kaitējumam.³³

Kā liecina Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta un Judikatūras nodaļas 2006. gadā veiktā tiesu prakses apkopojuma lietās par cilvēku tirdzniecību un personu nosūtīšanu seksuālai izmantošanai rezultāti, no 74 personām, kuras ir notiesātas par Krimināllikuma 154¹. un 165¹. pantā paredzēto noziegumu izdarīšanu, 2 personas notiesātas ar naudas sodu, 26 personām piespriesta brīvības atņemšana un 46 personām piespriesta brīvības atņemšana nosacīti. 27 personām jeb 36% apsūdzēto piemēroti Krimināllikuma 49. panta noteikumi.³⁴

Arī šajā apkopojumā secināts, ka noteiktais sods ne vienmēr ir adekvāts izdarītā nozieguma raksturam, nodarītajam kaitējumam un vainīgā personībai, nereti kļūdaini tiek izvērtēti atbildību mīkstinošie un pastiprinošie apstākļi, konstatējami gadījumi, kad, nosakot sodu, nav ievēroti Krimināllikuma 46., 49. un 55. panta noteikumi. Lai pamatotu šādu secinājumu, minēšu dažus piemērus.

Piemēram, pirmās instances tiesa, nosakot sodu D. S. par Krimināllikuma 165¹. panta trešajā daļā paredzētā sevišķi smagā nozieguma izdarīšanu, atzina par iespējamu piemērot viņai Krimināllikuma 49. un 55. panta noteikumus, proti, noteikt vieglāku sodu nekā likumā paredzētais sods un notiesāt nosacīti. Pamatojums – konstatēti vairāki atbildību mīkstinoši apstākļi – 1) izdarītā nožēla, 2) noziegumu izdarīja, būdama grūtniece, 3) ir pastāvīga dzīvesvieta un darba vieta, 4) apgādībā mazgadīgs bērns, un nav konstatēti atbildību pastiprinoši apstākļi. Būtībā, katrs šeit par atbildību mīkstinošu atzītais apstākļis ir vērtējams kritiski, jo dzīvesvietas un darba vietas esamība, kā arī apgādībā esošais mazgadīgais bērns ir personību raksturojoši dati, ko tiesa ņem vērā, nosakot sodu, taču tie nevar mīkstināt atbildību; tiesas nolēmumā nav nekādu norāžu, ka D. S. grūtniecība jebkādā mērā būtu ietekmējusi viņas vēlmi un motivāciju izdarīt noziegumu; D. S. savu vainu atzina daļēji, lai arī pareizāk būtu teikt, ka neatzina vispār. Te vietā atgādināt Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta norādīto krimināllietā A. B. apsūdzībā, ka apelācijas instances tiesa ir nepareizi piemērojusi Krimināllikuma 47. panta pirmās daļas 1. punktu, norādot uz vaļširdīgu atzišanos un izdarītā nožēlošanu. Senāta Krimināllietu departaments savā nolēmumā uzsvēra, ka saskaņā ar šo normu par atbildību mīkstinošu apstākli atzīstams apstākļis, ja noziedzīgā nodarījuma izdarītājs pieteicies par vainīgu, vaļširdīgi atzinies un nožēlojis izdarīto, proti, ka «šo atbildību mīkstinošo apstākli veido visu triju likumā norādīto darbību kopums», kā arī norādīja, ka «Krimināllikuma 47. panta pirmās daļas 1. punkta nepareiza piemērošana ir saistīta arī ar Krimināllikuma 46. panta otrās daļas un 35. panta otrās daļas nepareizu piemērošanu».³⁵ Savukārt atkārtota personu nosūtīšana seksuālai izmantošanai par atbildību pastiprinošu apstākli nav atzīta, lai arī konstatēts, ka apsūdzētie šajā lietā personu nosūtījuši dažādos laikos.

Nosakot sodu J. E. I. un B. G., kuri notiesāti par Krimināllikuma 154¹. panta trešajā daļā un 165¹. panta trešajā daļā paredzēto noziegumu izdarīšanu, tiesa par abu apsūdzēto atbildību mīkstinošiem apstākļiem atzina vainas daļēju atzišanos un to, ka viņu darbību rezultātā nav iestājušās smagas sekas. Pēc tiesas ieskata, B. G. atbildību mīkstina arī tas, ka viņas apgādībā ir mazgadīgs bērns, savukārt par J. E. I. atbildību mīkstinošu apstākli tika atzīts tas, ka viņš slimo ar smagu slimību. Arī šajā gadījumā jāsecina, ka pēc būtības neviens no minētajiem apstākļiem nav attiecināms uz atbildību mīkstinošiem un ka Krimināllikuma 49. panta noteikumi piemēroti nepamatoti, it īpaši ņemot vērā, ka cilvēku tirdzniecības noziegumi tika veikti atkārtoti, ko tiesa par atbildību pastiprinošu apstākli neatzina.³⁶

Vispār šādi secinājumi nav oriģināli, jo tie raksturīgi soda noteikšanai arī citu kategoriju krimināllietās, par ko esmu rakstījis jau iepriekš.³⁷

Atsauces un piezīmes

- ¹ Bībele. Vecās un Jaunās Derības Svētie Raksti. Latvijas Bībeles biedrība. Rīga: [B. i.],[B. G.]. 45. lpp.
- ² *Kalniņš, V.* Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. Feodālisma un topošā kapitālisma laikmets XI–XIX gs. Rīga: Zvaigzne, 1972, 147.–158. lpp.
- ³ Turpat, 12.–13. lpp.
- ⁴ Līgotņu Jēkabs. Latviešu literatūras vēsture. Rīga: [B. i.], 1908, 46. lpp.
- ⁵ *Kalniņš, V.* Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. Feodālisma un topošā kapitālisma laikmets XI–XIX gs. Rīga: Zvaigzne, 1972, 25.–26. lpp.
- ⁶ Sodū likumi par krimināliem un pārmācīšanas sodiem. Rīga: Dienas Lapas apgāds, 1894.
- ⁷ 1903. gada 22. marta Sodū likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem par Sodū likumu piemērošanu Latvijā. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1935.
- ⁸ Sodū likums. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1936.
- ⁹ KPFSR kriminālkodekss. Ar grozījumiem līdz 1944. gada 15. aprīlim. Oficiāls teksts ar pielikumiem un sistematizētiem materiāliem pantu kārtībā. Maskava: PSRS Tieslietu Tautas komisariāta Juridiskā izdevniecība, 1944.

- ¹⁰ Latvijas kriminālkodekss un komentāri pie atsevišķiem pantiem. Rīga: SIA «TIC», 1997.
- ¹¹ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. g. 8. jūlijs, Nr. 199.
- ¹² Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums. 1. sēj. (Pirmā daļa). Universālie līgumi. Apvienotās Nācijas: Ņujorka un Ženēva, 1994, 233.–241. lpp.
- ¹³ Eiropas Padomes Ministru komitejas 2000. gada 19. maija Rekomendācija dalībvalstīm R (2000) 11 «Par cilvēku tirdzniecību seksuālās izmantošanas nolūkā» un tās paskaidrojošais memorands: EP rekomendācija. Pieejams: [http://www.coedriga.lv/tulkojumi/MKRek/R11\(2000\).htm](http://www.coedriga.lv/tulkojumi/MKRek/R11(2000).htm).
- ¹⁴ Eiropas Savienības Padomes Vienotā rīcības programma Nr. 97/154/JHA, kas tika pieņemta, pamatojoties uz Līguma par Eiropas Savienības izveidi K.3. pantu par cilvēku tirdzniecības un bērnu seksuālās izmantošanas apkarošanu.
- ¹⁵ Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. g. 1. jūnijs, Nr. 197/200.
- ¹⁶ Par Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvenciju pret transnacionālo organizēto noziedzību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. g. 6. jūnijs, Nr. 87.
- ¹⁷ *Latvijas Vēstnesis*, 2004. g. 28. aprīlis.
- ¹⁸ Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. g. 9. maijs, Nr. 69.
- ¹⁹ Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. g. 28. decembris, Nr. 208.
- ²⁰ Zengales apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2006. gada 19. jūlija spriedums lietā Nr. K06-71/06.
- ²¹ Latgales apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2003. gada 4. novembra spriedums lietā Nr. K03-164/03.
- ²² Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2005. gada 15. aprīļa spriedums lietā Nr. K04-308/05-4.
- ²³ Augstākā tiesa ierosina grozījumus Krimināllikumā. *Jurista Vārds*, 2007. g. 27. marts, Nr. 13.
- ²⁴ *Krastiņš, U.* Mantisko nodarījumu teorētiski praktiski kvalifikācijas jautājumi. *Jurista Vārds*, 2005. g. 29. novembris, Nr. 45.
- ²⁵ Turpat.
- ²⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2006. gada 12. janvāra lēmums lietā Nr. SKK-01-0020/06.
- ²⁷ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2005. gada 15. aprīļa spriedums lietā Nr. K04-308/05-4.
- ²⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Kriminālietu tiesu palātas 2006. gada 8. marta spriedums lietā Nr. PAK-231.
- ²⁹ Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. g. 9. maijs, Nr. 69.
- ³⁰ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2006. gada 11. janvāra spriedums lietā Nr. K04-203/06-4.
- ³¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Kriminālietu tiesu palātas 2006. gada 18. septembra spriedums lietā Nr. PAK-213.
- ³² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2007. gada 9. februāra lēmums lietā Nr. SKK-4/2007.
- ³³ Council framework decision on combating im human beings (2002/629/TI). Pieejams: <http://www.ttc.lc/index.php?id+58&dirid+443>.
- ³⁴ Augstākā tiesa ierosina grozījumus Krimināllikumā. *Jurista Vārds*, 2007. g. 27. marts, Nr. 13.
- ³⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2007. gada 18. janvāra lēmums lietā Nr. SKK-35.
- ³⁶ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2005. gada 15. aprīļa spriedums lietā Nr. K04-308/05-4.
- ³⁷ Sk. *Liholaja, V.* Soda noteikšanas principi: likums un prakse. *Jurista Vārds*, 2006. g. 12. decembris, Nr. 49; 19. decembris, Nr. 50; *Liholaja, V.* Komentāri par Latvijas tiesu praksi krimināllietās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.

ASPECTS OF CRIMINAL LAW IN HUMAN TRAFFICKING: INTERNATIONAL AND NATIONAL EXPERIENCE

History tells us that various kinds of human exploitation are nothing new. Latvia has not escaped the process, either. It might seem interesting to travel through history in reviewing human exploitation, but for the purpose of brevity, I shall only note that crimes against specific individuals date back to biblical times – crimes that would be defined as human trafficking today. The Bible tells us that «when the Midianite merchants came by, his brothers pulled Joseph up out of the cistern and sold him for twenty shekels of silver to the Ishmaelites, who took him to Egypt.»¹

Latvian history includes processes quite similar to slavery. Indeed, indentured servants were also known as «indentured slaves», because they belonged to their lord.² Similarly, no rights whatsoever rested with people who were enslaved as prisoners of war or as debtors who became so-called debt slaves.³

Farmers were regularly bought and sold in feudal Latvia. They could be presented as a gift or used as collateral. A Baltic German clergyman, August von Hupel, produced a much-quoted description of this system: «Workers and their children are sometimes sold or traded for other property – horses, dogs, pipe bowls, etc. People here are not as expensive as Negroes from the African colonies. An unmarried man is bought for 30 to 50 roubles. If he has a skill as a cook, tailor, etc., he can cost as much as 100 roubles. The same amount is paid for his family (parents and children). A servant woman seldom costs more than 10 roubles, a child usually costs around 4 roubles.»⁴

Students of government and the law have also found Medieval marriage traditions such as removing the bride from her family home or in secret, which could be compared to the modern-day understanding of human trafficking.⁵

The first criminal laws related to human trafficking in the Russian Empire appeared in a punitive code which was approved in 1845.⁶ These laws were in effect in the Baltic regions of the empire. Kidnapping of a married woman became unlawful. Kidnapping was defined as the forced removal of a woman with the intention of raping her. The law also prohibited the stealing of a woman to force her to marry her abductor or any other person.

The law was updated in 1903.⁷ There were now more extensive rules related to human morality. There was legal liability for what is known today as pimping and for forcing a woman to engage in immoral activities. For the first time, there were prohibitions against what we would recognise as human trafficking today – forcing a person under the age of 21 to go abroad to work as a prostitute. The citizens of the empire were forbidden from selling or handing anyone over to slavery or imprisonment. The purchase and sale of Negroes and the kidnapping of women for immoral purposes were also prohibited.

Similar regulations were included in Latvia's own Punitive Law of 1933.⁸ Section 506.1 spoke to getting a woman under the age of 21 to leave Latvia or another country for immoral purposes. This was comparable to Section 165¹ of the current Criminal Law, which spoke to sending another person to another location for sexual

exploitation. Section 506.2 of the Punitive Law was comparable to Section 154¹ of the Criminal Law. These spoke to human trafficking, i.e., the use of violence, punishable threats, fraud, malicious misuse of power over a woman, or the taking advantage of a woman's helplessness or dependency upon the guilty party.

In order codifications that were in force in Latvia – the Soviet Russian Criminal Code of 1926⁹ and the Criminal Code of the Latvian SSR of 1961, which later became the Latvian Criminal Code¹⁰ – there was no criminal liability for crimes in the area of human trafficking. The new Criminal Law did not initially speak to such crimes either.¹¹

After this brief historical review, we must consider the fact that human trafficking is a crime with international elements. This requires a brief review of international legal acts and documents to which Latvia is party – ones which led to the introduction of criminal liability for this crime into Latvian law. This occurred in two stages, and that helps to explain a few shortcomings in the way in which the process is regulated. The concept of «human trafficking» appears in the United Nations Convention of 2 December 1949 for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others. The convention has been in force in Latvia since 13 July 1992.¹² Article 1 of the convention states the following:

«The Parties to the present Convention agree to punish any person who, to gratify the passions of another:

- (1) Procures, entices or leads away, for purposes of prostitution, another person, even with the consent of that person;
- (2) Exploits the prostitution of another person, even with the consent of that person.»

A similar but more extensive definition can be found in other international documents such as Recommendation No. R (2000) 11 of the Council of Europe's Committee of Ministers to member states on action against trafficking in human beings for the purpose of sexual exploitation. It says this: «Trafficking in human beings for the purpose of sexual exploitation includes the procurement by one or more natural or legal persons and/or the organisation of the exploitation and/or transport or migration – legal or illegal – of persons, even with their consent, for the purpose of their sexual exploitation, *inter alia* by means of coercion, in particular violence or threats, deceit, abuse of authority or of a position of vulnerability.»¹³

On 12 February 1999, the European Commission wrote in its annual progress report on Latvia's readiness to accede to the European Union that «some important aspects of the *acquis* still remain to be covered, such as that concerned with the trafficking in human beings.» The fact was that Latvia's Criminal Law did not include norms that would be in line with the definition of human trafficking that was enshrined in the European Council's Joint Action 97/154/HJA of 24 February 1997.¹⁴ That definition said that human trafficking is «any behaviour which facilitates the entry into, transit through, residence in or exit from the territory of a Member State for gainful purposes with a view to the sexual exploitation or abuse of the adults or children involved.» On 18 May 2000, Latvia's Parliament amended the Criminal Law to add Section 165¹ to specify criminal liability for a person who sends another person to a foreign country for purposes of sexual exploitation, speaking in particular to committing this deed for the purpose of enrichment and to involving a minor in the process. Section 165² of the law says that sending someone abroad is construed as any action that encourages legal or illegal departure from the state, entry into the state, transit through or residence in a foreign state. This shows that these new elements in the Criminal Law essentially specified liability for human trafficking in accordance with the understanding of the aforementioned European Union, as expressed between

1997 and 1999. The Latvian definitions are, in content, narrower than the UN Convention of 2 December 1949 and the Council of Europe's recommendations of 19 May 2000. Sanctions were applied only to a few of the activities that relate to human trafficking, limiting criminal liability, moreover, in those cases when an individual is sent abroad with his or her own agreement.

The Criminal Law was supplemented once again on 25 April 2002, this time to introduce Section 154¹ and Section 154², (2 x 154? varbut 165?) which define «human trafficking» as «the recruitment, conveyance, transfer, concealment or reception of persons for the purpose of exploitation, committed by using violence or threats or by means of fraud, or by taking advantage of the dependence of the person on the offender or of his or her state of helplessness, or by the giving or obtaining of material benefits or benefits of another nature in order to procure the consent of such person, upon which the victim is dependent.»¹⁵ This was done to satisfy the requirements of yet another international document. On 13 December 2000, in Palermo, the United Nations signed a convention against transnational organised crime.¹⁶ It contained a «Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children.»¹⁷ Initially liability for human trafficking was specified only for those cases which involved a foreign country, but on 16 December 2004, this rule was excluded with good reason.¹⁸ The same should be done in Section 165¹ of the Criminal Law, because practice shows that people are sometimes sent to another location in Latvia for the purpose of sexual exploitation. This is classified as pimping – involving someone in prostitution or forcing that person to do so. Criminal law in Latvia at this time does not allow such processes to be classified as human trafficking.

All of this allows us to conclude that from the perspective of international law, the crimes cited in Sections 154¹ and 165¹ of the Criminal Law can be objectively classified as human trafficking. The latter of these articles criminalizes one aspect therein. Unlike Section 154¹, it includes the idea that the submission of an individual to sexual misuse or exploitation is human trafficking even if that happens with the individual's agreement. The second difference is that Section 165¹ speaks only to sexual exploitation, while Section 154¹ says that the crime does not necessarily have to involve prostitution or other forms of sexual exploitation – it can also involve forced labour, enslavement or other, similar issues (debt slavery, indentured servitude or any other way of forcing one person to become dependent upon another). The section of the law also speaks to the unlawful use of an individual's tissue or bodily organs. It has to be said, however, that legal practice in Latvia has so far involved only the sexual exploitation of individuals – forcing people to provide sexual services in return for payment.

If we consider the way in which human trafficking is regulated in international law and Latvian law, we find that the norms enshrined in our Criminal Law are in line with those which are included in the international legal acts to which Latvia is party. Sanctions for violating the norms are also comparable. It might be noted, too, that liability for crimes related to human trafficking is regulated far more thoroughly in Latvia than is the case in many foreign countries. That does not, however, mean that the two norms which we are analysing here are perfect and cannot be improved further. I shall look at specific examples of criminal cases which were heard by Latvian courts between 2002 and 2006, and then I shall make several proposals as to what can be done to improve the system.

First of all, there must be a review of rules concerning liability for human trafficking when it involves juveniles or minors. Norms in this regard are currently included both in Section 154¹ and Section 165¹ of the law. When the Criminal Law had only one norm to specify liability for sending someone to provide sexual services with the agreement of that person, there was stricter liability if this involved a juvenile

or minor. The second and third paragraphs of 165¹ were both logical and necessary. Once Section 154¹ was approved, however, the text lost all meaning. That is because Section 154^{2.2} of the Criminal Law now says that the recruitment, conveyance, transfer, concealment or reception of persons for the purpose of exploitation is human trafficking irrespective of whether it involves the aforementioned process of violence, threats, fraud or other exploitation.

This means that when someone who has not reached the age of 18 is conveyed for the purpose of sexual exploitation, that is human trafficking in accordance with Section 154¹ of the Criminal Law, irrespective of whether the person has agreed with the process. The seriousness of the offence is based on the norms in the second and third part of Section 154¹, which speaks to the age of the victim. This is an issue that has been discussed before, and there have been court cases which show that the seriousness of the crime can be misinterpreted. Section 154¹ of the Criminal Law has been in force since May 23, 2002, but there were a number of cases in 2004, 2005 and 2006 in which criminal cases related to the willing conveyance of a juvenile for sexual exploitation in another country were incorrectly classified in accordance with Section 165¹ of the Criminal Law. This happened twice at the Riga Regional Court, once at the Latgale Regional Court, and once at the Zemgale Regional Court.

Thus, for instance, three people identified in court records as A.R., J.N. and M.B. were convicted of conveying individuals, some of them juveniles, to other countries for the purpose of sexual exploitation, doing so with the agreement of the individuals. The court classified the crime in accordance with Section 165^{1.2} of the Criminal Law, ruling that on December 16, 2000, A.R. and M.B. sent the juvenile M.A. to Germany for the purpose of sexual exploitation, while on April 13, 2003, M.B. and J.N. sent the juvenile L.S. to Spain for the same purpose. The episode involving M.A. was classified correctly in accordance with Section 165^{1.2} of the Criminal Law, while the case involving L.S. should have been classified in accordance with the human trafficking norms stated in Section 154^{1.2}, as the norm had been in force since May 23, 2002.¹⁹

It has also become clear in the last few years that Sections 154¹ and 165¹ must be amended to add several new norms that would make it possible to ensure a correct legal assessment of the offence that has been committed so that appropriate sanctions can be implemented. Specifically, the law must speak to what happens when the offence is committed repeatedly and to what are the results when the offence is committed against several individuals in a single crime.

Case law shows that people who engage in human trafficking seldom are involved with just one single individual who is sent off for the purpose of sexual exploitation. There was one organised group which sent 18 women to Germany.²⁰ Another organised group sent 14 women to Finland – some of them repeatedly.²¹ These are not the only examples of this. The law currently does not speak to cases in which the offence has been committed repeatedly. Section 48.1 of the Criminal Law says that this can be taken to be an aggravating circumstance, but the fact is that this is seldom done by the courts.

I also feel that the law should state that when someone is sent to another country for the purpose of sexual exploitation with that individual's agreement, an aggravated circumstance is the commission of the offence by an organised group, or a group of individuals who have agreed to do so, just as is the case with human trafficking. These crimes are hardly ever committed by a single individual. Groups of people undertake different obligations. Some find the persons in Latvia who are to be sent abroad, others pick them up in the country of destination and bring them to the place where sexual services are to be performed. This is not always an organised group in the sense of the law. Quite often those who are prosecuting the relevant crimes cannot

correctly identify such a group, and when the rules of Section 165¹ which speak to the commission of the offence by a group of people who have agreed in advance to do so, this is not always recognised as an aggravating circumstance.

Court practice shows how important it would be to supplement Sections 154¹ and 165¹ with norms to specify these aggravating circumstances. The Supreme Court has proposed such amendments to the two sections, and one can only hope that the Legal Affairs Commission of Parliament, which has received the proposals, will act on them.²²

It is also well known that the proper legal assessment of a criminal offence largely depends on whether the relevant legal norms are interpreted correctly. Much can be said about this, but I shall focus on one particular issue – human trafficking by an organised group.

Analysis of case law shows that there are many criminal cases in which the charge of human trafficking by an organised group has not been filed because not everyone in the group has been identified, or because there is no thorough information about the circumstances under which the people came together, separated and divided up their duties.

Here I must agree with Professor Uldis Krastiņš, who has argued that the requirements for defining an organised group are simply too strict in this regard. Krastiņš notes that when it comes to human trafficking, the crime often involves people who live abroad and are, therefore, quite difficult to identify. The commission of the criminal offence, moreover, is more or less impossible without the involvement of such people, and so it should not be necessary to identify all of the participants before charges related to an organised group can be filed.²³

In analysing the issue, Krastiņš has pointed to an idea which has been expressed in legal theory and accepted in court practice – that «evidence of an agreement to commit a criminal offence in a group can include a spoken agreement, as well as harmonised activities when the criminal offence is committed.» The author goes on to argue that «because these individuals are operating abroad, the distribution of duties in the intended criminal offence does not occur in the traditional way – when all of the participants in the organised group gather together at a specific place and time.» Furthermore, «the fact that participants in the group are abroad largely determines the fact that there are serious difficulties in pre-trial procedures in terms of arresting people who are abroad and identifying such people precisely.»²⁴

I believe that if we take into account the requirements of the law, but also the ideas that have been expressed in criminal law theory and practice, then we must conclude that in determining whether a criminal offence has been committed by an organised group, it must be ascertained that the group is made up of at least three people who have agreed to divide up duties. What is more, the Department of Criminal Cases of the Supreme Court Senate has ruled that evidence of an agreement to commit an offence jointly and to divide up responsibilities in the process can rest upon the harmonised activities of the individuals.²⁵ An organised group can be established to commit just one serious or particularly serious offence. The conclusion that the offence has been committed by an organised group cannot be influenced by the fact that not all members of the group took part in a single discussion of the intended criminal offence, nor that it is not possible to find precise information about the identity of members of the group who are abroad so that they can be brought to justice. It is of key importance to determine that each participant in the group has understood that he or she is not operating alone, that there are others who are doing things in pursuit of the criminal offence which they are all committing together.

It must be added here that analogical conclusions can be drawn from court rulings on whether an organised group has or has not existed. The Department of Criminal

Cases of the Riga Regional Court, for instance, looked at charges involving people identified as J.E.I., B.G. and A.K. At issue was whether they formed an organised group, and the court said this in its ruling: «The department feels that the participants in the organised group were informed of each other's existence, knew what other participants in the group were doing, and understood that the actions of each member of the group were all aimed at the single joint goal of sending women to Finland for purposes of sexual exploitation and earning a profit by doing so. (...) The department believes that if an offence is to be classified as having been committed by an organised group, it is not necessary to determine that at least three persons have come together and personally seen each other, that they have all been present for the discussion of the distribution of responsibilities, or that they have all been together in the commission of the criminal offence. It is, however, necessary to find that the group is made up of at least three persons and that each participant in the group knows that there are other persons in the group and that the others are doing things that will facilitate the commission of the joint crime. It must also be determined that the participants in the group are informed of the type of crime that is being committed and that each individual understands and engages in his or her activities in the chain of joint activities so that the criminal offence is committed.»²⁶

A similar conclusion can be drawn in a ruling handed down by the Department of Criminal Cases of the Supreme Court in a case involving T.L. and O.L.: «The fact that all of the members of a criminal group had not spoken directly to one another so as to reach agreement on the conditions under which the criminal offence would be conducted, as well as the fact that investigators have not determined precisely the identity of participants in the criminal group who are abroad – these are not of fundamental importance in ruling on the case, because during the court investigation, it was convincingly found that each of the members of the aforementioned group was informed of how the crime was to be committed, and each individual member conducted his or her duties in the chain of activities whilst understanding that there were other people who were doing the jobs that were entrusted to them so as to facilitate the overall criminal offence.»²⁷

All of this, however, is probably of little use if those who are applying the law are unaware of the amendments that have been made to the law, have forgotten about those amendments, or have not properly monitored court practice. There is no other way, really, to explain why it is that even in 2006, prosecutors and courts were still making reference to stability as an indicator of an organised group – a concept which was excluded from Section 21 of the Criminal Law long ago, in April 2002.²⁸ Neither can one understand why a defence attorney has in all seriousness asked that because of the absence of this, the charge of having committed a criminal offence in an organised group be eliminated from the totality of charges. This author has found no fewer than six cases of this kind from 2005 and 2006. I shall mention one court ruling.²⁹ Nearly a whole page in the ruling is devoted to a discussion about why a group of four people did not appear to be stable and that the charge of taking part in an organised group should, therefore, be eliminated from all charges.

The case involved U.B., V.P. and I.V. Prosecutors had charged these three individuals under the auspices of Section 154^{1.3} of the Criminal Law, but the court reclassified the charges to Section 154^{1.2} of the law, arguing that there was not enough evidence to charge the individuals with being part of a criminal group in accordance with Section 21 of the Criminal Law: «Section 21 of the Criminal Law states that an organised group is a stable group of more than two individuals, created for the purpose of acting together so as to commit a criminal offence or a serious or particularly serious criminal offence, ones in which participants reach agreement in advance on

how duties are to be divided up. This court finds that there was no stable structure among the defendants aimed at committing a criminal offence. Instead, they had agreed to commit a single crime. This cannot be seen as a stable structure that could be classified as an organised group in the understanding of the Criminal Law. The court finds that all of the defendants committed a criminal offence and had agreed in advance to commit the said offence together. The commission of a single crime cannot be classified as a stable structure. This court believes that if there had been an organised group for human trafficking, then after the victims G.U. and M.Z. fled the bordello in Spain, it would have continued to operate so as to achieve the goal of continuing to gain material benefits by sending girls against their own will to provide sexual services. No such evidence was found in pre-trial investigation or during the trial.»

Prosecutors appealed the ruling, and the appellate court found that the lower court had been wrong in using stability as the main criterion for defining an organised group, because the law no longer permitted this. The court also, however, overruled the request from prosecutors to return to Section 154¹.3 of the Criminal Law as the basis for the charges: «This court believes that there is no reason to rule on whether the activities of the defendants were performed in an organised group, because the members of the group did not strictly divide up their duties, which would indicate that a special criminal group had been established. For this reason, the court finds that it was correct to eliminate the concept of an organised group from the charges that were filed against the defendants.»³⁰

The Department of Criminal Cases of the Supreme Court Senate, for its part, overturned the appellate court's ruling on how the offence of U.B., V.P. and I.V. was classified, ordering the appellate court to rehear the case on the basis of the fact that the initial claim that the criminal offence was not committed by an organised group was not in line with the determined facts of the case. The higher court ruled that lower court rulings to the effect that a single crime cannot be seen as evidence that an organised group has been established were not in line with Section 21 of the Criminal Law, because the law stated that one serious or particularly serious criminal offence was enough to declare that the crime had been committed by an organised group. The Senate also rejected the idea that the law called for any «strict separation of duties», finding that in this particular case, the people who had been charged had agreed to commit a crime, each had done his or her job, each had been aware of the others, each had known what others were doing, and all had worked together in pursuit of the relevant goal.³¹

In conclusion, let me offer a few thoughts about how sentences are determined for people who have been found guilty of human trafficking. Human trafficking is automatically classified as a serious crime, but it can be declared a particularly serious crime if there are exacerbating circumstances for which the legislature has approved strict sanctions. The European Union's framework decision on combating trafficking in human beings, which was approved on 19 July 1992, says that sentences must be such that criminals lose the desire to commit the crime of human trafficking again. The sentences must also be proportional to the victim's experiences and the harm that has been caused.³²

In 2006, the Department of Criminal Cases and the Department of Case Law of the Latvian Supreme Court conducted a study of court practice in relation to human trafficking and the dispatching of people to provide sexual services. It was found that of 74 people who had been convicted under the terms of Section 154¹ and Section 165¹ of the Criminal Law, two had been sentenced to pay a fine, 26 were sent to prison, and 46 were given suspended prison sentences. The requirements of Section 49 of the Criminal Law were applied to 27 people, or 36% of the accused.³³

The study found that the sentence was not always adequate to the crime, the criminal and the suffering of the victim. Aggravating and mitigating factors were not always taken into full account, and there were times in which courts had ignored the terms of Sections 46, 49 and 55 of the Criminal Law in determining the sentence. Here are a few examples.

In one case, the first court found D.S. guilty of having committed a particularly serious crime in accordance with Section 165^{1.3} of the Criminal Law and ruled that Sections 49 and 55 of the Criminal Law could be applied in sentencing the individual to a lighter punishment than was provided for by law and then suspending the sentence altogether. The court found several mitigating circumstances – the defendant regretted the crime, she had been pregnant when the crime was committed, she had a permanent place of residence and a permanent job, she had a minor child in her care, and there were no aggravating factors in the case. The fact is that this was a poor decision in every respect. The existence of a place of residence and a place of employment, care for a minor child – these are factors which describe the individual, and this is taken into account when a court hands down a sentence, but they are not mitigating factors in terms of the crime that has been committed. There is nothing in the court ruling to suggest that pregnancy in any way affected the decision of D.S. to commit the crime or the reason why she did so. The court ruled that D.S. had admitted to her guilt in part, although in fact it would be more correct to say that she denied it altogether. Here it is worth recalling another case heard by the Department of Criminal Cases of the Supreme Court Senate. This one involved a defendant called A.B., and the higher court ruled that the appellate court had misinterpreted the requirements of Section 47.1.1 of the Criminal Law when pointing to the fact that the defendant had confessed freely to his deeds and had expressed his regret for them. The Senate of the Supreme Court said that «this mitigating factor is shaped by three elements as defined by law», adding that «the failure to apply Section 47.1.1 of the Criminal Law correctly has to do with the failure to implement the requirements of Section 46.2 and Section 35.2 of the Criminal Law).»³⁴ Furthermore, the fact that the defendant had sent people abroad for sexual exploitation on more than one occasion was not recognised as an aggravating factor, even though the lower court had noted that the offence had been committed several times.

Then there were J.E.I. and B.G., who were sentenced under the terms of Section 154^{1.3} and Section 165^{1.3} of the Criminal Law, and in that case the court found as mitigating circumstances the fact that the defendants partly admitted to their guilt and that their activities had not led to any serious consequences. The court also found that B.G.'s guilt was mitigated by the fact that she had a small child. The same was found in terms of J.E.I. because he was deemed to be seriously ill. Once again, neither factor can really be seen as a mitigation of guilt, and the terms of Section 49 of the Criminal Law were applied mistakenly, particularly given that the crime of human trafficking was committed repeatedly. The court did not find that to be an aggravating factor.³⁵

I have not really reinvented the bicycle here. These same problems have occurred in other types of criminal cases about which I have written on other occasions.³⁶

References and Endnotes

¹ Genesis, 37:28.

² *Kalniņš, V.* Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. Feodālisma un topošā kapitālisma laikmets XI-XIX gs. (The History of the State and Law of the Latvian SSR: The Period of Feudalism and Emerging Capitalism, 11th – 19th Century). Rīga: Zvaigzne (1972), pp. 147-158.

³ *Ibid.*, pp. 12-13.

⁴ Līgotņu Jēkabs. *Latviešu literatūras vēsture* (History of Latvian Literature). Rīga (1908), p. 48.

- ⁵ Kalniņš, V., *op. cit.*, pp. 25-26.
- ⁶ Sodū likumi par krimināliem un pārmācīšanas sodiem (Punitive Laws About Criminal and Correctional Sanctions). Rīga: Dienas lapas apgāds (1894).
- ⁷ 1903. gada 22. marta Sodū likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem par Sodū likumu piemērošanu Latvijā (The Punitive Laws of 22 March 1903: Translation With Commentary on the Application of the Punitive Laws in Latvia). Rīga: Valsts tipogrāfija (1935).
- ⁸ Sodū likums (Punitive law). Rīga: Valsts tipogrāfija (1936).
- ⁹ The Criminal Code of the Russian SSR, as amended by April 15, 1944, official text with appendices and systematised materials. Moscow: Soviet People's Commissariat of Justice Publishing House (1944).
- ¹⁰ Latvijas krimināllikums un komentāri pie atsevišķiem pantiem (Latvia's Criminal Law and Comments on Specific Sections Therein). Rīga: SIA TIC (1997).
- ¹¹ Krimināllikums (Criminal Law). *Latvijas Vēstnesis*, No. 199, 8 July 1998.
- ¹² Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums. 1. sējums (Pirmā daļa). Universālie līgumi (Human Rights. Collection of International Treaties. Vol. 1, Section 1. Universal Treaties). New York and Geneva: United Nations (1994), pp 233-241.
- ¹³ For the Latvian text of the recommendation, see [http://www.coedriga.lv/tulkojumi/MKRek/R11\(2000\).htm](http://www.coedriga.lv/tulkojumi/MKRek/R11(2000).htm).
- ¹⁴ See <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l33072.htm>.
- ¹⁵ *Latvijas Vēstnesis*, No. 69, 9 May 2002.
- ¹⁶ *Latvijas Vēstnesis*, No. 87, 6 June 2001.
- ¹⁷ *Latvijas Vēstnesis*, 28 April 2004.
- ¹⁸ *Latvijas Vēstnesis*, No. 208, 28 December 2004.
- ¹⁹ Ruling by the Department of Criminal Cases of the Zemgale Regional Court on Case No. K06-71/06, 19 July 2006.
- ²⁰ Ruling by the Department of Criminal Cases of the Latgale Regional Court on Case No. K03-164/03, 4 November 2003.
- ²¹ Ruling of the Department of Criminal Cases of the Riga Regional Court on Case No. K04-308/05-4, 15 April 2005.
- ²² «Augstākā tiesa ierosina grozījumus Krimināllikumā» (Supreme Court Proposes Amendments to Criminal Law), *Jurista Vārds*, No. 13, 27 March 2007.
- ²³ *Krastiņš, U.* «Mantisko nodarījumu teorētiski praktiski kvalifikācijas jautājumi» (Theoretical and Practical Aspects of Classifying Property Offences), *Jurista Vārds*, No. 45, 29 November 2005.
- ²⁴ *Ibid.*
- ²⁵ Ruling by the Department of Criminal Cases of the Supreme Court Senate on Case No. SKK-01-0020/06, 12 January 2006.
- ²⁶ Ruling by the Department of Criminal Cases of the Riga Regional Court on Case No. K04-308/05-4, 15 April 2005.
- ²⁷ Ruling by the Department of Criminal Cases of the Riga Regional Court on Case No. PAK-231, 8 March 2006.
- ²⁸ Amendments to the Criminal Law, *Latvijas Vēstnesis*, No. 69, 9 May 2002.
- ²⁹ Ruling by the Department of Criminal Cases of the Riga Regional Court on Case No. K04-203/06-4, 11 January 2006.
- ³⁰ Ruling by the Department of Criminal Cases of the Latvian Supreme Court on Case No. PAK-213, 18 September 2006.
- ³¹ Ruling by the Department of Criminal Cases of the Senate of the Latvian Supreme Court on Case No. SKK-4/2007, 9 February 2007.
- ³² See <http://www.ttc.lv/index.php?id+58&dirid+443> for the Latvian translation of the framework decision.
- ³³ «Augstākā tiesa ierosina grozījumus Krimināllikumā» (Supreme Court Proposes Amendments to Criminal Law), *Jurista Vārds*, No. 13, 27 March 2007.
- ³⁴ Ruling by the Department of Criminal Cases of the Senate of the Latvian Supreme Court on Case No. SKK-35, 18 January 2007.
- ³⁵ Ruling of the Department of Criminal Cases of the Riga Regional Court on Case No. K04-308-05-4, 15 April 2005.
- ³⁶ See, e.g., *Liholaja, V.* «Soda noteikšanas principi: likums un prakse» (Sentencing Principles: Law and Practice), *Jurista Vārds*, No. 49, 12 December 2006, and No. 50, 19 December 2006. See also Liholaja, V. Komentāri par Latvijas tiesu praksi krimināllietās (On Latvian Court Practice in Criminal Cases). Rīga: Tiesu namu aģentūra (2006).

KĀDĒĻ IGAUNIJĀ EIROPAS DIREKTĪVU TIESĪBU REGULĒJUMA JURIDISKĀ TEHNIKA NEIZRAISA AIZKAITINĀJUMU?

Ievads

Eiropas direktīvas daudzām Eiropas privāttiesību sistēmām tiek uzskatītas par postmodernu svešinieku to likumdošanas tehnikām. Kopumā direktīvu ieviešana bieži tiek uztverta kā pilnīgi lieka likumdošanas iejaukšanās tajās jomās, kuras atbilstoši nacionālo tiesību tradīcijām tiek atstātas izlemšanai saskaņā ar pušu gribu vai arī tiek neregulētas ar citiem tiesiskiem vai ārpus tiesībām esošiem līdzekļiem. Par citiem kritizējamiem aspektiem uzskata, no vienas puses, direktīvu jēdzienu nenoteiktību un, no otras puses, bieži sastopamo pazīmi – izstiepto, kazuistisko un detalizēto regulējuma juridisko tehniku. Turklāt jāmin direktīvu mainīgums, kas ir neierasts ar tradīcijām bagātajām nacionālajām privāttiesību sistēmām un šajā rakstā tiks dēvēts par elastīgumu. Tādējādi Eiropas direktīvu tiesības, lietojot Guntera Tübnera (*Gunterher Teubner*) aizgūto jēdzienu, bieži darbojas kā «juridisks kaitinātājs» (*legal irritant*).¹

Igaunijā no 1993. līdz 2002. gadam privāttiesību jomā notika radikāla likumu reforma², kura attēlota šajā tabulā.

Pieņemts	Likums	Stājies spēkā
1993-06-09	Lietu tiesību likums	1993-12-01
1994-06-28	Civillikuma vispārīgā daļa	1994-09-01
1994-10-12	Ģimenes tiesību likums	1995-01-01
1995-02-15	Komerctiesību likums (šis likums regulē sabiedrību tiesības)	1995-09-01
1996-05-15	Mantojuma tiesību likums	1997-01-01
2001-09-26	Saistību tiesību likums	2002-07-01
2002-03-27	Civillikuma vispārīgā daļa (jaunā redakcijā)	2002-07-01
2002-03-27	Starptautisko privāttiesību likums	2002-07-01

Reformas gaitā notika dažas, daļēji arī asas, diskusijas³, kas ir pašsaprotamas un sagaidāmas iecerēto reformu laikā. Tomēr ne tik pašsaprotams šajās diskusijās bija kritikas trūkums par iepriekš minētajām Eiropas direktīvu regulējuma juridiskās tehnikas iezīmēm. Apjomīgākajā privāttiesību likumā – Saistību tiesību likumā – direktīvas tika iekļautas pilnīgi bez diskusijām par likuma juridisko tehniku.

Šajā rakstā tiks piedāvāts tiesībvēsturisks mēģinājums skaidrot jautājumu, kādi ir iemesli Igaunijas likumdevēja un Igaunijas tiesību piemērotāju nekritiskumam attiecībā pret tiem regulējuma juridiskās tehnikas risinājumiem, kurus citkārt daudzās Eiropas tiesību sistēmās uzskata par «juridiskiem kaitinātājiem». To veikšu četros soļos, kuros mēģināšu izskaidrot Igaunijas pieredzi saistībā ar

- ģenerālklausulu problēmām;
- detalizētās kazuistikas problēmām;
- regulējuma elastīgumu.

Ģenerālklauzulas

Igaunijā reformas skartajos likumos ģenerālklauzulas un neskaidri jēdzieni tika ierakstīti tāpat – bez lielām pārdomām. Tā, piemēram, Igaunijas Saistību tiesību likumā ir vairākas normas, kuras sava neskaidrā un plašā vēriena dēļ daudziem principiāliem un, pirmkārt, vēsturiski izglītotiem juristiem var šķist kā aizsākums «šausminošiem stāstiem par justīciju».⁴ Piemēram, saskaņā ar Igaunijas Saistību tiesību likumu (5.–7. pants)⁵ sabiedriskā kārtība, labi tikumi, labticība, atbilstība jeb saprātīgums (*reasonableness*) ir ne vien līdzekļi, ar kuriem vērst par labu acīmredzamu kaitējumu konkrētām saistību tiesībām, bet arī vispārēji un visaptveroši saistību tiesību principi.⁶ Pretēji, piemēram, Vācijai, kur jau pirms nacionālsociālisma juristu diskusijās skaidri tika apspriests tā saucamo «labas ticības pantu» politiskais instrumentālisms⁷, Igaunijā trūka ne tikai bridinošu, bet arī slavinošu viedokļu.

Ja saistībā ar šo neskaidro regulējuma juridisko tehniku vēlas vērst skatu Igaunijas privāttiesību vēsturē, ir pamanāms, ka Igaunijas juristi pieraduši pie nenoteiktības Padomju Savienības normatīvajos tiesību aktos. Juridisko jēdzienu nenoteiktība un ievērojamais ģenerālklauzulu skaits sociālistiskajām tiesībām bija raksturīgs no to izveidošanās līdz beigām. Igaunijas likumdevējs šīs tradīcijas nedrošumu diezgan brīvi ienesis jaunajos privāttiesību normatīvajos aktos.

Var gan tikai cerēt, ka plašu ģenerālklauzulu praktiska piemērošana 21. gadsimta Igaunijā novedīs pie tādas tiesību ļaunprātīgas izmantošanas kā, piemēram, 20. gadsimta despotijās (īpaši komunistiskajā Padomju Savienībā un nacionālsociālistiskajā Vācijā).⁸ Stingru un likumiski noteiktu ierobežojumu tam nav. Aizvien nav arī plašu empirisku pētījumu par to, kā ģenerālklauzulas tiek piemērotas praksē. Nejaušas izlases kārtā veiktā augstāko tiesu instanču tiesu prakses izpētē esmu secinājusi, ka ģenerālklauzulas itin maz tiek piemērotas sociālu vai tiesību politikas mērķu sasniegšanai, bet gan daudz biežāk tiek izmantotas par argumentācijas pastiprinātāju jeb palīgu. Tā kā vēl trūkst plaša un detalizēta pētījuma par ģenerālklauzulu praktisku piemērošanu, varu izvirzīt tikai hipotēzi, ka Igaunijā «patveršanās ģenerālklauzulās»⁹ pirmkārt ir sastopama kā juridiski metodiskās nedrošības, respektīvi, slinkuma, sekas.

Kazuistiskā juridiskā regulējuma tehnika

Tā kā Igaunijas juristiem ģenerālklauzulas ir tik vēlamas, varētu domāt, ka direktīvām bieži raksturīgā kazuistiskā detalizētība nemaz nevarētu atbilst Igaunijā valdošajai juridiskajai gaumei. Tomēr, ja tā atbilstu, tas nebūtu nekāds izņēmums. Sarunā ar kādu vācu kolēģi man tika kodolīgi un skaidri atklāts, kā, piemēram, vācu juristi mēdz vērtēt tiesību aktu normas, kas satur detalizētus uzskaitījumus, kuri līdzinās parastam darījuma nosacījumu regulējumam: «Tie esot direktīvu mēsli.» Tomēr ne tikai Vācijas Civillikuma (BGB) «principiālajām tiesību normām»¹⁰ uzticīgajiem vāciešiem nepatīk šāda kazuistiska likumu juridiskā tehnika. Zviedru likumu juridiskā tehnika, piemēram, ļoti atšķiras no BGB. Lai gan arī Zviedrijā likumu normas tiek formulētas ļoti lakoniski, tomēr tās drīzāk ir līdzīgas *Code civil*, nevis BGB normām. Tādējādi nav īpaši jābrīnās, ka Zviedrijā pat ES procesi tiek vadīti tā, lai direktīvu detalizētos sarakstus turētu tālāk no likumiem. Tādēļ Zviedrijā ir cits tiesību avots, proti, tā sauktie valdības sagatavošanās darbi ierosināmiem tiesību aktiem, kurus praksē piemēro tikpat intensīvi vai vēl intensīvāk nekā likumus.

Neraugoties uz atvērtību ģenerālklauzulām un līdz ar to brīvai regulējuma juridiskajai teknikai, Igaunijā nav bijusi ne kritika, ne bažas par direktīvu kazuistisko regulējuma juridisko tehniku. Arī šajā ziņā, no vienas puses, turpina izpausties tuvība sociālistiskajām tiesībām. Piemēram, ne tikai likumos, bet arī citos tā saucamajos normatīvajos aktos sociālistiskajām tiesībām raksturīgā regulējuma juridiskā tehnika

bija ļoti kazuistiska un detalizēta. Un līdzās neskaidrajiem likumiem bija tik daudz šādu detalizētu normatīvo aktu – nolikumu, rīkojumu, direktīvu, augstāko tiesu saistošu skaidrojumu u. tml., ka reālajā tiesību piemērošanā tiem, iespējams, bija pat lielāka nozīme nekā likumiem. Ernsta Frenkela (*Ernst Fraenkel*) jēdzienu «duāla valsts»¹¹, ar kuru viņš apzīmē nacionālsociālistisko valsti, var izmantot arī, runājot par komunistisko valsti. Šajā ziņā tie Igaunijas juristi, kuri savu kvalifikāciju ieguvuši un padziļinājuši padomju laikā, daudz labāk pārvalda kazuistisko regulējuma juridisko tehniku, nekā to varētu sagaidīt, izglītojoties no padomju juridiskās mācību literatūras.

Igaunijā ir vēl viena tradīcija, kuru pēc valstiskās neatkarības atgūšanas labprāt vēlējas atkal atjaunot, un Latvijā tā tika galīgi atjaunota ar atkārtotu Civillikuma pieņemšanu.¹² Šeit ar to domāju starpkaru periodā Baltijas republikās spēkā esošos likumus.¹³ Lai gan Igaunijā izšķirošajā 1940. gada 16. jūnijā¹⁴ bija spēkā tā saucamās 1864. gada Baltijas privāttiesības¹⁵, diskusijās par tiesisko nepārtrauktību daudz vairāk tika apspriests Civillikuma 1936./40. gada projekts. Šo likumprojektu nevarēja pieņemt pirms padomju okupācijas. Kaut arī mazākā mērā nekā Latvijas 1937. gada Civillikumā, tomēr arī Igaunijas likumprojekta pamatā, iespaidojoties no citiem piemēriem, tika liktas Baltijas privāttiesības. Tas saskatāms tieši tajos likumprojekta pantos, kuri satur detalizēti kazuistisku regulējumu, tātad tieši to pazīmi, kas mūs interesē. Nodaļa par servitūtiem uzskatāma par piemēru šādai regulējuma juridiskajai teknikai. Likumiski tiek noteikti ne tikai vispārējie principi par servitūtu sadalījumu, likumīgu apmēru un izbeigšanos, bet arī iespējami precīzi tiek aprakstīti konkrēti servitūtu veidi.¹⁶ Igaunijas likumprojekta sagatavošanas komisijas 1936. gada materiāli apliecina, ka šajos pantos par pamatu ņemtas Baltijas privāttiesības un to regulējuma juridiskā tehnika.¹⁷ Lai sniegtu izpratni par Baltijas privāttiesību regulējuma juridisko tehniku, tiks dots tikai viens piemērs no daudziem līdzīgiem. Runa ir par vienu servitūtu veidu – par tā saucamo koku ciršanas servitūtu:

«Koku ciršanas servitūts.

1156. Koku ciršanas servitūts pastāv tiesībā ņemt kokus no sveša meža, tomēr vienīgi valdošā īpašuma saimniecības vajadzībām, bet ne pārdošanai.

1157. Šas tiesības baudītājs var lietot ne vien malku vai citām vajadzībām noderīgus kokus, bet arī būvkokus, ja tas nav tieši noliegts.

1158. Koku ciršanas servitūta izlietotājs, kuram vispār pienākas taupīt, cik vien iespējams, kalpojošo mežu, var ņemt no tā vajadzīgo daudzumu koku tikai vienam saimniecības gadam, bet ne uzreiz vairākiem gadiem uz priekšu. Bez tam, lai nekaitētu jaunmežam, viņam jāizved nocirstie koki no meža tajā pašā saimniecības gadā.

1159. Igaunijā koku ciršanas servitūtam pakļautā mežā abas puses kokus drīkst cirst un izvest tikai ar saviem spēkiem.

1160. Koku ciršanas servitūta baudītājs var savus nocirstos kokus, ja nav tam pretēja noteikuma vai pretējas paražas, sakraut kalpojošā mežā, līdz viņu izvešanai no tā. Igaunijā izkrāves tiesības drīkst izlietot tikai tad, ja tas ir tieši nolīgts.

1161. Koku ciršanas servitūta baudītājs var cirst kokus tikai tajos kalpojošā meža nogabalos, kurus viņam šim nolūkam norādījis īpašnieks, kurš arvien patur sev tiesību to uzraudzīt. Izņēmumi no šā noteikuma pielaižami tikai pēc atsevišķas norunas.

1162. Ja Igaunijā koku ciršanas servitūts tiek izmantots «līdz pēdējam stumbram», tad kalpojošā meža īpašnieks drīkst izcirst visu mežu un izveidot tur tīrumu vai pļavu. Bet arī šajā gadījumā valdošajā īpašumā no jauna ataugušajiem kokiem atkal var uzlikt servitūtu.»

Izmantojot katram pantam klāt esošās atsaucis, var noskaidrot, ka visas šīs normas nāk no paražu tiesībām, tās, protams, tika ņemtas vērā arī jurisdikcijā. Tām seko vispārīgas normas par koku ciršanas servitūtu, kuras nāk no romiešu tiesībām, un tad vēl atsevišķi «Kurzemes hercogistes īpašie noteikumi par koku ciršanas servitūtu» (1165.–1175. pants). Visi pārējie servitūtu veidi tiek aprakstīti tikpat pamatīgi. Tādēļ nav brīnums, ka Baltijas privāttiesības sastāv no 4600 pantiem.¹⁸

Ne tikai Eiropas direktīvu tiesības, bet pat bēdīgi slavenās 1794. gada Prūsijas vispārējās zemes tiesības atpaliek no šādas kazuistikas. Šis Igaunijas tiesību vēstures jautājums tiek analizēts tādēļ, ka, sagatavojot Igaunijas reformu likumus, vismaz 90. gadu sākumā notika atgriešanās pie pirmskara likumprojekta. Tāpat arī 1993. gada Lietu tiesību likumā ir noteikti ne tikai vispārīgi servitūtu nosacījumi, bet 186.–199. pantā paraugsaraksta veidā¹⁹ ir definēti konkrēti iespējamo servitūtu veidi. Turklāt arī referents savā komentārā ieteica «no projekta izlaist 186.–199. pantu».²⁰

Visa konkrēto servitūtu veidu normatīvo definīciju izsture no 1864. gada Baltijas privāttiesībām līdz 1993. gada Igaunijas Lietu tiesību likumam apzināti tika izklāstīta pagātnes formā. Ar 2003. gada likuma grozījumiem šīs normatīvās definīcijas tika svītrotas no Lietu tiesību likuma. Tādējādi esam nonākuši tieši pie tā punkta, par kuru visbeidzot būtu vēl jārunā.

Normatīvu elastīgums

Kā jau tika minēts, ar jēdzienu «direktīvu tiesību elastīgums» šajā rakstā vispirms tiek saprasts samērā ātrais normu satura mainīgums. Lai gan direktīvu tiesības līdz šim tikai selektīvi iejaucas nacionālajās tiesībās, šādu jomu kļūst aizvien vairāk. Lai izvairītos no apzīmējuma «direktīvu plūdi», dēvējot to tikai par «direktīvu plūsmu», Eiropas direktīvu tiesību iekļaušanās nacionālajās privāttiesību sistēmās sašķoņa vairākas mūsdienu pamatidejas. Ja ir vēlme direktīvu tiesības iekļaut nacionālajās privāttiesību kodifikācijās, visas durvis ir atvērtas tālākām izmaiņām atkarībā no vēlāk sekojošā direktīvu regulējuma. Nemitīgas izmaiņas privāttiesību kodifikācijā tomēr sašķoņa kodifikācijas idejas pamatus, citiem vārdiem, mūsdienu sasniegumus – tiesisko drošību, tiesību stabilitāti, tiesību pastāvību u. tml. Ja direktīvu tiesības ar atbilstošu likumu starpniecību iekļauj nacionālajās tiesību sistēmās, jāatduras pret tiesību sistēmas vienotības principiem un pret kodifikāciju, kurai jābūt tik visaptverošai, cik tas minimāli ir nepieciešams. Tātad ir pamatoti iemesli par mūsdienīgu uzskatītā un uz brīvību orientētā privāttiesību sistēmā neuzticēties direktīvu tiesībām.

Igaunijas likumdevējs šādus apsvērumus acīmredzot nepazīst. Ja likums ir jāgroza, tas tiek grozīts, pat ja runa ir par «privāttiesību sistēmas pamatakmeņiem».²¹ No 1995. līdz 2005. gadam 1993. gada Lietu tiesību likums tika grozīts ar 23 likumiem. 1994. gada Ģimenes tiesību likums no 1996. līdz 2006. gadam tika grozīts ar 15 likumiem un vienu parlamenta lēmumu. 1996. gada Mantojuma tiesību likums ar saviem 6 grozījumiem no 1999. līdz 2006. gadam, protams, nedaudz atpaliek. Tomēr ir iemesls apgalvot, ka Igaunijas likumdevēja spēki nekādā gadījumā nav apsiķuši, lai gan 2002. gada Starptautisko privāttiesību likums tika grozīts tikai vienu reizi – 2004. gadā, un 2002. gada Civillikuma vispārīgās daļas jaunā redakcija ar saviem 3 likuma grozījumiem 2003. un 2006. gadā ieņem pabērņa lomu. Savukārt 1995. gada Komerctiesību likums²² gandrīz pastāvīgi ir likumdevēja interešu lokā, no 1996. līdz 2006. gadam tas tika grozīts ar 51 likumu.

Igaunijas likumdevējam acīmredzot ir visai vienaldzīgi iepriekš nosauktie mūsdienīgas privāttiesību sistēmas sasniegumi – tiesiskā drošība, tiesību stabilitāte, tiesību pastāvība u. tml. Te nu direktīvu tiesību iekļaušanās nevar traucēt daudz vairāk, nekā to ar savu pastāvīgo intervenci dara pats valsts iekšējais likumdevējs. Likuma

grozījumi, kuri iejaucas privāttiesību sistēmas pamatlikumos, Igaunijā drīzāk ir kā likums, nevis izņēmums. Ja šiem galvenajiem likumu grozījumu plūdiem pievienosies vēl direktīvu tiesību plūsma, to pamanīs nedaudzi.

Šo Igaunijas likumdevēja neapdomību, grozot spēkā esošos likumus, varētu izskaidrot arī ar padomju laika tiesību kultūras mantojuma ietekmes turpināšanos. Arī padomju likumdevējs spēkā esošus likumus un kodifikācijas grozīja bez lielas apdomāšanās un diskusijām. Tomēr var pamanīt vienu atšķirību no šodienas Igaunijas likumdevēja: grozījumi padomju likumos iepļūda viļņveidīgi – ik pēc pieciem gadiem – komunistiskās partijas kongresu ritmā. Turpretim Igaunijā grozījumu straume plūst bez īpaša ritma, un to nenosaka arī izvīzīto politisko un ideoloģisko mērķu maiņa. Gluži otrādi – tie ir juridiskie, respektīvi, juridiski tehniskie iemesli, kuri ir izraisījuši šos grozījumus. Vēlme uzlabot likumus ir pastāvīga. Tomēr, iespējams, trūkst apziņas, ka ar spēkā esošo likumu pastāvīgu veidošanu tiesību sistēma tiek novesta līdz bistamam stāvoklim un turklāt pakļauta politiskā instrumentālisma apdraudējumam. Neskatoties uz to, aizvien valda ilgstošs un optimistisks noskaņojums veikt reformas.

No kurienes igauņiem tāda vēlme pastāvīgi reformēt savus likumus? Plaša un diferencēta atbilde (atkarībā no tādiem iespējamajiem faktoriem kā privāttiesību likumu reformas viļņveidīga un pakāpeniska izpilde, radikāli reformējošu risinājumu izvēle, reformētāju jaunība u. c.) uz šo jautājumu pārsniegtu šī raksta robežas; nepieciešami arī empīriski un precīzi priekšdarbi, kuru vēl trūkst. Jānorāda tikai uz vienu faktoru, kas, domājams, sekmē gatavību pastāvīgām reformām. Neraugoties uz igauņiem raksturīgo Eiropesko apziņu, Igaunijā tomēr nepastāv ar daudzām Eiropas valstīm salīdzināma juridiskā kultūra, kurā apzinīgi uztver tradīcijas. Mūsdienu laikmeta tiesību vēsturē, kura citviet ļāva rasties stabilām sistēmām un tradīcijām, Igaunijā vairāk bija pārtraukumu nekā tradīciju saglabāšana. Skatot saasināti, varētu teikt, ka šajā valstī vēl nekad nav valdījusi mūsdienīgu, brīvu un vienādi izprastu privāttiesību tradīcija.²³ Tradīciju trūkums šādā ziņā tomēr var sekmēt gatavību reformām, kā to var novērot jaunākās Igaunijas privāttiesību reformas gadījumā.

Kopsavilkums un nākotnes perspektīvas

Ne pievienošanās fāzē, ne isajā Eiropas Savienības dalībvalsts laikā Igaunijā likumdošanas jomā nav bijušas šaubas par direktīvu tiesību ieviešanu. Ne ģenerālklausulu nenoteiktība, ne regulējuma kazuistika Igaunijā nav izraisījusi sašutumu. Šāds klusums par citkārt daudzās Eiropas tiesību sistēmās bieži kritizētajām direktīvu tiesībām šajā rakstā ir izskaidrots, norādot uz līdzīgu regulējuma juridisko tehniku padomju laikos, kā arī ar jaunāko Igaunijas likumdošanas vēsturi. Tātad ar šo iezīmi direktīvu tiesību regulējuma juridiskā tehnika dziļi iepeld Igaunijas juristiem labi pazīstamajos ūdeņos, kur jau pastāv zināmas tradīcijas, kā apieties ar nenoteiktajām ģenerālklausulām, kā arī ar detalizētajiem un kazuistiskajiem normatīvajiem aktiem. Apziņa, ka plašu ģenerālklausulu iekļaušana privāttiesību sistēmu padara politiski ļoti viegli ievainojamu, nav plaši izplatīta.

Igaunijas likumdevēja tādas gatavības (kurā minētajos gadījumos bez lielām pārdomām tika grozīti spēkā esošie likumi) fonā direktīvu tiesību formalitāte Igaunijā, šķiet, nav problēma, pašiem esot daudz elastīgākiem. Šajā ziņā liekas, ka tieši noturīgas juridiskās kultūras tradīciju trūkums sekmē Igaunijas likumdevēja vēlmi veikt reformas. Igaunijā debatēs par reformu gandrīz netika apspriests tas, ka Eiropas direktīvu tiesību iekļaušana ne tikai pozitīvi jāuztver, bet arī jāiedomājas, ka šāda atklātība pret selektīvu iejaukšanos pastāvošajā privāttiesību sistēmā privāttiesībām var kļūt par apdraudējumu.

Tomēr ir arī pretpēki attēlotajam Igaunijas likumdevēja un daļēji arī juristu nekritiskumam. Pirmkārt, tiesību zinātnē un augstāko tiesas instanču spriedumos ir pieliktas pūles, lai juridiski ierobežotu politiski jutīgās jomas un ikvienam nodrošinātu tiesiskas valsts aizsardzību. Turklāt ikviens var rēķināties ar Eiropas direktīvu tiesību atbalstu, tomēr šajā gadījumā ar direktīvu tiesībām saprotot to saturu, nevis regulējuma juridisko tehniku.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Piemēram, Anglijas tiesību sistēmā, kurā ģenerālklausulas darbojas «kaitinoši»: *Gunther Teubner*. Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends Up in New Divergences. In: *Modern Law Review*, Vol. 61, 1998, p. 11–32; *idem*, Rechtsirritationen: Der Transfer von Rechtsnormen in rechtssoziologischer Sicht. In: *Jürgen Brand, Dieter Strempel* (Hrsg.). *Soziologie des Rechts*, FS Erhard Blankenburg, Baden-Baden 1998, S. 233–244.
- ² Par iepriekšējiem politiskajiem lēmumiem un likumprojektu sagatavošanas gaitā izvēlētajiem virzieniem ar tālākām norādēm skatīt: *Marju Luts*. Die estnische Privatrechtsreform zwischen den Vorbildern aus der Geschichte, aus Deutschland und aus der europäischen Zukunft. In: *Sven I. Oksaar, Niels von Redecker* (Hrsg.). *Deutsch-Estnische Rechtsvergleichung und Europa*, Frankfurt/Main u. a. 2004 (= Studien des Instituts für Ostrecht München, Bd. 50), S. 51–62; krājuma pielikumā atrodama bibliogrāfija literatūrai par Igaunijas tiesībām angļu un vācu valodā, kuru izlases veidā sakārtojis Vilms Šarlemanis (*Wilm Scharlemann*) (121.–236. lpp.). Helmut Haiss (*Helmut Heiss*) Igaunijas likumdevēja darbību reformu laikā precīzi nosaucis par kauju starp tiesību pieņemšanu un tiesību sajaukšanu: *Helmut Heiss*. Rechtsrezeption und Rechtsmischung als Gesetzgebungstechnik: Chancen und Risiken. In: *Helmut Heiss* (Hrsg.). *Zivilrechtsreform im Baltikum*, Tübingen 2006 (= Studien zum ausländischen und internationalen Privatrecht 161), S. 137–157.
- ³ Reformas veicēju ieskatu diskusijā un diskutētāju vidū piedāvā: *Harri Mikk*. Zur Reform des Zivilrechts in Estland. In: *Jahrbuch für Ostrecht*, Bd. 42, München, 2001, S. 31–52, un *Käerdi, M.* Westliche Rechtskonzepte für postsozialistische Gesellschaften: gesetzgeberische Erfahrungen in Estland. In: *Helmut Heiss* (Hrsg.). *Brückenschlag zwischen den Rechtskulturen des Ostseeraums*. Tübingen: 2001, S. 75–88.
- ⁴ Salīdzināt ar Berndā Rītersa klasisko aprakstu par ģenerālklausulu funkcijām, kad tiesu praksē tika iekļauti nacionālsociālistiskie mērķi: *Bernd Rütters*. Die unbegrenzte Auslegung: Zum Wandel der Privatrechtsordnung im Nationalsozialismus, 5. Aufl., Heidelberg 1997, S. 216–270. Par Vācijas Civillikuma (BGB) pirms nacionālsociālisma laika «labās ticības pantu» vērtējumu.
- ⁵ Inteneta adresē <http://www.legaltext.ee> ērti pieejami atlasītu spēkā esošu Igaunijas likumu tulkojumi angļu valodā; tomēr, izmantojot šos tekstus, jāuzmanās, jo tulkojumus veikuši anglistikas speciālisti un bieži nav ņēmuši vērā juridisko terminoloģiju.
- ⁶ Tostarp ir viena Igaunijas doktora disertācija par labas ticības principu jaunajās Igaunijas privāttiesībās: *Irene Kull*. Hea usu põhimõte kaasaegses lepinguõiguses. Tartu 2002 (Dissertationes iuridicae universitatis Tartuensis 8), ar kopsavilkumu angļu valodā: Principle of good faith in modern contract law, p. 220–230.
- ⁷ BGB 157., respektīvi, 242. panta vērtējumam lietotie metaforiskie izteicieni labi pierāda šo pantu politisko jutīgumu: «ugunīgais zobens» (1895, Rūdolfs Soms (*Rudolf Söhm*)), «karaliskie likuma panti» (1913, Ernsts Fukss (*Ernst Fuchs*)). Sikāk ar tālākām norādēm skatīt: *Joachim Rückert*. Das BGB und seine Prinzipien. In: *Mathias Schmoekel, Joachim Rückert, Reinhard Zimmermann* (Hrsg.). *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB*, Bd. I: Allgemeiner Teil §§ 1–240, Tübingen 2003, S. 111 f.
- ⁸ Šo cerību, protams, skaidri apstiprina līdzšinējie centieni tiesību doktrīnā un augstāko tiesas instanču spriedumos noteikt likumos esošo ģenerālklausulu saturu. Sikāk skatīt: *Kull, I.* Principle of Good Faith and Constitutional Values in Contract Law. In: *Juridica International*, Vol. VII, Tartu: 2002, p. 142–149.
- ⁹ Sal. *Justus Wilhelm Hedemann*. Die Flucht in die Generalklauseln. Eine Gefahr für Recht und Staat, Tübingen 1933.
- ¹⁰ Sikāk par BGB juridisko tehniku un jēdzienu «principiālas tiesību normas» skatīt: *Rückert, J.* (sk. 7. atsauci), S. 43 f, 89–91.
- ¹¹ *Fraenkel, E.* *Dual State*, New York, 1941.
- ¹² Par 1937. gada Civillikuma atkārtotu ieviešanu Latvijā sk.: *Kaspars Balodis*. Wiederinkrafttreten und Reformen des lettischen Zivilgesetzbuches. In: *Helmut Heiss* (Hrsg.). *Zivilrechtsreform im Baltikum*, Tübingen 2006 (= Studien zum ausländischen und internationalen Privatrecht 161), S. 59–81, tālākas, tomēr visai vispārīgas norādes par pirmskara kodifikācijas atjaunošanas iemesliem sk. 61. lpp.
- ¹³ Par idejas – 90. gados atkal ķerties pie pirmskara likumiem – saturu un tapšanas gaitu Igaunijā sk.: *M. Luts* (sk. 2. atsauci).

- ¹⁴ Sal. Riigikogu otsus 651: seadusloome järjepidevusest [Parlamenta Lēmums Nr. 651 par tiesisko kontinuitāti]. In: Riigi Teataja [Parlamenta Ziņotājs] 1992, 52, 651: «Saskaņā ar 1992. gada 7. oktobra parlamenta deklarāciju «Par pamatlikumam atbilstošas valsts varas atjaunošanu», sagatavojot likumprojektus, vērā jāņem Igaunijā pirms 1940. gada 16. jūnija spēkā esošie likumi.»
- ¹⁵ Provincialrecht der Ostseegouvernements. Dritter Theil. Privatrecht: Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht. Zusammengestellt auf Befehl des Herrn und Kaisers Alexander II. St. Petersburg 1864. Vienlaikus tika publicēts krievu valodā tulkotais šī likuma paralēlais variants, kuru valdošais Senāts vēlāk pasludināja par oficiālo un saistošo teksta redakciju: Swod mestnych usakonenij gubernij ostsejskich. Čast' tretja. Sakony graždanskije. St. Petersburg 1864. Šis likums stājās spēkā 1865. gada 1. jūlijā. Vispārīgi un ar tālākām norādēm par Baltijas privāttiesībām sk.: *Barbara Dölemeyer*. Das Privatrecht Liv-, Est- und Kurlands von 1864. In: *Helmut. Coing* (Hrsg.). Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte, Bd. 3, Teilbd. 2, München 1982, S. 2076–2098.
- ¹⁶ Igaunijas Civillikuma 1936. gada projektā 1022.–1032. pants; 1940. gada galīgajā likumprojekta redakcijā 1054.–1064. pants.
- ¹⁷ Sikāku analīzi ar tālākām norādēm sk.: *Luts, M.* Textbook of Pandects or New Style of Legislation in Estonia? In: *Juridica International*, Vol. VI, Tartu 2001, S. 156 f.
- ¹⁸ Ja par patstāvīgām normām uzskatītu arī galvenā redaktora Fridriha Georga fon Bunges tekstā ietvertās atsevišķajiem pantiem vai pamattekstā kā piezīmes iekļautās atkāpes, pantu skaits būtu vēl lielāks. Sākotnējā Bunges projektā, starp citu, bija 5084 panti. Sal. [F. G. Bunge], Entwurf des Liv-, Est- und Curländisches Privatrechts. St. Petersburg 1860–64.
- ¹⁹ 200. pantā bija noteikts, ka var izmantot ne tikai likumā noteiktos, bet arī citus servitūtu veidus.
- ²⁰ *Priidu Pärna, Villu Kõve*. Asjaõigusseadus. Kommenteeritud väljaanne [Lietu tiesību likums. Izdevums ar komentāriem]. Tallinn: 1996, S. 301.
- ²¹ Tieši tā viens no reformu īstenotājiem ir nodēvējis Lietu tiesību likumu: *Paul Varul*. Legal Policy Decisions and Choices in the Creation of New Private Law in Estonia. In: *Juridica International*, Vol. V, 2000, S. 104.
- ²² Lai gan šis likums nes daudzsološo Komerctiesību likuma vārdu, realitātē tas aptver tikai sabiedrību tiesības. Reformu gaitā Igaunijas likumdevējs ir atteicies no vienlaicīgas divu ceļu iešanas un *lex mercatoria* iekļāvis Saistību tiesību likumā.
- ²³ Tuvāk par šo tēzi sk.: *Luts, M.* Aktuelle Zivilrechtsreform in Estland als eine hitorische Herausforderung. In: *Heiss, H.* (Hrsg.) (sk. 2. atsauci), S. 27–37.

WARUM DIE REGELUNGSTECHNIK DES EUROPÄISCHEN RICHTLINIENRECHTS IN ESTLAND KEINE IRRITATION HERVORRUFT?

1. Einleitung

Das europäische Richtlinienrecht gilt für viele europäischen Privatrechtsordnungen als ein post-moderner gesetzestechnischer Fremdling. Schon ganz allgemein wird die Umsetzung des Richtlinienrechts öfters als ein durchaus entbehrliches gesetzgeberisches Eingreifen in die Bereiche angesehen, die sonst in der nationalen Rechts tradition entweder dem Parteiwille anheimgelassen sind oder durch anderen rechtlichen oder gar ausserrechtlichen Mitteln geordnet werden. Als weitere Ansatzpunkte für die Kritik gelten einerseits die Vagheit der Begrifflichkeit des Richtlinienrechts und andererseits das widerläufige Merkmal – die ausgedehnte, kasuistische und detaillierte Regelungstechnik. Dazu kommt eine den traditionsbesättigten nationalen Privatrechtsordnungen ungewöhnliche Veränderlichkeit des Richtlinienrechts, die hier als Flexibilität bezeichnet wird. Das europäische Richtlinienrecht wirkt damit öfters als ein *legal irritant*, um den von Gunther Teubner geprägten Begriff zu benutzen.¹

In Estland hat in den Jahren 1993-2002 auf der Ebene der privatrechtlichen Gesetzgebung eine radikale Reform stattgefunden,² die hier tabellarisch dargestellt wird:

verabschiedet	Gesetz	in Kraft getreten
1993-06-09	Sachenrechtsgesetz	1993-12-01
1994-06-28	Gesetz des Allgemeinen Teils des Zivilgesetzbuches	1994-09-01
1994-10-12	Familiengesetz	1995-01-01
1995-02-15	Handelsgesetzbuch (= <i>Gesellschaftsrecht</i>)	1995-09-01
1996-05-15	Erbgesetz	1997-01-01
2001-09-26	Schuldrechtsgesetz	2002-07-01
2002-03-27	Gesetz des Allgemeinen Teils des Zivilgesetzbuches (neue Fassung)	2002-07-01
2002-03-27	Gesetz des internationalen Privatrechts	2002-07-01

Im Laufe der Reform kam es zu den etlichen und teilweise auch heftigen Diskussionen,³ was ja bei einem Reformvorhaben selbstverständlich und zu erwarten ist. Nicht so selbstverständlich ist aber, dass in jenen Diskussionen die kritischen Stimmen gegen die genannten regelungstechnischen Merkmale des europäischen Richtlinienrechts einfach fehlten. Man hat in das grösste privatrechtliche Gesetzeswerk – Schuldrechtsgesetz – das Richtlinienrecht ganz ohne gesetzestech nischen Diskussionen miteinbezogen.

Esw wird hier ein rechtshistorischer Erklärungsversuch angeboten zu der Frage, woher kommt jene Unbefangenheit des estnischen Gesetzgebers und der estnischen Rechtsanwender gegenüber die regelungstechnischen Lösungen, die sonst in vielen

europäischen Rechtsordnungen als *legal Irritants* empfunden werden. Ich tu es hier in vier Schritten, indem ich die estnische Erfahrung

- mit dem Problem der Generalklauseln,
- mit dem Problem der detaillierter Kasuistik und
- mit der Flexibilität der Regelungen
zu erleuchtern versuche.

2. Die Generalklauseln

Die gesetzlichen Generalklauseln und die unbestimmten Rechtsbegriffe sind in die estnischen Reformgesetze ebenfalls ohne grossen Bedenken niedergeschrieben worden. So etwa gibt es in dem estnischen Schuldrechtsgesetz mehrere Regelungen, die durch ihre vage Grosszügigkeit manchen strengen und vor allem historisch informierten Juristen als ein Startsignal für die justiziellen Horrorgeschichten erscheinen können.⁴ Öffentliche Ordnung, gute Sitten, Treu und Glauben, und Angemessenheit oder Vernünftigkeit (*reasonableness*) sind nach dem estnischen Schuldrechtsgesetz (§§ 5-7)⁵ nicht nur etwa Korrektionsmitteln für den Fall der offensichtlichen Ungerechtigkeit der einzelnen Schuldverhältnisse, sondern die allgemeinen und vor den Klammern gesetzten Prinzipien des Schuldrechts.⁶ Während es z. B. in Deutschland schon vor der NS-Zeit die politische Instrumentalisierbarkeit der sog. Treu-und-Glauben-Paragraphen in den juristischen Diskussionen ausdrücklich zur Rede gekommen war,⁷ dann in Estland haben sowohl bejubelnden als die warnenden Stimmen einfach gefehlt.

Wenn man bei jener vagen Regelungstechnik auf das Vergleichbare von der Privatrechtsgeschichte Estlands hinweisen will, findet man die Gewöhnung der estnischen Juristen an das Unbestimmte in den Gesetzesvorschriften der Sowjetzeit. Die Unbestimmtheit der Rechtsbegriffe und der gewichtige Anteil der Generalklauseln hat das Sowjetrecht von seinen Anfänge bis zum Ende charakterisiert. Etwas unbefangen hat der estnische Gesetzgeber die Befangenheit an jener Tradition mit in die neue privatrechtliche Gesetzgebung getragen.

Dass die praktische Handhabung der grosszügigen Generalklauseln in Estland des 21. Jahrhunderts zu keinen Rechtsmissbräuche führt wie etwa in den Unrechtsdespotien des 20. Jahrhunderts (vor allem KP-Sowjetunion und NS-Deutschland), kann man allerdings nur hoffen.⁸ Eine strenge gesetzlich verankerte Schränke gibt es nicht. Es gibt noch keine umfassenden empirischen Untersuchungen, wie werden die Generalklauseln in der Praxis eingesetzt. Durch die Stichproben aus der höchstrichterlichen Entscheidungspraxis habe ich den Eindruck gewonnen, dass die Generalklauseln nicht so sehr für die sozialen oder rechtspolitischen Zwecke eingesetzt, sondern viel mehr als Argumentationsverstärkung bzw. -hilfe benutzt werden. Da die umfassenden und detaillierten Analysen des praktischen Umgangs mit den Generalklauseln noch fehlen, kann ich hier nur als hypothetisch die These aufstellen, dass in Estland die «Flucht in die Generalklauseln»⁹ vor allem als eine Auszweigung der juristisch methodischen Unsicherheit bzw. Faulheit vorkommt.

3. Die kasuistische Regelungstechnik

Wenn dem estnischen Rechtsstab die Generalklauseln so willkommen sind, könnte man denken, dass die dem Richtlinienrecht öfters charakteristische kasuistische Detailliertheit dem juristischen Geschmack in Estland gar nicht passen sollte. Damit wäre man allerdings keine Ausnahme. Wie würdigen etwa die deutschen Juristen die Gesetzessätze mit detaillierten Auflistungen wie etwa bei der Regelung der

allgemeinen Geschäftsbedingungen, ist mir in einem Gespräch mit einem deutschen Kollegen kurz und klar veroffenbart worden: es sei Richtlinienreck. Aber nicht nur die mit den «pinzipiellen Rechtssätze»¹⁰ des BGB vertrauten Deutschen haben Unbehagen gegenüber jene kasuistische Gesetzestechnik. Die schwedische Gesetzgebungstechnik etwa ist eine von dem BGB sehr verschiedene. Zwar ist man auch in Schweden bei der Formulierung der Gesetzessätze sehr lakonisch, aber eher in die Richtung der *Code civil* als BGB. So ist es nicht besonders wunderlich, dass das Schweden sogar mit EU Prozesse führt, um die detaillierten Listen des Richtlinienrechts von den Gesetzen fernzuhalten. Dafür hat man im Schweden eine andere Rechtsquelle und zwar die sog. Regierungspropositionen, die in der Praxis ebenso intensiv oder sogar intensiver angewandt werden als die Gesetze.

Trotz der Offenheit gegenüber der Generalklauseln und damit der lockeren Regelungstechnik hat es in Estland auch keine Kritik oder Unheimlichkeitsgefühl gegenüber der kasuistischen Regelungstechnik des Richtlinienrechts gegeben. Einerseits wirkt auch in dem Punkt die Vertrautheit mit dem Sowjetrecht weiter. Zwar nicht in den Gesetzen, aber anderen sog. Normativakten war auch die sowjetische Regelungstechnik sehr kasuistisch und detailliert. Und jene detaillierten Normativakten gab es neben dem vagen Gesetzesrecht im Gestalt der Verordnungen, Erlasse, Richtlinien, verbindlichen Auslegungen der obersten Gerichte usf. in so einer Menge, dass jenen für die eigentliche Rechtsanwendung möglicherweise sogar eine grössere Rolle zukam als den Gesetzen. Der von Ernst Fraenkel für den NS-Staat geprägte Begriff von einem 'Doppelstaat'¹¹ trifft auch im Fall des KP-Staates. Insoweit sind jene estnischen Juristen, die ihre Qualifikation in der Sowjetzeit bekommen und vertieft haben, mit der kasuistischen Regelungstechnik viel besser vertraut, als man es bei dem Nachschlagen der sowjetischen Gesetze erwarten könnte.

Dazu kommt in Estland noch eine Tradition, die man nach der Wiederverlangung der staatlichen Unabhängigkeit gerne wieder aufgreifen wollte und in Lettland mit der erneuten Verabschiedung von *Civillikums* entscheidend aufgegriffen hat.¹² Ich meine hier die geltenden Gesetze der baltischen Republiken der Zwischenkriegszeit.¹³ Obwohl in Estland am Stichtag 16. Juni 1940¹⁴ das sog. Baltische Privatrecht¹⁵ von 1864 galt, hat man in den Kontinuitätsdiskussionen vielmehr den Entwurf des Zivilgesetzbuches von 1936/40 betrachtet. Den Entwurf konnte man vor der sowjetischen Besetzung nicht verabschieden. Wenn auch weniger als lettisches Zivilgesetzbuch von 1937, hat der estnische Entwurf unter anderen Vorbilder ebenfalls auf das Baltische Privatrecht zurückgegriffen. Jenen Rückgriff erkennt man in dem Entwurf gerade bei jenen Paragraphen, die detailliert kasuistischen Regelungen beinhalten – also genau in dem uns hier interessierenden Merkmal. Als ein Beispiel von derartigen Regelungstechnik gilt der Abschnitt über die Grunddienstbarkeiten. Es sind nicht nur die allgemeinen Grundsätze über die Bestellung, den rechtlichen Umfang und Löschung der Grunddienstbarkeiten gesetzlich vorgeschrieben, sondern auch die einzelnen Arten der Grunddienstbarkeiten möglichst genau umgeschrieben.¹⁶ Die Materialien der Kommission für die Vorbereitung des estnischen Entwurfes von 1936 bezeugen, dass man in dem Punkt sich auf die Regelungen und Regelungstechnik des Baltischen Privatrechts bestützt hat.¹⁷ Es sei hier nur ein Beispiel von vielen ähnlichen aufgegriffen, damit man ein Bild von der Regelungstechnik des Baltischen Privatrechts bekommt. Es geht um eine Art der Grunddienstbarkeiten – um die sog. Hölzungsgerechtigkeit:

«Von der Hölzungsgerechtigkeit.

1156. Die Hölzungsgerechtigkeit besteht in dem Rechte, für den wirtschaftlichen Bedarf des herrschenden Grundstücks – nicht auch zum Verkaufe – aus einem fremden Walde Holz beziehen zu dürfen.

1157. Der Berechtigte ist nicht auf Brenn- und Nutzholz zum Bedarf seines Grundstückes beschränkt, sondern darf auch Bauholz fällen, sofern letzteres nicht ausdrücklich ausgeschlossen ist.

1158. Der Berechtigte, überhaupt zu möglicher Schonung des dienstbaren Waldes verpflichtet, darf seinen Bedarf nicht auf mehrere Jahre voraus, sondern nur für jedes Wirtschaftsjahr besonders, nehmen. Auch ist er verbunden, das Holz, welches er gefällt hat, in demselben Wirtschaftsjahre abzuführen, damit der Nachwuchs nicht leide.

1159. In Estland darf in einem der Hölzungsgerechtigkeit unterliegenden Walde von beiden Seiten nur mit eigener Kraft das Holz gefällt und abgeführt werden.

1160. Der Hölzungsberechtigte darf, in Ermangelung entgegengesetzten Bestimmung oder Gewohnheit, das aufgehauene Holz in dem dienstbaren Walde bis zur Abfuhr aufstapeln lassen. In Estland darf das Stapelrecht nur ausgeübt werden, wenn es ausdrücklich ausbedungen worden.

1161. Der Berechtigte darf seinen Bedarf nur aus den von dem Eigenthümer des dienenden Waldes ihm angewiesenen Stellen des letzteren nehmen, und ist der Eigenthümer zu betreffender Aufsicht berechtigt. Ausnahmen von dieser Regel gelten nur im Falle besondern Vorbehalts.

1162. Ist in Estland die Hölzungsgerechtigkeit «bis auf den letzten Stamm» bestellt, so ist der Eigenthümer des dienenden Grundstückes dadurch nicht gehindert, den ganzen Wald umzuhauen und zu Feld oder Wiese zu machen. An den wieder nachwachsenden Bäumen kann aber auch in diesem Falle das herrschende Grundstück die Dienstbarkeit wieder ausüben.»

Durch die Quellenhinweise bei einem jeden Artikel erfährt man, dass alle hier eingebrachten Regelungen aus dem «Gewohnheitsrecht» entnommen sind, worunter allerdings auch die Gerichtspraxis verstanden wurde. Danach kommen ein Paar Vorschriften vom römischrechtlichen Ursprung über die Hölzungsgerechtigkeit überhaupt und dann noch separat die «Besondere Bestimmungen über die Hölzungsgerechtigkeit in den Kronforsten Curlands» (§§ 1165-1175). Alle übrigen Grunddienstbarkeiten werden ebenso gründlich durchdekliniert. Es ist kein Wunder also, dass das Baltische Privatrecht von 4600 Artikeln besteht.¹⁸

Bei so einer Kasuistik bleibt nicht nur das europäische Richtlinienrecht, sondern sogar das berühmt-berüchtigte Preussische Allgemeine Landrecht von 1794 zurück. Hier hat man jene Tradition in Estlands Rechtsgeschichte zur Rede gebracht, weil man bei der Vorbereitung der estnischen Reformgesetze zumindest in den Anfangsjahre der 1990-er auf den Vorkriegsentwurf zurückgegriffen hat. So hat das Sachenrechtsgesetz von 1993 ebenfalls nicht nur die allgemeinen Bestimmungen zu den Grunddienstbarkeiten vorgeschrieben, sondern in §§ 186-199 die einzelnen Arten als eine beispielhafte Liste¹⁹ der möglichen Grunddienstbarkeiten definiert hat. Dabei hiess es auch in dem Referentenkommentar, dass «die Paragraphen 186-199 von dem Entwurf wegzulassen wären».²⁰

Es ist hier die ganze Geschichte mit den Legaldefinitionen der einzelnen Arten der Grunddienstbarkeiten seit dem Baltischen Privatrecht von 1864 bis zum estnischen Sachenrechtsgesetz von 1993 absichtlich in der Vergangenheitsform erzählt worden. Im Jahr 2003 sind jene Legaldefinitionen durch ein Veränderungsgesetz vom Sachenrechtsgesetz in der Tat gestrichen worden. Damit sind wir genau an dem Punkt gelangt, worum es hier zuletzt noch gehen sollte.

4. Die Flexibilität der Regelungen

Wie gesagt, wird hier unter der Flexibilität des Richtlinienrechts vor allem die relativ schnellen Veränderlichkeit der Regelungsinhalte verstanden. Obwohl das Richtlinienrecht – bisher – nur punktuell eingreift, gibt es jene Punkte immer mehr. Wenn man es auch nur als Richtlinienstrom nennt, um die Bezeichnung «Richtlinienflut» zu vermeiden, bringt das Eingreifen des europäischen Richtlinienrechts in die nationalen Privatrechtsordnungen mehrere modernen Grundideen zum Schwanken. Will man das Richtlinienrecht in die nationalen Privatrechtskodifikationen miteinbeziehen, hat man Tür und Tor für die weiteren Veränderungen je nach später folgenden Richtlinienregelungen geöffnet. Die ständige Veränderung einer Privatrechtskodifikation bringt aber die Grundlagen der Kodifikationsidee oder die Errungenschaften der Moderne überhaupt – die Rechtssicherheit, die Rechtsfestigkeit, die Beständigkeit des Rechts usf. – zum Schwanken. Setzt man das Richtlinienrecht in die nationalen Rechtsordnungen durch die entsprechenden Einzelgesetze um, stösst man wiederum gegen die Prinzipien der Einheit der Rechtsordnung und der mindestens anzustrebenden Allumfasstheit einer Kodifikation. Es gibt also gute Gründe, gegenüber das Richtlinienrecht in der modern verstandenen und freiheitlich orientierten Privatrechtsordnung misstrauisch zu sein.

Der estnische Gesetzgeber kennt derartige Bedenken offensichtlich nicht. Soll ein Gesetz geändert werden, wird es geändert, auch wenn es um die «Ecksteine der Privatrechtsordnung» geht.²¹ Das Sachenrechtsgesetz von 1993 ist in den Jahren 1995-2005 durch 23 weitere Gesetze geändert worden. Das Familiengesetz von 1994 ist in den Jahren 1996-2006 durch 15 weiteren Gesetze und ein Parlamentsbeschluss geändert worden. Das Erbgesetz von 1996 mit seinen 6 weiteren Veränderungen aus den Jahren 1999-2006 bleibt zwar etwas zurück. Das relativ junge Schuldrechtsgesetz von 2001 gibt mit den 9 Veränderungsgesetze aus den Jahren 2002-2006 allerdings den Grund zu behaupten, dass die Kraft des estnischen Gesetzgebers keinesfalls nachgelassen hat, obwohl das Gesetz des internationalen Privatrechts von 2002 nur ein mal im Jahr 2004 geändert ist und die neue Fassung des Gesetzes des Allgemeinen Teils des Zivilgesetzbuches von 2002 mit seinen 3 Veränderungsgesetze von 2003 und 2006 jene Stiefkinderstellung teilt. Dagegen das Handelsgesetzbuch²² von 1995 ist fast ständig auf der Interessenhorizont des Gesetzgebers – in den Jahren 1996-2006 hat man das Handelsgesetzbuch durch 51 weitere Gesetze geändert.

Offensichtlich sind die genannten Errungenschaften der modernen Privatrechtsordnungen – die Rechtssicherheit, die Rechtsfestigkeit, die Beständigkeit des Rechts usf. – für den estnischen Gesetzgeber ziemlich egal. Da kann das Eingreifen des Richtlinienrechts nicht viel mehr stören, als der innerstaatliche Gesetzgeber selbst durch seine ständige Intervention. Die Veränderungsgesetze, die in die Stammgesetze der Privatrechtsordnung eingreifen, sind in Estland eher Regel als Ausnahme. Wenn da noch ein weiterer Strom durch das Richtlinienrecht sich zu dem Hauptflut gesellt, merkt man es kaum.

Man könnte jene Unnachdenklichkeit des estnischen Gesetzgebers bei der Veränderung der geltenden Gesetze zwar ebenfalls mit dem Weiterwirken der rechtskulturellen Erbe der Sowjetzeit erklären. Auch der sowjetische Gesetzgeber hat die geltenden Gesetze und Kodifikationen ohne grossen Bedenken und Diskussionen geändert. Etwas zugespitzt kann man allerdings einen Unterschied zu dem heutigen estnischen Gesetzgeber sehen: in die sowjetische Gesetzgebung sind die Veränderungen wellenartig nach jede fünf Jahre – der Rhythmus der KP-Kongresse – eingeflossen. In Estland dagegen fliesst der Veränderungsstrom ohne besonderen Rhythmus und ist auch

nicht etwa durch die Veränderung der politischen und ideologischen Zielsetzungen bestimmt. Vielmehr sind es die juristischen bzw. juristisch-technischen Gründe, die die Veränderungen hervorgerufen haben. Man will die Gesetze ständig besser machen. Es fehlt wohl dabei das Bewusstsein, dass man durch das ständige Basteln bei den geltenden Gesetzen die Rechtsordnung als solche in Gefahr, darunter in die Gefahr der politischen Instrumentalisierbarkeit bringt. Es herrscht vielmehr eine andauernde optimistische Reformstimmung.

Woher nun aber die Lust der Esten auf die ständige Reform der Gesetzgebung? Eine umfassende und nach den möglichen Faktoren – die Vollziehung der Reform der Privatrechtsgesetzgebung novellenweise Schritt für Schritt, die Wahl der radikal reformierenden Lösungen, das junge Alter der Reformkräfte usw. – differenzierende Antwort zu der Frage würde die Rahmen des Beitrages sprengen, braucht auch empirisch genauen Vorarbeiten, die noch fehlen. Es sei hier nur auf ein Faktor hingewiesen, der die Bereitschaft für die ständige Reform wohl begünstigt. Trotz des verbreiteten Europabewusstseins der Esten hat man in Estland keine, vielen europäischen Ländern vergleichbare traditionsbewusste Rechtskultur. Es gibt in der Rechtsgeschichte des Zeitalters der Moderne, das anderswo die festen Strukturen und Traditionen entsandt liess, in Estland mehr Unterbrechungen als Traditionsbewahrungen. Etwas zugepsitt könnte man sagen, dass es in jenem Land die Tradition eines modernen, freiheitlich und gleichheitlich verstandenen Privatrechts noch niemals gegeben hat.²³ Die Traditionslosigkeit kann aber die Reformbereitschaft durchaus fördern, wie man es im Fall der jüngsten estnischen Privatrechtsreform betrachten kann.

5. Fazit und Ausblick

Auf der Ebene der Gesetzgebung hat es in Estland weder in der Beitrittsphase noch in der kurzen EU-Mitgliedschaftszeit keine Bedenken bei der Umsetzung des Richtlinienrechts gegeben. Weder die Vagheit der Generalklauseln noch die Kasuistik der Regelungen hat in Estland eine Empörung hervorgerufen. Jene Stille gegenüber sonst in vielen europäischen Rechtsordnungen vielkritisierten Merkmale des Richtlinienrechts ist hier durch den Hinweis auf die ähnlichen Regelungstechniken im Sowjetrecht, aber auch in der früheren Gesetzgebungsgeschichte Estlands erklärt worden. Bei den Merkmalen fährt also die Regelungstechnik des Richtlinienrechts ganz in den für die estnischen Juristen wohlbekannten Gewässern und man hat schon eine gewisse Tradition sowohl bei dem Umgang mit den vagen Generalklauseln als mit den detailliert kasuistischen Gesetzesvorschriften. Das Bewusstsein darüber, dass das Einsetzen der grosszügigen Generalklauseln die Privatrechtsordnung politisch sehr einfach verwundbar macht, ist kaum verbreitet.

Die Bereitschaft des estnischen Gesetzgebers, die geltenden Gesetze ggf. kurzerhand zu verändern, lässt in Estland die Flexibilität des Richtlinienrechts unproblematisch erscheinen – man ist selbst viel mehr flexibel gewesen. In dem Punkt scheint, dass gerade das Fehlen einer gefestigten rechtskulturellen Tradition die Reformlust des estnischen Gesetzgebers begünstigt. Dass dadurch nicht nur die Umsetzung des europäischen Richtlinienrechts unproblematisch hingenommen, sondern auch daran gedacht werden soll, dass eine solche Offenheit gegenüber die punktuellen Eingriffe in die bestehende Privatrechtsordnung für das Privatrecht als solches auch lebensgefährlich werden kann, ist in dem estnischen Reformdiskurs kaum thematisiert worden.

Es gibt allerdings auch Gegenkräfte zu der dargestellten Unbefangenheit des estnischen Gesetzgebers und teilweise auch des Rechtsstabs. Vor allem die Rechtswissenschaft und die höchstrichterliche Rechtsprechung haben sich bemüht, um die

politisch sensiblen Bereiche juristisch zu beschränken und den Einzelnen den rechtsstaatlichen Schutz zu sichern. Nicht zuletzt können sie dabei auf die Unterstützung des europäischen Richtlinienrechts rechnen. In jenem Fall aber das Richtlinienrecht inhaltlich, nicht regelungstechnisch verstanden.

References and Endnotes

- ¹ Am Beispiel der englischen Rechtsordnung, wo die Generalklauseln irritierend wirken *Gunther Teubner*, Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends Up in New Divergences, in: *Modern Law Review*, Vol. 61, 1998, pp. 11-32; *idem*, Rechtsirritationen: Der Transfer von Rechtsnormen in rechtssoziologischer Sicht, in: *Jürgen Brand, Dieter Stempel* (Hrsg.), *Soziologie des Rechts*, FS Erhard Blankenburg, Baden-Baden 1998, S. 233-244.
- ² Zu den politischen Vorentscheidungen und gewählten Wege bei der Vorbereitung der Gesetzesentwürfe m. w. N. *Marju Luts*, Die estnische Privatrechtsreform zwischen den Vorbildern aus der Geschichte, aus Deutschland und aus der europäischen Zukunft, in: *Sven I. Oksaar, Niels von Reedecker* (Hrsg.), *Deutsch-Estnische Rechtsvergleichung und Europa*, Frankfurt/Main u. a. 2004 (= *Studien des Instituts für Ostrecht München*, Bd. 50), S. 51-62; im Anhang des Sammelbandes befindet sich eine von Wilm Scharlemann zusammengestellte Auswahlbibliographie der deutsch- und englischsprachigen Literatur zum estnischen Recht (S. 121-236). Die Vorgehensweise des estnischen Reformgesetzgebers ist von Helmut Heiss trefflich als ein Gefäch von Rechtsrezeptionen und Rechtsmischungen bezeichnet worden: *Helmut Heiss*, Rechtsrezeption und Rechtsmischung als Gesetzgebungstechnik: Chancen und Risiken, in: *Helmut Heiss* (Hrsg.), *Zivilrechtsreform im Baltikum*, Tübingen 2006 (= *Studien zum ausländischen und internationalen Privatrecht* 161), S. 137-157.
- ³ Einen Einblick in die Diskussion und auf die Diskussionslager aus der Sicht der Reformkräfte bieten *Harri Mikk*, Zur Reform des Zivilrechts in Estland, in: *Jahrbuch für Ostrecht*, Bd. 42, München 2001, S. 31-52 und *Martin Käerdi*, Westliche Rechtskonzepte für postsozialistische Gesellschaften: gesetzgeberische Erfahrungen in Estland, in: *Helmut Heiss* (Hrsg.), *Brückenschlag zwischen den Rechtskulturen des Ostseeraums*. Tübingen 2001, S. 75-88.
- ⁴ Vgl. zu der Funktion der Generalklauseln bei der Umsetzung der nationalsozialistischen Ziele in der Rechtsprechung die klassische Darstellung von *Bernd Rütters*, Die unbegrenzte Auslegung: Zum Wandel der Privatrechtsordnung im Nationalsozialismus, 5. Aufl., Heidelberg 1997, S. 216-270. Zu der Würdigung der Treu- und Glauben-Paragraphen von BGB vor der NS-Zeit
- ⁵ Die englischen Übersetzungen der Auswahl von geltenden estnischen Gesetze ist leicht zugänglich über Internet: <http://www.legalttext.ee>; bei der Benutzung der Texte ist jedoch etwas Vorsicht angemessen, da die Übersetzungen von Anglisten angefertigt sind und die Rechtsterminologie öfters vernachlässigt wird.
- ⁶ Zu dem Grundsatz von Treu und Glauben im neuen estnischen Privatrecht gibt es mittlerweile eine estnische Doktoratsarbeit: *Irene Kull*, Hea usu põhimõte kaasaegses lepinguõiguses. Tartu 2002 (*Dissertationes iuridicae universitatis Tartuensis* 8) mit der englischen Zusammenfassung: Principle of good faith in modern contract law, pp. 220-230.
- ⁷ Die für die Würdigung der BGB §§ 157 bzw. 242 benutzten metaphorischen Ausdrücke lassen deren politische Sensibilität gut belegen: 'das feurige Schwert' (1895 Rudolf Sohm), 'königliche Paragraphen' (1913 Ernst Fuchs). Dazu näher m. w. N. *Joachim Rückert*, Das BGB und seine Pronzipien, in: *Mathias Schmoeckel, Joachim Rückert, Reinhard Zimmermann* (Hrsg.), *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB*, Bd. I: Allgemeiner Teil §§ 1-240, Tübingen 2003, S. 111 f.
- ⁸ Die Hoffnung ist allerdings gut begründet durch die bisherigen Bemühungen um die Inhaltsbestimmungen der gesetzlichen Generalklauseln durch die Rechtsdogmatik und höchstrichterliche Rechtsprechung. Näher dazu *Irene Kull*, Principle of Good Faith and Constitutional Values in Contract Law, in: *Juridica International*, Vol. VII, Tartu 2002, pp. 142-149.
- ⁹ Vgl. *Justus Wilhelm Hedemann*, Die Flucht in die Generalklauseln. Eine Gefahr für Recht und Staat, Tübingen 1933.
- ¹⁰ Zu der Gesetzestechnik von BGB und zu dem Begriff von 'prinzipiellen Rechtssätze' näher *J. Rückert* (wie Fn. 7), S. 43 f, 89-91.
- ¹¹ *Ernst Fraenkel*, *Dual State*, New York 1941.
- ¹² Zu der Wiedereinführung des Zivilgesetzbuches von 1937 in Lettland *Kaspars Balodis*, Wiedereinkrafttreten und Reformen des lettischen Zivilgesetzbuches, in: *Helmut Heiss* (Hrsg.), *Zivilrechtsreform im Baltikum*, Tübingen 2006 (= *Studien zum ausländischen und internationalen Privatrecht* 161), S. 59-81 m. w. N., zu den Gründen für die Wiederaufnahme der Vorkriegskodifikation insbesondere S. 61, allerdings sehr oberflächlich.

- ¹³ Zu dem Inhalt und Werdegang der Idee, dass man in den 1990-er Jahre auf die Gesetzgebung der Vorkriegszeit zurückgreifen solle, in Estland: *M. Luts* (Wie Fn. 2).
- ¹⁴ Vgl. Riigikogu otsus 651: seadusloome järjepidevusest [Beschluss der Staatsversammlung Nr. 651 über die Kontinuität der Gesetzgebung], in: *Riigi Teataja* [Staatsanzeiger] 1992, 52, 651: «Ausgehend von der Parlamentsdeklaration vom 7. Oktober 1992 über die Wiederherstellung der verfassungsmässigen Staatsmacht sind bei der Vorbereitung der Gesetzesentwürfe die in der Republik Estland vor dem 16. Juni 1940 geltenden Gesetze zu berücksichtigen».
- ¹⁵ Provincialrecht der Ostseegouvernements. Dritter Theil. Privatrecht: Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht. Zusammengestellt auf Befehl des Herrn und Kaisers Alexander II. St. Petersburg 1864. Es wurde gleich eine ins Russische übersetzte Parallelvariante des Gesetzbuches publiziert, die später vom Dirigierenden Senat zur offiziellen und verbindlichen Textfassung erklärt wurde: *Swod mestnych usakonenij gubernij ostsejskich. Čast' tretja. Sakony graždanskije*. St. Petersburg 1864. Das Gesetzbuch ist am 1. Juli 1865 in Kraft getreten. Im allgemeinen und m. w. N. zu dem Baltischen Privatrecht: *Barbara Dölemeyer*, Das Privatrecht Liv-, Est- und Kurlands von 1864, in: *Helmut. Coing* (Hrsg.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, Bd. 3, Teilbd. 2, München 1982, S. 2076-2098.
- ¹⁶ Im Entwurf des estnischen Zivilgesetzbuches von 1936: §§ 1022-1032; in der Endfassung des Entwurfs von 1940: §§ 1054-1064..
- ¹⁷ Eine genauere Analyse m. w. N. *Marju Luts*, *Textbook of Pandects or New Style of Legislation in Estonia?*, in: *Juridica International*, Vol. VI, Tartu 2001, S. 156 f.
- ¹⁸ Wenn man die von dem Hauptredakteur Friedrich Georg von Bunge entweder in den Text der einzelnen Artikeln einbezogenen oder als Anmerkungen zu dem Haupttext gebrachten Abweichungen ebenfalls als selbständige Vorschriften betrachten würde, wäre die Artikelzahl noch grösser. Im Bunes Ursprünglichen Entwurf gab es übrigens 5084 Artikeln. Vgl. [F. G. Bunge], *Entwurf des Liv-, Est- und Curländisches Privatrechts*. St. Petersburg 1860-64.
- ¹⁹ In § 200 war bestimmt, dass auch andere, nicht nur gesetzlich definierten Grunddienstbarkeiten bestellt werden können.
- ²⁰ *Priidu Pärna, Villu Köve, Asjaõigusseadus*. Kommenteeritud väljaanne [Sachenrechtsgesetz. Kommentierte Ausgabe], Tallinn 1996, S. 301.
- ²¹ So ist gerade das Sachenrechtsgesetz von einem der Reformkräfte genannt worden: *Paul Varul*, *Legal Policy Decisions and Choices in the Creation of New Private Law in Estonia*, in: *Juridica International*, Vol. V, 2000, S. 104.
- ²² Obwohl das Gesetz den vielversprechenden Namen eines Handelsgesetzbuches trägt, umfasst es in der Tat nur das Gesellschaftsrecht. Auf die Zweispurigkeit hat der estnische Reformgesetzgeber verzichtet und *lex mercatoria* ist in das Schuldrechtsgesetz einbezogen.
- ²³ Näher zu der These *Marju Luts*, *Aktuelle Zivilrechtsreform in Estland als eine hitorische Herausforderung*, in: H. Heiss (Hrsg.) (Wie Fn. 2), S. 27-37.

PERSONĪBAS PRIVĀTUMA TIESĪBU ATTĪSTĪBA TIESĪBU TĀLĀKVEIDOŠANĀ

Ievads

Modernā sabiedrība un dzīve straujajā plašsaziņas līdzekļu attīstības laikmetā diemžēl nes sev līdzī arī personības un privātuma apdraudējumu. Katra cilvēka intīmā un privātā joma ir līdz dziļumiem individuāla savā patstāvīgumā un pašvērtībā. Tomēr plašsaziņas līdzekļi aizvien vairāk pārņem savā varā atsevišķu personu dzīves stāstus un, nesatraucoties par viņu personiskajām jūtām, izplata tos ziņkārīgajai un sensāciju alkstošajai publikai. Blakus preses sākotnējai funkcijai – informēt sabiedrību par aktuāliem jautājumiem ar ziņu raksturu, daudz straujāk attīstās tā dēvētā dzeltenā jeb bulvāra prese, kuras mērķi un uzdevumi krasi atšķiras. Tehniskie atklājumi – augstas izšķirtspējas fotokameras un novērošanas kameras un citi tehniskie palīgīdzekļi – ļauj publiskot citu cilvēku privātās un intīmās dzīves slēptākās detaļas. Neapšaubāmi viena no šīs jomas panākuma atslēgām ir apstākļi, ka šādas publikācijas arī vidusmēra lasītājam vai skatītājam piešķir šķietamu varu lemt par populārāko personu privātumu un ietekmēt to.

Personības izpratne

Cilvēka daba tomēr ir atšķirīga, un visam pāri stāv katra cilvēka īpašā individualitāte, neskatoties uz dabisko tiesību postulātu par cilvēku vienlīdzību. Personas individualitāte ir iekšēji noslēgta vienība, taču vienlaikus tā ir arī oriģināls, vienreizējs, īpašs un neatkārtojams vispārcilvēcisko īpašību atspoguļojums.¹ Tādējādi katram indivīdam ir iespēja īstenot noteiktu lomu sabiedrībā. Un, ja reiz indivīda vērtība slēpjas tieši viņa patstāvībā un oriģinalitātē, t. i., atšķirīgumā no visa apkārtējā, tad nevar aizmirst to, ka cilvēks viens nav spējīgs eksistēt un ka savā vientulībā cilvēks nevar izvērsties un attīstīties. Tieši sabiedrības uzliktie uzdevumi un pienākumi rada katrai personai nepieciešamību veidot attiecības un piespiež viņu uzņemties saistības. Cilvēks attīstās vienīgi savās attiecībās ar līdzcilvēkiem un apkārtējo pasauli, sevi un tikumiskajām un morāles vērtībām.² Šajās attiecībās tad arī rodama katra cilvēka īstenā būtība kā personība. Personība kā tikumīga persona ir patstāvīgās attiecībās ar objektīvām un absolūtām sabiedrībā pastāvošajām tikumiskajām un morāles vērtībām, pakļaujot tām savu rīcību un nospraužot savas iekšējās un ārējās attīstības robežas. Lai gan persona savās darbībās un attiecībās ar apkārtējo sabiedrību, kā arī savā garīgajā izaugsmē vispirms ir vērsta uz ārieni, tomēr katrs indivīds patur ekskluzīvas tiesības izlemt, cik daudz šī ārējā atklātība ir vispārpieejama. Kā savā visaptverošajā monogrāfijā par personības tiesībām norādījis vācu tiesībzinātnieks profesors Heinrihs Hubmanis (*Heinrich Hubmann*), vienīgā atbilde uz jautājumu, kā nodrošināt personības dabisku un ilgtspējīgu kopā pastāvēšanu ar citām līdzvērtīgām personībām, nezaudējot savas personības raksturu, ir stingri ievērot morāles normas un pamatvērtības un pamatoties uz tām.

Kā norāda H. Hubmanis, personības iekšējā pasaule nav saistīta ar to pasauli, kurā veidojas un pastāv tiesiskās attiecības, jo tiesiskā aizsardzība sniedzas vien līdz personai kā indivīdam, nevis kā individualitātei, līdz ar to arī ne līdz personībai. Personība

esot beztiesīga, tāpat kā tiesības esot bezpersoniskas.³ Tātad var secināt, ka personība un tiesības jau pašos pamatos ir diametrāli nesaistītas un pretējas. Personība atrodas nepārtrauktā tapšanas procesā, to var strukturēt, tikai un vienīgi attiecinot noteiktus ētikas principus. Tiesības savukārt ir abstrakta kārtība, tās var shematizēt, sistematizēt un vispārināt, kā arī vispārīgo gadījumu attiecināt uz atsevišķu dzīves gadījumu, pēc noteiktiem kritērijiem un metodēm izvēloties un piemērojot atbilstošāko tiesību normu.

Taču personības tiesības kā konsenss starp personību un tiesībām nodrošina personas kā indivīda pastāvēšanu tiesiskajā sabiedrībā, nezaudējot savu īpašo individualitāti un personības primārās vajadzības. Nodrošināta tiesiskā aizsardzība noteiktiem personības tiesību aspektiem nepārprotami atbilst demokrātiskas sabiedrības interesēm.

Personības tiesības

Ar prasījuma tiesību aizsargātie personiskie aizskārumi tiek definēti visās Eiropas valstīs, vispirms aptverot dzīvības, miesas bojājumu, veselību un personiskās brīvības aizskārumus, visbiežāk ietverot arī personas goda un cieņas aizskāruma aizsardzību.⁴ Taču Eiropas valstu tiesību sistēmas ir attīstījušas vairākas dogmatiskas pieejas, ar kurām tiek risināta dažādu personības tiesību aizsardzība noteiktos faktiskos apstākļos – personības tiesības uz privātumu, tostarp savu attēlu, uz goda un cieņas aizsardzību. Ir valstis, kurās attīstīts aptverošs tiesību institūts, kas aptver visu personības tiesiskās izpausmes jomu, – «vispārējās personības tiesības», kam piešķirts «privāttiesību augstākā konstitucionālā principa» rangs.⁵ Šāds regulējums pastāv Vācijā un Grieķijā.⁶ Vairākumā Eiropas valstu tiesību sistēmu ir izvēlēta tieši «speciālo personības tiesību» pieeja. Tā, piemēram, Ziemeļvalstīs⁷ – Dānijā, Zviedrijā un Somijā – par pietiekamu tiek uzskatīta atsevišķu speciālo personības tiesību aizsardzības iekļaušana tiesību sistēmā, paredzot vispārēju atbildības regulējumu par deliktu. Taču arī par speciālo personības tiesību regulējumu dažādās Eiropas valstīs pastāv dažādi redzējumi, kādi personības tiesību aizskārumi būtu aizsargājami likuma ceļā. Izvērtējot personības tiesību attīstības saknes 19. gadsimta Vācijā līdz mūsdienām, būtiski ņemt vērā tālaika Vācijas tiesību zinātnes nostādnes. Kā savā monogrāfijā par personības tiesībām norādījis pašreizējais Ungārijas prezidents *Láslo Šajoms (László Sólyom)*⁸, personības tiesības pēc savas būtības ir tīri teorētiska kategorija, personības tiesības raksturo tiekšanos uz pandektu zinātnes atziņām, kas ir Vācijas Civillkodeksa (turpmāk – BGB) pamatā. Personības tiesību nostiprināšanu, jo īpaši personas goda un cieņas civiltiesisko aizsardzību, Vācijas civiltiesībās ieviesuši dabisko tiesību skolas pārstāvji⁹, un par iemeslu tam esot tā dēvētā «dabisko tiesību renesanse».¹⁰

Latvijas pieeja

Latvijā, ņemot vērā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības laikā pieredzēto totalitāro sistēmu un cilvēktiesību formālismu, likumdevējs, papildinot Latvijas Republikas Satversmi (turpmāk – Satversme) ar cilvēka pamattiesību nodāļu, 95. pantā un 96. pantā īpaši ir uzsvēris cilvēka goda un cieņas aizsardzību un privātās dzīves neaizskaramību¹¹. Lai arī Latvijas pozitīvo civiltiesību kodifikācijā – Civillikumā¹² (turpmāk – arī CL) – šobrīd vēl neatspoguļojas šī, no vienas puses, dziļā personības izpratne un, no otras puses, aptveroša iespēja efektīvi vērsties pret aizskārumu, tomēr Civillikums satur tiešu normatīvu regulējumu par atsevišķas personības tiesību šķautnes aizsardzību, proti, aizsardzību pret personas godu un cieņu aizskarošu ziņu izplatīšanu, kas nostiprināta Civillikuma 2352.¹ pantā. Taču Latvija kā Eiropas Padomes dalībvalsts ir uzņēmusies zināmas starptautiskas saistības personības tiesību jomā Latvijas tiesību sistēmas attīstībai atbilstoši Eiropas Padomes vadlīnijām. Tā, Eiropas

Padomes Parlamentārās asamblejas rezolūcijas Nr. 1165(1998) «Par tiesībām uz privātumu»¹³ (turpmāk – Rezolūcija) 8. punktā uzsvērts, ka kļūdaina ir Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas¹⁴ (turpmāk – Konvencija) 10. panta vienpusējā interpretācija, kas balstīta uz izteiksmes brīvības kā plašsaziņas līdzekļu instrumenta paaugstināšanu pār personas privātuma aizsardzības interesēm, uzskatot, ka preses izdevumu lasītājiem būtu tiesības par publiskajām personībām uzzināt visu. Rezolūcijas 12. punktā uzsvērts, ka Cilvēktiesību konvencijas 8. panta nostiprinātā privātuma aizsardzība attiecināma ne vien uz personas privātās dzīves aizsardzību no valsts un citas publiskas varas institūcijas iejaukšanās, bet arī uz aizsardzību pret citām privātpersonām, tai skaitā plašsaziņas līdzekļiem un to pārstāvjiem. Ar šo rezolūciju Eiropas Padomes Parlamentārā asambleja ir uzdevusi dalībvalstīm (arī Latvijai) nodrošināt privātuma aizsardzības garantijas savā nacionālajā likumdošanā, tostarp nodrošināt aizskartās personas tiesības civiltiesiskā kārtībā prasīt nodarītā morālā (nemantiskā) kaitējuma atlīdzību par neatļauto iejaukšanos personas privātajā dzīvē, un plašsaziņas līdzekļiem uzlikt atbildību par tādu materiālu publiskošanu, kas pārkāpj personas privātās dzīves neaizskaramību.

Latvijas civiltiesībās nav viena vispārēja personības tiesību regulējuma, Civillikumā atsevišķi noregulēta vienīgi personas goda un cieņas aizsardzība, kas tādējādi atbilstoši iepriekš pieminētajam sadalījumam būtu atzīstama par speciālo personības tiesību. Taču tādas personības tiesību izpausmes kā personas tiesības uz privātumu, kā arī privātuma izpausme – tiesības uz savu attēlu atvasināmas no Satversmē nostiprinātajām pamattiesībām un speciālajiem likumiem par plašsaziņas līdzekļu darbības regulējumu.

Ārvalstu juridiskajā literatūrā pastāv viedoklis, ka nacionālajā līmenī Konvencijas 8. pants var tikt piemērots tieši, pat ceļot uz tā pamata prasību nacionālajā tiesā pret citu privāto tiesību subjektu.¹⁵ Savukārt Latvijas tiesību doktrīnā šis viedoklis nav atbalstīts. Kā norāda cilvēktiesību speciālisti, privātautonomijas ierobežojumi ar cilvēktiesību palīdzību var būt pieļaujami gadījumos, kur cilvēktiesības ir ne vien indivīda brīvas aizsardzības instruments, bet vienlaikus arī objektīvas vērtību sistēmas izpausme. Taču arī šādos gadījumos cilvēktiesības nevar tikt izmantotas kā tiešs prasības pamatojums civilprocesā pret otru personu, jo indivīdu privātautonomija, kuru sargā un veido civiltiesības, pieļauj rīcību, kas balstīta arī uz citu vērtību sistēmu. Tādēļ cilvēktiesību noteiktā objektīvā vērtību sistēma privātajās tiesībās var tikt piemērota tikai to ietvaros, nevis kā privātām tiesībām pāri stāvoša tiesību sistēma. Tas nozīmē, ka privāttiesībās cilvēktiesību noteiktā objektīvā vērtību sistēma var tikt piemērota, konkretizējot privāttiesiskās ģenerālklausulas.¹⁶ Raksta autore piekrist Latvijas tiesību doktrīnā izteiktajam viedoklim, ka starptautiskās tiesības, šajā gadījumā Konvencijā nostiprinātās personas tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību masu informācijas līdzekļos, nevar tikt izmantotas kā tiešs prasības pamatojums civilprocesā pret otru personu, ja valsts nav nodrošinājusi attiecīgu civiltiesisku regulējumu. Taču gadījumos, kad regulējums pastāv, indivīds var lūgt tiesu interpretēt šīs normas kopsakarā ar Satversmē un Eiropas Cilvēktiesību konvencijā garantētajām tiesībām uz privātās dzīves neaizskaramību un Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) izstrādātajiem principiem. Taču pēc 2007. gada 1. janvāra, kad stājās spēkā Tiesībsarga likums, šāda tiešās iedarbības noliegšana Latvijas tiesībās ir problemātiska. Tiesībsarga likuma 12. panta 5. apakšpunktā noteikts, ka tiesībsargs izskata ar cilvēktiesībām saistītus strīdus starp privātpersonām. Aplūkojamā jautājumā, piemēram, strīds starp preses izdevumu un indivīdu izceļas tieši par divu cilvēktiesību piemērošanu – tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību un tiesības uz preses brīvību. Tātad persona, uzskatot, ka preses izdevums, publicējot bez atļaujas tās attēlu, ir aizskāris šīs personas pamattiesības uz privātās dzīves neaizskaramību, varēs vērsties pie tiesībsarga, un Tiesībsarga likumā noteiktajā kārtībā tās sūdzība tiks izskatīta. Tomēr šajā

gadījumā tiesībsargam, saņemot personas sūdzību par preses izdevuma iespējamo pārkāpumu, nāksies saskarties ar jautājumu, kādi normatīvie akti būtu ņemami vērā, izskatot minēto sūdzību. Tā kā sūdzība tiek iesniegta par cilvēktiesību pārkāpumiem indivīdu starpā, bet cilvēktiesības ir nostiprinātas Satversmē, izriet, ka, pieņemot šo likumu, Saeima ir akceptējusi cilvēktiesību, kas nostiprinātas Satversmes 8. nodaļā, tiešu ietekmi arī uz indivīdu savstarpējām attiecībām. Līdzīgi situācija tiek risināta Vācijā – tur gan tiek atbalstīta nevis pamattiesību tieša, bet gan netieša piemērošana: valsts tiesas, izskatot strīdus starp indivīdiem, interpretē Vācijas Civillkodeksu (BGB) Pamatlikuma (Grundgesetz (GG)) gaismā (vācu val. – *Theorie der Drittwirkung*)¹⁷.

Likuma «Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem»¹⁸ (turpmāk – Preses likums) 4. pantā noteiktā preses brīvība kā Satversmes 100. pantā nostiprinātās izteiksmes brīvības pamats katrā konkrētajā gadījumā samērojama ar Satversmes 96. pantā nostiprināto ikviena tiesību uz privātās dzīves neaizskaramību un Preses likuma 25. pantā žurnālistam uzlikto pienākumu ievērot pilsoņa¹⁹ tiesības un likumīgās intereses.

Arī Latvijas Žurnālistu savienības Ētikas kodeksā²⁰ ir ievērotas personas tiesības uz privāto dzīvi un nostiprināti privātuma ievērošanas principi. Šo noteikumu ietveršana Ētikas kodeksā norāda, ka žurnālisti paši jau ir izpratuši šīs jomas jūtīgumu, tāpēc katram žurnālistam, veidojot publikāciju presē vai raidījuma sižetu, būtu stingri jāievēro šie principi. Kā norādījis Egils Levits²¹, pastāv cieša saistība starp medija tiesisko un ētisko atbildību, taču šī saistība pēcsociālistiskā sabiedrībā, kurai raksturīgs ētisks relativisms, ne vienmēr tiek saskatīta. Tomēr tiesības un ētika ir cieši saistītas – ne visas ētikas normas ir arī tiesību normas, bet liela daļa tiesību normu vienlaikus ir arī ētikas normas. Tas īpaši attiecas uz mediju tiesību jomu. Attīstītās demokrātijās tiesu prakse, izlemjot jautājumu par saziņas līdzekļu atbildību, par mērauklu piemēro ētikas normas. Tādējādi ētikas normas bieži, pat ja tās nav formāli pastiprinātas ar tiesiskās aizsardzības mehānismu, netieši tomēr kļūst par tiesiskās atbildības elementu. Lai konstatētu personas tiesību pārkāpumu masu informācijas līdzekļos, tiesai nepieciešami kritēriji. Šos kritērijus tiesa atrod arī žurnālistu ētikas normās. Tādā veidā žurnālistu ētikas normas bieži pārvēršas tiesiskajā atbildībā, tāpēc nedrīkst nenovērtēt šo normu nozīmīgumu.

Saskaņā ar CL 1635. panta pirmo daļu aizskartajai personai ir nostiprinātas tiesības par morālo kaitējumu prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl viņu par šo darbību var vainot. Ar kaitējumu CL izpratnē saprot neatļautas darbības kaitīgās sekas. Kaitējums ir tiesību aizsargātu un nemantisku labumu samazinājums tiesību pārkāpuma rezultātā.²² Ar 2006. gada 26. janvāra Civillikuma grozījumiem²³ 1635. pants ir papildināts ar jaunu otro un trešo daļu, nosakot morālā kaitējuma definīciju un tā izpaušmes veidus. Arī pirms šo grozījumu spēkā stāšanās 2006. gada 1. martā saskaņā ar CL 1635. pantu bija noteikts, ka katra neatļauta tiesību aizskārums gadījumā aizskārējam ir jādod apmierinājums, tomēr tiesu prakse stingri ievēroja vienīgi gramatisko tulkošanu, nerodot iespēju attiecināt šo pantu arī uz nemantiskā kaitējuma atlīdzību personības tiesību aizskārums gadījumā. Morālā kompensācija par personības tiesību aizskārums tika atzīta vienīgi par Civillikuma 2352.^a pantā paredzēto atbildību par nepatiesu godu un cieņu aizskarošu ziņu izplatīšanu. Izvērtējot spēkā esošo CL 1635. panta otrajā daļā ietvertu morālā kaitējuma definīciju, kas noteic, ka ar morālo kaitējumu jāsaprot fiziskas vai garīgas ciešanas, kuras izraisītas ar neatļautas darbības rezultātā nodarītu cietušā nemantisko tiesību vai nemantisko labumu aizskārums, jāsecina, ka likumdevējs morālajam kaitējumam izvēlējies apmierinājuma funkciju. Tādējādi galvenais pamats personai nodarītā nemantiskā personības tiesību aizskārums atlīdzināšanai naudā ir apmierinājuma nodrošināšana cietušajam un pušu samierināšana.

Taču, pretēji pastāvošajam tiesu prakses tulkojumam, arī pirms 2006. gada grozījumiem CL 1635. pantā likuma teksts nebija izsmēlošs un nemantiskā kaitējuma

atlīdzības pamati netika ierobežoti vienīgi ar CL 19. nodaļas tiesisko regulējumu, jo CL 1635. pants saturēja ģenerālklausulu, kura paredz pienākumu atlīdzināt nodarīto kaitējumu jebkādas vainojamas darbības rezultātā. Tādējādi velkamas zināmas paralēles arī ar Francijas Civilkodeksa (*Code Civil* (CC)) regulējumu, pirms tas tika papildināts ar CC 9. pantu. Līdz brīdim, kad privātās dzīves civiltiesisko aizsardzību Francijā nostiprināja CC 9. pantā ar likumu *de lege lata*, tiesas piemēroja CC 1382. pantu dažādu personisko tiesību aizsardzībai.²⁴ Vēl joprojām personības tiesību aizskārumi, kurus neaptver CC 9. panta sastāvs, tiek subsumēti zem CC 1382. panta delikttiesību ģenerālklausulas. Līdz ar to arī Latvijā, autoresprāt, jau pirms 2006. gada grozījumiem CL 1635. pants aptvēra arī nemantiskā kaitējuma atlīdzības pienākumu un tas bija piemērojams visos personības tiesību aizskāruma gadījumos, kuri nav aptverti ar CL 2352¹. panta regulējumu. Tiesību normas piemērotājs būtu varējis aizpildīt šķietamo likuma robu, iztulkojot atbilstošu likumu, kā arī izmantojot salīdzinošo tiesību metodi. Taču Latvijas tiesu prakse neizšķirās par labu šādam tiesību tālākveidošanas ceļam. Bet CL 1635. pants jaunajā redakcijā kā personības tiesību aizsardzības tiesiskā prasījuma pamats Latvijas tiesvedībā soli pa solim kļuvis aizvien nozīmīgāks un tiesām būs jāizšķiras par tā piemērošanas ceļu.

Lai gan tiesu prakses par personības tiesību aizskāruma rezultātā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanu vēl nav, tomēr jau kopš 1991. gada 1. janvāra ir spēkā Preses likums. Preses likuma 28. pants noteic, ka kaitējums, arī morālais kaitējums, ko masu informācijas līdzeklis nodarījis fiziskajai vai juridiskajai personai, sniedzot nepatiesas ziņas, ceļot neslavu un aizskarot tās godu un cieņu, publicējot ziņas un informāciju, kuru publikācija aizliegta ar likumu, masu informācijas līdzeklim jāatlīdzina šai personai likumā noteiktajā kārtībā. Savukārt attiecībā uz ziņām un informāciju, kuru publikācija ir aizliegta ar likumu, šā likuma 7. panta ceturtā daļa noteic, ka tiek aizliegta un saskaņā ar likumu tiek sodīta masu informācijas līdzekļu izmantošana, lai iejauktos pilsoņu personiskajā dzīvē. Līdz ar to, pamatojoties uz Preses likuma noteikumiem, par personas subjektīvo personības tiesību aizskārums – masu informācijas līdzekļu iejaukšanos personas privātajā dzīvē – paredzēta civiltiesiskās atbildības iespēja, tostarp morālā kaitējuma atlīdzības iespēja.

Personas nemantiskais labums neapšaubāmi ir arī personas privātums un privātās dzīves neaizskaramība, kuras aizskārums gadījumā personai ir jābūt tiesībām saņemt atbilstošu apmierinājumu, tostarp atlīdzinājumu. Turklāt, aplūkojot fiziskas vai garīgas ciešanas, būtu jāņem vērā, ka attiecībā uz ciešanām tiesības neinteresē psiholoģija, lai gan tas var ietekmēt kompensācijas apmēru. Kā norāda Agris Bitāns, attiecīgi būtu jāpiemēro legāla prezumpcija, ka konkrēts aizskārums rada vai tas varētu radīt fiziskas vai garīgas ciešanas, neērtības, kas nav tiesiski pieļaujamas konkrētā sabiedrībā.²⁵ Nevajadzētu pastāvēt šaubām, ka tāds personības tiesību kā privātuma aizskārums nav tiesiski pieļaujams mūsdienu sabiedrībā un ka augsti attīstītai sabiedrībai ir raksturīgi noteikt aizsardzību personai piederošajiem nemantiskajiem labumiem. Pretējā gadījumā var rasties neskaidrības, kā pierādīt, ka cietušajam tiesām bija nodarītas sāpes un ciešanas, jo nav iespējams izmērīt cilvēka iekšējos pārdzīvojumus.

Secinājumi

Nav pamatota CL 1635. panta šauri gramatiska iztulkošana: lai persona aizsargātu savas aizskartās tiesības uz privāto dzīvi, likumdevējs tai ir uzlicis pienākumu pierādīt, ka privātuma aizskārums rezultātā ir ticis nodarīts morālais kaitējums. Personības tiesību mūsdienīga izpratne Latvijā šobrīd ir nevis likuma roba jautājums, bet gan tiesību piemērošanas jautājums. Tas, ka rakstītās tiesības Latvijā atstāj novārtā personības aizsardzību un ar to saistītā kaitējuma atlīdzināšanu, izskaidrojams ar

privāttiesību sistēmas rašanās laikā pastāvošajiem uzskatiem un attiecībām 20. gadsimta sākumā, kad izstrādāja Latvijas Republikas Civillikumu. Civiltiesiskās aizsardzības tieša regulējuma trūkumu personības tiesību aizskāruma gadījumā Latvijā iespējams novērst ar mūsdienīgu tiesību piemērošanu, iztulkojot CL 1635. pantu kopsakarā ar Preses likuma 7. pantu un 28. pantu un balstoties uz Satversmē un Konvencijā garantētajām tiesībām uz privātās dzīves neaizskaramību un ECT tiesas judikatūrā izstrādātajiem principiem.

Atsauces un piezīmes

- ¹ *Hubmann, H.* Das Persönlichkeitsrecht. Köln: Böhlau Verlag, 1968, S. 50.
- ² Turpat, S. 51.
- ³ *Hubmann, H.* Das Persönlichkeitsrecht. Köln: Böhlau Verlag, 1968, S. 69.
- ⁴ *Bar, C. von.* Gemeineuropäisches Deliktsrecht. Bd. 2: Schaden und Schadenersatz, Haftung für und ohne eigenes Fehlverhalten, Kausalität und Verteidigungsgründe. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1999, S. 92.
- ⁵ Vācijas tiesībās sk. *Rebmann, K.* (Hrsg.) Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: BGB. München: C. H. Beck, 2003, § 12 BGB Rdnr. 189.
- ⁶ *Bar, C. von.* Gemeineuropäisches Deliktsrech. Bd. 2.: Schaden und Schadenersatz, Haftung für und ohne eigenes Fehlverhalten, Kausalität und Verteidigungsgründe. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1999, S. 93.
- ⁷ *Strömholm, S.* Right of Privacy and Rights of The Personality: A Comparative Survey. Stockholm: P. A. Norstedt & Sonars Forlag, 1967, S. 59; *Bar C von.* Gemeineuropäisches Deliktsrech. Bd.2.: Schaden und Schadenersatz, Haftung für und ohne eigenes Fehlverhalten, Kausalität und Verteidigungsgründe. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1999, S. 93.
- ⁸ *Sólyom, L.* Die Persönlichkeitsrechte: Eine vergleichend-historische Studie über ihre Grundlagen. Budapest: Carl Heymans Verlag KG, 1984, S. 136.
- ⁹ Turpat, S. 142.
- ¹⁰ *Gottwald, S.* Das allgemeine Persönlichkeitsrecht: ein zeitgeschichtliches Erklärungsmodell. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1996, S. 157.
- ¹¹ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. g. 1. jūlijs, Nr. 43; Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. g. 23. oktobris. 95. panta 1. teikums nosaka: «Valsts aizsargā cilvēka godu un cieņu.»; 96. pants nosaka: «Ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību.»
- ¹² Civillikums: LR likums. *Ziņotājs*, 1992. g. 30. janvāris, Nr. 4.
- ¹³ Resolution 1165 (1998) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on the right to privacy. Pieejams: <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta98/eres1165.htm> (sk. 22.09.2006.)
- ¹⁴ Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. g. 13. jūnijs, Nr. 143/144; pieņemta 1950. g. 4. novembrī: jaunākais tulkojums latviešu val. pieejams: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/56D2C838-7133-4010-8D00-99BE58570B95/0/LatvianLetton.pdf> (sk. 22.09.2006.)
- ¹⁵ *Clapham, A.* Human rights in the private sphere. Oxford: Clarendon Press, 1993, p. 212.
- ¹⁶ *Ziemele, I.* (zin. red.) Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Rīga: Izglītības sōļi, 2000, 256. lpp.
- ¹⁷ Par konstitūcijas netiešās iedarbības jeb horizontālās iedarbības teoriju sk. šī darba otrās daļas 54. lpp. u. c.
- ¹⁸ Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem: LR likums. *Ziņotājs*, 1991. g. 14. februāris.
- ¹⁹ Ņemot vērā Preses likuma pieņemšanas laiku un terminoloģiju, ar terminu «pilsonis», autoresprāt, būtu jāsaprot «indivīds».
- ²⁰ Žurnālistu savienības Ētikas kodekss. Pieņemts Latvijas Žurnālistu savienības konferencē 1992. g. 28. aprīlī. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=101608&lang=lv> (sk. 22.09.2006.)
- ²¹ *Levits, E.* Kas vērsim, kas Jupiteram. Pieejams: http://www.diena.lv/pielikumi/2000/konference_10/index.php?id=3 (sk. 22.09.2006.)
- ²² *Torgāns, K.* Saistību tiesības. I daļa. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006. g. 179. lpp.
- ²³ Grozījumi Civillikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. g. 9. februāris, Nr. 24. (Grozījumi stājās spēkā 2006. g. 1. martā).
- ²⁴ *Heisig, C.* Persönlichkeitsschutz in Deutschland und Frankreich. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 1999, S. 74.
- ²⁵ *Bitāns, A.* Par morālā kaitējuma izpratni Latvijā. *Jurista Vārds*, 2001. g. 18. septembris, Nr. 220.

THE FURTHER DEVELOPMENT OF PERSONAL PRIVACY LAW

Introduction

Modern society and life in a time of rapid development of mass media, unfortunately, brings with it threats to personal privacy. The intimate and private sphere of each person is deeply individual in its independence and value-in-itself. However, the mass media increasingly take over the life stories of individuals and, with little regard for their personal feelings, distribute them to a curious public hungry for sensations. In addition to the original functions of the press – to inform society of contemporary events of news value, a so-called «yellow or boulevard» press has developed more rapidly, with radically different purposes. Technical developments – high resolution photo and surveillance cameras and other technical devices – allow the publication of the most hidden details of a person's private and intimate life. Undoubtedly, one of the reasons for success of this area of activity is the fact that such publications allow the average reader or viewer to have apparent decision rights over the privacy of popular persons and to affect it.

An understanding of personality

Human nature is diverse and above all stands the special individuality of each person, regardless of the natural law postulate of the equality of people. The individuality of a person is a self-contained unit. At the same time; it is an original, unique, special and non-repeatable reflecting of general human attributes.¹ Therefore each individual has the possibility to play a certain role in society as a whole. If the value of the individual is hidden in one's independence and originality, that is, difference from one's surroundings, then one should not forget that a person alone is not able to exist and that a person in solitude cannot expand and develop. It is the tasks and duties imposed by society that make it necessary for each personality to seek for relationships and force one to adopt responsibilities. A person develops only through one's relationships with fellow persons and with the surrounding world, oneself, and ethical and moral values.² These relations are the creators of the real essence of a person as a personality. A personality as a virtuous person is in constant relationships with objective and absolute ethical and moral norms existing in society, subordinating one's actions to them and setting the internal and external boundaries for one's actions. If a person, in one's actions and relationships with society, as well as in one's intellectual expression, is primarily oriented outwards, then, nonetheless, each individual retains the exclusive right to determine how much of this outward openness is accessible to all. As the German legal scholar, professor Heinrich Hubmann points out in his comprehensive monograph on personal rights, the only answer to the question of how to ensure the natural and sustainable co-existence of personality together with other, equal personalities, not losing the character of one's personality, is to strictly adhere to the normal and basic values of morality.

As H. Hubmann points out, the internal world of a personality is not linked to the world where legal relations are formed and exist, because legal protection reaches only so far as a person as an individual, not to individuality, thereby, not to personality. The personality is without rights, just as the law is impersonal.³ Therefore one can conclude that personality and the law are basically unrelated and diametrically opposite. Personality is in an uninterrupted process of development, it can be structured exclusively by applying specific ethical principles. The law, however, is an abstract order that can be schematicized, systematized and generalized, also applying general cases to specific cases in life according to specific criteria and methods, selecting and applying the most suitable legal norm.

However, personal privacy law, as a consensus between personality and law, ensures the existence of a person as an individual in a law-governed society, without losing one's unique individuality and the primary needs of personality. Ensuring legal protection for certain aspects of personal rights clearly conforms to the interests of a democratic society.

Personal privacy law

Actionable torts against the person are defined by all European countries, primarily covering threats to life, personal injury, health, and violations of personal freedom, and often, encompassing personal reputation and dignity.⁴ However, European countries have developed different dogmatic approaches, by which various issues of protection of personal privacy rights are resolved under specific factual conditions – the personal right to privacy, including one's image and the protection of dignity and reputation. There are countries in which a comprehensive legal institution has been developed, comprising all legal expressions of personality – «general rights of the person», which has been granted the rank of «the highest constitutional principle of private law.»⁵ This kind of regulation exists in Germany and Greece.⁶ In other European countries, public law has developed a «special personality rights» approach. So, for example, the Nordic countries⁷ – Denmark, Sweden and Finland – regard it as sufficient to include separate, special protection of the rights of personality in the legal system, regulating liability generally as for torts. Also with regard to the special regulation of personality rights in various European countries, there are various viewpoints as to which violations of personality rights should be protected by law. Examining the roots of the development of personality rights in 19th century Germany to the present, one must pay essential attention to the views of German jurisprudence at the time. As the current president of Hungary, *László Sólyom*⁸ points out in his monograph on personality rights, personality rights are essentially a purely theoretical category; personality rights are characterized by a tendency toward the finds of the scholarship of the pandects, which is the basis of the BGB. The anchoring of personality rights in German law, especially the protection of personal dignity and reputation, was implemented in German civil law by representatives of the natural law school,⁹ the reason being a so-called «natural law renaissance.»¹⁰

Latvia's approach

In Latvia, taking into account the totalitarian system and formality of human rights during the time of the Union of Soviet Socialist Republics, the legislature, in amending the Constitution of the Republic of Latvia (hereafter, the Constitution) with the section on Fundamental Human Rights, in Articles 95 and 96 has specially emphasized the protection of human honor and dignity and the inviolability of private life. Even though the codification of positive civil law, the Civil Law, currently

does not reflect this, on the one hand, deep understanding of personality and, on the other hand, a comprehensive opportunity to effectively act against a violation, the Civil Law contains direct normative regulation of the protection of specific aspects of personality rights, namely, protection against the dissemination of news offending the dignity and honor of a person, as set forth in Article 2352 of the Civil Law. However, Latvia as a member state of the Council of Europe has undertaken certain international obligations in accordance with the guidelines of the Council of Europe. Thus, *Resolution 1165 (1998) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on the right to privacy*, (hereafter, the resolution) emphasizes that a one-sided interpretation of the right to freedom of expression, which is guaranteed in Article 10 of the European Convention on Human Rights (hereafter, the Convention), is wrong by raising the right to free expression as an instrument of the mass media above the interests of protecting personal privacy and claiming that their readers are entitled to know everything about public figures. Article 12 of the Resolution emphasizes that the right to privacy afforded by Article 8 of the European Convention on Human Rights should not only protect an individual against interference by public authorities, but also against interference by private persons or institutions, including the mass media. With this resolution, the Assembly of the Council of Europe has obliged the member states (also Latvia) to ensure guarantees of privacy protection within the framework of national law, including ensuring the right of an aggrieved person to seek restitution for moral (non-material) damages for unsanctioned violation of a person's private life and to make mass media liable for the publication of materials that violate the inviolability of a person's private life.

Latvian civil law does not have one general regulation of personal privacy. The Civil Law, separately, regulates only the protection of a person's honor and dignity, which, in accordance with the aforementioned division, should be considered as a special personality right. However, such personality rights as the right to privacy and expressions of privacy – the right to one's image – are derived from the basic rights set forth in the Constitution and special laws regulating the work of the mass media.

Foreign legal literature is of the opinion that, at a national level, Article 8 of the Convention can be applied directly, even using it as a basis for a claim in a national court against another subject of private law.¹¹ In Latvian legal doctrine, there is no support for this viewpoint. As human rights experts point out, limitations on private autonomy using the civil law are permissible in cases where the civil law is not only an instrument for defending individual rights, but at the same time is an expression of an objective value system. But even in such cases, human rights may not be used as a direct basis for a civil action against another person, because private individual autonomy, which is protected and created by the civil law, also permits actions based on another value system. Therefore the object value system determined by human rights may be applied in private law only within its context, not as a system of law standing above private law. This means that in the framework of private law, the objective value system determined by human rights may be applied by concretizing general clauses of private law.¹² The author agrees with the viewpoint of Latvian legal doctrine that international law, in this case, the rights to the inviolability of private life in the mass media set forth in the Convention, may not be used directly as a basis for a civil action against another person if the state has not provided an appropriate civil law regulation. However, in cases where there is regulation, the individual may ask the court to interpret these norms in connection with the rights to the inviolability of private life guaranteed by the Constitution and the European Convention on Human Rights and the principles drafted by the European Court of Human Rights (ECHR). However, it may become problematic to deny direct

application under Latvian law after the Ombudsman Law comes into force.¹³ The Saeima adopted the Ombudsman Law on April 6, 2006 and it will come into force on January 1, 2007. Chapter 12, subpoint 5 of the law states that the ombudsman hears disputes relating to human rights among private individuals. In the issue to be examined, a dispute between a press publication and an individual becomes a dispute on the application of two human rights – the right to the inviolability of private life and the right to freedom of the press. Therefore, a person who believes that a press publication, publishing one's image without authorization, has violated one's basic rights to the inviolability of private life. He/she may turn to the ombudsman, and the case will be heard as prescribed by the Ombudsman Law. However, in this case, the ombudsman, receiving a person's complaint against a possible violation by a press publication, will have to touch the issue of which normative acts will have to be regarded in hearing the aforementioned case. Since the complaint is filed for a violation of human rights as between individuals, and human rights are affirmed in the Constitution, it follows that by passing this law, the Saeima has accepted the direct working of a human right that is affirmed in Part 8 of the Constitution also in the mutual relations of individuals. Things are done in a similar way in Germany – one does not support the direct application of basic rights, but indirectly – the state courts interpret the German Civil Code in light of the Basic Law (Grundgesetz/GG) (*Theorie der Drittwirkung* –in German)¹⁴.

The freedom of the press prescribed in Chapter 4 of the Law «On the press and other mass media»¹⁵ (hereafter – the Press Law) as the basis of the freedom of expression affirmed in Article 100 of the Constitution is, in each specific case, to be balanced with the rights of each to the inviolability of private life affirmed in Article 96 of the Constitution and the duty prescribed for journalists in Chapter 25 of the Press law to respect the rights and legitimate interests of citizens.¹⁶

The code of ethics of the Latvian Journalists' Union¹⁷, with regard to respecting a person's right to private life, has affirmed the principles of respect for privacy. The inclusion of such rules in the code of ethics indicates that journalists themselves have understood the sensitivity of this area and therefore each journalist, in preparing a publication for the press or a broadcast, should strictly respect these principles. As Egils Levits¹⁸ has pointed out, there is a close link between the legal and ethical responsibilities of the media, but this connection is not always perceived in post socialist societies, which are characterized by ethical relativism. However, the law and ethics are closely connected – not all ethical norms are also legal norms, but a large part of legal norms are also ethical norms. This especially applies to the area of media law. In developed democracies, court practice in deciding the issue of media responsibility uses ethical norms as a gauge. Thereby ethical norms often, even if they are not formally strengthened by a mechanism of legal protection, indirectly become an element of legal liability. In order to find a violation of personality rights in mass media, a court needs criteria. The court finds these criteria in the norms of journalistic ethics. Thereby, the norms of journalistic ethics often turn into legal liability and, therefore, the significance of such norms should not be underestimated.

In accordance with Article 1635, part one of the Civil Law (CL), an aggrieved person is ensured the right to claim satisfaction from the infringer for moral injury, insofar as he or she may be held at fault for such act. Injury as understood in the CL is the harmful result of forbidden action.¹⁹ Harm is the diminishing of legally protected non-material interests as a result of a violation of legal rights. With the amendments to the Civil Law of January 26, 2006,²⁰ Article 1635 has been amended with a new second and third part, which determines a definition of moral injury and its expressions. Already before this amendment came into force on March

1, 2006, it was stated by Article 1635 of the CL that for each forbidden violation of rights, the infringer must give satisfaction; however, judicial practice held strictly to a grammatical interpretation, giving no opportunity to apply this article also to compensation for non-material injury in cases of the infringement of personality rights. Moral compensation for infringement of personality rights was only recognized for the dissemination of false news that offends honor and dignity as defined in Article 2532 of the CL. Evaluating the definition of moral injury included in Article 1635 of the CL in force, which states that moral injury is understood as physical or mental suffering, which are caused as a result of unlawful acts committed to the non-financial rights or non-financial benefit delicts of the person who suffered the harm, one must conclude that the legislature has chosen a compensation function from moral injury. Therefore the main basis for monetary compensation of the infringement of non-material personal rights is to ensure satisfaction for the injured party and reconciliation of the parties.

However, contrary to the existing interpretation of judicial practice, also before the 2006 amendments to Article 1635 of the CL, the text of the law was not exhaustive, and the compensation of non-material injury was not limited only by the legal regulation of Chapter 19 of the CL, because Article 1635 of the CL contains a general clause which foresees a duty to compensate harm resulting from any blameworthy activity. Thereby one can draw certain parallels to the French Civil Code [*Code Civil* (CC)] before it was amended by Article 9 of the CC. Until such time as the civil law protection of private life was established in France by Article 9 of the CC by a law *de lege lata*, the courts applied Article 1382 of the CC for protection of various personal rights.²¹ Still, infringements of personal rights that are not covered by the content of Article 9 of the CC are subsumed under the general tort clause of Article 1382. The protection of personal rights in France is examined in detail in a separate part of this essay. Therefore, the author believed that in Latvia, already before the 2006 amendments, Article 1635 of the Civil Law also encompassed the duty to compensate non-material injury, and it was applicable to all cases of infringement of personal rights that are not covered by the regulation in Article 2352 of the CL. One applying the law could have filled an apparent loophole in the law by the appropriate interpretation of the law and by using the method of comparative law. However, Latvian judicial practice did not choose in favor of this path of further development of the law. But Article 1635 in its new wording as the legal basis for personal rights defense claims will, step by step, grow more significant in Latvian judicial practice and the courts will have to decide on the path for its application.

Regardless of the fact that there is as yet no judicial practice with regard to compensation for the infringement of personality rights, the Press Law has been in force since January 1, 1991. Article 28 of the Press Law states that harm, including moral injury, done by a mass medium to a physical or legal person, by presenting false news, libeling and infringing such person's honor and dignity, publishing news, the publication of which is forbidden by law, must be compensated by the mass medium as prescribed by law. With regard to news and information, the publication of which is forbidden by law, Article 7, part 4 of this law prescribes that it is forbidden and punishable by law to use mass media to infringe upon the personal life of a citizen. Therefore, based on the rules of the Press Law, the possibility of civil liability, including the compensation of moral injury, is foreseen for the infringement upon subjective personal rights.

Personal privacy and the inviolability of private life is definitely a non-material personal benefit, which, if infringed upon, should grant the person the right to appropriate satisfaction, including compensation. In addition, in examining physical

or mental suffering, one should take into account that, with regard to suffering, the law is not interested in psychology, although it may influence the extent of compensation. As Agris Bitāns points out, one should accordingly apply the legal presumption that a specific infringement creates or could create physical or mental suffering and discomfort which is not legally permissible in a particular society.²² There should be no doubt that such infringements upon personal rights and such infringements upon privacy are not legally permissible in contemporary society, and that a highly developed society is characterized by the prescription of protection of personal non-material benefits. Otherwise, there could be ambiguities on how to prove that a victim was indeed inflicted pain and suffering, because it is impossible to measure the inner experiences of a person.

Conclusions

There is no basis for the narrow grammatical interpretation of Article 1635 of the CL that a person, to protect one's infringed rights to privacy, has a legislatively imposed duty to prove that, as a result of the infringement of privacy, a moral injury was inflicted. Under a contemporary understanding of personality rights, Latvia today does not have an issue of a loophole in the law, but rather an issue of the application of the law. The fact that written law in Latvia leaves the protection of personality and related compensation in a state of neglect can be explained by the views prevalent at the time that the system of private law arose and the prevailing attitudes and relations at the start of the 20th century, when the Civil Law of the Republic of Latvia was drafted. The deficiencies in Latvia in the direct regulation of the protection of personality rights under the civil law in cases of infringement can be averted with a contemporary application of the law by interpreting Article 1635 of the CL together with Articles 7 and 28 of the Press Law, based on the rights to the inviolability of private life guaranteed by the Constitution and Convention and the principles of the judicial practice of the ECHR.

References and Endnotes

- ¹ Hubmann, H. Das Persönlichkeitsrecht. Köln: Böhlau Verlag, 1968, S. 50.
- ² Ibid., S. 51.
- ³ Hubmann, H. Das Persönlichkeitsrecht. Köln: Böhlau Verlag, 1968, S. 69.
- ⁴ Bar C. von. *Gemeineuropäisches Deliktsrecht. Bd. 2: Schaden und Schadenersatz, Haftung für und ohne eigenes Fehlverhalten, Kausalität und Verteidigungsgründe*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, S. 1999, S.92.
- ⁵ For German law see. Rebmann K. (Hrsg.). *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: MuekoBGB*. München: C. H. Beck, 2003, §12 BGB Rdnr. 189.
- ⁶ Bar C. von. *Gemeineuropäisches Deliktsrech. Bd. 2.: Schaden und Schadenersatz, Haftung für und ohne eigenes Fehlverhalten, Kausalität und Verteidigungsgründe*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, S. 1999, p. 93.
- ⁷ Strömholm, S. Right of Privacy and Rights of The Personality: A Comparative Survey. Stockholm: P. A. Norstedt & Sonars Forlag, 1967, p. 59; Bar C von. *Gemeineuropäisches Deliktsrech. Bd. 2.: Schaden und Schadenersatz, Haftung für und ohne eigenes Fehlverhalten, Kausalität und Verteidigungsgründe*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1999, p. 93.
- ⁸ Sólyom, L. Die Persönlichkeitsrechte: Eine vergleichend-historische Studie über ihre Grundlagen. Budapest: Carl Heymans Verlag KG, 1984, p. 136.
- ⁹ Sólyom, L. Die Persönlichkeitsrechte: Eine vergleichend-historische Studie über ihre Grundlagen. Budapest: Carl Heymans Verlag KG, 1984, p. 142.
- ¹⁰ Gottwald, S. Das allgemeine Persönlichkeitsrecht: ein zeitgeschichtliches Erklärungsmodell. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1996, p. 157.
- ¹¹ Clapham, A. Human Rights in the Private Sphere. Oxford: Clarendon Press, 1993, p. 212.
- ¹² Ziemele, I. (Zin. red.) *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Rīga: Izglītības soli, 2000, p. 256.

- ¹³ Tiesībsarga likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2006. 25. aprīlis, nr. 65. (the law came into force on January 1, 2007.)
- ¹⁴ Regarding the theory of indirect or horizontal effect of the Constitution, see p. 54 of the second part of this work and others.
- ¹⁵ Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem: LR likums. *Ziņotājs*, 1991. 14. februāris.
- ¹⁶ Taking into account the time when the Press Law was passed and the terminology, the author believes that the term «citizen» should be understood as «individual.»
- ¹⁷ Žurnālistu savienības ētikas kodekss. Pieņemts Latvijas Žurnālistu savienības konferencē 1992. 28. aprīlī. Accesible at: <http://www.politika.lv/index.php?id=101608&lang=lv>. Examined: September 22, 2006.
- ¹⁸ *Levits, E. Kas vērsim, kas Jupiteram*. Accessible at: http://www.diena.lv/pielikumi/2000/konferen-ce_10/index.php?id=3. Examined: September 22, 2006.
- ¹⁹ *Torgāns, K. Saistību tiesības*. I daļa. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006, p. 179.
- ²⁰ Grozījumi Civillikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 9. februāris, nr. 24. (The amendments came into force on March 1, 2006)
- ²¹ *Heisig, C. Persönlichkeitsschutz in Deutschland und Frankreich*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 1999, p. 74.
- ²² *Bitāns, A. Par morālā kaitējuma izpratni Latvijā*. *Latvijas Vēstnesis*, pielikums *Jurista Vārds*, September 18, 2001. no. 220.

CILVĒKTIESĪBU IEVĒROŠANA IZMEKLĒŠANAS DARBĪBU VEIKŠANĀ

Izmeklēšanas darbības ir viens no neatņemamiem un būtiskākajiem kriminālprocesuālajiem institūtiem. Tās ir galvenais veids, kādā kriminālprocesa gaitā tiek iegūta nepieciešamā informācija, kas svarīga kriminālprocesa mērķa sasniegšanai. Kriminālprocesa mērķis šobrīd izsecināms no Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL)¹ 1. panta «Kriminālprocesa likuma mērķis»: «Kriminālprocesa likuma mērķis ir noņemt tādu kriminālprocesa – noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas, kriminālvajāšanas un krimināllietu iztiesāšanas – kārtību, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē.» Tā kā šāds krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums nav iedomājams bez lietai būtisku apstākļu noskaidrošanas, tad izmeklēšanas darbības vērtējamas kā viens no kriminālprocesa mērķa sasniegšanas kriminālprocesuālajiem līdzekļiem. Kriminālprocesa gaitā vienmēr ir bijis, ir un būs svarīgi pietiekami precīzi un maksimāli atbilstoši faktiskajiem apstākļiem izzināt pagātnes notikumu, kas ļauj tiesiski korekti konstruēt atzinumu par to, vai ir noticis noziedzīgs nodarījums, kāds tieši, kas to ir izdarījis, vai šī persona ir sodāma, kā sodāma u. tml. Tādējādi var atzīt, ka viss, kas radīts patiesības noskaidrošanai kriminālprocesa gaitā, atbilst kriminālprocesa mērķa sasniegšanai un sabiedrības interešu pēc vainīgās personas noskaidrošanas un adekvātas reakcijas uz nodarījumu nodrošināšanai. Tomēr šāds atzinums būtu nepilnīgs. Patiesības noskaidrošana kriminālprocesā nevar būt pašmērķis tādā ziņā, ka tā pieļautu jebkādu līdzekļu izmantošanu, ka tik tie būtu pietiekami efektīvi. Līdzekļiem, kas paredzēti lietai būtisku apstākļu izzināšanai, ir jābūt tiesiskiem. Šajā tiesiskuma prasībā ir ietverami daudzi aspekti, turklāt tiem jābūt likumā precīzi un skaidri reglamentētiem. Gan tiesiskajā reglamentācijā, gan praktiskajā izpildījumā jāievēro cilvēktiesību normas. Šī pēdējā atziņa ir īpaši svarīga, to apliecina arī fakts, ka norāde uz to iekļauta jau KPL 1. pantā, kur kriminālprocesa mērķa sasniegšana saistīta ar nosacījumu «bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē». Šī raksta mērķis ir vispārīgi apskatīt nostājas, kas attiecībā uz cilvēktiesību ievērošanu izmeklēšanas darbībās ir ietvertas KPL.

Iesākumam neliels vispārīgs ievads par izmeklēšanas darbību reglamentāciju Latvijas kriminālprocesuālajās tiesību normās. Latvijas Kriminālprocesa kodeksā² (turpmāk – KPK), kas bija spēkā līdz 2005. gada 1. oktobrim, nebija sniegts ne izmeklēšanas darbību jēdziens, ne to konkrēts uzskaitījums. Izmeklēšanas darbību tiesiskā reglamentācija nebija iekļauta vienā kodeksa strukturālā daļā, bet gan atsevišķu darbību reglamentācija bija iekļauta dažādās nodaļās (piemēram, nodaļā «Apsūdzētā saukšana pie kriminālatbildības un nopratināšana», «Liecnieka un cietuša nopratināšana», «Konfrontācija un uzrādīšana atpazīšanai» u. c.). Tādējādi gan par izmeklēšanas darbību izpratni, gan par to, kura īsti procesuālā darbība būtu un kura nebūtu pieskaitāma pie izmeklēšanas darbībām, bija sastopamas zinātniskas diskusijas. Tā par izmeklēšanas darbību izpratni Latvijā, kā arī citās bijušajās padomju republikās pamatdiskusija izvērās starp diviem dominējošiem uzskatiem: 1) kā izmeklēšanas darbība skatāma ikviena darbība, kas tiek veikta kriminālprocesa gaitā, un 2) kā izmeklēšanas darbība vērtējama tikai tā darbība, kuras laikā iegūst, procesuāli

nostiprina, pārbauda kādas lietai svarīgas ziņas³. Lai gan vairums zinātnieku piekrit otrajam uzskatam, tomēr vienprātības nebija arī par izmeklēšanas darbību loku, īpaši par to, vai pie izmeklēšanas darbībām būtu pieskaitāmi tādi procesuāli institūti kā kriminālprocesuālā aizturēšana vai aresta uzlikšana mantai⁴. Šobrīd izmeklēšanas darbību tiesiskā reglamentācija ir iekļauta vienā KPL struktūrdaļā – 2. sadaļā «Pierādījumi un izmeklēšanas darbības», kur 9. nodaļa ir veltīta pierādīšanai un pierādījumiem, 10. nodaļa – izmeklēšanas darbībām un 11. nodaļa – speciālajām izmeklēšanas darbībām. Tādējādi secināms, ka pašreiz Latvijā atzītas divu veidu kriminālprocesuālās izmeklēšanas darbības – t. s. parastās (procesā dēvētas par izmeklēšanas darbībām) un speciālās izmeklēšanas darbības. Arī šajā rakstā tiks ievērota šī terminoloģija. Kriminālprocesuālo izmeklēšanas darbību tiesiskās reglamentācijas iekļaušana vienā sadaļā ar pierādīšanas tiesisko reglamentāciju uzskatāmi un precīzi raksturo izmeklēšanas darbību veikšanas (izzinošās darbības) un pierādīšanas nosķiršanu, bet vienlaikus arī ciešo savstarpējo saistību.

Izmeklēšanas darbību izpratne iekļauta KPL 138. p. 1. daļā, kur teikts, ka «izmeklēšanas darbības ir procesuālās darbības, kas vērstas uz ziņu iegūšanu vai jau iegūto ziņu pārbaudi konkrētajā kriminālprocesā». Šī izpratne daudzējādā ziņā sakrīt ar iepriekš zinātnē dominējošo viedokli. Speciālo izmeklēšanas darbību jēdziens KPL nav iekļauts. Domājams, var atzīt, ka vispārējā izmeklēšanas darbību vispārējā definīcija attiecināma arī uz speciālajām izmeklēšanas darbībām. Tikai, ievērojot KPL 210. p. 1. daļā ietverto nostāju, ka «speciālās izmeklēšanas darbības veic, ja kriminālprocesā pierādāmo apstākļu noskaidrošanai ziņas par faktiem nepieciešams iegūt, neinformējot kriminālprocesā iesaistītās personas un tās personas, kuras varētu šīs ziņas sniegt», šī vispārējā definīcija var tikt papildināta ar norādi par iesaistīto personu neinformēšanu. Tādējādi speciālo izmeklēšanas darbību definīcija, ievērojot vienveidīgu pieeju, varētu būt šāda: «Speciālās izmeklēšanas darbības ir procesuālās darbības, kas vērstas uz ziņu iegūšanu vai jau iegūto ziņu pārbaudi konkrētajā kriminālprocesā, ja kriminālprocesā pierādāmo apstākļu noskaidrošanai ziņas par faktiem nepieciešams iegūt, neinformējot kriminālprocesā iesaistītās personas un tās personas, kuras varētu šīs ziņas sniegt.» Gan izmeklēšanas darbību, gan speciālo izmeklēšanas darbību veidi KPL ir izsmēloši uzskaitīti, un kompetentās personas ir tiesīgas veikt tikai tās darbības, kas likumā paredzētas (KPL 138. p. 2. d., 210. p. 1. d.).

KPL 10. nodaļā, kuras nosaukums ir «Izmeklēšanas darbības», reglamentētas dažādas procesuālās darbības, taču, domājams, ka daļa no tām nav uzskatāmas par izmeklēšanas darbībām, jo neatbilst KPL 138. p. 1. daļā norādītai izmeklēšanas darbību izpratnei. Tādējādi KPL 10. nodaļā ietvertās procesuālās darbības var iedalīt divās grupās: 1) izmeklēšanas darbības (t. i., darbības, kuru laikā iegūst vai pārbauda procesam nozīmīgu informāciju), 2) procesuālie pasākumi izmeklēšanas darbību veikšanas nodrošināšanai (t. i., pasākumi, kuri nepieciešami izmeklēšanas darbību sekmīgas norises nodrošināšanai). Pie otrajām, manuprāt, no KPL 10. nodaļā reglamentētajām darbībām būtu pieskaitāms informācijas avota norādīšanas pienākums (KPL 154. p.) (pantā reglamentēts tikai tas, kādā veidā uzliekams pienākums izpaust informācijas avotu, taču pati izpaušana notiek jau citu darbību laikā) un elektroniskās informācijas sistēmā esošo datu saglabāšana (KPL 191. p.) (pantā reglamentēts pienākums saglabāt noteikto informāciju, taču saglabāšana nenozīmē tās atklāšanu). Tāpat kā izmeklēšanas darbību nodrošināšanas pasākums skatāma arī piespiedu līdzekļu lietošana izmeklēšanas darbību veikšanas nolūkā (piemēram, KPL 204. p.). Savukārt izmeklēšanas darbību laikā jau tiek iegūta informācija (ziņas), kas vai nu uzreiz var būt nozīmīgas pierādīšanā, vai arī var būt pamatu citu ziņu iegūšanai⁵.

Atbilstoši iepriekš paustajai nostājai šobrīd KPL 10. nodaļā paredzētas šādas izmeklēšanas darbības:

- 1) aizturētā, aizdomās turētā, apsūdzētā, liecinieka, cietušā, eksperta un revidenta pratināšana (KPL 145.–153. p., 156. p., 176. p.);
- 2) aptauja (KPL 155. p.);
- 3) konfrontēšana (KPL 157.–158. p.);
- 4) apskate (KPL 159.–164., 167. p.);
- 5) liķa ekshumācija (KPL 165. p.);
- 6) aplūkošana (KPL 168.–169. p.);
- 7) izmeklēšanas eksperiments (KPL 171.–172. p.);
- 8) liecību pārbaude uz vietas (KPL 173.–174. p.);
- 9) uzrādīšana atpazīšanai (KPL 175., 177.–178. p.);
- 10) kratīšana (KPL 179.–185. p.);
- 11) izņemšana (KPL 186.–188. p.);
- 12) priekšmetu un dokumentu iesniegšana pēc personu iniciatīvas (KPL 189. p.);
- 13) procesa virzītāja pieprasīto priekšmetu un dokumentu iesniegšana (KPL 190. p.);
- 14) elektroniskajā informācijas sistēmā saglabāto datu atklāšana (KPL 192. p.);
- 15) ekspertīze (KPL 193. p. 205. p.);
- 16) salīdzinošai pētīšanai nepieciešamo paraugu iegūšana (KPL 206.–209. p.).

Par to, ka diskutējama ir vairāku izmeklēšanas darbību nosaukumu atbilstība un būtu pārskatāms kopējais izmeklēšanas darbību loks, nopietni apsverot nepieciešamību to paplašināt, un par citiem problēmjaudājumiem esmu rakstījusi iepriekš⁶, tāpēc šoreiz tos neapskatīšu.

KPL šobrīd nosaka 11 speciālo izmeklēšanas darbību veidus:

- 1) legālās korespondences kontrole;
- 2) sakaru līdzekļu kontrole;
- 3) elektroniskajā informācijas sistēmā esošo datu kontrole;
- 4) pārraidīto datu satura kontrole;
- 5) vietas vai personas audiokontrole;
- 6) vietas videokontrole;
- 7) personas novērošana un izsekošana;
- 8) objekta novērošana;
- 9) speciālais izmeklēšanas eksperiments;
- 10) salīdzinošajai izpētei nepieciešamo paraugu iegūšana speciālā veidā;
- 11) noziedzīgās darbības kontrole.

Izmeklēšanas darbību veidu izsmejošs uzskaitījums ir viens no tiem faktoriem, kas svarīgs izmeklēšanas darbību tiesiskās reglamentācijas atbilstības izvērtējumā, jo katrai personai ir tiesības zināt, kādas tieši darbības, kādos apstākļos un kādā veidā var tikt veiktas ar viņu, viņas īpašumā u. tml. Papildus šim apstāklim no KPL 138. p. 2. daļas un 210. p. 2. daļas izriet vēl divi būtiski noteikumi, kas arī ir svarīgi cilvēktiesību ievērošanas kontekstā: 1) kriminālprocesuālās izmeklēšanas darbības var veikt tikai kriminālprocesa veikšanai pilnvarota persona; 2) katrai iepriekš nosauktai personai ir kompetences robežas kriminālprocesuālo izmeklēšanas darbību veikšanai. Tas savukārt nozīmē, ka neviena cita persona kriminālprocesuālās izmeklēšanas darbības veikt nav tiesīga.⁷

Tādējādi, vēl tikai apskatot vispārīgus jautājumus, kas attiecināmi uz izmeklēšanas darbībām, jau esmu aizskārusi cilvēktiesību aspektu izmeklēšanas darbību veikšanā. Faktiski jāatzīst, ka visa izmeklēšanas darbību procesuālā forma ir caurvīta ar cilvēktiesību ievērošanas garantijām, tāpēc gandrīz iekviena nianse var tikt lielākā vai mazākā mērā saistīta ar cilvēktiesību aspektiem. Tomēr turpmāk, neiedziļinoties ļoti sīki katras atsevišķas izmeklēšanas darbības tiesiskajā reglamentācijā, pievērsīšos vispārīnātam cilvēktiesību garantiju kā izmeklēšanas darbību procesuālās formas neņemama elementa apskatam.

Cilvēktiesības, kas neapšaubāmi ietekmē izmeklēšanas darbību procesuālo formu un saturu, ir reglamentētas dažāda līmeņa tiesiskajās normās. Vispārīgas nostādnēs mēs varam rast gan Latvijas Republikas Satversmē⁸, gan starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos, tostarp Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā⁹ u. c. Kā jau norādīju iepriekš, šoreiz pievērsīšos tiesiskai reglamentācijai, kas ietverta tieši KPL. Te gan jāatzīst, ka galvenās Satversmē, starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos ietvertās cilvēktiesību ievērošanas pamatgarantijas, kas attiecināmas arī uz izmeklēšanas darbību veikšanu, iekļautas arī KPL. Savukārt tiesībspējošanas procesā svarīgi ir atcerēties, ka dažādu cilvēktiesību garantiju tiesiskajā reglamentācijā un iedzīvināšanā praksē svarīgi ir pārzināt un ievērot Satversmes tiesas un dažādu starptautisko tiesu institūciju, tostarp Eiropas Cilvēktiesību tiesas, atzinumus.

Kriminālprocesa likumā par cilvēktiesību ievērošanas garantiju tiesisko ietēru varam runāt trijos līmeņos:

- 1) kriminālprocesa pamatprincipi;
- 2) kriminālprocesuālo izmeklēšanas darbību veikšanas vispārīgie noteikumi;
- 3) atsevišķas KPL normas, kurās ietverta konkrētas izmeklēšanas darbības tiesiskā reglamentācija (piemēram, pratināšana) vai arī kāds atsevišķs viedoklis par visām izmeklēšanas darbībām (piemēram, tehnisko līdzekļu izmantošanu).

Nedaudz pievērsīšos katram no šiem līmeņiem. KPL 2. nodaļā «Kriminālprocesa pamatprincipi» ir iekļauti šādi principi:

- 1) kriminālprocesa obligātums (KPK 6. pants);
- 2) publiskā un privātā apsūdzība (KPL 7. pants);
- 3) vienlīdzība (KPL 8. pants);
- 4) kriminālprocesuālais pienākums (KPL 9. pants);
- 5) kriminālprocesuālā imunitāte (KPL 10. pants);
- 6) kriminālprocesā lietojamā valoda (KPL 11. pants);
- 7) cilvēktiesību garantēšana (KPL 12. pants);
- 8) spīdzināšanas un pazemošanas aizliegums (KPL 13. pants);
- 9) tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā (KPL 14. pants);
- 10) tiesības uz lietas izskatīšanu tiesā (KPL 15. pants);
- 11) tiesības uz objektīvu kriminālprocesa norisi (KPL 16. pants);
- 12) procesuālo funkciju nodalīšana (KPL 17. pants);
- 13) procesuālo pilnvaru līdzvērtība (KPL 18. pants);
- 14) nevainīguma prezumpcija (KPL 19. pants);
- 15) tiesības uz aizstāvību (KPL 20. pants);
- 16) tiesības uz sadarbību (KPL 21. pants);
- 17) tiesības uz kompensāciju par radīto kaitējumu (KPL 22. pants);
- 18) tiesas spriešana (KPL 23. pants);
- 19) personas un mantas aizsardzība apdraudējuma gadījumā (KPL 24. pants);
- 20) dubultās sodīšanas nepieļaujamība (KPL 25. pants).

Lai arī vārds «cilvēktiesības» parādās tikai vienā principu nosaukumā, tomēr saturiski cilvēktiesību un to ievērošanas garantiju aspekts var tikt saskatīts daudzos iepriekš nosauktajos kriminālprocesa pamatprincipos. Tieši attiecībā uz izmeklēšanas darbību veikšanu kā īpaši nozīmīgus var atzīt vienlīdzību, kriminālprocesuālo pienākumu un imunitāti, kriminālprocesā lietojamo valodu, cilvēktiesību garantēšanu, spīdzināšanas un pazemošanas aizliegumu, tiesības uz objektīvu procesa norisi, procesuālo pilnvaru līdzvērtību, nevainīguma prezumpciju, tiesības uz aizstāvību, kā arī personas un mantas aizsardzību apdraudējuma gadījumā. Lielā daļā gadījumu KPL iekļautajai kriminālprocesa pamatprincipu tiesiskajai reglamentācijai ir vispārīgs, tālākajās tiesību normās un praksē piepildāms saturs (piemēram, tiesības uz aizstāvību, nevainīguma prezumpcija, kriminālprocesuālā imunitāte u. c.). Tomēr KPL 2. nodaļā vairāku

principu tiesiskajā reglamentācijā iekļauti ļoti konkrēti rīcības priekšraksti, piemēram, KPL 24. pantā «Personas un mantas aizsardzība apdraudējuma gadījumā». Tajā ietvertas pavisam konkrētas atziņas gan par to, kādos gadījumos aizsardzība veicama, gan arī par procesa virzītāja rīcības modeļiem¹⁰. Neskatoties uz konkrēta principa «tiesiskās reglamentācijas papildījuma jeb konkrētības» limeni, ir jāatzīst, ka jebkuram KPL 2. nodaļā ietvertajam kriminālprocesa pamatprincipam ir tieša piemērojama. Līdz ar to šie principi ir jāpārzina, jāprot piemērot un jāpiemēro praksē. Bet tikpat zinošiem, rūpīgiem un atbildīgiem jābūt arī tiesību normu izstrādātājiem, pilnībā izskaužot tiesiski nepamatoto, pēc būtības pamatprincipus noniecinošo attieksmi un galveno uzmanību piešķirot tiesību normām, kas reglamentē konkrētos rīcības modeļus. Pretējā gadījumā varam nonākt līdz absurdam situācijai, kad kāds ierosinājums tiesību normu, kurās ietverts pamatprincipu regulējums, redakcijas precizēšanai var tikt noraidīts, «jo tas ir principa jautājums un pēc būtības neko nemaina»¹¹ (konkrētajā gadījumā tika skatīts priekšlikums precizēt KPL 24. panta pirmo daļu, paplašinot to personu loku, kuras bauda tiesības uz aizsardzību apdraudējuma gadījumā. Priekšlikums bija noteikt, ka attiecīgās tiesības ir nevis personai «kura tiek apdraudēta sakarā ar tās kriminālprocesuālā pienākuma izpildi», bet gan «kura tiek apdraudēta sakarā ar piedalīšanos kriminālprocesā»). Priekšlikums tika noraidīts, minot iepriekš citēto argumentu).

Turpinot uz izmeklēšanas darbību veikšanu attiecināmo un kriminālprocesa pamatprincipos ietverto cilvēktiesību garantiju apskatu, ierobežotā raksta apjoma dēļ nedaudz tuvāk pakavēšos tikai pie dažiem pamatprincipiem un to turpmāka papildījuma citās KPL normās. Visbūtiskāk šķiet apskatīt tiesības uz objektīvu procesa norisi, cilvēktiesību garantēšanu un spīdzināšanas un pazemošanas aizliegumu. Tiesības uz objektīvu kriminālprocesa norisi iekļautas KPL 16. pantā. Saskaņā ar šī panta 1. daļu «amatpersonām, kuras veic kriminālprocesu, tulkiem un speciālistiem jāatsakās no piedalīšanās kriminālprocesā, ja viņi ir personiski ieinteresēti rezultātā vai pastāv apstākļi, kas procesā iesaistītajām personām pamatoti dod iemeslu uzskatīt, ka šāda ieinteresētība varētu būt». Savukārt šī panta 2. daļa paredz ieinteresētajām personām tiesības pieteikt noraidījumu amatpersonām, kuras darbojas interešu konflikta apstākļos. Tādējādi, ja attiecinām šī principa izpausmi tieši uz procesuālajām izmeklēšanas darbībām, var atzīt, ka tā ir procesā iesaistīto personu garantija, ka procesā netiks pieļauta ieinteresētu amatpersonu dalība. Līdz ar to procesa dalībnieku (protams, tikai t. s. ieinteresēto procesa dalībnieku) intereses tiek aizsargātas gan tad, ja tās tiek iesaistītas konkrētā izmeklēšanas darbībā, gan arī procesā kopumā. Šajā principā iekļautās idejas īstenošanas procesuālo iespēju konkretizēšana redzama gan KPL pantos, kas veltīti konkrētu dalībnieku tiesībām un pienākumiem (sk., piemēram, aizdomās turētā tiesības – 66. p. u. c.), gan arī KPL pantos, kas veltīti tuvākai interešu konflikta atstatīšanas un noraidīšanas tiesiskai reglamentācijai (KL 4. nodaļa «Apstākļi, kas liedz veikt kriminālprocesu»). Šobrīd jāatzīst, ka rīcības interešu konflikta apstākļos, tāpat kā objektīvas kriminālprocesa norises garantijas kopumā, kriminālprocesuālā reglamentācija ir viens no vājākiem punktiem KPK, un tas prasa nekavējošu rīcību. Pretējā gadījumā KPL 16. pantā ietvertā pamatprincipa realizācija ir apdraudēta. Tuvāk par objektīvas procesa norises nodrošināšanu un problemātiku, kas ar to saistīta, esmu izteikusies citās publikācijās¹².

Cilvēktiesību garantēšanas princips ietverts KPL 12. pantā. Tā pirmajā daļā norādīts, ka «Kriminālprocesu veic, ievērojot starptautiski atzītās cilvēktiesības un nepieļaujot neattaisnotu kriminālprocesuālo pienākumu uzlikšanu vai nesamērīgu iejaukšanos personas dzīvē». Šī norma nosaka vispārīgu nostāju. Lai gan tās tekstā ir norāde tikai uz starptautiski atzītām cilvēktiesībām, domājams – ja gadījumā izveidotos situācija, ka kāds vietējs normatīvs akts noteiktu augstāku cilvēktiesību garantiju sliekšni nekā tā brīža starptautiskās prasības, neapšaubāmi cilvēktiesību ievērošanas pamatprincipi

aptvertu arī nacionālo cilvēktiesību ievērošanu. Saskaņā ar panta otro daļu «cilvēktiesības var ierobežot tikai tajos gadījumos, kad to prasa sabiedrības drošības apsvērumi, un tikai šajā likumā noteiktajā kārtībā atbilstoši noziedzīgā nodarījuma raksturam un bīstamībai». Domājams, ka cilvēktiesību ierobežošanas galvenajam kritērijam tomēr būtu jābūt personas, kuras tiesības tiek ierobežotas, pretdarbībai vai iespējamai pretdarbībai procesam. Vārdi «neattaisnots» un «nesamērīgs», «sabiedrības drošības apsvērumi», kas lietoti iepriekš citētajās normās, ir vērtējami un «piepildāmi» katrā konkrētā prakses situācijā. Panta 3.–5. daļā arī iekļautas norādes, kas tieši attiecināmas uz izmeklēšanas darbību veikšanu: 1) pārkāpt publiski nepieejamas vietas neaizskaramību, korespondences un sakaru līdzekļu noslēpumu drīkst vienīgi ar izmeklēšanas tiesneša piekrišanu, 2) kompetentu personu pienākums ir aizsargāt personas privātās dzīves noslēpumu un komercnoslēpumu. Ziņas par to drīkst iegūt un izmantot tikai tad, ja tas ir nepieciešams pierādāmo apstākļu noskaidrošanai, 3) fiziskajai personai ir tiesības pieprasīt, lai krimināllietā netiek iekļautas ziņas par šīs personas pašas vai tās saderinātā, laulātā, vecāku, vecvecāku, bērnu, mazbērnu, brāļu un māsu privāto dzīvi, komercdarbību un mantisko stāvokli, ja tas nav nepieciešams krimināltiesisko attiecību taisnīgai noregulēšanai. Visu šajā pantā pausto nostāju konkretizēšana notiek tālākās KPL normās – gan tajās, kas veltītas konkrētu izmeklēšanas darbību tiesiskai reglamentācijai, gan tajās, kas veltītas kādam atsevišķam jautājumam, kas attiecināms uz visām darbībām vai noteiktas grupas izmeklēšanas darbībām. Tam nedaudz pievērsīšos vēlāk.

Spīdzināšanas un pazemošanas aizliegums reglamentēts KPL 13. pantā. Saskaņā ar tā pirmo daļu «Kriminālprocesā nevienu nedrīkst pazemot, šantažēt, spīdzināt vai draudēt ar spīdzināšanu vai vardarbību, vai arī lietot vardarbību». Aizliegums lietot šos paņēmienus izmeklēšanas darbības veikšanā ir KPL atkārtots vairākkārtīgi – gan kā izmeklēšanas darbības veikšanas vispārīgs noteikums, gan atrunāts kā absolūtās nepieļaujamības gadījums u. c. Arī šajā gadījumā likumdevējs izvēlējies lietot jēdzienus, kuri «piepildāmi» katrā konkrētā prakses situācijā. Taču tas nebūt nav vērtējams negatīvi, jo ieviest šajā situācijā absolūtu konkrētību nemaz nav iespējams. Aizliegtas apiešanās analīzei plaši pievērsušies gan ārvalstu, gan vietējie autori, pamatā analizējot attiecīgu jēdzienu un konkrētu aizliegumu izpratni starptautisko cilvēktiesību līmenī¹³.

Noslēgumā nedrīkst nepieminēt vēl kādu būtisku aspektu. Tās ir īpaši atrunātās sekas, kas rodas, pārkāpjot kriminālprocesa pamatprincipus ziņu ieguves procesa laikā. Bez principus pārkāpušās personas individuālās atbildības kriminālprocesa principu pārkāpšanai ir paredzētas būtiskas procesuālas sekas. KPL 130. p. 2. d. 5. pkt. ziņas, kas iegūtas, pārkāpjot kriminālprocesa pamatprincipus, uzskatāmas par absolūti nepieļaujamām un turpmākā pierādīšanā neizmantojamām. Tas vēlreiz ļauj īpaši uzsvērt pamatprincipu nozīmi izmeklēšanas darbībā kā galvenā ziņu iegūšanas paņēmiena veikšanā.

Nākamais tiesiskās reglamentācijas līmenis, kurā uzskatāmi redzami cilvēktiesību garantēšanas aspekti izmeklēšanas darbību veikšanā, kā jau norādīju, ir šādi izmeklēšanas darbību veikšanas vispārīgie noteikumi, kas uzskatāmi par cilvēktiesību ievērošanas garantiju sistēmas neatņemamu sastāvdaļu un ir ietverti KPL 139. pantā.

1. Iepriekš plānotu izmeklēšanas darbību veikšanas laiks – «Iepriekš plānojamas izmeklēšanas darbības parasti veic laikā no pulksten 8.00 līdz 20.00. Gadījumos, kad izmeklēšanas darbība nav atliekama, jo tas var novest pie būtisku pierādījumu zaudēšanas un apdraud kriminālprocesa mērķa sasniegšanu, to veic nekavējoties.» (139. p. 1. d.)
2. Izmeklēšanas darbībā iesaistīto personu informēšana par tiesībām un pienākumiem – «Izmeklēšanas darbības sākumā tās veicējs informē konkrētajā procesā iesaistīto personu par tās tiesībām un pienākumiem, kā arī brīdina par atbildību par savu pienākumu nepildīšanu. Nav jāinformē un jābrīdina persona, kuras procesuālie pienākumi ir vienlaikus arī tās profesionālie darba pienākumi.» (139. p. 2. d.)

3. Noteiktu paņēmieni lietošanas aizliegums – «Pret personu, kura piedalās izmeklēšanas darbībā, aizliegts pielietot vardarbību, draudus, melus, kā arī citas pretlikumīgas un morāles normām neatbilstošas darbības vai tādas darbības, kas apdraud personas dzīvību vai veselību vai aizskar personas cieņu. Izmeklēšanas darbības, kas saistītas ar cilvēka ķermeņa atkailināšanu, aizliegts izdarīt un tajās piedalīties pretēja dzimuma personai, izņemot ārstniecības personas.» (139. p. 3. d.)
4. Personas dzīvības, veselības, goda un cieņas aizsardzība – «Pret personu, kura piedalās izmeklēšanas darbībā, aizliegts pielietot .. tādas darbības, kas apdraud personas dzīvību vai veselību vai aizskar personas cieņu.» (139. p. 3. d.)
5. Noteiktu noslēpumu aizsardzība – «Aizliegts izpaust ziņas par tās personas privāto dzīvi, kura piedalās izmeklēšanas darbībā, kā arī ziņas, kas satur profesionālu noslēpumu vai komercnoslēpumu, izņemot gadījumus, kad tas nepieciešams pierādīšanā.» (139. p. 4. d.)

Vēlētos vēlreiz akcentēt to, ko kopā ar līdzautori jau esmu norādījis kādā no savām iepriekšējām publikācijām, proti, ka «viens no izmeklēšanas darbību veikšanas vispārīgiem noteikumiem ir reglamentēts iepriekš plānotu izmeklēšanas darbību veikšanas laiks .. šī noteikuma pārkāpums ir iegūto ziņu pieļaujamības apšaubīšanas pamats. Vai šajā gadījumā šis defekts vērtējams kā ierobežotās pieļaujamības vai absolūtās nepieļaujamības gadījums, tas ir vērtējams katrā konkrētā situācijā – domājams, ka parasti tas būtu ierobežotas pieļaujamības gadījums, tomēr nav izslēgts, ka konkrētos apstākļos (persona pratināta ilgstoši, nakts laikā, liedzot tai miegu, smaga noguruma apstākļos u. tml.) varētu tikt saskatīts arī absolūtās nepieļaujamības gadījums. Šādi gadījumi gan būtu saistāmi arī ar cita izmeklēšanas darbību veikšanas vispārīgā noteikuma pārkāpumu, proti, «pret personu, kura piedalās izmeklēšanas darbībā, aizliegts pielietot vardarbību, draudus, melus, kā arī citas pretlikumīgas un morāles normām neatbilstošas darbības vai arī tādas darbības, kas apdraud personas dzīvību vai veselību vai aizskar personas cieņu». Cita starp gribam gan atzīmēt, ka pēdējais nosacījums, mūsaprāt, ir ļoti nekonkrēts un praksē «piepildāms» – vislielākās diskusijas šeit varētu sagādāt melu pielietošanas un morāles normām pretējas darbības aizlieguma izpratne un attiecīgi tiesiski aizliegtu un atļautu izmeklēšanas taktisko paņēmieni nošķiršana».¹⁴

Speciālo izmeklēšanas darbību veikšanas vispārīgie noteikumi vienviet nav reglamentēti. Atsevišķas vispārīgas norādes par pieļaujamo (nepieļaujamo) rīcību, kas skar cilvēktiesību jomu, iekļautas KPL 228. pantā, kur cita starpā norādīts: «Imitējot noziedzīgu darbību, nedrīkst apdraudēt cilvēku dzīvību un veselību, nodarīt jebkādus zaudējumus, ja tas nav absolūti nepieciešams smagāka un bīstamāka nozieguma atklāšanai.» Tāpat norādes par iegūtās informācijas, kas var saturēt arī dažādus noslēpumus, aizsardzību iekļautas KPL 233. un 234. pantā. Nevar nepieminēt arī to, ka atsevišķas īpaši atrunātas norādes par kāda paņēmiena nepieļaujamību ir ietvertas arī pie konkrētām speciālām izmeklēšanas darbībām. Tā, piemēram, KPL 225. p. 3. daļā, reglamentējot speciālo izmeklēšanas eksperimentu, iekļauta norma «Personas rīcību aizliegts provocēt, kā arī ietekmēt ar vardarbību, draudiem, šantāžu vai izmantot tās bezpalīdzības stāvokli».

Ar šo piemēru var pāriet pie cilvēktiesību ievērošanas garantijām, kas iekļautas iepriekš minētajā trešajā līmenī, t. i., atsevišķās KPL normās, kuras veltītas konkrētas izmeklēšanas darbības tiesiskai reglamentācijai (piemēram, pratināšanai, kratīšanai u. c.) vai arī kādam atsevišķam viedoklim par visām izmeklēšanas darbībām (piemēram, tehnisko līdzekļu izmantošanu, iegūtās informācijas aizsardzības pasākumiem, aizstāvības nodrošināšanu u. c.). Katra izmeklēšanas darbība KPL ir vairāk vai mazāk detalizēti reglamentēta. Šis raksts netiek veidots kā KPL sīks komentārs, tāpēc nepievērsīšos katras darbības apskatam. Turpmāk vēlos akcentēt vien dažus vispārīgus jautājumus, kuri pašreiz nav reglamentēti ne pamatprincipu, ne izmeklēšanas darbību veikšanas vispārīgo noteikumu līmenī, taču ir cieši saistīti un/vai izriet no tiem un

attiecināmi uz visām izmeklēšanas darbībām un ir īpaši nozīmīgi cilvēktiesību ievērošanas kontekstā. Pievērsīšos diviem kriminālprocesuāli nozīmīgiem jautājumiem: 1) izmeklēšanas darbības veikšanas nepieciešamības un iespējamības izvērtējumam pirms izmeklēšanas darbības veikšanas un 2) pārsūdzības iespējām par izmeklēšanas darbības faktu un norisi.

Procesa virzītājs katrā konkrētā lietā atbilstoši faktiskajai situācijai lemj par izmeklēšanas darbību veikšanas nepieciešamību, lietderību u. tml. Tomēr, lai arī cik efektīva kādos apstākļos varētu šķist kāda konkrēta izmeklēšanas darbība, tās veikšana ir noteikta ar vairākiem tiesiskiem priekšnoteikumiem. Liela daļa šo priekšnoteikumu radīta tieši cilvēktiesību ievērošanas nolūkam. Tā, piemēram, nepilngadīgā tieša vai atkārtota pratināšana noteiktos apstākļos iespējama tikai ar speciālista piekrišanu (KPL 152. p., 153. p.) u. c. Jo «tiesiski jūtīgāka» ir kāda situācija vai persona, jo dziļāks tiesību un likumīgo interešu aizskārums līmenis, jo attiecīgās izmeklēšanas darbības laikā jāievēro augstāks procesuālo garantiju līmenis. Kriminālprocesuālajām tiesību normām ir jānodrošina, ka jautājums par kādas «būtiska aizskārums» līmeņa izmeklēšanas darbības veikšanu tiktu izlemts tiesiski atbilstoši, ievērojot dažādu personu intereses un kriminālprocesā ietvertu vispārīgo «neattaisnota procesuāla pienākuma uzlikšanas» un «nesamērīgas iejaukšanās personas dzīvē» liegumu. Pirmkārt, šim nolūkam vairākos gadījumos KPL paredzēts, ka pirms konkrētu izmeklēšanas darbību veikšanas nepieciešams pieņemt lēmumu, kurā cita starpā ietverama šīs darbības veikšanas nepieciešamības motivācija. Izmeklēšanas darbību iedalījumu atkarībā no tā, vai to veikšanai ir vai nav nepieciešams iepriekšējs lēmums, sk. shēmā Nr. 1.

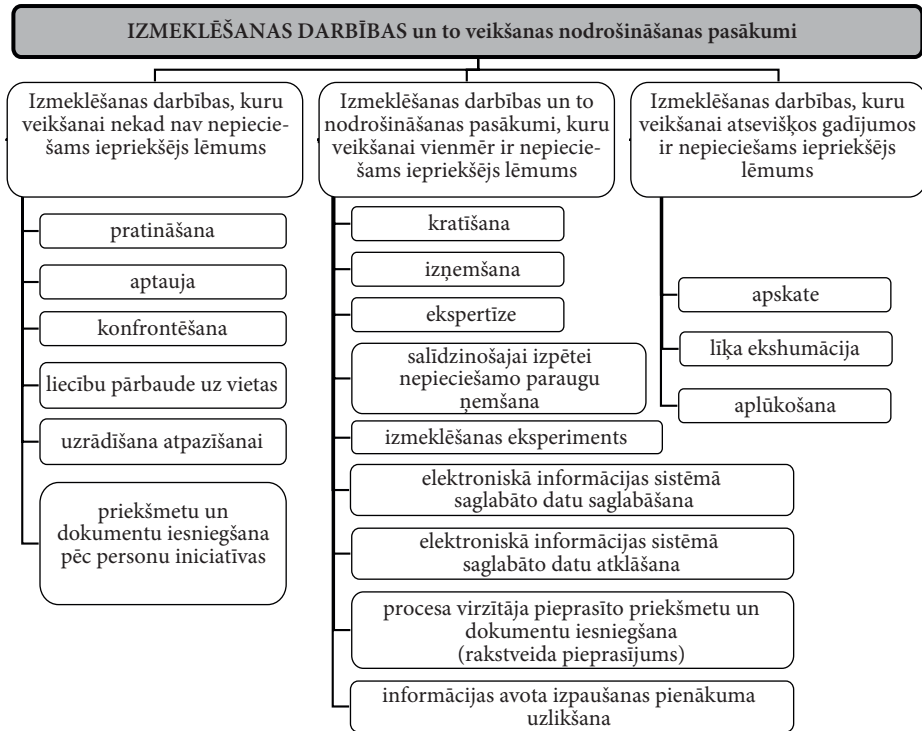
Ja aizskārums līmenis ir īpaši būtisks, tad KPL paredzēts, ka lēmumu par kādas izmeklēšanas darbības veikšanu pirmstiesas procesa laikā, kur ir vislielākais risks, ka procesa virzītājs varētu pietiekami adekvāti nespēt izvērtēt visas pozīcijas, pieņem nevis procesa virzītājs, bet gan izmeklēšanas tiesnesis. Izmeklēšanas darbību iedalījumu atkarībā no tā, vai to veikšanai pirmstiesas procesa laikā ir vai nav nepieciešams izmeklēšanas tiesneša iepriekšējs lēmums, sk. shēmā Nr. 2.

Ja izmeklēšanas darbība, kuras veikšanai pirmstiesas procesa laikā nepieciešams izmeklēšanas tiesneša lēmums, veikta neatliekamības situācijā ar prokurora piekrišanu, tās veikšanas fakts vēlāk tiek pakļauts izmeklēšanas tiesneša kontrolei, kurš tiesīgs izvērtēt izmeklēšanas darbības tiesiskumu un lemt par rīcību ar tajā iegūtajiem materiāliem. Tā, piemēram, saskaņā ar KPL 180. p. 3. un 5. daļu «(3) Neatliekamajos gadījumos, kad novilcināšanas dēļ meklējamie priekšmeti vai dokumenti var tikt iznīcināti, noslēpti vai sabojāti vai arī meklējamā persona var aizbēgt, procesa virzītājs var izdarīt kratīšanu ar prokurora piekrišanu». «Par šā panta trešajā daļā norādīto kratīšanu procesa virzītājs ne vēlāk kā nākamajā darba dienā pēc tās izdarīšanas paziņo izmeklēšanas tiesnesim, uzrādot materiālus, kas pamatoja izmeklēšanas darbības nepieciešamību un neatliekamību, kā arī izmeklēšanas darbības protokolu. Tiesnesis pārbauda kratīšanas tiesiskumu un pamatotību. Ja izmeklēšanas darbība izdarīta prettiesiski, izmeklēšanas tiesnesis iegūtos pierādījumus atzīst par nepieļaujamiem kriminālprocesā un lemj par rīcību ar izņemtajiem priekšmetiem.»

Attiecībā uz pārējiem gadījumiem (tiem, uz ko neattiecas neatliekamības situācija, kad darbību veic ar prokurora piekrišanu) KPL nav dota tieša atruna par sekām, kādas iestājas, attiecīgo darbību veicot bez lēmuma. Domājams, ka vienas atbildes uz šo jautājumu nav. Tas atkarīgs no katras konkrētas faktiskās situācijas. Absolūts nepieļaujamas gadījums noteikti veidosies situācijā, kad lēmuma neesamība nozīmē vienlaicīgu kriminālprocesa pamatprincipa pārkāpumu (KPL 130. p. 2. d. 4. pkt.). Visas pārējās situācijas atkarībā no apstākļiem vērtējamas, izlemjot, vai konkrētais pārkāpums novedis pie iegūtās informācijas absolūtas nepieļaujamas vai ierobežotas pieļaujamas.

Shēma Nr. 1.

IZMEKLĒŠANAS DARBĪBU UN TO VEIKŠANAS NODROŠINĀŠANAS PASĀKUMU VEIDI (KPL 143., 154., 155., 157., 159., 165., 171., 173., 175., 179., 186., 189., 190., 191., 192., 193., 206. p.)

Autores piebilde shēmai Nr. 1.

Par izmeklēšanas eksperimentu un paraugu ņemšanu salīdzinošajai izpētei KPL tiesas norādes par to, ka pirms šīs darbības būtu jāpieņem rakstveidā fiksēts lēmums, nav, tomēr, manuprāt, šāda nepieciešamība izriet no praktiskās nepieciešamības un šo darbību būtības.

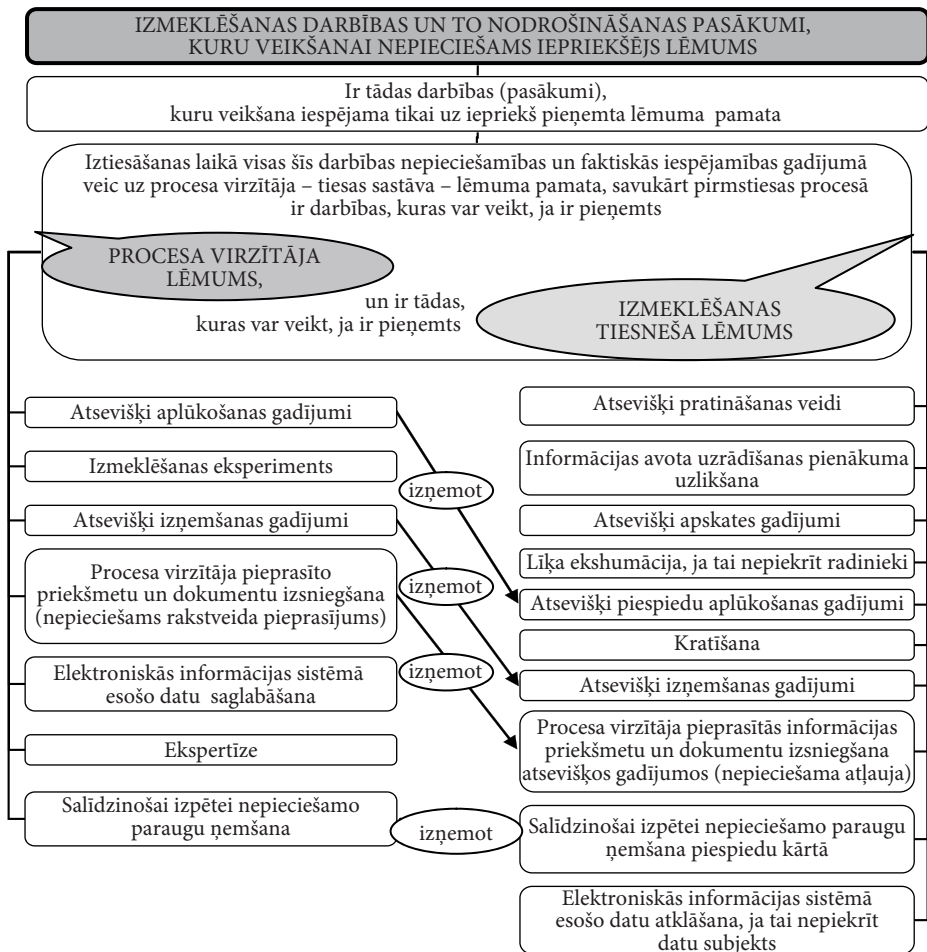
Shēmā netiek atainotas nepilngadīgo personu pratināšanas īpatnības. Šādu personu atkārtota pratināšana vai «tieša» pratināšana atsevišķos gadījumos iespējama tikai tad, ja attiecīgā nepilngadīgā pratināšanu pirmstiesas procesā atļauj izmeklēšanas tiesnesis (iztiesāšanā par to lemj tiesa). Arī šādā gadījumā tiks pieņemts lēmums. Taču, manuprāt, šis lēmums nav pielīdzināms tādiem lēmumiem, kas apskatīti šajā shēmā, jo tajā netiek iekļautas norādes par veicamās darbības būtību, saturu u. c., bet gan tas, ka attiecīgajā darbībā ir iespējams iesaistīt konkrētu personu.

Prasība pēc iepriekšēja lēmuma absolūtā vairumā gadījumu nozīmē to, ka nepieciešams pieņemt atsevišķu procesuālu lēmumu. Tomēr atsevišķos gadījumos šis rakstveidā fiksētais lēmums var arī nebūt noformēts kā atsevišķs lēmums, bet var, piemēram, tikt iekļauts citas izmeklēšanas darbības protokolā (piemēram, ekspertīzes gadījumā).

Speciālās izmeklēšanas darbības, kam raksturīga ļoti augsta iejaukšanās pakāpe personas dzīvē, lielākoties saistāmas ar iepriekšēja izmeklēšanas tiesneša lēmuma nepieciešamību. Saskaņā ar KPL 212. pantu «Speciālās izmeklēšanas darbības veic, pamatojoties uz izmeklēšanas tiesneša lēmumu. Izmeklēšanas tiesneša lēmums nav nepieciešams, ja speciālās izmeklēšanas darbības veikšanai piekrīt visas publiski nepieejamā vietā šīs darbības veikšanas laikā strādājošās vai dzīvojošās personas. .. publiski nepieejamas ir vietas, kurās nevar ieiet vai uzturēties bez īpašnieka, valdītāja vai lietotāja piekrišanas. Neatliekamajos gadījumos procesa virzītājs var uzsākt speciālās izmeklēšanas darbības,

Shēma Nr. 2.

IZMEKLĒŠANAS DARBĪBAS UN TO NODROŠINĀŠANAS PASĀKUMI, KURU VEIKŠANAI NEPIECIEŠAMS IEPRIEKŠĒJS LĒMUMS (KPL 121. p. 2.–5. d., 152., 153., 154., 163., 165., 168., 170., 171., 172., 180., 187., 197., 121., 190., 191., 192., 200. p.)

Atsevišķos gadījumos, kad nepieciešams izmeklēšanas tiesneša lēmums, neatliekamības situācijā darbību var veikt bez šī lēmuma ar prokurora piekrišanu, jau pēc darbības veikšanas paziņojot par to izmeklēšanas tiesnesim, kurš izvērtē darbības veikšanas tiesiskumu un tajā iegūto materiālu pieļaujamību.

KPL ir paredzēti gadījumi, kad pratināšanai, izņemšanai un informācijas pieprasīšanai ir nepieciešama Augstākās tiesas Senāta trīs tiesnešu atļauja – sk. KPL 121. p. 2. d.

saņemot prokurora piekrišanu un ne vēlāk kā nākamajā darba dienā – izmeklēšanas tiesneša lēmumu». Tāpat kā iepriekš raksturotajā situācijā ar neatliekamā kārtībā veiktajām t. s. parastajām izmeklēšanas darbībām, arī šajā gadījumā, kad neatliekamības kārtībā veikta speciālā izmeklēšanas darbība, tās norises fakta tiesiskumu pēc tam izvērtē izmeklēšanas tiesnesis. Saskaņā ar KPL 214. p. 2. daļu, «Ja speciālā izmeklēšanas darbība uzsākta šā likuma 212. panta ceturtajā daļā paredzētajā kārtībā, izmeklēšanas tiesnesis lemj par šīs izmeklēšanas darbības uzsākšanas pamatotību, kā arī par tās turpināšanas

nepieciešamību, ja tā nav pabeigta. Ja izmeklēšanas darbība nebija pamatota vai tika veikta prettiesiski, tiesnesis lemj par iegūto pierādījumu pieļaujamību un par rīcību ar izņemtajiem priekšmetiem». Atšķirībā no izmeklēšanas darbībām par speciālajām izmeklēšanas darbībām KPL ir iekļauta tieša un precīza norāde par sekām, kādas iestājas, ja darbība veikta bez izmeklēšanas tiesneša lēmuma, ja šāds lēmums ir bijis nepieciešams. Proti, saskaņā ar KPL 214. p. 1. daļu, «Ja procesa virzītājs nav ievērojis KPL noteikto atļaujas veikt speciālo izmeklēšanas darbību saņemšanas kārtību, speciālās izmeklēšanas darbības rezultātā iegūtie pierādījumi nav izmantojami pierādīšanas procesā».

Nākamais īpaši būtiskais apstāklis, kam vēlētos pievērsties šī raksta nobeigumā, ir pārsūdzības iespējas par izmeklēšanas darbības faktu, tās norisi u. tml. Izteikt savu neapmierinātību ar jebkādu darbību, kas vērsta pret kādu personu, ir neatņemamas šīs personas tiesības. Saskaņā ar KPL 336. p. 1. daļu «Sūdzību par kriminālprocesu veicošās amatpersonas rīcību vai nolēmumu var iesniegt procesā iesaistītā persona, kā arī persona, kuras tiesības vai likumīgās intereses ir aizskartas ar konkrēto rīcību vai nolēmumu». Šī paša panta 3. daļā paredzēts, ka «Procesa virzītāja lēmums ir pārsūdzams, izņemot šajā likumā noteiktos gadījumus». Domājams, ka panta 3. daļas redakcija nav veiksmīga. Pašreiz neatbildēts paliek jautājums, kāpēc attiecīgā nostāja attiecināta, pirmkārt, tikai uz procesa virzītāju (kāpēc ne uz citām amatpersonām, kas veic procesu) un, otrkārt, kāpēc tikai uz lēmumiem (kāpēc ne uz citiem nolēmumu veidiem un rīcību). Manuprāt, tā būtu attiecināma gan uz nolēmumu, gan rīcību. Tādējādi būtu uzskatāms, ka jebkurš nolēmums vai rīcība ir pārsūdzams, ja vien likumā nav iekļauta tieša norāde par pretējo.

Ņemot vērā, ka attiecībā uz lēmumiem par izmeklēšanas darbību veikšanu, kā arī par izmeklēšanas darbību norisi KPL nav iekļautas speciālas norādes par to pārsūdzēšanas kārtību vai arī norāde par to, ka tās nav pārsūdzamas, ir secināms, ka gan paši lēmumi par izmeklēšanas darbību veikšanu, gan rīcība to veikšanas laikā ir pārsūdzami un pārsūdzība notiek vispārējā kārtībā. Vispārējo kārtību paredz KPL 24. nodaļa. Atzīstot par īpaši svarīgu pārsūdzības iespēju tieši pirmstiesas procesa laikā (absolūts izmeklēšanas darbību vairākums ar būtisku iejaukšanās līmeni tiek veikts tieši šajā laikā), nedaudz raksturošu izmeklēšanas darbību pārsūdzību šajā kriminālprocesā stadijā. Vairumu lēmumu par attiecīgās izmeklēšanas darbības veikšanu pirmstiesas procesā pieņem vai nu procesa virzītājs (izmeklētājs vai prokurors), vai izmeklēšanas tiesnesis, savukārt veic procesa virzītājs vai arī citas amatpersonas, kuras ir tiesīgas veikt procesu (visbiežāk – procesuālo uzdevumu izpildītājs, izmeklēšanas grupas dalībnieks, eksperts, revidents). Saskaņā ar KPL 337. p. 2. daļu sūdzību iesniedz 1) par izmeklēšanas grupas dalībnieka, procesuālā uzdevuma izpildītāja, eksperta vai revidenta rīcību – procesa virzītājam; 2) par izmeklētāja vai izmeklētāja tiešā priekšnieka rīcību vai lēmumiem – uzraugošajam prokuroram; 3) par prokurora rīcību vai lēmumiem – amatā augstākam prokuroram; 4) par izmeklēšanas tiesneša rīcību vai lēmumiem – tiesas priekšsēdētājam. Pirmkārt vēlos vēlreiz norādīt jau citās publikācijās konstatēto, ka KPL 337. p. 2. daļa saskaņojama ar citām KPL normām (vai citas normas saskaņojamas ar šo) arī tādā nozīmē, ka pašreiz ieviesušās pretrunas vairāku procesa dalībnieku kompetences noteikšanā attiecībā uz sūdzību izskatīšanu. Piemēram, KPL 337. p. 2. d. 1. pkt. paredz, ka sūdzības par izmeklēšanas grupas dalībnieka un procesuālo uzdevumu izpildītāja rīcību un lēmumiem iesniedzamas procesa virzītājam, savukārt KPL 37. p. 2. d. 5. pkt. pienākums pirmstiesas procesā izskatīt sūdzības par izmeklēšanas grupas dalībnieka vai procesuālā uzdevumu izpildītāja rīcību vai lēmumiem piekrist uzraugošajam prokuroram¹⁵.

Izmeklēšanas darbību pārsūdzības sakarā, manuprāt, var tikt izvirzītas vēl vairākas problēmas. Šajā rakstā vēlētos akcentēt šī aizsardzības līdzekļa – pārsūdzības – efektivitātes problēmu. Saskaņā ar KPL 337. p. 3. un 4. daļu ir stingri ierobežotas

pārsūdzības iespējas. Ir paredzēts: «.. ja persona nepiekrīt sūdzības izskatītāja – amatā augstāka prokurora pieņemtajam lēmumam, tā var pārsūdzēt šo lēmumu nākamam amatā augstākajam prokuroram, kura lēmums pirmstiesas izmeklēšanā ir galīgs. Tiesas priekšsēdētāja pieņemtais lēmums šā panta otrās daļas 4. un 5. punktā minētajos gadījumos ir galīgs.» Tādējādi bieži pārsūdzamā jautājuma atkārtota izvērtēšana notiek tās pašas institūcijas (prokuratūras, tiesas) iekšienē. Domājams, ka ne vienmēr konkrētos tiesiskos un faktiskos apstākļos tas spēj nodrošināt objektīvu un pēc būtības tiesiski atbilstošu procesuālās garantijas, ko sniedz pārsūdzības iespēja, nodrošināšanu. Tāpēc būtu nepieciešams pārdomāt nepieciešamību veikt grozījumus KPL normās, kas paredzētu efektīvāku cilvēktiesību aizsardzības iespēju, arī varbūt paplašinot tiesas (izmeklēšanas tiesneša) kontroli pār izmeklēšanas darbību veikšanu pirmstiesas procesa laikā. Tāpat izmeklēšanas darbību tiesiskās reglamentācijas pilnveides nolūkā darbs jāturpina arī pie citu normu grozījumiem, kuru nepieciešamība pieminēta gan šajā rakstā, gan citās publikācijās.

Noobeigumā vēlos atzīmēt, ka tikai tāds kriminālprocess, kura gaitā tiek atbilstoši sabalansēta un līdzsvarota gan nepieciešamība iegūt izmeklēšanai vajadzīgo informāciju, gan iesaistīto personu cilvēktiesību ievērošana, atbilst demokrātiskas sabiedrības vajadzībām un ir ilgtermiņa garantants tiesiskās kārtības nodrošināšanā.

Atsauces un piezīmes

- 1 Kriminālprocesa likums. Normatīvo aktu informācijas sistēma (pieejams: <http://dati.pro.nais.lv>), redakcija uz 15.01.2007.
- 2 Latvijas Kriminālprocesa kodekss. Normatīvo aktu informācijas sistēma (pieejams: <http://dati.pro.nais.lv>), redakcija uz 20.09.2005.
- 3 Meikališa, Ā. Pirmstiesas izmeklēšana. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 53.–66. lpp.
- 4 Turpat.
- 5 Sk. arī Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. Pierādīšana un izmeklēšanas darbības. Rakstu kopas «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» 4. raksts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 13.06.2006.
- 6 Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. Pierādīšana un izmeklēšanas darbības. Rakstu kopas «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» 4. raksts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 13.06.2006.
- 7 Tuvāku skaidrojumu amatpersonu kompetencei izmeklēšanas darbību veikšanā sk. Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. Pierādīšana un izmeklēšanas darbības. Rakstu kopas «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» 4. raksts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 13.06.2006.
- 8 Latvijas Republikas Satversme. Normatīvo aktu informācijas sistēma (pieejams: <http://dati.pro.nais.lv>), redakcija spēkā uz 15.01.2007.
- 9 Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Normatīvo aktu informācijas sistēma (pieejams: <http://dati.pro.nais.lv>), redakcija uz 15.01.2007.
- 10 Sīkāku kriminālprocesa pamatprincipu raksturojumu sk. Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. Kriminālprocesa veidi, uzbūves raksturojums un pamatprincipi. Rakstu kopas «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» 2. raksts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 14.03.2006.
- 11 KPL grozījumu izstrādes pastāvīgās darba grupas 2006. gada 21. decembra sēdes protokols Nr. 5, npublicēts materiāls.
- 12 Sīkāku interešu konflikta nepieļaujamības apskatu var sk. Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. Kriminālprocesa dalībnieki. Rakstu kopas «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» 3. raksts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 23.05.2006., turpinājums 30.05.2006.
- 13 Sk., piemēram, Ovey, C., White, R. *European Convention on Human Rights*, 3rd ed. Oxford, 2002, p. 58–89, 171–195, 217, 300–319; Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford, 2005, p. 534–562; Feldhūne, G., Kučs, A., Skujeniece, V. *Cilvēktiesību rokasgrāmata tiesniešiem*. Rīga, 2004, 22.–34., 52.–65. lpp.
- 14 Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. Pierādīšana un izmeklēšanas darbības. Rakstu kopas «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» 4. raksts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 13.06.2006.
- 15 Strada-Rozenberga, K., Meikališa, Ā. *Procesuālie termiņi, dokumenti un mantiskie dokumenti*. Rakstu kopas «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» 6. raksts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 01.08.2006., turpinājums 08.08.2006. Šajā rakstā tuvāk sk. arī par citiem procesuālajiem dokumentiem un problemātiku, kas saistīta ar tiem.

OBSERVING HUMAN RIGHTS IN INVESTIGATORY PROCESSES

Investigations are an inviolable and critically important part of criminal procedure. They represent the major way in which the evidence that is needed in pursuit of the goal of criminal proceedings is assembled. This can be seen in the very first section of Latvia's Law on Criminal Procedure (KPL):¹ «The purpose of the Law on Criminal Procedure is to define criminal procedures – investigation of a criminal offence, criminal prosecution and the trial related to a criminal case – which ensure the effective application of the norms enshrined in the Latvian Criminal Law and the fair regulation of legal relations without any unwarranted intervention in an individual's life.» Of course, these kinds of legal relationships in criminal procedures are not possible if the circumstances of the relevant case are not determined. Therefore, investigations must be seen as a resource of criminal procedure that helps to achieve the relevant goals. It has been, continues to be and always will be important in criminal proceedings to examine a past event with maximal precision so as to determine the true circumstances, the aim being to determine in a manner that is proper and legal whether a criminal offence has been committed, what that offence has been, whether the person who committed the offence is to be punished, how the person is to be punished, etc. It can be said, in other words, that everything that helps to discover the truth in criminal proceedings is in line with the goal of those proceedings, and it serves the public interest if the guilty party is identified and the reaction to the criminal offence is adequate. This idea in and of itself, however, is incomplete. Finding the truth in criminal proceedings is not a goal unto itself in the sense that absolutely any resource can be brought to bear, just as long as it is effective. Resources used in investigations must be lawful. There are many elements to be considered here. The resources must be regulated precisely and clearly in the law. Second, norms of human rights must be observed both in the legal regulations and in their practical implementation. This latter concept is particularly important, and that is confirmed by the fact that Section 1 of the KPL, as noted, speaks to no «unwarranted intervention in an individual's life.» The aim of this paper is to review those aspects of the KPL which relate to the observance of human rights during criminal investigations.

First let us take a general look at how investigations are regulated in Latvia's legal norms. The Latvian Code of Criminal Procedure (KPK), which remained in effect until October 1, 2005, did not identify the concept of investigations, nor did it list the various procedures related to investigations. Legal regulations concerning investigations were not enshrined in a single part of the code. Instead, rules concerning specific procedures were included in different chapters such as «Filing Charges Against and Interrogating a Defendant», «Interrogation of Witnesses and Victims», «Confrontation and Presentation for Identification», etc. This led to scholarly debates about what the concept of investigatory procedures means, which procedures should be seen as part of investigations, etc. In Latvia, as in other former Soviet republics, the basic discussion involved two dominant ideas. The first was that anything done within criminal procedure is to be seen as an investigatory

process. The second was that investigatory procedures are only those which lead to the discovery, examination and inspection of evidence that is important for the case.² Most scholars agreed with the second idea, but there was no unanimity as to the range of investigatory procedures. A particular dispute focused on the issue of whether procedural concepts such as criminal detention or seizure of property fit into this category.³ At this time, legal regulations concerning investigatory procedures are contained in a single section of the KPL – Section 2, «Evidence and Investigatory Actions.» Chapter 9 is devoted to the proving of criminal offences and related evidence, Chapter 10 speaks to investigatory procedures, and Chapter 11 deals with special investigatory procedures. Here we see that there are two types of investigatory actions in Latvia – «ordinary» ones and «special» ones. This terminology will be used in this paper, too. The fact that legal regulations concerning investigatory actions in criminal proceedings are now enshrined in a single section of the law means that the relevant procedures of investigation are defined clearly and precisely, and these procedures are both clearly separate and closely linked with proofs and evidence.

The basic understanding of investigatory actions is defined in Section 138.1 of the KPL: «Investigatory actions are procedural actions that are directed toward the acquisition of information or the examination of already acquired information in specific criminal proceedings.» This is pretty much in line with the view that dominated in academia. The concept of special investigatory procedures is not included in the KPL. Presumably it can be concluded that the definition of general investigatory actions also applies to special ones. On the other hand, there is also Section 210.1 of the KPL, which has this to say: «Special investigative actions (..) shall be performed if, in order to ascertain circumstances, the acquisition of information about facts must be ensured without informing the persons who are involved in the criminal proceedings and the persons who might provide such information.» In other words, the definition of general investigatory activities is expanded here to include the thought that certain persons are not made aware of what is being done. This means that if the same approach is taken, then the definition for special investigatory actions would be the following: «Special investigatory actions are procedural actions which are directed toward the acquisition of information or the examination of already acquired information in specific criminal proceedings if, in order to ascertain circumstances, the acquisition of information about facts must be ensured without informing the persons who are involved in the criminal proceedings and the persons who might provide such information.» The various types of general and special investigatory actions are listed exhaustively in the KPL, and the competent authorities have the right to engage only in those actions that are listed in the law (Sections 138.2 and 210.1 of the law).

Chapter 10 of the KPL is titled «Investigatory Actions.» It regulates various procedural processes, although some of them cannot really be seen as investigatory actions in that they are not in line with the definition of such actions that is found in Section 138.1 of the law. There are two groups of actions in Chapter 10 – 1): Investigatory actions (those which involve the finding or examination of information that is important in the process); 2) Procedural processes in support of investigatory actions (those things that are necessary for the actions to be successful). The author believes that among those actions that are listed in Chapter 10 of the KPL, the obligation to state the source of information (Section 154) is in the second group. Section 154 regulates only the way in which the duty to disclose a source of information is to be assigned, but the disclosure itself is part of a different process. There is also the duty to preserve data that are in electronic information systems – again, this is in the latter of the aforementioned categories. Section 191 states the

obligation to preserve the information, although preservation of the information does not mean its disclosure. Another support process is the use of compulsory measures during investigatory actions (e.g., as defined in Section 204 of the KPL). The information that is extracted during an investigation can either be important evidence in and of itself, or it can serve as a foundation for the extraction of other information.⁴

Chapter 10 of the KPL currently provides for the following investigatory activities:

- 1) Interrogation of detainees, suspects, defendants, witnesses, victims, experts and auditors (Sections 145-153, 156 and 176)
- 2) Questioning (Section 155)
- 3) Confrontation (Section 157-178)
- 4) Inspection (Section 159-164 and 167)
- 5) Exhumation of human remains (Section 165)
- 6) Examination (Section 168-169)
- 7) Investigatory experiments (Section 171-172)
- 8) Inspection of on-site evidence (Section 173-174)
- 9) Presentation for identification (Sections 175 and 177-178)
- 10) Searches (Section 179-185)
- 11) Seizure (Section 186-188)
- 12) Submission of objects and documents on the basis of a person's initiative (Section 189)
- 13) Submission of objects and documents requested by the person who is directing the proceedings (Section 190)
- 14) Disclosure of data that are stored in electronic information systems (Section 192)
- 15) Expert examination (Sections 193 and 205)
- 16) Extraction of samples necessary for a comparative examination (Section 206-209)

This author has written in other publications about the fact that there should probably be a further discussion as to whether the names of some of these investigatory actions should be reviewed and that the whole range of investigatory activities should be reviewed with an eye to expanding it.⁵ At this time let us not go into this issue to any greater degree.

The KPL also defines 11 types of special investigatory activities:

- 1) Monitoring of legal correspondence
- 2) Monitoring of means of correspondence
- 3) Monitoring of data in electronic information systems
- 4) Monitoring of the content of transmitted data
- 5) Audio monitoring of a site or an individual
- 6) Video monitoring of a site
- 7) Surveillance and tracking of an individual
- 8) Surveillance of an object
- 9) A special investigatory experiment
- 10) The acquisition of samples needed for a comparative examination in a special way
- 11) Monitoring of criminal activities

The exhaustive listing of types of investigatory activities is a factor that is important when evaluating the appropriateness of legal regulations related to such actions. Each person has the right to have specific information about what actions can be conducted vis-à-vis the individual and his or her property, under what circumstances those actions are possible, in what way they can be conducted, etc. In addition to this, Sections 138.2 and 210.2 of the KPL also present two other substantial regulations that relate very much to the context of human rights. First, investigatory actions as part of criminal proceedings can only be conducted by persons who are authorised to do so. Second, each of these authorised persons has

boundaries on what he or she may do in the context of investigatory actions in a criminal procedure. This means that no other person has the right to conduct such actions.⁶

In looking at general issues which relate to investigatory actions, I have already touched up on the aspect of human rights in such processes. It has to be said, in fact, that the entire procedural form of investigatory actions is full of human rights guarantees, and so almost any nuance can be related to a greater or lesser degree to aspects of such rights. Without going into great depth about the legal regulations of each individual investigatory action, I would like to look at general human rights guarantees as an inviolable element in the procedural forms of investigatory actions.

Human rights unquestionably have an effect on the procedural form and content of investigatory actions, and this is regulated by legal norms at various levels. Overall positions vis-à-vis human rights are found both in the Latvian Constitution and international human rights documents such as the Framework Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, among others. As noted above, I am focusing this time specifically on those legal regulations which are included in the KPL. It must first be said that the main human rights guarantees that are enshrined in the Constitution and in international human rights documents are, insofar as they relate to investigatory actions, also found in the KPL. When the law is applied, it is important to remember that when it comes to the legal regulation and actual implementation of human rights guarantees, one must understand and take into account rulings handed down in this regard by the Latvian Constitutional Court, as well as various international judicial institutions such as the European Court of Human Rights.

Under the framework of the KPL, we can talk about the legal aspects of human rights guarantees at three levels:

- 1) Fundamental principles related to criminal procedure;
- 2) General regulations concerning investigatory actions in the context of criminal procedures;
- 3) Individual norms in the KPL which speak to the regulation of specific investigatory actions (e.g., interrogations), or which present a specific aspect of all investigatory actions (e.g., use of technologies).

I shall take a look at each of these levels. Chapter 2 of the KPL, «Basic Principles of Criminal Procedure,» presents the following principles:

- 1) The mandatory nature of criminal procedure (Section 6)
- 2) Public and private prosecution (Section 7)
- 3) The principle of equality (Section 8)
- 4) Duties related to criminal procedure (Section 9)
- 5) Immunity from criminal proceedings (Section 10)
- 6) Languages to be used in criminal proceedings (Section 11)
- 7) The guarantee of civil rights (Section 12)
- 8) The prohibition of torture and debasement (Section 13)
- 9) The right to the completion of criminal proceedings within a reasonable term (Section 14)
- 10) The right to adjudication of the case in court (Section 15)
- 11) The right to objectivity in criminal proceedings (Section 16)
- 12) The separation of different procedural functions (Section 17)
- 13) The equivalence of procedural authorisations (Section 18)
- 14) The presumption of innocence (Section 19)
- 15) The right to counsel (Section 20)
- 16) The right to co-operate (Section 21)

- 17) The right to receive compensation for inflicted harm (Section 22)
- 18) Court adjudication (Section 23)
- 19) Protection of the person and his or her property if same are threatened (Section 24)
- 20) The prohibition of double jeopardy (Section 25)

The words «human rights» appear in only one of those section titles, but in terms of the content of the text, human rights and guarantees related to same can be seen in many of the aforementioned basic principles of criminal procedure. Of particular importance in terms of investigatory actions are the guarantee of equality, duties related to criminal procedure, immunity, the language that is to be used in criminal procedure, the guarantee of human rights, the ban on torture and debasement, the right to objectivity, equal procedural authority, the presumption of innocence, the right to a defence, and protection of individuals and their property if they are under threat. In many cases, the content of regulations related to the fundamental principles of criminal procedure is general, and other legal norms and practices are needed to fill those regulations with content. This applies to the right to a defence, the presumption of innocence, immunity from criminal proceedings, etc. There are other principles in Chapter 2 of the KPL, however, which are described in substantial detail. Section 24, which speaks to the protection of persons and their property, is one example. There are very specific statements as to those instances in which protection is to be ensured, and there are details about the types of activities in which the person who is leading the criminal procedure can be engaged.⁷ Irrespective of the level of legal content or specificity in each of the concrete principle, however, it has to be said that any of the fundamental principles that are found in Chapter 2 of the KPL can be applied in a direct way. This means that there must be knowledge about these principles, and those to whom they apply must be able to apply them in practice. Those who draft the legal norms need an equal level of information, and they must be equally careful and responsible for the principles. Any legally unsubstantiated approach which essentially scorns the fundamental principles must be prevented to a full degree. The focus must be on the legal norms which regulate specific models of action. Otherwise we may find ourselves in an absurd situation in which a proposal on a legal norm which seeks to regulate with greater specificity one of the fundamental principles is rejected «because this is a matter of principles, and the proposal would change nothing in essence.»⁸ The specific meeting at which that statement was made involved Section 24.1 of the KPL, and the proposal was to expand the range of people who enjoy the right to protection against endangerment. The proposal was to redefine the category which at that time spoke to people «who are endangered as a result of their fulfilling duties related to criminal procedure» and replace it with the concept «who are endangered as a result of their participation in criminal procedure.» The proposal was rejected on the basis of the quoted argument.

Because of the limited scope of this paper, I will take a more detailed look at just a few of the basic principles which relate to investigatory actions and the way in which they are addressed in other KPL norms. It seems to me that the most important thing is to look at the right to objectivity in the procedure, at the guarantee of human rights, and at the ban against torture and debasement.

The right to objectivity is enshrined in Section 16 of the KPL. The first paragraph of this section reads as follows: «Officials who perform criminal proceedings, interpreters, and specialists shall withdraw from participation in criminal proceedings if such persons are personally interested in the result, or if conditions exist that justifiably give persons involved in the criminal proceedings reason to believe that such interest may exist.» The second paragraph allows parties in

the proceedings to file objections if the circumstances referred to in the previous paragraph are suspected. If we apply this principle to investigatory actions, then we can say that people who are involved in the procedure have a guarantee that officials who have a specific interest in the procedure will not be allowed to take part. Accordingly, the interests of those who are involved in the procedure are protected if those with personal interests are involved in the investigation or in the procedure as such. The idea that is enshrined in this principle is given more specific content in those sections of the KPL which relate to the rights and obligations of specific participants in the case (e.g., the suspect, whose rights and obligations are addressed in Section 66 of the KPL and elsewhere). There are also sections of the KPL which offer more detailed regulations related to conflicts of interest and the way in which officials who are involved in such conflicts of interest can be rejected and removed from the proceedings (Chapter 4 of the KPL, «Conditions that Prohibit the Performance of Criminal Proceedings»). It has to be said that the regulations related to what has to be done if a conflict of interest prevails and to the overall guarantee of objectivity in proceedings are significant weaknesses in the KPL, and steps should be taken immediately to avoid a situation in which the fundamental principle that is enshrined in Section 16 of the law is under threat. I have written more about objectivity and related problems in other publications.⁹

The guarantee of human rights is enshrined in Section 12 of the KPL. The first paragraph: «Criminal proceedings shall be performed in compliance with internationally recognised civil rights and without allowing for the imposition of unjustified criminal procedural duties or excessive intervention in the life of a person.» This is a fairly general norm. The text does point to internationally recognised human rights, but it is presumable that if there were a situation in which a local norm provided for a higher threshold of human rights guarantees than that which was in the relevant international requirements, then the principle of observing human rights would certainly cover the national rules, as well. The second paragraph of Section 12: «Human rights may be restricted only in cases where such restriction is required for reasons of public safety, and only in accordance with the procedures specified by this Law and the character and danger of the criminal offence.» Presumably the main criterion in limiting human rights should be that the person whose rights are being limited has acted in contradiction to the procedure or may do so. Words such as «unjustified,» «excessive,» and «reasons of public security,» as used in the cited norms, must be evaluated and implemented in every practical situation. The next paragraphs of Section 12 also include instructions which directly apply to investigatory actions:

- 1) The application of safety measures related to the infringement of the immunity of publicly inaccessible places, and the confidentiality of correspondence and means of communication shall be permitted only with the consent of the investigating judge;
- 2) The relevant authorities must protect the confidentiality of the private life of a person and the commercial confidentiality of a person. Information regarding such confidentiality shall be obtained and utilised only if such information is necessary for purposes of evidence;
- 3) A natural person has the right to request that a criminal case does not include information regarding the private life, commercial activities, and financial situation of such person or the betrothed, spouse, parents, grandparents, children, grandchildren, sisters, or brothers of the person, if such information is not necessary for the fair regulation of criminal legal relations.

Greater specification of all of the positions taken in this section can be found in other norms of the KPL, both those which focus on specific investigatory actions and

those that deal with specific issues that apply to some or all of those actions. I shall return to this issue a bit later in this paper.

The prohibition against torture and debasement is regulated in Section 13 of the KPL: «Debasement, blackmail, torture, the threatening of a person with torture or violence, or the use of violence shall not be allowed in criminal proceedings,» states the first paragraph in the section. The prohibition, in fact, is stated in several areas of the KPL – both as a general regulation concerning investigatory actions, and as something that is absolutely impermissible. In this case it has to be said that the legislature has chosen concepts that are to be «filled up» in each specific situation. That is not a bad thing, however, because very concrete terms cannot be identified in this case. There has been much analysis of this prohibition both in Latvia and abroad. Most authors have analysed the way in which the concepts and prohibitions are understood in the context of international human rights.¹⁰

In concluding this review of human rights guarantees which apply to investigatory actions as a fundamental principle in the regulation of criminal procedure, I must point to one other key aspect of this issue. There are specifically identified consequences to the violation of these fundamental principles as evidence is obtained. There are fundamental procedural consequences in addition to the liability of the individuals who have committed the violations. Section 130.2.5 of the KPL states that evidence that is obtained in violation of the fundamental principles of criminal procedure is not admissible in court. This once again emphasises the fact that the fundamental principles are of decisive importance when gathering evidence.

The next level of legal regulations where there are clearly evident aspects of human rights guarantees in investigatory activities, as noted above, is the section of the KPL that covers general rules with respect to investigatory actions. This refers to Section 139 of the KPL, which lists the following general rules for investigations that can be seen as an inviolable component in human rights guarantees:

- 1) The period of time during which pre-planned investigatory activities can be conducted: «Pre-planned investigatory actions shall usually be performed between the hours of 8:00 AM and 8:00 PM. Investigatory actions shall be performed without delay in such cases where the process must not be deferred because that could lead to the loss of essential evidence and jeopardise the achievement of the goals of the criminal procedure» (Section 139.1);
- 2) Informing those who are involved in the investigation of their rights and obligations: «Upon the commencement of an investigatory activity, the investigator shall inform persons involved in the specific proceedings of their rights and duties, also notifying the said persons of liability for a failure to perform the relevant duties. Where a person whose procedural duties are also simultaneously that person's professional work duties, the person shall not be so informed or notified» (Section 139.2);
- 3) A ban on specific techniques: «No violence, threats or lies shall be used against an individual who is participating in an investigatory action, nor shall there be any other illegal actions, actions which do not comply with moral norms, actions which endanger the life or health of the individual, or actions which offend the dignity of the individual. Where investigatory actions require the disrobing of an individual, no person of the opposite sex, except for medical practitioners, shall participate in the relevant investigatory action» (Section 139.3);
- 4) Protection of the individual's life, health, honour and dignity: «No actions shall be performed against an individual who is participating in investigatory activities which threaten the said individual's life or health or offend the individual's dignity» (Section 139.3);

- 5) Protection of certain secrets: «Information regarding the private life of an individual who is participating in an investigative action shall be prohibited, as shall be the disclosure of information relating to professional or commercial secrets, except where such information is necessary as evidence» (Section 139.4).

There is something that my co-author and I have pointed out in previous publications which I would like to stress once again: «One of the general rules concerning investigatory activities is regulated in terms of the period of time during which activities that have been planned in advance are to be conducted. Violations of this rule give grounds to question the admissibility of the evidence that has been collected. Is this defect something that is permitted on a limited basis or is absolutely impermissible? That is something that must be judged in each specific situation. Presumably it is usually something that is of limited permissibility, but there can be certain cases in which absolute impermissibility is in place. An example would be the lengthy interrogation of an individual at night when the person is very tired, but is kept from going to sleep, etc. This, of course, would be related to another violation of general regulations concerning investigatory actions – the fact that violence, threats, lies and other illegal or amoral activities are banned, as are any actions which threaten the person's life or health or offend the individual's dignity. Here I do wish to note that this latter idea is fairly non-specific and difficult to ensure. The biggest discussions here might be about what constitutes a lie and what types of activities are immoral in terms of the fact that there are tactical aspects to investigations.»¹¹

When it comes to special investigatory actions, the relevant regulations are not all found in a single place. Some general indications about what is permitted and not permitted in terms of human rights concerns are found in Section 228 of the KPL, which, among other things, states this: «In imitating a criminal activity, there shall be no threats against human life and health and no damages shall be caused unless that is absolutely necessary in order to solve a more serious and dangerous crime.» There are also instructions about how to protect information that may contain various kinds of secrets. This is seen in Sections 233 and 234 of the KPL, and these are norms that must be mentioned. There are also special regulations about impermissible techniques in special investigatory actions of a specific type. Thus, for example, Section 225.3, which speaks to experiments related to special investigations, has this to say: «The actions of the individual shall not be provoked or influenced with the use of violence, threats or blackmail, and no use shall be made of the individual's state of helplessness.»

This example allows us to move on now to the human rights guarantees that are at the third level that has been mentioned in this paper – individual norms in the KPL which regulate specific investigatory activities such as interrogations, searches, etc. This also applies to specific aspects of overall investigatory activities – using technical resources, protecting the information that is obtained, ensuring defence, etc. Each investigatory action is regulated to a greater or lesser level of detail in the KPL. This paper is not meant to offer a detailed commentary on all of this, and I shall not look at each and every one of the activities. Instead I should like to emphasise a few general issues that are not regulated at the level of fundamental principles or general regulations insofar as investigatory actions are concerned, but are closely linked to or emanate from these principles or regulations. These apply to all investigatory actions and are particularly important in the context of human rights. I have chosen to focus on two issues that are important in criminal procedure – evaluating the necessity and possibility of investigatory activities before they are actually undertaken, as well as the ability of people to appeal investigatory actions and the way in which they have been performed.

The person who is directing the investigation must decide on the necessity, utility, etc., of each investigatory activity in each actual situation. No matter how effective a specific investigatory action might appear to be in a specific situation, however, there are several legal prerequisites for the performance of that action. Many of these have to do with human rights issues. Thus, for instance, juveniles can be interrogated directly or repeatedly only with the approval of a relevant specialist (Sections 152 and 153 of the KPL). The more «legally sensitive» a situation or an individual, the deeper is the possibility that rights or lawful interests might be violated, because there must be a higher level of procedural guarantees in the relevant investigatory actions. Legal norms related to criminal procedure must ensure that a claim of fundamental violations during the course of an investigatory activity is addressed in proper legal terms, taking into account the interests of various individuals, as well as the prohibition against «unjustified procedural obligations» and «incommensurate intervention in the person's life» which exists in the law. The KPL states in several places that before a specific investigatory action is undertaken, there must be consideration as to why the action is necessary and what the motivation is. Figure 1 shows investigatory actions which do and which do not need an advance decision of this kind.¹²

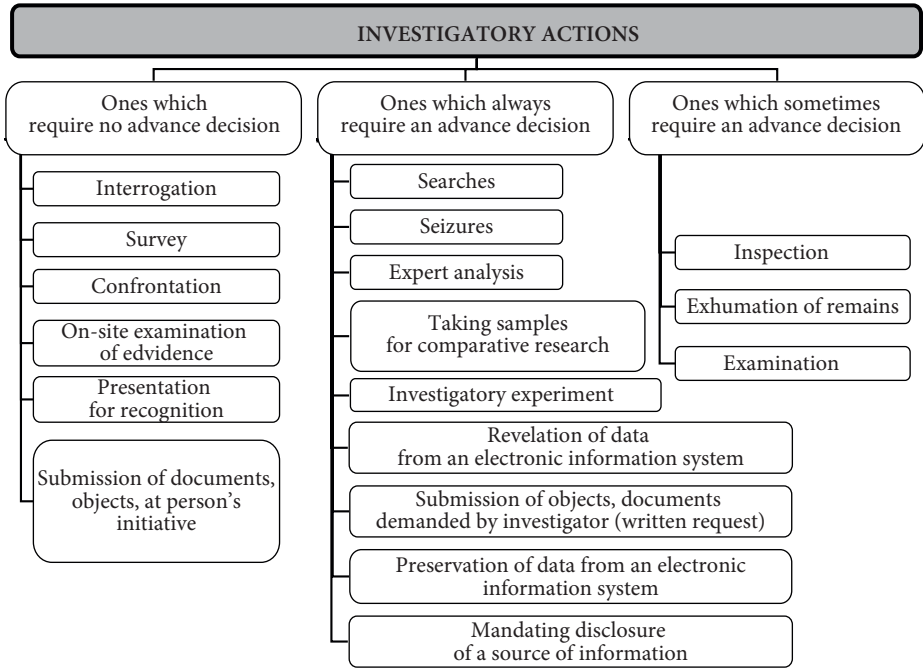
When it comes to violations of people's rights that are potentially of particular severity, the KPL states that during the pre-trial process, where there is the greatest risk that the person who is directing the proceedings may not be able to evaluate all possible positions to a sufficient degree, the decision is taken not by that individual, but rather by an investigating judge. Figure 2 shows those cases in which the involvement of such a judge is and is not necessary.¹³

If a pre-trial investigatory activity requires a ruling by an investigating judge, but has been conducted with the approval of a prosecutor because it has had to be performed urgently, then afterward the judge has the right to rule as to whether the action was legal. This has to do with what will happen to the evidence that has been obtained as a result of the action. Sections 180.3 and 180.5 of the KPL state that an action can be performed at the authorisation of the prosecutor alone if there is reason to believe that a delay would mean the destruction, hiding or damage of objects or documents, or if someone for whom investigators are searching might flee. This fact must be reported to the investigating judge no later than on the next business day after the action has been performed. The investigators must submit materials which substantiate the need for urgency in the investigatory activity, as well as a protocol showing what was done. The judge ascertains whether the investigatory action has been legal and necessary. If not, then the relevant evidence is blocked from admission, and the judge decides on what to do with any objects that have been seized.

When it comes to those investigatory activities which do not involve an emergency situation in which a prosecutor's authorisation is required, the KPL does not directly state what happens if the activity is pursued without a relevant decision. Presumably there is no single answer to this question, which will depend on each specific situation. There will certainly be a situation of absolute impermissibility, however, if the absence of a decision means a violation of one of the fundamental principles of criminal procedure (Section 130.2.4 of the KPL). All other situations must be evaluated on the basis of the circumstances at hand, the decision being focused on whether the violation has led to absolutely impermissible or partly impermissible obtaining of evidence.

There are special investigatory activities that involve a great deal of intervention in an individual's life, and most of these do require advance authorisation by an investigating judge. Section 212 of the KPL: «Special investigatory activities shall be performed on the basis of a decision by an investigating judge. No decision by

Figure 1. Investigatory actions and the requirement of advance decisions related to same (referring to Sections 143, 154, 155, 157, 159, 165, 171, 173, 175, 179, 186, 189, 190, 191, 192, 193 and 206 of the KPL)

Author's notes with respect to Figure 1

When it comes to investigatory experiments and the taking of samples for comparative study, the KPL does not state that a written decision must be approved in advance of such actions, but I believe that this is necessary both for practical reasons and because of the essence of such activities.

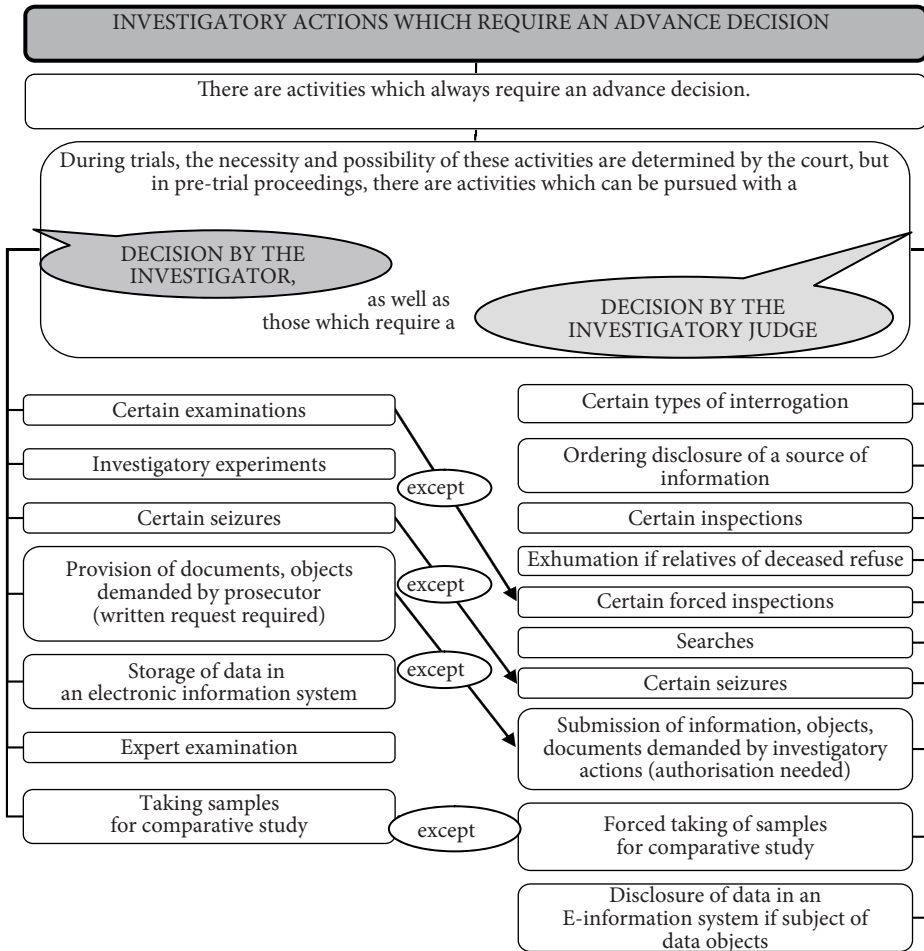
Figure 1 does not speak specifically to the interrogation of juveniles. The repeated or direct interrogation of minors is sometimes possible only if the investigating judge authorises such interrogation during pre-trial proceedings. A decision, thus, is also needed in this case. I do not believe, however, that this decision is comparable to those that are presented in Figure 1, because it does not include instructions about the essence and content of the action that is anticipated. Instead it refers to whether or not it is possible to involve a specific person in the investigatory action.

The requirement for an advance decision means, in the vast majority of cases, that a separate procedural decision is required. In some cases, however, the written decision is not prepared as an individual decision. Instead, it can be mentioned in the documentation of another investigatory activity (e.g., expert examination).

the judge shall be necessary if all of the individuals who work or live in a publicly inaccessible location during the performance of a special investigatory activity agree to the performance of such an operation. Within the content of this Chapter, publicly inaccessible locations are understood to be ones which one may not enter or remain without the consent of the owner, possessor or user of same. In emergency cases, the person who is directing the proceedings may undertake special investigatory activities with the consent of a public prosecutor. The said consent shall be reviewed no later than on the next business day by an investigating judge.»

As was the case with the aforementioned situation in which «ordinary» investigatory activities must be performed in an immediate way, special investigatory activities are also assessed by an investigating judge after the fact. According to

Figure 2. Investigatory activities and advance decisions related to same (referring to Sections 121.2-5, 152, 153, 154, 163, 165, 168, 170, 171, 172, 180, 187, 197, 121, 190, 191, 192 and 200 of the KPL)

In some cases in which a ruling from the investigating judge is necessary, the action can be performed just with the authorisation of a prosecutor if time is of the essence. In such cases, the performance of the investigatory action is reported to the investigating judge after the fact. The judge then evaluates the legality of the action with an eye to the admissibility of evidence gained therein.

The KPL also speaks to those instances in which interrogation, seizures and demands for information require the authorisation of three justices from the Senate of the Supreme Court (see Section 121.2 of the KPL).

Section 214.2 of the KPL, «Where a special investigatory activity has commenced in accordance with the procedures referred to in Paragraph 212.4 of this law, an investigating judge shall decide upon the justification of the commencement of the said activity, as well as the continuation of the activity where it has not been completed. Where it is found that the said investigatory activity has not been justified or was performed illegally, the judge shall rule upon the admissibility of all acquired evidence and upon further activities related to objects seized during the investigatory activities.»

For special, as opposed to ordinary investigatory activities, the KPL contains direct and precise statements about what happens if an activity which required the ruling of an investigating judge is performed without such a ruling. Section 214.1 says that if the person who is handling the proceedings has not taken into account the system for receiving authorisation for investigatory activities, as defined in the KPL, then any evidence that has been obtained during the course of that activity is not admissible in court.

The final key issue which I would like to address in this paper is the matter of appealing investigatory activities, the way in which they are performed, etc. It is an inviolable right of an individual to object to anything that is done against that individual. Section 336.1: «A complaint regarding the actions or adjudication of an official engaged in criminal proceedings may be filed by an individual who is involved in the proceedings or by an individual whose rights and lawful interests have been infringed upon by the said actions or adjudication.» And Section 336.3: «Any decision taken by a person who is directing the proceedings shall be subject to appeal, except for specific exceptions, as referred to in this law.» Section 33.63 is not adequately formulated. It begs the question of why this rule applies only to the person who is directing the proceedings (what about other officials who are involved?), as well as why it only applies to decisions (but not on other types of adjudication and action). I believe that it should apply to rulings and action alike. In other words, any decision or action must be open to appeal unless the law specifically states otherwise.

Because the KPL does not have any specific regulations as to the appeal of investigatory activities or related decisions, nor does it state how they can be appealed, it must be concluded that general regulations concerning appeals of actions or decisions will apply in this regard, as defined in Chapter 24 of the KPL. I have to say that the opportunity of appeal is of particular importance during pre-trial proceedings, because that is when the vast majority of investigatory activities that involve significant intervention in the individual's life take place. For that reason, I will take a brief look at appeals at this stage of criminal proceedings. Most decisions on pre-trial investigatory activities are taken either by the person who is directing the investigation (an investigator or prosecutor), or by an investigating judge. The actions themselves are performed by the person who is directing the investigation or by other officials who have the right to be involved (most often – those who handle procedural instructions, members of investigatory groups, experts or auditors). Section 337.2 of the KPL defines the recipients of various types of complaints in this regard. If the complaint has to do with the actions of a member of the investigatory group, the person who handles procedural instructions, an expert or an auditor, then the complaint goes to the person who is directing the proceedings. If it has to do with the actions or decisions of an investigator or the investigator's immediate superior, then it goes to the supervisory prosecutor. For decisions or actions performed by prosecutors, appeals go to higher-ranking prosecutors. Finally, if the complaint is about an investigating judge, then it goes to the chief judge of the court.

Here I would like to state first of all that Section 337.2 of the KPL needs to be harmonised with other norms in the law (or vice-versa), because right now there are problems in defining the competence of several participants in the process when it comes to hearing complaints. As noted, the person who is directing proceedings is responsible for complaints about what has been done by participants in the investigatory group or someone who is handling procedural instructions, while in the same section the law also says that the duty of reviewing pre-trial complaints about the actions or decisions of people who are involved in investigatory groups or procedure rests with the supervisory prosecutor.¹⁴

I believe that there are also several other problems related to appeals of investigatory actions. The one which I wish to emphasise in this paper has to do with the effectiveness of this type of protection. Sections 337.3 and 337.4 of the KPL strictly limit opportunities for appeal: «Where an individual (...) does not agree with the decision taken by the examiner of a complaint – the higher-ranking public prosecutor – the said individual may appeal the said decision to the next higher-ranking public prosecutor. The decision of the said prosecutor shall be final in pre-trial proceedings.» This means that often an appeal of a decision or action is considered by the same institution (Prosecutor-General's Office, court) which employs the person who is the object of the complaint. I doubt whether this will always ensure an objective process and legally required procedural guarantees that are related to appellate rights. The KPL should be amended to provide for more effective protection of human rights in this regard. One possibility would be to expand the control of the investigating judge over all investigatory activities that are conducted during pre-trial proceedings. Work must also continue on amending other norms that are discussed in this paper and in other publications with the aim of improving legal regulations over investigatory activities.

In conclusion, I should like to say that only criminal proceedings which strike an appropriate balance between the need to find evidence on the one hand and the need to protect the human rights of persons who are involved in the process on the other hand are proceedings which are in line with the needs of a democratic society. Only such proceedings will ensure sustainable guarantees for the rule of law.

References and Endnotes

- ¹ See <http://dati.pro.nais.lv>.
- ² Meikališa, Ā. Pirmstiesas izmeklēšana (Pre-Trial Investigations). Rīga: Turība, pp. 53-66.
- ³ *Ibid.*
- ⁴ See also Meikališa, Ā. and K. Strazda-Rozenberga. «Pierādīšana un izmeklēšanas darbības» (Evidence and Investigatory Actions), 4th in a series of articles under the title «Time of Change in Criminal Procedure», *Latvijas Vēstnesis*, 13 June 2006.
- ⁵ *Ibid.*
- ⁶ For more on this, see *ibid.*
- ⁷ For more on this, see Meikališa, Ā. and K. Strazda Rozenberga. «Kriminālprocesa veidi, uzbūves raksturojums un pamatprincipi» (Types of Criminal Procedure, Their Structure and Fundamental Principles), 2nd in a series of articles under the title «Time of Change in Criminal Procedure», *Latvijas Vēstnesis*, 14 March 2006.
- ⁸ From the minutes of a 21 December 2006 working group established to draft amendments to the KPL, unpublished.
- ⁹ See Meikališa, Ā. and K. Strazda-Rozenberga. «Kriminālprocesa dalībnieki» (Participants in Criminal Procedure), 3rd in a series of articles under the title «Time of Change in Criminal Procedure», *Latvijas Vēstnesis*, 23 May and 30 May 2006.
- ¹⁰ See, e.g., Ovey, C. and R. White. The European Convention on Human Rights, 3rd ed. Oxford (2002), pp. 58-89, 171-195, 217, 300-319. See also Trechsel, S. Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford (2005), pp. 534-562. See also Feldhüne, G., Kučs, A. and V. Skujeniece. *Cilvēktiesību rokasgrāmata tiesnešiem* (A Handbook on Civil Rights for Judges). Rīga (2004), pp. 22-34 and 52-65.
- ¹¹ Meikališa, Ā. and K. Strazda-Rozenberga. «Pierādīšana un...», *op. cit.*
- ¹² Figure 1 comes from an unpublished manuscript by Meikališa, Ā. and K. Strazda-Rozenberga. Kriminālprocess. Strukturloģiskās shēmas ar paskaidrojumiem. A (vispārīgā) daļa (Criminal Procedure: Structural Schemes of Logic with Explanations. Section A (General Schemes), accepted for publication by *Latvijas Vēstnesis*, 2006.
- ¹³ *Ibid.*
- ¹⁴ Strada-Rozenberga, K. and Ā. Meikališa. «Procesuālie termiņi, dokumenti un mantiskie dokumenti» (Procedural Terms, Documents and Property Documents), 6th in a series of articles under the title «Time of Change in Criminal Procedure», *Latvijas Vēstnesis*, 1 August and 8 August 2006. This article also offers a more detailed discussion of other procedural documents and issues related to same.

TIESĪBU HARMONIZĀCIJAS TEORĒTISKIE ASPEKTI NACIONĀLO TIESĪBU SISTĒMU TUVINĀŠANAS MEHĀNISMĀ

Pēdējā laikā dažādu tiesību sistēmu attīstības virzienus aizvien vairāk nosaka tiesību integrācija, kā arī to determinējošie procesi. Šai sakarā aktualizējas šos procesus «apkalpojošā» jēdzienu un kategoriju aparāta problēmas. Lai gan šīs problēmas juridiskajā literatūrā pietiekami bieži tiek apspriestas, tās nav pienācīgi atrisinātas.

Spēkā esošo normatīvo aktu analīze ļauj secināt, ka termini, kas pieder vienai jēdzienu sistēmai, tiek lietoti atšķirīgi un nekorekti, lai gan to precīza definēšana un vienveidīga piemērošana ir ļoti svarīgs «terminoloģiskā jucekļa» likvidēšanas priekšnoteikums, lai veicinātu tiesību tuvināšanās procesu. Pie terminoloģijas pamatproblēmas pieder jautājums par terminu «tuvināšana», «harmonizācija», «unifikācija», «adaptācija» un citu terminu satura noteikšanu.

Tiesību sistēmu tuvināšana tiek aplūkota kā globāla parādība un kā process, kas turpmāk pastāvīgi progresēs. Šis process nosaka nepieciešamību izstrādāt kopēju tiesību attīstības kursu, pārvarēt tiesību atšķirības, radīt kopējus vai vienotus juridiskos noteikumus. Katrs no šiem pasākumiem savukārt ietver konkrētāku un secīgu savstarpēji saistītu darbību sēriju.

Sasniegt tiesību sistēmu tuvināšanas mērķi – «panākt, lai tiesību sistēma vai vismaz tās visvairāk formalizētā daļa, normatīvie akti, būtu saskaņoti un viengabalaini vai nebūtu pretrunīgi, pat vienas valsts ietvaros ir pietiekami sarežģīts uzdevums»¹. Lai tiesības tuvinātu vienā vai otrā jomā, ir jābūt objektīviem attiecību tuvināšanas apstākļiem – jābūt tuvināšanas pamatam. Turklāt ir jāņem vērā vēl viens, proti, «laika raksturojums». Nacionālo tiesību sistēmu tuvināšana var būt pastāvīga, ilglaicīga un neatliekama. Kurša ilgumu ietekmē daudzi faktori – ekonomiskie, politiskie, ideoloģiskie, ģeogrāfiskie, demogrāfiskie, kulturoloģiskie – un to atšķirīgais apvienojums konkrētā vēstures situācijā.

Visbiežāk tiek lietots termins «**tiesību sistēmu tuvināšana**». Ar šo terminu vairums komparatīvistu saprot procesu, kura gaitā tiek noteikts kopējais valstu kurss, kopējie nacionālo tiesību sistēmu saskaņotas attīstīšanas un tiesisko atšķirību pārvarēšanas virzieni un tiek izstrādāti kopējie tiesiski risinājumi.² Ir jāpiekrīt šajā definīcijā ietvertajam saturam, taču tuvināšanas procesu nedrīkst aprobežot vienīgi ar normatīvo aktu saskaņošanu, tāpēc ka tiesību tuvināšana ir daudz plašāka.

Terminam «**tuvināšana**» līdzīgā nozīmē tiek lietots termins «**harmonizācija**», bet tas nav korekti. Turklāt ar likumdošanas harmonizācijas procesu saprot arī kopējas pieejas un nacionālo tiesību attīstības koncepcijas saskaņošanu, kopēju tiesisko principu izstrādi un atsevišķu lēmumu pieņemšanu.³

Izanalējot Eiropas Kopienu dibināšanas līgumu saturu, ir acīm redzams, ka termini «**tuvināšana**» un «**harmonizācija**» ir atšķirīga nozīme. Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 95. pantā lietoti formulējumi «**tuvināšanas pasākumi**» un «**harmonizācijas pasākumi**». Tuvināšana ir mērķis, kas sasniedzams harmonizācijas ceļā. Proti, normatīvo aktu un tiesību piemērošanas prakses harmonizācija līdztekus unifikācijai

tiek atzīta par metodi un galveno instrumentu, ar kura palīdzību sasniedzama tiesiskā integrācija, kuras būtisks uzdevums ir tiesību normas novest līdz kopsaucējam.⁴

Ir ārkārtīgi grūti šim jēdzienam dot vienotu definīciju. Profesors S. Kaškins savā darbā «Normatīvo aktu harmonizācijas stratēģija un mehānismi» šo terminu definē kā tiesību integrācijas metodi, kurai ir vairākas izpausmes. Pirmkārt, ES var izdot likumdošanas vadlīnijas, pēc kurām dalībvalstis saskaņo savus iekšējos normatīvos aktus. Ar harmonizācijas palīdzību dalībvalstis tuvinā tiesību sistēmas, taču neievieš pilnīgu vienveidību. Otrkārt, harmonizāciju var definēt kā metodi, ar kuras palīdzību tiesības tiek pārveidotas, pamatojoties uz uzvedības modeļnoteikumiem, kas formulēti, lai tuvinātu nacionālās tiesību sistēmas. Taču šo modeļnoteikumu uztverē un noformēšanā valstis pilnīgu vienveidību nenodrošina. Treškārt, harmonizācijas process paredz konkrētās sabiedrības dzīves jomās ieviest kopējus tiesiskā regulējuma pamatus, vienlaikus saglabājot valstīm lielāku vai mazāku telpu savam tiesiskajam regulējumam.⁵

Harmonizācija kā process ietver ne tikai tiesību sistēmu pārvaldības subjektu normatīvo darbību, bet arī organizatorisko, izglītojošo un cita veida darbību, kas saistīta ar integrācijas procesa normatīvo komponenti. Piemēram, L. Bačilo savā ieteikumā Baltkrievijas un Krievijas Savienībā veidot vienotu tiesisko telpu jēdzienu «likumu harmonizācija» definē kā tiesībzinātnieku darbības kompleksu sistēmu, kuras mērķis ir iepazīt katras valsts tiesisko bāzi; veikt salīdzinošo analīzi, konstatēt atšķirības, pretrunas un baltos plankumus; novērtēt katras puses tiesību aktualitātes un priekšrocības; izstrādāt prognozi, kā realizējamās šīs Savienības vienotas jeb unificētas tiesību sistēmas konkrētas formas; organizēt darbu attiecībā uz katru likumdošanas objektu, lai to adekvāti iekļautu vienotajā tiesiskajā telpā.⁶

Vairākos integrācijas procesos veltītos pētījumos ir apgalvots, ka harmonizācijas, unifikācijas, implementācijas jēdziens un citi jēdzieni ir nosacīti. Tā, piemēram, B. Toporņins savā darbā «Eiropas tiesības» norāda, ka «harmonijas jēdzienu nevajag absolutizēt, jo tas ir pietiekami nosacīts un apzīmē ne jau mierīgi norisošu, bezkonfliktu procesu, bet asociāciju attīstību un pāreju no viena attīstības posma uz otru posmu atspoguļojošu problēmu kamolu».⁷ Arī J. Mališeva secina, ka unifikācijas, harmonizācijas, inkorporācijas, implementācijas jēdziens ir nosacīts.⁸

Definējot jēdzienu «harmonizācija», tika pieminēti arī termini «unifikācija» (latīņu val. *unus* – viens; *facere* – darīt). Ar tiesību unifikāciju starptautiskajās privāttiesībās saprot vienveidīgu (unificētu) normu izstrādes procesu. Unifikācijas gaitā tiek izstrādāti vienveidīgi akti un normas, kas nomaina nacionālās normas vai darbojas subsidiāri ar tām. Lielā padomju enciklopēdija unifikāciju tiesību jomā definēja kā valsts vai vairāku valstu kompetento institūciju darbību, kuras mērķis ir izstrādāt tiesību normas, kas vienveidīgi regulē noteikta veida sabiedriskās attiecības, bet visu unifikācijas jēdzienu kopējā kvalitatīvā iezīme ir vienveidība.⁹ Tieši uz šo atziņu jābalstās, nosakot unifikācijas procesu virziena galveno sastāvdaļu.

Tiesību unifikācijai var būt vairāki paveidi. Pirmkārt, tā atšķiras ar saviem mērķiem un mērogu – aptver vai nu pierobežas valstis, vai viena reģiona valstis, vai valstis starpvalstu apvienībās. Universālā unifikācija attiecas uz visām vai daudzām pasaules valstīm.

Otrkārt, pēc sava objekta unifikācija var būt materiāla – tāda, kas skar attiecību (civilo, darba, ģimenes u. c.) dalībnieku tiesību un pienākumu vienveidīgu regulēšanu, un procesuāla – tāda, kas tiesās un ārējās tirdzniecības šķēršļtiesās strīdiem ar ārvalsts elementiem ievieš vienotus noteikumus.

Treškārt, unificēt tiesības var dažādi – noslēdzot starptautiskus līgumus, kā modeli pieņemot rekomendējošus tiesību avotus, izmantojot starptautisko organizāciju parauglīgumus, pamatojoties uz starptautiskajām paražām.¹⁰

Pamatojoties uz iepriekš teikto, secinām: harmonizācija ir process, kura gaitā tiek veikts pasākumu komplekss, lai nolīdzinātu likumu izstrādes, piemērošanas un izpratnes atšķirības dažādās tiesību sistēmās, savukārt unifikācija pēc savas būtības ir process, kurā tiesību sistēmās tiek ieviestas vienādas normas, lai veidotu vienotu likuma izpratni un vienādi šīs normas piemērotu.¹¹

Harmonizāciju un unifikāciju var uzskatīt par tiesību tuvināšanas «diviem spārnēm», tās ir integrācijas procesa dominējošās metodes. Lai gan integrācijas procesi bieži vien sākas pārsvarā ar harmonizāciju, jo tā ir tiesību sistēmu tuvināšanās saudzīgākais veids, unifikācija ir loģisks turpinājums un «finiša taisne», līdz kurai harmonizācijas pasākumi aizved tuvināšanas un integrācijas procesu.

Jāatzīmē vēl viena tiesībzinātnieku un likumdevēju pieeja jēdzienu «tuvināšana», «harmonizācija» un «unifikācija» mijattiecībām. Eirāzijas Ekonomikas apvienības Starpparlamenta Asamblejas birojs izstrādāja Eirāzijas Ekonomikas apvienības dalībvalstu tiesību harmonizācijas (tuvināšanas, unifikācijas) metodikas projektu. Ja raugāties uz šā projekta nosaukumu, secinām, ka šie trīs jēdzieni ir sinonīmi. Taču punktā par vispārīgajiem noteikumiem katram jēdzienam ir piešķirta cita nozīme: nacionālo tiesību tuvināšanās parādās kā process, kura nolūks lielākoties ir panākt nacionālo normatīvo aktu atbilstību apvienības tiesību aktiem; harmonizācija raksturota kā nacionālo aktu pieskaņošana apvienības tiesību aktiem, nodrošinot, lai nacionālie akti pēc sava satura, tiesiskā regulējuma principiem un paredzamajiem rezultātiem tiesību piemērošanas praksē būtu analogiski (viendabīgi) ar apvienības tiesību aktiem, lai gan rezultāta sasniegšanas metodes ir atšķirīgas; unifikācija nosaka nacionālo aktu normu identiskumu (pilnīgu saskanēšanu) ar apvienības tiesību normām un apvienības tiesību aktu noteikumiem. Taču pamatprincipi, laikposmi, līmeņi un mehānismi tiek noteikti visiem trim procesiem vienādi.¹²

Kad runa ir par nacionālo tiesību normu atšķirību likvidēšanas problēmu, Eiropas tiesībās tiek lietots vēl viens termins – «**aproximācija**» (angļu val. *approximation* – pietuvināšana, tuvināšana). Ar to saprot zināma likumdošanas vienotības līmeņa sasniegšanu jeb sava veida «svārstību koridoru», ar kura palīdzību valsts institūcijām tiek noteikti kopēji normatīvo un tiesību aktu pieņemšanas parametri. Šajās definīcijās uzsvars likts ne tikai uz materiālo normu, bet arī uz tiesību piemērošanas prakses harmonizāciju.¹³ [Tas redzams arī ES dokumentos: Līgumā par Eiropas Kopienas nodibināšanu ir lietots jēdziens «aproximācija» (3., 94., 136. pants) un «harmonizācija» (93., 129., 149., 150. un 174. pants). Māstrihtas līguma 29. pants fiksē ES dalībvalstu krimināltiesību aproximāciju kā vienu no šo valstu pilsoņu augsta drošības līmeņa sasniegšanas paņēmieniem.]

Vairākās atsevišķās postsociālistiskajās valstīs harmonizācijas jēdzienu bieži sauc par «**adaptāciju**» (nacionālo aktu pieskaņošana kopējiem principiem un standartiem). Sevišķi spilgti tas redzams Ukrainas normatīvajos aktos, kuros termins «harmonizācija» lietots mazāk un tiek uztverts kā termina «adaptācija» sinonīms.

Jēdziens «adaptācija» atšifrēts Ukrainas prezidenta 1998. gada 11. jūnija dekrētā Nr. 615/98, ar kuru apstiprināta Ukrainas stratēģija attiecībā uz integrāciju Eiropas Savienībā.¹⁴ Šī stratēģija nosaka Ukrainas un Eiropas Savienības sadarbības pamatvirzienus, starp kuriem galvenā vieta ierādāta tieši Ukrainas tiesību sistēmas adaptācijai Eiropas Savienības tiesību sistēmā. Saskaņā ar šo dokumentu adaptācija ir Ukrainas normatīvo aktu tuvināšana mūsdienu Eiropas tiesību sistēmai, un tas nodrošinās Ukrainas pilsoņu politisko un sociālo aktivitāti, kā arī aktivitāti uzņēmējdarbības un kultūras jomā, valsts ekonomisko attīstību Eiropas Savienībā un veicinās pakāpenisku pilsoņu labklājības celšanu, palīdzēs sasniegt ES dalībvalstu līmeni.

Konkrētāk adaptāciju raksturo Valsts programma, kas paredz Ukrainas normatīvo aktu adaptāciju Eiropas Savienības tiesību sistēmā.¹⁵ Tiesību adaptācija ir

process, kura gaitā Ukrainas likumi un citi normatīvie akti tiek pieskaņoti *acquis communautaire*.

Tiesību adaptācijas process paredz veikt savstarpēji saistītus tiesiskos, organizatoriskos, sociālekonomiskos un zinātniskos pasākumus, kuru mērķis ir tuvināt Ukrainas tiesības mūsdienu Eiropas tiesību sistēmai. Tas tiek veikts, izstrādājot jaunus normatīvos aktus un izdarot grozījumus pašreizējos Ukrainas normatīvajos aktos atbilstoši kopējiem Eiropas standartiem, kas atspoguļoti spēkā esošajās Eiropas Savienības un ES dalībvalstu tiesībās, kā arī nodrošinot atjaunināto normatīvo aktu izpildi.

Saistībā ar Ukrainas tiesību adaptāciju ES tiesību sistēmā var izšķirt vairākus pamatvirzienus, kuros darbojas zinātniskā doma. Pirmkārt, tiek pētīti adaptācijas mērķi, posmi un prioritātes; tiek analizēts harmonizācijas mehānisms ES dalībvalstīs; tiek analizētas SE dalībvalstu tiesību sistēmu harmonizācijas formas un metodes; tiek noskaidroti trūkumi un izteikti priekšlikumi par Ukrainā notiekošās adaptācijas institucionālā vadības mehānisma pilnveidošanu; tiek reformētas adaptācijas jomā funkcionējošās institūcijas un radītas jaunas; tiek ieviestas īpašas procedūras, lai pārbaudītu aktu projektu atbilstību attiecīgajām ES tiesībām; tiek izstrādāti adaptācijas plāni.

Adaptācijas secība prioritārajās jomās paredz

- tulkot *acquis communautaire* aktus, kas regulē tiesiskās attiecības konkrētā jomā;
- veikt kompleksu salīdzinošo analīzi, kā tiesiskās attiecības konkrētā jomā tiek regulētas Ukrainā un Eiropas Savienībā;
- izstrādāt rekomendācijas Ukrainas tiesību saskaņošanai ar *acquis communautaire*;
- analizēt rekomendāciju realizācijas ekonomiskās, sociālās un politiskās sekas;
- sagatavot projektu izstrādes un pieņemšanas sarakstu;
- veikt monitoringu attiecībā uz aktu implementāciju Ukrainas tiesībās.

Tiesību adaptācijas elements ir uzdevums pārbaudīt Ukrainas likumu un citu normatīvo aktu atbilstību *acquis communautaire*, lai nepieļautu tādu aktu pieņemšanu, kas ir pretrunā ar Eiropas Savienības *acquis communautaire*.

Ukrainas normatīvajos aktos lietoto terminu analīze ļauj secināt, ka adaptācija izraudzīta par to paņēmienu, ar kura palīdzību Ukrainas tiesības tiek tuvinātas Eiropas Savienības normatīviem. Ir acīmredzams mēģinājums jēdziena «adaptācija» saturu paplašināt līdz jēdziena «pietuvināšana» saturam, proti, faktiski izmantot kā sinonīmu. No zinātniskās pieejas viedokļa šāda jēdzienu «harmonizācija» un «adaptācija» jaukšana nav attaisnojama. Harmonizācija ļauj dažādas tiesību sistēmas saudzīgi pieskaņot vispārpieņemtām prasībām. Turklāt tiek harmonizētas ne tikai nacionālās tiesības ar Eiropas tiesībām, bet notiek arī atgriezenisks process: Eiropas tiesību harmonizācija ar nacionālajām tiesībām. Adaptācija atšķirībā no harmonizācijas lielākoties ir «vienvirziena» process. Runa ir par nacionālo tiesību saskaņošanu ar Eiropas Savienības prasībām.

Postsociālistisko valstu tiesībzinātnieku pētījumos par tiesību sistēmu tuvināšanu parādās vēl viens termins – «izlīdzināšana» (angļu val. – *aligning*). Tā, piemēram, Eiropas Padomei un Eiropas Parlamentam sniegtajā Eiropas Komisijas 2003. gada 11. marta ziņojumā *Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours* norādīts, ka Eiropas Savienība piedāvā kaimiņvalstīm perspektīvu – dziļāku ekonomisko integrēšanos Eiropas Savienībā ar noteikumu, ka tiek gūti konkrēti panākumi nacionālo tiesību sistēmu izlīdzināšanā ar ES *acquis*. Tā kā jēdzieniskā nozīme ir tuva un saturs relatīvi vienāds, pētnieki uzskata par iespējamu jēdzienu «izlīdzināšana» lietot vienādā nozīmē ar jēdzienu «tuvināšana».¹⁶

Komparatīvista Tihomirova pēdējos pētījumos nacionālo tiesību sistēmu tuvināšanas mehānismā parādās vēl viens termins – «sinhronizācija». Sinhronizācija ir

nacionālo tiesību sistēmu tuvināšana, starptautiskās tiesību sistēmas veidošana, darbības koordinēšana analogisku vai līdzīgu tiesību normu radīšanā.

Tiesību sistēmu harmonizācija un unifikācija var un tai vajag notikt ar dažāda – gan starptautiskā, gan nacionālā – līmeņa mehānismu palīdzību. Šie procesi var sākties ar to, ka starptautiskā līmenī tiek pieņemti līgumi, konvencijas un paraugkonvencijas, bet pēc tam to noteikumi tiek implementēti nacionālajās tiesībās. Tāda mūsdienās ir daudzu – gan starptautisko, gan nacionālo – tiesību sistēmu normatīvā prakse.

Šķiet, ka īpaši aktuāls uzdevums ir noteikt mehānismu, ar kura palīdzību harmonizācijas un unifikācijas procesus ieviest nacionālajās tiesībās. Tieši šajā gadījumā **implementācija** tiek aplūkota kā pasākumu komplekss, kura mērķis ir atzīt starptautisko normu juridisko spēku un organizatoriski nodrošināt šo normu īstenošanu valstī.¹⁷ Vispāratzīts secinājums ir tāds, ka implementāciju nodrošina iekšējo tiesību subjektu kopīga, ar attiecīgo valsts institūciju saistošajiem aktiem organizēta darbība.

Ar šo jēdzienu juridiskajā literatūrā ir cieši saistīts un dažkārt kā sinonīms tiek lietots jēdziens «**transformācija**». Šo terminu bieži vien definē kā tādu starptautisko tiesību normu piemērošanu, kas kādai valstij uzliek pienākumus savas iekšējās kompetences jomā un aptver visus paņēmienus, ko valstis izmanto, lai, izdodot nacionālos tiesību aktus, izpildītu savas starptautiskās saistības.¹⁸ Autori izšķir divu veidu transformāciju: ģenerālo un speciālo. Ģenerālā transformācija nozīmē, ka valsts savās iekšējās tiesībās nosaka kopēju normu, kas starptautisko tiesību normām piešķir iekšējās darbības spēku. Speciālā transformācija nozīmē, ka valsts piešķir iekšējās darbības spēku konkrētām starptautisko tiesību normām, tās iestrādājot likumā tekstuāli vai kā nacionālajās tiesībās adaptētus noteikumus vai likumdevējam apliecinot piekrišanu šīs normas piemērot citādā veidā (J. Usenko). Pēc realizēšanas veida izšķir automātisko un neautomātisko transformāciju, par kuru ir jāpieņem speciāls lēmums. Ja valsts likumdošana starptautiskos līgumus uzskata par iekšējo tiesību sastāvdaļu, jebkura līguma normas tiek automātiski transformētas kopš stāšanās spēkā. Ja tādā nolūkā, lai līgumam piešķirtu likuma spēku, ir nepieciešams, piemēram, pieņemt speciālu parlamenta aktu, tā jau ir neautomātiskā transformācija (S. Čerņičenko).

Taču vairāki autori neatzīst, ka transformācija izsmēļ visus paņēmienus, kas izmantojami, lai liktu darboties starptautisko tiesību normām, tāpēc ka vienkārša pieminēšana likumā, ka starptautisko tiesību norma stājas spēkā, un šīs normas pārveidošana par jaunu valsts tiesību normu ir divas dažādas lietas.¹⁹ Šis apgalvojums tiek pamatots ar atsauci uz to, ka starptautisko tiesību normas tiek īstenotas valstī, starptautisko tiesību normu nepārveidojot un pat bez tās inkorporācijas nacionālajā tiesību aktā.

Implementācija nebeidzas tikai ar valsts tiesiskajiem pasākumiem, bet paredz vēl daudz tiesību piemērošanas pasākumu. Tāpēc šķiet, ka starptautisko tiesību priekšrakstu realizācijas procesa aprakstīšanai valsts līmenī precīzāks jēdziens būtu «**receptija**». Receptija ietver divus būtiskus momentus: pirmkārt, starptautisko tiesību iekļaušanu nacionālajās tiesībās ar starptautisko līgumu ratifikāciju vai akceptēšanu (apstiprināšanu) un, otrkārt, saskaņā ar līgumu valstij uzlikto tiesību un pienākumu nodošanu (transmisiju) kompetentām valsts institūcijām to tiešas realizācijas nolūkā. Formas ziņā recipētās normas var nesakrist ar starptautisko tiesību priekšrakstiem. Taču, nacionālajās tiesībās pārņemot starptautisko tiesību normas, valsts nedrīkst mainīt attiecīgās normas saturu, jo tas noved pie starptautisko tiesību pārkāpšanas ar visām no tā izrietošām sekām atbildības un sankciju ziņā.²⁰ Receptija kā tiesību harmonizācijas paņemiens fiksēta Krievijas un ES partnerības un sadarbības nolīguma 55. panta 1. punktā: «Puses atzīst, ka svarīgs Krievijas un ES ekonomisko sakaru nostiprināšanas priekšnoteikums ir normatīvo aktu tuvināšana. Krievija tiecas panākt savas tiesību sistēmas pakāpenisku savietojamību ar ES tiesību sistēmu.»

Starptautisko tiesību normas nacionālajās tiesībās var pārņemt ar **inkorporācijas**, daļēju vai konkrētu **atsauču** palīdzību. Inkorporācijas gadījumā nacionālajos normatīvajos aktos tiek iekļautas normas, kas ārēji ir pilnībā līdzīgas attiecīgā starptautisko tiesību akta normām. Inkorporācijas formā valsts tiesībās tiek ieviestas pārsvarā dažādas tehniskas, medicīnas un sanitārijas, administratīvas normas; noteikumi, kas regulē starptautisko gaisa un jūras satiksmi. Ar atsaucis palīdzību nacionālajās tiesībās netiek ieviests uz starptautisko tiesību priekšrakstu balstīts noteikums, bet tiek vienīgi pieļauta priekšraksta piemērošana kādas situācijas atrisināšanai valstī. Ar atsauci kā tiesību formu valsts uzliek nacionālajiem subjektiem par pienākumu nacionālajās tiesībās noteiktajos gadījumos balstīties uz ārvalstu tiesību sistēmās noteikto normu noteikumiem.²¹

Tātad tiesību integrācija ir visaptverošs tiesību sistēmu tuvināšanas process. Aplūkotajā kategoriju sistēmā pati vispārīgākā ir «tuvināšana» (aproximācija), kas notiek harmonizācijas un unifikācijas veidā. Savukārt harmonizācijas un unifikācijas veids ir adaptācija (transformācija), atsaucis un inkorporācija.

Veiktā analīze parādīja, ka gadījumos, kad tuvināšanas procesā tiek izmantots jēdzienu un kategoriju aparāts, rodas būtiskas problēmas. Diemžēl rakstā nebija iespējams parādīt visu ar tuvināšanas procesu saistīto jēdzienu kopumu. Šo balto plankumu varētu aizpildīt, veicot turpmākus sistemātiskus pētījumus. Ir acīm redzams, ka sistēmisku un korektu terminoloģijas lietošanu var panākt, piesaistot speciālistus komparatīstus, kuriem ir pietiekamas teorētiskās zināšanas un kuri pārzina «tuvināmo» tiesību sistēmu normu izstrādes, piemērošanas un iztulkošanas ipatnības.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Бачило, И. Л. Проблемы гармонизации в законодательстве. *Журнал российского права*, 2000, № 8, с. 92.
- ² Тихомиров, Ю. А. Курс сравнительного правоведения. Москва, 1996, с. 74, 75.
- ³ Turpat.
- ⁴ Гладенко, А. Н. Проблемы некоторых компаративно-правовых понятий. Pieejams: www.comparativelaw.org.ua/docl/gladenko.doc
- ⁵ Кашкин, С. Ю. Стратегия и механизмы гармонизации законодательства. Pieejams: www://recep.ru/files/documents/harmonization_kashkin_rus.pdf
- ⁶ Бачило, И. Л. Методика гармонизации законодательства. Pieejams: www.ipaeurasec.org/docs-down/metodgarmoniz.pdf
- ⁷ Топорнин, Б. Н. Европейское право. Москва, 1998, с. 273.
- ⁸ Малышева, Е. Ю. Взаимодействие международного и внутригосударственного права (системно-структурные и функционально-целевые аспекты). *Российские и европейские правозащитные системы: соотношение и проблемы гармонизации*. Н. Новгород, 2003, с. 113.
- ⁹ Большая советская энциклопедия. Полный текст третьего издания «Большой советской энциклопедии», выпущенной издательством «Советская энциклопедия» в 1969–1978 годах в 30 томах. Pieejams: <http://slovari.yandex.ru>
- ¹⁰ Sk. A. Kudačkins.
- ¹¹ Piekřitu A. Glandenko secinājumam. Sk. Гладенко, А. Н. Проблемы некоторых компаративно-правовых понятий. Pieejams: www.comparativelaw.org.ua/docl/gladenko.doc
- ¹² Методика гармонизации (сближения, унификации) законодательств государств-членов Евразийского экономического сообщества (проект): Бюро Межпарламентской Ассамблеи Евразийского экономического сообщества. Pieejams: www.ipaeurasec.org/docsdown/metod-garmoniz.pdf
- ¹³ Исаев, Д. А. Основные теории гармонизации законодательства в процессе формирования общих пространств России и ЕС. Pieejams: www://recep.ru/files/documents/harmonization_iseev_rus.pdf
- ¹⁴ Указ Президента Украины «Стратегия интеграции Украины в Европейский Союз» от 11.06.1998. № 615/98. Pieejams: <http://www.rada.kiev.ua>
- ¹⁵ Ukrainas 2004. gada 18. marta likums Nr. 1629-IV «Par Valsts programmu, kas paredz Ukrainas likumdošanas adaptāciju Eiropas Savienības likumdošanai». *Урядовий курьер*, 20.04.2004., № 74.

- ¹⁶ *Гладенко, А. Н.* Проблемы некоторых компаративно-правовых понятий. Pieejams: www.comparativelaw.org.ua/doc/gladenko.doc
- ¹⁷ *Гаврилов, В. В.* Теория согласования международных и внутригосударственных правовых норм. *Государство и право*, 2005, № 12, с. 67.
- ¹⁸ *Ск. Черниченко, С. В.* Теория международного права. Т. 1. Москва, 1999, с. 132–146; *Усенко, Е. Т.* Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция. *Московский журнал международного права*, 1995, № 2, с. 26.
- ¹⁹ Šī pozīcija atspoguļota D. Levina, N. Mironova un citu autoru darbos.
- ²⁰ *Гаввердовский, А. С.* Имплементация норм международного права. Киев, 1980, с. 70–91.
- ²¹ *Исаев, Д. А.* Основные теории гармонизации законодательства в процессе формирования общих пространств России и ЕС. Pieejams: www://recep.ru/files/documents/harmonization_isaev_rus.pdf

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГАРМОНИЗАЦИИ ПРАВА В МЕХАНИЗМЕ СБЛИЖЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВ

Правовая интеграция, как и процессы ее детерминирующие, в последнее время все чаще определяет направления развития различных правовых систем. В этой связи актуализируются проблемы понятийно-категориального аппарата «обслуживающего» данные процессы. Несмотря на то, что эти проблемы достаточно часто обсуждаются в юридической литературе, они не получили своего надлежащего решения.

Анализ действующих нормативно-правовых актов позволяет сделать вывод о неоднозначном и некорректном использовании терминов, являющихся частью одной понятийной системы. При том, что точное их определение и единообразное применение является важной предпосылкой устранения «терминологической неразберихи» и, таким образом, способствует процессу правового сближения. К основному аспекту терминологической проблемы относится вопрос определения объема таких понятий как сближение, гармонизация, унификация, адаптация и др.

Сближение правовых систем рассматривается как глобальное явление, и как процесс, который в дальнейшем будет постоянно прогрессировать. Этот процесс означает выработку общего курса правового развития, преодоление правовых различий, создание общих совместных или единых юридических правил. Каждое из этих действий предполагает, в свою очередь, серию более конкретных и последовательных действий, связанных между собой.

Цель сближения законодательств – «добиться согласованности, стройности, как минимум непротиворечивости в системе права и в наиболее ее формализованной части, в законодательстве даже одного государства – достаточно сложная».¹ Сближение законодательств предполагает наличие объективных условий сближения отношений в той или иной сфере – наличие оснований для нее. При этом надо учитывать еще одну, «временную характеристику». Сближение национальных законодательств может быть постоянным, долговременным и актуационным. На протяженность курсов влияют многие факторы – экономические, политические, идеологические, географические, демографические, культурологические, и их неодинаковое сочетание в конкретно-исторической обстановке.

Чаще всего используется понятие «сближение законодательства». Под эти термином большинство компаративистов понимают процесс определения общего курса государств, общих направлений согласованного развития национальных законодательств, преодоления правовых расхождений и разработку общих правовых решений.² Следует согласиться содержательной нагрузкой данного определения, однако, не ограничивая процесс сближения только законодательством, так как правовое сближение намного шире.

Стоит отметить довольно частое использование как равнозначного понятию «сближения» понятия «гармонизации», что в целом некорректно. При этом под процессом гармонизации законодательства понимается также согласование

общих подходов, концепции развития национальных законодательств, выработка общих правовых принципов и отдельные решения.³

Проанализировав содержание учредительных договоров Европейских Сообществ, очевиден различный смысл используемых понятий «сближения» и «гармонизации». В ст. 95 Договора, учреждающего Европейское Сообщество употребляются такие формулировки: «меры для сближения» и «меры по гармонизации». Тут сближение выступает некой целью, достижение которой возможно путем гармонизации. То есть гармонизация законодательства и правоприменительной практики наряду с унификацией признается методом и ведущим инструментом правовой интеграции, суть которой заключается в преобразовании правовых норм путем приведения их к единому знаменателю.⁴

Чрезвычайно сложно дать общее определение данному понятию. Профессор С.Ю.Кашкин в своей работе «Стратегия и механизмы гармонизации законодательства» приводит несколько определений данного термина как метода правовой интеграции. Во-первых, данный метод можно рассматривать как издание ЕС основ законодательства, в соответствии с которыми государства-члены приводят свои внутренние законы и подзаконные акты. Посредством гармонизации сближаются правовые системы государств-членом друг с другом, но не вводится полное единообразие. Во-вторых, можно определить гармонизацию как метод правообразования на основе модельных правил поведения, формулируемых в целях сближения национальных правовых систем, без достижения полного единообразия в восприятии и оформлении государствами таких модельных правил. В-третьих, процесс гармонизации – это введение общих начал правового регулирования в конкретных областях общественной жизни при сохранении за государствами большего или меньшего простора для собственного правового регулирования.⁵

Гармонизация как процесс протекает не только в форме исключительно нормативной деятельности властных субъектов правовых систем, но и опосредует организационную, образовательную и другие виды деятельности, связанные с нормативной составляющей процесса интеграции. Например, Бачило Л. С. в рекомендации по решению задач создания единого правового пространства в рамках Союза Беларуси и России определяет понятие «гармонизации законодательства» как комплексной системы деятельности правоведа, включающую: выявление наличности правовой базы каждого государства; проведение сравнительного анализа, выявление различий и противоречий, пробелов; оценку актуальности и преимуществ законодательства каждой из сторон; выработка прогноза относительно реализации конкретных форм создания единой или унифицированной правовой системы Союза; организация работы по каждому объекту законодательства с учетом определенной формы его адекватности включения в единое правовое пространство.⁶

В ряде исследований, посвященных интеграционным процессам, встречается утверждение об условности понятий гармонизации, унификации, имплементации и др. Так, Топорнин Б.Н. в работе «Европейское право» говорит, что «не следует абсолютизировать понятие «гармонизация», оно достаточно условно и само по себе означает отнюдь не спокойно идущий, бесконфликтный процесс, а решение сгустка проблем, связанных с развитием сообществ, перехода от одного этапа развития к другому». ⁷Вывод об условности понятий унификации, гармонизации, инкорпорации, имплементации делает и Е.Ю.Малышева.⁸

Определяя понятие «гармонизация», был упомянут термин «унификация» (от лат. *unus*- один и *facio*- делать). Под правовой унификацией в международном частном праве понимают процесс выработки единообразных

(унифицированных) норм. Унификация выражается в создании единообразных актов и норм, заменяющих или действующих субсидиарно с национальными нормами. Большая советская энциклопедия определяет унификацию в праве как деятельность компетентных органов государства или нескольких государств, направленную на выработку правовых норм, единообразно регулирующих определённые виды общественных отношений, что общей качественной составляющей всех понятий унификации является единообразие.⁹ Именно из этого следует исходить при определении основной составляющей направленности унификационных процессов.

Правовая унификация может иметь несколько разновидностей. Во-первых, она различается по своим целям и масштабам, охватывая либо приграничные государства, либо государства одного региона, либо государства в рамках межгосударственных объединений. Универсальная унификация распространяется на все или многие государства мирового сообщества.

Во-вторых, по своему предмету унификация может быть материальной, касающейся единообразного регулирования прав и обязанностей участников отношений (гражданских, трудовых, семейных и др.) и процессуальной, связанной с введением единых правил рассмотрения в судах и внешнеторговых арбитражах споров с иностранным элементом.

В-третьих, унификация права может производиться в разных формах – путем заключения международных договоров, принятия модельных рекомендательных законодательных актов, применение примерных договоров международных организаций, использование международных обычаев.¹⁰

Исходя из вышесказанного, под гармонизацией следует понимать процесс проведения комплекса мероприятий по сглаживанию различий правотворчества, правоприменения и правопонимания в различных правовых системах, тогда как унификация по своей сущности является процессом введения в правовые системы одинаковых норм с целью формирования единства правопонимания и правоприменения таких норм.¹¹

Гармонизацию и унификацию можно представить «двумя крыльями» правового сближения, они являются преобладающими методами интеграционного процесса. И, несмотря на то, что зачастую интеграционные процессы начинаются преимущественно с гармонизации, как более мягкого способа сближения правовых систем, унификация является логическим продолжением и «финишной прямой», на которую гармонизационные мероприятия «выводят» процесс сближения и интеграции.

Следует отметить еще один подход правоведов и законодателей к соотношению понятий сближение, гармонизация и унификация. Бюро Межпарламентской Ассамблеи Евразийского экономического сообщества разработало проект «Методики гармонизации (сближения, унификации) законодательств государств-членов Евразийского экономического сообщества». Исходя из названия данного проекта, эти три понятия носят синонимический характер. В пункте об общих положениях же каждый термин несет свою смысловую нагрузку: сближение национальных законодательств предстает в целом как процесс, направленный на соответствие в основном национальных актов правовым актам Сообщества; гармонизация определяется как приведение национальных актов в такое соотношение с правовыми актами Сообщества, при котором первые по своему содержанию, принципам правового регулирования и предполагаемым результатам в правоприменительной практике аналогичны (однородны) вторым при различии юридическим методов достижения результата; унификация устанавливает идентичность (полное совпадение) норм национальных актов

правоустанавливающим нормам и положением правовых актов Сообщества. Однако, основные принципы, этапы, уровни и механизмы устанавливаются одинаковые для всех трех процессов.¹²

Рассматривая проблему устранения различий между нормами национального права, в европейском праве используется еще один термин – «*аппроксимация*» (approximation англ.– приближение, сближение). Под этим подразумевается достижение некоторого уровня единства законодательства, или же своего рода «коридор колебаний», с помощью которого задаются общие параметры принятия нормативно-правовых актов органами государства. В данных определениях делается упор не только на гармонизацию материальных норм, но и на гармонизацию правоприменительной практики.¹³(Это прослеживается и в документах ЕС: Договор, учреждающий Европейское Сообщество, содержит понятия «аппроксимация» (ст.ст. 3, 94, 136) и «гармонизация» (ст.ст. 93, 129, 149, 150 и 174). ст.29 Маастрихтского договора закрепляет аппроксимацию положений уголовного права стран-членов ЕС как один из способов достижения высокого уровня безопасности их граждан).

В ряде отдельных постсоциалистических стран понятие гармонизации также часто называют «*адаптацией*» (процесс приведения национальных актов к общим принципам и стандартам). Особенно ярко это проявляется в правовых актах законодательства Украины, в которых термин «гармонизация» менее употребляем и понимается как синоним термина «адаптация».

Понятие адаптации раскрывается в Указе Президента Украины от 11 июня 1998 года №615/98, которым была утверждена Стратегия интеграции Украины в Европейский Союз.¹⁴ Эта Стратегия определила основные направления сотрудничества Украины с Евросоюзом, среди которых главное место отведено именно адаптации законодательства Украины к законодательству Евросоюза. Согласно данному документу адаптация заключается в сближении законодательства Украины с современной европейской системой права, что обеспечит развитие политической, социальной, предпринимательской, культурной активности граждан Украины, экономическое развитие государства в рамках ЕС и будет способствовать постепенному увеличению благополучия граждан, к достижению уровня, который существует в государствах-членах ЕС.

Более конкретно понятие адаптации раскрывается в Общегосударственной программе адаптации законодательства Украины к законодательству Европейского Союза.¹⁵ Адаптация законодательства – это процесс приведения законов Украины и других нормативно-правовых актов в соответствие с *acquis communautaire*.

Процесс адаптации законодательства предусматривает проведение взаимосвязанных правовых, организационных, социально-экономических и научных мероприятий, направленных на сближение законодательства Украины с современной европейской правовой системой права. Это осуществляется путем проектирования нового законодательства и внесения изменений в действующее законодательство Украины с учетом общих европейских стандартов, которые отражены в действующем законодательстве Евросоюза и государств-членов ЕС, а также обеспечение исполнения обновленного законодательства.

Можно выделить несколько основных направлений научной мысли по адаптации права Украины с правом ЕС. Прежде всего, имеется в виду: исследование целей, этапов и приоритетов адаптации; анализ механизма гармонизации в государствах – членах; анализ форм и методов гармонизации правовых систем государств-членов ЕС; выявление недостатков и высказывание предложений по усовершенствованию институционального механизма управления адаптацией

в Украине, реформирование существующих и создание новых органов в сфере адаптации, введение процедур проверки проектов актов на соответствие праву ЕС, разработка планов по адаптации.

Адаптация в приоритетных сферах осуществляется в следующей последовательности:

- перевод актов *acquis communautaire*, который регулирует правоотношения в соответствующей сфере;
- осуществление комплексного сравнительного анализа регулирования правоотношений в соответствующей сфере в Украине и Европейском Союзе;
- разработка рекомендаций в отношении приведения законодательства Украины в соответствие с *acquis communautaire*;
- проведение экономического, социального и политического анализа последствий реализации рекомендаций;
- определение перечня законопроектных работ их принятие;
- мониторинг имплементации актов в законодательство Украины.

Элементом адаптации законодательства является проверка проектов законов Украины и других нормативно-правовых актов на их соответствие *acquis communautaire* с целью недопущения принятия актов, которые противоречат *acquis* Европейского Союза.

Анализ употребляемых в нормативно-правовых актах Украины терминов, подталкивает к выводу, о том, что адаптация выбрана в качестве способа сближения законодательства Украины к нормативному массиву Европейского Союза. Однако, очевидна попытка расширения содержания понятия «адаптации» практически до содержания понятия «сближения», то есть фактическое использование в роли его синонима. Такое смешение понятий «гармонизация» и «адаптация» не может быть оправданным и с точки зрения научных подходов. Гармонизация позволяет в мягкой форме приводить разные правовые системы к общепринятым требованиям. При этом гармонизируется не только национальное законодательство по отношению к Европейскому праву, но и последнее – с национальным законодательством. В отличие от гармонизации, адаптация – это в основном процесс «с одностороннем движением». Речь идет о приведении национального законодательства в соответствие с требованиями законодательства Европейского Союза.

В исследованиях правоведов постсоциалистических стран выявляется еще один термин в области сближения правовых систем – «выравнивание» (англ. – *aligning*). Так, в сообщении Европейской Комиссии для Совета и Европейского Парламента «Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours» (11.3.2003) указывалось, что Европейский Союз предлагает соседним государствам перспективы более глубокой экономической интеграции в ЕС при условии конкретных достижений в сфере «выравнивания» национального законодательства с *acquis* ЕС. В силу близости смыслового значения и сравнительно равной содержательной нагрузки, исследователи считают возможным использование понятия «выравнивания» в качестве равнозначного понятию «сближения».¹⁶

В механизме сближения национальных правовых систем в последних исследованиях компаративиста Тихомирова появляется еще один термин – **синхронизация** (Тихомиров). Синхронизация – сближение национальных правовых систем, формирование правовой системы международного союза, координация деятельности по созданию аналогичных или сходных правовых норм.

Гармонизация и унификация правовых систем могут и должны проходить при помощи механизмов различных уровней – международного и

национального. Начинаться данные процессы могут с принятия на международном уровне договоров, конвенций и модельных актов, затем их положения имплементируются в национальное законодательство. Такова современная нормативная практика многих правовых систем, как национальных, так и межгосударственных.

Особенно актуальной представляется проблема определения механизма, опосредующего процессы гармонизации и унификации в национальном праве. Именно здесь *имплементация* рассматривается в качестве комплекса мероприятий, направленных на признание юридической силы и организационное обеспечение осуществления международных норм внутри государства.¹⁷ Согласно общепризнанному выводу, имплементация обеспечивается за счет совокупной, организованной властными актами соответствующих органов государства деятельности субъектов внутреннего права.

С этим понятием в литературе тесно связано и зачастую синонимично используется понятие «*трансформация*». Данный термин часто определяется как пути применения норм международного права, обязывающих какое-либо государство в сфере его внутренней компетенции и охватывает все способы, применяемые государствами для исполнения ими своих международных обязательств посредством издания национальных правовых актов.¹⁸ Авторы выделяют две разновидности трансформации: генеральную и специальную. Генеральная трансформация заключается в установлении государством в своем внутреннем праве общей нормы, придающей международно-правовым нормам силу внутреннего действия. Специальная трансформация заключается в придании государством конкретным нормам международного права силы внутригосударственного действия путем воспроизведения их в законе текстуально либо в виде положений, адаптированных к национальному праву, или путем законодательного выражения согласия на их применение иным способом (Усенко Е.Т.). Кроме этого, по способу осуществления различают автоматическую и неавтоматическую трансформация, требующую принятия специального решения. Если законодательство государства рассматривает международные договоры как часть внутреннего права, но нормы любого международного договора автоматически трансформируются с момента вступления его в силу. Если для придания договору силы закона требуется, например, принятие специального парламентского акта, это уже неавтоматическая трансформация (Черниченко С.В.).

Однако ряд авторов отрицают признание за трансформацией всей совокупности способов приведения в действие норм международного права, так как простое упоминание в законе о введении в действие международно-правовой нормы и преобразование ее в новую государственно-правовую норма – это различные понятия.¹⁹ Обосновывается данное утверждение применением отсылки как способа осуществления норм международного права внутри государства без какого-либо изменения международной нормы и собственно даже без инкорпорации ее в национальном правовом акте.

Имплементация не завершается только правовыми мерами государства, но предполагает проведение целого ряда мер правоприменительного характера. В связи с эти более точным представляется использования понятия «*рецепция*» для описания процесса реализации международно-правовых предписаний на внутригосударственном уровне. Рецепция включает в себя два существенных момента: во-первых, восприятие национальным правом предписаний международного права через механизм ратификации или одобрения (утверждения) международных договоров и, во-вторых, передачу (трансмиссию) прав

и обязанностей, возложенных договором на государство, компетентным государственным органам с целью непосредственной их реализации. По форме рецептированные нормы могут не совпадать с формой международно-правового предписания. Однако, воспринимая национальным правом правила международно-правовых норм, государство не может изменять содержание данной нормы, так как это приводит к нарушению международного права с вытекающими отсюда последствиями в виде ответственности и санкций.²⁰ Рецепция как способ гармонизации законодательства закреплена в п.1 ст.55 Соглашения о партнерстве и сотрудничестве Россия – ЕС, которая гласит что «Стороны признают, что важным условием для укрепления экономических связей между Россией и Сообществом является сближение законодательства. Россия стремится к постепенному достижению совместимости своего законодательства с законодательством Сообщества».

Восприятие норм международного права национальным законодательством может также происходить путем *инкорпорации*, частичной или конкретной *отсылки*. При инкорпорации в национальные нормативно-правовые акты включаются нормы, внешне полностью идентичные с нормами соответствующего международно-правового акта. В форме инкорпорации во внутригосударственное право внедряются преимущественно различные технические, медико-санитарные, административные нормы, правила, регулирующие международные воздушные и морские сообщения. При отсылке в национальное право не вводится основанное на предписании международно-правовой нормы правило, а лишь допускается применение содержащегося предписания при разрешении конкретных ситуаций, возникающих внутри государства. Отсылка выступает в качестве правовой формы государственно-властного веления национальным субъектам руководствоваться в указанных национальным законодательством случаях правилами норм иностранной системы права.²¹

Таким образом, правовая интеграция выступает в качестве всеобъемлющего процесса, проходящего «под эгидой» сближения правовых систем. Наиболее общим понятием в рассмотренной категориальной системе является «сближение» (аппроксимация), которое происходит путем гармонизации и унификации. Способами же гармонизации и унификации выступают адаптация (трансформация), отсылка и инкорпорация.

Проведенный анализ выявил наличие существенных сложностей, возникающих при применении понятийно-категориального аппарата в ходе процесса сближения. К сожалению, в докладе не представилось возможным раскрыть всю совокупность понятий, связанных с процессом сближения. Устранение данного пробела представляется возможным в ходе дальнейших систематических исследований. Очевидно, что четкое, системное и корректное применение терминологии возможно при помощи привлечения специалистов-компаративистов, обладающих достаточными теоретическими знаниями и разбирающимися в особенностях нормотворчества, правоприменения и толкования правовых норм «сближающихся» правовых систем.

References and Endnotes

- ¹ Бачило, И. Л. Проблемы гармонизации в законодательстве. Журнал российского права. – 2000. – №8. – С.92
- ² Тихомиров, Ю. А. Курс сравнительного правоведения. Москва: 1996, – с. 74-75.
- ³ Там же.
- ⁴ Гладенко, А. Н. Проблемы некоторых компаративно-правовых понятий // www.comparativelaw.org.ua/docl/gladenko.doc

- ⁵ *Кашкин, С. Ю.* Стратегия и механизмы гармонизации законодательства // www.recep.ru/files/documents/harmonization_kashkin_rus.pdf
- ⁶ *Бачило, И. Л.* Методика гармонизации законодательства // www.ipaeurasec.org/docsdown/metodgarmoniz.pdf
- ⁷ *Топорнин, Б. Н.* Европейское право. – Москва: 1998. – С.273
- ⁸ *Мальшева, Е. Ю.* Взаимодействие международного и внутригосударственного права (системно-структурные и функционально-целевые аспекты) // Российские и европейские право-защитные системы: соотношение и проблемы гармонизации. – Н.Новгород, 2003. – С.113
- ⁹ Большая советская энциклопедия. Полный текст третьего издания «Большой советской энциклопедии», выпущенной издательством «Советская энциклопедия» в 1969-1978 годах в 30 томах // <http://slovari.yandex.ru>
- ¹⁰ *Кудачкин, А.*
- ¹¹ Согласно с введением Гладенко А. Н. См.: *Гладенко, А. Н.* Проблемы некоторых компаративно-правовых понятий // www.comparativelaw.org.ua/docl/gladenko.doc
- ¹² Методика гармонизации (сближения, унификации) законодательств государств-членов Евразийского экономического сообщества (проект): Бюро Межпарламентской Ассамблеи Евразийского экономического сообщества // www.ipaeurasec.org/docsdown/metod-garmoniz.pdf
- ¹³ *Исаев, Д. А.* Основные теории гармонизации законодательства в процессе формирования общих пространств России и ЕС // www.recep.ru/files/documents/harmonization_isaev_rus.pdf
- ¹⁴ Указ Президента Украины «Стратегия интеграции Украины в Европейский Союз» от 11.06.1998. № 615/98. // www.rada.kiev.ua
- ¹⁵ Закон Украины «Об Общегосударственной программе адаптации законодательства Украины к законодательству Европейского Союза» от 18.03.2004. № 1629 – IV // Урядовий кур'єр. 20.04.2004. № 74.
- ¹⁶ *Гладенко, А. Н.* Проблемы некоторых компаративно-правовых понятий // www.comparativelaw.org.ua/docl/gladenko.doc
- ¹⁷ *Гаврилов, В. В.* теория согласования международных и внутригосударственных правовых норм // Государство и право. – 2005. – №12. – С.67
- ¹⁸ См.: *Черниченко, С. В.* Теория международного права. Т.1. Москва: 1999. – С.132-146; *Усенко, Е. Т.* Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция // Московский журнал международного права. – 1995. – № 2. – С.26
- ¹⁹ Данная позиция отражена в работах Левина Д. Б., Миронова Н. В., и др.
- ²⁰ *Гаввердовский, А.С.* Имплементация норм международного права. Киев: 1980. – С.70-91
- ²¹ *Исаев, Д. А.* Основные теории гармонизации законодательства в процессе формирования общих пространств России и ЕС // www.recep.ru/files/documents/harmonization_isaev_rus.pdf

KRIMINĀLISTIKAS IZPRATNES PROBLEMĀTIKA (IZZINĀŠANAS OBJEKTA ĪPATNĪBAS KRIMINĀLISTIKĀ)

Eiropas attīstības vēsture un Eiropas Savienības paplašināšanās neizbēgami mainījusi jēdzienu «Eiropa» ne tikai kvantitatīvi, bet arī kvalitatīvi. Viens no veidiem, kā izmainīt Eiropas kvalitāti, ir harmonizēt (gr. val. *harmonia* – saikne, samērojamība) dažādas ES rādītājus, tai skaitā demokrātijas un taisnīguma vērtību realizāciju. Tas attiecināms arī uz kriminālistikas kā zinātnes izpratni.

Vēsturiski izveidojies, ka jēdziena «kriminālistika» saturu iespējams pētīt 4 līmeņos (nozīmēs). Katra līmeņa saturu nosaka izzināšanas uzdevums, kas ne tikai radījis jēdziena nozīmi, bet arī noteicis tā specifisko vietu konkrētā cilvēka domāšanas konceptuālajā sistēmā. Jēdzienu vairāku nozīmju rašanās iespēju formulējis amerikāņu filozofs F. Frenks (*Filipp Frank*, 1884–1966). Viņš rakstījis, ka katrs pusaudzis apmācības laikā iegūst kādu ikdienas veselajam saprātam saprotamu pasaules ainu; bērnībā un jaunībā iegūtā pasaules aina pārāk bieži tā arī paliek par ikdienas veselā saprāta uzskatu arī pieaugušam zinātniekam visās jomās, kurās viņš nav «speciālists».¹

Pirmajā zināšanu līmenī (nozīmē) jēdziens «kriminālistika» tiek lietots tā saucamajā sadzīviskajā izpratnē. Šī izpratne galvenokārt veidojusies cilvēkiem, kam nav speciālas izglītības un kas profesionāli nav saistīti ar noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas problēmām. Savus spriedumus viņi balsta uz personiskiem iespaidiem, būdami vai nu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā cietušie vai liecinieki, vai arī izmeklēšanas procesa liecinieki, vai arī izmanto citu cilvēku dzīves pieredzi šajā jomā.² Turklāt šā priekšstata saturs tiek papildināts arī ar tenkām, izdomājumiem u. tml. Nereti šīs kategorijas cilvēku stāsti par zināšanām kriminālistikā sākas ar vārdiem: «Dzirdēju, ka bija šāds gadījums...», «Man stāstīja pazīstams izmeklētājs (kriminālmeklēšanas darbinieks)...» u. tml.

Otrajā zināšanu līmenī jēdziens «kriminālistika» izpaužas tā, kā to savos darbos attēlojuši dažādu mākslas žanru (detektīvliteratūra, dažkārt bijušo tiesībsardzības institūciju darbinieku memuāri, detektīvkino un video u. tml.) pārstāvji. Šādu darbu sižetu pamatā parasti ir noziedznieku un tiesībsardzības institūciju vai privātdetektīvu pretnostatījums kā labā cīņa pret ļauno. Būtu jāprecizē, ka detektīvliteratūras, kā arī kino, video darbu varoņu «ievietošana» noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas vidē, pirmkārt, ir līdzeklis kādu māksliniecisku mērķu sasniegšanai, nevis veids, kā atspoguļot noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas zinātniskos pamatus. Minētā žanra detektīvliteratūras pazīstamākie pārstāvji ir A. Konans Doils, Ž. Simenons, J. L. Flemings, brāļi Vaineri, A. Mariņina, A. Bels, A. Kolbergs u. c. Šā izpratnes līmeņa īpatnība ir tāda, ka jēdzienā «kriminālistika» nav robežas starp iespējamo un reālo; izdomājumi ir «iemontēti» objektīvās realitātes atspoguļojumā. Šāds zināšanu līmenis apmierina to cilvēku vēlmes, kuriem ir tieksme uz iluzoru apkārtējās īstenības uztveri.

Trešais zināšanu līmenis par kriminālistiku pamatots ar informāciju, kas ietverta zinātniski populāros izdevumos. Šo zināšanu īpatnība ir to vienkāršotais zinātniskais raksturs, terminoloģija, to lietošanas efekta uzskatāmība un acīmredzamība.

Galvenais šādu zinātniski populāro izdevumu mērķis ir popularizēt zinātnisku zināšanu lietošanu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā, veicināt sabiedrībā uzticēšanos rezultātiem, kas iegūti, izmantojot kriminālistikas metodes un līdzekļus, piemēram, kriminālistikas popularizētāja J. Torvalda grāmatas, TV sērijas *Forensic Science, Forensic Detectives, Crime Night, Material Witness* u. tml. Šādos avotos cilvēkiem ar dažādu izglītības līmeni saprotamā veidā tiek izklāstīta atsevišķu zinātnisku paņēmieni un līdzekļu būtība noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas procesā.

Un, visbeidzot, ceturtajā līmenī jēdziens «kriminālistika» ir noteiktā veidā loģiski sakārtota zinātnisku atzinumu sistēma, kurā zinātniski aprakstīts un izskaidrots noziedzīga nodarījuma izmeklēšanas process. Šādu sistēmu parasti sauc par kriminālistikas zinātni.³

Atbilstoši demokrātiskā sabiedrībā deklarētām vērtībām noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas optimālākais veids ir zinātnisku līdzekļu un metožu izmantošana. Tieši šī nepieciešamība bija kriminālistikas zinātnes rašanās un attīstības pamatā. Kriminālistikas galvenais uzdevums ir noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas procesa zinātniska izziņošana un izskaidrošana.

Konkrēta noziedzīga nodarījuma izmeklēšanu nevar uzskatīt par pabeigtu, neiegūstot noteikta apjoma un satura zināšanas, kādas nepieciešamas un pietiekamas, lai krimināltiesiski interpretētu noziedzīgu nodarījumu. Kriminālistikā uzkrāto zināšanu pareiza izmantošana nodrošina nepieciešamo noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas pilnīgumu un dziļumu. Tikai zinātniski izziņot noziedzīga nodarījuma izmeklēšanas būtību, iespējams prognozēt, organizēt un izmeklēt konkrētus noziedzīgus nodarījumus, t. i., izmantot kriminālistisku zināšanu sistēmu utilitāriem mērķiem.

Kriminālistiskā izziņošana ir objektīvās īstenības zinātniskās izziņošanas paveids un būtībā ne ar ko neatšķiras no jebkura cita zinātniskās izziņošanas procesa. Zinātniskās izziņošanas procesa pamatelementi ir izziņošanas subjekts, izziņošanas objekts, izziņošanas priekšmets, izziņošanas metodes, izziņošanas līdzekļi, izziņošanas principi. Zinātniskās izziņošanas procesā iegūtās zināšanas par izziņošanas objektu parasti tiek noformētas kā noteiktā veidā organizēta teorētiska sistēma. Kriminālistisko zināšanu vērtības un drošticamības izpratne pamatota ar reālās īstenības kriminālistiskās izziņošanas procesa elementu noteiktību.

Kriminālistiskās izziņošanas procesa elementu, tajā skaitā izziņošanas objekta, noteikšana ir metodoloģiski nepieciešama. Izziņošanas procesa elementu nenoteiktība, kā arī to neskaidri un netieši definējumi var novest pie terminoloģiskām neskaidrībām un patvaļīgas apiešanās ar pētāmo objektu.

Analizējot zinātnisko un speciālo literatūru, secināms, ka objektīvās īstenības kriminālistiskās izziņošanas objekta noteikšanas problēma līdz šim pilnīgi nav atrisināta; vairāki autori, skaidrojot kriminālistikas būtību, vispār nemin kriminālistikas izziņošanas objektu. Tā, piemēram, Latvijā A. Kavalieris un J. Konovālovs darbā «Kriminālistikas būtība un saturs»⁴ vispār nenorāda, kas viņu izpratnē uzskatāms par kriminālistikas izziņošanas objektu. Tas liecina par šo autoru rupjām metodoloģiskām kļūdām izziņošanas procesā. Šis apstāklis, savukārt, liek šaubīties par minēto autoru dotā kriminālistiskās izziņošanas būtības skaidrojuma rezultātu un kriminālistikas kā zināšanu sistēmas par izziņošanas objektu patiesumu. R. Dombrovskis savā darbā «Kriminālistikas teorētiskie pamati»⁵ apgalvojis, ka kriminālistikā pētītajai īstenības sfērai ir divas puses: kriminālistikas objekts un kriminālistikas priekšmets. Tādējādi pieļauta loģiska kļūda kriminālistikas zinātniskās izziņošanas objekta un priekšmeta pareizā noteikšanā. Izziņošanas objekts un izziņošanas priekšmets nav sugas jēdzieni. Izziņošanas objekts attiecībā pret izziņošanas priekšmetu ir vispārējs jēdziens; tai pašā laikā, izziņošanas priekšmets attiecas pret izziņošanas objektu kā atsevišķā līmeņa jēdziens, t. i., jēdzieni «izziņošanas objekts» un «izziņošanas priekšmets» ir dažādas

vispārināšanas pakāpes sistēmu elementi. Šī kļūda ir pamatā arī loģiski nepareizas kriminālistikas sistēmas izveidei⁶.

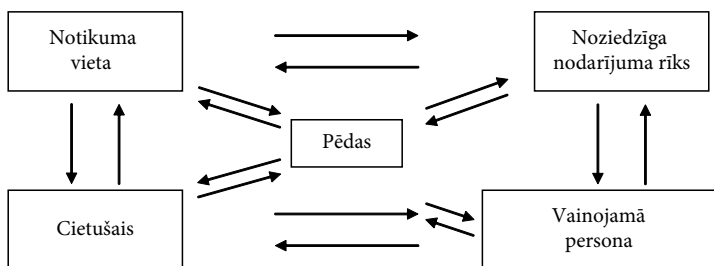
Objekts (latīņu val. *objectum* – priekšmets, *objicio* – metu uz priekšu, pretnostatu) ir filozofiska kategorija, ar ko apzīmē to, kas pretnostatīts subjektam viņa priekšmetiski praktiskajā un izzināšanas darbībā. Subjektam izzināšanas objekts tiek nodots ar izzināšanas materiālās vai garīgās darbības formu starpniecību, savukārt izzināšanas objekta īpatnība nosacīta ar to, kāpēc, ar kādu mērķi objekts dots mūsu apziņā. Pēc filozofa J. Vedina⁷ domām, šī apgalvojuma jēga slēpjas apstākļi, ka neviens izzināšanas objekts nerodas, neveidojas tikai tā izzināšanas aktā. Kriminālistikas izzināšanas objekts ir noziedzīgs nodarījums kā notikums, kas atspoguļojies materiālajā vidē. Mūsdienu Latvijas krimināltiesību izpratnē nodarījumi, kuriem ir tikai ideāla izpausmes forma (ideja, uzskats, pārliecība u. tml.), nav uzskatāmi par noziedzīgiem.

Būtībā noziedzīgs nodarījums ir notikums, fakts ar juridisku nozīmi. Jebkuru materiālās pasaules notikumu principiāli var apskatīt kā veselumu (sistēmu), kas sastāv no divām daļām (apakšsistēmām). Notikuma daļas veido dzīvās un nedzīvās materiālās pasaules priekšmeti un procesi⁸ (mijiedarbības), kuros piedalās noteikti materiālās pasaules priekšmeti. Turklāt notikuma procesos atklājas kvalitatīvās un kvantitatīvās saiknes starp priekšmetiem, kuri piedalījušies konkrētajā notikumā. Notikumu veidojošo priekšmetu un procesu noskaidrošana ir konkrētā notikuma būtības izzināšanas pamats.

Viena no noziedzīga nodarījuma kā kriminālistiskās izzināšanas objekta īpatnībām ir tā, ka personai, kura izmeklē doto notikumu, šis notikums vienmēr ir pagātnes notikums. Šis fakts arī nosaka noziedzīga nodarījuma kā kriminālistikas izzināšanas objekta specifiku. Noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas vēsturē nav fiksēts neviens gadījums, kad noziedzīgs nodarījums tiktu izmeklēts (izzināts) tā izdarīšanas brīdī vai līdz tam; būtu neapmierīgi iedomāties, ka prokurors stāv blakus un fiksē dzīvokļa uzlaušanas faktu zādzības gadījumā vai nonāvēšanas faktu slepkavības gadījumā, kā arī nopratina vainojamās personas, lieciniekus par notiekošā būtību.

Kriminālistikas izzināšanas objektu tiešā veidā novērot nav iespējams. Kriminālistam⁹ noziedzīgs nodarījums neparādās tiešā veidā, bet gan pastarpināti, noziedzīga nodarījuma pēdu veidā. Noziedzīga nodarījuma pēdas ir drošticams informācijas avots par noziedzīga nodarījuma notikumu. Noziedzīga nodarījuma pēdas ir konkrēto notikumu veidojošo materiālās pasaules priekšmetu un procesu īpašību atspoguļojumi. Pētot pēdu īpašības un nosakot cēloniskos sakarus starp noziedzīga nodarījuma pēdām un notikumu, rodas iespēja objektīvi spriest par konkrētā izmeklējamā notikuma īpatnībām.

Noziedzīga nodarījuma pēdu vienkāršotai attēlošanai kriminālistikā ir populāra K. D. Pola (*Klaus Dieter Pohl*) piedāvātā shēma¹⁰:

Viena no Latvijas sabiedrības īpatnībām ir tā, ka noziedzīga nodarījuma izmeklēšana, lai turpmāk piemērotu krimināltiesību normas, notiek tikai Latvijas kriminālprocesa ietvaros. Tāpēc Latvijas kriminālistikas īpatnības izpaužas krimināltiesību un

kriminālprocesa likumu «tonalitātē». Latvijā Krimināllikuma 6. pantā definēts noziedzīgs nodarījums: «Par noziedzīgu nodarījumu atzīstams ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarīts nodarījums (darbība vai bezdarbība), kurš paredzēts šajā likumā un par kura izdarīšanu draud kriminālsods.» Tāpēc būtu jāatzīmē, ka Krimināllikuma Sevišķās daļas saturs ir izsmelošs attiecībā uz nodarījumiem, kas Latvijas teritorijā atzīti par noziedzīgiem nodarījumiem. Tomēr Latvijas Policijas akadēmijā izdotās mācību grāmatas «Kriminālistika. Noziegumu izmeklēšanas metodika» saturs ir pretrunā ar objektīvo realitāti Latvijā.¹¹ Tā, piemēram, minētajā mācību grāmatā piedāvātas šādu nodarījumu izmeklēšanas metodikas: vispārkriminālie, seksuālie noziegumi, mantiskie noziegumi, ugunsgrēki, grafiti u. tml., kuru apraksts Krimināllikuma Sevišķajā daļā nav dots. Bet, tā kā kriminālistika ir lietišķa zinātne, tajā nevar būt vēlējuma izteiksme, kurā izteikta darbība, ko uzskata par vēlamu vai iespējamu zināmos apstākļos.

Tas, savukārt, nozīmē, ka kriminālistikā nevar būt zinātniskas nostādnes, kas skaidro un apraksta iespējamu, nevis īstenībā esošu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanu. Nav jēgas kā kriminālistikas izziņāšanas objektu piedāvāt un apskatīt notikumus, kas nav definēti Latvijas juridiskajā jomā.

Atsauces un piezīmes

¹ Черноволенко, В. Ф. Мирозрение и научное познание. Киев: [b. i.], 1970, с. 76.

² Siegel, Larry J. Criminology. 3rd ed. West Publishing Company, 1989, p. 4.

³ Šeit termins «zinātne» izmantots, lai apzīmētu droši ticamu, loģiski nepretrunīgu zināšanu sistēmu par objektīvās realitātes noteiktas jomas attīstības likumsakarībām.

⁴ Kavalieris, A., Konovālovs, J. Kriminālistikas būtība un saturs. Kriminālistika. Kriminālistiskā tehnika. Rīga: LPA, 1999.

⁵ Dombrovskis, R. Kriminālistikas teorētiskie pamati. Rīga: Turība, 2003, 15. lpp., Домбровский, Р. Г. Теоретические основы криминалистики. БРИ. Рига: 2004, с. 18.

⁶ Dombrovskis, R. Kriminālistikas teorētiskie pamati. Rīga: Turība, 2003, 41. lpp; Домбровский, Р. Г. Теоретические основы криминалистики. БРИ. Рига: 2004, с. 59.

⁷ Ведин, Ю. П. Познание и знание. Рига: 1983, с. 222.

⁸ Process ir secīga parādību, stāvokļu maiņa kaut kā attīstībā.

⁹ Kriminālists ir speciālists kriminālistiskajā izziņāšanā. Nereti arī krimināltiesību speciālisti sevi sauc par kriminālistiem, un tas noved pie terminoloģijas sajukuma.

¹⁰ Поль Клаус Дитер (Klaus Dieter Pohl). Естественнонаучная криминалистика. Москва: 1985, с. 291.

¹¹ Kriminālistika. Noziegumu izmeklēšanas metodika. Māc. grām. Autoru kol. A. Kavaliera vad. Rīga: LPA, 2000.

UNDERSTANDING OF CRIMINALISTICS: PROBLEMS (PECULIARITIES OF THE OBJECT OF COGNITION IN CRIMINALISTICS)

The history of the development of Europe and extension of the European Union has necessarily created not only quantitative but also qualitative changes in the notion of «Europe.» One of the ways how the quality of Europe is changed is harmonisation (Gr. *harmonia* – joint, agreement, concord) of various EU parameters, including realisation of the values of democracy and justice. This also concerns understanding of criminalistics¹ as a science.

Historically, the content of the notion «criminalistics» can be possibly studied on four levels (meanings). The content of each level is determined by the objective of cognition, which not only has created the meaning of this notion but also has determined its specific place in a concrete conceptual system of human thinking. The possibility of emergence of several meanings of notions has been formulated by the American philosopher Filipp Frank (1884–1966). He wrote that during teaching, each teenager acquires a certain world outlook understandable for common sense; very often the world outlook acquired in childhood and youth remains a common sense opinion also for an adult scientist in all spheres where he/she is not a «specialist.»²

On the first level (meaning) of knowledge the notion «forensic science» is used in the so-called social (everyday) sense. This understanding has mostly been formed in people without special education, people who are not professionally connected with problems of investigation of criminal offences. They ground their opinions on personal impressions being either victims or witnesses of the commission of a criminal offence, or witnesses of the investigative process, or they make use other people's experience in this field.³ Besides, the content of this concept is supplemented with gossip, inventions, etc. Not infrequently, stories by this category of people concerning their knowledge of criminalistics begin with words: «I've heard of a case when...», «An investigator (criminal investigation official) familiar to me told me...» and the like.

On the second level of knowledge, the notion «criminalistics» is manifested in the way as depicted by representatives of various art genres in their works (crime literature, sometimes – memoirs of former employees of law enforcement institutions, crime movies and video, and the like). The basis of such works traditionally implies juxtaposition of criminals and law enforcement institutions or private detectives as the struggle of good against evil. It should be specified that «placement» of characters of crime literature, movies and videos in the environment of the investigation of criminal offences is, first, a means of attaining some artistic goals but not a way of reflecting the scientific basis of investigation of criminal offences. The most well-known representatives of the crime literature of the mentioned genre are A. Conan-Doyle, G. Simenon, J. L. Flemming, Weiner brothers, A. Marinina, A. Bels, A. Kolbergs, a.o. A peculiarity of this level of understanding is the following: the notion «criminalistics» does not contain limits between the possible and the real; inventions are «fit in» the reflection of the objective reality. Such a level of knowledge

well satisfies the wishes of people who have a tendency for illusory perception of the surrounding reality.

The third level of knowledge about criminalistics is justified with information included in popular scientific publications. Peculiarity of this knowledge is their simplified scientific character, terminology and conspicuousness and obviousness of the effect of its application. The main goal of such popular science publications is to popularise application of scientific knowledge in investigation of criminal offences, to facilitate public trust in the outcomes acquired using methods and means of forensics, for example, books by J. Torvald, the TV series «Forensic Science», «Forensic Detectives», «Crime Night», «Material Witness» etc. In these sources the essence of certain scientific methods and means in the process of investigation of criminal offences is explained, in a comprehensible form, to people of the most varied educational background.

And in the last, fourth, level the notion «criminalistics» is a system of scientific conclusions arranged in a logical and definite way, where the investigation process of criminal offences is scientifically depicted and explained. Such a system is usually called criminalistics science.⁴

Corresponding to values declared in a democratic society the most optimal way of investigation of criminal offences is utilization of scientific means and methods. Exactly this necessity was at the basis of the creation and development of criminalistics science. The main purpose of criminalistics is scientific investigation and explanation of the investigation of criminal offences.

Investigation of a concrete criminal offence cannot be considered as completed without obtaining knowledge of a certain scope and content, which is necessary and sufficient for the criminal offence to be criminally legally interpreted. Correct use of the knowledge accumulated in criminalistics ensures the necessary completeness and depth of investigation of criminal offences. Only through scientific investigation of the essence of investigation of a criminal offence the possibility is manifested to prognosticate, organise and conduct investigation of concrete criminal offences, i.e. to make use of the system of criminalistic knowledge for utilitarian purposes.

Criminalistic cognition is a subtype of the scientific cognition of the objective reality and it does not differ essentially from any other scientific cognition process. The basic elements of the process of scientific cognition are the subject of cognition, the object of cognition, the theme of cognition, methods of cognition, means of cognition, and principles of cognition. Knowledge acquired in the process of scientific cognition about the object of cognition is usually designed as a theoretical system organised in a definite way. Understanding of the value and secure reliability of criminalistic knowledge is justified with the certainty of elements of the criminalistic cognition process.

Determination of elements of the criminal cognition process, including the determination of the object of cognition, is methodologically indispensable. Uncertainty of elements of the cognition process as well as unclear and indirect definitions of them can lead to terminological ambiguities and arbitrary handling of the object of investigation.

When analysing scientific and special literature, the conclusion can be drawn that until now, the problem of how to determine the object of criminalistic cognition of the objective reality has not been unequivocally solved; several authors, when explaining the essence of criminalistics, do not mention the object of criminalistic cognition at all. For example, in Latvia, A. Kavalieris and J. Konovalovs in their work *The Essence and Content of Criminalistic Science*⁵ do not indicate at all what should be considered as an object of criminalistic cognition according to their opinion.

This testifies to harsh mistakes made by these authors in the process of cognition and makes one doubt the outcome of the explanation given by the abovementioned authors on the essence of criminalistic cognition and the fairness of criminalistics as a system of knowledge about the objects of cognition. R. Dombrovskis in his work *Theoretical Basis of the Criminalistic Science*⁶ has declared that in criminalistics, the sphere of investigation under investigation has two sides: the object of forensics and the subject of forensics. Thus, a logical mistake has been made in correct determination of the object and subject of forensic scientific cognition. The object of cognition in relation to the subject of cognition is a general notion; simultaneously, the subject of cognition relates to the object of cognition as a notion of a separate level, i.e. the notions «the object of cognition» and «the subject of cognition» are elements of systems of various levels of generalization. This mistake is also at the basis of creation of a logically incorrect criminalistics system.⁷

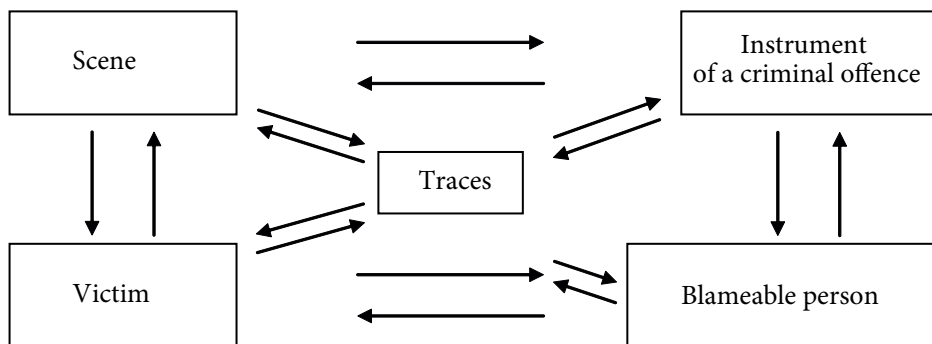
Object (Latin *objectum* – thing presented to the sight, *objicio* – I throw forward, oppose) is a philosophic category used to denote that which is opposed to the subject in his/her practical and investigative activity towards an object (thing). The object of cognition is presented to the subject via the form of investigative activities (material or spiritual), while the peculiarity of the object of cognition is determined by the fact why, with what aim the objects are given to our conscience. According to the philosopher J. Vedin⁸, the essence of this statement lies in the condition that no object of cognition appears, or is formed, only during the act of cognition of it. The object of criminalistic cognition is a criminal offence as an event which has had reflection in the material environment. In the light of contemporary Latvian criminal law, offences having only an ideal form of manifestation (idea, belief, conviction etc.) are not to be deemed as criminal.

Essentially, a criminal offence is an event, a fact with a legal meaning. Any event of the material world can be principally viewed as a whole (system) consisting of two parts (subsystems). Parts of events are formed by objects and processes (interactions) of the material world (living and inanimate)⁹ in which certain objects of the material world «take part.» Moreover, in the processes of this event, quantitative and qualitative connections between objects that have «taken part» in the concrete event are revealed. Establishment of the objects and processes constituting an event lies at the basis of cognition of the essence of the concrete event.

A peculiarity of a criminal offence as an object of criminalistic cognition is the fact that for the person who investigates the given event, this event is always an event of the past. This fact determines the specific character of the criminal offence as an object of criminalistic cognition. In the history of investigation of criminal offences, no case has been registered that a criminal offence would be investigated (cognised) at the moment of its commission or before that; it is unimaginable that a prosecutor would stand nearby and register the fact of breaking into an apartment in case of robbery or the fact of killing in the case of murder, or examines the blamed persons and witnesses about the essence of the events going on.

The object of forensic (criminalistic) cognition is not possible to be observed directly. A criminal offence does not show itself directly to a criminalist¹⁰, but in a mediated way, as traces of a criminal offence. Traces of a criminal offence are a source of reliable information about the event of the criminal offence. Traces of a criminal offence are reflections of properties of objects and processes of the material world constituting the concrete event. Investigating the properties of traces and determining the causal relationship between traces of a criminal offence and the event, a possibility arises to judge objectively the peculiarities of the concrete event under investigation.

For a simplified depiction of the traces of a criminal offence the following scheme by Klaus Dieter Pohl is popular in forensics¹¹:

(1) One of the peculiarities of Latvian society is the following: investigation of a criminal offence with the aim to further make use of criminal legal standards takes place only within the criminal proceedings of Latvia. In this regard the peculiarities of Latvian criminalistic science are manifested in the «tonality» of the criminal law and criminal procedure laws. In Section 6 of the Latvian Criminal Law a criminal offence is defined as follows: «An offence (act or failure to act), committed deliberately (intentionally) or through negligence, provided for in this Law, and for the commission of which criminal punishment is set out, shall be considered a criminal offence.» In this regard it should be mentioned that the content of the Special Part of the Criminal Law is exhaustive concerning offences that are acknowledged as criminal offences within the territory of Latvia. Nonetheless, the content of the textbook published by the Latvian Police Academy, *Kriminālistika. Noziegumu izmeklēšanas metodika* [Criminalistics. Methods of Criminal Investigation], is contrary to the objective reality in Latvia.¹² For example, in the abovementioned textbook the following criminal investigation methods are offered: general criminal, sexual, property-related crimes, fires, graffiti, etc. the description of which is not given in the Special Part of the Criminal Law. In this connection it should be noted that criminalistics is an applied science, and therefore, in criminalistics there can be no subjunctive mood stating an action considered to be desirable or possible under certain conditions.

This, in its turn, means that in criminalistic science there cannot be such a scientific approach that explains and depicts possible instead of existing investigation of criminal offences. There is no sense in offering and discussing events not defined in Latvia's legal sphere as an object of criminalistic cognition.

References and Endnotes

- ¹ In many states the terms «forensic science» and «crime investigation» are used instead of the term «criminalistics»; the given article is devoted to the specifics of understanding criminalistics in Latvia.
- ² Черноволенко, В.Ф. Мирозрение и научное познание. Киев: [b.i.], 1970. с. 76.
- ³ Siegel Larry J. Criminology. 3rd ed. West Publishing Company. 1989, p. 4.
- ⁴ Here the term «science» has been used to denote a reliable and logically not contradictory system on development regularities of a specific field of the objective reality.
- ⁵ Kavalieris, A., Konovālovs, J. Kriminālistikas būtība un saturs. Kriminālistika. Kriminālistiskā tehnika. Rīga: LPA, 1999.
- ⁶ Dombrovskis, R. Kriminālistikas teorētiskie pamati. Rīga: Turība, 2003. 15. lpp., Домбровский, П. Г. Теоретические основы криминалистики. БРИ. Рига: 2004. С. 18.

- ⁷ *Dombrovskis, R.* Kriminālistikas teorētiskie pamati. Rīga: Turība, 2003. 41. lpp., *Домбровский, Р. Г.* Теоретические основы криминалистики. БРИ. Рига: 2004. С. 59.
- ⁸ *Ведин, Ю.П.* Познание и знание. Рига: 1983. С. 222.
- ⁹ Process is a consecutive change of phenomena and states in the development of something.
- ¹⁰ Criminalist is a specialist in criminalistic cognition. Not infrequently, also specialists of criminal law call themselves criminalists, and this leads to confusion of terminology.
- ¹¹ *Поль Клаус Дитер* (Klaus Dieter Pohl). Естественная криминалистика. Москва: 1985. С.291.
- ¹² Kriminālistika. Noziegumu izmeklēšanas metodika. Māc.grām. Autoru kol. A.Kavaliņa vad. LPA. 2000.g.

LATVIJAS TIESĪBU SISTĒMAS ĢENĒZES UN EVOLŪCIJAS ASPEKTI EIROPAS TIESĪBU KONTEKSTĀ

Prof. Jānis Lazdiņš

1. Latvijas tiesību sistēmas īpatnības (X–XIII gs.)

Lai gan lielākā daļa Baltijas iedzīvotāju līdz XIII gs. nebija kristieši, baltu un līvu paražu tiesības bija neatņemama kontinentālās Eiropas tiesību sastāvdaļa. Baltu un līvu tiesību izpratne šajā laikā bija salīdzināma ar ģermāņu un slāvu tiesību tradīcijām. Mūsdienā Latvijas ģeopolitiskais stāvoklis nav XX vai XXI gs. Baltijas īpatnība, jo tā pirmsākumi ir meklējami viduslaikos. Tas ietekmēja arī tiesiskās apziņas veidošanos. Jau pirms XIII gs. tagadējās Latvijas rietumu zemēs sastopamies ar ģermāņu tiesību, bet austrumu teritorijās – slāvu tiesību ietekmi.¹

Īpaši uzskatāmi šis dalījums ir konstatējams mantošanas tiesībās, kur Rietumlatvijā bija izteiktas vecākā dēla priekšrocības mantošanā, kas visticamāk bija ģermāņu lēņu tiesību ietekme, bet Austrumlatvijā jaunākā dēla priekšrocības mantošanā.

Baltu un līvu mantošanas tiesības pazina vairākus pamatprincipus:

- 1) minorāta priekšrocības;
- 2) majorāta priekšrocības;
- 3) minorāta un majorāta priekšrocības.

Minorāta jeb jaunākā dēla priekšrocības tēva zemes un māju mantošanā, domājams, bijušas pie latgaļiem un tagadējā Austrumlatvijā. J. Sūna saista to ar slāvu ietekmi.² Austrumslāvu mantošanas tradīcijas daudzējādā ziņā atspoguļotas tādā ievērojamā viduslaiku tiesību pieminekli kā Krievu tiesa (*Русская правда*³).

J. Sūna, salīdzinot minorāta sistēmu pie latgaļiem un tagadējā Austrumlatvijā, nācis pie secinājuma, ka attiecībā uz subjektiem un mantošanas objektiem starp latvju daīnās aprakstīto un Krievu tiesā fiksētām normām par minorāta institūtu nav principiālu atšķirību. Turpinot autora domu, pieminēšanas vērts ir pieņēmums, ka jaunākā dēla priekšrocības nav saistāmas ar tēva novēlējumu, bet, domājams, pastāv kā paražu tiesība, kuru nevarēja grozīt bez pamata tikai ar pēdējās gribas izteikšanu. Tādējādi pie senkrieviem pastāvējušais minorāta institūts, kuru pilnībā, pēc J. Sūnas domām, var attiecināt arī uz Austrumlatviju, pieņemot, ka vecāku un bērnu attiecības ir normālas, vispirms apskatāms kā likumīgs (*ab intestato*) mantošanas veids un, otrkārt, iespējams, kā tāds, kuru pat nevarēja atcelt ar novēlējumu.⁴

Jaunākā dēla priekšrocības neapšaubāmi izpaudās tikai tad, kad tika likvidēts kopīpašums un manta sadalīta. Kādi motīvi piešķīra lielākas tiesības pēdējam dēlam, nav skaidri zināms. Domājams, par pamatu šādai kārtībai nodereja gan saimnieciski, gan psiholoģiski apsvērumi. Latvju daīnās vārdam «pastarītis» piemīt īpaša nokrāsa, kura norāda uz vecāku sevišķo mīlestību pret pēdējo bērnu. Šeit daudzējādā ziņā var saredzēt, kāpēc vecāki mājas atstāj jaunākam dēlam. Tomēr pastāv arī citi apstākļi: pastaris ir visvājākais dzīves cīņā, salīdzinot ar vecākiem brāļiem. Tāpat vecāku

beidzamās mūža dienas norit pastara klātbūtnē, jo vecākie dēli bieži ir iesaistīti sirojumos vai zemes aizsardzībā. Līdz ar to pastaris ir vecāku palīgs un apgādātājs. Zināmu norādi uz nule kā rakstīto var konstatēt arī Krievu tiesā. Krievu tiesa tiesību uz tēva zemi piešķir labiem dēliem, kas ir uzturējuši savus vecākus.⁵

Minorāta tiesība ir attiecināma ne tikai uz dēliem, bet arī uz meitām. Par to runā latvju dainas:

Es pastare mātes meita,
Man pirmais tēvu dēls.
Pastarei mātes pūrs,
Pirmajam tēva zeme.⁶

Kā redzam no citētās tautasdziesmas, arī mātes mantojumā minorāta sistēma ir bijusi plaši izplatīta. Tie cēloņi, kuri tika aprakstīti, runājot par jaunākā dēla priekšrocībām mantošanas ziņā, visticamāk lielākoties ir attiecināmi arī uz jaunāko meitu. Tādējādi var vilkt zināmas paralēles starp dēlu un meitu mantošanas tiesībām. Tomēr, kā redzam no minētās latvju dainas, paralēli varēja pastāvēt arī pastarās meitas tiesība uz mātes mantu un vecākā dēla tiesības uz tēva zemi. Bija pazīstama arī apgriezta paraža, kad jaunākā dēla priekšrocības uz tēva mantu sakrita ar vecākās meitas tiesībām uz mātes mantojumu. Tas nekādā ziņā nedrīkst izraisīt izbrīnu, jo diezgan droši var apgalvot, ka pie baltiem un līviem, līdzīgi kā visā viduslaiku Eiropā, pastāvēja liels tiesību partikulārisms, kur ne tikai vienā zemē, bet pat viena novada teritorijā varēja līdzās sadzīvot dažādas tiesiskās tradīcijas.

Baltiem un līviem bija pazīstama arī majorāta jeb vecākā dēla vai meitas priekšrocības uz tēva zemi vai mātes villainēm. Vecākā bērna priekšrocības dominēja tagadējā Rietumlatvijā. J. Sūna, pētot latvju dainas, ir nācis pie slēdziena, ka majorāta sistēma ir jaunāka nekā minorāta sistēma un, ļoti iespējams, ienākusi baltu un līvu dzīvē kā ģermāņu tiesību institūts. Pie ģermāņiem dominēja vecākā dēla priekšrocības, kas visticamāk ir saistāmas ar lēņu tiesību iespaidu. Uz to, ka majorāta sistēma ir jaunāku laiku tiesisko attiecību modelis, norāda tas, ka, pirmkārt, šādas attiecības nav radušas atspoguļojumu Krievu tiesā un, otrkārt, majorāta sistēma ir saistāma ar tādu jēdzienu izveidošanos kā, piemēram, «piederēt», «tēva mājas» utt.⁷ Domājams, pret jauno kārtību, t. i., vecākā dēla priekšrocībām, ir vesta cīņa. Šeit sadūrās senu un labu tradīciju intereses ar saimniecisku nepieciešamību mājas un citu nekustamo mantu atstāt tā rokās, kurš visvairāk ir ieinteresēts un piemērots mantas saglabāšanā un pavairošanā:

Pa vārtiem, pa vārtiem,
Vecākais bāleliņ!
Es gudrāks, es taupīgāks,
Es turēšu tēvu zemi.⁸

Tas, ka visi bērni nepiedalās mantošanā, ir ekonomiskā tālredzība, lai pārāk nesašķaldītu saimniecību. Tomēr līdzīgi Krievu tiesai, arī pie baltiem un līviem ir pastāvējusi «godīga» tēva mantas sadale starp visiem dēliem:

Pieci dēli tam tēvam
Pieci simti ozoliņu.
Ikvienam dēliņam
Pa simtam ozoliņu.⁹

Tēva mantas dalīšana starp visiem dēliem ir senkrievu tradīcija, kas vērojama arī tagadējā Latvijas teritorijā. Turpretī mātes mantojuma dalīšanā meitu starpā nav iespējams konstatēt konsekvences.¹⁰

Atšķirībā no slāvu ciltīm Baltijā nebija izplatīta daudzsievība pirmskristietības laikā¹¹. Tomēr nav pamata uzskatīt, ka tā būtu bijusi aizliegta. Domājams, ka tā varēja pastāvēt kā atsevišķu, autoritatīvu labiešu un bajāru privilēģija. Zināmu norādi uz

šādu attiecību pastāvēšanu atrodam latvju dainās, kur tiek rakstīts par blakus sevām. Jēdziens «blakus sieva» gan līdz šim Latvijas tiesību vēsturē ir tulkots atšķirīgi.¹²

Meslu jeb nodokļu aplikšanas, kā arī tiesas spriešanas nolūkā latgaļu zemēs, t. i., Austrumlatvijā, kas bija nonākusi zināmā krievu kņazistu atkarībā, pēc Kijevas Krievzemes parauga tika ieviesta tāda administratīvi teritoriālā iedalījuma vienība kā pagasts.¹³

«Gadu simteņiem [...] Austrumlatvijas novadi maksāja meslus (дань) krievu kņazistēm. Latvijas novados meslus ievāca, tāpat kā krievu kņazistēs, īpašās pārvaldes vietās – pagastos (погостъ).

Pagastus Kijevas valstī nodibināja kņaziene Olga – «устави по мѣсть погости дани».¹⁴

Pagasts ar līdzīgu tiesisko nozīmi ir saglabājies līdz pat mūsu dienām.¹⁵

Citādi latvju dainas, kā arī vēlāk katoļticīgo kristiešu daļēji pierakstītās baltu un līvu paražu tiesības un citi vēstures un tiesību vēstures avoti ļauj secināt, ka baltu un līvu tiesiskās apziņas līmenis bija tuvs ģermāņu un slāvu tālaika tiesībām, ievērojot visā viduslaiku Eiropas teritorijā pastāvējušo tiesību partikulārismu.¹⁶

Zusammenfassung. Obwohl der Großteil der Bewohner des Baltikums bis zum XIII. Jh. keine Christen waren, waren die Stammesrechte der Balten und Liven untrennbarer Bestandteil des Rechts Kontinentaleuropas.

Резюме. Невзирая на то, что большая часть жителей Балтии до XIII века не были христианами, обычное право балтов и ливов было неотъемлемой составной частью права континентальной Европы.

Prof. Sanita Osipova

Agrajos viduslaikos tagadējo Baltijas valstu teritoriju apdzīvojušās ciltis līdz ar Skandināvijas iedzīvotājiem atradās Rietumeiropas nomalē. Eiropas centrs kopš antīkajiem laikiem bija Eiropas dienvidos. Baltijas iedzīvotāji un skandināvi nesastapās ar tiešu romiešu kultūras, t. sk. juridiskās kultūras, ietekmi, vēl pieņēma kristietību un latīņu alfabētu.¹⁷ Tomēr, lai arī baltieši, atšķirībā no dienvidģermāņiem un slāviem, agrajos viduslaikos nebija kristieši, tas neietekmēja preču apriti un citus darījumus reģionā, jo tiesiskās attiecības tika veidotas uz radniecīgu paražu tiesību bāzes.

Agrajos viduslaikos barbari dzīvoja pēc paražu tiesībām. Paražas juridisko spēku saglabāja arī pēc valstu izveidošanās.¹⁸ Sākotnēji paražas pastāvēja mutvārdu formā, bet vēlāk tika fiksētas rakstītos krājumos. Pirmās agrajos viduslaikos tika pierakstītas dienvidģermāņu paražas (pirmais krājums – *Lex Salica*¹⁹), bet dižajos viduslaikos savas paražas pierakstīja arī skandināvi (piemēram, *Upplandslagen*, *Södermannalagen*, *Jyske Lov*, *Skånske Lov* u. c.²⁰) un slāvi (piemēram, *Русская правда*²¹). Pierakstīšana paražu tiesību juridisko spēku nemainīja. Viduslaikos tieši paražas bija tiesību pamatavots lielākajai daļai tiesisko attiecību. Līdz XII gs. nevar runāt par valdnieka tiesībām grozīt paražu normas pretēji tradīcijai un tautas gribai. Tikai XII gs. vidū, kad Fridrihs I Barbarosa karoja ar Lombardijas pilsētām, lai pakļautu tās savai jurisdikcijai, vācu tiesību doktrīnā tika iestrādāts romiešu tiesību princips: «Ko ķeizars liek, lemj vai deklarē, tas tiek uzskatīts par likumu.»²² Šī Justiniāna laika klauzula par imperatora likumdošanas tiesībām tika recipēta no *Rex imperator in terra sua* un 1168. gadā pirmoreiz viduslaiku Eiropā tika formulēta Salisberijas Johana (*Johannes Saresberiensis*; ap 1115–1180) vēstulē.²³ Salisberijas Johans tiek uzskatīts par vienu no Rietumu politiskās filozofijas pamatlicējiem. Darbā *Policraticus* viņš centās analizēt politiskās un tiesiskās attiecības, kas veidojas starp valdnieku un tautu, par pamatu ņemot nevis vairs asinstiesību principu, bet teritoriālo sistēmu, t. i., tiesības izrietēja nevis no piederības pie kādas cilts, bet no piederības noteiktai teritorijai. Savu teoriju

Salisberijas Johans balstīja uz Aristoteļa loģiku un stoiķu atziņām, kā arī romiešu, senebreju, bizantiešu, franku tiesību tradīcijām.²⁴ Lai gan teorētiski jau dižajos viduslaikos tika veidota doktrīna, kas atzina ķeizaru par augstāko likumdevēju, praksē paražas zemes tiesību formā noteicošo lomu saglabāja līdz pat jaunajiem laikiem, bet privāttiesībās pat līdz jaunākajiem laikiem.

Baltu un līvu paražas būtiski neatšķīrās no kaimiņu tautu paražām. Lai dziļāk izprastu tiesiskās kultūras veidošanos Latvijas teritorijā, ir lietderīgi studēt kaimiņu tautu tiesību avotus. Pētot mantošanas tiesību evolūciju, var secināt, ka Krievu tiesa atzina jaunākā dēla priekšrocības mantot saimniecību (sk., XVII gs. Saīsinātās Krievu tiesas pieraksta 39. pantu²⁵). Sakšu spogulis, kurā bija apkopotas vācu zemes un lēņu tiesības, lēņu tiesībās noteica pretēju mantošanas kārtību, atzīstot vecākā dēla pirmtiesības mantot tēva lēni (piemēram, II 21. § 4.²⁶). Lēņu tiesībās bija svarīgi, lai lēni līdz ar pienākumiem pret senjoru pārņemtu lēnspējīgs, nobriedis vīrs, t. i., vecākais dēls.

Radniecīgs regulējums Baltijas jūras reģionā bija vīras jeb vīra naudas (krievu tiesībās *вирпа*, vācu – *Wergeld*) nomaksai. Vīra nauda paražu tiesībās tika noteikta, lai izskaustu asinsatriebību. Asinsatriebība plaši tiek lietota tradicionālā sabiedrībā kā sava veida tiesiska pašpalīdzība, cietušai pusei pašai sodot vainīgo pusi.²⁷ Puses šajās tiesiskajās attiecībās nav personas, bet gan dzimtas. Gan skandināvu, gan slāvu, gan ģermāņu paražu normas vērsās pret asinsatriebību, nosakot vīra naudas apmērus un nomaksas kārtību. Vīra nauda bija ļoti precīzi noteikta. Tas ļāva atrisināt konfliktu ne tikai tiesas ceļā, bet arī pusēm vienojoties un vainīgajam samaksājot konkrēto paražas noteikto summu.²⁸ Pēc vīras var spriest par sabiedrības struktūru, jo vīras apjoms visā reģionā bija atkarīgs no personas dzimuma un sociālā statusa.

Radniecīgās paražas daudzējādā ziņā palīdzēja pārvarēt tiesību partikulārisma veidotos sarežģījumus tiesiskajās attiecībās reģionā.

Zusammenfassung. Die Volksstämme, die die heutigen baltischen Länder im frühen Mittelalter bewohnten, befanden sich am Rande Westeuropas. Bräuche dienten als Hauptquelle für die meisten Rechtsverhältnisse.

Резюме. Племена, населявшие нынешние страны Балтии в раннем средневековье, вместе со Скандинавией находились на окраине Западной Европы. Обычаи были главным источником для большей части правовых отношений.

Prof. Jānis Lazdiņš

2. Latvijas tiesību sistēmas īpatnības (XIII–XVI gs.)

XIII gs. Baltijas zemes kolonizēja katoļticīgie kristieši, kuru lielākā daļa bija vācieši. No XIII līdz XVI gs. tagadējā Latvijas un Igaunijas teritorija formāli iekļāvās Vācu nācijas svētās Romas impērijas sastāvā kā viena vācu marka – Livonija.²⁹ Atbilstoši valstiskai piederībai Livonija nonāca ģermāņu tiesību lokā.

Baltijas zemju kristianizēšanai bija ne tikai reliģiska, bet arī ievērojama juridiska nozīme. Līdz tam mutvārdos pastāvējušās tiesības sāka aizstāt rakstveida tiesību kopojumi un galvenokārt ar katoļu Baznīcas starpniecību tika uzsākta Eiropas tiesību zinātnes mantojuma pārņemšana.³⁰

Livonijas vajadzībām izvilcumu no kanoniskajām tiesībām izstrādāja Rīgas arhibīskaps Heniņš Šarfenbergs (*Hennig Scharfenberg*, 1424–1448) – *Statuta per provinciam Rigensem per dominium Archiepiscopum decreta*.³¹ Bez reliģiskām normām normatīvās tiesību akts regulēja arī tādas laicīgus jautājumus kā pirkumu–pārdevumu (*De emptione venditione*), testamentu (*De testamentis*), radniecību un svainību (*De consanguinitate et affinitate*) u. c. *Statuta per provinciam Rigensem per dominium Archiepiscopum decreta* un Zemes tiesību kodekss veidoja «vietējās» kanoniskās tiesības.³²

Ar kanonisko tiesību starpniecību notika gribas brīvības principa nostiprināšanās Latvijas tiesībās un tika uzsākta diskusiju par cilvēku vienlīdzību.

Gribas brīvībai turpmāk ievērojama nozīme bija ne tikai saistībās vai tirdzniecības tiesībās, bet arī laulību tiesībās. Tāpēc ar nāves soda piedraudējumu tika aizliegtas vardarbīgās laulības, kuru aizliegums iezīmēja jaunu, civilizētāku posmu ģimenes tiesību attīstībā.³³

Livonijā laulība par tiesisku tika atzīta tikai tad, ja puses laulībā bija devušās nepiespiestas un izsakot brīvu gribu. Tas nozīmēja, ka tika noliegta vardarbīgās laulības, bet valstiski tika atzīta arī nereliģiskā kārtā noslēgta laulība.³⁴ Par to, ka Baznīca cīnījās, bet, šķiet, visumā neveiksmīgi ar vardarbīgām laulībām, liecina kāds XVI gadsimta landtāga recess:

«[...] ja kāds aizved meitu bez viņas draugu ziņas un atļaujas, to sodīt ar kaklu; ja turpretī tas ir darīts [ar radu] gribu [līgumisko laulību gadījums – aut. piebilde], tad abus būs salaulāt.»³⁵

Arī Vācijā līdz 1563. gadam zemāko kārtu pārstāvjiem bija pieļauta nereliģiska laulību ceremonija.³⁶

Lai arī laicīgajās attiecībās uz zemes nebija iespējama vienlīdzība, sekojot sv. Augustīna (*Aurelius Augustinus Hipponensis*, 354–430) un Akvīnas Toma (*Thomas von Aquin* vai *Thomas von Aquino*, arī *Thomas Aquinas*, 1225–1274) mācībai³⁷, tas neattiecās uz Dieva valsti. Domām par cilvēku vienlīdzību, lai arī ne pastāvošo sabiedrības attiecību ietvaros, jauno laiku sākumā dabisko tiesību ietekmē bija ievērojama nozīme, izstrādājot pirmos konstitucionālos normatīvos aktus un atceļot dzimtbūšanu Baltijā.

Lai arī lielākā daļa baltu un livu paražu tiesību netika uzņemtas tiesību vai statūtu grāmatās un pakāpeniski zaudēja savu nozīmi, atsevišķas paražas ir nonākušas arī līdz mūsu dienām un visspilgtāk izpaužas Līgo svētku atzīmēšanā un kāzu tradīcijās.

Zusammenfassung. In der Zeit vom XIII. Jh. bis zum XVI. Jh. sollten die Balten und Liven das Recht des Germanischen Rechtskreises übernehmen, und das Territorium des heutigen Lettlands ging in diesen Bereich ein.

Резюме. В период с XIII в. по XVI в. балтам и ливам пришлось перенять германское право, и территория теперешней Латвии полностью вошла в систему германского права.

Prof. Sanita Osipova

Vācu zemes un pilsētu tiesības, kā arī kanoniskās tiesības ar kolonistu (tirgotāju, karotāju, garīdznieku u. c.) starpniecību XII un XIII gs. strauji izplatījās Centrāleiropā un Austrumeiropā. Vēsturē šis process ir pazīstams kā «spiešanās uz austrumiem» jeb «*Drang nach Osten*».³⁸

XIII un XIV gs. Livonijas teritorijā tika dibinātas daudzas pilsētas, kurām pēc vācu pilsētu parauga ar īpašām privilēģijām tika piešķirtas pilsētu tiesības. Arveds Švābe rakstīja: «Kā savā laikā cilts jeb tautas tiesības tika teritorializētas par zemestiesībām, tā XII un XIII gadsimtā namnieki urbanizē zemes tiesības, pārstrādājot tās pilsētas tiesībās. Sākumā starpība starp zemes un pilsētas tiesībām nebija visai liela. Bet drīz vien tā pieauga, jo pilsētas tiesības bija jāpiemēro naudas saimniecībai un tirdzniecībai, kāpēc bija jāizveido saistību un satiksmes tiesības, kamēr mantiskās tiesībās galvenā vērība bija jāpiegriež kustamai mantai.»³⁹ Jau XIII gs. aizsākās tiesību filiācijas process, un tā rezultātā veidojās pilsētu tiesību ģimenes jeb saimes. Pilsētu tiesību ģimenes, kurās viena pilsēta bija māte jeb tiesību metropole un citas bija meitas jeb tiesību kolonijas, veidojās pilsētu tiesību recepcijas gaitā.⁴⁰ Recepcija atspoguļojās pilsētas tiesību divkāršā nosaukumā, kurā pirmais vārds norādīja tiesību metropoli, bet otrais – koloniju (piemēram, Visbijas–Rīgas tiesības vai Rīgas–Rēveles tiesības). Šis

process visspilgtāk izpaudās tieši vācu pilsētu tiesībās. Baltijas jūras reģionā radās tiesiski vienota telpa, kuru veidoja pilsētas ar radniecīgām tiesībām. Lielākā daļa Livonijas pilsētu bija Hanzas savienībā, kura iekļāva pilsētas un tirgotāju sētas (vāc. *Kontors*) no Vācijas līdz Skandināvijai un Krievijai.⁴¹ Tiesību politiku Livonijas pilsētas veidoja kopīgi ar citām Hanzas dalībniecēm, vadlīnijas iekļaujot Hanzas recesos. Hanzas savienība Baltijas jūras reģionā ieviesa vienotas tirdzniecības tiesības.⁴²

Pēc Pāvesta diktātiem (*Dictatus Papae*, 1075) un Vormsas konkordāta (*Pactum Calixtinum sive Heinricanum*, 1122) tika sakārtotas attiecības starp valsti un Baznīcu.⁴³ Baznīcai Vācu impērijā tika atzīta patstāvība, t. sk. noteiktas jurisdikcijas realizēšanā.⁴⁴ Ar Evaņģēlija principu «[...] dodiet ķeizaram, kas ķeizaram pienākas, un Dievam, kas Dievam pienākas» viduslaikos tika norobežotas divas jurisdikcijas – garīgā un laicīgā. Baznīca pamatojās uz kristīgo doktrīnu un romiešu tiesībām, jo tā bija konstitūta kā Romas impērijas valsts Baznīca.⁴⁵ Romas Baznīca jaun kristītajās teritorijās respektēja vietējās tradīcijas, taču kopumā lietoja tās pašas kanoniskās tiesības, ko citās kristiešu apdzīvotajās teritorijās. Eiropu vienotja kristietība un latīņu valoda.

Kolonistu izveidotā laicīgā vara piemēroja savas dzimtās paražu tiesības, t. i., vācu zemes tiesības un lēņu tiesības.⁴⁶ Vācijā XIII gs. privātos krājumos tika pierakstītas vietējās paražu tiesības: zemes tiesības un lēņu tiesības. Pirmais šāds tiesību krājums bija jau minētais Sakšu spogulis (*Sachsenspiegel*, 1220/1235⁴⁷), kam sekoja Švābu spogulis (*Schwabenspiegel*, 1273/1282⁴⁸), kā arī to analogi Baltijā – Livonijas spogulis (*Livländischer Spiegel*, 1322/1337), Livonijas Vidējās bruņinieku tiesības u. c. krājumi.⁴⁹ Privātajiem vācu tiesību krājumiem bija tik ievērojama autoritāte, ka tie vēl gadsimtiem ilgi kavēja kopīgu jeb romiešu tiesību iedzīvināšanu tiesiskajās attiecībās.

Zusammenfassung. Deutsches Land-, Lehens- und Stadtrecht sowie das kanonische Recht verbreiteten sich stürmisch im XII.-XIII. Jh. in Zentral- und Osteuropa durch Ansiedler (Kaufleute, Krieger, Geistliche).

Резюме. Земельное, ленное и городское немецкое право, а также каноническое право, в XII–XIII в. в., через посредничество колонистов (купцов, воинов, священников и др.), стремительно распространилось по Центральной и Восточной Европе.

Prof. Jānis Lazdiņš

3. Latvijas tiesību sistēmas īpatnības poļu–zviedru koloniālās pārvaldes laikā (XVI–XVIII gs.)

1561. gadā sabruka Livonija, un no XVI līdz XVIII gs. Baltija nonāca Polijas un Zviedrijas kundzībā.

1561. gada 28. novembrī Eiropas politiskajā kartē parādījās jauna vasaļvalsts – Kurzemes un Zemgales hercogiste (*ducatu Curlandica et Semigalliae*).⁵⁰ Kurzemes un Zemgales hercogiste (turpmāk – Kurzemes hercogiste) izveidojās, sabrūkot Livonijas vasaļvalstu savienībai, kad Livonijas ordeņa pēdējais mestrs Gothards Ketlers (*Gotthard von Kettler*, 1517–1587) parakstīja padevības līgumu (*pactum subiectionis*) Polijas–Lietuvas (turpmāk – Polija) karalim Sigismundam II Augustam (*Sigismund II Augustus*, 1520–1572). Kurzemes hercogiste kļuva par Polijas vasaļvalsti. Līdz ar to Polijai Kurzemes hercogistē piekrita netieša pārvalde. Kurzemes hercogiste beidza pastāvēt 1795. gadā, kad to pievienoja Krievijas impērijai.⁵¹

Polijas tieša pārvalde attiecās uz t. s. Pārdaugavas hercogisti. Mūsdienu skatījumā Pārdaugavas hercogistē ietilpa Vidzeme, Latgale un Dienvidigauņija. Tomēr Pārdaugavas hercogistes mūžs bija īss, jo Polijas–Zviedrijas 1600.–1629. gada kara rezultātā Polijai nācās atteikties no lielākās daļas (aptuveni divām trešdaļām) agrākās Pārdaugavas hercogistes un Rīgas (1629. gada Altmarkas pamiera līgums, 1660. gada Olīvas

miera līgums). Uz atlikušās teritorijas bāzes tika izveidota Poļu Inflantija jeb Latgale, kas līdz Latvijas Republikas nodibināšanai tika šķirta no pārējās Latvijas zemes.⁵²

Rīga un Vidzeme no 1629. līdz 1721. gadam kļuva par Zviedrijas provinci jeb t. s. zviedru Vidzemi (Livoniju). 1721. gadā Krievijas impērija Ziemeļu kara (1700–1721) rezultātā pievienoja Vidzemi un Rīgu.⁵³

Poļu un zviedru karaļi pamatvilcienos respektēja vietējās tiesību tradīcijas (izņēmums bija tikai Latgale – tagadējā Austrumlatvijas daļa, kas pārņēma Lietuvas statutu⁵⁴). Tāpēc tika saglabātas ģermāņu tiesību tradīcijas. Lai arī tika respektētas agrākās tiesības, tas neradīja stingumu tiesību evolūcijas procesā. Baltijas tiesības attīstījās kopējā Eiropas tiesību kontekstā.

Kurzemes hercogistē 1617. gada 18. martā stājās spēkā pirmā konstitūcija Latvijas teritorijā – Kurzemes Satversme (*Formula Regiminis*), kas daudzējādā ziņā balstījās uz dabisko tiesību atziņām.

Valdības formula bija pirmā Satversme (pilnais nosaukums – *Formula Regiminis in Ducata Curlandiae et Semigalliae*) Latvijas teritorijā.⁵⁵ Valdības formula sastāvēja no 52 paragrāfiem, un tā bija uzrakstīta latīņu valodā. Hercogam, stājoties amatā, bija jāzvēr, ka viņš valdīs saskaņā ar šo normatīvo tiesību aktu. Arī landtāgs nevarēja grozīt un/vai papildināt hercogistes pamatlikumu. XXVII paragrāfs to konstituēja šādi:

«[...] landtāgos lai netiek nolemts nekas, kas ir pretrunā ar fundamentāliem pakļautības līgumiem [1561. gada Padevības līgums – aut. piebilde], Hercogam piešķirtām lēņu tiesībām [1579. gada Investitūras diploms – aut. piebilde] vai arī šo Valdības formulu [...]»

Saskaņā ar Valdības formulu tiesību jaunrade turpmāk piederēja hercogam kopīgi ar landtāgu. Tikai šādi pieņemts normatīvais tiesību akts ieguva likumīgu spēku visā hercogistē. Hercogs vienpersoniski varēja parakstīt tikai pilsētu statūtus, izstrādāt policijas un hercogistes muižas apsaimniekošanas noteikumus un dot uzdevumus atsevišķām personām vai personu grupām veikt valstiskus uzdevumus mandātu, reskriptu un ediktu formā.

Kurzemes Satversme atbilda tālaika jaunākajām jurisprudences atziņām, ka jebkurš valdnieks valda saziņā ar pavalstnieku kārtām, ievērojot Dieva un dabas likumus. Dieva un dabas likumus saprata kā dabiskās tiesības vai cilvēktiesības (pamattiesības) mūsdienu izpratnē. Tātad valdīšana bija jārealizē, respektējot taisnīguma, vienlīdzības u. c. tiesību principus atbilstoši tālaika kārtu sabiedrības tiesību saturam.⁵⁶

Kurzemes hercogistē nosacīti jau var runāt arī par ticības brīvību jeb iecietību, toleranci valsts attiecībās ar dažādu kristīgo konfesiju pārstāvjiem.

Polijas karalis Stefans Batorijs (*Stefan Batory*, 1533–1586) Kurzemes hercogistē noieca (atzina?) ticības brīvību:

«[...] kāda kur kārtība vai stāvoklis bija, reliģijas un Dieva kultu brīva piekropšana.»⁵⁷

Absolūtais vairākums kurzemnieku bija piederīgi luterāņu ticībai. Tomēr normatīvais tiesību akts garantēja arī citu reliģiju brīvu piekropšanu. Polija bija katoļticīga valsts, un ticības brīvības atzišana bija tolerances apliecinājums protestantiem u. c. kristiešu konfesijām, kas atbilda tālaika tiesību filozofijas jaunākajām atziņām ticības jautājumos. Pats jēdziens «ticības brīvība» gan vēl XVI–XVII gs. nebija sasniedzis mūsdienu izpratni. Tas atgādina vairāk iecietības aktu (apliecinājumu) citām reliģijām, nevis ticības brīvību XXI gs. sākuma izpratnē.⁵⁸

Savukārt t. s. zviedru Vidzemē atbilstoši jaunlaiku tiesību «vēsmām» tiesu vara tika atdalīta no administratīvās pārvaldes un atbilstoši dabisko tiesību atziņai par cilvēka brīvības principa ievērošanu tika uzsākta diskusija par nepieciešamību atcelt dzimtbūšanu.

«Karalis Gustavs II Ādolfs [Gustav II Adolf vai Gustavus Adolphus Magnus, 1594–1632] pavēlēja Vidzemē nodibināt zviedru parauga tiesas. Viņa uzdevumā ģenerālgubernators J. Šite (J. Skytte) tās noorganizēja laikā no 1630. gada līdz 1632. gadam.»⁵⁹

Organizējot tiesu iekārtu Baltijā, zviedri par primāro atzina pavalstniecību un ar to saistīto tiesību saturu, bet par sekundāro – piederību pie kādas noteiktas kārtas. Zemes tiesa kļuva par tiesu instanci, kas bija paredzēta visiem pavalstniekiem. Augstākā tiesā – Hoftiesā (*Hoff-Gericht*) – zemnieki varēja griezties tikai ar kolektīvām sūdzībām par pārmērīgu apspiešanu. Hoftiesas spriedumi bija galīgi.⁶⁰ Tikai karalim izņēmuma kārtā bija tiesības revidēt šos spriedumus. Ar to muižniecība faktiski zaudēja jurisdikciju pār dzimtļaudim, kura saglabājās ļoti šaurā nozīmē t. s. mājas pārmaiņas formā, ko «[...] kristīga cilvēka pazemībā un soda mērenībā var lietot katrs dzimtkungs un nama tēvs pret saviem pavalstniekiem, saimi un zemniekiem»⁶¹.

1694. gadā ģenerālgubernatora Hastfera ziņojumā tika norādīts, ka privātie muižnieki Baltijā vēl arvien varot pārdot, ieķīlāt un atdāvināt savus dzimtļaudis, kā arī viņus izlikt no mājām bez kāda tiesiska pamata. Izlasījis ziņojumu, Kārlis XI (*Karl XI*, 1655–1697) esot izsacies: viņš nevarot pieļaut, ka Zviedrijas pavalstnieku viena daļa tik cietsirdīgi var izturēties pret otru daļu.⁶²

Jau 1696. gada 21. martā tika apstiprināts īpašs reglaments par domēņu valdes ierēdņu, muižu nomnieku un zemnieku attiecībām – Viņa Karaliskās Majestātes reglaments, pēc kura kārtojamas lietas un kurš jāievēro visiem Viņa Karaliskās Majestātes ekonomiju ierēdņiem, kā arī Viņa Karaliskās Majestātes Vidzemes muižu nomniekiem un zemniekiem (*I. K. M. Reglement, wpnach sowohl alle I.K.M. Oekonomie – Bediente, als auch die Arrendatoren und Bauern sich zu regulieren richten haben*).⁶³ Diemžēl 1696. gada reglaments attiecās tikai uz valsts muižām. Tomēr arī privātmuižu turētājiem nācās ar to rēķināties, jo citādi zemnieki vienkārši aizbēga. To pilnībā apstiprināja 1697. gada landtāgs, kas bija spiests atzīt minēto noteikumu lietderību. 1698. gadā karalis uzdeva ģenerālgubernatoram Dālbergam izstrādāt līdzīgu reglamentu, ko varētu attiecināt arī uz privātmuižām. Projekta izstrādi pārtrauca Ziemeļu karš (1700–1721).⁶⁴

Turklāt zviedru Vidzemē tika izstrādāta Baltijā pirmā, valstiski organizētā izglītības sistēma. 1632. gadā tika dibināta arī pirmā universitāte Baltijas telpā – Tērbatas Universitāte, kas kļuva par zinātnes un izglītības centru līdz Pirmajam pasaules karam (1914).⁶⁵

Zusammenfassung. Vom XVI. Jh. bis zum XVIII. Jh. gelangten die baltischen Länder unter die Herrschaft von Polen und Schweden. Polnische und schwedische Könige respektierten livländische Rechtstraditionen. Deswegen entwickelte sich das Recht in den baltischen Ländern im Rahmen des deutschen Rechts.

Резюме. С XVI по XVIII век Балтия оказалась под владычеством Польши и Швеции. Польские и шведские короли признавали местные правовые традиции. Поэтому право Балтийских земель продолжало развиваться в рамках германского права.

Prof. Sanita Osipova

Jaunajos laikos Eiropas kultūras centrs novirzījās uz ziemeļiem, tāpēc Baltija vairs neatradās ārpus Eiropas norisēm. Reformācijas un humānisma pirmsākumi bija saistīti ar Angliju, Franciju un Vāciju,⁶⁶ tāpēc ietekme uz Baltiju bija daudz straujāka un spēcīgāka nekā līdz šim. Turklāt šis posms ir svarīgs ar centieniem pārvarēt tiesību partikulārismu un uzsākt tiesību kodifikācijas procesu. XV gs. nogalē ķeizars Maksimilāns I centās reformu ceļā pārvarēt viduslaiku tiesību partikulārismu un juridiski vienot impēriju.⁶⁷ Jau no XIII gs. regulāri sanāca reihstāgi, tomēr to

darbības rezultātā faktiski neveidojās vienotas impērijas tiesības. Tā bija Vācu impērijas būtiska atšķirība no tālaika Anglijas un Francijas, kurās parlamentu darbības rezultātā veidojās kopējās tiesības.⁶⁸ Impērijas tiesiskai vienošanai 1495. gadā tika dibināta impērijas Augstākā tiesa, kas lietas skatīja pēc impērijas kopējam jeb romiešu tiesībām. Vācu paražas tika izmantotas kā papildavots.⁶⁹ Tika likti pamati pozitīvo tiesību dominantei pār paražām, kas Vācijā izveidojās tikai XIX gs. Privātas tiesību pierakstu grāmatas sāka nomainīt valsts augstākā likumdevēja pieņemti kodeksi, kuros tiesības tika apkopotas vienas nozares ietvaros saskaņā ar tālaika jurisprudences attīstības tendencēm. XVI–XVIII gs. bija laiks, kad Eiropā nostiprinājās nacionālās valstis, valsts līmenī tika koncentrēta vara un monarhi aktīvi nodarbojās ar tiesību jaunradi, iedzīvinot tiesību normās jaunākās filozofijas atziņas. Viens no pirmajiem monarhiem, kas savu valsti vadīja, ņemot vērā laikmeta filozofijas tendences, XVII gs. sākumā bija angļu karalis Jēkabs I – izcili izglītots cilvēks. Viņš brīvi lasīja latīņu un sengrieķu valodā, rakstīja dzejoļus un filozofiskus traktātus.⁷⁰ XVIII gs. daudzi monarhi centās ievērot valdošās dabisko tiesību doktrīnas prasības: Fridrihs II – Prūsijā, Jozefs II – Austrijā, Gustavs III – Zviedrijā un Katrīna II – Krievijā; ietekmējās no Monteskjē, Voltēra, enciklopēdistiem, piemēram, Didro, D’Alambēra u. c.⁷¹ Monarhi humanizēja kriminālprocesu un kriminālsodus. Pirmais solis kriminālprocesa humanizācijā bija spīdzināšanas aizliegšana. Lielākajā daļā Eiropas valstu spīdzināšanu aizliedza XVIII gs.⁷²

Zināms solis cilvēku vienlīdzības principa ieviešanā Eiropas valstīs bija rangu tabulas. Tabula attiecās gan uz muižniekiem, gan arī uz personām, kuras nepiederēja muižniekiem pēc izcelsmes, bet ieņēma «muižnieku» amatus, piemēram, uz virsniekiem, juristiem u.c. ierēdņiem.

Reformācija bija ne tikai Baznīcas reformas mēģinājums. Reformācija uzlika pienākumu arī valstīm. Valstis bija spiestas meklēt kompromisus un jaunus politiskus risinājumus, lai izbeigtu XVI gs. Eiropā notikušos starpkonfesionālos un teritoriālos karus. Tas iezīmēja iecietības veidošanos jautājumos, kas skāra personu reliģisko pārliecību.⁷³ Pirmais reliģiskās tolerances akts bija ķeizara Kārļa V 1533./1534. gada Augsburgas reformas.

Reformācijas kustība bija saistīta arī ar nostādni, ka dievkalpojumiem un Svētajiem Rakstiem ir jābūt draudzei saprotamā valodā, nevis latīņu valodā. Mārtiņš Luters (*Martin Luther*, 1483–1546) tulkoja Svētos Rakstus vācu valodā. Luterāņu garīdznieki, kas uzrunāja savas draudzes, vēlējās sekot Lutera piemēram. Turklāt starp luterāņu draudžu mācītājiem bija ievērojams skaits latviešu. Vēsturnieks Jānis Straubergs atzinis: «Tagad .. latviešu valodā notiek viss dievkalpojums. Tas latviešiem ir liels kultūrs ieguvums, kas tuvina latviešu kultūru Eiropas kultūrai.»⁷⁴ Vācu mācītājs Georgs Mencelis (*Georgius Mancelius*, 1593–1654) viens no pirmajiem centās Lutera idejas realizēt Latvijas teritorijā, uzskatot, ka mācītājam ar latviešiem ir jārunā latviski. Darbā «Latviešu ceļvedis» (*Lettisch Vademecum*, 1631) viņš ieviesa t. s. veco ortogrāfiju, kas Latvijā pastāvēja 300 gadus. Paralēli procesi notika arī izglītībā. Jaunajos laikos universitātēs latīņu valodu nomainīja nacionālās valodas, bet līdztekus romiešu tiesībām un kanoniskajām tiesībām sāka studēt spēkā esošās nacionālās tiesības.⁷⁵ Līdz pat XIX gs. otrai pusei Baltijas reģionā izglītības valoda pārsvarā bija vācu valoda.

Zusammenfassung. In der neuen Zeit verlagerte sich das Zentrum der Kultur Europas in nördliche Richtung, sodass das Baltikum nicht mehr außerhalb der Entwicklung Europas stand. Diese Zeitperiode zeichnet sich durch die Überwindung des rechtlichen Partikularismus und den Beginn des Prozesses der Rechtskodifikation aus.

Резюме. В новое время центр культуры Европы переместился в северном направлении, поэтому Балтия больше не находилась вне событий Европы. Этот период характеризуется попыткой преодоления правового партикуляризма и началом процесса правовой кодификации.

4. Latvijas tiesību sistēmas īpatnības Krievijas koloniālās pārvaldes laikā (XVIII gs. – 1918. gada 17. novembris)

XVIII gs. tagadējā Latvijas teritorija tika pievienota Krievijas impērijai un iekļauta kopējā Krievijas pārvaldes un līdz ar to arī administratīvo tiesību sistēmā (izņēmums bija tikai kārtu pašpārvaldes organizācija). Līdz XIX gs. citās tiesību nozarēs Krievija respektēja vietējās tiesības. Situācija mainījās, sākot ar XIX gs. vidu, kad baltiešiem nācās pārņemt Krievijas publiskās tiesības.

Pēc Baltijas iekļaušanas Krievijas sastāvā pārvaldes organizācija Baltijā tika ieviesta pēc Krievijas parauga, saglabājot vietējās īpatnības. Kārtu pašpārvaldes īpatnības XIX gs. pakāpeniski zaudēja savu nozīmi: ar 1866. gadu – pagastu pārvaldē, uz Baltiju attiecinot nolikumu «Par pagastu valdēm», un ar 1877. gadu – pilsētu pārvaldē, uz Baltiju attiecinot Krievijas 1870. gada Pilsētu nolikumu.⁷⁶ Tika saglabāti tikai bruņniecības landtāgi.

1846. gadā Baltijā tika ieviestas krimināltiesības pēc Krievijas parauga, jo spēkā stājās nolikums «Par kriminālsodiem un labošanas sodiem». Pēteris I, 1716. gadā veicot krimināltiesību reformu Krievijā, par paraugu izmantoja Zviedrijas pieredzi šajā tiesību nozarē,⁷⁷ tāpēc Krievijas krimināltiesības nevarēja uzskatīt par pilnīgi svešām Baltijā.

Kievija, īstenojot rusifikācijas politiku, 1889. gadā uz Baltiju attiecināja Krievijas 1864. gada Tiesu iekārtas un procesuālo tiesību nolikumu. Krievijas tiesu iekārtu un procesuālās tiesības savukārt ievērojami bija ietekmējusi Francijas pieredze šajā tiesību jomā.⁷⁸ Tas iezīmēja romāņu tiesību izpratnes ienākšanu tagadējās Latvijas tiesību telpā. Arī nodokļu un nodevu sistēma XIX gs. laikā tika pieskaņota kopējai valsts finanšu politikai.⁷⁹

Lai arī tika pārņemti Krievijas normatīvie akti, tālaika Krievijas tiesības nebija Eiropas tiesību pretstats.

Tikai attiecībā uz privāttiesībām tika saglabāts pēctecības princips, tāpēc Baltijas civiltiesību izstrādē ievērojama nozīme bija vācu vēsturiskās tiesību skolas atziņām. Balstoties uz pandektu tiesībām un ievērojot vietējās baltvācu tiesību tradīcijas, Fridrihs Georgs fon Bunge izstrādāja Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļu (*Свод местных узаконений губерний остзейских. Часть третья*⁸⁰) jeb Baltijas Civillikumu. Baltijas Civillikums (turpmāk – BVLK III daļa) savukārt bija nozīmīgākais avots 1937. gada 28. janvāra Latvijas Civillikumam, kas ar grozījumiem un papildinājumiem ir spēkā arī mūsu dienās.

BVLK III daļa tika izstrādāta pandektu tiesību garā, ievērojot vietējās ģermāņu tiesību īpatnības (piemēram, saglabājot jēdzienus «rita dāvana» (*Morgengabe*), «reālnasta» (*Reallasten*), «virsīpašnieks» (*dominus directus*), «vecākā dēla priekšrocības» u. c.). Tātad F. G. fon Bunge savā zinātniski praktiskajā darbībā saskaņoja romānistu un ģermānistu viedokļus privāttiesību jomā. Arī turpmāk šādi centieni būs raksturīga iezīme Baltijā pretēji Vācijai, jo Baltijā faktiski nepastāv dalījums romānistos un ģermānistos.⁸¹

F. G. fon Bunge konservatīvismu BVLK III daļas projekta izstrādes gaitā noteica, pirmkārt, carisma konservatīvisms. Krievijas impērijas cars Nikolajs I (1825–1855) secināja, ka «Līdzšinējo [tiesību kodifikāciju] neveiksmju cēlonis [...] esot bijis tas, ka iepriekšējās komisijas esot gribējušas radīt jaunus likumus. Tas esot nepareizi, jo uz stingriem principiem vajagot pamatot vecos [likumus]» (*всегда обращались к сочинению новых законов, тогда как надо было основать старые на твердых началах*)⁸². Atbilstoši šai nostājai spēkā esošās tiesības bija jāapkopo, izvairoties no tiesību jaunrades.⁸³ Otrkārt, kā liecina Artas Jansones referāts par romiešu tiesību ietekmi uz BVLK III daļu un 1937. gada Latvijas Civillikumu (referāts nolasīts

2004. gadā Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes rīkotajā starptautiskajā zinātniskajā konferencē «Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gs. mijā»⁸⁴), F. G. fon Bunge aicināja atgriezties pie avotu vēsturiskās jēgas. Viņš «izvairījās no riskantām juridiski teorētiskām konstrukcijām, kurās personiskās izpratnes elements vienmēr ieņem centrālo vietu, un jautājumos, kuros viņa viedoklis nesaskanēja ar pieņemtiem uzskatiem praksē, [...] savu personisko viedokli atvirzīja otrajā plānā»⁸⁵. Tā Baltijā sāka veidoties civiltiesiskais konservatīvisms, kura pamati likti romiešu tiesību recepcijā, ievērojot ģermāņu tiesību elementu. Tomēr BVLK III daļa nebija vienīgais civiltiesisko attiecību regulators Baltijā.

Bez BVLK III daļas nozīmīgu vietu Baltijas privāttiesībās ieņēma arī t. s. zemnieku likumi. Baltijas zemnieku privāttiesības bija neatņemama Baltijas privāttiesību sastāvdaļa. Tāpēc Baltijas zemnieki subsidārā nozīmē varēja izmantot BVLK III daļu. Par zemnieku tiesību avotiem tika atzītas arī paražas un tiesu prakse. Izklāsta ziņā kurzemnieku–zemgaliešu un vidzemnieku privāttiesības balstījās uz XIX gs. Vācijas moderno pandektu tiesību doktrīnu un līdz ar to būtiski neatšķīrās ne no citu kārtu, ne arī no kontinentālās Eiropas privāttiesībām.⁸⁶

Igaunijā 1816. gadā⁸⁷, Kurzemē 1817. gadā⁸⁸ un Vidzemē 1819. gadā⁸⁹ tika atcelta dzimtbūšana pēc Polijas parauga, bet agrārā reforma realizēta, pamatojoties uz Prūsijas pieredzi.⁹⁰ Personas brīvības statusa iegūšanai tieši XIX gs. sākumā bija izšķiroša nozīme latviešu nacionālās apziņas veidošanā, jo laika ziņā tā ievērojami apsteidza rusifikācijas politikas īstenošanu, ko Krievija bija uzsākusi Baltijā 1889. gadā.⁹¹

Zusammenfassung. Nach dem Anschluss des Baltikums an das zaristische Russland sollten die Balten allmählich auf das deutsche Recht im Sinne des öffentlichen Rechts verzichten und die Rechtsakte Russlands übernehmen. Im Privatrechtbereich respektierte man das Kontinuitätsprinzip.

Резюме. После включения Балтии в состав царской России балтийцам пришлось постепенно отказаться от германского права в понимании публичного права, переняв нормативные акты России. В отношении частного права соблюдался принцип преемственности.

Prof. Sanita Osipova

XVIII–XIX gadsimtam bija raksturīgas Eiropas valstīs veiktās tiesību reformas: tika pieņemtas konstitūcijas⁹² un veiktas kodifikācijas pa tiesību nozarēm.⁹³ Pozitīvās tiesības kļuva par pamatavotu visās tiesību nozarēs. Eiropas valstu tiesībās tika iestrādātas liberālisma idejas. Tas noveda pie zemnieku brīvlaišanas, kas sekmēja strauju civiltiesību un civilprocesa tiesību attīstību.

Ar XVIII gadsimtu valststiesībās aizvien plašāk tika pieņemta ideja, ka valstij ir nepieciešams rakstīts pamatlikums. Tas izrietēja no franču filozofu, pirmām kārtām Šarla Luija Monteskjē (*Charles Louis de Secondat Baron de la Brède et de Montesquieu*, 1689–1755⁹⁴) un Žana Žaka Ruso (*Jean Jacques Rousseau*, 1712–1778), darbiem. Uz franču apgaismības filozofu, kā arī Džona Loka (*John Locke*, 1632–1704) ideju bāzes pirmās 1787. gadā konstituējās Amerikas Savienotās Valstis.⁹⁵ 1791. gadā savu konstitūciju pieņēma Polija (taču spēkā konstitūcija nestājās).⁹⁶ 1789. gadā Francijas Ģenerālštati nolēma, ka valstij ir nepieciešams rakstīts un racionāls pamatlikums.⁹⁷ Lielās franču revolūcijas laikā tika pieņemtas pat veselas trīs konstitūcijas (1791, 1793, 1795), bet XIX gs. laikā liberālas konstitūcijas tika pieņemtas lielākajā daļā Eiropas valstu. Tika veidotas tiesiskas valstis XVIII/XIX gs. izpratnē.⁹⁸ «XIX gs. notika pāreja no policejiskas valsts uz tiesisku valsti,» uzsver Kārlis Dišlers, norādot, ka šim posmam ir raksturīgs «konstitucionālā romantisma periods», jo tika pieņemtas deklarācijas un izteikti skaļi lozungi.⁹⁹

Krimināltiesībās tika iestrādāti Čezāres Bekarias (*Caesare Beccaria*, 1738–1794) ideāli, viņš piedāvāja kodificēt kriminālās un kriminālprocesa tiesības un reformēt

kriminālo sodu sistēmu.¹⁰⁰ Jaunais, ko ieteica Č. Bekaria, bija sodu liberalizācija, uzskatot, ka ne tikai bargi sodi ir izmantojami noziedzības apkarošanai, bet arī maigāki, samērīgi sodi veic preventīvo funkciju. Č. Bekaria savā ievērojamākajā darbā «Par noziegumiem un sodiem» (*Dei delitti e delle pene*) 1764. gadā rakstīja par visas Eiropas (no austrumiem līdz rietumiem) gara humanizāciju, par piemēriem minot Katrīnas II (*Екатерина II Великая*, 1729–1796), Frīdriha II (*Friedrich II*, 1712–1786) un Marijas Terēzijas (*Maria Theresia von Österreich*, 1717–1780) realizēto sodu politiku.¹⁰¹ Jauno sodu politiku Č. Bekaria aicināja veidot, balstoties uz apgaismības filozofu Š. L. Monteskjē un Imanuela Kanta idejām (*Immanuel Kant*, 1724–1804) par valsti, sabiedrību un personu, liberalizējot un humanizējot sodus.¹⁰²

Strauji attīstījās jurisprudencē veidojās jaunas nozares – tiesību socioloģija, kriminoloģija, kriminālistika, tiesu psihiatrija u. c.¹⁰³ Eiropā strauji pieauga izglītotu juristu skaits.¹⁰⁴ XIX gs. un it īpaši gadsimta otrajā pusē strauji nostiprinājās tiesību pozitīvisms, jo to noteica vēsturiskā nepieciešamība, valsts centralizācijas tendences un tiesiskas, liberālas valsts veidošana. Savu lomu te nospēlēja gan Georga Vilhelma Frīdriha Hēgeļa (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, 1770–1831¹⁰⁵) vēsturiskais pozitīvisms, gan Džona Ostina (*John Austin*, 1790–1859¹⁰⁶) psiholoģiskais pozitīvisms, gan Eižena Ērliha (*Eugen Ehrlich*, 1862–1922) socioloģiskais pozitīvisms.¹⁰⁷

XIX gs. iezīmējās arī ar municipālajām reformām. Jau XVIII gs. gaitā tika ierobežota pilsētu autonomija. Pēteris I 1725. gadā apstiprināja Rīgas privilēģijas, taču faktiskā neatkarība bija zaudēta. Rīgas aizsardzība tika nodota krievu armijas rokās, bet rātei tika piekomandēts valdības iecelts prezidents. 1767. gada likums ierobežoja rātes tiesības pēc saviem ieskatiem uzņemt jaunus ģildes locekļus un atcēla rātes noteikumus, kas paredzēja topošajiem amatniekiem obligāto sešu gadu kalpošanu mācekļa kārtā.¹⁰⁸ XIX gs. valsts varas centralizācijas procesos pilsētas pilnībā zaudēja savu vīduslaikos iegūto patstāvību un tika iekļautas centrālajā valsts pārvaldes struktūrā.

Tiesību reformu vadošās valstis šajā laikā bija Francija, Austrija un Prūsija. Prūsijā 1794. gadā pieņēma *Allgemeine Gerichtsordnung der Preussischen Staaten*, kas grozīja tiesāšanas kārtību, lai novērstu procesa lēnumu un smagnējumu.¹⁰⁹ Tika ieviests procesuālās ekonomijas princips. Likuma mērķis bija pasargāt pavalstniekus no tiesnešu patvaļas, lai ilgstošā tiesāšanās neizputinātu pavalstniekus. Lai advokāti savtīgās interesēs nenovilcinātu tiesas procesu, Prūsijā tika aizliegts advokāta amats, pusēm nosakot vērsties pie speciāliem tiesas ierēdņiem. Tāpat tika aizliegta kodeksu komentēšana, lai ar komentāriem netiktu izkropļota likumdevēja politiskā griba.¹¹⁰

Francijas Civilkodekss (*Code civil*) tika pieņemts jau pašā XIX gs. sākumā Napoleona valdīšanas laikā. Francijas Civilkodeksā bija daudz revolucionāru tiesisko risinājumu. Svarīgākie jaunievedumi bija personu vienlīdzība likuma priekšā un privātipašuma uz zemi legalizācija un brīvas tiesiskās aprites noteikšana.¹¹¹ Francijas Civilkodeksu 1806. gadā papildināja arī liberālisma idejām par indivīda privāttiesisko autonomiju atbilstošs civilprocesa kodekss *Code de Procedure Civile*. Kodeksa koncepts bija, ka civilprocesā «tiesnesis veicina procesu, bet ne vada to»¹¹². 1807. gadā tika pieņemts Tirdzniecības kodekss (*Code de Commerce*), nodalot komercietības no vispārējām civiltiesībām. Francijas Krimināllikumā jau revolūcijas laikā 1791. gadā tika iestrādātas humānisma idejas. Turklāt tika noteikts, ka noziegums ir tikai tāds nodarījums, kuru par noziegumu atzīst Krimināllikums. Turklāt franču Kriminālkodeksa autori bija atteikušies no kropļojošiem miesas sodiem. 1808. gadā, vēl papildinot revolūcijas laika Kriminālkodeksu, tika pieņemts Kriminālprocesa kodekss, kurš ieviesa zvērīnāto tiesu. 1810. gadā tika pieņemts jauns Kriminālkodekss, kurš bija iepriekšējā tiešs pēctecis, taču pēc formas tika veidots romiešu kodifikācijas tradīcijās.

Vācu zemju augstākais sasniegums civilprocesā ir 1895. gadā pieņemtais Austrijas Civilprocesa likums, kurš ir spēkā līdz mūsdienām. Likuma autors Francis Kleins

(Franz Klein, 1854–1926) iestājās pret pārspilētu brīvības ideju, tā vietā liekot valsts iejaukšanos privāti tiesiskajās attiecībās, lai garantētu tiesiskumu un atjaunotu taisnīgumu. Civilprocesā viņš centās sabalansēt, lai indivīds nenonāk valsts aizbildniecībā, vienlaikus nekļūstot par procesa virzītāju.¹¹³

XIX gs. sākumā Francijas tiesību reformas nenoliedzami bija visprogresīvākās Eiropā. Citās Eiropas valstīs šie procesi norisa lēnāk, un tās, gluži tāpat kā Krievija, ietekmējās no jau pastāvošiem jaunradītiem tiesību modeļiem.

Zusammenfassung. Das XVIII.–XIX. Jh. zeichnete sich durch Reformen aus, die in den meisten europäischen Ländern durchgeführt wurden: Verabschiedung der Verfassungen und Kodifizierung nach Rechtsbereichen. Positives Recht wurde Hauptquelle des Rechts in allen Rechtsbereichen.

Резюме. XVIII–XIX в. в. характеризовались реформами, проводимыми в Европейских странах: были приняты конституции и проведена кодификация по отраслям права. Позитивное право стало основным источником права во всех правовых областях.

Prof. Jānis Lazdiņš

5. Latvijas tiesību sistēmas īpatnības pēc Latvijas Republikas nodibināšanas (1918–1940)

1918. gada 18. novembrī dibinātā Latvijas Republika saskaņā ar Latvijas Republikas Tautas Padomes 1919. gada 5. decembra likumu saglabāja spēkā agrākās Krievijas tiesības, kas bija bijušas spēkā Latvijas teritorijā.¹¹⁴ Līdz ar to tika ievērots tiesību kontinuitātes princips.

Nozīmīgākie starpkaru laika Latvijas tiesību jaunrades sasniegumi bija Latvijas Republikas Satversmes izstrādāšana un pieņemšana 1922. gada 15. februārī¹¹⁵ un civiltiesību partikulārisma pārvarēšana, izstrādājot Latvijas Civillikumu¹¹⁶, kas tika pieņemts 1937. gada 28. janvārī un kas, tāpat kā Latvijas Republikas Satversme, ar grozījumiem un papildinājumiem ir spēkā arī mūsu dienās.

Neapšaubāmi Satversmes pieņemšana bija ievērojams notikums visai Latvijas tautai. Tomēr par trūkumu jāuzskata Satversmes sapulces nespēja pieņemt Satversmes pamattiesību daļu, kaut arī tā bija pat izstrādāta.¹¹⁷

Satversmi bija iecerēts veidot, strukturējot to divās daļās:

- 1) valsts iekārta;
- 2) pamatnoteikumi par pilsoņu tiesībām un pienākumiem.

Satversme strukturāli atbilda XX gs. 20. gadu modernajai konstitucionālo tiesību koncepcijai. «[...] kļūmīgā kārtā LR Satversmes otrā daļa trešā lasījuma balsojumā 1922. gada 5. aprīļa [...] sēdē tika noraidīta».¹¹⁸ Balsojumā 62 deputāti atbalstīja Satversmes otro daļu, 6 bija pret, bet 62 atturējās.¹¹⁹

No 1918. līdz 1940. gadam mazinājās Baznīcas nozīme, kā arī, ievērojot daudzu cilvēku ateisma teorijai atbilstošo pasaules uzskatu, 1921. gada 1. februāra likums «Par laulību»¹²⁰, daudzējādā ziņā par paraugu izmantojot Šveices pieredzi, deva iespēju noslēgt laulību valsts civilstāvokļa reģistrācijas iestādēs, t. i., nerelīģiskā kārtā.¹²¹ Iespēja laulību noslēgt nerelīģiskā un relīģiskā kārtā tika uzņemta arī 1937. gada Latvijas Civillikumā un ir spēkā arī mūsu dienās.¹²²

Likuma «Par laulību» 24. pants paredzēja, ka «laulāšanu izdara dzimtsarakstu nodaļā vai jebkuŗas konfesijas garīdzinieks pēc laulāto vēlēšanās». Latvijas valsts atzina arī lielinieku laikā noslēgtās laulības, kuras noslēgtas lielinieku iestādēs un reģistrētas civilaktu reģistrācijas nodaļās. Tomēr padomju laikā noslēgtās laulības pēc dzimtsarakstu nodaļu atvēršanas bija pakļautas pārreģistrācijai.

Starpkaru laikā Latvijā neizdevās izstrādāt vienotu Tirdzniecības tiesību likumu, mūsdienu izpratnē – Komerclikumu.¹²³ Tomēr jaunpieņemtie, ar tirdzniecības

tiesībām saistītie normatīvie akti tika izstrādāti, par paraugu ņemot galvenokārt Vācijas tiesības, īpaši tas attiecas uz 1937. gada likumu «Par akciju un paju sabiedrībām».¹²⁴

Zusammenfassung. Das Rechtssystem der am 18. November 1918 gegründeten Lettischen Republik entwickelte sich weiter im Rahmen des germanisch-romanischen Rechts mit der Tendenz zur Verringerung des Einflusses des romanischen Rechts.

Резюме. Правовая система Латвийской Республики, основанной 18 ноября 1918 года продолжала развиваться в рамках германо-романского права с тенденцией уменьшения влияния романского права.

Prof. Sanita Osipova

Pēc Pirmā pasaules kara Eiropas politiskajā kartē parādījās ievērojams skaits jaunu valstu.¹²⁵ XX gs. sākumā konstituējās arī visas trīs Baltijas valstis. Līdztekus veidojās arī citas jaunas valstis Baltijas reģionā (piemēram, Polija, Somija u. c.). Gandrīz visas tās konstituējās kā nacionālas, tiesiskas, demokrātiskas republikas.¹²⁶ Tika izstrādātas arī nacionālas valsts tiesībām atbilstošas konstitūcijas. Tipisks XX gs. sākuma pamatlikums bija 1919. gadā pieņemtā Vācu valsts konstitūcija jeb tā saucamā Veimāras konstitūcija. Tajā bija daudz tiešās demokrātijas elementu: Valsts prezidentu ievēlēja tauta, un tautai bija likumdošanas iniciatīvas tiesības. Konstitūcijā bija pilsoņu pamattiesību un pienākumu sadaļa, kurā bija deklarēta visu Vācijas pilsoņu vienlīdzība civiltiesībās un politiskajās tiesībās neatkarīgi no dzimuma. Tika atcelti tituli un visas pastāvošās privilēģijas, kas izrietēja no dzimuma un kārtas.¹²⁷

XX gs. sākumā tiesību attīstībā Eiropā turpinājās tendences, kas iezīmējās jau iepriekšējā gadsimtā. XIX gs. filozofu, politiķu un juristu atziņas tika iestrādātas tiesībās. Juridiski tika tālāk nostiprināts Roberta fon Mohla (*Robert von Mohl*, 1799–1875), Oto fon Bēra (*Otto Bähr*, 1817–1895) un Rūdolfa fon Gneista (*Heinrich Rudolf Hermann Friedrich von Gneist*, 1816–1895) veidotais un attīstītais tiesiskas valsts jēdziens.¹²⁸ Vēsturnieks Normans Deviss izšķir posmu no 1815. līdz 1914. gadam, atzīmējot, ka šajā posmā Eiropa bija izteikti enerģiska (tehniski, ekonomiski un kultūras ziņā spēcīga) un realizēja savu varu pār citiem kontinentiem. Par XX gadsimta simboliem N. Deviss izvēlas lokomotīvi, gāzes rūpnīcu, elektrisko dzinēju, kas simbolizē rupju fizisku spēku.¹²⁹ Spēks ienāca arī filozofijā līdz ar evolūcijas teoriju, vēsturisko materiālismu un imperiālisma teoriju. Sociālajās zinātnēs tika adaptēti jēdzieni un likumi no tajā laikā populārās Čārlza Darvina (*Charles Darwin*, 1809–1882) evolūcijas teorijas. Tā socioloģijā parādījās jēdziens «rase». Jēdzienu «rase» sāka lietot jaunā nozīmē, t. i., sociālas grupas nozīmē. Sociāldarvinisma ietvaros zinātnieki sāka pētīt dažādu sabiedrības grupu «sociālo izlasi». Tas ietekmēja gan socioloģiju, gan jurisprudenci, gan filozofiju (par piemēru var minēt Fridriha Ničes (*Friedrich Wilhelm Nietzsche*, 1844–1900) idejas par pārcilvēku).¹³⁰

Eiropieši jutās ne tikai stipri, bet arī īpaši. Viņi bija iepazinuši jaunus spēkus, Eiropa piedzīvoja demogrāfisko sprādzieni, jo šajā laikā strauji auga Eiropas valstu iedzīvotāju skaits. Radās jauni sociālie spēki, kuri apvienojušies cīņās pret pastāvošo iekārtu. Tādi bija, piemēram, anarhisti, kurus līdztekus citiem «politiskajiem noziedzniekiem» pētījis Cezāre Lambrozo (*Cesare Lambroso*, 1836–1909)¹³¹. Viņš nonāca pie secinājuma, ka politiskā noziedzība, t. sk. anarhisms, ir sociāla patoloģija, kura veidojas industriālā sabiedrībā ekonomiskas krīzes apstākļos.¹³² Ekonomiku savukārt šajā laikā raksturoja strauja globālās tirdzniecības attīstība. Iepriekš minēto imeslu dēļ veidojās neapmierinātība ar izveidoto valstisko kārtību un daudzās jaunajās valstīs jauniedibināto un konstitucionāli fiksēto liberālo demokrātiju XX gs. 20.–30. gados nomainīja autoritārisms vai pat totalitārisms.

Ir vairāki faktori, kas saistīti ar tiesību attīstību XIX gs. beigās XX gs. sākumā.

1. Turpinājās konstitucionālisma procesi, liberālās valsts koncepcija tika papildināta ar sociālas valsts pienākumiem. Sociāla valsts ir intervences valsts, kura iejaucas sabiedrības procesu regulācijā, palīdzot sabiedrības locekļiem.¹³³ XX gs. sākumā uzsvars tika likts uz sociālas tiesiskas valsts veidošanu un nostiprināšanu.¹³⁴
2. Veidojās un attīstījās administratīvās tiesības. Jaunās administratīvās tiesības tika veidotas, pamatojoties uz XVII–XVIII gs. priekšstatiem par pienācīgu valsts pārvaldi¹³⁵ un valsts dienestu, kurā strādā izglītoti profesionāļi, t. i., ierēdņi. Kopš XIX gs. beigām tika veidotas speciālas ierēdņu skolas. «Diletantu pārvalde vairs nav pietiekama, un *Code Service Reform* aizvien biežāk rada mūža amatus ar nodrošinātu pensiju un panāk, ka amatos nokļūst universitātē izskoloti ierēdņi, kas ir .. neuzpērkami un krietni ..»¹³⁶ XX gs. sākumā Makss Vēbers (*Maximilian Carl Emil Weber*, 1864–1920) izstrādāja mācību par ideālu ierēdņi.¹³⁷
3. Paralēli pamattiesību iestrādāšanai konstitūcijās likumos tika iestrādāti mehānismi, kas nodrošināja individam iespējas ātri un lēti aizstāvēt savas pamattiesības. Administratīvās tiesas palīdzēja personai aizstāvēt savas tiesības strīdos ar valsti. 1909. gadā Šveicē tika izveidota administratīvā tiesa.¹³⁸ Valsts veidoja institūcijas, kuru tiešais uzdevums bija rūpēties par indivīda sociālo un ekonomisko labklājību.
4. Turpināja attīstīties jaunās, ar valsts sociālajām funkcijām saistītās tiesību nozares: darba tiesības, darba drošība, bērnu tiesību aizsardzība, t. i., sociālās tiesības visplašākajā nozīmē. Tās tieši izrietēja no sociālas valsts koncepcijas, kurai bija jānodrošina ne tikai personas pamattiesības, bet jāgarantē un jānodrošina to realizācija.¹³⁹ Valstij parādījās jauna funkcija, kuru K. Dišlers nosauca par protektīvo funkciju. «Valstij ir ne vien tiesība, bet arī pienākums iejaukties dažādās sabiedrisko grupu attiecībās un atbalstīt vājākos, gan organizējot palīdzību slimiem un darba nespējīgiem, gan regulējot darba aizsardzību u. tml., un pēdējos piecdesmit gados aizvien vairāk attīstās tā valsts darbība, ko noregulē tā sauktā sociālā likumdošana,» rakstīja K. Dišlers 1938. gadā.¹⁴⁰
5. Notika strauja starptautisko tiesību attīstība.¹⁴¹ Starptautisko tiesību mūsdienu izpratnes pamati sāka veidoties jau jauno laiku sākumā. Ideju iedzīvināšana norisa, pateicoties starptautiskiem kongresiem, sākot ar XVII gs., taču aktīvas un sistemātiskas starptautisko normu veidošanas procesi ir saistāmi tikai ar XIX gs. beigām un XX gs. sākumu.¹⁴²

Zusammenfassung. Nach dem Ersten Weltkrieg entstand auf der politischen Karte Europas eine erhebliche Anzahl von neuen Staaten, in denen die Verfassungen entsprechend dem nationalstaatliche Recht erarbeitet wurden. Eine besondere Bedeutung gewann das Zivilrecht als Voraussetzung einer bürgerlichen Gesellschaft.

Резюме. После первой мировой войны на политической карте Европы появилось значительное число новых государств, в которых были разработаны конституции, соответствующие национальному государству. Особое значение получило гражданское право как предпосылка существования гражданского общества.

Prof. Jānis Lazdiņš

6. Latvijas tiesību sistēmas īpatnības padomju varas laikā (1918–1920, 1940–1990)

Padomju tiesību uzspiešana (īpaši pēc Otrā pasaules kara, 1939–1945) radīja pārāvumu vēsturiskajā Latvijas tiesību attīstības procesā.

Pirmais padomju varas nodibināšanas laiks lielākā daļā Latvijas bija īslaicīgs (1918–1920). Tāpēc pēc Sarkanās armijas atkāpšanās nebija noticis ievērojams Latvijas tiesību sistēmas satricinājums. Pretēji tam 1940. gada okupācija un tai

sekojošā padomju tiesību uzspiešana radīja ievērojama pārrāvumu mūsu zemes tiesību attīstībā.

Lai arī padomju tiesības ir pieskaitāmas pie kontinentālās Eiropas tiesībām, tās atbilstoši marksistiskās tiesību teorijas izpratnei Padomju Krievijā, bet vēlāk PSRS un tās ietekmes zonā nonākušās valstīs radīja tiesību sistēmu, kas ievērojami atšķīrās no romāņu un ģermāņu tiesību loka tiesību izpratnes.

Valsts sankcionētu normatīvo aktu pasludināšana par galveno tiesību avotu padomju tiesības tuvināja romāņu–ģermāņu tiesību saimei. Tomēr uz ideoloģiskās bāzes balstītās tiesības tik ievērojami atšķīrās no tradicionālām kontinentālās Eiropas tiesībām, ka padomju tiesības jeb, kā bieži tās tiek apzīmētas zinātniskajā literatūrā, sociālistiskās tiesības¹⁴³ veido patstāvīgu tiesību loku kontinentālās Eiropas tiesību saimē.

Padomju tiesības noraidīja izturējās pret tādu jēdzienu kā privātīpašums, jo privātīpašumu uzskatīja par nevienlīdzības un līdz ar to arī netaisnīguma pamatu. Tāpēc padomju valstī nepastāvēja ģermāņu tiesības pazīstamais tiesību iedalījums privātās tiesībās un publiskās tiesībās.¹⁴⁴ Andrejs Višinskis (*Андрей Вышинский*, 1883–1954), atsaucoties uz Ļeņina (*Владимир Ильич Ульянов*, pseidonīms – *Ленин*) savulaik (1922) izvirzīto tēzi, rakstīja, ka sociālistiskajās tiesībās nav nekā privāttiesiska, bet visām tiesību nozarēm ir publiski tiesisks raksturs.¹⁴⁵ Tā, piemēram, lai nebūtu jālieto privātīpašuma jēdziens, tika radīti tādi īpašuma apzīmējumi kā sociālistiskais īpašums un personiskais īpašums, uzņēmējdarbība tika nacionalizēta (valstiskota), lai varētu deklarēt, ka padomju valstī ir likvidēta (uz mūžīgiem laikiem!) darba ļaužu ekspluatācija u. tml.

Normatīvo tiesību aktu piemērošanā parasti aprobežojās ar to burtisko tulkošanu. Tomēr atsevišķos gadījumos ar to bija par maz un jāizvērtē bija arī likumdevēja nolūks. «Lūk, kādēļ tika lietota sociālistiskās likumības kategorija, kura nozīmēja nevis likuma formālu ievērošanu, bet gan tieši tādu, kas sekmē padomju valsts politisko mērķu sasniegšanu. Tā, piemēram, 1922. gada KPFSR Civilt kodeksa 1. pants noteica, ka civiltiesības netiek aizsargātas tajos gadījumos, kad «tiesības izlieto pretēji to sociāli – saimnieciskam uzdevumam.»¹⁴⁶

Visprecīzāk, šķiet, padomju tiesību izpratni pauž A. Višinska referātā dotā tiesību definīcija Vissavienības apspriedē par padomju tiesību un valsts zinātnes jautājumiem 1938. gada 16. jūlijā:

«Tiesības ir likumdošanas kārtībā valsts varas sankcionētu noteiktu uzvedības noteikumu kopums, kas izsaka valdošās šķiras gribu, kā arī kopdzīves paražu un noteikumu kopums, kuru piemērošanu nodrošina valsts piespiedu spēks, lai aizsargātu, nostiprinātu un attīstītu valdošajai šķirai izdevīgas un vēlamas sabiedriskās attiecības un kārtību.»¹⁴⁷

Tāpēc XX gs. var runāt par jauna tiesību loka – padomju tiesību loka – izveidošanu. No tiesību filozofijas redzesloka būtiski ir nodalīt tādas jēdzienus kā sociālistiskā tiesību doktrīna un padomju tiesības. Sociālistiskās doktrīnas jeb skolas jēdziens ir ievērojami plašāks nekā padomju tiesības, jo sociālistiskā tiesību doktrīnā marksisms, uz kuru balstās Ļeņina, Staļina (*Иосиф Виссарионович Джугашвили*, pseidonīms – *Сталин*, 1878–1953), Pētera Stučkas (1865–1932) u. c. boļševiku izstrādātās padomju tiesības, ir tikai viena no sociālistiskās doktrīnas teorijām.

No vienas puses, padomju tiesības sevī iemiesoja Likurga¹⁴⁸, Platona¹⁴⁹, utopisko sociālistu – Tomasa Mora, Tomazo Kampanellas u. c.¹⁵⁰, jakobiņu Grakha Babefa, Maksimiliāna Robespijēra u. c.¹⁵¹, XIX gs. sociālo un ekonomisko kustību – idejas par faktisko vienlīdzību, kolektīvismu, darba aizsardzību u. tml., no otras puses, absolūta privātīpašuma noliegšana, sabiedrības interešu absolutizēšana un indivīda tiesību ierobežošana, konstitucionāli vienas partijas – Komunistiskās partijas – monopola

nodrošināšana¹⁵², kas likvidēja demokrātisko varas dališanas principa ievērošanu, cenzūras ieviešana, militāri agresīvas ārpolitikas pieņemšana, uzspiežot marksisma-ļeņinisma ideoloģiju citām tautām, likuma atzīšana faktiski par vienīgo tiesību avotu u. tml. klasificē padomju tiesības kā tiesību pozitīvisma paveidu, kas balstās uz marksistiski-ļeņiniskās tiesību teorijas atziņām.

Zusammenfassung. Die Okkupation der Lettischen Republik durch die UdSSR im Jahre 1940, nach der das Sowjetrecht aufgedrängt wurde, verursachte bis 1990 eine Lücke in der historischen Rechtsentwicklung Lettlands.

Резюме. Оккупация Латвийской Республики, осуществлённая СССР в 1940 году, за которой последовало навязывание советского права, до 1990 года обусловила разрыв в историческом процессе развития права Латвии.

Prof. Sanita Osipova

Padomju tiesības, kas izveidojās PSRS un citās Eiropas sociālistiskajās valstīs, radās uz kontinentālās Eiropas tiesību tradīciju bāzes, liekot uzsvāru uz sociālistiskajiem ideāliem un vērtībām, kas gadsimtiem bija veidojušies kristīgās Eiropas tiesību filozofijā tādos jautājumos kā vienlīdzība un taisnīgums. Līdz ar to sociālistiskie ideāli nebija absolūts pretmets Eiropas juridiskajai kultūrai. To nevar teikt par padomju tiesībām. Padomju tiesībās tika izmantoti romiešu tiesību jēdzieni un institūti (piemēram: testaments¹⁵³, juridiskās personas¹⁵⁴, pilnvarojums¹⁵⁵ u. c.), kā arī principi, taču tika būtiski transformēts to saturs, pielāgojot marksistiski-ļeņiniskajai valsts politikai.¹⁵⁶

Ideoloģijas ietekmē padomju tiesību sistēmā tika likvidētas privāttiesības. Visas tiesiskās attiecības tika veidotas kā publiski tiesiskas. Var minēt tikai būtiskākās pārmaiņas.

1. Tika likvidēts privātīpašums, pamatojot to ar tēzi, ka privātīpašums ir sociālās nevienlīdzības un ekspluatācijas pamats. Fiziskām personām piederošais īpašums tika nosaukts par personisko īpašumu. No civiltiesiskās apgrozības tika izņemti «ražošanas līdzekļi» – zeme, rūpnīcas, fabrikas, daudzdzīvokļu nami utt. Latvijas PSR 1964. gada Civilt kodekss noteica: «Valsts īpašumā atrodas zeme, tās dzīles, ūdeņi, meži, rūpnīcas, fabrikas, šahtas, rūdas raktuves, elektrostacijas, dzelzceļa, ūdens, gaisa un automobiļu transports, bankas, sakaru līdzekļi, valsts organizētie lauksaimniecības, tirdzniecības, komunālie un citi uzņēmumi, kā arī dzīvokļu pamatfonds pilsētās un pilsētciematos .. Zemi, tās dzīles, ūdeņus un mežus, kas ir valsts ekskluzīvais īpašums, var piešķirt vienīgi lietošanā.»¹⁵⁷
2. Padomju tiesības tika veidotas uz XIX gs. valdošā tiesību pozitīvisma bāzes. Par vienīgo padomju tiesību avotu tika atzīts likums un uz tā bāzes pieņemtie normatīvie akti. Tika ierobežotas tiesību normu interpretācijas metodes, atzīstot vienīgi gramatisko normu tulkošanu.

Padomju tiesības veidojās uz kristīgās Eiropas tiesību filozofijā gadsimtiem veidotu ideālu un kontinentālās Eiropas tiesību tradīciju bāzes, tomēr izveidojās jauns – padomju tiesību – loks. To noteica šaura, dogmatiska viena sociālistiskās tiesību filozofijas novirziena – marksisma-ļeņinisma – pasludināšana par valsts ideoloģijas pamatu un būtiska tiesisko attiecību pārveidošana, kas veikta uz tā bāzes.

Zusammenfassung. Das Sowjetrecht, das sich in der UdSSR und in den sozialistischen Ländern Europas herausgebildet hatte, entwickelte sich auf der Grundlage der Rechtsstraditionen Kontinentaleuropas mit Betonung der sozialistischen Ideale im marxistisch-leninistischen Geiste.

Резюме. Советское право, сложившееся в СССР и социалистических странах Европы, развивалось на базе правовых традиций континентальной Европы, операясь на социалистические идеалы в их марксистско-ленинском понимании.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I. daļa. Rīga: Zvaigzne, 1972, 7.–31. lpp.; Lazdiņš, J. Privāttiesību ģenēze un evolūcija Latvijā (X–XX gs.). Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums. Genesis and evolution of private Law in Latvia (10th–20th). Summary of papers proposed for promotion. Rīga: autora izdevums, 2000, 9.–11. lpp., p. 34–37; Lazdiņš, J. Baltu un līvu privāttiesības. Grām.: Lazdiņš, J. Latvijas Privāttiesības. Raksti. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 2003, 6.–28. lpp.; Lazdiņš, J. Latvijas tiesību vēstures periodizācija un dažādi tiesību vēstures aspekti. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki*, 2000, Nr. 2, 60.–72. lpp.; Lazdiņš, J. Lulības tiesību ģenēze un evolūcija Latvijā. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki*, 2002, Nr. 2 (46), 31.–39. lpp.; Lazdiņš, J. Latvijas privāttiesību avoti (X–XX gs.), Sources of Latvian Private Law (10th–20th century). Grām.: Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā, Problems of transformation of Law in Connection with European Integration. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2002, 79.–87. lpp., p. 88–96; Lazdiņš, J. Baltu un līvu privāttiesību paražas. *Jurista Vārds*, 2006. g. 15. augusts, Nr. 32 (435), 1.–9. lpp.
- ² Sūna, J. Dēlu un meitu mantošanas sistēma pēc Latvju Dainām un senkrievu tiesību kodeksa. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1923, Nr. 1.–18., 19. lpp. Sk. arī: Sūna, J. Senlatvju blakus radu un kungu tiesības mantošanā pēc Latvju dainām. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1924, Nr. 3.
- ³ Sk. arī Тухомиров, М. Н. Пособие для изучения Русской Правды. [В. v.]: Издательство Московского университета, 1953.
- ⁴ Sūna, J. Dēlu un meitu mantošanas ..., 19., 20. lpp.
- ⁵ Turpat, 20., 21. lpp.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ Turpat, 22., 23. lpp.
- ⁸ Turpat.
- ⁹ Turpat, 24. lpp.
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Sk. Нижник, Н. С. Правовое регулирование семейно – брачных отношений в русской истории. Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006, с. 7–14.
- ¹² Sk. Lazdiņš, J. Baltu un līvu privāttiesību paražas. *Jurista Vārds*, 2006. g. 15. augusts, Nr. 32 (435), 1.–9. lpp.
- ¹³ Švābe, A. Pagasta vēsture. Pirmā daļa. Līdz krievu laikiem. Rīga: J. Rozes apgādībā, 1926, 21.–28. lpp.; sk. salīdzinoši gadsimta gaitā: Švābe, A. Latvijas vēsture (1800–1914). Uppsala: Daugava, 1958, 78., 79. lpp.
- ¹⁴ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts ..., I daļa, 14.–16. lpp.
- ¹⁵ Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0103011994051932769> (sk. 11.04.2007.)
- ¹⁶ Sk. Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti (10. gs. – 16. gs.). Rīga: LU žurnāla «Latvijas vēsture» fonds, 1998, 1. sēj.
- ¹⁷ Osipova, S. Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: TNA, 2004, 105. lpp.
- ¹⁸ Ebel, W. Geschichte der Gesetzgebung in Deutschland. Göttingen: Verlag Otto Schwartz & Co, 1958, S. 23.
- ¹⁹ Waitz, G. Das alte Recht der Salischen Franken. Berlin: b. i., 1846, S. 30.
- ²⁰ Wolf, A. Gesetzgebung in Europa 1100–1500 zur Entstehung der Territorialstaaten. München: C. H. Beck, 1996, S. 312–320.
- ²¹ Тухомиров, М. Н. Пособие по изучению Русской Правды ..., 1953, с. 7.
- ²² Ebel, W. Geschichte der Gesetzgebung in Deutschland. Göttingen: Verlag Otto Schwartz & Co, 1958, S. 43.
- ²³ Wolf, A. Gesetzgebung in Europa 1100–1500 zur Entstehung der Territorialstaaten. München: C. H. Beck, 1996, S. 20.
- ²⁴ Берман, Г. Дж. Западная традиция права: Эпоха формирования. Москва: ИНФРА-М НОРМА, 1998, с. 275.
- ²⁵ Тухомиров, М. Н. Пособие по изучению Русской Правды. Москва: изд. Московского Университета, 1953, с. 118.
- ²⁶ Der Sachsenpiegel, übersetzt und eingeleitet von Paul Kaller. München: C. H. Beck, 2002, S. 71.
- ²⁷ Eisenhardt, U. Deutsche Rechtsgeschichte. München: C. H. Beck, 1999, S. 75.
- ²⁸ Meder, St. Rechtsgeschichte. 2. Auflage. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2005, S. 159.
- ²⁹ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I daļa. Rīga: Zvaigzne, 1972, 37. lpp.
- ³⁰ Turpat, 87., 88. lpp.
- ³¹ Turpat, 87. lpp.
- ³² Zeids, T. Senākie rakstītie vēstures avoti. Rīga: Zvaigzne, 1992, 61., 62. lpp.

- ³³ Lazdiņš, J., Blūzma, V., Osipova, S. Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. I. sēj. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs. E. Meļķiša red. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 1998, 38., 39. lpp.
- ³⁴ von Bunge, F. G. Geschichte des liv-, est- und curländischen Privatrechts. St.-Peterburg: In der Buchdruckerei der zweiten Abteilung Sr. Kaiserl. Majestät eigener Canzlei, 1862, S. 9.
- ³⁵ Švābe, A. Vecākās zemnieku tiesības. Rīga: Latvijas skolotāju savienība, 1927, 31. lpp.
- ³⁶ Eisenhardt, U. Deutsche Rechtsgeschichte. 3. Auflage. München: C. H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, 1999, S. 72.
- ³⁷ Schlosser, H. Grundzüge der neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontext. 9. Auflage. Heidelberg: F. C. Müller Verlag, 2001, S. 20–26; Kaufmann, A., Hassemer, W., Neumann, U. Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart. 7. Auflage. Heidelberg: F. C. Müller Verlag, 2004, S. 40–47; Seelmann, K. Rechtsphilosophie. 2. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2001, S. 7–12.
- ³⁸ Ebel, W. Deutsches Recht im Osten. Göttingen, b. i., 1952, S. 9–11.
- ³⁹ Švābe, A. Ciņa par Latvijas tiesībām. Grām.: *Latvijas kultūra*, b. v., A. Klāvsonga apgāds, 1948, 195. lpp.
- ⁴⁰ Osipova, S. Baltische Rechtstradition. Grām.: *Zivilrechtsreform im Baltikum*. Hrg. H. Heiss. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, S. 13.
- ⁴¹ Dollinger, Ph. Die Hanse. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1998, S. 539, 540.
- ⁴² Osipova, S. Lībekas pilsētas tiesības un to izplatība Austrumeiropā. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997, 106.–117. lpp.
- ⁴³ Берман, Г. Дж. Западная традиция права: Эпоха формирования. Москва: ИНФРА-М НОРМА, 1998, с. 104–106.
- ⁴⁴ Mitteis, H., Lieberich, H. Deutsche Rachtsgeschichte. 19. Auflage. München: C. H. Beck, 1992, S.123, 124.
- ⁴⁵ Koschaker, P. Europa und das Römische Recht. München und Berlin: C. H. Beck, 1966, S. 34–38.
- ⁴⁶ Lazdiņš, J. Komentārs. Bruņinieku tiesības. Grām.: *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. I sēj. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs.* E. Meļķiša red. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 1998, 101.–106. lpp.
- ⁴⁷ Der Sachsenspiegel, übersetzt und eingeleitet von Paul Kaller. München: C. H. Beck, 2002, S. 4.
- ⁴⁸ Wolf, A. Gesetzgebung in Europa 1100–1500 zur Entstehung der Territorialstaaten. München: C. H. Beck, 1996, S. 102.
- ⁴⁹ Lazdiņš, J. Komentārs. Bruņinieku tiesības. Grām.: *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. I sēj. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs.* E. Meļķiša red. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 1998, 102. lpp.
- ⁵⁰ von Ziegenhorn, Ch. G. Staatsrecht der Herzogthümer Curland und Semgallen. Königsberg, 1772, S. 51–56.
- ⁵¹ Zeids, T. Senākie rakstītie ..., 115. lpp.
- ⁵² Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.). Rīga: SIA «Biznesa augstskola Turība», 2000, 40., 41. lpp.
- ⁵³ Dunsdorfs, E. Latvijas vēsture (1700–1800). Sundbyberg: Daugava, 1973, 13.–19. lpp.
- ⁵⁴ Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sēj. Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795). V. Blūzmas red. Rīga: Juridiskā koledža, 2006, 110.–188. lpp.
- ⁵⁵ von Ziegenhorn, Ch. G. Staatsrecht ..., S. 129–134; Grīns, J. Kurzemes un Zemgales hercogistes sātversme. Rīga: Valters un Rapa, 1927, 5.–27. lpp.
- ⁵⁶ Lazdiņš, J. Valdības formula (*Formula regiminis*) (1617). Komentārs. Grām.: *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sēj.*, 207.–210. lpp.; sk. arī Valdības formulu. Turpat, 210.–220. lpp.
- ⁵⁷ von Ziegenhorn, Ch. G. Staatsrecht der Herzogthümer ..., S. 91.
- ⁵⁸ Coing, H. Europäisches Privatrecht. München: C. H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, 1985, Bd. I, S. 226, 227.
- ⁵⁹ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture ..., I daļa, 165. lpp.
- ⁶⁰ Turpat, 165.–169. lpp.
- ⁶¹ Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības ..., 45. lpp.; Švābe, A. Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā. Rīga: Latv. zemn. Sav. Spiestuve, 1930, 196., 197. lpp.
- ⁶² Latvijas agrārā reforma. Agrārās reformas desmit gadu atcerei. Rīga: Zemkopības ministrijas izdevums, 1930, 116., 117. lpp.
- ⁶³ Buddenbrock, G. J. Sammlung der Gesetze. Rīga: W. F. Häcker, 1821, Bd. 2, Abt. 1, S. 1204–1223.
- ⁶⁴ Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības ..., 47., 48. lpp.
- ⁶⁵ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture ..., I daļa, 184. lpp.
- ⁶⁶ Meder, St. Rechtsgeschichte. 2. Auflage. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2005, S. 226, 227.
- ⁶⁷ Mitteis, H., Lieberich, H. Deutsche Rachtsgeschichte. 19. Auflage. München: C. H. Beck, 1992, S. 251, 252.

- ⁶⁸ Берман, Г. Дж. Западная традиция права: Эпоха формирования. Москва: ИНФРА-МНОРМА, 1998, с. 456.
- ⁶⁹ Hattenhauer, H. Europäische Rechtsgeschichte. 2. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag, 1994, S. 323, 324.
- ⁷⁰ Baigent, M., Leigh R. Als die Kirche Gott verriet. Berlin: Elsnerdruck, 2000, S. 181.
- ⁷¹ Аннерс, Э. История европейского права. Москва: Наука, 1994, с. 215, 216.
- ⁷² Ibid., с. 237, 238.
- ⁷³ Hattenhauer, H. Europäische Rechtsgeschichte. 2. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag, 1994, S. 362, 363.
- ⁷⁴ Straubergs, J. Rīgas vēsture. Rīga: Grāmatu Draugs, b. g., 268. lpp.
- ⁷⁵ Жоль, К. К. Философия и социология права. Москва: Юнити, 2005, с. 200, 201.
- ⁷⁶ Turpat, 189.–194., 293.–298. lpp. Sk. arī Полн. собр. законов. Под ред. А. Ф. Волкого и Ю. Д. Филипова. С.-Петербург: Общественная польза, 1899.
- ⁷⁷ Mincs, P. Krimināltiesību kurss. Vispārīgā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2005, 61. lpp. Sk. arī Полн. собр. законов. Под ред. А. Ф. Волкого и Ю. Д. Филипова. С.-Петербург: Общественная польза, 1899.
- ⁷⁸ Аннерс, Э. История Европейского права. Москва: Наука, 1996, с. 363. Sk. arī Полн. собр. законов (под редакцией А. Ф. Волкого и Ю. Д. Филипова). С.-Петербург: Общественная польза, 1899.
- ⁷⁹ Sk. Lazdiņš, J. Ievads nodokļu tiesībās. *Jurista Vārds*, 2006. g. 10. oktobris, Nr. 40 (443), 1.–7. lpp.; 2006. g. 17. oktobris, Nr. 41 (444), 8.–14. lpp.
- ⁸⁰ Sk. Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture ..., 300. lpp, kur ievietota Baltijas vietējo likumu korojuma III daļas krievu teksta titullapa. Sk. arī Свод местных узаконений губерний остзейских. Законы гражданские. Въ Типографіи Второго Отделеления Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1845, часть третія.
- ⁸¹ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture ..., 298.–306. lpp; Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības ..., 11., 12., 15., 253., 254. lpp.
- ⁸² Citēts pēc Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I daļa, 271. lpp.
- ⁸³ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture ..., 298.–306. lpp.
- ⁸⁴ Jansone, A. Daži salīdzinoši aspekti romiešu tiesību recepcijā 1864. gada Vietējo civillikumu korojuma III daļā un 1937. gada Civillikumā. Konf. mat.: Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gs. mijā. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2006, 143.–150. lpp.
- ⁸⁵ Turpat, 144. lpp.
- ⁸⁶ Lazdiņš, J. Privāttiesību ģenēze un evolūcija Latvijā (X–XX gs.). Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums. 21. lpp. Genesis and evolution of Private Law in Latvia (10th–20th). Summary of papers proposed for promotion. Rīga, 2000, p. 49; Sk. arī Mantošana pēc Baltijas zemnieku likumiem 19. gs. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki*, 2000, Nr. 3, 4.–7. lpp.; Laulības tiesību ģenēze un evolūcija Latvijā. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki*, 2002, Nr. 2 (46), 31.–39. lpp.
- ⁸⁷ Полн. собр. зак., т. 33, № 26278.
- ⁸⁸ Полн. собр. зак., т. 34, № 27024.
- ⁸⁹ Полн. собр. зак., т. 36, № 27735.
- ⁹⁰ Sk. Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.). Rīga: SIA «Biznesa augstskola Turība», 2000.
- ⁹¹ Ar sapni par Latvijas valsti – pirms Latvijas valsts. *Latvijas Vēstnesis*, 1999, Nr. 381/383.
- ⁹² Frotscher, W., Pieroth B. Verfassungsgeschichte. 5. Auflage, München: C. H. Beck, 2005, S. 5.
- ⁹³ Ebel, W. Geschichte der Gesetzgebung in Deutschland. Göttingen: Verlag Otto Schwartz & Co, 1958, S. 73–77.
- ⁹⁴ Hattenhauer, H. Europäische Rechtsgeschichte. 3. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller, 1999, S. 467.
- ⁹⁵ Frotscher, W., Pieroth, B. Verfassungsgeschichte. 5. Auflage, München: C. H. Beck, 2005, S. 12.
- ⁹⁶ Маклаков, В. В. Конституции зарубежных стран. Москва: Wolters Kluwer, 2006, с. 41.
- ⁹⁷ Frotscher, W., Pieroth, B. Verfassungsgeschichte. 5. Auflage, München: C. H. Beck, 2005, S. 26.
- ⁹⁸ Osipova, S. Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze. Grām: *Latvijas Universitātes Raksti. 703. sēj. Juridiskā zinātne*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2006, 76., 77. lpp.
- ⁹⁹ Dišlers, K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: TNA, 2002, 55. lpp.
- ¹⁰⁰ Holzauer, H. Willensfreiheit und Strafe. Das Probleme der Willensfreiheit in der Starfrechtslehre des 19. Jahrhunderts und seine Bedeutung für den Schulenstreit. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1970, S. 32.
- ¹⁰¹ Beccaria, C. Über Verbrechen und Strafen. Wien: Tendler & Comp., 1851, S. VII, VIII.
- ¹⁰² Holzauer, H. Willensfreiheit und Strafe. Das Probleme der Willensfreiheit in der Starfrechtslehre des 19. Jahrhunderts und seine Bedeutung für den Schulenstreit. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1970, S. 32.
- ¹⁰³ Stammler, R. Die Lehre von dem Richtige Recht. Berlin: J. Guttentag, 1902, S. 111.

- ¹⁰⁴ *Stammler, R.* Die Lehre von dem Richtige Recht. Berlin: J. Guttentag, 1902, S. 21–27.
- ¹⁰⁵ *Rode, K.* Geschichte der europäischen Rechtsphilosophie. Düsseldorf: Werner Verlag, 1974, S. 144.
- ¹⁰⁶ *Hattenhauer, H.* Europäische Rechtsgeschichte. 3. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller, 1999, S. 637.
- ¹⁰⁷ *Osipova, S.* Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze. Grām: *Latvijas Universitātes Raksti. 703. sēj. Juridiskā zinātne*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2006, 76., 77. lpp.
- ¹⁰⁸ *Žigure, A.* Latvijas policijas vēsture. Pirmā grāmata. Rīga: Fakts, 1997, 183., 184. lpp.
- ¹⁰⁹ *Eisenhardt, U.* Deutsche Rechtsgeschichte. 3. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 1999, S. 218.
- ¹¹⁰ *Аннерс, Э.* История европейского права. Москва: Наука, 1994, с. 243, 244.
- ¹¹¹ *Meder, St.* Rechtsgeschichte. 2. Auflage. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2005, S. 261, 262.
- ¹¹² *Coing, H.* Europäisches Privatrecht 1800 bis 1914. München C. H. Beck, 1989, S. 12, 13.
- ¹¹³ *Ibid.*, S. 344.
- ¹¹⁴ *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. Andreja Lēbera redakcijā. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000, 144. lpp.
- ¹¹⁵ Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0121011922021532769> (sk. 15.01.2007.)
- ¹¹⁶ Civillikums. Rīga: Kodifikācijas nodaļas 1937. gada izdevums, 1938. Pieejams: <http://www.likumi.lv/?inc=civillikums.php> (sk. 15.01.2007.)
- ¹¹⁷ *Šilde, A.* Latvijas vēsture (1914–1940). Valsts tapšana un suverēnā valsts. Stokholma: Daugava, 1976, 361.–364. lpp.
- ¹¹⁸ Latvijas tiesību vēsture (1914–1940) .., 165. lpp.
- ¹¹⁹ Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1922. gada 8. burtn., 1217. lpp.
- ¹²⁰ Likumu un valdības rīkojumu krājums. B. v.: Tieslietu ministrijas kodifikācijas nodaļas izdevums, 1921.
- ¹²¹ *Lazdiņš, J.* Lauības tiesību ģenēze un evolūcija Latvijā. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki*, 2002, Nr. 2 (46), 31.–39. lpp.
- ¹²² Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90224&mode=DOC>; <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90223&mode=DOC>; <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90222&mode=DOC>; <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90221&mode=DOC>; <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90220&mode=DOC> (sk. 06.07.2007.)
- ¹²³ Sk. Čakste, K. Tirdzniecības tiesības. I daļa. 1937./38. m. g. lasītās lekcijas. B. v.: b. i., 1938.
- ¹²⁴ Turpat, 105. lpp.
- ¹²⁵ *Kronvels, R. D.* Pasaules vēsture divdesmitā gadsimtā. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996, 26. lpp.
- ¹²⁶ *Osipova, S.* Baltische Rechtstradition. Grāmata: Zivilrechtsreform im Baltikum. Hrg. H. Heiss, Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, S. 8, 9.
- ¹²⁷ *Frotscher, W., Pieroth, B.* Verfassungsgeschichte. 5. Auflage, München: C. H. Beck, 2005, S. 252–267.
- ¹²⁸ *Dišlers, K.* Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: TNA, 2002, 55., 56. lpp.
- ¹²⁹ *Дэвис, Н.* История Европы. Москва: Транзиткнига, 2005, с. 560.
- ¹³⁰ *von Stephanitz, D.* Exakte Wissenschaft und Recht. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1970, S. 209.
- ¹³¹ *Hattenhauer, H.* Europäische Rechtsgeschichte. 3. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller, 1999, S. 651.
- ¹³² *Ламброзо, Ч.* Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархисти. Москва: Инфра-М, 2004, с. 227–231.
- ¹³³ *Cipeliuss, R.* Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 49. lpp.
- ¹³⁴ *Frotscher, W., Pieroth, B.* Verfassungsgeschichte. 5. Auflage, München: C. H. Beck, 2005, S. 266.
- ¹³⁵ *Ibid.*, S. 146, 147.
- ¹³⁶ *Vēbers, M.* Politika kā profesija un aicinājums. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 69. lpp.
- ¹³⁷ *Weber, M.* Wirtschaft und Gesellschaft. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1980, S. 652–670.
- ¹³⁸ *Аннерс, Э.* История европейского права. Москва: Наука, 1994, с. 325.
- ¹³⁹ *Frotscher, W., Pieroth, B.* Verfassungsgeschichte. 5. Auflage, München: C. H. Beck, 2005, S. 243.
- ¹⁴⁰ *Dišlers, K.* Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: TNA, 2002, 48. lpp.
- ¹⁴¹ *Hattenhauer, H.* Europäische Rechtsgeschichte. 2. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag, 1994, S. 667, 668.
- ¹⁴² *Bojārs, J.* Starptautiskās tiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998, 10.–12. lpp.
- ¹⁴³ Sk. *David, R., Grasmann, G.* Einführung in die großen Rechtssysteme der Gegenwart. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1988; *Hattenhauer, H.* Europäische Rechtsgeschichte. Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag, 1992; *Wesel, U.* Geschichte des Rechts. Von den Frühformen bis zum Vertrag von Maastricht. München: Verlag C. H. Beck, 1997, u. c.
- ¹⁴⁴ *Meder, S.* Rechtsgeschichte. 2. Auflage. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2005, S. 387.
- ¹⁴⁵ *Вушинский, А. Я.* Вопросы теории и права. Москва, 1949, с. 170. Ši tēze padomju režīmam bija tik nozīmīga, ka tika uzspiesta arī tā dēvētām sociālistiskām «satelīvalstīm» («Wir erkennen nichts 'Privates' an, für uns ist auf dem Gebiet der Wirtschaft alles öffentlich-rechtlich und nicht privat»). Sk. *Meder, S.* Rechtsgeschichte .., S. 387, 388, un *Reich, N.* Sozialismus und Zivilrecht. Eine rechtstheoretisch-rechtshisrische Studie zur Zivilrechtstheorie und Kodifikationspraxis im sowjetischen Gesellschaft- und Rechtssystem. Frankfurt/M.: Athenäum, 1972, S. 55.

- ¹⁴⁶ Latvijas tiesību vēsture (1914–2000) ..., 313. lpp. Sk. arī KPFSR civill kodekss: Ar pārgrozījumiem līdz 1940. g. 15. nov. Rīga, 1940.
- ¹⁴⁷ *Вышинский, А. Я.* Вопросы теории и права ..., с. 83. Latviskais tulkojums citēts pēc Latvijas tiesību vēsture (1914–2000) ..., 312. lpp.
- ¹⁴⁸ *Adomeit, K.* Recht- und Staatsphilosophie. Rechtsdenken der Neuzeit. 2. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2002, S. 22; *Meļkisis, E.* No tiesību filozofijas vēstures. Pirmssokrāta perioda domātāji. Sokrāts. Platons. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997, 3., 4. lpp.
- ¹⁴⁹ *Adomeit, K.* Recht- und Staatsphilosophie ..., S. 22; *Омельченко, О. А.* История политических и правовых учений. История учений о государстве и праве. Учебник для вузов. Москва: EKSMO, Education, 2006, с. 79–137; *Азаркин, Н. М.* Всеобщая история юриспруденции. Курс лекций. Москва: издательство «Юридическая литература», 2003, с. 97–103.
- ¹⁵⁰ История политических и правовых учений. Учебник для вузов. Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. 3-е изд. стер. Москва: Издательство НОРМА, 2003, с. 183–188.
- ¹⁵¹ *Азаркин, Н. М.* Всеобщая история юриспруденции ..., с. 375–381; История политических и правовых учений ..., с. 301–309.
- ¹⁵² T. s. 6. pants. Sk. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1978, Nr. 17; Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Konstitūcija (Pamatlikums). Rīga: Liesma, 1978.
- ¹⁵³ Turpat, 382. lpp.
- ¹⁵⁴ *Vēbers, J.* Padomju civiltiesības. I daļa Vispārīgā daļa. Īpašuma tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1979, 67. lpp.
- ¹⁵⁵ Turpat, 122., 123. lpp.
- ¹⁵⁶ *David, R. Grasmann, G.* Einführung in die großen Rechtssysteme der Gegenwart. 2. Auflage. München: C. H. Beck, 1989, S. 236, 237.
- ¹⁵⁷ Latvijas PSR Civill kodeksa komentāri. J. Vēbera zin. red. Rīga: Liesma, 1979, 141. lpp.

ASPECTS OF THE GENESIS, EVOLUTION (TRANSFORMATION) OF THE LATVIAN LEGAL SYSTEM IN THE CONTEXT OF EUROPEAN JURISPRUDENCE

Prof. Jānis Lazdiņš

1. Peculiarities of the Latvian Legal System from the 10th to the 13th Centuries

Although most inhabitants of the Baltic region were not Christians until the 13th century, the traditional law of the Balts and Livs is an inseparable part of the law of continental Europe. The Baltic and Liv understanding of the law at this time can be compared to the Germanic and Slavic legal traditions. The geopolitical situation of Latvia is not a peculiarity of the Baltics in the 20th and 21st centuries, because its origins can be found in the Middle Ages. Even before the 13th century, the western areas of present-day Latvia were influenced by Germanic law, while eastern territories were influenced by Slavic law¹

This division is especially noticeable in inheritance law, where western Latvia had inheritance expressly based on primogeniture, most likely the influence of German feudal law, while eastern Latvia had inheritance based on ultimogeniture.

Baltic and Liv inheritance law knew several basic principles:

1. The precedence of ultimogeniture;
2. The precedence of primogeniture;
3. The precedence of ultimogeniture and primogeniture.

Ultimogeniture or the precedence of the youngest son to inherit the lands and home of the father existed with the Latgallians in present-day eastern Latvia. J. Suna links it to Slavic influence² The Eastern Slavic traditions of inheritance were reflected in many senses as a major monument to Medieval law such as the Russian Court (*Русская правда*)³.

J. Suna, in comparing the system of ultimogeniture by the Latgallians and in present-day eastern Latvia concludes that there are no principle differences between the norms of ultimogeniture with regards to the subjects and objects of inheritance as described by Latvian folk songs (*dainas*) and as set forth in the Russian Court. Continuing the author's idea, it is worth mentioning that ultimogeniture is not connected to a bequest by the father, but, one thinks, exists as traditional law which cannot be changed without grounds only by an expression of one's last will. Therefore, the institution of ultimogeniture as it existed for the ancient Russians, which, according to J. Suna can be fully applied to eastern Latvia, assuming normal relations between parents and children, primarily must be looked at as a legal (*ab intestato*) form of inheritance, and, secondly, as one which could not even be rescinded by a bequest.⁴

The precedence of the youngest son undoubtedly was expressed only when common property was liquidated and the property divided. The reasons why precedence was given to the youngest son are not clearly known. One can think that both economic and psychological reasons were the basis. In Latvian *dainas*, the word *pastarītis* (last born) has a special connotation, indicating the special affection of parents for their last child. However, there are other circumstances. One can see why the parents leave their home to the last born. The last-born is the weakest in the struggles of life, compared to the older brothers. Also, the last days of the parents' life often take place in the presence of the last born, because the older brothers are involved in raiding or defending the land, etc. Therefore, the last-born is the protector and provider for the parents. Some reference to this can be found in the Russian Court. The Russian Court allocates rights to the paternal land to good sons who have supported their parents.⁵

Ultimogeniture applied not only to sons, but also to daughters. The Latvian *dainas* speak of this:

Es pastare mātes meita,
 Man pirmais tēvu dēls.
 Pastarei mātes pūrs,
 Pirmajam tēva zeme.⁶
 (I the last born daughter
 Have the first born son
 Last born takes mother's dowry
 First born, the father's land)

As we see from the folk song, the inheritance of maternal property by ultimogeniture was widespread. The causes which were described when discussing the rights of the younger son in relation to inheritance can probably be applied to the youngest daughter, as well – perhaps to an even greater extent. Therefore one can draw certain parallels between the inheritance rights of sons and daughters. And yet, as we can see in the aforementioned Latvian folk song, the right of an orphaned daughter to receive the property of her mother existed in parallel to the right of the oldest son to inherit his father's land. There were also reverse circumstances in some cases, with the advantages of the youngest son in terms of receiving his father's property coincided with the right of the oldest daughter to receive her mother's bequest. This should not be surprising, because one can with certainty assert that among the Balts and Livs, as in all of medieval Europe, there was great particularism in the law, with different legal relationships co-existing not only in one country, but also in one district.

The Balts and Livs also knew of primogeniture or the precedence of the oldest son or daughter for the father's lands or the mother's woolens. Primogeniture was dominant in western Latvia. In studying Latvian folk songs, J. Sūna concluded that the system of primogeniture is more recent than the system of ultimogeniture, adding that it may very well have appeared in the lives of Baltic and Liv people as an element of Germanic law. The advantages of the oldest son were dominant in Germanic law, and that is probably related to the influence of feudal law. The fact that the system of primogeniture is a model of more recent legal relationships is indicated by the fact that this is not reflected by the Russian Court, as well as by the fact that the system of primogeniture relates to new concepts such as «owning,» «the father's home,» and so on⁷. It is thought that there was a struggle against the new order, that is, of the older son's precedence. Here we see a collision of good, old traditional interests and the economic necessity of leaving the homestead and other real property to the one who is most interested and suited to the preservation and increase of the property:

Pa vārtiem, pa vārtiem,
 Vecākais bāleliņ!
 Es gudrāks, es taupīgāks,
 Es turēšu tēvu zemi.⁸
*Get out through the gate, get out through the gate,
 My oldest brother
 I am smarter, I am thrifter,
 I shall hold our father's land*

There is economic far-sightedness in the fact that all children do not participate in the inheritance in order not to excessively fragment the homestead.

Pieci dēli tam tēvam
 Pieci simti ozoliņu.
 Ikvienam dēliņam
 Pa simtam ozoliņu.⁹
*Fives sons the father had,
 Five hundred oaks.
 To each son,
 One hundred oaks.*

The division of paternal property among all the sons is an ancient Russian tradition that is discernable also in present-day Latvia. However, it is not possible to discern the division of maternal property among daughters.¹⁰

In contrast to the Slavic tribes, there was no polygamy in the Baltic in pre-Christian times¹¹. But while polygamy was not widespread, there is no reason to believe that it was forbidden. It could have existed as the privilege of individual authoritative nobles. Some indications of the existence of such relationships are found in the Latvian *dainas* where one writes of wives-on-the-side. However, the concept of «wife-on-the-side» has been interpreted in a contradictory manner in the history of Latvian law.¹²

For purposes of tax assessment, as well as for judicial purposes, in the Latgallian lands or eastern Latvia, which were under a certain dependency on Russian duchies, the administrative territorial unit of the *pagasts* was introduced after the example of Kievan Rus¹³.

For centuries ...the districts of eastern Latvia paid taxes (*дань*) to the Russian duchies. In the Latvian districts, the taxes were collected, as in the Russian duchies, at special administrative places, the *pagasts* (*погостъ*).

Pagasts were established in the Kievan state by Duchess Olga «*устави по мѣстѣ погосту дани*».¹⁴

The *pagasts* with a similar legal function have been preserved to the present day.¹⁵

Otherwise: the Latvian *dainas* as well as the traditional law of the Balts and Livs partly recorded by Catholic Christians as well as other historical and legal historical sources allow one to conclude that the legal consciousness of the Balts and Livs was close to that of contemporary Germanic and Slavic law, with regard to the particularism of the law prevailing in all of medieval Europe¹⁶.

Zusammenfassung: Obwohl der Großteil der Bewohner des Baltikums bis zum XIII. Jh. keine Christen waren, waren die Stammesrechte der Balten und Liven untrennbarer Bestandteil des Rechts Kontinentaleuropas.

Резюме: Незвзирая на то, что большая часть жителей Балтии до XIII века не были христианами, обычное право балтов и ливов было неотъемлемой составной частью права континентальной Европы.

In the early Middle Ages, the tribes inhabiting the current Baltic States as well as the inhabitants of Scandinavia were on the outskirts of Western Europe. The center of Europe, since ancient times, had been in the south of Europe. The inhabitants of the Baltic and the Scandinavians did not meet directly with the influence of Roman culture, including the legal culture, and were late to adopt Christianity and the Latin alphabet¹⁷. However, even if in the early Middle Ages, the Balts were not Christians, in contrast to the southern Germans and Slavs, this did not affect the trade in goods and other dealings in the region, since legal relationships were built on the basis of kindred traditional law.

In the early Middle Ages, barbarians lived on the basis of rights related to traditions. The legal force of this fact remained in place even after states were established.¹⁸ Initially, tradition was in oral form, but later it was recorded in written compilations. In the early Middle Ages, southern German traditions were written (the first compilation was *Lex Salica*¹⁹), but during the High Middle Ages, the Scandinavians recorded their traditions (collections worth mentioning: *Upplandslagen*, *Södermannalagen*, *Jyske Lov*, *Skånske Lov* and others²⁰) as well as the Slavs (for example, *Русская правда*²¹). Written recording did not alter the legal force of traditional law. In the Middle Ages, traditions were the basic source of most legal relationships. Until the 12th century, one cannot speak of the monarch's right to change traditional norms against tradition and the will of the people. Only in the middle of the 12th century, when Friedrich I Barbarossa was at war with the cities of Lombardy, in order to subjugate them to his jurisdiction, did German legal doctrine absorb the Roman legal principle: «What Caesar orders, decides or declares, that shall be seen as the law.»²² This clause from the time of Justinian regarding the legislative rights of the emperor was received from the «*Rex imperator in terra sua*» and, for the first time in medieval Europe, was formulated in a letter by John of Salisbury (*Johannes Saresberiensis*; ca. 1115 – 1180).²³ John of Salisbury is regarded as one of the founders of Western political philosophy. In «*Policraticus*,» he tried to analyse political and legal relationships which emerged between rulers and the people. Here he used the territorial system, as opposed to the system of blood rights. This meant that rights were based not on tribal belonging, but instead on the fact that the individual lived in a specific territory. John of Salisbury built his theory on Aristotle's logic and the teachings of the Stoics, as well as the Roman, ancient Jewish, Byzantine and Frankish legal traditions.²⁴ Even if in theory, in the High Middle Ages, the doctrine was formed of the emperor as the highest lawgiver, in practice tradition in the form of land law retained its determinative status up to modern times, but private law – until modern times.

Baltic and Liv traditions were not significantly different from those of neighboring peoples. In order to more deeply understand the formation of a legal culture in Latvia, it is useful to study the legal sources of neighboring nations. By studying the evolution of inheritance law, one can conclude that the Russian Court recognized the right of the youngest son to inherit the homestead (see Article 39 of the Abridged Transcript of the Russian Court from the 17th century²⁵). The *Sachsenspiegel*, which compiled German land and feudal law, in feudal law prescribed the opposite order for inheritance, recognizing the precedence of the eldest son to inherit the father's fief (for example II 21. § 4.²⁶). In feudal law, it was important that the fief along with the obligations to the seigneur be taken over by a mature man, capable of accepting a fief, that is, the oldest son.

A related regulation in the Baltic Sea region was the payment of *weregild* (in Russian law *вупа*, German – *Wergeld*). *Weregild* was set under customary law to

eliminate blood revenge. Blood revenge was widely used in traditional societies as a form of legal self-help, where the injured party punished the guilty party.²⁷ The parties in these legal relationships were not persons, but clans. Both Scandinavian as well as Slavic and Germanic customary law worked against blood revenge, setting the size of *weregild* and the procedure for paying it. *Weregild* was set very precisely, which allowed conflicts to be resolved not only through the courts, but also by agreement of the parties, with the guilty party paying the specific sum determined by custom.²⁸ By *weregild* one can also draw conclusions about the social structure, since the amount of *weregild* in the region was dependent on the person's gender and social status.

Such related customs, to a great extent, helped to overcome the difficulties in legal relations created in the region by legal particularism.

Zusammenfassung: Die Volksstämme, die die heutigen baltischen Länder im frühen Mittelalter bewohnten, befanden sich am Rande Westeuropas. Bräuche dienten als Hauptquelle für die meisten Rechtsverhältnisse.

Резюме: Племена, населявшие нынешние страны Балтии в раннем средневековье, вместе со Скандинавией находились на окраине Западной Европы. Обычаи были главным источником для большей части правовых отношений.

Prof. Jānis Lazdiņš

2. Peculiarities of the Latvian Legal System from the 13th to the 16th Centuries

During the 13th century, Catholic Christians, for the most part Germans, colonized the Baltic lands. Between the 13th and the 16th century, the territory which is now Latvia and Estonia was, in formal terms, part of the Holy Roman Empire as a single German unit – Livonia.²⁹ Accordingly, Livonia became part of the Germanic legal sphere.

The Christianization of the Baltic lands had not only religious, but also considerable legal significance. The oral laws that existed hitherto were replaced by written legal compilations and, mainly through the intermediation of the Catholic Church, the adoption of the European legal heritage began.³⁰

The Archbishop of Riga, Henning von Scharfenberg (1424-1448), drafted an excerpt from canon law for use in Livonia – *Statuta per provinciam Rigensem per dominium Archiepiscopum decreta*.³¹ In addition to norms of a religious nature, the normative act also regulated such secular issues as purchase and sale (*De emptione – venditione*), wills and testaments (*De testamentis*), kinship and in-laws (*De consanguinitate et affinitate*) and the like. The *Statuta per provinciam Rigensem per dominium Archiepiscopum decreta* and the code of land rights established the «local» canon law.³²

Canon law was used to strengthen the principle of free will in Latvian laws, and this launched a discussion about the equality of human beings

The subsequent significance of free will was not only in the framework of contract or commercial law, but also in matrimonial law. Therefore, forced marriage was forbidden under threat of the death penalty, a ban that marked the start of a new, more civilized time in the development of family law.³³

Marriages in Livonia were declared to be legal only if both parties entered the marriage freely and without force. This means that forced marriages were disallowed, but the state also recognized marriage sealed outside of religion.³⁴ The following acts of a 16th century *Landtag* bears witness to the fact that the Church fought, with little success, against forced marriage:

«...if someone takes away a girl without the knowledge and consent of her friends, he shall be punished by pillory; if, however, it is done on the basis of the will (of relatives) (a case of contract marriage – author’s remark), then both shall be married.»³⁵

Also in Germany, a non-religious marriage ceremony was allowed until 1563 for persons of lower ranks.³⁶

Even if equality was impossible on Earth, in accordance with the teachings of Augustine (*Aurelius Augustinus Hipponensis*, 354-430) and Thomas Aquinas (*Thomas von Aquin*, 1225-1274)³⁷, this does not apply to the Kingdom of God. The thoughts of human equality, although not in the context of relations in the existing society, at the start of the modern age, was noted under the influence of natural law in drafting the first normative acts of a constitutional nature and in abolishing serfdom in the Baltic region.

Although the greater part of Baltic and Liv customary law was not adopted in law or statute books and gradually lost its significance, some particular customs have been handed down to the present day and are most visibly expressed in the Janis Day or Ligo celebrations and in wedding traditions.

Zusammenfassung: in der Zeit vom XIII. Jh. bis zum XVI. Jh. sollten die Balten und Liven das Recht des Germanischen Rechtskreises übernehmen, und das Territorium des heutigen Lettlands ging in dessen Bereich ein.

Резюме: в период с XIII в. по XVI в. балтам и ливам пришлось перенять германское право, и территория теперешней Латвии полностью вошла в систему германского права.

Prof. Sanita Osipova

German land and city law, as well as canon law, spread rapidly in Central and Eastern Europe in the 12th and 13th centuries through colonists (traders, warriors, priests and the like). Historically this process is called «Pressing toward The East» or «*Drang nach Osten*».³⁸

In the 13th and 14th centuries, a series of towns were founded in the territory of Livonia, where, according to the example of German towns, special privileges were granted in town law. Arvēds Švābe wrote: «As at one time tribal or folk law was territorialized as land law, so in the 12th and 13th centuries, the owners of buildings urbanized land law. Initially, the difference between land and town law was not particularly extensive. But it soon grew, because town law had to be adjusted to the money economy and trade, therefore one had to create the law of contract and intercourse, while in property law, the main value had to be given to chattels.»³⁹ Already in the 13th century the process of affiliation of laws began, the result of which was legal families or clans. The families of law, where one city was the parent or metropolis, and others were «children» or colonies of the law, were formed in the course of the reception of town law.⁴⁰ This reception was reflected in the dual naming of town law, where the first name indicated the legal metropolis, but the other – the colony. (For example, the law of Visby-Riga, or the law of Riga-Reval). This process found its most lucid expression in German town law. In the Baltic Sea region, towns with related laws formed a unified legal space. Most towns in Livonia were in the Hanseatic Union, which encompassed towns and trading posts (German – Kontor) from Germany to Scandinavia and Russia.⁴¹ The Livonian towns formed their legal policies together with other Hanseatic members, incorporating the guidelines in the Hanseatic recesses. The Hanseatic League imposed unified commercial law on the Baltic Sea region.⁴²

In accordance with Papal dictates and the Concordat of Worms (*Pactum Calixtinum sive Heinricanum* 1122), the relationship between the state and the Church was settled.⁴³ The autonomy of the Church in the German empire was recognized, that is, the exercise of a defined jurisdiction.⁴⁴ Using the Biblical principle, «render unto God what is God's and unto Caesar what is Caesar's» two jurisdictions were defined during the Middle Ages – the religious and the secular. The Church followed Christian doctrine and Roman law, since it was constituted as the state church of the Roman Empire.⁴⁵ The Roman Catholic Church respected local traditions in the newly Christianized territories, but in general terms, the same canon law was used which was utilised in other territories populated by Christians. Christianity and the Latin language unified Europe.

The secular authorities formed by the colonists applied the customary law of their clans, that is, German land law and feudal law.⁴⁶ In Germany in the 13th century, local customary law was recorded: land law and feudal law. The first such compilation of laws was the aforementioned *Sachsenspiegel* (1220/1235⁴⁷), followed by the *Schwabenspiegel* (1273/1282⁴⁸), as well as their analogues in the Baltic, the *Livländischer Spiegel* (1322/1337), the law of Livonian Middle Knighthood and other collections.⁴⁹ The authority of the private German law compilations was so significant that these delayed for centuries the adoption of Roman law in legal relations.

Zusammenfassung: Deutsches Land-, Lehens- und Stadtrecht sowie das kanonische Recht verbreiteten sich stürmisch im XII.-XIII. Jh. in Zentral- und Osteuropa durch Ansiedler (Kaufleute, Krieger, Geistliche).

Резюме: Земельное, ленное и городское немецкое право, а также каноническое право, в XII-XIII в.в., через посредничество колонистов (купцов, воинов, священников и др.), стремительно распространилось по Центральной и Восточной Европе.

Prof. Jānis Lazdiņš

3. Peculiarities of the Latvian Legal System during the Time of Polish – Swedish Colonial Rule in the 16th – 18th Centuries

In 1561, Livonia collapsed and the Baltics came under the rule of Poland and Sweden in the time from the 16th to the 18th centuries.

On November 28, 1561, a new vassal state appeared on the political map of Europe – the Duchy of Courland and Semigallia (*ducatus Curlandiae et Semigalliae*).⁵⁰ The Duchy of Courland and Semigallia (hereafter, the Duchy of Courland) was formed as the union of the feudal states of Livonia collapsed, when the last master of the Livonian Order, Gotthard Kettler (*Gotthard von Kettler*, 1517–1587), signed a pact of submission to the Polish-Lithuanian (hereafter Poland) King Sigismund II August (*Sigismund II Augustus*, 1520–1572). The Duchy of Courland became a vassal state of Poland. Thereby Poland exercised indirect rule in the Duchy of Courland. The Duchy of Courland ceased to exist in 1795, when it was annexed to the Russian Empire.⁵¹

The direct rule of Poland was exercised in the so-called Duchy of Livonia (*Pārdaugavas hercogiste*). From a contemporary viewpoint, the Duchy of Livonia included Vidzeme, Latgale and southern Estonia. Still, the life of the Pārdaugava duchy was short, because as a result of the Polish-Swedish war of 1600 -1629, Poland had to cede the larger part (around two thirds) of the former Duchy of Livonia and the city of Riga (the Altmark truce of 1629 and the Olive truce of 1660). Polish Infantia or Latgale was formed on the remaining territory, which, until the founding of the Republic of Latvia, remained separated from the rest of Latvia.⁵²

Riga and Vidzeme became a Swedish province from 1629 to 1721, so-called Swedish Vidzeme (Livonia). In 1721, as a result of the Northern War (1700-1721), Vidzeme and Riga were annexed to the Russian Empire.⁵³

The Polish and Swedish monarchs respected local legal traditions (the exception was Latgale, a part of present-day eastern Latvia, that adopted the Lithuanian Statute⁵⁴). Traditions related to Germanic law were preserved for that reason. Even if earlier traditions were respected, this did not cause a freeze in the process of the evolution of the law. Baltic law developed in the context of European law generally.

The first constitution in Latvia came into force in the Duchy of Courland on March 18, 1617, the Constitution of Courland (*Formula Regiminis*), which was in many ways based on the findings of natural law.

The Formula of Government was the first Constitution (full name – *Formula Regiminis in Ducata Curlandiae et Semigalliae*) on the territory of Latvia.⁵⁵ The Formula of Government consisted of 52 paragraphs and was written in the Latin language. The Duke, upon acceding to office, had to swear that he would rule in accordance with this normative legal act. The *landtag*, too, could not change and/or amend the basic law of the Duchy. Paragraph XXVII formulated this as follows:

«...in the landtags, may nothing be decided that is in contradiction of the fundamental treaties of submission (the 1561 Treaty of Submission – author's remark), the feudal rights granted to the Duke (the Diploma of Investiture of 1579 – author's remark) as well as this Formula of Government...»

In accordance with the Formula of Government, the creation of new law belonged to the Duke together with the *landtag*. Only a law adopted in this manner gained legal force throughout the Duchy. The Duke could single-handedly sign only the statutes of towns, draft the rules for the governance of the police and ducal manor, and give directives to individual persons or groups of persons to conduct missions of state in the form of mandates, prescripts and edicts.

The Constitution of Courland was in accordance with the findings of jurisprudence of the time that any ruler rules in consultation with the estates of citizens, while respecting the laws of God and nature. The laws of God and nature were understood as natural rights or human rights (basic rights) in the contemporary sense. Therefore rule had to be exercised respecting justice, equality and other principle of law in accordance with the legal content of the social order of estates of the time.⁵⁶

One can, in the Duchy of Courland, with reservations, speak of freedom of religion or tolerance, tolerance in the state's relation with representative of various Christian denominations.

The Polish king Stefan Batory (1533-1586) decreed (recognized) religious freedom in the Duchy of Courland:

«...whatever order or status there was, the freedom to freely follow one's religion or cult of God.»⁵⁷

An absolute majority of Courlanders belonged to the Lutheran faith. However, the normative legal act guaranteed the free exercise of other religions. Poland was Catholic, and the recognition of freedom of religion was an affirmation of tolerance toward Protestants and other Christian denominations, which was in accordance with newest findings of the legal philosophy of the time. The very concept – religious freedom – in the 16th and 17th centuries had not yet reached our understanding of it. It was more an affirmation of tolerance for other religions, not freedom of religion as understood at the beginning of the 21st century.⁵⁸

At the same time in so-called Swedish Vidzeme, in accordance with the «breezes» of contemporary jurisprudence, the judicial power was separated from administrative governance and, in accordance with the findings of natural law on the recognition of the principle of human freedom, a discussion was started on the necessity to abolish serfdom.

King Gustav II Adolf (*Gustavus Adolphus Magnus, 1594-1632*) ordered the founding of Swedish-style courts in Vidzeme. The Governor-General J. Skytte organized them between 1630 and 1632.⁵⁹ In organizing a system of courts in the Baltics, Swedes saw citizenship and the content of law associated with this as primary, but membership of a particular estate, as secondary. The Land Court was an element of the judicial system which was meant for all citizens, while the Supreme Court (*Hoff-Gericht*) accepted only collective complaints from farmers about excessive oppression. The rulings of the court were final.⁶⁰ Only the king, in exceptional cases, could revise these decisions. With this, the landed gentry, in practice, lost its jurisdiction over serfs, which was preserved in a very narrow sense, the so-called house disciplining, which «...with the humility of a Christian person and with moderation of the penalty, each feudal lord and manor lord could use against his citizens, court, or peasants.»⁶¹

In 1694, a report of governor-general Hastfer pointed out that private manor lords in the Baltics could still sell, pledge or give as gifts their serfs, as well as evict them from their homes without any legal basis. Having read the report, Carl XI (1655-1697) is said to have cried out that he could not allow one part of Sweden's citizenry to behave so cruelly against another part.⁶²

On March 21, 1696 a special regulation was affirmed on the relationship between officials of domains, lessees of manors and peasants – His Majesty's Regulation, according to which all matters should be handled and which should guide all His Majesty's economic functionaries, as well as His Majesty's lessees of manors in Vidzeme and peasants (*I.K.M. Reglement, wonach sowohl alle I.K.M. Oekonomie – Bediente, als auch die Arrendatoren und Bauern sich zu regulieren richten haben*).⁶³ Unfortunately, the 1696 regulation applied only to state manors. However, the owners of private manors had to reckon with this, for otherwise their peasants simply ran away. It was fully affirmed by the 1697 *landtag*, which was forced to recognize the usefulness of the aforementioned rules. In 1698, the king commissioned governor-general Dahlberg to draft a similar regulation that could be applied to the private manors. The project was interrupted by the Northern War (1700-1721).⁶⁴

In addition, the first state-organized system of education in the Baltic was developed in Swedish Vidzeme. In 1632, the first university in the Baltic area – the University of Tartu—was founded and became a center of science and education until the First World War (1914).⁶⁵

Zusammenfassung: vom XVI. Jh. bis zum XVIII. Jh. gelangten die baltischen Länder unter die Herrschaft von Polen und Schweden. Polnische und schwedische Könige respektierten livländische Rechtstraditionen. Deswegen entwickelte sich das Recht in den baltischen Ländern im Rahmen des deutschen Rechts.

Резюме: с XVI по XVIII век Балтия оказалась под владычеством Польши и Швеции. Польские и шведские короли признавали местные правовые традиции. Поэтому право Балтийских земель продолжало развиваться в рамках германского права

Prof. Sanita Osipova

In modern times, the center of European culture moved toward the Nordic area, therefore the Baltic region was no longer outside the processes in Europe. The beginnings of the Reformation and humanism were linked to England, France

and Germany;⁶⁶ therefore the effect on the Baltic area was faster and stronger than hitherto. In addition, this period is significant because of efforts to overcome legal particularism and the start of codification of the law. At the end of the 15th century Emperor Maximilian I tried, through reforms, to overcome the particularism of medieval law and unify the empire legally.⁶⁷ Since the 13th century, there had been regular meetings of *Reichtags*, but their work did not result in unified laws for the empire. This was the essential difference between the German Empire and England and France at the time, whose parliaments' work resulted in unified law.⁶⁸ To unify the Empire in a legal sense, the Imperial Courts founded the Supreme Court in 1495, which was to adjudicate cases according to the law of the Empire or Roman Law. German customs were used as a secondary source of law.⁶⁹ A basis was created for the dominance of positive law over customs, which was fully completed in German only in the 19th century. Private compilations of law were replaced by codes adopted by the highest legislature of the land, where laws were compiled in one field, in accordance with the trends in the development of jurisprudence of the times. The 16th through 18th centuries were times when nation-states were established, power was concentrated in the state, and absolute monarchs took active part in the creation of law by taking into account the newest findings of philosophy. Among the first monarchs to lead their nations taking into account the philosophical trends of the time was the English King James I, who was a superbly educated person. He could freely read Latin and Ancient Greek; he wrote poetry and philosophical tracts.⁷⁰ In the 18th century, monarchs strived to respect the requirements of the prevailing doctrine of natural law. Fredrick II in Prussia, Josef II in Austria, Gustav II in Sweden and Catherine II in Russia were influenced by Montesquieu, Voltaire, the encyclopedists, for example, by Diderot and d'Alembert.⁷¹ The monarchs worked on humanizing criminal procedure and criminal punishments. The first step in the humanization of criminal procedure was a ban on torture. Most European states banned torture in the course of the 18th century.⁷²

A certain step in implementing the principle of equality among human beings in European countries involved rank tables which applied to the nobility, as well as to people who were not part of the nobility by birth, but still held «noble» positions – officers, lawyers and other civil servants.

The Reformation involved more than just an attempt to reform the church. It also created certain obligations for states. They were forced to seek out compromises and new political solutions in order to end the religious and territorial wars that took place in Europe in the 16th century. This marked the start of tolerance in matters of religious beliefs of individuals.⁷³ The first act of religious tolerance was Emperor Charles V in the reforms at Augsburg of 1533-1534.

The Reformation was associated with the view that church services and scriptures would be in a language that could be understood by the congregation, not in Latin. Martin Luther (1483-1546) translated the Scriptures into German. Lutheran clergymen, who addressed their congregations, wanted to follow the example of the Reformers. Among the pastors of the Lutheran confession were a significant number of Latvians. As the historian Janis Straubergs wrote: «Now... the whole church service is in Latvian. This was a great cultural gain for Latvians, which brings Latvian culture closer to that of Europe.»⁷⁴ The German minister Georg Mencilius (1593-1654) tried to realize Luther's ideas in Latvia, taking the view that a clergyman must speak to Latvians in Latvian. In his work *Lettisch Vademecum* (1631), he invented the so-called old orthography that existed in Latvia for 300 years. Parallel processes took place in education. In modern times, Latin at universities was replaced by the national languages, and in addition to Roman and canon law, one started to study national

law.⁷⁵ Until the second half of the 19th century, German was the dominant language of education in the Baltic region.

Zusammenfassung: In der neuen Zeit verlagerte sich das Zentrum der Kultur Europas in nördliche Richtung, sodass das Baltikum nicht mehr außerhalb der Entwicklung Europas stand. Diese Zeitperiode zeichnet sich durch die Überwindung des rechtlichen Partikularismus und den Beginn des Prozesses der Rechtskodifikation aus.

Резюме: В новое время центр культуры Европы, переместился в северном направлении, поэтому Балтия больше не находилась вне событий Европы. Этот период характеризуется попыткой преодоления правового партикуляризма и началом процесса правовой кодификации.

Prof. Jānis Lazdiņš

4. Peculiarities of the Latvian Legal System during the Period of Russian Colonial Rule (18th century – November 17, 1918)

In the 18th century, the territory of present-day Latvia was annexed to the Russian Empire and included in the common Russian system of government and administrative law (the exception being the self-government organization of the estates). Until the 19th century, in all other areas of the law, Russia respected local laws. The situation changed starting with the middle of the 19th century, when the Balts had to adopt Russian public law.

After the incorporation of the Baltics as part of Russia, governance was implemented according to the Russian example, preserving local peculiarities. The specifics of the self-governance of orders gradually lost their importance during the 19th century – from 1866 in the governance of the *pagasts*, by applying to the Baltics the regulation «On the boards of the *pagasts*», and from 1887, in the governance of towns, by applying to the Baltics the Russian Cities regulation of 1870.⁷⁶ Only the *Landtags* of heraldry were preserved.

In 1846, criminal law according to the Russian model was implemented in the Baltics, because the regulation «On criminal and correctional penalties» came into force. It must be noted that in 1716, Peter I, in carrying out a reform of the criminal law, used Sweden's experience in this area of the law as a model.⁷⁷ Accordingly, criminal law in Russia could not be seen as something that was completely alien to the Baltics...

In the context of Russification, the Russian regulations of 1864 on the Judicial system and procedural law were applied to the Baltics in 1889. The Russian judicial system and procedural law was significantly influenced by the experience of France in this area of the law.⁷⁸ This represented the entrance of the understanding of Roman law into the legal arena of present-day Latvia. The system of taxes and levies was also put in conformity with the overall financial policies of the country.⁷⁹

Even if Russian normative acts were adopted, the law of Russia at the time was not in opposition to European law.

Only with regard to private law was the principle of succession preserved. For that reason, of substantial importance in the development of civil law in the Baltic territories were ideas from the historical German school of jurisprudence. Based upon pandect law, respecting local Baltic German legal traditions, Friedrich Georg von Bunge drafted the Third Part of the Compilation of Local Baltic Law (BVLK) or the Baltic Civil Law («Свод местных узаконений губерний остзейских. Часть третья»⁸⁰). The Baltic Civil Law (hereafter Section III of the BVLK) was the most significant source for the Latvian Civil Law of January 28, 1937, which, with changes and amendments, is still in force today.

Part III of the BVLK was drafted in the spirit of pandectic law, respecting the local peculiarities of Germanic law (for example, preserving such concepts as «the morning's gift» (*Morgengabe*), «real burdens» (*Reallasten*), «superior owner» (*dominus directus*) and «eldest son privileges» and others). Thus Fr. G. von Bunge in his practical academic work harmonized the Roman and Germanic viewpoints in private law. Also thereafter such efforts would be characteristic in the Baltic territories, unlike in Germany, because in the Baltic territories, there was basically no separation between Romanists and Germanists.⁸¹

Fr. G. von Bunge's conservatism in drafting Part III of the BVLK was determined, first of all, by the conservative nature of the tsars. Russian Tsar Nicholas I (1825–1855) concluded that «the cause for failure in the existing [codification of laws] (...) was supposedly the fact that previous commissions wanted to create new laws. That is wrong, because old [laws] must be based on strict principles». (*всегда обращались к сочинению новых законов, тогда как надо было основать старые на твердых началах*)⁸². In accordance with this view, laws in force were to be compiled, avoiding the creation of new law.⁸³ Secondly, as evidenced by Arta Jansone's paper on the influence of Roman law on Part III of the BVLK and the 1937 Latvian Civil Law presented at the University of Latvia Faculty of Law's international conference in 2004 «The Harmonization of Laws in the Baltic Sea region at the turn of the 20th and 21st centuries»⁸⁴, Fr. G. von Bunge returned to the historical meaning of sources. He «avoided risky constructions of legal theory, where the element of personal understanding always took a central place and on issues where his viewpoint did not conform with those accepted in practice ...placed his personal viewpoint in the background.»⁸⁵ Thus, conservatism of the civil law started in the Baltics, the foundation for which was laid in the reception of Roman law, respecting elements of Germanic law. However, the BVLK was not the only regulator of civil law relations in the Baltic.

In addition to Part III of the BVLK, the so-called peasant laws took an important place in Baltic private law. The Baltic peasant private laws were an inseparable part of Baltic private law. Therefore Baltic peasants could use Part III of the BVLK in a subsidiary sense. Customs and judicial practice were also recognized as sources of peasant law. In terms of presentment, the Courlander-Zemgale and Vidzeme private laws were based on the modern pandect legal doctrine of 19th century Germany, and thereby did not significantly differ from the private law of other estates or that of Continental Europe.⁸⁶

Serfdom was abolished in Estonia in 1816,⁸⁷ in Courland in 1817⁸⁸ and in Vidzeme in 1819⁸⁹ according to the Polish model, but agrarian reform was implemented on the experience of Prussia.⁹⁰ Gaining personal freedom at the start of the 19th century was decisive in the formation of Latvian national awareness, because it came ahead of the policy of Russification started in the Baltics by Russia in 1889.⁹¹

Zusammenfassung: nach dem Anschluss des Baltikums an das zaristische Russland sollten die Balten allmählich auf das deutsche Recht im Sinne des öffentlichen Rechts verzichten und die Rechtsakte Russlands übernehmen. Im Privatrechtbereich respektierte man das Kontinuitätsprinzip.

Резюме: после включения Балтии в состав царской России балтийцам пришлось постепенно отказаться от германского права в понимании публичного права, переняв нормативные акты России. В отношении частного права соблюдался принцип преемственности.

Prof. Sanita Osipova

The 18th-19th century was characterized by legal reforms in European states: constitutions were adopted⁹² and various areas of the law codified.⁹³ Liberal ideas were

incorporated into European law. This led to the freeing of serfs, which promoted the rapid development of the civil law and civil procedure.

During the 18th century, the idea of the necessity of a written basic law was accepted in public law. This followed from the French philosophers, primarily the works of Charles Louis Montesquieu (*Charles Louis de Secondat Baron de la Brède et de Montesquieu*, 1689 – 1755⁹⁴) and Jean Jacques Rousseau (1712-1778). The United States of America were the first to be constituted based on the ideas of French Enlightenment philosophers and John Locke (1632-1704) in 1787.⁹⁵ In 1791, Poland adopted its constitution (but it did not come into force).⁹⁶ In 1789, the French Estates-General decided that the country needed a written and rational basic law.⁹⁷ During the French Revolution, three constitutions were adopted (the constitutions of 1791, 1793, 1795), but during of the 19th century, liberal constitutions were adopted in most European states. Law governed states as understood in the 18th and 19th centuries.⁹⁸ «In the 19th century, there was a transition from the police state to a law-governed state,» emphasizes Karlis Dislers, pointing out that this stage is characterized by «a period of constitutional romanticism» because declarations and loud slogans were adopted.⁹⁹

In criminal law, the ideals of Cesare Beccaria (1738–1794) were implemented, which offered codification of the criminal law and criminal procedure and to reform the system of criminal penalties.¹⁰⁰ The new recommendations of C. Beccaria was liberalisation of punishments, because C. Beccaria felt that harsh punishments could be used to combat crime, but gentler and more commensurate punishments could ensure a preventive function. C. Beccaria, in his most notable work «On crimes and punishments» (*Dei delitti e delle pene*), wrote in 1778 of the humanization of the European spirit (from east to west), mentioning as examples the criminal penalty policies implemented by Catherine II (*Екатерина II Великая*, 1729–1796), Friedrich II (*Friedrich II*, 1712–1786) and Maria Teresa (*Maria Theresia von Österreich*, 1717–1780).¹⁰¹ C. Beccaria asked that the new criminal penalty policies be based on the ideas of the Enlightenment philosophers S.L. Montesquieu and Immanuel Kant (1717–1780) about the state, society and person, liberalizing and humanizing penalties.¹⁰²

Jurisprudence developed rapidly, with new sectors emerging, such as the sociology of the law, criminology, criminal studies, court psychiatry, etc.¹⁰³ The number of educated lawyers in Europe increased very swiftly.¹⁰⁴ Positivism in law was strengthened very rapidly during the 19th century, and particularly during the latter half of that century, because it was dictated by historical necessity, a trend to centralize states and to form law-governed liberal states. A certain role was played by the historical positivism of Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 – 1831¹⁰⁵) and John Austin's (*John Austin*, 1790 – 1859¹⁰⁶) psychological positivism as well as Eugen Ehrlich's (1862–1922) sociological positivism.¹⁰⁷

The 19th century was marked by municipal reform. Even during the 18th century, the autonomy of cities was limited. In 1725, Tsar Peter I confirmed privileges for the city of Riga, but its actual independence was lost. The Russian Army was charged with the defence of Riga, and a government-appointed president was added to the City Council. The law of 1767 limited the rights of the council to accept new guild members at its discretion and rescinded the regulations of the council, which mandated to prospective craftsmen an obligatory six years apprenticeship service.¹⁰⁸ In the 19th century, in the process of the centralization of state power, towns completely lost their medieval autonomy and were incorporated into the centralized structure of state governance.

The leading countries in reforming the legal system at this time were France, Austria and Prussia. Friedrich II in 1794 adopted the «*Allgemeine Gerichtsordnung*

der Preussischen Staaten» (AGO), which changed the process of litigation to avoid slow and ponderous processes.¹⁰⁹ The principle of procedural economy was implemented. The aim of the law was to protect citizens against the arbitrariness of judges so that lengthy litigation did not ruin citizens. In order to prevent barristers from prolonging litigation for self-seeking interests, Prussia forbade the profession of barrister, decreeing that parties must turn to special officials of the court. There was also a ban against comments about the code so that comments would not cripple the political will of the legislature.¹¹⁰

The French Civil Code (*Code civile*) was adopted early in the 19th century during Napoleon's rule. The French civil code had many revolutionary legal solutions. The most important was the equality of persons before the law, the legalization of private ownership of land was legalised property, and the free determination of legal processes.¹¹¹ The French Civil Code was supplemented in 1806 with a code of civil procedure «*Code de Procedure Civile*» which was in conformity with liberal ideas of the private law autonomy of the individual. The concept of the code was that in civil litigation «the judge facilitates the litigation, but does not lead it.»¹¹² A commercial code (*Code de Commerce*) was adopted in 1807, separating commercial law from the civil law in general. Humanist ideas were already incorporated into the criminal law of France during the revolution in 1791. In addition, it was prescribed that a crime is only such an act, as is deemed a crime under the criminal law. The authors of the French criminal code also abandoned disfiguring corporal punishments. In 1808, amending the criminal code from the time of the Revolution, a code of criminal procedure was adopted, which implemented the jury. In 1810 a new criminal code was adopted, which was a direct descendant of the prior one, but drafted according to the Roman tradition of codification.

The highest achievement of the German states in civil procedure is the Austrian civil procedure law, which is in force to the present day. The author of the law, Franz Klein (1854 – 1926) opposed an exaggerated idea of freedom, instead supporting state intervention in private legal relations, to ensure legality and restore justice. In civil procedure, he tried to balance between an individual becoming a ward of the state, but at the same time not becoming a mover of the litigation.¹¹³

There is no question but that French legal reforms at the beginning of the 19th century were the most progressive reforms in all of Europe. In other European countries, these processes took place more slowly and they, like Russia, were influenced from existing new models of law.

Zusammenfassung : Das XVIII.-XIX. Jh. zeichnete sich durch Reformen aus, die in den meisten europäischen Ländern durchgeführt wurden: Verabschiedung der Verfassungen und Kodifizierung nach Rechtsbereichen. Positives Recht wurde Hauptquelle des Rechts in allen Rechtsbereichen.

Резюме: XVIII-XIX в.в. характеризовались реформами, проводимыми в Европейских странах: были приняты конституции и проведена кодификация по отраслям права. Позитивное право стало основным источником права во всех правовых областях.

Prof. Jānis Lazdiņš

5. Peculiarities of the Latvian Legal System after the Founding of the Republic of Latvia (1918–1940)

The Republic of Latvia, which was established on November 18, 1918, maintained earlier Russian laws which had been in force in the territory of Latvia, doing so in accordance with a law approved by the People's Council of the Republic of Latvia on December 5, 1919.¹¹⁴ Thus, the principle of continuity of laws was respected.

Among the most significant interwar achievements of new Latvian law were the drafting and adoption of the Constitution of the Republic of Latvia on February 15, 1922¹¹⁵ and surmounting civil law particularism by drafting the Latvian Civil Law¹¹⁶, adopted on January 28, 1937, which, like the Constitution of the Republic of Latvia, with changes and amendments, is still in force today.

Undoubtedly, the adoption of the Constitution was a significant event for all the people of Latvia. However, the failure of the Constituent Assembly to adopt the section of the Constitution pertaining to basic rights must be seen as a defect, even though it had been drafted.¹¹⁷

It had been hoped to structure the Constitution in two parts:

- 1) the system of government;
- 2) the basic rules concerning the rights and obligations of citizens.

In structural terms, this was in line with the modern concept of constitutional rights which emerged in the 1920s [...] «by mistake, the second section of the Constitution of the Republic of Latvia was rejected in the third reading on April 5, 1922.»¹¹⁸ In the vote, 62 deputies supported the second section of the Constitution, 6 were against, but 62 abstained.¹¹⁹

In the time between 1918 and 1940, the significance of the church diminished as well as, with regard to the atheistic world view of many people, the law «On Marriage»¹²⁰ of February 1, 1921, in many ways using the experience of Switzerland as a model, giving the opportunity to seal a marriage at state civil registration institutions, that is, in a non-religious manner.¹²¹ The possibility to seal a marriage in a non-religious or religious manner was also included in the Latvian Civil Law of 1937 and is still in force today.¹²²

Article 24 of the law «On Marriage» prescribed that «marriage can be sealed at a civil registration office or by the clergyman of any confession according to the wishes of the marriage partners.» The Latvian state also recognized marriages sealed during the Bolshevik period, at Bolshevik institutions and registered at the registry of civil acts. However, marriages entered into during the Soviet period were subject to re-registration after civil registration offices were opened.

In the interwar period, Latvia failed to draft a unified law pertaining to trade – in today's terms, a Commercial Law.¹²³ However, the newly adopted normative acts related to commercial law were drafted mainly using German law as a model, especially the 1937 law «On Share and Joint Stock Corporations.»¹²⁴

Zusammenfassung: das Rechtssystem der am 18. November 1918 gegründeten Lettischen Republik entwickelte sich weiter im Rahmen des germanisch-romanischen Rechts mit der Tendenz zur Verringerung des Einflusses des romanischen Rechts.

Резюме: правовая система Латвийской Республики основанной 18 ноября 1918 года продолжала развиваться в рамках германо-романского права с тенденцией уменьшения влияния романского права.

Prof. Sanita Osipova

After the First World War, a significant number of new states appeared on the political map of Europe.¹²⁵ At the start of the 20th century, the three Baltic States were also constituted. At the same time, other new states were formed in the Baltic region (for example, Poland, Finland and others). Almost all were constituted as national, law-governed, democratic republics.¹²⁶ Constitutions which were appropriate for the laws of a nation state were also drafted. A typical basic law from the early 20th century was the so-called Weimar Constitution of Germany, which was accepted in 1919. It had many elements of direct democracy: the people elected the state president, and

the people had the right to initiate legislation. The constitution had a section on the basic rights and obligations of citizens, which declared the equality of all German citizens in civil rights and political rights regardless of sex. All titles and privileges arising from gender or estate were abolished.¹²⁷

At the start of the 20th century, the trends in the development of law that were marked in the previous century continued. The findings of 19th century philosophers, politicians and jurists were incorporated into the law. The concept of the law governed state of Robert von Mohl (1799–1875), Otto von Bähr (Otto Bähr, 1817–1895) and Heinrich Rudolf Hermann Friedrich von Gneist (1816–1895) was further strengthened by law.¹²⁸ The historian Norman Davis sets apart the period from 1815 to 1914, noting that during this period, Europe was especially energetic (technically, economically and culturally strong) and exercised its power over other continents. N. Davis has selected as the symbols of this century those containing raw physical power – the locomotive, the gas works, the electric motor.¹²⁹ Strength was also based on philosophy related to the theory of evolution, historical materialism and the theory of imperialism. In the social sciences, concepts and rules were adopted from the theory of evolution of Charles Darwin (1809–1882) that was popular at the time. Thus the concept of «race» appeared in sociology. The concept of «race» was used in a new meaning, that is, as a social group. Academics started studying the «social selection» of various groups in society in the context of Social Darwinism. This affected sociology, jurisprudence and philosophy (one can mention as an example the ideas of Friedrich Nietzsche (*Friedrich Wilhelm Nietzsche*, 1844–1900) about superman)¹³⁰.

Europeans felt not only strong, but also special. They had discovered new forces, and Europe experienced a demographic explosion, because the population of European states grew rapidly during this time. New social forces appeared, which joined together in battling the existing system. Such were, for example, the anarchists, who, along with other political criminals, were studied by Cesare Lambroso (1836 – 1909¹³¹). He came to the conclusion that political crime, including anarchism, is a social pathology that forms in industrial societies under conditions of economic crisis.¹³² The economy, in turn, was characterized by the rapid development of global trade. For the aforementioned reasons, dissatisfaction grew with the state institutions and in many of the new states; the constitutionally fixed liberal democracy was replaced by authoritarianism or even totalitarianism in the 20s and 30s of the 20th century.

One must sketch several key moments that are linked to the development of the law at the end of the 19th and beginning of the 20th century:

1. The processes of constitutionalism continued, and the concept of the liberal state was supplemented by the obligations of the social welfare state. The social welfare state is an interventionist state, which intervenes in the regulation of social processes, helping the members of society.¹³³ In the beginning of the 20th century, emphasis was placed on forming and strengthening the law-governed social welfare state.¹³⁴
2. Administrative law was formed and developed. The new administrative law was based on the 17th and 18th century concepts of a proper state administration¹³⁵ and a civil service where educated professionals, that is, civil servants, would work. From the end of the 19th century, special civil servant schools were formed. «Administration by dilettantes is no longer sufficient, and the *Code Service Reform* increasingly creates lifetime positions with a guaranteed pension and ensures that positions are taken by university educated civil servants...who are incorruptible and decent...»¹³⁶. At the start of the 20th century, Max Weber drafted a doctrine of the ideal civil servant.¹³⁷

3. Parallel to the incorporation of basic rights into constitutions, laws were adopted that ensured the possibility for individuals to quickly and inexpensively defend their basic rights. In 1909, Switzerland founded an administrative court.¹³⁸ The state formed institutions whose direct purpose was to look after the social and economic welfare of the individual.
4. Further developments related to new branches of the law, related to the social functions of the state, continued to develop: labor law, workplace safety, protection of children's rights, that is, social rights in the broadest sense. This was directly derived from the concept of the social welfare state, which not only had to guarantee the basic rights of the person, but ensure that they could be exercised.¹³⁹ The state gained a new function, which Dislers called the protective function. «The state has not only the right, but the obligation to intervene in the relations of various social groups and to support the weak, to organize aid for the sick and those incapable of work, and to regulate the protection of labor, and in the past fifty years, the functions of the state regulated by social legislation have increasingly developed,» Dislers wrote in 1938.¹⁴⁰
5. International law developed very rapidly¹⁴¹ The foundations of the contemporary understanding of international law were established at the beginning of the modern era. The ideas were enlivened by international congresses, starting in the 17th century, but an active and systematic process of formation of international norms can be linked to the end of the 19th century and the start of the 20th century.¹⁴²

Zusammenfassung: Nach dem Ersten Weltkrieg entstand auf der politischen Karte Europas eine erhebliche Anzahl von neuen Staaten, in denen die Verfassungen entsprechend dem nationalstaatliche Recht erarbeitet wurden. Eine besondere Bedeutung gewann das Zivilrecht als Voraussetzung einer bürgerlichen Gesellschaft.

Резюме: После первой мировой войны на политической карте Европы появилось значительное число новых государств, в которых были разработаны конституции, соответствующие национальному государству. Особое значение получило гражданское право как предпосылка существования гражданского общества.

Prof. Jānis Lazdiņš

Peculiarities of the Latvian Legal System in the Time of Soviet Power (1918–1920, 1940–1990)

The imposition of Soviet law (especially after the Second World War) created a break in the historical development of Latvian law.

The period of the first establishment of Soviet power was short in most of Latvia (1918 -1920). Therefore, after the retreat of the Red Army, there was no significant disruption of the Latvian legal system. In contrast, the 1940 occupation and the imposition of Soviet law that followed created a significant break in the development of law in our country.

Even though Soviet law can be included in the law of continental Europe, it, in accordance with the understanding of Marxist legal theory in Soviet Russia, but later in the USSR and the countries in its sphere of influence, created a legal system that differed significantly from the understanding of law in the Roman and Germanic legal circles.

The proclamation of state sanctioned normative acts as the main source of law brought Soviet law closer to the Roman–Germanic family of law. However, this law was based on ideological bases so significantly different from traditional continental European law that Soviet law, or as it is often called in academic literature – socialist law¹⁴³ – forms an independent arm of the law within the community of continental European law.

Soviet law rejected the concept of private property, because it regarded private property as the basis for inequality and, thereby, for injustice. Therefore the distinction made in Germanic legal circles between private and public law¹⁴⁴ did not exist in the Soviet state. Andrei Vishinskiy (Андрей Вышинский, 1883–1954), referring to a thesis put forth by Lenin (Владимир Ильич Ульянов, pseudonym – Ленин) in (1922), wrote that socialist law has nothing of private law, but all branches of the law have the characteristic of public law.¹⁴⁵ Thus, in order not to use the concept of private property, such designations as socialist property and personal property were created; all enterprise was nationalized in order to declare that the Soviet state had abolished (forever) the exploitation of the workers, etc.

The application of normative acts was generally limited to their literal interpretation. However, in some cases this was insufficient and one had to examine the intention of the legislature. «Here is why the category of socialist legality is used, which means not the formal respect for the law, but precisely such that promotes the political goals of the Soviet state. Thus, for example, Article 1 of the RFSSR Civil Code states that civil rights are not protected in cases where rights are used against their socio-economic purposes.»¹⁴⁶

A very precise definition of the Soviet understanding of the law is the definition of law in a report by A. Vishinsky to the All Union discussion of questions of Soviet law and statecraft on July 16, 1938:

«Laws are the body of norms of behavior legislatively sanctioned by state power, which express the will of the ruling class, as well as the body of customs and rules of social life, whose enforcement is guaranteed by the compulsive power of the state in order to protect, strengthen and develop social relations and order that are desirable and beneficial to the ruling class.»¹⁴⁷

Therefore in the 20th century one can speak of the formation a new circle of laws – the Soviet circle. From the viewpoint of legal philosophy, it is essential to separate such concepts as socialist legal doctrine and Soviet law. The socialist doctrine or school is a concept broader than Soviet law, because in the socialist legal doctrine, Marxism, on which are based Lenin's, Stalin's (Иосиф Виссарионович Джугашвили, pseudonym – Сталин, 1878–1953), Peteris Stucka's (1865–1932) and other Bolshevik drafted Soviet laws, is but one of the theories of the Socialist doctrine.

On the one hand, Soviet law incorporated the ideas of Lycurgus¹⁴⁸, Plato¹⁴⁹, the Utopian socialists – Thomas More, Tomasso Campanella and others¹⁵⁰, the Jacobins, Gracchus Babeuf, Maximilian Robespierre and others,¹⁵¹ and the 19th century social and economic movements for real equality, collectivism, labor protection, etc., and, on the other hand, an absolute denial of private property, the absolutisation of the interests of society and the limitation of individual freedom, the constitutional monopoly guaranteed to one party – the Communist Party¹⁵², which liquidated respect for the democratic principle of the division of powers, the implementation of censorship, the pursuit of a militarily aggressive foreign policy, imposing the Marxist-Leninist ideology on other nations, the recognition of the law as the only source of rights, etc., classifies Soviet law as a form of legal positivism that is based on the findings of Marxist-Leninist legal theory.

Zusammenfassung: die Okkupation der Lettischen Republik durch die UdSSR im Jahre 1940, nach der das Sowjetrecht aufgedrängt wurde, verursachte bis 1990 eine Lücke in der historischen Rechtsentwicklung Lettlands.

Резюме: оккупация Латвийской Республики, осуществлённая СССР в 1940 году, за которой последовало навязывание советского права, до 1990 года обусловила разрыв в историческом процессе развития права Латвии.

Soviet law, which was formed in the USSR and other socialist European states, was built on the basis of continental European legal traditions, placing emphasis on socialist ideals and values that over the centuries had emerged in the legal philosophy of Christian Europe in such matters as equality and justice. Therefore socialist ideas were not in complete contradiction with European legal culture, which cannot be said about Soviet law. Soviet law was based on concepts, institutes and principles related to Roman law (e.g., inheritors¹⁵³, wills¹⁵⁴, legal entities¹⁵⁵, authorisation¹⁵⁶, etc.), but the content of Roman law was substantially transformed so as to adapt it to the policies of a Marxist-Leninist state.¹⁵⁷

Under the influence of ideology, private law was abolished in the Soviet legal system. All legal relationships were formulated as public law. We can mention the most important changes:

1. Private property was abolished with the justification that private property is the basis for social inequality and exploitation. The property of physical persons was deemed personal property. «The means of production» – land, factories, mills, multi-dwelling buildings, etc. – were taken out of circulation under civil law. The 1964 Civil Code of the Latvian SSR decreed: «The state owns land, its subterranean depths, waters, forests, mills, factories, mine shafts, ore mines, electrical generating plants, rail, water, air and motor transport, banks, communications networks, state agricultural, trade, municipal and other enterprises, as well as residential premises in cities and towns... The land, its depths, waters and forests, which are the exclusive property of the state, can only be granted for use.»¹⁵⁸
2. Soviet law was based on the dominant 19th century legal positivism. The only source of Soviet law was the law and normative acts based on it. Methods of interpretation of legal norms were limited, recognizing only the grammatical interpretation of norms.

Soviet law was formed based on ideas created over the centuries in the legal philosophy of Christian Europe and the legal traditions of continental Europe; however, a new circle of law was formed – the Soviet. It was defined by the proclamation of one narrow, dogmatic branch of socialist legal philosophy – Marxism–Leninism – as the ideological basis of the state and by the essential transformations in legal relationships based on this.

Zusammenfassung: Das Sowjetrecht, das sich in der UdSSR und in den sozialistischen Ländern Europas herausgebildet hatte, entwickelte sich auf der Grundlage der Rechtstraditionen Kontinentaleuropas mit Betonung der sozialistischen Ideale im marxistisch-leninistischen Geiste.

Резюме: Советское право, сложившееся в СССР и социалистических странах Европы, развивалось на базе правовых традиций континентальной Европы опираясь на социалистические идеалы в их марксистско-ленинском понимании.

References and Endnotes

- ¹ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I. daļa. Rīga: Zvaigzne, 1972. – Part I – pp. 7–31; Lazdiņš, J. Privāttiesību ģenēze un evolūcija Latvijā (X–XX gs.). Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums. Genesis and evolution of private Law in Latvia (10th – 20th). Summary of papers proposed for promotion. Rīga: published by authors, 2000. – pp. 9–11, pp. 34–37; Lazdiņš, J. Baltu un līvu privāttiesības. Grām.: Lazdiņš, J. Latvijas Privāttiesības. Raksti. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 2003. – pp. 6–28; Lazdiņš, J. Latvijas tiesību vēstures periodizācija un daži tiesību vēstures aspekti. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki.* – 2000. – No. 2 – pp. 60–72; Lazdiņš, J. Laulības tiesību ģenēze un evolūcija Latvijā. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki.* – 2002. – Nr. 2 (46) – 31.–39. lpp; Lazdiņš, J. Latvijas privāttiesību avoti (X–XX gs.), Sources of Latvian Private Law (10th–20th century). Grām.: Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā, Problems of Transformation of Law in Connection With European Integration.

- Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2002. – pp. 79–87, pp. 88–96; Lazdiņš, J. Baltu un līvu privāttiesību paražas. *Jurista Vārds*. 2006. 15. augustā – Nr. 32 (435), pp. 1–9.
- ² Sūna, J. Sūna J. Dēlu un meitu mantošanas sistēma pēc Latvju Dainām un senkrievu tiesību kodeksa. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*. – 1923. – Nr. 1. – 18., 19. lpp. Skat. arī: Sūna J. Senlatvju blakus radu un kungu tiesības mantošanā pēc Latvju dainām. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*. – 1924. – N. 3.
- ³ Sūna, J. Dēlu un meitu mantošanas .. – pp.18, 19.
- ⁴ Ibid. – pp. 19, 20.
- ⁵ Ibid. – pp. 20, 21.
- ⁶ Ibid.
- ⁷ Ibid. – pp. 22, 23.
- ⁸ Ibid.
- ⁹ Ibid. – p. 24.
- ¹⁰ Ibid.
- ¹¹ See.: Нижник, Н.С. Правовое регулирование семейно – брачных отношений в русской истории. Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006 – с. 7–14.
- ¹² See.: Lazdiņš, J. Baltu un līvu privāttiesību paražas. *Jurista Vārds*. 2006. 15. augustā – Nr. 32 (435), 1.–9. lpp.
- ¹³ Švābe, A. Pagasta vēsture. Pirmā daļa. Līdz krievu laikiem. Rīga: J. Rozes apgādībā, 1926. – 21–28. lpp.; Skat. salīdzinoši gadsimta gaitā: Švābe, A. Latvijas vēsture (1800–1914). Uppsala: Daugava, 1958. – pp. 78–79.
- ¹⁴ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts .. – I daļa – pp. 14–16.
- ¹⁵ See: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0103011994051932769> (examined: 11. 04. 2007).
- ¹⁶ See: Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti (10. gs.–16. gs.). Rīga: LU žurnāls «Latvijas vēsture» fonds, 1998. – 1. sēj.
- ¹⁷ Osipova, S. Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: TNA, 2004, p. 105.
- ¹⁸ Ebel, W. Geschichte der Gesetzgebung in Deutschland. Göttingen: Verlag Otto Schwartz & Co, 1958, p. 23.
- ¹⁹ Waitz, G. Das alte Recht der Salischan Franken. Berlin: b.i., 1846, p. 30.
- ²⁰ Wolf, A. Gesetzgebung in Europa 1100–1500 zur Entstehung der Territorialstaaten. München: C. H. Beck, 1996, pp. 312–320.
- ²¹ Тихомиров, М. Н. Пособие по изучению Русской Правды. Москва: изд Московского Университета, 1953. с. 7.
- ²² Ebel, W. Geschichte der Gesetzgebung in Deutschland. Göttingen: Verlag Otto Schwartz & Co, 1958. p. 43.
- ²³ Wolf, A. Gesetzgebung in Europa 1100–1500 zur Entstehung der Territorialstaaten. München: C. H. Beck, 1996, p. 20.
- ²⁴ Берман, Г. Дж. Западная традиция права: Эпоха формирования. Москва: ИНФРА – М НОРМА, 1998, с. 275.
- ²⁵ Тихомиров, М. Н. Пособие по изучению Русской Правды. Москва: изд. Московского Университета, 1953. с. 118.
- ²⁶ Der Sachsenspiegel, übersetzt und eingeleitet von Paul Kaller. München: C. H. Beck, 2002, p. 71.
- ²⁷ Eisenhardt, U. Deutsche Rechtsgeschichte. München: C. H. Beck, 1999, p. 75.
- ²⁸ Meder, St. Rechtsgeschichte. 2. Auflage. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2005, p. 159.
- ²⁹ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. Rīga: Zvaigzne, 1972. – I daļa – 37. lpp.
- ³⁰ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. Rīga: Zvaigzne, 1972. – I daļa – 87., 88. lpp.
- ³¹ Ibid. – 87. lpp.
- ³² Zeids, T. Senākie rakstītie vēstures avoti. Rīga: Zvaigzne, 1992. – 61., 62. lpp.
- ³³ Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. I. sējums. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs. Prof. E. Melķiņa redakcijā. Autori: Jānis Lazdiņš, Valdis Blūzma, Sanita Osipova. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 1998. – 38., 39. lpp.
- ³⁴ von Bunge, Fr. G. Geschichte des liv-, est- und curländischen Privatrechts. – St.-Peterburg: In der Buchdruckerei der zweiten Abteilung Sr. Kaiserl. Majestät eigenei Canzlei, 1862 – p. 9.
- ³⁵ Švābe, A. Vecākās zemnieku tiesības. Rīga: Latvijas skolotāju savienība, 1927. – p. 31.
- ³⁶ Eisenhardt, U. Deutsche Rechtsgeschichte. 3. Auflage. – München: C. H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, 1999 – p. 72.
- ³⁷ Schlosser, H. Grundzüge der neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontext. 9. Auflage. Heidelberg: F.C. Müller Verlag, 2001 – pp. 20–26; Kaufmann, A., Hassemer, W., Neumann, U. Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart. 7. Auflage. Heidelberg: F. C. Müller Verlag, 2004 – pp. 40–47; Seelmann, K. Rechtsphilosophie. 2. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2001 – p. 7–12.
- ³⁸ Ebel, W. Deutsches Recht im Osten. Göttingen, b.i., 1952, pp. 9–11.

- ³⁹ Švābe, A. Čīņa par Latvijas tiesībām. In the book: *Latvijas kultūra*, b. v., A. Klāvsona apgāds, 1948, p. 195.
- ⁴⁰ Osipova, S. Baltische Rechtstradition. In the book: *Zivilrechtsreform im Baltikum*. Hrg. H. Heiss. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, p. 13.
- ⁴¹ Dollinger, Ph. Die Hanse. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1998, pp. 539, 540.
- ⁴² Osipova, S. Lībekas pilsētas tiesības un to izplatība Austrumeiropā. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997, pp. 106–117.
- ⁴³ Берман, Г. Дж. Западная традиция права: Эпоха формирования. Москва: ИНФРА – М НОРМА, 1998, с. 104–106.
- ⁴⁴ Mitteis, H., Lieberich, H. Deutsche Rachtsgeschichte. 19. Auflage. München: C. H. Beck, 1992, pp. 123, 124.
- ⁴⁵ Koschaker, P. Europa und das Römische Recht. München und Berlin: C. H. Beck, 1966, S. 34–38.
- ⁴⁶ Lazdiņš, J. Komentārs. Bruņinieku tiesības. In the book: *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. I sējums. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs.-16.gs.* E. Meļķiša red.. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 1998., 101.–106. lpp.
- ⁴⁷ Der Sachsenspiegel, übersetzt und eingeleitet von Paul Kaller. München: C. H. Beck, 2002, p. 4.
- ⁴⁸ Wolf, A. Gesetzgebung in Europa 1100-1500 zur Entstehung der Territorialstaaten. München: C. H. Beck, 1996, p. 102.
- ⁴⁹ Lazdiņš, J. Komentārs. Bruņinieku tiesības. In the book: *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. I sējums. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs.-16. gs.* E. Meļķiša red. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 1998. p. 102.
- ⁵⁰ von Ziegenhorn, Ch. G. Staatsrecht der Herzogthümer Curland un Semgallen. – Königsberg, 1772. – S. 51–56.
- ⁵¹ Zeids, T. Senākie rakstītie .. – p. 115.
- ⁵² Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.). Rīga: Biznesa augstskola Turība SIA, 2000. – pp. 40, 41.
- ⁵³ Dunsdorfs, E. Latvijas vēsture (1700–1800). Sundbyberg: Daugava, 1973. – pp. 13–19.
- ⁵⁴ Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561 – 1795) / *Dr. hist. V. Blūzmas red.* Rīga: Juridiskā koledža, 2006. – pp. 110–188.
- ⁵⁵ von Ziegenhorn, Ch.G. Staatsrecht .. – S. 129–134; Grīns J. Kurzemes un Zemgales hercogistes satversme. – Rīga: Valters un Rapa, 1927. – pp. 5–27.
- ⁵⁶ Lazdiņš, J. Valdības formula (*Formula regiminis*) (1617). Komentārs. In the book: *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. ...* – pp. 207–210; See also Valdības formulu. – *Ibid.*, 210.–220. lpp.
- ⁵⁷ von Ziegenhorn, Ch. G. Staatsrecht der Herzogthümer .. – p. 91.
- ⁵⁸ Coing, H. Europäisches Privatrecht. – München: C. H. Beck'sche Verlagbuhhandlung, 1985 – Bd. I – p. 226, 227.
- ⁵⁹ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture .. I daļa – p. 165.
- ⁶⁰ *Ibid.*
- ⁶¹ Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības .. – 45. lpp; Švābe, A. Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā. Rīga: Latv. zemn. Sav. Spiestuve, 1930. – pp. 196, 197.
- ⁶² Latvijas agrārā reforma. Agrārās reformas desmit gadu atcerei. Rīga: Zemkopības ministrijas izdevums, 1930. – pp. 116, 117.
- ⁶³ Buddenbrock, G.J. Sammlung der Gesetze. Riga: W.F. Häcker, 1821 – Bd. 2 – Abt. 1 – pp. 1204–1223.
- ⁶⁴ Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības .. – pp. 47, 48.
- ⁶⁵ Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture .. Part I – p. 184.
- ⁶⁶ Meder, St. Rechtsgeschichte. 2. Auflage. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2005, pp. 226, 227.
- ⁶⁷ Mitteis, H., Lieberich, H. Deutsche Rachtsgeschichte. 19. Auflage. München: C. H. Beck, 1992, pp. 251, 252
- ⁶⁸ Берман, Г. Дж. Западная традиция права: Эпоха формирования. Москва: ИНФРА – М НОРМА, 1998, с. 456.
- ⁶⁹ Hattenhauer, H. Europäische Rechtsgeschichte. 2. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag, 1994, pp. 323, 324.
- ⁷⁰ Baigent, M., Leigh R. Als die Kirche Gott verriet. Berlin: Elsnerdruck, 2000, p. 181.
- ⁷¹ Аннерс, Э. История европейского права. Москва: Наука, 1994, с. 215, 216.
- ⁷² *Ibid.*, с. 237, 238.
- ⁷³ Hattenhauer, H. Europäische Rechtsgeschichte. 2. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag, 1994, pp. 362, 363.
- ⁷⁴ Straubergs, J. Rīgas vēsture. Rīga: Grāmatu Draugs, b. g., p. 268.
- ⁷⁵ Жоль, К.К. Философия и социология права. Москва: Юнити, 2005, с. 200, 201.
- ⁷⁶ *Ibid.* – pp. 189–194, 293–298. See also: Полн. собр. законов. Под ред. А. Ф. Волкого и Ю. Д. Филипова. С.-Петербург: Общественная польза, 1899.

- ⁷⁷ *Mincs, P. Krimināltiesību kurss. Vispārīgā daļa.* Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga : Tiesu nama aģentūra, 2005, p. 61. See also: *Полн. собр. законов.* Под ред. А. Ф. Волкого и Ю. Д. Филипова. С.-Петербург : Общественная польза, 1899.
- ⁷⁸ *Аннерс, Э. История Европейского права.* Москва : Наука, 1996, с. 363. Sk. also: *Полн. собр. законов.* (под редакцией А. Ф. Волкого и Ю. Д. Филипова). С.-Петербург: Общественная польза, 1899.
- ⁷⁹ See: *Lazdiņš, J. Ievads nodokļu tiesībās. Jurista Vārds.* 2006. 10. oktobrī – Nr. 40 (443), 1.–7. lpp.; 2006. 17. oktobrī – Nr. 41 (444) – 8.–14. lpp.
- ⁸⁰ See: *Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture ...*, p. 300 where the Russian language title page of the Compilation of Baltic Local Laws, part II can be seen. See Also: *Свод местных узаконений губерний остзейских. Законы гражданские. Въ Типографіи Второго Отделеления Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1845, часть третія.*
- ⁸¹ *Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture ...*, pp. 298–306; *Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības ...*, pp. 11, 12, 15, 253, 254.
- ⁸² Citēts pēc: *Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I daļa ..* – 271. lpp.
- ⁸³ *Kalniņš, V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture ..* – pp. 298–306.
- ⁸⁴ *Jansone, A. Daži salīdzinoši aspekti romiešu tiesību recepcijā 1864. gada Vietējo civillikumu kopojuma III daļā un 1937. gada Civillikumā. Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gs. mijā.* Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2006, pp. 143–150.
- ⁸⁵ *Ibid.* – p. 144.
- ⁸⁶ *Lazdiņš, J. Privāttiesību ģenēze un evolūcija Latvijā (X–XX gs.).* Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums. 21. lpp. Genesis and Evolution of Private Law in Latvia (10th–20th). Summary of papers proposed for promotion. Rīga, 2000, p. 49; See also: *Mantošana pēc Baltijas zemnieku likumiem 19. gs. Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki.* 2000, Nr. 3, pp 4–7.; *Laulības tiesību ģenēze un evolūcija Latvijā. Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki.* 2002, Nr. 2 (46), pp. 31–39.
- ⁸⁷ *Полн. собр. зак. – т. 33 – № 26278.*
- ⁸⁸ *Полн. собр. зак. – т. 34 – № 27024.*
- ⁸⁹ *Полн. собр. зак. – т. 36 – № 27735.*
- ⁹⁰ See: *Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.).* Rīga: Biznesa augstskola Turība SIA, 2000.
- ⁹¹ Ar sapni par Latvijas valsti – pirms Latvijas valsts. *Latvijas Vēstnesis.* – 1999. – Nr. 381 / 383.
- ⁹² *Frotscher, W., Pieroth B. Verfassungsgeschichte.* 5. Auflage, München: C. H. Beck, 2005, p. 5.
- ⁹³ *Ebel, W. Geschichte der Gesetzgebung in Deutschland.* Göttingen: Verlag Otto Schwartz & Co, 1958, pp. 73–77.
- ⁹⁴ *Hattenhauer, H. Europäische Rechtsgeschichte.* 3. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller, 1999. – S. 467.
- ⁹⁵ *Frotscher, W., Pieroth, B. Verfassungsgeschichte.* 5. Auflage, München: C. H. Beck, 2005, p. 12.
- ⁹⁶ *Маклаков, В.В. Коньституции зарубежных стран.* Москва: Wolters Kluwer, 2006, с. 41.
- ⁹⁷ *Frotscher, W., Pieroth, B. Verfassungsgeschichte.* 5. Auflage, München: C. H. Beck, 2005, p. 26
- ⁹⁸ *Osipova, S. Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze.* Grām: Latvijas Universitātes raksti. 703. Juridiskā zinātne Rīga: Latvijas Universitāte, 2006, pp. 76, 77.
- ⁹⁹ *Dišlers, K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē.* Rīga: TNA, 2002, p. 55.
- ¹⁰⁰ *Holzhauser, H. Willensfreiheit und Strafe. Das Probleme der Willensfreiheit in der Starfrechtslehre des 19. Jahrhunderts und seine Bedeutung für den Schulenstreit.* Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1970, p. 32.
- ¹⁰¹ *Beccaria, C. Über Verbrechen und Strafen.* – Wien: Tendler & Comp., 1851. – pp. VII, VIII.
- ¹⁰² *Holzhauser, H. Willensfreiheit und Strafe. Das Probleme der Willensfreiheit in der Starfrechtslehre des 19. Jahrhunderts und seine Bedeutung für den Schulenstreit.* – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1970. – S.32.
- ¹⁰³ *Stammler, R. Die Lehre von dem Richtige Recht.* – Berlin: J. Guttentag, 1902. – S. 111.
- ¹⁰⁴ *Ibid.*, pp. 21–27.
- ¹⁰⁵ *Rode, K. Geschichte der europäischen Rechtsphilosophie.* – Düsseldorf: Werner Verlag, 1974. – p. 144.
- ¹⁰⁶ *Hattenhauer, H. Europäische Rechtsgeschichte.* 3. Auflage. – Heidelberg: C. F. Müller, 1999. – p. 637.
- ¹⁰⁷ *Osipova, S. Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze.* Grām: Latvijas Universitātes raksti. 703. Juridiskā zinātne Rīga: Latvijas Universitāte, 2006, pp. 76., 77. lpp.
- ¹⁰⁸ *Žigure, A. Latvijas policijas vēsture. Pirmā grāmata.* Rīga: Fakts, 1997, pp. 183, 184.
- ¹⁰⁹ *Eisenhardt, U. Deutsche Rechtsgeschichte.* 3. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 1999., S. 218.
- ¹¹⁰ *Аннерс, Э. История европейского права.* Москва: Наука, 1994, с. 243, 244.
- ¹¹¹ *Meder St. Rechtsgeschichte.* 2. Auflage. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2005, pp. 261, 262.
- ¹¹² *Coing, H. Europäisches Privatrecht 1800 bis 1914.* München C.H.Beck, 1989, pp. 12, 13.
- ¹¹³ *Ibid.*, c. 344.
- ¹¹⁴ *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000) / Prof. Dr. iur. Andreja Lēbera redakcijā.* Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000. – p. 144.

- 115 <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0121011922021532769> (examined 15.01.2007.)
- 116 Civillikums. Rīga: Kodifikācijas nodaļas 1937. gada izdevums, 1938. See also: <http://www.likumi.lv/?inc=civillikums.php> (examined 15.01.2007.)
- 117 Šilde, A. Latvijas vēsture (1914–1940). Valsts tapšana un suverēnā valsts. Stokholma: Daugava, 1976. – pp. 361–364.
- 118 Latvijas tiesību vēsture (1914–1940) .. – p. 165.
- 119 Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 1922. gada 8. burtn., p. 1217.
- 120 Likumu un valdības rīkojumu krājums. B.v.: Tieslietu ministrijas kodifikācijas nodaļas izdevums, 1921.
- 121 Lazdiņš, J. Laulības tiesību ģenēze un evolūcija Latvijā. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki.* – 2002. – Nr. 2 (46) – pp. 31–39.
- 122 See accessible at: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90224&mode=DOC>; <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90223&mode=DOC>; <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90222&mode=DOC>; <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90221&mode=DOC>; <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90220&mode=DOC> (examined 06.07.2007.).
- 123 See: Čakste, K. Tirdzniecības tiesības. I daļa. 1937. / 38. m.g. lasītās lekcijas. B.v.: b.i., 1938.
- 124 Ibid., p. 105.
- 125 Kronvels, R.D. Pasaules vēsture divdesmitā gadsimtā. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996., p. 26.
- 126 Osipova, S. Baltische Rechtstradition. In the book: Zivilrechtsreform im Baltikum. Hrg. H. Heiss, Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, pp.8,9.
- 127 Frotscher, W., Pieroth, B. Verfassungsgeschichte. 5. Auflage, München: C. H. Beck, 2005, pp. 252–267.
- 128 Dišler, K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: TNA, 2002., pp. 55, 56.
- 129 Дэвис, Н. История Европы. Москва: Транзиткнига, 2005, с. 560.
- 130 von Stephanitz, D. Exakte Wissenschaft und Recht. – Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1970, p. 209.
- 131 Hattenhauer, H. Europäische Rechtsgeschichte. 3. Auflage. – Heidelberg: C. F. Müller, 1999. – p. 651.
- 132 Ламброзо, Ч. Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархисты. Москва: Инфра-М, 2004, с. 227–231.
- 133 Cipeliuss, R. Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001., p 49.
- 134 Frotscher, W., Pieroth B. Verfassungsgeschichte. 5. Auflage, München: C. H. Beck, 2005, p. 266.
- 135 Ibid., p. 146, 147.
- 136 Vēbers, M. Politika kā profesija un aicinājums. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, p. 69.
- 137 Weber, M. Wirtschaft und Gesellschaft. Tübingen: J.C.B.Mohr, 1980. – pp. 652–670.
- 138 Аннерс, Э. История европейского права. Москва: Наука, 1994, с. 325
- 139 Frotscher, W., Pieroth B. Verfassungsgeschichte. 5. Auflage, München: C.H. Beck, 2005, p. 243.
- 140 Dišlers, K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: TNA, 2002, p. 48.
- 141 Hattenhauer, H. Europäische Rechtsgeschichte. 2. Auflage. Heidelberg: C.F. Müller Juristischer Verlag, 1994, pp. 667, 668.
- 142 Bojārs, J. Starptautiskās tiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998, pp. 10–12.
- 143 See.: David, R., Grasmann, G. Einführung in die großen Rechtssysteme der Gegenwart. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1988; Hattenhauer H. Europäische Rechtsgeschichte. Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag, 1992; Wesel U. Geschichte des Rechts. Von den Frühformen bis zum Vertrag von Maastricht. München: Verlag C. H. Beck, 1997 and others.
- 144 Meder, S. Rechtsgeschichte. 2. Auflage. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2005 – p. 387.
- 145 Вышинский, А.Я. Вопросы теории и права. Москва, 1949 – с. 170. This thesis was so important to the Soviet regime that it was also imposed on the so-called «satellite states». («Wir erkennen nichts 'Privates' an, für uns ist auf dem Gebiet der Wirtschaft alles öffentlich-rechtlich und nicht privat»). Skat.: Meder, S. Rechtsgeschichte .. – pp. 387, 388 un Reich N. Sozialismus un Zivilrecht. Eine rechtstheoretisch-rechtshisrische Studie zur Zivilrechtstheorie und Kodifikationspraxis im sowjetischen Gesellschaft- und Rechtssystem. Frankfurt / M.: Athenäum, 1972. – p. 55.
- 146 Latvijas tiesību vēsture (1914–2000) ..– 313. lpp. See also: KPFSR civiltodekss: Ar pārgrozījumiem līdz 1940. g. 15. nov. Rīga, 1940.
- 147 Вышинский, А. Я. Вопросы теории и права .. – с. 83. Latviskais tulkojums citēts pēc: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000) .. – p. 312.
- 148 Adomeit, K. Recht- und Staatsphilosophie. Rechtsdenken der Neuzeit. 2. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2002 – p. 22; Melčikis, E. No tiesību filozofijas vēstures. Pirmssokrāta perioda domātāji. Sokrāts. Platons. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997. – pp. 3, 4.
- 149 Adomeit, K. Recht- und Staatsphilosophie .. – S. 22; Омельченко, О. А. История политических и правовых учений. История учений о государстве и праве. Учебник для вузов. Москва: EKSMO, Education, 2006 – с. 79–137; Азаркин, Н.М. Всеобщая история юриспруденции. Курс лекций. Москва: издательство «Юридическая литература», 2003 – с. 97–103.

- ¹⁵⁰ История политических и правовых учений. Учебник для вузов. / Под общ. Ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. – 3-е изд., стер. Москва: Издательство НОРМА, 2003 – с. 183.–188.
- ¹⁵¹ *Азаркин, Н.М.* Всеобщая история юриспруденции ... – с. 375–381; История политических и правовых учений ... – с. 301–309.
- ¹⁵² T.s. 6. pants. See: Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs (hereafter – LPSR AP un Valdības Ziņotājs). – 1978. – Nr. 17; Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Konstitūcija (Pamatlikums). Rīga: Liesma, 1978.
- ¹⁵³ *Vēbers, J., Torgāns, K., Šulcs, V.* Padomju civiltiesības. II daļa. Saistību tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1986., p. 231.
- ¹⁵⁴ *Ibid.*, p. 382.
- ¹⁵⁵ *Vēbers, J.* Padomju civiltiesības. I daļa Vispārīgā daļa. Īpašuma tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1979., p. 67.
- ¹⁵⁶ *Ibid.*, 122., 123. lpp.
- ¹⁵⁷ *David, R. Grasmann, G.* Einführung in die großen Rechtssysteme der Gegenwart. 2. Auflage. München: C. H. Beck, 1989, pp. 236, 237.
- ¹⁵⁸ Latvijas PSR Civilkodeksa komentāri. J. Vēbera zin. red. Rīga: Liesma, 1979, p. 141.

TIESU IZPILDĪTĀJU INSTITŪTA VIETA TIESU SISTĒMĀ UN TĀ IZAUGSME REFORMAS GAITĀ

Tiesu izpildītāju institūta pilnveidošanas procesā ir būtiski apzināties, kādas pamatproblēmas atklāj Latvijā uzsāktā tiesu izpildītāju institūta reforma, un mēģināt laikus sakārtot normatīvo regulējumu. Šī raksta mērķis ir aplūkot identificētās normatīvo aktu nepilnības un sniegt ierosinājumus novērst konstatētās nepilnības. Izvēlētais tēmas pētniecības uzdevums ir konstatēt nepilnības Tiesu izpildītāju likuma un Civilprocesa likuma regulējumos un sniegt priekšlikumus atbilstošu tiesību normu pilnveidošanai.

Tiesvedības process ir visai complicēts un savā ziņā arī sarežģīts. Šī procesa redzamais rezultāts ir tiesas taisītais nolēmums. Taču ar nolēmuma spēkā stāšanos nevar teikt, ka personas likumā aizsargātās tiesības un intereses ir ievērotas un panākts gaidāmais rezultāts. Tiesvedības process nav iedomājams bez izpildu procesa, kura mērķis ir tiesas nolēmuma kvalitatīva piespiedu izpilde, jo, kā prakse rāda, tikai neliels skaits parādnieku labprātīgi izpilda spēkā stājušos spriedumu, taču nolēmumu labprātīgo izpildes kārtību Civilprocesa likums¹ (CPL) neregulē. Vienīgais izņēmums ir atrunāts CPL 204. 1. pantā, kurā noteikts, ka sprieduma labprātīgas izpildes termiņš nedrīkst būt garāks par 10 dienām no sprieduma spēkā stāšanās dienas. Līdz ar to var teikt, ka nolēmumu piespiedu izpilde ir tiesvedības procesa neatņemama sastāvdaļa, bet tiesu izpildītājs ir šī procesa virzītājs, no kura darbības efektivitātes ir atkarīgs izpildes ātrums un kvalitāte. Tiesu izpildītāja institūts palīdz nodrošināt tiesu sistēmas stabilitāti un subjektu Satversmē² garantēto tiesību uz taisnīgu tiesu realizāciju. Tādējādi bez tiesu izpildītāja institūta nav iedomājama tiesiskas un demokrātiskas valsts pastāvēšana.

Tiesu izpildītāju vēsture ir visai sena un cieši saistīta ar tiesvedības procesa veidošanos. Vēsturiski ir izveidojušās trīs veidu tiesu izpildītāju sistēmas:

- 1) funkcionārais – tiesu izpildītājs ir pakļauts jurisdikcijai (tiesu izpildītāji darbojas pie pirmās instances tiesām, tiesas priekšsēdētājs pieņem viņus darbā un kontrolē viņu darbību). Šī sistēma Latvijā darbojās līdz 1993. gada 1. aprīlim;
- 2) funkcionāri liberālais – tiesu izpildītāji darbojas pie tiesām atsevišķi izveidotos kantoros, bet ir pakļauti Tieslietu ministrijas izveidotajai struktūrai (Latvijā bija izveidoti 34 tiesu izpildītāju kantori, kuri atradās pie rajonu (pilsētu) tiesām, bet tiesu izpildītāju pieņēma darbā un kontrolēja Tiesu izpildītāju departaments). Šī sistēma Latvijā darbojās no 1993. gada 1. aprīļa līdz 2003. gada 1. janvārim;
- 3) liberālais – tiesu izpildītājs ir brīvās profesijas pārstāvis, kurš ir organizatoriski neatkarīgs, pakļauts vienīgi likumam. (Šo sistēmu dēvē arī par «franču modeli».) Šī sistēma Latvijā darbojas no 2003. gada 1. janvāra.³

Līdz ar to var teikt, ka Latvijai bija dota iespēja izvērtēt funkcionāro sistēmu plusus un mīnus, līdz tika pieņemts lēmums konstatētās problēmas pārvarēt ar liberālās sistēmas palīdzību. Katrai valstij ir tiesības brīvi izvēlēties un noteikt savu tiesu izpildītāju sistēmu, un Eiropas Savienībā vienlīdz pozitīvi darbojas gan funkcionārās, gan liberālās sistēmas. Daudzējādā ziņā izvēle ir atkarīga no valsts tradīcijām, iedzīvotāju mentalitātes un domāšanas veida. Pašreiz 16 Eiropas valstīs tiesu

izpildītāju institūts ir saistīts ar liberālo sistēmu, bet parējās valstīs ir spēkā funkcionārā sistēma.⁴

2003. gada 1. janvārī stājās spēkā jauns Tiesu izpildītāju likums⁵, kurš aizsāka reformu tiesu izpildītāja institūtam Latvijā. Darbs pie reformas aizsākās jau 1998. gadā, kad tika nolemts Latvijas tiesu izpildītāju institūtu reformēt, pārejot uz «franču modeli».

Reformas rezultātā tiesu izpildītāji kļuva par tiesu sistēmai piederīgām personām, kuras veic savus pienākumus, pakļaujoties tikai likumam, un ir pielīdzinātas valsts amatpersonām. Tā kā tiesu izpildītāji reformas gaitā ir attiecināmi pie brīvo profesiju veicējiem, viņi savā profesionālajā darbībā ir finansiāli patstāvīgi. Šī iemesla dēļ tiesu izpildītāju institūts ir pakļauts *nummerus clausus* principam un iecelšana noteiktajā amatā ir uz mūžu. Tiesu izpildītāji darbojas pie apgabaltiesām, kuru darbības teritorija ir sadalīta vairākos iecirkņos, ņemot vērā iedzīvotāju blīvumu un citus būtiskus kritērijus. Tādā veidā zvērinātam tiesu izpildītājam ir dota iespēja brīvi izpildīt iesniegto izpildu rakstu noteiktās apgabaltiesas teritorijā, izejot ārpus sava iecirkņa robežām. Šādā veidā arī tiek nodrošināta sprieduma optimāla izpilde, jo tiesu izpildītājs vairs nav ierobežots savā darbībā ar samērā mazu teritoriju, kurā, iespējams, pat neatrodas visa parādnieka manta, un arī piedzinējam ir dota izvēles iespēja iesniegt izpildu rakstu piedziņai tam tiesu izpildītājam, kura atrašanās vieta vai citi darbības kritēriji ir vislabvēlīgākie konkrētā sprieduma izpildei. Tādējādi netieši tiek radīta arī veselīga konkurence starp tiesu izpildītājiem, kas veic darbību vienas apgabaltiesas teritorijā, motivējot viņus maksimāli kvalitatīvi un ātri izpildīt spriedumu.

Viena no «franču modeļa» būtiskajām prioritātēm ir tā, ka tiesu izpildītājs ir pilnībā neatkarīgs no valsts. Pašlaik vērojamas daudzas problēmas saistībā ar tiesu izpildītāja statusa neatkarību un pakļautību tikai likumam. Joprojām atsevišķas darbības kontrolē Tieslietu ministrija, tādējādi saglabājot funkcionārās sistēmas iezīmes. Pašreizējā posmā tiesu izpildītājs atrodas četru institūciju kontrolē:

- 1) saskaņā ar Tiesu izpildītāju likuma 53. pantu tieslietu ministrs var ierosināt disciplinārlietu pret zvērinātu tiesu izpildītāju pēc tiesneša vai prokurora priekšlikuma, kā arī pēc personas sūdzības vai pēc paša iniciatīvas par zvērinātu tiesu izpildītāju darbību regulējošu normatīvo aktu neievērošanu;
- 2) Tiesu izpildītāju likuma 54. pants paredz, ka Latvijas Zvērinātu tiesu izpildītāju padome var ierosināt disciplinārlietu pret zvērinātu tiesu izpildītāju pēc tiesneša vai prokurora priekšlikuma, kā arī pēc personas sūdzības vai pēc pašas iniciatīvas;
- 3) Tiesu izpildītāju likuma 83. panta 1. daļā ir norādīts, ka zvērinātu tiesu izpildītāju tiešā uzraudzība piekrīt tai apgabaltiesai, kuras darbības teritorijā atrodas viņu amata vieta;
- 4) Tiesu izpildītāju likuma 83. panta 2. daļā ir norādīts, ka uzraudzību par zvērinātu tiesu izpildītāju amata darbībām rajona (pilsētas) tiesa veic civilprocesuālajā kārtībā (CPL 632. p.).⁶

Tādējādi tiesu izpildītāja darbības likumības uzraudzība ir visai neefektīva un sadrumstalota. Neskaidrības rada jautājums, kur un par kādiem jautājumiem ir jāiesniedz sūdzības par tiesu izpildītāja darbībām. Kā redzams no iepriekš teiktā, disciplinārlietu ierosināšana par tiesu izpildītāja rīcību atrodas gan tieslietu ministra, gan Zvērinātu tiesu izpildītāju padomes kompetencē. 2005. gada 22. decembra grozījumi Tiesu izpildītāju likumā mēģina sadalīt kompetenci, paredzot, ka sūdzības par zvērinātu tiesu izpildītāja darbību atbilstību normatīvajiem aktiem ir tieslietu ministra kompetence, bet Zvērinātu tiesu izpildītāju padome uzrauga zvērināta tiesu izpildītāja darbības atbilstību iekšējiem normatīvajiem aktiem un profesionālās ētikas prasībām. Tas nozīmē, ka sūdzības iesniedzējam ir jāizvērtē, pie kuras grupas, viņaprāt, attiecīgā

darbībā zvērināta tiesu izpildītāja rīcībā ir jāattiecinā, lai iesniegtu sūdzību atbilstoši kompetencei. Turklāt sūdzības iesniedzējam neskaidrības var radīt apstākļi, ka Civilprocesa likuma 632. pants paredz sūdzību par izpildu procesa darbību neievērošanu vai neizpildi iesniegt rajonu (pilsētu) tiesā, bet tajā pašā laikā Tiesu izpildītāju likums pieļauj jautājuma izskatīšanu ārpus tiesas kārtībā, iesniedzot sūdzību tieslietu ministram. Līdz ar to pašos normatīvajos aktos nav sakaņotības un ir pieļaujams, ka jautājumu par darbības likumību izvērtē nevis tiesa, bet izpildvaras subjekts, tādējādi ar savu lēmumu ietekmējot zvērināta tiesu izpildītāja darbību. Šāda situācija nav pieļaujama un ir pretrunā ar Tiesu izpildītāju likuma 3. pantu, kurā norādīts, ka zvērināti tiesu izpildītāji amata darbībā ir neatkarīgi un pakļauti vienīgi likumam, kā arī Tiesu izpildītāju likuma 10. panta 2. daļai, kurā teikts, ka fiziskajām un juridiskajām personām, kā arī amatpersonām aizliegts iejaukties zvērinātu tiesu izpildītāju profesionālajā darbībā, ietekmēt un iespaidot viņus.

Kā visai neefektīvu un neatbilstošu ir jāvērtē tiešo uzraudzību, kas ir nodota apgabaltiesām. Uzraudzība aprobežojas ar to, ka reizi gadā apgabaltiesas priekšsēdētājs norīko apgabaltiesas tiesnesi veikt zvērināta tiesu izpildītāja darbību likumības, grāmatu un izpildu lietu pārbaudi. Revidenta funkciju veikšana nav tiesneša kompetence, un viņš nav sagatavots attiecīgo lietu pārbaudei. Pārbaudi var veikt tikai izlases veidā, tāpēc arī tad, ja zvērināts tiesu izpildītājs kaut kur ir pieļāvis darbību, kas neatbilst likuma prasībām, to nav iespējams šādas pārbaudes rezultātā konstatēt. Tādēļ jāizvērtē, vai nebūtu lietderīgāk zvērināta tiesu izpildītāja tiešo uzraudzību nodot Zvērinātu tiesu izpildītāju padomei.

Reformas gaitā tiesu izpildītāju institūtam jāķļūst mazāk atkarīgam no valstiskās kontroles un jāpakļaujas tikai un vienīgi likumam. Līdz ar to ir nepieciešams normatīvi sakārtot uzraudzības un kontroles jautājumus. Lietderīgi būtu atstāt zvērinātu tiesu izpildītāju darbības likumības uzraudzību Zvērinātu tiesu izpildītāju padomei, kā tas jau vēsturiski ir bijis pirmskara Latvijā⁷, un paredzēt sūdzību iesniegšanu par tiesu izpildītāja darbībām sprieduma izpildīšanā vai viņa atteikumu izpildīt šādas darbības rajona (pilsētu) tiesām. Šādā veidā tiktu sadalīta kompetence zvērināta tiesu izpildītāja darbības kontrolē un uzraudzībā, radot optimālu un visaptverošu pārraudzību.

Taču nedrīkst aizmirst, ka tukšā vietā nekas un uzreiz nerodas. Tāpēc ir visai negatīvi vērtējami mēģinājumi iejaukties reformas brīvās attīstības gaitā. Tiesu izpildītāju likums Pārejas noteikumos reformas pabeigšanu un visu likumā minēto kritēriju, kas izvirzīti tiesu izpildītāju institūtam, sasniegšanu noteica līdz 2012. gada 1. janvārim. Zvērināta tiesu izpildītāja amata prestižs tiek celts, izvirzot augstas izglītības kvalitātes prasības un augstas ētikas un morāles prasības. Vēl joprojām nākas atspēkot sabiedrībā gadu gaitā izveidojušos priekšstatu par tiesu izpildītāja amata negativismu, jo par tiesu izpildītāju varēja strādāt jebkura pilngadīga persona bez speciālas izglītības tiesību zinībās. Šī apstākļa un zemā atalgojuma dēļ sabiedrība zaudēja uzticību tiesu izpildītāju institūtam.

Ar 2003. gadu tiesu izpildītāja amatu var ieņemt personas no divdesmit piecu gadu vecuma, kuras ieguvušas maģistra grādu tiesību zinātnēs un darba pieredzi, strādājot tiesneša, zvērināta advokāta, zvērināta notāra, prokurora amatā vai strādājot vismaz divus gadus zvērināta tiesu izpildītāja palīga amatā. Likums pieļauj uz tiesu izpildītāja amatu pretendēt arī personām, kuras vismaz piecus gadus darbojušās citā juridiskās specialitātes amatā. Tātad ir pieprasīta arī praktiskās darbības pieredze. Turklāt pretendentam uz amatu ir jākārtos tiesu izpildītāja eksāmens, tādējādi pierādot savas zināšanas un profesionālās spējas pildīt šo amatu.

To, ka zvērinātam tiesu izpildītāju institūtam tiek izvirzītas augstas profesionālās prasības, pierāda fakts, ka uz 2006. gada maiju no 137 zvērinātu tiesu izpildītāju amata vietām tika nodrošinātas tikai 109⁸, bet uz 2006. gada decembri – tikai 99 vietas.⁹

Zvērinātu tiesu izpildītāju skaits samazinājās, jo liela daļa viņu aizvietotāju nespēja nokārtot zvērināta tiesu izpildītāja eksāmenu, tāpēc no amata pienākumu pildīšanas tika atcelti. Tas vien liecina, ka reforma sāk sasniegt savus mērķus, jo pie amata pienākumu pildīšanas tiek pielaistas tikai tās personas, kuras atbilst likuma prasībām un savu profesionalitāti ir pierādījušas. Nespēja nodrošināt nepieciešamo tiesu izpildītāju skaitu nenorāda uz zvērināta tiesu izpildītāja amata prestiža trūkumu. Šai situācijā būtu lietderīgi izvērtēt iespēju mainīt zvērinātu tiesu izpildītāju iecirkņu robežas, ņemot vērā iedzīvotāju blīvumu un celto prasību skaitu attiecīgo apgabaltiesu darbību teritorijā, jo *nummerus clausus* principa būtība ir rast optimālu prakses vietu sadalījumu, lai tiesu izpildītājs spētu nodrošināt sevi un savā birojā nodarbinātās personas ar pienācīgu atalgojumu no amata darbībām. Taču arī nav pieļaujama situācija, kad tiesu izpildītājs ir pārslogots ar izpildu lietām un nespēj kvalitatīvi pildīt savas likumā noteiktās funkcijas, tādējādi novilcinot sprieduma izpildi. Būtisks apstāklis prakses vietu skaita un teritoriālā sadalījuma noteikšanai ir tas, ka zvērināts tiesu izpildītājs nedrīkst nodarboties ar citu komercdarbību, lai nodrošinātu savu iztiku, bet tajā pašā laikā zvērināts tiesu izpildītājs nav tiesīgs atteikties pieņemt izpildu dokumentus, ja parādnieka dzīvesvieta (juridiskā adrese), darba vieta vai manta atrodas zvērināta tiesu izpildītāja darbības iecirknī.

Savas darbības gaitā, izpildot spriedumu, tiesu izpildītājam jāievēro tikai un vienīgi likums, jo Civilprocesa likums pieļauj gan piedzinējam, gan arī parādniekam iesniegt sūdzības par tiesu izpildītāja darbībām, ja viņi uzskata, ka tiesu izpildītājs ir rīkojies pretēji likuma normas prasībām.

Civilprocesa likums noteic, ka sūdzības par tiesu izpildītāja darbībām spriedumu izpildīšanā vai viņa atteikumu izpildīt šādas darbības var pārsūdzēt rajona (pilsētas) tiesā pēc tiesu izpildītāja amata vietas. Civilprocesa likumā nav pietiekami regulēts jautājums par sūdzību iesniegšanas kārtību un pašai sūdzībai izvirzītajām prasībām, kā arī nav normatīvi noteikts, tieši kuras vai kāda veida darbības ir pārsūdzamas. Jautājuma sakārtošanai būtu nepieciešams detalizēti noteikt, kādā procesuālā kārtībā šādas sūdzības ir skatāmas. Tiesas pēc analogijas izmanto prasības pieteikuma izskatīšanas kārtību, kas konkrētajā gadījumā sarežģī sūdzības izskatīšanu un novilcina jautājuma izlemšanu. Tiesu izpildītāju darbību pārsūdzēšanai būtu vēlams noteikt rakstveida procesu, kas ir daudz ekonomiskāks un sūdzības iesniedzējam uzliek par pienākumu motivēt sūdzību un pierādīt tiesu izpildītāja darbību (bezdarbības) prettiesiskumu. Tādā veidā sūdzības iesniedzējiem tiktu mazināta iespēja iesniegt nepamatotas sūdzības, lai formāli novilcinātu izpildes procesu vai arī radītu šķēršļus sprieduma izpildes efektivitātei. Rakstveida procesa pozitīvisms ir apstākļi, ka, sniedzot sūdzību, ir jāiesniedz pierādījumi un jāsniedz pilnīgs apstākļu pamatojums, kas liecinātu par tiesu izpildītāja prettiesisko rīcību. Tādējādi tiesnesis, kam ir jāpieņem lēmums attiecīgajā lietā, neuzklausa lietās dalībniekus, var izvērtēt apstākļus un pieņemt lēmumu. Pašreiz Civilprocesa likums paredz visai nelielu valsts nodevas samaksu 15 latu apmērā, sniedzot sūdzības par tiesu izpildītāju darbībām. Līdz ar to praksē ir izveidojusies situācija, ka persona var iesniegt formālu sūdzību par šķietamu tiesu izpildītāja prettiesisko darbību vai bezdarbību bez jebkādam būtiskām materiālām sekām sev. Šis apstāklis nesekmē procesuālo tiesību godprātīgu izmantošanu no sūdzības iesniedzēja puses un ir pretrunā arī ar valsts nodevas institūta civilprocesiāliem mērķiem. Turklāt Civilprocesa likums neparedz nekādas sankcijas sūdzības iesniedzējam, ja pēc sūdzības iesniedzēja lūguma tiesnesis pieņem lēmumu par izpildu darbības atlikšanu, par aizliegumu tiesu izpildītājam nodot naudu vai mantu piedzinējam vai parādniekam vai par mantas pārdošanas apturēšanu.

Tiesu izpildītāja funkcijās ietilpst ne tikai nolēmuma izpilde. Saskaņā ar Tiesu izpildītāju likumu viņš var veikt amata darbības pēc ieinteresēto personu lūguma, kā

arī darbības, kuras tiesu izpildītājam ir atļauts veikt pēc vienošanās ar ieinteresēto personu. Tādējādi ir nepieciešams daudz precīzāk normatīvi definēt, kādas darbības tiesu izpildītājs drīkst veikt, un noteikt daudz aktīvāku tiesu izpildītāju iesaistīšanu tādu darbību veikšanā kā faktu fiksēšana un tiesu uzdevumu veikšana. Šajā jautājumā būtu lietderīgi pievērsties Francijas pieredzei, kur tiesu izpildītājs tiek plaši nodarbināts ne tikai spriedumu izpildes darbībās, bet arī veicot atsevišķus tiesu uzdevumus. Piemēram, piegādājot tiesas dokumentus adresātiem un izskaidrojot viņiem šo dokumentu nozīmi, kā arī veicot procesuālās tiesības un pienākumus vai arī pēc privātpersonu lūguma konstatējot noteiktu apstākļu pastāvēšanu. Arī Latvijā tiesu izpildītāja pakalpojumi privātpersonām bieži vien ir saistīti ar noteiktu faktu fiksēšanu, kas nereti tiek izmantoti tiesā, lai pierādītu attiecīgos apstākļus. Tomēr jāsecina, ka tiesu izpildītāju potences citu darbību veikšanai nav pietiekami normatīvi reglamentētas un līdz ar to praksē tiek izmantotas ar visai lielu nedrošības sajūtu.

No minētā var secināt, ka reformas gaitā lielāka uzmanība ir pievērsta tiesu izpildītāja institūta attīstībai un pilnveidošanai, taču vēl ir jāiegulda liels darbs normatīvās aktu bāzes, tajā skaitā Civilprocesa likumu, pilnveidošanā, lai optimāli reglamentētu visas ar sprieduma izpildi saistītās darbības, un jāļauj reformai brīvi attīstīties, lai sasniegtu tos mērķus, kādi reformas sākumā tika izvirzīti.

Secinājumi

1. Nolēmumu piespiedu izpilde ir tiesvedības procesa neatņemama sastāvdaļa, bet tiesu izpildītājs ir šī procesa virzītājs, no kura darbības efektivitātes ir atkarīgs izpildes ātrums un kvalitāte.
2. Lietderīgāk zvērināta tiesu izpildītāja tiešo uzraudzību nodot Zvērinātu tiesu izpildītāju padomei. Līdz ar to Tiesu izpildītāju likuma 83. panta 1. daļā vārdi: «tai apgabaltiesai, kuras darbības teritorijā atrodas viņu amata vieta» jāaizstāj ar vārdiem «Zvērinātu tiesu izpildītāju padomei».
3. Tiesu izpildītāju darbību pārsūdzēšanai lietderīgi noteikt rakstveida procesu. Tāpēc Civilprocesa likuma 632. panta 2. daļa ir izsakāma šādā redakcijā: «Sūdzību izskata rakstveida procesā 15 dienu laikā, nerīkojot tiesas sēdi. Par blakus sūdzības izskatīšanas dienu tiesa paziņo lietas dalībniekiem, kā arī tiesu izpildītājam.»

Atsauces un piezīmes

- ¹ Civilprocesa likums, «LV», 326/330 (1387/1391), 03.11.1998.; *Ziņotājs*, 23, 03.12.1998.
- ² Latvijas Republikas Satversme, «LV», 43, 01.07.1993., stājas spēkā 07.11.1922.
- ³ Tiesu izpildītāja institūts: Latvijas un Francijas tiesu izpildītāja institūta salīdzinājums. Latvijas normatīvie akti par zvērinātiem tiesu izpildītājiem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 21.–22. lpp.
- ⁴ Tiesu izpildītāju loma tiesiskā valstī: Starptautiskā konference 2006. gada 5. oktobrī. Npublicētie materiāli.
- ⁵ Tiesu izpildītāju likums: LR 2002. gada 24. oktobra likums. *Ziņotājs*, 2002, Nr. 23.
- ⁶ Tiesu izpildītāju likums: LR 2002. gada 24. oktobra likums. *Ziņotājs*, 2002, Nr. 23.
- ⁷ Tiesu izpildītāja institūts: Latvijas un Francijas tiesu izpildītāja institūta salīdzinājums. Latvijas normatīvie akti par zvērinātiem tiesu izpildītājiem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 21. lpp.
- ⁸ Priekšlikumi zvērinātu tiesu izpildītāju darbības un izpildu procesa pilnveidošanai. Zvērinātu tiesu izpildītāju padomes ziņojums. Npublicētie materiāli.
- ⁹ Izmaiņas zvērinātu tiesu izpildītāju skaitā. Pieejams: www.lzti.lv (sk. 01.03.2007.)

THE ROLE OF COURT BAILIFFS IN THE LATVIAN JUDICIAL SYSTEM AND THE EXPANSION OF THAT ROLE DURING PROCESSES OF REFORM

When it comes to improvements to the institution of court bailiffs, it is of key importance to understand the basic problems which relate to reforms in this regard, as well as to improve relevant normative regulations in a timely way. The purpose of this paper is to review identified shortcomings in normative acts and to make proposals as to how these can be addressed. The research mission in relation to this subject is to identify shortcomings in the law on court bailiffs and in the law on civil procedure and to make recommendations on how these norms can be improved.

Court proceedings are detailed and in some senses complicated. The ruling handed down by a court is the visible part of the process, but it does not automatically mean that the rights and interests of related individuals have been satisfied or that the expected result has been achieved. These proceedings cannot be imagined without an additional process which is aimed at ensuring that the court's judgment is executed in a high-quality way. Practice shows that few debtors are automatically ready to fulfil instructions from a court ruling, and the fact is that Latvia's Law on Civil Procedure¹ (CPL) does not regulate the procedure for doing so voluntarily. The only exception to this is Section 204.1 of the CPL, which says that voluntary execution of a judgment must be completed within 10 days after the ruling has taken force.

It can be said, therefore, that the compulsory execution of judgments is an inviolable component in court proceedings. The bailiff is responsible for this process, and his or her effectiveness will have much to do with the speed at which the process is completed, as well as with the level of quality at which the work is performed. The institution of court bailiffs helps to ensure stability in the court system, as well as the constitutionally² guaranteed right of individuals to justice. Without court bailiffs, one could not imagine the existence of a democratic country or the rule of law.

The history of court bailiffs is a long one, and bailiffs have always been closely linked to court procedures. There have historically been three different kinds of court bailiff systems:

- 1) Functionary – the bailiff is subordinate to jurisdiction (bailiffs work with first-level courts, and they are hired by senior judges who then monitor their work). This system was in place in Latvia until April 1, 1993.
- 2) Functionally liberal – bailiffs work with the courts, but in separate offices and under the subordination of the Justice Ministry. In Latvia, there were 34 court bailiff offices attached to district and city courts. Bailiffs were hired and supervised by the Department of Bailiffs. This system existed in Latvia from April 1, 1993 until January 1, 2003.
- 3) Fully liberal – the bailiff is a representative of an independent profession which is organisationally independent and is subordinate only to the law. Known as the «French model», this system has been in place in Latvia since January 1, 2003.³

It can be said, therefore, that Latvia has tested the pluses and minuses of the functionary system. Problems that existed at that time were addressed through the implementation of a liberal system. Each country has the right to select its own court bailiff system, and within the European Union there are successful examples of functionary and liberal systems alike. The choice largely depends on national traditions, as well as the mentality and thinking style of local residents. At this time, 16 European countries have a liberal institution of court bailiffs, while the functionary system prevails in the others.⁴

A new law on court bailiffs⁵ took effect in Latvia on January 1, 2003, and that marked the launch of reforms in the institution of bailiffs. Actually, work on reforms began in 1998, when it was decided that the «French model» would be implemented in Latvia.

The result is that bailiffs are now part of the court system, but they do their work only on the basis of the law. They are government officials. Because bailiffs are now part of a free profession, they are also financially independent in their activities. For that reason, the institution of court bailiffs is subject to the *nummerus clausus* principle, and bailiffs are appointed for life. Bailiffs work with regional courts which are divided up into several smaller districts on the basis of population density and other key criteria. This means that a sworn court bailiff can freely implement instructions in the territory of a specific regional court while exiting the borders of his or her precinct. This ensures the optimal execution of court judgments, because the bailiff is no longer limited to working in a comparatively small territory in which all of the property of the debtor may not even be located. The bailiff also has the choice of turning over the collection of debt to a bailiff whose location or other aspects of operations are most likely to do the job in the specific case. This indirectly creates healthy competition among bailiffs in each regional court territory, motivating them to do their work at a maximum level of quality.

One of the key priorities for the «French model» lies in the fact that the bailiff is completely independent of the state. At this time there is a series of problems in relation to the independent status of court bailiffs and the fact that bailiffs are subject only to the law. There are still several aspects of this work that are controlled by the Justice Ministry, which means that the elements of a functionary system are still in place. At this time, the bailiff is under the control of four different institutions:

- 1) Section 53 of the law on bailiffs says that the justice minister may launch a disciplinary case against a sworn bailiff at the proposal of a judge or prosecutor, in response to a complaint from an individual, or at the minister's own discretion if there is suspicion that the bailiff has violated the norms which regulate his or her activities;
- 2) Section 54 of the law says that the Council of Sworn Bailiffs can launch a disciplinary investigation against a sworn bailiff at the proposal of a judge or prosecutor, in response to a complaint from an individual, or at the council's own discretion;
- 3) Section 83.1 of the law says that direct supervision of sworn bailiffs is the duty of the regional court in the territory in which they work; Section 85 of the law says that the chief judge of the regional court makes sure that any shortcomings in the work of sworn bailiffs are addressed, doing so by issuing instructions and orders to bailiffs and bringing them to liability, as defined by law, if necessary;
- 4) Section 83.2 of the law says that supervision over the activities of sworn bailiffs is conducted by a district (city) court in accordance with civil procedure (Section 632 of the CPL).⁶

The bottom line here is that supervision of the lawfulness of the work of bailiffs is a fairly ineffective and fragmented process. One question has to do with which complaints should be filed about a bailiff's activities. Another is where those complaints should be filed. As can be seen in the aforementioned information, disciplinary cases vis-à-vis the actions of a bailiff can be launched both by the justice minister and by the Council of Sworn Bailiffs. Amendments were approved to the law on bailiffs in December 2005 to try to define the competence of the various institutions in greater detail. The amendments stated that the justice minister would be responsible for ensuring that the activities of bailiffs are in line with all relevant normative acts, while the Council of Sworn Bailiffs would make sure that such activities are in line with the profession's own internal normative acts and ethical requirements. This means that someone who wishes to file a complaint must first decide which of these two entities should receive the complaint, which means first evaluating which type of normative act has been violated. The complainant may also be bemused by the fact that Section 632 of the Law on Civil Procedure says that complaints when a bailiff has failed to observe the necessary procedures relating to the execution of a judgment or has not done the necessary things, the complaint is to be filed with a district (city) court. At the same time, however, the law on bailiffs says that the issue can be settled outside of court by filing a complaint with the justice minister. This means that there is no unanimity in the normative acts themselves, and the situation in that case is that the issue of whether activities have been lawful is evaluated not by the courts, but by a representative of the executive branch of government – something which does have an influence on the work of sworn bailiffs. This is an impermissible situation – one which is in direct violation of Section 3 of the law on court bailiffs, which defines the independence of these officials and states that they are subordinate only to the law. There is also Section 10.2 of the law on bailiffs, which says that natural and legal entities, as well as government officials, are prohibited from interfering in the professional activities of sworn bailiffs or attempting to influence them or to tamper with their work.

Another fairly ineffective and inappropriate process is the direct supervision of bailiff operations, which is the duty of regional courts. This process is limited to an annual event in which the chief judge of the court orders one of his or her colleagues to examine whether the operations of the relevant bailiff have been in line with the law and to examine the bailiff's books and cases. These are the functions of an auditor, not a judge, and judges are not trained to do this kind of work. The investigations can at best be selective, and even if a bailiff has violated the law in one way or another, it is not necessarily true that this type of inspection will discover the problem. The government should think about whether the oversight function should be handed over to the Council of Sworn Bailiffs.

The reforms must create a situation in which the institution of court bailiffs is less independent of government controls so that bailiffs are subordinate exclusively to the law. This means that oversight and control issues will have to be addressed in greater detail in the law. It would be useful to leave oversight of bailiffs in the hands of the Council of Sworn Bailiffs, as was the case in pre-war Latvia.⁷ There should also be rules on the submission of complaints about what bailiffs have done in the execution of a judgment or about their refusal to engage in such activities, and the complaints should be submitted to district (city) courts. That would divide up competence in terms of control and oversight of the activities of bailiffs, thus creating an optimal and all-encompassing system of supervision.

We must not forget, however, that nothing appears spontaneously in an empty spot. Attempts to interfere in the free development of the aforementioned reforms,

therefore, must be viewed negatively. The law on bailiffs states that the reforms that are indicated in its transitional requirements and the criteria for the institution of bailiffs that are identified in the law will be in full effect only on January 1, 2012. The prestige of the sworn attorney is being improved thanks to serious requirements as to education, ethics and morals. Society has had negative views about bailiffs for many years, and this situation must be overcome. In the past, the job was open to any adult, irrespective of the level of education in judicial affairs or the entire lack thereof. Both this fact and the low wages paid to bailiffs have had the expected effect. The public have lost trust in the institution of court bailiffs.

Since 2003, bailiffs have had to be at least 25 years old, and they must have a master's degree in law, as well as experience as judges, sworn attorneys, sworn notaries or prosecutors. Alternatively, they can have at least two years of experience as an assistant to a sworn bailiff. The law also allows people who have spent at least five years working in some other area of legal specialisation to try to become court bailiffs. The bottom line is that people need practical experience. All applicants must take a test which shows their knowledge and their professional ability to handle the job.

The institution of court bailiffs is one to which high professional requirements apply. This is seen in the fact that in May 2006, only 109 of the 137 positions of court bailiffs were filled.⁸ By December, that number had declined to just 99.⁹ The number of bailiffs has declined largely because many of the existing bailiffs failed the new exam, and so they were ousted. This shows that the reforms are starting to achieve their goals. Only people who satisfy the requirements of the law and who have proven their professionalism are allowed to work as bailiffs. The inability to ensure the sufficient number of court bailiffs does not mean that there is a lack of prestige in terms of the job of sworn bailiffs. Given the situation, however, there should be some thought to changing the boundaries of bailiff territories so as to take into account population density and the number of cases in the work of the relevant regional court. The essence of the *nummerus clausus* principle is to strike an optimal balance in terms of where people work so that bailiffs can provide adequate salaries for themselves and for the people who work for them. It would not be acceptable to have a situation in which a bailiff is overloaded with cases and cannot handle his or her functions adequately, thus delaying the execution of judgments. A fundamental aspect of this issue is that bailiffs are not allowed to engage in any other commercial operations to earn money. At the same time, they also do not have the right to refuse additional judgment documents if the debtor's place of residence, legal address, place of employment or property are in the operating territory of the relevant bailiff.

When executing court judgments, bailiffs can work only on the basis of the law, because the Law on Civil Procedure allows both the complainant and the debtor to file complaints about the work of bailiffs if they believe that the bailiffs have acted in violation of the law.

The Law on Civil Procedure says that complaints about the activities of bailiffs in the execution of judgments or the failure of bailiffs to engage in such activities can be appealed before the district (city) court which operates in the bailiff's territory. The law does not provide sufficient regulations as to the procedure for filing such complaints, nor is it adequately detailed on the issue of the complaints as such. The law does not state with specificity those types of activities which can be appealed. Neither are there detailed rules about the procedure for reviewing complaints. Courts look at analogous situations in terms of determining the order in which complaints are heard, and in this case that makes the entire situation more complex and dragged out. It would be desirable to specify a written process for appealing the activities of court bailiffs which is far more economical and which obliges the complainant to

motivate the complaint and prove the illegal nature of the acts (or failure to act) of the relevant bailiff. This would reduce the number of unjustified complaints which are prepared just so as to drag out the process or to cast up obstacles against the execution of the judgment in an effective way.

The positive aspect of this written process is that when people file complaints, they would have to submit evidence and a full explanation of the circumstances which suggest to them that a bailiff has acted illegally. This means that the judge could evaluate the situation and take decision without calling participants in the process as witness. The law on civil procedure currently speaks to a fairly small state fee when complaints are submitted about the activities of court bailiffs (LVL 15), and this has led to a situation in which people can file formal complaints about supposed illegalities in the activities of bailiffs without undertaking any financial risks for themselves. This does not facilitate the honest use of these procedural rights on the part of the complainant, and it is also in violation of the goals of the whole concept of state fees. The CPL, moreover, does not speak to any sanctions against a complainant if the judge decides to suspend the execution of judgment, to ban the bailiff from turning over money or property to the claimant or debtor, or to halt the sale of property, with this causing losses to participants in the case.

Bailiffs are charged not only with the execution of court judgments, but also, in accordance with the law on bailiffs, with conducting activities at the request of the involved parties, as well as activities which the law allows bailiffs to perform upon agreement with the interested party. There is a need for far more precise normative rules as to what bailiffs are and are not allowed to do, and there must be rules on the more active involvement of bailiffs in other activities such as determining the facts and handling other assignments from the courts. Here it would be useful to review French experience, where bailiffs are used extensively not just in the execution of judgments, but also in handling other instructions from the courts – delivering court documents to addressees, explaining the content of the documents and the relevant procedural rights and obligations, as well as investigating circumstances at the request of private individuals. It has to be said that in Latvia, too, the services which court bailiffs render to private individuals largely have to do with the determination of the facts. These are often used in court as evidence. It must be concluded, however, that the potential of court bailiffs to engage in other activities is not sufficiently regulated in the law, and in practice this means that taking advantage of these opportunities can cause considerable uncertainties.

The conclusion here is that the reforms which have been pursued in Latvia have been focused more on the institution of court bailiffs, the aim being the development and improvement of that institution. Much work remains to be done, however, in improving the relevant normative acts, including the Law on Civil Procedure, so as to ensure optimal regulations for all activities which have to do with the execution of court judgments. These reforms must be allowed to develop freely in pursuit of the goals which were identified at the beginning of the process.

Summary

1. Forced implementation of judgments is an inviolable component of legal proceedings, but the court bailiff is the person who handles the process, and the effectiveness of that work determines how quickly and qualitatively the judgment is implemented.
2. It is more useful to transfer the direct oversight of sworn court bailiffs to the Council of Sworn Court Bailiffs. This means that in Section 83.1 of the law on

court bailiffs, the words «... the regional court in the territory of which the bailiff's job is located» with «...the Council of Sworn Court Bailiffs.»

3. It would be useful to determine a written process related to appeals of the activities of court bailiffs. This means that Section 632.2 of the law on civil procedure should read as follows: «Complaints filed in writing are to be reviewed in 15 days' time without a court hearing. The court shall announce the date when secondary complaints are to be reviewed to all participants in the case, as well as to the relevant court bailiff.»

References and Endnotes

- ¹ Civilprocesa likums, «LV», 326/330 (1387/1391), 03.11.1998.; Ziņotājs, 23, 03.12.1998.
- ² Latvijas Republikas Satversme, «LV», 43, 01.07.1993.,stājas spēkā 07.11.1922.
- ³ «Tiesu izpildītāja institūts: Latvijas un Francijas tiesu izpildītāja institūta salīdzinājums» (The Institution of Bailiffs: A Comparison of the Institution in Latvia and France), in Latvijas normatīvie akti par zvērinātiem tiesu izpildītājiem (Normative Acts in Latvia Concerning Court Bailiffs). Rīga: Tiesu namu aģentūra (2003), pp. 21-25.
- ⁴ «Tiesu izpildītāju loma tiesiskā valstī: Starptautiskā konference 2006. gada 5. oktobrī» (The Role of Court Bailiffs in a Country With the Rule of Law: An International Conference on 5 October 2006), unpublished materials.
- ⁵ Tiesu izpildītāju likums: LR 2002. gada 24. oktobra likums // Ziņotājs, 2002, Nr. 23
- ⁶ Law on Bailiffs, 24 October 2002, *Ziņotājs*, No. 23, 2002.
- ⁷ «Tiesu izpildītāja institūts: Latvijas un Francijas tiesu izpildītāja institūta salīdzinājums» (The Institution of Court Bailiffs: A Comparison of the Institution of Bailiffs in Latvia and France). In Latvijas normatīvie akti par zvērinātiem tiesu izpildītājiem (Latvia's Normative Acts About Sworn Bailiffs). Rīga: Tiesu namu aģentūra (2003), p. 21.
- ⁸ «Priekšlikumi zvērinātu tiesu izpildītāju darbības un izpildu procesa pilnveidošanai» (Proposals on Improving the Activities and Execution of Judgments of Sworn Bailiffs), a report from the Council of Sworn Bailiffs, unpublished.
- ⁹ Izmaiņas zvērinātu tiesu izpildītāju skaitā. See www.lzti.lv. Last reviewed on 1 March 2007.

VECĀKU VARAS ĢENĒZE UN ATTĪSTĪBA LATVIJĀ

Ievads

Vēl 20. gs. vidū Eiropā pamatā tika atzīta tikai laulāta ģimene, bet jau 20. gs. beigās līdzās laulībā dibinātai ģimenei tikpat izplatīta ir ģimene, kas veidota bez laulības attiecībām. Šī tendence veicinājusi visdažādāko ģimenes modeļu attīstību, t. i., rodas ģimenes, kuras nav dibinātas uz laulības pamatiem; nepilnas ģimenes, kurās bērnu audzina tikai viens no vecākiem, vai tiek veidotas jaunas ģimenes, kurās otrs partneris nav bērna vecāks. Saistībā ar šādām ģimenēm, kurās bērnus neaudzina abi vecāki kopā, aktuāls kļuvis jautājums par tā vecāka tiesībām piedalīties bērna aprūpē un audzināšanā, kurš nedzīvo kopā ar bērnu. Tas radījis problēmas un strīdus par vecāku tiesību apjomiem. Šos strīdus vēl jo vairāk saasina atvērtās robežas, kas ļauj vienam vecākam ar bērnu pārcelties uz citu dzīvesvietu ārvalstīs, tāpēc aktuāla kļūst bērnu nolaupīšanas uz ārvalstīm novēršana.

Ņemot vērā to, ka vecāku aizgādības tiesību saturu ir noteikusi tā vēsturiskā attīstība, rakstā analizēta vecāku varas ģenēze un transformācija vecāku aizgādības tiesībās. Publikācijas mērķis ir atbildēt, vai Latvijas likumdošana ģimenes tiesību jomā spēj veiksmīgi risināt problēmas, kuras rodas šķirtās ģimenēs, kur vecāki neaudzina bērnus abi kopā.

1. Vecāku varas ģenēze (19.–20. gs.)

Baltijā vēsturiski ir izveidojusies tradīcija, ka vecāku varu realizē kopīgi abi vecāki. Lai gan 20. gs. visai izplatīts bija uzskats, ka viduslaiku sabiedrībā visu noteica vīrietis (vīrs, tēvs), tomēr mātes tiesības realizēt vecāku varu balstījās uz līdztiesības attiecībām. Par to liecina senā mantošanas kārtība, kad meitas mantoja mātes mantu, bet dēli tēva mantu. No šīs mantošanas kārtības bija radusies tradīcija, ka meitas klausīja mātei, bet dēli tēvam.¹ Tikai kristietisma un romiešu tiesību ietekmē pakāpeniski tika ierobežotas mātes tiesības pārstāvēt bērnus viņu personiskajās un mantiskajās attiecībās. Vecāku varas institūts pandektiskā izpratnē pirmo reizi tika formulēts 1864. gada Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļā² (turpmāk – BVLK) nevis pilnībā pārņemot romiešu tiesības, bet saglabājot tradīcijas. Saskaņā ar tām mātei ir ievērojama ietekme jautājumos, kas izriet no vecāku un bērnu personiskajām tiesībām. Personiskajās attiecībās BVLK III daļa nekādu sevišķu tēva varu romiešu *patria potestas* nozīmē neparedzēja, toties paredzēja vecāku varu, kas pieder tēvam un mātei kopīgi, ciktāl runa ir par vecāku un bērnu savstarpējām personiskajām attiecībām. Tomēr domstarpību gadījumos priekšroka tika dota tēva gribai (BVLK III daļas 197. p.). Mantiskajās attiecībās tēvs vienpersoniski realizēja vecāku varu, izņemot gadījumus, kad tēva intereses kolidēja ar bērna interesēm. BVLK III daļā paredzētajai vīra realizētajai pārvaldības sistēmai un viņa izšķirošajai gribai strīda gadījumā nebija absolūta rakstura, ja tā kaitēja bērna interesēm. Mātei šādā gadījumā bija tiesības griezties bāriņtiesā, kas varēja uzdot bērna audzināšanu mātei vienai pašai (BVLK III daļas 198. p.). Jāņem vērā, ka likuma noteikumi tika reglamentēti tikai attiecībā uz laulāto kopdzīvi, tāpēc 197. pants nebija piemērojams, ja laulāto kopdzīve bija šķirta, un radās jautājums, pie kura vecāka paliks bērns. Tēva griba šajā gadījumā nevarēja būt izšķirošā. Tiesa ņēma

vērā bērna intereses, un bērns tika atstāts pie tā vecāka, kura dzīves apstākļi bija bērna audzināšanai labvēlīgāki.³

Saskaņā ar Fridriha fon Bunges viedokli vecāku šķiršanās pati par sevi nebija pamats nedz vecāku varas ierobežošanai, nedz tās pārtraukšanai, jo arī tad, ja bērns tika atstāts pie viena no vecākiem, neizbeidzās pārējās vecāku tiesības un pienākumi pret bērnu.⁴ Tādējādi tika atzīts, ka juridiski ar laulības šķiršanu netiek pārtrauktas vecāku un bērnu savstarpējās attiecības. Ārlaulībā dzimušam bērnam šādas attiecības nodibinājās tikai ar māti, savukārt tēvam radās civiltiesiski pienākumi pret bērnu.

BVLK III daļā sakarā ar laulības šķiršanu radās jautājums par to, pie kura vecāka bērni tiks atstāti, bet 1921. gada Likumā par laulību⁵ tika izšķirts jautājums, kurš no vecākiem realizēs vecāku varu. Pēc prof. V. Sinaiska domām, BVLK III daļas 200. panta redakcija, kas noteica, ka bērni atstājami pie viena vecāka, neizbeidza otra vecāka varu.⁶ Savukārt Likuma par laulību 56. panta redakcija noteica: «Vecāku vara par bērniem pieder tam no vecākiem, pie kura viņi atstāti. Katram no vecākiem, samērā ar viņa līdzekļiem, jāpiedalās arī to bērnu uzturēšanā, kuri atstāti pie otra vecāka», un radīja citas sekas:

«No šī panta izriet, ka lietas būtība vairs nepastāv iekš tam, ka bērni jāuztur un jāaudzina otram vecākam, kā to nosaka 200. p., bet iekš tam, ka pati vecāku vara pieder otram no vecākiem, t. i. ja bērni atstāti mātei, tad arī mātei pieder vecāku vara (56. p.). Tāds jautājums, ar kuru tēvam atņem vecāku varu, kas līdz tam, galvenām kārtām viņam piederēja, groza agrāko konstitūciju. Ar tādu šīs konstitūcijas izmaiņšanu māte kļūst par vecāku varas vienīgo nesēju.»⁷

Prof. V. Sinaiskis arī uzskatīja, ka, pastāvot šādam regulējumam, ir nepieciešams aizsargāt otra vecāka tiesības, jo saskaņā ar šādu redakciju bērna mātes nākamais vīrs var atpērt bērnu bez tēva piekrišanas, kas nebūtu pieļaujams, ja vien tas nebūtu bērna interesēs.⁸ Neraugoties uz strīdīgajiem jautājumiem, kas radās līdz ar jauno nostādni par vecāku varas realizāciju pēc vecāku šķiršanās, Likuma par laulību 56. panta redakcija tika pārņemta 1937. gada Latvijas Civillikumā⁹ (turpmāk – CL). Civillikumā noteiktais vecāku varas regulējums ir Likumā par laulību un BVLK III daļā ietvertu vecāku varas regulējumu sintēze lakoniskākā un vispārīgākā formā. 1993. gadā atjaunojot CL ģimenes tiesību daļu,¹⁰ vecāku varas saturs pamatā tika saglabāts 1937. gada redakcijā, paredzot abiem vecākiem vienlīdzīgas tiesības šīs varas realizēšanā, un 1937. gada CL vecāku varas saturs tika piemērots padomju ģimenes tiesību principiem, pēc kuriem sabiedrība bija ilgstoši dzīvojuši un atzinusi tos kā pašprotamus. Rezultātā tika noteikts, ka

- 1) vecāku vara rodas ar bērna izcelšanās noteikšanu;
- 2) vecākiem ir vienlīdzīgas tiesības realizēt vecāku varu neatkarīgi no tā, vai vecāki laulāti vai ne, vai dzīvo kopā vai ne.

Tādējādi vecāku varas regulējumā tika sajauktas divu dažādu tiesību sistēmu izpratnes: ģermāņu tiesību izpratnei piederīgais vecāku varas saturs un padomju ģimenes tiesību principi, pēc kuriem ir veidota vecāku tiesību un pienākumu izpratne. Turklāt 1937. gada CL vecāku varas regulējums aptvēra šaurāku tiesisko attiecību apjomu, nekā tas bija nepieciešams, atjaunojot CL, jo tiesisko attiecību apjomam vajadzēja būt plašāk regulētam un, pieņemot CL 1993. gada redakciju, šī problēma pilnībā netika novērsta. Rezultātā vecāku varas saturs nebija piemērots šķirtām ģimenēm, jo tas ne spēja atrisināt problēmas, kādas radās starp šķirtajiem vecākiem.

Pēc CL spēkā atjaunošanas 1993. gadā šķirtajiem vecākiem radās vairākas problēmas vecāku varas realizācijā. Pirmkārt, valsts institūcijām juridiski nebija skaidrs, kurš no vecākiem faktiski realizē vecāku varu (izņemot laulības šķiršanas lietas, kad

tiesas spriedumā bija norādīts, pie kā bērni tiek atstāti). Minētā problēma radās CL 181. panta normas¹¹ piemērošanā: tā pretstatā 1937. gada redakcijai tika attiecināta nevis tikai uz juridiski izbeigtām laulībām, bet gan uz visām šķirtām ģimenēm, neparedzot mehānismu, kas ļautu juridiski konstatēt, kurš no vecākiem faktiski realizē vecāku varu. Otrkārt, Augstākās tiesas plēnums (turpmāk – ATP) sniedza skaidrojumu, ka vecāks, pie kura bērns nav atstāts, tomēr nezaudē vecāku varu, ja uztur regulārus kontaktus ar bērnu.¹² Vecāku dzīvošana atsevišķi no bērna pati par sevi nebija pamats vecāku varas atņemšanai. Tādējādi arī faktam, pie kura vecāka bērns dzīvo, vairs nebija tādas nozīmes kā tolaik, kad bija spēkā CL 1937. gada redakcija, jo vecāku vara, pēc ATP lēmuma skaidrojuma, juridiski piederēja abiem vecākiem arī tad, ja ģimene dzīvoja šķirti un bērns dzīvoja pie viena vecāka. Turklāt saskaņā ar tālaika tiesu praksi vecāku varu varēja atņemt vienīgi tad, ja vecāks slikti izturējās pret bērnu, nevis tad, ja tas ilgstoši nerūpējās par bērnu.

Līdz ar to vecāku varas realizācija šķirtās ģimenēs tika izprasta dualistiski: gan tādējādi, ka vecāku vara pieder vienam no vecākiem, gan tādējādi, ka vecāku vara pieder abiem vecākiem. Neskaidrība par to, kādas tiesības ir katram vecākam, noveda pie pretrunām vecāku varas realizācijā.

CL 1993. gada redakcija un tiesu prakses nepilnības radīja strīdīgas situācijas vecāku varas realizācijā:

- 1) no vienas puses, varēja tikt aizskartas tā vecāka tiesības piedalīties vecāku varas realizācijā, pie kura bērns nedzīvoja, jo CL viņam paredzēja tikai tiesības tikt ar bērnu, neņemot vērā, ka otrs vecāks, kurš realizēja vecāku varu, varēja brīvi izvēlēties savu un bērna dzīvesvietu;
- 2) no otras puses, vecāks, kurš audzināja bērnu, nevarēja paļauties uz to, ka kaut kādā brīdī otrs vecāks, kurš ilgstoši nav rūpējies par bērnu, nepretendēs uz vienlīdzīgām tiesībām realizēt vecāku varu. Turklāt atsevišķās situācijās noteiktu darbību veikšanai valsts institūcijas varēja pieprasīt otra vecāka piekrišanu.

2. Vecāku varas attīstība ārvalstu un starptautisko tiesību ietekmē – vecāku varas transformācija vecāku aizgādības tiesībās

Eiropā kopīgas aizbildnības un atsevišķas aizbildnības institūti parasti tiek konstruēti pēc šādiem pamatprincipiem:

- 1) ja bērns dzimis laulībā, abiem vecākiem automātiski nodibinās kopīgas aizbildnības tiesības (piem., Vācijā, Somijā, Īrijā, Zviedrijā un Nīderlandē);
- 2) ja bērns nav dzimis laulībā, māte automātiski kļūst par viņa vienīgo aizbildni un viena realizē aizbildnības tiesības. Ja bērnam noteikta paternitāte, tēvam ir tiesības ar viņu satikties un pienākums viņu uzturēt. Vecākiem ir tiesības jebkurā brīdī, savstarpēji vienojoties, nodibināt kopīgu vecāku aizbildnību. Tēvam ir tiesības vērsties tiesā un prasīt kopīgas aizbildnības noteikšanu (piem., Zviedrijā un Somijā).

Šādas sistēmas pozitīvās puses: vecāku tiesību apjomu izcelšanās noteikumi ir skaidri definēti, tikpat skaidri ir noteikts, kāds ir kopīgas aizbildnības un atsevišķas aizbildnības saturs un kā vecāki realizē dažādus tiesību apjomus. Valstīs, kur ir regulēti dažādi vecāku aizbildnības tiesību apjomi, valsts vestos reģistros tiek fiksēts, kāds vecāku tiesību apjoms katram vecākam pieder. Ja viens no vecākiem pārkāpj savu tiesību apjomu, valsts institūcijas var nekavējoties aizsargāt otra vecāka tiesības.

Latvijā, tāpat kā Krievijā un citās bijušajās Padomju Savienības republikās, tādi institūti kā kopīga un atsevišķa aizbildnība nebija pazīstami. Saskaņā ar padomju ģimenes tiesībām abiem vecākiem vienlīdzīgas vecāku tiesības un pienākumi radās

līdz ar bērna izcelšanās noteikšanu neatkarīgi no tā, vai vecāki ir laulāti vai nav, vai viņi dzīvo kopā vai atsevišķi. Latvijā šis princips tika pārņemts, 1993. gadā atjaunojot 1937. gada CL, kas radīja problēmas vecāku varas piemērošanā.

Problēmas ar vecāku tiesību realizāciju šķirtās ģimenēs radās arī Krievijā, Lietuvā un Igaunijā. Minētajās valstīs vēsturiskā mantojuma dēļ bērnu un vecāku tiesisko attiecību regulējumos dominē padomju ģimenes tiesību izpratne. 1995. gada 29. decembrī tika pieņemts jauns Krievijas Federācijas Ģimenes tiesību kodekss (turpmāk – KFGK).¹³ KFGK 12. nodaļas 66. pants speciāli regulē tā vecāka tiesības, kurš nedzīvo kopā ar bērnu. Šim vecākam ir tiesības satikties ar bērnu, piedalīties viņa audzināšanā un lemt jautājumus par bērna izglītību. Vecākiem ir tiesības noslēgt savstarpēju vienošanos par kārtību, kādā tas vecāks, kurš nedzīvo kopā ar bērnu, realizēs vecāku tiesības. Ja vecāki nevar vienoties, strīdu izšķir tiesa. Vecākam, kurš nedzīvo kopā ar bērnu, ir tiesības iegūt informāciju par savu bērnu no audzināšanas, ārstniecības, sociālās aprūpes un citām iestādēm. Informāciju viņam var liegt tikai tadā gadījumā, ja ir apdraudēta bērna dzīvība un veselība. Šādu atteikumu var apstrīdēt tiesā.

Lietuvas Civillikuma¹⁴ paredz, ka vecākam, kurš nedzīvo kopā ar bērnu, ir tiesības tikt ar bērnu un iesaistīties bērna audzināšanā. Kopumā regulējums šķirti vecākiem ir apmēram tāds pats kā Krievijā.

Latvija izvēlējās citādu risinājumu nekā Krievija un Lietuva, jo starptautiskās tiesības ģimenes tiesību jomā ir piemērotas attiecībām, kas izriet no dažādiem vecāku aizbildnības apjomiem. CL grozījumu izstrādāšana tika motivēta ar starptautisko līgumu prasībām, proti: no to regulējuma izriet, ka vecāki var realizēt dažādus vecāku tiesību apjomus, un tādējādi tika uzskatīts, ka CL neatbilst starptautiskajām tiesībām. Jāatzīst, ka pirms CL grozījumu izstrādes netika nopietni pētīti vecāku varas un aizbildnības institūti ārvalstīs. Fakts, ka ārvalstīs dažādu vecāku tiesību apjomu izcelšanās noteikumi atšķiras no vecāku varas izcelšanās regulējuma Latvijā, netika pamanīts. Ar 2002. gada grozījumiem Civillikumā jēdziens «vecāku vara» tika aizstāts ar jaunu jēdzienu «vecāku aizgādības tiesības» un ieguva jaunu saturu.

Vecāku aizgādības tiesības tiek konstruētas uz trim tiesību blokiem:

- **vecāku aizgādības tiesības** (vecāku tiesības un pienākums rūpēties par bērnu un viņa mantu un pārstāvēt bērnu viņa personiskajās un mantiskajās attiecībās. Rūpes par bērnu nozīmē viņa aprūpi, uzraudzību un tiesības noteikt viņa dzīvesvietu);
- **aprūpes tiesības** (bērna aprūpe nozīmē viņa uzturēšanu, t. i., ēdiena, apģērba, mājokļa un veselības aprūpes nodrošināšanu, bērna kopšanu un viņa izglītošanu un audzināšanu);
- **saskarsmes tiesības** (bērna tiesības uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar jebkuru no vecākiem un citām personām, ar kurām bērns ilgu laiku ir dzīvojis nedalītā saimniecībā, ja tas atbilst bērna interesēm).

3. Vecāku aizgādības tiesību realizācijas problēmas

CL vecāku aizgādības tiesību konstrukcija paredz, ka kopā dzīvojoši vecāki kopīgi īsteno vecāku aizgādības tiesības. Valsts neparedz speciālu juridisku formu, kā tiek nodibināta un konstatēta vecāku kopīga aizgādība. CL 178.¹ pants nosaka:

«Ja vecāki dzīvo šķirti, vecāku kopīga aizgādība turpinās. Ikdienu aizgādību īsteno tas no vecākiem, pie kura bērns dzīvo. Jautājumos, kas var būtiski ietekmēt bērna attīstību, vecāki lēmumu pieņem kopīgi. Vecāku domstarpības atrisināmas šā likuma 178. pantā noteiktajā kārtībā.

Vecāku kopīga aizgādība izbeidzas, nodibinot uz vecāku vienošanās vai tiesas nolēmuma pamata viena vecāka atsevišķu aizgādību.»

No CL 178.¹ panta izriet, ka kopīgas aizgādības tiesības nodibinās ar brīdi, kad tiek noteikta bērna izcelšanās no abiem vecākiem, un tikmēr, kamēr netiek nodibināta atsevišķa aizgādība, pastāv kopīga aizgādība. Tādējādi likumdevējs uzspiež vecākiem kopīgu aizgādību pat tad, ja viņi to nevēlas. Pašreizējā CL redakcija bērna māti nostāda visai neērtā situācijā, ja bērna paternitāte tiek noteikta, lai iegūtu uzturīdzekļus, nevis kopīgas vecāku aizgādības tiesības. Turklāt CL konstrukcija neparedz iespēju, nosakot bērna izcelšanos no tēva, uzreiz iegūt atsevišķas aizgādības tiesības. Bērna māte var iegūt atsevišķas aizgādības tiesības tikai saskaņā ar CL 178.¹ pantu: noslēdzot vienošanos ar bērna tēvu vai ceļot prasību tiesā, bet tas prasa laiku un līdzekļus. Turklāt iespējams, ka bērna māte nemaz nezina, kur bērna tēvs atrodams, un šādu apstākļu dēļ viņai ir apgrūtināta iespēja iegūt atsevišķas aizgādības tiesības. Šāds regulējums padara bērna māti juridiski neaizsargātu, jo bērna tēvs, kas ilgstoši nav rūpējies par bērnu, jebkurā brīdī ir tiesīgs paziņot, ka viņam ir tādas pašas vecāku aizgādības tiesības kā bērna mātei, un tādējādi viņam ir reālas iespējas bērnu patvaļīgi aizvest. Autoresprāt, sarežģīta situācija rastos, ja bērnu aizvestu prom no Latvijas, jo citu valstu pieredze rāda, ka nolaupīta bērna atgriešana no ārvalstīm var kļūt par procesu, kas ievēlka gadiem ilgi.

Tāds regulējums, ka līdz ar bērna izcelšanās noteikšanu automātiski tiek pieņemts, ka abiem vecākiem ir kopīgas aizgādības tiesības, turpmāk zināmā mērā var apdraudēt bērna mātes intereses, īpaši gadījumos, kad ģimenes faktiski nepastāv un vecāki kopā nedzīvo. CL arī neparedz iespēju gadījumos, kad ir nodibinātas atsevišķas vecāku aizgādības tiesības, tās mainīt uz kopīgām vecāku aizgādības tiesībām. Turklāt ar 2002. gada grozījumiem Civillikumā ieviestajam vecāku aizgādības tiesību regulējumam ir atpakaļvērsts spēks, jo šis regulējums attiecas uz visiem vecākiem, pat ja bērna izcelšanās no viņiem ir noteikta jau pirms grozījumu izdarīšanas. Jāuzsver, ka pēc tik būtiskas bērnu un vecāku tiesisko attiecību mainīšanas valsts institūcijas nav veikušas pienācīgus pasākumus, lai informētu vecākus par spēkā esošo regulējumu. Tāpēc vecāki vecāku aizgādības tiesību saturu noskaidro tikai konflikta gadījumā un viņiem var rasties nepatīkams pārsteigums, jo vecāku aizgādības tiesību regulējums ne tikai nespēj veiksmīgi risināt problēmas, kādas rodas šķirtās ģimenēs, bet atsevišķos gadījumos pats par sevi izraisa vairākas juridiskas problēmas, kuru novēršana ir atstāta pašu ieinteresēto personu, proti, vecāku, ziņā.

Secinājumi

1993. gadā atjaunojot CL vecāku varas institūtu, tā saturs nebija piemērots sabiedrības vajadzībām, jo tas netiešā veidā ir pārņemts no 1864. gada BVLK III daļas, kur tas tika paredzēts laulātai ģimenei, kas dzīvo kopā.

1993. gadā, atjaunojot 1937. gada CL vecāku varas saturu, kas atbilda ģermāņu tiesību izpratnei, tas tika piemērots atsevišķiem padomju ģimenes tiesību principiem.

CL 1993. gada redakcijā noteiktās vecāku un bērnu tiesiskās attiecības šķirtās ģimenēs netika regulētas pietiekošā apjomā. Turklāt, piemērojot vecāku varas saturu šķirtās ģimenēs, radās normu nesavienojamība un vecāku varas realizācija šķirtās ģimenēs tika īstenota dualistiski: gan tādējādi, ka vecāku vara pieder vienam vecākam, gan tādējādi, ka vecāku vara pieder abiem vecākiem.

Vecāku aizgādības tiesību regulējums (2002. gada grozījumi Civillikumā) neatbilst ārvalstu izpratnei par dažādu vecāku tiesību apjomu realizāciju. Pārņemot Civillikumā ārvalstu regulējumu par dažādiem vecāku tiesību apjomiem, tika saglabāti padomju ģimenes tiesību principi, kas rada problēmas vecāku aizgādības tiesību realizēšanā.

Latvijā valsts uzspiež vecākiem kopīgu aizgādību pat tad, ja bērnam piedzimstot, ģimenes faktiski nepastāv un vecāki nevēlas realizēt vecāku kopīgas aizgādības tiesības. Tas izriet no CL 178.¹ panta regulējuma, ka atsevišķu vecāku aizgādību var nodibināt, tikai izbeidzot kopīgu vecāku aizgādību (noslēdzot vienošanos vai ar tiesas nolēmumu).

Latvijā nepieciešams izveidot valsts reģistru, kurā tiktu fiksēti vecāku tiesību apjomi. Valsts var efektīvi garantēt un aizsargāt vecāku tiesības vienīgi tad, ja ir skaidri zināmi katra vecāka tiesību apjomi.

No iepriekš minētā var secināt, ka Latvijā CL regulētās vecāku aizgādības tiesības nav piemērotas sabiedrības vajadzībām, jo nespēj veiksmīgi risināt problēmas, kādas rodas šķirtās ģimenēs.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Švābe, A. Latvijas tiesību vēsture/pēc LU lasītām lekcijām atreferējis stud. iur. A. Šīrons. Rīga: LU studentu padomes grāmatnīca, 1932, 40. lpp.
- ² Свод гражданских узаконений губерний Прибалтских. 1864. г. съ продолжением 1890. г. С.-Петербург, 1890.
- ³ Свод гражданских узаконений губерний Прибалтских/составил барон Нолькен. Петербург: издание Юридического книжного склада «Право», 1915, с. 150.
- ⁴ Буковский, В. Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских (съ продолжением 1912.–1914. г. и съ разъяснениями), т. I., содержащий Ведение, Право семейственное. Рига: Г. Гемель и Ко, 1914, с. 151.
- ⁵ Latvijas Satversmes sapulces 1921. gada 1. februāra Likums par laulību: LR likums, spēkā neesošs. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 1919.–1921.
- ⁶ Sinaiskis, V. Zem vecāku varas esošo personu adopcija. *Jurists. Sabiedrisko un tiesību zinātņu žurnāls*. Rīga: Aequitas, 1934. g. oktobris, Nr. 7, 195.–196. lpp.
- ⁷ Turpat, 195.–196. lpp.
- ⁸ Turpat, 195.–196. lpp.
- ⁹ Ministru kabineta 1937. gada 28. janvāra Civillikums: LR likums. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 1937.
- ¹⁰ Likums «Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļā»: LR likums. *LR Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 1993. g. 10. jūnijs, Nr. 22.
- ¹¹ 181. pants 1937. gada redakcijā paredz, ka «vecāku vara pieder tam vecākam, pie kura bērni atstāti», bet 1993. gada redakcijā: «Ja vecāki dzīvo šķirti, vecāku varu realizē tas no vecākiem, pie kura bērni dzīvo.»
- ¹² Par likuma piemērošanu, izskatot lietas, kas izriet no ģimenes tiesiskajām attiecībām: LR Augstākās tiesas plēnuma lēmums Nr. 3, 1996. gada 10. jūnijs. *Latvijas Vēstnesis*, 1996. g. 13. jūnijs, Nr. 102.
- ¹³ Pieejams: http://businesspravo.ru/Docum/DocumList_DocumFolderID_496.html (sk. 15.10.2006.)
- ¹⁴ Pieejams: <http://www3.lrs.lt/c-bin/eng/preps2?Condition1=245495&Condition2=> (sk. 15.10.2006.)

THE GENESIS AND DEVELOPMENT OF THE AUTHORITY OF PARENTS IN LATVIA

Introduction

In the mid-20th century, basically the only type of family structure that was legally recognised in Europe was that of a married couple, but by the end of the century, there were many families that were established without married relations. This has meant the emergence of many different kinds of family models. Some are made up of an unmarried couple. Some have just one parent raising the children. In other cases, new families are established by one person who is a parent and another who is not. When the children are not raised by both parents simultaneously, there is the key question of the rights of the parent who does not live with the child insofar as his or her rights to take part in the care and raising of the child are concerned. This has created problems and disputes over parental rights. The disputes are exacerbated by the fact that the borders of Latvia are open. One parent can move abroad with the child, and such kidnapping of children is becoming a major concern.

Parental rights are based on the historical development of such rights, and this paper offers an analysis of the genesis and transformation of parental authority when it comes to parental rights. The aim of the paper is to answer this question: Is Latvian law in the area of family law capable of resolving problems which occur in split families – those in which the two parents of a child are not both raising the child together?

1. The genesis of parental authority (19th and 20th century)

The historical tradition in the Baltic States has been that the authority of parents rests with both parents. During the 20th century, there was the fairly widespread belief that in Medieval society, everything was dictated by the man – the husband and the father. The fact is, however, that the mother's right to parental authority was based on equality in relations. This is seen in ancient procedures of inheritance. Daughters inherited the property of the mother, while sons inherited that of the father. This led to a tradition in which daughters obeyed their mothers, while sons obeyed their fathers.¹ It was only under the influence of Christianity and Roman law that the rights of the mother to represent her children in personal and property relationships began to be limited. The institution of parental authority in a pandectic sense was first formulated in a set of laws for the Baltic provinces of the Russian Empire which was released in 1864.² These laws were not entirely based on Roman law, but certain traditions were preserved. Mothers had significant influence in issues related to the personal relationships between parents and children. The Russian law did not provide for any specific authority for the father in the Roman sense of *patria potestas* (paternal power), but it did speak to parental authority as belonging to the father and the mother jointly when it came to the personal relationship between the parents and the children. When differences of opinion arose, however, priority was given to the

will of the father (Article 197 of Section III of the law). In property rights, the father had unilateral parental authority, except in such cases as when the father's interests collided with those of the child.

The aforementioned set of Baltic laws was not absolute in terms of the husband's right to run the family or of his decisive will. The exception occurred if the interests of the child were hurt. Mothers were given the right to seek redress at orphanage courts, and the courts could entrust upbringing of the child to the mother alone (Section 198 of the law). It should be noted, however, that the terms of the law applied only to married couples. The law did not apply to two married people who were living separately, and the question was with which parent the child would reside. The father's will was not the decisive issue in such cases. Courts took the child's interests into account, and the child lived with the parent whose living conditions were more favourable for the raising of the child.³

According to the opinion of Friedrich von Bunge the divorce of parents itself was not the basis for limiting the parent's authority, nor its termination, because also then if the child was left with one of the parents, the remaining parents' rights and duties towards the child did not cease.⁴ The relationship between parent and child was not interrupted just because a marriage ended in divorce. A child born out of wedlock, however, had such relations only with his or her mother. The father had civilian obligations vis-à-vis the child.

The elements of the Baltic law which had to do with divorce created the question, who of the parents will care for the child. In 1921, a new Latvian law on marriage spoke to the issue of parental authority and how it is to be assigned.⁵ According to Sinaiskis, Section 200 of the Russian Empire's law, which said that children must be left with one parent, did not mean that the other parent's authority was thus ended.⁶ The new Latvian law, by contrast, said in Section 56 that «the authority of parents over children belongs to that parent with whom the children stays. Each parent, in line with his or her resources, must participate in providing for the child who has been left with the other parent.» Sinaiskis argued that this raised another issue:

«The conclusion arising out of this paragraph is that the heart of the matter does not lie anymore in the fact that the children shall be maintained and raised by the other parent as defined by Section 200, but in the fact that the parent's authority itself is owned by the other parent, i.e. if the children stay with their mother, then the mother has parental authority (Section 56). The matter by which the father is deprived parental authority that he mainly owned till then, amends the earlier constitution. With such an amendment in the constitution, the mother becomes the only carrier of the parental authority.»⁷

Professor Sinaiskis also felt that under such a regulatory system, the rights of the other parent must also be protected, because under the system, the next husband of the mother could adopt the child without the agreement of the child's father – something that would be impermissible unless it served the interests of the child.⁸ Despite the various disputed issues which related to the new thinking about parental authority after a divorce, the text of Section 56 in the law on marriage was approved in accordance with the Latvian Civil Law (CL) of 1937.⁹ The regulations concerning parental authority that are in the Civil Law represent a synthesis of requirements from the law on marriage and the third section of the set of Baltic laws, making the requirements more laconic and more general. In 1993, when the section of the CL which applies to family law was reinstated,¹⁰ content related to parental authority was essentially preserved in the version that was approved in 1937. Both parents were given equal rights in terms of parental authority. The content of parental authority

as defined in the 1937 CL was applied to those principles of Soviet family law under which the people of Latvia had been living for years and which were seen as self-evident:

- 1) Parental authority is determined along with the determination of a child's parentage;
- 2) Parents have equal rights in terms of parental authority irrespective of whether they are married or cohabiting.

This means that regulations concerning parental authority contain a mixture of understandings from two different legal systems – the content of parental authority as understood under Germanic law, as well as principles of Soviet family law which speak to the rights and obligations of parents. What's more, regulations concerning parental authority in the 1937 CL covered a narrower range of legal relationships than the one that was necessary in reinstating the CL. This problem was not fully resolved when the 1993 CL was approved. As a result of this, parental authority was not applied to divorced families, because the law did not address all problems which existed between two divorced parents.

When the CL was reinstated in 1993, divorced parents faced several problems insofar as parental authority was concerned. First of all, government institutions did not have a clear legal sense as to which parent in fact possessed parental authority (except cases of divorce when the court decision pointed out with whom the children would stay). The problem arose because of Section 181 of the CL.¹¹ Unlike the version of 1937, the law was now applied not only to legally divorced marriages, but to all split families. There was no mechanism to offer a legal understanding of which parent in fact possessed paternal authority. In plenary session, the Supreme Court ruled that the parent with whom the child was not living did not therefore lose parental authority, provided that the parent maintained regular contacts with the child.¹² The fact that a parent lived apart from the child was not, in other words, sufficient reason to take away parental authority. This means that the issue of where the child was living was no longer of as much importance as it was when the 1937 version of the CL was in effect, because parental authority, according to the Supreme Court, now rested with both parents even if the parents lived separately and the child lived with one of them. Furthermore, court practice at that time was such that parental authority could be withdrawn only if a parent treated a child badly, not if the parent neglected the child for a longer period of time.

The result of this has been a dualistic interpretation of parental authority in split families – one interpretation said that parental authority rested with one of the parents, while the other said that it rested with both parents. Confusion about which rights rested with which parent led to problems in the handling of parental authority.

The 1993 version of the CL created disputes in terms of parental authority, as did shortcomings in legal practice at that time:

- 1) On the one hand, the right of the parent with whom the child was not living to exercise parental authority could be violated, because the CL only provided for the right of that parent to meet the child. It was not taken into account, however, that the parent who realized parental authority had the free right to choose his/her and the child's place of living.
- 2) On the other hand, the parent who was raising the child could not be sure that if the other parent had ignored the child for a long period of time, that parent might not nevertheless suddenly appear with a demand for equal parental authority. In certain situations, government institutions could demand the agreement of the second parent for specific purposes.

2. The development of parental authority under the influence of foreign and international law – transformation of parental authority and the right of parents to custody

Joint custody and sole custody in Europe are usually construed on the basis of the following principles:

- 1) If the child has been born in wedlock, both parents automatically gain joint custody rights (German, Finland, Ireland, Sweden and the Netherlands, for instance).
- 2) If the child has been born out of wedlock, the mother automatically receives sole custody and all of the related rights. If the paternity of the child has been identified, the father has the right of contact and the obligation to support the child. Parents can establish joint custody at any time by agreeing between themselves to do so. In Sweden and Finland, among other countries, the father has the right to go to court to demand joint custody.

The positive aspects of this system include the fact that rules concerning the rights of parents are clearly defined, as is the content of joint and sole custody and the way in which parents exercise the relevant rights. In countries where various aspects of custody rights are regulated, national registers record the rights which rest with each parent. If one parent exceeds his or her rights, government institutions can immediately protect the rights of the other parent.

In Latvia, as in Russia and other former Soviet republics, there was no such institution as joint and sole custody. Soviet family law stated that both parents had equal parental rights and obligations with determination of filiation of children independent of the fact whether the parents are married or not, whether they live together or separately. This principle was adapted in Latvia in 1993 when the 1937 CL was reinstated. This created problems in the application of parental authority.

There were also problems with parental authority in split families in Russia, Lithuania and Estonia. These countries, too, had problems because of the history of how these issues were handled before. Soviet family law continued to dominate in regulating the legal relationship between parents and children. The Russian Federation approved a new Family Law Code on December 29, 1995.¹³ Article 66 of Chapter 12 in this code explicitly regulates the rights of the parent who does not live with the child. That parent has the right to meet with the child, take part in the child's rearing, and participate in the taking of decisions about the child's education. Parents were given the right to conclude an agreement on the way in which the parent with whom the child did not live could enjoy his or her rights. If parents cannot agree, the issue is decided by the courts. The parent who does not live with the child has the right to receive information about the child from educational, medical, social care and other institutions. Information can be denied to a parent only if disclosure would threaten the life or health of the child. A refusal of this kind can be appealed before a court.

The Lithuanian Civil Code¹⁴ states that the parent who does not live with the child has the right to meet with the child and be involved in the way in which the child is reared. Overall, regulations related to divorced parents are approximately the same as those in Russia.

Latvia chose a different solution than the one which prevails in Russia and Lithuania, because international law in the area of family law is applied to relationships arising from different scopes of parental rights. Amendments to the CL were drafted so as to bring the law in line with international agreements which state that parents can have different scopes of parental rights. It was decided

that the CL was not in line with international law, although there was no serious study of institutions related to parental authority and custody in other countries while the CL amendments were being drafted. It was not noticed that regulations concerning the way in which different scopes of parental rights emerge in other countries were different from the same kinds of regulations in Latvia. In 2002, the Civil Law was amended to replace the concept of «parental authority» with the new concept «custody rights of parents», which meant entirely new content to the principles.

The custody rights of parents are based on three areas of the law:

- **Custody rights** (the right and obligation of parents to care for the child and the child's property and to represent the child in the child's personal and property-related relations; this means providing for and supervising the child, as well as the right to select the child's place of residence);
- **Rights of provision** (providing for the child means ensuring food, clothing, housing and health care, tending to the child and providing for the child's education and rearing);
- **Contact rights** (the child's right to maintain personal relations and direct contacts with any of the child's parents and with other individuals with whom the child has lived in the same domicile for a longer period of time, provided that this is in the interests of the child).

3. Problems with custody rights

The way in which parental custody rights are structured in Latvia means that if parents live together, then they have joint custody. There is no specific legal method for establishing and determining joint custody. Section 178¹ of the CL says this:

«If the parents are living separately, the joint custody of the parents continues. Daily custody shall rest with the parent with whom the child is living. Parents shall take joint decisions on any matter which might substantially affect the child's development. Differences of opinion between parents shall be resolved in accordance with Section 178 of this law. The joint custody of the parents is terminated should agreement between the parents or a court ruling specify the sole custody of one parent.»

Article 178¹ of the CL, in other words, suggests that joint custody rights emerge at the moment when the parentage of the child is determined. Joint custody exists until such time as sole custody is instituted. This means that the law forces joint custody upon both parents even if they do not want it. The law currently puts a child's mother in a fairly inconvenient situation if the paternity of the child is determined with the purpose of receiving child support payments, not the purpose of determining joint custody rights. The law also does not state that the determination of paternity immediately and automatically creates custody rights. The mother of the child can receive sole custody rights only if she concludes an agreement with the father or goes to court – something which requires time and money. It is also possible, of course, that the mother does not know where to find the child's father, and that makes it difficult for her to achieve sole custody rights in court. This means that the mother is legally unprotected, because the father of the child can appear at any time and claim the same custody rights as the mother has, even if he has ignored the child for a longer period of time. This means, in turn, that the father has the opportunity to remove the child from the mother's home on his own. Clearly a complicated situation arises if this means removing the child from Latvia entirely. Experience with such

situations in other countries shows that returning the child from another country can be a process which takes years and years.

When the regulations say that as soon as the parentage of the child is determined, joint custody rights are automatically assumed for both parents; this can threaten the interests of the mother to a certain extent and particularly when there really is no family and the parents do not live together. The CL also does not speak to a situation in which sole custody has been granted, but there is a need to change the situation to one in which there are joint custody rights. What's more, the 2002 amendments to the Civil Law and the relevant regulations of custody rights are retroactive. The regulations apply to all parents, even if parentage was determined before the amendments were approved. This is an enormous change in the legal relationship between children and parents, and it must be said that government institutions have by no means done enough to inform parents of the regulations which prevail now. The result is that many parents find out about custody regulations only when a conflict arises in the family, and it can be a very nasty surprise if the regulations not only fail to address problems which exist in split families, but also, on some occasions, cause additional legal problems which the parents, as the parties to the dispute, are supposed to resolve on their own.

Summary

When the CL was reinstated in 1993, its content was not in line with public needs insofar as parental authority was concerned. The content was indirectly based on the set of Baltic laws which were approved by the Russian Empire in 1864. The rules applied only to a married couple living together. The 1937 CL defined parental authority in accordance with Germanic principles of law, and when the law was reinstated in 1993, it was applied on the basis of certain principles of Soviet family law, as well.

The legal relationship between parents and children in a divorced family was not defined with sufficient precision in the 1933 Civil Law. If the content of parental authority was applied to split families, moreover, there was a conflict in existing norms, and parental authority in a divorced family was interpreted in a dualistic way – both in the sense that parental authority rested with one of the parents and in the sense that it rested with both parents.

Regulations concerning custody rights (the 2002 amendments of the CL) are not in line with international understanding of different scopes of parental rights. When the Civil Law accepted foreign regulations as to this issue, it nevertheless continued to involve certain principles of Soviet family law, and this creates problems in the area of parental custody rights.

The government in Latvia forces joint custody onto parents even if the family does not really exist when the child is born and the parents do not want joint custody. This is the result of regulations in Section 178¹ of the Civil Law, which says that sole custody can be established only when joint custody is ended by agreement or court ruling.

Latvia needs a national register of parental rights. The state can effectively guarantee and protect parental rights only if the scope of each parent's rights is specifically known.

The bottom line is that custody rights, as regulated in Latvia's Civil Law, are not in line with the public need, because the law does not address problems which can exist in split or divorced families.

References and Endnotes

- ¹ Švābe, A. *Latvijas tiesību vēsture* (History of Latvian Law). Rīga: University of Latvia Student Council (1932), p. 40.
- ² Свод гражданскихъ узаконений губерний Прибалтскихъ. 1864.г. съ продолжением 1890.г. СПбетербург, 1890.
- ³ Свод гражданскихъ узаконений губерний Прибалтскихъ/ составил барон Нолькен. Петербург: Юридического книжного склада «Право», 1915, с.150.
- ⁴ Буковский В. Свод гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжением 1912.-1914.г. и съ разъяснениями) т. I., содержащий Ведение, Право семейственное. Рига: Г. Гемель и Ко, 1914, с. 151.
- ⁵ The law was approved on 1 February 1921 by the Latvian Constitutional Council and is no longer in force. *Likumu un valdības rīkojumu krājums, 1919.-1921* (Collection of Laws and Government Instructions, 1919-1921).
- ⁶ Šinaišis, V. «Zem vecāku varas esošo personu adopcija» (Adoption of Persons Under Parental Authority), *Jurists*, No. 7, October 1934, pp. 195-196, Rīga.
- ⁷ *Ibid.*, pp. 195-196.
- ⁸ *Ibid.*
- ⁹ The Civil Law as approved by the Cabinet of Ministers on 28 January 1937, in *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums* (Collection of Laws and Cabinet of Ministers Regulations), 1937.
- ¹⁰ The law on amending and supplementing the section on family law of the 1937 Latvian Civil Law, *LR Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, no. 22, 10 June 1993.
- ¹¹ The 1937 version of the CL stated that «parental authority belongs to that parent with whom the children stay», while the 1993 version says that «if the parents live separately, parental authority shall rest with the parent with whom the children live.»
- ¹² Ruling No. 3, 10 June 1996, on applying the law in cases related to legal family relationships, *Latvijas Vēstnesis*, No. 102, 13 June 1996.
- ¹³ See http://businesspravo.ru/Docum/DocumList_DocumFolderID_496.html (Last viewed 15 October 2006).
- ¹⁴ See <http://www3.lrs.lt/c-bin/eng/preps2?Condition1=245495&Condition2> (Last viewed 15 October 2006).

LATVIJAS PRIVĀTTIESĪBU ATTĪSTĪBAS TENDENCES PĒC NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS *DE FACTO*

Periodizācija pēc neatkarības atjaunošanas *de facto* un privāttiesību attīstības tendenču raksturojums

Laikposmu kopš neatkarības atgūšanas nosacīti var sadalīt trīs posmos. Katram no tiem raksturīga viena galvenā iezīme.

Pirmais – recepcijas posms: no 1991. līdz 1993. gadam.

Otrais – kompilācijas posms: no 1994. līdz 1998. gadam.

Trešais – kontemplācijas posms: no 1998. līdz 2006. gadam.

Pirmais posms raksturīgs ar to, ka šajā periodā ievērojama daļa likumu ieviesti, atjaunojot (recipējot) likumus, kas bija pieņemti iepriekš – pirmās *de facto* neatkarības periodā. No tiem īpaši svarīga bija Civillikuma un Zemes grāmatu likuma spēka atjaunošana.

Otrajam posmam raksturīgs tas, ka šajā periodā dominē centieni izveidot hierarhisku normu sistēmu, kas savu kulmināciju sasniedz ar 1998. gada 23. oktobrī pieņemtajiem grozījumiem Satversmē, kas aptver svarīgas civiltiesību jomas.

Trešajā posmā notika mēģinājums ieviest sistēmā noteiktus principus; izprast izveidoto tiesību sistēmu; rast kritērijus šīs sistēmas izvērtēšanai un līdz ar to – pārveidošanai; pastiprināt ētisko dimensiju privāttiesību uztverē; pārskatīt atbildības mehānismu, *pacta sunt servanda* principu.

Privāttiesību attīstības tendence attiecīgajā periodā ir virzība no vienas dominējošās tiesību doktrīnas uz citu.

Recepcijas periodam raksturīgs normatīvisms, t. i., pozitīvisms tā galējā izpausmē. Tiesības tiek uztvertas kā patstāvīga vērtība (juridiskais fundamentālisms).

Kompilācijas posmam joprojām raksturīgs pozitīvisms. Tiesības tiek uztvertas kā valsts gribas produkts, tomēr pastiprinās socioloģiskās skolas ietekme. Interesu kategorija iegūst svarīgu nozīmi šī laika normatīvajos aktos.

Kontemplācijas periodam raksturīga neapmierinātība ar izveidoto tiesību sistēmu un nespēja rast kritērijus šīs sistēmas izvērtēšanai un līdz ar to – pārveidošanai. Kontemplācijas periodam raksturīga arī ētiskās dimensijas pastiprināšanās privāttiesību uztverē.

Recepcija un juridiskais normatīvisms

Zinātnes uzdevums bija noteikt: 1) kādus normatīvos aktus atjaunot; 2) vai atjaunot tos nepārgrozītā veidā, vai arī pārveidot atbilstoši laikmeta vajadzībām. Šo dilemmu zinātne atrisināja samērā vienkārši. Negrozītā veidā atjaunota privāttiesību avotu konservatīvākā daļa, pārmainot vai sagatavojot jaunus normatīvos aktus tajās jomās, ko vairāk skārušas pārmaiņas vispārējā attīstībā pasaulē¹. Pie pēdējām pieskaitāma Civillikuma (turpmāk – CL) Ģimenes tiesību daļa, Darba likums, speciālā transporta likumdošana, likumi par intelektuālo īpašumu, bankrota un banku tiesības.

Raksturīga ilustrācija tam veidam, kādā notika recepcija, ir 1937. gada Civillikuma atjaunošanas process. Zinātnieki CL atjaunošanas darba grupā juta, ka sistemātiskiem pārveidojumiem trūkst gan laika, gan kvalifikācijas. Tāpēc pretēji radikālam mazākumam, kas pastāvēja uz tūlītēju atjaunojamo normu revīziju, likums tika atjaunots negrozītā veidā. To, ka šis instinkts bijis pareizs, pierāda CL Ģimenes tiesību sadaļas liktenis. Šī daļa, kuru atstāt negrozītu nebija iespējams, tika vairākkārt pārveidota. Arī tagadējā redakcija nevar tikt atzīta par apmierinošu. Tie pārveidojumi, kas uz ātru roku izdarīti sadaļā, kas skar īpašuma tiesības, izraisīja tikai vēl lielākas neskaidrības un pretrunas. Recepcija kā tiesību jaunrades metode sastopama arī pēc 1993. gada. Spilgts apliecinājums tam ir Civilprocesa likums, kurā ievērojama daļa pārrakstīta gandrīz negrozītā veidā no pirmskara procesuālajiem aktiem. Taču to vairs nevar atzīt par normatīva akta atjaunošanu pilnībā.

Juridiskais normatīvisms šajā laikposmā dominē. Raksturīga ticība normas vispēcībai un pārliecība, ka iepriekšējo normu atjaunošana pati par sevi nodrošinās arī iepriekšējo juridisko kārtību. Zinātne aizvien nodarbojās ar atjaunoto normatīvo aktu analīzi atbilstoši to sākotnējai izpratnei un jēgai, meklējot, «kādi īsti apsvērumi vai priekšstati ir bijuši tiem lietpratējiem, kas likumu ir sarakstījuši»². Šādas retrospektīva likuma izpratnes spilgtus piemērus sastopam arī stipri vēlākā laika posmā³, un šāda attieksme publicistikā raksturota kā sava veida juridiskais fundamentālisms⁴. Tieši minētajā laikposmā radās plaisa starp zinātnes doktrīnu un tiesu praksi.

Ar šādu dogmatisku pieeju, N. Vinzarāja ieskatā, nekādā ziņā nevajadzētu nodarboties: «.. tiesnesim,» raksta Vinzarājs, «ir jāizprot likums tā, kā to prasa tiesneša pasaules uzskats un dzīves izpratne.»⁵ Citiem vārdiem, tiesnesim ir jāizprot likums tā, kā viņš to izprot. Tā arī notika.

Kompilācijas periods un juridiskais pragmatisms

Ideja par tiesību iekšējo vērtību sistēmu bija neizbēgama pēc neatkarības atjaunošanas *de facto*. Ticība normas garīgajam spēkam robežojās ar pārliecību, ka pareizi izveidota norma pati par sevi izraisīs izmaiņas juridiskajās attiecībās. Bez tādas idejas vispār nevarētu ķerties pie jaunas tiesību sistēmas izveides, kaut arī – būvējot no veciem materiāliem. Tomēr atjaunotie likumi bija tik krasā disharmonijā ar juridisko vidi, ka bez aktīva interpretācijas darba to piemērošana nemaz nebija iespējama. Tai pašā laikā Latvijas juristi bija vāji sagatavoti šā grandiozā uzdevuma veikšanai. Šī laikmeta paradokss, ja raugāties no privāttiesību sistēmas izveides viedokļa, ir tas, ka ētisko dimensiju nācās ieviest totālā pozitīvisma vidē. Kāds tad ir pasaules uzskats un dzīves izpratne pēc neatkarības atjaunošanas *de facto*? Pozitīvisms bija iepriekšējā laika dabisks un neizbēgams mantojums. Padomju laikā ideja kritizēt tiesību normu kā amorālu vai netaisnu nebija populāra. Tiesības tika uztvertas kā valsts varas produkts un nekādā ziņā nevarēja tikt nostādītas augstāk par šo varu. Tāpat nepieļaujama būtu šo normu kritika no morāles vai ētikas skatu punkta. Viss, kas tiek prasīts no tiesneša – lai tiesību normas tiktu piemērotas «pareizi», t. i., atbilstoši to saturam, ko noteic «likumdevēja griba». Tiesas ieskatam šajos apstākļos atstāts maz vietas. Tiesnešu paaudze, kas uzaudzināta šādā «totālā pozitīvisma» vidē, pēkšņi izrādījās konfrontēta ar likumu, kas atstāj daudz vietas tiesas ieskatam. Vēl vairāk, daudzviet tieši apelē pie ētikas, tikumības un reliģijas principiem tiesisku attiecību risināšanā. Katram, kas saskārās ar nepieciešamību piemērot šādas normas, nācās atbildēt uz diviem jautājumiem:

- 1) uz kādiem ētikas, tikumības un reliģijas principiem norāda šī norma?
- 2) ko darīt, ja manā pasaules uzskatu sistēmā tādu nav?

Paradoksāli, bet pirmajos desmit attīstības gados diez vai kāds pievērsa uzmanību tam, ka pirmskara likumu iztulkošanas un piemērošanas metode *de facto* atjaunotās

neatkarīgās Latvijas apstākļos ir vājš palīgs. Formāli šī metode joprojām ir apgrozībā. Atslēgvārdi bija «pirmskara Senāta spriedumi». Vajadzēja paiet gandrīz piecpadsmit gadiem kopš neatkarības *de facto* atjaunošanas, līdz kamēr Latvijas judikatūrā oficiāli tika dokumentēts atzinums, kam, par spīti tā acimredzamībai, iekšēji neviens negribēja piekrist, proti, ka arī atjaunoto likumu, konkrēti, Civillikuma, interpretācijā nevar izlīdzēt ar pirmskara Senāta spriedumu sniegto tulkojumu. To pasludināja Satversmes tiesa tikai 2005. gadā par vienu partikulāru spriedumu⁶ attiecībā uz spēku zaudējušu likumu⁷, kam ar šajā tiesā toreiz izskatāmo jautājumu bija visai pastarpināta saikne⁸. Tomēr šis fakts ir ievērojams cēlonis, jo nozīmē atvadas no juridiskā fundamentālisma un pievēršanos jaunu interpretācijas principu meklējumiem. Respektīvi, atteikšanos izmantot par paraugu pirmās neatkarības laika tiesu spriedumus. Uniformētu uzskatu apstākļos attīstīties tiesnesis piemēro normu, kas atstāj plašu vietu tiesas ieskatam.

Ērtu izēju no šādas neparocīgas dilemmas piedāvā pragmatisms. Pragmatisms var tikt raksturots gan kā cienijams filozofisks virziens, kas kritiski vērtē spekulatīvu domāšanas metodi, gan arī kā absolūts jebkādu principu trūkums. Modē nāk pētījumi par normu piemērošanu un iztulkošanu. Lielu iesaidi uz civiltiesību zinātni atstāj teleoloģiskās iztulkošanas ideja, kas agrākajām juristu paaudzēm ir sveša⁹. Diemžēl civilisti nevar lepoties ar monogrāfiskiem pētījumiem normu tulkošanas jomā. Nākas izlīdzēties ar tiesību teorijas speciālistu devumu¹⁰. Turklāt teleoloģiskā metode, kā to norāda pats nosaukums, ir laba tad, ja ir labi zināms sasniedzamais mērķis, respektīvi, ir zināmi kaut kādi skaidri nosprausti tiesiski, filozofiski vai praktiski kritēriji. Tādi vēl tikai veidojās.

Kontemplācijas periods

Sarežģītā situācija veicināja pakāpenisku atkāpšanos no juridiskā pozitīvisma un ētiskās dimensijas pastiprināšanos. Šajā laikmetā viens no visbiežāk citētajiem juridiskajiem sacerējumiem ir divi K. Baloža līdzīga satura un nosaukuma raksti par labas ticības principu¹¹. Asoc. prof. K. Balodis šajā sakarībā norādījis: „Tiesības izlietošana var būt pretēja labai ticībai, ja tiesības izlietošanas rezultātā subjekts nonāk pretrunā ar savu iepriekšējo rīcību (*venire contra factum proprium*). Iepriekšējai rīcībai jābūt tādai, kurai pretējā puse pamatoti drīkstēja uzticēties. Šādos gadījumos otras puses pamatotā uzticība tiesīgās personas iepriekšējai rīcībai tiek aizsargāta, izslēdzot subjektīvās tiesības īstenošanas iespēju.»¹² Šie raksti citēti Senāta spriedumos, Civillikuma atsevišķas normas paredz tā piemērošanā apelēt pie morāles, reliģijas utt. (CL 1., 5., 1415. pants.) Viens no šīs rakstu sērijas negribētiem blakus produktiem ir atklājums, ka labās ticības principu grūti savienot ar tām Civillikuma normām, kas balstās uz *pacta sunt servanda* principa. K. Baloža sniegtais risinājums – ka kreditoram ir jāpieņem 499 lati apsolīto 500 latu vietā – ne visai labi spējīgs darboties, līdz kamēr paliek spēkā Civillikuma norma, no kuras izriet, ka kreditoram ir tiesības šādu daļēju izpildījumu nepieņemt. Šāda metode – ignorēt skaidru un nepārprotamu likuma priekšrakstu, pamatojoties uz to, ka šis priekšstats ir pretrunā ar vispārīgu principu, reizēm tiek lietota arī tiesu praksē. Kur ticība, tur arī iracionālais. It sevišķi, ja saduras vairākas ticības. Tā, piemēram, ir pasludināts, ka tiesai, piemērojot Civillikuma 1. un 5. pantā paredzētos principus, bija tiesības taisīt spriedumu, kas ir pretrunā ar 994. pantu, kurš paredz zemesgrāmatu ieraksta ticamības prezumpciju. Respektīvi, atkāpes no zemesgrāmatu publiskas ticamības principa tiek attaisnotas, argumentējot ar labas ticības principu¹³. Tomēr, kā visos gadījumos, kad konkrētu normu piemērošanu tiesa aizstāj ar «principu svēršanu», mēs iegūstam spriedumus, kas ir savstarpējā pretrunā. Līdztekus principa triumfam pār nožēlojamu faktu parādās tiesas spriedumu neprognozējamība, kas potenciāli var nodarīt daudz lielāku ļaunumu.

Līdzīga dilemma Latvijas tiesu praksē: vai priekšroku dot atsevišķa indivīda (piemēram, īpašnieka, kuram izkrāpts īpašums) interesēm, upurējot tam par labu apgrozījuma stabilitātes un publisko reģistru ticamības principu, atrisināta gan par labu indivīda interesēm. Taču vienlaikus tiek joprojām sludināts publiskās ticamības princips, kas balstīts uz apgrozījuma interešu prioritāti, kas nozīmē upurēt atsevišķa indivīda intereses. Šo divu principu kolīzija pašreizējā laikposmā ir sasniegusi dramatisku pakāpi. Skaidri apzinoties, ka šos divus principus savienot nav iespējams, Latvijas tiesību zinātne un prakse tomēr turpina, vismaz formāli, ievērot abus. Šī problēma rada arī potenciālu ekonomisku draudu. Iepriekš minēto iemeslu dēļ kredīta nodrošinājums Latvijā kļūst nedrošs. Tai pašā laikā no jaunajām Eiropas Savienības valstīm Latvijā ir visaugstākais izsniegto ar ķīlu nodrošināto kredītu īpatsvars pret nacionālo kopproduktu.

Šajā laikmetā izdotā juridiskā grāmata – K. Torgāna «Saistību tiesības»¹⁴ –, kaut arī pieticīgi nodēvēta par mācību grāmatu, arī ir pieteikums tradicionālo Latvijas civiltiesību principu revīzijai. Tajā pārskatīti gan tradicionālie atbildības priekšnoteikumi, gan *pacta sunt servanda* princips. Līdzīgu virzienu var atrast gandrīz vai visos pašlaik vērtējumam nodotajos promocijas darbu projektos par dažādiem civiltiesību aspektiem. Taču visiem tiem, akadēmiķa darbu ieskaitot, ir konstatējama viena kopīga pazīme. No autoru analīzes izriet, ka būtu it kā nepieciešama pašreizējā likuma revīzija, taču, tā kā tik grandiozām pasākumiem pietrūkst resursu, piedāvāts sasniegt to pašu rezultātu interpretācijas ceļā. Šāds ceļš ved uz neviendabīgu tiesu praksi. Tajā atrodam gan terminoloģiju, kas nāk no vecās likumdošanas, gan secinājumus, kas ir diametrāli pretēji viens otram. Šajā laikmetā iezīmējas vairākas būtiskas pretrunas un juridisku principu kolīzijas, kam var būt visai tālejošas sekas. Proponējot seno romiešu principu – absolūtās vindikācijas tiesības – un upurējot tam modernajās tiesībās aizstāvēto labticīgā ieguvēja principu, istā īpašnieka tiesībām dodot priekšroku pret stabila apgrozījuma interesēm, aizstāvot teorijā atzīto labās ticības principu pret likumā nepārprotami deklarēto *pacta sunt servanda* principu, kā arī konfrontējot ar saturā bagātu 1415. pantu, Latvijas civiltiesību zinātne ir nodrošinājusi sev rūpju pilnu laiku nepārskatāmā nākotnē. Rezumējot var teikt, ka it īpaši Latvijas civiltiesību zinātnes gadījumā sevišķi akūtu jēgu iegūst seno romiešu spārnotais izteikums: *jurisprudencia est ars bonum et equum*. Jurisprudence ir labuma un taisnīguma apvienošanas māksla. Kamēr paliek neatbildēts jautājums, kas ir jurisprudence vispār – zinātne vai māksla, mēs visādā ziņā varam uzskatīt, ka pareizais līdzsvars starp šiem diviem pretpoliem aizvien tiek meklēts.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Latvijas Republikas Augstākā padome. 1992. gada 16. jūnija vakara sēdes stenogramma.
- ² *Vīnzarājs, N.* Autoritārā valsts un civiltiesības. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, Nr. 1, 81. lpp.
- ³ *Rozenfelds, J.* Lietu tiesības. Rīga, 2000.
- ⁴ *Rodīns, A.* Runa Juristu biedrības kongresā.
- ⁵ *Vīnzarājs, N.* Autoritārā valsts un civiltiesības. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938, Nr. 1, 81. lpp.
- ⁶ Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940), 4. sēj. Faksimilizdevums. Rīga, 1997, 1545.–1546. lpp.
- ⁷ 1928. gada 22. marta Pilsētu zemju likuma 9. pants, sk. *Valdības Vēstnesis*, 1928. g. 22. marts, Nr. 67.
- ⁸ LR Satversmes tiesas spriedums, lieta Nr. 2005-12-0103.
- ⁹ *Kalniņš, E.* Tiesību tālākveidošana, juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rīga, 2003, 162. lpp.
- ¹⁰ *Neīmanis, J.* Ievads civiltiesībās. 2004, 178. lpp.
- ¹¹ Jurista vārds, 03.12.2002., Nr. 24.
- ¹² Turpat.
- ¹³ Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā SKC 625/2005.
- ¹⁴ *Torgāns, K.* Saistību tiesības. Rīga, 2006.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF PRIVATE LAW SINCE THE *DE FACTO* RENEWAL OF LATVIAN INDEPENDENCE

The period of time since the restoration of Latvia's independence in 1991 can, to a certain extent, be divided up into three phases, each of which is characterised by a major element:

- The period of «reception», 1991-1993;
- The period of «compilation», 1994-1998;
- The period of «contemplation», 1998-2006.

During the first of these phases, most laws were implemented through the reinstatement (or «reception») of laws which had been in force during the previous period of independence in advance of World War II. Of particular importance here was the reinstatement of the Civil Law and the law on land books.

During the second phase, there were major efforts to set up a hierarchical system of norms. The culmination of this occurred on October 23, 1998, when Parliament approved constitutional amendments to address important aspects of human rights.

Finally, the third phase was one in which there was an attempt to introduce specific principles into the system so as to understand the system of law which had been established, to create criteria for evaluation of the system and the need for its transformation, to strengthen the ethical dimension in perceptions about private law, and to review the mechanism of responsibility and the principle of *pacta sunt servanda* – the idea that agreements and stipulations among parties to a contract must be observed.

When it comes to the development of private law during this period, one finds that the main element was the shift from one dominant doctrine of law to another. The reception period was governed by the process of normativism – the total manifestation of positivism. Law was seen as a value in and of itself, thus representing the concept of legal fundamentalism.

Positivism remained in place during the period of compilation. The law was perceived as a product of government will, while the school of sociology increased its influence. The concept of interests took on a more and more important role in the normative acts of this period.

Typical in the contemplation period was dissatisfaction with the legal system that had been established, and an inability to define criteria whereby the system could be evaluated and transformed. There was also a strengthening in the ethical dimension of perceptions of private law. By the term «legal positivism» here, I refer to a perception which explains the existence and content of law with factors that are apart from the law itself. First and foremost this refers to the state as such, to the fact that sources of the law are accepted via specific procedures and through an attempt to remain morally neutral. Positivism is a school of thought which does not accept the idea that the law is a value in and of itself or that morals have a role to play in this process. Utilitarianism in this case refers to the perception of a system of moral values which judges the law by its content and by its social effects.

Reception and legal normativism

Scholars understood the job. They had to think about which normative acts should be reinstated, and they had to decide whether they should be renewed as is, or whether they should be amended in accordance with the new day. Science resolved this dilemma quite simply. The more conservative sources of private law were reinstated automatically, while normative acts were amended or prepared anew in those areas which were more thoroughly affected by changes in the world.¹ In this latter category we find the Civil Law, which was updated with a section on family law. The same was true with labour laws, laws on special transport, laws on intellectual property, bankruptcy laws, and banking laws.

The way in which the 1937 Civil Law was reinstated offers a good example of how this reception took place. Scholars in the working group which dealt with this issue felt that they lacked both the time and the qualifications needed for any systematic alternation of the system. A radical minority insisted that the norms that were to be reinstated must be audited right away, but at the end of the day, the entire law was reinstated lock, stock and barrel. This was the right choice, and that is seen in what happened next in drafting new chapters for the Civil Law to cover the issue of family law. That was an area of law which could not be left unchanged. In fact, the current version of family law is not fully satisfactory either. Quick amendments were prepared and approved in the area of property law, and these created even greater confusion and contradictions. Reception as a method of creating new laws could also be observed after 1993. A vivid example is the Law on Civil Procedure, which was largely reinstated on the basis of pre-war procedural acts. This did not represent any full reinstatement of the normative act, however.

Legal normativism dominated during this period. There was faith in the all-powerful nature of norms, along with the belief that reinstatement of old norms will ensure the renewal of the old legal system, too. Scholars are still analysing the reinstated normative acts in the sense of their original understanding and purpose, seeking to find out «what were the true considerations or ideas among those specialists who wrote the law in the first place.»² Vivid examples of this retrospective consideration of the law can also be found much further along in the process.³ It has been described as a type of legal fundamentalism.⁴ It was specifically during this period in time that a gap appeared between scientific doctrine and court practice.

This dogmatic approach is exactly that which Vīnzarājs argues should never be taken. «A judge,» writes Vīnzarājs, «must understand the law in accordance with the world view and the judge's understanding of life.»⁵ In other words, the judge must understand the law as he or she understands it. That is exactly what happened.

The period of compilation and legal pragmatism

The idea of an internal system of values in law was inevitable after the *de facto* restoration of Latvia's independence. Faith in the spiritual power of norms was on the border of a belief in the idea that if a norm is properly established, it will automatically create changes in legal relationships. Without this idea, it would be impossible to establish a new system of law, even if much of it is based on old elements. The fact is, however, that the laws that were reinstated in Latvia in the 1990s were in such great disharmony with the prevailing legal environment that they could never be applied without very active interpretation. Attorneys and judges in the country were poorly prepared for so grand a mission. The paradox of the era from the perspective of how a system of private law was established is that the ethical dimension had to be introduced in an environment of total positivism.

What were the worldviews and understandings of life which existed after Latvia's independence was restored? Positivism was both a natural and an inevitable inheritance from the Soviet period which had gone before. In Soviet times, the idea of criticising legal norms as amoral or unjust was not very popular at all. The law was perceived as a product of the national power structure, and no one dared place himself or herself above that structure. Neither was it permissible to criticise norms from the perspective of morals or ethics. All that was expected of judges was for them to apply legal norms «correctly», i.e., in line with «legislative will.» The views of courts themselves were of little importance. A generation of judges was raised and trained in this environment of «total positivism», but now these people suddenly found themselves facing laws which left many issues up to their own discretion. All the more, there were suddenly appeals based on ethics, morality and religion in the settling of legal relations. Anyone who had to apply such norms had to answer these two questions:

- 1) What principles of ethics, morality and religion does this norm indicate?
- 2) What to do if such principles do not exist in my worldview?

It may seem a paradox, but during the first decade after Latvia's restoration of independence, few people focused on the fact that the interpretation and application of pre-war laws in newly independent Latvia was quite useless. The method is still in circulation today. The keyword was «rulings from the pre-war Supreme Court Senate.» Nearly 15 years had to pass after the restoration of *de facto* independence before the judicature of Latvia finally offered an officially documented conclusion which was absolutely obvious but which few people were prepared to accept in their hearts. This was the idea that interpretation of pre-war Senate rulings could not be used to interpret the reinstated Civil Law today. The Constitutional Court made this clear in 2005 when considering one particular Senate ruling⁶ which had to do with a law that had already lost force.⁷ The old law had a fairly indistinct relationship to the issue which was being considered in 2005.⁸ This fact was of importance, however, because it meant a rejection of legal fundamentalism and a search for new principles of interpretation. The refusal to use pre-war court rulings as an example for judgments in the present day was the key element in this ruling. Judges who had been trained during a period of uniform viewpoints had to apply norms which left a great deal of interpretation up to the judges themselves.

Pragmatism offers a quick escape from this particular dilemma. Pragmatism can be described as a respected area of philosophy, one which takes a critical look at any speculative thinking. It can also, however, be defined as the total absence of any principles at all. There have been studies about the way in which norms are applied and interpreted. Teleological interpretations have been of great importance in the science of civil law, but these, to be sure, were alien to Soviet-era jurists.⁹ Civilians, alas, have not written major studies on how norms should be interpreted. We have to make do with the contributions of specialists in the theory of law.¹⁰ What is more, the teleological method, as is indicated by its very name, is of use if the intended goal is well known, i.e., if there are clearly defined legal, philosophical or practical criteria that are in place. In Latvia, such criteria are only just being established.

The contemplation period

The complicated situation gradually led the system away from legal positivism, and the ethical dimension became ever stronger. During this period, there were many publications which that on those norms in the Civil Law which left certain issues up to judges while expecting certain value criteria and legal principles from those

judges. One of the most often quoted legal ideas from this time came from Dr Kārlis Balodis, who wrote two similar papers on the principle of good faith.¹¹ He had this to say: «Application of the law can be in contradiction to good faith if the result of the application of the law means that the subject ends up in contradiction to his or her previous conduct (*venire contra factum proprium*). Previous conduct must be such that the opposite side dares trust it with reason. In such cases, the justified trust of the other party in the previous conduct of a capable person is protected by excluding the possibility of subjective application of the law.»¹²

These papers by Dr Balodis have been quoted in rulings by the Supreme Court Senate. There are norms in the Civil Law which appeal to morals, religions, etc (e.g., Sections 1, 5 and 1415 of the Civil Law). An unexpected side-effect of the papers, however, was the discovery that the principle of good faith is difficult to harmonise with those norms in the Civil law which are based on the aforementioned *pacta sunt servanda* principle. Balodis proposed a solution – that a creditor should accept 499 lats in place of the promised 500 lats, but that is not a very good idea as long as the Civil Law states that a creditor has the right to refuse this partial discharge of obligations. The courts have sometimes relied on this method, too – ignoring a clear and unequivocal element in the law just because it is in contradiction to a more general principle. If there is faith, there is also irrationality, and that is particularly true when several faiths conflict. Thus, for instance, it was proclaimed in one case that when a court applied the principles that are enshrined in Sections 1 and 5 of the Civil Law, it had the right to issue a ruling that was in contradiction to Section 994, which speaks to the presumed credibility of records in the Latvian Land Book. The departure from this principle of presumed credibility was excused on the basis of the principle of good faith.¹³ The point is here that when a court replaces a concrete norm with a «balancing of principles», the resulting rulings contain contradictions within themselves. When principles triumph, a regrettable side effect is that court rulings become unpredictable, and this is something which may potentially create far greater harm.

A similar dilemma has been seen in Latvian court practice, where judges have been asked to decide whether to give the upper hand to the interests of an individual, e.g., an owner whose property has been stolen from him as a result of fraud, if the alternative is to uphold the stable belief that records in public registers are presumably credible. This principle of credibility is regularly posited in Latvia, and this is based on the priority of circulation interests. The interests of individuals are sacrificed. It is absolutely clear that these two principles cannot be harmonised, and legal science and practice in Latvia continue to hold on to both, at least as a formality. There are economic threats to consider here. This is a reason why the availability of lending in Latvia is becoming uncertain, even as Latvia remains the one new European Union member state which has the highest proportion of collateral-based lending versus GDP.

During this period, Professor Kalvis Torgāns published a book called Law of Obligations.¹⁴ He humbly called this compendium a textbook, but it is actually a text which would serve very well in re-auditing the principles of Latvian civil law to reconsider traditional prerequisites for liability and the principle of *pacta sunt servanda*. Similar ideas can be found in nearly all of the doctoral dissertations that are being written these days in the area of civil law. All of these, including the work of Torgāns, contain one element in common. All authors have found that existing law should be revised, but this is so massive a project in scope that resources are unavailable for it. Therefore, they have argued, the same result can be achieved through interpretation. Surely it is clear that this is the road toward heterogeneous court practice. We find terminology which comes from old laws. We have seen conclusions that are diametrically opposite to one another. There

are major contradictions and collisions of legal principles here, and far-reaching consequences are entirely possible. If we consider the ancient Roman principle of the right to absolute vindication and sacrifice the principle of good faith that has been enshrined in modern law on the altar of that Roman principle, then the rights of a true owner are given priority over stable turnover, and that means a theoretical defence of the principle of good faith against the principle of *pacta sunt servanda*, which is unequivocally declared by law. This is also in confrontation to the elegant Section 1415 of the Civil Law, which states this: «An impermissible or indecent action, the purpose of which is contrary to religion, laws or moral principles, or which is intended to circumvent the law, may not be the subject-matter of a lawful transaction; such a transaction is void.» The bottom line here is that scholars in the area of civil law will have very hard work to do for the unforeseeable future.

In summary, one can say that when it comes to civil law in particular in Latvia, a particularly acute meaning can be assigned to an old and winged idea from Ancient Rome: *Jurisprudentia est ars bonum et equum*. In other words, the law is the art of balancing between benefit and justice. As long as we have no clear answer to the question of whether the law is actually a science or an art, we can certainly argue that there is still an active search for the right balance between these two opposite poles.

References and Endnotes

- ¹ Minutes of the Supreme Council of the Republic of Latvia, evening session, 16 June 1992.
- ² *Vīnzarājs, N.* «Autoritārā valsts un civiltiesības» (The Authoritarian State and Civil Law), *Tieslietu Ministrijas vēstnesis*, No. 1, 1938, p. 81.
- ³ *Rozenfelds, J.* Lietu tiesības (Case Law). Rīga (2000).
- ⁴ Address delivered by A. Rodins at a congress of the Latvian Bar Association.
- ⁵ *Vīnzarājs, N.* «Autoritārā valsts...», *op. cit.*
- ⁶ Latvijas Senāta spriedumi (1918-1940) (Rulings of the Latvian Senate, 1918-1940), Vol. 4. Rīga (1997). Pp. 1545-1546.
- ⁷ The law on urban land, which was approved on 22 March 1928. *Valdības Vēstnesis*, No. 67, 22 March 1928.
- ⁸ The ruling of the Latvian Constitutional Court in case No. 2005-12-0103.
- ⁹ *Kalniņš, E.* Tiesību tālākveidošana, juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā (Ongoing Development of the Law and Foundations for Legal Methods: 11 Steps in Applying Legal Norms). Rīga (2003), p. 162.
- ¹⁰ See, e.g., *Neimanis, J.* Ievads civiltiesībās (Introduction to Civil Law). Rīga: (2004), p. 178.
- ¹¹ *Jurista Vārds*, No. 24, 3 December 2002.
- ¹² *Ibid.*
- ¹³ Ruling from the Department of Civil Cases of the Supreme Court Senate, Case No. SKC 625/2005.
- ¹⁴ *Torgāns, K.* Saistību tiesības (Law of Obligations). Rīga: (2006).

KRIMINĀLLIKUMS KĀ KRIMINĀLPOLITIKAS REALIZĀCIJAS FORMA

Noziedzību parasti definē kā daudzšķautņainu un transnacionālu negatīvu sabiedriski tiesisku parādību, kam piemīt savas likumsakarības, kvalitatīvi un kvantitatīvi rādītāji.

Noziedzības novēršanas (apkaršanas) formas un metodes, procesuālo kārtību utt. izstrādā tādas tiesību nozares kā krimināltiesības, kriminālprocesuālās un kriminālsodu izpildes tiesības, kā arī kriminoloģija, taču sen jau ir noskaidrots, ka tikai ar tiesisko reglamentāciju likumos noziedzības problēma nav atrisināma. Noziedzība ir gan sociāla, gan tiesiska parādība, tādēļ to nevar atdalīt no sociālpolitiskās dzīves un cīņu ar noziedzību skatīt atsevišķi no valsti notiekošajiem sociālekonomiskajiem, politiskajiem, kultūras un citiem procesiem.

Bieži tiek uzsvērts, ka ekonomikas sakārtošana, cilvēku labklājības paaugstināšana ir tas līdzeklis, kas ļaus samazināt noziedzību. Šādam apgalvojumam, protams, ir zināms racionāls pamats, tomēr ekonomisko problēmu risināšanas nozīmi nevajadzētu pārvērtēt, jo tādā veidā tiek mazināta citu ne mazāk svarīgu valsts pasākumu loma noziedzības apkarošanā. Tā kā noziedzības cēloņi sakņojas ne tikai ekonomikā, bet arī citās jomās, kurām diemžēl netiek veltīta pietiekoša vērība, tad investīcijas sociālajā jomā, kultūrā, izglītībā, tikumiskajā audzināšanā paaugstinātu garīgo vērtību pozitīvo lomu noziedzības apkarošanas procesā.¹

Kriminālpolitika ir valsts zināmam laika posmam nosprausta zinātniski pamatota generāllīnija, kas nosaka noziedzības ierobežošanas un profilakses pamatprincipus, mērķus, galvenos darbības virzienus, formas un metodes, normatīvās bāzes pilnveidošanas ceļus, kā arī krimināllikumu, kriminālprocesa un kriminālsoda izpildes likumu piemērošanas un izpildes mehānismu.

Kriminālpolitika ir svarīga un noteicošā, bet ne vienīgā politikas (cīņā ar noziedzību) sastāvdaļa un faktiski apvieno vairākus valsts darbības virzienus noziedzības apkarošanā, t. i., vismaz trīs tiesībpolitikas veidus: krimināltiesību, kriminālprocesuālo un kriminālsodu izpildes politiku, nereti iekļaujot arī kriminoloģisko (noziedzības brīdināšanas un profilakses) politiku un citus politikas veidus.

Kriminālpolitikas struktūrā galvenā loma pieder krimināltiesību politikai, jo tā pamatos nosaka pārējo kriminālpolitikas sastāvdaļu (kriminālprocesuālās un kriminālsodu izpildes politikas) attīstības virzienus. Krimināltiesību politika nesaraucjami saistīta ar krimināltiesībām, kuras definē noziedzīga nodarījuma jēdzienu un nosaka kriminālatbildības pamatu – noziedzīga nodarījuma sastāvu un tā pazīmes; formulē, kādi noziedzīgi nodarījumi atzīstami par kaitīgiem, tādējādi aizsargājot svarīgākās valsts, cilvēku intereses, tiesības un brīvības; definē sodu, tā mērķi; nosaka sodu sistēmu un sodu saturu, atbrīvošanas no kriminālatbildības un soda pamatu utt.

Ņemot vērā krimināltiesību politikas izstrādātos krimināltiesiskās iedarbības uz noziedzību mērķus un uzdevumus, galvenās kategorijas un iedarbības metodes, kriminālprocesuālā politika tiek virzīta uz noziedzīgus nodarījumus izdarījušo personu atklāšanu, kriminālprocesa uzsākšanu, iztiesāšanas veidu un formu pilnveidošanu, bet kriminālsodu izpildes politika – uz tiesas piespriedtā soda izpildi, notiesāto personu resocializāciju u. c.

Visas minētās kriminālpolitikas struktūrdaļas veido vienotu veselumu, nedalāmu organiski saistītu sistēmu.

Kriminālpolitikai, kas veidota uz trīs tiesībspolitiku bāzes, ir starpdisciplīnu raksturs. Tai pašā laikā katra kriminālpolitikas sastāvdaļa ir patstāvīgs virziens vienotā valsts noziedzības apkarošanas politikā.

Valsts darbības galvenie virzieni ir ne tikai kriminālpolitikas principu, stratēģijas u. c. noteikšana, kas veido kriminālpolitikas saturu, bet arī mūsdienu sabiedrības vajadzībām adekvātas normatīvās bāzes radīšana. Tā kā rakstā vairāk pievērsīšos krimināltiesību politikai, tad norādīšu, ka krimināltiesību politikā normatīvās bāzes radīšana izpaužas likumdevēja darbības virzīšanā jaunu vispārēju krimināltiesību nostādņu izstrādāšanai, kriminālsodāmu nodarījumu loka noteikšanai, sodu sistēmas pilnveidošanai, konkrētu noziedzīgu nodarījumu sankciju izstrādei.² Taču krimināltiesību politikas saturs netiek ierobežots tikai ar likumdošanas politiku. Krimināllikumi paši par sevi nevar ietekmēt sabiedriskās attiecības un nav spējīgi ne samazināt, ne ierobežot noziedzību. Tāpēc krimināltiesību politikas saturā, lai sasniegtu tās mērķus, jāiekļauj arī atbilstošu tiesībsargājošo institūciju darbības galveno virzienu noteikšana gan likumu piemērošanas, gan izpildes jomā. Līdz ar to kā krimināltiesību politikas galvenās realizācijas formas parasti tiek atzītas:

- 1) tiesību normu jaunrade (likumdošanas politika),
- 2) tiesību normu piemērošanas politika,
- 3) kriminālsodu izpildes politika.

Dažkārt juridiskajā literatūrā tiek norādītas tikai divas galvenās krimināltiesību politikas realizācijas formas – tiesību jaunrade un tiesību piemērošana,³ kam var arī piekrist, jo arī kriminālsodu izpildes politika ir balstīta tikai un vienīgi uz normatīviem aktiem, kas reglamentē sodu izpildi.

Blakus minētajām formām visbiežāk daļa zinātnieku norāda arī tiesiskās apziņas un tiesiskās kultūras attīstību (t. i., tiesisko audzināšanu).⁴

Krimināltiesību doktrīnā nepārprotami tiek atzīts, ka krimināltiesību politikas izpaušmes forma ir Krimināllikums. Krimināltiesību politika ir nesaraujami saistīta ar Krimināllikumu, kam šai politikā ir noteicošā loma – krimināltiesību politikas pamatidejas, galvenie virzieni, reaģēšanas uz noziedzīgiem nodarījumiem metodes un līdzekļi tiek nostiprināti un izpaužas likumdevēja regulētās Krimināllikuma normās.

Krimināltiesību normu jaunrades procesa mērķis ir tādu likumu izstrādāšana un pieņemšana, kas maksimāli atbilstu mūsdienu demokrātiskās sabiedrības stāvoklim un vajadzībām un spētu maksimāli efektīvi apkarot noziedzīgus nodarījumus. Krimināllikumā politiskā griba gūst savu objektīvo izpaušmi, un tādējādi tiek noteiktas stingras likumības un tiesiskās kārtības robežas. Likumā nostiprinātā krimināltiesību politika kļūst vispārobligāta, nodrošinot personu tiesību un brīvību, valstī noteiktās tiesiskās kārtības aizsardzību pret noziedzīgiem nodarījumiem, nepieciešamības gadījumā ļaujot piemērot Krimināllikumā paredzētos valsts piespiedu līdzekļus. Likumdevēja darbību kriminālpolitikas jomā īsi varētu raksturot «kā mākslu radīt un pilnveidot likumus».⁵

Kā izpaužas šī māksla? Tā ir sabiedrisko attiecību regulēšana, izdodot jaunas tiesību normas, grozot jau esošās vai atceļot tās.⁶ Jebkura normatīvā akta jaunrade ir sarežģīts, ilgstošs un atbildīgs process, ko raksturo vairāki pamatposmi (likumprojekta sagatavošana, iesniegšana, izskatīšana, pieņemšana, publicēšana).

Parasti Krimināllikumu izstrādāšanas process sākas ilgi pirms tam, kad tas nonāk Saeimā. Likumprojekta sagatavošanā tiek iesaistītas daudzas personas un institūcijas gan kā tiešie projekta izstrādātāji, gan kā eksperti.

Iniciatīvas par jauna Krimināllikuma izstrādāšanu vai esošā grozīšanu avoti var būt visdažādākie – valdības deklarācijas [20]⁷, darba plāni, koncepcijas⁸,

tiesībsargājošo un citu institūciju prakses, apkarojot noziedzību, apkopojumi, politisko partiju [8]⁹ un atsevišķu politiķu ierosinājumi, zinātniskajās publikācijās izteiktie priekšlikumi [25]¹⁰ utt. Svarīga nozīme te ir arī plašsaziņas līdzekļiem, kuri, dažkārt publicējot kriminālo hroniku spilgtus gadījumus, dramatizē situāciju, satraucot sabiedrību, radot iedzīvotājos bailes par savu drošību. Tādējādi atsevišķi notikumi tiek sociāli paspilgtināti, un bieži vien bez pietiekama pamata tiek aktualizēts jautājums par nepieciešamību kriminalizēt atsevišķu rīcību vai pastiprināt sodus par noziedzīgiem nodarījumiem.

Likumprojektus pirms iesniegšanas Saeimai parasti rūpīgi apspriež. Ievērojama loma te ierādīta Tieslietu ministrijā izveidotajām speciālajām darba grupām, kuru sastāvā iekļauti pārstāvji no prokuratūras, tiesām, advokatūras, Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes, Policijas akadēmijas un citām institūcijām. Šo grupu darbs pie likumprojektiem neapšaubāmi uzlabo projektu kvalitāti – tiek novērstas kļūdas, kas saistītas ar jau spēkā esošo Krimināllikumu, to uzbūves principu, terminoloģijas, juridiskās tehnikas un citu nosacījumu ignorēšanu vai pietiekamu nepārziņāšanu. Jebkura likuma satura izklāstam jābūt precīzam, skaidram, vienkāršam un īsam (tās ir četras galvenās juridiskās tehnikas pazīmes¹¹). Kā norādījuši jau senie romieši, praktiski tas nozīmē – likumiem jābūt saprotamiem visiem (nevis tikai juristiem). Dažkārt juristi, atsaucoties uz robiem likumos, to nepilnībām, likumus saprot dažādi. Šādos gadījumos nevar gaidīt, ka sabiedrība likumprojektu vai jau pieņemtu likumu sapratīs viennozīmīgi un plašsaziņas līdzekļi tos vērtēs objektīvi.

Radošais darbs pie likumprojekta turpinās arī pēc tā iesniegšanas Saeimā: gan parlamenta komisijās, gan plenārsēdēs (parasti trīs lasījumos). Subjektu loks, kas var iesniegt sagatavotos likumprojektus parlamentā, ir ierobežots. Saskaņā ar Satversmes 65. pantu tiesības iesniegt likumprojektus ir Valsts prezidentam, Ministru kabinetam, Saeimas komisijām, ne mazāk kā pieciem deputātiem un vienai desmitai daļai vēlētajū.¹² Kā redzams, subjektu loks ir izsmeļošs. Visvairāk krimināllikumu projektus Saeimā iesniedz Ministru kabinets, deputātu grupas un Saeimas komisijas.

Izskatot krimināllikumu projektus Saeimas komisijās (bieži vien tajās piedaloties ekspertiem) un vairākkārt plenārsēdēs, parasti tiek atsijāti nesagatavoti vai citu iemeslu dēļ nepieņemami projekti. Kā rāda prakse, daļa no deputātu iesniegtajiem krimināllikumu projektiem ir vāji sagatavoti, tas attiecas arī uz deputātu priekšlikumiem par likumprojektiem, kas tiek izskatīti kādā no lasījumiem plenārsēdēs. Tā Saeima pamatoti kā cilvēktiesību pārkāpumu noraidīja septītajai Saeimai deputātu iesniegto likumprojektu par Krimināllikumā neesoša soda – kastrācija – piemērošanu personām, kas Krimināllikuma 160. pantā paredzēto noziegumu (Vardarbīga dzimumtieksmes apmierināšana) izdarījušas pastiprinošos (2. daļa) vai sevišķi pastiprinošos (3. daļa) apstākļos.¹³ Tāpat Saeima neakceptēja arī citas deputātu grupas priekšlikumu atņemt vainīgajam transportlīdzekļa vadīšanas tiesības uz mūžu par ceļu satiksmes noteikumu un transportlīdzekļa ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu sevišķi pastiprinošos apstākļos (Krimināllikuma 260. panta 3. daļa) un transportlīdzekļa vadīšanu alkohola, narkotisko, psihotropo un citu apreibinošo vielu ietekmē (Krimināllikuma 262. pants).¹⁴

Lai gan saprotams deputātu un sabiedrības satraukums par upuriem, kuri iet bojā ceļu satiksmes negadījumos, kurus izraisa dzērāji un tiesības neieguvušas personas pie stūres, tomēr nepārdomāti (dažkārt uz emociju pamata balstīti) priekšlikumi par grozījumiem Krimināllikumā Saeimā tiek iesniegti arī pēdējos gados, piemēram, par Krimināllikuma 262. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu noteikt absolūti noteiktu sankciju – brīvības atņemšanu uz vienu gadu. Šāds «jauninājums» vērtējams kā absurds, jo neatbilst Krimināllikuma sistēmai, jaunākajām tiesībpolitikas nostādnēm par brīvības atņemšanas soda alternatīvām un nav realizējams. Saeima pamatoti, izskatot Krimināllikuma 262. pantu jaunā redakcijā, saglabāja

alternatīvu sankciju: brīvības atņemšanai blakus paredzot arestu, piespiedu darbu un naudas sodu, kā arī papildsodus.¹⁵

Likumprojektu sagatavošanas un pieņemšanas procesā jāievēro vairāki normu jaunrades principi, kuru precīza īstenošana var nodrošināt Krimināllikuma novellu objektivitāti, taisnīgumu, arī efektivitāti, piemērojot jaunās normas.

Šādi galvenie principi, manuprāt, ir divi:

1. Likumības princips – likumprojektam jābalstās uz augstāka juridiska spēka normatīviem aktiem (krimināltiesībās tas nedrīkst būt pretrunā ar Satversmes normām) un jāatbilst vispārīgiem krimināltiesību principiem.
2. Demokrātisma (arī atklātības) princips, kas likumu jaunrades procesā rod vairākas izpausmes, kuras var būtiski ietekmēt topošā Krimināllikuma saturu.¹⁶

Pirmkārt, lemjot par nepieciešamību uzsākt jaunu likumu izstrādi, par to būtu jāinformē sabiedrība. Šādā publiskā paziņojumā būtu jānorāda izstrādājamā Krimināllikuma nepieciešamība, mērķi, iespējamās ekonomiskās, finanšu, sociālās, tiesiskās un citas sekas (ieguvumi un zaudējumi) kā likuma ieviešanas rezultāts. Diemžēl šādi publiski paziņojumi Latvijā netiek ne prasīti, ne praktizēti.¹⁷ Tas vedina uz domām, ka valsts institūcijas nav ieinteresētas maksimāli atklāt savu darbību, kas nevar sabiedrības uzticību valstij. Kā viens no šādas prasības neizvirzīšanas iemesliem varētu būt Krimināllikuma projekta ietekmes prognozes uz sabiedriskiem procesiem vāja izpēte vai pat tās neesamība. Kā pamatoti atzīts juridiskajā literatūrā, demokrātisma principa konsekventa ievērošana dod iespēju sabiedrības locekļiem «pastāvīgi uzraudzīt jaunu normatīvu aktu rašanos, un notiek it kā nepārtraukta kontrole no sabiedrības puses».¹⁸

Otrkārt, demokrātisma principa nozīmīga izpausmes forma ir diskusijas par likumprojektu. Tās var notikt pirms un pēc likumprojekta iesniegšanas Saeimā. Diskusiju formas var būt daudzveidīgas: diskusijas medijos, publikācijās, dažāda līmeņa apspriedēs, apaļajos galdos, konferencēs utt. Uz diskusiju akūtu nepieciešamību tiesībpolitikā jau norādījis E. Levits, atzīmējot politiku un juristu īpašo lomu tajās.¹⁹ Diskusijās jāiesaista arī plašs ekspertu (profesionāļu, lietpratēju) loks, visas ieinteresētās personas un institūcijas, kā jau norādīts – arī plaša sabiedrība.

Treškārt, projekti jāpublicē. Tas dod iespēju plašam interesentu lokam iepazīties ar projektu, izteikt savus secinājumus un priekšlikumus. Nozīmīgu likumu projektu publicēšana aktivizē arī juristu (praktisko darbinieku un teorētiķu) plašu iesaistīšanos tiesību jaunrades procesā. Te varētu atzīmēt Latvijas Republikas Krimināllikuma projekta (tagad spēkā esošā Krimināllikuma) publicēšanu 1996. gadā. Pašlaik krimināllikumu un citu ar kriminālpolitiku saistītu likumprojektu publicēšana grūtības nerada. Plašas projektu publicēšanas iespējas piedāvā «Latvijas Vēstnesis», internets u. c.

Krimināllikumu jaunradi ietekmē arī daudz objektīvu un subjektīvu faktoru. Blakus juridiskajā literatūrā bieži minētajiem objektīvajiem faktoriem²⁰ minēšu vēl citus nosacījumus, kuri sekmē kvalitatīvu krimināllikumu radīšanu:

- 1) vispusīga, rūpīga krimināltiesību normu piemērošanas prakses analīze, gūstot pārliecību, ka normas pieņemšana vai grozīšana ir nepieciešama un mērķtiecīga. Kā liecina pētījumi deviņos no desmit gadījumiem, Krimināllikuma neefektivitāti nosaka nepilnības tā piemērošanā;²¹
- 2) izvirzītās problēmas zinātniskais pamatojums;
- 3) citu valstu likumdošanas pieredzes un krimināllikumu piemērošanas prakses pētījumi, izvairoties no atsevišķu krimināltiesību normu mehāniskas pārceļšanas no ārvalstu kriminālkodeksiem Krimināllikumā;
- 4) socioloģiskie pētījumi, sabiedriskās domas izpēte u. c.

Uz subjektīviem faktoriem²² balstītā likumā bieži vien tiek reglamentētas attiecības, kuras sava rakstura dēļ nemaz nav jāreglamentē vai kuru reglamentācijas

nepieciešamība jau ir zudusi, vai arī šādai reglamentācijai vēl nav nobrieduši nepieciešamie nosacījumi. Dažkārt lēmuma par nepieciešamību pieņemt jaunu krimināllikumu pamatā ir gadījuma rakstura notikumi (izdarīti atsevišķi noziegumi vai amorāla rīcība), kas rada plašu sabiedrības sašutumu un intensīvu spiedienu uz likumdevēju, pieprasot noteikt vai pastiprināt likumā kriminālatbildību par attiecīgo nodarījumu. Likumdevējam jāņem vērā, ka ne visi likumprojektu ierosinātāji izprot krimināltiesību politikas mērķus, principus, nosacījumus.

Likumdošana prasa sagatavotu deputātu korpusu ar pietiekami augstu tiesiskās apziņas un tiesiskās kultūras līmeni. Jāpiekrīt atzinumam, ka dažāda rakstura trūkumi kriminālajā likumdošanā lielākā vai mazākā mērā kropļo krimināltiesību politiku²³, neveicina tiesisko drošību valstī, nesekmē noziedzības apkarošanu.

Krimināllikumu pilnveidošanas process kļūs pārdomātāks, pamatotāks un efektīvāks, ja tiks balstīts uz krimināltiesību politikas progresīvām atziņām. Gan jāatzīst, ka šobrīd Latvijā vēl nav izstrādāta vienota, pabeigta, ilglaicīga krimināltiesību politika. Šis darbs ir uzsākts – zināmas iestrādes vērojamas jau pieņemtajā koncepcijā par izmaiņām sodu sistēmā, koncepcijā par izmaiņām nosacītas notiesāšanas piemērošanā, koncepcijā par Valsts probācijas dienestu, kā arī topošajās sodu politikas un sodu izpildes koncepcijās u. c. Latvijā tiek pieņemtas arī mērķprogrammas atsevišķu noziedzības izpausmju apkarošanai, taču visumā tās nesatur konceptuālas norādes un tām nav sistēmiska rakstura.

Vai līdz galam neizstrādāta krimināltiesību politika ietekmē krimināllikumu jaunradi? Protams, taču tas nenozīmē, ka krimināllikumi top stihiski. Pasaules uzskati, ideoloģiskie un tiesiskie priekšstati par krimināltiesiskajiem līdzekļiem cīņai ar noziedzību veido kopīgu viedokli par krimināltiesiskās politikas, prioritāro kriminālās likumdošanas virzienu attīstību, taču konkrētu institūtu reglamentācijas dēļ tie var būtiski atšķirties, un gala rezultātā tie ietekmē pieņemtos likumus²⁴.

Tomēr arī pati krimināltiesību politika mainās atbilstoši laika garam, demokrātiskās valsts un sabiedrības vajadzībām. Lai gan Latvija spērusi nozīmīgu soli sodu politikas liberalizācijā (piemēram, piespiedu darba kā kriminālsoda ieviešana, bijušo notiesāto reintegrācija sabiedrībā u. c.), tomēr daudzi kriminālpolitikas koncepti, uz kuriem balstās Latvijas krimināltiesības, ir novecojuši. Joprojām sabiedrībā (arī daļā deputātu) valda uzskats par bargu sodu nepieciešamību un to šķietamo efektivitāti, par brīvības atņemšanas būtisku preventīvo lomu ieslodzīto un citu personu atturēšanā no jaunu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, ar grūtībām tiek pieņemta doma par sabiedrībā izciešamo sodu piemērošanas paplašināšanu, vērojama izteikta sabiedrības vienaldzība pret personām, kas izcietušas brīvības atņemšanas sodu, u. c.

Modernie priekšstati kriminālpolitikā nosaka valsts darbības virzienu krimināllikumdošanas jomā būtisku korekciju:

- 1) nepieciešamību atteikties no daudzu nodarījumu atzišanas par noziedzīgiem (dekriminalizācija);
- 2) iesīkstējošu stereotipu par sodu kardinālu maiņu. Pareizi tiek uzskatīts, ka bargi sodi kriminalizē sabiedrību.²⁵ Tāpēc jāsašaurina brīvības atņemšanas piemērošanas iespējas, jāpaplašina brīvības atņemšanai alternatīvo sodu (sabiedrībā izciešamo sodu) klāsts, aktualizējama dalīto sodu izciešanas ieviešana krimināltiesībās (penalizācija un depenalizācija), t. i., jāsamazina kriminālrepresijas līmenis, liberalizējot sodus un to piemērošanas kārtību;
- 3) atzīstot, ka noziedzības apkarošana tikai ar krimināltiesiskām metodēm nav perspektīva, likumdevējam un sabiedrībai jāpārvar vienaldzīgā attieksme pret sodītām personām un jau soda izciešanas procesā tās jāiesaista dažādās resocializācijas programmās, tā veicinot šo personu reintegrāciju sabiedrībā pēc soda izciešanas.

Tādējādi Latvijā joprojām noteicošās represīvās un dārgās kriminālpolitikas nostādes pakāpeniski, bet mērķtiecīgi jāaizstāj ar elastīgāku, liberālāku un sabiedrības drošībai atbilstošāku politiku.

Literatūra

1. 2000. gads. Rudens sesija. Septītā Saeima. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 329/330.
2. *Krašņiņš, U.* Konceptuāli par juridisko personu kriminālbildību. *Jurista Vārds*, Nr. 33, 31.08.2004.
3. *Kusiņš, G.* Normatīvo aktu jaunrade. *Mūsdienu tiesību teorijas atziņas*. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999.
4. *Levits, E.* Priekšvārds. *Ziemele I. Starptautiskās tiesības un cilvēktiesības Latvijā: abstrakcijas vai realitāte*. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
5. *Liholaja, V.* Vai tiesību jaunrade nodrošina likuma efektivitāti un stabilitāti? *Personība. Laiks. Komunikācija: Tiesības, vēsture un kultūrvēsture*. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli 2003. gada 27.–28. februāris. Rēzekne: [B. i.], 2003.
6. Likumprojekts «Grozījumu Krimināllikumā». *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 325/326, 19.09.2000.
7. *Neimanis, J.* Ievads tiesībās. Rīga: [B. i.], 2004.
8. Partijas «Visu Latvijai» likumprojekts par grozījumiem Krimināllikumā un Pilsonības likumā. *Latvijas Avīze*, Nr. 351(2902), 29.12.2006.
9. *Šmarovs, I.* Krimināltiesiskā politika un tās ietekme uz kriminālās likumdošanas veidošanos. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, 1998, 3(4).
10. *Zahars, V.* *Notiesātie – tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas*. [B. v.]: Zvaigzne ABC [B. g.].
11. *Беляев, Н. А.* *Избранные труды*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.
12. *Велиев, С. А.* *Принципы назначения наказания*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
13. *Игнатов, А. Н., Красиков, Ю. А.* *Курс российского уголовного права*. В 2 томах. Том 1. Общая часть. Москва: 2001.
14. *Комиссаров, В. С.* Оценка состояния Уголовного кодекса Российской Федерации и перспективная характеристика законодательной деятельности. *Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы*. Москва: ЛексЭст, 2003.
15. *Лопашенко, Н. А.* *Основы уголовно-правового воздействия: Уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
16. *Уголовное право*. Общая часть. Москва: Издательство МГУ, 1993.
17. *Уголовное право*. Словарь-справочник. Москва: Норма-Инфра-М, 2000.
18. *Целев, В. Ф.* Реформирование уголовного законодательства и его соответствие основным принципам уголовного политики современной России. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке*. Сборник материалов третьей Международной научно-практической конференции. Москва: МГЮА, 2006.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme. Rīga: Firma «AFS», 2002.
2. Deklarācija par Ministru kabineta iecerēto darbību. *Latvijas Avīze*, Nr. 316(2867), 20.11.2006.
3. Konceptija «Par izmaiņām sodu sistēmā»: Ministru kabineta 2002. g. 20. jūnija rīkojums Nr. 337. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104, 10.07.2005.
4. Valsts probācijas dienesta konceptija: Ministru kabineta 2003. g. 9. janvāra rīkojums Nr. 9. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 7, 15.01.2003.
5. Konceptija «Par izmaiņām nosacītas notiesāšanas piemērošanā»: Ministru kabineta 2006. g. 14. jūlija rīkojums Nr. 527. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 112, 18.07.2006.
6. Grozījumi Krimināllikumā: Saeimas 6. oktobra likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 167, 06.10.2005.
7. Grozījumi Krimināllikumā: Saeimas 2005. g. 25. maija likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 82, 25.05.2005.

Atsauces un piezīmes

- ¹ *Zahars, V.* *Notiesātie – tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas*. [B. v.]: Zvaigzne ABC [B. g.], 8. lpp.

- ² Веллев, С. А. Принципы назначения наказания. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004, с. 81.
- ³ Лопашенко, Н. А. Основы уголовно-правового воздействия: Уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004, с. 317.
- ⁴ Игнатов, А. Н., Красиков, Ю. А. Курсс российского уголовного права. В 2 томах. Том 1. Общая часть. Москва: 2001, с. 4; Уголовное право. Общая часть. Москва: Издательство МГУ, 1993, с. 19.
- ⁵ Уголовное право. Словарь-справочник. Москва: Норма-Инфра-М, 2000, с. 368.
- ⁶ Neimanis, J. Ievads tiesībās. Rīga: [B. i.], 2004, 90. lpp.
- ⁷ Saeimā 2006. gada 7. novembrī akceptētajā Deklarācijā par Ministru kabineta iecerēto darbību [20] solīts pārskatīt valsts krimināltiesisko politiku, narkotiku izplatīšanu pielīdzinot sevišķi smagiem noziegumiem un kvalificējot nelegālo alkohola tirdzniecību kā noziegumu.
- ⁸ Konceptija «Par izmaiņām sodu sistēmā»: Ministru kabineta 2002. g. 20. jūnija rīkojums Nr. 337. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. g. 10. jūlijs, Nr. 104; Valsts probācijas dienesta koncepcija: Ministru kabineta 2003. g. 9. janvāra rīkojums Nr. 9. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. g. 15. janvāris, Nr. 7; Konceptija «Par izmaiņām nosacītas notiesāšanas piemērošanā»: Ministru kabineta 2006. g. 14. jūlija rīkojums Nr. 527. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. g. 18. jūlijs, Nr. 112.
- ⁹ Partijas «Visu Latvijai» likumprojekts par grozījumiem Krimināllikumā un Pilsonības likumā. *Latvijas Avīze*, 2006. g. 29. decembris, Nr. 351(2902).
- ¹⁰ No 1999. gada beigām līdz 2005. gadam krimināltiesībās izvērsās diskusija par juridiskās personas kriminālatbildības jautājumiem, kura noslēdzās ar Saeimas 2005. gada 5. maija pieņemto likumu «Grozījumi Krimināllikumā», kas izdarīja grozījumus šā likuma 12. pantā un papildināja to ar VIII¹ nodaļu [25]. Šo grozījumu pamatā ir profesora U. Krastiņa izstrādātā koncepcija [2].
- ¹¹ Kusiņš, G. Normatīvo aktu jaunrade. *Mūsdienu tiesību teorijas atziņas*. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 122. lpp.
- ¹² Latvijas Republikas Satversme. Rīga: Firma «AFS», 2002.
- ¹³ 2000. gads. Rudens sesija. Septītā Saeima. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 329/330.
- ¹⁴ Likumprojekts «Grozījumu Krimināllikumā». *Latvijas Vēstnesis*, 2000. g. 19. septembris, Nr. 325/326.
- ¹⁵ Grozījumi Krimināllikumā: Saeimas 2005. g. 6. oktobra likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. g., Nr. 167.
- ¹⁶ Juridiskajā literatūrā kā normatīvo aktu jaunrades principi tiek atzīti arī zinātniskums (arī profesionālisms) un rūpība [3.118].
- ¹⁷ Liholaja, V. Vai tiesību jaunrade nodrošina likuma efektivitāti un stabilitāti? *Personība. Laiks. Komunikācija: Tiesības, vēsture un kultūrvēsture*. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2003. gada 27.–28. februāris. Rēzekne: [B. i.], 2003, 19. lpp.
- ¹⁸ Kusiņš, G. Normatīvo aktu jaunrade. *Mūsdienu tiesību teorijas atziņas*. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 117. lpp.
- ¹⁹ Levits, E. Priekšvārds. Ziemeļi I. Starptautiskās tiesības un cilvēktiesības Latvijā: abstrakcijas vai realitāte. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
- ²⁰ Комиссаров, В. С. Оценка состояния Уголовного кодекса Российской Федерации и перспективная характеристика законодательной деятельности. *Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы*. Москва: ЛексЭст, 2003, с. 12.
- ²¹ Цепелев, В. Ф. Реформирование уголовного законодательства и его соответствие основным принципам уголовной политики современной России. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке*. Сборник материалов третьей Международной научно-практической конференции. Москва: МГЮА, 2006, с. 17.
- ²² Комиссаров, В. С. Оценка состояния Уголовного кодекса Российской Федерации и перспективная характеристика законодательной деятельности. *Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы*. Москва: ЛексЭст, 2003, с. 12.
- ²³ Беляев, Н. А. Избранные труды. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003, с. 121.
- ²⁴ Šmarovs, I. Krimināltiesiskā politika un tās ietekme uz kriminālās likumdošanas veidošanos. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, 1998, 3(4), 40. lpp.
- ²⁵ Zahars, V. Notiesātie – tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas. [B. v.]: Zvaigzne ABC [B. g.], 4. lpp.

CRIMINAL LAW AS A FORM OF REALISATION OF CRIMINAL POLICY

Crime is usually defined as a multiform and transnational negative socially legal phenomenon which has its own regularities and qualitative and quantitative indicators.

Forms and methods, the procedural order, etc. of crime prevention (combat) are elaborated by such branches as criminal law, criminal procedural law, and criminal sentence execution law as well as by criminology; however, it has been ascertained long ago that the crime problem cannot be solved with mere legal regulation in laws. Crime is a social as well as legal phenomenon, and therefore, it cannot be separated from the social political life, and crime combat should not be viewed separately from the socio-economic, political, cultural, and other processes that are ongoing in the country.

It has been often emphasised that bringing in order the economy and raising people's welfare is the exact means that would allow crime reduction. Certainly such a statement has a certain rational basis; however, the meaning of solving economic problems should not be overestimated, since in such a way the role of other, no less important measures taken by the state is derogated. In light of the fact that the reasons of crime, alongside with the economic sphere, are rooted in other spheres to which, regretfully, no adequate attention is being paid, investments in the social sphere, in culture, education, and moral education would increase the positive role of spiritual values in the process of crime combat¹.

Criminal policy is a scientifically based general line set by the state for a definite period of time, which determines the basic principles, goals, main directions of influence, forms and methods, ways of improvement of the existing normative basis of crime restriction and prevention as well as the mechanism of application and execution of criminal laws, criminal procedural laws, and criminal sentence execution laws.

Criminal policy as an important and determining – but not the only – part of crime combat actually comprises several courses of activities by the state in crime combat, i.e. at least three types of law policy: criminal law policy, criminal procedural law policy, and criminal sentence execution policy, not infrequently including here also criminological (warning about crime and prevention) and other types of policy.

Unequivocally, the dominating role in the structure of criminal policy belongs to criminal law policy, since basically it determines the development directions of other elements of criminal policy (criminal procedural and criminal sentence execution policies). Criminal law policy is indissolubly connected with criminal law that defines the notion of a criminal offence, determines the grounds for criminal liability – corpus delicti and features of a criminal offence, defines what criminal offences are to be recognized as detrimental, thus protecting the most important interests, rights, and freedoms of the state and individuals, defines the punishment and its objective, determines the system of punishment and the content of punishments (sentences), the basis for releasing from criminal liability and sentence, etc.

Considering the goals and tasks, main categories, and methods of influence of the criminal legal impact on crime elaborated by the criminal law policy, the criminal

procedural policy is directed towards the disclosure of persons having committed criminal offences, instituting the criminal process, improvement of the type and form of trial, but the policy of criminal sentence execution – towards the execution of the sentence adjudged by the court, resocialisation of the convicted persons, etc.

All the mentioned parts of criminal policy make a united whole, an indivisible organically interconnected system.

Criminal policy that is based on three legal policies has an interdisciplinary character. At the same time, each of the elements of criminal policy has an independent direction in common crime combat policy of the state.

Among the state's main courses of action – determination of principles of criminal policy, strategies, etc. that form the content of criminal policy – also the creation of a normative basis adequate to the needs of the present-day society is mentioned. Since further in this paper I turn more to the criminal law policy, I shall indicate that the creation of normative basis in criminal law policy manifests in focusing legislative activity on the elaboration of new general criminal legal approaches, determination of the range of criminally punishable offences, improvement of the system of punishments, and the elaboration of sanctions for concrete criminal offences.² However, the content of criminal law policy is not restricted only with legislative policy. Criminal laws by themselves cannot affect public relations, or reduce or restrict crime. Therefore, determination of the main directions of the activity of law enforcement institutions in the spheres of law enforcement and execution are to be included in the content of the criminal law policy. Thus, the following factors are traditionally acknowledged as the main realization forms of criminal law policy:

- (1) creation of legal standards (legislative policy);
- (2) policy of application of legal standards;
- (3) criminal sentence execution policy.

Occasionally, only two main realization forms of criminal law policy have been pointed out – creation of rights and application of rights,³ to which one can agree, since criminal sentence execution policy is also based exceptionally on normative acts regulating sentence execution⁴.

In criminal law doctrine it has been unambiguously acknowledged that the Criminal Law is a manifestation of criminal law policy. Criminal law policy is indissolubly connected with the Criminal Law which takes the leading part in this policy – the basic ideas of criminal law policy, the main directions, methods and means of reacting to criminal offences are strengthened and are manifested in standards of Criminal Law regulated by the legislator.

The goal of the creation process of criminal legal standards is elaboration and adoption of such laws that would correspond to the utmost to the state and needs of contemporary democratic society and could with maximum effectiveness combat criminal offences. In Criminal Law political will acquires its objective manifestation, and thus, strict regularities and limits of the legal order are established. The criminal law policy, consolidated by law, becomes generally obligatory ensuring protection of rights and freedoms for persons and the legal order established in the state against criminal offences, in case of need allowing application of the public coercive means provided for by the Criminal Law. Legislative activity in the field of criminal policy can be briefly characterised as «the art of creating and improving laws» [17.368]⁵.

In what way is this art manifested? It is regulation of public relations by issuing new legal regulations, amending the existing ones or repealing them [7.90]⁶. Creation of any normative act is a complicated, lengthy, and responsible process characterized by several basic stages (preparation of a draft law, its submission, examination, adoption, and publishing).

Traditionally, the process of elaboration of criminal laws is started long before it reaches the Saeima of the Republic of Latvia (the Parliament). A number of persons and institutions are involved in the preparation of a draft law as direct developers and experts.

Sources of the initiative of elaborating a new criminal law or amending the existing one can be the most varied. Such initiators can be: government declarations [20]⁷, work plans, conceptions (21; 22; 23)⁸, compilations of the practice of law enforcement and other institutions in crime combat, proposals of political parties [8]⁹ and individual politicians, proposals having been stated in scientific publications [25]¹⁰, etc. A substantial role is to be taken by the mass media, which, sometimes publishing striking cases of criminal chronicles, dramatize the situation upsetting society and creating fear in the population about their security. Thus, separate incidents are made socially more glaring, and often without any reasonable grounds the issue of the necessity to criminalize a separate action is activated, or to intensify punishments for the existing criminal offences.

Before draft laws are submitted to the Saeima of the Republic of Latvia, they are usually carefully discussed. An important role is taken by special work groups, which are created at the Ministry of Justice and comprise representatives from the Prosecutor's Office, courts, the Bar, the Faculty of Law of the University of Latvia, the Police Academy, and other institutions. The work of these groups with draft laws doubtlessly improves the project quality – mistakes are prevented that are related to the Criminal Law in force, with ignoring or inadequate knowledge of its structural principles, terminology, legal technique and other provisions. The content summary of any law must be precise, clear, simple, and short (these are four main characteristic features of the legal technique [3, 122]¹¹). Actually, this means – as pointed out by ancient Romans, *leges intellegi ab omnibus debent* (laws must be intelligible to all) – not only to lawyers. Occasionally, lawyers interpret laws in a distinct manner, referring to gaps in them. In such cases it should not be expected that society will unambiguously understand a draft law or an already adopted law and that the mass media will evaluate them objectively.

The creative work with the draft law is continued also after submission of it to the Saeima of the Republic of Latvia – in commissions of the Parliament as well as in plenary meetings (usually in three readings). The range of subjects who can submit prepared draft laws to the parliament is restricted. According to Article 65 of the Satversme (Constitution), the following persons have the right to submit draft laws: the President, the Cabinet, commissions of the Saeima, not less than five deputies, and one-tenth of the electorate [19]¹². Obviously, the range of subjects is exhaustive. The largest number of draft criminal laws is submitted to the Saeima by the Cabinet, groups of deputies, and the Saeima commissions.

When draft criminal laws are considered in the Saeima commissions (often with the participation of experts) and several times in plenary meetings, draft laws that are usually unprepared or unacceptable for other reasons are weeded out. Practice shows that part of draft criminal laws submitted by deputies, as well as proposals by deputies about draft laws being considered in plenary meetings in any of the readings, are poorly prepared. Thus, the Saeima justifiably rejected, as a violation of human rights, the draft law submitted by deputies to the 7th Saeima on application of a punishment lacking in the Criminal Law – castration – to persons who have committed the crime provided for in Section 160 of the Criminal Law (Forcible Sexual Assault) under aggravating (Paragraph 2) or especially aggravating (Paragraph 3) circumstances [1]¹³. Also, the Saeima did not accept the proposal of another deputy group, to deprive forever the perpetrator of his/her driver's licence, for violation of traffic rules

and operation instructions of a vehicle under especially aggravating circumstances (Section 260, Paragraph 3, of the Criminal Law) and for Operating a Vehicle While Under the Influence of Alcoholic Beverages or Narcotic, Psychotropic and Other Intoxicating Substances (Section 262 of the Criminal Law) [6]¹⁴.

Although the concern of deputies and society about victims who perish in traffic accidents brought about by drunkards and persons having not obtained a driver's licence is understandable, immature (or sometimes emotion-based) proposals on amendments to the Criminal Law have been submitted to the Saeima in recent years also, for example, to establish an absolutely concrete sanction for commitment of a criminal offence provided for in Section 262 of the Criminal Law – imprisonment for one year. Such an innovation is to be evaluated as absurd, because it does not correspond to the system of Criminal Law, the newest law policy approaches alternatives to the sentence of imprisonment, and cannot be implemented. The Saeima, considering a new edition of Section 262 of the Criminal Law, justifiably retained an alternative sanction: alongside with imprisonment, arrest, forced labour, and pecuniary penalty as well as extra punishments were envisaged [24]¹⁵.

In the process of preparation and adoption of draft laws, a number of creation principles of standards (regulations) should be observed, precise realization of which can ensure objectiveness, fairness, and effectiveness of the Criminal Law in application of the new standards.

In the author's opinion, there are two main principles:

1. Principle of lawfulness – the draft law must be based on regulatory enactments of a higher legal power (in criminal law it must not be contrary to the Satversme regulations) and must correspond to general criminal legal principles.
2. Principle of democracy (also publicity) that takes several manifestations in the law creation process, which can essentially influence the content of the prospective criminal law:¹⁶

First, deciding on the necessity to start the development of new laws, society should be informed about this. In such a public statement the following things should be mentioned: the necessity and goals of the pending criminal law, the possible economic, financial, social, legal, and other consequences (gains and losses) as a result of enforcement of this law. Regretfully, such public statements are not required nor practiced in Latvia [5.19]¹⁷. This suggests an idea that public authorities are not interested to openly show their activity, which by no means fosters the community's confidence in the state. One of the reasons why such a requirement is not brought forward could be poorly (or not at all) studied prognosis of the influence of a draft law on public processes. As justly admitted in legal literature, consistent observance of the principle of democracy allows members of society «to supervise the appearance of new regulatory enactments, as if continuous control is taking place from the side of society» [3.117]¹⁸.

Second, a significant form of manifestation of the principle of democracy includes discussions about the draft law. These may be conducted before and after submission of the draft law to the Saeima. Forms of discussions can be varied; discussions in mass media, publications, meetings of different levels, round-table meetings, conferences, etc. E. Levits has pointed out the vital necessity of discussion in legal policy marking the special role of politicians and lawyers in them [4, VIII]¹⁹. Also, a wide range of experts (professionals, competent persons) should be involved in discussions, all interested persons and institutions and, as mentioned above, society at large.

Third, draft laws must be published. This offers an opportunity to a wide range of interested persons to acquaint themselves with the draft law and voice their

conclusions and proposals. Publication of significant draft laws also activates wide involvement of lawyers (practical workers and theoreticians) in the process of creation of law. Here the publication of the Draft Criminal Law of the Republic of Latvia (now the Criminal Law in force) in 1996 can be mentioned. Currently, publication of draft criminal laws and other draft laws related with criminal policy do not cause any difficulties. Wide opportunities for publishing are offered by *Latvijas Vēstnesis*, the internet, etc.

Creation of criminal laws is influenced by a row of objective and subjective factors. Alongside with objective factors often mentioned in legal literature [14.12]²⁰ other provisions can be mentioned, which stimulate the creation of qualitative criminal laws:

- (1) exhaustive, careful analysis of the application practice of the existing criminal legal standards, acquiring certainty that adoption or amendment of a standard is indispensable and purposeful. Studies show that in nine cases out of ten, non-effectiveness of a criminal law is determined by drawbacks in its enforcement [18.17]²¹;
- (2) scientific justification of the problem brought forward;
- (3) studies of the legislative practice and criminal law enforcement practice of other countries, avoiding mechanical transference of criminal legal standards from foreign criminal code to the Criminal Law;
- (4) sociological studies, public opinion polls, etc.

In a law based on subjective factors [14.12]²² relations are often regulated, which are not to be regulated due to their character or the necessity of regulation has vanished, or the necessary conditions for such a regulation have not ripened yet. Occasionally, causal events make the basis of a decision on the necessity to adopt a new criminal law (individual crimes have been committed, or there has been amoral behaviour), which causes society's indignation on a large scale and intensive pressure on the legislator, demanding to establish or increase by law the criminal liability about the respective offence. The legislator must take into consideration that not all initiators of draft laws understand the goals, principles, and conditions of criminal legal policy.

Legislation requires a well-prepared body of deputies with a high enough level of legal consciousness and legal culture. The author agrees with the statement that drawbacks of different character in criminal legislation distort, to a larger or lesser extent, criminal legal policy [11.121]²³, do not facilitate legal security in the country, and do not further crime combat.

The process of improvement of criminal laws will become more well-considered, justified, and effective in case it is grounded on progressive conclusions of criminal legal policy. It must be acknowledged that now in Latvia no uniform, concluded, and lasting criminal legal policy has been developed as yet. The work has been started – this can be observed in the already adopted conception on changes in the system of punishments, conception on changes in conditional sentence enforcement, conception on the State Probation Service, as well as in the emerging conceptions of sentence policy and sentence execution, etc. In Latvia special purpose programmes are also adopted for combat of certain manifestations of crime, but generally they do not contain conceptual references and do not have a systemic character.

Does criminal legal policy that has been only half-developed influence the creation of criminal laws? It certainly does; however, this does not mean that criminal laws appear spontaneously. World outlooks, ideological and legal concepts about criminal legal means of crime combat form a uniform opinion about the development of criminal legal policy and prior criminal legislation trends. Nevertheless, concerning

the regulation of concrete institutions, they may differ essentially, which consequently takes effect on the laws adopted [9.40]²⁴.

However, criminal legal policy itself changes in correspondence with the *zeitgeist* and the needs of a democratic state and society. Although Latvia has made an important step forward to liberalization of sentence policy (for example, introduction of forced labour as a criminal punishment, reintegration of former prisoners into society, etc.), many conceptions of criminal policy on which Latvian criminal law is based are old-fashioned. Still the opinion prevails in society (and also among a part of deputies) about the necessity of harsh punishments and their seeming effectiveness, about an essential preventive role of deprivation of liberty in prevention of prisoners and other persons from the commitment of new criminal offences, about the idea concerning the extension of execution of sentences to be served in the community, which is poorly accepted, about marked community indifference towards persons who have served the punishment of deprivation of liberty, etc.

Modern conceptions in criminal policy state an essential correction in the field of criminal legislation concerning the directions of state activity:

- (1) necessity to decline acknowledgement of many offences as criminal (decriminalisation);
- (2) changing deep-rooted stereotypes about crucial change of punishments. It is correctly considered that harsh punishments criminalize society [10.4]²⁵. Therefore, the range of possibilities of imprisonment should be narrowed down, the choice of punishments alternative to deprivation of liberty (sentences served in society) should be extended, introduction of serving divided punishments should be activated in criminal law (penalization and depenalization), i.e. the level of criminal repression must be lowered by liberalizing punishments and the procedure of their execution;
- (3) admitting that crime combat only by criminal legal methods is not a prospective thing, the legislator and the community should overcome the indifferent attitude toward punished persons, involving them already during the process when they serve their sentence in various resocialisation programmes, thus furthering reintegration of these persons in the community after serving their sentence.

Thus, in Latvia the still prevailing repressive and expensive criminal policy approaches must be gradually but purposefully replaced by a more flexible, liberal policy, which better corresponds to society security.

Literature

- 1 2000. gads. Rudens sesija. Septītā Saeima. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.329/330.
- 2 *Krastiņš, U.* Konceptuāli par juridisko personu kriminālatbildību. *Jurista Vārds*, 2004.g.31. augusts, Nr.33.
- 3 *Kusiņš, G.* Normatīvo aktu jaunrade. *Mūsdienu tiesību teorijas atziņas*. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999.
- 4 *Levits, E.* Priekšvārds. *Ziemele I. Starptautiskās tiesības un cilvēktiesības Latvijā: abstrakcijas vai realitāte*. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
- 5 *Liholaja, V.* Vai tiesību jaunrade nodrošina likuma efektivitāti un stabilitāti? *Personība. Laiks. Komunikācija: Tiesības, vēsture un kultūrvēsture*. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli 2003. gada 27.-28.februāris. Rēzekne:[B.i.], 2003.
- 6 Likumprojekts «Grozījumu Krimināllikumā.» *Latvijas Vēstnesis*, 2000.g.19. septembris, Nr.325/326.
- 7 *Neimanis, J.* Ievads tiesībās. Rīga:[B.i.], 2004.
- 8 Partijas «Visu Latvijai» likumprojekts par grozījumiem Krimināllikumā un Pilsonības likumā. *Latvijas Avīze*, 2006.g.29.decembris, Nr.351(2902).

- 9 Šmarovs, I. Krimināltiesiskā politika un tās ietekme uz kriminālās likumdošanas veidošanos. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, 1998, 3(4).
- 10 Zahars, V. Notiesātie – tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas. [B.v.]: Zvaigzne ABC, [B.g.].
- 11 Беляев, Н.А. Избранные труды. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.
- 12 Велиев, С.А. Принципы назначения наказания. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
- 13 Игнатов, А.Н., Красиков, Ю.А. Курс российского уголовного права. В 2 томах. Том 1. Общая часть. Москва: 2001.
- 14 Комиссаров, В.С. Оценка состояния Уголовного кодекса Российской Федерации и перспективная характеристика законодательной деятельности. *Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы*. Москва: ЛексЭст, 2003.
- 15 Лопашенко, Н.А. Основы уголовно-правового воздействия: Уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
- 16 Уголовное право. Общая часть. Москва: Издательство МГУ, 1993.
- 17 *Уголовное право. Словарь-справочник*. Москва: Норма-Инфра.М, 2000.
- 18 Цепелев, В.Ф. Реформирование уголовного законодательства и его соответствие основным принципам уголовной политики современной России. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке*. Сборник материалов третьей Международной научно-практической конференции. Москва: МГЮА, 2006.

Regulatory enactments

- 19 Latvijas Republikas Satversme. Rīga: Firma «AFS», 2002.
- 20 Deklarācija par Ministru kabineta iecerēto darbību. *Latvijas Avīze*, 2006.g. 20.novembris, Nr.316(2867).
- 21 Konceptija «Par izmaiņām sodu sistēmā»: Ministru kabineta 2002.g.20. jūnija rīkojums Nr.337. *Latvijas Vēstnesis*, 2005.g. 10.jūlijs, Nr. 104.
- 22 Valsts Probācijas dienesta koncepcija: Ministru kabineta 2003.g. 9.janvāra rīkojums Nr.9. *Latvijas Vēstnesis*, 2003.g.15. janvāris, Nr.7.
- 23 Konceptija «Par izmaiņām nosacītas notiesāšanas piemērošanā»: Ministru kabineta 2006.g.14. jūlija rīkojums Nr.527. *Latvijas Vēstnesis*, 2006.g. 18. jūlijs, Nr.112.
- 24 Grozījumi Krimināllikumā: Saeimas 2005.g. 6. oktobra likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005.g., Nr. 167.
- 25 Grozījumi Krimināllikumā: Saeimas 2005.g. 25.maija likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005.g. 25.maijs, Nr. 82.

References

- ¹ Zahars, V. Notiesātie – tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas. [B.v.]: Zvaigzne ABC, [B.g.]. 8. lpp.
- ² Велиев, С.А. Принципы назначения наказания. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. 81. lpp.
- ³ Лопашенко, Н.А. Основы уголовно-правового воздействия: Уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. 317. lpp.
- ⁴ Игнатов, А.Н., Красиков, Ю.А. Курс российского уголовного права. В 2 томах. Том 1. Общая часть. Москва: 2001. 4. lpp.; Уголовное право. Общая часть. Москва: Издательство МГУ, 1993. 19. lpp.
- ⁵ Уголовное право. Словарь-справочник. Москва: Норма-Инфра.М, 2000. 368. lpp.
- ⁶ Neimanis, J. Ievads tiesībās. Rīga:[B.i.], 2004. 90. lpp.;
- ⁷ On 7 November 2006, in the Declaration on the designed activity of the Cabinet [20] accepted by the Saeima it is promised to review the state criminal legal policy, equating drug distribution to especially grave crimes and qualifying illegal trade of alcohol as a crime.
- ⁸ Konceptija «Par izmaiņām sodu sistēmā»: Ministru kabineta 2002. g. 20. jūnija rīkojums Nr. 337. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. g. 10. jūlijs, Nr. 104.; Valsts Probācijas dienesta koncepcija: Ministru kabineta 2003. g. 9. janvāra rīkojums Nr. 9. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. g. 15. janvāris, Nr. 7.; Konceptija «Par izmaiņām nosacītas notiesāšanas piemērošanā»: Ministru kabineta 2006. g. 14. jūlija rīkojums Nr. 527. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. g. 18. jūlijs, Nr. 112
- ⁹ Partijas «Visu Latvījai» likumprojekts par grozījumiem Krimināllikumā un Pilsionības likumā. *Latvijas Avīze*, 2006. g. 29. decembris, Nr. 351 (2902).

- ¹⁰ Beginning with the end of 1999 to 2005, a discussion was extended in criminal law on issues concerned with criminal liability of a legal entity, which concluded with the «Amendments in the Criminal Law» adopted by the Saeima on 5 May 2005, which made amendments to Article 12 of this Law and supplemented it with Chapter VIII¹ [25]. Conception elaborated by Professor U. Krastiņš make the basis of this conception [2].
- ¹¹ *Kusiņš, G.* Normatīvo aktu jaunrade. *Mūsdienu tiesību teorijas atziņas*. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999. 122. lpp.
- ¹² Latvijas Republikas Satversme. Rīga: Firma «AFS», 2002.
- ¹³ 2000. gads. Rudens sesija. Septītā Saeima. Latvijas Vēstnesis, Nr. 329/330.
- ¹⁴ Likumprojekts «Grozījumu Krimināllikumā.» Latvijas Vēstnesis, 2000. g. 19. septembris, Nr. 325/326.
- ¹⁵ Grozījumi Krimināllikumā: Saeimas 2005. g. 6. oktobra likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. g., Nr. 167.
- ¹⁶ In legal literature, scientific also, professional) character and carefulness are admitted as principles of creation of regulatory enactments [3.118].
- ¹⁷ *Liholaja, V.* Vai tiesību jaunrade nodrošina likuma efektivitāti un stabilitāti? Personība. Laiks. Komunikācija: Tiesības, vēsture un kultūrvēsture. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli 2003. gada 27.-28. februāris. Rēzekne: [B.i.], 2003. 19. lpp.
- ¹⁸ *Kusiņš, G.* Normatīvo aktu jaunrade. *Mūsdienu tiesību teorijas atziņas*. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999. 117. lpp.
- ¹⁹ *Levits, E.* Priekšvārds. Ziemeļi I. Starptautiskās tiesības un cilvēktiesības Latvijā: abstrakcijas vai realitāte. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
- ²⁰ *Комиссаров, В. С.* Оценка состояния Уголовного кодекса Российской Федерации и перспективная характеристика законодательной деятельности. Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы. Москва: ЛексЭст, 2003. 12. lpp.
- ²¹ *Цепелев, В. Ф.* Реформирование уголовного законодательства и его соответствие основным принципам уголовной политики современной России. Уголовное право: стратегия развития в XXI веке. Сборник материалов третьей Международной научно-практической конференции. Москва: МГЮА, 2006. 17. lpp.
- ²² *Комиссаров, В.С.* Оценка состояния Уголовного кодекса Российской Федерации и перспективная характеристика законодательной деятельности. Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы. Москва: ЛексЭст, 2003. 12. lpp.
- ²³ *Беляев, Н.А.* Избранные труды. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. 121. lpp.
- ²⁴ *Šmarovs, I.* Krimināltiesiskā politika un tās ietekme uz kriminālās likumdošanas veidošanos. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, 1998, 3(4). 40. lpp.
- ²⁵ *Zahars, V.* Notiesātie – tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas. [B.v.]: Zvaigzne ABC, [B.g.]. 4. lpp.

KRIMINĀLTIESĪBU UN KRIMINĀLPROCESA TIESĪBU ATTĪSTĪBAS GALVENIE ASPEKTI LATVIJĀ NO 1990. LĪDZ 2007. GADAM

Sākot ar 1990. gadu, Latvijas tiesību sistēmā notikušas straujas un būtiskas izmaiņas. Šajā ziņā izņēmums nav arī krimināltiesības un kriminālprocesuālās tiesības. Rakstā tiks aplūkotas būtiskākās krimināltiesību un kriminālprocesa tiesību attīstības tendences, sākot ar 1990. gadu līdz šim brīdim¹.

Darbs pie jauna Krimināllikuma un Kriminālprocesa likuma izstrādes sākās jau tālajā 1990. gadā, kad tika izveidotas pirmās darba grupas šo kodeksu izstrādāšanai. Darbs pie šo kodeksu izstrādes nebija ne viegls, ne ātrs. Apzinoties lielo darba apjomu un laika patēriņu, kas nepieciešams tik nozīmīgu un apjomīgu likumu izstrādei, krimināltiesību un kriminālprocesa tiesību sakārtošanas nolūkā visa uzmanība netika koncentrēta tikai uz likumprojektu izstrādi, bet paralēli tam tika veiktas daudzskaitlīgas un būtiskas izmaiņas kodeksos, kas bija pārmantoti vēl no padomju laikiem – LPSR Kriminālkodeksā (ar 1991. gada 22. augusta likumu to nolemts dēvēt par Latvijas Kriminālkodeksu) (turpmāk – KK) un LPSR Kriminālprocesa kodeksā (ar 1991. gada 22. augusta likumu to nolemts dēvēt par Latvijas Kriminālprocesa kodeksu) (turpmāk tekstā – KPK). Darbs pie Krimināllikuma projekta izstrādes sasniedza rezultātu agrāk, un 1999. gadā spēkā stājās jaunais Krimināllikums (turpmāk – KL). Kriminālprocesa likuma izstrādāšana bija ilgāka un komplicētāka, tā izstrādāšanā nomainījās vairākas darba grupas. Jaunais Kriminālprocesa likums (turpmāk – KPL) tika pieņemts un stājās spēkā tikai 2005. gadā.

Daudzskaitlīgie un saturiski būtiskie KK un KPK grozījumi, kā arī jaunā KL un KPL tapšanas gaita ir tikusi sīki un detalizēti analizēta atzītu zinātnieku un praktiķu daudzajās publikācijās², kas vairumā gadījumu iekļautas laikraksta «Latvijas Vēstnesis» pielikumā «Jurista vārds» un no kurām var gūt padziļinātu izpratni par krimināltiesiskās jomas tiesību normu vēsturisko attīstību. Rakstā esmu iecerējusi norādīt uz, manuprāt, būtiskākajiem šīs tiesību apakšnozares attīstības punktiem, uzsvērt būtiskākās tiesību normu attīstības tendences gan saturiskā, gan norises aspektā.

Kā jau norādīts, 1990. gads bija brīdis, kad tika nolemts izstrādāt jaunu Kriminālkodeksu un Kriminālprocesa kodeksu. Pirmās darba grupas šim nolūkam tika izveidotas ar Augstākās Padomes Prezidija 1990. gada 18. oktobra lēmumu «Par darba grupu izveidošanu Latvijas Republikas Kriminālkodeksa, Kriminālprocesa kodeksa, Sodū izpildes kodeksa, Administratīvo pārkāpumu kodeksa projektu un Latvijas Republikas likumprojekta par tiesu iekārtu izstrādāšanai». Gan krimināltiesību, gan kriminālprocesa tiesību attīstību Latvijā, sākot ar 1990. gadu līdz jaunā KL un KPL pieņemšanai, uzskatāmi raksturo viena iezīme, proti, darbs tiesību normu pilnveides nolūkā notiek paralēli: 1) tiek izstrādāti jaunie likumprojekti un 2) tiek daudzskaitlīgi un būtiski grozīti spēkā esošie, vēl no padomju laikiem mantotie kodeksi. Šo grozījumu veikšanu Latvijā, kas notika gan līdz jauno likumu pieņemšanai, gan arī pēc tās, uzskatāmi var raksturot ar trim vārdiem – ātri, daudz un būtiski. Izsakot šo pašu domu nedaudz citādi – grozījumi KK un KPL, kā arī pēc tam izstrādātajos un šobrīd

spēkā esošajos kodeksos tika veikti ļoti bieži, to ir bijis skaitliski daudz un tie ir bijuši tiesiski būtiski. Pirmos divus parametrus uzskatāmi raksturo šādi skaitļi:

- KK no 1990. gada līdz brīdim, kad stājās spēkā jaunais KL, grozīts vairāk nekā 35 reizes;
- KPK no 1990. gada līdz brīdim, kad spēkā stājās jaunais KPL, grozīts vairāk nekā 40 reizes;
- KL no tā spēkā stāšanās brīža 1999. gada 1. aprīlī līdz šodienai grozījumi bijuši vairāk nekā 25 reizes;
- KPL no tā spēkā stāšanās brīža 2005. gada 1. oktobrī līdz šodienai grozījumi bijuši 3 reizes.

Apspriešanas procesā šobrīd atrodas daudzskaitlīgi grozījumi gan KL, gan KPL.

Rakstā tālākā gaitā vispārīgi vēlētos pievērsties atsevišķi krimināltiesību un kriminālprocesa tiesību attīstības galvenajiem aspektiem. Sākotnēji tiks sniegts neliels ieskats projektu tapšanas norises vēsturē, kam sekos vispārīgs apskats par saturisko izmaiņu tendencēm attiecīgajās tiesību normās, sadalot to trijos posmos – 1) 1990. gads līdz jaunā likuma spēkā stāšanās brīdim, 2) izmaiņas sakarā ar jaunā likuma spēkā stāšanos, 3) izmaiņas jaunajā likumā.

Īsi un konspektīvi raksturojot KL projekta izstrādes gaitu, var norādīt šādus pieturpunktus.

- 1990. gada 18. oktobrī tika izveidota darba grupa 8 cilvēku sastāvā (tās sastāvs apstiprināts 1990. gada 13. decembrī), ko vadīja Latvijas Advokātu kolēģijas prezidija priekšsēdētājs A. Niedre. Darba grupas sastāvs laika gaitā mainījās, taču izmaiņas nevar tikt atzītas par būtiskām.
- 1994. gada 15. martā darba grupa nolēma izstrādāto KK projektu iesniegt Tieslietu ministrijai tālākai apspriešanai un pilnveidošanai. Projekts bija veidots saskaņā ar likumprojekta koncepciju, un tajā bija iekļautas izmaiņas, kas no 1991. līdz 1994. gadam bija izdarītas spēkā esošajā KK. Nododot projektu ministrijai, darba grupa norādīja, ka izstrādātais projekts vēl ir apspriežams, plaši izvērtējams un pilnveidojams. Notika projekta apspriešana, gan Latvijas speciālistiem diskutējot par projektu, gan lūdzot un saņemot dažādu ārvalstu ekspertu atzinumus.
- 1994. gada 28. oktobrī tieslietu ministrs izveidoja jaunu darba grupu (faktiski samazinot iepriekšējās darba grupas sastāvu un par vadītāju atkārtoti nosakot A. Niedri) KK projekta izstrādes turpināšanai.
- Otrais KK projekta variants tieslietu ministram tika iesniegts 1995. gada 29. martā. Tika organizēta arī šī projekta vietēja un starptautiska izvērtēšana.
- 1995. gada 25. oktobrī projekts tika iesniegts Valsts kancelejā. 20. novembrī MK Ārlietu un drošības komiteja izskatīja jautājumu par KK projektu. Tika nolemts iesniegto projektu neakceptēt un tā izstrādi turpināt.
- 1996. gada 29. februārī tieslietu ministrs KK projekta izstrādei izveidoja jaunu darba grupu, kurā iekļāva tikai trīs cilvēkus, vadību joprojām uzticot A. Niedrem. Vienlaikus tika izveidota arī KK, KPK, Administratīvo pārkāpumu kodeksa, Civilprocesa kodeksa un Darba likumu kodeksa projektu koordinācijas grupa.
- 1996. gada 1. aprīlī darba grupa iesniedza Tieslietu ministrijai projekta 3. variantu. Šajā projektā kā jaunā likuma nosaukums jau lietots Latvijas Republikas Krimināllikums. 1996. gada 23. aprīlī MK sēdē tika nolemts atlikt KL projekta izskatīšanu, uzdodot Tieslietu ministrijai mēneša laikā precizēt to. Kopumā, sagatavojot likumprojekta trešo variantu, darba grupa izskatīja ap 240 ārvalstu ekspertu priekšlikumu, kā arī daudzus simtus Latvijas juristu ierosinājumus.

- 1996. gada jūnijā darba grupa atkārtoti iesniedza sagatavoto likumprojektu Tieslietu ministrijai, 30. jūnijā to izskatīja MK un nolēma sagatavot likumprojektu izskatīšanai Saeimā.
- 1996. gada 7. augustā MK LR KL projektu iesniedza izskatīšanai Saeimā, 19. augustā pēc Saeimas Prezidija ierosinājuma tas tika nodots 8 komisijām.
- 1997. gada 6. februārī šis likumprojekts tika pieņemts pirmajā lasījumā, 1997. gada 11. septembrī – otrajā lasījumā³, bet 1998. gada 18. maijā – trešajā lasījumā.
- 1998. gada 20. maijā Valsts prezidents nodeva KL Saeimai otrreizējai caurlūkošanai, jo netika dota piekrišana projektā saglabātajam nāves sodam.
- 1998. gada 17. jūnijā Saeimā pieņemts atkārtoti, 1998. gada 8. jūlijā Valsts prezidents izsludināja KL.
- KL stājās spēkā 1999. gada 1. aprīlī

Tādējādi būtiskākais laika punkts krimināltiesību attīstībā Latvijā ir 1999. gada 1. aprīlis, kad stājās spēkā jaunais KL, ko var sākt piemērot. Tomēr, kā jau norādīts iepriekš, būtiskas izmaiņas krimināltiesiskajās normās ir notikušas jau pirms tam un arī pēc tam. Nespējot pakāvēties pie katras no izmaiņām tuvāk, turpmāk norādišu, manuprāt, galvenās izmaiņu veikšanas tendences.

No 1990. līdz 1999. gada 1. aprīlim KK saturisko grozījumu (kopumā vairāk nekā 35) galvenās tendences, manuprāt, var tikt saistītas ar

- jaunu noziegumu sastāvu iekļaušanu,
- sodu pārskatīšanu.

Attiecībā uz jaunu noziegumu sastāvu iekļaušanu KK kā zīmīgus piemērus var minēt 1991. gadā ieviestos jaunus nozieguma sastāvus (KK paredzēta atbildība par noziegumiem pret Latvijas Republiku), ieviesto nodaļu «Noziegumi uzņēmējdarbībā», 1993. gadā ieviestos nozieguma sastāvus par izvairīšanos no nodokļu nomaksas un apzinātu grāmatvedības datu sagrozīšanu vai slēpšanu, 1995. gadā īstenoto KK 82-1. p. (nelikumīgas darbības ar vērtspapīriem vai naudas dokumentiem), KK 161-9. p. (kreditīstādes krāpšana), KK 125-3. p. (ķīlnieku sagrābšana), KK 136-1 un 136-2. p. (nelikumīgas darbības ar autortiesību un blakustiesību objektiem un autortiesību un blakustiesību pārkāpšana grupā), kā arī vairākus jaunus nozieguma sastāvus valsts militārā dienestā⁴.

Sodu pārskatīšanas aspektā jau 90. gados iezīmējās tendence, kas saglabājusies joprojām, proti, sodi vairumā gadījumu tiek padarīti bargāki⁵. Pieminams ir arī fakts, ka 1996. gadā Valsts prezidents izsludināja moratoriju nāves soda izpildīšanai. Kā soda veids tas gan no KK nav ticis izslēgts un tika iekļauts jaunajā KL, pakāpeniski būtiski samazinot to nodarījumu loku, kura sankcijās tas paredzēts (KL tikai viena nozieguma gadījumā – slepkavība sevišķi pastipriņošos apstākļos).

Nomainot KK, Krimināllikumā notika būtiska krimināltiesisko normu saturiska pārskatīšana. Šīm būtiskajām izmaiņām ir veltītas vairākas izsmeļošas publikācijas⁶, tāpēc šajā rakstā konspektīvā veidā norādišu uz būtiskākajām izmaiņām. Manuprāt, smēloties informāciju no norādītajām publikācijām (īpaša atsaucē turpmāk netiek norādīta), var izvirzīt šādas vispārīgās atziņas par izmaiņām, kas notika Krimināllikumā, nomainot KK:

- nozīmīga KL vispārīgās daļas institūtu pārskatīšana. Kā viena no būtiskākajām šeit jāmin atteikšanās no jēdziena «noziegums» kā visaptveroša noziedzīgās darbības atspoguļojoša jēdziena lietojuma, tā vietā ieviešot jēdzienu «noziedzīgs nodarījums»; sevišķi bīstama recidīvista institūta izslēgšana, vairāku soda veidu, starp tiem noņemamā un izsūtījuma, sabiedriskā nopeluma, izslēgšana; jaunu soda veidu – aresta, piespiedu darba, policijas kontroles u. c. – paredzēšana Būtiskās izmaiņas skāra arī kriminālatbildības subjekta

tiesisko reglamentāciju – nevar nepieminēt vienota kriminālatbildības vecuma ieviešanu (14 gadi) līdz tam esošās dalītās pieejas (14 un 16 gadi) vietā. Ieviests ierobežotās pieskaitāmības institūts. Strikti nošķirta dalība un līdzdalība. Paplašināts apstākļu, kas izslēdz kriminālatbildību, loks, paredzot arī aizturēšanu, nodarot personai kaitējumu, attaisnojamu profesionālu risku un noziedzīgas pavēles vai rīkojuma pildīšanu. Nepilngadīgo kriminālatbildības īpatnības reglamentētas atsevišķā nodaļā;

- ievērojamas un būtiskas izmaiņas sevišķās daļas normās. Tika izveidotas jaunās nodaļas (noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi, noziedzīgi nodarījumi pret satiksmes drošību), kā arī būtiski palielināts noziedzīgu nodarījumu skaits atsevišķās nodaļās. Notikusi vairāku nodarījumu dekriminalizācija (KK bija vismaz 20 panti, kuros noteikta kriminālatbildība par tādiem nodarījumiem, kas saskaņā ar KL nav atzīti par sodāmiem). Tā, piemēram, kā sodāmas vairs netiek paredzētas tādas darbības kā atrastas mantas piesavināšanās, spekulācija, nodarbošanās ar klaidonību vai ubagošana, kā arī cita veida parazitiska dzīve. KL tika ietverti jauni noziedzīga nodarījuma sastāvi, kā, piemēram, apdrošināšanas krāpšana, sveša noslēpuma izpaušana, vairāki t. s. datornoziegumu sastāvi, konstruēti jauni noziedzīga nodarījuma sastāvi pret jurisdikciju. Veikta atsevišķu mantas nolaušanās veidu (zādzība u. c.) diferenciacija atkarībā no to apmēra.

Raksturojot jauno KL, nevar nepieminēt, ka tajā tika saglabāts iepriekš tik plaši diskutētais nāvessods. 1999. gada 15. aprīlī Saeima pieņēma likumu, ar kuru tika ratificēts Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. protokols, kura 1. pants paredz, ka «Nāvessods tiks atcelts. Nevienam cilvēkam šādu sodu nedrīkst piespriest un izpildīt».⁷ Tomēr arī pēc šī protokola ratifikācijas nāvessods tika saglabāts kā viens no sodiem KL, 2000. gadā iekļaujot norādi, ka šāds sods piemērojams tikai kara laikā.

Arī laika posmā no 1999. gada 1. aprīļa līdz šim brīdim darbs pie KL grozīšanas nav rimies. KL ir grozīts vairāk nekā 25 reizes⁸. Kā šī perioda zīmīgas tendences, manuprāt, ir

- jaunu noziedzīgu nodarījumu sastāvu iekļaušana KL. Kā piemērus šeit varētu norādīt KL 80-1. p. «Apvienošanās organizācijā ar mērķi gāzt Latvijas Republikas valsts varu», 154-1. p. «Cilvēku tirdzniecība», 230-1. p. «Dzīvnieku turēšanas noteikumu pārkāpšana», 231-1. p. «Apzināti nepatiess paziņojums par sprāgstošas, indīgas, radioaktīvas vai bakterioloģiskas vielas vai materiālu vai spridzināmās ietaises ievietošanu vai novietošanu», 294-1. p. «Iejaukšanās lietu izmeklēšanā», 147. p. «Izgudrotāja un dizainera tiesību pārkāpšana», 219. p. «Izvairīšanās no deklarācijas iesniegšanas» (2002), 285.¹ p. «Nodrošināšana ar iespēju nelikumīgi uzturēties Latvijas Republikā», 272.¹ p. «Piespiešana dot nepatiesu paskaidrojumu, atzinumu vai tulkojumu parlamentārās izmeklēšanas komisijai» (2003), 288.² p. «Politisko organizāciju (partiju) finansēšana, izmantojot starpniecību» (2004), 71.¹ p. «Aicinājums uz genocīdu», 88.¹ p. «Terorisma finansēšana», 177.¹ p. Krāpšana automatizētā datu apstrādes sistēmā», 262.¹ p. «Atteikšanās no alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko un citu apreibinošu vielu ietekmes pārbaudes» (2005) iekļaušanu KPL.

Salīdzinoši dekriminalizācijas tendence KL ir daudz mazāk izteikta. Visā šajā periodā izslēgti vien pāris panti, starp tiem 2003. gadā no KL ir izslēgts KL 91. p. «Apzināti nepatiesu ziņu izplatīšana par deputāta kandidātu», 2004. gadā KL 271. p. «Varas pārstāvja vai citas valsts amatpersonas goda un cieņas aizskaršana». KL 271. p. izslēgšanas iespēja izraisīja plašas un asas diskusijas, kas atspoguļojās daudzās publikācijās par goda un cieņas krimināltiesisko aizsardzību⁹. KL 271. p. atbilstīgumu Satversmei

vērtēja arī Satversmes tiesa, kas 2003. gada 29. oktobrī nosprieda «atzīt Krimināllikuma 271. pantu par neatbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 100. pantam un spēkā neesošu no 2004. gada 1. februāra, ja līdz tam laikam likumdevējs nebūs konkrēzējis amatpersonas, kurām nepieciešama krimināltiesiska aizsardzība sakarā ar tām uzlikto pienākumu pildīšanu»¹⁰. Satversmes tiesa vērtējusi arī citas KL normas. Tā, piemēram, 2005. gada 26. janvārī pieņemts spriedums par Latvijas Republikas Krimināllikuma 253.2 panta pirmajā daļā iekļautās normas «narkotisko un psihotropo vielu lietošana bez ārsta nozīmējuma» atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam, kurā atzina, ka attiecīgā norma atbilst Satversmei;¹¹

- sankciju (sodu bargumu) pārskatīšana, absolūtā vairumā gadījumu tās padarot stingrākas¹².

Īpaši būtiska krimināltiesību attīstībā ir arī pilnīgi jauna krimināltiesiska institūta ieviešana 2005. gadā. Tie ir piespiedu līdzekļi juridiskām personām. Par juridisko personu kriminālbildības problēmām tika diskutēts jau vairākus gadus¹³, tika izstrādāti vairāki rīcības varianti, kā, izpildot starptautiskās prasības, KL iekļaut juridiskās personas atbildību vai tai līdzvērtīgus tiesiskos piespiedu līdzekļus. Galarezultātā atbalstu guva prof. U. Krastiņa ieteiktais rīcības modelis un KL tika papildināts ar VIII¹ nodaļu «Juridiskajām personām piemērojamie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi».

Shēma, kāda šajā rakstā tika lietota krimināltiesību attīstības raksturojumam, tiks izmantota, arī raksturojot otru krimināltiesību zinātnes apakšnozari – kriminālprocesu. Kā jau norādīts raksta sākumā, Kriminālprocesa likumprojekta izstrāde bija ilgāka un komplicētāka. To isumā un konspektīvi raksturojot, var norādīt uz šādiem būtiskākajiem momentiem:

- 1990. gada 18. oktobrī tika izveidota darba grupa Latvijas KPK izstrādāšanai. Šo darba grupu tika uzticēts vadīt tālaika Latvijas Advokātu kolēģijas prezidija priekšsēdētāja pirmajai vietniecei V. Jākobsonei;
- 1994. gada martā Tieslietu ministrijā tika iesniegts LR KPK pirmais projekts. Notika šī projekta apspriešana un vērtēšana gan vietējā, gan starptautiskā līmenī;
- 1995. gada vasarā Tieslietu ministrijā tika iesniegts projekta otrais variants. Arī šo variantu apsprieda gan vietējie speciālisti, gan arī vērtēja ārvalstu speciālisti;
- trešais projekta variants tika iesniegts 1996. gada 31. oktobrī. Tas tika nosūtīts saskaņošanai un zināšanai visām ieinteresētajām ministrijām un valsts institūcijām. Pēc iesniegto priekšlikumu apkopošanas, izvērtēšanas un iekļaušanas projektā Tieslietu ministrijai tika iesniegts projekta ceturtais variants;
- 1998. gada 13. februārī tika izveidota Kriminālprocesa likumprojekta izstrādes pilnveidošanas darba grupa, kas vēlreiz izskatīja un apsprieda visus iesniegtos priekšlikumus. Tika izstrādāts projekta piektais variants.¹⁴ 1998. gada decembrī projekts tika iesniegts valdībai. Šis projekts valdības atbalstu neguva un izskatīšanai Saeimā virzīts netika;
- 1999. gada 17. septembrī tika izveidota jauna darba grupa Kriminālprocesa likumprojekta izstrādei, par šīs darba grupas vadītāju nosakot toreizējo ģenerālprokuroru J. Skrastiņu¹⁵. Par šīs darba grupas darbības rezultātiem dati nav saglabājušies;
- 2000. gadā Tieslietu ministrijas vadība, apspriežoties ar tiesībaizsardzības iestādēm, secināja, ka Jākobsones kundzes vadībā izstrādātais projekts vairs neatbilst mūsdienu prasībām un ir nepieciešams izstrādāt jaunu projektu. 2001. gada 26. februārī tiek izveidota jauna darba grupa KPL projekta izstrādei, par kuras vadītāju iecelts tālaika tieslietu ministra padomnieks G. Kūtris¹⁶;
- 2001. gada 12. jūnijā MK tiek akceptēta jaunā KPL projekta koncepcija;

- 2003. gada 29. maijā KPL projekts iesniegts Saeimā un Saeimas plenārsēdē nodots komisijām;
- 2003. gada 19. jūnijā pieņemts pirmajā lasījumā. Pēc pieņemšanas pirmajā lasījumā izveidota speciāla Saeimas Juridiskās komisijas apakškomisija darbam ar KPL projektu;
- 2004. gada 1. aprīlī projekts pieņemts otrajā lasījumā, 2005. gada 21. aprīlī – trešajā lasījumā;
- KPL izsludināts 2005. gada 11. maijā, stājās spēkā 2005. gada 1. oktobrī.

Līdz ar to būtiskākais pagrieziena punkts kriminālprocesuālo tiesību attīstībā ir 2005. gada 1. oktobris. Tomēr arī kriminālprocesa tiesības, tāpat kā krimināltiesības, piedzīvoja, iespējams, pat vēl vairāk būtisku grozījumu jau līdz jaunā likuma spēkā stāšanās brīdim.

Laika posmu no 1990. gada vidus līdz 2005. gada 1. oktobrim raksturo daudzskaitlīgi un saturiski būtiski KPK grozījumi. Mēģinot sagrupēt tos vispārinātās grupās, var norādīt šādas būtiskākās izmaiņas¹⁷:

- būtisku kriminālprocesa principu ieviešana. Šobrīd liekas pat nedaudz dīvaini un neticami, taču tāds fundamentāls kriminālprocesa princips kā nevainīguma prezumpcija KPK tika iekļauts tikai 1993. gadā;
- dažādu kriminālprocesā iesaistītu tiesībaizsardzības institūciju kompetences izmaiņas. Te nekādā ziņā nevar palikt nepamanīta 1994.–1995. gada reforma, kas saistīta ar prokuratūras un izmeklēšanas (izziņas) iestāžu sistēmas pārveidi. Procesuāli būtiska šajā brīdī ir kriminālvajāšanas (pats šis jēdziens KPK tika ieviests ar 1994. gada 22. jūnija likumu) funkcijas nodošana ekskluzīvi tikai un vienīgi prokurora rokās, tāpat arī izmeklētāju institūta likvidēšana, protams, paredzot pārejas periodu. Nozīmīga ir arī apelācijas instances izveidošana;
- piespiedu līdzekļu loka pārskatīšana un papildu garantiju radīšana personām, kurām tie piemēroti. Tā, piemēram, ar 1994. gada 22. jūnija likumu tika paredzēts, ka tādus procesuālos piespiedu līdzekļus kā apcietinājums, mājas arests, kratīšana u. c. var piemērot tikai uz tiesneša lēmuma pamata. Ar šo pašu likumu tika paplašināts arī piespiedu līdzekļu loks, paredzot tādus jaunus drošības līdzekļus kā drošības nauda, nodošana policijas uzraudzībā, mājas arests, karavīra nodošana karaspēka daļas pavēlniecības uzraudzībā. 2004. gadā ieviests Eiropas apcietinājuma lēmums;
- citu procesuālu garantiju ieviešana. Piemēram, 1997. gadā KPK tika iekļauta nodaļa par liecinošo personu speciālo procesuālo aizsardzību. 2001. gadā īstenoti pasākumi lielākai nepilngadīgo interešu aizsardzībai kriminālprocesā, paredzot īsākus apcietinājuma termiņus nepilngadīgiem utt. 2002. gadā nepilngadīgo pratināmo personu interešu aizsardzībai radīta iespēja pratināt personu ar speciālista starpniecību u. tml.;
- izmaiņas procesa veidos. Sākotnēji – dažu procesa veidu izslēgšana, piemēram, 1993. gadā izslēgta krimināllietas izbeigšana, materiālus nododot biedru tiesai, nepilngadīgo lietu komisijai vai personu nododot sabiedriskā galvojumā, vēlāk – jaunu procesu veidu radīšana, piemēram, 1993. gadā KPK iekļauts saīsinātais process, 2002. gadā iekļauta krimināllietas izbeigšana ar nosacījumiem, 2004. gadā KPK iekļauts vienošanās process, paredzot iespēju slēgt vienošanos starp prokuroru un apsūdzēto pirmstiesas procesa laikā;
- starptautiskās sadarbības iekļaušana KPK, veltot tai atsevišķu sadaļu, kas tika īstenota ar 2002. gada 20. jūnija likumu.

KPK normas tikušas vērtētas arī Satversmes tiesā. 2002. gada 5. martā Satversmes tiesa pieņēma spriedumu par Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 390.–392.2 panta un

1997. gada 20. februāra likuma «Grozījumi Latvijas Kriminālprocesa kodeksā» pārejas noteikumu 3. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam, kurā atzina, ka Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 390.–392.² pants un 1997. gada 20. februāra likuma «Grozījumi Latvijas Kriminālprocesa kodeksā» pārejas noteikumu 3. punkts atbilst Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam.¹⁸ Savukārt 2003. gada 6. oktobrī pieņemts spriedums par Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 96. panta otrās daļas 1. teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 92. pantam, kur atzīts, ka Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 96. panta otrās daļas pirmais teikums (par aizstāvi var būt tikai LR advokāts) neatbilst Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam un nav spēkā no 2004. gada 1. marta, ja likumdevējs negrozīs advokātu darbības tiesisko regulējumu, lai tas atbilstu Eiropas Savienības un Eiropas Padomes standartiem un pilnā apmērā garantētu tiesības uz taisnīgu tiesu. 2003. gada 27. jūnijā tika pieņemts spriedums «Par Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 77. panta septītās daļas 3. teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam». Saskaņā ar šo spriedumu Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 77. panta septītās daļas 3. teikums (paredz iespēju pagarināt apcietinājuma termiņu virs likumā noteiktā maksimālā termiņa) atzīts par neatbilstošu Satversmes 92. pantam un spēkā neesošu no 2003. gada 1. oktobra, ja likumā netiks noteikta kārtība, kādā nodrošināmas tiesājamā tiesības tikt uzklausatam. 11.10.2004. gada 11. oktobrī pieņemts spriedums «Par Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 220. un 222. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam» – atzīt Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 220. un 222. pantu (paredz izziņas izdarītāja un prokurora nolēmumu un rīcības pārsūdzību) par atbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam.¹⁹

Izmaiņas, kas notikušas, ir tuvāk raksturotas vairākās publikācijās²⁰, šajā rakstā minēšu tās tikai konspektīvi, uzsverot galvenos aspektus. Manuprāt, vispārinātā veidā būtiskākās ir šādas izmaiņas:

- kriminālprocesa mērķa pārskatīšana, atsakoties no uzdevuma par ikkatra vainīgā sodīšanu, tā vietā izvirzot taisnīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē;
- kriminālprocesa principu definēšana, apvienošana vienā nodaļā un satura pārskatīšana. Šeit būtiski pieminēt kriminālprocesa sadalījumu privātās un publiskās apsūdzības kriminālprocesos, kā arī publisko kriminālprocesa sadalījuma (tādos, ko uzsāk tikai pēc cietušā iesnieguma, un tādos, kur iesniegums nav nepieciešams) proporcijas pārskatīšanu. Tādējādi būtiski ir palielināta to noziedzīgo nodarījumu kategorija, par kuru izdarīšanu procesu var uzsākt tikai tad, ja to vēlas cietušais. Principu līmenī tiek regulēts kriminālprocesuālais pienākums un procesuālā imunitāte. Pārskatīts nevainīguma prezumpcijas princips, tajā izslēdzot norādi uz tiesas spriedumu kā vienīgo vainas konstatēšanas un soda piespriešanas tiesisko instrumentu;
- kriminālprocesa stadiju sistēmas revīzija, atsakoties no krimināllietas ierosināšanas stadijas un apsūdzētā nodošanas tiesai stadijas;
- kriminālprocesa dalībnieku loka pārskatīšana, tai skaitā paplašinot to dalībnieku loku, kuri bauda tiesības uz aizstāvību, būtiski pārskatot cietušā statusu, daudz sīkāk un detalizētāk reglamentējot dažādu amatpersonu, kuras tiesīgas veikt kriminālprocesu, statusu. Īpaši pieminama ir izmeklēšanas tiesneša institūta ieviešana. Šim institūtam uzticēta viena no būtiskajām kriminālprocesa funkcijām – kontrolēt cilvēktiesību ierobežojumu pirmstiesas procesā;
- procesuālo piespiedu līdzekļu loka pārskatīšana, atsevišķi izceļot procesuālās sankcijas, kā arī dažādojot procesuālo piespiedu līdzekļu veidus, piemēram, paredzot tādu drošības līdzekli kā liegums tuvoties noteiktai personai vai vietai, nepilngadīgā ievietošana sociālās korekcijas iestādē u. c.;
- speciālo (slēptā veidā veikto) izmeklēšanas darbību iekļaušana;

- mantisko jautājumu būtiska pārskatīšana, izslēdzot arī civilprasības, bet paredzot kompensācijas institūtu un iekļaujot KPL normas par rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu;
- vienkāršoto un sevišķo procesu loka paplašināšana, paplašinot arī iespēju piemērot vienošanās procesu, ieviešot prokurora soda priekšraksta institūtu, iekļaujot procesu neatliekamības kārtībā. Sevišķo procesu kontekstā minama īpašu procesu radišana procesa izbeigšanas pamatojuma pārskatīšanai, atsevišķa procesa veida radišana noziedzīgi iegūtas mantas konstatēšanai.

Lai arī KPL ir pieņemts un darbojas salīdzinoši nesen, tomēr arī tajā jau pagūts veikt 3 grozījumus. Vieni no tiem stājās spēkā līdz ar paša likuma spēkā stāšanos un aptvēra 19 grozījumu pozīcijas, otri pieņemti 2006. gada 19. janvārī, stājās spēkā 2006. gada 1. februārī un aptvēra 58 grozījumu pozīcijas.²¹ Ar šiem grozījumiem tika koriģētas tādas būtiskas normas kā ar brīvības atņemšanu saistītu līdzekļu terminēšana, izmeklēšanas tiesneša kompetences u. c.

Pēc tam, kad īsumā raksturotas notikušās izmaiņas gan krimināltiesību, gan kriminālprocesa jomā, vēlētos pakavēties pie tā, kas tad kopīgs ir izmaiņām šajās divās krimināltiesību zinātnes apakšnozarēs. Neapšaubāmi, ka uzreiz un nekavējoties varam pateikt vienu – tā ir izmaiņu intensitāte gan ātruma, gan būtiskuma ziņā. Vai tas ir slikti? Bez papildu argumentiem uz šo jautājumu nevar atbildēt ne apstiprinoši, ne noliedzoši. Nenoliedzami, ka Latvija 90. gadu sākumā atradās situācijā, kad tai bija jāattīstās un jāmainās ātri un operatīvi. Izņēmums nebija arī tiesības, tai skaitā krimināltiesības un kriminālprocess. Mēs atradāmies citādā situācijā, kas mainījās un mainās joprojām. Izvērtējot visu veikto izmaiņu kopumu, varam atzīt, ka tās bija pamudinājuši divi apstākļi – starptautisko prasību izpilde un pašu apzinātu problēmu risināšanas nepieciešamība. Pievienojoties dažādām starptautiskām institūcijām un iesaistoties dažādos starptautiskos procesos, bija, ir un būs jāizpilda dažādas starptautiskās prasības, ieskaitot KL un KPL korekcijas. Arī mēs paši spējam analizēt savas tiesības, atrast to vājās vietas un tās labot. Tādējādi neviens nevar noliegt, ka izmaiņu veikšana vispār ir nepieciešama un atbalstāma, taču šīm izmaiņām jābūt pārdomātām. Izmaiņu veicējam ir jāsaprot, ka jebkurš grozījums tik fundamentālos tiesību aktos kā KL un KPL ir ar būtisku un ilgstošu ietekmi. Tādēļ grozījumiem jābūt vispusīgi analizētiem, sistēmiski iederīgiem un jānodrošina ilgtspējīgas sistēmas darbība un tiesiskā stabilitāte. Visām personām, uz ko tas attiecas, ir jāzina, vienkāršoti sakot, par ko var sodīt, kas to var darīt, kādus piespiedu līdzekļus (gan tiesiskos, gan procesuālos) var piemērot u. tml. Šiem likumiem jābūt skaidriem, tiesiskai situācijai prognozējamai. Vai tā tas ir bijis šos vairāk nekā 15 gadus un ir šobrīd? Diemžēl nākas atzīt, ka nē. Mūsu likumdevēja rīcība brīžiem skatāma kā epizodiska reakcija uz pēkšņi aktualizējušos problēmu, un šī rīcība atgādina nepieredzējuša un neprasmīga, un neprofesionāla ugunsdzēsēja rīcību – viņš virspusēji apdzēs atklātas liesmas un dodas prom, nepaskatoties, ka liesmas atkal atjaunojas. Savukārt potenciālo degšanas vietu preventīva apzināšana vispār netiek praktizēta. Nereti kriminālatbildības ieviešana par kādu nodarījumu tiek skatīta kā vienīgais iespējamais reakcijas līdzeklis, burvju nūjiņa problēmas risinājumā. Uz šo problēmu norādījuši daudzi tiesību zinātnieki vairāku gadu garumā atkal un atkal²², tomēr praksē joprojām šī pieeja netiek izskausta. Izstrādātie grozījumi joprojām ir nepārdomāti, bez sistēmiskas pieejas, un tas agrāk vai vēlāk rada nepieciešamību izdarīt grozījumus atkal. Kā nepietiekami pārdomātu un sakārtotu grozījumu izstrādāšanas un pieņemšanas procedūru varam vērtēt, jau paskatoties uz to vien, ar cik nelieliem starplaikiem ir pieņemti grozījumi. Ilustrācijai minēšu likumu par grozījumiem KL pieņemšanas datumus Saeimā: 18.05.2000., 01.06.2000., 20.06.2001., 25.04.2002., 20.06.2002., 17.10.2002., 31.10.2002., 10.04.2003., 12.06.2003., 11.12.2003., 18.12.2003., 15.01.2004., 22.01.2004., 29.04.2004., 20.05.2004., 27.05.2004., 12.02.2004., 16.12.2004., 28.04.2005.,

05.05.2005., 26.05.2005., 28.09.2005., 06.10.2005., 08.12.2005., 16.02.2006., 12.10.2006., 14.12.2006. Ar atsevišķu pantu piemēru var novērtēt arī to, cik tālredzīgs bijis likumdevējs. Tā, piemēram, KL 36. p. grozījumi veikti trīs reizes: 12.02.2004., 28.09.2005., 08.12.2005., KL 40. p. – četras reizes: 25.04.2002., 17.10.02., 28.04.2005., 28.09.2005., KL 190. p. – trīs reizes: 17.10.2002., 12.02.2004., 28.04.2005., KL 253. p. – trīs reizes: 18.05.2000., 25.04.2002., 17.10.2002. Par paviršību likumu grozījumu izstrādē var liecināt šāds piemērs: KPL 277. p., 337., 342. p. grozījumi izdarīti jau divas reizes, turklāt 277. p. un 342. p. ar otrajiem grozījumiem grozīta panta daļa, kas jaunā redakcijā bija izteikta ar pirmajiem grozījumiem. Atliek vien pieminēt, ka šie grozījumi pieņemti ar nepilnu četru mēnešu intervālu.

Kā zināmu kuriozu varam atcerēties situāciju, kad no KL «pazuda» pants par zādzību. Ar 2003. gada 18. decembra likumu tika dekriminalizēta zādzība, piesavināšanās un krāpšana nelielā apmērā (KL 180. p. 1. d.). Šis likums stājās spēkā 2004. gada 1. janvārī, taču jau 2004. gada 15. janvārī Saeima lēma atkal šo nodarījumu padarīt par kriminālsodāmu – attiecīgais likums izsludināts 2004. gada 16. janvārī un stājās spēkā 2004. gada 17. janvārī. Politiku taisnošanās par šādas situācijas rašanos izklausījās smieklīga²³.

Neapšaubāma ir nepieciešamība arī pēc krimināltiesību un kriminālprocesa tiesību savstarpējas saskaņošanas. Tas tika atzīts jau tālajā 1990. gadā, kad tika izveidotas pirmās darba grupas jaunu likumu izstrādei, un ilgus gadus spēkā bija prasība, ka KL un KPL jāpieņem vienlaikus. Tā nepiepildījās, un KPL stājās spēkā 5,5 gadus vēlāk. Taču šobrīd ar nožēlu jāsecina, ka pēc KPL spēkā stāšanās joprojām nav saskaņotas KPL un KL normas, kas daudzu krimināltiesisku un procesuālu institūtu piemērošanu ievērojami apgrūtina (noziedzīgi nodarījumi pret jurisdikciju u. tml.).

Izvērtējot krimināltiesību un kriminālprocesa tiesību attīstību no 1990. gada līdz šodienai, jāatzīst, ka veiktās izmaiņas ir bijušas kvantitatīvi un kvalitatīvi nozīmīgas. Tas ļauj secināt, ka šobrīd krimināltiesības un kriminālprocesa tiesības būtiski atšķiras no pagājušā gadsimta 90. gadiem. Taču normu pilnveides process nebūt nav beidzies, ierosinājumi par grozījumu veikšanu nerimstas un var atzīt, ka grozījumu izstrāde KL un KPL, to apspriešana u. tml. jau kļuvusi par ikdienu. Krimināltiesisko un kriminālprocesuāltiesisko normu tiesiskums vairākkārt ir vērtēts Satversmes tiesā, mūsu kriminālprocesuālo sistēmu un tās atsevišķus institūtus bieži ir vērtējusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Arī šo tiesu atzinumi, kā arī starptautiski atzītu institūtu ieviešana, pašapzinātu trūkumu novēršana ir bijusi, ir un būs par pamatu vēl daudzu likumu grozījumu pieņemšanai. Šobrīd Tieslietu ministrijā ir izveidotas un darbojas pastāvīgās darba grupas gan KL grozījumu, gan KPL grozījumu izstrādei. Tas ir solis uz priekšu, taču jāatzīst, ka tas ir nepietiekams sistēmas pilnīgai sakārtošanai. Neskatoties uz šādu grupu esamību, gan KL, gan KPL grozījumi tiek iniciēti, apspriesti un virzīti uz Saeimu apspriešanai arī no citām institūcijām, tas savukārt atkal grauj iespēju likuma grozījumu izstrādāt saskaņoti ar nākotnes perspektīvu. Šobrīd krimināltiesiskās jomas tiesību normu attīstībai nepieciešama īpaši rūpīga, saskaņota un pārdomāta rīcība, un viens no tās obligātiem priekšnoteikumiem ir vienas kompetentas un atbildīgas institūcijas esamība. Tajā tiktu apspriesti un rūpīgi analizēti pilnīgi visi ieteikumi KL vai KPL grozījumiem, pirms tie nonāk izskatīšanā Saeimā. Grozījumu izstrādes procesam būtu jānotiek bez steigas, pilnībā apzinoties šīs darbības būtiskumu. Tikai tādā veidā var cerēt uz ilgtspējīgas, stabilas, sakārtotas krimināltiesību un kriminālprocesa tiesību normu sistēmas saglabāšanu, atjaunošanu vai radīšanu.

Atsauces un piezīmes

¹ Referātā izmantota informācija un normatīvo aktu redakcijas no Normatīvo aktu informācijas sistēmas. Pieejams: <http://pro.nais.datu.lv> (sk. 20.01.2007.). Ja kādam faktam, apgalvojumam nav dota īpaša atsauce, lietots norādītais informācijas avots. Atsevišķas atsauces veidotas tikai citu avotu lietošanas gadījumā.

- ² Autoreprāt, galvenās publikācijas hronoloģiskā secībā. Par krimināltiesībām: *Krastiņš, U.* Kāds lai būtu mūsu kriminālkodekss. *Latvijas Vēstnesis*, 04.10.1993., 07.09.1993., 14.09.1993., 19.09.1993., sk. krājumā «Noziegumu kvalifikācijas jautājumi (prof. U. Krastiņa un doc. A. Niedres publikācijas, LU Juridiskā fakultāte, Krimināltiesisko zinātņu katedra, 1996); *Krastiņš, U.* Par Latvijas Republikas Kriminālkodeksa projektu. *Juristu Žurnāls*, 1995, Nr. 4, sk. krājumā «Noziegumu kvalifikācijas jautājumi (prof. U. Krastiņa un doc. A. Niedres publikācijas, LU Juridiskā fakultāte, Krimināltiesisko zinātņu katedra, 1996); *Niedre, A.* Par grozījumiem Latvijas Kriminālkodeksā. *Latvijas Vēstnesis*, 06.07.1995., sk. krājumā «Noziegumu kvalifikācijas jautājumi (prof. U. Krastiņa un doc. A. Niedres publikācijas, LU Juridiskā fakultāte, Krimināltiesisko zinātņu katedra, 1996); *Niedre, A.* Par grozījumiem Latvijas Kriminālkodeksā. *Latvijas Vēstnesis*, 11.10.1995., 27.10.1995., 14.11.1995., sk. krājumā «Noziegumu kvalifikācijas jautājumi (prof. U. Krastiņa un doc. A. Niedres publikācijas, LU Juridiskā fakultāte, Krimināltiesisko zinātņu katedra, 1996); *Krastiņš, U.* Par LR Krimināllikuma projekta normu uzbūvi. *Latvijas Vēstnesis*, 21.03.1997., sk. krājumā «Noziegumu kvalifikācijas jautājumi (prof. U. Krastiņa un doc. A. Niedres publikācijas, LU Juridiskā fakultāte, Krimināltiesisko zinātņu katedra, 1996); *Reigase, A.* Par Latvijas Republikas Krimināllikuma tapšanu. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 22.01.1998.; *Krastiņš, U.* Par Latvijas Krimināllikumu. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 21.07.1998. Par kriminālprocesu: *Jākobsons, V.* Vēlreiz par jauno KPK likumprojektu. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 12.12.2000. *Meikališa, Ā.* Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1. grāmata. Rīga: RaKa, 2000, 116.–134. lpp. *Skrastiņš, J.* Par jauniem likuma pamatprincipiem. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 13.03.2001. *Kūtris, G.* Par modernu, ātru un lētu kriminālprocesu. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 13.03.2001. *Kūtris, G.* Par jauno kriminālprocesa likumprojektu. Administratīvā un kriminālā justīcija. Rīga, 2001, Nr. 4. *Aksenoka, R., Jākobsons, V.* Kur slēpjas Kriminālprocesa likuma projekts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 25.09.2001., 18.09.2001., 16.10.2001.
- ³ KL likumprojekta tapšanas apskats citēts no: *Reigase, A.* Par Latvijas Republikas Krimināllikuma tapšanu. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 22.01.1998. Interesenti šajā rakstā var iepazīties ar daudz detalizētāku, plašāku un dziļāku KL tapšanas apskatu; sk. arī – *Niedre, A.* Pirms un pēc Krimināllikuma izsludināšanas. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 30.07.1998.
- ⁴ Sīkāk sk. normatīvo aktu informācijas sistēmu un attiecīgajā laikā tapušās publikācijas, piemēram, *Niedre, A.* Par grozījumiem Latvijas Kriminālkodeksā. *Latvijas Vēstnesis*, 11.10.1995., 27.10.1995., 14.11.1995., sk. krājumā «Noziegumu kvalifikācijas jautājumi (prof. U. Krastiņa un doc. A. Niedres publikācijas, LU Juridiskā fakultāte, Krimināltiesisko zinātņu katedra, 1996).
- ⁵ Sīkāk sk., piemēram, *Niedre, A.* Par grozījumiem Latvijas Kriminālkodeksā. *Latvijas Vēstnesis*, 11.10.1995., 27.10.1995., 14.11.1995., sk. krājumā «Noziegumu kvalifikācijas jautājumi (prof. U. Krastiņa un doc. A. Niedres publikācijas, LU Juridiskā fakultāte, Krimināltiesisko zinātņu katedra, 1996); *Niedre, A.* Par cilvēktiesību garantijām Latvijas Kriminālkodeksā. *Latvijas Vēstnesis*, 16.06.1996., sk. krājumā «Noziegumu kvalifikācijas jautājumi (prof. U. Krastiņa un doc. A. Niedres publikācijas, LU Juridiskā fakultāte, Krimināltiesisko zinātņu katedra, 1996).
- ⁶ *Krastiņš, U.* Par Latvijas Krimināllikumu. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 21.07.1998.; *Niedre, A.* Latvijas Kriminālkodekss un Krimināllikums. Sevišķā daļa. Atšķirīgais un kopīgais. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 10.09.1998.
- ⁷ Sīkāk nāvēssoda tiesiskās reglamentācijas attīstību Latvijā sk. *Niedre, A.* Par un ap nāvēssoda atcelšanu Latvijā. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 06.05.1999.
- ⁸ Tām veltītas daudzas publikācijas, pamatā analizējot kādu noteiktu noziedzīga nodarījuma veidu, institūtu u. tml. (interesenti ar šīm publikācijām vairumā gadījumu var iepazīties laikraksta «Latvijas Vēstnesis» pielikuma «Jurista vārds» arhīvā). Vispārīga grozījumu analīze ietverta, piemēram, *Niedre, A.* Komentārs par Krimināllikuma grozījumiem, kas izdarīti pēc 2002. gada 31. oktobra. *Krimināllikums, likums «Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību», Komentārs par Krimināllikuma grozījumiem, kas izdarīti pēc 2002. gada 31. oktobra.* Rīga: AFS, 2006, 162.–181. lpp.
- ⁹ Sk., piemēram, *Liholaja, V.* Vai krimināllikums apdraud vārda brīvību. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 21.01.2003.; *Briede, J.* Vai personas cieņa konfliktē ar vārda brīvību. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 28.01.2003.; *Hamkova, D.* Kā aizsargāt valsts amatpersonu godu un cieņu. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 11.02.2003.; *Kučs, A.* Valsts amatpersonas godu un cieņas krimināltiesiskais regulējums un vārda brīvība. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 08.07.2003. *Liholaja, V.* Vēlreiz par to, kā aizsargāt godu un cieņu. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 13.08.2003. *Liholaja, V.* Kā risināt neskaidrības ap KL 271. pantu. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 30.09.2003.

- Kučs, A. Par KL piemērošanu un vārda brīvību. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 30.09.2003.
- Kovaļevska, A. Kad gods un cieņa saduras ar vārda brīvību. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 28.10.2003.
- Liholaja, V. Demokrātijas paraugstunda vai Krimināllikuma kārtējā vivisekcija. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 13.01.2004., 20.01.2004., 27.01.2004
- ¹⁰ Satversmes tiesas spriedums «Par Krimināllikuma 271. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmei». *Latvijas Vēstnesis*, 30.10.2003.
- ¹¹ Satversmes tiesas spriedums «Par Latvijas Republikas Krimināllikuma 253.2 panta pirmajā daļā iekļautās normas «narkotisko un psihotropo vielu lietošana bez ārsta nozīmējuma» atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam». *Latvijas Vēstnesis*, 28.01.2005.
- ¹² Sikāk sk., piemēram, *Reigase, A.* Par sodiem Krimināllikumā, pašlaik un nākotnē. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 10.06.2003.; *Niedre, A.* Komentārs par Krimināllikuma grozījumiem, kas izdarīti pēc 2002. gada 31. oktobra. *Krimināllikums, likums «Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību»*, *Komentārs par Krimināllikuma grozījumiem, kas izdarīti pēc 2002. gada 31. oktobra*. Rīga: AFS, 2006, 162.–181. lpp.
- ¹³ Publikācijas apvienotas krājumos «Juridiskās personas krimināltiesiskie aspekti 1». Paligmateriāls studijām. Sastādījis prof. U. Krastiņš. Rīga: Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte, Krimināltiesisko zinātņu katedra, 2005 (iekļauti 9 raksti); un «Juridiskās personas krimināltiesiskie aspekti 2». Paligmateriāls studijām. Sastādījis prof. U. Krastiņš. Rīga: Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte, Krimināltiesisko zinātņu katedra, 2005 (iekļauti 7 raksti).
- ¹⁴ Par attiecīgo laika posmu sikāk sk. *Meikališa, Ā.* Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1. grāmata. Rīga: RaKa, 2000, 116.–134. lpp.
- ¹⁵ LR Ministru prezidenta rīkojums Nr. 374, 17.09.1999. *Latvijas Vēstnesis*, 21.09.1999.
- ¹⁶ LR Ministru prezidenta rīkojums Nr. 63, 26.02.2001. *Latvijas Vēstnesis*, 27.02.2001.
- ¹⁷ Laika posms no 1990. līdz 2000. gadam skatīts no: *Meikališa, Ā.* Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1. grāmata. Rīga: RaKa, 2000, 116.–134. lpp.
- ¹⁸ 06.03.2002.
- ¹⁹ Satversmes tiesas spriedums «Par Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 220. un 222. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam». *Latvijas Vēstnesis*, 12.10.2004.
- ²⁰ *Strada-Rozenberga, K., Meikališa, Ā.* Rakstu kopa «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā». Publicēta šādos «Latvijas Vēstneša» un «Jurista vārda» numuros:
- a) Kriminālprocesa izpratne, mērķis un kriminālprocesa tiesību avoti. Rakstu kopas «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» 1. raksts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 21.02.2006.
- b) Kriminālprocesa veidi, uzbūves raksturojums un pamatprincipi. Rakstu kopas «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» 2. raksts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 14.03.2006.
- c) Kriminālprocesa dalībnieki. Rakstu kopas «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» 3. raksts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 23.05.2006., turpinājums 30.05.2006.
- d) Pierādīšana un izmeklēšanas darbības. Rakstu kopas «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» 4. raksts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 13.06.2006.
- e) Procesuālie piespiedu līdzekļi un procesuālās sankcijas. Rakstu kopas «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» 5. raksts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 04.07.2006.
- f) Procesuālie termiņi, dokumenti un mantiskie dokumenti. Rakstu kopas «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» 6. raksts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 01.08.2006., turpinājums 08.08.2006.
- ²¹ Likums «Grozījumi Kriminālprocesa likumā». *Latvijas Vēstnesis*, 30.09.2005.; Likums «Grozījumi Kriminālprocesa likumā». *Latvijas Vēstnesis*, 27.01.2006.
- ²² Sk., piemēram, *Niedre, A.* Par grozījumiem Latvijas Kriminālkodeksā. *Latvijas Vēstnesis*, 06.07.1995., sk. krājumā «Noziegumu kvalifikācijas jautājumi (prof. U. Krastiņa un doc. A. Niedres publikācijas, LU Juridiskā fakultāte, Krimināltiesisko zinātņu katedra, 1996); *Niedre, A.* Par grozījumiem Latvijas Kriminālkodeksā. *Latvijas Vēstnesis*, 11.10.1995., 27.10.1995., 14.11.1995., sk. krājumā «Noziegumu kvalifikācijas jautājumi (prof. U. Krastiņa un doc. A. Niedres publikācijas, LU Juridiskā fakultāte, Krimināltiesisko zinātņu katedra, 1996); *Liholaja, V.* Vai tiesību jaunrade nodrošina likuma efektivitāti un stabilitāti? *Personība. Laiks. Komunikācija. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rēzekne, 2003, 21.–22. lpp.; *Liholaja, V.* Par tiesisko priekšrakstu iekšējās saskaņotības svarīgumu. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 04.10.2003.; *Liholaja, V.* Demokrātijas paraugstunda vai Krimināllikuma kārtējā vivisekcija. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 13.01.2004., 20.01.2004., 27.01.2004; *Strada-Rozenberga, K. & Meikališa, Ā.* Kriminālprocesa izpratne, mērķis un kriminālprocesa tiesību avoti. Rakstu kopas «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» 1. raksts. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 21.02.2006.
- ²³ Kādēļ likumdevējs bija tik labvēlīgs pret sikām zādzībām. *Latvijas Vēstnesis, Jurista vārds*, 20.01.2004.

ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE LAW IN THE REPUBLIC OF LATVIA, 1990-2007

Latvia's system of law has undergone rapid and vast changes since the beginning of the 1990s, when the Soviet Union came to an end. This certainly applies to criminal law and laws on criminal procedure, as well. This paper shall review some of the major trends in the development of these laws from 1990 until 2007.¹

Work on a new criminal law and a new law on criminal procedure began in 1990, when working groups were first set up to draft new language. This was neither a rapid nor an easy process. Massive amounts of time and work were needed in order to draft such important and extensive laws. The focus was not just on the draft laws as such, but also on many, many other changes to Soviet law. There was the Criminal Code of the Latvian Soviet Socialist Republic, which was renamed the Latvian Criminal Code on August 22, 1991 (CC further in this text). There was also the Code of Criminal Procedure of the Latvian SSR, also renamed in August 1991 to become the Latvian Code of Criminal Procedure (CCP). The draft criminal law was ready sooner, and the Criminal Law (CL) took effect in 1999. It took longer to draft the more complicated Law on Criminal Procedure (LCP), and one working group replaced another in the work. The law was finally approved and took effect only in 2005.

The virtually innumerable important amendments that were made to the CC and the CCP and the way in which the new CL and LCP were drafted – these are subjects which have been treated in great detail in many publications by academics and practitioners of the law. Most of these were published in the *Jurista Vārds* (Word of the Attorney) supplement to the official Latvian newspaper *Latvijas Vēstnesis*.² These offer a more in-depth look at the emergence of legal norms in the area of criminal law. I hope to focus on the most important aspects of this area of law, emphasising major trends in the development of legal terms, both in terms of their content and in terms of how these trends occurred.

As noted above, it was decided in 1990 to draft a new criminal code and a new code of criminal procedure. The Presidium of the Supreme Council of the Latvian SSR established working groups for this purpose on October 18, 1990. From that moment in 1990 to the days when the new Criminal Law and Law of Criminal Procedure took effect, there were two parallel processes in place. The new laws were drafted even as substantial amendments were made to the codes which had been inherited from the Soviet period and which remained in effect. These processes of change, which were typical in Latvia up until the approval of the new laws and also afterward, can be described with three words: quick, extensive, substantial. In short, amendments to the CC and the CCP and in the subsequent laws that are now in effect have been made frequently, in great number, and with major legal effect.

Just consider the numbers. From 1990 until the new Criminal Law took effect in 1999, the Criminal Code was amended more than 35 times. From 1990 until the new

Law on Criminal Procedure took effect, the existing code was amended more than 40 times. Since the new CL took force, it has been amended more than 25 times. Since the new LCP took effect, it has been amended three times. Numerous amendments to both laws are pending at this time.

Now I would like to focus separately on the major aspects of how the criminal law was developed and of how the law on criminal procedure was drafted. First we shall take a brief look at the history of the process, and then we will consider changes in the content of the relevant areas of the law. There are three major aspects here – the period from 1990 until the new laws took effect, the changes which occurred when the new laws were put into place, and the changes that were made to the new laws subsequently.

A brief review of the history of how the Criminal Law was drafted: On October 18, 1990, the Soviet Latvian parliament established a working group chaired by the chairman of the Latvian Collegium of Attorneys, Aivars Niedre. Membership in this group changed slightly over the course of time, but not to any substantial degree.

On March 15, 1994, the working group was prepared to submit its first draft of the new law to the Ministry of Justice for its consideration. The draft included those changes that had been made to existing law between 1991 and 1994. In submitting its materials to the ministry, the working group said that the draft law was still very much open to debate, evaluation and improvement. Discussions were held among Latvian specialists, and the views of foreign specialists were also solicited.

On October 28, 1994, the justice minister established a new working group (essentially reducing the number of members from the old group, but leaving Niedre in place as chairman), charging it with further work on the law. The next draft was submitted to the minister on March 29, 1995. Once again there was domestic and international consideration of it. The draft law was submitted to the National Chancery on October 25, 1995. The Committee on Foreign and Security Affairs of the Cabinet of Ministers considered it on November 20, but rejected it and sent it back for more work.

A new working group of just three people (Niedre again as chairman) was established on February 29, 1996. A separate group was established to coordinate work on the CC, the CCP, the Code of Administrative Violations, the Code of Civil Procedure, and the Labour Law. The third draft of the criminal law was submitted to the Justice Ministry on April 1, 1996, now known as the Criminal Law of the Republic of Latvia. The Cabinet of Ministers postponed consideration of the law on April 23, asking the Justice Ministry to submit more precise specifications for certain aspects of the law. The working group, in preparing this third draft, reviewed some 240 proposals from foreign experts, as well as hundreds upon hundreds of suggestions from Latvian attorneys. The draft law went back to the Justice Ministry in June 1996. The Cabinet of Ministers reviewed it and decided to prepare it for parliamentary consideration on June 30.

The draft Criminal Law was submitted to Parliament on August 7, 1996. On August 19, at the recommendation of the Presidium, it was submitted to eight parliamentary commissions for their consideration. The draft law was approved on first reading on February 6, 1997, on second reading on September 11, 1997, and on third and final reading on May 18, 1998.³ On May 20, 1998, President Guntis Ulmanis sent the law back to Parliament because he could not accept the presence of capital punishment therein. The law was approved by Parliament again on June 17, 1998. The president proclaimed it on July 9, and it took effect on April 1, 1999.

The most important of these dates, of course, is the last one – April 1, 1999, when the new Criminal Law took effect. As noted above, however, substantial changes to norms of criminal law were implemented both before and after that date. Without

going into extensive detail, I can say that between 1990 and April 1999, the main elements in the more than 35 amendments to the law that were made focused on one of two issues – identifying new types of crime, and reviewing sanctions for specific types of crimes.

In the first of these areas, new crimes that were defined in 1991 included crimes against the Republic of Latvia. A new chapter, «Crimes in Business», was introduced to the CC. In 1993, tax evasion and the intentional changing or hiding of bookkeeping data were declared to be criminal activities. In 1995, new language was added to the CC to deal with illegal activities with securities or currency documents, with fraud against a lending institution, with the taking of hostages, and with violations related to copyright and ancillary rights. There was also new language on crimes committed while serving in the military.⁴

As far as sanctions and punishments are concerned, most have been made harsher, and that has been true ever since the early 1990s.⁵ Of note is the fact that a moratorium on capital punishment was announced by the president of Latvia in 1996. Capital punishment remains in the Criminal Law, it has to be said, although the range of crimes to which the death penalty can apply has been narrowed very substantially. In theory, capital punishment can now be applied to a criminal who has committed a murder under particularly aggravating circumstances.

As the Criminal Law replaced the old Criminal Code, there was a thorough review of the content of the norms of criminal law. There were several exhaustive publications on this matter,⁶ and I shall point only to the most substantial changes.

First of all, the various elements of the general section of the Criminal Law were reviewed thoroughly. One of those important changes was that the word «crime» was rejected as an all-encompassing concept to reflect criminal activities, implementing the idea of a «criminal offence» instead. The idea of a particularly dangerous recidivist was eliminated from the law. Soviet-era punishments such as deportation and public denunciation were stricken, while new types of sanctions such as arrest, community service, police monitoring, etc., were introduced. There were also substantial changes to the legal regulation of subjects of criminal law. The age of majority under criminal law was now 14 years, where previously it had been 14 in some cases and 16 in others. The concept of legal accountability and the lack thereof was established. A strict delineation was introduced between participating in a criminal offence and aiding in such an offence. The range of circumstances under which criminal liability could be excluded was expanded to include harm caused to an arrestee, justified professional risk, and obeying a criminal order or instruction. The specifics of juvenile criminal liability were regulated in a separate chapter of the law.

Other substantial and extensive changes included new chapters on criminal offences against the environment and criminal offences related to traffic safety. The number of specific criminal offences in some chapters was increased considerably. Several offences were decriminalised (there were at least 20 sections in the old CC which spoke to offences that were no longer considered offences in the new CL). This applied to Soviet-era concepts such as usurpation of found property, speculation, vagrancy and begging, and having a «parasitic life.» New criminal offences covered such issues as insurance fraud, disclosure of confidential information, and various aspects of «cyber-crime». New types of criminal offences against jurisdiction were identified. There was more careful delineation between theft, robbery and other types of taking away someone else's property.

It is worth mentioning again that the death penalty is still in place in Latvia's Criminal Law. Parliament ratified the European Convention on the Protection of Human Rights and Basic Freedoms, including the requirement that the death penalty

be eliminated, on April 15, 1999. The only thing that has happened since then is that the Criminal Law was amended in 2000 to state that capital punishment can only be applied in Latvia during times of war.⁷

Since April 1999, the Criminal Law has been amended more than 25 times.⁸ There are several important trends to consider here.

First of all, new types of criminal offences have been added – joining an organisation with the aim of overthrowing the Latvian government (Section 80.1), human trafficking (Section 154.1), violating rules concerning ownership of animals (Section 230.1), filing a knowingly false report on explosive, poisonous, radioactive or bacteriological substances or materials (Section 231.1), interfering in an investigation (Section 294.1), violating the rights of inventors and designers (Section 147), avoiding the submission of a declaration (Section 219), helping someone to remain in Latvia unlawfully (Section 285¹), forcing someone to file false evidence, conclusions or translations to a parliamentary investigations commission (Section 272¹), financing political organisations or parties via intermediaries (Section 288²), calling for genocide (Section 71¹), financing terrorism (Section 88¹), fraud in an automated data processing system (Section 177¹), and refusing to undergo a test for alcohol, drugs, psychotropic, toxic or otherwise intoxicating substances (Section 262¹).

There have been far fewer instances in which activities and behaviours have been decriminalised. In 2003, Parliament repealed Section 91 of the CL, which spoke to the dissemination of knowingly false information about a political candidate. In 2004, it jettisoned Section 271, which was about libelling a representative of the government or an official from another country. This involved extensive and active debate, and there were many publications about the fact that libel is still a criminal offence in Latvia.⁹ On October 29, 2003, the Constitutional Court ruled that Section 271 of the CL was unconstitutional and would be declared null and void on February 1 of the following year unless by that time the legislature issued a specific list of those officials who require protections in the criminal law in connection to their duties.¹⁰

The Constitutional Court has ruled on several other norms in the CL. On January 26, it upheld Section 253.2 of the law, which speaks to the use of narcotic and psychotropic substances without a prescription from a doctor.¹¹

Another trend has been the review of sanctions (criminal punishments), and in the vast majority of cases, these have been made more harsh.¹²

A fundamentally new step in the development of criminal law in Latvia was the introduction of coercive measures against legal entities in 2005. There had been several years of debate about the legal liability of legal entities.¹³ Several versions of how the liability of legal entities or comparable coercive legal resources could be worked into the law in accordance with international requirements. At the recommendation of Professor Uldis Krastiņš, the CL was supplemented with an entirely new chapter on coercive measures that can be applied against legal entities. A paper by Professor Krastiņš on the subject is found elsewhere in this compendium.

Let us now turn to the second major area of criminal law – criminal procedure. As noted at the beginning of this paper, work on a new code of criminal procedure took much longer and was far more complex than was work on the Criminal Law. Here is a brief review of the history of this process:

- A working group was set up to draft a new CPC on October 18, 1990, chaired by the first deputy chairwoman of the Presidium of the Latvian Collegium of Attorneys, Vija Jākobsone.
- The first draft of the CPC was submitted to the Justice Ministry in March 1994, after which there was extensive evaluation of it at the domestic and the international level.

- A second version was submitted to the ministry in the summer of 1995, and once again there was domestic and international consideration of it.
- The third draft was ready on October 31, 1996, when it was distributed among all relevant ministries and government institutions. Once proposals from these had been received, evaluated and included in the draft, a fourth version was submitted to the Justice Ministry,.
- On February 13, 1998, a working group to improve the draft law was established, and it revisited all of the proposals that had been made before. This led to the drafting of a fifth version.¹⁴ The draft was submitted to the Cabinet of Ministers in December 1998, but the Cabinet rejected it.
- A new working group was established on September 17, 1999. It was chaired by the then prosecutor-general of Latvia, Jānis Skrastiņš.¹⁵ Data about the results of this working group have been lost.
- In 2000, senior officials at the Justice Ministry met with representatives of law enforcement institutions and concluded that the drafts which had been prepared under the leadership of Mrs Jākobsone were so out of date that an entirely new draft had to be prepared. The working group to do the work was appointed on February 26, 2001, and it was chaired by an advisor to the justice minister, Gunārs Kūtris.¹⁶
- The Cabinet of Ministers approved the general conception for a new CPL.
- A new draft of the law was submitted to Parliament on May 29, 2003. It was forwarded to the relevant commissions and given first reading approval on June 19. The Legal Commission of Parliament set up a special sub-commission to work on the draft. It was approved on second reading on April 1, 2004, and on third reading on April 21, 2005. The law was proclaimed on May 11, 2005, and it took effect on October 1 of that year.

As was the case with the Criminal Law, the Law on Criminal Procedure was amended substantially even before its new version took effect. Between 1990 and October 1, 2005, there were changes which can be put into the following groups:¹⁷

- Fundamentally new principles in criminal procedure. It may seem odd, but the fact is that as basic a concept as the presumption of innocence was only added to the law in 1993.
- A redistribution of functions among various law enforcement institutions. One major process involved reform of prosecutorial and investigatory institutions. The function of criminal prosecution (a concept introduced in the law on criminal procedure on June 22, 1994) was handed entirely over to prosecutors, and the system of investigators was shut down after a transitional period. Also of importance was the establishment of appellate courts.
- A review of coercive measures and of guarantees offered to persons against whom such measures are applied. The law that was approved on June 22, 1994, also stated that coercive measures such as imprisonment, house arrest, searches, etc., can be applied only with the approval of a judge. New coercive measures such as deposit payments, police supervision, house arrest, and oversight of a soldier by the commanders of his or her military unit were introduced. European rules on arrest were introduced in 2004.
- Other procedural guarantees. In 1997, for instance, a chapter on the procedural protection of witnesses was introduced into the CPC. In 2001, steps were taken to protect the interests of minors in criminal procedure to a greater extent than had been the case before. This included shorter prison terms, etc. In 2002 it became possible to ensure the involvement of a specialist during the interrogation of a minor who would make sure that the minor's interests were not being violated.

- Changes in procedure as such. Some procedures were eliminated altogether. In 1993, the code was amended to eliminate the process of ending a criminal case by turning over case materials to a court of comrades or a commission on juvenile affairs. New procedures were introduced as well – curtailed procedures in 2003, conditional ending of a criminal case in 2002, and the ability for prosecutors and defendants to strike a deal during pre-trial proceedings in 2004.
- International factors, with a special section introduced into the code on June 20, 2002.

The constitutional Court has reviewed norms of criminal procedure on several occasions. In March 2002, it upheld several articles related to pre-trial proceedings.¹⁸ On October 6, 2003, the court overturned a requirement that only an attorney licensed in the Republic of Latvia could represent a defendant, ordering that the norm be declared null and void on March 1, 2004, unless the legislature amended legal regulations concerning attorneys to bring them into line with European Union and Council of Europe standards in relation to the matter of the right to a fair trial.¹⁹ On June 27, 2003, the court overturned a rule which allowed for an extension in the term of imprisonment beyond the maximum term defined by law, again ordering the legislature to revise the way in which a defendant can be sure of his or her right to be heard.²⁰ Finally, on October 11, 2004, the Constitutional Court upheld rules concerning appeals of a prosecutor's decision or activity.²¹

A colleague and I have written a number of publications which describe the changes that occurred when the Law on Criminal Procedure replaced the Code of Criminal Procedure,²² so here I shall summarise the main aspects of same. I believe that the most important changes were the following:

- A review of the goal of criminal procedure, repealing the concept that each guilty party must be punished, instead introducing fair regulation of relationships in the area of criminal law which avoids unjustified interference in an individual's life.
- Defining the principles of criminal procedure, bringing these into a single chapter and reviewing their content. Important issues here related to the differentiation between private and public complaints in criminal procedure. Also separated were those criminal procedures that are launched on the basis of a petition from the victim and those in which no complaint is necessary. The types of criminal offences which are prosecuted only at the victim's request have increased considerably in number. There has been a clearer definition of duties related to criminal procedure, as well as of procedural immunity. The principle of presumed innocence has been reviewed to eliminate the rule that only a court could find a person guilty and hand down a sentence for that person.
- The system of stages in criminal procedure was audited, and the stage of proposing a criminal case and that of handing a defendant over to the courts were eliminated.
- There was also a review of the range of participants in criminal procedure, expanding those types of participants who have the right to protection. The status of the victim was reviewed fundamentally, and far more detailed regulations were approved as to the officials who have the right to engage in criminal procedure. Of particular importance was the introduction of investigatory judges who are charged with the critical function of monitoring any limitations on human rights that are implemented during pre-trial procedures.
- The range of coercive procedural measures was reviewed, separating out procedural sanctions and offering a greater range of compulsory measures – a

ban on approaching a certain individual or location, for instance, the placement of juveniles in correctional institutions, etc.

- New rules were approved on confidential investigations and the relevant procedures.
- There was a major review of property-related issues, excluding civil lawsuits but establishing compensation, and also adding new language to the law on activities involving criminally obtained property.
- There was an expansion in the range of simplified and special procedures. There are now greater opportunities for plea bargaining, prosecutors can now take certain decisions on sanctions, and there is the new concept of emergency procedures. Of particular interest is the creation of a special procedure to review a decision to end criminal proceedings. Another interesting procedure involves the determination of whether property has been criminally obtained.

Even though the LCP has been in effect for only a comparatively short period of time, it has already been amended three times. One set of 19 amendments took effect along with the law itself. A second set of 58 amendments was approved on January 19, 2006, and took effect on February 1 of the same year.²³ The amendments concerned substantial norms such as the termination of measures related to imprisonment, the duties of investigatory judges, etc.

In the concluding part of this paper, I would like to review what the changes in these two areas of criminal law have had in common. One clear fact is that in both cases changes were made very intensively, quickly and fundamentally. Without further analysis, it cannot be said whether all in all, this was a good thing or a bad thing. There is no question about the fact that the situation in Latvia in the early 1990s was one in which there had to be very quick developments and changes. The law, including criminal law and criminal procedure, was no exception to this. The situation since then has changed and is still changing. A review of all of the changes that have been made shows that there were two major factors – the need to satisfy international requirements, as well as the recognition of problems which had to be resolved by Latvia itself. Membership in various international institutions and involvement in various international processes has meant international requirements that have had to be accepted and some that remain to be accepted. Some of these apply to the CL and the LCP. We ourselves, of course, are capable of analysing our own laws and dealing with any shortcomings therein. No one can deny that changes are necessary and acceptable, but it must also be said that changes must be carefully considered. Any amendment of laws which are as fundamental as the CL and the LCP is destined to be of great importance for a long period of time. Amendments must be considered thoroughly, they must be compatible with the existing system, and they must ensure the sustainability of the system, as well as its stability. Everyone who is involved in the system must know, to put it simply, for what offences people can be punished, who has the authority to do so, what coercive measures of a legal or procedural nature are available, etc. These laws must be very clear, and the situation with the law must be predictable. Has that been true for the last 15 years and more? Is it true today? Sadly, no. Our legislature has sometimes reacted in episodic fashion to problems that have suddenly popped up. This has resembled the work of an inexperienced, unskilful and unprofessional fire-fighter – open flames are doused with water, and then the fire-fighter goes home without making sure that the fire will not erupt again. Neither is there any preventive work in terms of looking for those places where fire might occur. Often enough, the introduction of criminal liability for an offence is seen as the only possible reaction, a magic wand for solving the problem. This is an issue which has been addressed by many specialists in the law for many

years now.²⁴ Nevertheless, amendments to these fundamental laws are still all too often approved without proper consideration or any systemic approach. Frequently this means that more amendments need to be produced. We can see how true this is just by looking at how often amendments have been made to the Criminal Law and how short a period of time has passed between one set of amendments and the next. Laws on amending the CL have been approved by Parliament on May 18 and June 1, 2000, June 20, 2001, April 25, June 20, October 17 and October 31, 2002, April 10, June 12, December 11 and December 18, 2003, January 15, January 22, April 29, May 20, May 27, December 12 and December 16, 2004, April 28, May 5, May 26, September 28, October 6 and December 8, 2005, and February 16, October 12 and December 14, 2006. How far-sighted have legislators been in approving all of these amendments? Well, Section 36 of the CL has been amended three times – once in 2004 and twice in 2005. Section 40 has been changed four times – twice in 2002, two more times in 2005. Section 253 – three times, once in 2000 and twice in 2002. Sloppiness in this process can be seen in just one example: Sections 277, 337 and 342 of the Law on Criminal Procedure have been amended twice. When Sections 277 and 342 were amended a second time, it was to change a part of each section which had been amended in the first approach – and these two changes were made with an interval of less than four months between them.

We must also think about the extremely odd situation involving the «disappearance» of theft from the Criminal Law. Amendments approved on December 18, 2003, decriminalized theft, expropriation and low-level fraud (Section 180.1). The law took effect on the first day of 2004, but just two weeks later Parliament once again criminalized the offences. The law was proclaimed the very next day and took effect the day after that. Politicians made all kinds of excuses about this silly mistake, which really was at best ridiculous.²⁵

It is also true that there is an unquestionable need to harmonise criminal laws and laws on criminal procedure. That was recognised back in 1990, when the first working groups were put together to draft the new laws. For a long time the idea was that the new CL and LCP would be approved at the same time. In the event, the latter law went into effect five-and-a-half years later than the former did. Even worse, there are still differences between the CL and the LCP which make it far more difficult to apply various legal and procedural processes (criminal offences against a jurisdiction, for instance).

In conclusion, the changes that have been made to criminal and criminal procedure laws between 1990 and the present day have been of quantitative and qualitative importance, and today these laws are fundamentally different than they were in the 1990s. This is not a finished process, however. Proposed amendments and approved amendments continue to appear on a regular basis, and it can even be said that amending the CL and the LCP is something of an everyday process. The Constitutional Court has ruled on norms in both laws on several occasions, as has, it must be admitted, the European Court of Human Rights. The judgments of these courts have led to certain adjustments, as have the introduction of certain international rules and the fixing of problems which have been identified in Latvia itself. This work is continuing. The Justice Ministry has permanent working groups to draft amendments to the CL and the LCP. That is a step forward, but it is not enough to bring proper structure to the system in its entirety. Despite the existence of the aforementioned groups, amendments are drafted and submitted to Parliament by other institutions, too. Once again, this makes it difficult to design amendments to the laws with any far-reaching perspective. This is an area of the law which requires careful, harmonised and well-considered activities, and an absolute prerequisite

for this is the creation of a single institution that is responsible for considering and analysing each and every proposed amendment to the CL and the LCP before any amendment is considered by Parliament. Only then will we be able to hope for a sustainable, stable and properly structured system of norms of criminal and criminal procedure law. Where this system has been damaged, it must be repaired. Where its parts are absent, they must be created anew.

References and Endnotes

- ¹ Information in this paper and texts drawn from normative acts come from the Normative Acts Information System (<http://pro.nais.dati.lv>, viewed 20 January 2007). If a fact or claim is given a specific reference, then that is the source of information. Other references are listed only in those cases in which a different source of information has been accessed.
- ² These are what the author considers to be the main publications, and they are presented in chronological order. With respect to criminal law, see Krastiņš, U. «Kāds lai būtu mūsu kriminālkodekss?» (What Type of Criminal Code Should We Have?), *Latvijas Vēstnesis*, 4 October, 7 September, 14 September and 19 September 1993. In the compendium *Noziedzumu kvalifikācijas jautājumi* (Prof. U. Krastiņa un doc. A. Niedres publikācijas) (Issues of Classifying Crimes: Publications by Professor U. Krastiņš and Docent A. Niedre). University of Latvia Faculty of Law, Department of Criminal Law, 1996. Other papers from the same compendium include Krastiņš, U. «Par Latvijas Republikas Kriminālkodeksa projektu» (On the Subject of the Criminal Code of the Republic of Latvia), *Juristu Žurnāls*, No. 4, 1995. Also Niedre, A. «Par grozījumiem Latvijas Kriminālkodeksā» (On Amendments to the Latvian Criminal Code), *Latvijas Vēstnesis*, 6 July, 11 October, 27 October and 14 November 1995. Also Krastiņš, U. «Par LR Krimināllikuma projekta normu uzbūvi» (On the Structure of Norms in the Draft Latvian Criminal Law), *Latvijas Vēstnesis*, 21 March 1997. Not found in the compendium: Reigase, A. «Par Latvijas Republikas Krimināllikuma tapšanu» (On the Emergence of the Criminal Law of the Republic of Latvia), *Latvijas Vēstnesis*, 22 January 1998. Also Krastiņš, U. «Par Latvijas Krimināllikumu» (On Latvia's Criminal Law), *Latvijas Vēstnesis*, 21 July 2007.
On the subject of criminal procedure, see Jākobsone, V. «Vēlreiz par jauno KPK likumprojektu» (More on the New Draft Code of Criminal Procedure), *Latvijas Vēstnesis*, 12 December 2000. Also Meikališa, Ā. *Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1. grāmata* (Law of Criminal Procedure. Volume 1. General Section). Rīga: RaKa (2000), pp. 116-134. Also Skrastiņš, J. «Par jauniem likuma pamatprincipiem» (On New and Fundamental Principles of Law), *Latvijas Vēstnesis*, 13 March 2001. Also Kūtris, G. «Par modernu, ātru un lētu kriminālprocesu» (On Modern, Rapid and Inexpensive Criminal Procedure), *Latvijas Vēstnesis*, 13 March 2001. Also Aksenoka, R. and V. Jākobsone. «Kur slēpjas Kriminālprocesa likuma projekts?» (Where is the Draft Law on Criminal Procedure Hiding?), *Latvijas Vēstnesis*, 18 September, 25 September and 16 October 2001.
- ³ This review of how the draft criminal law was prepared is based on Reigase, A. «Par Latvijas Republikas Krimināllikuma tapšanu» (On the Emergence of the Criminal Law of the Republic of Latvia), *Latvijas Vēstnesis*, 22 January 1998. That article offers a far more detailed and extensive review of the matter than is possible in this paper. See also Niedre, A. «Pirms un pēc Krimināllikuma izsludināšanas» (Before and After Proclamation of the Criminal Law), *Latvijas Vēstnesis*, 30 July 1998.
- ⁴ For greater detail on this matter, see publications from that period of time, e.g., Niedre, A. «Par grozījumiem Latvijas Kriminālkodeksā» (On Amendments to the Latvian Criminal Code), *Latvijas Vēstnesis*, 6 July, 11 October, 27 October and 14 November 1995.
- ⁵ For greater detail, see Niedre, A. «Par grozījumiem...», *op. cit.* See also Niedre, A. «Par cilvēktiesību garantijām Latvijas Kriminālkodeksā» (On Guarantees of Human Rights in the Latvian Criminal Code), *Latvijas Vēstnesis*, 16 June 1996.
- ⁶ See Krastiņš, U. «Par Latvijas Krimināllikumu» (On the Latvian Criminal Law), *Latvijas Vēstnesis*, 21 July 1998. See also Niedre, A. *Latvijas Kriminālkodekss un Krimināllikums. Sevišķā daļa. Atšķirīgais un kopīgais* (Comparing and Contrasting the Special Section of the Latvian Criminal Code and Criminal Law), *Latvijas Vēstnesis*, 10 September 1998.
- ⁷ For more detail on this, see Niedre, A. «Par un ap nāvessoda atcelšanu Latvijā» (On Cancellation of the Death Penalty in Latvia), *Latvijas Vēstnesis*, 6 May 1999.
- ⁸ This is a subject that has been treated in great detail in various publications, most of which can be found in the archives of *Latvijas Vēstnesis*. An overall analysis of changes that have been made can be found in Niedre, A. «Komentārs pr Krimināllikuma grozījumiem, kas izdarīti pēc 2002. gada 31. oktobra» (Commentary on Amendments to the Criminal Law That Have Been Made since

- October 31, 2002). In *Krimināllikums, likums «Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību», Komentārs par Krimināllikuma grozījumiem, kas izdarīti pēc 2002. gada 31. oktobra (On the Criminal Law and the Law «On the Taking Effect and Application of the Criminal Law»: Commentary on Amendments to the Criminal Law That Have Been Made since October 31, 2002.* Rīga: forma AFS (2006), pp. 162-181.
- ⁹ See, e.g., Liholaja, V. «Vai krimināllikums apdraud vārda brīvību?» (Does the Criminal Law Threaten Freedom of Speech?), *Latvijas Vēstnesis*, 21 January 2003. Also Briede, J. «Vai personas cieņa konfliktē ar vārda brīvību?» (Does a Person's Honour Conflict With Freedom of Speech?), *Latvijas Vēstnesis*, 28 January 2003. Also Hamkova, D. «Kā aizsargāt valsts amatpersonu godu un cieņu?» (How To Protect the Honour of Government Officials?), *Latvijas Vēstnesis*, 11 February 2003. Also Kučs, A. «Valsts amatpersonas goda un cieņas krimināltiesiskais regulējums un vārda brīvība» (Regulations in Criminal Law Concerning Libelling of a Government Official and Freedom of Speech), *Latvijas Vēstnesis*, 8 July 2003. Also Liholaja, V. «Vēlreiz par to, kā aizsargāt godu un cieņu» (Once More on Protecting Honour), *Latvijas Vēstnesis*, 13 August 2003. Also Liholaja, V. «Kā risināt nesekmīgās ap KL 271. pantu?» (How To Resolve Issues Concerning Section 271 of the CL?), *Latvijas Vēstnesis*, 30 September 2003. Also Kučs, A. «Par KL piemērošanu un vārda brīvību» (On the CL and Freedom of Speech), *Latvijas Vēstnesis*, 30 September 2007. Also Kovaļevska, A. «Kad gods un cieņa saduras ar vārda brīvību» (When Honour Encounters Freedom of Speech), *Latvijas Vēstnesis*, 28 October 2003. Also Liholaja, V. «Demokrātijas paraugstunda vai Krimināllikuma kārtējā vivisekcija?» (An Example of Democracy or Routine Vivisection of the Criminal Law?), *Latvijas Vēstnesis*, 13 January, 20 January and 27 January 2004.
- ¹⁰ Ruling by the Constitutional Court on whether Section 271 of the Criminal Law was constitutional, *Latvijas Vēstnesis*, 30 October 2003.
- ¹¹ Ruling by the Constitutional Court on the constitutionality of Section 253.2.1 of the Law on Criminal Procedure, *Latvijas Vēstnesis*, 28 January 2005.
- ¹² For more detail on this, see, e.g., Reigase, A. «Par sodiem Krimināllikumā, pašlaik un nākotnē» (On Sanctions in the Criminal Law Now and in Future), *Latvijas Vēstnesis*, 10 June 2003. See also Niedre, A. Niedre, A. «Komentārs pr Krimināllikuma grozījumiem, kas izdarīti pēc 2002. gada 31. oktobra» (Commentary on Amendments to the Criminal Law That Have Been Made since October 31, 2002). In *Krimināllikums, likums «Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību», Komentārs par Krimināllikuma grozījumiem, kas izdarīti pēc 2002. gada 31. oktobra (On the Criminal Law and the Law «On the Taking Effect and Application of the Criminal Law»: Commentary on Amendments to the Criminal Law That Have Been Made since October 31, 2002.* Rīga: forma AFS (2006), pp. 162-181.
- ¹³ See Krastiņš, U. (ed.). *Juridiskās personas krimināltiesiskie aspekti 1 (Aspects of Criminal Law Related to Legal Entities 1)*. Rīga: University of Latvia (2005), which has nine papers on the subject. See also Krastiņš U. (ed.). *Juridiskās personas krimināltiesiskie aspekti 2 (Aspects of Criminal Law Related to Legal Entities 2)*. Rīga: University of Latvia (2005), which has seven papers on the subject.
- ¹⁴ For more detail on this period of time, see Meikališa, Ā. *Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1. grāmata (Law of Criminal Procedure. Volume 1. General Section)*. Rīga: RaKa (2000), pp. 116-134.
- ¹⁵ Instruction No. 374 of the Prime Minister of Latvia, 17 September 1999. *Latvijas Vēstnesis*, 21 September 1999.
- ¹⁶ Instruction No. 63 of the Prime Minister of Latvia, 26 February 2001. *Latvijas Vēstnesis*, 27 February 2001.
- ¹⁷ For more detail on this period of time, see Meikališa, Ā. *Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1. grāmata (Law of Criminal Procedure. Volume 1. General Section)*. Rīga: RaKa (2000), pp. 116-134.
- ¹⁸ Ruling by the Constitutional Court on the constitutionality of Sections 390-392.2 of the Code of Criminal Procedure, *Latvijas Vēstnesis*, 6 March 2002.
- ¹⁹ Ruling by the Constitutional Court on the constitutionality of the first sentence of Section 96.2 of the Code of Criminal Procedure, *Latvijas Vēstnesis*, 7 October 2003.
- ²⁰ Ruling by the Constitutional Court on the constitutionality of the third sentence of Section 77.3 of the Code of Criminal Procedure, *Latvijas Vēstnesis*, 1 July 2003.
- ²¹ Ruling by the Constitutional Court on the constitutionality of Sections 220 and 222 of the Code of Criminal Procedure, *Latvijas Vēstnesis*, 12 October 2004.
- ²² A series of articles by Strada-Rozenberga, A. and A. Meikališa appeared under the title «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» (Period of Changes in Criminal Procedure) in *Latvijas Vēstnesis*, 21 February, 14 March, 23 May, 30 May, 13 June, 4 July, 1 August and 8 August 2006.
- ²³ These amendments were reported in *Latvijas Vēstnesis*, 30 September 2005 and *Latvijas Vēstnesis*, 27 January 2006 respectively.
- ²⁴ E.g., Niedre, A. «Par grozījumiem Latvijas Kriminālkodeksā» (On Amendments to the Latvian Criminal Code), *Latvijas Vēstnesis*, 6 July and 11 October 1995. Also Liholaja, V. «Vai tiesību

jaunrade nodrošina likuma efektivitāti un stabilitāti?» (Do New Laws Ensure the Effectiveness and Stability of the Law?). In Materials From the International Conference «Individual. Time. Communication», Rēzekne, 2003, pp. 21-22. Also Liholaja, V. «Par tiesisko priekšrakstu iekšējās saskaņotības svarīgumu» (On the Importance of the Internal Harmony of Legal Concepts), *Latvijas Vēstnesis*, 4 October 2003. Also Liholaja, V. «Demokrātijas paraugstunda vai Krimināllikuma kārtējā vivisekcija?» (An Example of Democracy or Routine Vivisection of the Criminal Law?), *Latvijas Vēstnesis*, 13 January, 20 January and 27 January 2004. Also Strada-Rozenberga, K. and Ā. Meikališa. «Kriminālprocesa izpratne, mērķis un kriminālprocesa tiesību avoti» (Interpretations and Goals of Criminal Procedure and Sources of Law for Criminal Procedure), *Latvijas Vēstnesis*, 21 February 2006.

²⁵ «Why is the Legislature So Favourable Toward Petty Theft?», *Latvijas Vēstnesis*, 20 January 2004.

ES TIESĪBU UN KRIEVIJAS TIESĪBU NORMU TUVINĀŠANA PILSONU BRĪVAS PĀRVIETOŠANĀS JOMĀ

2005. gada 10. maijā Maskavā notikušā Krievijas un ES samita gaitā tika apstiprinātas četru kopējo telpu – kopējās ekonomiskās telpas; kopējās brīvības, drošības un tiesiskuma telpas; kopējās starptautiskās drošības telpas; kopējās zinātnes, izglītības un kultūras telpas – ceļu kartes.¹

Minēto ceļu karšu pieņemšana bija 2003. gada maijā Sanktpēterburgas 300. gadskārtas svinībām pieskaņotā Krievijas un ES samita laikā aizsāktā četru kopējo telpu veidošanas procesa loģisks turpinājums.²

Parakstot četru kopējo telpu ceļu kartes, tika aizsākta Krievijas un ES stratēģiskās partnerības iedibināšana. Šīs partnerības obligāta prasība ir abpusēji tuvināt kopējo interešu zonā esošo jautājumu regulējošās tiesību normas. Stratēģisko partnerību taču nevar izveidot, ja netiek radīts kopējs tiesiskais lauks, netiek saskaņotas juridiskās normas un netiek izstrādāti tiesību sistēmās un tiesību nozarēs esošo atšķirību pārvarēšanas pasākumi.

Par normatīvo aktu tuvināšanas tiesisko pamatu noder Krievijas un ES partnerības un sadarbības nolīgums (PSN)³. Saskaņā ar tā 55. pantu puses atzīst, ka svarīgs Krievijas un ES ekonomisko sakaru nostiprināšanas nosacījums ir tiesību normu tuvināšana. Krievija cenšas panākt savu tiesību normu savienojamību ar ES likumdošanas normām.

Kā izriet no minētā nosacījuma, tiesību normu tuvināšana skāra galvenokārt savstarpējo attiecību ekonomisko jomu. Tas tāpēc, ka PSN izstrādes laikā Krievijas un ES partnerības galvenais saturs tomēr bija ekonomiskā sadarbība.

Taču Krievijas un ES savstarpējo attiecību analīze pēdējos gados rāda, ka līdztekus ekonomiskajai jomai puses arvien biežāk sākušas veltīt uzmanību citam svarīgam attiecību aspektam – kopējai brīvības, drošības un tiesiskuma telpai.

Projekts izveidot Krievijas un ES līmenī kopējo brīvības, drošības un tiesiskuma telpu pirmo reizi radās 2003. gada 31. maijā Sanktpēterburgā notikušā Krievijas un ES samita laikā⁴. Minētajā telpā paredzēta

- 1) ES dalībvalstu un Krievijas pilsoņu brīva pārvietošanās šīs telpas ietvaros;
- 2) vienādas personiskās drošības garantēšana ES dalībvalstu un Krievijas pilsoņiem, lai kur viņi šīs telpas robežās dzīvotu, ar tādiem pašiem noteikumiem kā attiecīgās valsts pilsoņiem;
- 3) tiesību normu un juridiskās prakses tuvināšana Krievijā un Eiropas Savienībā, kā arī tiesas iestāžu cieša un pastāvīga sadarbība, arī cīņā ar organizēto pārrobežu noziedzību.⁵

Tātad aplūkojamajā kontekstā jēdzienā «brīvība» ietilpst pilsoņu brīva pārvietošanās, imigrācija, patvēruma sniegšana; jēdzienā «drošība» – iekšējās un ārējās drošības garantēšana (cīņa ar organizēto noziedzību, terorismu, narkotiku tirdzniecību utt.); jēdzienā «tiesiskums» – ciešas sadarbības īstenošana un tiesiskās palīdzības sniegšana civillietās un krimināllietās.

Viena no galvenajām minētās telpas sastāvdaļām ir brīvas pilsoņu pārvietošanās nodrošināšana, lai veicinātu cilvēku kontaktus un braucienus starp Krieviju un Eiropas Savienību.

Tā kā pašlaik kopējās telpas veidošanas process atrodas sākumstadijā, galvenā uzmanība ir koncentrēta uz pirmo elementu, proti, «brīvību», kuras uzdevumi, kā izriet no iezīmētās sadarbības ceļu kartes, ir šādi: veicināt cilvēku kontaktus un braucienus starp Krieviju un Eiropas Savienību, nodrošināt atvieglotu robežas šķērsošanu uz likumīga pamata un uzturēšanos uz likumīga pamata Krievijas un ES teritorijā, kā arī veikt kopīgu darbu, lai dotu pretsparu nelegālajai imigrācijai un nelegālajai pārrobežu darbībai.

Tātad brīvas pilsoņu pārvietošanās nodrošināšana ietver trīs galvenās sastāvdaļas: vīzu režīmu; pierobežas režīmu un imigrācijas politiku, kurā ietilpst nelegālās imigrācijas apkarošanas un patvēruma sniegšanas jautājumi.

Viens no brīvības, drošības un tiesiskuma priekšnoteikumiem ir pilsoņu brīvu pārvietošanos regulējošo normatīvo aktu savstarpēja tuvināšana un harmonizācija.

Tuvināšanas process nozīmē, ka tiek izstrādāts kopējs tiesību attīstības kurss; pārvarētas tiesiskās atšķirības; izstrādāti kopēji, savienojami vai vienoti juridiskie noteikumi. Katrs no šiem pasākumiem savukārt paredz daudzus konkrētākus, secīgus un savstarpēji saistītus pasākumus. Normatīvo aktu tuvināšanas mērķis «panākt saskaņotību, viengabalainību vai vismaz novērst pretrunīgumu tiesību sistēmā un tās visvairāk formalizētajā daļā ir pietiekami sarežģīti pat vienas valsts likumos»⁶.

Turklāt tiesību sistēmu tuvināšana un harmonizācija ir divas dažādas valstu – turklāt atšķirīgu valstu – saskaņotas tiesību attīstības formas.

Normatīvo aktu tuvināšana ir process, kurā tiek noteikts kopējais valstu kurss šajā jomā, tuvināšanas virzieni, posmi un paņēmieni. Tiesību harmonizācija notiek tajos gadījumos, kad tiek saskaņota kopēja pieeja, nacionālās tiesību sistēmas attīstības koncepcija, tiek izstrādāti kopējie tiesiskie principi un atsevišķi lēmumi⁷.

Viens no pilsoņu brīvu pārvietošanos regulējošo normatīvo aktu tuvināšanas rezultātiem ir tas, ka parakstīts Krievijas un ES nolīgums par īstermiņa uzturēšanās vīzu izsniegšanas kārtības vienkāršošanu⁸ (turpmāk – Nolīgums), kas paredz relatīvi kopējus pilsoņu savstarpējo braucienu noteikumus. Šā Nolīguma mērķis ir uz savstarpības pamata vienkāršot vīzu izsniegšanu Krievijas Federācijas un ES pilsoņiem gadījumos, kad uzturēšanās termiņš nepārsniedz 90 dienas katrā 180 dienu periodā.

Minētais Nolīgums paredz atvieglot vīzu noformēšanu dažām pilsoņu kategorijām, proti: uzņēmējiem; zinātniskās, kultūras un sporta apmaiņas dalībniekiem; žurnālistiem; skolu audzēkņiem un pasniedzējiem; dzelzceļa un automobiļu transporta darbiniekiem, kas veic starptautiskos pārvadājumus, kā arī Krievijā vai ES valstīs dzīvojošo personu tuviem radniekiem. Saskaņā ar Nolīgumu minēto kategoriju pilsoņi varēs izmantot daudzkārtējas vīzas uz laiku līdz pieciem gadiem. Abu valstu diplomātisko pasu turētāji iegūst tiesības 90 dienas uzturēties ES dalībvalstu un Krievijas teritorijā bez vīzas.

Nolīgums arī paredz, ka pusēm ir pienākums harmonizēt normatīvos aktus, kas regulē ārvalstnieku statusu savas valsts teritorijā. Tā, piemēram, saskaņā ar Nolīguma 10. pantu puses vienojas tik drīz, cik vien tas iespējams, vienkāršot reģistrācijas procedūras, lai Krievijas Federācijas un Eiropas Savienības pilsoņiem nodrošinātu vienlīdzīgu uzturēšanos jautājumos, kas skar reģistrācijas procedūras laikā, kad viņi uzturas dalībvalstu un Krievijas Federācijas teritorijā.

Tomēr ar vīzām saistīto procedūru atvieglošana ir starpposma mērķis. Krievija un ES ir paziņojušas, ka ilgtermiņa perspektīvā paredzēts nodibināt bezvīzu attiecības.

Šobrīd ir divi Krievijas un ES dokumenti, kas kopumā nosaka pušu attiecības pilsoņu brīvas pārvietošanās jomā: iepriekš minētais Nolīgums par vīzu procedūru

atvieglošanu un kopējās brīvības, drošības un tiesiskuma ceļu karte. Taču ceļu karte ir izteikti politiska un attiecībā uz pusēm tai nav obligāta juridiska spēka. Savukārt attiecībā uz tuvināšanu un harmonizāciju ceļu kartē vispār nav nekādu noteikumu, tāpēc kopējās brīvības, drošības un tiesiskuma telpas veidošanas un attiecīgo normatīvo aktu tuvināšanas process ir ārkārtīgi sarežģīts.

Lai gan puses apzinās nepieciešamību un pauž vēlēšanos attīstīt pilnvērtīgu partnerību, tomēr ļoti nelabprāt sper konkrētus soļus. Un, iespējams, galvenais cēlonis ir ne tik daudz tas, ka trūkst juridiskās bāzes, bet gan nepietiekami augstais savstarpējās uzticēšanās līmenis. Ar daudziem veciem partneriem Eiropas Savienībai vispār nav nekādu līgumu jautājumā par pilsoņu brīvas pārvietošanās nodrošināšanu, tomēr sadarbība ar minētajām valstīm šajā jomā attīstās pietiekami efektīvi.

Šobrīd Krievijas un ES attiecības ir ārkārtīgi politizētas. Sadarbības līmenis, arī pilsoņu brīvas pārvietošanās jomā, daudzējādā ziņā ir atkarīgs no politiskās situācijas, bet tas būtiski bremzē pilnvērtīgas partnerības attīstību. Tieši šā iemesla dēļ ir nepieciešams formāli noteikt Krievijas un ES attiecības.

Vairums ekspertu un politiķu saista nopietnas cerības ar jauna Krievijas un ES stratēģiskās partnerības līguma noslēgšanu. Tam vajadzētu nomainīt pašreizējo vienošanos par partnerību un sadarbību (NPS), kura termiņš beidzas šogad. Ir cerības, ka jaunais līgums, pirmkārt, apliecinās pušu politisko gribu un, otrkārt, nodarēs par nepieciešamo tiesisko pamatu tālākai sadarbībai, kā arī tiesību harmonizēšanai un tuvināšanai.

Taču Helsinkos notikušais Krievijas un ES samits parādīja, ka pusēm joprojām ir daudz politisko problēmu un taktiskie uzdevumi prevalē pār stratēģiskajiem uzdevumiem. Tomēr saglabājas cerības, ka līdz NPS termiņa beigām puses panāks saprašanos par jaunā līguma struktūru un pamatprincipiem.

Sagaidāms, ka viena no jaunā stratēģiskās partnerības līguma nodaļām būs veltīta kopējās brīvības, drošības un tiesiskuma telpas izveidošanas jautājumiem. Līgumā arī jāparedz normatīvo aktu tuvināšanas virzieni, paņēmieni un formas.

Spēkā esošā starptautisko attiecību prakse paredz divas galvenās tiesību sistēmas tuvināšanas formas. Pirmā forma ir tiesību līgumiskā harmonizācija un tuvināšana, kuras pamatā ir tādu starptautisko līgumu noslēgšana, kas ietver normas par nacionālo tiesību sistēmu atbilstību. Otrā forma paredz, ka vienas valsts normatīvie akti pakāpeniski un labprātīgi tiek saskaņoti ar otras valsts, valstu apvienības vai starptautiskās asociācijas izstrādātajām tiesību normām.

Domājams, ka Krievijas un ES attiecībās var izmantot abas minētās formas. Turklāt otro formu – labprātīgo harmonizāciju – Krievijas puse jau lieto. Protī, Krievijas tiesību normas vienpusēji tiek saskaņotas ar ES standartiem, tiek izmantota Eiropas valstu pieredze analogisku sabiedrisko attiecību regulēšanā. Bet arī tas ir viens no tiesību harmonizācijas paņēmieniem. Šādas pārņemšanas piemērs ir Krievijas teritorijā ieviestās ārzemju pases ar biometriskajiem datiem. Par to ieviešanu daudzējādā ziņā jāpateicas attiecīgajai ES nostājai.

Attiecībā uz tiesību tuvināšanas un harmonizācijas paņēmieniem Krievijas un ES nostāja atšķiras. Krievija harmonizāciju aplūko kā abpusēju virzību uz vēlāmā tiesiskās realitātes varianta iegūšanu. Eiropas Savienība tiesību tuvināšanu un harmonizāciju ar trešajām valstīm galvenokārt saprot kā ES tiesību recepciju trešo valstu tiesību sistēmā.⁹ Taču minētie paņēmieni neizsmēļ visu tiesību tuvināšanas un harmonizācijas paņēmieniu spektru.

Acīmredzot ir lietderīgi Krievijas un ES attiecībās izmantot visus harmonizācijas paņēmienus, kuru izvēle galvenokārt būs atkarīga no piemērošanas jomas. Lai gan droši vien tomēr prevalēs ES tiesību recepcija vai kaut kas līdzīgs recepcijai.

Minētās situācijas specifika ir tāda, ka Krievijas normatīvie akti pilsoņu brīvas pārvietošanās jomā atrodas attīstības sākumposmā. Turpretī Eiropas Savienībā ir uzkrāta pietiekami liela pieredze minēto attiecību regulēšanā.

Turklāt šāda receptija nedrīkst būt absolūta. Eiropas Savienība Krievijai ir viens no galvenajiem partneriem, taču ne vienīgais. Tāpēc ES tiesību receptija Krievijā nedrīkst kaitēt KF attiecībām ar citiem partneriem.

Ja runājam par normatīvo aktu tuvināšanu un harmonizāciju pilsoņu brīvas pārvietošanās jomā, var izšķirt šādas jomas:

- 1) kārtība, kādā tiek kontrolēts tas, kā pilsoņi šķērso kopējo robežu (efektīva robežu pārvaldība). Šobrīd Krievijas un ES robežas kopgarums pārsniedz 2,5 tūkstošus kilometru. Normatīvo aktu tuvināšanas un harmonizācijas mērķis šajā jomā ir maksimāli tuvināt aizsardzības un kontroles nacionālās sistēmas uz kopējās robežas, nodrošināt šo sistēmu savienojamību un iespēju veikt kopīgas pārbaudes;
- 2) islaicīgās uzturēšanās vīzu izsniegšanas kārtība un noteikumi. Kā tika atzīmēts iepriekš, puses jau uzsākušas normatīvo aktu tuvināšanu un harmonizāciju minētajā jomā. Tomēr daudzi ar vīzu izsniegšanas kārtību un noteikumiem saistīti jautājumi palikuši 2006. gada 25. maija nolīguma ietvaros. Taču šie jautājumi jārisina saskaņā ar kopējiem principiem. Vispār ar vīzām saistītās valstu attiecības tiek veidotas uz savstarpības principu pamata. Ja kāda valsts veic pasākumus, kuru mērķis ir pastiprināt vai mīkstināt vīzu režīmu, parasti analogiskus pasākumus veic arī otra puse. Šajā jomā ir svarīgi, lai šādi pasākumi vienmēr būtu pozitīvi un lai tie nesarežģītu vīzu izsniegšanas procedūru;
- 3) ārvalstnieku uzturēšanos valsts teritorijā regulējošā kārtība. Kā tika atzīmēts iepriekš, 2006. gada 25. maija nolīgums par vīzu izsniegšanas vienkāršošanu jau paredz harmonizēt normatīvos aktus, kas regulē ārvalstnieku statusu attiecīgo valstu teritorijā. Pirmkārt, runa ir par tādu līdz pat šim laikam Krievijas Federācijā esošu anahronismu kā ārvalstnieku reģistrācija uzturēšanās vietā. Tiek uzskatīts, ka Krievijas pusei visdrīzākajā laikā minētais institūts ir jāatceļ vai vismaz būtiski jāvienkāršo;
- 4) kārtība, kādā sniedzama tiesiskā palīdzība krimināllietās, tai skaitā personas izdodamas kriminālvajāšanai, un šīs palīdzības noteikumi. Neapšaubāmi, brīva pārvietošanās attiecināma tikai uz likumpaklausīgiem pilsoņiem. Iebraukšanas un izbraukšanas kārtības liberalizācija nedrīkst veicināt prettiesiskā darbībā iesaistīto personu izvairīšanos no kriminālsoda. Tieši šā iemesla dēļ gan Krievijai, gan Eiropas Savienībai ir būtiski jāuzlabo un jāvienkāršo kārtība, kādā tiek sniegta tiesiskā palīdzība krimināllietās;
- 5) imigrācijas politika. Līdz šim laikam, kā vērtē Eiropols, Krievija ir viens no galvenajiem nelikumīgās imigrācijas avotiem.¹⁰ Turklāt Eiropas Savienība uzskata Krieviju gan par nelegālo migrantu donorvalsti, gan par tranzīta valsti. Neapšaubāmi, augstais imigrācijas draudu līmenis ir nopietns faktors, kas bremzē vīzu režīma liberalizāciju un atvieglotu iebraukšanu ES valstīs. Šajā jomā tiesību sistēmu tuvināšanas un harmonizācijas mērķis ir nodrošināt Krievijas un Eiropas Savienības kompetento iestāžu efektīvāku sadarbību imigrācijas plūsmu regulēšanā un nelegālās migrācijas bremzēšanā.

Nobeigumā gribētos atzīmēt, ka brīvības, drošības un tiesiskuma telpas izveidošana izvirza uzdevumu ārkārtīgi nopietni izpētīt visus jautājumus, kas saistīti ar Krievijas un ES tiesību tuvināšanu un harmonizāciju. Ir ļoti svarīgi, lai saskaņotas tiesību attīstības procesam nebūtu vienpusējs raksturs. Domājams, ka tam jānoris posmveidīgi, turklāt uz nākamo posmu jāpāriet tikai pēc iepriekšējā posmā sasniegtā rezultāta detalizētas izanalizēšanas un izpētišanas.

Domājams, ka gan Krievijai, gan Eiropas Savienībai ir nepieciešamais potenciāls un vēlētās attīstīt sadarbību, lai nodrošinātu pilsoņu brīvu pārvietošanos un tādējādi starp pusēm nodibinātu pilnvērtīgu un savstarpēji izdevīgu partnerību.

Atsauces un piezīmes

- ¹ «Дорожная карта» по общему пространству свободы, безопасности и законности, утверждена 10 мая 2005 г. в г. Москве. Pieejams: http://www.kremlin.ru/interdocs/2005/05/10/1901_type72067_88008.shtml?type=72067
- ² Совместное заявление глав государств России и стран ЕС на саммите Россия – ЕС, 31.05.2003. Трехсотлетие Санкт-Петербурга – три века общности европейской истории и культуры. Pieejams: http://www.delrus.cec.eu.int/ru/p_310.htm
- ³ СОГЛАШЕНИЕ О ПАРТНЕРСТВЕ И СОТРУДНИЧЕСТВЕ, учреждающее партнерство между Российской Федерацией, с одной стороны, и Европейскими сообществами и их государствами-членами, с другой стороны, о. Корфу, 1994. Pieejams: http://www.delrus.cec.eu.int/ru/p_330.htm
- ⁴ СОВМЕСТНОЕ ЗАЯВЛЕНИЕ Трехсотлетие Санкт-Петербурга – три века общности европейской истории и культуры. Pieejams: http://www.delrus.cec.eu.int/ru/p_310.htm
- ⁵ Концепция par Krievijas un ES partnerības un sadarbības nolīguma modernizāciju un nepieciešamību noslēgt Nolīgumu par uz priekšu pārvirzītu partnerību, kas iedibina asociāciju. Starptautiskās sabiedriskās komitejas «Krievija apvienotajā Eiropā» ceturtās gadskārtējās sanāksmes «Krievija un Eiropas Savienība: no mūsdienu krīzes – uz jaunu līgumu?» materiāli. Maskava, 2005. g. 21.–23. oktobris. Pieejams: http://www.rue.ru/o_seminarax/morozovka/concept.htm
- ⁶ Ск.: Бачило, И. Л. Проблемы гармонизации в законодательстве. *Журнал российского права*, 2000, № 8, с. 92.
- ⁷ Кудачкин, А. Сближение и гармонизация законодательства: понятие и международно-правовая характеристика. Pieejams: http://www.law-n-life.ru/arch/99_Kudachkin.doc
- ⁸ Соглашение между Российской Федерацией и Европейским сообществом об упрощении выдачи виз гражданам Российской Федерации и Европейского союза. Pieejams: http://www.delrus.cec.eu.int/ru/images/pText_pict/614/Visa_facilitation_RU.doc
- ⁹ Энтин, М. Л. В поисках партнерских отношений: Россия и Европейский Союз в 2004–2005 годах: Монография. Санкт-Петербург, 2006, с. 330.
- ¹⁰ Europol, Serious Crime Overviews, organized illegal immigration into the European Union. Pieejams: http://www.europol.europa.eu/publications/SeriousCrimeOverviews/2005/overview_illegal_immigration.pdf

СБЛИЖЕНИЕ НОРМ ПРАВА ЕС И РОССИЙСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ОБЛАСТИ СВОБОДЫ ПЕРЕДВИЖЕНИЯ ГРАЖДАН

10 мая 2005 г. в ходе Московского саммита Россия-ЕС были утверждены дорожные карты по четырем общим пространствам, а именно: общему экономическому пространству, общему пространству свободы, безопасности и правосудия, общему пространству в области международной безопасности, общему пространству в сфере науки образовании и культуры.¹

Принятие указанных дорожных карт явилось логическим продолжением процесса создания четырех общих пространств, начало которому было положено в мае 2003 г. во время саммита Россия-ЕС, приуроченного к празднованию 300-летия Санкт-Петербурга.²

Подписание дорожных карт по четырем общим пространствам положило начало установлению между Россией и ЕС стратегического партнерства, непременным условием которого является взаимное сближение законодательства, регулирующего вопросы, находящиеся в зоне общих интересов. Ведь стратегическое партнерство не может быть создано без выработки общего правового поля, согласованных юридических норм, мер для преодоления различий в правовых системах и отраслях законодательства.

Правовой основой для сближения законодательства служат положения Соглашения о партнерстве и сотрудничестве Россия-ЕС (СПС)³, в соответствии со статьей 55 которого стороны признают, что важным условием для укрепления экономических связей между Россией и Сообществом является сближение законодательства. Россия стремится к постепенному достижению совместимости своего законодательства с законодательством Сообщества.

Как следует из указанной нормы, сближение законодательства касалось преимущественно экономической сферы взаимоотношений. Связано это было с тем, что в момент разработки СПС основным содержанием партнерства России – ЕС было все-таки сотрудничество в экономической области.

Вместе с тем, в последние годы анализ взаимоотношений на уровне Россия-ЕС показывает, что наряду с экономической сферой стороны все чаще стали уделять внимание другому важному аспекту отношений – построению общего пространства свободы, безопасности и правосудия.

Впервые проект создания на уровне Россия – ЕС общего пространства свободы, безопасности и правосудия был озвучен в ходе Саммита Россия-ЕС, прошедшего 31 мая 2003 г. в Санкт-Петербурге.⁴ Указанное пространство предполагает:

- свободу движения граждан государств-членов ЕС и России в пределах этого пространства;
- равное обеспечение личной безопасности граждан государств-членов ЕС и России, где бы они ни проживали в пределах данного пространства на тех же условиях, какие предоставлены гражданам данного государства;

- сближение законодательства и практики осуществления правосудия в России и ЕС, а также тесное и постоянное сотрудничество органов правосудия, в том числе в борьбе с трансграничной организованной преступностью.⁵

Таким образом, в рассматриваемом контексте в понятие свобода входит свобода передвижения граждан, иммиграция, предоставление убежища; в понятие безопасность – обеспечение внутренней и внешней безопасности (борьба с организованной преступностью, терроризмом, торговлей наркотиками и т.д.); в понятие правосудия – осуществление тесного взаимодействия и правовой помощи по гражданским и уголовным делам.

Одной из главных составляющих указанного пространства является обеспечение свободы передвижения граждан с целью содействия человеческим контактам и поездкам между Россией и ЕС.

Поскольку в настоящее время процесс построения общего пространства находится на начальной стадии пока что главное внимание сосредоточено на первом элементе, именуемым «свобода», задачи которого согласно дорожной карте заключаются в следующем: содействие человеческим контактам и поездкам между Россией и ЕС, обеспечение облегченного пересечения границы на законных основаниях и пребывания на законных основаниях на их территориях, а также совместная работа в целях противодействия нелегальной миграции и нелегальной трансграничной деятельности.

Таким образом, обеспечение свободы передвижения граждан состоит из трех главных составляющих: визовый режим; пограничный режим и иммиграционная политика, включающая вопросы борьбы с нелегальной миграцией и предоставление убежищ.

Одним из условий построения общего пространства свободы, безопасности и правосудия является взаимное сближение и гармонизация национального законодательства, регулирующего свободу передвижения граждан.

Процесс сближения означает выработку общего курса правового развития; преодоление правовых различий; выработку общих, совместных или единых юридических правил. Каждое из этих действий предполагает, в свою очередь, серию более конкретных и последовательных действий, связанных между собой. Цель сближения законодательств — «добиться согласованности, стройности, как минимум непротиворечивости в системе права и в наиболее его формализованной части, в законодательстве даже одного государства — достаточно сложная»⁶.

При этом сближение и гармонизация законодательства являются двумя различными формами согласованного правового развития государств, отличающихся по степени такой согласованности.

Сближение законодательства означает процесс, при котором определяется общий курс государств в данной сфере, направления, этапы сближения, способы сближения. В то время как гармонизация законодательства имеет место в тех случаях, когда согласуются общие подходы, концепции развития национальных законодательств, вырабатываются общие правовые принципы и отдельные решения⁷.

Одним из первых результатов сближения законодательства в области свободы передвижения граждан является подписание между Россией и ЕС соглашения об упрощении порядка выдачи виз для краткосрочного пребывания⁸, которое предусматривает относительно общие правила взаимных поездок граждан. Целью указанного соглашения является упрощение на основе взаимности выдачи виз для пребывания на срок не более 90 дней в течение каждого периода в 180 дней гражданам Российской Федерации и Европейского союза.

В частности, указанное соглашение предусматривает облегченный порядок оформления виз некоторым категориям граждан, а именно: предпринимателям; участникам научных, культурных и спортивных обменов; журналистам; учащимся и преподавателям; работникам железнодорожного и автомобильного транспорта, осуществляющим международные перевозки, а также близким родственникам лиц, проживающих в России или государствах ЕС. В соответствии с Соглашением упомянутые категории граждан смогут пользоваться многократными визами сроком до пяти лет. Обладатели дипломатических паспортов обеих сторон получают право находиться на территории государств-членов ЕС и России без виз в течение 90 дней.

Соглашение также предусматривает обязанность сторон по гармонизации законодательства, регулирующего статус иностранцев на территории своих государств. В частности, согласно статье 10 соглашения стороны соглашаются предпринять так скоро, насколько это будет возможно, меры по упрощению процедур регистрации, направленные на обеспечение применительно к гражданам Российской Федерации и Европейского союза равного обращения в вопросах, касающихся процедур регистрации в период их пребывания на территориях государств-членов и Российской Федерации.

Вместе с тем, облегчение визовых процедур является промежуточной целью, Россия и ЕС провозгласили в качестве долгосрочной перспективы установление безвизовых отношений.

На сегодняшний день между Россией и ЕС имеется два документа, определяющих в целом взаимоотношения сторон в области обеспечения свободы передвижения граждан: упомянутое выше соглашение об облегчении визовых процедур и дорожная карта по общему пространству свободы, безопасности и правосудия. Однако дорожная карта имеет исключительно политический характер и не имеет для сторон обязательной юридической силы. В отношении сближения и гармонизации дорожная карта вообще не содержит каких-либо положений.

В связи с этим процесс построения общего пространства свободы, безопасности и правосудия, и соответственно, сближения законодательства идет крайне сложно.

Осознавая необходимость и выражая желание развивать полноценное партнерство в указанной области, стороны, тем не менее, очень неохотно идут на конкретные шаги. И, возможно, основной причиной этого служит не столько отсутствие правовой базы, сколько недостаточно высокий уровень взаимного доверия. Ведь со многими старыми партнерами ЕС вообще не имеет никаких соглашений по вопросу обеспечения свободы передвижения граждан, однако сотрудничество в данной области с указанными странами развивается достаточно эффективно.

На сегодняшний момент отношения между Россией и ЕС чрезвычайно политизированы. Уровень сотрудничества, в том числе в области свободы передвижения граждан во многом зависит от политической обстановки, что существенно тормозит развитие полноценного партнерства. Именно по этой причине отношения между Россией и ЕС должны быть формально определены.

Большинство экспертов и политиков возлагают серьезные надежды на заключение между Россией и ЕС нового соглашения о стратегическом партнерстве, которое должно заменить существующее соглашение о партнерстве и сотрудничестве (СПС), срок которого истекает в этом году. Есть надежды, что новое соглашение, во-первых, продемонстрирует политическую волю сторон, и, во-вторых, послужит необходимой правовой основой для дальнейшего сотрудничества, а также гармонизации и сближения законодательства.

Однако минувший саммит Россия-ЕС, прошедший в Хельсинки показал, что между сторонами по-прежнему много политических проблем, и тактические задачи берут верх над стратегическими. Вместе с тем, остается надежда на то, что до окончания срока действия СПС между сторонами будет достигнуто понимание о структуре и основных принципах нового соглашения.

Ожидается, что один из разделов нового соглашения о стратегическом партнерстве должен быть посвящен вопросам создания общего пространства свободы, безопасности и правосудия. Соглашение также должно предусматривать направления, способы и формы сближения законодательства.

Действующая практика международных отношений предусматривает две основные формы сближения законодательства. Первой формой выступает договорная гармонизация и сближение законодательства, суть которой состоит в заключении международных договоров, содержащих нормы, в соответствии с которыми подлежат приведению национальные правовые системы. Суть второй формы состоит в постепенном добровольном приведении национального законодательства одной страны в соответствии нормами права, выработанными другой страной, объединением стран или международным сообществом.

Думается, что в рамках отношений Россия – ЕС могут быть использованы обе формы. Причем вторая форма – добровольная гармонизация уже применяется российской стороной, а именно одностороннее приведение норм российского права в соответствии со стандартами ЕС, либо использование опыта европейских стран в регулировании аналогичных общественных отношений, что также является одним из способов гармонизации права. Примером такого заимствования может служить введение на территории России заграничных паспортов с биометрическими данными, что произошло во многом благодаря соответствующей позиции ЕС.

В отношении способов сближения и гармонизации законодательства Россия и ЕС придерживаются различных подходов. Россией гармонизация трактуется как обоюдное движение к получению желательного варианта правовой реальности. Для Европейского Союза сближение и гармонизация законодательства с третьими странами понимается в основном как рецепция права Сообществ правовыми системами третьих государств.⁹ Однако указанными способами не исчерпывается весь спектр способов сближения и гармонизации законодательства.

Очевидно, что в рамках отношений Россия – ЕС целесообразно использовать весь набор способов гармонизации, выбор которых будет зависеть, главным образом, от сферы применения. Хотя, по всей вероятности, превалировать будет все-таки рецепция права ЕС либо некое подобие рецепции.

Специфика указанной ситуации состоит в том, что российское законодательство в области свободы передвижения граждан находится на начальном этапе своего развития. В ЕС, наоборот, накоплен достаточно большой опыт регулирования указанных отношений.

При этом следует отметить, что такая рецепция не должна носить абсолютный характер. Европейский Союз является для России одним из основных партнеров, но не единственным. Потому рецепция права ЕС российской стороной не должна наносить ущерб сотрудничеству РФ с другими партнерами.

Что касается направлений сближения и гармонизации законодательства в области обеспечения свободы передвижения граждан, то можно выделить следующие сферы:

- порядок контроля за пересечением гражданами общих границ, введение совместимых правил осуществления проверок (эффективное управление

границами). В настоящий момент общая протяженность границы между Россией и ЕС составляет более 2, 5 тыс. км. Цель сближения и гармонизации законодательства в данной сфере состоит в том, чтобы максимально сблизить национальные системы осуществления охраны и контроля на общих границах, обеспечить их совместимость и возможность проведения совместных проверок.

- порядок и условия выдачи виз для краткосрочного пребывания. Как было отмечено выше, стороны уже приступили к процессу сближения и гармонизации законодательства в данной сфере. Вместе с тем, многие вопросы, касающиеся порядка и условий выдачи виз, остались за рамками соглашения от 25 мая 2006 г. Вместе с тем, и эти вопросы должны решаться исходя из общих принципов. Вообще, визовые отношения между странами всегда строятся на принципе взаимности. Совершение какой либо стороной действий, направленных на ужесточение или смягчение визового режима, как правило, влечет за собой аналогичные действия с другой стороны. В данной сфере важно, чтобы такие действия всегда носили позитивный характер и не приводили к осложнению процедуры выдачи виз.
- порядок пребывания иностранцев на территории государства. Как было отмечено выше, соглашение об упрощении выдачи виз от 25.05.2006 г. уже предусматривает гармонизацию законодательства, регулирующего статус иностранцев на территории своих государств. В первую очередь, речь здесь идет о таком анахронизме, существующем до настоящего времени в Российской Федерации, как регистрация иностранцев по месту пребывания. Представляется, что российская сторона должна в кратчайшие сроки отменить указанный институт или, по крайней мере, существенно его упростить.
- порядок и условия осуществления правовой помощи по уголовным делам, в том числе выдачи лиц для осуществления уголовного преследования. Безусловно, свобода передвижения должна касаться исключительно законопослушных граждан. Либерализация порядка въезда и выезда из страны не должна способствовать лицам, участвующим в противоправной деятельности, избегать уголовного наказания. Именно по этой причине и России, и Европейскому Союзу необходимо существенным образом улучшить и упростить порядок осуществления правовой помощи по уголовным делам.
- иммиграционная политика. До настоящего времени по оценкам специалистов Европола Россия является одним из основных источников незаконной миграции.¹⁰ Причем Россия рассматривается Европейским Союзом и как страна-донор нелегальных мигрантов, и как страна транзита. Безусловно, высокий уровень иммиграционной опасности является серьезным сдерживающим фактором для либерализации визового режима и облегчения порядка въезда в страны ЕС. Цель сближения и гармонизации законодательства в данной сфере состоит в том, чтобы обеспечит более эффективное сотрудничество компетентных органов России и Европейского союза в сфере регулирования иммиграционных потоков и в области пресечения нелегальной миграции.

В заключении хотелось бы отметить, что задача построения пространства свободы, безопасности и правосудия требует чрезвычайно серьезного изучения всех вопросов, связанных со сближением и гармонизацией законодательства России и ЕС. Очень важно, чтобы процесс согласованного правового

развития не носил односторонний характер, представляется, что он должен идти поэтапно, причем к следующему этапу следует переходить только после детального анализа и изучения результата, полученного в ходе предыдущего.

Думается, что и у России, и у Европейского Союза есть потенциал и желание развивать сотрудничество в области обеспечения свободы передвижения граждан с тем, чтобы обеспечить установление между сторонами полноценного и взаимовыгодного партнерства.

References and Endnotes

- ¹ «Дорожная карта» по общему пространству свободы, безопасности и законности, утверждена 10 мая 2005 г. в г. Москве // http://www.kremlin.ru/interdocs/2005/05/10/1901_type72067_88008.shtml?type=72067
- ² Совместное заявление глав государств России и стран ЕС на саммите Россия – ЕС, 31.05.2003 Трехсотлетие Санкт-Петербурга – три века общности европейской истории и культуры // http://www.delrus.cec.eu.int/ru/p_310.htm
- ³ СОГЛАШЕНИЕ О ПАРТНЕРСТВЕ И СОТРУДНИЧЕСТВЕ, учреждающее партнерство между Российской Федерацией, с одной стороны, и Европейскими сообществами и их государствами-членами, с другой стороны, о. Корфу, 1994 // http://www.delrus.cec.eu.int/ru/p_330.htm
- ⁴ СОВМЕСТНОЕ ЗАЯВЛЕНИЕ Трехсотлетие Санкт-Петербурга – три века общности европейской истории и культуры // http://www.delrus.cec.eu.int/ru/p_310.htm
- ⁵ Концепция модернизации Соглашения о партнерстве и сотрудничестве между Россией и ЕС и заключения Соглашения о продвинутом партнерстве, учреждающем ассоциацию // Материалы четвертого ежегодного собрания международного общественного комитета «Россия в объединенной Европе» «Россия и Европейский Союз: от современного кризиса – к новому договору?» Россия, г. Москва, 21-23 октября 2005 года // http://www.rue.ru/o_seminarax/torozovka/concept.htm
- ⁶ См.: Бачило, И. Л. Проблемы гармонизации в законодательстве // Журнал российского права. – 2000. – № 8. – С. 92.
- ⁷ Кудачкин, А. Сближение и гармонизация законодательств: понятие и международно-правовая характеристика // http://www.law-n-life.ru/arch/99_Kudachkin.doc
- ⁸ Соглашение между Российской Федерацией и Европейским сообществом об упрощении выдачи виз гражданам Российской Федерации и Европейского союза // http://www.delrus.cec.eu.int/ru/images/pText_pict/614/Visa_facilitation_RU.doc
- ⁹ Энтин, М.Л. В поисках партнерских отношений: Россия и Европейский Союз в 2004 – 2005 годах: Монография. – СПб, 2006, с. 330.
- ¹⁰ Europol, Serious Crime Overviews, organized illegal immigration into the European Union // http://www.europol.europa.eu/publications/SeriousCrimeOverviews/2005/overview_illegal_immigration.pdf

CĒĻŅSAKARĪBAS NOZĪME GRUPVEIDA NODARĪJUMOS

Dažādu valstu krimināltiesībās, gan pētot cēloņsakarības jautājumu, gan vairāku personu kopīgu piedalīšanos vienā nodarījumā, īpaša uzmanība tiek pievērsta arī šo divu institūtu savstarpējās saistības jautājumam, akcentējot cēloņsakarības lomu vairāku personu izdarītos noziedzīgos nodarījumos.

Atšķirībā no daudzu ārvalstu (Krievijas Federācijas¹, Ukrainas², Lietuvas³, Austrijas⁴, Francijas⁵ un citu valstu) Krimināllikumā nostiprinātā, kur dalība un līdzdalība netiek stingri norobežota, Latvijas krimināltiesībās, konkrēti, arī Krimināllikumā⁶, regulējot vairāku personu kopīgu piedalīšanos nodarījumā, tiek nodalīta dalība (Krimināllikuma 19. pants) un līdzdalība (Krimināllikuma 20. pants). Saskaņā ar Krimināllikuma 19. pantu par dalību (līdzizdarīšanu) jāuzskata apzināta noziedzīga darbība, ar kuru tīšu noziedzīgu nodarījumu kopīgi, to apzinoties, tieši izdarījušas divas vai vairākas personas (tas ir, grupa). Katra no šīm personām ir noziedzīgā nodarījuma dalībnieks (līdzizdarītājs). Savukārt saskaņā ar Krimināllikuma 20. pantu par līdzdalību uzskatāma apzināta darbība vai bezdarbība, ar kuru persona (līdzdalībnieks) kopīgi ar citu personu (izdarītāju) piedalījusies tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, bet pati nav bijusi tā tiešā izdarītāja.

Rakstā tiks akcentēta cēloņsakarības loma dalībā, atsevišķās dalības formās.

Latvijas krimināltiesībās kā viens no noziedzīga nodarījuma sastāva elementiem tiek atzīta noziedzīga nodarījuma objektīvā puse, kas ir personas uzvedības ārējā izpausme, kura rada vai var radīt kaitīgas izmaiņas apkārtējā pasaulē.

Kā pamatpazīmes jeb obligātās pazīmes, kas raksturo noziedzīga nodarījuma ar materiālo sastāvu objektīvo pusi, ir darbība vai bezdarbība, darbības vai bezdarbības rezultātā radītās kaitīgās sekas un cēloņsakarība starp personas darbību vai bezdarbību un kaitīgajām sekām.

Tādējādi materiālo noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija pēc objektīvās puses nav iespējama bez cēloņsakarības konstatēšanas, lai pierādītu, ka kaitīgās sekas ir vainīgās personas darbības vai bezdarbības rezultāts.

Izzinot cēloņsakarību, tās lomu grupveida nodarījumos, jāakcentē, ka cēloņsakarība grupveida nodarījumos nav definējama atšķirīgi no vispārējās cēloņsakarības izpratnes krimināltiesībās.

Latvijas krimināltiesībās cēloņsakarība tiek definēta kā objektīvā saikne starp prettiesisko darbību vai bezdarbību un to radītajām laika ziņā sekojošām kaitīgajām sekām, kurā darbība vai bezdarbība sagatavo un nosaka seku iestāšanās reālu iespēju un kurā darbība vai bezdarbība ir galvenais noteicošais faktors, kas neizbēgami radījis kaitīgās sekas.

Kā norāda profesors U. Krastiņš, – lai krimināltiesībās prettiesisko darbību vai bezdarbību varētu atzīt par kaitīgo seku cēloni, šai darbībai vai bezdarbībai jāatbilst vairākām prasībām:

- 1) darbībai vai bezdarbībai laika ziņā jānotiek pirms kaitīgajām sekām, jo tikai tad darbība vai bezdarbība var kļūt par faktoru, kurš rada reālu iespēju iestāties kaitīgajām sekām,

- 2) jākonstatē apstākļi, ka iestājušās kaitīgās sekas ir tieši šīs darbības vai bezdarbības rezultāts,
- 3) iestājušās kaitīgās sekas ir neizbēgamas. Par neizbēgamām sekas var uzskatīt tikai tad, ja tās noteiktos apstākļos nenovēršami izraisījusi noteikta darbība vai bezdarbības akts.⁷

Ne visu valstu krimināltiesībās tiek lietoti tādi jēdzieni kā, piemēram, noziedzīga nodarījuma sastāvs, objektīvā puse. Tomēr tāpat, lai personas uzvedību atzītu par noziedzīgu, līdzās tādiem nepieciešamiem priekšnoteikumiem kā – darbībai ir jābūt notikušai, darbības izdarītājam ir jākonstatē ļauns nodoms, notikumam ir jārada kaitējums, personai ir jābūt krimināltiesību subjektam, uzvedībai ir jābūt aizliegtai ar likumu un krimināli sodāmai – tiek norādīts, ka iepriekš minētajai uzvedībai ir jābūt tiešā cēloniskā sakarā ar radušos kaitējumu.⁸

Tomēr grupveida nodarījumos cēloņsakarībai piemīt arī zināmas īpatnības, kas saistītas, piemēram, ar cēloņa (noteicošā faktora, kas radījis kaitīgas sekas) izvērtēšanu, visu personu darbību cēloniskās saistības ar rezultātu apzināšanu u. c.

Šiem jautājumiem ir arī praktiska nozīme, jo gan cēloņsakarība (materiālos noziedzīgu nodarījumu sastāvos), gan vaina ir vienlīdz nepieciešamie kriminālatbildības priekšnosacījumi. Neviena no tām patstāvīgi un neatkarīgi no otras nevar būt vienīgais kriminālatbildības pamats. Abi šie nosacījumi ir atzīstami par līdzvērtīgiem, un kriminālatbildība par izdarīto nodarījumu var iestāties tikai tad, ja persona būs vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.

Cēloņsakarībai zināma nozīme saistībā ar vairāku personu kopīgi izdarītu nodarījumu bija jau 19. gadsimtā. Tā N. Tagancevs radīja solidarās atbildības teoriju, kuras pamatā bija cēloņsakarība, vainas kopība, apvienojošos personu vienošanās.⁹

Arī vēlākā laika posmā krimināltiesību teorijā tika norādīts, ka līdzdalība ir vairāku personu kopīga piedalīšanās viena un tā paša nozieguma izdarīšanā; piedalīšanās, kur katrai no darbojošām personām jābūt cēloniski un vainojami saistītai ar noziedzīgo rezultātu.¹⁰

Latvijas krimināltiesībās tiek izšķirtas vairākas dalības formas jeb noziedzīgi grupējumi: personu grupa bez iepriekšējas vienošanās, personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās, organizēta grupa, banda, noziedzīga organizācija.

Grupa bez iepriekšējas vienošanās un grupa pēc iepriekšējas vienošanās pēc savām pazīmēm atšķiras tikai ar vienu būtisku pazīmi – vai pirms noziedzīgā nodarījuma sastāva realizācijas tiešas uzsākšanas starp grupas dalībniekiem ir bijusi jebkāda veida vienošanās par kopīgi izdarāmo noziedzīgo nodarījumu. Pārējās šo divu noziedzīgo nodarījumu izdarījušo grupu pazīmes ir sakritīgas, un tās izriet no Krimināllikuma 19. panta satura:

- 1) tiek realizēts tišs (ar nodomu) noziedzīgs nodarījums,
- 2) nodarījumu izdarījušas divas vai vairākas personas, t. i., grupa,
- 3) vismaz divas personas tieši realizē noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās puses pazīmes,
- 4) nodarījums tiek realizēts ar kopīgām darbībām,
- 5) nodarījumu izdarījušās personas apzinās, ka tas tiek realizēts kopīgi,
- 6) pastāv nepieciešamā cēloņsakarība starp vairāku personu kopīgajām darbībām un iestājušos kaitīgo rezultātu.¹¹

Tātad personu grupas bez iepriekšējas vienošanās un personu grupas ar iepriekšēju vienošanos viena no raksturojošām pazīmēm ir tā, ka vismaz divām personām tieši, nepastarpināti jārealizē noziedzīgā nodarījuma sastāva objektīvās puses pazīmes, tātad viņu darbībām jāatrodas tiešā cēloņsakarībā ar iestājušos rezultātu un ka ir konstatējama nepieciešamā cēloņsakarība starp vairāku personu kopīgajām darbībām un iestājušos kaitīgo rezultātu.

Personām nav jāveic pilnīgi vienādas darbības, bet jārealizē noziedzīgā nodarījuma sastāva objektīvās puses pazīmes pilnīgi vai daļēji. Tas nozīmē, ka, piemēram, nodarot smagus miesas bojājumus, viena persona grupā ar otru var veikt desmit sitienus, otra – četrus, bet šis kopīgās darbības atradīsies cēloņsakarībā ar sekām.

Krimināltiesībās ir svarīgi nodalīt nepieciešamību un nejausību tādā nozīmē, ka nepieciešamība ir cēloņsakarības izziņošā pazīme, kas atklāj parādības saturu, bet gadījuma rakstura cēloņsakarībai nav kriminālatbildības pamata priekšnosacījuma nozīme.

Savukārt, kā norāda profesors U. Krastiņš, lai gan organizētai grupai, bandai, noziedzīgai organizācijai ir savstarpēji atšķirīgas pazīmes, tomēr kopējās pazīmes ir noteicošās, un tas dod iespēju šos trīs noziedzīgos grupējumus analizēt atsevišķi.¹²

Atbilstoši Krimināllikuma 21. pantam organizēta grupa ir vairāk nekā divu personu izveidota apvienība, kura radīta, lai kopīgi izdarītu noziedzīgus nodarījumus vai smagu vai sevišķi smagu noziegumu, un kuras dalībnieki saskaņā ar iepriekšēju vienošanos sadalījuši pienākumus. Saskaņā ar Krimināllikuma 224. panta 1. daļu banda ir vairāk nekā divu personu apvienošanās organizētā, ar ieroci bruņotā grupā. Noziedzīga organizācija, kas ietver organizētas grupas un bandas pazīmes, atbilstoši Krimināllikuma 89¹. pantam atšķiras pēc šādām pazīmēm: tās sastāvā ir vismaz piecas personas un noziedzīgas organizācijas (apvienības) nolūks ir izdarīt sevišķi smagus noziegumus pret cilvēci vai mieru, kara noziegumus, īstenot genocīdu vai izdarīt sevišķi smagus noziegumus pret valsti.

Organizēta grupa, banda, noziedzīga organizācija atšķiras no grupas bez iepriekšējas vienošanās un grupas ar iepriekšēju vienošanos pēc vairākām pazīmēm:

- 1) ar grupējuma skaitlisko minimālo sastāvu,
- 2) ar pienākumu sadalījumu iepriekšējās vienošanās laikā starp grupas dalībniekiem,
- 3) vismaz viens grupas dalībnieks tieši realizē noziedzīgā nodarījuma objektīvās pazīmes,
- 4) bez tiešā nodarījuma realizētāja grupā ir personas, kuru pienākumi atbilst organizētāja vai atbalstītāja funkcijām (uzkūditāja funkcijas realizācija organizētā grupā maz iedomājama, jo viņa darbība parasti saplūst ar nodarījuma organizētāja uzdevumu),
- 5) bez grupas dalībniekiem (dalībnieka), kuri tieši realizē noziedzīgā nodarījuma sastāvu, pārējiem atbilstoši savam uzdevumam obligāti nav jāatrodas tieši noziedzīgā nodarījuma realizācijas vietā vai tā izdarīšanas laikā,
- 6) visas personas, kuras piedalījušās noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, neatkarīgi no viņu uzdevuma, kas dots iepriekšējās vienošanās laikā, ir noziedzīga nodarījuma izdarītāji (līdzizdarītāji),
- 7) tā kā nodarījuma izdarīšanu grupā raksturo kopējs nodoms, kas vērsts uz vienota mērķa sasniegšanu, tad neatkarīgi no grupas dalībnieku uzdevuma viņu darbības ir savstarpēji saistītas un nosacītas,
- 8) grupas dalībnieku kopīgās apzinātās darbības atrodas cēloņsakarībā ar noziedzīgo rezultātu.¹³

Ne Latvijas, ne arī ārvalstu krimināltiesībās, definējot arī likumā dalību (vai arī līdzdalību), to definīcijās tieša norāde uz cēloņsakarības pastāvēšanu netiek ietverta.

Autoresprāt, tas ir atzīstams par pamatotu, un definīcijā ietvert tiešu norādi uz cēloņsakarības pastāvēšanu arī nebūtu nepieciešams, vēl jo vairāk tādēļ, ka krimināltiesību teorijā nav vienota viedokļa, piemēram, par tādiem jautājumiem: vai cēloņsakarībai jāpastāv starp katras personas darbībām un ko uzskatīt par cēloni¹⁴, ja, piemēram, izdarot nodarījumu, attiecīgās grupas sastāvā darbojas personas, kas tieši nerealizē noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās pazīmes.

Juridiskajā literatūrā ir izteikts viedoklis, ka ne visas personas ir cēloniski saistītas ar rezultātu, un personu, kuras tieši nerealizē noziedzīgā nodarījuma sastāvu, darbības ir tikai nodarīšanas priekšnoteikumi.¹⁵

Tomēr šādu nostāju nevarētu atbalstīt, jo, lai gan tikai tās personas, kas tieši realizē noziedzīgā nodarījuma sastāvu, darbības ir atzīstamas par tādām, kas nepastarpināti izraisa rezultātu, tomēr visu personu darbības kopumā likumsakarīgi izraisa kaitīgās sekas. Personu darbības, kuras atsevišķās dalības formās tieši neizraisa noziedzīgo rezultātu, nav pareizi dēvēt tikai par priekšnoteikumiem, jo katras personas darbības nav iespējams skatīt izolēti no tās personas darbībām, kas tieši realizē noziedzīgā nodarījuma sastāvu, un dalība ir visu personu, kuras piedalās vienā noziedzīgā nodarījumā, kopīgo darbību rezultāts.

Kaut arī personas tieši neizdara noziedzīgo nodarījumu, tomēr noziedzīgo rezultātu viņas ietekmē ar personu, kura tieši realizē noziedzīgā nodarījuma sastāvu. Tā kā personas, kas tieši realizē noziedzīgā nodarījuma sastāvu, darbības tieši rada kaitējumu, tad arī pārējie dalībnieki to rada. Arī starp dalībnieku, kuri tieši nerealizē noziedzīgā nodarījuma sastāvu, darbībām un iestājušos noziedzīgo rezultātu eksistē cēloņsakarība.¹⁶ Katras personas darbībām ir jāsekmē kaitīgo seku iestāšanās, jāpastāv cēloņsakarībai starp katras personas darbībām un iestājušos rezultātu (sekām), personu darbībām ir vienai otru jāpapildina.

Katras personas darbībām, lai tās būtu cēloņsakarībā ar iestājušos rezultātu, sākotnēji ir jāizrāda ietekme uz tiešā noziedzīgā nodarījuma sastāva realizētāja apziņu, jāklūst tādā vai citādā mērā par daļu no cēloņa.¹⁷

Savukārt cēloņsakarības neesamība starp personas darbībām un iestājušos rezultātu noziedzīgu nodarījumu materiālos sastāvos ir pamats viņas nesaukšanai pie kriminālatbildības.

Cēloņsakarībai ir ļoti svarīga nozīme, norobežojot personu kopīgās darbības no gadījumiem, kad kādas personas darbības neatrodas cēloņsakarībā ar iestājušos rezultātu, jo, pamatojoties uz cēloņsakarības pastāvēšanu starp personu darbībām un kopīgo rezultātu materiālos noziedzīgu nodarījumu sastāvos, ir iespējama šo personu saukšana pie kriminālatbildības. Savukārt gadījumos, kad personas piedalās vienā nodarījumā, tomēr vēlas sasniegt dažādas sekas (dažādu rezultātu), tas nevar tikt traktēts kā dalība, jo nepastāv saikne starp darbībām un kopīgu rezultātu.

Kā atsevišķs būtu apskatāms jautājums, vai cēloņsakarība ir uzskatāma par patstāvīgu, atsevišķu pazīmi dalībā, atsevišķās dalības formās.

Juridiskajā literatūrā par šo jautājumu pastāv atšķirīgi viedokļi.

Krimināltiesību teorijā, akcentējot kā pazīmi kopīgu piedalīšanos nodarījuma izdarīšanā, ar to saprot arī cēloņsakarību¹⁸, tajā pašā laikā veltot cēloņsakarībai arī īpašu uzmanību.

Vienlaikus pastāv viedoklis, ka, raksturojot vairāku personu kopīgu piedalīšanos noziedzīgā nodarījumā, par atsevišķu pazīmi uzskata cēloņsakarības pastāvēšanu. Tas nostiprinājumu ir guvis Latvijas krimināltiesībās¹⁹.

Autoresprāt, cēloņsakarības pastāvēšana ir jānosaka kā atsevišķa dalību raksturojoša pazīme, jo dalība pastāv tikai tad, ja pastāv objektīva saikne starp divu vai vairāku personu kopīgām darbībām un kopīgu sasniedzamo rezultātu, kas ir šo darbību sekas.

Turklāt jāuzsver, ka cēloņsakarības pastāvēšana ir tas objektīvais kritērijs (robeža), aiz kuras nevar turpināties atbildība par kopīgu piedalīšanos nodarījumā – tas nozīmē, ka dalība iespējama līdz brīdim, kad noziedzīgais nodarījums tiek pabeigts.

Arī raksturojot dalības formas atsevišķi, cēloņsakarībai tāpat būtu jāpilda patstāvīgas pazīmes loma.

Praksē nereti aktuāls ir izrādījies jautājums par cēloņsakarības pastāvēšanu starp kādas personas darbībām un sekām.

Nedaudz pievērsoties šī jautājuma nozīmei no praktiskā viedokļa, gribētu vērst uzmanību uz gadījumu, kad kļūdaini konstatēta cēloņsakarības pastāvēšana starp kādas personas darbību un kādām pastāvošām sekām.

Tā pamatoti tika atcelts pirmās instances tiesas spriedums daļā par U. V. notiesāšanu saskaņā ar Krimināllikuma 117. panta 10. punktu (par slepkavību personu grupā)²⁰, jo lietas materiāli liecināja, ka cēloņsakarības konstatēšana starp personas U. V. darbību un nāves sekām ir apšaubāma.

Lietas būtība izpaudās tādējādi, ka personai U. V. ar cietušo personu sākotnēji bija izraisījies konflikts, kura rezultātā persona U. V. cietušajam bija iesitusi, tā nodarot tai fiziskas sāpes. Tomēr vēlāk dzīvību atņēma cita persona C., kura, ievedot cietušo dziļāk mežā, to nožņaudza.

Pēc tam persona U. V. pēc personas C. lūguma aiznesa mirušo līdz ezera malai.

Balstoties uz krimināllietā konstatēto, nav pamata personas U. V. saukšanai pie kriminālatbildības par slepkavības izdarīšanu personu grupā. Apelācijas tiesa atzina, ka U. V. izdarījis noziedzīgu nodarījumu saskaņā ar Krimināllikuma 315. pantu (neziņošana par noziegumu).

Rezumējot jāteic, ka krimināltiesībās nostiprinātā cēloņsakarības definīcija pilnībā atbilst arī tiem gadījumiem, kad jārunā par cēloņsakarības konstatēšanu grupveida nodarījumos; cēloņsakarība pamatoti būtu raksturojama kā atsevišķa un patstāvīga pazīme, raksturojot dalību, dalības formas; cēloņsakarībai ir atsevišķas īpatnības arī saistībā ar atsevišķām dalības formām, to izpratni. Lai gan ir valstis (piemēram, Francija, Anglija), kas cēloņsakarībai teorētiskā ziņā vairs nevelta tik lielu uzmanību, šī jautājumu risinājumu atstājot pamatā prakses ziņā, tomēr, autore sprāt, par cēloņsakarības lomu un tās konstatēšanu, būtu vēlama vienojoša izpratne, izvēršot to gan doktrīnā, gan attiecīgi apzinot tiesu praksi.

Literatūra

1. *Krastiņš, U.* Grupveida nodarījumi: teorija un prakse. *Jurista Vārds*, 2005. g. 12. aprīlis, Nr. 13.
2. *Krastiņš, U.* Noziedzīgs nodarījums. Rīga: TNA, 2000.
3. *Clarkson, C. M. V.* Understanding Criminal law. London: Sweet & Maxwell, 2001.
4. *Langsted, L. B., Greve, V., Garde, P.* Criminal law in Denmark. The Hague London Kluwer law international, 1998.
5. *Ковалев, М. И.* Соучастие в преступлении. Екатеринбург: 1999. *Малинин, В. Б.* Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000.
6. *Козаченко, И. Я., Курченко, В. Н., Злоченко, Я. М.* Проблемы причины и причинной связи в институтах Общей и Особенной частей отечественного уголовного права: вопросы теории оперативно-следственной и судебной практики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.
7. *Козлов, А. П.* Соучастие. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
8. *Малинин, В. Б.* Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000.
9. *Таганцев, Н. С.* Курс русского уголовного права. Санкт-Петербург: 1878, Т. 3, cit. pēc *Козлов, А. П.* Соучастие. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
10. *Трайнин, А. Н.* Учение о соучастии. Москва: 1941, cit. pēc *Козлов, А. П.* Соучастие. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
11. *Шаргародский, М. Д.* Некоторые вопросы общего учения о соучастии. Правоведение. 1960, № 1.

Normatīvie akti

1. Krimināllikums. Likums «Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību». Komentārs par Krimināllikuma grozījumiem, kas izdarīti pēc 2002. gada 31. oktobra (Dr. jur. A. Niedre). Rīga: firma «AFS», 2005.
2. *Krastiņš, U., Liholaja, V.* Lietuvas Republikas kriminālkodekss. Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga: TNA, 2004.
3. Уголовный кодекс Российской Федерации. Москва: Юркнига, 2004.
4. Уголовный кодекс Украины. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
5. Уголовный кодекс Австрии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
6. Уголовный кодекс Франции. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.

Tiesu prakse

PAK – 107, Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2004.

Atsauces un piezīmes

- 1 Уголовный кодекс Российской Федерации. Москва: Юркнига, 2004.
- 2 Уголовный кодекс Украины. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
- 3 Lietuvas Republikas kriminālkodekss. *Krastiņš, U., Liholaja, V.* Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga: TNA, 2004.
- 4 Уголовный кодекс Австрии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
- 5 Уголовный кодекс Франции. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
- 6 Krimināllikums. Likums «Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību». Komentārs par Krimināllikuma grozījumiem, kas izdarīti pēc 2002. gada 31. oktobra (Dr. jur. A. Niedre). Rīga: firma «AFS», 2005.
- 7 *Krastiņš, U.* Noziedzīgs nodarījums. Rīga: TNA, 2000, 69. lpp.
- 8 Sk. *Langsted, L. B., Greve V., Garde P.* Criminal law in Denmark, The Hague London Kluwer law international, 1998, p. 76–77.; *Clarkson, C. M. V.* Understanding Criminal law, London. Sweet & Maxwell, 2001, p. 14.
- 9 *Таганцев, Н. С.* Курс русского уголовного права. Санкт-Петербург: 1878, Т. 3, с. 4–6, cit. pēc *Козлов, А. П.* Соучастие. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, с. 31.
- 10 *Трайнин, А. Н.* Учение о соучастии. Москва: 1941, с. 77, cit. pēc *Козлов, А. П.* Соучастие. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, с. 31.
- 11 *Krastiņš, U.* Grupveida nodarījumi: teorija un prakse. *Jurista Vārds*, 2005. g. 12. aprīlis, Nr. 13.
- 12 Turpat.
- 13 *Krastiņš, U.* Grupveida nodarījumi: teorija un prakse. *Jurista Vārds*, 2005. g. 12. aprīlis, Nr. 13.
- 14 Sk. *Шаргородский, М. Д.* Некоторые вопросы общего учения о соучастии. Правоведение. 1960, № 1, с. 85, *Козлов, А. П.* Соучастие. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
- 15 Ibid., с. 46.
- 16 *Козаченко, И. Я., Курченко, В. Н., Злоченко, Я. М.* Проблемы причины и причинной связи в институтах Общей и Особенной частей отечественного уголовного права: вопросы теории оперативно-следственной и судебной практики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003, с. 53.
- 17 *Козаченко, И. Я., Курченко, В. Н., Злоченко, Я. М.* Проблемы причины и причинной связи в институтах Общей и Особенной частей отечественного уголовного права: вопросы теории оперативно-следственной и судебной практики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003, с. 53.
- 18 *Козлов, А. П.* Соучастие. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
- 19 Sk. *Krastiņš, U.* Noziedzīgs nodarījums. Rīga: TNA, 2000, 151. lpp., *Krastiņš, U.* Grupveida nodarījumi: teorija un prakse. *Jurista Vārds*, 2005. g. 12. aprīlis, Nr. 13.
- 20 PAK – 107, Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2004.

THE ROLE OF CAUSAL RELATIONSHIPS IN OFFENCES COMMITTED BY A GROUP

In the area of criminal law in many countries, the issue of causal relationships and the participation of more than one person in a criminal offence is a matter which particularly focuses on the relationship between these two entities, i.e., the role of causal relationships in crimes that are committed by more than one individual.

Latvia's Criminal Law makes a concrete distinction between participation in a crime (Section 19 of the law) and joint participation therein (Section 20). In this, the Latvian rules are different from those in other countries such as Russia, Ukraine, Lithuania, Austria, France, and others. Section 19 of the Latvian Criminal Law defines participation in a crime as «criminal acts committed knowingly whereby two or more person (that is, a group), jointly and knowingly, have directly committed an intentional criminal offence.» This, according to Section 19, is participation or joint perpetration of the crime, and each person who is involved therein is a participant or joint perpetrator of the criminal offence. Section 20, by contrast refers to «an act or failure to act, committed knowingly, whereby a person (joint perpetrator) has participated jointly with another person (perpetrator) in the commission of an intentional criminal offence but has not been the direct perpetrator thereof.» This is «joint participation».

This paper is focused on the role of causal relationships in these various forms of participation in a criminal offence.

In Latvian criminal law, one of the elements of a criminal offence is the objective aspect of the offence – the external manifestation of the individual's behaviour which causes or can cause harm in the surrounding environment. Basic or required elements in the objective aspects of a material criminal offence include action or inaction, harmful consequences therein, and causal relationships between the individual's action or inaction and the harmful consequences.

This means that material criminal offences cannot be classified in objective terms without the determination of the causal relationships which show that the harmful consequences have been the result of the offender's action or inaction.

In determining causal relationships and their role in group offences, it must be stressed that this cannot be defined in isolation from the overall understanding of causal relationships in criminal law.

In Latvian criminal law, causal relationships are defined as an objective link between illegal action or inaction and the harmful consequences that have occurred as a result of same. The action or inaction prepares and determines the true possibility of consequences, and it is the main determinant factor in the inevitable occurrence of the harmful consequences.

As Professor Uldis Krastiņš has written, there are several prerequisites for action or inaction to be declared as the cause of harmful consequences in the context of criminal law:

- 1) The action or inaction must occur before the consequences have occurred, because only then can it be a causal factor in the creation of the consequences;
- 2) It must be clearly determined that the consequences are the result of the action or inaction;

- 3) It must be clearly determined that the consequences were inevitable, which is possible only if they have occurred inevitably under the specific circumstances which occurred as the result of the action or inaction.¹

Concepts such as the composition of a criminal offence or the objective aspects thereof are used in the criminal laws of all countries. At the same time, however, if a person's activities are to be declared as being criminal, there are not just the prerequisites such as that the activity did occur, that the person had malicious intent, that harm was caused, that the individual is a subject of criminal law, that the activity is banned by law and leads to criminal sanctions, but also the fact that the activity must have a direct causal relationship to the harm that has been caused.²

When offences are committed by a group, however, the issue of the causal relationship has a few other specifics. These include the understanding that there have been different types of participation in terms of determining the cause of the offence, determining the main factor which caused the harmful consequences, and taking into account the factor of time.

These are entirely practical matters, because both causal relationships in the composition of criminal offences and the specification of guilt are equally necessary prerequisites for criminal liability. Neither of these can exist independently of the other, and neither can be the exclusive justification for criminal liability. The two elements are equal, and criminal liability can be applied to an offence only if the individual is actually guilty of the offence that has been committed.

Causal relationships played a certain role in criminal offences committed by a group even in the 19th century. Tagantsev created the theory of group liability, and this was based on causal relationships, the commonality of guilt, and the agreement struck by the people who took part in the offence.³

In later periods of time, too, theorists in the area of criminal law argued that participation represented a situation in which several people took part in the commission of one and the same crime. Each of these persons, however, must be linked to the results of the crime in a causal sense, and each must be charged with the crime.⁴

Several types of participation and several types of criminal groups are defined in Latvian criminal law – a group of persons without previous agreement, a group of persons with previous agreement, an organised group, a gang, and a criminal organisation.

A group without previous agreement and a group with previous agreement differ on the basis of whether participants in the group reached agreement on the criminal offence that was to be committed in advance of the commission of the offence. Other characterisations with respect to these two groups coincide, and that is seen in Section 19 of the Criminal Law:

- 1) A voluntary criminal offence has been committed;
- 2) The offence was committed by two or more individuals (i.e., a group);
- 3) At least two people directly did the things which represent the objective aspects of the criminal offence;
- 4) These activities were done in common;
- 5) The individuals understood that they are doing those things together;
- 6) There is the necessary causal relationship between the activities of more than one individual and the harmful results of same.⁵

In other words, groups with previous agreement and groups without such agreement are characterised by the fact that at least two people must be directly involved in the objective aspects of the criminal offence. In other words, their activities must have a direct causal relationship to the result, and there is also a causal

relationship between the things which these several people did and the harmful consequences which have occurred.

The people do not have to do exactly the same things, but they do have to ensure the objective aspects of the criminal offence totally or in part. If, for instance, the issue is assault and battery, it does not matter that one person struck the victim 10 times, while the other struck the victim only four times. They have acted together, and there is a causal relationship between this and the consequences that have been suffered.

In criminal law, it is important to differentiate between necessity and accident in the sense that necessity is an indicator of causal relationships which reveals the content of the phenomenon, while an accidental causal relationship cannot lead to criminal liability.

According to Krastiņš, there are differences between organised groups, bands and criminal organisations, but the things which they have in common are determinant, and that makes it possible to analyse these three types of groups individually.⁶

According to Section 21 of the Criminal Law, an organised group is an association formed by more than two persons, which has been created for the purpose of jointly committing criminal offences or serious or especially serious crimes and whose participants, in accordance with previous agreement, have divided up responsibilities. According to Section 224.1 of the law, a gang is an association of more than two people in an organised and armed group. A criminal organisation, which covers some of the characteristics of an organised group and of a gang, is defined in Section 89¹ of the Criminal Law. By law, a criminal organisation is made up of at least five individuals, and their aim is to commit particularly heinous crimes against humanity or peace, to engage in war crimes, to engage in genocide, or to commit other particularly serious crimes against the state.

The organised group, the gang and the criminal organisation differ from a group with or without previous agreement in several respects:

- 1) The minimum number of people required to be in the group;
- 2) The distribution of responsibilities among group participants when previous agreement is reached;
- 3) The fact that at least one participant in the group takes direct action in terms of the objective aspects of the criminal offence;
- 4) In addition to that person, there are others in the group who provide organisational or support functions (the function of an instigator is difficult to imagine in an organised group, because such functions usually coincide with those of the organiser of the offence);
- 5) Apart from the person or persons who act directly in the context of the criminal offence, others do not necessarily have to be at the relevant location at the specific period in time;
- 6) All persons who have taken part in the commission of a criminal offence commit or jointly commit the offence, irrespective of the job that was assigned to them as part of the previous agreement;
- 7) Because a criminal offence by a group is characterised by joint intentions related to a unified goal, the activities of the various participants are linked together and are conditional, irrespective of the task that has been assigned to each participant;
- 8) There is a causal relationship between the voluntary and joint activities of the group participants and the criminal result.⁷

It must be said that Latvia's criminal laws, as those of other countries, do not include a direct statement about causal relationships when defining participation or

joint participation. This author believes that there is good reason for this, and it is not necessary to point directly to causal relationships when defining these concepts. That is all the more true because theorists in the area of criminal law do not all agree on issues such as whether causal relationships must exist among the activities of all of the participants and what exactly is to be seen as the cause if, for instance, during the commission of a crime by a group, there are people who have not directly ensured the objective elements of the criminal offence.⁸

There are theorists who believe that not all people are causally linkable to the results of the criminal offence and that those people who are not directly involved have only ensured the prerequisites for the activities in which others have engaged.⁹ That is not an acceptable position, however, because even though it is true that the direct effects of a criminal offence are ensured by those people who have directly committed the offence, the fact is that the participation of others also leads to the harmful consequences of what is being done. Even if people are not directly involved in those activities which lead to the criminal result, it is not correct to say that these are only prerequisites, because the activities of each individual cannot be viewed in isolation from the activities of those people who have directly committed the crime. The fact is that the offence relates to the activities of all those persons who have been involved.

If someone is not directly involved in the criminal offence, then he or she nevertheless affects the criminal result via the person who has directly committed the offence. Because the activities of those who are directly responsible for a criminal offence cause harm, the same can be said about the other participants. There is a causal relationship, too, among participants who are not directly involved in the criminal offence, the relevant activities and the criminal result.¹⁰ The activities of each participant facilitate the appearance of the harmful consequences, and there must, therefore, be a causal relationship among the activities of each of the individuals and the results and consequences of same. The activities of the various individuals supplement one another.

The activities of each person must influence the thinking of the person who truly has committed the criminal offence, and they must become part of the cause in one way or another if the result is to be seen as related to the causal relationship.¹¹

The absence of a causal relationship between a person's activities and the eventual result, in turn, means that there is reason not to file criminal charges against that individual.

Causal relationships are of great importance in understanding things which people have done jointly, as opposed to instances in which a person's activities do not have a causal relationship with the result. That is because when there is a causal relationship between what someone did and the results of the criminal offence, then criminal charges can be filed against the relevant person. When there are people who take part in an offence but wish to achieve different results, this cannot be seen as participation, because then there is no link between the activities and a joint result.

A separate issue is whether the causal relationship can be seen as an independent and separate indicator of participation in various forms of participation. It has to be said that the literature is not unanimous on this issue. Some theorists in the area of criminal law have written that causal relationships are an indicator of joint participation in a criminal offence, and they have focused particular attention on this.¹² Others, however, say that in characterising the joint participation of more than one individual in a criminal offence, the causal relationship must be seen as a separate indicator. This idea has been enshrined in Latvian criminal law.¹³

This author believes that the existence of a causal relationship must be identified as a separate indicator of participation, because participation exists only if there is an

objective link between what two or more people have done together and the result that is achieved jointly in terms of the consequences of what has been done.

It must also be emphasised that the existence of a causal relationship is an objective criterion which sets a border beyond which there can no longer be liability for joint participation in an offence. That means that participation is possible until such time as the criminal offence has been committed.

In describing different types of participation, too, the causal relationship should play the role of an independent indicator.

In practice, there is often the discussion of whether there is a causal relationship between a person's activities and the consequences which occur. In looking at this issue from the practical perspective, I would like to point to an incident in which the causal relationship between a person's activities and the resulting consequences was declared erroneously. A lower court found one U.V. to be guilty of participating in a murder that was committed by a group, thus violating Section 117.10 of the Latvian Criminal Law.¹⁴ This ruling was properly overturned at the appellate level, because evidence showed that there was no clear reason to find a causal relationship between the things which U.V. did and the death of a person which resulted. The fact of the matter was that U.V. and the victim were engaged in a conflict during the course of which U.V. struck the victim with his fist, thus causing physical pain. The victim's life, however, was taken by a different person who brought the victim deeper into the forest and then strangled him. Then U.V., at the request of the other individual, carried the victim's remains to the edge of a nearby lake.

The appellate court found that there was no reason to try U.V. for murder committed by a group. Instead the court found that he was guilty of a violation of Section 315 of the Criminal Law – failure to report a crime.

In summary, it can be said that the definition of causal relationships that is enshrined in criminal law is completely appropriate in those cases when causal relationships must be determined in crimes committed by a group. There is reason to define causal relationships as a separate and independent indicator of participation and forms therein. Causal relationships also have specifics vis-à-vis different types of participation and understandings related to same. There are countries in which causal relationships do not attract much attention in theoretical terms, and the issue is essentially left to be resolved in practical cases. That is the case in France and England, for instance. The author believes, however, that there should be a unified understanding of the role of causal relationships and the determination of that role. This should be analysed more thoroughly in legal doctrine, and further studies of court practice in this regard should be conducted.

References

Literature

1. *Krastiņš, U.* Grupveida nodarijumi: teorija un prakse. *Jurista Vārds*, No. 13, 12 April 2005.
2. *Krastiņš, U.* Noziedzīgs nodarijums. Rīga: TNA (2000).
3. *Clarkson, C.M.V.* Understanding Criminal Law. London: Sweet & Maxwell (2001).
4. *Langsted, L.B., Greve, V. and P. Garde.* Criminal Law in Denmark. The Hague and London: Kluwer Law International (1998).
5. *Ковалев, М. И.* Соучастие в преступлении. Екатеринбург: 1999. *Малинин, В. Б.* Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000.
6. *Козаченко, И. Я., Курченко, В. Н. Злоченко, Я. М.* Проблемы причины и причинной связи в институтах Общей и Особенной частей отечественного уголовного права: вопросы теории оперативно – следственной и судебной практики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.
7. *Козлов, А. П.* Соучастие. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.

8. *Малинин, В. Б.* Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000.
9. *Таганцев, Н. С.* Курс русского уголовного права. СПб, 1878, Т.3. In Козлов А. П. Соучастие. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
10. *Трайнин, А. Н.* Учение о соучастии. М. 1941. In Козлов А. П. Соучастие. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
11. *Шаргородский, М. Д.* Некоторые вопросы общего учения о соучастии. Правоведение. Правоведение, No. 1, 1960.

Normative acts

12. The Criminal Law of the Republic of Latvia. In Niedre, A. Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību (On the Taking Effect and Application of the Criminal Law). Commentary on amendments to the law, as approved after 31 October 2002. Rīga: AFS (2005).
13. The Criminal Code of the Republic of Latvia. In Krastiņš, U. and V. Liholaja. Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva (Comparative Criminal Law: Estonia, Latvia, Lithuania). Rīga: TNA (2004).
14. Уголовный кодекс Российской Федерации. Москва: Юркнига, 2004.
15. Уголовный кодекс Украины. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
16. Уголовный кодекс Австрии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
17. Уголовный кодекс Франции. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.

Court practice

PAK-107, Supreme Court of the Republic of Latvia, 2004.

References and Endnotes

- ¹ *Krastiņš, U.* Noziedzīgs darījums (The Criminal Offence). Rīga: TNA (2000), p. 69.
- ² See *Langsted, L.B., Greve, V. and P. Garde.* Criminal Law in Denmark. The Hague and London: Kluwer Law International (1998), pp. 76-77. See also *Clarkson, C. M. V.* Understanding Criminal Law. London: Sweet & Maxwell (2001), p. 14.
- ³ *Таганцев, Н. С.* Курс русского уголовного права. СПб, 1878, Т.3 С. – 4-6, cited in *Козлов А. П.* Соучастие. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 31.
- ⁴ *Ibid.*
- ⁵ *Krastiņš, U.* Grupveida nodarījumi: teorija un prakse. *Jurista Vārds*, No. 13, 12 April 2005.
- ⁶ *Ibid.*
- ⁷ *Ibid.*
- ⁸ See, e. g., *Шаргородский, М. Д.* Некоторые вопросы общего учения о соучастии. Правоведение. 1960. № 1. С. 85. , *Козлов, А. П.* Соучастие. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
- ⁹ *Ibid.*
- ¹⁰ *Козаченко, И. Я., Курченко, В. Н., Злоченко, Я. М.* Проблемы причины и причинной связи в институтах Общей и Особенной частей отечественного уголовного права: вопросы теории оперативно – следственной и судебной практики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. С. 53.
- ¹¹ *Ibid.*
- ¹² *Козлов А. П.* Соучастие. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
- ¹³ *Krastiņš, U.* Noziedzīgs..., *op. cit.* See also *Krastiņš, U.* «Grupveida...», *op. cit.*
- ¹⁴ PAK-107, Supreme Court of the Republic of Latvia, 2004.

PROBLEMĀTIKA TIESNEŠU KRIMINĀLPROCESUĀLĀS IMUNITĀTES REALIZĀCIJĀ PRIVĀTĀS APSŪDZĪBAS LIETĀ

Kriminālprocesuālās imunitātes īstenošanas problēmas būtība

No seno romiešu tiesībām ir zināms termins «imunitāte» (*immunitas*), kura saturs ietver ideju par «atbrīvošanu no kaut kā, atvieglojumu»¹. Pēc būtības tās ir juridiskas tiesības nepakļauties vispārīgiem likumiem, kuras noteiktos gadījumos ir piešķirtas valstīm, starptautiskām organizācijām un īpaši situētām personām². Attiecībā uz imunitāti kriminālprocesā detalizēts regulējums ietverts arī Kriminālprocesa likumā³ (turpmāk – KPL).

Bieži nākas dzirdēt par dažādiem «skaļiem krimināltiesiskiem gadījumiem», kas savu skaļumu ieguvuši tieši tāpēc, ka darbojas «kriminālprocesuālās imunitātes princips». Šādi gadījumi parasti ir saistīti ar publiskās apsūdzības kriminālprocesiem.

Taču KPL paredz arī privātās apsūdzības kriminālprocesu, un par šādiem procesiem kontekstā ar kriminālprocesuālo imunitāti un tieši – no valsts amatpersonas amata izrietošo imunitāti – publiski nav dzirdēts praktiski nekas. Tomēr juristi ne vienu vien reizi interesanti diskutējuši par gadījumiem, kad juridiskajā praksē nācies saskarties ar jautājumu par amatpersonas imunitātes atcelšanu privātās apsūdzības lietā. Īpaši praksē tas bijis saistīts ar gadījumiem, kad persona, kurai, viņasprāt, nodarīts kaitējums, iesniegusi sūdzību tiesā par viņas goda un cieņas aizskaršanu, t. i., par noziedzīgu nodarījumu, par kuru atbildība paredzēta Krimināllikuma (turpmāk – KL) 156. pantā un kuru izdarījusi valsts amatpersona – tiesnesis, kas bauda kriminālprocesuālo imunitāti.

Vispārēja uz tiesneša kriminālprocesuālo imunitāti attiecināma nostādne ietverta KPL 120. panta otrajā daļā, kas pieļauj kriminālprocesu pret tiesnesi uzsākt tikai ģenerālprokuroram. Tāds pats nosacījums tiesnešu saukšanai pie kriminālatbildības paredzēts arī likuma «Par tiesu varu»⁴ 13. panta otrajā daļā, un šādi nosacījumi dod pamatu vienprātīgam uzskatam, ka minētā kārtība attiecināma uz visiem kriminālprocesiem, kas tiek veikti pret tiesnesi.

Vienlaikus KPL 371. panta ceturrtā daļa un 621. panta otrās daļas 1. punkts paredz, ka kriminālprocesu privātās apsūdzības lietā uzsāk tiesa (tiesnesis).

Manuprāt, grūti noraidāms ir pieņēmums, ka tiesnesis, tāpat kā jebkura cita persona, var izdarīt darbības, kas, iespējami, atbilst KL ietvertu noziedzīgu nodarījumu, kuros veicams privātās apsūdzības kriminālprocess, aprakstiem. Līdz ar šāda pieņēmuma akceptu nonākam pie teorētiska un praktiska problēmjautājuma. Ņemot vērā, ka likumā savstarpēji kolidē normas par to, kam – ģenerālprokuroram vai tiesnesim (tiesai) – ir tiesības uzsākt kriminālprocesu pret konkrētu tiesnesi, rodas jautājums, kā un kam ir jārikojas situācijā, kad tiesnesis iespējami izdarījis noziedzīgu nodarījumu privātās apsūdzības lietā?

Ar šo problēmu neizbēgami saistīta arī tai pakārtotā, taču nebūt ne procesuāli mazāk svarīgā problēma jautājumā par tiesneša kriminālprocesuālās imunitātes atcelšanu. Proti – KPL 120. panta otrā daļa noteic, ka tiesnesi var saukt pie

kriminālatbildības tikai ar Saeimas piekrišanu. Identiska satura nosacījumu paredz arī likuma «Par tiesu varu» 13. panta otrā daļa. Vienlaikus KPL 404. pants noteic, ka procesa virzītājs, saskatot pamatu saukt pie kriminālatbildības personu, kurai ar likumu noteikta kriminālprocesuālā imunitāte, vēršas kompetentajā institūcijā ar ierosinājumu atļaut šīs personas kriminālvajāšanu. Tādējādi secināms, ka privātās apsūdzības procesā Saeimā būtu jāvērtē procesa virzītājam tiesnesim (tiesai), kaut arī vispārēja KPL ietverta nostādne ir, ka tā ir apsūdzības uzturētāja funkcija. Būtiski atzīmēt, ka KPL 404. pants ietverts šī likuma septītajā sadaļā «Pirmstiesas kriminālprocess», kurā regulēta publiskās apsūdzības procesa norises kārtība, un tas dod pamatu uzskatam, ka minētā kārtība kriminālprocesuālās imunitātes atcelšanai neattiecas uz privātās apsūdzības kriminālprocesiem. Savukārt KPL 58. nodaļā, kurā ietverta privātās apsūdzības kriminālprocesa norises kārtība, nav jebkāda regulējuma, kas attiektos uz imunitātes atcelšanas kārtību. Līdz ar to rodas pamatots jautājums – kurai amatpersonai un kādā kārtībā privātās apsūdzības lietā par noziedzīgu nodarījumu, ko, iespējams, izdarījis tiesnesis, jārikojas, lai atceltu tā kriminālprocesuālo imunitāti?

Jautājuma realizācija spēkā esošā tiesību regulējuma ietvaros; tā negatīvie aspekti

No KPL 1. pantā noteiktā izriet, ka jebkura kriminālprocesa mērķis ir efektīva KL normu piemērošana un krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums. Šī mērķa īstenošana nesaraunami saistīta ar kriminālprocesa principu realizāciju, tai skaitā arī ar vienlīdzības, privātās un publiskās apsūdzības, kriminālprocesuālās imunitātes principu. Neapšaubāmi šis postulāts – kriminālprocesa mērķis – attiecas arī uz privātās apsūdzības kriminālprocesiem, taču to nav iespējams nodrošināt, ja jautājumu tieši regulējošajā normatīvajā aktā – KPL, kā izriet no iepriekš secinātā, konstatēta tiesību normu kolīzija un tiesību regulējuma neesamība.

Kā jau minēts iepriekš, juristiem šīs problēmas nav svešas, tāpēc svešs nav arī to risinājums. Taču diemžēl šis risinājums vai, precīzāk sakot, līdzeklis, kā izvairīties no problēmas, nav uzskatāms par «labu un pieļaujamu juridisko praksi», jo ir saistīts ar pieteikuma iesniedzēja atrunāšanu no apsūdzības uzturēšanas. Šādas pieejas realizācijai var būt savas robežas, un jebkurā brīdī varam nonākt pie situācijas, ka šāds apsūdzības process būs veicams visā tā pilnībā. Tāpēc jau laikus nepieciešams meklēt pieeju tā likumīgai, adekvātai un kriminālprocesa mērķim atbilstoši īstenošanai.

Mūsdienu nostādnēm tiesību piemērošanā ir «atvērts raksturs», tās dod iespēju konkrētajā juridiski risināmajā situācijā tiesību realizētājam izmantot dažādas tiesību interpretācijas metodes, ļauj kā tiesību avotus izmantot tiesību principus, kā arī citus tiesību avotus, neaprobežojoties tikai ar rakstītajās tiesību normās nepārprotami noteikto. Latvijas tiesību sistēmā atzīti daudzi tiesību avoti – normatīvie akti, ieradumu tiesības, vispārējie tiesību principi, tiesu prakse (judikatūra), tiesību doktrīna un normatīvo aktu izstrādes procesa materiāli⁵. Līdz ar to arī minētajā problemātiskajā situācijā, par pamatu ņemot pašreizējo regulējumu un izmantojot dažādus tiesību piemērošanas instrumentus, saskatu šādu pieeju rīcībai.

Tiesnesis, atbilstoši KPL 621. panta otrās daļas nosacījumiem konstatējis, ka pieteikuma iesniedzēja sūdzībā pareizi norādīts KL pants un daļa, pēc kuras uzsākams kriminālprocess, un ka nav iestājies noilgums, vēršas pie ģenerālprokurora ar argumentētu lūgumu uzsākt kriminālprocesu. Ģenerālprokurors, savukārt, atbilstoši KPL 370. panta nosacījumiem saskatījis pamatu kriminālprocesa uzsākšanai, atbilstoši KPL 120. panta otrajai daļai pieņem lēmumu par kriminālprocesa uzsākšanu pret tiesnesi. Tad tiesnesis kā procesa virzītājs, pamatojoties uz tiesību analogijas metodi un realizējot KPL 404. pantā noteikto, vēršas Saeimā ar ierosinājumu tiesneša

imunitātes atcelšanai. Sekojoši, atkarībā no Saeimas pieņemtā lēmuma, tiek veikts vai arī netiek veikts process.

Šādas pieejas realizācijā, kā norādīts, tiek izmantota tiesību analogijas metode, kas, manuprāt, kriminālprocesa mērķa īstenošanas un personu tiesību interešu aizsardzības nolūkā būtu pieļaujama. Juridiski nelōģiska un pat nepareiza var ņēst pieeja, ka pēc analogijas tiek izmantots KPL 404. panta regulējums, jo faktiski tiesnesim, saņemot Saeimas piekrišanu attiecīgās amatpersonas kriminālprocesuālās imunitātes atcelšanai, būtu jāuzsāk kriminālvajāšana, taču kriminālvajāšana kā kriminālprocesuāls institūts, kā nepārprotami izriet no KPL 33. nodaļas regulējuma, tiek realizēta tikai publiskās apsūdzības kriminālprocesos.

Vienlaikus faktors, kas šādai pieejai piešķir kritisku vērtējumu, ir saistīts ar valsts interesēm un procesuālo ekonomiju, jo, raugoties no pieteicēja un iespējamā tiesību aizskārēja viedokļa, ģenerālprokurora iesaistīšana jautājuma izlemšanā var ietekmēt viņa tiesības uz procesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, jo, likumsakarīgi iesaistot procesā papildu personas, attālinās galējā nolēmuma pieņemšanas laiks. Savukārt, tikai kriminālprocesa uzsākšanas nepieciešamības dēļ iesaistot procesā ģenerālprokuroru, tajā tiek iesaistīta augsta ranga valsts amatpersona, kura velta laiku «krimināltiesiski maznozīmīga» jautājuma lemšanai, tādējādi dodot pamatu uzskatam par valsts rīcībā esošo tiesību aizsardzības instrumentu nelietderīgu izmantošanu. Turklāt ģenerālprokurora funkcijas kriminālprocesuālu lēmumu pieņemšanā pēc būtības saistītas ar pirmstiesas kriminālprocesu, tāpēc, iesaistot šo amatpersonu procesā, kurā nav veikams pirmstiesas kriminālprocess, faktiski tiek sajaukts valsts varas funkciju sadalījums, kas no valsts interešu viedokļa nav atbalstāms.

Rīcības modeļi problemātikas risinājuma optimizācijai

No iepriekš minētā secināms: kaut arī šodien, saskaroties ar juridiskās prakses gadījumu apskatāmajā privātās apsūdzības kriminālprocesā, ir iespējams to realizēt, šī realizācija ir saistīta ar atsevišķiem negatīviem aspektiem. Līdz ar to uzskatu, ka nepieciešams meklēt rīcības variantus, kas atvieglotu attiecīgo tiesību normu piemērošanas procedūru, padarot to vienkāršāku, ātrāku un juridiski pamatotāku.

Raugoties nākotnes perspektīvā, problēmas risinājumus «ārpus pašreizējās normatīvās bāzes» saskatu kontekstā ar 1) attiecīgā privātās apsūdzības procesa satura pārveidošanu (precizēšanu), 2) radikālāku līdzekli – noziedzīgu nodarījumu dekriminālizāciju, 3) tiesnešu disciplinārās atbildības satura izmaiņām.

Domājot par apskatāmā **procesa satura realizācijas pārmaiņām**, tās ir saistītas ar grozījumu veikšanu kriminālprocesuālajās tiesību normās, kas regulē kā procesuālās imunitātes, tā arī privātās apsūdzības jautājumu. Ņemot vērā, ka pamatnostādne par tiesneša procesuālo imunitāti attiecībā uz kriminālprocesa uzsākšanu ietverta KPL 121. pantā, nepieciešams grozīt tā noteikumus, papildinot ar norādi par tiesību subjektu, kurš tiesīgs uzsākt kriminālprocesu pret tiesnesi privātās apsūdzības lietā. Kā izriet no iepriekš minētā, nebūtu atbalstāms šo procesuālo darbību atstāt ģenerālprokurora kompetencē, jo faktiski ģenerālprokurors šādu privātās apsūdzības kriminālprocesu ietvarā veiktu darbību, kas zināmā mērā var tik uzskatīta par «kriminālprocesa pamatnostādnes mainošu». Manuprāt, ņemot vērā privātās apsūdzības kriminālprocesa būtību (īpaši to, ka tajā netiek veikts pirmstiesas kriminālprocess), saprātīgi un tiesību sistēmai atbilstoši būtu šo kriminālprocesuālo nolēmumu pieņemšanu nodot tiesai. Iespējams, šo kriminālprocesuālo pienākumu varētu uzticēt tiesnesim, kurš saņemis sūdzību privātās apsūdzības kriminālprocesā. Realizējot šo ideju, būtu jāņem vērā, ka šādu kriminālprocesā nozīmīgu lēmumu – uzsākt vai neuzsākt kriminālprocesu – pieņems tiesnesis pret tiesnesi. Šis jautājums tādējādi var

izraisīt profesionāli ētiskas diskusijas, tāpēc likumā pilnvarot šo lēmumu pieņemt jebkuram tiesnesim, kurš saņēmis minēto sūdzību, nebūtu juridiski ētiski un pareizi. Objektivitātes, neitralitātes un arī ētikas nodrošināšanas nolūkā jautājuma lemlšanu tādējādi ierosinātu uzticēt Augstākās tiesas priekšsēdētājam vai viņa īpaši pilnvarotam tiesnesim. Šo īpaši pilnvaroto Augstākās tiesas tiesnešu kā tiesību institūta esamība, manuprāt, praksē atsevišķos jautājumos jau ir pozitīvi apstiprinājusies, piemēram, Operatīvās darbības likumā⁶ kā konkrētu operatīvās darbības pasākumu akceptētāji vai Kredītiestāžu likumā⁷ – atsevišķu kredītiestādes rīcībā esošo neizpaužamo ziņu pieprasījuma akceptētāji. Realizējot šādu pieeju, «ārpus regulējuma» paliks jautājums par tiesību subjektu, kurš nepieciešamības gadījumā būtu tiesīgs privātās apsūdzības lietā uzsākt kriminālprocesu pret Augstākās tiesas priekšsēdētāju. Manuprāt, ja arī juridiskajā praksē nāktos saskarties ar šādu situāciju, to, pamatojoties uz tiesību principu (t. sk. objektivitātes, taisnīguma principu), kā arī likuma «Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā»⁸ nostādnēm, varētu risināt, jautājuma lemlšanu uzticot Augstākās tiesas priekšsēdētāja vietniekam.

Nākamais solis likuma izmaiņās būtu saistāms ar KPL 58. nodaļu, precizējot privātās apsūdzības procesa kārtību, jo, kā secināms no iepriekš minētā, tajā nav ietvertas jebkādas normas par šajā rakstā aplūkojamiem privātās apsūdzības gadījumiem. Šajā nodaļā būtu ietverama kompetento amatpersonu rīcība pēc sūdzības par iespējamu tiesneša izdarītu nodarījumu, nosakot arī nosacījumus kārtībai, kādā procesa virzītājs ar ierosinājumu par imunitātes atcelšanu vēršas kompetentajā institūcijā.

Ņemot vērā minēto, KPL ierosinu izdarīt šādus grozījumus.

1. Izteikt 121. panta otrās daļas pirmo teikumu šādā jaunā redakcijā:

«Kriminālprocesu pret tiesnesi publiskās apsūdzības kriminālprocesā drīkst uzsākt tikai ģenerālprokurors, bet privātās apsūdzības kriminālprocesā tikai Augstākās tiesas priekšsēdētājs vai viņa īpaši pilnvarots Augstākās tiesas tiesnesis.»

2. Papildināt 621. pantu ar jaunu trešo un ceturto daļu šādā redakcijā:

«(3) Lai šā likuma 121. panta otrajā daļā paredzētajos gadījumos privātās apsūdzības kriminālprocesā pieņemtu lēmumu par kriminālprocesa uzsākšanu, tiesnesis, ja nekonstatē, ka materiāli nosūtāmi pēc piekritības, ne vēlāk kā nākamajā darba dienā pārbauda šā panta otrajā daļā minētos apstākļus, sagatavo lēmuma par kriminālprocesa uzsākšanu vai par atteikšanos uzsākt kriminālprocesu projektu un nekavējoties nosūta sūdzību un lēmuma projektu Augstākās tiesas priekšsēdētājam.

(4) Augstākās tiesas priekšsēdētājs vai viņa īpaši pilnvarots tiesnesis trīs darba dienu laikā izvērtē šā panta trešajā daļā minētos materiālus un, saskatījis pamatu uzsākt kriminālprocesu, vēršas ar ierosinājumu Saeimā atcelt tiesnesim kriminālprocesuālo imunitāti. Ja kriminālprocesuālā imunitāte tiek atcelta, Augstākās tiesas priekšsēdētājs vai viņa īpaši pilnvarots tiesnesis pieņem lēmumu uzsākt kriminālprocesu un nodot to tālākai kriminālprocesa veikšanai.»

Uzskatu, ka piedāvātie grozījumi teorētiski praktisko problēmu atrisinātu, nosakot skaidru amatpersonu rīcību. Paraleli precizējumi tiesību normu saskaņotības nodrošināšanas nolūkā būtu izdarāmi arī citos normatīvajos aktos, piemēram, likumā «Par tiesu varu», kā arī, ņemot vērā tiesnešu darba noslodzi, iespējams, citādāku pieeju vajadzētu īstenot attiecībā uz nolēmumu pieņemšanas un procesuālo darbību veikšanas termiņiem.

Šāds risinājuma modelis, ņemot vērā privātās apsūdzības lietu saturu, var šķist pārāk komplicēts vai pārāk darbietilpīgs, jo šis «mazsvarīgais» kriminālprocess prasa daudz augstāko amatpersonu līdzdarbību, kā arī ir saistīts ar laikietilpīgu un būtisku

noslodzi dokumentu aprītē «no vienas pie otras amatpersonas». Līdz ar to jautājuma risinājuma iespējas var tikt skatītas arī, raugoties no noziedzīgu nodarījumu dekriminalizācijas aspekta.

Nedaudz novirzoties no tiešā aplūkojamā objekta un apsverot nodarījumu dekriminalizācijas iespēju, ir vērts ielūkoties privātās un publiskās apsūdzības tiesību vēsturē, kur redzams, ka pirmais apsūdzības veids, ko cilvēks bija atzinis, ir privātā apsūdzība, taču atkarībā no publiskās varas lomas tiesvedībā, uzsvāri par labu publiskai vai privātai apsūdzībai mainījušies. Romā absolūtās monarhijas laikā dominējis inkvizīcijas process pēc ierēdņa ierosinājuma.⁹ Agrīnajos viduslaikos apsūdzībai bija privāts raksturs un to nenorobežoja no civilprasības. Tiesāšanās kārtība pamatojās uz principu – kur nav sūdzētāja, tur nav tiesneša.¹⁰ Šie abi apsūdzības veidi laika gaitā viens ar otru mijušies, vienam otru neizskaužot. Arī KPL, turpinot Latvijas Kriminālprocesa kodeksā¹¹ ietvertās nostādnes un atspoguļojot likumdevēja gribu (kas acimredzot atbalsta šo procesu līdzspastāvēšanu), paredz abus šos kriminālprocesa veidus.

Kriminālprocesuālo tiesību zinātnieki un arī tiesību normu piemērotāji ne vienu vien reizi ir diskutējuši par privātās apsūdzības procesa adekvātumu un kvalitatīvas realizācijas iespējām. Tā, piemēram, apskatot dažādus KPL tiesību institūtus, rakstu kopā «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» jautājumā par privātās apsūdzības kriminālprocesiem pausts viedoklis «par privātās apsūdzības pastāvēšanu vispār», kas galvenokārt saistīts ar cietušā interešu un tiesību realizācijas iespējām.¹² Manuprāt, daudzi tiesību speciālisti pievienotos autoru viedoklim: «.. ja likumdevējs ir uzskatījis, ka šie noziedzīgie nodarījumi ir tik «mazsvarīgi», .. tad, iespējams, varētu atzīt, ka to kaitīguma līmenis nav tik augsts, lai tie vispār būtu atzīstami par kriminālsodāmiem – tā tad tos varētu dekriminalizēt.»

Savulaik profesors Liede, aprakstot privātās apsūdzības būtību, ir konstatējis, ka «Personīgās apsūdzības lietu īpatnība ir tā, ka lietas tālākajā gaitā pats cietušais uztur apsūdzību [...] ? Šāds noteikums ieviests tāpēc, ka pēc noziegumu rakstura, kuros pieļauta personīgā apsūdzība, tikai pats cietušais var spriest, vai ar nodarījumu ir skartas viņa intereses, gods un cieņa.»¹³ Tādējādi secināms, ka privātās apsūdzības būtība saistīta ar pašas aizskartās personas sajūtām, sapratni par viņai nodarīto kaitējumu un attiecīgi – arī viņai radītā interešu aizskāruma paš aizstāvību. Ņemot vērā tieši šos personai radītā aizskāruma raksturojošos elementus un vērtējot tos kopsakarā ar Civillikumu¹⁴ un Civilprocesa likumu¹⁵, jāsecina: ja tiktu realizēta attiecīgo noziedzīgo nodarījumu dekriminalizācija, cietušās personas tiesības un intereses nepalikts neaizsargātas, jo civiltiesības un civilprocesuālās tiesības paredz attiecīgus civiltiesiskās aizsardzības līdzekļus.

Apskatot dekriminalizācijas iespējas, nevar nepieminēt arī iespēju aizstāt kriminālatbildību ar administratīvo atbildību¹⁶, īpaši ņemot vērā, ka šāda pieeja (domājot gan par civiltiesisko, gan administratīvo atbildību) tieši atbilstu atsevišķu pārnacionālu tiesību avotu nostādnēm, piemēram, Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācijā Nr. R(87)18 par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu¹⁷, kuras mērķi, citstarp, saistīti ar tiesās izskatāmo krimināllietu skaita samazināšanu, ietvertajai nostādnei, ka «Tajās valstīs, kas izšķir administratīvos pārkāpumus un kriminālnoziegumus, vajadzētu veikt pasākumus, lai dekriminalizētu nodarījumus.»

Savukārt, ja dekriminalizācijas iespēja negūtu atbalstu, tad kriminālprocesa mērķa realizācijas nolūkā būtu apsverams šos nodarījumus ietvert kategorijā, par ko vispārējā KPL noteiktajā kārtībā veicams publiskās apsūdzības process. Šādas pieejas iespējamība pieļauta arī minētajā rakstu kopā «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā», kur autores «maznozīmīgo» nodarījumu kriminalizācijas gadījumā piedāvā iekļaut tos kategorijā, par ko veicams publiskās apsūdzības process, ja vien saņemts cietušā iesniegums.

Istenojot šādu pieeju, būtu vien izdarāmi nelieli grozījumi KPL 7. panta otrajā daļā, izslēdzot vārdus iekavās «(ar vardarbību ģimenē saistītajos gadījumos)» un papildinot ar norādēm uz KL 156., 157., un 158. pantu, kā arī attiecīgi izslēdzot trešo daļu.

Minētais priekšlikums faktiski ietekmētu daudz plašāku personu loku, jo, protams, attiektos ne tikai uz tiesnešiem. Ņemot vērā tiesnešu amata satura specifiku un būtiskumu likumības nodrošināšanā valstī (kā dēļ šīs amatpersonas ir apveltītas ar noteikta satura kriminālprocesuālo imunitāti), uzskatu, ka aplūkojamā problemātika tieši attiecībā uz tiesnešiem var tikt risināta vēl vienā, ar kriminālprocesu nesaistītā veidā, t. i., lūkojoties no tiesnešu disciplinārās atbildības viedokļa. Ņemot vērā tiesnešu disciplinārās atbildības pamata saturu¹⁸, secināms, ka nevajadzētu būt šķēršļiem goda un cieņas, un neslavas celšanas aizskāruma gadījumā piemērot tieši šo atbildības veidu, turklāt aprobežojoties tikai ar šo atbildību, kas, manuprāt, būtu samērīgi un taisnīgi (vienlaikus atzīstot, ka šāda pieeja nebūtu attiecināma uz gadījumiem par tišu vieglu miesas bojājumu nodarīšanu).

Nobeigumā, uzskatot, ka mērķis, kāpēc dažādām valsts amatpersonām ir piešķirta kriminālprocesuālā imunitāte, ir vienāds visos gadījumos, salīdzinošam ieskatam ir vērts minēt valststiesību teorētiķa Kārļa Dišlera teikto, ka pēc vispārārtzītas konstitucionālas teorijas ieskatiem viens no priekšnoteikumiem parlamenta sekmīgai uzdevumu izpildei ir kvalificēta deputātu personas neaizskaramība un neatbildība savas darbības robežās¹⁹.

Arī tiesnešu kriminālprocesuālās imunitātes saturam ir jābūt kā «neatbildībai savās robežās». Līdz ar to, lai arī kādi tiesību instrumenti tiktu piemēroti personas tiesību aizskāruma aizsardzībai, tiem ir jābūt tādiem, kas pēc iespējas nodrošina tiesību subjektu (kā privāto, tā publisko tiesību subjektu) tiesību un interešu aizsardzību.

Atsauces un piezīmes

¹ Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Nordik, 1998, 64. lpp.

² Meikališa, Ā., Strada, K. Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: RaKa, 2000, 81. lpp.

³ Kriminālprocesa likums. *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 2005, Nr. 11.

⁴ Likums «Par tiesu varu». *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1993, Nr. 1/2.

⁵ Iljanova, D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 57.–58. lpp.

⁶ Operatīvās darbības likums. *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 1994, Nr. 1.

⁷ Kreditistāžu likums. *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 1995, Nr. 23.

⁸ Likums «Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā». *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 2002, Nr. 11, 11., 21. pants.

⁹ Birziņa, L. Romiešu tiesības. Otrais izdevums. Rīga: Poligrāfists [b. g.], 98. lpp.

¹⁰ Osipova, S. Viduslaiku tiesību spoguļi. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 65.–66. lpp.

¹¹ Latvijas Kriminālprocesa kodekss (NAIS, 20.09.2005. redakcijā).

¹² Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. Rakstu kopas «Pārmaiņu laiks kriminālprocesā» II raksts «Kriminālprocesa veidi, uzbūves raksturojums un pamatprincipi». *Jurista Vārds*, 2006. g. 14. marts, Nr. 11 (414).

¹³ Liede, A. Kriminālprocess. Tiesvedības norise krimināllietās. Rīga: Zvaigzne, 1973, 17. lpp.

¹⁴ Civillikums. *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 1992. g. 30. janvāris, 1635. pants.

¹⁵ Civilprocesa likums. *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 1998, Nr. 23, 1. pants.

¹⁶ Sk., piem., Kučs, A. Valsts amatpersonu goda un cieņas krimināltiesiskais regulējums un vārda brīvība. *Jurista Vārds*, 2003. g. 8. jūlijs, Nr. 25/26 (283/284).

¹⁷ Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija Nr. R(87)18 par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu, 2. pants. Pieejams: [http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R\(87\)18.htm](http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R(87)18.htm)

¹⁸ Tiesnešu disciplinārās atbildības likums. *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, 1994, Nr. 23, 1. pants.

¹⁹ Dišlers, K. Demokrātiskas valsts iekārtas pamati (Ievads konstitucionālās tiesībās). Rīga: A. Gulbis, 120. lpp.

ASPECTS OF THE IMMUNITY FROM CRIMINAL PROCEEDINGS OF JUDGES IN PRIVATE PROSECUTIONS

I. The essence of immunity from criminal proceedings

The concept of immunity (*immunitas*) dates back to Ancient Rome. The concept of immunity refers to the act of exempting someone from something or offering relief.¹ Essentially this means that the subject has the legal right to be exempt from general laws, and in specific cases this applies to countries, international organisations, or individuals of specific status.² Latvia's Criminal Procedure Law (CPL) includes detailed regulations concerning immunity from criminal proceedings.³

There is often much talk about «scandalous crimes» that have become well known specifically because of the «principle of immunity from criminal proceedings». These are usually criminal proceedings that involve public charges.

The CPL also speaks to criminal proceedings related to private prosecutions, however, and there has been virtually no public discussion of these processes in the context of immunity from criminal proceedings and the immunity of state officials. Lawyers have engaged in very interesting debates about what happens when the immunity of a government official is at stake in the context of a private prosecution. This has particularly been true in cases where people who feel that they have been libelled have filed suit in response. Libel in Latvia is a crime, as referred to in Section 156 of the Criminal Law (CL). Judges, who are state officials in Latvia, enjoy immunity from criminal proceedings in such cases.

Section 120.2 of the CPL speaks specifically to the immunity from criminal proceedings of judges. Such proceedings can only be launched by the prosecutor-general. The law «On Judicial Power»⁴ defines the same rules in Section 13.2, and that makes it clear that the procedure applies to any and criminal proceedings which are instituted against a judge.

Section 371.4 and 621.2.1 of the CPL, at the same time, states that criminal proceedings in a private prosecution are initiated by the court (judges).

I feel that it would be difficult to disprove the assumption that a judge, like anyone else, can do things which may correspond to the CL definition of crimes which lead to private prosecutions and criminal proceedings. If we accept this assumption, we arrive at a problem of a theoretical and practical nature. There is a dispute in the law as to who has the right to launch criminal proceedings against a specific judge – the prosecutor-general or another judge (court). This means that we must ask what happens in those cases when a judge may have committed a crime in the context of a private prosecution case.

There is a secondary issue here, one that is by no means less important in terms of procedure. This has to do with the immunity of judges from criminal proceedings. Section 120.2 of the CPL says that a judge may be held criminally liable only with the consent of the Latvian Saeima (Parliament). Section 13.2 of the law «On Judicial

Procedure» says the same. At the same time, however, Section 404 of the CPL states that «a person directing the proceedings, having discerned the grounds for holding a person criminally liable for whom the law has specified immunity from criminal proceedings, shall turn to the competent authority with a proposal to permit the criminal prosecution of such a person.» This means that in private prosecutions, the judge (court) would have to approach the Saeima, even though the overall position of the CPL is that courts perform the function of hearing complaints. It is of key importance, too, that Article 404 of the CPL is in Division 7 of the law, which speaks to pre-trial proceedings and regulates the procedures related to public prosecutions. Section 58 of the CPL speaks to private prosecution cases, but it does not include any regulations referring to the waiving of immunity. This creates a good question: Which official is supposed to deal with the waiver of immunity from criminal proceedings in a private prosecution case if the charges have been filed against a judge?

II. The issue under existing legal frameworks and negative aspects therein

Section 1 of the Criminal Procedure Law states that the aim of any criminal proceedings is to apply the norms of the Criminal Law effectively, so that legal relations are regulated justly. Clearly, this is linked to the implementation of principles related to criminal proceedings – equality before the law, private and public cases, the principle of immunity from criminal proceedings, etc. The idea of the goals of criminal proceedings also applies to private prosecutions, but it is not possible to implement that idea, because the CPL, which directly regulates the situation, contains a collision of legal norms and an absence of relevant regulations, as noted above.

Lawyers are very much familiar with these problems, and they also have ideas about what to do to solve the problem. Sadly, the ideas that have been proposed in terms of ways of avoiding the problem are not really in line with good and permitted legal practice, because they have to do with convincing the person who has filed a complaint to withdraw it. There can be limits to this process, and we may well find ourselves in a situation in which this process is implemented thoroughly. This means that there is a need for a timely discussion about how the issue can be resolved lawfully, adequately, and in accordance with the goals of criminal proceedings.

Current thinking about the application of the law involves an «open approach». This means that in any legal situation, those who have certain rights can interpret them in different ways. Principles of the law can be used as sources of rights, as can other sources – not just things that are clearly stated in written norms. Latvia's legal system recognises a whole series of sources of rights – normative acts, traditional rights, general principles of the law, court practice, the doctrine of rights, and materials used to draft norms.⁵ This means that I can define a way to deal with the aforementioned problem on the basis of existing regulations, but with the use of various instruments related to the application of rights.

If a judge finds, in accordance with Section 621.2 of the CPL, that the complaint that has been filed has correctly indicated the section of the Criminal Law on the basis of which criminal proceedings should be instituted, and if the statute of limitations has not expired, then the judge offers a well-based request to the Prosecutor-General's Office that criminal proceedings be launched. In accordance with Section 370 of the CPL, the prosecutor-general determines whether there is reason to launch criminal proceedings, and in accordance with Section 120.2, he or she can decide to launch criminal proceedings against a judge. The judge, then, in pursuit of the analogy method and Section 404 of the CPL, asks Parliament to waive the immunity of the judge. The proceedings then depend on what Parliament does.

This, as noted, makes use of the analogy method. I believe that this is unacceptable if we are talking about the goals of criminal procedures and the defence of the rights of participants therein. It must be noted, however, that the use of Section 404 of the CPL on the basis of analogy can be legally illogical or even incorrect, because a judge who learns that Parliament has waived the exemption of an official should begin prosecution, but prosecution as an element of criminal proceedings is, as is made clear in Chapter 33 of the CPL, used only in public prosecution cases.

Another reason why this approach must be viewed critically has to do with the state's interests and with procedural economy. From the perspective of the complainant and the person who has perhaps impinged upon another's rights, the involvement of the prosecutor-general in taking decisions may have an effect on rights related to the completion of the procedure in a sensible time frame. As additional persons are brought into the process, of course, the date of a final ruling on the matter is pushed further and further into the future. When the prosecutor-general is involved in the issue of whether criminal proceedings should begin, that means involving a high-ranking state official who spends time on issues that are of little importance in criminal law. This makes it possible to talk about the waste of instruments that are in place in Latvia to protect people's rights. What is more, the functions of the prosecutor-general in the taking of decisions about criminal procedure essentially are a part of pre-trial proceedings. If this official is involved in the process which does not include pre-trial proceedings, that basically means that the functions of the state's power structures are not kept sufficiently apart, and this is impermissible from the perspective of the state's interests.

III. Activities to find an optimal solution to the problem

The foregoing should indicate that even though the legal aspects of the criminal procedure related to the reviewed process of private prosecutions are such that the procedure can be implemented, the fact is that there are also negative aspects in the process. I believe that there is a need to seek new options to make it easier to apply the relevant legal norms, making it simpler, quicker and more valid in legal terms.

If we look at this situation from the perspective of the future and wish to seek solutions outside of the existing legal system, then I believe that such solutions can be found by 1) transforming and making more precise the content of private prosecutions; 2) decriminalising certain crimes (a more radical resource); 3) changing the disciplinary liability of judges.

In thinking about changes in the content of the procedure, it must be said that amendments will have to be made to criminal procedure laws which regulate procedural immunity and private prosecutions. Basic ideas about the procedural immunity of judges in the launching of criminal procedure are enshrined in Article 121 of the Law on Criminal Procedure. The law must be amended to add text about the subject of the law which has the right to launch criminal proceedings against a judge in the context of a private prosecution. This is procedural work which should not be left up to the prosecutor-general, because he would use this kind of private prosecution procedure to do things which could, to a certain extent, be seen as «changing the basic elements of criminal procedure». I believe that if we think about the essence of the criminal procedure in a private prosecution (and particularly the fact that pre-trial criminal procedures are not conducted therein), then we must understand that it would make sense to hand the decisions related to such criminal procedures over to the courts. It may be that the criminal procedure could be entrusted to the judge who has received the complaint in the private prosecution. I

also think, however, that if this idea were to be implemented, we must also remember that the important procedural decision of launching or not launching a criminal procedure will be taken by one judge against another. This can lead to debates about professional ethics, and so it would not be legally ethical or correct to authorise any judge who has received a petition to take that decision. To ensure objectivity, neutrality and ethics, I would entrust the decision to the chief justice of the Supreme Court or to a person specifically authorised by the chief justice. I believe that the use of specially authorised justices from the Supreme Court as a legal institution has proven itself in specific areas of the law, and that is a good thing. For instance, the Investigative Operations Law⁶ and the Law on Lending Institutions⁷ define them as accepters of specific investigatory operations or as demanders of information from lending institutions that would otherwise not be disclosed. It also has to be said, of course, that application of this approach «outside of regulations» will not solve the issue of the subject of the law which, as necessary, would have the right in a private prosecution to launch criminal procedures against the chief justice of the Supreme Court. I believe, however, that even if such a situation were to arise, it could be resolved by entrusting the issue to the deputy chief justice of the Supreme Court. That would be based on principles of the law such as objectivity and justice, and on the positions defined in the law on preventing conflicts of interest among government officials.⁸

The next step in amending the law would be to take a fresh look at Section 58 of the law on criminal procedure to make more precise the procedures related to private prosecutions. As can be concluded from the foregoing, the law at this time does not include any norms vis-à-vis the types of private prosecutions that are being discussed in this paper. The law should speak to the responsibilities of relevant officials after complaints have been received as a possible violation committed by a judge. The law should, among other things, define the procedure whereby the proposal on waiving immunity is presented to the competent institution.

Because of this, I would propose the following amendments to the law on criminal procedure:

1) Amend the first sentence of Section 121.2 to say the following:

«Criminal proceedings against a judge in criminal procedures related to a public prosecution may be launched only by the prosecutor-general, while such procedures related to a private prosecution may be launched only by the chief justice of the Supreme Court or a justice of the Supreme Court specifically authorised by the chief justice to do so.»

2) Amend Section 621 to add a third and fourth section:

«(3) Where decisions related to the launching of a criminal procedure are taken in accordance with the private prosecutions referred to in Section 121.2 of this law, the judge, upon finding that the materials do not need to be forwarded as appropriate, shall, no later than on the next business day, investigate the circumstances referred to in the second part of this section, prepare a decision on launching criminal proceedings or declining to do so, and forward the complaint and the draft decision without delay to the chief justice of the Supreme Court.

«(4) The chief justice of the Supreme Court or his authorised justice shall, within three days' time, evaluate the materials referred to in the third part of this section. Where the chief justice or representative finds reason to launch criminal proceedings, he or she shall ask Parliament to waive the immunity of the relevant judge against criminal proceedings. Where the immunity is

waived, the chief justice of the Supreme Court or his authorised justice shall take the decision to launch criminal proceedings and to forward these for further action.»

I believe that these amendments would resolve both a theoretical and a practical problem in terms of defining the activities of the relevant government officials more clearly. It must be added, however, that there should also be amendments to other normative acts such as the law on the power of the courts. Given the work burden of justices, moreover, it may be more appropriate to find a different approach to the taking of decisions and the handling of procedural duties.

It may seem to some readers that these proposals are «too complicated» or «require too much work», given the content of private prosecutions. Such readers may argue that the issue involves, in essence, an «unimportant» criminal procedure, but would require the participation of many high-ranking officials. They might suggest that it requires too much time in the sense of the circulation of voluminous documents from one official to another.

This suggests that the solutions can also be considered from the perspective of decriminalisation of certain criminal offences. I would like to move a bit away from the specific subject at hand and offer a brief review of the history of private and public prosecutions. Private prosecutions were the first to be accepted, but since the dawn of time, emphasis of public or private prosecutions has changed in accordance with the role of public authorities in legal processes. When Rome was governed by absolute monarchs, the process was dominated by inquisitions that were proposed by civil servants.⁹ In the early Middle Ages, prosecutions were of a private nature, and there was no separation between them and civil lawsuits. The legal process was based on the principle that without a plaintiff, there could be no judge.¹⁰ Over the course of history, these two types of prosecutions have replaced each other and intermingled, but neither has disappeared altogether. The law on criminal procedure, which is an updated version of the former criminal procedure code,¹¹ reflects the will of the legislative branch, which apparently wants the two processes to co-exist. Both types of criminal proceedings are addressed in the law.

At the same time, however, specialists in the area of criminal procedure and related laws have joined those who have to apply these legal norms in discussing whether the process of private prosecutions is adequate in terms of its possibilities. If we look at the various institutions which are related to the Law on Criminal Procedure, we can think about the collection of papers that is called «A Period of Change in Criminal Procedure». The authors who have written about criminal proceedings in private prosecutions has expressed their views about «the existence of private prosecutions as such» – a process which is mostly related to the interests and rights of the victim.¹² I believe that many legal specialists would agree with something that the authors claim in their article: «If the legislature believes that these criminal offences are so ‘unimportant’, [...] then it could be concluded that the level of harm caused by the crimes has been insufficient to declare that those who have committed them must face criminal sanctions. In other words, these offences could be decriminalised.»

Professor Arturs Liede, writing about private prosecutions in the 1970s, argued that «the specific aspect of personal prosecutions is that the victim must uphold the complaint as the case moves forward. This rule was introduced because the nature of offences in which private prosecutions are permitted is such that only the victim can decide whether the offence has affected his or her interests and honour.»¹³ This suggests that the essence of a private prosecution has to do with the emotions of the

victim, with that individual's sense of understanding about the harm that has been caused and the need for self-defence in response to the interests that have been violated. We can take a look at these particular elements in the context of Latvia's Civil Law¹⁴ and Law on Civil Procedure.¹⁵ We will see that if the relevant offences were to be decriminalised, the rights and interests of the victim would not remain unprotected, because civil law and civil procedure offer resources by which the rights and interests can be defended after all.

In thinking about decriminalisation, we must also think about the possibility of replacing criminal liability with administrative liability.¹⁶ That is particularly because this approach, both in terms of civil and administrative liability, would be very appropriate in relation to the positions taken in various transnational sources of law – Recommendation No. R(87)18 of the Committee of Ministers of the Council of Ministers, for instance. It speaks to the simplification of criminal justice procedures in member states.¹⁷ Among the goals of this recommendation is to reduce the number of pending criminal cases: «Legal systems which make a distinction between administrative offences and criminal offences should take steps to decriminalise offences...»

If the idea of decriminalisation were rejected, then the goals of criminal procedure would suggest instead that the offences be included in a category which, in accordance with the CPL, involves public prosecutions. This is an idea that is mentioned in the aforementioned collection of papers, «A Period of Change in Criminal Procedure». The authors suggest that «less important» offences that are of a criminal nature be included in the category in which public prosecutions are pursued, provided that the victim has submitted a complaint.

This would require only a few small amendments to Section 7.2 of the CPL, excluding the words «in cases related to violence in the family», and adding references to Sections 156, 167 and 158 of the Criminal Law. The third part of Section 7.2 would be eliminated altogether.

This proposal would affect a far broader range of individuals, because it would not, of course, apply only to judges. There is, however, the specific nature of judgeships and their important role in ensuring the rule of law in the country – that is why judges enjoy a certain amount of immunity. I believe that because of this, the issue, insofar as it is related specifically to judges, can be resolved in another way which does not involve criminal procedure. I refer to the disciplinary liability of judges. Given the content of disciplinary liability,¹⁸ we can conclude that there should be no obstacle against applying this specific form of liability in the case of libel or defamation. I believe that limiting the process to this particular form of liability would be commensurate and just, but I would also admit that this approach would not be applicable to incidents of light assault and battery.

Allow me to conclude by saying that the reason why various government officials have immunity against from criminal proceedings is equal in all cases. For the case of comparison, we might look at something that has been argued by Kārlis Dišlers, a theorist in the area of the law. He has written that on the basis of universally accepted constitutional theory, one of the prerequisites for the successful work of a parliament is the inviolability of a qualified MP and an absence of liability for things done within the context of the MP's work.¹⁹

The immunity from criminal proceedings of judges, too, must involve an absence of liability to a certain extent. No matter what instruments of the law are brought to bear in defence of an individual's rights, they must ensure that the rights and interests of all subjects of the law (whether private or public) are also protected.

References and Endnotes

- ¹ Juridisko terminu vārdnīca (Dictionary of Legal Terminology). Rīga: Nordik (1998), p. 64.
- ² Meikališa, Ā. and K. Strada. Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca (Explanatory Dictionary of Criminal Process Terms). Rīga: RaKa (2000), p. 81.
- ³ Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, No. 11, 2005.
- ⁴ Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, No. 1/2, 1993.
Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1993, 1./2. nr.
- ⁵ Iljanova, D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana (Meaning and Application of General Principles of the Law). Rīga: Ratio iuris (2005), pp. 57-58.
- ⁶ Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, No. 1, 1994.
- ⁷ Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, No. 23, 1995.
- ⁸ Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, No. 11, 2002, Sections 11 and 21.
Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 2002, 11. nr.), 11., 21. pants
- ⁹ Birziņa, L. Romiešu tiesības (Roman Law), 2nd ed. Rīga: Poligrāfists (manuscript), p. 98.
- ¹⁰ Osipova, S. Viduslaiku tiesību spogulis (A Mirror of Medieval Law). Rīga: Tiesu namu aģentūra (2004), pp. 65-66.
Osipova S. «Viduslaiku tiesību spogulis» Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 65.-66. lpp.
- ¹¹ NAIS, 20.09.2005.
- ¹² Meikališa, Ā. And K. Strada-Rozenberga. «Kriminālprocesa veidi, uzbūves raksturojums un pamatprincipi» (Types of Criminal Procedure, a Description of its Structure and its Fundamental Principles), *Jurista Vārds*, No. 11 (414), 14 March 2006.
- ¹³ Liede, A. Kriminālprocess. Tiesvedības krimināllietās (Criminal Procedure: Legal Procedures in Criminal Cases). Rīga: Zvaigzne (1973), p. 17.
- ¹⁴ Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 30 January 1992, Section 1635.
- ¹⁵ Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, No. 23, 1998, Section 1.
- ¹⁶ See, e.g., Kučs, A. «Valsts amatpersonu goda un cieņas krimināltiesiskais regulējums un vārda brīvība» (Criminal Regulations in Libelling Government Officials and Freedom of Speech), *Jurista Vārds*, No. 25/26 (283/284), 8 July 2003.
- ¹⁷ See [http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R\(87\)18.htm](http://www.coecidriga.lv/tulkojumi/MKRek/R(87)18.htm) for the text of the recommendation in Latvian.
- ¹⁸ The law on the disciplinary liability of judges, *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*, No. 23, 1994, Section 1.
- ¹⁹ Dišlers, K. Demokrātiskās valsts iekārtas pamati (The Fundamentals of a Democratic Country). Rīga: A. Gulbis, p. 120.

**Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā pēc ES paplašināšanās
2007. gada starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums**

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālrunis 67034535

Iespiests SIA «Latgales druka»